

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΥΠΟΨΗΦΙΑ ΔΙΔΑΚΤΩΡ:

ΖΗΝΟΒΙΑ ΛΙΑΛΙΟΥΤΗ

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ:

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΝΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΣ (1947-1989)

ΑΘΗΝΑ 2010

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1:

1.1 Ο ΑΝΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΣ ΩΣ ΠΕΔΙΟ ΜΕΛΕΤΗΣ: ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ.....	4
1.2 ΠΡΟΣΕΓΓΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΑΝΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟ ΩΣ ΛΟΓΟ.....	22
1.3 ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ, ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	23

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΕΧΘΡΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΨΥΧΡΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ: ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ, ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	31
2.2 Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΑΠΕΙΛΗΣ.....	34
2.3: ΤΟ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ.....	41
2.4 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΣΤΙΣ ΗΠΑ, ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΗΣ ΑΝΑΣΧΕΣΗΣ ΚΑΙ Η ΑΤΛΑΝΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ.....	46
2.5 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΑΠΕΙΛΗΣ.....	56
2.6. Η ΨΥΧΡΟΠΟΛΕΜΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΨΥΧΡΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ.....	61
2.7 Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΟΞΥΝΣΗ ΤΟΥ ΨΥΧΡΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ.....	74
2.8 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΕΧΘΡΟΥ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΨΥΧΡΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ.....	79
2.9 ΣΥΝΟΨΗ.....	86

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΑΝΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΨΥΧΡΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ, ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ Μ.ΒΡΕΤΑΝΙΑΣ

3.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	88
3.2 ΓΕΡΜΑΝΙΑ.....	96
3.3 ΓΑΛΛΙΑ.....	109
3.4 ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ.....	120
3.5 ΣΥΝΟΨΗ.....	127

ΜΕΡΟΣ Β΄: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4:

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ (1947-1974)

4.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	129
4.2 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΗΠΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ.....	129
4.3 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ.....	133
4.4 ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΚΟΜΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΕΤΕΜΦΥΛΙΑΚΗ ΕΛΛΑΔΑ.....	137
4.5 ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΑΠΕΙΛΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΜΑΧΙΕΣ.....	145
4.6 Η ΠΑΡΕΝΘΕΣΗ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ.....	152
4.7 ΣΥΝΟΨΗ.....	154

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΗΠΑ

5.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	156
5.2 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ ΤΡΟΥΜΑΝ.....	157
5.2.1 ΜΕΣΣΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΦΥΛΑΞΕΙΣ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΟΦΡΟΣΥΝΗΣ.....	157
5.2.2. Η ΑΠΟΡΡΙΨΗ ΤΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ ΤΡΟΥΜΑΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΙΣΤΕΡΑ.....	163
5.3. Η ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΣΤΗ ΜΕΤΕΜΦΥΛΙΑΚΗ ΕΛΛΑΔΑ (1954-1959).	
5.3.1. ΑΙΧΜΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΕΞΙΟ ΧΩΡΟ.....	166
5.3.2 ΣΥΜΒΟΛΑ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ.....	171
5.3.3 Η ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΗΠΑ ΩΣ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ.....	173
5.3.4 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΣΤΟΝ ΚΕΝΤΡΩΟ ΛΟΓΟ.....	175
5.3.5. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΕΡΟ ΛΟΓΟ (1954-1959).....	180
5.3.5.1 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ «ΝΕΑΣ ΚΑΤΟΧΗΣ».....	180
5.3.5.2 Η ΤΑΥΤΙΣΗ ΤΩΝ ΗΠΑ ΜΕ ΤΟ ΜΕΤΕΜΦΥΛΙΑΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ. Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΟΦΡΟΣΥΝΗΣ ΩΣ ΕΜΠΟΔΙΟ ΣΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ.....	186
5.3.5.3 ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	190
5.3.6. Η ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΗΠΑ ΩΣ ΔΙΑΚΥΒΕΥΜΑ ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ.....	193
5.3.7. ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΤΕΡΟΔΙΚΙΑΣ.....	202
5.4. ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ '60.....	211

5.4.1 ΟΥΕΙΣ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΟΑΡΙΣΤΕΡΗΣ ΔΥΝΑΜΙΚΗΣ.....	211
5.4.2 Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΙΟΥΛΙΑΝΩΝ ΩΣ ΚΡΙΣΗ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ.....	214
5.5 ΣΥΝΟΨΗ	223

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Η «ΜΕΓΑΛΗ ΣΥΜΜΑΧΟΣ ΧΩΡΑ»: ΦΙΛΟΣ Η ΕΧΘΡΟΣ;

6.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	226
6.2. Η ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΜΕ ΤΙΣ ΗΠΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΦΑΣΗ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ (1954-1959):	
Ο ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΟΦΡΟΣΥΝΗΣ.....	229
Α. Η ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΣΗ ΣΤΑ ΑΙΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ.....	229
Β. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΑΠΟΔΟΣΗΣ ΚΑΙ Η ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ.....	242
Γ. Η ΑΠΟΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΑΤΛΑΝΤΙΚΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ ΤΩΝ ΗΠΑ.....	246
6.3 Η ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΜΕ ΤΙΣ ΗΠΑ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΕΡΟ ΛΟΓΟ.....	268
Α. ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΣΗ ΣΤΑ ΑΙΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ.....	268
Β. ΑΠΟΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΑΤΛΑΝΤΙΚΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ ΤΩΝ ΗΠΑ.....	278
6.4 Η ΝΕΑ ΟΞΥΝΣΗ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ (1964-65).....	282
6.5.1 Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΥ ΡΟΛΟΥ ΣΤΟΝ ΚΕΝΤΡΩ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΕΡΟ ΛΟΓΟ.....	283
Α. ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΣΗ ΣΤΑ ΑΙΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ:.....	283
Β. ΑΠΟΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΑΤΛΑΝΤΙΚΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ ΤΩΝ ΗΠΑ.....	291
6.5.2. Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΥ ΡΟΛΟΥ ΣΤΟ ΔΕΞΙΟ ΛΟΓΟ.....	294
Α. ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΣΗ ΣΤΑ ΑΙΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ.....	295
Β. ΑΠΟΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΑΤΛΑΝΤΙΚΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ ΤΩΝ ΗΠΑ.....	299
6.5 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΛΟΓΟ 1954-1967.....	301

6.5.1 ΠΡΟΣΕΓΓΙΖΟΝΤΑΣ ΕΝΑ ΝΕΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ: ΤΡΟΠΟΙ ΕΚΔΗΛΩΣΗΣ, ΦΟΡΕΙΣ, ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ.....	301
6.5.2. Ο ΑΝΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΣ ΩΣ ΠΡΑΞΗ.....	313
6.6 ΣΥΝΟΨΗ.....	322

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΛΟΓΟ 1947-1967: Η ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΑΝΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΥ

7.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	325
7.2. ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ.....	327
7.3 Το «ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΟΝΕΙΡΟ»: ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ Η ΒΑΡΒΑΡΟΤΗΤΑ;.....	336
7.4 Η ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΗΠΑ.....	343
7.5 Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΩΝ.....	348
7.6 ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ.....	358
7.7 ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΚΑΤΩΤΕΡΟΤΗΤΑ.....	364
7.8 ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΣ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΣ.....	368
7.9 ΗΘΙΚΟΣ ΕΚΤΡΑΧΗΛΙΣΜΟΣ.....	376
7.10 ΒΙΑ ΚΑΙ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ.....	387
7.11 ΣΥΝΟΨΗ.....	391

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: Το Ιστορικό και Πολιτικό Πλαίσιο 1974-1989

8. 1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	392
8.2 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗΣ.....	393
8. 3 ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΚΟΜΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ.....	397
8. 4 ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΑΠΕΙΛΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΜΑΧΙΕΣ.....	407
8. 5 ΣΥΝΟΨΗ.....	410

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΥ ΕΧΘΡΟΥ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ

9.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	412
9.2 ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ» ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΕΧΘΡΩΝ ΚΑΙ ΦΙΛΩΝ.....	413
9.3 Η ΑΠΟΔΟΣΗ ΕΝΟΧΗΣ.....	430
9.4 Η ΑΦΑΝΗΣ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΥ ΕΧΘΡΟΥ	433

9.5 Η ΝΕΑ ΑΠΟΓΟΗΤΕΥΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΤΑΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ '70.....	438
9.6 Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΥ ΕΧΘΡΟΥ ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ '80.....	442
9.7 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΥ ΕΧΘΡΟΥ ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ '80.....	449
9.8 Η ΝΕΑ ΟΞΥΝΣΗ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΩΣ ΣΤΙΓΜΗ ΚΟΡΥΦΩΣΗΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ.....	462
9.9 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΥ ΕΧΘΡΟΥ ΩΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ ΚΛΕΙΔΙ ΣΤΗΝ ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΡΡΙΨΗΣ ΤΟΥ ΝΟΤΙΟΚΟΡΕΑΤΙΚΟΥ ΤΖΑΜΠΟ.....	466
9.10 Η ΑΠΟΔΥΝΑΜΩΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΥ ΕΧΘΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΨΥΧΡΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ.....	470
9.11 ΣΥΝΟΨΗ.....	474

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

10.1 Η ΝΕΑ ΕΘΝΙΚΗ ΑΦΗΓΗΣΗ ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ: ΜΑΖΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ.....	475
10.2 ΤΟ ΑΝΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΠΡΟΤΑΓΜΑ ΚΑΙ Η ΕΠΕΤΕΙΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ.....	490
10.3 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΕΝΤΑΞΗ ΣΤΟ ΝΑΤΟ.....	495
10.4 ΑΛΛΑΓΗ ΚΑΙ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΣΤΟΝ ΛΟΓΟ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ.....	499
10.5 ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΙΒΑΣΜΟΙ: Η ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΒΑΣΕΙΣ.....	513
10.6 ΣΥΝΟΨΗ.....	517

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

11. 1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ	519
11.2 Η ΑΠΟΔΥΝΑΜΩΣΗ ΤΟΥ ΘΕΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΥ.....	520
11. 3 Η ΣΥΝΔΕΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΥ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΥ.....	533
11.4 ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΣ, ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΗΘΙΚΟΣ ΕΚΤΡΑΧΗΛΙΣΜΟΣ.....	543
11.5 Η ΑΛΛΗ ΑΜΕΡΙΚΗ.....	550
11.6 ΣΥΝΟΨΗ.....	554

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	556

ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	565

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να παρουσιάσει μία ολοκληρωμένη αφήγηση της ιστορικής εξέλιξης του ελληνικού αντιαμερικανισμού και να θέσει υπό κριτική εξέταση τις απόψεις που διατυπώνονται κατά καιρούς σχετικά με την ιδιαιτερότητα ή τις ακρότητες του φαινομένου, στην ελληνική εκδοχή του¹. Για το σκοπό αυτό θεωρούμε απαραίτητη την υιοθέτηση μίας διεπιστημονικής προσέγγισης, στην οποία επιχειρείται η αξιοποίηση στοιχείων από τα πεδία της πολιτικής επιστήμης και της ιστορίας. Ειδικότερα, όπως θα αναλύσουμε στη συνέχεια, αντλούμε από το πεδίο της πολιτικής επιστήμης τις απόπειρες κατηγοριοποίησης και ανάλυσης των επιμέρους εκφάνσεων του αντιαμερικανικού φαινομένου. Θεωρούμε, επίσης, ιδιαίτερα γόνιμη την προσέγγιση της ιστορίας ως ερμηνευτικής επιστήμης και τη θεώρηση του αντιαμερικανισμού ως Λόγου, οι διαστάσεις του οποίου μπορούν να αποτιμηθούν πλήρως λαμβάνοντας υπόψη το συνδυασμό διαχρονίας και συγχρονίας. Για το εγχείρημα αυτό, κρίθηκε επίσης αναγκαία η συγκέντρωση ενός ετερόκλητου υλικού από ένα συνδυασμό πηγών: τύπος, πολιτικός λόγος, λογοτεχνικά έργα, κιν/κες δημιουργίες.

Ειδικότερα, ως προς τη δομή της παρούσας εργασίας, στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζουμε κριτικά τις επιμέρους προσπάθειες μελέτης του φαινομένου του αντιαμερικανισμού, και προσδιορίζουμε τα ερωτήματα και τις μεθοδολογικές αρχές που εμπνέουν τη δική μας προσέγγιση.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, αναδεικνύουμε τη σημασία του ιστορικού πλαισίου για την κατανόηση του αντιαμερικανισμού και επιχειρούμε μία ανασύνθεση της έννοιας του εχθρού στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, όπως διαμορφώνεται στο πλαίσιο του δυτικού κόσμου, με έμφαση στο επίπεδο του πολιτικού λόγου, της μαζικής επικοινωνίας και της κουλτούρας. Θεωρούμε ότι η διάσταση αυτή είναι αναγκαία προκειμένου να κατανοηθεί η φύση της λεγόμενης ψυχροπολεμικής συναίνεσης, δεδομένου ότι ο Ψυχρός Πόλεμος αποτελεί μέρος του ερμηνευτικού μας πλαισίου για τη μελέτη του αντιαμερικανισμού, στην ελληνική και την ευρωπαϊκή του διάσταση. Επιπλέον, η προσέγγιση αυτή διευκολύνει την ανάδειξη της διαλεκτικής σχέσης φιλοαμερικανισμού-αντιαμερικανισμού.

¹ Ενδεικτικά παραθέτουμε την άποψη του Α. Στεργίου για τον αντιαμερικανισμό: «Αυτό που τον καθιστά μοναδικό στην ελληνική περίπτωση είναι ότι είναι ο μόνος αντιαμερικανισμός δυτικού ευρωπαϊκού κράτους που διαθέτει ασιατικά, φονταμενταλιστικά γνωρίσματα», Άγγελος Στεργίου, *Ο λαϊκισμός στα εθνικά θέματα, Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 12, άνοιξη 2004, σελ.135.

Έχοντας σκιαγραφήσει την έννοια της κομμουνιστικής/σοβιετικής απειλής, όπως εξελίσσεται στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, περνάμε στη συνέχεια στην περιγραφή της ιστορικής εξέλιξης του ευρωπαϊκού αντιαμερικανισμού και των βασικών θεματικών του αντιαμερικανικού λόγου, με σημείο αναφοράς τις περιπτώσεις της Γαλλίας, της Γερμανίας και της Μ. Βρετανίας. Το κεφάλαιο αυτό (3^ο), έχει σα στόχο, να τοποθετήσει την ελληνική περίπτωση σε μία ευρύτερη, συγκριτική διάσταση.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, σκιαγραφούμε συνοπτικά το ιστορικό πλαίσιο της περιόδου 1947-1974, με έμφαση στις ιδεολογικές και πολιτικές διεργασίες, αλλά και με αναφορά σε στοιχεία του πολιτισμικού πλαισίου και στην πρόσληψη των εξωτερικών απειλών κατά τις επιμέρους φάσεις αυτής της περιόδου. Τα στοιχεία που παρατίθενται, εδώ, είναι απαραίτητα για την κατανόηση της διαμόρφωσης του αντιαμερικανικού λόγου, που επιχειρείται στη συνέχεια, βάσει της ανάλυσης του εμπειρικού υλικού.

Στα κεφάλαια 5, 6, 7 αναλύεται το εμπειρικό υλικό που αναφέρεται στην προδικτατορική περίοδο (1947-1989) βάσει των ακόλουθων τριών εννοιών, της έννοιας της εθνικής ανεξαρτησίας, της έννοιας του εχθρού και της έννοιας του αμερικανισμού, που επιχειρούν να αναδείξουν τις διαστάσεις του πολιτικού και του πολιτισμικού αντιαμερικανισμού. Για την ανάλυση αυτή, λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαίτερες συνθήκες της μετεμφυλιακής δημόσιας σφαίρας και οι περιορισμοί ή οι δεσμεύσεις που προκύπτουν από αυτές στο επίπεδο του δημόσιου λόγου. Κρίσιμη είναι επίσης η συνιστώσα της αντικομμουνιστικής συναίνεσης και η βαθμιαία αμφισβήτησή της. Για το σκοπό αυτό, αποδίδουμε ιδιαίτερη έμφαση στον εντοπισμό εκείνων των στοιχείων, στο πλαίσιο του εθνικόφρονος λόγου, που συνιστούν δυνάμει υπονόμευσή της. Με βάση αυτήν την οπτική, οι υπαινιγμοί, οι διακριτές αποχρώσεις στην κυρίαρχη αφήγηση είναι εξίσου σημαντικές με την σαφή άρθρωση αντιαμερικανικών θέσεων από την αντιθετική αφήγηση. Για λόγους που σχηματίζονται με τον περιορισμό στην ελευθεροτυπία και στην ελευθερία της έκφρασης γενικότερα, η περίοδος της δικτατορίας έχει εξαιρεθεί από τη συλλογή υλικού.

Στα κεφάλαια 9, 10, 11, λοιπόν, παρουσιάζεται το υλικό που αναφέρεται στην περίοδο της Μεταπολίτευσης από το 1974 μέχρι το 1989, ενώ στο κεφάλαιο 8 γίνεται και πάλι μία συνοπτική αναφορά στο ιστορικό πλαίσιο της περιόδου 1974-1989. Και σε αυτά τα κεφάλαια, διατηρείται το ίδιο σύστημα εννοιών, η έννοια του εχθρού, της

εθνικής ανεξαρτησίας και του αμερικανισμού. Ωστόσο, η διαχείρισή τους διαφέρει, σε ένα βαθμό, καθώς οι συγκλίσεις που καταγράφονται, αλλά και η εξάλειψη των ιδιαίτερων συνθηκών της μετεμφυλιακής δημόσιας σφαίρας, καθιστούν περιττό τον κατακερματισμό της αφήγησης βάσει των παραταξιακών λόγων και προκρίνουν την ενοποίησή τους, χωρίς βέβαια, να οδηγούμαστε στην αποσιώπηση των σημαντικών διαφορών που προκύπτουν. Τέλος στο δωδέκατο και τελευταίο κεφάλαιο, εκτίθενται συνοπτικά τα βασικά συμπεράσματα της παρούσας μελέτης και η εξέταση των υποθέσεων εργασίας, που παρουσιάζονται στο μεθοδολογικό σημείωμα.

Συνοψίζοντας, να τονίσουμε ότι επιχειρούμε αυτήν την ανασυγκρότηση του αντιαμερικανικού λόγου έχοντας κατά νου ότι αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι της πολιτικής σκέψης και της ιδεολογικής αντιπαράθεσης στην Ελλάδα κατά το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα. Από την άποψη αυτή, θεωρούμε ότι η μελέτη του αντιαμερικανισμού προσφέρει ένα πολύτιμο, και συχνά συναρπαστικό, υλικό για τη συγκρότηση της πνευματικής και ιδεολογικής «βιογραφίας» της μεταπολεμικής Ελλάδας.

ΜΕΡΟΣ Α΄

1.1 Ο ΑΝΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΣ ΩΣ ΠΕΔΙΟ ΜΕΛΕΤΗΣ: ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Ο αντιαμερικανισμός ως πεδίο μελέτης παρουσιάζει μία σειρά προκλήσεων. Οι έρευνες και αναλύσεις που συγκροτούν το ετερόκλητο και, άνισο από άποψη διεισδυτικότητας, πεδίο, χαρακτηρίζονται από διεπιστημονικότητα και από μία πληθώρα μεθοδολογικών προσεγγίσεων, ενώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι η μελέτη του αντιαμερικανισμού, ως επιστημονικού αντικειμένου, είναι ιδιαίτερα ευάλωτη στις ιδεολογικές προκαταλήψεις ή σκοπιμότητες των ερευνητών.

Ενδεικτική των δυσκολιών που παρουσιάζει το πεδίο είναι η αδυναμία συμφωνίας σε έναν ορισμό του τι συνιστά, τελικά, αντιαμερικανισμό. Όπως διαπιστώνουν οι A.Rubinstein και D.Smith, είναι εύκολο να αναγνωρίσουμε τον αντιαμερικανισμό, αλλά δύσκολο να τον ορίσουμε¹. Σημειώνουν, επίσης, ότι είναι σχετικά ευκολότερο να ταυτοποιήσουμε τον αντιαμερικανισμό με την ευρεία έννοια, αλλά δυσκολότερο να μιλήσουμε γι' αυτόν χωρίς αναφορά σε κάποια συγκεκριμένη χώρα ή θεσμό και τη σχέση τους με τις ΗΠΑ. Σε κάθε περίπτωση, αντιμετωπίζουν τον αντιαμερικανισμό ως μία ρευστή και μεταβαλλόμενη έννοια, η οποία παρουσιάζει μεγάλες διαφοροποιήσεις ως προς το περιεχόμενο που της προσδίδεται². Από την πλευρά της, η Mary Nolan παρατηρεί ότι ο αντιαμερικανισμός είναι μια «πολεμική, ελαστική και αντιφατική έννοια»³. Έτσι, λοιπόν, δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός του τι συνιστά αντιαμερικανισμό. Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε ορισμένους ορισμούς που έχουν, κατά καιρούς, προταθεί προκειμένου να δώσουμε έμφαση σε εκείνα τα στοιχεία τους, που θεωρούμε χρήσιμα για την κατανόηση του φαινομένου.

Παράλληλα, φαίνεται ότι οι αντιφάσεις αποτελούν χαρακτηριστικό του αντιαμερικανισμού⁴, καθώς η διαλεκτική σχέση φιλοαμερικανισμού και

¹ Alvin Z. Rubinstein, Donald E. Smith, "Anti-Americanism: Anatomy of a Phenomenon", in Alvin Z. Rubinstein, Donald E. Smith (επιμελ.), *Anti-Americanism in the Third World: Implications for US Foreign Policy*, Praeger, Νέα Υόρκη 1985, σελ.1.

² A. Rubinstein, D. Smith (ed), ό. π., σελ.28.

³ Mary Nolan, "Anti-Americanization in Germany", in Andrew Ross and Kristin Ross, *Anti-Americanism*, New York University Press, Νέα Υόρκη 2004, σελ. 126.

⁴ Philippe Roger, *L' Ennemi Americain. Genealogie de l' Antiamericanisme Francais*, Seuil, Παρίσι 2002, σελ.18. Paul Hollander, "Introduction: The New Virulence and Popularity", in Paul Hollander (επιμελ.), *Understanding Anti-Americanism: Its Origins and Impact at Home and Abroad*, Ivan R. Dee, Σικάγο 2004, σελ.3-4. Peter J.Katzenstein and Robert O. Keohane, "Varieties of Anti-Americanism: A Framework for Analysis", in Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), *Anti-Americanisms in World Politics*, Cornell University Press 2006, σελ.16.

αντιαμερικανισμού καταγράφεται από πολλούς μελετητές⁵. Ενδεικτικό αυτής της τάσης είναι το γεγονός ότι οι ίδιες εικόνες για την Αμερική κυριαρχούν και στον αντιαμερικανικό και στο φιλοαμερικανικό λόγο. Αυτό που αλλάζει είναι η νοηματοδότηση και η αξιολόγηση των εικόνων αυτών⁶. Εξάλλου, η συνύπαρξη θετικών και αρνητικών νοηματοδοτήσεων της Αμερικής χαρακτηρίζει τόσο τις ομάδες όσο και τα άτομα⁷. Η ιδιότητα αυτή έχει αποδοθεί από τους Katzenstein και Keohane ως «πολυσθένεια» της Αμερικής ως συμβόλου⁸. Ωστόσο, η ύπαρξη αντιφάσεων ως χαρακτηριστικό του αντιαμερικανικού λόγου δεν αποκλείει την ύπαρξη μιας εσωτερικής λογικής, η οποία δημιουργεί ένα είδος αυτάρκειας. Ο αντιαμερικανικός λόγος είναι ένας συνεκτικός λόγος⁹.

Ο Philippe Roger προβάλλει το επιχείρημα ότι ο ίδιος ο όρος αντιαμερικανισμός είναι παραπλανητικός, καθώς παραπέμπει σε μια αμερικανική «ουσία» (η εντύπωση αυτή είναι εντονότερη στην ξενόγλωσση γραφή του όρου όπου το πρόθεμα αντί- είναι διακριτό π.χ. αγγλ.: anti-Americanism, γαλλ.: anti-americanisme, γι' αυτό και ο ίδιος επιλέγει, για τα γαλλικά, τη γραφή antiamericanisme). Εξάλλου, θεωρεί ότι η διαμόρφωση του αντιαμερικανισμού προηγείται της αποκρυστάλλωσης του αμερικανισμού¹⁰.

Στο σημείο αυτό, μπορούμε να υπεισέλθουμε σε έναν άλλο καίριο προβληματισμό που αφορά την ιστορία του αντιαμερικανισμού ως φαινομένου και την ιστορία του αντιαμερικανισμού ως έννοιας και τη μεταξύ τους σχέση. Για παράδειγμα, ο αντιαμερικανισμός σε ορισμένες χώρες, όπως η Γαλλία, έχει μια παράδοση δύο αιώνων, αν και σαν όρος κάνει την εμφάνισή του στον εικοστό αιώνα. Η λεξικογραφική καταγραφή του ανάγεται στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα και θεωρείται εν πολλοίς αποτέλεσμα του Ψυχρού Πολέμου. Προκύπτει λοιπόν το

⁵ Marie-France Toinet, "French Pique and Piques Francaises", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.497, *Anti-Americanism: Origins and Context* (May 1988), σελ.134.

⁶ Richard Kuisel, *Seducing the French: the dilemma of Americanization*, University of California Press, Μπέρκλεϊ 1996, σελ.8-9. Pierangelo Isernia, "Anti-Americanism in Europe during the Cold War", in Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., σελ.74-75. John R. Bowen, "Anti-Americanism as Schemas and Diacritics in France and Indonesia", in Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., σελ.233-234.

⁷ Giacomo Chiozza, "Disaggregating Anti-Americanism: An Analysis of Individual Attitudes toward the United States", in Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., σελ.98-101.

⁸ Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane, "Conclusion: Anti-Americanisms and the Polyvalence of America", in Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., σελ.306.

⁹ Philippe Roger, ό. π., σελ.19.

¹⁰ Ibid, σελ.13-15.

ερώτημα για τους μελετητές κατά πόσο είναι δόκιμο να συγκροτήσουν τη γενεαλογία μιας έννοιας, ενώ δεν υπάρχει ακόμα η αντίστοιχη γι' αυτήν λέξη¹¹.

Η σχολή της ιστορίας των εννοιών, όπως εκπροσωπείται από τον Reinhart Koselleck, απαντά καταφατικά στο ερώτημα αυτό αποφαινόμενη ότι η ιστορία της έννοιας δεν ταυτίζεται με την ιστορία της λέξης. Ακόμη περισσότερο, η σχολή αυτή θεωρεί αναγωγισμό τον καθορισμό του πεδίου έρευνας μιας έννοιας με βάση τις λεξικογραφικές ενδείξεις. Σύμφωνα με τον Koselleck «Δεν είναι απαραίτητο οι μετασχηματισμοί και η διάρκεια της σημασίας μιας λέξης ν' ανταποκρίνεται στη διάρκεια και στους μετασχηματισμούς των δομών στις οποίες παραπέμπουν»¹².

Σημαντική, εξάλλου, στο σημείο αυτό, είναι η διάκριση της έννοιας από τη λέξη. Όπως διευκρινίζει ο Koselleck «κάθε έννοια συνδέεται με μια λέξη», χωρίς όμως να ισχύει και το αντίστροφο, δηλ. δεν αποτελούν όλες οι λέξεις κοινωνικές ή πολιτικές έννοιες. Παρότι λοιπόν συνδέεται με τη λέξη, η έννοια την υπερβαίνει, καθώς ενσωματώνει και συνενώνει μία «πληθώρα σημασιών». Η έννοια, συναρθρώνει, σύμφωνα με τον Koselleck, «την ποικιλομορφία της ιστορικής εμπειρίας με μία συλλογή θεωρητικών και πρακτικών αναφορών σε μία σχέση, η οποία είναι δεδομένη και μπορεί να βιωθεί μόνο μέσω της έννοιας»¹³. Ωστόσο, η έννοια δεν αντανakλά απλώς τις σχέσεις στις οποίες αναφέρεται, αλλά λειτουργεί συγχρόνως και ως παράγοντας διαμόρφωσής τους¹⁴.

Αν και δεν υπάρχει, όπως προαναφέραμε ομοφωνία για τον ορισμό του αντιαμερικανισμού, φαίνεται να υπάρχει ομοφωνία των μελετητών ως προς τις καταβολές του φαινομένου. Για τους περισσότερους, ο αντιαμερικανισμός είναι σύμφυτος με τη νεωτερικότητα¹⁵. Σύμφωνα, μάλιστα, με τη διατύπωση των A. Ross και K. Ross, αποτελεί «έναν από τους ιδρυτικούς της λόγους»¹⁶.

Η αφετηρία αυτή συνδέεται άμεσα και με μία βασική διάκριση που αφορά το είδος του αντιαμερικανισμού, τη διάκριση ανάμεσα σε αντιαμερικανισμό των ελίτ, αντιαμερικανισμό των από πάνω, και αντιαμερικανισμό των από κάτω. Θεωρείται ότι

¹¹ Ibid, σελ.15.

¹² Reinhart Koselleck, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, [Μετάφραση: Keith Tribe], Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1983, σελ.89.

¹³ Ibid, σελ.84-85.

¹⁴ Ibid, σελ.86.

¹⁵ Paul Hollander, "Introduction: The New Virulence and Popularity", in Paul Hollander (επιμελ.), *Understanding Anti-Americanism: Its Origins and Impact at Home and Abroad*, Chicago: Ivan R. Dee 2004, σελ.12-14. James Ceaser, "The Philosophical Origins of Anti-Americanism in Europe", in Paul Hollander (επιμελ.), ό. π., σελ.48-49.

¹⁶ Andrew Ross and Kristin Ross, "Introduction", in Andrew Ross and Kristin Ross(επιμελ.), *Anti-Americanism*, New York University Press, Νέα Υόρκη 2004, σελ.1.

η πρώτη μορφή έκφρασης του αντιαμερικανισμού προήλθε από τις ευρωπαϊκές ελίτ ως αντίδραση στην Αμερικανική Επανάσταση (1776) και τη συγκρότηση της Αμερικανικής Δημοκρατίας αφενός, αλλά και στις βασικές αξίες της εκβιομηχανισμένης, καπιταλιστικής αμερικανικής κοινωνίας αφετέρου. Με βάση τη θεώρηση αυτή, οι νεωτερικές αξίες- δημοκρατία, καπιταλισμός- υπήρξαν οι αιτίες της εχθρότητας απέναντι στις νεοσύστατες ΗΠΑ. Η εχθρότητα αυτή συνοδεύτηκε από την απόρριψη του αμερικανικού πολιτισμού ως αντιπνευματικού και υλιστικού, και, εν γένει, κατώτερου σε σχέση με τον ευρωπαϊκό¹⁷.

Πολλοί υποστηρίζουν ότι οι ελιτιστικές καταβολές του αντιαμερικανισμού εξακολουθούν να επηρεάζουν με την παρακαταθήκη τους και τη σύγχρονη έκφραση του φαινομένου¹⁸. Σε κάθε περίπτωση, ο φόβος ή η απόρριψη της νεωτερικότητας, που μπορεί να μεταφράζεται ως αντικαπιταλισμός ή αντισημιτισμός, περιγράφονται επανειλημμένα στη βιβλιογραφία ως το κατεξοχήν περιεχόμενο του αντιαμερικανισμού¹⁹.

Από την άλλη πλευρά, ο αντιαμερικανισμός των από κάτω ανάγεται σε μεταγενέστερη περίοδο. Η πρώτη αποκρυστάλλωσή του συμπίπτει με την περίοδο του Μεξικανο-Αμερικανικού πολέμου (1846-1848) και τη φάση της εδαφικής επέκτασης των ΗΠΑ, ενώ τροφοδοτείται από τις μνήμες της εξόντωσης των γηγενών πληθυσμών της αμερικάνικης ηπείρου και της δουλείας. Σταδιακά, ο ιμπεριαλισμός και η επεμβατική πολιτική των ΗΠΑ εξελίσσεται σε πηγή ανησυχίας και εχθρότητας για τις χώρες της Λατινικής Αμερικής²⁰.

Ο ισπανοαμερικανικός πόλεμος του 1898, που κατέληξε στη στρατιωτική κατοχή της Κούβας, του Πουέρτο Ρίκο και των Φιλιππίνων από τις ΗΠΑ, αποτέλεσε το επόμενο σημείο καμπής. Στη συνέχεια, καθώς η αμερικανική εξωτερική πολιτική επενδύθηκε με ιδεαλιστική ρητορεία από το Θεόδωρο Ρούσβελτ έως τον Γούντροου

¹⁷ Ibid, σελ.1-2.

¹⁸ Ibid, σελ.2. Herbert J. Spiro, "Anti-Americanism in Western Europe", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.497, *Anti-Americanism: Origins and Context* (May 1988), σελ.124-126. A. Rubinstein, D. Smith, "Anti-Americanism: Anatomy of a Phenomenon", ό. π., σελ.9. Peter J.Katzenstein and Robert O. Keohane, "Varieties of Anti-Americanism: A Framework for Analysis", in Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., σελ.36.

¹⁹ Mary Nolan, "Anti-Americanization in Germany", in Andrew Ross and Kristin Ross (επιμελ.), ό. π., σελ. 126. Russell A. Berman, *Anti-Americanism in Europe: A Cultural Problem*, Hoover Institution Press, Στάνφορντ, Καλιφόρνια 2004, σελ. 40-41, 52-53.

²⁰ Andrew Ross and Kristin Ross, "Introduction", ό. π., σελ.2.

Γουίλσον, ο αντιαμερικανισμός απέκτησε κανονιστικές συνδηλώσεις και ερμηνεύτηκε ως εγγενής εχθρότητα ή ασυμβατότητα με τα αμερικανικά ιδανικά²¹.

Μετά τις εισαγωγικές αυτές παρατηρήσεις, μπορούμε να εξετάσουμε ορισμένες βασικές προσεγγίσεις του αντιαμερικανισμού. Οι A.Rubinstein και D.Smith ορίζουν τον αντιαμερικανισμό ως *«κάθε εχθρική ενέργεια ή έκφραση που γίνεται μέρος μιας αδιαφοροποίητης επίθεσης στην εξωτερική πολιτική, την κοινωνία, τον πολιτισμό και τις αξίες των ΗΠΑ»*. Ο ορισμός τους δίνει έμφαση, κυρίως, στο επίπεδο της συμπεριφοράς, του άμεσα παρατηρήσιμου αντιαμερικανισμού. Αναφέρουν, επίσης, ότι ο αντιαμερικανισμός μπορεί να εκδηλωθεί με τις ακόλουθες μορφές: διαμόρφωση στάσεων, που ανεξάρτητα από την έντασή τους παραμένουν ανέκφραστες, λεκτική έκφραση κάθε μορφής, συλλαλήτηρια/διαδηλώσεις, βία

Με βάση τον παραπάνω ορισμό, διακρίνουν τέσσερεις τύπους αντιαμερικανισμού: 1) ο θεματικά προσανατολισμένος αντιαμερικανισμός, ο οποίος στρέφεται κατά συγκεκριμένων πολιτικών της κυβέρνησης των ΗΠΑ 2) ο ιδεολογικός, ο οποίος συνδέεται με ένα περισσότερο ή λιγότερο συνεκτικό σύνολο ιδεών (π.χ. εθνικισμός, μαρξισμός, ισλαμικός φονταμενταλισμός 3) ο εργαλειακός, ο οποίος αναφέρεται στην εκμετάλλευση της εχθρότητας προς τις ΗΠΑ από τις κυβερνήσεις προκειμένου να εξυπηρετήσουν δικούς τους στόχους, όπως η κινητοποίηση υποστήριξης στο εσωτερικό ή η υπόδειξη ενός αποδιοπομπαίου τράγου για τυχόν κυβερνητικές αποτυχίες, 4) ο επαναστατικός, ο οποίος αναπτύσσεται σε αντιμαχόμενες φιλοαμερικανικά καθεστώτα δυνάμεις, και εξελίσσεται σε σημαντικό ιδεολογικό έρεισμα στην προσπάθεια του νέου καθεστώτος να οικοδομήσει λαϊκή υποστήριξη²².

Καθένας από αυτούς τους τύπους αντιαμερικανισμού, συνεπάγεται διαφορετικό βαθμό εμπλοκής των κυβερνόντων, των ελίτ και των πολιτών, οι οποίοι στο παρόν μοντέλο γίνονται αντιληπτοί ως μάζες. Το ακόλουθο σχήμα που προτείνεται από τους συγγραφείς συνοψίζει τους δυνατούς βαθμούς ελιτισμού ή μαζικότητας με βάση τις τέσσερεις μορφές αντιαμερικανισμού²³.

²¹ Greg Grandin, “The Narcissism of Violent Differences”, in Andrew Ross and Kristin Ross (επιμελ.), ό. π., σελ.22.

²² A. Rubinstein, D. Smith, “Anti-Americanism: Anatomy of a Phenomenon”, ό. π., σελ.17-28.

²³ Ibid, σελ.28.

Τύπος	Κυβέρνηση	Ελίτ	Μάζες
Θεματικά προσανατολισμένος	x	x	
Ιδεολογικός	x	x	
Εργαλειακός	x	x	X
Επαναστατικός	x	x	X

Η παραπάνω τυπολογία αντανakλά μια σχετικά περιοριστική αντίληψη του αντιαμερικανισμού ως φαινομένου και είναι επιρρεπής σε ένα είδος ορθολογιστικής προκατάληψης, καθώς οι προβλεπόμενοι τύποι αντιαμερικανισμού είτε αποτελούν μία «απάντηση» είτε στοχεύουν σε κάποιο «αποτέλεσμα».

Στη δική τους, και περισσότερο εκλεπτυσμένη, τυπολογία για τα είδη του αντιαμερικανισμού, οι Peter J. Katzenstein και Robert O. Keohane, επιμένουν στη διάκριση ανάμεσα σε γνώμη, έλλειψη εμπιστοσύνης και προκατάληψη²⁴. Οι κατηγορίες αυτές δεν περικλείονται από στεγανά, αλλά λειτουργούν μάλλον σαν ένα συνεχές, καθώς είναι δυνατή μια διαδικασία μετασχηματισμού από τη μία μορφή στην άλλη²⁵.

Ο ορισμός τους προσεγγίζει τον αντιαμερικανισμό ως στάση, που μπορεί να αφορά μεμονωμένα άτομα ή ομάδες. Ειδικότερα, πρόκειται για την «*ψυχολογική τάση (ατόμων ή ομάδων) να διατηρούν αρνητικές απόψεις για τις Ηνωμένες Πολιτείες και για την αμερικανική κοινωνία γενικότερα*». Αναγνωρίζουν, επίσης, ότι ο αντιαμερικανισμός έχει γνωστικές, συγκινησιακές και κανονιστικές συνιστώσες. Όσον αφορά τη γνωστική διάσταση, η ανάλυσή τους στηρίζεται στην έννοια του σχήματος οριζόμενο ως γνωστική δομή, η οποία περιλαμβάνει συγκεκριμένες μεταφορές, σύμβολα και αφηγήσεις γεγονότων και γενικότερων ιστορικών εξελίξεων που προσδίδουν νόημα στον κόσμο. Η συγκινησιακή διάσταση σχετίζεται με την ένταση που προσδίδεται στην αρνητική στάση έναντι των ΗΠΑ. Η κανονιστική διάσταση, τέλος, αφορά το γεγονός ότι η αποτίμηση των ΗΠΑ μπορεί να χρησιμεύσει ως στοιχείο ταυτότητας ή προσανατολισμού της συμπεριφοράς. Από την άποψη αυτή, παρομοιάζουν τον αντιαμερικανισμό με τον εθνικισμό, θεωρώντας ότι και οι δύο αποτελούν έναν συνδυασμό εργαλειακής ορθολογικότητας και κοινωνικής κατασκευής.

²⁴ Robert O. Keohane and Peter J. Katzenstein, "Introduction", in Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., σελ.2.

²⁵ Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane, "Varieties of Anti-Americanism: A Framework for Analysis", in Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., σελ.11, 21-22.

Παρότι αναγνωρίζουν ότι η προσέγγισή τους έχει ορισμένες επιρροές από τα πεδία της Κοινωνιολογίας και της Ψυχολογίας, ωστόσο, επιμένουν ότι παραμένει κατεξοχήν πολιτική. Κι αυτό γιατί αντιλαμβάνονται τον αντιαμερικανισμό ως προϊόν πολιτικής διαμάχης και διαπραγμάτευσης και τονίζουν ότι η κατανόηση τόσο των αιτίων όσο και των συνεπειών του αντιαμερικανισμού προϋποθέτει την κατανόηση του πολιτικού πλαισίου, το οποίο μπορεί να υποθάλπει ή να αποθαρρύνει αρνητικές στάσεις έναντι των ΗΠΑ και να μεγιστοποιεί ή να ελαχιστοποιεί τις επιπτώσεις αυτών των στάσεων στην άσκηση της πολιτικής²⁶.

Ο αντιαμερικανισμός μπορεί να έχει αδιαλείπτως πολιτικά ορατή μορφή για μια μακροχρόνια περίοδο ή μπορεί να βρίσκεται σε λανθάνουσα κατάσταση για μεγάλα διαστήματα και να επανέρχεται στην επιφάνεια με νέα μορφή ή ένταση. Έτσι, ο αντιαμερικανισμός μπορεί να είναι ενεργός ή λανθάνων Σε πολιτικά συστήματα, όμως, στα οποία έχει καθιερωθεί σαν κομμάτι του δημόσιου λόγου, ο αντιαμερικανισμός λειτουργεί σαν ένα είδος συλλογικού πλαισίου, που αξιοποιείται συχνά προκειμένου να κινητοποιηθούν οι πολίτες για να αναλάβουν πολιτική δράση²⁷.

Θεωρώντας ότι ο αντιαμερικανισμός είναι κατεξοχήν πολυδιάστατο φαινόμενο, το οποίο χαρακτηρίζεται από αμφισημία, διακρίνουν τα ακόλουθα είδη αντιαμερικανισμού: α) φιλελεύθερος, ο οποίος εστιάζει στη διάσταση λόγων και έργων όσον αφορά την πολιτικών των ΗΠΑ και στην αποτυχία των τελευταίων να ανταποκριθούν στο ρόλο τους ως συμβόλου, β) κοινωνικός, που πηγάζει από τη σύγκρουση αξιών με τις ΗΠΑ για ζητήματα όπως ο ρόλος της αγοράς και του κράτους, η ανισότητα, η επιβολή της θανατικής ποινής. Η σύγκρουση, ωστόσο, στην περίπτωση αυτή, είναι περιορισμένου εύρους και εγγράφεται στο πλαίσιο της αποδοχής ενός κοινού πυρήνα αξιών, γ) κυριαρχικός/εθνικιστικός, ο οποίος προβάλλεται ως αντίσταση απέναντι σε ανεπιθύμητες επεμβάσεις των ΗΠΑ. Έχει ως σημείο αναφοράς τη διασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας αφενός και την προστασία της εθνικής ταυτότητας αφετέρου, δ) ριζοσπαστικός θεωρείται ο αντιαμερικανισμός, που στις προγραμματικές του διακηρύξεις πρεσβεύει την ανάγκη αποδυνάμωσης, καταστροφής, ή μετασχηματισμού των πολιτικών και οικονομικών θεσμών των ΗΠΑ. Οι συγγραφείς εντοπίζουν αυτού του είδους τον αντιαμερικανισμό στα μαρξιστικά-λενινιστικά καθεστώτα και σε πτυχές του ισλαμικού

²⁶ Ibid, σελ.12-14.

²⁷ Ibid, σελ.15, 35.

φονταμενταλισμού. Διαπιστώνουν επίσης ότι ο αντιδυτικισμός αποτελεί, σε ορισμένες περιπτώσεις, μια συνιστώσα του ριζοσπαστικού αντιαμερικανισμού.

Πέρα, όμως, από αυτά τα τέσσερα είδη, κάνουν ξεχωριστή αναφορά σε μορφές αντιαμερικανισμού που είναι ιστορικά καθορισμένες. Η πρώτη από αυτές είναι ο ελιτίστικος αντιαμερικανισμός, που εκφράζει την αίσθηση ανωτερότητας των ελίτ έναντι των ΗΠΑ και έχει ως σημείο αναφοράς την Ευρώπη. Στη δεύτερη περίπτωση, οι συγγραφείς κάνουν λόγο για χώρες (π.χ. Ισπανία, Ελλάδα) που διαθέτουν μια ορισμένη κληρονομιά αντιαμερικανισμού («*legacy anti-Americanism*»). Αυτή προέρχεται από τη «*δυσσάρεσκεια για αδικίες που διαπράχθηκαν στο παρελθόν από τις ΗΠΑ*». Οι ιστορικές αυτές μνήμες μπορεί να πάρουν ακόμη και θεσμική μορφή, αποκτώντας έτσι μεγαλύτερη διάρκεια στο χρόνο²⁸. Εξάλλου, ο αντιαμερικανισμός μπορεί να λειτουργήσει ιστορικά και ως στοιχείο σφυρηλάτησης της εθνικής ενότητας και ταυτότητας²⁹.

Από την πλευρά του, ο Doug McAdam, παρατηρεί πως έχει υποτιμηθεί η κοινωνιολογική διάσταση στη μελέτη του αντιαμερικανισμού, θεωρώντας ότι η συμβολή της θεωρίας περί των κοινωνικών κινημάτων και συγκρουσιακής πολιτικής, θα μπορούσε να αποδειχθεί ιδιαίτερα χρήσιμη. Αν και στην παρούσα μελέτη, δε θα εμβαθύνουμε στο ζήτημα αυτό, ωστόσο θεωρούμε ιδιαίτερα γόνιμη τη θέση ότι ο αντιαμερικανισμός συνιστά μια μορφή συγκρουσιακής πολιτικής, που αξίζει περαιτέρω διερεύνησης. Μπορούμε όμως να συγκρατήσουμε την επισήμανση, που προκύπτει από αυτήν την προσέγγιση, ότι ο αντιαμερικανισμός συνεπάγεται μια διαιρετική τομή του τύπου «*εμείς/αυτοί*», που δυνητικά μπορεί να προκαλέσει μορφές κινητοποίησης κατά των ΗΠΑ. Από τη σκοπιά αυτή, παρουσιάζει ομοιότητες με άλλες πολιτικές ή πολιτισμικές διαιρετικές τομές, που σχετίζονται με τη φυλή, την εθνικότητα, την κοινωνική τάξη ή τη θρησκεία. Η μνήμη των επεισοδίων συγκρουσιακότητας επηρεάζει και τη μελλοντική εξέλιξη του φαινομένου³⁰.

Μια περισσότερο προσανατολισμένη στην ψυχολογία εκδοχή του αντιαμερικανισμού έχει επεξεργαστεί ο Pierangelo Isernia. Ο Isernia αντιλαμβάνεται τον αντιαμερικανισμό ως μία «*γενική διάθεση*» αντιπάθειας των ΗΠΑ παρά σαν ένα σύνολο αρνητικών πεποιθήσεων για επιμέρους πτυχές του αμερικανικού μοντέλου ή

²⁸ Ibid, σελ.29-37.

²⁹ Frederick C. Turner, "Anti-Americanism in Mexico, 1910-1913", *The Hispanic American Historical Review*, Vol.47, No 4, (November 1967), σελ.502-518.

³⁰ Doug McAdam, "Legacies of Anti-Americanism: A Sociological Perspective", in Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., σελ.251-269.

της πολιτικής των ΗΠΑ. Προτείνει λοιπόν τον ακόλουθο ορισμό του αντιαμερικανισμού ως την «*ψυχολογική τάση να προσαρμόζουμε συστηματικά με αρνητικό τρόπο την εκτίμησή μας για τις ΗΠΑ*». Έτσι, ο αντιαμερικανισμός είναι τελικά το «*συναισθηματικό υπόβαθρο*» που διαποτίζει κάθε εκτίμηση γι' αυτό που κάνουν και γι' αυτό που είναι οι ΗΠΑ».

Κεντρικής σημασίας στην ανάλυση του είναι η έννοια της εικόνας, οριζόμενη ως η «*οργανωμένη αναπαράσταση ενός αντικειμένου στο γνωστικό σύστημα ενός ατόμου*». Όταν μιλάμε για την εικόνα ενός έθνους, τότε αναφερόμαστε στο «*σύνολο των ιδιοτήτων που το άτομο αναγνωρίζει όταν αναλογίζεται αυτό το έθνος*». Με βάση αυτόν τον ορισμό, η εικόνα γίνεται αντιληπτή ως μια «*συνδυαστική κατασκευή*» τριών αλληλένδετων συνιστωσών, της γνωστικής, της συναισθηματικής και της προσανατολισμένης στη δράση, που περιλαμβάνει το σύνολο των δυνατών αντιδράσεων απέναντι στο αντικείμενο, τις οποίες το άτομο θεωρεί κατάλληλες βάσει των προσλαμβανόμενων ιδιοτήτων του αντικειμένου³¹.

Η «*ψυχολογικοποίηση*» του αντιαμερικανισμού και η αντιμετώπισή του ως παθολογίας³² διαγράφεται ως τάση σε ορισμένες απόπειρες ερμηνείας του φαινομένου, με το βάρος της παθολογίας να επιρρίπτεται σχεδόν αποκλειστικά στους φορείς του. Ενδεικτικό αυτής της τάσης είναι το σχόλιο του Paul Hollander, σύμφωνα με το οποίο όλες οι μορφές αντιαμερικανισμού έχουν ως κοινό σημείο αναφοράς την ψυχολογική «*αίσθηση παραπόνου και την ακαταμάχητη ανάγκη για μια ξεκάθαρη και ηθικά ικανοποιητική εξήγηση για ένα ευρύ φάσμα ανεπιθύμητων καταστάσεων που συνδέονται είτε με πραγματικά δεδομένα είτε με αισθήματα οπισθοδρόμησης, κατωτερότητας, αδυναμίας, μειωμένης ανταγωνιστικότητας ή με την απώλεια*

³¹ Pierangelo Isernia, "Anti-Americanism in Europe during the Cold War", in Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., σελ.58-59. Ο ορισμός της έννοιας της εικόνας που χρησιμοποιεί ο Isernia προέρχεται από το έργο των Herbert Kelman, William Scott, Deutsch και Merritt. Ειδικότερα, Herbert C. Kelman, "Social-Psychological Approaches to the Study of International Relations: Definition of Scope", in Herbert C. Kelman (επιμελ.), *International Behavior: A Social-Psychological Analysis*, Holt, Rinehart and Winston, Νέα Υόρκη 1966, σελ.24. William A. Scott, "Psychological and Social Correlates of International Images", in Herbert C. Kelman (επιμελ.), ό. π., σελ.72, Karl W. Deutsch and Richard L. Merritt, "Effects of Events on National and International Images", in Herbert C. Kelman (επιμελ.), ό. π., σελ.132-134.

³² Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της προσέγγισης είναι το κεφάλαιο «*Η Παθολογία του Αντιαμερικανισμού*», που περιλαμβάνεται στον ακόλουθο συλλογικό τόμο: Théodore Zeldin, "Pathologie de l' antiaméricanisme", στο Denis Lacorne, Jacques Rupnik, Marie-France Toinet (επιμελ.), *L' Amérique dans nos têtes: un siècle de fascinations et d' aversions*, Hachette, Παρίσι 1986, σελ.46-55.

συνεκτικότητας και σταθερότητας στη ζωή ενός έθνους, μιας ομάδας ή ενός ατόμου»³³. Εκτός όμως από αυτό, το παραπάνω σχόλιο στηρίζεται στην άρρητη παραδοχή ότι οι ΗΠΑ ταυτίζονται απόλυτα και αδιατάρακτα με το νεωτερικό πρόταγμα του σεβασμού στις αξίες της δημοκρατίας και του καπιταλισμού³⁴.

Η ψυχολογικοποίηση του αντιαμερικανισμού έχει τις ρίζες της στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου και στη συστηματική προσπάθεια Αμερικανών επιστημόνων (κοινωνιολόγων, πολιτικών επιστημόνων, ψυχολόγων) και αξιωματούχων να ταυτίσουν την, διαφόρων ιδεολογικών αποχρώσεων, αντίθεση προς τις ΗΠΑ με παθολογία οφειλόμενη σε κάποιο τραύμα ή σε μηχανισμούς απώθησης (repression), απορρίπτοντας την ερμηνευτική αξία ιστορικών και πολιτισμικών παραγόντων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο αντιαμερικανισμός εμφανίστηκε ως ανορθολογικό και αδικαιολόγητο φαινόμενο³⁵. Δε θα πρέπει επίσης να παραγνωρίζουμε ότι το γεγονός ότι η έννοια του αντιαμερικανισμού υπήρξε αντικείμενο εκμετάλλευσης από τις αμερικάνικες ελίτ προκειμένου να στιγματίσουν αντιδράσεις ή διαφωνίες ως παθολογικές αποκλίσεις από το αμερικανικό κοινωνικοοικονομικό μοντέλο³⁶.

Τέλος, για ορισμένους μελετητές, ο αντιαμερικανισμός προσεγγίζεται ως πράξη. Στην περίπτωση αυτή, αντιαμερικανισμός είναι *«οι συλλογικές ή ατομικές, δημόσιες ή ιδιωτικές πράξεις, δηλώσεις ή γεγονότα στο πλαίσιο μιας χώρας, που το περιεχόμενό τους ή οι προεκτάσεις τους συνεπάγονται την διαμαρτυρία ή την άσκηση κριτικής προς την κυβέρνηση των ΗΠΑ ή τους πολίτες της»*³⁷.

Το εύρος της έννοιας αποτελεί ένα άλλο σημαντικό σημείο διαφωνιών, καθώς στο πεδίο συνυπάρχουν εκτατικοί και περιοριστικοί ορισμοί του φαινομένου. Όσον αφορά τους τελευταίους, η M.F.Toinet, διατυπώνει έναν, φαινομενικά, προκλητικό αφορισμό, σύμφωνα με τον οποίο ο αντιαμερικανισμός, οριζόμενος ως *«συστηματική και μόνιμη αντίθεση απέναντι σε καθετί το αμερικανικό»*, δεν υπάρχει³⁸. Ριζικά διαφορετική εμφανίζεται η στάση του H.J. Spiro ο οποίος αρνείται να αναγνωρίσει ως αντιαμερικανισμό την *«προσωρινή»* ή *«περιστασιακή»* αντίθεση σε επιμέρους

³³ Η δήλωση αυτή έγινε στο πλαίσιο συνεδρίου για τον αντιαμερικανισμό που διοργάνωσε το State Department το Σεπτέμβριο του 2002 και παρατίθεται από τον Greg Grandin, "The Narcissism of Violent Differences", ό. π., σελ.17.

³⁴ Greg Grandin, ό. π., σελ.18.

³⁵ Ibid, σελ.23.

³⁶ Ibid, σελ.19.

³⁷ Chong-Soo Tai, Erick J. Peterson and Tedd Robert Gurr, "Internal Versus External Sources of Anti-Americanism", *Journal of Conflict Resolution*, Vol.17, No 3, (September 1973), σελ.470.

³⁸ Marie-France Toinet, "French Pique and Piques Francaises", ό. π., σελ.135.

πολιτικές των αμερικανικών κυβερνήσεων³⁹ και προβάλλει τη δική του αντίληψη για τον αντιαμερικανισμό ως τη συστηματική άσκηση σφοδρής κριτικής στις «βασικές αξίες» του αμερικανικού Συντάγματος⁴⁰. Άλλες μελέτες δίνουν έμφαση στην πολιτισμική διάσταση του αντιαμερικανισμού ταυτίζοντάς τον με την αντίδραση και την αντίσταση απέναντι στη διάδοση της αμερικανικής κουλτούρας⁴¹. Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται και πρόσφατες προσεγγίσεις του φαινομένου, που λαμβάνουν υπόψη την εμπειρία της 11/9/2001. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τον ακόλουθο ορισμό, που αναγνωρίζει ως αντιαμερικανισμό μόνο τη συστηματική εναντίωση στον αμερικανισμό, εξαιρόντας την αντίθεση σε πολιτικές των ΗΠΑ: «αντιαμερικανισμός είναι η συστηματική αντίθεση στην Αμερική ως όλον. Πρόκειται για την άσκηση κριτικής στις ΗΠΑ, που υπερβαίνει την απλή διαφωνία για επιμέρους ζητήματα πολιτικής ή αποφάσεις της κυβέρνησης»⁴².

Σε αυτόν προβληματισμό σχετικά με την έκταση της έννοιας, ο R. Kuisel απαντά επισημαίνοντας ότι ούτε οι εκτατικοί ούτε οι περιορισμένου εύρους ορισμοί διευκολύνουν τη μελέτη του φαινομένου. Έτσι, υποστηρίζει ότι η εκφορά ενός μεμονωμένου επικριτικού σχολίου για τις ΗΠΑ δεν καθιστά τον ομιλητή «αντιαμερικανό», αλλά, από την άλλη πλευρά, ο ομιλητής δεν είναι απαραίτητο να αμφισβητεί βασικές αξίες των ΗΠΑ για να χαρακτηριστεί ως τέτοιος. Επίσης, ο Kuisel τονίζει ότι ο πρόσκαιρος χαρακτήρας ορισμένων αρνητικών στάσεων έναντι της Αμερικής δεν πρέπει να αποτρέπει τον χαρακτηρισμό τους ως αντιαμερικανικών. Ο μελετητής δε θα πρέπει, λοιπόν, να προσδοκά οι αντιαμερικανικές στάσεις να χαρακτηρίζονται από ισοβιότητα ή μακροβιότητα. Τέλος, εφιστά την προσοχή των μελετητών στο γεγονός ότι η σημασία της ιστορικής ανάλυσης τέτοιων στάσεων δεν εξαρτάται από το βαθμό πληροφόρησης που διαθέτουν τα υποκείμενα σχετικά με την Αμερική ή το βαθμό στον οποίο συγκινησιακοί ή ανορθολογικοί παράγοντες εισχωρούν στην κρίση τους. Ο ίδιος επισημαίνει ότι αυτό που είναι καθοριστικό για

³⁹ Την άποψη ότι η κριτική σε συγκεκριμένα ζητήματα πολιτικής των ΗΠΑ δε συνιστά αντιαμερικανισμό εκφράζουν και οι Charles F. Doran and James Patrick Sewell, “Anti-Americanism in Canada?”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.497, *Anti-Americanism: Origins and Context* (May 1988), σελ.106.

⁴⁰ Herbert J. Spiro, “Anti-Americanism in Western Europe”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.497, *Anti-Americanism: Origins and Context* (May 1988), σελ.121-122.

⁴¹ Alexander Stephan, “Cold War Alliances and the Emergence of Transatlantic Competition: An Introduction”, in Alexander Stephan (επιμελ.), *The Americanization of Europe. Culture, Diplomacy, and Anti-Americanism after 1945*, Berghahn Books, Νέα Υόρκη/ Οξφόρδη 2007, σελ.1.

⁴² Richard Higgott and Ivona Malbasic, “Introduction: The Theory and Practice of Anti-Americanism”, in Richard Higgott and Ivona Malbasic (επιμελ.), *The Political Consequences of Anti-Americanism*, Routledge/Warwick Studies in Globalization, Λονδίνο 2008, σελ.10.

την αποτίμηση του φαινομένου είναι, αφενός, η ένταση των αρνητικών συναισθημάτων έναντι της Αμερικής και, αφετέρου, το κατά πόσο διαμορφώνεται ένα πεδίο, μία αλληλουχία, αρνητικών σχολίων και διαμαρτυριών⁴³.

Ένα μεγάλο μέρος της συζήτησης σχετικά με τον ορισμό και την προσέγγιση του αντιαμερικανισμού ως φαινομένου αφορά το βαθμό ορθολογικότητας που τον χαρακτηρίζει. Ορισμένοι μελετητές προσπαθούν να διακρίνουν ανάμεσα σε «δικαιολογημένη διαμαρτυρία» και «ανορθολογική προκατάληψη» και προκρίνουν ορισμένες μορφές αντιαμερικανισμού ως ορθολογικά φαινόμενα, ενώ απορρίπτουν άλλες. Για παράδειγμα, ο πολιτικός αντιαμερικανισμός, που είναι θεματικά στοχευμένος και επικεντρώνεται σε πτυχές της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ, προβάλλεται ως ορθολογικό φαινόμενο, σε αντίθεση προς τον πολιτισμικό αντιαμερικανισμό, ο οποίος παραπέμπει σε μια συνολικότερη απόρριψη της Αμερικής και θεωρείται προϊόν ανορθολογικών τάσεων⁴⁴.

Ενδεικτικός της προσέγγισης του αντιαμερικανισμού ως ενός κατεξοχήν και εξολοκλήρου ανορθολογικού φαινομένου είναι ο ακόλουθος ορισμός των Charles F. Doran και James Patrick Sewell, σύμφωνα με τον οποίο ο αντιαμερικανισμός συνεπάγεται μία «αντιληπτική διαστέβλωση», τέτοια ώστε ένα «κακέκτυπο» κάποιας στάσης ή συμπεριφοράς να ανάγεται σε γενικευμένη πεποίθηση. Η πεποίθηση αυτή τροφοδοτεί εχθρότητα η οποία στρέφεται κατά της κυβέρνησης των ΗΠΑ, της αμερικανικής κοινωνίας ή επιμέρους ατόμων⁴⁵. Στο ίδιο μήκος κύματος και ο Roger Kimball, ο οποίος αποφαίνεται ότι ο αντιαμερικανισμός συνιστά «περισσότερο παθολογία παρά θέση, καθώς δε λειτουργεί με αποδείξεις, αλλά με το συναίσθημα»⁴⁶. Αλλά και ο Russell Berman υποστηρίζει ότι ο αντιαμερικανισμός δε συνιστά μια «έλλογη απάντηση» σε πραγματικές καταστάσεις, αλλά πρόκειται για ένα είδος «πολιτικής φαντασίωσης, μια ανορθολογική, ιδεολογική θέαση του κόσμου που εξαπλώνεται ως επί το πλείστον ανεξάρτητα από οποιαδήποτε αντικειμενική επαφή με τις ΗΠΑ ή την κουλτούρα τους»⁴⁷.

⁴³ Richard Kuisel, *Seducing the French*, ό. π., σελ.7-10.

⁴⁴ Andrei S. Markovits, "On Anti-Americanism in West Germany", *New German Critique*, No 34, (winter 1985), σελ. 3, 14-15.

⁴⁵ Charles F. Doran and James Patrick Sewell, "Anti-Americanism in Canada?", ό. π., σελ.106. Στο πλαίσιο της προσέγγισης του αντιαμερικανισμού ως ανορθολογικού φαινομένου και, Jean-Francois Revel, *L' Obsession Anti-Americaine*, Plon, Παρίσι 2002. Russell A. Berman, *Anti-Americanism in Europe*, ό. π., σελ. 33-37, 57-62.

⁴⁶ Roger Kimball, "Anti-Americanism Then and Now", in Paul Hollander (επιμελ.), ό. π., σελ.239-240.

⁴⁷ Russell A. Berman, *Anti-Americanism in Europe*, ό. π., σελ. 36.

Από την πλευρά τους, οι Keohane και Katzenstein σχολιάζουν πως είναι λάθος να αντιμετωπίζουμε τον αντιαμερικανισμό σα «μια ακατάληπτη παθολογία σε έναν κατά τα άλλα ορθολογικό κόσμο»⁴⁸. Ο P. Hollander επισημαίνει την ανάγκη η επιστημονική έρευνα του φαινομένου να εξισορροπήσει τις δύο αποκλίνουσες αυτές προσεγγίσεις αποφεύγοντας ακρότητες είτε προς τη μια είτε προς την άλλη κατεύθυνση⁴⁹. Ωστόσο, και ο δικός του ορισμός δίνει έμφαση στα ανορθολογικά στοιχεία του αντιαμερικανισμού. Αντιμετωπίζει τον αντιαμερικανισμό σα μια «αρνητική προδιάθεση, ένα είδος προκατάληψης», που σε γενικές γραμμές στερείται θεμελίωσης. Γι' αυτό και τον παρομοιάζει με ανάλογες «εχθρικές προδιαθέσεις», όπως ο ρατσισμός, ο σεξισμός ή ο αντισημιτισμός⁵⁰.

Ο J. Bowen δίνει έμφαση στην έννοια του γνωστικού σχήματος, ακολουθώντας τον ορισμό των Keohane και Katzenstein που παραθέσαμε παραπάνω, σε μια προσπάθεια υπέρβασης της διάκρισης ορθολογικότητας-ανορθολογισμού. Υποστηρίζει ότι αν προσεγγίσουμε τον αντιαμερικανισμό με βάση τα γνωστικά σχήματα, τότε μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι αυτός συνίσταται σε μια σειρά αλληλένδετων εικόνων και ιδεών, που μπορεί να χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη προκαταλήψεων ή στερεοτύπων, αλλά όχι εξ' ολοκλήρου. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, από γνωστική άποψη, «ο αντιαμερικανισμός δεν είναι περισσότερο ανορθολογικός από το φιλοαμερικανισμό, το φιλελευθερισμό ή την προτίμηση για το γερμανικό κινηματογράφο». Τα γνωστικά σχήματα, συχνά, συγκροτούνται υπό μορφή αφηγήσεων, οι οποίες είναι ευκολότερο να μεταδοθούν και να απομνημονευθούν. Έτσι, τα άτομα που μοιράζονται αυτές τις αφηγήσεις συγκροτούν μια αφηγηματική κοινότητα⁵¹.

Οι Keohane και Katzenstein εισάγουν μία επιπλέον διάκριση, η οποία τροποποιεί κάπως τον προβληματισμό σχετικά με την ορθολογικότητα ή μη του αντιαμερικανισμού. Η διάκριση αυτή αφορά το χαρακτήρα, εφήμερο ή θεμελιακό, των πηγών του αντιαμερικανισμού. Οι εφήμερες πηγές σχετίζονται με όψεις της πολιτικής των ΗΠΑ και τις επιπτώσεις τους ή σύμφωνα με μια σχηματική διατύπωση

⁴⁸ Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane, "Varieties of Anti-Americanism: A Framework for Analysis", ό. π., σελ.15.

⁴⁹ Paul Hollander, "Introduction: The New Virulence and Popularity", in Paul Hollander (επιμελ.), ό. π., σελ.7-12.

⁵⁰ Paul Hollander, *Anti-Americanism: Irrational and Rational*, Transaction Publishers, New Jersey 2003, σελ. lxxviii.

⁵¹ John R. Bowen, "Anti-Americanism as Schemas and Diacritics in France and Indonesia", in Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., σελ.230-232.

με αυτό που η Αμερική *κάνει*. Αντίθετα, οι θεμελιώδεις πηγές αναφέρονται στις βασικές αξίες και συμπεριφορές της αμερικανικής κοινωνίας, σε αυτό που *είναι* η Αμερική. Οι τελευταίες τείνουν να θεωρούνται ως ανορθολογικές εκφράσεις αντιαμερικανισμού, ενώ οι πρώτες εκλαμβάνονται ως πιο ορθολογικές. Εξάλλου, οι αρνητικές στάσεις απέναντι σε αυτό που *κάνει* η Αμερική εμπίπτουν στην κατηγορία της γνώμης, ενώ οι αρνητικές στάσεις απέναντι σε αυτό που *είναι* η Αμερική κατηγοριοποιούνται ως *προκατάληψη*⁵².

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να προσθέσουμε ότι οι A.Rubinstein και D.Smith είχαν επισημάνει ότι δεν μπορούμε να αναλύσουμε τον αντιαμερικανισμό αν δε λάβουμε υπόψη παράγοντες όπως η εθνική ταυτότητα, η θρησκεία και η γενικότερη κουλτούρα μιας χώρας και το πολιτικό της σύστημα. Οι δύο αυτοί συγγραφείς επισημαίνουν σαν εξίσου σημαντικό φαινόμενο και τις αξίες των ελίτ⁵³. Πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα τη θέση ότι ο αντιαμερικανισμός δεν μπορεί να μελετηθεί χωρίς αναφορά στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε χώρας, οι P. Katzenstein και R. Keohane υποστηρίζουν ότι δε θα έπρεπε να γίνεται λόγος για αντιαμερικανισμό ως ομοιογενές φαινόμενο, αλλά για διάφορες ποικιλίες ή τύπους αντιαμερικανισμών. Αυτό που διαφοροποιεί τους επιμέρους αντιαμερικανισμούς δεν είναι μόνο ο χώρος, αλλά και ο χρόνος⁵⁴. Έτσι, η ετερογένεια αναδεικνύεται σε θεμελιώδες χαρακτηριστικό του φαινομένου⁵⁵.

Εδώ, θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι η απόδοση έμφασης στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται η εικόνα της Αμερικής, στο πλαίσιο μιας εθνικής ομάδας, δε σημαίνει ότι η εικόνα αυτή εξισώνεται με μια αυθαίρετη κατασκευή ή επινόηση και ως τέτοια αντανακλά απλώς την αυτοεικόνα αυτής της ομάδας, το περιεχόμενο που αποδίδει στην εθνική της ταυτότητα, τους φόβους ή τις προσδοκίες της για το μέλλον. Αντίθετα, πρόκειται για το προϊόν μιας διαντίδρασης και αφορά εξίσου τις εμπειρίες των επιμέρους εθνικών κοινοτήτων από την επαφή τους με τον αμερικανισμό ή με πτυχές της πολιτικής των ΗΠΑ⁵⁶.

⁵² Robert O. Keohane and Peter J. Katzenstein, "Introduction", ό. π., σελ.2. Peter J.Katzenstein and Robert O. Keohane, *Varieties of Anti-Americanism: A Framework for Analysis*, ό. π., σελ.10.

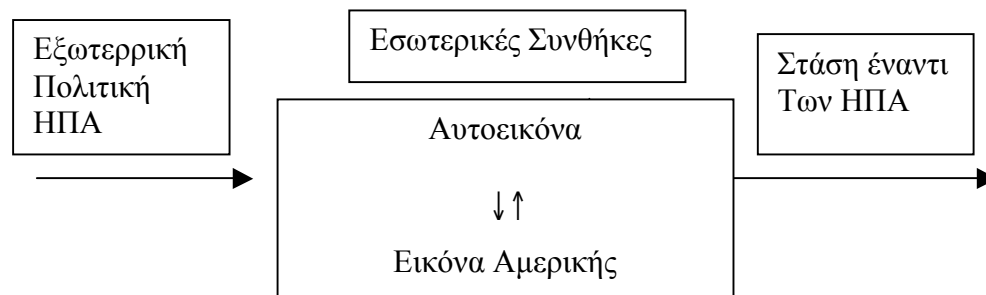
⁵³ A. Rubinstein, D. Smith, "Anti-Americanism: Anatomy of a Phenomenon", ό. π., σελ.2.

⁵⁴ Robert O. Keohane and Peter J. Katzenstein, "Preface", in Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., σελ.χ. Robert O. Keohane and Peter J. Katzenstein, "Introduction", ό. π., σελ.6.

⁵⁵ Robert O. Keohane and Peter J. Katzenstein, "Introduction", ό. π., σελ.3.

⁵⁶ Richard Kuisel, ό. π., σελ.xi-xii.

Οι Harald Mueller και Thomas-Risse-Kappen, στη μελέτη τους για τον αντιαμερικανισμό της μεταπολεμικής γερμανικής νεολαίας, προσεγγίζουν τις αρνητικές στάσεις έναντι των ΗΠΑ ως το προϊόν μιας σύνθετης διαδικασίας, κατά την οποία η αμερικανική εξωτερική πολιτική λειτουργεί ως ανεξάρτητη μεταβλητή, ενώ οι εσωτερικές συνθήκες κάθε χώρας (οικονομική κατάσταση, πολιτικό σύστημα κλπ) θεωρούνται ως παρεμβαίνουσες μεταβλητές. Οι δύο κατηγορίες μεταβλητών, στη συσχέτισή τους, διαμορφώνουν αφενός την εικόνα της Αμερικής και την εθνική αυτοεικόνα αφετέρου. Οι εικόνες αυτές αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και καθορίζουν το τελικό «εξαγόμενο» προϊόν του συστήματος, δηλ.τη στάση έναντι των ΗΠΑ. Σχηματικά, οι συγγραφείς δίνουν στο μοντέλο ανάλυσής τους την ακόλουθη μορφή⁵⁷:

Σχήμα⁵⁸:

Ως συγκροτημένος λόγος, ο αντιαμερικανισμός διακρίνεται από ανθεκτικότητα και από την ιδιότητα του να παραμένει απρόσβλητος από πληροφορίες και εμπειρίες που έρχονται σε αντίφαση ή αναιρούν τα βασικά στερεότυπα και τις εικόνες που τον δομούν. Με βάση αυτήν την παραδοχή, ο R.Kuisel, διακρίνει ανάμεσα σε ένα υπόστρωμα στερεοτύπων, που χαρακτηρίζεται από σχετική σταθερότητα και διάρκεια στο χρόνο, και σε ένα σύνολο στάσεων που διαμορφώνονται από τις εκάστοτε επικρατούσες ιστορικές συνθήκες και έχουν περισσότερο εφήμερο χαρακτήρα. Έτσι, οι περιστάσεις (πολιτικές, οικονομικές κλπ) μπορεί να αμβλύνουν ή να οξύνουν τις στάσεις που απορρέουν από το υπόστρωμα των στερεοτύπων, αλλά σπάνια κατορθώνουν να τις αλλάξουν ριζικά⁵⁹. Όπως

⁵⁷ Harald Mueller and Thomas-Risse-Kappen, "Origins of Estrangement: The Peace Movement and the Changed Image of America in West Germany", *International Security*, Vol.12, No 1, (summer 1987), σελ.71.

⁵⁸ Ibid, σελ.1

⁵⁹ Richard Kuisel, ό. π., σελ.9-10. Επίσης, Philippe Roger, ό. π., σελ.584.

αναφέρει και ο Philippe Roger η δομή του αντιαμερικανισμού ως συστήματος, του επιτρέπει «να απορροφά τους εξωτερικούς κραδασμούς»⁶⁰.

Το στοιχείο της αυτάρκειας, στο οποίο αναφερθήκαμε και παραπάνω, αναφέρεται αφενός στην εσωτερική λογική του συστήματος, που είναι σε μεγάλο βαθμό αυτοαναφορική, και αφετέρου στην επάρκεια των νοητικών και ρητορικών σχημάτων που έχουν συγκεντρωθεί στο πεδίο σε ένα βάθος χρόνου. Προκύπτει έτσι μια «κουλτούρα» (culture) αντιαμερικανισμού, η οποία μπορεί να παράγεται από ένα συγκεκριμένο και περιορισμένο περιβάλλον, αλλά είναι ευρέως διαδεδομένη και προσβάσιμη στον περίγυρο όντας κατά βάση συναινετική⁶¹.

Στο σημείο αυτό, είναι χρήσιμο να επιμείνουμε στη σημασία της ιστορικής μνήμης και στον τρόπο με τον οποίο αυτή επηρεάζει και τις τρέχουσες αναπαραστάσεις σχετικά με το ρόλο των ΗΠΑ, όσον αφορά την ένταση και τη διάρκεια του αντιαμερικανισμού σε μία δεδομένη χώρα. Η συλλογική μνήμη λειτουργεί ως μία παρακαταθήκη εικόνων, συμβόλων και μύθων, τα οποία επιδρούν καθοριστικά στην πρόσληψη του ιστορικού παρόντος. Ωστόσο, η διαδικασία αυτή δεν είναι μονόδρομη, αλλά αμφίδρομη, καθώς οι αναπαραστάσεις που σχηματίζονται στον παρόντα χρόνο επιδρούν με τη σειρά τους και στην ανάμνηση του ιστορικού παρελθόντος. Από την άποψη αυτή, η σχέση παρόντος-παρελθόντος όσον αφορά τη συλλογική μνήμη είναι μία δυναμική διαδικασία⁶².

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο αντιαμερικανισμός εμφανίζεται ως συνέχεια προγενέστερων ιδεολογημάτων ή ιστορικών στερεοτύπων, με τα οποία σε ιστορικό ή γεωπολιτικό επίπεδο μπορεί να μη συνδέεται άμεσα. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η σχέση αντιδυτικισμού-αντιαμερικανισμού, με τον πρώτο να τροφοδοτεί σε πολλές περιπτώσεις τον δεύτερο. Όπως αναφέρει η Ainslie Embree ο αντιαμερικανισμός λειτουργεί σαν «ένα είδος πρίσματος μέσα από το οποίο διαθλώνται με αναπάντεχο τρόπο απέχθειες ή εχθρότητες που μικρή σχέση έχουν με τις ΗΠΑ»⁶³. Ωστόσο, η Αμερική αντιπροσωπεύοντας, στη διάρκεια του εικοστού αιώνα, την πλέον ορατή έκφραση του δυτικού μοντερνισμού, προκαλεί την εχθρότητα στο

⁶⁰ Philippe Roger, ό. π., σελ.11.

⁶¹ Philippe Roger, ό. π., σελ. 353-355.

⁶² Adeed Dawisha, "Anti-Americanism in the Arab World: Memories of the Past in the Attitudes of the Present", in Alvin Z. Rubinstein, Donald E. Smith (επιμελ.), ό. π., σελ.67.

⁶³ Ainslie Embree, "Anti-Americanism in South Asia: A Symbolic Artifact", in Alvin Z. Rubinstein, Donald E. Smith (επιμελ.), ό. π., σελ.140-141. Mohammad Beshir Hamid, "Perception, Preference and Policy: An Afro-Arab Perspective of Anti-Americanism", in Alvin Z. Rubinstein, Donald E. Smith (επιμελ.), ό. π., σελ.100-101. Adeed Dawisha, ό. π., σελ.72-73.

όνομα της ανάγκης διαφύλαξης της παράδοσης και της προστασίας της εθνικής ταυτότητας και της πολιτισμικής «ουσίας» επιμέρους κοινωνιών. Από την άποψη, αυτή ο αντιαμερικανισμός συνιστά μία μορφή δυτικισμού, αλλά σε κάθε περίπτωση, τα δύο αυτά φαινόμενα δεν ταυτίζονται⁶⁴.

Να σημειώσουμε ακόμη ότι και ο Philippe Roger επιμένει στη σημασία της μακράς διάρκειας όσον αφορά τη μελέτη του αντιαμερικανισμού έναντι της έμφασης στις περιόδους κλιμάκωσης του φαινομένου. Είναι η αργή συσσώρευση εικόνων, πεποιθήσεων και μύθων που στοιχειοθετεί τη δύναμη του αντιαμερικανισμού και συνδέεται άμεσα με ένα βασικό στοιχείο που τον χαρακτηρίζει ως σύστημα, την αυτάρκειά του. Βασικό επίσης στοιχείο για την κατανόηση της αποκρυστάλλωσης του αντιαμερικανισμού ως λόγου είναι η επανάληψη των ίδιων αναπαραστάσεων, μεταφορών, ρηματικών τρόπων⁶⁵.

Αλλά και μία σειρά ερευνών γύρω από τα αίτια και τη φύση του αντιαμερικανικού φαινομένου αναδεικνύουν ως ελάχιστο κοινό πεδίο συμφωνίας, την παραδοχή ότι ο αντιαμερικανισμός σχετίζεται τόσο με εξωγενείς όσο και με ενδογενείς παράγοντες στην περίπτωση κάθε χώρας και δεν μπορεί να ερμηνευθεί επαρκώς όταν αποδίδεται αποκλειστικά είτε στη μία είτε στην άλλη κατηγορία παραγόντων ιδιότητα γενεσιουργού αιτίας⁶⁶. Η μάλλον αυτονόητη αυτή παραδοχή δεν αποτελούσε κεκτημένο σε πρωιμότερα στάδια της έρευνας. Οι σχετικές μελέτες τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 χαρακτηρίζονται, σε μεγάλο βαθμό, από τη διχοτομία μεταξύ εξωτερικών και εσωτερικών αιτίων στην προσέγγισή τους. Σχηματικά, μπορούμε να ομαδοποιήσουμε τη βιβλιογραφία περί αντιαμερικανισμού σε δύο μεγάλες κατηγορίες⁶⁷. Η πρώτη αντιλαμβάνεται τον αντιαμερικανισμό ως, δικαιολογημένη σε ένα βαθμό, αντίδραση ή αντίσταση στην οικονομική και πολιτισμική διείσδυση των ΗΠΑ, στην πολιτική ή στρατιωτική τους επέμβαση⁶⁸. Η

⁶⁴ Σχετικά με την πρόσληψη του δυτικού μοντερνισμού και την αντίδραση σε αυτόν, Ian Buruma and Avishai Margalit, *Δυτικισμός. Η Δύση στα μάτια των άλλων* [Μετάφραση: Ξενοφών Γιαταγάνας], Κριτική, Αθήνα 2007.

⁶⁵ Philippe Roger, ό. π., σελ.11-12, 353-355.

⁶⁶ Ενδεικτικά, Chong-Soo Tai, Erick J. Peterson and Tedd Robert Gurr, "Internal Versus External Sources of Anti-Americanism", *Journal of Conflict Resolution*, Vol.17, No 3, (September 1973), 455-483. Η συγκεκριμένη μελέτη διερευνά με τη βοήθεια ενός στατιστικού μοντέλου το κατά πόσο οι εξωγενείς παράγοντες, δηλ. η πολιτική των ΗΠΑ έναντι της χώρας και η παρουσία τους σε αυτήν, ή οι ενδογενείς παράγοντες, η εσωτερική πίεση, όπως την αποκαλούν, έχουν το μεγαλύτερο μερίδιο στην όξυνση του αντιαμερικανισμού. Σύμφωνα με τα ευρήματά τους, σχεδόν στο σύνολο των χωρών του δείγματος, οι ενδογενείς παράγοντες φαίνονται να έχουν την πρωτοκαθεδρία έναντι των εξωγενών, αλλά είναι σαφές ότι οι δύο ομάδες παραγόντων βρίσκονται σε αλληλεπίδραση.

⁶⁷ Ibid, σελ.456.

⁶⁸ Ενδεικτικά, Juan Jose Arevalo, *The Shark and the Sardines*, Lyle Stuart, Νέα Υόρκη 1961.

δεύτερη πρεσβεύει ότι η Αμερική λειτουργεί ως ο αποδιοπομπαίος τράγος στον οποίο μεταβιβάζεται η εχθρότητα και η απογοήτευση από την ύπαρξη μιας σειράς δυσλειτουργιών στο εσωτερικό. Πρόκειται δηλαδή για μια διαδικασία μετατροπής του εσωτερικού εχθρού σε εξωτερικό⁶⁹.

Όσον αφορά το ζήτημα της συσχέτισης της δράσης των ΗΠΑ με την εμφάνιση ή την ένταση του αντιαμερικανισμού, στη βιβλιογραφία εμφανίζονται αντικρουόμενες απόψεις. Έτσι, για ορισμένους μελετητές, οι ενέργειες των ΗΠΑ στη διεθνή σκηνή, ή ο βαθμός εμπλοκής τους σε μια χώρα είναι ανεξάρτητα από τον αντιαμερικανισμό στη χώρα αυτή⁷⁰, ενώ για άλλους πρόκειται για ευθέως ανάλογα μεγέθη⁷¹. Για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης δεχόμαστε ότι ο αντιαμερικανισμός εξαρτάται σαφώς από τη συμπεριφορά των ΗΠΑ, χωρίς όμως να υπάρχει σχέση ένα προς ένα ανάμεσα τους. Κατά συνέπεια, δεν έχουμε μία μηχανιστική γραμμική σχέση του τύπου δράση-αντίδραση. Όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Philippe Roger, για την περίπτωση του γαλλικού αντιαμερικανισμού, δεν αρκεί να παρακολουθήσουμε τις γραφικές παραστάσεις των δημοσκοπήσεων για να συσχετίσουμε τις κορυφές τους με κάποιο επεισόδιο των γαλλοαμερικανικών σχέσεων⁷².

Από τις διάφορες προσεγγίσεις του αντιαμερικανισμού, που παρουσιάσαμε μέχρι τώρα, συγκρατούμε ιδιαίτερα το ρόλο της ιστορικής μνήμης, με τους διάφορους μετασχηματισμούς που υφίσταται, όσον αφορά τη συγκρότηση και τη διάρκεια του φαινομένου, την παρατήρηση των Katzenstein και Keohane ότι ο αντιαμερικανισμός μπορεί να έχει άλλοτε πολιτικά ορατή μορφή και άλλοτε να βρίσκεται σε λανθάνουσα κατάσταση, παραμένοντας, ωστόσο, ενεργός, καθώς και τη διαπίστωσή τους ότι ο αντιαμερικανισμός έχει γνωστική, συγκινησιακή και κανονιστική διάσταση.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, θεωρούμε δόκιμο να χαρακτηρίσουμε τον αντιαμερικανισμό ως σύστημα πεποιθήσεων, ακολουθώντας τον ορισμό που

⁶⁹ Ενδεικτικά, Raymond Aron, “From France”, in Franz M. Joseph (επιμελ.), *As Others See Us: The United States through Foreign Eyes*, Princeton University Press, Πρίνστον 1959, σελ. 60. Επίσης, Paul Hollander, *The Only Superpower. Reflections on Strength, Weakness and Anti-Americanism*, Lexington Books, Πλύμουθ 2009.

⁷⁰ Irving Louis Horowitz, “Latin America, Anti-Americanism, and Intellectual Hubris”, in Alvin Z. Rubinstein, Donald E. Smith (επιμελ.), ό. π., σελ. 61. Russell A. Berman, ό. π., σελ. 36-40.

⁷¹ Robert C. Horn, “Anti-Americanism in Southeast Asia: The Malaysian Case”, in Alvin Z. Rubinstein, Donald E. Smith (επιμελ.), ό. π., σελ. 151-170.

⁷² Philippe Roger, ό. π., σελ. 9.

προτείνει ο Sartori⁷³. Ειδικότερα, ο Sartori διευκρινίζει ότι η «πεποιθήση» δεν πρέπει να ταυτίζεται ούτε με τη «γνώμη» ούτε με την «ιδέα», καθώς η πρώτη έχει περισσότερο εφήμερο και επιφανειακό χαρακτήρα, ενώ η δεύτερη χαρακτηρίζεται από το στοιχείο της συνειδητότητας και υπόκειται σε έλλογη και θεωρητική επεξεργασία. Αντίθετα, λοιπόν από τις ιδέες, το περιεχόμενο των πεποιθήσεων εκλαμβάνεται ως δεδομένο και δεν αποτελεί αντικείμενο διερεύνησης και ελέγχου.

Όσον αφορά την έννοια του συστήματος, ο Sartori εφιστά την προσοχή στο γεγονός ότι οι ιδιότητες ενός συστήματος μπορεί να υπερβαίνουν τις ιδιότητες των μερών του, ενώ δίνει έμφαση στο συνεκτικό και οριοθετημένο χαρακτήρα των συστημάτων πεποιθήσεων. Ωστόσο, όπως υποστηρίζει, η συνεκτικότητα του συστήματος αυτού και η λειτουργική αλληλεξάρτηση των μερών του δεν διέπεται κατ' ανάγκην από ορθολογικότητα.

Το σύστημα πεποιθήσεων περιλαμβάνει έναν πυρήνα πρωταρχικών πεποιθήσεων, ένα σύνολο ενδιάμεσων πεποιθήσεων και μία εξωτερική στιβάδα περιφερειακών πεποιθήσεων⁷⁴. Τέλος, τα συστήματα πεποιθήσεων διαθέτουν μία γνωστική, αλλά και μία συγκινησιακή (emotive) διάσταση. Η γνωστική διάσταση συνδέεται με τον ανοιχτό ή κλειστό χαρακτήρα του συστήματος, ενώ η συγκινησιακή καθορίζει στοιχεία όπως η ένταση και η ισχύς του. Οι διαβαθμίσεις και συνδυασμοί αυτών των χαρακτηριστικών («ανοιχτό/κλειστό», ή σύμφωνα με άλλη διατύπωση «ευέλικτο/ανελαστικό», «ισχυρό/ασθενές») απαντώνται στα επιμέρους στρώματα του συστήματος πεποιθήσεων: πυρήνας, ενδιάμεση ζώνη, περιφέρεια⁷⁵.

1.2 Προσεγγίζοντας τον αντιαμερικανισμό ως Λόγο

Όσον αφορά τη μεθοδολογική προσέγγισή του, στην παρούσα μελέτη, επιλέγουμε τη θεώρηση του αντιαμερικανισμού ως λόγου. Η έννοια του λόγου εδώ εμπνέεται από τη φουκωική παράδοση, καθώς και από τη Σχολή της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου. Ειδικότερα, θεωρούμε ιδιαίτερα γόνιμη την έννοια των *ρηματικών πρακτικών*, που αποτελούν τον πυρήνα της θεωρίας του Φουκώ περί λόγου, οι οποίες αναδεικνύουν τον ενεργό, συγκροτητικό χαρακτήρα του λόγου, καθώς ορίζονται ως

⁷³ Giovanni Sartori, "Politics, Ideology and Belief Systems", *The American Political Science Review*, Vol.63, No 2, (June 1969), σελ.398-411.

⁷⁴ Ibid, σελ. 400-401.

⁷⁵ Ibid, σελ. 403-405.

πρακτικές που σχηματίζουν συστηματικά τα αντικείμενα για τα οποία μιλούν»⁷⁶. Ερμηνεύοντας τη φουκωική προσέγγιση, ο D. Howarth δίνει έμφαση στην ιδιότητα του λόγου να σχηματίζει ταυτότητες. Η ιδιότητα αυτή θεμελιώνει την εγγενώς πολιτική διάσταση του λόγου, καθώς συνεπάγεται την οριοθέτηση του 'εμείς' από τους 'άλλους' και την κατασκευή της μεταξύ τους αντιπαλότητας. Έτσι ιδωμένη, η συγκρότηση του λόγου ενέχει την άσκηση εξουσίας⁷⁷. Όπως, εξάλλου, αναφέρει ο Φουκώ στην *Τάξη του Λόγου*, ο λόγος «δεν είναι απλά εκείνο που μεταφράζει τους αγώνες ή τα συστήματα κυριαρχίας, αλλά αυτό για το οποίο και μέσω του οποίου αγωνίζεται κανείς»⁷⁸.

Ο Norman Fairclough, από τους κύριους εκπροσώπους της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, τονίζει ότι ο λόγος θα πρέπει να εξετάζεται σαν κοινωνική πρακτική παρά σαν ατομική δραστηριότητα και ότι είναι, συγχρόνως, τρόπος αναπαράστασης και τρόπος δράσης⁷⁹. Με βάση αυτήν την αφετηρία, η ανάλυση λόγου θα πρέπει να προσανατολίζεται στον τρόπο με τον οποίο τα κείμενα λειτουργούν εντός των κοινωνικοπολιτισμικών πρακτικών⁸⁰. Η κριτική ανάλυση λόγου δεν περιορίζεται, όμως, μόνο στο να εντοπίσει τους εξουσιαστικούς μηχανισμούς που ενυπάρχουν στο λόγο, αλλά εξετάζει και τον τρόπο με τον οποίο οι εξουσιαστικές σχέσεις και ο αγώνας για την εξουσία μορφοποιούν και μετασχηματίζουν τις ρηματικές πρακτικές σε μία δεδομένη κοινωνία ή στο πλαίσιο ενός θεσμού.⁸¹ Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός μας βρίσκεται, λοιπόν, το τι «κάνει» το κείμενο, ποιες κοινωνικές και πολιτικές θέσεις και σχέσεις υιοθετεί ή παράγει⁸².

Στο πλαίσιο αυτό, κάθε λόγος, θεωρούμενος ως ένα συμπαγές σύστημα κοινωνικών σχέσεων και πρακτικών, εμπεριέχει σαφώς το πολιτικό και εξουσιαστικό στοιχείο, καθώς η διαμόρφωση αυτών των σχέσεων και πρακτικών συνεπάγεται την κατασκευή ανταγωνισμών και διαχωριστικών γραμμών ανάμεσα στους «εντός» και τους «εκτός»⁸³. Μπορούμε, λοιπόν, να ορίσουμε ως δυνάμει πολιτικές εκείνες τις γλωσσικές δραστηριότητες που ενέχουν το στοιχείο της άσκησης εξουσίας ή το

⁷⁶ Michel Foucault, *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*, [Μετάφραση: Κωστής Παπαγιώργης], Εξάντας, Αθήνα 1987, σελ.77.

⁷⁷ David Howarth, *Η Έννοια του Λόγου*, ό. π., σελ.22.

⁷⁸ Michel Foucault, *Η Τάξη του Λόγου* [Μετάφραση: Χ. Χρηστίδης, Μ. Μαϊδάτσης], Ηριδανός, Αθήνα σελ.8.

⁷⁹ Norman Fairclough, *Discourse and Social Change*, Polity Press, Καίμπριτζ 1992, σελ.63.

⁸⁰ Norman Fairclough, *Critical Discourse Analysis*, ό. π., σελ.7.

⁸¹ Norman Fairclough, *Discourse and Social Change*, ό. π., σελ.36.

⁸² Paul Chilton and Christina Schaffner, "Discourse and Politics", in Teun A. Van Dijk (επιμελ.), *Discourse as social interaction*, Sage, Λονδίνο 1997, σελ. 226.

⁸³ David Howarth and Yannis Stavrakakis, ό. π., σελ. 3-4.

αντίθετό του, την αντίσταση. Στην περίπτωση αυτή, τίθεται το ερώτημα σε ποιο βαθμό και με ποιους τρόπους οι γλωσσικές επιλογές των προσώπων μπορούν να ερμηνευθούν ως λειτουργικά στοιχεία μιας πολιτικής στρατηγικής, λαμβάνοντας υπόψη και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εκάστοτε πολιτικής κουλτούρας και του πολιτικού συστήματος⁸⁴.

Στο πλαίσιο, αυτό θα προσπαθήσουμε να ανασυγκροτήσουμε αυτόν τον λόγο, όπως διαμορφώνεται στην ελληνική δημόσια σφαίρα, κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου. Αλληλένδετη με αυτή την προσπάθεια, είναι η ανίχνευση των εννοιών «Αμερική» και «αμερικανισμός» για την ίδια περίοδο, προκειμένου να κατανοήσουμε τι είναι αυτό στο οποίο εκφράζει την αντίθεσή του ο ελληνικός αντιαμερικανισμός.

Στο σημείο αυτό, θα παρουσιάσουμε δύο ανάλογες μεθοδολογικές προσεγγίσεις από τη διεθνή βιβλιογραφία. Ειδικότερα, θα αναφερθούμε στα έργα των Philippe Roger, «*Ο Αμερικανός Εχθρός. Γενεαλογία του Γαλλικού Αντιαμερικανισμού*» και Dan Diner «*Η Αμερική στα μάτια των Γερμανών. Δοκίμιο για τον αντιαμερικανισμό*». Ειδικότερα, ο Philippe Roger, στην ενδελεχή μελέτη του για το γαλλικό αντιαμερικανισμό, η οποία καλύπτει ένα διάστημα δύο και πλέον αιώνων,⁸⁵ δίνει έμφαση στη συγκρότηση του αντιαμερικανισμού ως Λόγου (discourse), ο οποίος δημιουργεί μια παρακαταθήκη αναπαραστάσεων, μύθων, στερεοτύπων, αξιοποιήσιμη από ολόκληρο το ιδεολογικό φάσμα⁸⁶. Ο Roger κάνει λόγο για «γενεαλογία» του γαλλικού αντιαμερικανισμού, τον οποίο αντιλαμβάνεται ως μια μακροχρόνια «λογομαχία», έναν «ατέλειωτο πόλεμο λέξεων», του οποίου προσπαθεί να ανασυνθέσει την «πολεμική λογική»⁸⁷. Οφείλουμε να αναλύσουμε τον αντιαμερικανισμό σα μια «παράδοση»⁸⁸.

Ειδικότερα, επισημαίνει ότι ο αντιαμερικανισμός είναι «ένα σημειωτικό μπλοκ, που έχει σχηματιστεί ιστορικά και είναι δυνατό και συγχρόνως προτιμότερο να τον απομονώσουμε για να τον μελετήσουμε». Για τη μελέτη αυτή, προκρίνει τη σύγκλιση των πεδίων της ιστορίας και της σημειολογίας⁸⁹. Στην προσπάθειά του όμως αυτή, συχνά παραγνωρίζει τα πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά κλπ δεδομένα, τα οποία πλαισιώνουν τη γένεση και ανάπτυξη του αντιαμερικανισμού⁹⁰.

⁸⁴ Paul Chilton and Christina Schaffner, ό. π., σελ. 212-215.

⁸⁵ Philippe Roger, ό. π.

⁸⁶ Ibid, σελ.18-19.

⁸⁷ Ibid, σελ.16-17.

⁸⁸ Ibid, σελ.579.

⁸⁹ Ibid, σελ.19-20.

⁹⁰ Andrew Ross and Kristin Ross, "Introduction", ό. π., σελ.11.

Ανάλογη είναι και η προσέγγιση του Dan Diner, στη μελέτη του για το γερμανικό αντιαμερικανισμό, τον οποίο αντιλαμβάνεται ως ένα Λόγο με μακρά παράδοση, ως ένα σύνολο «βαθιά ριζωμένων και μακρόβιων ιδεών, εικόνων και μεταφορών που αποκτούν το χαρακτήρα μιας συνεκτικής ερμηνείας»⁹¹. Σε άλλο σημείο, μάλιστα, περιγράφει τον αντιαμερικανισμό ως «βαθιά εδραιωμένη ιδεολογική εχθρότητα», η οποία λειτουργεί σαν ένας πολιτισμικός κώδικας⁹². Όπως, μάλιστα, επισημαίνει η μελέτη του γερμανικού αντιαμερικανισμού δεν ταυτίζεται με τη μελέτη των σχέσεων Γερμανίας-ΗΠΑ παρά το γεγονός ότι οι διακυμάνσεις αυτής της σχέσης επηρεάζουν τη διαμόρφωση και τους τρόπους έκφρασης του αντιαμερικανικού φαινομένου⁹³.

Ωστόσο, ο Roger πηγαίνει ένα βήμα παρακάτω θεωρώντας ότι από τη στιγμή που ο αντιαμερικανισμός συγκροτείται ως αυτόνομος λόγος, λειτουργεί, σε μεγάλο βαθμό, αυτόνομα και ανεξάρτητα από τα τρέχοντα γεγονότα και περιστάσεις. Οδηγείται, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι όσον αφορά τη σχέση γεγονότων-αναπαραστάσεων, δεν υπάρχει μια χρονική και αιτιακή προτεραιότητα των πρώτων έναντι των τελευταίων. Αντίθετα, η φορά αυτής της σχέσης συχνά αντιστρέφεται και είναι οι αναπαραστάσεις που καθορίζουν την αντίληψη των γεγονότων. Παρότι υπάρχει ένα στοιχείο ακρότητας στην παραπάνω τοποθέτηση, είναι χρήσιμο να συγκρατήσουμε την παρατήρηση ότι ο αντιαμερικανισμός είναι ένας είδος αυτοματισμού, που άλλοτε ενυπάρχει σε λανθάνουσα μορφή και άλλοτε έρχεται στην επιφάνεια⁹⁴.

Στο σημείο αυτό, είναι χρήσιμο το σχόλιο του E. Said σχετικά με την προσέγγισή του στο φαινόμενο του Οριενταλισμού ως ευρωπαϊκού Λόγου για την Ανατολή. Υιοθετώντας την αντίληψη του Φουκώ για το λόγο, ο Said εξετάζει τον ευρωπαϊκό λόγο περί Ανατολής ως σύστημα ρηματικής πρακτικής, το οποίο συγκροτεί το ίδιο το αντικείμενό του, σε άμεση συνάφεια με την ευρωπαϊκή αποικιοκρατία. Ωστόσο, η προσέγγιση αυτή του Said φέρνει το ζήτημα της σχέσης μεταξύ αναπαράστασης και πραγματικότητας στα όρια του, καθώς φαίνεται να πρεσεβεύει ότι ο λόγος συγκροτεί όχι μόνο τη γνώση, αλλά την ίδια την

⁹¹ Dan Diner, *America in the Eyes of the Germans. An Essay on Anti-Americanism*, Markus Wiener Publishers, Πρίνστον 1996, σελ.viii.

⁹² Ibid, σελ.20.

⁹³ Ibid, σελ.viii.

⁹⁴ Philippe Roger, ό. π., σελ.352-353, 580.

πραγματικότητα που περιγράφει⁹⁵. Η συνείδηση αυτού του αδιεξόδου απηχείται και στο ακόλουθο απόσπασμα του Said: «το πραγματικό ζήτημα είναι αν όντως μπορεί να υπάρξει αληθινή αναπαράσταση του οποιουδήποτε πράγματος, ή αν οποιαδήποτε αναπαράσταση, ακριβώς επειδή είναι αναπαράσταση, είναι ριζωμένη κατ' αρχήν στη γλώσσα και εν συνεχεία στην κουλτούρα, στους θεσμούς και στο πολιτικό περιβάλλον αυτού που τη διενεργεί»⁹⁶.

Όπως εξηγεί ο Said, αντικείμενο της μελέτης του δεν είναι η «πιθανή αντιστοιχία μεταξύ Οριενταλισμού και Ανατολής», αλλά η «εσωτερική συνοχή του Οριενταλισμού και των ιδεών του για την Ανατολή...παρόλες τις, ή πέρα από, κάθε αντιστοιχία ή έλλειψη αντιστοιχίας με οποιαδήποτε υπαρκτή Ανατολή»⁹⁷. Σχετικοποιώντας το τελευταίο σκέλος της παραπάνω διατύπωσης, θα λέγαμε ότι δεν εστιάζουμε τόσο στην αντιστοιχία μεταξύ του αντιαμερικανικού λόγου και της «πραγματικής» Αμερικής, αλλά στη συνοχή, τη συστηματικότητα και την αυτάρκεια αυτού του λόγου. Με βάση αυτήν την παραδοχή, έπεται ότι ο αντιαμερικανισμός, οι βασικές του παραδοχές και αναπαραστάσεις, οι έννοιες που τον δομούν και τα στερεότυπα που απορρέουν από αυτόν, είναι αποκαλυπτικός για τα χαρακτηριστικά της κοινωνίας που τον εκτρέφει, ίσως, σε μεγαλύτερο βαθμό, απ' ό,τι για την κοινωνία που καλείται να αναπαραστήσει⁹⁸.

1.3 ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ, ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στο σημείο, αυτό μπορούμε να προχωρήσουμε στη διατύπωση των βασικών υποθέσεων εργασίας της παρούσας μελέτης.

A) Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα την περίοδο 1947-1989 συνιστά, ιστορικά, μία ενότητα, η οποία χαρακτηρίζεται, στις γενικές της γραμμές, από το στοιχείο της συνέχειας, και αποκτά το πλήρες νόημα της όταν συνεκτιμάται η διάσταση του Ψυχρού Πολέμου.

B) Ο ελληνικός αντιαμερικανισμός, για την περίοδο που αναφέραμε, μπορεί να χαρακτηριστεί ως μία κανονικότητα, και όχι ως εξαίρεση, στο πλαίσιο των

⁹⁵ David Howarth, ό. π., σελ.100-102.

⁹⁶ Edward D. Said, *Οριενταλισμός*, [Μετάφραση: Φώτης Τερζάκης], Νεφέλη, Αθήνα 1996, σελ.328.

⁹⁷ Ibid, σελ.16.

⁹⁸ Η θέση του Said σχετικά με την ανάλογη λειτουργία του οριενταλισμού έχει ως εξής: «ο Οριενταλισμός είναι-και όχι απλώς εκπροσωπεί μια σημαντική διάσταση της σύγχρονης πολιτικοδιανοητικής κουλτούρας και ως τέτοιος έχει να κάνει λιγότερο με την Ανατολή απ' ό,τι με τον 'δικό' μας κόσμο», Edward D. Said, ό. π., σελ.24.

ευρωπαϊκών χωρών, που εντάχθηκαν στο λεγόμενο δυτικό κόσμο και στο θεσμικό σύστημα της ατλαντικής κοινότητας.

Γ) Ο ελληνικός αντιαμερικανισμός περιλαμβάνει μία πολιτική και μία πολιτισμική διάσταση και συγκροτείται τόσο από δεξιόστροφα όσο και από αριστερόστροφα στοιχεία.

Δ) Ο ελληνικός αντιαμερικανισμός αποτελεί δυνάμει πεδίο διαπαραταξιακής και διακομματικής σύγκλισης και συναίνεσης.

Για τη βαθύτερη κατανόηση της ελληνικής περίπτωσης και τον πληρέστερο έλεγχο των αρχικών υποθέσεων εργασίας, θεωρήθηκε αναγκαία η διερεύνηση του θέματος και στη συγκριτική του διάσταση. Η προσθήκη της συγκριτικής διάστασης στη μελέτη του αντιαμερικανισμού, επιτρέπει την ανάδειξη ομοιοτήτων και διαφορών στις επιμέρους εκφράσεις του φαινομένου, καθώς και τη διατύπωση γενικευτικών συμπερασμάτων για τα αίτια και τις μορφές του φαινομένου σε μια δεδομένη γεωγραφική και πολιτισμική ενότητα. Κριτήρια της σύγκρισης αποτέλεσαν ο τόπος (Ευρώπη), ο χρόνος (η περίοδος του Ψυχρού Πολέμου) και το ιστορικό-πολιτικό πλαίσιο (ένταξη στη μεταπολεμική αμερικανική σφαίρα επιρροής, στους θεσμούς της Ατλαντικής Κοινότητας και του Σχεδίου Μάρσαλ).⁹⁹ Η σύγκριση του ελληνικού ψυχροπολεμικού αντιαμερικανισμού με τρεις εκφράσεις του φαινομένου στη Δυτική Ευρώπη υπακούει στον κανόνα ότι η σύγκριση έχει νόημα όταν πρόκειται για φαινόμενα που «είναι μεταξύ τους ‘συγγενή’-ούτε ‘ίδια’ (με τα αυτά ακριβώς γνωρίσματα) ούτε ‘εντελώς διάφορα’ (χωρίς κανένα κοινό γνώρισμα)»¹⁰⁰.

Για την ανασυγκρότηση του λόγου του αντιαμερικανισμού στην Ελλάδα επιλέγουμε να εστιάσουμε στα πεδία της μαζικής επικοινωνίας και του πολιτικού λόγου, κάνοντας και επιλεκτικές αναφορές σε στοιχεία της κουλτούρας της περιόδου. Εξάλλου, η βιβλιογραφία έχει επισημάνει τη σημασία της διαμεσολάβησης και της πλαισίωσης τόσο του αμερικανικού κοινωνικού και πολιτισμικού μοντέλου και της αμερικανικής πολιτικής από τις επιμέρους εθνικές πηγές. Οι πηγές αυτές περιλαμβάνουν κυρίως τους καθοδηγητές γνώμης, τους διανοούμενους, τους

⁹⁹ Σχετικά με το θεωρητικό υπόβαθρο και τη μεθοδολογία της συγκριτικής προσέγγισης, Χρήστος Λυριντζής, *Σύγκριση και Ερμηνεία*, ό. π., σελ.15-110.

¹⁰⁰ Σεραφείμ Σεφεριάδης, «Πολιτική Επιστήμη, Συγκριτική Πολιτική: Κρίση στην ‘Κανονική Επιστήμη’;», στο Giovanni Sartori, *Σημασιολογία, Έννοιες, Συγκριτική Μέθοδος* [Επιμέλεια-Εισαγωγή: Σεραφείμ Σεφεριάδης], Παπαζήσης, Αθήνα 2004, σελ.46. Επίσης, Giovanni Sartori, «Στρεβλή Συγκρότηση Εννοιών στην Πολιτική Επιστήμη», στο Giovanni Sartori, ό. π., σελ.134-137. Και, Giovanni Sartori, *Συγκρίνοντας Έγκυρα και Εσφαλμένα...*, σελ.179-199.

αρθρογράφους κλπ., οι οποίοι αναλαμβάνουν να «μεταφράσουν όχι μόνο κυριολεκτικά, αλλά και μεταφορικά» τον αμερικανισμό στο εθνικό ακροατήριο¹⁰¹.

Το εμπειρικό υλικό της έρευνας, λοιπόν, αποτελείται από κείμενα του τύπου (ημερήσιου και περιοδικού), που συνιστά και την κύρια πηγή αυτής της μελέτης, κείμενα πολιτικού λόγου, όπως καταγράφονται από τον τύπο, αλλά και από τα πρακτικά συνεδριάσεων της Βουλής, λογοτεχνικά και κινηματογραφικά έργα. Ειδικότερα, το υλικό του τύπου προήλθε από την αποδελτίωση των ημερήσιων εφημερίδων: α) για την προδικτατορική περίοδο, *Ριζοσπάστης*¹⁰²/ *Αυγή*, *Τα Νέα*, *Απογευματινή*, *Καθημερινή*, β) για τη μεταδικτατορική περίοδο, *Ριζοσπάστης*, *Τα Νέα*, *Απογευματινή*, *Καθημερινή*, *Έθνος* (από το 1981), *Ελευθεροτυπία*, καθώς και των περιοδικών εκδόσεων *Νέα Εστία*, *Επιθεώρηση Τέχνης*, *Αντί* και *Εκκλησία*, που αποτελεί επίσημη έκδοση της Ιεράς Συνόδου. Λογοτεχνικά βιβλία που αναφέρονται με κάποιο τρόπο στην Αμερική: (ταξιδιωτικές περιγραφές, μυθιστορήματα, ποιήματα κλπ). Λαμβάνοντας υπόψη τους στενούς δεσμούς του ελληνικού τύπου με το κομματικό σύστημα¹⁰³, η παραπάνω επιλογή είναι αντιπροσωπευτική του λόγου των πολιτικών παρατάξεων, Δεξιάς, Κέντρου (και Κεντροαριστεράς) και Αριστεράς. Στο σημείο αυτό, να τονίσουμε ότι, ιδίως κατά την προδικτατορική περίοδο, η αναγνωσιμότητα δεν ταυτίζεται με την κυκλοφορία των εφημερίδων και είναι σαφώς μεγαλύτερη από αυτήν¹⁰⁴.

Η συλλογή του υλικού πραγματοποιήθηκε σε ημερήσια βάση για τα ακόλουθα διαστήματα: Μάρτιος-Ιούνιος 1947, Δεκέμβριος 1954-Φεβρουάριος 1959, Απρίλιος 1964-Αύγουστος 1965, Ιούλιος 1974-Δεκέμβριος 1975, 1977, 1980, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1981, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1983, Ιούλιος-Αύγουστος 1984, Ιούνιος-Δεκέμβριος 1985, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1989. Για τη μελέτη μιας τόσο εκτεταμένης χρονικά περιόδου, η επιλογή στη συλλογή του εμπειρικού υλικού ήταν επιβεβλημένη και πραγματοποιήθηκε με άξονα μία σειρά γεγονότων, τα οποία είναι σημαντικά για την εξέλιξη των ελληνοαμερικανικών σχέσεων ή για την πρόσληψη του ρόλου των ΗΠΑ ή τέλος, για τη διαμόρφωση της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας, στο βαθμό που αυτή επηρεάζει την εκδήλωση του αντιαμερικανισμού.

¹⁰¹ Pierangelo Iernia, "Anti-Americanism in Europe during the Cold War", ό. π., σελ. 64.

¹⁰² Ο Ριζοσπάστης τίθεται εκτός νόμου τον Οκτώβριο του 1947. Στη θέση του, χρησιμοποιούμε την εφημερίδα *Αυγή*, η οποία εκδίδεται ως κομματικό έντυπο της ΕΔΑ από το 1952.

¹⁰³ Μαρία Κομνηνού, *Από την Αγορά στο Θέαμα: Μελέτη για τη συγκρότηση της δημόσια σφαίρας και του κινηματογράφου στη σύγχρονη Ελλάδα, 1950-2000*, Παπαζήσης, Αθήνα, σελ.62-63.

¹⁰⁴ Jean Meynaud, Π. Μερλόπουλος, Γ. Νοταράς, *Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα 1946-1965*, Τόμος Α΄..., σελ.226-227.

Ειδικότερα, αναφέρουμε την εξαγγελία του Σχεδίου Μάρσαλ και την υπογραφή της ελληνοαμερικανικής συμφωνίας, την εξέλιξη του Κυπριακού ζητήματος στις δεκαετίες του '50 και του '60, την πολιτική κρίση των Ιουλιανών, τα γεγονότα της Μεταπολίτευσης με την αποτίμηση εμπειρίας της δικτατορίας και της Κυπριακής τραγωδίας, την αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του NATO και την επιστροφή σε αυτό, την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, τη νέα όξυνση στις σχέσεις των δύο υπερδυνάμεων επί προεδρίας Ρήγκαν, την κατάρριψη του νοτιοκορεατικού τζάμπο, την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Βόρειας Κύπρου, τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ατλάντα, την αεροπειρατεία στο αεροσκάφος της TWA, και τέλος, τη βαθμιαία προσέγγιση στις σχέσεις των δύο υπερδυνάμεων στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '80. Η περίοδος της δικτατορίας εξαιρέθηκε από τη διαδικασία της συλλογής υλικού λόγω των περιορισμών που επέφερε στον τύπο και στην ελευθερία της έκφρασης γενικότερα.

Όσον αφορά τη συγκέντρωση και ανάλυση του υλικού από τον τύπο αντιμετωπίζουμε την κάθε εφημερίδα ως ενότητα. Για την αξιολόγηση και ιεράρχηση των πληροφοριών που περιέχονται σε αυτήν, λαμβάνουμε υπόψη και τους «εξωτερικούς» παράγοντες του άρθρου, όπως είναι η τιτλοδότηση, η θέση του άρθρου στη σελιδοποίηση¹⁰⁵. Με βάση την παραδοχή ότι η ανάλυση λόγου είναι στην ουσία η «*διαδικασία ανάλυσης σημασιοδοτικών πρακτικών ως ρηματικών μορφών*», το υλικό αυτής της ανάλυσης αποτελείται τόσο από γλωσσολογικά όσο και από μη γλωσσολογικά στοιχεία (π.χ. ομιλίες, μανιφέστα, συνεντεύξεις, θεσμοί, ιστορικά γεγονότα κλπ). Το σύνολο αυτού του υλικού εξετάζονται, ωστόσο, ως «*κείμενα*»¹⁰⁶.

Η αξία του υλικού που αντλείται από τον τύπο για την κατανόηση της ιστορικής εμπειρίας συνίσταται στο ρόλο που αυτός διαδραματίζει όσον αφορά τη διαμόρφωση «*σχημάτων σκέψης, νοοτροπιών και κοσμοθεωριών*»¹⁰⁷. Ο Ithiel de Sola Pool παρατηρεί ότι η επικοινωνιακή διαδικασία είναι μια όψη της ιστορικής εμπειρίας. Σύμφωνα με τη διατύπωσή του, «*αυτό που λέγεται στα επικοινωνιακά δίκτυα μιας χώρας σε μια δεδομένη στιγμή αποτελεί μέρος αυτού που πράττεται στη χώρα αυτή*»¹⁰⁸. Η σχέση MME και πολιτικής διαδικασίας είναι διαλεκτική και

¹⁰⁵ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών 1990, σελ.16.

¹⁰⁶ David Howarth, ό. π., σελ.23.

¹⁰⁷ Νάση Μπάλα, Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Σημειώσεις για την ιστορία του τύπου*, Οδυσσέας, Αθήνα 1993, σελ.9.

¹⁰⁸ Ithiel de Sola Pool [with the collaboration of Harold Lasswell, Daniel Lerner], *The Prestige Press: A Comparative Study of Political Symbols*, MIT Press, Μασαχουσέτη 1970, σελ.26.

περιλαμβάνει δράση και αντίδραση. Τα ΜΜΕ περιγράφουν και αναλύουν την πολιτική δραστηριότητα όντας συγχρόνως κομμάτι της¹⁰⁹. Στο πλαίσιο της μελέτης μας, ο λόγος του τύπου δεν αντιμετωπίζεται μόνο ως αντανάκλαση του αντιαμερικανισμού, αλλά και ως διαμορφωτής του¹¹⁰.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, στόχος μας είναι μέσω της ανάλυσης λόγου και της ανάλυσης περιεχομένου ενός εκτεταμένου και πολυσχιδούς υλικού, να ανασυνθέσουμε το λόγο του αντιαμερικανισμού στην Ελλάδα για την περίοδο που έχουμε ορίσει, εντοπίζοντας τα βασικά θέματά του και τις έννοιες που τον συγκροτούν, παρακολουθώντας ταυτόχρονα και την εξέλιξη της έννοιας της Αμερικής και του αμερικανισμού στο πλαίσιο αυτού του λόγου.

¹⁰⁹ Brian McNair, *An Introduction to Political Communication*, Routledge, Λονδίνο 2003, σελ. 47.

¹¹⁰ Για το ρόλο του τύπου ως αντικείμενο, αλλά και ως υποκείμενο μελέτης, Νάση Μπάλτα, *Ο Ελληνικός εμφύλιος πόλεμος μέσα από το γαλλικό τύπο*, Οδυσσέας, Αθήνα 1993, σελ.28. Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, ό. π., σελ.12.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:
Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΕΧΘΡΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΨΥΧΡΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ:
ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ, ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το κεφάλαιο αυτό έχει ως στόχο να παρουσιάσει συνοπτικά τη διαμόρφωση της έννοιας του εχθρού στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, προκειμένου να σκιαγραφήσει όψεις του ιδεολογικού κλίματος στην περίοδο αυτή, της λεγόμενης «*ψυχροπολεμικής συναίνεσης*». Το έργο αυτό κρίνεται αναγκαίο ώστε να κατανοηθεί στις βαθύτερες διαστάσεις της η ανάπτυξη του ευρωπαϊκού ψυχροπολεμικού αντιαμερικανισμού και οι βασικές θεματικές του. Μία τέτοια προσέγγιση φέρνει, εξάλλου, στην επιφάνεια τη διαλεκτική σχέση αντιαμερικανισμού-φιλοαμερικανισμού, την οποία καταγράψαμε και στο μεθοδολογικό σημείωμα για τη φύση του αντιαμερικανικού φαινομένου, καθώς και τη συσχέτιση του αντικομμουνισμού ή του αντισοβιετισμού με τον αντιαμερικανισμό, και το βαθμό στον οποίο πρόκειται για αντιστρόφως ανάλογα μεγέθη ή λειτουργούν παράλληλα.

Παρά την αναφορά σε επιμέρους κομβικά γεγονότα και απόπειρες περιοδολόγησης, στόχος μας δεν είναι η γεγονοτική αφήγηση του Ψυχρού Πολέμου¹ ούτε η έμφαση σε ζητήματα διεθνών σχέσεων και προτάσεις ερμηνείας του ως ιστορικού φαινομένου. Στην παρούσα προσέγγιση, εστιάζουμε στο επίπεδο της πολιτικής, του δημόσιου λόγου, της κουλτούρας και των ΜΜΕ προκειμένου να ανασυνθέσουμε την έννοια του εχθρού, όπως αποκρυσταλλώνεται στο λεγόμενο δυτικό κόσμο, με έμφαση στις ΗΠΑ, λόγω του ειδικού βάρους τους στη διαμόρφωση της ψυχροπολεμικής κουλτούρας. Ο χρονικός άξονας αυτής της μελέτης ορίζεται από το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου μέχρι το συμβολικό τέλος του Ψυχρού Πολέμου, το 1989. Παρότι δεν πρόκειται για μια ενιαία περίοδο, την προσεγγίζουμε ως τέτοια με αναφορά στο κυρίαρχο χαρακτηριστικό της διεθνούς σκηνής καθόλη τη διάρκειά της, τη «*σταθερή αντιπαράθεση*» μεταξύ των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ².

Ο όρος «*Ψυχρός Πόλεμος*» ως μεταφορά για τις σχέσεις ΗΠΑ-ΕΣΣΔ στο μεταπολεμικό κόσμο γενικεύθηκε μετά την έκδοση του ομώνυμου βιβλίου του Walter Lippmann (*The Cold War*, 1947)³. Κεντρικής σημασίας για την Ψυχροπολεμική

¹ Για μια πλήρη γεγονοτική εξιστόρηση του Ψυχρού Πολέμου, Lester Brune and Richard Dean Burns, *Chronology of the Cold War, 1917-1992*, Routledge, Νέα Υόρκη 2006.

² Eric Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων. Ο Σύντομος 20^{ος} αιώνας, 1914-1991* [Μετάφραση: Βασίλης Καπετανγιάννης], Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σελ.289.

³ Walter Lippmann, *The Cold War: A Study in US Foreign Policy*, Harper & Brothers, Νέα Υόρκη και Λονδίνο 1947.

περίοδο είναι η έννοια του σοβιετικού ή/και κομμουνιστικού εχθρού, καθώς οι δύο αυτές έννοιες δεν ταυτίζονται κατ' ανάγκην στη συνολική διάρκεια αυτής της περιόδου. Ένα βασικό επιχείρημα αυτού του κεφαλαίου είναι ότι η αποκρυστάλλωση των ορισμών του εχθρού δεν ήταν μία αυτονόητη ή ευθύγραμμη διαδικασία, αλλά αποτέλεσε το προϊόν μίας σύνθετης, δυναμικής και σωρευτικής διεργασίας. Στο πλαίσιο αυτής της διεργασίας, η αναπαράσταση του Άλλου και η πρόσληψη της μελλοντικής συμπεριφοράς του είναι εξίσου καθοριστική με τα γεγονότα καθεαυτά.

Όπως τονίζει ο David Reynolds, ο Ψυχρός Πόλεμος «δεν ήταν τόσο αποτέλεσμα των ενεργειών των τριών μεγάλων Δυνάμεων, όσο του τρόπου με τον οποίο αυτές οι ενέργειες ερμηνεύτηκαν ή παρερμηνεύτηκαν»⁴. Αλλά και ο Antonio Varsori παρατηρεί ότι για την κατανόηση του Ψυχρού Πολέμου δεν αρκεί η έμφαση σε επιμέρους αποφάσεις, αλλά θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η επίδραση των πολιτισμικών, ψυχολογικών και ιδεολογικών παραγόντων στις ελίτ και την κοινή γνώμη⁵. Στο ίδιο μήκος κύματος, εντάσσεται και η άποψη του Douglas Macdonald, σύμφωνα με την οποία στην πολιτική συμπεριφορά δεν υφίσταται διχοτομία μεταξύ ιδεολογικής σκέψης και εθνικών συμφερόντων. Ο ίδιος θεωρεί ότι το εθνικό συμφέρον είναι «ένας συνδυασμός αντικειμενικών (δομικών) και υποκειμενικών (ιδεολογικών) παραγόντων που δεν είναι εύκολο να διαχωριστούν»⁶.

Η δεύτερη βασική υπόθεση εργασίας αφορά στην ερμηνεία του Ψυχρού Πολέμου ως ενός ιδεολογικού⁷ και επικοινωνιακού πολέμου, χωρίς να παραγνωρίζονται οι υπόλοιπες διαστάσεις της σύγκρουσης. Στο ζήτημα αυτό, είναι χρήσιμη η επισήμανση του Leopoldo Nuti ότι η έμφαση στον ιδεολογικό χαρακτήρα του Ψυχρού Πολέμου δε θα πρέπει να οδηγήσει σε μια διασταλτική ερμηνεία του τελευταίου, η οποία να ανάγει τις απαρχές του στην Επανάσταση του 1917. Το επιχείρημα του Nuti είναι ότι ο καθοριστικός παράγοντας, που κατέστησε τον σοβιετικό κομμουνισμό στρατηγική απειλή για τη Δύση, ήταν η σημαντική ενίσχυση

⁴ David Reynolds, "The 'Big Three' and the Division of Europe, 1945-48: An Overview", *Diplomacy and Statecraft*, 1 (1990), 117-136.

⁵ Antonio Varsori, "Reflections on the Origins of the Cold War", στο Odd Arne Westad (επιμελ.), *Reviewing the Cold War: Approaches, Interpretations, Theory*, Frank Cass, Λονδίνο 2000, σελ. 295-296.

⁶ Douglas J. Macdonald, "Formal Ideologies in the Cold War: Toward a Framework for Empirical Analysis", στο Odd Arne Westad (επιμελ.), ό. π., σελ. 187.

⁷ Το επιχείρημα ότι ο Ψυχρός Πόλεμος ήταν πρωτίστως ιδεολογικός προβάλλει και ο John Mueller, "Quiet Cataclysm: Some Afterthoughts on World War III", στο Michael J. Hogan (επιμελ.), *The End of the Cold War. Its Meaning and Implications*, Cambridge University Press, Κάμπριτζ 1992, σελ. 40. Σχετικά με την ιδεολογική διάσταση του Ψυχρού Πολέμου και Mark Kramer, "Power, Politics, and the Long Duration of the Cold War", στο Silvio Pons and Federico Romero (επιμελ.), *Reinterpreting the End of the Cold War. Issues, Interpretations, periodizations*, Frank Cass, Λονδίνο 2005, σελ. 21.

της σοβιετικής στρατιωτικής ισχύος μετά το 1945. Από την άποψη αυτή, ο Ψυχρός Πόλεμος αφορά εξίσου την ιδεολογία αλλά και τη συγκέντρωση ισχύος. Επιπλέον, όμως, αποδεχόμενος την κομβική σημασία της ιδεολογίας, τονίζει ότι αυτό που διαφοροποιεί τον Ψυχρό Πόλεμο από την αντιπαράθεση των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων του 19^{ου} αιώνα δεν είναι η μετάβαση από ένα πολυπολικό σε ένα διπολικό σύστημα, αλλά το γεγονός ότι και οι δύο αντίπαλοι ενστερνίζονταν μια βαθιά ιδεολογική θεώρηση του κόσμου⁸. Από την πλευρά της, η Susan Buck-Morss δίνει έμφαση στο γεγονός ότι η κατεξοχήν μορφή βίας που επιστρατεύτηκε στο πλαίσιο της ψυχροπολεμικής αντιπαράθεσης ήταν πολιτισμική και συμβολική, παρά φυσική⁹.

Αποκαλυπτική για τον βαθιά ιδεολογικό χαρακτήρα του Ψυχρού Πολέμου είναι η ακόλουθη τοποθέτηση του Κέναν, που διατυπώθηκε για πρώτη φορά σε ομιλία του στην Εθνική Σχολή Πολέμου το 1947, ότι η σοβιετική απειλή είναι πρωτίστως πολιτική και όχι στρατιωτική και, άρα, η αμερικανική πλευρά θα έπρεπε να προσαρμόσει αναλόγως τη στάση της: «Δεν είναι η ρώσικη στρατιωτική ισχύς που μας απειλεί, αλλά η ρώσικη πολιτική ισχύς...Κι αν δεν πρόκειται για εξολοκλήρου στρατιωτική απειλή, αμφιβάλλω αν μπορεί να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά με εξολοκλήρου στρατιωτικά μέσα»¹⁰. Στα τέλη της δεκαετίας του 1940, η κύρια πηγή ανησυχίας για την αμερικανική ηγεσία δεν είναι μια ενδεχόμενη σοβιετική επίθεση στη Δυτική Ευρώπη, αλλά η προοπτική της ενίσχυσης του κομμουνισμού στο εσωτερικό των δυτικοευρωπαϊκών χωρών λόγω των σοβαρών οικονομικών προβλημάτων που αντιμετώπιζαν και της συνακόλουθης κοινωνικής έντασης. Άμεσα συνδεδεμένος με τα παραπάνω ήταν ο προβληματισμός για τα υψηλά ποσοστά των κομμουνιστικών κομμάτων στη Γαλλία και την Ιταλία¹¹.

Με βάση τα παραπάνω, θα πρέπει να διερευνήσουμε τον τρόπο με τον οποίο, βάσει ποιων παραδοχών, πεποιθήσεων ή υποθέσεων, κατέστη δυνατή η διαμόρφωση της έννοιας της σοβιετικής/κομμουνιστικής απειλής και με ποιες πολιτικές και ιδεολογικές διεργασίες στο εσωτερικό των ΗΠΑ συνδέεται αυτή η διαδικασία.

⁸ Leopoldo Nuti, "On recule pour mieux sauter, or 'What needs to be done' (to understand the 1970s)", στο Silvio Pons and Federico Romero (επιμελ.), ό. π., σελ. 46-47.

⁹ Susan Buck-Morss, *Dreamworld and Catastrophe: the passing of mass utopia in East and West*, MIT Press, Κάμπριτζ, Μασαχουσέτη 2002, σελ.5.

¹⁰ John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment. A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2005, σελ.39.

¹¹ Richard Crockatt, *The Fifty Years War. The United States and the Soviet Union in World Politics, 1941-1991*, Routledge, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 2002 (1995), σελ.71.

2.2 Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΑΠΕΙΛΗΣ

Η εμπέδωση για την ΕΣΣΔ και τον κομμουνισμό της ιδιότητας του εχθρού ήταν μια εξελικτική διαδικασία, που διαδέχτηκε την πρόσληψη των Σοβιετικών ως συμμάχων στο πλαίσιο του β' παγκοσμίου πολέμου. Μεσούντος του πολέμου, ο Walter Lippman πρέσβευε ότι μεταπολεμικός στόχος της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής θα έπρεπε να είναι η αποτροπή οποιασδήποτε έκφρασης επιθετικότητας από ευρωπαϊκή δύναμη εκτός των ορίων της ευρωπαϊκής ηπείρου. Κατά συνέπεια, υποστήριζε, ο Lippman «οι δύο φυσικοί και μόνιμοι σύμμαχοί μας ήταν και είναι η Βρετανία και η Ρωσία»¹². Αλλά και ο πρόεδρος Τρούμαν δήλωνε, τον Ιούνιο του 1945, ότι «οι Ρώσοι θέλουν διακαώς να τα πάνε καλά μαζί μας όσο κι εμείς μ' αυτούς»¹³. Ενδεικτικό της σταδιακής αποκρυστάλλωσης της έννοιας της σοβιετικής απειλής είναι, επίσης, το γεγονός, πως μόλις από το καλοκαίρι του 1945 και μετά, άρχισε η επιλογή των αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων να καθορίζεται από την πιθανότητα μιας αναμέτρησης με τους Σοβιετικούς¹⁴.

Ο J. L. Gaddis θεωρεί πώς το αίσθημα της γενικευμένης ανασφάλειας, που κατέλαβε τους Αμερικανούς αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου, ήταν καθοριστικής σημασίας για τη διαμόρφωση των ορισμών του εχθρού στη μεταπολεμική περίοδο. Η ανασφάλεια αυτή ήταν το αποτέλεσμα της συνειδητοποίησης από τους Αμερικανούς ότι η εγκατάλειψη της πολιτικής του απομονωτισμού και η ανάδειξη σε δύναμη πρώτου μεγέθους στη διεθνή σκηνή δεν οδήγησε στην παντοδυναμία, αλλά κατέστησε τη χώρα ευάλωτη σε πρωτόγνωρες απειλές. Παράλληλα, η ανάπτυξη της τεχνολογίας και σε ό, τι αφορά τα μέσα διεξαγωγής του πολέμου, προσέδιδε νέα δραματική διάσταση σε αυτές τις απειλές¹⁵.

Οι μελετητές αποδίδουν αμφιθυμία και ανακολουθίες στη χάραξη της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής κατά την πρώτη περίοδο της προεδρίας Τρούμαν, λόγω της σύγχυσης που επικρατούσε σχετικά με τις προθέσεις του Στάλιν και ελλείπει μιας «πειστικής» ερμηνείας για τα κίνητρα της σοβιετικής συμπεριφοράς¹⁶.

¹² Walter Lippmann, *US Foreign Policy. Shield of the Republic*, Little, Brown and Co, Βοστώνη 1943, σελ.164. John Lewis Gaddis, *The Long Peace. Inquiries into the History of the Cold War*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1987, σελ. 26-28.

¹³ John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1972, σελ.236.

¹⁴ John Lewis Gaddis, ό. π., σελ. 28.

¹⁵ Ibid, σελ. 21-24.

¹⁶ Ibid, σελ.284. Για μια συνολικότερη αποτίμηση της προεδρίας Τρούμαν όσον αφορά την εξωτερική πολιτική, τη διαμόρφωση του Ψυχρού Πολέμου και την πρόσληψη της σοβιετικής απειλής, βλέπε Michael J. Lacey (επιμελ.), *The Truman Presidency*, Cambridge University Press, Κάιμπριτζ 1991, και

Όπως χαρακτηριστικά διατύπωσε αυτόν τον προβληματισμό ο υπουργός των Ναυτικών, με αφορμή έκθεση που παρήγγειλε με ζητούμενο τη σχέση κομμουνισμού και σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής, «για μένα το βασικό ερώτημα όσον αφορά στη σχέση μας με τη Ρωσία, είναι αν έχουμε να κάνουμε με ένα έθνος ή με μια θρησκεία»¹⁷.

Σχηματικά, το δίλημμα της αμερικανικής πλευράς για τα κίνητρα των Σοβιετικών, συνοψίζεται στα ακόλουθα: αν η συμπεριφορά αυτή των τελευταίων προκύπτει κυρίως από τη βούλησή τους να διασφαλίσουν την ασφάλεια της ΕΣΣΔ, ή αν πηγάζει από κάποιο σχέδιο τυφλού επεκτατισμού, το οποίο εκπορεύεται από την κομμουνιστική ιδεολογία. Την πρώτη ερμηνεία συμμαριζόταν ο πρόεδρος Ρούζβελτ και με βάση αυτήν διαμόρφωνε τη στάση του έναντι της ΕΣΣΔ. Ωστόσο, μετά το θάνατο του Ρούζβελτ, η δεύτερη ερμηνεία απέκτησε σταδιακά ιδιαίτερη βαρύτητα επηρεάζοντας καθοριστικά την αμερικανική εξωτερική πολιτική. Η ουσιώδης διαφορά ανάμεσα στις δύο ερμηνείες, είναι ότι η δεύτερη καθιστά τυχόν κινήσεις καλής θελήσεως από την αμερικανική πλευρά άτοπες, καθότι μοιραία αναποτελεσματικές. Η νέα αυστηρότερη πολιτική έναντι της ΕΣΣΔ αποκρυσταλλώθηκε τους πρώτους μήνες του 1946 και συνοψίζεται στην ακόλουθη διατύπωση του υπουργού Εξωτερικού Byrnes «υπομονή με σταθερότητα»¹⁸.

Στο πλαίσιο αυτό, η ανάλυση του George Kennan το Φεβρουάριο του 1946 (22/2) για το χαρακτήρα του σοβιετικού καθεστώτος και τη σοβιετική εξωτερική πολιτική, όπως καταγράφεται στο μακροσκελές τηλεγράφημά του, ήταν καθοριστικής σημασίας. Ο Kennan είχε υποστηρίξει παρόμοιες θέσεις και σε προηγούμενες εκθέσεις του, χωρίς όμως να τύχουν ιδιαίτερης προσοχής. Ωστόσο το εν λόγω τηλεγράφημα, εκτάσεως 8000 λέξεων, έφτασε δύο εβδομάδες αφότου ο Στάλιν εκφώνησε ένα βαρυσήμαντο λόγο στη Μόσχα (9/2/1946), όπου υποστήριξε την ασυμβατότητα καπιταλισμού και κομμουνισμού και προκάλεσε βαθύτατη εντύπωση στα αμερικανικά ΜΜΕ και την κοινή γνώμη. Λίγες μέρες αργότερα, ήρθε στο φως

ειδικότερα τα κεφάλαια: Robert A. Pollard, "The National Security State Reconsidered: Truman and Economic Containment", σελ. 205-234, John Lewis Gaddis, "The Insecurities of Victory: The United States and the Perception of the Soviet Threat after World War II", σελ. 235-272, Charles S. Maier, "Alliance and Autonomy: European Identity and US Foreign Policy Objectives in the Truman Years", σελ. 273-298, Bruce R. Kuniholm, "US Policy in the Near East: The Triumphs and the Tribulations of the Truman Administration", σελ. 299-409, Barton J. Bernstein, "The Truman Administration and the Korean War", σελ. 410-444.

¹⁷ Παρατίθεται στο John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, ό. π., σελ. 284.

¹⁸ Ibid, σελ. 284. John Lewis Gaddis, *The Long Peace*, ό. π., σελ. 38-40.

μια υπόθεση κατασκοπίας για λογαριασμό των Σοβιετικών στον Καναδά¹⁹. Το τηλεγράφημα λοιπόν του Kennan ήρθε σε μια περίοδο που ασκούνταν πιέσεις στην αμερικανική ηγεσία για την υιοθέτηση σκληρότερης στάσης έναντι της Ρωσίας και προσέφερε την αναγκαία «διανοητική δικαιολόγηση» για τη μεταβολή της εξωτερικής πολιτικής²⁰.

Σε αυτό, ο Kennan προειδοποιούσε για την παγκόσμια διάσταση της σοβιετικής απειλής και τον υπονομευτικό, απόλυτα υποταγμένο στις επιταγές του Κρεμλίνου, χαρακτήρα των Κομμουνιστικών Κομμάτων. Σκιαγραφούσε επίσης μια εξαιρετικά αρνητική εικόνα της σοβιετικής ηγεσίας, με έμφαση στα στοιχεία του ανορθολογισμού και της ψυχοπαθολογίας. Με βάση αυτήν, υποστήριζε ότι μόνο η επίδειξη δύναμης και όχι οποιαδήποτε λογικά δομημένη επιχειρηματολογία μπορούσε να έχει αποτέλεσμα στην αντιμετώπιση της ΕΣΣΔ από τις ΗΠΑ. Το ακόλουθο απόσπασμα όπου τονίζει την ανάγκη κατανόησης της σοβιετικής απειλής, είναι αποκαλυπτικό των αντιλήψεών του: «πρέπει να τη μελετήσουμε με το ίδιο θάρρος, αποστασιοποίηση, αντικειμενικότητα...που ο γιατρός μελετά το απείθαρχο και παράλογο άτομο»²¹.

Στην περιγραφή του Kennan, η Δύση αναπαρίσταται ως υγιής οργανισμός, που απειλείται από το παράσιτο του κομμουνισμού, το οποίο είναι ανά πάσα στιγμή έτοιμο να προσβάλλει τα υγιή κύτταρα και να εξελιχθεί σε καρκίνωμα. Η θεραπεία που ενδείκνυται είναι η απομόνωση των προσβεβλημένων κυττάρων και η παρεμπόδιση της ανάπτυξης τους. Η μεταφορά του κομμουνισμού ως παρασίτου ή καρκίνου υπήρξε, στη συνέχεια, ιδιαίτερα προσφιλής στην κυβέρνηση Τρούμαν²².

Ένα άλλο καθοριστικό σημείο στην ανάλυση του Kennan ήταν το επιχείρημα ότι το σοβιετικό καθεστώς αναζητούσε διαρκώς εξωτερικούς εχθρούς προκειμένου να εξασφαλίσει κάποιο βαθμό νομιμοποίησης και να δικαιολογήσει τη λειτουργία ενός εκτεταμένου γραφειοκρατικού και αστυνομικού δικτύου. Μετά την ήττα, λοιπόν, της Γερμανίας και της Ιαπωνίας, οι ΗΠΑ και η Μ.Βρετανία ήταν κατ' ανάγκην οι νέοι αποδιοπομπαίοι τράγοι του καθεστώτος²³.

¹⁹ John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, ό. π., σελ.299-302.

²⁰ Ibid, σελ.304.

²¹ Pierre de Senarclens, *From Yalta to the Iron Curtain*, (transl.:Amanda Pingree), Berg, Οξφόρδη/Ουάσιγκτον 1995, σελ.131.

²² Anders Stephanson, "The Cold War considered as a US project", στο Silvio Pons and Federico Romero (επιμελ.), ό. π., σελ. 61-62.

²³ Pierre de Senarclens, ό. π., σελ.129-132.

Το σημαντικότερο, ίσως, και πλέον εκλαϊκεύσιμο, συμπέρασμα της ανάλυσης του ήταν ότι η σοβιετική εξωτερική πολιτική δεν αποτελούσε απάντηση στα εξωτερικά ερεθίσματα, αλλά ήταν αποκλειστικά προϊόν των συνθηκών στο εσωτερικό της ΕΣΣΔ. Κατά συνέπεια, καμία αμερικανική ενέργεια δε θα επέφερε άμβλυνση της σοβιετικής επιθετικότητας²⁴. Στη συνέχεια, ο Kennan υπογράφοντας ως «X» επανέλαβε τις ίδιες απόψεις σε άρθρο του με τίτλο «*The Sources of Soviet Conduct*» στο *Foreign Affairs*²⁵. Στο άρθρο αυτό, τόνισε και πάλι τον καθοριστικό ρόλο της ιδεολογίας στη διαμόρφωση της διεθνούς συμπεριφοράς της ΕΣΣΔ, καθώς και την «ακλόνητη δογματικότητα» της ηγεσίας της. Υποστήριξε επίσης ότι η ΕΣΣΔ δεν μπορεί να είναι εταίρος των ΗΠΑ στη διεθνή σκηνή, αλλά μόνο αντίπαλος και ότι η χάραξη μιας μακροπρόθεσμης, «υπομονετικής αλλά σθεναρής» στρατηγικής ανάσχεσης είναι μονόδρομος για τις ΗΠΑ. Τέλος, σε μια δραματική αποστροφή, χαρακτήρισε την πρόκληση της αντιμετώπισης της ΕΣΣΔ ως την «απόλυτη δοκιμασία της εθνικής ποιότητας» των ΗΠΑ²⁶.

Οι θέσεις αυτές άσκησαν βαθύτατη επίδραση στο αμερικανικό κατεστημένο, ενώ έγιναν δεκτές ως αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα από τα υπουργεία Εξωτερικών και Αμύνης. Ο Kennan ανακλήθηκε στις ΗΠΑ και διορίστηκε καθηγητής στην Εθνική Σχολή Πολέμου, όπου είχε τη δυνατότητα να εκλαϊκεύσει τις θέσεις του σε ένα ευρύτερο ακροατήριο. Παρότι τα βασικά σημεία της ανάλυσης δεν ήταν καινοφανή, ο Kennan τους προσέδωσε συνεκτικότητα και τα προσάρμοσε στις βασικές αξίες και παραδοχές της αμερικανικής φιλελεύθερης ιδεολογίας. Όσον αφορά στη σκιαγράφηση της νέας εξωτερικής απειλής που αντιμετώπιζαν οι ΗΠΑ, αξιοποίησε την επιχειρηματολογία βάσει της οποίας είχε δικαιολογηθεί ο πόλεμος εναντίον του ναζισμού. Στο πλαίσιο αυτό, οι ΗΠΑ καλούνταν να καθοδηγήσουν την

²⁴ John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, ό. π., σελ.303. Ο John Lewis Gaddis υποστηρίζει ότι ο ίδιος ο Kennan δεν πίστευε ότι το σοβιετικό καθεστώς αποσκοπούσε σε μία παγκόσμια επανάσταση και ότι διέθετε ένα σχέδιο ανεξέλεγκτου επεκτατισμού. Κατά τη γνώμη του, η μαρξιστική-λενινιστική ιδεολογία χρησίμευε στο σοβιετικό καθεστώς ως μέσο συγκάλυψης του καταπιεστικού του χαρακτήρα, John Lewis Gaddis, ό. π., σελ.322

²⁵ Πριν τη δημοσίευση του άρθρου στο *Foreign Affairs*, το περιεχόμενο του τηλεγραφήματος είχε διαρρεύσει στο περιοδικό *Time*, John Lewis Gaddis, ό. π., σελ. 323. Ο ίδιος ο Kennan στη συνέχεια έκανε συστηματική αυτοκριτική για ορισμένες θέσεις και διατυπώσεις του άρθρου αυτού, ενώ εξέφρασε τη λύπη του για τη χρήση της οποίας έτυχε το κείμενο του από τους ιθύνοντες, Richard J. Barnet, "A Balance Sheet: Lippmann, Kennan, and the Cold War", στο Michael J. Hogan (επιμελ.), Michael J. Hogan (επιμελ.), ό. π., σελ.117. Thomas G. Paterson, *Meeting the Communist Threat. Truman to Reagan*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1988, σελ. 114-146.

²⁶ "X", "The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs*, (July 1947), Vol. 25 No 4, σελ. 566–582.

κουρασμένη και τρομαγμένη Ευρώπη²⁷. Επιπλέον, το «ολοκληρωτικό-ιδεολογικό» μοντέλο ερμηνείας της σοβιετικής συμπεριφοράς, που καθιέρωσε ο Kennan προσέφερε μια κατανοητή και, από πολλές απόψεις, ικανοποιητική εξήγηση για τον αναδυόμενο Ψυχρό Πόλεμο, αποσειόντας τυχόν ευθύνες από την αμερικανική πλευρά²⁸.

Έχει υποστηριχθεί ότι η αναπαράσταση του σοβιετικού καθεστώτος από τους Αμερικανούς ιθύνοντες, συμπεριλαμβανομένου και του Kennan, ήταν επηρεασμένη από τη δυτική παράδοση απεικόνισης του ανατολίτικου δεσποτισμού που ανάγεται στο Montesquieu. Ένα κεντρικό στοιχείο αυτής της απεικόνισης, το οποίο αναπαράχθηκε και στην περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης, είναι ο σαθρός και εύθραυστος χαρακτήρας αυτών των καθεστώτων. Ωστόσο, το στερεότυπο της αδυναμίας, όσον αφορά την πρόσληψη της ΕΣΣΔ, συνυπάρχει στα ίδια κείμενα, με την υπερτόνιση της ισχύος της και του μεγέθους του κινδύνου που εγκυμονούσε για τη Δύση, δημιουργώντας μια προφανή αντίφαση. Επιπλέον, προβάλλεται ως δεδομένο το στοιχείο της «μη αναστρεψιμότητας» του ολοκληρωτικού χαρακτήρα της ΕΣΣΔ, που συνεπάγεται τη δομική αδυναμία του καθεστώτος για μεταρρύθμιση ή εξέλιξη. Έχει επίσης ενδιαφέρον ότι η ηγεσία του σοβιετικού καθεστώτος αναπαρίσταται ως μία σκοτεινή και ραδιούργα φατρία, που στερείται νομιμότητας και δεν μπορεί να θεωρηθεί ισότιμος συνομιλητής της ηγεσίας των ΗΠΑ. Η αναπαράσταση αυτή λανθάνει στη στερεοτυπική αναφορά της φράσης «τα σχέδια του Κρεμλίνου», που παραπέμπει στην έννοια της δολοπλοκίας και αντιδιαστέλλεται προς τους «σκοπούς» ή την «αποστολή» των ΗΠΑ²⁹.

Παρόμοιες θέσεις με εκείνες του Kennan σχετικά με τη φύση της σοβιετικής απειλής υποστήριξε και ο Βρετανός ομόλογός του την περίοδο αυτή, Frank Roberts, κατά την αλληλογραφία του με το Λονδίνο. Σε αυτήν, δήλωνε ότι ήταν αδύνατο να διαχωριστεί το σχέδιο ασφαλείας της ΕΣΣΔ από τον σοβιετικό ιμπεριαλισμό, ενώ

²⁷ Το τηλεγράφημα είχε συνταχθεί ως απάντηση σε αναφορά που του ζητήθηκε από το αμερικανικό υπουργείο Οικονομικών σχετικά με τους λόγους για τους οποίους η ΕΣΣΔ είχε αρνηθεί να γίνει μέλος της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, Pierre de Senarclens, ό. π., σελ.129-132. John Lewis Gaddis, *We Now Know: Rethinking Cold War History*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1997, σελ.20-21. Σχετικά με την επίδραση και την ερμηνεία του τηλεγραφήματος του Κένναν, και John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, ό. π., σελ.302-304.

²⁸ John Lewis Gaddis, *The Long Peace*, ό. π., σελ. 40.

²⁹ Anders Stephanson, "Liberty or Death: The Cold War as US Ideology", στο Odd Arne Westad (επιμελ.), ό. π., σελ. 88-90.

προειδοποιούσε ότι στις άμεσες προτεραιότητες της ΕΣΣΔ ήταν η δημιουργία μίας προστατευτικής ζώνης στο νότο³⁰.

Είναι ενδιαφέρουσα στο σημείο αυτό η ένσταση του Walter Lippmann, σε κριτική που άσκησε στις θέσεις του Kennan, σχετικά με τις επιπτώσεις στην ποιότητα της αμερικανικής δημοκρατίας από την ανάδειξη της ανασχεσης του κομμουνισμού ως εθνικού στόχου. Ιδιαίτερο αντικείμενο προβληματισμού αποτελούσε για τον Lippmann η υπέρβαση των συνταγματικών ορίων από την εκτελεστική εξουσία στο πλαίσιο του αντικομμουνιστικού αγώνα και η αλλοίωση που μια τέτοια εξέλιξη θα επέφερε στο πολίτευμα³¹. Ήδη, στις αρχές της δεκαετίας του 1940, ο Lippman είχε υπογραμμίσει την ανάγκη συγκερασμού του αμερικανικού ιδεαλισμού με το ρεαλισμό στην ακόλουθη εμβληματική διατύπωση: *«το έθνος πρέπει να διατηρήσει την ισορροπία μεταξύ των επιδιώξεων και της ισχύος του, (την ισορροπία μεταξύ) των σκοπών και των μέσων του και (να διασφαλίσει ότι) τα μέσα θα είναι εφάμιλλα των σκοπών του, οι δεσμεύσεις του συνάρτηση των πόρων του και οι πόροι του επαρκείς για τους σκοπούς του»*³².

Παράλληλα, την ανάγκη σθεναρής αντιμετώπισης της ΕΣΣΔ προέβαλε και ο Γουίνστον Τσώρτσιλ στο λόγο που εκφώνησε στο Fulton College το Μάρτιο του 1946, παρουσία και του Αμερικανού Προέδρου Τρούμαν. Ο Τσώρτσιλ υποστήριζε ότι κατά τη δεκαετία του 1930 είχε εις μάτην προειδοποιήσει για την απειλή του ναζισμού, και τόνισε ότι ένα παρόμοιο λάθος σε ό,τι αφορά τη σοβιετική απειλή, θα έπρεπε να αποτραπεί στην τρέχουσα συγκυρία. Σκιαγραφώντας την κομμουνιστική απειλή, ο Τσώρτσιλ επέμεινε στην ανατρεπτική δράση των κομμουνιστών σε διεθνές επίπεδο, και ιδιαίτερα στο εσωτερικό των δυτικών χωρών, και στην καθοδήγησή τους από το «Κομμουνιστικό Κέντρο». Απέναντι στον παγκόσμιο αυτό κίνδυνο, ο Τσώρτσιλ προέταξε την ανάγκη σφυρηλάτησης μιας συμμαχίας των αγγλόφωνων χωρών, και ιδιαίτερα Μ.Βρετανίας και ΗΠΑ.

³⁰ Pierre de Senarclens, ό. π., σελ.136-138. Sean Greenwood, "Frank Roberts and the "Other" Long Telegram: The View from the British Embassy in Moscow, March 1946", *Journal of Contemporary History*, no 25, σελ.103-122.

³¹ Richard J. Barnet, "A Balance Sheet: Lippmann, Kennan, and the Cold War", στο Michael J. Hogan (επιμελ.), ό. π., σελ.123-124. Σχετικά με την κριτική που άσκησε ο Lippmann στις θέσεις του Kennan αλλά και του Δόγματος Τρούμαν, βλέπε και Anders Stephanson, "The Cold War considered as a US project", στο Silvio Pons and Federico Romero (επιμελ.), ό. π., σελ. 53-55. Walter Lippmann, *The Cold War: A Study in US Foreign Policy*, Harper & Brothers, Νέα Υόρκη και Λονδίνο 1947. Σχετικά με το ρόλο και την επιρροή του Lippmann στην αμερικανική δημόσια σφαίρα, βλέπε τα ακόλουθα: Ronald Steel, *Walter Lippmann and the American Century*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey 1999. Edward L Schapsmeier, *Walter Lippmann: Philosopher-journalist*, Public Affairs Press, Ουάσινγκτον D.C. 1969.

³² Walter Lippmann, *US Foreign Policy. Shield of the Republic*, ό. π., σελ.78.

Αν και δήλωσε ότι οι Σοβιετικοί δεν επιθυμούσαν τον πόλεμο, προσέθεσε ότι αυτό που επιδίωκαν ήταν οι «καρποί του πολέμου και η ατέρμονη επέκταση της ισχύος τους και των δογμάτων τους»³³. Ο Τσώρτσιλ υποστήριξε και αυτός από την πλευρά του ότι η σοβιετική ηγεσία έτρεφε σεβασμό για την ισχύ, ενώ περιφρονούσε βαθύτατα την αδυναμία, ιδιαίτερα σε στρατιωτικό επίπεδο. Ωστόσο, σε ό,τι αφορά το δημόσιο λόγο και τη ρητορική του Ψυχρού Πολέμου, η σημαντικότερη συνεισφορά αυτής της ομιλίας ήταν η καθιέρωση του όρου «σιδηρούν παραπέτασμα»³⁴ για τις χώρες του κομμουνιστικού στρατοπέδου, που αποτύπωνε με εύγλωττο τρόπο τη διαίρεση της Ευρώπης³⁵.

Σε αυτή τη σειρά αναλύσεων και δημοσίων τοποθετήσεων σχετικά με τη σχέση κομμουνισμού και σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής, μία από αυτές με το μεγαλύτερο αντίκτυπο υπήρξε το άρθρο του μετέπειτα υπουργού Εξωτερικών John Foster Dulles στο περιοδικό Life (1946). Σε αυτό, υποστήριξε ότι η σοβιετική εξωτερική πολιτική υπαγορευόταν από την κομμουνιστική ιδεολογία και προωθούσε την επιβολή φιλοκομμουνιστικών κυβερνήσεων σε όλες τις χώρες, με απώτερο στόχο την εγκαθίδρυση μιας «*Pax Sovietica*». Ακόμη περισσότερο, έγραφε ότι το βιβλίο του Στάλιν «*Προβλήματα του Λενινισμού*» ήταν για τον κομμουνισμό η προγραμματική διακήρυξη ενός επεκτατισμού χωρίς όρια, όπως ακριβώς ο «*Αγών Μου*» του Χίτλερ για το ναζισμό και ότι τυχόν παραγνώριση αυτού του γεγονότος εγκυμονούσε σοβαρότατους κινδύνους³⁶.

Συμπληρωματικά προς τα παραπάνω, οι σύμβουλοι του προέδρου Τρούμαν συνέταζαν, κατόπιν εντολής του, απόρρητη έκθεση για τις αμερικανοσοβιετικές σχέσεις (έκθεση Clifford). Η έκθεση κατέληγε ότι η σοβιετική ηγεσία θεωρούσε αναπόφευκτη τη σύγκρουση με τα καπιταλιστικά κράτη και προετοιμαζόταν αναλόγως. Οι συντάκτες της έκθεσης υποτιμώντας τις απώλειες που είχε υποστεί η

³³ John Young, *Winston Churchill's Last Campaign. Britain and the Cold War, 1951-1955*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1996, σελ.19-23.

³⁴ «Από το Στετίν στη Βαλτική έως την Τεργέστη στην Αδριατική, ένα σιδηρούν παραπέτασμα έχει πέσει κατά μήκος της ηπείρου. Πίσω από αυτήν τη γραμμή, βρίσκονται όλες οι πρωτεύουσες των παλαιών κρατών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Η Βαρσοβία, το Βερολίνο, η Πράγα, η Βιέννη, η Βουδαπέστη, το Βελιγράδι, το Βουκουρέστι και η Σόφια, όλες αυτές οι ένδοξες πόλεις και οι λαοί γύρω από αυτές βρίσκονται σε αυτό που πρέπει να κατονομάσω ως σοβιετική σφαίρα», Pierre de Senarclens, ό. π., σελ. 134. Randolph S. Churchill (επιμेल.), *The Sinews of Peace. Post-War Speeches by Winston Churchill*, Λονδίνο 1948, σελ. 93-105.

³⁵ Pierre de Senarclens, ό. π., σελ.133-135. Klaus Larres, "Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill's Post-War Foreign Policy", Vol.2, No 1, (1996), *Journal of European Integration History*, σελ.26-28 (15-49). Σχετικά με την ερμηνεία και τον αντίκτυπο της ομιλίας του Τσώρτσιλ, και John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, ό. π., σελ.307.

³⁶ John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, ό. π., σελ.320-321.

σοβιετική στρατιωτική μηχανή κατά τον πόλεμο, θεωρούσαν ότι μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα η ΕΣΣΔ θα ήταν σε θέση να πλήξει οποιοδήποτε σημείο της υφελίου έχοντας πλέον στη διάθεσή της ατομικά και βιολογικά όπλα. Κατά συνέπεια, η περαιτέρω ανάπτυξη της έρευνας από τις ΗΠΑ στους τομείς των επιθετικών και αμυντικών όπλων κρινόταν αναγκαία. Έτσι, η υλοποίηση ενός εξοπλιστικού προγράμματος που να ανταπορίνεται στις νέες στρατηγικές προκλήσεις προβαλλόταν ως η μόνη «εγγύηση ειρήνης»³⁷.

Ωστόσο, για να κατανοηθεί πληρέστερα το υπό διαμόρφωση αφήγημα περί της μεταπολεμικής σοβιετικής απειλής, είναι αναγκαία η σύνδεση με την ανάδυση ενός ηγεμονικού παραδείγματος στο χώρο της πολιτικής φιλοσοφίας και της πολιτικής επιστήμης, της θεωρίας του ολοκληρωτισμού.

2.3 ΤΟ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Η έννοια του ολοκληρωτικού εχθρού αποτέλεσε μία σημαντική διάσταση της πρόσληψης του ψυχροπολεμικού εχθρού και γνώρισε ιδιαίτερη διάδοση τόσο στο επίπεδο της διανόησης όσο και της κοινής γνώμης. Οι καταβολές της λέξης ολοκληρωτισμός ανιχνεύονται στη φασιστική Ιταλία του μεσοπολέμου, ενώ η γενικευμένη χρήση της στον αγγλοσαξωνικό κόσμο ανάγεται στο τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου. Στη φάση της διάδοσής της, η επίκληση της έννοιας από δημοσιογράφους, πολιτικούς και πολιτικούς αναλυτές χαρακτηρίζεται από έλλειψη ακρίβειας και διακριτότητας³⁸. Με βάση τα πολιτικά δεδομένα της ψυχροπολεμικής περιόδου, κατά την οποία η έννοια εδραιώθηκε στη δημόσια συζήτηση, γίνεται εύκολα κατανοητό το ιδεολογικό φορτίο που απέκτησε η έννοια, και ο δυνάμει πολεμικός της χαρακτήρας³⁹.

Ήδη, στις αρχές του Β' παγκοσμίου πολέμου, ο Franz Borkenau υποστήριξε ότι η ναζιστική Γερμανία και η Σοβιετική Ρωσία, ο «φαιός μπολσεβικισμός» και ο «κόκκινος φασισμός», αποτελούσαν μορφές του ίδιου κοινωνικού συστήματος και συνιστούσαν απο κοινού απειλή για το δυτικό πολιτισμό. Θεωρούσε μάλιστα ότι η ΕΣΣΔ αποτελούσε το κατεξοχήν ολοκληρωτικό κράτος και ο κομμουνισμός την καθαρότερη μορφή ολοκληρωτισμού. Ως κοινά χαρακτηριστικά των δύο

³⁷ Pierre de Senarclens, ό. π., σελ.168-169. Σχετικά με την έκθεση Clifford και, John Lewis Gaddis, *The Long Peace*, ό. π., σελ. 33-34. Richard Crockatt, ό. π., σελ.81.

³⁸ Leonard Schapiro, *Totalitarianism*, The Pall Mall Press, Λονδίνο 1972, σελ.13-16.

³⁹ Benjamin Barber, "Conceptual Foundations of Totalitarianism" in Carl Friedrich, Michael Curtis and Benjamin Barber (επιμελ.), *Totalitarianism in Perspective: Three Views*, Λονδίνο 1969, σελ.4.

καθεστώτων, υποδείκνυε την «ολοκληρωτική» συντριβή του ατόμου πολιτικά, οικονομικά και ψυχολογικά, την κυριαρχία του μίσους στην απόλυτη και καθαρή του μορφή, και την ανάγκη διαρκούς κατασκευής εξιλαστήριων θυμάτων⁴⁰.

Ωστόσο, η έννοια και η θεωρία του ολοκληρωτισμού⁴¹ έγινε ιδιαίτερα δημοφιλής στη δεκαετία του 1950. Σε θεωρητικό-φιλοσοφικό επίπεδο, καθοριστική υπήρξε η συμβολή του έργου της Hannah Arendt. Σύμφωνα με την ανάλυσή της η έννοια της κίνησης είναι καθοριστική για την κατανόηση των ολοκληρωτικών καθεστώτων, τα οποία αυτοπροβάλλονται ως κινήματα. Η έννοια της κίνησης αξιοποιείται ερμηνευτικά και για τον τρόπο με τον οποίο τα ολοκληρωτικά καθεστώτα αποδίδουν τις ιδιότητες του θύματος και του δημίου. Η ταυτότητα του εχθρού ποικίλλει ανάλογα με τις συνθήκες, έτσι ώστε μόλις εξολοθρευτεί μια κατηγορία εχθρών να μπορεί ν' αρχίσει αμέσως πόλεμος ενάντια σε μια άλλη. Τη θέση των θετικών νόμων παίρνει η απόλυτη τρομοκρατία, που αναλαμβάνει να μετατρέψει σε πραγματικότητα το νόμο κίνησης της Ιστορίας ή της Φύσης. Αυτή η κίνηση διαχωρίζει τους εχθρούς, που γίνονται οι στόχοι της τρομοκρατίας. Η απόλυτη τρομοκρατία δεν περιορίζεται στο να επιλέγει τα θύματά της με αντικειμενικά κριτήρια, αλλά επιλέγει έτσι και τους δημίους της. Κατά συνέπεια, ενοχή κι αθωότητα γίνονται έννοιες χωρίς σημασία. Στον ολοκληρωτισμό, το υποψιζόμενο αδίκημα υποκαθίσταται από το πιθανό έγκλημα και ο ύποπτος από τον αντικειμενικό εχθρό. Το πιθανό έγκλημα, όπως και ο αντικειμενικός εχθρός, στερείται υποκειμενικότητας και στηρίζεται σε μια λογική πρόβλεψη αντικειμενικών εξελίξεων, αναδεικνύοντας τη λεγόμενη τυραννία της λογικότητας. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης, η Arendt επικαλείται τις δίκες της Μόσχας⁴².

⁴⁰ Franz Borkenau, *The Totalitarian Enemy*, Faber & Faber, Λονδίνο 1940.

⁴¹ Στο πλαίσιο της μελέτης του ολοκληρωτισμού, έχει προταθεί μία πληθώρα ορισμών. Ενδεικτικά, Hannah Arendt, *Το Ολοκληρωτικό Σύστημα: το τρίτο μέρος από το έργο πηγές του ολοκληρωτισμού*, [Γιάννης Λάμπας], Ευρύαλος, Αθήνα 1988, σελ.259 («η τρομοκρατία είναι η ουσία της ολοκληρωτικής κυριαρχίας»), Zbigniew Brzezinski, *Ideology and Power in Soviet Politics*, Frederick A. Praeger, Νέα Υόρκη 1967, σελ. 46-47. Franz Neumann, *The Democratic and the Authoritarian State*, The Free Press of Glencow, Σικάγο 1957, σελ. 245. J. L. Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy*, Mercury Books, Λονδίνο 1961, σελ.2-3. Στόχος της αναφοράς μας στη θεωρία του ολοκληρωτισμού δεν είναι μια εξαντλητική παρουσίαση και κριτική αποτίμησή της, αλλά η εστίαση στα βασικά σημεία της, ώστε να είναι κατανοητή η επιρροή της θεωρίας στην πρόσληψη του σοβιετικού εχθρού.

⁴² Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Harvest Book, Σαν Ντιέγκο 1968, σελ. 305-510. Στην ελληνική εκδοχή, Hannah Arendt, *Το Ολοκληρωτικό Σύστημα: το τρίτο μέρος από το έργο πηγές του ολοκληρωτισμού*, [Γιάννης Λάμπας], Ευρύαλος, Αθήνα 1988, σελ.84-149, 252-280.

Σημαντική για την εκλαΐκευση της έννοιας του ολοκληρωτισμού υπήρξε η συμβολή των έργων των Carl Friedrich και Zbigniew Brzezinski (Carl J.Friedrich, *The Unique Character in Totalitarian Society*, Carl J.Friedrich and Zbigniew Brzezinski, *Totalitarian Democracy and Autocracy*). Με βάση αυτά καθιερώθηκε η ακόλουθη τυπολογία κριτηρίων για το χαρακτηρισμό ενός καθεστώτος ως ολοκληρωτικού. Συγκεκριμένα, ο ολοκληρωτισμός προϋποθέτει 1) την ύπαρξη μιας επίσημης ιδεολογίας, στην οποία όλοι οφείλουν να προσχωρήσουν και η οποία ευαγγελίζεται ένα «ιδανικό, τελικό» στάδιο της ανθρωπότητας, 2) την ύπαρξη ενός και μοναδικού μαζικού κόμματος, το οποίο είναι οργανωμένο ιεραρχικά, και του οποίου ως επί το πλείστον ηγείται ένας άνθρωπος, και είτε διαπλέκεται με την κρατική γραφειοκρατία είτε είναι υπέρτερο αυτής, 3) ένα σχεδόν μονοπωλιακό έλεγχο από το κόμμα ή από την ελεγχόμενη από αυτό γραφειοκρατία των μέσων ένοπλης σύγκρουσης, 4) ένα σχεδόν μονοπωλιακό έλεγχο των μέσων μαζικής επικοινωνίας, 5) ένα σύστημα αστυνομικής τρομοκρατικής βίας και ελέγχου, που ασκείται είτε σωματικά είτε ψυχολογικά, 6) εξ ολοκλήρου κεντρικός έλεγχος και σχεδιασμός της οικονομίας.

Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, ο ολοκληρωτισμός διαθέτει δύο βασικά γνωρίσματα: α) είναι μία νέα και μοναδική μορφή πολιτικής εξουσίας και β) τα βασικά του χαρακτηριστικά είναι κοινά και για τα κομμουνιστικά και για τα φασιστικά καθεστώτα⁴³. Το κατεξοχήν νέο στοιχείο των ολοκληρωτικών καθεστώτων δε συνίσταται στα βασικά τους γνωρίσματα, καθώς αυτά είχαν κάνει την εμφάνισή τους και σε προγενέστερες ιστορικές περιόδους, αλλά το γεγονός ότι αυτά αναδύθηκαν εντός του πλαισίου της μαζικής δημοκρατίας και προέβαλαν το στοιχείο της μαζικής αποδοχής για τη νομιμοποίησή τους⁴⁴.

Από την πλευρά τους, συγγραφείς όπως ο Franz Neumann επέμειναν στην ανάγκη διάκρισης μεταξύ απολυταρχικών και ολοκληρωτικών καθεστώτων επί τη βάση της ποιοτικής διαφοράς τους⁴⁵. Επίσης, ο Hans Buchheim τόνιζε ότι το βασικό

⁴³ Carl Friedrich and Zbigniew Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Frederick A. Praeger, Νέα Υόρκη/Λονδίνο 1965, σελ.9-13. Leonard Schapiro, *Totalitarianism*, The Pall Mall Press, Λονδίνο 1972, σελ.18-43.

⁴⁴ Leonard Schapiro, ό. π., σελ.99. Σχετικά με τις φιλοσοφικές καταβολές του ολοκληρωτισμού, βλέπε J. L. Talmon, ό. π., Carl Friedrich and Zbigniew Brzezinski, ό. π., σελ.80-88.

⁴⁵ Franz Neumann, *Behemoth. The Structure and Practice of National Socialism*, Harper Torchbooks, Νέα Υόρκη 1966. Leonard Schapiro, ό. π., σελ.104.

γνώρισμα του ολοκληρωτισμού υπήρξε η καθυπόταξη τόσο του κράτους όσο και της κοινωνίας σε μια ουτοπική, α-πολιτική αξίωση για την άσκηση εξουσίας⁴⁶.

Η έννοια του ολοκληρωτισμού, και η απόρριψη του σταλινισμού, αποτέλεσε το πεδίο στο οποίο κατέστη δυνατή η διανοητική προσέγγιση των Ευρωπαίων φιλελεύθερων διανοουμένων, με τους Αμερικανούς ομολόγους τους, παρότι οι πρώτοι διατηρούσαν, σε μεγάλο βαθμό, τις επιφυλάξεις τους και απέναντι στο αμερικανικό κοινωνικοοικονομικό μοντέλο⁴⁷. Παρά την ευρύτατη διάδοση της έννοιας του ολοκληρωτισμού, μία σειρά μελετητών αμφισβήτησαν την αναλυτική της χρησιμότητά, αλλά άσκησαν κριτική και στην κατάχρησή της για ιδεολογικούς σκοπούς⁴⁸.

Όσον αφορά στην ένταξη της έννοιας του ολοκληρωτισμού στην ψυχροπολεμική αντιπαράθεση, με το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου, οι αμερικανικές ελίτ υποκατέστησαν βαθμιαία την έννοια του Γερμανού/ναζί εχθρού με την έννοια του σοβιετικού/κομμουνιστή εχθρού. Η έννοια του ολοκληρωτισμού αποτέλεσε το ενοποιητικό θεωρητικό υπόβαθρο για τη συγχώνευση αυτή⁴⁹. Η δήλωση του προέδρου Τρούμαν στα 1947 είναι ενδεικτική αυτής της αντίληψης: «*Τα ολοκληρωτικά κράτη δε διαφέρουν σε τίποτα μεταξύ τους. Αδιάφορο αν κάποιος τα ονομάζει ναζισμό, κομμουνισμό ή φασισμό...*», ενώ λίγα χρόνια αργότερα αποφαινόταν ότι «*δεν υπάρχει καμιά διαφορά μεταξύ της ολοκληρωτικής ρώσικης κυβέρνησης και της χιτλερικής κυβέρνησης...Είναι ταυτόσημες. Πρόκειται για αστυνομικές κυβερνήσεις...*»⁵⁰.

⁴⁶ Hans Buchheim, *Totalitarian Rule. Its Nature and Characteristics*, Wesleyan University Press, Middletown 1968. Leonard Schapiro, ό. π., σελ.104.

⁴⁷ Volker Berghahn, *America and the Intellectual Cold Wars in Europe*, Princeton University Press Πρίνστον 2001, σελ.95.

⁴⁸ Leonard Schapiro, ό. π., σελ.106-118. Herbert J. Spiro and B. R. Barber, "Counter-Ideological Uses of 'Totalitarianism'", *Politics&Society*, Vol.1, No 1, (1970), σελ.3-21. Herbert Marcuse, *A Critique of Pure Tolerance*, Λονδίνο 1969. Slavoj Zizek, *Μίλησε κανείς για ολοκληρωτισμό; Πέντε παρεμβάσεις σχετικά με την (κατά)χρηση μιας ιδέας* [Πρόλογος-επιμέλεια: Γιάννης Σταυρακάκης, Μετάφραση: Βίκυ Ιακώβου], Scripta, Αθήνα 2002. Από την πλευρά του, ο Michael Curtis θεωρεί ότι ο όρος ολοκληρωτισμός δεν είναι επαρκής προκειμένου να περιγράψει τις αλλαγές στο σοβιετικό καθεστώς μετά το θάνατο του Στάλιν, αλλά και την ποικιλομορφία των κομμουνιστικών καθεστώτων Michael Curtis, "Retreat from Totalitarianism", στο Carl Friedrich, Michael Curtis and Benjamin Barber (επιμελ.), *Totalitarianism in Perspective: Three Views*, Λονδίνο 1969, σελ.53-116. Επιφυλάξεις σχετικά με την αναλυτική αξία της έννοιας, καθώς και για τη χρήση της για προπαγανδιστικούς λόγους εκφράζει και ο Benjamin Barber, *Conceptual Foundations of Totalitarianism*, ό.π., σελ. 3-39.

⁴⁹ Les K. Adler, Thomas G. Paterson, "Red Fascism: The Merger of Nazi Germany and Soviet Russia in the American Image of Totalitarianism, 1930s-1950s", *American Historical Review*, vol.75, no4, (1970), pp. 1046-1064. Και Thomas G. Paterson, *Meeting the Communist Threat. Truman to Reagan*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1988, σελ. 3-17.

⁵⁰ Παρατίθεται από τους Les K. Adler, Thomas G. Paterson, ό. π., σελ. 1046, 1054.

Εξάλλου, η κοινή γνώμη στις ΗΠΑ ήταν εξοικειωμένη με τη σύγκριση ναζιστικής Γερμανίας και ΕΣΣΔ ή με την εξομείωση Χίτλερ και Στάλιν και πριν το Β' παγκόσμιο πόλεμο. Αυτού του είδους τα σχήματα υποβαθμίστηκαν προσωρινά για ένα διάστημα κατά τη διάρκεια του πολέμου, για να επανέλθουν σε ισχύ ήδη κατά την περίοδο του διαφαινόμενου τέλους του. Η χρήση τους λειτουργούσε μεταξύ άλλων ως αντιστάθμισμα για το έλλειμμα πληροφόρησης σχετικά με το νέο αντίπαλο, τη σταλινική Ρωσία, σε σχέση με το γνώριμο εχθρό, τη ναζιστική Γερμανία. Στα 1945, το αμερικάνικο υπουργείο Εξωτερικών πληροφορούσε τον πρόεδρο των ΗΠΑ ότι κάθε κομμουνιστικό κόμμα είναι στην πραγματικότητα μια πέμπτη φάλαγγα στο εσωτερικό των χωρών. Οι αμερικάνικες ελίτ υιοθέτησαν πλήρως αυτήν την αναλογία που παρέπεμπε στο ναζισμό και υπό αυτό το πρίσμα αντιμετώπισαν την περίπτωση του ελληνικού Εμφυλίου, ως μια κατ' ουσίαν απόπειρα εισβολής των Ρώσων⁵¹. Οι Adler και Paterson επισημαίνουν ότι η κυριότερη συνέπεια της ταύτισης ναζιστικής Γερμανίας και ΕΣΣΔ, σε βάρος της ιστορικής ακρίβειας, ήταν ο σχηματισμός της πεποίθησης στην αμερικάνικη κοινή γνώμη ότι η ΕΣΣΔ επρόκειτο να ακολουθήσει συμπεριφορά ταυτόσημη με της Γερμανίας στη δεκαετία του 1930⁵². Στην εδραίωση της έννοιας του «κόκκινου φασισμού», σημαντική υπήρξε η συμβολή και της μυθοπλασίας μέσα από τα έργα των Orwell, Huxley, Koestler.⁵³

Αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου, σημειώνεται μια ραγδαία επιδείνωση στην εικόνα της ΕΣΣΔ όσον αφορά την αμερικανική κοινή γνώμη. Η επιδείνωση αυτή προβληματίζε την αμερικανική ηγεσία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, καθώς δυσχέραινε την υιοθέτηση μετριοπαθέστερων χειρισμών στην αντιμετώπιση των Σοβιετικών⁵⁴. Η εμπειρία της σύγκρουσης με τη Γερμανία και την Ιαπωνία είχε σφυρηλατήσει την πεποίθηση των Αμερικανών ότι ο δεσποτισμός στο εσωτερικό ήταν αλληλένδετος με την επιθετικότητα στο εξωτερικό⁵⁵.

Οι μελετητές υποστηρίζουν ότι κατά τα αρχικά στάδια διαμόρφωσης της έννοιας του σοβιετικού εχθρού, το γεγονός ότι η ΕΣΣΔ θεωρείτο ολοκληρωτικό καθεστώς βάραινε περισσότερο από την κομμουνιστική ιδεολογία του καθεστώτος.

⁵¹ Les K. Adler, Thomas G. Paterson, ό. π., σελ.1055. Και Thomas G. Paterson, *Meeting the Communist Threat. Truman to Reagan*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1988, σελ. 3-17.

⁵² Les K. Adler, Thomas G. Paterson, ό. π., σελ.1061.

⁵³ Ibid, σελ. 1061-1063. Σχετικά με την αξιοποίηση του έργου του Orwell («*Η Φάρμα των Ζώων*», «1984») από την κινηματογραφική βιομηχανία στο πλαίσιο της ψυχροπολεμικής προπαγάνδας, Tony Shaw, *Hollywood's Cold War*, Edinburg University Press, Εδιμβούργο 2007, σελ.72-94.

⁵⁴ John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, ό. π., σελ. 233.

⁵⁵ Ibid, σελ.35.

Σύμφωνα με τον Arthur Sulzberger «*Ο ολοκληρωτισμός και όχι ο κομμουνισμός συνιστά δυνάμει απειλή*». Ωστόσο, παρότι τη διάκριση αυτή την συμμερίζονταν και άλλοι Αμερικανοί ιθύνοντες, η καχυποψία της κοινής γνώμης απέναντι στην ΕΣΣΔ στηριζόταν εν πολλοίς στην εχθρότητα για τον κομμουνισμό⁵⁶.

Η άλλη όψη αυτού του νομίσματος, της λειτουργίας δηλαδή της θεωρίας του ολοκληρωτισμού ως υποβάθρου για τον αντικομμουνισμό, είναι η σύνδεση του ολοκληρωτικού παραδείγματος με τον φιλοαμερικανισμό, στο βαθμό που οι ΗΠΑ εμφανίζονται ως η ηγέτιδα δύναμη του αντιολοκληρωτικού στρατοπέδου.

2.4 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΣΤΙΣ ΗΠΑ, ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΗΣ ΑΝΑΣΧΕΣΗΣ ΚΑΙ Η ΑΤΛΑΝΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

Η βαθμιαία εμπέδωση της ανάγκης του αντιολοκληρωτικού αγώνα από την αμερικανική ηγεσία επηρέασε καθοριστικά το σύστημα των εννοιών, που σχετίζεται με την πρόσληψη της εθνικής ασφάλειας των ΗΠΑ και την απορρέουσα από αυτήν στρατηγική. Ο Anders Stephanson αναλύει πώς ο όρος «*Ψυχρός Πόλεμος*» χρησίμευσε στην κυβέρνηση Τρούμαν προκειμένου να διακρίνει μεταξύ φασισμού και κομμουνισμού. Ειδικότερα, ο φασισμός προβλήθηκε ως τυχοδιωκτικός και επιρρεπής στην ανοιχτή αναμέτρηση, το «*θερμό*» πόλεμο, ενώ ο κομμουνισμός θεωρήθηκε ότι προτιμά τις συνωμοσίες, τον εκφοβισμό, την κατασκοπία, εν ολίγοις τις μεθόδους του Ψυχρού Πολέμου⁵⁷.

Όσον αφορά την πρόσληψη της «*εθνικής ασφάλειας*» από τους Αμερικανούς ιθύνοντες μετά το τέλος του πολέμου, είναι αποκαλυπτική η έκθεση που συνέταξε το 1945 μια ομάδα κορυφαίων Αμερικανών διεθνολόγων για λογαριασμό του Brookings Institution. Σύμφωνα με αυτήν, έπρεπε πάση θυσία να αποτραπεί η απόκτηση του ελέγχου στην «*Ευρασία*» από μια ξένη δύναμη ή από έναν «*συνασπισμό δυνάμεων*», γιατί σε διαφορετική περίπτωση οι ΗΠΑ θα ήταν αναπόφευκτα ευάλωτες στην επιθετικότητα ενός εξαιρετικά ισχυροποιημένου αντιπάλου.

Θα πρέπει όμως να καταστεί σαφές ότι για το αμερικανικό κατεστημένο η απειλή για την εθνική ασφάλεια δεν προσδιοριζόταν μόνο με εδαφικούς όρους, αλλά της αποδιδόταν εξίσου και οικονομικό, καθώς και τεχνολογικό περιεχόμενο. Η εθνική ασφάλεια λοιπόν γινόταν αντιληπτή με όρους συσχετισμού δυνάμεων. Η έννοια της

⁵⁶ Ibid, σελ.35-36.

⁵⁷ Anders Stephanson, "The Cold War considered as a US project", στο Silvio Pons and Federico Romero (επιμελ.), ό. π., σελ.58-59.

ισχύος, στην περίπτωση αυτή, μεταφραζόταν σε έλεγχο πλουτοπαραγωγικών πηγών και πόρων, βιομηχανικής υποδομής και υπερπόντιων βάσεων. Ακόμη περισσότερο, ένα υποθετικό σοβιετικό προβάδισμα στους τομείς της οικονομίας, της βιομηχανικής και τεχνολογικής ανάπτυξης ερμηνευόταν ως δύναμι απειλή για το πολιτικό και κοινωνικό σύστημα των ΗΠΑ. Έτσι, η εθνική ασφάλεια ταυτίστηκε με την προάσπιση των κυρίαρχων αξιακών και ιδεολογικών προταγμάτων των ΗΠΑ, καθώς και των πολιτικών και οικονομικών τους θεσμών⁵⁸. Ωστόσο, ο M. Leffler παρατηρεί ότι η αντίληψη των σχέσεων με την ΕΣΣΔ ως παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος δεν ήταν δεδομένη κατά την έναρξη της μεταπολεμικής περιόδου, αλλά εμπεδόθηκε σταδιακά οδηγώντας στην αποκρυστάλλωση της στρατηγική της υπεροχής (preponderance)⁵⁹.

Πάντως, ο Kennan υποδείκνυε το 1948 ως έναν από τους «θεμελιώδεις» στόχους της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής την προώθηση μιας παγκόσμιας τάξης, όπου η Αμερική θα μπορεί να έχει τη «μέγιστη συμβολή στην ειρηνική και ομαλή ανάπτυξη των άλλων εθνών και θα μπορεί να αντλεί τα μέγιστα οφέλη από τις εμπειρίες και τις ικανότητές τους», προκειμένου να προάγει την ευημερία του αμερικανικού λαού⁶⁰. Διευκρίνιζε επίσης ποιες γεωγραφικές περιοχές η Αμερική δε θα μπορούσε να «επιτρέψει», για λόγους εθνικής ασφαλείας, να περιέλθουν σε «εχθρικά χέρια». Και κατονόμασε τις χώρες της Ατλαντικής Συμμαχίας, τον Καναδά, την Γροιλανδία, την Ισλανδία, τη Σκανδιναβία και τη Βρετανία, τη Δυτική Ευρώπη, την Ιβηρική χερσόνησο, το Μαρόκο και τη δυτική ακτή της Αφρικής και τις χώρες της Νότιας Αμερικής, τις χώρες της Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής, συμπεριλαμβανομένου του Ιράν, την Ιαπωνία και τις Φιλιππίνες. Για τις συγκεκριμένες περιοχές τόνιζε ότι οι ΗΠΑ θα έπρεπε να επιδιώξουν, σαν μια ελάχιστη εγγύηση εθνικής ασφαλείας, τη διατήρηση πολιτικών καθεστώτων «τουλάχιστον θετικά διακείμενων προς τη συνεχιζόμενη ισχύ και ανεξαρτησία του έθνους μας»⁶¹.

⁵⁸ Melvyn P. Leffler, *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration and the Cold War*, Stanford University Press, Στάνφορντ 1992, σελ.10-15. Melvyn P. Leffler, "The American Conception of National Security and the Beginnings of the Cold War", *The American Historical Review*, Vol.89, No 2 (April 1984), σελ.346-381.

⁵⁹ Melvyn P. Leffler, *A Preponderance of Power*, ό. π., σελ.18-19.

⁶⁰ John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment. A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2005, σελ.25-26.

⁶¹ Ibid, σελ.29.

Η ταύτιση της ΕΣΣΔ με τη χιτλερική Γερμανία και η εμπειρία της αποτυχίας του κατευνασμού επέδρασε καθοριστικά στη χάραξη της νέας αμερικανικής στρατηγικής. Για μια σειρά από οικονομικούς, πολιτικούς και ψυχολογικούς λόγους, ο κομμουνισμός προβλήθηκε ως μια παγκόσμια συνωμοσία και η ενδεχόμενη αποτυχία να αναχαιτιστεί αυτή ταυτίστηκε με την αποτυχία αντιμετώπισης του Χίτλερ. Το σύστημα αυτό σκέψης προϋποθέτει την παραδοχή ότι το φαινόμενο Χίτλερ δεν αποτελούσε μία εξαίρεση, αλλά μάλλον μία κανονικότητα όσον αφορά τις διεθνείς σχέσεις. Με βάση αυτό έπεται ότι η επίδειξη αδυναμίας ενισχύει την επιθετικότητα και ότι η στρατηγική του κατευνασμού είναι η πλέον αναποτελεσματική. Αν και η προσέγγιση αυτή συνδεόταν κατεξοχήν με την αντιμετώπιση της σταλινικής ΕΣΣΔ, ωστόσο αυτού του είδους η συλλογιστική επηρέασε κατά διαστήματα την Αμερικανική οπτική και σε ό,τι αφορά χώρες όπως η Κούβα, η Κίνα, η Β. Κορέα, το Βιετνάμ, η Αίγυπτος ή το Ιράκ. Ο αντι-κατευνασμός (anti-appeasement) έγινε ο θεμέλιος λίθος της αμερικανικής ψυχροπολεμικής πολιτικής. Όπως αναφέρει ο H. W. Brands, στο όνομα του αντι-κατευνασμού, οι Αμερικανοί επέλεξαν να πολεμήσουν στην Κορέα και στο Βιετνάμ⁶².

Παράλληλα, η πρόσληψη της αντιπαράθεσης με την ΕΣΣΔ ως ένα παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος οδηγούσε συχνά στην υπεραπλούστευση των διεθνών συγκρούσεων και στην παραγνώριση της σημασίας παραγόντων όπως ο εθνικισμός και το ανταποικιακό κίνημα των χωρών του Τρίτου Κόσμου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης αποτέλεσε η πολιτική των ΗΠΑ στη Μέση Ανατολή κατά τη δεκαετία του 1950 και η διατύπωση του Δόγματος Αϊζενχάουερ (5/1/1957). Ο Αϊζενχάουερ εξασφάλισε τη συγκατάθεση του Κογκρέσου προκειμένου ο Πρόεδρος των ΗΠΑ να έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιεί κατά την κρίση του τις αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις για την υπεράσπιση χωρών της Μέσης Ανατολής, όταν αυτές το ζητούσαν ούτως ώστε να αμυνθούν έναντι «ένοπλης επίθεσης από οποιοδήποτε έθνος το οποίο ελέγχεται από το Διεθνή Κομμουνισμό»⁶³. Στην πράξη, λόγω της πρόσληψης του νασερισμού ως ταυτόσημου με τον σοβιετικό κομμουνισμό,

⁶² H. W. Brands, *The Devil We Knew: Americans and the Cold War*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1993, σελ.223-224.

⁶³ Ray Takehy, *The Origins of the Eisenhower Doctrine. The US, Britain and Nasser's Egypt, 1953-1957*, Palgrave Macmillan Houndmills, Basingstoke, Hampshire, Νέα Υόρκη 2000, σελ.152.

το Δόγμα Αϊζενχάουερ δέσμευσε τις ΗΠΑ στο πλευρό των συντηρητικών καθεστώτων στις ενδοαραβικές συγκρούσεις⁶⁴.

Όπως υποστηρίζει ο Arthur Schlesinger Jr, μέχρι τη δεκαετία του 1950, στις ΗΠΑ, τα υπουργεία Εξωτερικών και Άμυνας, η Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών (CIA), το Ομοσπονδιακό Γραφείο Ερευνών (FBI) και το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας (National Security Council) είχαν αναπτύξει μια σειρά γραφειοκρατικών συμφερόντων στη θεωρία μιας στρατιωτικά επεκτατικής ΕΣΣΔ. Αυτές οι υπηρεσίες και τα στελέχη τους απέκτησαν κύρος, εξουσία, πόρους και δημόσια επιρροή μέσω του Ψυχρού Πολέμου αυξάνοντας σταδιακά τα οφέλη τους από τη σύγκρουση⁶⁵. Μία ακόμη συνέπεια της έντασης της ψυχροπολεμικής διαμάχης και ιδιαίτερα της αυξανόμενης σημασίας των πυρηνικών όπλων ήταν η ισχυροποίηση της στρατιωτικής ηγεσίας έναντι της πολιτικής. Είναι επίσης ενδεικτική η κατακόρυφη αύξηση των στρατιωτικών δαπανών των ΗΠΑ την ίδια περίοδο: από κάτω του 1/3 των κυβερνητικών δαπανών (και λιγότερο του 5% του ΑΕΠ) το 1950 σε πάνω από 60% των κυβερνητικών δαπανών (και πάνω από 12% του ΑΕΠ)⁶⁶.

Η διαμόρφωση μιας νέας, σκληρότερης στάσης έναντι των Σοβιετικών επέδρασε καθοριστικά και στη στάση των ΗΠΑ έναντι του γερμανικού ζητήματος. Ακόμη και κατά την παράδοση της Γερμανίας, η αμερικανική ηγεσία δεν είχε επιλέξει μεταξύ «καταστολής» και «αναμόρφωσης» προκειμένου να αποτραπεί μια μελλοντική έκφραση επιθετικότητας από τη Γερμανία. Η γραμμή που προκρίθηκε από το αμερικανικό υπουργείο Εξωτερικών κατά τη Διάσκεψη της Γιάλτας βασιζόταν στην επιθυμία να διασφαλιστεί ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης για τους Γερμανούς, ως μέσο ενθάρρυνσης της ανάπτυξης δημοκρατικών θεσμών στη χώρα, αλλά και ως μέσο για την οικονομική ανάκαμψη ολόκληρης της Δυτικής Ευρώπης⁶⁷. Αλλά και στη Διάσκεψη του Πότσταμ, οι Αμερικανοί κατέστησαν σαφές ότι το σχέδιο αποστρατικοποίησης και αποβιομηχάνισης της Γερμανίας δε θα έπρεπε να οδηγήσει στην οικονομική κατάρρευση της χώρας⁶⁸.

⁶⁴ Ibid, σελ.142-159. Σχετικά με τις προτεραιότητες των ΗΠΑ στη Μέση Ανατολή την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, σελ.1-25.

⁶⁵ Arthur Schlesinger Jr., "Some Lessons from the Cold War", στο Michael J. Hogan (επιμελ.), ό. π., σελ.56-57.

⁶⁶ Ernest R. May, "The US Government, a Legacy of the Cold War", στο Michael J. Hogan (επιμελ.), ό. π., σελ.223-228.

⁶⁷ John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, ό. π., σελ.95-132.

⁶⁸ Ibid, σελ.325.

Είναι βάσιμο να υποστηριχθεί ότι η σοβιετική απειλή ήταν από τους καθοριστικότερους παράγοντες που απέτρεψαν τις ΗΠΑ από το να προκρίνουν μια δυσμενέστερη μεταπολεμική μεταχείριση της Γερμανίας. Είναι ενδεικτική η γνωμοδότηση του υπουργού των Ναυτικών (1945) για την περίπτωση που οι Γερμανοί καταδικαστούν από τους Συμμάχους σε οικονομική εξαθλίωση: «...το να φανταζόμαστε ότι δε θα συνταχθούν με τη Ρωσία αν δεν τους προσφερθεί άλλη διέξοδος νομίζω ότι θα ήταν σα να εθελotuφλούμε»⁶⁹.

Η πιθανότητα προσεταιρισμού ή κατάληψης της Γερμανίας από τους Σοβιετικούς ήταν πηγή έμμονης ανησυχίας για τους Αμερικανούς ιθύνοντες. Ακόμη, με προβληματισμό αντιμετωπιζόταν το ενδεχόμενο μιας μελλοντικά ανεξάρτητης Δυτικής Γερμανίας, που θα αποστασιοποιούνταν από την αμερικανική επιρροή και θα προσέγγιζε την ΕΣΣΔ. Οι πρωτοβουλίες λοιπόν των Αμερικανών, τόσο όσον αφορά τη συγχώνευση των ζωνών κατοχής, την οικονομική και βιομηχανική ανασυγκρότηση της Γερμανίας, αλλά και τις διεργασίες για τη σύμπληξη της Ατλαντικής Συμμαχίας αποσκοπούσαν όχι μόνο στην ανάσχεση της σοβιετικής απειλής, αλλά και στον προσεταιρισμό ή την ανάσχεση μιας ισχυροποιημένης Γερμανίας⁷⁰.

Η οριστική εγκατάλειψη της γραμμής της καταστολής από τις ΗΠΑ αλλά και τη Μ. Βρετανία όσον αφορά τη Γερμανία, αποτυπώθηκε στη Διάσκεψη της Μόσχας (Μάρτιος-Απρίλιος 1947), στην οποία μετείχαν επίσης η Γαλλία και η ΕΣΣΔ, με σημεία αιχμής το ζήτημα των γερμανικών αποζημιώσεων, την αποκατάσταση της γερμανικής οικονομίας και τη συγκρότηση των πολιτικών θεσμών του μεταπολεμικού γερμανικού κράτους⁷¹.

Μια σειρά άγονων διπλωματικών διαπραγματεύσεων των τεσσάρων δυνάμεων για το γερμανικό ζήτημα αλλά και η κλιμακούμενη ένταση στις σχέσεις Ανατολής-Δύσης, ανέδειξαν τη Γερμανία σε κομβικό σημείο της αντιπαράθεσης των δύο στρατοπέδων. Ο αποκλεισμός του Βερολίνου και η εκστρατεία ανεφοδιασμού του από Αμερικανούς και Βρετανούς αποτέλεσαν καταλύτες για τη δημιουργία του

⁶⁹ Ibid, σελ.237.

⁷⁰ Melvyn P. Leffler, "The Beginning and the End: Time, Context and the Cold War", στο Olav Njolstad (επιμελ.), *The Last Decade of the Cold War. From Conflict Escalation to Conflict Transformation*, Frank Cass, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2004, σελ.33. Richard J. Barnet, "A Balance Sheet: Lippmann, Kennan, and the Cold War", στο Michael J. Hogan (επιμελ.), ό. π., σελ.121-122.

⁷¹ Pierre de Senarclens, ό. π., σελ.199-211.

Οργανισμού Βορειοατλαντικού Συμφώνου και για τη διαίρεση της Γερμανίας μέσα από τη δημιουργία της Ομοσπονδιακής και της Λαοκρατικής Δημοκρατίας⁷².

Παράλληλα, το Φεβρουάριο του 1947, ο Βρετανός πρέσβυς στην Ουάσιγκτον ανακοίνωσε στον Αμερικανό υπουργό Εξωτερικών ότι μετά την 31^η Μαρτίου 1947, η βρετανική κυβέρνηση δε θα ήταν πλέον σε θέση να συνεχίσει την οικονομική και στρατιωτική ενίσχυση της ελληνικής κυβέρνησης. Ήδη, στο αμερικανικό υπουργείο Εξωτερικών είχε διαμορφωθεί η πεποίθηση ότι η συνέχιση αυτής της ενίσχυσης ήταν αναγκαία προκειμένου η χώρα, η οποία βρισκόταν στη δίνη της εμφύλιας σύρραξης, να μην προσχωρήσει στο κομμουνιστικό στρατόπεδο. Οι αμερικανοί ιθύνοντες ήταν πεπεισμένοι ότι μια τέτοια εξέλιξη θα συμπαρέσυρε και την Τουρκία οδηγώντας στην εδραίωση μιας σοβιετικής ηγεμονίας στην περιοχή της Μέσης Ανατολής.

Εξάλλου, η αμερικανική κυβέρνηση είχε υιοθετήσει την έννοια της ανάσχεσης, που είχε εισηγηθεί ο Kennan σχετικά με την ενδεδειγμένη στάση έναντι της ΕΣΣΔ. Σύμφωνα με αυτήν, οι ΗΠΑ θα προέβαλαν μαχητική αντίδραση έναντι των Σοβιετικών σε οποιοδήποτε μέρος του κόσμου αυτοί «εκδήλωναν την πρόθεσή τους να επιτεθούν στα συμφέροντα ενός ειρηνικού και σταθερού κόσμου»⁷³. Στο πλαίσιο αυτό, φαινόταν επιβεβλημένη η συνέχιση του ρόλου της Βρετανίας από τις ΗΠΑ⁷⁴.

Παρά το γεγονός ότι η αμερικανική κοινή γνώμη εμφανιζόταν υπέρμαχος μιας σκληρής στάσης έναντι της ΕΣΣΔ, ωστόσο ήταν μάλλον απρόθυμη να αναλάβει το κόστος αυτής της πολιτικής. Η εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν αποσκοπούσε στο να εξασφαλίσει την αποδοχή της κοινής γνώμης για τις δεσμεύσεις και τις οικονομικές θυσίες που απαιτούνταν στο πλαίσιο της νέας στρατηγικής. Από την άποψη αυτή, η ομιλία του προέδρου Τρούμαν απευθυνόταν περισσότερο στο εσωτερικό παρά στο εξωτερικό⁷⁵.

⁷² Ibid, σελ.239-260.

⁷³ John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment*, ό. π.

⁷⁴ Bruce R. Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East. Great Power Conflict and Diplomacy in Iraq, Turkey and Greece*, Princeton University Press, Πρίνστον 1980, σελ. 350-355. Pierre de Senarclens, ό. π., σελ.192-194. Henry Butterfield Ryan, *The Vision of Anglo-America: The US-UK Alliance and the Emerging Cold War 1943-1946*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1987, σελ. 121-173. Robert Frazier, *Anglo-American Relations with Greece. The Coming of the Cold War, 1942-1947*, St. Martin's Press, Νέα Υόρκη 1991, σελ.120-156. D. Cameron Watt, *Succeeding John Bull. America in Britain's Place, 1900-1975*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1989, σελ.90-110.

⁷⁵ John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, ό. π., σελ.317-318. Richard Crockatt, ό. π., σελ.73-74.

Η αμερικανική κυβέρνηση επιδόθηκε σε μια συστηματική πολιτική και επικοινωνιακή εκστρατεία προκειμένου να εξασφαλίσει τη συγκατάθεση του Κογκρέσσου και της κοινής γνώμης για το σχέδιο χορήγησης βοήθειας σε Ελλάδα και Τουρκία, αλλά και συνολικότερα για τη νέα μορφή εμπλοκής των ΗΠΑ στην Ευρώπη στο πλαίσιο του αντικομμουνιστικού αγώνα. Το Δόγμα Τρούμαν αποκρυσταλλώθηκε στο διάγγελμα του προέδρου ενώπιον του Κογκρέσσου στις 12 Μαρτίου 1947. Σε επίπεδο πολιτικού λόγου, το διάγγελμα συνδύαζε τον αμερικανικό μεσσιανισμό με έναν έντονο αντικομμουνισμό και την καταγγελία του σοβιετικού ολοκληρωτισμού⁷⁶.

Η κεντρική ιδέα στην οποία βασιζόταν η ομιλία ήταν η ερμηνεία της αντιπαράθεσης ΗΠΑ-ΕΣΣΔ ως σύγκρουση δύο ασύμβατων ιδεολογιών.⁷⁷ Με αφορμή τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο και το ενδεχόμενο εγκαθίδρυσης ενός φιλοκομμουνιστικού καθεστώτος στην Ελλάδα, ο πρόεδρος Τρούμαν προέβαλε τις ΗΠΑ ως ηγέτιδα χώρα στη μάχη της δημοκρατίας με τον κομμουνισμό⁷⁸: «...πολιτική των ΗΠΑ πρέπει να είναι η υποστήριξη των ελεύθερων λαών, που αντιστέκονται στην προσπάθεια ένοπλων μειονοτήτων να τους καθυποτάξουν ή σε έξωθεν πιέσεις»⁷⁹. Ο John Lewis Gaddis παρατηρεί πως προωθώντας μια απλουστευτική ανάγνωση του Ψυχρού Πολέμου στην κοινή γνώμη, η αμερικανική ηγεσία παγίδευσε την αμερικανική διπλωματία σε μια ανελαστική και περιοριστική πολιτική⁸⁰.

Ορισμένοι μελετητές θεωρούν ότι η εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν σηματοδοτεί την αρχή του Ψυχρού Πολέμου επικαλούμενοι τον κατεξοχήν ιδεολογικό χαρακτήρα αυτής της αναμέτρησης. Ο Robert Frazier αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ο Ψυχρός Πόλεμος δεν ήταν ένας συμβατικός πόλεμος, αλλά ένας ιδεολογικός πόλεμος και ως τέτοιος δεν υφίστατο μέχρις ότου η ιδεολογική σταυροφορία εξαγγέλθηκε από τον Τρούμαν». Η επιχειρηματολογία του Frazier εστιάζει σε δύο βασικά σημεία: α) Με την εξαγγελία του Δόγματος, η αντιπαράθεση Ανατολής-Δύσης ερμηνεύεται για πρώτη φορά δημόσια με σημείο αναφοράς την ιδεολογία και όχι το ρώσικο ιμπεριαλισμό, β) για πρώτη φορά από το δεύτερο

⁷⁶ Pierre de Senarclens, ό. π., σελ.195-198.

⁷⁷ John Lewis Gaddis, ό. π., σελ.317-.

⁷⁸ Ibid, σελ.348-352. Howard Jones, *"A New Kind of War": America's Global Strategy and the Truman Doctrine in Greece*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1989, σελ. 36-62. David Reynolds, "The 'Big Three' and the Division of Europe, 1945-48: An Overview", *Diplomacy and Statecraft*, 1 (1990), 117-136. Paul Y. Hammond, *Cold War and Détente: The American Foreign Policy since 1945*, Harcourt Brace Jovanovich, Νέα Υόρκη 1975.

⁷⁹ Howard Jones, ό. π., σελ.43.

⁸⁰ John Lewis Gaddis, ό. π., σελ.352.

παγκόσμιο πόλεμο, το Κογκρέσο ενέκρινε ένα τόσο μεγάλο κονδύλι σε καιρό ειρήνης για την αναμέτρηση με μία άλλη χώρα⁸¹.

Το Μάιο του 1947, ο Dean Acheson εκφώνησε ένα βαρυσήμαντο λόγο στο Μισσισιπι θέλοντας να αιτιολογήσει την ανάγκη οι ΗΠΑ να ενισχύσουν οικονομικά την ευρωπαϊκή ήπειρο. Για το σκοπό αυτό, τόνισε ότι αν η Ευρώπη δεν ανακάμψει οικονομικά, τόσο η σταθερότητα του μεταπολεμικού κόσμου όσο και η ασφάλεια των ΗΠΑ θα είναι επισφαλής⁸². Την ίδια περίοδο, οι αναφορές του υπουργείου Εξωτερικών για το ποιες χώρες θα έπρεπε να τύχουν ανάλογης βοήθειας τόνιζαν ότι η αμερικανική κυβέρνηση θα έπρεπε να αντιμετωπίσει τους οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες που ευνοούσαν τον πολιτικό εξτρεμισμό. Αλλά και οι επιτελείς του στρατού, στη γνωμοδότησή τους για τη χάραξη της νέας στρατηγικής, αποδέχονταν ότι η χορήγηση οικονομικής βοήθειας θα έπρεπε να είναι βασικό εργαλείο αυτής της στρατηγικής συμμεριζόμενοι την άποψη ότι ο ενδεχόμενος νέος παγκόσμιος πόλεμος θα ήταν κατά πάσα πιθανότητα «ιδεολογικός»⁸³. Στις 5 Ιουνίου 1947, ο υπουργός Εξωτερικών Τζωρτζ Μαρσαλ σε ομιλία του στο Χάρβαρντ παρουσίασε το πρόγραμμα για την ευρωπαϊκή ανάκαμψη. Κάνοντας έναν ζοφερό απολογισμό των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών στην ευρωπαϊκή ήπειρο, υποστήριξε ότι η κατάσταση αυτή εγκυμονούσε κινδύνους για την παγκόσμια ειρήνη αλλά και για την ευημερία των ΗΠΑ⁸⁴.

Δύο χρόνια αργότερα, στις 4 Απριλίου 1949 υπογράφεται το Βορειοατλαντικό Σύμφωνο. Με το άρθρο 9 του Συμφώνου ιδρύεται ο Οργανισμός Βορειοατλαντικού

⁸¹ Robert Frazier, *Anglo-American Relations with Greece*, ό. π., σελ.157-161. Την άποψη ότι το Δόγμα Τρούμαν αποτελεί την αρχή του Ψυχρού Πολέμου συμμερίζεται και ο Bruce Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, ό. π., σελ.420-421. Το επιχείρημα ότι ο Ψυχρός Πόλεμος ήταν πρωτίστως ιδεολογικός προβάλλει και ο John Mueller, "Quiet Cataclysm: Some Afterthoughts on World War III", στο Michael J.Hogan (επιμελ.), ό. π., σελ.40. Σχετικά με την ιδεολογική διάσταση του Ψυχρού Πολέμου, βλέπε και Mark Kramer, "Power, Politics, and the Long Duration of the Cold War", στο Silvio Pons and Federico Romero (επιμελ.), ό. π., σελ. 21.

Ωστόσο, άλλοι μελετητές δεν αποδέχονται την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν ως αρχής του Ψυχρού Πολέμου ούτε τον ιδεολογικό χαρακτήρα της αντιπαράθεσης. Λ.χ. ο Alexei Filiton ορίζει τον Ψυχρό Πόλεμο ως τον «ανεξέλεγκτο ανταγωνισμό εξοπλισμών μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων και την κατάσταση εχθρότητας ανάμεσά τους, που απειλούσε ανά πάσα στιγμή να οδηγήσει σε παγκόσμιο ολοκαύτωμα». Με βάση τον ορισμό αυτό, θεωρεί ως αρχή του Ψυχρού Πολέμου το έτος 1948, που σηματοδοτεί τη ραγδαία άνοδο στις στρατιωτικές δαπάνες των δύο υπερδυνάμεων και τη συγκρότηση του αμερικανικού πυρηνικού οπλοστασίου, Alexei Filiton, "Victory in the Postwar Era: Despite the Cold War or Because of It?", στο Michael J.Hogan (επιμελ.), ό. π., σελ.79.

⁸² Anders Stephanson, "Liberty or Death: The Cold War as US Ideology", στο Odd Arne Westad (επιμελ.), ό. π., σελ.81-82.

⁸³ Pierre de Senarclens, ό. π., σελ.214. Klaus Schwabe, "The Origins of the United States' Engagement in Europe, 1946-1952", στο Francis H. Heller and John R. Gillingham (επιμελ.), ό. π., σελ.165.

⁸⁴ Pierre de Senarclens, ό. π., σελ.222. Paul Y. Hammond, ό. π., σελ.40-44.

Συμφώνο (North Atlantic Treaty Organization, NATO)⁸⁵. Οι μελετητές έχουν αναδείξει τον καθοριστικό ρόλο που διαδραμάτισαν οι Ευρωπαίοι, και κυρίως η Γαλλία και η Αγγλία στις διεργασίες που οδήγησαν στη σύμπληξη της Ατλαντικής Συμμαχίας, αποδίδοντας τους μάλιστα την πρωτοβουλία των κινήσεων⁸⁶. Ειδικότερα, τόσο η Γαλλία⁸⁷ όσο και η Αγγλία⁸⁸ πρέσβευαν ότι μια ad hoc στρατιωτική ενίσχυση, όπως στην περίπτωση της Ελλάδας, ή ακόμη και η χορήγηση βοήθειας στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ δεν ήταν επαρκείς για την προστασία της Δυτικής Ευρώπης και επιθυμούσαν μια σαφή στρατιωτική δέσμευση για την ευρωπαϊκή άμυνα από την αμερικανική πλευρά.

Η επιθυμία αυτή αποτυπώθηκε στο άρθρο 5 του Βορειοατλαντικού Συμφώνου σύμφωνα με το οποίο κάθε «*ένοπλη επίθεση σε βάρος ενός ή περισσότερων από αυτούς (τους συμμάχους) στην Ευρώπη ή στη Βόρεια Αμερική θα θεωρηθεί σαν επίθεση εναντίον όλων*». Η διατύπωση αυτή έγινε δεκτή από την αμερικανική πλευρά μετά από σειρά διαπραγματεύσεων⁸⁹. Εξάλλου, οι ανησυχίες της αμερικανικής κυβέρνησης για την εχθρική αντιμετώπιση του Συμφώνου από τους υποστηρικτές του απομονωτισμού στις ΗΠΑ διασκεδάστηκαν με την προσεκτική επιλογή της τιτλοδότησής του. Είναι ενδεικτική η επιλογή του όρου «*Βορειοατλαντικό*» και η αποφυγή αναφοράς στην Ευρώπη ως εταίρου σε αυτήν την συμμαχία. Ο υπουργός Εξωτερικών Dean Acheson υποστήριξε ότι η συνθήκη δε συνιστούσε παραβίαση του

⁸⁵ Alfred Grosser, "France and Germany in the Atlantic Community", *International Organization*, Vol.17, No 3, (Summer 1963), σελ.550.

⁸⁶ Lawrence S. Kaplan, "After Forty Years: Reflections on NATO as a Research Field", στο Francis H. Heller and John R. Gillingham (επιμελ.), ό. π., σελ.17-18. Irwin M. Wall, "France and the North Atlantic Alliance", στο Francis H. Heller and John R. Gillingham (επιμελ.), ό. π., σελ.45-55. Klaus Schwabe, "The Origins of the United States' Engagement in Europe, 1946-1952", στο Francis H. Heller and John R. Gillingham (επιμελ.), ό. π., σελ.170-173. Για τον ενεργό και όχι παθητικό ρόλο των Ευρωπαίων στην εξέλιξη του Ψυχρού Πολέμου, βλέπε Charles S.Maier, "Alliance and Autonomy: European Identity and US Foreign Policy Objectives in the Truman Years", στο Michael Lacey (επιμελ.), ό. π., σελ. 273-298. Εξάλλου, με βάση αυτήν την υπόθεση εργασίας για το ρόλο των ευρωπαϊκών χωρών, έχει διατυπωθεί η θεωρία ότι η αμερικανική ηγεμονία επί της Δυτικής Ευρώπης στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου διαφοροποιείται ριζικά από την αντίστοιχη σοβιετική καθότι ήταν συναινετική και αποτέλεσμα της βούλησης των ίδιων των Ευρωπαίων. Οι όροι που έχουν χρησιμοποιηθεί για να περιγράψουν αυτό το φαινόμενο δίνουν έμφαση στο συναινετικό του χαρακτήρα. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τους ακόλουθους, «*αυτοκρατορία κατόπιν προσκλήσεως*», Geir Lundestad, "Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945-1952", *Journal of Peace Research*, 23 (September 1986), 263-277, «*αυτοκρατορία κατόπιν συναίνεσης*», John Lewis Gaddis, «*συναινετική ηγεμονία*», Charles S.Maier, "Alliance and Autonomy", ό. π., σελ. 273-298.

⁸⁷ Irwin M. Wall, "France and the North Atlantic Alliance", ό. π., σελ.45-55.

⁸⁸ Peter Foot, "Britain, European Unity and NATO, 1947-1950", στο Francis H. Heller and John R. Gillingham (επιμελ.), ό. π., σελ.62-69.

⁸⁹ Lawrence S. Kaplan, "After Forty Years: Reflections on NATO as a Research Field," ό. π., σελ.17-18.

Δόγματος Μονρόε, αλλά απλή επέκτασή του μέχρι τις ανατολικές ακτές του Ατλαντικού⁹⁰.

Συνολικά, πάντως, για τους εμπνευστές του, το Σύμφωνο υπηρετούσε ένα διπλό ρόλο, λειτουργώντας ως μέσο αποτροπής της σοβιετικής απειλής αφενός και ως ανάχωμα απέναντι στην ανατρεπτική δράση των κομμουνιστικών στοιχείων στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών χωρών. Από την άποψη αυτή, η Ατλαντική Συμμαχία αντιπροσώπευε την πολιτική και οικονομική προσπάθεια των ΗΠΑ να σταθεροποιήσουν τους ευρωπαϊκούς πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς⁹¹.

Οι διεργασίες που οδήγησαν στη δημιουργία της Ατλαντικής Συμμαχίας είναι αποκαλυπτικές των κυρίαρχων ορισμών του εχθρού κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Ενώ αρχικά ως αποστολή του NATO αναγνωρίζεται η «διπλή ανάσχεση», τόσο της ΕΣΣΔ όσο και μιας μελλοντικά ισχυροποιημένης Γερμανίας, στα τέλη της δεκαετίας του 1940, ο σοβιετικός εχθρός επισκιάζει πλήρως την ενδεχόμενη γερμανική απειλή, τουλάχιστον για την αμερικανική πλευρά. Αντίθετα, για τους Ευρωπαίους εταίρους, και κυρίως για τους Γάλλους, το NATO και η αμερικανική στρατιωτική δέσμευση έναντι της Ευρώπης αποτελούσε εξίσου και μέσο άμυνας απέναντι στη γερμανική επιθετικότητα⁹².

Άμεσα συνδεδεμένη με τα παραπάνω ήταν και η αμερικανική ενθάρρυνση στην προοπτική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και στις σχετικές διπλωματικές πρωτοβουλίες (λ.χ. Σχέδιο Σουμάν, Σχέδιο Πλεβέν). Η ενοποίηση ενός μεγάλου μέρους της Δυτικής Ευρώπης μέσα από τη δημιουργία υπερεθνικών θεσμών θεωρείτο από την κυβέρνηση των ΗΠΑ ως ο προσφορότερος τρόπος διαχείρισης τόσο του σοβιετικού όσο και ενός νέου γερμανικού κινδύνου⁹³.

Σύμφωνα με τους μελετητές, η λειτουργία του NATO διευκόλυνε την ανάδυση μιας δυτικοευρωπαϊκής ταυτότητας, σε αντιδιαστολή προς την Ανατολική Ευρώπη, ενώ ο Οργανισμός εξελίχθηκε από μία αντικομμουνιστική συμμαχία σε μια «κοινότητα ασφαλείας», η οποία αντιλαμβάνονταν τα συμφέροντα και τα ιδανικά της

⁹⁰ Ibid, σελ.20.

⁹¹ Irwin M. Wall, "France and the North Atlantic Alliance", ό. π., σελ.46.

⁹² Klaus Schwabe, "The Origins of the United States' Engagement in Europe, 1946-1952", ό. π., σελ.173-182.

⁹³ Thomas A. Schwartz, "Dual Containment: John J. McCloy, the American High Commission, and European Integration, 1949-1952", Francis H. Heller and John R. Gillingham (επιμελ.), ό. π., σελ. 193-209. Klaus Schwabe, "The Origins of the United States' Engagement in Europe, 1946-1952", ό. π., σελ.173-182. Major-General Edward Fursdon, "The Role of the European Defense Community in European Integration", στο Francis H. Heller and John R. Gillingham (επιμελ.), ό. π., σελ. 213-239. Alan S. Milward, "NATO, OEEC, and the Integration of Europe", στο Francis H. Heller and John R. Gillingham (επιμελ.), ό. π., σελ. 241-251.

με υπερεθνικούς όρους. Εξάλλου, το Βορειοατλαντικό Σύμφωνο έκανε λόγο για «κοινή κληρονομιά και πολιτισμό» των κρατών-μελών⁹⁴.

2.5 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΑΠΕΙΛΗΣ

Πέραν λοιπόν του αντιολοκληρωτικού παραδείγματος, η έμφαση στο θετικό περιεχόμενο του φιλοαμερικανισμού ήταν κεντρικής σημασίας για την ιδεολογική αναμέτρηση των δύο στρατοπέδων. Στο πλαίσιο αυτό, η αξιολόγηση της έννοιας του αμερικανισμού και η αποσαφήνιση του περιεχομένου ήταν βασική προτεραιότητα για το αντιολοκληρωτικό στρατόπεδο.

Η ιδιαιτερότητα της έννοιας του Αμερικανισμού έγκειται στο κατεξοχήν ιδεολογικό και όχι εθνικό ή θρησκευτικό περιεχόμενο της, που οφείλεται στις συνθήκες συγκρότησης του Αμερικανικού έθνους και στην εθνική ανομοιογένεια της αμερικανικής κοινωνίας⁹⁵. Το περιεχόμενο του αμερικανισμού συνδέεται με στοιχεία όπως η αποτελεσματικότητα, η παραγωγικότητα και η δυνατότητα απόκτησης άφθονων υλικών αγαθών. Η έννοια του αμερικανισμού παγιώνεται στις ΗΠΑ κατά το 19^ο αιώνα και λειτουργήσε ως παράγοντας εμπέδωσης της εθνικής συνοχής, καθώς προσδιορίζει ένα «σύνολο αξιών που θεωρούνται συστατικές της εθνικής ταυτότητας». Οι αξίες αυτές λειτουργούν επίσης ως μέσο προσανατολισμού της συμπεριφοράς και του τρόπου ζωής των επιμέρους ατόμων, που καλούνται να προσαρμοστούν σε αυτό το «εθνικό ιδανικό»⁹⁶. Αξίζει να αναφερθεί ότι πριν το Β' παγκόσμιο πόλεμο το Αμερικανικό Κομμουνιστικό Κόμμα προσπάθησε να προσεταιριστεί και να ενσωματώσει την έννοια του Αμερικανισμού περιγράφοντας τον κομμουνισμό ως «αμερικανισμό του 20^{ου} αιώνα» και ως συνέχεια της κληρονομιάς των «Ουάσιγκτον, Τζέφφερσον, Παίην, Τζάκσον και Λίνκολν, υπό το πρίσμα των διαφορετικών δεδομένων του σήμερα»⁹⁷.

Κατ' αναλογία προς την έννοια του αμερικανισμού, και η έννοια του αντι-αμερικανικού προσδιορίστηκε με βάση την ιδεολογία και όχι με βάση την

⁹⁴ Jeremi Suri, "The Normative Resilience of NATO: A community of shared values amid public discord", στο Andreas Wenger, Christian Nuenlist and Anna Locher (επιμेल.), *Transforming NATO in the Cold War. Challenges beyond Deterrence in the 1960s*, Routledge, Λονδίνο 2007, σελ. 17-23.

⁹⁵ Linda Gordon, "Hating Amerika. Anti-Americanism and the American Left", στο Andrew Ross and Kristin Ross (επιμेल.), ό. π., σελ. 275-276.

⁹⁶ Philippe Roger, *L' Ennemi Americain*, ό. π., σελ. 13-14.

⁹⁷ Παρατίθεται από τον Andrew Ross, "The Domestic Front", στο Andrew Ross and Kristin Ross (επιμेल.), ό. π., σελ. 285.

εθνικότητα⁹⁸. Η χρήση της έννοιας του αντιαμερικανικού από την αμερικάνικη ηγεσία ανάγεται στις αρχές του 20^{ου} αι. και στις δηλώσεις του προέδρου Γούιλσον κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και ιδίως μετά την επικράτηση των Μπολσεβίκων⁹⁹. Ωστόσο, εξελίχθηκε σε ηγεμονική κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, καθώς οι έννοιες του πατριωτισμού και της εθνικής ταυτότητας στις ΗΠΑ ερμηνεύονται πρωτίστως ιδεολογικά¹⁰⁰. Έτσι, οι φερόμενοι ως κομμουνιστές και όσοι θεωρούνται ευάλωτοι στην κομμουνιστική προπαγάνδα στιγματίζονταν ως μη-Αμερικανοί και, δυνητικά, ως προδότες¹⁰¹. Όπως σημειώνει ο Eric Hobsbawm, η αντικομμουνιστική ιδεολογία βρήκε πρόσφορο έδαφος «σε μια χώρα στηριγμένη στις αρχές του ατομικισμού και της ατομικής επιχείρησης, όπου το ίδιο το έθνος προσδιοριζόταν αποκλειστικά με ιδεολογικούς όρους...»¹⁰²

Η Επιτροπή Αντιαμερικανικών Ενεργειών υπήρξε έκφραση αυτού του κλίματος. Κατά την εκτέλεση των καθηκόντων της, η ακριβής φύση των οποίων δεν ήταν σαφής, η Επιτροπή καλούνταν να ορίσει την έννοια του αντιαμερικανικού προκειμένου να εντοπίσει τις ενέργειες που εμπίπτουν στον ορισμό αυτό. Ωστόσο, η προσπάθεια αυτή ήταν αλληλένδετη με τον καθορισμό του περιεχομένου της έννοιας του αμερικανισμού, όσον αφορά την πολιτική, τη συμπεριφορά και τον τρόπο σκέψης¹⁰³.

Η πρόσληψη της κομμουνιστικής απειλής από τους Σοβιετικούς όχι μόνο με στρατιωτικούς όρους, αλλά και με κοινωνικοοικονομικούς, αντανάκλαται και στο σύστημα των εννοιών. Η ταύτιση του κόκκινου φασισμού και του φαιού μπολσεβικισμού σκιαγραφούσε ένα ζοφερό μέλλον, σε περίπτωση επικράτησης αυτών των δυνάμεων. Η αμερικανική απάντηση σε αυτήν την απειλή συνοψίζεται στο πρόταγμα «*ειρήνη και ευημερία*», το οποίο, παρά τις επιμέρους διαφωνίες σε ζητήματα τακτικής, είχε την αποδοχή όλου του πολιτικού φάσματος των ΗΠΑ και προπαγανδιζόταν εξίσου από συντηρητικά και από φιλελεύθερα έντυπα.

Η έννοια της ειρήνης στην παραπάνω στεροτυπική διατύπωση γινόταν αντιληπτή από τους Αμερικανούς ιθύνοντες ως πολιτικό-κοινωνική σταθερότητα και

⁹⁸ Linda Gordon, "Hating Amerika. Anti-Americanism and the American Left", ό. π., σελ. 275-276.

⁹⁹ Andrew Ross, "The Domestic Front", ό. π., σελ. 284.

¹⁰⁰ Linda Gordon, ό. π., σελ. 275-276.

¹⁰¹ Joseph McCarthy, "Speech at Wheeling", στο Emily S. Rosenberg, Norman L. Rosenberg, *Postwar America. Readings and Reminiscences*, Prentice-Hall Inc, New Jersey 1976, σελ. 35-37.

¹⁰² Eric Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων*, ό. π., σελ. 301.

¹⁰³ Robert K. Carr, "The Un-American Activities Committee", *The University of Chicago Law Review*, Vol. 18, No 3 (Spring 1951), σελ. 599-600.

τάξη. Επιπλέον, η φτώχεια και η εξαθλίωση θεωρείτο ότι καθιστούσαν τους ανθρώπους ευάλωτους στον ολοκληρωτισμό. Σύμφωνα με αξιωματούχο του αμερικανικού υπουργείου Εξωτερικών: «Οι πεινασμένοι άνθρωποι δεν είναι λογικοί άνθρωποι...Γίνονται εύκολα θύματα της μαζικής υστερίας»¹⁰⁴.

Όπως αναδεικνύει ο Charles S. Maier στη μελέτη του, η έννοια της παραγωγικότητας ήταν για τους Αμερικανούς αλληλένδετη με την έννοια της ανάσχεσης και εξίσου σημαντική. Πηγή έντονου προβληματισμού για την αμερικανική ηγεσία συνιστούσε η δυνατότητα ενίσχυσης των κομμουνιστικών κομμάτων των χωρών της Δυτικής Ευρώπης, αλλά και η ένταση των κοινωνικών συγκρούσεων στο εσωτερικό τους.

Η έννοια της παραγωγικότητας, νοούμενη ως δείκτης αποτελεσματικότητας, βρισκόταν στο επίκεντρο του Σχεδίου Μαρσάλ και του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Ανάπτυξης. Η ενίσχυση της παραγωγικότητας προβλήθηκε από τους Αμερικανούς ως ένας ουδέτερος, απολιτικός και αποϊδεολογικοποιημένος στόχος που αιτιολογούσε την παροχή βοήθειας για την οικονομική ανάπτυξη της Ευρώπης. Σύμφωνα με το επιχείρημα του Maier, όπως ο όρος «ολοκληρωτισμός» χρησίμευε για την ερμηνεία των πράξεων της ΕΣΣΔ, έτσι και ο όρος «παραγωγικότητα» χρησιμοποιήθηκε για να αποδώσει τις σκοπιμότητες των Αμερικανών στο πεδίο της οικονομίας.

Ειδικότερα, ο στόχος της οικονομικής ανάπτυξης προβλήθηκε ως μέσο για την υπέρβαση των πολιτικών και οικονομικών συγκρούσεων και την αντικατάστασή τους από την συνεργατική αναζήτηση των βέλτιστων οικονομικών λύσεων. Με βάση την οπτική αυτή, η έννοια της παραγωγικότητας θέτει σε αμφίσβηση το νομοτελειακό χαρακτήρα της πάλης των τάξεων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής αυτών των αντιλήψεων είναι η αμερικανική πολιτική έναντι της καθημαγμένης Γερμανίας. Για τους Αμερικανούς ιθύνοντες, ήταν επιτακτική ανάγκη να ανασυγκροτηθεί η γερμανική οικονομία προκειμένου να αποτελέσει την οικονομική ατμομηχανή ολόκληρης της Δυτικής Ευρώπης, αλλά και ένα πρότυπο για την αξία του ατλαντικού κοινωνικοοικονομικού μοντέλου¹⁰⁵.

Η προπαγανδιστική σημασία του οικονομικού μοντέλου στο πλαίσιο της ιδεολογικής διαμάχης του Ψυχρού Πολέμου ωθεί τον Maier να χαρακτηρίσει τον

¹⁰⁴ Thomas G. Paterson, *Meeting the Communist Threat*, ό. π., σελ. 18-19.

¹⁰⁵ Charles S. Maier, "Alliance and Autonomy", ό. π., σελ. 273-298. Charles S. Maier, "The Politics of Productivity: Foundations of American International Economic Policy after World War II", στο Peter J. Katzenstein (επιμελ.), *Between Power and Plenty: The Foreign Economic Policies of Advanced Industrial States*, University of Wisconsin Press, Μάντισον 1978, σελ. 23-49.

Ψυχρό Πόλεμο ως αντιπαράθεση δύο αντίπαλων «φορντισμών»-ή, σύμφωνα με άλλη διατύπωση του, ως «το ανώτατο στάδιο του φορντισμού». Ο Maier επιμένει ότι βασικό στοιχείο σε αυτήν την διαμάχη είναι η πρόσληψη της αντιπαράθεσης και από τα δύο στρατόπεδα με εδαφικούς όρους, καθώς οι αντιπαρατιθέμενες ιδεολογίες και τα αντίστοιχα οικονομικά μοντέλα καλούνται να διασφαλίσουν τον έλεγχο επί μιας εδαφικά προσδιορισμένης επικράτειας¹⁰⁶.

Από την πλευρά της, η Susan Buck-Morss ερμηνεύει την αντιπαράθεση του αμερικανικού με το σοβιετικό μοντέλο ως σύγκρουση δύο μοντέλων μαζικής δημοκρατίας, που έλκουν την καταγωγή τους από το Διαφωτισμό, στις διαφορετικές εκδοχές του. Σχολιάζοντας το φετιχισμό και των δύο πλευρών στην ύπαρξη διακριτών μεταξύ τους συνόρων («το σιδηρούν παραπέτασμα»), υποστηρίζει ότι η αμυντική αυτή στάση δεν είχε μόνο στρατιωτική αναφορά, αλλά και εννοιολογική, καθώς στόχευε στην αποτροπή της «μόλυνσης» από το σύστημα πεποιθήσεων του κατεξοχήν «άλλου»¹⁰⁷.

Μεσούντος του Ψυχρού Πολέμου, μία σημαντική πηγή αμφισβήτησης του αμερικανισμού και των ορισμών του ψυχροπολεμικού εχθρού, προήλθε από το εσωτερικό των ΗΠΑ και τον λεγόμενο αμερικανικό αντι-αμερικανισμό, ο οποίος συνιστά ένα εκ πρώτης όψεως οξύμωρο. Ο εσωτερικός αντιαμερικανισμός, που αποκτά ιδιαίτερη εμβέλεια κατά τη διάρκεια της «μακράς»-προκειμένου για τις ΗΠΑ-δεκαετίας του 1960, με την ανάπτυξη του Κινήματος των πολιτικών δικαιωμάτων και της Νέας Αριστεράς.

Κατά τη θυελλώδη αυτή δεκαετία, που έχει χαρακτηριστεί από τους M. Isserman και M. Kazin, ως ο δεύτερος αμερικανικός εμφύλιος, οι έννοιες του αμερικανισμού και του αντιαμερικανικού αποτέλεσαν το αντικείμενο σφοδρής αντιπαράθεσης και επαναδιαπραγμάτευσης¹⁰⁸. Σε αυτήν τη συγκρουσιακή δημόσια σφαίρα, ο πόλεμος του Βιετνάμ τροφοδότησε μία οδυνηρή εμφύλια διένεξη και έδωσε το έναυσμα προκειμένου να αμφισβητηθούν οι κυρίαρχοι ορισμοί περί πατριωτισμού και εχθρών¹⁰⁹.

Η αμερικανική Αριστερά εκλαϊκευσε τη συσχέτιση του αμερικανικού ιμπεριαλισμού με την καταπίεση μιας σειράς κοινωνικών ομάδων στο εσωτερικό των

¹⁰⁶ Charles S. Maier, "The Cold War as an Era of Imperial Rivalry", στο Silvio Pons and Federico Romero (επιμελ.), ό. π., σελ. 16-20.

¹⁰⁷ Susan Buck-Morss, *Dreamworld and Catastrophe*, ό. π., σελ. 35.

¹⁰⁸ Maurice Isserman and Michael Kazin, *America Divided. The Civil War of the 1960's*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη/Οξφόρδη 2004, σελ. 2-4.

¹⁰⁹ Ibid, σελ. 67.

ΗΠΑ συνδέοντας τον αντιαποικιακό αγώνα στο εξωτερικό με τους αγώνες για την εμβάθυνση και επέκταση των δικαιωμάτων στο εσωτερικό¹¹⁰. Σημαντική στη συγκρότηση αυτού του λόγου υπήρξε η συμβολή των ηγετών του κινήματος για τη χειραφέτηση των Μαύρων. Στο ακόλουθο απόσπασμα ο Malcolm X αρνείται την ισχύ του αμερικανικού ονείρου σε ό,τι αφορά τους Αφροαμερικανούς: «Όχι, εγώ δεν είμαι Αμερικανός. Είμαι ένας από τα είκοσι δύο εκατομμύρια μαύρων που είναι θύματα του Αμερικανισμού...Εγώ δε βλέπω κανένα Αμερικανικό όνειρο. Βλέπω έναν Αμερικανικό εφιάλτη»¹¹¹.

Αλλά και ο Martin Luther King παρουσίασε τον πόλεμο του Βιετνάμ ως έκφραση του Αμερικανισμού και άσκησε κριτική στις ακρότητες του αμερικανικού μοντέλου: «Ο πόλεμος του Βιετνάμ δεν είναι παρά ένα σύμπτωμα μιας πολύ βαθύτερης ασθένειας του αμερικανικού πνεύματος...Όσο οι μηχανές και οι υπολογιστές, το κίνητρο του κέρδους και τα περιουσιακά δικαιώματα θεωρούνται σημαντικότερα από τους ανθρώπους, η γιγάντια τριπλέτα του ρατσισμού, του ακραίου υλισμού και του милитарισμού είναι αδύνατο να νικηθεί»¹¹².

Η απόρριψη του επίσημου ορισμού του Αμερικανισμού από τη Νέα Αριστερά αποτυπώθηκε συμβολικά στην ακόλουθη ανορθογραφία, την αντικατάσταση του “c” από το “k” στη γραφή “America”. Έτσι, ο όρος “Amerika” ενσωματώθηκε στη συνθηματολογία της αμερικανικής Αριστεράς σαν ένα σύμβολο αντιαμερικανισμού, μια συμπτυκνωμένη καταγγελία του αμερικανικού ιμπεριαλισμού και των αδυναμιών του αμερικανικού πολιτικού και κοινωνικοοικονομικού συστήματος¹¹³. Το συγκεκριμένο σύμβολο, αλλά και η στάση της Νέας Αριστεράς παρέπεμπαν σε έναν «ολιστικό» αντιαμερικανισμό και σε μια ισοπεδωτική απόρριψη της αμερικανικής κουλτούρας¹¹⁴.

¹¹⁰ Andrew Ross, “The Domestic Front”, στο Andrew Ross and Kristin Ross (επιμελ.), ό. π., σελ. 284.

¹¹¹ John Kuo Wei Tchen, “Vigilante Americanism”, στο Andrew Ross and Kristin Ross (επιμελ.), ό. π., σελ.304.

¹¹² Ibid, σελ.305-306. Το απόσπασμα προέρχεται από την ομιλία του Martin Luther King με τίτλο «Πέρα από το Βιετνάμ», που εκφωνήθηκε στις 4 Απριλίου 1967 και προκάλεσε την αποδοκιμασία των κυριότερων ΜΜΕ των ΗΠΑ.

¹¹³ Linda Gordon, “Hating Amerika. Anti-Americanism and the American Left”, ό. π., σελ. 274.

¹¹⁴ Ibid, σελ. 278-279.

2.6. Η ΨΥΧΡΟΠΟΛΕΜΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΨΥΧΡΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Παρά την κυρίαρχη αναπαράστασή της ως μιας περιόδου αφθονίας και αυτοπεποίθησης για τις ΗΠΑ, η πρώτη περίοδος του Ψυχρού Πολέμου χαρακτηρίζεται από ορισμένους ως η «*εποχή της αγωνίας*». Οι πολίτες είχαν την αίσθηση ότι βρίσκονταν στη δίνη μιας σοβαρότατης κρίσης και ότι το μέλλον τους ήταν αβέβαιο. Το ενδεχόμενο ενός πυρηνικού πολέμου, ο φόβος της «*βόμβας*», όπως αποκαλείται συνθηματολογικά άφησε ανεξίτηλα ίχνη στην κουλτούρα της περιόδου¹¹⁵.

Ο Ron Robin υποστήριξε ότι η έννοια του ψυχροπολεμικού εχθρού στις ΗΠΑ στηρίχτηκε εν πολλοίς στη *φήμη*. Η έννοια της φήμης, όπως χρησιμοποιείται εδώ, δεν παραπέμπει σε μια κατασκευή ξεκομμένη από την πραγματικότητα, αλλά πρέπει να ερμηνευτεί ως ένας συνδυασμός «*κατακερματισμένων πληροφοριών και ανεπιβεβαίωτων υποθέσεων*», μία θολή ενδιάμεση κατάσταση μεταξύ γεγονότων και φαντασίας. Αυτή η διάσταση του εχθρού ως φήμης αντιστοιχούσε σε μια προσπάθεια άμβλυνσης της αβεβαιότητας, αντιστάθμισης σημαντικών γνωσιακών ελλειμμάτων και υποκατάστασης ενός χαοτικού κόσμου από γνώριμα σχήματα. Μέσω της φήμης, ένας απομακρυσμένος αντίπαλος μεταμορφώθηκε σε πανταχού παρόντα εχθρό¹¹⁶.

Ωστόσο, αυτού του είδους οι φήμες απέκτησαν εγκυρότητα και αξιοπιστία μέσω των φορέων διάδοσής τους, που σε μεγάλο βαθμό αποτελούνταν από πολιτικούς και μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας¹¹⁷. Ο ρόλος της ακαδημαϊκής κοινότητας υπήρξε καθοριστικός, καθώς το κύρος της επιστήμης μετέτρεψε την περί εχθρού φήμη σε αξιόπιστη οντότητα. Ειδικότερα, ο Robin συσχετίζει την ανάπτυξη του κλάδου των συμπεριφορικών επιστημών με την εδραίωση των βασικών ψυχροπολεμικών σχημάτων, που επικαθόριζαν τη λήψη αποφάσεων από το αμερικάνικο κατεστημένο¹¹⁸. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει οι εκπρόσωποι των συμπεριφορικών επιστημών ήταν «*παρατηρητές, αλλά και ενεργοί συμμετοχοί, στον καθορισμό του νοήματος του Ψυχρού Πολέμου...Ως ακαδημαϊκοί εταίροι στο κράτος*

¹¹⁵ Warren Susman, with the assistance of Edward Griffin, "Did Success Spoil the United States? Dual Representations in Postwar America", στο Lary May (επιμελ.), *Recasting America: Culture and Politics in the Age of Cold War*, The University of Chicago Press, Σικάγο 1989, σελ.23. Elaine Tyler May, "Explosive Issues: Sex, Women and the Bomb", στο Lary May (επιμελ.), ό. π., σελ.154-168.

¹¹⁶ Ron Robin, *The Making of the Cold War Enemy*, Princeton University Press, Πρίνστον 2003, σελ.3.

¹¹⁷ Ibid, σελ.3-5.

¹¹⁸ Ibid, σελ.5.

εθνικής ασφαλείας, ήταν οι άνθρωποι-κλειδιά για τον καθορισμό και τη διάδοση της *ψυχροπολεμικής κουλτούρας*»¹¹⁹.

Ως ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο και υπόβαθρο αυτής της εξέλιξης υποδεικνύει τη θεωρία του εκσυγχρονισμού (modernization theory), η οποία απέκτησε αδιαμφισβήτητο κύρος στη μεταπολεμική περίοδο, με την έμφαση που έδινε στην έννοια της προόδου και της σταδιακής, ελεγχόμενης αλλαγής των κοινωνιών. Ο φιλοδυτικός ή καλύτερα φιλοαμερικανικός προσανατολισμός στον οποίο παρέμπεμπαν οι βασικές παραδοχές αυτής της θεωρίας ερμηνεύει τη διάδοσή της ως ερμηνευτικού εργαλείου και τη χρησιμότητά της στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου¹²⁰.

Σαν θεωρητικό και προπαγανδιστικό αντίπαλο αυτής της ορθοδοξίας, που προέβαλε το αμερικάνικο κοινωνικοοικονομικό μοντέλο ως το αδιαμφισβήτητο πρότυπο για την εξέλιξη των κοινωνιών, μπορούμε να ερμηνεύσουμε την ανάπτυξη της θεωρίας της εξάρτησης (dependency theory) βάσει της οποίας μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι ΗΠΑ συνιστούσαν στην πραγματικότητα εμπόδιο για την επίτευξη της δημοκρατικής ομαλότητας και της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης¹²¹.

Γενικότερα, μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, οι κοινωνικές επιστήμες γνώρισαν ραγδαία ανάπτυξη στις ΗΠΑ, όσον αφορά τη θεσμική και οικονομική τους υποστήριξη από το κράτος. Στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, ενός πολέμου *«ιδεών και ιδεολογιών, ψυχολογίας και προπαγάνδας»*, η συμβολή των κοινωνικών επιστημών θεωρήθηκε πολύτιμη. Ο Terence Ball υποστηρίζει ότι ο εναγκαλισμός του κλάδου με κρατικούς φορείς είχε άμεση επίπτωση στην παραγόμενη έρευνα, όχι απαραίτητα με την έννοια της υποταγής στις επιθυμίες των κυβερνόντων, αλλά σαν αποτέλεσμα ενός μη συνειδητού προσανατολισμού της έρευνας σε τομείς, που θα προσείλκυαν τη χρηματοδότηση κρατικών ή ιδιωτικών φορέων. Με βάση τα παραπάνω, ο Ball εντάσσει μια σειρά μελετών αφιερωμένων στην πολιτική συμπεριφορά ή σε πτυχές του κομμουνισμού ή του ολοκληρωτισμού στην κρατούσα ιδεολογική ορθοδοξία και στους καταναγκασμούς, που προέκυπταν από αυτήν¹²².

¹¹⁹ Ibid, σελ.15.

¹²⁰ Ibid, σελ.29-30.

¹²¹ Greg Grandin, "The Narcissism of Violent Differences", ό. π., σελ.20.

¹²² Terence Ball, "The Politics of Social Science in Postwar America", στο Lary May (επιμελ.), ό. π., σελ.81-86. Ως αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αυτής της τάσης, ο Ball παραθέτει τα ακόλουθα έργα Samuel Stouffer, *Communism, Conformity, and Civil Liberties* (1955), Gabriel Almond, *The Appeals of Communism* (1954).

Αλλά και γενικότερα, μπορούμε να πούμε ότι η κεντρική κυβέρνηση έβαλε τη σφραγίδα της στα πεδία της έρευνας και της τεχνολογίας κατά την πρώτη περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, από τα μέσα της δεκαετίας του 1940 και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960. Στο διάστημα αυτό, το ύψος της κυβερνητικής χρηματοδότησης για την έρευνα κυμαινόταν μεταξύ του μισού και των δύο τρίτων της συνολικής δαπάνης, με σαφή διαφορά τόσο σε σχέση με προηγούμενες περιόδους, όσο και με τη μετά το 1970 περίοδο¹²³.

Εξάλλου, στη μεταπολεμική Αμερική, ο ρόλος της κεντρικής εξουσίας είναι σημαντικά ενισχυμένος, με το κράτος να δραστηριοποιείται πλέον σε τομείς, όπου στο παρελθόν δεν είχε επίσημη δυνατότητα παρέμβασης¹²⁴. Οι ανάγκες του Ψυχρού Πολέμου και ιδιαίτερα το ζήτημα της λήψης αποφάσεων για τη χρήση πυρηνικών όπλων ενίσχυσαν σημαντικά τη θέση του Προέδρου στο πολιτικό σύστημα, με αποτέλεσμα την ανάδυση μιας «μοναρχικής προεδρίας»¹²⁵. Επίσης, η αντικομμουνιστική προπαγάνδα χρησίμευε στην αμερικανική ηγεσία προκειμένου να εξασφαλίσει την έγκριση του Κογκρέssου για τη χρηματοδότηση της διεθνούς στρατηγικής της¹²⁶.

Όπως έχουμε αναφέρει και παραπάνω, ο Ψυχρός Πόλεμος ήταν μια κατεξοχήν επικοινωνιακή αναμέτρηση, μια σύγκρουση καλά οργανωμένων μορφών προπαγάνδας. Έχει υποστηριχθεί μάλιστα ότι η ιδεολογία υποτασσόταν συχνά στις ανάγκες της προπαγάνδας. Ειδικότερα, όσον αφορά την αμερικάνικη πλευρά, η σημασία του ψυχολογικού πολέμου αναδείχθηκε κατά την πρώτη περίοδο του πολέμου της Κορέας. Οι ακαδημαϊκοί που κλήθηκαν να υλοποιήσουν το σχεδιασμό του, αντιλαμβάνονταν την άσκηση προπαγάνδας ως μια εφαρμογή των καθιερωμένων συμπεριφορικών μεθόδων, παρά σε μια μάχη ιδεών, αξιοποιώντας τη μεθοδολογία του Β' παγκοσμίου πολέμου. Οι υπεύθυνοι του ψυχολογικού πολέμου, ήδη, σ' εκείνη τη φάση είχαν απορρίψει την προσέγγιση της έλλογης πειθούς και της έμφασης στο πεδίο των ιδεών. Επιπλέον, στηριζόμενοι σε μια απαισιόδοξη θεώρηση της ανθρώπινης φύσης, είχαν υποβαθμίσει την αναπαράσταση του Β' παγκοσμίου πολέμου ως ιδεολογικής αντιπαράθεσης¹²⁷.

¹²³ Aaron L. Friedberg, "The United States and the Cold War Arms Race", στο Odd Arne Westad (επιμελ.), ό. π., σελ.214.

¹²⁴ Warren Susman, with the assistance of Edward Griffin, "Did Success Spoil the United States? Dual Representations in Postwar America", ό. π., σελ.23-24.

¹²⁵ Fred Halliday, *The Making of the Second Cold War*, Verso, Λονδίνο 1989, σελ.106.

¹²⁶ Eric Hobsbawm, ό. π., σελ.300.

¹²⁷ Ron Robin, ό. π., σελ. 96.

Η προπαγάνδα ως προτεραιότητα του αμερικανικού κατεστημένου αποτυπώνεται γλαφυρά στο ακόλουθο απόσπασμα από την έκθεση επιτροπής της Γερουσίας, που επισκέφθηκε την Ευρώπη μετά το τέλος του πολέμου: «*Η Ευρώπη είναι σήμερα ένα αχανές πεδίο σύγκρουσης των ιδεολογιών, όπου οι λέξεις έχουν σε μεγάλο βαθμό αντικαταστήσει τα όπλα σα μέσο επίθεσης και άμυνας... οι Σοβιετικοί και οι Κομμουνιστές έχουν εξαπολύσει έναν επιθετικό ψυχολογικό πόλεμο εναντίον μας προκειμένου να μας απαξιώσουν εντελώς και να μας διώξουν από την Ευρώπη. Για να αποτραπεί μια τέτοια εξέλιξη, για να προασπίσουμε την εθνική μας ασφάλεια, να προωθήσουμε την παγκόσμια ειρήνη και τη δική μας εξωτερική πολιτική...είναι αναγκαίο ένα καλά οργανωμένο και αποτελεσματικό πρόγραμμα πληροφόρησης και εκπαιδευτικών ανταλλαγών*»¹²⁸.

Η Αμερικανική Υπηρεσία Πληροφοριών (United States Information Agency-USIA) είχε καθορίσει τις κατευθυντήριες γραμμές για την προώθηση της εικόνας της Αμερικής στο εξωτερικό μέσω της πολιτιστικής διπλωματίας. Σύμφωνα με αυτές, θα έπρεπε να σκιαγραφηθεί η εικόνα μιας δημοκρατικής, πλουραλιστικής κοινωνίας, με αβλυμένες τις ταξικές διαφορές και έντονη κοινωνική κινητικότητα, όπου οι κάθε είδους μειονότητες είναι σεβαστές. Παράλληλα, θα έπρεπε να δοθεί έμφαση στις αξίες της ελεύθερης επιχείρησης, στον εργατικό και φιλοπρόοδο χαρακτήρα των Αμερικανών, καθώς και στη συμβολή των τελευταίων στα γράμματα και τις τέχνες¹²⁹.

Στα τέλη του 1947, το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας των ΗΠΑ τόνιζε την ανάγκη συντονισμού των επιμέρους κρατικών προγραμμάτων προκειμένου «*να επηρεαστεί η κοινή γνώμη στο εξωτερικό σε κατεύθυνση ευνοϊκή προς τα συμφέροντα των ΗΠΑ και να εξουδετερωθεί η επιρροή της αντιαμερικανικής προπαγάνδας*»¹³⁰. Τον επόμενο χρόνο, το Κογκρέσο ενέκρινε με νομοθετική πράξη (the United States Information and Educational Exchange Act) τη διάδοση στο εξωτερικό πληροφοριών σχετικά με το λαό, τον πολιτισμό και την πολιτική των ΗΠΑ, καθιστώντας τα προγράμματα πληροφοριών οργανικό κομμάτι της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής¹³¹. Με νομοθετική ρύθμιση του 1946 (Νομοσχέδιο Fulbright) κατέστη

¹²⁸ Το παραπάνω απόσπασμα παρατίθεται από την Manuela Aguilar, *Cultural Diplomacy and Foreign Policy. German-American Relations 1955-1968*, Peter Lang Publishing, Νέα Υόρκη 1996, σελ.54.

¹²⁹ Ibid, σελ.53.

¹³⁰ Ninkovich A. Frank, *The Diplomacy of Ideas: US Foreign Policy and Cultural Relations 1938-1950*, Cambridge University Press, Κάιμπριτζ 1981, σελ.135.

¹³¹ Manuela Aguilar, ό. π., σελ.41.

δυνατή η (κρατική) χρηματοδότηση του μεγαλύτερου αμερικανικού προγράμματος εκπαιδευτικών ανταλλαγών στη μεταπολεμική περίοδο¹³².

Μέσω αυτών των δικτύων, διανοούμενοι και καλλιτέχνες σε Αμερική και Ευρώπη συνεργάστηκαν για την προώθηση των αξιών μιας κοινής δυτικής κουλτούρας. Υπό την εποπτεία του *Συνεδρίου για την Ελευθερία στην Κουλτούρα* (Congress for Cultural Freedom), οι ευρωπαϊκές χώρες ήρθαν σε επαφή με την αμερικανική κουλτούρα μέσω μιας πληθώρας αμερικανικών πολιτιστικών ιδρυμάτων, προγραμμάτων ανταλλαγής, συνεδρίων, εκδόσεων, χολλυγουντιανών ταινιών, εκθέσεων, συναυλιών¹³³. Η Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών (CIA) μέσα από τη δημιουργία του *Συνεδρίου για την Ελευθερία στην Κουλτούρα* (CCF)¹³⁴ είχε προσεταιριστεί και χρηματοδοτούσε ένα δίκτυο φιλελεύθερων διανοουμένων σε διάφορες χώρες, προκειμένου να προβάλλουν τις αρετές της φιλελεύθερης δημοκρατίας αμερικανικού τύπου έναντι του κομμουνιστικού μοντέλου¹³⁵.

Το ίδιο το Συνέδριο αντιλαμβανόταν την αποστολή του ως ένα είδος «*ψυχολογικού πολέμου*» απέναντι στην ΕΣΣΔ. Το έργο του χρηματοδοτούνταν εν μέρει από τις ευρωπαϊκές συνεισφορές στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ, αλλά και από φιλανθρωπικές οργανώσεις, όπως το Ίδρυμα Φορντ¹³⁶. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Andrew Ross, η εξασφάλιση συναίνεσης για τον «*ατλαντισμό*» ήταν «*ένας αδιάκοπος αγώνας για εξασφάλιση επιρροής σε λαούς διαφόρων εθνικοτήτων και οτιδήποτε μπορούσε να θεωρηθεί ως προπαγανδιστικό πλεονέκτημα θεωρούνταν θεμιτό*»¹³⁷.

Το Ίδρυμα Φορντ, το οποίο δημιουργήθηκε το 1936 από τον Χένρυ Φορντ, αλλά γιγαντώθηκε από το 1947 και μετά, είχε στη διάθεση του πόρους, που του

¹³² Ibid, σελ.41.

¹³³ Alexander Stephan, *Cold War Alliances and the Emergence of Transatlantic Competition: An Introduction*, στο Alexander Stephan (επιμελ.), *The Americanization of Europe. Culture, Diplomacy, and Anti-Americanism after 1945*, Berghahn Books, Νέα Υόρκη/ Οξφόρδη 2007, σελ.2.

¹³⁴ Πρόδρομος του Congress for Cultural Freedom υπήρξε η Committee for Cultural Freedom, που ιδρύθηκε το 1939 με τη συμμετοχή επιφανών Αμερικανών διανοουμένων και συγγραφέων και στηλίτευε την επιβολή δικτατορικών καθεστώτων με σημείο αναφοράς την αναδυόμενη τότε θεωρία του ολοκληρωτισμού. Volker Berghahn, *America and the Intellectual Cold Wars in Europe*, ό. π., σελ.115-116.

¹³⁵ Andrew Ross, "The Domestic Front", ό. π., σελ.284.

¹³⁶ Frances Stonor Saunders, *The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters*, New Press, Νέα Υόρκη 1999, σελ.148. Επίσης, Alexander Stephan, *A Special German Case of Cultural Americanization*, στο Alexander Stephan (επιμελ.), ό. π., σελ.77. Σχετικά με το ρόλο του Ιδρύματος Φορντ στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, βλέπε Volker Berghahn, ό. π., σελ.143-213. Σχετικά με τον αντικομμουνιστικό προσανατολισμό του CCF, βλέπε Richard H. Pells, *The Liberal Mind in a Conservative Age. American Intellectuals in the 1940s and 1950s*, Wesleyan University Press, Middletown 1989, σελ.80.

¹³⁷ Andrew Ross, ό. π., σελ.284. Frances Stonor Saunders, ό. π.

επέτρεψαν να αναδειχθεί στη «μεγαλύτερη φιλανθρωπική οργάνωση του κόσμου»¹³⁸. Στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, το ίδρυμα αποτέλεσε κατεξοχήν μέσο για την προώθηση της αμερικανικής κουλτούρας στο εξωτερικό και για τον προσεταιρισμό φιλελεύθερων διανοουμένων και πολιτικών, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον ευρωπαϊκό χώρο. Όπως αναφέρεται σε εσωτερικό υπόμνημα του Ιδρύματος, το Ευρωπαϊκό σκέλος του προγράμματός του θα «υπηρετούσε ζωτικά συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών και του ελεύθερου κόσμου»¹³⁹. Η βιβλιογραφία έχει τεκμηριώσει τους δεσμούς του Ιδρύματος Φορντ και του CCF με τις αμερικανικές κρατικές υπηρεσίες και τη CIA¹⁴⁰.

Τον Οκτώβριο του 1947, στη διάρκεια του Συνεδρίου Γερμανών Συγγραφέων στο Βερολίνο, ο Melvin Lasky υποστήριξε στην ομιλία του την αναγκαιότητα του «αγώνα για την ελευθερία στην κουλτούρα». Ο Lasky αποτελούσε μέλος ενός δικτύου φιλελεύθερων και αριστερών αντικομμουνιστών Αμερικανών διανοουμένων¹⁴¹, όπως οι Bell, Schlesinger, Galbraith, Levitas κλπ. Όσον αφορά την Ευρώπη, τα μέλη του δικτύου είχαν αναπτύξει σχέσεις με επιφανείς συγγραφείς και διανοουμένους, όπως οι Arthur Koestler, Bertrand Russell, Isaiah Berlin, Raymond Aron κá. Το δίκτυο αυτό περιστρεφόταν γύρω από μια σειρά εντύπων όπως το *Partisan Review*, *New Leader*, *Commentary*, που προέβαλαν, μεταξύ άλλων, το ζήτημα της σύγκρουσης του ελεύθερου κόσμου με τον ολοκληρωτισμό¹⁴².

Στο πλαίσιο αυτού του δικτύου και για τις ανάγκες της αντικομμουνιστικής στρατηγικής, ο Lasky δραστηριοποιήθηκε για την ίδρυση της «Διεθνούς Επιτροπής για την Πνευματική Ελευθερία» (*International Committee for Cultural Freedom*), που συνήλθε για πρώτη φορά στο Βερολίνο τον Ιούνιο του 1950. Στο συνέδριο αυτό, στο οποίο προήδρευαν πέντε καταξιωμένοι φιλόσοφοι (Benedetto Croce, John Dewey, Karl Jaspers, Jacques Maritain, Bertrand Russell), παρουσιάστηκαν μια σειρά ανακοινώσεων, οι οποίες περιστρέφονταν γύρω από τον αντικομμουνισμό και τον

¹³⁸ Volker Berghahn, ό. π., σελ.143.

¹³⁹ Ibid, σελ.184.

¹⁴⁰ Ibid, σελ.219-249. Η αποκάλυψη των διασυνδέσεων του CCF με τη CIA που ξεκίνησε με δημοσιεύματα του αμερικανικού τύπου και δηλώσεις Αμερικανών αξιωματούχων στα μέσα της δεκαετίας του 1960 προκάλεσε σοβαρότατους κλυδωνισμούς στο CCF, το οποία τελικά διαλύθηκε (1967) και αντικαταστάθηκε από την International Association for Cultural Freedom (IACF).

¹⁴¹ Σχετικά με τον αντικομμουνισμό των φιλελεύθερων Αμερικανών διανοουμένων, Richard H. Pells, *The Liberal Mind in a Conservative Age*, ό. π., σελ.56-161.

¹⁴² Volker Berghahn, ό. π., σελ.127-129.

αντισταλινισμό. Πολλοί από τους συμμετέχοντες και διοργανωτές του Συνεδρίου αποτέλεσαν στη συνέχεια τη ραχοκοκαλιά του CCF¹⁴³.

Αποστολή του CCF ήταν η αντιπαράθεση με την κομμουνιστική προπαγάνδα, όχι όμως στο επίπεδο της πολιτικής, αλλά της διανόησης και του πολιτισμού. Από την άποψη αυτή, το CCF δεν ήταν προσανατολισμένο προς το «μέσο Ευρωπαίο», αλλά προς τις ευρωπαϊκές ελίτ, με απώτερο στόχο αυτές να αποτελέσουν το όχημα ενός «εκλεπτυσμένου» αντικομμουνισμού και φιλοαμερικανισμού που να εκλαϊκευτεί, στη συνέχεια, για το ευρύτερο κοινό¹⁴⁴.

Για τις ανάγκες αυτής της εκστρατείας, το CCF χρηματοδοτούσε μια σειρά περιοδικών εκδόσεων σε χώρες της Ευρώπης (Γαλλία, Βρετανία, Ιταλία, Γερμανία, Αυστρία, Ισπανία), όπως το γαλλικό *Preuves*, το γερμανικό *Der Monat* ή το ιταλικό *Tempo Presente*. Ενδιαφέρον όσον αφορά τη φυσιολογία αυτών των εντύπων είναι το γεγονός ότι δεν εμφορούνταν από ακραίο αντικομμουνισμό και τοποθετούνταν επικριτικά απέναντι στον εξτρεμισμό, ανεξαρτήτως ιδεολογικής προελεύσεως. Από την άλλη, ήταν φορείς, έστω και με κριτική διάθεση, του πνεύματος του Ατλαντισμού και του αμερικανικού μοντέλου κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης. Έτσι, παρά τις επιμέρους εθνικές διαφορές, η αντίθεσή τους στον ολοκληρωτισμό και ο λανθάνων φιλοαμερικανισμός τους αποτελούσαν τα κοινά σημεία αναφοράς¹⁴⁵.

Το 1950, ο πρόεδρος Τρούμαν έδωσε προτεραιότητα στην επίταση του προπαγανδιστικού και πολιτιστικού πολέμου εναντίον του κομμουνισμού με αιχμή του δόρατος την «Εκστρατεία για την Αλήθεια» («*Campaign of Truth*»)¹⁴⁶. Η εργαλειοποίηση των προϊόντων του πολιτισμού είναι το βασικό συμπέρασμα που προκύπτει και από το ακόλουθο υπόμνημα του τμήματος διαχείρισης του προϋπολογισμού: «αυτή τη στιγμή δε διεξάγεται καμία πολιτιστική δραστηριότητα που να μην προάγει, με τον τρόπο της, την ενότητα και την ενίσχυση του ελεύθερου κόσμου, την αύξηση της εμπιστοσύνης στις ΗΠΑ ως ηγέτιδος του ελεύθερου κόσμου ή να εκθέτει τα κακά του κομμουνισμού...Ο πολιτισμός για τον πολιτισμό δεν έχει καμία θέση στο Πρόγραμμα Εκπαιδευτικών Ανταλλαγών και Πληροφοριών των ΗΠΑ...Στην παρούσα

¹⁴³ Ibid, σελ.130-131.

¹⁴⁴ Ibid, σελ.132-134.

¹⁴⁵ Ibid, σελ.140-142.

¹⁴⁶ Alexander Stephan, *A Special German Case of Cultural Americanization*, ό. π., σελ.77.

κατάσταση, οι πολιτιστικές δραστηριότητες είναι ένα πολύτιμο εργαλείο άσκησης προπαγάνδας»¹⁴⁷.

Η μεταπολεμική περίοδος στις ΗΠΑ χαρακτηρίζεται, επίσης, από την επικράτηση ενός νέου εθνικισμού. Ο εθνικισμός αυτός δεν έχει πλέον ως σημείο αναφοράς την αμερικανική δημοκρατία σε αντιδιαστολή προς τα αριστοκρατικά και μοναρχικά ευρωπαϊκά καθεστώτα, αλλά τα επιτεύγματα της αμερικανικής οικονομίας και βιομηχανίας και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου. Ο νέος εθνικισμός παραπέμπει σε ένα διακριτό «αμερικανικό τρόπο ζωής», που προκρίνει τις αξίες της προσωπικής καταξίωσης και της κατοχύρωσης ενός επιπέδου κατανάλωσης¹⁴⁸. Για το λόγο αυτό, ο μεταπολεμικός εθνικισμός χαρακτηρίζεται πολιτισμικός. Για την εκλαΐκευση των αξιών του στο εσωτερικό αλλά και στο εξωτερικό, καθοριστικός ήταν ο ρόλος των αμερικανικών κολοσσών, που δραστηριοποιούνταν στους τομείς της ενημέρωσης, του θεάματος,¹⁴⁹ της διαφήμισης κλπ. Μια άμεση συνέπεια αυτής της εγκόλπωσης των νέων εθνικών ιδανικών από τον κόσμο των επιχειρήσεων ήταν η ανάδειξη του ιδανικού της ανεμπόδιστης επιχειρηματικής δραστηριότητας, η «ελεύθερη επιχείρηση», σε κεντρικό στοιχείο του αμερικανισμού και της εθνικής ιδεολογίας¹⁵⁰.

Η προπαγανδιστική σημασία αυτών των παραγόντων αποτυπώνεται στην επίσκεψη του Ρίτσαρντ Νίξον ως αντιπροέδρου των ΗΠΑ στην ΕΣΣΔ το 1959 και στην περίφημη «μάχη της κουζίνας» (kitchen debate) με τον Νικίτα Χρουστώφ. Επισκεπτόμενος την έκθεση αμερικανικών προϊόντων στη Μόσχα, παρουσία πλήθους δημοσιογράφων, ο Νίξον επεδείκνυε τις ανέσεις και τον εξοπλισμό του αμερικανικού νοικοκυριού ως απόδειξη της ανωτερότητας του αμερικανικού καπιταλισμού έναντι

¹⁴⁷ Παρατίθεται από τον Charles Alexander Thomson και Walter H.C. Laves, "Cultural Relations and US Foreign Policy", Indiana University Press, Bloomington 1963, σελ.86. Επίσης, Manuela Aguilar, ό. π., σελ.54.

¹⁴⁸ Ωστόσο, στο χώρο της τέχνης, μια σειρά δημιουργών αμφισβητούν το αμερικανικό όνειρο και τους οικογενειακούς δεσμούς. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τα ακόλουθα έργα: Άρθουρ Μίλλερ, «Ο θάνατος του εμποράκου» (1949), Τέννεσυ Ουίλλιαμς, «Λεωφορείο ο Πόθος» (1947), Ευγένιος Ο' Νηλ, «Το μακρύ ταξίδι της μέρας μέσα στη νύχτα» (1957), Έντουαρντ Άλμπυ, «Ποιος φοβάται τη Βιρτζίνια Γουλφ» (1962), Βλέπε σχετικά Warren Susman, ό. π., σελ.26.

¹⁴⁹ Για το ρόλο των κινηματογραφικών αστέρων του Χόλλυγουντ ως συμβόλων του αμερικανισμού και τη συγχώνευση τέχνης και πολιτικής στη δημόσια εικόνα τους, Lary May, "Movie Star Politics: The Screen Actors' Guild, Cultural Conversion, and the Hollywood Red Scare", στο Lary May (επιμελ.), ό. π., σελ.125-149.

¹⁵⁰ Jackson Lears, "A Matter of Taste: Corporate Cultural Hegemony in a Mass-Consumption Society", στο Lary May (επιμελ.), ό. π., σελ.41-42.

του κομμουνισμού¹⁵¹. Σε κάθε περίπτωση, η αποτύπωση του αμερικανισμού στην ψυχροπολεμική κουλτούρα παίρνει ποικίλες μορφές¹⁵².

Η συνειδητή προώθηση του αμερικανισμού από τη χολυγουντιανή κινηματογραφική βιομηχανία αποτυπώνεται στα παρακάτω λόγια του Eric Johnston, επικεφαλής της ένωσης κιν/κων παραγωγών στα τέλη της δεκαετίας του 1940: «*Τέρμα πια (οι ταινίες σαν) τα 'Σταφύλια της Οργής'...Τέρμα οι ταινίες που δείχνουν απεργίες εργατών. Τέρμα οι ταινίες που απεικονίζουν τον τραπεζίτη σαν κακοποιό*»¹⁵³.

Με αυτήν την αφετηρία, η δικαιοδοσία της Επιτροπής Αντιαμερικανικών Ενεργειών επεκτάθηκε στον έλεγχο των κινηματογραφικών παραγωγών¹⁵⁴, ραδιοφωνικών προγραμμάτων και σχολικών εγχειριδίων¹⁵⁵. Σε κατάθεσή του ενώπιον Επιτροπής του Κογκρέσου, ο τότε Διευθυντής του FBI, Edgar Hoover δηλώνει: «*Οι Κομμουνιστές έχουν αναπτύξει έναν από τους μεγαλύτερους μηχανισμούς προπαγάνδας που γνώρισε ποτέ ο κόσμος...Τι μπορούμε να κάνουμε;...Το καλύτερο αντίδοτο στον κομμουνισμό είναι ο ρωμαλέος, επιδέξιος, πατροπαράδοτος, και σε διαρκή εγρήγορση, αμερικανισμός*»¹⁵⁶.

Ωστόσο, ο μακαρθισμός και οι ακρότητές του, ως δυνάμει αιτία δυσφήμισης του αμερικανικού φιλελευθερισμού, αποτέλεσαν πηγή προβληματισμού για το ίδιο το αμερικανικό κατεστημένο¹⁵⁷. Η ίδια η CIA αντιλαμβανόταν τη δράση του γερουσιαστή Μακάρθου και της Επιτροπής Αντιαμερικανικών Ενεργειών ως εμπόδιο στον προπαγανδιστικό της σχεδιασμό¹⁵⁸.

Η εμμονή με τον κομμουνιστικό εχθρό αποτυπώνεται εύγλωττα και στο πεδίο της αμερικανικής μαζικής κουλτούρας, ιδιαίτερα κατά την περίοδο από τα τέλη της δεκαετίας του 1940 και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960. Στις

¹⁵¹ Lary May, *Introduction*, στο Lary May (επιμελ.), ό. π., σελ.5.

¹⁵² Ενδεικτικά, αναφέρουμε τη μελέτη της Annabel Jane Wharton σχετικά με την αρχιτεκτονική μορφή και την αισθητική των ξενοδοχείων της αλυσίδας Χίλτον ως έκφραση του αμερικανικού μοντερνισμού στις πόλεις της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής και την πρόσληψή τους από τους ντόπιους πληθυσμούς, Annabel Jane Wharton, *Building the Cold War. Hilton International Hotels and Modern Architecture*, The University of Chicago Press, Σικάγο 2001.

¹⁵³ Παρατίθεται από τον Lary May, «*Movie Star Politics*», ό. π., σελ.145. Παρατίθεται και στο Tony Shaw, *Hollywood's Cold War*, Edinburg University Press, Εδιμβούργο 2007, σελ.46.

¹⁵⁴ Σχετικά με το «κυνήγι μαγισσών» στο Χόλλυγουντ από την Επιτροπή Αντιαμερικανικών Ενεργειών στα τέλη της δεκαετίας του 1940, Lary May, «*Movie Star Politics*», ό. π., σελ.125-149. Επίσης, Reynold Humphries, *Hollywood's Blacklists*, Edinburg University Press, Εδιμβούργο 2008.

¹⁵⁵ Ibid, σελ. 600.

¹⁵⁶ Παρατίθεται στο Tony Shaw, ό. π., σελ.42. Η συγκεκριμένη κατάθεση που έλαβε χώρα τον Μάρτιο του 1947 είχε σαν αντικείμενο την «κομμουνιστική διείσδυση στην κινηματογραφική βιομηχανία».

¹⁵⁷ Ο μακαρθισμός είχε ιδιαίτερα αρνητικό αντίκτυπο στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη και το γεγονός αποτελούσε πηγή προβληματισμού για το CCF, Volker Berghahn, ό. π., σελ.136-137.

¹⁵⁸ Alexander Stephan, *A Special German Case of Cultural Americanization*, ό. π., σελ.77.

κινηματογραφικές παραγωγές αυτής της περιόδου, ο κομμουνισμός, μέσα από συγκεκριμένες αφηγηματικές τεχνικές, προβάλλεται ως διπλή απειλή, απέναντι στο πολιτικό σύστημα και το δημόσιο βίο των ΗΠΑ αφενός, αλλά και απέναντι στην ιδιωτική σφαίρα των Αμερικάνικων νοικοκυριών αφετέρου. Εξάλλου, ο κινηματογράφος ήταν ένα από τα μέσα με τη μεγαλύτερη επιρροή στον πόλεμο της προπαγάνδας μεταξύ Δύσης και Ανατολής¹⁵⁹.

Ο Tony Shaw στην ενεδελεχτή μελέτη του καταδεικνύει τους στενούς δεσμούς της αμερικανικής κινηματογραφικής βιομηχανίας με το κράτος, και ειδικότερα με υπηρεσίες όπως το υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ, το FBI, τη CIA και την Αμερικανική Υπηρεσία Πληροφοριών (USIA). Ο Shaw, στηριζόμενος στο σχήμα περί «κρατικών-ιδιωτικών» δικτύων για την κατανόηση της αμερικανικής πολιτικής στην περίοδο αυτή, τεκμηριώνει ότι η έκφραση της ψυχροπολεμικής ιδεολογίας από το Hollywood δεν ήταν μια μονόδρομη διαδικασία εκπορευόμενη από την αμερικανική κυβέρνηση, αλλά μια αμφίδρομη διαδικασία κατά την οποία η βιομηχανία του Hollywood ασκεί καθοριστική επιρροή στην αποκρυστάλλωση αυτής της ιδεολογίας¹⁶⁰.

Οι ταινίες λοιπόν της ψυχροπολεμικής περιόδου εξίσωναν τον κομμουνισμό και τους φορείς του με τον υπόκοσμο και το κοινό έγκλημα. Παράλληλα, αντέστρεψαν μία τάση που είχε επικρατήσει στις κινηματογραφικές δημιουργίες της δεκαετίας του 1930, στις οποίες η συμπάθεια του κοινού διοχετευόταν προς τον ήρωα που ανήκε στο χώρο του εγκλήματος. Αντίθετα, οι ταινίες αυτές μετέστρεψαν τη συμπάθεια του θεατή προς τις δυνάμεις του νόμου και της τάξης¹⁶¹. Είναι ενδεικτικό ότι μία από αυτές, με τίτλο «*Walk East on Beacon*», (1952), η οποία νομιμοποιούσε την κουλτούρα της παρακολούθησης από τις κρατικές υπηρεσίες, βασίστηκε σε βιβλίο του τότε διοικητή του FBI, Edgar J. Hoover¹⁶². Η συγκεκριμένη ταινία

¹⁵⁹ Tony Shaw, ό. π., σελ.1. Ο Tony Shaw υποστηρίζει ότι η κινηματογραφική βιομηχανία του Hollywood είχε σαφή αντικομμουνιστικό προσανατολισμό, πολύ πριν την αποκρυστάλλωση του Ψυχρού Πολέμου και του μακκαρθισμού, που ανάγεται στα τέλη της δεκαετίας του 1910 και στην επικράτηση των Μπολσεβίκων στη Ρωσία, ό.π., σελ.2, 11-23. Διευκρινίζει επίσης ότι η αναπαράσταση του Ψυχρού Πολέμου και του κομμουνισμού από τους δημιουργούς του Hollywood δεν ήταν ενιαία ούτε ομοιογενής καθόλη την ψυχροπολεμική περίοδο.

¹⁶⁰ Ibid, σελ.4, 200-226.

¹⁶¹ Michael Rogin, "Kiss Me Deadly: Communism, Motherhood and Cold War Movies", *Representations*, No 6, (Spring 1984), σελ. 2,11.

¹⁶² Ibid, σελ.23

ενθάρρυνε επίσης τους Αμερικανούς να λάβουν ενεργά μέρος στον αντικομμουνιστικό αγώνα λειτουργώντας ως «πολίτες-μαχητές»¹⁶³.

Ο εσωτερικός εχθρός σε πολλές από αυτές τις ταινίες (π.χ. «*My Son John*», 1952, «*Kiss Me Deadly*» 1955, «*The Manchurian Candidate*», 1962) ταυτίζεται με τη γυναικεία παρουσία είτε ως μητρική φιγούρα είτε ως *femme fatale* αποκαλύπτοντας τον λανθάνοντα μισογυνισμό της αμερικάνικης ψυχροπολεμικής κουλτούρας, όπου η γυναικεία επιρροή ταυτίζεται με την κομμουνιστική διάβρωση¹⁶⁴. Εξάλλου, η οικογένεια κατέχει ιδιαίτερη θέση στην ψυχροπολεμική κουλτούρα¹⁶⁵, ενώ έμφαση αποδίδεται στη διατήρηση των παραδοσιακών ρόλων των δύο φύλων, και κυρίως της γυναίκας¹⁶⁶. Η αποστολή της οικογένειας και της γυναίκας-μητέρας πολιτικοποιείται και αποκτά εθνικό περιεχόμενο, καθώς ταυτίζεται με τη διάδοση των αξιών του αμερικανισμού και την αποτροπή της κομμουνιστικής διείσδυσης. Η οικογενειακή σταθερότητα προβαλλόταν ως αντίδοτο στους κινδύνους του ψυχροπολεμικού κόσμου. Αντίθετα, η γυναικεία σεξουαλικότητα, έξω από το πλαίσιο του γάμου και της οικογένειας, αναπαρίσταται ως πηγή κινδύνου¹⁶⁷.

Οι ταινίες επιστημονικής φαντασίας προσέφεραν έναν ακόμη δημοφιλή τρόπο απεικόνισης του κομμουνιστικού εχθρού. Εισβολές εξωγήινων («*Invades from Mars*», 1953), ή βιολογικού τύπου απειλές («*The Thing*», 1951, «*Them!*», 1954», «*Body Snatchers*», 1956) αποτέλεσαν μια εκλαϊκευμένη μετωνυμία του κομμουνιστικού κινδύνου¹⁶⁸.

Την αγωνία ότι το το αμερικάνικο «σώμα» είναι ευάλωτο στις πιέσεις του εχθρού αποκαλύπτει, μεταξύ άλλων, μία σειρά ταινιών που πραγματεύεται την αμερικάνικη συμμετοχή στον πόλεμο της Κορέας, και ειδικότερα το ζήτημα της αιχμαλωσίας Αμερικανών στρατιωτών¹⁶⁹. Η αμφιθυμία της αμερικάνικης κοινής

¹⁶³ Tony Shaw, *Hollywood's Cold War*, ό. π., σελ.60.

¹⁶⁴ Michael Rogin, ό. π., σελ. 5-16. Σχετικά με την αναπαράσταση του εσωτερικού εχθρού από το Hollywood και Tony Shaw, ό. π., σελ.42-44

¹⁶⁵ Warren Susman, with the assistance of Edward Griffin, ό. π., σελ.22-23.

¹⁶⁶ Είναι χαρακτηριστικό ότι στη δεκαετία του 1950, στις ΗΠΑ, η μέση ηλικία γάμου φθίνει σημαντικά, ο αριθμός των διαζυγίων υφίσταται μείωση, ενώ ο αριθμός των γεννήσεων αυξάνεται οδηγώντας σε ένα baby boom, Elaine Tyler May, *Explosive Issues*, ό. π., σελ. 154-168.

¹⁶⁷ Elaine Tyler May, *Homeward Bound. American Families in the Cold War Era*, Basic Books, Νέα Υόρκη 2008. Elaine Tyler May, ό. π., σελ.154-168.

¹⁶⁸ Michael Rogin, ό. π., σελ.9-11, 18, 27. Επίσης, Tony Shaw, ό. π., σελ.50-51. David Seed, *American Science Fiction and the Cold War*, Edinburg University Press, Εδιμβούργο 1999.

¹⁶⁹ Ταινίες όπως οι παρακάτω έθεσαν το ζήτημα του μικρότερου ή μεγαλύτερου βαθμού συνεργασίας των Αμερικανών αιχμαλώτων με τους δεσμώτες τους: «*Prisoner of War*» 1954, «*The Bamboo Prison*» 1954, «*The Rock*» 1956, «*Time Limit*» 1957, «*The Manchurian Candidate*» 1962, «*Sergeant Ryker*» 1968. Το δυσάρεστο για την αμερικανική κοινή γνώμη θέμα τους αποτελεί εν μέρει την αιτία για τη

γνώμης απέναντι στους αιχμαλώτους αυτού του πολέμου και η αντιηρωτική αναπαράστασή τους από τα ΜΜΕ τους διαφοροποιεί τόσο σε σχέση τους αιχμαλώτους του Β' παγκοσμίου πολέμου όσο και σε σχέση με τους αιχμαλώτους στο Βιετνάμ.

Η αδυναμία επικράτησης των ΗΠΑ στην Κορέα μεταφράστηκε από την κοινή γνώμη ως προσωπική αποτυχία των Αμερικανών στρατιωτών στο μέτωπο, αλλά τροφοδότησε και την ανησυχία για την αποδυνάμωση του «ανδρισμού» και την «πνευματική παρακμή» του έθνους. Οι υπόνοιες που διατυπώθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου για συνεργασία των Αμερικανών αιχμαλώτων με τους κομμουνιστές γενικεύθηκαν και εκφράστηκαν εντονότερα με το τέλος του πολέμου, ενώ ιδιαίτερα οδυνηρή για την κοινή γνώμη υπήρξε η άρνηση 23 Αμερικανών στρατιωτών να επιστρέψουν στις ΗΠΑ και η αυτομόλησή τους στο κομμουνιστικό στρατόπεδο. Τα ΜΜΕ έδωσαν έμφαση στα «προσωπικά ελαττώματα» των συγκεκριμένων στρατιωτών στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν την «προδοσία», αλλά προέκριναν και το σενάριο της «πλύσης εγκεφάλου» ως ερμηνευτικό κλειδί για την επίδραση του κομμουνισμού σε Αμερικανούς πολίτες. Η πλύση εγκεφάλου εξελίχθηκε γρήγορα σε αστικό μύθο και αποτέλεσε δημοφιλές μοτίβο της μυθοπλασίας, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την ταινία «*The Manchurian Candidate*» (1962)¹⁷⁰.

Επιπλέον, μία σειρά μελετών καταγράφουν τη σημασία της αμερικάνικης κινηματογραφικής βιομηχανίας ως όχημα των αξιών της αμερικάνικης εξωτερικής πολιτικής, τόσο ως προς το περιεχόμενο των παραγωγών της όσο και ως προς τις τεχνολογικές προδιαγραφές του μέσου καθεαυτές. Μεγαλεπήβολα ιστορικά και ψευδοϊστορικά δράματα χρησίμευσαν ως αλληγορίες για το ρόλο της Αμερικής ως ηγέτιδος του «ελευθέρου κόσμου». Ιδιαίτερα, οι εξαιρετικά δημοφιλείς παραγωγές που εικονογραφούσαν επεισόδια από τη Βίβλο («*Μπεν Χουρ*», «*Δέκα Εντολές*¹⁷¹», «*Ο Χιτών*» κλπ) αποτέλεσαν κατεξοχήν έκφραση της ψυχροπολεμικής κουλτούρας, με τη συγχώνευση ιδεολογίας, θεολογίας και πολιτικής, αλλά και μέσω της αναπαράστασης της Μέσης Ανατολής ως λίκνο της ιουδαιοχριστιανικής παράδοσης, και κατά συνέπεια ως προνομιακό χώρο άσκησης της αμερικάνικης επιρροής¹⁷². Συνολικά, οι

λήθη στην οποία περιέπεσαν. Charles S. Young, "Missing Action: POW Films, brainwashing and the Korea War, 1954-1968", *Historical Journal of Film, Radio, Television*, Vol.18, No 1, (1998), σελ.50.

¹⁷⁰ Ibid, σελ.50-55.

¹⁷¹ Σχετικά με τον έντονα αντικομμουνιστικό χαρακτήρα της συγκεκριμένης ταινίας, και Tony Shaw, ό. π., σελ.116-126.

¹⁷² Alan Nadel, "God's Law and the Wide Screen: The Ten Commandments as Cold War 'Epic'", *PMLA*, Vol.108, No 3, (May 1993), σελ.415-430.

θηρσκευτικού περιεχομένου ταινίες του Χόλλυγουντ, που γνώρισαν ιδιαίτερη άνθιση στη δεκαετία του 1950, ήταν άμεσα συνδεδεμένες με την αμερικανική ψυχροπολεμική προπαγάνδα ως φορείς εναλλακτικών προς τον κομμουνισμό μηνυμάτων¹⁷³.

Ο πόλεμος της προπαγάνδας επεκτάθηκε και στο πεδίο της τέχνης. Ειδικότερα, όσον αφορά το χώρο της ζωγραφικής, οι Αμερικανοί με εφιαλτήριο το Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (MOMA) προωθούσαν συστηματικά την προβολή της σύγχρονης αμερικανικής καλλιτεχνικής δημιουργίας στην Ευρώπη, και ιδιαίτερα τον αφηρημένο εξπρεσιονισμό¹⁷⁴, με στόχο αφενός να υπερφαλαγγίσουν τους Σοβιετικούς και αφετέρου να διαφημίσουν την ελευθερία έκφρασης που προσέφερε η αμερικανική δημοκρατία και να πείσουν τους Ευρωπαίους ότι η Αμερική αποτελούσε την ηγέτιδα δύναμη του δυτικού κόσμου και στο πολιτιστικό πεδίο¹⁷⁵. Κατεξοχήν στόχο αυτού του προπαγανδιστικού σχεδίου, που αξιοποίησε τόσο κυβερνητικούς όσο και ιδιωτικούς πόρους, αποτέλεσε το Παρίσι, ως παραδοσιακό σημείο αναφοράς της ευρωπαϊκής καλλιτεχνικής δημιουργίας¹⁷⁶.

Επιστρέφοντας στο ζήτημα της αμερικανικής ψυχροπολεμικής κουλτούρας, θα πρέπει να προσθέσουμε ότι αυτή εμφανίζει επίσης αντιφάσεις και στοιχεία ασυνέχειας, με πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα τον πόλεμο του Βιετνάμ. Η εμπειρία του Βιετνάμ επέδρασε καθοριστικά στα εθνικά αυτοστερεότυπα των ΗΠΑ, αλλά και στην πρόσληψη του ψυχροπολεμικού εχθρού. Η διαμεσολάβηση των Αμερικάνικων στρατιωτικών επιχειρήσεων από τα ΜΜΕ και η αναπαράσταση του πολέμου από τη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο οδήγησε στην υπονόμηση μιας σειράς ψυχροπολεμικών σταθερών.

Οι επιδράσεις αυτής της εμπειρίας στην πολιτική κουλτούρα και τη συλλογική μνήμη αποτυπώθηκαν στο έργο Tom Engelhardt «*Το Τέλος της Κουλτούρας της Νίκης*» (“*End of the Victory Culture*”). Αντιστρέφοντας τα αφηγηματικά πρότυπα των ταινιών γουέστερν, οι κινηματογραφικές παραγωγές που αναφέρονταν στο Βιετνάμ, αναπαρέστησαν τους Αμερικανούς όχι πλέον ως νικητές, κραταιούς υπερασπιστές

¹⁷³ Tony Shaw, ό. π., σελ.103-128.

¹⁷⁴ Για την ενσωμάτωση του αφηρημένου εξπρεσιονισμού, και ιδιαίτερα του έργου του Τζάκσον Πόλλοκ, στους σκοπούς της ψυχροπολεμικής προπαγάνδας, βλέπε Erika Doss, “The Art of Cultural Politics: From Regionalism to Abstract Expressionism”, στο Lary May (επιμελ.), ό. π., σελ.195-217.

¹⁷⁵ Eva Cockcroft, “Abstract Expressionism: Weapon of the Cold War”, *Art Forum* 12, (June 1974), σελ. 39-41. Serge Guilbaut, *How New York Stole the Idea of Modern Art: Abstract Expressionism, Freedom and the Cold War*, University of Chicago Press, Σικάγο 1983, σελ.165-194.

¹⁷⁶ Gay R. McDonald, “The Launching of American Art in Postwar France: Jean Cassou and the Musee National d’ Art Moderne”, *American Art*, Vol.13, No 1 (Spring 1999), σελ. 41-61.

του δικαίου, αλλά είτε ως ευάλωτα θύματα είτε ως βάρβαρους δολοφόνους¹⁷⁷. Από την άλλη πλευρά, ο ψυχροπολεμικός εχθρός, στη συγκεκριμένη περίπτωση οι φιλοκομμουνιστικές δυνάμεις του Βιετνάμ απεικονίζονταν ως ηρωικοί μαχητές ή ως αθώα θύματα της αμερικανικής επιθετικότητας. Ακόμη περισσότερο, η αποτυχία στο Βιετνάμ οδηγεί στην εμπέδωση ενός κλίματος ήττας και πένθους. Ταινίες όπως «*Αποκάλυψη Τώρα*», και «*Ελαφοκυνηγός*» αποτυπώνουν το εθνικό τραύμα και την ανάγκη για εξιλέωση¹⁷⁸.

Η δεξιά στροφή την περίοδο της προεδρίας Ρήγκαν και η αποκρυστάλλωση μιας νέας ψυχροπολεμικής επιθετικότητας αποτυπώθηκε εύγλωττα στη μαζική κουλτούρα της περιόδου. Ταινίες όπως ο «*Ράμπο*», με το απλοϊκό και αντιδραστικό τους περιεχόμενο, εξέφρασαν το πνεύμα του αναθεωρητισμού όσον αφορά το πρόσφατο ιστορικό παρελθόν και τη διάθεση αποστασιοποίησης από την κουλτούρα της ήττας¹⁷⁹. Επίσης, ταινίες όπως το «*Red Dawn*» (1984), που επεξεργάζεται το σενάριο μιας εισβολής στο αμερικανικό έδαφος και «*Ο Πόλεμος των Αστρων*» επανέφεραν στο προσκήνιο της κινηματογραφικής παραγωγής τον αντικομμουνισμό, επηρεασμένες από τη νεο-αποικιακή ρητορική του προέδρου Ρήγκαν¹⁸⁰.

2.7 Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΟΞΥΝΣΗ ΤΟΥ ΨΥΧΡΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Η κρίση των πυραύλων της Κούβας αποτελεί ένα σημείο καμπής στην ψυχροπολεμική περίοδο, καθώς σηματοδοτεί αφενός μία στιγμή ιδιαίτερης όξυνσης στις σχέσεις των δύο αντιπάλων, αλλά ταυτόχρονα εγκαινιάζει μια μακρά περίοδο ύφεσης, η οποία διέπεται από τον αμοιβαίο φόβο που προξενεί το ενδεχόμενο μιας πυρηνικής σύρραξης¹⁸¹. Ωστόσο, σε ό,τι αφορά την αμερικανική ηγεσία και την πρόσληψη της εθνικής ασφάλειας, η έκβαση της κρίσης ενίσχυσε την πεποίθηση ότι η

¹⁷⁷ Tom Engelhardt, *The End of Victory Culture. Cold War America and the Disillusioning of a Generation*, University of Massachusetts Press 1995, σελ.215-226.

¹⁷⁸ Naomi Greene, "Coppola, Cimino: The Operatics of History", *Film Quarterly*, Vol.38, No 2 (winter 1984-1985), σελ.28.

¹⁷⁹ Michael Clark, "Remembering Vietnam", *Cultural Critique*, No 3, *American Representations of Vietnam*, (Spring 1986), σελ.58, 78.

¹⁸⁰ Tony Shaw, ό. π., σελ.267-300.

¹⁸¹ Vladislav Zubok και Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War: from Stalin to Khrushchev*, Harvard University Press, Καίμπριτζ, Μασαχουσέτη 1996, σελ. 266-274. James G. Hershberg, "The Crisis Years, 1958-1963", στο Odd Arne Westad (επιμελ.), ό. π., σελ.303-320. Richard Crockatt, *The Fifty Years War*, ό. π., σελ.158-166.

Αξίζει να παρατεθεί η άποψη του Anders Stephanson ότι το έτος 1963 συνιστά ουσιαστικά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου θεωρώντας ότι τόσο η έκβαση της κρίσης των πυραύλων της Κούβας όσο και η τελική διχοτόμηση του Βερολίνου εμπέδωσαν την άποψη ότι οι δύο υπερδυνάμεις δε λειτουργούσαν πλέον με γνώμονα την εξόντωση του αντιπάλου δέους, Anders Stephanson, "The Cold War considered as a US project", στο Silvio Pons and Federico Romero (επιμελ.), ό. π., σελ. 53-55.

αποφασιστικότητα αποτρέπει την έκφραση επιθετικότητας, ενώ η διάθεση συμβιβασμού την ενεργοποιεί¹⁸².

Η ήττα των Αμερικανών στο Βιετνάμ υπονόμωσε σε μεγάλο βαθμό τη συναίνεση που υπαγόρευσε την πολεμική εμπλοκή τους στη χώρα αυτή, και αφορούσε στην ανάγκη καταπολέμησης του κομμουνιστικού εχθρού με κάθε μέσο σε παγκόσμιο επίπεδο. Από την άποψη αυτή, ο πόλεμος του Βιετνάμ συνιστά μια τομή στην ψυχροπολεμική αμερικανική πολιτική, έστω και αν η ασυνέχεια με την προηγούμενη περίοδο δεν είναι πάντα σαφής¹⁸³.

Η μετεξέλιξη στην πρόσληψη και την αντιμετώπιση του κομμουνιστικού εχθρού αποτυπώνεται και στη διπλωματική προσέγγιση των ΗΠΑ, επί προεδρίας Ρίτσαρντ Νίξον, και ιδιαίτερα το διάστημα 1971-1974, με τη Λαοκρατική Δημοκρατία της Κίνας, που συνιστούσε μια εκ των πραγμάτων αναθεώρηση της αμερικανικής πολιτικής μη αναγνώρισης της κομμουνιστικής Κίνας¹⁸⁴.

Η δεκαετία του 1970 χαρακτηρίζεται ως περίοδος ύφεσης στην ψυχροπολεμική αντιπαράθεση. Η ύφεση ήταν, εν πολλοίς, αποτέλεσμα της αποδοχής και από τις δύο πλευρές ότι θα έπρεπε να αποφευχθεί το ενδεχόμενο ενός πυρηνικού πολέμου. Για τον περιορισμό αυτού του κινδύνου, τα αντιμαχόμενα στρατόπεδα επιδόθηκαν σε μια σειρά διαπραγματεύσεων (π.χ. η Συμφωνία για τους πυραύλους SALT-I του 1972, η Σύνοδος Κορυφής του Ελσίνκι το 1975).

Στη Δύση, η περίοδος της ύφεσης χαρακτηρίστηκε από την άμβλυνση του αντικομμουνισμού και από την ανάπτυξη μιας σειράς κοινωνικών κινημάτων, τα οποία έθεταν υπό αμφισβήτηση πτυχές του ψυχροπολεμικού κατεστημένου¹⁸⁵. Επιπλέον, στο πλαίσιο της ύφεσης της δεκαετίας του 1970, κατέστη δυνατή η προσέγγιση των χωρών της Δυτικής Ευρώπης με την ΕΣΣΔ, προσέγγιση η οποία διατηρήθηκε και μετά την εκ νέου επιδείνωση των σχέσεων ΗΠΑ-ΕΣΣΔ¹⁸⁶.

Ωστόσο, η διαφορετική πρόσληψη του ρόλου της ύφεσης, αλλά και τα στερεότυπα στην αναπαράσταση του αντιπάλου στάθηκαν εμπόδιο στη διατήρηση του κλίματος ύφεσης. Εξάλλου, η περίοδος της λεγόμενης ύφεσης υπήρξε στην πράξη

¹⁸² Richard Ned Lebow και Janice Gross Stein, *We All Lost the Cold War*, Princeton University Press, Πρίνστον 1994, σελ.5.

¹⁸³ Richard Crockatt, *The Fifty Years War*, ό. π., σελ.235-236. Jussi M. Hanhimaki, "Ironies and Turning Points: Détente in Perspective", στο Odd Arne Westad (επιμελ.), ό. π., σελ.328.

¹⁸⁴ Richard Crockatt, ό. π., σελ.246-247. Paul Y. Hammond, *Cold War and Détente*, ό. π., σελ.269-276.

¹⁸⁵ Fred Halliday, *The Making of the Second Cold War*, ό. π., σελ.1-11.

¹⁸⁶ Mark Kramer, "Power, Politics, and the Long Duration of the Cold War", στο Silvio Pons and Federico Romero (επιμελ.), ό. π., σελ. 32. Σχετικά με την ευρωπαϊκή διάσταση της ύφεσης, Richard Crockatt, ό. π., σελ.230-234.

μια αντιφατική και αμφίσημη περίοδος, στην οποία η συνεργασία συνυπάρχει με τον ανταγωνισμό και η προσέγγιση με την αντιπαράθεση¹⁸⁷.

Ειδικότερα, η αμερικανική πλευρά αντιλαμβανόταν την ύφεση, σύμφωνα με την τοποθέτηση του Κίσσινγκερ, σαν ένα τρόπο «*διαχείρισης της αναδύομενης σοβιετικής ισχύος*» στην παγκόσμια πολιτική σκηνή σε μια περίοδο πυρηνικής ισοδυναμίας των δύο πλευρών. Από την άποψη αυτή, η ύφεση ήταν για την αμερικανική πλευρά στρατηγική επιλογή, μέσο για την επίτευξη ενός στόχου, και όχι σκοπός καθεαυτός¹⁸⁸.

Στο πλαίσιο όμως αυτής της προσέγγισης, αμβλύθηκε για την αμερικανική ηγεσία η σημασία του ιδεολογικού παράγοντα στην πρόσληψη της απειλής, όπως αποτυπώνεται στην προσέγγιση των ΗΠΑ με την Κίνα, αλλά και στις διαπραγματεύσεις με την ΕΣΣΔ. Είναι χαρακτηριστική η τοποθέτηση του Χένρυ Κίσσινγκερ (1974): «*Θα αντιμετωπίσουμε τις κομμουνιστικές χώρες στη βάση μιας επακριβούς κατανόησης του τι αντιπροσωπεύουν στον κόσμο και έπειτα, του τι ακριβώς μπορούμε εύλογα να περιμένουμε από αυτές και από μας*»¹⁸⁹.

Ωστόσο, όσον αφορά τις προσδοκίες των Αμερικανών από τη σοβιετική πλευρά, παρέμενε σε ισχύ η πεποίθηση ότι το σοβιετικό καθεστώς, δέσμιο των ιδεολογικών του καταβολών, αποσκοπούσε στην επιβολή της παγκόσμιας κυριαρχίας του. Η σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν (1979) έδωσε στις ΗΠΑ το έναυσμα για την επιστροφή σε έναν απροκάλυπτο αντισοβιετισμό και για την εξασφάλιση υποστήριξης από την κοινή γνώμη σε μια πολιτική εξοπλισμών¹⁹⁰.

Για τους μελετητές, η περίοδος 1979-1983 συνιστά μια στιγμή ιδιαίτερης έντασης του Ψυχρού Πολέμου και συνοδεύτηκε από μια αυξημένη έμφαση στο ενδεχόμενο του πολέμου και στην ανάγκη στρατιωτικής ετοιμότητας εν όψει ενός τέτοιου ενδεχομένου¹⁹¹. Έχει υποστηριχθεί ότι κατά την περίοδο αυτή του Ψυχρού Πολέμου, το στοιχείο της ιδεολογικής αντιπαράθεσης αμβλύνεται σημαντικά και η

¹⁸⁷ Jussi M. Hanhimäki, "Ironies and Turning Points", ό. π., σελ.326-338. Για μια διεξοδική ανάλυση των επιμέρους διαστάσεων της ύφεσης στις σχέσεις των δύο υπερδυνάμεων, Richard Crockatt, ό. π., σελ.207-230.

¹⁸⁸ Raymond L. Garthoff, *Détente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*, The Brookings Institution, Ουάσιγκτον 1994, σελ.27-73.

¹⁸⁹ John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment*, ό. π., σελ.286-289.

¹⁹⁰ Raymond L. Garthoff, ό. π., σελ.27-73.

¹⁹¹ Fred Halliday, ό. π. Ειδικότερα, ο Halliday χαρακτηρίζει την περίοδο αυτή ως «δεύτερο» Ψυχρό Πόλεμο, σε αντιδιαστολή προς τον «πρώτο» της περιόδου 1946-1953, σελ.1-12. Σχετικά με την πρόσληψη της ύφεσης από τους αμερικανούς ιθύνοντες, βλέπε και Leopoldo Nuti, "*On recule pour mieux sauter, or 'What needs to be done' (to understand the 1970s)*", ό. π., σελ. 41. Όσον αφορά τη διαφορετική προσέγγιση της ύφεσης από τις ΗΠΑ και τους Ευρωπαίους εταίρους, Leopoldo Nuti, ό. π., σελ.41.

μεταξύ τους αντιπαράθεση προσομοιάζει σε μια μάλλον συμβατική σύγκρουση δύο μεγάλων δυνάμεων. Από την άποψη αυτή, από τη στιγμή δηλ. που οι ιδεολογικές διαστάσεις της σύγκρουσης εκλείπουν, οι μελετητές θεωρούν ότι ο Ψυχρός Πόλεμος ήταν ουσιαστικά παρελθόν¹⁹². Ακόμη, όμως, και αυτοί που δεν καταλήγουν στο ίδιο συμπέρασμα αναγνωρίζουν ότι η αμερικανική στάση, σε αυτή τη φάση, ήταν μάλλον αντισοβιετική παρά αντικομμουνιστική. Επίσης, στο εσωτερικό των δυτικών χωρών, καταγράφεται υποχώρηση του αντικομμουνισμού, αλλά και έντονη αντισοβιετική κριτική από δυνάμεις της Αριστεράς. Τέλος, μία ακόμη διαφοροποίηση σε αυτήν την ύστερη φάση του Ψυχρού Πολέμου σε σχέση με την αρχική, είναι η μετατοπίση του κέντρου βάρους της αντιπαράθεσης των δύο υπερδυνάμεων από την ευρωπαϊκή ήπειρο στον Τρίτο Κόσμο¹⁹³.

Την περίοδο αυτή πυκνώνουν οι αμερικανικές αιτιάσεις ότι η ΕΣΣΔ υποθάλλπει τη διεθνή τρομοκρατία. Σε αυτό το κλίμα εντάσσεται η δήλωση του Ρ. Ρήγκαν ότι οι Ρώσοι «είναι πρόθυμοι να πουν ψέματα, να εξαπατήσουν και να κλέψουν» για να επιτύχουν τους στόχους τους¹⁹⁴. Στο στόχαστρο αυτής της ρητορικής, βρίσκεται και η σοβιετική υποστήριξη στα επαναστατικά κινήματα των χωρών του Τρίτου Κόσμου από το 1974 και ύστερα. Παράλληλα, οι ΗΠΑ εγκαίνιασαν μια νέα πολιτική παρεμβατισμού στον Τρίτο Κόσμο, στοχοποιώντας χώρες θεωρούμενες φιλικά προσκείμενες στην ΕΣΣΔ (Νικαράγουα, Αγκόλα κλπ.) και υποστηρίζοντας ενεργά πολιτικές δυνάμεις με αντικομμουνιστικό προσανατολισμό¹⁹⁵. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης αναφέρεται η αμερικανική εισβολή στη Γρενάδα (Οκτώβριος 1983). Παρότι από στρατηγικής άποψης, η συγκεκριμένη επέμβαση δε θα μπορούσε να θεωρηθεί μείζονος σημασίας, ωστόσο η επιτυχία της ενδυνάμωσε τα ριζοσπαστικά στοιχεία της κυβέρνησης Ρήγκαν ενισχύοντας τη θέση τους ότι η αποφασιστικότητα και η τόλμη μπορούσαν να οδηγήσουν στην ήττα του κομμουνισμού. Από την άποψη αυτή, η Γρενάδα θεωρήθηκε ως το πρώτο βήμα μιας παγκόσμιας στρατηγικής¹⁹⁶.

Η προεδρία Ρήγκαν απομακρύνεται ριζικά από το πνεύμα της δήλωσης Κάρτερ (1977), σύμφωνα με την οποία οι ΗΠΑ θα έπρεπε να εγκαταλείψουν την «ανθυγιεινή εμμονή» με τη σοβιετική απειλή. Επί προεδρίας Ρήγκαν, οι Αμερικανοί

¹⁹² Arno Mayer, "The Cold War is Over", *Democracy*, Vol.2, no 1, January 1982, σελ.32.

¹⁹³ Fred Halliday, ό. π., σελ.19-22.

¹⁹⁴ Ibid, σελ.13.

¹⁹⁵ Ibid, σελ.14, 81-104. Odd Arne Westad, "Reagan's Anti-Revolutionary Offensive in the Third World", στο Olav Njolstad (επιμελ.), ό. π., σελ.241-259.

¹⁹⁶ Odd Arne Westad, ό. π., σελ.248.

υπέταξαν κάθε πτυχή της εξωτερικής τους πολιτικής στην αντιπαράθεση με την ΕΣΣΔ. Το ζήτημα αυτό ήταν το πρίσμα μέσα από το οποίο εξετάζονταν όλα τα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής¹⁹⁷. Πάντως, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η πολιτική της ύφεσης είχε ήδη εγκαταλειφθεί από τον πρόεδρο Κάρτερ κατά τα δύο τελευταία έτη της προεδρίας του ανοίγοντας το δρόμο για τη μετέπειτα συγκρουσιακή στάση έναντι της ΕΣΣΔ, που αποκρυσταλλώθηκε στην προεδρία Ρήγκαν¹⁹⁸.

Το «Δόγμα Ρήγκαν» συμπυκνώνει τη βούληση των ΗΠΑ να προσφέρουν υποστήριξη στους «μαχητές της ελευθερίας» προκειμένου οι τελευταίοι να αποτινάξουν το ζυγό του «έξωθεν επιβαλλόμενου αυταρχισμού». Το Μάρτιο του 1983, ο Ρ. Ρήγκαν σε μια αμφιλεγόμενη δήλωση, είχε χαρακτηρίσει την ΕΣΣΔ ως «αυτοκρατορία του κακού».¹⁹⁹ Το Μάρτιο του 1986, ενώπιον του Κογκρέssου, διακήρυξε ότι η αμερικανική βοήθεια προς τους «μαχητές της ελευθερίας» είχε σα στόχο εκείνοι να αποκτήσουν τη δυνατότητα συσπείρωσης των μαζών στο πλευρό τους. Και προσέθετε ότι «τα αμερικανικά συμφέροντα θα εξυπηρετηθούν καλύτερα αν μπορούμε να κρατήσουμε αθέατες τις λεπτομέρειες της βοήθειάς μας-και κυρίως τον τρόπο παροχής της»²⁰⁰. Σε θεωρητικό επίπεδο, η αμερικανική υποστήριξη σε δεξιόστροφα αυταρχικά καθεστώτα υποστηριζόταν από την υπόθεση ότι αυτά είχαν τη δυνατότητα εξέλιξης και μετάβασης σε δημοκρατικές μορφές διακυβέρνησης, σε αντίθεση προς τα κομμουνιστικά καθεστώτα, των οποίων ο ολοκληρωτικός χαρακτήρας θεωρήθηκε μη αναστρέψιμος²⁰¹.

Η εκ νέου έμφαση στη σοβιετική απειλή συνδέεται άμεσα και με το ιδεολογικό κλίμα εντός των ΗΠΑ, με την ενίσχυση του συντηρητισμού και τη δυναμική παρουσία της Νέας Δεξιάς στη δημόσια σφαίρα²⁰². Εξάλλου, η νίκη Ρήγκαν στις προεδρικές εκλογές οφειλόταν, μεταξύ άλλων, στο γεγονός ότι οι ψηφοφόροι θεωρούσαν ότι ο Ρήγκαν θα ήταν ο καταλληλότερος να αντιμετωπίσει με αποφασιστικότητα την ΕΣΣΔ²⁰³.

¹⁹⁷ Fred Halliday, ό. π., σελ.17-18.

¹⁹⁸ Raymond L. Garthoff, "The US Role in Winding Down the Cold War, 1980-90", στο Olav Njolstad (επιμελ.), ό. π., σελ.179. Olav Njolstad, "The Carter Legacy: Entering the Second Era of the Cold War", στο Olav Njolstad (επιμελ.), ό. π., σελ.196-219.

¹⁹⁹ John Lewis Gaddis, *The US and the End of the Cold War. Implications, Reconsiderations, Provocations*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1992, σελ.62-64.

²⁰⁰ Odd Arne Westad, "Reagan's Anti-Revolutionary Offensive in the Third World", ό. π., σελ.258.

²⁰¹ Ronald Steel, "The End and the Beginning", στο Michael J.Hogan (επιμελ.), ό. π., σελ.105.

²⁰² Fred Halliday, ό. π., σελ.105-133.

²⁰³ Mark Kramer, "Power, Politics, and the Long Duration of the Cold War", στο Silvio Pons and Federico Romero (επιμελ.), ό. π., σελ. 33.

Ο συντηρητισμός αυτός συνοδευόταν από μια έντονη αίσθηση αυτοπεποίθησης, σύμφωνα με την οποία η ανωτερότητα του καπιταλιστικού μοντέλου καθιστούσε προφανή την αποτυχία του κομμουνισμού ως κοινωνικού, πολιτικού και οικονομικού συστήματος. Το πνεύμα αυτό αποτυπώνεται και στην ακόλουθη δήλωση του προέδρου Ρήγκαν: «*Η Δύση δε θα αναχαιτίσει τον κομμουνισμό, αλλά θα τον υπερβεί...θα τον αποπέμψει σαν ένα εκκεντρικό κεφάλαιο της ιστορίας της ανθρωπότητας*»²⁰⁴.

Στο σημείο αυτό, αξίζει προσοχής η υπόθεση εργασίας του Halliday ότι η ύστερη φάση του Ψυχρού Πολέμου ήταν στην ουσία μια προσπάθεια αναίρεσης των συνεπειών του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, όπως η αποδοχή της ΕΣΣΔ ως υπερδύναμης, η αναγνώριση της καθοριστικής συμβολής της στη συντριβή του ναζισμού και η αναδιανομή πόρων στο πλαίσιο των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών προς όφελος της εργατικής τάξης μέσω της μισθολογικής και κοινωνικής πολιτικής. Με αφετηρία τις ΗΠΑ, η ιδεολογία του νεοφιλευθερισμού έθεσε υπό αναίρεση τις κατακτήσεις του κοινωνικού κράτους, ενώ η δαιμονοποίηση της ΕΣΣΔ είχε σαν αποτέλεσμα την αποσιώπηση του ρόλου της στην αντιφασιστική νίκη. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Halliday, η απόπειρα αναίρεσης του 1945, αποτυπώθηκε συμβολικά το 1985, στην 40^η επέτειο της ήττας του ναζισμού, κατά την οποία ο Ρόναλντ Ρήγκαν κατέθεσε στεφάνι στο νεκροταφείο του Bitburg όπου βρίσκονταν θαμμένα μέλη των Waffen-SS²⁰⁵.

2.8 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΕΧΘΡΟΥ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΨΥΧΡΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Η σφοδρή αντισοβιετική ρητορική τόσο του Ρ. Ρήγκαν προσωπικά όσο και του επιτελείου του αμβλύθηκε κατά τη δεύτερη τετραετία της προεδρίας του²⁰⁶. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, μία ομάδα πρώην κυβερνητικών αξιωματούχων μεταξύ των οποίων οι G. Kennan, R. McNamara, σε άρθρο τους στο Foreign Affairs, υποστήριξαν ότι η αμερικανική πλευρά θα έπρεπε να μεταβάλει την πυρηνική πολιτική της δεσμευόμενη ότι δε θα εξαπέλυε εκείνη πρώτη πυρηνική επίθεση. Καθόλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, οι ΗΠΑ και η Ατλαντική Συμμαχία

²⁰⁴ John Lewis Gaddis, *The US and the End of the Cold War*, ό. π., σελ.123.

²⁰⁵ Fred Halliday, ό. π., σελ.243.

²⁰⁶ H. W. Brands, *The Devil We Knew: Americans and the Cold War*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1993, σελ. 190.

άφηναν ανοιχτό το ενδεχόμενο απάντησης με πυρηνικά σε συμβατική επίθεση από το κομμουνιστικό στρατόπεδο²⁰⁷.

Η ανάδειξη του Μ. Γκορμπατσώφ στην ηγεσία της ΕΣΣΔ και η πολιτική που ακολούθησε επέδρασε καθοριστικά στην πρόσληψη του σοβιετικού αντιπάλου από το δυτικό στρατόπεδο και υπονόμει τις βασικές παραδοχές πάνω στις οποίες είχε στηριχθεί η αμερικανική ψυχροπολεμική πολιτική²⁰⁸. Ωστόσο, η ορθοδοξία της θεωρίας του ολοκληρωτισμού υποδεικνύεται ως παράγοντας που απέτρεψε την πρόβλεψη και έγκαιρη κατανόηση από ερευνητικά ινστιτούτα, ακαδημαϊκούς, στρατηγικούς αναλυτές και μυστικές υπηρεσίες των αλλαγών στο εσωτερικό της ΕΣΣΔ και την τελική κατάρρευσή της²⁰⁹. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο H. W. Brands, ο Μ. Γκορμπατσώφ «στέρησε τους Αμερικανούς από το μόνο σοβαρό εχθρό που οι περισσότεροι από αυτούς είχαν ποτέ γνωρίσει...και αποσταθεροποίησε αιφνιδίως το αμερικανικό ψυχροπολεμικό κατεστημένο». Κατά συνέπεια, τόσο η ηγεσία όσο και η κοινή γνώμη των ΗΠΑ υποχρεώθηκαν να αναθεωρήσουν τον ορισμό του εθνικού συμφέροντος και τις μεθόδους που προκρίνονται για τη διασφάλισή τους²¹⁰.

Η αλλαγή αυτή αποτυπώθηκε και στο χώρο των διανοουμένων. Ο George Kennan διακήρυξε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και αποφάνθηκε ότι η πολιτική της ανάσχεσης ήταν πλέον άτοπη. Ακόμη περισσότερο, υποστήριξε ότι η συγκεκριμένη πολιτική ήταν άνευ αντικειμένου κατά το μεγαλύτερο μέρος του Ψυχρού Πολέμου. Ειδικότερα, η άποψη του Kennan ήταν ότι με μόνη πιθανή εξαίρεση την περίοδο 1948-1949 και τον αποκλεισμό του Βερολίνου, η ΕΣΣΔ δεν αποτελούσε στρατιωτική απειλή για τις ΗΠΑ. Όσον αφορά την ιδεολογική διάσταση της σοβιετικής απειλής, υποστήριξε επίσης ότι αυτή ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτη μετά τη δεκαετία του 1960 και την οικονομική ανάπτυξη των χωρών της Δυτικής Ευρώπης. Στην τρέχουσα συγκυρία, θεωρούσε ότι οι εξελίξεις στο εσωτερικό του σοβιετικού καθεστώτος σηματοδοτούσαν τη χρεοκοπία της κομμουνιστικής ιδεολογίας ακόμα και στο σοσιαλιστικό στρατόπεδο. Κάλεσε τους συμπατριώτες του να εγκαταλείψουν την ψυχροπολεμική νοοτροπία και αντιμετώπισε την αμερικανική ψυχροπολεμική ιδεολογία ως έκφραση ψυχολογικής ανωριμότητας που ανταποκρινόταν στο σχήμα

²⁰⁷ Bundy, Kennan, McNamara and Smith, "Nuclear Weapons and the Atlantic Alliance", *Foreign Affairs*, Spring 1982.

²⁰⁸ H. W. Brands, ό. π., σελ. 194.

²⁰⁹ Ronald Steel, "The End and the Beginning", στο Michael J. Hogan (επιμελ.), ό. π., σελ. 105.

²¹⁰ H. W. Brands, ό. π., σελ. 194.

της «αμερικανικής ανωτερότητας και αρετής, που πρέπει να βρίσκεται αντιμέτωπη με τον αντίθετο πόλο του κακού»²¹¹.

Οι θέσεις αυτές του Kennan αμφισβητήθηκαν από το στρατόπεδο των νεοσυντηρητικών. Ειδικότερα, η Jeanne Kirkpatrick, σύμβουλος του προέδρου Ρήγκαν σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και εθνικής ασφαλείας και μετέπειτα πρέσβης των ΗΠΑ στον ΟΗΕ²¹², αν και αναγνώριζε ότι η κομμουνιστική ιδεολογία εντός της ΕΣΣΔ είχε αποδυναμωθεί, δε θεωρούσε ότι το γεγονός αυτό θα επέφερε και την αποδυνάμωση του σοβιετικού καθεστώτος. Τόνιζε ότι οι αυταρχικές παραδόσεις της ρωσικής απολυταρχίας και ο θεοκρατικός χαρακτήρας της, δεν προμήνυαν την κατάρρευση του σοβιετικού ολοκληρωτισμού. Επιπλέον, υποστήριζε ότι αν και τα ολοκληρωτικά καθεστάτα έχουν δυνητικά την ικανότητα της μετεξέλιξης και της αλλαγής, ωστόσο στην πράξη «δεν υπάρχει το παράδειγμα ενός τέτοιου καθεστώτος που να έχει μετεξελιχθεί σε κάτι διαφορετικό». Ωστόσο, η ίδια σε προγενέστερη τοποθέτησή της είχε δώσει έμφαση στη διάκριση ανάμεσα σε αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστάτα²¹³.

Σε αυτή τη διάκριση μεταξύ αυταρχισμού και ολοκληρωτισμού επέμεινε και ο Charles Krauthammer²¹⁴, επιφανής αρθρογράφος και πολιτικός σχολιαστής, υποστηρίζοντας ότι η μετεξέλιξη του σοβιετικού καθεστώτος από ολοκληρωτικό σε αυταρχικό, θα μπορούσε να οδηγήσει τον Ψυχρό Πόλεμο στο τέλος του. Σε αυτήν την περίπτωση, η ΕΣΣΔ θα μετατρέποταν «απλώς σε ένα αυταρχικό μονοκομματικό κράτος, όχι υπερβολικά πιο ανελεύθερο από τις περισσότερες μοναρχίες του 19^{ου} αιώνα», το οποίο θα συμπεριφερόταν στη διεθνή σκηνή «όπως όλες οι μεγάλες δυνάμεις»²¹⁵.

Η ανάλυση του Krauthammer εστιάζει στο ότι οι ΗΠΑ θα έπρεπε να επιδιώξουν τη νίκη στον Ψυχρό Πόλεμο και όχι απλώς το τέλος του. Ωστόσο,

²¹¹ George Kennan, "Obituary for the Cold War", *New Perspectives Quarterly*, Summer 1988. Σχολιάζεται από τον H. W. Brands, ό. π., σελ. 204-205.

²¹² Σφοδρός πολέμιος του κομμουνισμού, η Kirkpatrick διαμόρφωσε το ομώνυμο δόγμα, σύμφωνα με το οποίο οι ΗΠΑ θα έπρεπε να στηρίζουν κάθε είδους καθεστάτα, ακόμη και δικτατορικά, αρκεί αυτά να είχαν αντικομμουνιστικό προσανατολισμό. Βασική παραδοχή σε αυτή τη γραμμή σκέψης ήταν ότι τα δικτατορικά καθεστάτα, στο βαθμό που ήταν αυταρχικά αλλά όχι ολοκληρωτικά, είχαν τη δυνατότητα μετεξέλιξης σε δημοκρατικά.

²¹³ Jeanne Kirkpatrick, "The Withering Away of the State?", *New Perspectives Quarterly*, winter 1988-89. Σχολιάζεται από τον H. W. Brands, ό. π., σελ. 205.

²¹⁴ Στον Krauthammer ανήκει η πατρότητα του όρου «Δόγμα Ρήγκαν», που αναφερόταν στην αποφασιστικότητα των ΗΠΑ, στη δεκαετία του '80, να προσφέρουν την υποστήριξη τους σε αντικομμουνιστικά κινήματα ανά την υφήλιο.

²¹⁵ Charles Krauthammer, "Beyond the Cold War", *New Republic*, December 18, 1988. Σχολιάζεται από τον H. W. Brands, ό. π., σελ. 206-207.

εκφράζει την ανησυχία για τη διάδοχη κατάσταση αυτής της νίκης και τις συνέπειες της εξάλειψης του σοβιετικού/κομμουνιστικού εχθρού τονίζοντας ότι «*τα έθνη χρειάζονται εχθρούς*», καθώς και μια έννοια αποστολής. Επιπλέον, κάνοντας μια επισκόπηση της ψυχροπολεμικής περιόδου, παρατηρεί ότι η αμερικανική εξωτερική πολιτική χαρακτηριζόταν από σύγχυση σε περιόδους, όπου ο εθνικός εχθρός δεν είχε καθοριστεί με σαφήνεια. Χρησιμοποίησε ως παράδειγμα τον πόλεμο του Βιετνάμ θεωρώντας πως υπονόμωσε τη μεταπολεμική συναίνεση, σύμφωνα με την οποία η ΕΣΣΔ αποτελούσε τον «*πρωταρχικό και θανάσιμο εχθρό*» της Αμερικής. Μετά τον πόλεμο του Βιετνάμ, οι Αμερικανοί βρίσκονται, λοιπόν, αντιμέτωποι με μία κατάσταση «*γνωστικής και ηθικής*» αμηχανίας, που επέτρεψε στους Σοβιετικούς να σημειώσουν σημαντικές νίκες στην ψυχροπολεμική αναμέτρηση. Η περίοδος της σύγχυσης τερματίστηκε με την προεδρία Ρήγκαν και την πολιτική «*ανάρρωσης από το Βιετνάμ*». Με βάση αυτή την προβληματική, διατύπωνε την ανησυχία σχετικά με το ποιος θα ήταν ο επόμενος εχθρός του αμερικανικού έθνους²¹⁶.

Από την πλευρά του και ο Zbigniew Brezinsky, τόνιζε ότι η Αμερική όφειλε να διασφαλίσει τη νίκη στον Ψυχρό Πόλεμο και θεωρούσε ότι τόσο η κομμουνιστική ιδεολογία όσο και το σοβιετικό καθεστώς είχαν οριστικά χρεοκοπήσει οδηγώντας αναπόφευκτα και στο τέλος της την αντιπαράθεση των δύο στρατοπέδων. Στη βάση αυτής της αποτυχίας του κομμουνισμού, ο Brezinsky εντόπιζε τη θεμελιωδώς λανθασμένη σύλληψη της ιστορίας και τη «*μοιραία*» παρανόηση της ανθρώπινης φύσης²¹⁷.

Προεκτείνοντας το επιχείρημα περί αποτυχίας του κομμουνισμού, ο Francis Fukuyama αποφάνθηκε ότι η ανθρωπότητα δε βίωνε απλώς το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, αλλά το τέλος της ιστορίας ως ιστορία των ιδεών και της αντιπαράθεσης αντίπαλων διανοητικών και ιδεολογικών συστημάτων. Σύμφωνα με την ανάλυση του, η ιστορία από τον 18^ο αι μέχρι τον 20^ο είχε σημαδευτεί από την αναμέτρηση του δυτικού φιλελευθερισμού με εναλλακτικά προς αυτόν συστήματα. Ειδικότερα, όσον αφορά τον 20^ο αι η αντιπαράθεση αυτή αφορούσε το φιλελευθερισμό αφενός και το φασισμό και τον κομμουνισμό αφετέρου. Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, η αντιπαράθεση περιορίστηκε μεταξύ φιλελευθερισμού και κομμουνισμού. Για τον Fukuyama, η αποτυχία των

²¹⁶ Ibid.

²¹⁷ Zbigniew Brezinsky, *The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century*, Charles Scribner's Sons, Νέα Υόρκη 1989, σελ.1, 47-48, 242. Σχολιάζεται από τον H. W. Brands, ό. π., σελ. 207-208.

κομμουνιστικών καθεστώτων στο πεδίο της οικονομίας ήταν η βασική αιτία απαξίωσης της κομμουνιστικής ιδεολογίας²¹⁸.

Ο Fukuyama δεν υποστήριξε, ωστόσο, ότι όλα τα κομμουνιστικά καθεστώτα θα μετατρέπονταν σε φιλελεύθερες δημοκρατίες δυτικού τύπου. Αυτό στο οποίο επέμεινε όμως ήταν ότι ο κομμουνισμός έπαυσε είναι και να διεκδικεί να είναι ένα εναλλακτικό ιδεολογικό μοντέλο. Η κατάρρευση λοιπόν αυτού του εναπομείναντος ανταγωνιστικού προς τον φιλελευθερισμό μοντέλου συνιστούσε το τέλος της ιστορίας²¹⁹. Είναι χαρακτηριστική η τοποθέτησή του ότι η παγκόσμια κρίση του αυταρχισμού και η εξάπλωση της φιλελεύθερης δημοκρατίας αποτελούν το πλέον αξιοσημείωτο «μακροπολιτικό φαινόμενο των τελευταίων γενεών».

Επιπλέον, υποστήριξε ότι η αναζωπύρωση του εθνικισμού, που ακολούθησε την αποδιάρθρωση των κομμουνιστικών καθεστώτων αποτελούσε τον «αναγκαίο πρόδρομο» για την εδραίωση σταθερών δημοκρατικών θεσμών στο μέλλον, στο πλαίσιο εθνικών κρατών²²⁰. Τόνισε επίσης ότι η κατάρρευση του κομμουνισμού συνιστά μία σημαντική αλλαγή στον τρόπο πρόσληψης της φιλελεύθερης δημοκρατίας, καθώς δίνει τέλος στη σχετικοποιημένη προτίμηση για τη δημοκρατία έναντι των εχθρικών προς αυτήν καθεστώτων²²¹.

Ωστόσο, αυτό το μετα-ιστορικό μέλλον δεν αποτελεί για τον Fukuyama πηγή αισιοδοξίας. Αντίθετα, αποφαινεται ότι «το τέλος της ιστορίας θα είναι μια πολύ θλιβερή εποχή» και ότι το τέλος των μεγάλων αντιπαραθέσεων θα έχει σαν αποτέλεσμα η ζωή να χάσει το νόημά της. Με νοσταλγία περιγράφει την εποχή των μεγάλων ιδεολογιών ως εξής: «Ο αγώνας για αναγνώριση, η προθυμία να ρισκάρει κάποιος τη ζωή του για έναν καθαρά αφηρημένο σκοπό, ο παγκόσμιος ιδεολογικός αγώνας, που έφερνε στην επιφάνεια τόλμη, θάρρος, φαντασία και ιδεαλισμό, θα δώσει τη θέση του στον οικονομικό υπολογισμό, την αέναη επίλυση τεχνικών προβλημάτων,

²¹⁸ Francis Fukuyama, "The End of History?", *National Interest*, Summer 1989. Βλέπε σχετικά και H. W. Brands, ό. π., σελ. 208-209.

²¹⁹ Ibid.

Λίγα χρόνια αργότερα, ο Fukuyama υπερασπίστηκε τις θέσεις αυτού του άρθρου έναντι των πολλών επικριτών του, υποστηρίζοντας ότι η θέση περί «τέλους της ιστορίας», νοούμενη ως επικράτηση των φιλελεύθερων δημοκρατικών καπιταλιστικών θεσμών, είχε κανονιστική και όχι εμπειρική διάσταση. Francis Fukuyama, "The End of History, Five Years Later", *History and Theory*, Vol.34, No2, (May 1995), σελ. 27-43. Επίσης, Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Penguin Books, Λονδίνο 1992.

²²⁰ Francis Fukuyama, "Liberal Democracy as a Global Phenomenon", *Political Science and Politics*, Vol.24, No4, (December 1991), σελ. 659-664.

²²¹ Francis Fukuyama, "The End of History, Five Years Later", ό. π., σελ. 43.

την ανησυχία για τα ζητήματα του περιβάλλοντος και την ικανοποίηση εξεζητημένων καταναλωτικών απαιτήσεων»²²².

Στα 1990, η Kirkpatrick θριαμβολογούσε για το τέλος του ολοκληρωτισμού στην ευρωπαϊκή ήπειρο, αν και αναγνώριζε ότι τα γεγονότα της περιόδου 1989-1990 αποτέλεσαν έκπληξη. Στην ανάλυσή της, χαρακτήριζε την ΕΣΣΔ ως τον «εφευρέτη» του σύγχρονου ολοκληρωτισμού²²³, ενώ αποφαινόταν ότι ο μαρξισμός είναι μία «πίστη», που η απώλεια της αξιοπιστίας της, οδήγησε στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου²²⁴. Υποστήριζε επίσης ότι το τέλος της ψυχροπολεμικής εποχής συνεπάγεται τον εκμηδενισμό του ρόλου της ιδεολογίας στη διεθνή πολιτική και την αποκατάσταση του δικαιώματος στην επιλογή, καθώς τα όρια μεταξύ των «στρατοπέδων» εξαλείφθηκαν. Από τη σκοπιά αυτή, όλες οι χώρες στη μεταδιπολική εποχή καλούνται να αναπροσδιοριστούν την ταυτότητά τους, το ρόλο τους στη διεθνή σκηνή και τις συμμαχίες τους, ενώ οι μεταξύ τους αντιπαλότητες αποκαθίστανται στις πραγματικές τους διαστάσεις. Αυτού του είδους η ελευθερία είναι πλέον εφικτή, καθώς δεν υφίσταται η ανάγκη προάσπισης του δυτικού πολιτισμού: «η διαπάλη για την εξουσία στις μικρές χώρες είναι ξανά αυτό και μόνο, διαπάλη για την εξουσία σε μικρές χώρες...Δεν είναι μια σύγκρουση πολιτισμών. Εκατομμύρια (άνθρωποι) απελευθερώθηκαν από τη λαβή ενός ουτοπικού εφιάλτη»²²⁵.

Το Τείχος του Βερολίνου, η πλέον ορατή εκδήλωση του Ψυχρού Πολέμου έγινε παρελθόν στα 1989. Ο Melvyn Leffler, επικαλούμενος τη γνωμοδότηση του συμβούλου εθνικής ασφαλείας του G.Bush του πρεσβύτερου σύμφωνα με την οποία, ο Ψυχρός Πόλεμος έλαβε τέλος τη στιγμή που «οι Σοβιετικοί αποδέχτηκαν την ενοποιημένη Γερμανία στο NATO», θεωρεί ότι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου σηματοδοτείται αφενός από την απο-ιδεολογικοποίηση της Σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής και αφετέρου από την εξάλειψη της στρατηγικής απειλής που αντιπροσώπευε για τις ΗΠΑ το γερμανικό ζήτημα²²⁶. Αλλά και ο ίδιος ο πρόεδρος ο

²²² Ibid. Σχολιάζεται από H. W. Brands, ό. π., σελ. 209.

²²³ Jeane Kirkpatrick, *The Withering Away of the Totalitarian State...and Other Surprises*, AEI Press Ουάσιγκτον 1990, σελ.1-5. Επίσης, Jeane Kirkpatrick, "Beyond the Cold War", *Foreign Affairs*, Vol.69, No 1, (1989-1990), σελ.1-16.

²²⁴ Jeane Kirkpatrick, *The Withering Away of the Totalitarian State*, ό. π., σελ.286.

²²⁵ Ibid, σελ.290-291.

²²⁶ Melvyn P. Leffler, "The Beginning and the End: Time, Context and the Cold War", στο Olav Njolstad (επιμελ.), ό. π., σελ.33. Το φθίνοντα ρόλο της κομμουνιστικής ιδεολογίας στη χάραξη της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής είχε επισημάνει και ο Fukuyama σε άρθρο του το 1987, Francis Fukuyama, "Patterns of Soviet Third World Policy," *Problems of Communism* (September-October 1987, σελ.12. Η σχετική θέση παρατίθεται επίσης από τον John Mueller, "Quiet Cataclysm: Some Afterthoughts on World War III", στο Michael J.Hogan (επιμελ.), ό. π., σελ.41.

Μπους δήλωνε την άνοιξη του 1989 ότι ο Ψυχρός Πόλεμος θα θεωρείτο λήξας όταν θα λάμβανε τέλος η διχοτόμηση της Ευρώπης και η γηραιά ήπειρος θα ήταν και πάλι «αδιαίρετη και ελεύθερη»²²⁷. Τη θέση ότι ο Ψυχρός Πόλεμος είχε φτάσει στο τέλος διατύπωνε και η εφημερίδα New York Times τον Απρίλιο του 1989²²⁸. Η διάλυση της ΕΣΣΔ σηματοδότησε πέραν πάσης αμφιβολίας το οριστικό τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Αλλά και η εισβολή του Ιράκ στο Κουβέιτ στα 1990 συνάσπισε Αμερικανούς και Σοβιετικούς κατά του Σαντάμ Χουσεΐν αποτυπώνοντας συμβολικά το τέλος των ψυχροπολεμικών διαιρέσεων²²⁹. Όσον αφορά την αμερικανική πλευρά, ο H. W. Brands υποστηρίζει ότι στη μεταψυχροπολεμική εποχή, αυτή καλείται να προσαρμοστεί σε έναν κόσμο χωρίς έναν κοινά αποδεκτό εχθρό, του οποίου οι ΗΠΑ θα αποτελούσαν τον αντίθετο θετικό πόλο²³⁰.

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου έφερε στην επιφάνεια ζητήματα επανερμηνείας της ψυχροπολεμικής περιόδου και των βασικών παραδοχών που τη χαρακτήριζαν. Ένα από τα ζητήματα αυτά αφορά το μέγεθος της σοβιετικής απειλής και τον «πραγματικό» ή «φανταστικό» χαρακτήρα αυτής της απειλής. Σύμφωνα με μία οπτική, η συστηματική σύγκριση της ΕΣΣΔ με τη χιτλερική Γερμανία, για την οποία κάναμε λόγο και προηγουμένως, είχε σαν αποτέλεσμα την υπερβολή στην απεικόνιση της σοβιετικής στρατιωτικής απειλής²³¹.

Ένα δεύτερο ζήτημα σχετίζεται με τον ίδιο τον όρο «Ψυχρός Πόλεμος», την αναλυτική και περιγραφική του αξία. Ο H. W. Brands παρατηρεί πως η μεταφορά του ψυχρού πολέμου λειτούργησε περισσότερο σαν ένα φιλολογικό εύρημα παρά ανταποκρινόταν στη διεθνή πραγματικότητα. Κατά τη δική του άποψη, επρόκειτο απλώς για τη «διαχείριση των εθνικών συμφερόντων σε έναν κόσμο ανταγωνιστικών δυνάμεων». Σύμφωνα με την προσέγγιση του, η έννοια του πολέμου προϋποθέτει συγκεκριμένη και σχετικά σύντομη διάρκεια της σύγκρουσης, καθορισμένους στόχους και σαφώς προσδιορισμένους εχθρούς. Όσον αφορά όμως τον Ψυχρό Πόλεμο, υποστηρίζει πως τόσο οι στόχοι όσο και οι εχθροί σε αυτόν τον πόλεμο ήταν μάλλον νεφελώδεις: «Ήταν ο κομμουνισμός ο εχθρός; Ή μήπως ήταν η ΕΣΣΔ; Ήταν η Κίνα εχθρός; ...Οι ΗΠΑ πολεμούσαν για εδάφη ή για πολιτικές και ηθικές αξίες;

²²⁷ Geir Lundestad, "The European Role at the Beginning and Particularly the End of the Cold War", στο Olav Njolstad (επιμελ.), ό. π., σελ.72.

²²⁸ John Mueller, ό. π., σελ.41.

²²⁹ H. W. Brands, ό. π., σελ.212-217.

²³⁰ Ibid, σελ.218-221.

²³¹ Ibid, σελ.221-228.

Ήταν η ανάσχεση επαρκής για τις αμερικανικές ανάγκες ή θα έπρεπε οι ΗΠΑ να ωθήσουν τον κομμουνισμό σε υποχώρηση;»²³².

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου σηματοδοτεί το τέλος της «εγνολογικής απλότητας» στον ορισμό φίλων και εχθρών²³³. Στη μεταψυχροπολεμική εποχή, αναδύεται η πολυπλοκότητα και η ρευστότητα στην πρόσληψη αντιπάλων και συμμάχων. Απόπειρες σκιαγράφησης και ερμηνείας των νέων διαιρέσεων που αναδύονται από το τέλος του διπολισμού δίνουν έμφαση στους πολιτισμικούς παράγοντες²³⁴. Καθοριστικής σημασίας για τη διαμόρφωση των μεταψυχροπολεμικών ορισμών του εχθρού, αλλά και για τη διάκριση εσωτερικού-εξωτερικού εχθρού, υπήρξε η τρομοκρατική επίθεση στο έδαφος των ΗΠΑ την 11^η Σεπτεμβρίου 2009, που έφερε στο προσκήνιο της δημόσιας συζήτησης την απειλή του ισλαμικού φονταμενταλισμού, ενώ ανέδειξε την έννοια της τρομοκρατίας σε βασικό στοιχείο της έννοιας του εχθρού στη μεταψυχροπολεμική εποχή²³⁵.

2.9 ΣΥΝΟΨΗ

Συνοψίζοντας, η μελέτη της ιδεολογικής και επικοινωνιακής διάστασης της ψυχροπολεμικής αναμέτρησης παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς φωτίζει τη διαπλοκή του πολιτικού με το πολιτισμικό. Σκιαγραφώντας, το σχηματισμό, τις διαστάσεις και την εξέλιξη της έννοιας του σοβιετικού/κομμουνιστικού κινδύνου, αποκτούμε μία εικόνα για τις κυρίαρχες ιδεολογικές παραδοχές της ψυχροπολεμικής περιόδου, που διέπουν τα πεδία της πολιτικής, της κοινωνίας και της κουλτούρας όσον αφορά το λεγόμενο δυτικό κόσμο. Οι παραδοχές αυτές αποτελούν το πεδίο σύγκλισης, αλλά και διαπραγμάτευσης, Αμερικανών και Ευρωπαίων και βρίσκονται σε διαλεκτική σχέση με τις επιμέρους, εθνικά, ιδεολογικά και πολιτισμικά ρεύματα. Από τη μελέτη τους, προκύπτει ότι ο ορισμός και η πρόσληψη του εχθρού είναι μία σύνθετη και σωρευτική διαδικασία, που διαπερνά τον πολιτικό λόγο, τη χάραξη πολιτικής και τη μαζική κουλτούρα της ψυχροπολεμικής περιόδου.

Αυτό είναι και το πλαίσιο, στο οποίο εντάσσεται και η περίπτωση της Ελλάδας, ως μέλος του δυτικού κόσμου, της Ατλαντικής Συμμαχίας και αποδέκτη της βοήθειας του Σχεδίου Μάρσαλ. Οι ιδιότητες αυτές συνεπάγονται, ως ένα βαθμό, και

²³² Ibid, σελ.221-228.

²³³ Ibid, σελ.218.

²³⁴ Ένα εμβληματικό παράδειγμα αυτής της τάσης αποτελεί το έργο του Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon&Schuster, Νέα Υόρκη 1996.

²³⁵ Ενδεικτικά, Marvin Perry and Howard Negrin (επιμελ.), *The Theory and Practice of Islamic Terrorism*, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire 2008.

την αφομοίωση στοιχείων της δυτικής ψυχροπολεμικής, ιδεολογίας και κουλτούρας. Στόχος μας είναι να αναδείξουμε στα επόμενα κεφάλαια, το βαθμό στον οποίο συντελείται αυτή η αφομοίωση, καθώς και η ανάδυση ανταγωνιστικών προς αυτά στοιχείων. Ειδικότερα, θα εστιάσουμε στη διαλεκτική σχέση του αντικομμουνισμού, ως επίσημης ιδεολογίας της μετεμφυλιακής Ελλάδας, και στην ανάπτυξη του αντιαμερικανισμού, που έρχεται να αποδυναμώσει βασικές σταθερές της κυρίαρχης ιδεολογίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3:

Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΑΝΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΨΥΧΡΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ:

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ, ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ Μ. ΒΡΕΤΑΝΙΑΣ

3.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εστίασαμε στη διαμόρφωση της ψυχροπολεμικής συναίνεσης και στις βασικές έννοιες που τη διέπουν. Στο παρόν κεφάλαιο, θα εξετάσουμε την ανάπτυξη ενός φαινομένου, το οποίο αμφισβητεί βασικές πτυχές αυτής της συναίνεσης. Πρόκειται για τον ευρωπαϊκό αντιαμερικανισμό, όπως διαμορφώνεται στη μεταπολεμική περίοδο. Αν και οι απαρχές του φαινομένου ανάγονται σε προγενέστερη περίοδο, και συγκεκριμένα στην περίοδο του Διαφωτισμού, ωστόσο η εδραίωση της αμερικανικής ηγεμονίας μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο τροποποιεί σημαντικά το περιεχόμενο και την έκφραση του αντιαμερικανισμού. Ένα ερώτημα, το οποίο λανθάνει στην παρουσίαση του ευρωπαϊκού αντιαμερικανισμού που ακολουθεί, είναι κατά πόσο οι θεματικές και η εκφορά αυτού του λόγου μάς επιτρέπουν να μιλήσουμε για έναν κοινό ευρωπαϊκό λόγο που αναδύεται στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, με σημείο αναφοράς όψεις της αμερικανικής πολιτικής, οικονομικής, στρατιωτικής και πολιτιστικής παρουσίας των ΗΠΑ στη Γηραιά Ήπειρο.

Οι χώρες στις οποίες θα αναφερθούμε είναι η Γαλλία, η Γερμανία και η Μ. Βρετανία. Οι χώρες αυτές, παρά το γεγονός ότι ανήκαν σε διαφορετικά στρατόπεδα στο πλαίσιο του Β΄ παγκοσμίου πολέμου, συγκαταλέγονται και οι τρεις στους χαμένους του Αμερικανικού Αιώνα¹. Η πατρότητα του όρου «αμερικανικός αιώνας» ανήκει στον εκδότη του περιοδικού *Life*, Henry Luce, ο οποίος τον χρησιμοποίησε σε άρθρο του το 1941, προκειμένου να υπογραμμίσει την ανάγκη οι ΗΠΑ να εγκαταλείψουν τον απομονωτισμό και να διαδραματίσουν ηγετικό ρόλο στη διεθνή σκηνή προωθώντας τη δημοκρατία και την ελευθερία².

¹ Alexander Stephan, "Cold War Alliances and the Emergence of Transatlantic Competition: An Introduction", στο Alexander Stephan (επιμελ.), *The Americanization of Europe. Culture, Diplomacy, and Anti-Americanism after 1945*, Berghahn Books, Νέα Υόρκη/Οξφόρδη 2007, σελ.8. David S. Painter and Melvyn P. Leffler, "Introduction: The International System and the Origins of the Cold War", στο Melvyn P. Leffler and David S. Painter (επιμελ.), *Origins of the Cold War. An International History*, Routledge, Νέα Υόρκη 1994, σελ.3.

² Ivan Krastev, "Introduction", στο Alan McPherson and Ivan Krastev (επιμελ.), *The Anti-American Century*, Central European University Press, Βουδαπέστη 2007, σελ.1

Ωστόσο, καθώς οι απαρχές του ευρωπαϊκού αντιαμερικανισμού ανάγονται στο 18^ο αιώνα, όπως ήδη αναφέραμε, είναι απαραίτητη μια σύντομη ιστορική αναδρομή στον τρόπο με τον οποίο η Ευρώπη προσλαμβάνει και αναπαριστά την Αμερική από την εποχή της ανακάλυψής της. Η ανακάλυψη της Αμερικής, τόσο ως πραγματικό όσο και ως συμβολικό γεγονός, κατέχει ιδιαίτερη θέση στη σκέψη και στο έργο των Διαφωτιστών. Διανοητές όπως ο Λοκ ταύτισαν το Νέο Κόσμο με τη φυσική κατάσταση, με τις πρωταρχικές συνθήκες ύπαρξης της ανθρωπότητας, πριν την έλευση του πολιτισμού. Στις συνθήκες αυτές, ο Νέος Κόσμος ισοδυναμεί με έναν χαμένο παράδεισο, είναι μια ουτοπία τοποθετημένη στις απαρχές της ανθρωπότητας, πολύ μακριά από τη διαβρωτική επίδραση της νεωτερικότητας.

Εξάλλου, η φιλοσοφική και λογοτεχνική παράδοση γύρω από την έννοια της ουτοπίας όπως είχε οικοδομηθεί μέσα από έργα όπως η *Ουτοπία* του Τόμας Μουρ (1516) ή η *Νέα Ατλαντίδα* του Φράνσις Μπέηκον (1627) διευκόλυνε την τοποθέτηση του χαμένου παραδείσου στη μακρινή, απέναντι όχθη του Ατλαντικού. Στο πλαίσιο αυτό, διατυπώνεται η θέση ότι η Αμερική, περισσότερο από κάθε άλλη χώρα, υπήρξε δημιούργημα της φαντασίας των Ευρωπαίων³. Η πρόσληψη της Αμερικής ως ενός τόπου ελεύθερου από τα δεσμά της ιστορίας, μια *tabula rasa*, επιτρέπει την προβολή σε αυτήν οραμάτων κοινωνικής αλλαγής και προόδου. Σε αυτή τη γραμμή σκέψης, συναντάμε τους Μαρξ και Ένγκελς και μια σειρά προοδευτικών διανοουμένων. Ωστόσο, η «παθητική και πρωτεϊκή» εικόνα της Αμερικής μεταβάλλεται ριζικά στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, καθώς η παρουσία των ΗΠΑ στη διεθνή σκηνή γίνεται ολοένα και πιο αισθητή⁴.

Η άλλη όψη αυτής της αναπαράστασης είναι η πρόσληψη της Αμερικής ως απειλής για ό, τι αντιπροσωπεύει η Ευρώπη, η οποία αποτυπώνεται στις κυρίαρχες έννοιες της παρακμής και του εκφυλισμού, που αναφέρονται στο Νέο Κόσμο. Κατά την περίοδο του Διαφωτισμού, η έννοια της παρακμής συνδέεται με βιολογίζουσες αναφορές και τοποθετείται στη σφαίρα των φυσικών φαινομένων. Με το τέλος της περιόδου του Διαφωτισμού, ωστόσο, αυτές οι μεταφορές χάνουν την ισχύ τους και η έννοια της παρακμής μετατίθεται στο πεδίο των κοινωνικών και πολιτικών

³ Dan Diner, *America in the Eyes of the Germans. An Essay on Anti-Americanism*, Markus Wiener Publishers, Πρίνστον 1996, σελ. 3-4. David M. Kennedy, "Imagining America: The Promise and Peril of Boundlessness", στο Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), *Anti-Americanisms in World Politics*, ό. π., σελ.39-45.

⁴ David M. Kennedy, ό. π., σελ.45-51.

φαινομένων⁵. Ο συντηρητισμός ως αντίδραση στη Γαλλική (και στην Αμερικανική) Επανάσταση και ο Ρομαντισμός αποτέλεσαν δύο ακόμη σημαντικές πηγές εχθρότητας προς την Αμερική από την πλευρά των Ευρωπαίων διανοουμένων. Ο τεχνοκρατικός πολιτισμός των ΗΠΑ και η απουσία μίας ομοιογενούς εθνικής κοινότητας, ενός *volk*, βρίσκονται στο επίκεντρο της απόρριψης της Αμερικής από τους Ρομαντικούς⁶.

Η παραδοχή ή ο φόβος που λανθάνει σε αυτό το σύστημα λόγου είναι ότι το κοινωνικό και πολιτικό μοντέλο των ΗΠΑ αποτελεί το μέλλον για τον Παλαιό Κόσμο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το έργο του Alexis de Tocqueville *Η Δημοκρατία στην Αμερική*⁷. Ενδεικτική της αμφίθυμης στάσης απέναντι στην αποτίμηση του Νέου Κόσμου, αποτελεί η θέση που εκφράζει ο Χέγκελ στη *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, σύμφωνα με την οποία η Αμερική στη μέχρι τότε πορεία της αποτελούσε απλή αντανάκλαση του Παλαιού Κόσμου, ενώ ως «Γη του Μέλλοντος» τίθεται εκτός των ενδιαφερόντων της μελέτης του⁸.

Η Αμερική προβάλλει, λοιπόν, ως η αντιθετική όψη της Ευρώπης και λειτουργεί, παράλληλα, σαν ένα μέσο προβολής των αρνητικών διαστάσεων της νεωτερικότητας, οι οποίες χρεώνονται αποκλειστικά στις ΗΠΑ. Υπό το πρίσμα αυτό, η Αμερική λειτουργεί ως μεταφορά. Σαν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης, ο Dan Diner, επικαλείται το δημόσιο λόγο που περιέβαλε την επέτειο των 500 ετών από την ανακάλυψη της Αμερικής στην Ευρώπη. Η ανακάλυψη της αμερικανικής ηπείρου και η συγκρότηση των ΗΠΑ-γιατί ο όρος Αμερική σε αυτού του είδους το λόγο είναι ταυτόσημος με τις ΗΠΑ-αναπαρίσταται ως ένα είδος «προπατορικού αμαρτήματος», ως η απαρχή του «κακού» για την παγκόσμια ιστορία⁹.

Στο πλαίσιο της αντινεωτερικής διάστασης του ευρωπαϊκού αντιαμερικανισμού, εντάσσεται και η συγγένεια, δομική και ρητορική, του αντιαμερικανισμού με τον αντισημιτισμό και η συγχώνευση, σε πολλές περιπτώσεις

⁵ Dan Diner, ό. π., σελ.7-8. Σχετικά με την αναπαράσταση της Αμερικής ως μιας βιολογικά εκφυλισμένης χώρας βλέπε και, Barry Rubin and Judith Colp Rubin, *Hating America: A History*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2004, σελ.3-19.

⁶ James Ceaser, "The Philosophical Origins of Anti-Americanism in Europe", στο Paul Hollander (επιμελ.), *Understanding Anti-Americanism*, ό. π., σελ.48-49. Σχετικά με την εχθρότητα μέρους των ευρωπαϊκών ελίτ προς την Αμερικανική Δημοκρατία, βλέπε επίσης Barry Rubin and Judith Colp Rubin, ό. π., σελ.21-43.

⁷ Alexis de Tocqueville *Η Δημοκρατία στην Αμερική* [Εισαγωγή: Γιώργος Μανιάτης, Μετάφραση: Μπάμπης Λυκούδης], Στοχαστής, Αθήνα 1996.

⁸ Γκέοργκ Χέγκελ, *Φιλοσοφία της Ιστορίας* [Μετάφραση: Αχιλλέας Βαγενάς], Αναγνωστίδης, Αθήνα (χ.χ) σελ.96.

⁹ Dan Diner, ό. π., σελ.5-6.

της εικόνας του Αμερικανού και του Εβραίου εχθρού. Και τα δύο αυτά φαινόμενα θεωρούνται από ορισμένους μελετητές του αντιαμερικανισμού απόρροια των αντιδράσεων απέναντι στη νεωτερικότητα¹⁰. Ωστόσο, ο Brian Klug εφιστά την προσοχή στην ανάγκη διάκρισης αντιαμερικανισμού και αντισημιτισμού, τονίζοντας ότι η ταύτιση Αμερικανών και Εβραίων, ως από κοινού θυμάτων προκατάληψης, είναι παραπλανητική¹¹.

Πάντως, από την εποχή του Διαφωτισμού και μέχρι και τον εικοστό αιώνα, η Αμερική λειτούργησε για την Ευρώπη ως ο κατεξοχήν Άλλος, επιδρώντας καθοριστικά στη διαμόρφωση και στον επανακαθορισμό των επιμέρους εθνικών ταυτοτήτων¹². Όπως σημειώνει ο Philippe Roger, η Αμερική όντας «*το ακριβώς αντίθετο της Ευρώπης, μπορεί να προσφέρει στους Ευρωπαίους την ανεκτίμητη υπηρεσία να τους δια φωτίσει γι' αυτό που δεν είναι*»¹³.

Εξάλλου, μία σημαντική πολιτισμική συνιστώσα του ευρωπαϊκού αντιαμερικανισμού, όπως αποκρυσταλλώνεται σε χώρες όπως η Γαλλία ή η Γερμανία, συνδέεται με την έκφραση της θρησκευτικότητας στις ΗΠΑ και την απουσία ισχυρής καθολικής παράδοσης. Ο προτεσταντισμός θεωρήθηκε η γενεσιουργός αιτία για μια σειρά αρνητικών χαρακτηριστικών του βορειοαμερικανικού μοντέλου. Η άλλη όψη αυτής της πεποίθησης είναι η θετική αναπαράσταση της καθολικής Λατινικής Αμερικής¹⁴.

Όσον αφορά την πρόσληψη της αμερικανικής ισχύος στη μεταπολεμική περίοδο και την αξιολόγηση του ρόλου των ΗΠΑ στη διεθνή σκηνή, οι έρευνες κοινής γνώμης μάς παρέχουν ορισμένες ενδείξεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε μια σειρά δημοσκοπήσεων που διενεργήθηκαν για το θέμα αυτό, από τη δεκαετία του 1960 και μέχρι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οι πολίτες των χωρών της Δυτικής Ευρώπης (Μ.Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία) δηλώνουν στο σχετικό ερώτημα ότι θα επιθυμούσαν η ισχύς των ΗΠΑ να είναι ίση με εκείνη της ΕΣΣΔ και όχι

¹⁰ Ibid, σελ.20.

¹¹ Brian Klug, "A Plea for Distinctions-Disentangling Anti-Americanism from Anti-Semitism", στο Alan McPherson and Ivan Krastev (επιμελ.), ό. π., σελ.127-153.

¹² Dan Diner, ό. π., σελ.22. Richard Kuisel, *Seducing the French: the dilemma of Americanization*, ό. π., σελ.6. Russell A. Berman, *Anti-Americanism in Europe*, ό. π., σελ. 76-77. Στο σημείο αυτό, θα άξιζε να αντιπαραβάλλουμε το επιχείρημα του Said ότι η αναπαράσταση της Ανατολής και ο λόγος του Οριενταλισμού ήταν αλληλένδετα με την κατασκευή της ευρωπαϊκής ταυτότητας, Edward D. Said, *Οριενταλισμός*, [Μετάφραση: Φώτης Τερζάκης], Νεφέλη, Αθήνα 1996, σελ.16-20.

¹³ Philippe Roger, *L' Ennemi Americain*, ό. π., σελ.370.

¹⁴ Ibid, σελ.15. Επίσης, Emilio Gentile, "Impending Modernity: Fascism and the Ambivalent Image of the United States", *Journal of Contemporary History*, Vol.28 (1993), σελ.9.

υπέρτερη¹⁵. Ο Pierangelo Isernia στη μελέτη του για τον ευρωπαϊκό αντιαμερικανισμό στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, καταδεικνύει ότι ο αντικομμουνισμός και ο αντισοβιετισμός ήταν μία σημαντική συνιστώσα του ευρωπαϊκού φιλοαμερικανισμού στην πρώτη περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, όπως επίσης ότι ο φιλοαμερικανισμός εμφανίζεται ενισχυμένος σε περιόδους έντασης στις σχέσεις των δύο συνασπισμών. Ωστόσο, στην ύστερη φάση του Ψυχρού Πολέμου και σε περιόδους ύφεσης, η σημασία του αντικομμουνισμού όσον αφορά το φιλοαμερικανισμό μειώνεται σημαντικά, ενώ και ο ίδιος ο φιλοαμερικανισμός υφίσταται κάμψη. Στις περιπτώσεις αυτές, ο αντιαμερικανισμός και ο αντισοβιετισμός δε λειτουργούν ως αντιστρόφως ανάλογα μεγέθη, αλλά αναπτύσσονται παράλληλα, αντανακλώντας την πρόσληψη από τους Ευρωπαίους και των δύο υπερδυνάμεων ως απειλή¹⁶.

Με το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου και στο πλαίσιο της αντιπαράθεσης με τον σοβιετικό/κομμουνιστικό εχθρό, για την οποία κάναμε λόγο και σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι ΗΠΑ επιστράτευαν όλα τα μέσα της δημόσιας και πολιτιστικής διπλωματίας¹⁷ προκειμένου να κερδίσουν «τις καρδιές και τα μυαλά» των Ευρωπαίων. Η αμερικανική λαϊκή κουλτούρα υπήρξε ένα από τα αποτελεσματικότερα «όπλα» στο πλαίσιο αυτής της μάχης διεισδύοντας, σε πρώτο στάδιο, στην ευρωπαϊκή νεολαία και, στη συνέχεια, στο σύνολο του πληθυσμού. Με

¹⁵ Bruce Russett and Donald R. DeLuca, "Theater Nuclear Forces: Public Opinion in Western Europe", *Political Science Quarterly*, Vol. 98, No 2, (summer 1983) σελ.191-192. Η σχετική ερώτηση που αφορούσε σε κάθε χώρα ένα δείγμα από τις ελίτ και ένα δείγμα από την κοινή γνώμη είχε ως εξής: «Ανεξάρτητα από τι πραγματικά πιστεύετε ότι θα συμβεί, εσείς προσωπικά ποιος θα επιθυμούσατε να είναι πιο ισχυρός σε δέκα χρόνια από τώρα, οι ΗΠΑ, ή η ΕΣΣΔ, ή θα προτιμούσατε να είναι ισοδύναμοι;». Ενδεικτικά, στην έρευνα του 1974, τα ποσοστά της προτίμησης της ισοδυναμίας ήταν, όσον αφορά τις ελίτ, τα ακόλουθα: Βρετανία, 61%, Γαλλία, 62%, Γερμανία, 61%, Ιταλία, 60%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για την κοινή γνώμη ήταν 47%, 62%, 51%, 54%. Επίσης, Leo P. Crespi, "West European Perceptions of the United States", *Political Psychology*, Vol.4, No 4, (1983), σελ. 720.

¹⁶ Για τους σκοπούς αυτής της μελέτης, ο Isernia αναλύει μια σειρά ερευνών κοινής γνώμης που πραγματοποιήθηκαν την περίοδο 1952-1970 στη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ιταλία και τη Μ.Βρετανία, Pierangelo Isernia, "Anti-Americanism in Europe during the Cold War", στο Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), *Anti-Americanisms in World Politics*, ό. π., σελ.83-91.

¹⁷ Σύμφωνα με την Manuela Aguilar, πολιτιστική διπλωματία είναι ο «ο τρόπος με τον οποίο η κυβέρνηση μιας χώρας προβάλλει τη χώρα αυτή στο λαό μιας ξένης χώρας προκειμένου να επιτύχει ορισμένους στόχους. Αυτή η διαδικασία αυτοπροβολής περιλαμβάνει τη μεταφορά και ανταλλαγή μέσων επικοινωνίας και εκπροσώπων από τη σφαίρα του πολιτισμού, καθώς επίσης και την ανταλλαγή φοιτητών, διδακτικού προσωπικού, ακαδημαϊκών, κυβερνητικών εκπροσώπων κλπ, στο βαθμό που η διαδικασία αυτή κατευθύνεται και χρηματοδοτείται, έστω εν μέρει, από κυβερνητικές υπηρεσίες. Η πολιτιστική διπλωματία περιλαμβάνει επίσης τη δραστηριότητα κυβερνητικών υπηρεσιών που είναι επιφορτισμένες με τη διάδοση στο εξωτερικό πληροφοριών, ειδήσεων και ερμηνευτικού υλικού για τη χώρα και την εξωτερική της πολιτική υποβοηθώντας έτσι την εκπλήρωση στόχων εξωτερικής πολιτικής μέσω της άσκησης επιρροής στην κοινή γνώμη άλλων χωρών». Βλέπε σχετικά, Manuela Aguilar, *Cultural Diplomacy and Foreign Policy. German-American Relations 1955-1968*, Peter Lang Publishing, Νέα Υόρκη 1996, σελ.8.

βάση όσα εκτέθηκαν και στο προηγούμενο κεφάλαιο, φαίνεται εύλογη η παρατήρηση του Volker Berghahn ότι η προσέγγιση της αμερικανοποίησης ως ταυτόσημης με τον εκσυγχρονισμό των κοινωνιών, σχεδόν ως μιας «φυσικής» διαδικασίας, που προωθείται από τις διεργασίες της παγκοσμιοποίησης, συσκοτίζει το συνειδητό και εμπρόθετο χαρακτήρα αυτής της προσπάθειας, που μπορεί να είναι εμφανέστερος όσον αφορά τα πεδία της πολιτικής και της οικονομίας, αλλά είναι εξίσου υπαρκτός και στα πεδία της κοινωνίας και του πολιτισμού¹⁸.

Παρότι το ορόσημο του 1945 όσον αφορά τον εξαμερικανισμό της Ευρώπης είναι συμβατικό και για ορισμένες περιπτώσεις αμφισβητήσιμο, ωστόσο, για τους μελετητές σηματοδοτεί ένα σημαντικό σημείο καμπής για τις ευρωπαϊκές κοινωνίες, την κατάργηση της διάκρισης μεταξύ υψηλής και λαϊκής κουλτούρας¹⁹ στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα. Ο εκσυγχρονισμός και η εμπορευματοποίηση της κουλτούρας και του ελεύθερου χρόνου στην ευρωπαϊκή ήπειρο αποδίδεται στην επικράτηση των αμερικανικών πολιτιστικών προτύπων²⁰.

Ωστόσο, η ελιτίστικη, αριστοκρατική αφετηρία του ευρωπαϊκού αντιαμερικανισμού τροφοδότησε το στερεότυπο περί της αμερικανικής πολιτισμικής κατωτερότητας και την πεποίθηση ότι ο αμερικανικός πολιτισμός αποτελεί μια αποτυχημένη απομίμηση του ευρωπαϊκού²¹. Η επικράτηση της μαζικής κουλτούρας κατά τα αμερικανικά πρότυπα συνοδεύτηκε από τις κατηγορίες ότι ο ελάχιστος κοινός παρονομαστής των μαζικών προτιμήσεων καθιερώθηκε ως μέτρο αποτίμησης της πολιτιστικής δημιουργίας²².

Στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας, καθοριστικός υπήρξε ο ρόλος της αμερικανικής κινηματογραφικής βιομηχανίας, η οποία ήδη από το Μεσοπόλεμο έχει αποκτήσει το προβάδισμα έναντι των ευρωπαϊκών ανταγωνιστών της²³. Συμπληρωματικά προς αυτό, γενικεύθηκε η χρήση της αγγλικής γλώσσας ως κοινός

¹⁸ Volker Berghahn, *America and the Intellectual Cold Wars in Europe*, Princeton University Press Πρίνστον 2001, σελ. xix.

¹⁹ Για τη διάκριση υψηλής και λαϊκής κουλτούρας στην Ευρώπη στα τέλη του 19^{ου} αι και τις αρχές του 20^{ου} και την πρόσληψη της Αμερικής ως απειλής απέναντι στην ευρωπαϊκή υψηλή κουλτούρα στη διάρκεια του 20^{ου} αι, Volker Berghahn, ό. π., σελ.86-92.

²⁰ Alexander Stephan, "Cold War Alliances and the Emergence of Transatlantic Competition: An Introduction", ό. π., σελ.1-2, 14.

²¹ Dan Diner, ό. π., σελ.23-24.

²² Rob Kroes, "Imaginary Americas in Europe's Public Space", στο Alexander Stephan (επιμελ.), ό. π., σελ.351.

²³ Σχετικά με την ανάπτυξη της αμερικανικής κινηματογραφικής βιομηχανίας την περίοδο 1918-1920, την επίδραση της στις ευρωπαϊκές κινηματογραφικές παραγωγές και την προσπάθεια απάντησης ή προσαρμογής των τελευταίων στις προκλήσεις του αμερικανικού μοντέλου, Victoria de Grazia, "Mass Culture and Sovereignty: The American Challenge to European Cinemas, 1920-1960", *The Journal of Modern History*, Vol.61, No 1, (March 1989), σελ. 53-87.

κώδικας και στο πλαίσιο της ενδοευρωπαϊκής παραγωγής πολιτιστικών και καταναλωτικών μηνυμάτων²⁴.

Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι μέχρι την περίοδο 1960-1970 και τη συντελεσθείσα επανάσταση στους τομείς της επικοινωνίας, των ΜΜΕ και των μεταφορών, η Αμερική παρέμενε για τους Ευρωπαίους μακρινή και ξένη, περισσότερο ένα σύνολο μύθων, προβολών και προκαταλήψεων, παρά μια απτή πραγματικότητα²⁵.

Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι ο όρος αμερικανοποίηση/εξαμερικανισμός (Americanization) που χρησιμοποιείται για την υιοθέτηση στοιχείων του οικονομικού, κοινωνικού και πολιτισμικού μοντέλου από τις χώρες της Ευρώπης παραπέμπει σε μια ανεπεξέργαστη και ολοκληρωτική αποδοχή του αμερικανικού μοντέλου στο πλαίσιο μιας μονόδρομης διαδικασίας. Στην πράξη, όμως, η αφομοίωση των στοιχείων αυτών ήταν το αποτέλεσμα μιας σύνθετης διαδικασίας διαπραγμάτευσης, προσαρμογής και υβριδοποίησης²⁶.

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, είναι χρήσιμη η παρατήρηση της Mary Nolan ότι τόσο ο μεταπολεμικός πολιτισμικός αντιαμερικανισμός, όσο και η θετική πρόσληψη του Αμερικανισμού στηρίχτηκαν στην κοινή πεποίθηση, που για τους μεν φάνταζε ελπιδοφόρα, ενώ στους δε προκαλούσε φόβο, ότι στο τέλος όλος ο κόσμος θα γινόταν Αμερική²⁷.

Σε κάθε περίπτωση, ο ευρωπαϊκός αντιαμερικανισμός αποτελεί ένα δυναμικό φαινόμενο, το οποίο διακρίνεται και από τις αντιφάσεις του. Κατεξοχήν έκφραση αυτών των αντιφάσεων αποτελεί η συνύπαρξη του φιλοαμερικανισμού με τον αντιαμερικανισμό και η διαλεκτική τους σχέση²⁸. Ενδεικτική αυτής της τάσης, είναι η υιοθέτηση από τα ευρωπαϊκά κινήματα διαμαρτυρίας, παρά τον αντιαμερικανικό τους προσανατολισμό, των μεθόδων και των πρακτικών των αμερικανικών κινημάτων της

²⁴ Alexander Stephan, "Cold War Alliances and the Emergence of Transatlantic Competition: An Introduction", ό. π., σελ.16. Rob Kroes, "Imaginary Americas in Europe's Public Space", ό. π., σελ.348.

²⁵ Alexander Stephan, ό. π., σελ.15.

²⁶ Ibid, σελ.16. Rob Kroes, ό. π., σελ.348.

²⁷ Mary Nolan, "Anti-Americanization in Germany", στο Andrew Ross and Kristin Ross (επιμελ.), *Anti-Americanism*, New York University Press, Νέα Υόρκη 2004, σελ.138-139.

²⁸ Dan Diner, ό. π., σελ.27.

περιόδου 1960-1970, όπως το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα και το φοιτητικό κίνημα²⁹.

Διερευνώντας το ερώτημα που διατυπώσαμε και νωρίτερα σχετικά με το κατά πόσο η πρόσληψη της Αμερικής από τους Ευρωπαίους συνδέεται, μεταξύ άλλων, με την ανάδυση ενός ευρωπαϊκού λόγου, ο Rob Kroes επισημαίνει ότι η αμερικανική πολιτιστική διείσδυση είχε, μεταξύ άλλων, ως συνέπεια τη σφυρηλάτηση μιας κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας. Καταλήγει, λοιπόν, στη διατύπωση του οξύμωρου συμπεράσματος ότι ο εξαμερικανισμός της Ευρώπης συνέτεινε στον «εξευρωπαϊσμό» της. Καταρχήν, προβάλλει το προκλητικό, ίσως, επιχείρημα ότι η αμερικανική μαζική κουλτούρα, που διαπερνούσε τα επιμέρους εθνικά σύνορα, ήταν στην ουσία η μόνη κοινή ευρωπαϊκή κουλτούρα που μοιράζονταν τα ευρωπαϊκά κράτη στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα. Επιπλέον, εστιάζοντας στο πεδίο της «κουλτούρας της κατανάλωσης» και της λαϊκής κουλτούρας, υποστηρίζει ότι η αμερικανική πολιτιστική και διαφημιστική παραγωγή απευθυνόμενη αφενός στους Ευρωπαίους σαν ένα ενιαίο ακροατήριο και αναπαριστώντας αφετέρου την Αμερική ως έναν ενιαίο χώρο που δεν διακόπτεται από σύνορα, άσκησε βαθιά επίδραση και στον τρόπο πρόσληψης και αναπαράστασης της ευρωπαϊκής ηπείρου από τους κατοίκους της³⁰.

Τόσο η εξιδανικευμένη εκδοχή του αμερικανισμού όσο και η δαιμονοποίηση του χρησιμεύει, διά της καταδεικνυόμενης αντίθεσης, ως μέσο καθορισμού της ευρωπαϊκής ταυτότητας³¹. Φαίνεται, λοιπόν, βάσιμο να υποστηριχθεί ότι ο αντιαμερικανισμός αναδεικνύεται σε κοινό σημείο αναφοράς για τις επιμέρους ευρωπαϊκές κουλτούρες, και υπό αυτήν την έννοια, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως στοιχείο της ευρωπαϊκής ταυτότητας στη μεταπολεμική περίοδο³². Ακόμη περισσότερο, μετά το τέλος του ψυχροπολεμικού διπολισμού, επιφανείς μελετητές υποστηρίζουν τη θέση ότι ο ευρωπαϊκός αντιαμερικανισμός μπορεί ιδωθεί και ως «όχημα έκφρασης» μιας νέας ευρωπαϊκής ταυτότητας, η οποία διαμορφώνεται αντιθετικά προς την κυρίαρχη υπερδύναμη³³.

²⁹ Alexander Stephan, ό. π., σελ.15. Michael Freund, "Affinity and Resentment: A Historical Sketch of German Attitudes", στο Paul Hollander (επιμελ.), *Understanding Anti-Americanism*, ό. π., σελ.114-115.

³⁰ Rob Kroes, ό. π., σελ.346-351.

³¹ Sophie Meunier, "The Distinctiveness of French Anti-Americanism", στο Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., σελ.147.

³² Alexander Stephan, ό. π., σελ.14. Russell A. Berman, ό. π., σελ. 76-77.

³³ Russell A.Berman, ό. π., σελ. xi-xii, 9-10. Και Paul Hollander, "Introduction: The New Virulence and Popularity", στο Paul Hollander (επιμελ.), ό. π., σελ.12-14. Στο πλαίσιο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι στο Γερμανικό Ιστορικό Ινστιτούτο στην Ουάσιγκτον βρίσκεται σε εξέλιξη ένα ερευνητικό

3.2 ΓΕΡΜΑΝΙΑ

Έχει υποστηριχθεί ότι στη Γερμανία, περισσότερο ίσως απ' ό,τι σε κάθε άλλο ευρωπαϊκό έθνος, η Αμερική αποτέλεσε το κατεξοχήν μέσο αναπαράστασης της εθνικής αυτοεικόνας λόγω των μετασχηματισμών που υπέστη η γερμανική κρατική οντότητα στη διάρκεια του εικοστού αιώνα. Οι μετασχηματισμοί αυτοί συνεπάγονταν αναπόφευκτα μια διαρκή τροποποίηση του ορισμού και της πρόσληψης του εχθρού για τους Γερμανούς³⁴.

Για την κατανόηση του ψυχροπολεμικού γερμανικού αντιαμερικανισμού, είναι χρήσιμη η υπόμνηση της προϋπάρχουσας παράδοσης εχθρότητας προς τις ΗΠΑ, η οποία είχε εν πολλοίς πολιτισμικές αναφορές. Το υπόστρωμα αυτό ερμηνεύεται πληρέστερα αν ληφθεί υπόψη ο αντιδυτικισμός που προϋπήρχε στη γερμανική πολιτική κουλτούρα και ανάγεται στην περίοδο των Ναπολεόντιων Πολέμων και στις μνήμες της γαλλικής κατοχής των γερμανικών εδαφών. Οι μνήμες αυτές αποτέλεσαν το πρίσμα μέσα από το οποίο ερμηνεύτηκε η κατοχή της Γερμανίας από τις νικήτριες δυνάμεις μετά το τέλος του β' παγκοσμίου πολέμου. Επιπλέον, οι ΗΠΑ, λόγω και της ταύτισής τους με τη Μ. Βρετανία επί τη βάση του στερεοτύπου περί αγγλοσαξωνικής συγγένειας, υπήρξαν οι κληρονόμοι και του αντιβρετανικού αίσθηματος των Γερμανών³⁵.

Η περίοδος του Ρομαντισμού, με την εχθρότητα προς τις αξίες της νεωτερικής κοινωνίας, υπήρξε επίσης καθοριστική για τη διαμόρφωση μιας σειράς αρνητικών στερεοτύπων που αφορούσαν στις ΗΠΑ και την αποκρυστάλλωση των σχημάτων και των ρηματικών τρόπων με τους οποίους αυτά εκφράζονταν. Οι μεγάλες επαναστάσεις του 18^{ου} αι (η Αμερικανική Επανάσταση του 1776, η Γαλλική Επανάσταση του 1789) που συνδέθηκαν με την εγκαθίδρυση της νεωτερικής δημοκρατίας, αντιμετωπίστηκαν ως εκφράσεις ενός κατακριτέου ορθολογισμού, ωφελιμισμού και υλισμού. Από τη σκοπιά αυτή, θεωρήθηκαν ως έκφραση του τεχνικού πολιτισμού (civilization), ο οποίος αντιδιαστέλλεται προς την υψηλή γερμανική κουλτούρα (culture). Σε μια σειρά λογοτεχνικών έργων του γερμανικού ρομαντισμού, η Αμερική προβάλλεται ως ο κατεξοχήν τόπος του τεχνικού πολιτισμού, σε αντιδιαστολή προς τη Γερμανία η

πρόγραμμα υπό την επίβλεψη του Dr. Philipp Gassert, το οποίο διερευνά την υπόθεση εργασίας ότι ολόκληρη η περίοδος από το 1898 μέχρι την 11^η Σεπτεμβρίου 2001 θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ο «αντιαμερικανικός αιώνας».

Πηγή: http://www.ghi-dc.org/index.php?option=com_content&view=article&id=144&Itemid=156

· Για την περίοδο 1945-1989 αναφερόμαστε στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας.

³⁴ Sander L. Gilman, "Introduction", στο Dan Diner, ό. π., σελ xvi-xvii.

³⁵ Dan Diner, ό. π., σελ.25-26.

οποία ταυτίζεται με την έννοια της κουλτούρας³⁶. Σταδιακά, σε αυτού του είδους τα έργα, η αντίθεση Γερμανίας-Αμερικής απέκτησε εθνικό περιεχόμενο και έτσι οι έννοιες της γερμανικότητας και της αμερικανικότητας παγιώθηκαν ως ουσιωδώς αντίθετες³⁷. Απόρροια των αριστοκρατικών καταβολών του αντιαμερικανισμού είναι η πεποίθηση που επιβίωσε και μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, σύμφωνα με την οποία οι Αμερικανοί δε διαθέτουν στρατιωτικές αρετές. Η αριστοκρατική προκατάληψη έναντι των ΗΠΑ εκφράζεται και με τον αντίθετο τρόπο, ως εκλεκτική συμπάθεια προς το κοινωνικό και πολιτισμικό μοντέλο του αμερικανικού Νότου³⁸.

Επιπλέον, η ταύτιση της Αμερικής με τη νεωτερικότητα, διαμόρφωσε ένα δημοφιλέστατο λογοτεχνικό μοτίβο στη γερμανική φιλολογία του 19^{ου} αι, τη λεγόμενη «Ινδιάνικη λογοτεχνία». Στο επίκεντρο αυτής της λογοτεχνικής παραγωγής τοποθετούνται οι γηγενείς κάτοικοι της αμερικανικής ηπείρου ως σύμβολα της ανέγγιχτης από τον πολιτισμό Φύσης, ένας συνδυασμός θάρρους, δυναμισμού και ευγένειας, κατά το πρότυπο του «ευγενούς αγρίου» (“noble savage”) και αντιδιαστέλλονται προς τους νεοφερμένους αποίκους του Νέου Κόσμου, που αναπαρίστανται ως φορείς της διάβρωσης³⁹.

Ωστόσο, σε ό,τι αφορά τις πολιτικές της συνδηλώσεις, η Αμερική λειτουργεί ως θετικό σύμβολο στο πλαίσιο των επαναστάσεων του 1848/9. Για την ανερχόμενη αστική τάξη, ο πολιτικός και οικονομικός φιλελευθερισμός που αντιπροσωπεύει η Αμερική, αποτελούν θετικές αξίες. Αλλά και ηγετικά στελέχη του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος επιφυλάσσουν θετικές αναφορές στις ΗΠΑ. Το θετικό αυτό κλίμα ανατρέπεται στις αρχές του 20^{ου} αι, καθώς οι ΗΠΑ εξελίσσονται σε δανειστή της Γερμανίας, ενώ γίνονται αντιληπτές ως οικονομική απειλή από τους γερμανικούς επιχειρηματικούς κύκλους. Στο πλαίσιο αυτό, γνωρίζει διάδοση ο όρος αμερικανοποίηση, που εκλαμβάνεται ως οικονομική και πολιτισμική απειλή και θεωρείται συνώνυμη της μαζικής και απρόσωπης κοινωνίας. Η εχθρότητα προς την Αμερική κορυφώθηκε με το ξέσπασμα του Α' παγκοσμίου πολέμου και συμβάδιζε με

³⁶ Dan Diner, ό. π., σελ.31-37.

³⁷ Ibid, σελ.41.

³⁸ Ibid, σελ.15-22. Για τη λειτουργία του αμερικανικού Νότου ως συμβόλου της «άλλης Αμερικής», στο πλαίσιο του αντιαμερικανικού λόγου, βλέπε και Nathalie Dessens, “Ο μύθος του Νότου: Δοξάζοντας την αντι-Αμερική”, στο Ομάδα Βορειοαμερικανικών Μελετών και Έρευνας [Συλλογή και παρουσίαση μελετών: Sylvie Mathe, εισαγωγή: Σώτη Τριανταφύλλου, πρόλογος: Ηλίας Ιωακείμογλου], *Αντιαμερικανισμός: Οδηγίες Χρήσης*, [Μετάφραση από τα γαλλικά: Αλίκη Κεραμίδα, Μετάφραση από τα αγγλικά: Γιώργος Παρλαλόγλου], Πατάκης, Αθήνα 2002, σελ.47-59.

³⁹ Dan Diner, ό. π., σελ.44. Michael Freund, “Affinity and Resentment: A Historical Sketch of German Attitudes”, ό. π., σελ.110.

το έντονο αντιβρετανικό αίσθημα, καθώς η κοινή γνώμη αντιλαμβανόταν ως ταυτόσημη την απειλή των «αγγλοσαξονικών» δυνάμεων⁴⁰.

Η ωρίμανση του αντιαμερικανικού αισθήματος κορυφώθηκε την περίοδο της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Η Δημοκρατία της Βαϊμάρης αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της διαλεκτικής σχέσης φιλοαμερικανισμού και αντιαμερικανισμού, για την οποία κάναμε λόγο προηγουμένως. Την περίοδο αυτή, εντάθηκε ο εξαμερικανισμός της Γερμανίας σε επίπεδο οικονομίας και κουλτούρας, ενώ, παράλληλα, τέθηκαν οι βάσεις για την ανάπτυξη του αντιαμερικανισμού στη μεταπολεμική περίοδο⁴¹.

Πέρα από την οδυνηρή εμπειρία της ήττας και της κατάρρευσης της γερμανικής αυτοκρατορίας, η Αμερική ταυτίζεται με την απώλεια της οικονομικής ανεξαρτησίας και τη διάβρωση των παραδοσιακών γερμανικών αξιών από την έλευση της μαζικής κοινωνίας. Σταδιακά, αναπτύσσεται ένας αντικαπιταλιστικός και αντιμπεριαλιστικός λόγος, στο επίκεντρο του οποίου βρίσκονται οι ΗΠΑ σε ρόλο θύτη, που αποτελεί κοινό πεδίο για πολιτικές συνιστώσες τόσο της Δεξιάς όσο και της Αριστεράς. Στην αντιμπεριαλιστική ρητορική εισχωρούν συχνά και στοιχεία αντισημιτισμού, καθώς οι ΗΠΑ θεωρούνται φορείς του εβραϊκού πνεύματος, ενώ στο σύστημα των μεταφορών κυριαρχούν οι έννοιες της συνωμοσίας και του εκφυλισμού σχετικά με το ρόλο των Εβραίων και των Αμερικανών⁴². Η σύνδεση του αντιαμερικανισμού με τον αντισημιτισμό βρίσκει στη Γερμανία τη χαρακτηριστικότερη έκφρασή της⁴³.

Τα στοιχεία αυτά βρίσκονται σε ισχύ και οξύνονται κατά τη ναζιστική περίοδο, αν και το ναζιστικό καθεστώς ακολούθησε μια αντιφατική πολιτική όσον αφορά την αναπαράσταση των ΗΠΑ από τη ναζιστική προπαγάνδα⁴⁴. Έτσι, παρά την ιδεολογική εχθρότητα του ναζισμού προς τις ΗΠΑ, τα γερμανικά ΜΜΕ υποχρεώθηκαν να απαλείψουν τις αντιαμερικανικές τους αιχμές, προκειμένου να

⁴⁰ Dan Diner, ό. π., σελ.46-51.

⁴¹ Ibid, σελ.27, 69.

⁴² Ibid, 55-73.

⁴³ Ibid, σελ.20. Σχετικά με την έννοια και την εικόνα του Εβραίου εχθρού στη Γερμανία, αλλά και την ταύτιση των Εβραίων με τη νεωτερικότητα, Omer Bartov, “Defining Enemies, Making Victims: German, Jews and the Holocaust”, *The American Historical Review*, Vol.103, No 3, (June 1998), σελ.779-785. Επίσης, σχετικά με τη σύνδεση αντιαμερικανισμού-αντισημιτισμού στη Γαλλία κατά το Μεσοπόλεμο και το β' παγκόσμιο πόλεμο, Philippe Roger, ό. π., σελ.464-467.

⁴⁴ Αντιφατική υπήρξε και η στάση του ιταλικού φασιστικού καθεστώτος απέναντι στην Αμερική, κυρίως λόγω της αμφίσημης προσέγγισης της νεωτερικότητας, κατεξοχήν έκφραση της οποίας θεωρείτο η Αμερική. Ωστόσο, ο ιταλικός φασισμός αξιοποίησε κατά κόρον τα στερεότυπα περί αμερικανικής πολιτιστικής κατωτερότητας, Emilio Gentile, “Impending Modernity: Fascism and the Ambivalent Image of the United States”, *Journal of Contemporary History*, Vol.28 (1993), σελ.7-20.

αποτραπεί η είσοδος της Αμερικής στον πόλεμο. Όμως, μετά το 1941, τόσο τα ΜΜΕ όσο και η γερμανική γραμματεία βρίθουν αντιαμερικανικών αναφορών. Παρά το γεγονός ότι αυτό υπαγορευόταν από τις προπαγανδιστικές ανάγκες του καθεστώτος, στα σχετικά κείμενα είναι εμφανής η διάσταση της συνέχειας με την προναζιστική περίοδο. Ένα από τα στοιχεία αυτά είναι και ο αντισημιτισμός⁴⁵.

Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι ο ιδεολογικός αντιαμερικανισμός του ναζιστικού καθεστώτος εμπεριείχε και τις αντιφάσεις του, καθώς δεν έλειπε ο θαυμασμός και η προσπάθεια υιοθέτησης επιμέρους στοιχείων του αμερικανικού μοντέλου, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την τεχνολογική πρόοδο και τη μαζική παραγωγή καταναλωτικών αγαθών, με πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα το εγχείρημα για την παραγωγή του Volkswagen. Από την άλλη πλευρά, το καθεστώς ήταν ιδιαίτερα αυστηρό απέναντι στη διάδοση αμερικανικών πολιτιστικών αγαθών, όπως η μουσική τζαζ⁴⁶.

Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να προχωρήσουμε στην πρόσληψη της Αμερικής από τους Γερμανούς κατά τη μεταπολεμική περίοδο, επισημαίνοντας τα στοιχεία συνέχειας και ασυνέχειας που ανακύπτουν. Η Δυτική Γερμανία υπήρξε κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου πρότυπο οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής αμερικανοποίησης. Η ίδια η συγκρότηση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας έφερε ανεξίτηλη την αμερικανική σφραγίδα, ενώ αυξημένος ήταν ο βαθμός εξάρτησής της από τις ΗΠΑ κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960⁴⁷.

Πέρα από την τεράστια υλική καταστροφή που είχε υποστεί, η Γερμανία ήταν μια «ηθικά αποπροσανατολισμένη» χώρα. Αντιμέτωπη με την απαξίωση της κουλτούρας και του ιστορικού της παρελθόντος που είχε επιφέρει ο ναζισμός, βίωνε πιεστική την ανάγκη να αντικαταστήσει τη χαμένη της εθνική ταυτότητα με μία νέα. Ενδεικτικός γι' αυτήν την αίσθηση της ριζικής ανατροπής, αλλά και της ανάγκης για μια νέα αρχή, είναι ο όρος «ώρα μηδέν» που χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα προκειμένου να περιγράψει τη σημασία του έτους 1945⁴⁸. Στο πλαίσιο αυτό, ο φιλοαμερικανισμός λειτούργησε ως υποκατάστατο του εθνικισμού. Η ταύτιση με τις ΗΠΑ ερχόταν να αναπληρώσει την αδυναμία ταύτισης με το εθνική ιστορία και κουλτούρα⁴⁹.

⁴⁵ Dan Diner, ό. π., σελ.82-103.

⁴⁶ Ibid, σελ.85-87.

⁴⁷ Mary Nolan, *Anti-Americanization in Germany*, ό. π., σελ.127.

⁴⁸ Alexander Stephan, *A Special German Case of Cultural Americanization*, ό. π., σελ.69-70.

⁴⁹ Harald Mueller and Thomas Risse-Kappen, "Origins of Estrangement. The Peace Movement and the Changed Image of America in West Germany", *International Security*, Vol.12, No 1, (summer 1987), σελ.53, 72-73.

Για ένα μέρος των πολιτικών ελίτ, ήταν κατανοητό ότι η ένταση και όχι η αποκλιμάκωση μεταξύ Ανατολής και Δύσης ευνοούσε τη Γερμανία, έστω και αν το τίμημα ήταν η οριστική διαίρεση της χώρας. Οι ΗΠΑ προέβαλαν ως ο μόνος εγγυητής της γερμανικής ελευθερίας. Η πόλη του Βερολίνου αναδείχθηκε σε σύμβολο της αλληλεγγύης των πρόσφατα ηττημένων με τους νικητές εν όψει της εμφάνισης του νέου κοινού εχθρού. Ο αεροπορικός ανεφοδιασμός της πόλης το διάστημα Ιουλίου 1948-Μαρτίου 1949 συνέβαλε καθοριστικά στην «*ψυχολογική ενσωμάτωση*» της Γερμανίας στη Δύση⁵⁰.

Ο Dan Diner αμφισβητεί τη γνησιότητα και το βάθος του φιλοαμερικανισμού του γερμανικού πληθυσμού στη δυτική ζώνη κατοχής, υποστηρίζοντας ότι πήγαζε κυρίως από το φόβο της σοβιετικής απειλής και την εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος στο ανατολικό τμήμα της χώρας⁵¹. Η ίδια η αμερικανική κατοχή επί του γερμανικού εδάφους προκαλούσε τη δυσφορία της κοινής γνώμης. Όσον αφορά την καθημερινότητα, η συμπεριφορά και τα ήθη των Αμερικανών στρατιωτών, ως κατοχικής δύναμης, αποτελούσαν μία επιπλέον εστία έντασης, για την αντιμετώπιση της οποίας το αμερικανικό επιτελείο επιδόθηκε σε μια σειρά ρυθμίσεων και απαγορεύσεων⁵².

Εξάλλου, τα αντιαμερικανικά και αντισημητικά στερεότυπα της ναζιστικής περιόδου διατηρούσαν μέρος της ισχύος τους και έρχονταν στην επιφάνεια, ιδιαίτερα καθώς υπήρχε έντονη η αίσθηση μιας επικρεμάμενης τελικής κρίσης των Συμμάχων, και κατεξοχήν των ΗΠΑ, για τη γερμανική ενοχή και το μέλλον της χώρας. Στο επίπεδο της κοινής γνώμης, ήταν δημοφιλής η πρόσληψη της Γερμανίας ως θύματος του πολέμου⁵³ και η πεποίθηση ότι οι Σύμμαχοι, και όχι το ναζιστικό καθεστώς, επέφεραν τα γερμανικά δεινά. Η πεποίθηση αυτή συνδεόταν με τη διαδεδομένη αντίληψη ότι η ανεπτυγμένη βιομηχανική παραγωγή της Γερμανίας προκαλούσε το

⁵⁰ Alfred Grosser, "France and Germany in the Atlantic Community", *International Organization*, Vol.17, No 3, (Summer 1963), σελ.555.

⁵¹ Ωστόσο, ο Alexander Stephan σκιαγραφεί μια περισσότερο ειδυλλιακή εικόνα όσον αφορά την υποδοχή των Αμερικανών στρατιωτών και τις σχέσεις τους με το ντόπιο πληθυσμό, Alexander Stephan, "A Special German Case of Cultural Americanization", ό. π., σελ.78-79.

⁵² John Willoughby, "The Sexual Behavior of American GIs during the early years of the Occupation of Germany", *The Journal of Military History*, Vol.62, No 1, (January 1998), σελ.155-174.

⁵³ Ειδικότερα, όσον αφορά τους βομβαρδισμούς των γερμανικών πόλεων από τις συμμαχικές/αμερικανικές δυνάμεις και τον αντίκτυπό τους στη συλλογική μνήμη, οι Harald Mueller και Thomas-Risse-Kappen υποστηρίζουν ότι οι σχετικές μνήμες μεταδόθηκαν προφορικά από γενιά σε γενιά και είχαν μια λανθάνουσα, αλλά μακροχρόνια επίδραση, που εκδηλώθηκε με σαφήνεια στην περίπτωση του πολέμου του Βιετνάμ, Harald Mueller and Thomas-Risse-Kappen, ό. π., σελ.73.

φθόνο των Συμμάχων κατά την προπολεμική περίοδο και θα επηρέαζε τις αποφάσεις τους για τη μεταπολεμική συγκρότηση της γερμανικής οικονομίας⁵⁴.

Η αυτοεικόνα λοιπόν των Γερμανών, κατά την τελευταία φάση του πολέμου, και ακόμη εντονότερα μετά το τέλος του, στηρίχθηκε εν πολλοίς στην έννοια του θύματος⁵⁵. Οι Γερμανοί λοιπόν εμφανίζονταν ως θύματα του ναζισμού αρχικά και της Δύσης, και ιδιαίτερα των ΗΠΑ, στη συνέχεια. Η πρόσληψη της Αμερικής ως εχθρού είχε καταρχάς ως σημείο αναφοράς τη στρατιωτική ισχύ και την ιμπεριαλιστική πολιτική των ΗΠΑ, ενώ στη συνέχεια η έμφαση μετατοπίστηκε στο πεδίο του «πολιτισμικού ιμπεριαλισμού», ως απειλή προς τη γερμανικότητα. Εξάλλου, η έλξη που ασκούσε ο αμερικανισμός στη γερμανική νεολαία διευκόλυνε την ταυτόχρονη αναπαράστασή του ως εξωτερικού και ως εσωτερικού εχθρού⁵⁶.

Η πρόσληψη του αμερικανισμού ως απειλής, και ειδικότερα ως νόσου, αποδεικνύει τη διάρκειά της στο χρόνο και αποτυπώνεται και στη δεκαετία του 1980 και στον τρόπο που διεξάγεται η συζήτηση για την εμφάνιση μιας νέας, επικίνδυνης νόσου, του AIDS. Το AIDS καταγράφεται στη γερμανική κουλτούρα ως αμερικανική νόσος, που συμβαδίζει με την αρνητική εικόνα του Αμερικανού. Στο ζήτημα αυτό, εντοπίζεται μία εμφανής συνέχεια σε σχέση με την προπολεμική περίοδο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, σε ό, τι αφορά την παθολογική αναπαράσταση του Αμερικανού και την ταύτιση του με την εικόνα του Εβραίου, ως φορέων των εκφυλιστικών συνεπειών της νεωτερικότητας. Επιπλέον, τόσο η έννοια του Αμερικανού όσο και η έννοια του Εβραίου συνδέονται με την εικόνα των σύγχρονων πόλεων, που αναπαρίστανται ως τόποι μιας σειράς παθολογικών καταστάσεων, όπως τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα. Στη γερμανική μεταπολεμική κουλτούρα,

⁵⁴ Dan Diner, ό. π., σελ.109-112.

⁵⁵ Σε αυτό το σύστημα σκέψης, προκρίθηκε μια αρκετά περιοριστικός ορισμός της έννοιας του θύτη και, αντίθετα, ένας ιδιαίτερα εκτατικός ορισμός του θύματος. Απόρροια αυτής της συλλογιστικής, ήταν η από κοινού αναπαράσταση των Εβραίων και των Γερμανών ως θυμάτων του ίδιου εξωτερικού εχθρού, Omer Bartov, ό. π., σελ.787-790. Επίσης, Robert G. Moeller, “War Stories: The Search for a Usable Past in the Federal Republic of Germany”, *The American Historical Review*, Vol.101, No 4, (October 1996), σελ. 1008-1048.

⁵⁶ Omer Bartov, ό. π., σελ.790. Ο συγγραφέας ανιχνεύει επίσης απεικονίσεις της διάβρωσης της γερμανικότητας από τον αμερικανισμό στο δημοφιλές σήριαλ της γερμανικής τηλεόρασης *Heimat* (1984), και στην ταινία «Ο Γάμος της Μαρίας Μπράουν» του Rainer Werner Fassbinder (1979). Σχετικά με την αναπαράσταση της Αμερικής και των Αμερικανών στο *Heimat*, αλλά και την αναδιαπραγμάτευση της γερμανικής ταυτότητας και ιστορίας σε αυτό, Michael E. Geisler, “‘Heimat’ and the German Left: The Anamnesis of a Trauma”, *New German Critique*, No 36, (autumn 1985), σελ.63-66. Ενδεικτική είναι η αρνητική αναπαράσταση του ροκ εν ρολ και ειδικότερα του Έλβις Πρίσλεϋ από το γερμανικό τύπο και η έντονα επικριτική στάση του έναντι των νεαρών Γερμανίδων θαυμαστριών του, Uta G. Poiger, “Rock ‘n’ Roll, Female Sexuality and the Cold War Battle over German Identities”, *The Journal of Modern History*, Vol.68, No 3, (September 1996), σελ.577-616.

κατεξοχήν πόλη συνδεδεμένη με την εικόνα του Αμερικανού θεωρείται το Βερολίνο⁵⁷.

Πάντως, το γεγονός είναι ότι από το 1945, και ακόμα περισσότερο από το 1947, οι ΗΠΑ επιδόθηκαν σε μια συστηματική προσπάθεια αναδιοργάνωσης κάθε πτυχής της πολιτιστικής ζωής της Γερμανίας, με απώτερο στόχο τον εξαμερικανισμό της, κινητοποιώντας άφθονους υλικούς και ανθρώπινους πόρους⁵⁸. Στο πλαίσιο αυτής της εκστρατείας, δε δίστασαν να προχωρήσουν και σε πρακτικές λογοκρισίας και απαγορεύσεων με κριτήριο τον λανθάνοντα αντιαμερικανικό ή φιλοκομμουνιστικό προσανατολισμό επιμέρους δραστηριοτήτων. Από τη δεκαετία του 1960 και ύστερα, ο ρόλος των επίσημων αμερικανικών φορέων στη διαδικασία του εξαμερικανισμού υποχώρησε και αντικαταστάθηκε από τις δυνάμεις της αγοράς και υποβοηθήθηκε και από την ανάπτυξη της γερμανικής οικονομίας και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού⁵⁹.

Η αμερικανική πολιτιστική εισβολή προκάλεσε την αντίδραση των συντηρητικών ελίτ. Οι τελευταίες θεωρούσαν ότι επικράτησε ένα αγγλοσαξωνικό ωφελιμιστικό πολιτιστικό πρότυπο το οποίο εξυψώνει τα έργα του τεχνικού πολιτισμού έναντι των δημιουργημάτων της κουλτούρας και κατά συνέπεια υποβαθμίζει τις γερμανικές αξίες και παραδόσεις. Επιπλέον, τόσο οι ελίτ όσο και τα μεσαία μορφωμένα στρώματα αντιδρούσαν απέναντι στην κατάργηση των ορίων υψηλής και λαϊκής κουλτούρας, που προέκυπτε από το αμερικανικό μοντέλο. Είναι μάλιστα ενδιαφέρον ότι αντιλαμβάνονταν την απειλή απέναντι στο γερμανικό και εν γένει τον ευρωπαϊκό πολιτισμό ως διπλή, τόσο ως προς την προέλευση όσο και ως προς τον στόχο της. Τόσο ο αμερικανισμός όσο και ο μπολσεβικισμός, θεωρούνταν απειλές που συνδέονταν με τη νεωτερικότητα⁶⁰. Στο πλαίσιο αυτό, οι χριστιανοδημοκράτες στις αρχές της δεκαετίας του 1950 προέβαλαν την έννοια της «Χριστιανικής Δύσης» όσον αφορά τη γερμανική πολιτιστική ταυτότητα ως ενός

⁵⁷ Sandler L. Gilman, "Plague in Germany, 1939/1989: Cultural Images of Race, Space and Disease", *Modern Language Notes (MLN)*, Vol.104, No5, Comparative Literature, (December 1989), σελ.1159-1165.

⁵⁸ Σχετικά με τους στόχους και τη δράση της αμερικανικής πολιτιστικής διπλωματίας στη μεταπολεμική Γερμανία, Manuela Aguilar, *Cultural Diplomacy and Foreign Policy*, ό. π., σελ.69-73, 128-170. Επίσης, για το ίδιο θέμα με έμφαση στην προσωπική περίπτωση του Sephard Stone, επιφανούς στελέχους του ιδρύματος Ford, Volker Berghahn, ό. π., σελ.52-76,

⁵⁹ Alexander Stephan, *A Special German Case of Cultural Americanization*, ό. π., σελ.70-79.

⁶⁰ Ibid, σελ.72-75.

τρίτου δρόμου ανάμεσα στα αντιπαρατιθέμενα πολιτισμικά πρότυπα που εκπροσωπούσαν οι δύο υπερδυνάμεις⁶¹.

Το ζήτημα της ταυτότητας και της γερμανικής αυτοεικόνας βρίσκεται στον πυρήνα του μεταπολεμικού αντιαμερικανισμού διαπερνώντας τη διαιρετική τομή Αριστεράς-Δεξιάς. Η δημιουργία της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας ερμηνεύεται ως αμερικανικό δημιούργημα και ως πράξη προδοσίας εκ μέρους των Γερμανών πολιτικών⁶². Ακόμη και η απειλή από Ανατολάς, ενίσχυε το αντιαμερικανικό αίσθημα αντί της αφοσίωσης στις ΗΠΑ, καθώς θεωρείτο ότι η αμερικανική πολιτική και στρατηγική έναντι της ΕΣΣΔ έθετε σε κίνδυνο την ασφάλεια της Γερμανίας⁶³.

Εξάλλου στο πλαίσιο του μεταπολεμικού εθνικισμού και της γερμανικής άκρας δεξιάς, προβάλλει εμφαντικά η ιδέα της ευρωπαϊκής ενότητας ως μίας τρίτης δύναμης μεταξύ ΗΠΑ και ΕΣΣΔ, που θα διασφαλίζει τη γερμανική υπόσταση. Οι φορείς αυτών των τάσεων, που εμπνέονταν από το Ρομαντισμό και εμφανίζονταν συγχρόνως ως αντιαμερικανοί και αντισοβιετικοί, αποδοκίμαζαν, ωστόσο, τα Σχέδια Σουμάν και Πλεβέν, με το επιχείρημα ότι προωθούσαν στην πραγματικότητα την εκμετάλλευση της Γερμανίας από τους Δυτικούς. Παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις όσον αφορά την ευρωπαϊκή ιδέα των εθνικιστών και ακροδεξιών, κοινό σημείο αναφοράς τους αποτελούσε ο αντιαμερικανισμός και η απόρριψη του αμερικανικού πολιτικού και κοινωνικοοικονομικού μοντέλου⁶⁴.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, η Δ. Γερμανία διέθετε την πλέον εξαμερικανισμένη οικονομία στην Ευρώπη⁶⁵ και αποτελούσε τη σημαντικότερη ευρωπαϊκή οικονομική δύναμη. Ο εξαμερικανισμός της γερμανικής οικονομίας συνίστατο στην επίτευξη της μαζικής παραγωγής και της μαζικής κατανάλωσης, το λεγόμενο «γερμανικό θαύμα», μια διαδικασία η οποία βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη

⁶¹ Uta G. Poiger, ό. π., σελ.591.

⁶² Είναι ενδεικτικός ο προσβλητικός χαρακτηρισμός «*Καγκελλάριος των Συμμάχων*», που απήυθνε ο ηγέτης της αντιπολίτευσης προς τον Κόνραντ Αντενάουερ σε μια θυελλώδη συνεδρίαση του Κοινοβουλίου, Alfred Grosser, “France and Germany in the Atlantic Community”, *International Organization*, Vol.17, No 3, (Summer 1963), σελ.556. Σχετικά με τη μετριοπαθή άσκηση κριτικής στις ΗΠΑ από το SPD στη δεκαετία του 1950, βλέπε Henry L. Bretton, “The German Social Democratic Party and the International Situation”, *The American Political Science Review*, Vol.47, No 4, (December 1953), σελ.994-995.

⁶³ Dan Diner, ό. π., σελ.109-112.

⁶⁴ Kurt P. Tauber, “German Nationalists and European Union”, *Political Science Quarterly*, Vol.74, No 4, (December 1959), σελ.564-589.

⁶⁵ Volker Berghahn, *The Americanization of West German Industry, 1945-1973*, Cambridge University Press, Κάιμπριτζ 1986. Albert Diegmann, “American Deconcentration Policy in the Ruhr Coal Industry”, στο Jeffry M. Diefendorf, Axel Frohn and Hermann-Joseph Rupieper (επιμελ.), *American Policy and the Reconstruction of West Germany 1945-1955*, Cambridge University Press, Κάιμπριτζ 1993, σελ.197-215.

από τη δεκαετία του 1950. Ωστόσο, μέχρι και τη δεκαετία του 1970, το στοιχείο της μαζικής κατανάλωσης αντιμετωπιζόταν με αμφιθυμία από τη γερμανική κοινωνία και δεν είχε πλήρως ενσωματωθεί στη γερμανική κουλτούρα, καθώς η ανησυχία για τις διαβρωτικές της συνέπειες παρέμενε. Από τη δεκαετία του 1970, ωστόσο, η κατανάλωση ήταν πλέον «κοινωνικά καθαγιασμένη»⁶⁶.

Ο οικονομικός εξαμερικανισμός συμπορεύτηκε, εξάλλου, με τον πολιτισμικό. Αν και η αμερικάνικη πολιτισμική διείσδυση στη Γερμανία είχε ξεκινήσει από τη δεκαετία του 1920, προκαλώντας σημαντικές αντιδράσεις, απέκτησε νέα ένταση στη μεταπολεμική περίοδο. Η Mary Nolan υποστηρίζει ότι ένας βασικός λόγος για την εξασθενημένη αντίδραση στην αμερικανική πολιτισμική διείσδυση υπήρξε το γεγονός ότι οι πολιτιστικοί θεσμοί και οι μορφωμένες ελίτ της Γερμανίας είχαν συνδεθεί με το ναζιστικό παρελθόν⁶⁷. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, η αντίδραση στην αμερικανική πολιτισμική επιρροή έχει πλέον ατονήσει και δεν υφίσταται ως πολιτικό διακύβευμα. Η πολιτικοποιημένη φοιτητική νεολαία, που εμφορείται από πολιτικό αντιαμερικανισμό⁶⁸, είναι πλήρως ενσωματωμένη στην αμερικανική μαζική κουλτούρα⁶⁹. Από τη δεκαετία του 1970 και εξής, ο πολιτικός αντιαμερικανισμός ή σύμφωνα με τη γερμανική διατύπωση η *Amerikakritik*, πήρε την πρωτοκαθεδρία σε σχέση με τον πολιτισμικό⁷⁰.

Ωστόσο και η *Amerikakritik* έχει ως σημείο αναφοράς τη διαφοροποίηση από το αμερικάνικο μοντέλο, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τα ακόλουθα τέσσερα ζητήματα, το ρόλο της θρησκείας και το βαθμό κοσμικότητας του κράτους, το κοινωνικό κράτος, το περιβάλλον και την οικολογία, καθώς και τη διαχείριση της μνήμης του Β' παγκοσμίου πολέμου. Ο λεγόμενος καπιταλισμός του Ρήνου και η παρακαταθήκη του στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής και των εργασιακών σχέσεων διαφοροποιούν σαφώς το γερμανικό μοντέλο από το αμερικανικό, ιδίως μετά την επικράτηση της νεοφιλελεύθερης ορθοδοξίας⁷¹. Επίσης, η σημασία των νέων κοινωνικών κινημάτων (κίνημα ειρήνης, οικολογία κλπ) στη γερμανική πολιτική κουλτούρα οδήγησαν στην ιεράρχηση των περιβαλλοντικών θεμάτων στις πρώτες θέσεις της δημόσιας θεματολογίας. Υπό το πρίσμα αυτό, το αμερικάνικο μοντέλο ανάπτυξης δέχτηκε

⁶⁶ Mary Nolan, *Anti-Americanization in Germany*, ό. π., σελ. 132.

⁶⁷ Ibid, σελ.134.

⁶⁸ Manuela Aguilar, ό. π., σελ.249-250.

⁶⁹ Alexander Stephan, *A Special German Case of Cultural Americanization*, ό. π., σελ.81. Michael Freund, ό. π., σελ.114-115.

⁷⁰ Mary Nolan, ό. π., σελ.134.

⁷¹ Ibid, σελ.134-138.

σφοδρή κριτική για την παραγνώριση του περιβαλλοντικού κόστους. Τέλος, όσον αφορά την ιστορική μνήμη του Β' παγκοσμίου πολέμου, Γερμανοί και Αμερικανοί διαφοροποιούνται ριζικά. Για τους Αμερικανούς, ο πόλεμος αναπαρίσταται ως μια νικηφόρος περίοδος ηρωισμού, ενώ για τους Γερμανούς συνεπάγεται ένα βαρύτατο αίσθημα ενοχής και θλίψης για τις ανυπολόγιστες καταστροφές που επέφερε⁷².

Όσον αφορά το σημασιολογικό και ρηματικό πεδίο του ψυχροπολεμικού αντιαμερικανισμού, είναι χαρακτηριστικό ότι οι ΗΠΑ ταυτίζονται σταδιακά, ιδιαίτερα από τις μεταπολεμικές γενιές, με το ναζιστικό καθεστώς και την εγκληματική πολιτική του. Η σύνδεση αυτή δεν είναι συμπτωματική ή αποσπασματική, αλλά χαρακτηρίζεται από συστηματικότητα και αποτυπώθηκε έντονα στο κίνημα διαμαρτυρίας για τον πόλεμο του Βιετνάμ. Στον αντιιμπεριαλιστικό λόγο της γερμανικής νεολαίας, τα εγκλήματα των Αμερικανών στο Βιετνάμ εξομοιώθηκαν με τα εγκλήματα της γενιάς των πατέρων. Ενδεικτική αυτής της διάθεσης γενίκευσης του κακού, υπήρξε και η υποκατάσταση του όρου ναζισμός από τον όρο φασισμός και η προβολή του στις ΗΠΑ⁷³.

Στην ύστερη, λοιπόν, φάση του Ψυχρού Πολέμου κυριάρχησε στη γερμανική πολιτική κουλτούρα ένας αριστερόστροφος αντιαμερικανισμός, ο οποίος είναι συμβατός με την αφομοίωση της αμερικανικής μαζικής κουλτούρας, αλλά τοποθετείται επικριτικά απέναντι στην εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ και εστιάζει στο κοινωνικό και περιβαλλοντικό κόστος του αμερικάνικου καπιταλιστικού μοντέλου⁷⁴.

Το γερμανικό αντιπυρηνικό κίνημα εντάσσεται στο πλαίσιο του ευρύτερου κινήματος Ειρήνης, που απέκτησε μαζικότητα και εντυπωσιακή δημόσια παρουσία στις αρχές της δεκαετίας του 1980 στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, και ιδιαίτερα στη Γερμανία, το Βέλγιο, την Ολλανδία, τη Μ. Βρετανία. Η θεματολογία και η συνθηματολογία του κινήματος μπορεί να συνοψιστεί στην αμφισβήτηση βασικών ψυχροπολεμικών παραδοχών, όπως η θεμελίωση της πολιτικής αποτροπής στον πυρηνικό εξοπλισμό και η συμμαχία με τις ΗΠΑ ως εγγύηση ασφαλείας. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, οι δύο αυτές παραδοχές ερμηνεύονται πλέον ως πηγή εξάρτησης και κινδύνου⁷⁵.

⁷² Mary Nolan, ό. π., σελ.134-138.

⁷³ Dan Diner, ό. π., σελ.118-130.

⁷⁴ Mary Nolan, ό. π., σελ.138.

⁷⁵ Joseff Joffe, "Peace and Populism: Why the European Anti-Nuclear Movement Failed", *International Security*, Vol.11, No 4, (spring 1987), σελ.3-4, 16-17. Επίσης, Holger Nehring, "Diverging Perceptions of Security. NATO, nuclear weapons and social protest", στο Andreas Wenger, Christian Nuenlist and Anna Locher (επιμελ.), *Transforming NATO in the Cold War. Challenges*

Ειδικότερα, στη Γερμανία, στο αντιπυρηνικό κίνημα συνασπίστηκαν προσωπικότητες όπως ο πρώην καγκελάριος Βίλλυ Μπραντ, οικολογικές και αντιπυρηνικές οργανώσεις, μέλη του κλήρου και θεολόγοι, το κόμμα των Πρασίνων⁷⁶, ενώ σημαντικός ήταν ο ρόλος του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος. Όσον αφορά το τελευταίο, τον τόνο έδιναν ακτιβιστές πανεπιστημιακής μόρφωσης της γενιάς του 1960, που είχαν συνειδητοποιηθεί πολιτικά μέσα από την αντιπαράθεση με ένα κατεστημένο που αντιλαμβάνονταν ως φιλοαμερικανικό και φιλονατοϊκό⁷⁷. Στην επιχειρηματολογία τους, οι ΗΠΑ εμφανίζονταν ως ο υποκινητής της διεθνούς έντασης και η ΕΣΣΔ ως θύμα της επιθετικότητας των Δυτικών. Το διάστημα 1981-1982, στη Βόννη πραγματοποιήθηκαν πορείες διαμαρτυρίας με τη συμμετοχή εκατοντάδων χιλιάδων διαδηλωτών, ενώ το ζήτημα των αμερικανικών πυρηνικών όπλων αποτέλεσε σημαντική πηγή αποσταθεροποίησης για την κυβέρνηση του Χέλμουτ Σμιτ⁷⁸.

Συνολικά, στο γερμανικό κίνημα ειρήνης υφείρπε ένας λανθάνων εθνικισμός, ενώ παρά τις περί ουδετερότητας διακηρύξεις του, ο προσανατολισμός του ήταν μάλλον αντιαμερικανικός⁷⁹. Εξάλλου, η αντίθεση στην εγκατάσταση πυρηνικών όπλων στο γερμανικό έδαφος, έφερε ξανά στο προσκήνιο το πρόβλημα της διαίρεσης της χώρας και την αντίληψη ότι η Γερμανία αποτελούσε «κατεχόμενη» χώρα ή έστω μια χώρα με περιορισμένη εθνική κυριαρχία⁸⁰.

Η ενίσχυση του αντιαμερικανισμού την περίοδο εκείνη ήταν αλληλένδετη με την αναζωπύρωση του γερμανικού εθνικισμού⁸¹-ή αλλιώς την εμφάνιση του

beyond Deterrence in the 1960s, Routledge, Λονδίνο 2007, σελ. 131-143. Σχετικά με τον αντινατοϊκό, αλλά και γενικότερο αντικαθεστωτικό χαρακτήρα του ευρωπαϊκού κινήματος ειρήνης, Kim Salomon, "The Peace Movement. An Anti-Establishment Movement", *Journal of Peace Research*, Vol.23, No 2, (June 1986), 115-127. Όσον αφορά την αντίθεση της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης, όπως καταγράφεται σε μια σειρά δημοσκοπήσεων, στη χρήση πυρηνικών όπλων από τις ΗΠΑ απέναντι σε ενδεχόμενη επίθεση της ΕΣΣΔ με συμβατικά όπλα, Leo P. Crespi, "West European Perceptions of the United States", ό. π., σελ. 717-728.

⁷⁶ Σχετικά με τη συγκρότηση του Κόμματος των Πρασίνων και τη διαμόρφωση του προγραμματικού του λόγου, βλέπε Horst Mewes, "The West German Green Party", *New German Critique*, No 28, (winter 1983), σελ.51-85.

⁷⁷ Σχετικά με την κοινωνική βάση του γερμανικού κινήματος ειρήνης, βλέπε και Harald Mueller and Thomas-Risse-Kappen, ό. π., σελ.62.

⁷⁸ Joseff Joffe, ό. π., σελ. 3-6, 27.

⁷⁹ Ενδεικτικά είναι τα αυξημένα ποσοστά αντιαμερικανισμού στο πλαίσιο του γερμανικού κινήματος ειρήνης σε σχέση με την ευρύτερη κοινή γνώμη, βλέπε Harald Mueller and Thomas-Risse-Kappen, ό. π., σελ.65-70.

⁸⁰ Dan Diner, ό. π., σελ.136-137. Για το ζήτημα αυτό βλέπε και Horst Mewes, ό. π., σελ.77-84. Επίσης, Joseff Joffe, ό. π., σελ.9.

⁸¹ Η αναζωπύρωση του γερμανικού εθνικισμού στις αρχές της δεκαετίας του 1980 επιβεβαιώνεται και από τα δημοσκοπικά ευρήματα, Hans-Georg Betz, "Deutschlandpolitik on the Margins: On the

λεγόμενου νεο-εθνικισμού- και την ευρύτερη διάδοση ουδετερόφιλων αισθημάτων. Οι τάσεις αυτές, που αποτυπώθηκαν και στο ειρηνιστικό κίνημα⁸², είχαν απήχηση τόσο στο χώρο της Αριστεράς όσο και της Δεξιάς. Ειδικότερα, όσον αφορά την τελευταία, την περίοδο αυτή, η λεγόμενη Νέα Δεξιά κατήγγειλε την πολιτική των υπερδυνάμεων, καθώς και τον οικονομικό ιμπεριαλισμό των πολυεθνικών, και υποστήριζε την ανάγκη χάραξης ενός τρίτου δρόμου μεταξύ καπιταλιστικού και σοσιαλιστικού μοντέλου αφενός και Ανατολής-Δύσης αφετέρου. Ο αντιαμερικανισμός της Νέας Δεξιάς συνδύαζε την κληρονομιά του πολιτιστικού αντιαμερικανισμού με την εχθρότητα προς τη δημοκρατία και το φιλελευθερισμό, ενώ συγχρόνως προωθούσε μια επανερμηνεία της γερμανικής ιστορίας βάσει της οποίας η Γερμανία ήταν το θύμα της συνωμοσίας των μεγάλων δυνάμεων⁸³.

Στο πλαίσιο της αναθεώρησης του ιστορικού παρελθόντος, οι νεοεθνικιστές υποστήριζαν ότι το στίγμα της ενοχής για τον πόλεμο και τη γενοκτονία των Εβραίων είχε επιβληθεί στους Γερμανούς από τις νικήτριες του πολέμου, κατοχικές δυνάμεις, προκειμένου να παραμείνει η Γερμανία αποδυναμωμένη και απομονωμένη στη διεθνή κοινότητα. Στην επιχειρηματολογία τους, η αποκατάσταση της εθνικής κυριαρχίας ήταν αλληλένδετη με την αποκατάσταση της ιστορικής μνήμης⁸⁴. Η Νέα Δεξιά προέτασσε τον εθνικισμό ως το μόνο αποτελεσματικό όπλο απέναντι στον ιμπεριαλισμό των υπερδυνάμεων και υποστήριζε ότι η Γερμανία θα έπρεπε να είναι αλληλέγγυα με τις χώρες του Τρίτου Κόσμου, καθώς και εκείνη ήταν θύμα της αποικιοκρατίας. Κοινό σημείο αναφοράς για το νεο-εθνικισμό τόσο της Αριστεράς όσο και της Δεξιάς ήταν το επιχείρημα περί αναγκαιότητας διάλυσης των δύο συνασπισμών και επανένωσης των δύο Γερμανιών⁸⁵. Στο πλαίσιο αυτό, οι μελετητές υποστηρίζουν ότι η γερμανική Αριστερά προσχώρησε στον πολιτιστικό

Evolution of Contemporary New Right Nationalism in the Federal Republic”, *New German Critique*, No 44, (spring-summer 1988), σελ.152.

⁸² Hans-Georg Betz, ό. π., σελ.128. Dan Diner, “‘The National Question’ in the Peace Movement-Origins and Tendencies”, *New German Critique*, Vol.28 (winter 1983), σελ. 86-107. Harald Mueller and Thomas Risse-Kappen, ό. π., σελ.84-85. Andrei S. Markovits, “On Anti-Americanism in West Germany”, *New German Critique*, No 34, (winter 1985), σελ.14-27. Andrei S. Markovits and Philip S.Gorski, *The German Left: Red, Green and beyond*, Polity Press, Οξφόρδη 1993.

⁸³ Hans-Georg Betz, ό. π., σελ. 129-155. Σχετικά με τη γενικότερη τάση επανερμηνείας του ιστορικού παρελθόντος στη Γερμανία την περίοδο αυτή, βλέπε Robert G. Moeller, “War Stories: The Search for a Usable Past in the Federal Republic of Germany”, *The American Historical Review*, Vol.101, No 4, (October 1996), σελ. 1041-1048.

⁸⁴ Michael Geyer and Michael Latham, “The Place of the Second World War in German Memory and History”, *New German Critique*, No 71, (spring-summer 1997), σελ.11-12.

⁸⁵ Hans-Georg Betz, ό. π., σελ. 129-155.

αντιαμερικανισμό, ενώ κατά το μεγαλύτερο μέρος της μεταπολεμική περιόδου, ήταν συνεπής στην υιοθέτηση ενός πολιτικού αντιαμερικανισμού⁸⁶.

Συνοψίζοντας τη μεταπολεμική περίοδο, οι Harald Mueller και Thomas-Risse-Kappen διακρίνουν τέσσερις φάσεις, όσον αφορά την εικόνα της Αμερικής στη Γερμανία, δίνοντας έμφαση στη γερμανική νεολαία: α) η «*Αμερική ως Εχθρός*», β) η «*Εξιδανικευμένη Αμερική*», γ) η «*Ιμπεριαλιστική και Ανήθικη Αμερική*», δ) η «*Επικίνδυνη Αμερική*». Στην πρώτη περίοδο που ανάγεται στον β' παγκόσμιο πόλεμο και διαρκεί μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1940, κυριαρχεί η εμπειρία και η ανάμνηση της στρατιωτικής αναμέτρησης με τις ΗΠΑ, ο βομβαρδισμός των γερμανικών πόλεων και η εγκατάσταση των αμερικανικών στρατευμάτων στο γερμανικό έδαφος ως κατοχικής δύναμης. Η δεύτερη περίοδος, η οποία καλύπτει τη δεκαετία του 1950 και μέρος της δεκαετίας του 1960, χαρακτηρίζεται από την έντονη ταύτιση με τις ΗΠΑ⁸⁷, εν μέρει λόγω της διάθεσης αποστασιοποίησης από το ναζιστικό παρελθόν και εν μέρει ως εχέγγυο προστασίας έναντι του σοβιετικού κινδύνου, την εδραίωση των δημοκρατικών θεσμών και την οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας, που οδήγησε σε μια παρατεταμένη περίοδο ευημερίας. Κατά την τρίτη περίοδο, ωστόσο, ο πόλεμος στο Βιετνάμ και η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ, σε συνδυασμό με τα πρώτα σημάδια ύφεσης της γερμανικής οικονομίας και μια διάθεση αμφισβήτησης του πολιτικού κατεστημένου, οδήγησε σε μια οξύτατη αντίθεση προς τις ΗΠΑ και απαξίωση της εικόνας τους. Παρά τη σχετική περίοδο ύφεσης στα τέλη της δεκαετίας του 1970, η ανάληψη της προεδρίας από τον Ρόναλντ Ρήγκαν⁸⁸ και η κλιμάκωση της έντασης στις σχέσεις των ΗΠΑ με την ΕΣΣΔ, οδήγησε στη διαμόρφωση της εικόνας των ΗΠΑ ως απειλής για τη γερμανική ασφάλεια, που σηματοδοτεί την τέταρτη περίοδο στη σχέση της γερμανικής κοινής γνώμης με τις ΗΠΑ⁸⁹. Ο γερμανικός αντιαμερικανισμός της δεκαετίας του 1980 έχει συγκεκριμένα δημογραφικά χαρακτηριστικά, καθώς εντοπίζεται στα νεότερης ηλικίας και ανώτερης

⁸⁶ Andrei S. Markovits, "On Anti-Americanism in West Germany", ό. π., σελ.17-27.

⁸⁷ Η Manuela Aguilar θεωρεί ότι η εδραίωση της εξιδανικευμένης εικόνας της Αμερικής οφείλεται σε μεγάλο βαθμό και στη δράση της αμερικανικής πολιτιστικής διπλωματίας, Manuela Aguilar, ό. π., σελ.251.

⁸⁸ Οι συγγραφείς αποδίδουν ιδιαίτερη βαρύτητα στη σημασία της αρνητικής πρόσληψης της προεδρίας Ρήγκαν για την ενίσχυση του γερμανικού αντιαμερικανισμού στη δεκαετία του 1980 και παραθέτουν μια σειρά δημοσκοπικών ευρημάτων σχετικά με την αρνητική αξιολόγηση του Αμερικανού προέδρου από τη γερμανική κοινή γνώμη, Harald Mueller and Thomas-Risse-Kappen, ό. π., σελ.55-60.

⁸⁹ Harald Mueller and Thomas-Risse-Kappen, ό. π., σελ. 73-85.

μόρφωσης άτομα, με σαφή διαφοροποίηση των μεταπολεμικών γενεών σε σχέση με τις προπολεμικές⁹⁰.

Συνοψίζοντας τη γερμανική περίπτωση, μπορούμε να πούμε ότι ο πρώιμος γερμανικός αντιαμερικανισμός είχε ως σημείο αναφοράς την εχθρότητα προς τον καπιταλισμό και τη νεωτερικότητα⁹¹. Ο μεταπολεμικός αντιαμερικανισμός εξέφραζε εν πολλοίς την ανησυχία για τη νόθευση της γερμανικότητας από τον αμερικανισμό, παρά την αποδοχή της αμερικάνικης στρατιωτικής παρουσίας στη χώρα και την υποστήριξη, σε γενικές γραμμές, προς τις επιλογές της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ⁹². Καθόλη την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, το πρόβλημα της διαίρεσης της χώρας, το λεγόμενο «Γερμανικό Ζήτημα», συνεπάγεται αντιαμερικανικές αιχμές. Αυτού του είδους η άσκηση κριτικής στο ρόλο των ΗΠΑ, η οποία συνοδεύεται από εθνικιστικές αναφορές, διαπερνά το σύνολο του κομματικού φάσματος⁹³.

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, ο πολιτικός αντιαμερικανισμός αποτέλεσε την κύρια μορφή έκφρασης του γερμανικού αντιαμερικανισμού υποκαθιστώντας τον πολιτισμικό αντιαμερικανισμό, που κυριάρχησε στην προηγούμενη περίοδο. Χαρακτηριστική εκδήλωση αυτής της νέας εκδοχής του γερμανικού αντιαμερικανισμού υπήρξε η γερμανική στάση κατά τον πόλεμο του Ιράκ⁹⁴.

3.3 ΓΑΛΛΙΑ⁹⁵

Ο Philippe Roger ανιχνεύει τις καταβολές του γαλλικού αντιαμερικανισμού στο έργο των Διαφωτιστών και των Φυσιολόγων του 18^{ου} αιώνα. Κοινό σημείο αναφοράς των δύο ομάδων είναι η αναπαράσταση της Αμερικής ως ενός κόσμου «ανώριμου», βιολογικά και πνευματικά. Φυσιολόγοι όπως ο Μπουφόν καθιέρωσαν το ρητορικό σχήμα της παρακμής στην περιγραφή της Αμερικής. Στην εκλαϊκευμένη της εκδοχή, αυτή η μεταφορά επεκτάθηκε στην αναπαράσταση των αλληπάληλων μεταναστεύσεων στην Αμερική ως παραγόντων εκφυλισμού οδηγώντας έτσι στην

⁹⁰ Ibid, σελ.53, 65.

⁹¹ Mary Nolan, “Anti-Americanization in Germany”, σελ.134.

⁹² Ibid, σελ.138.

⁹³ Dan Diner, ό. π., σελ.120-122.

⁹⁴ Mary Nolan, ό. π., σελ.126.

⁹⁵ Για μια συνοπτική παρουσίαση του γαλλικού αντιαμερικανισμού, Pierre Milza, “Anti-americanisme”, στο Jean-Francois Sirinelli (επιμελ.), *Dictionnaire de la vie politique française au xxeme siecle*, Presses Universitaires de France, σελ.29-33.

πρόσληψη των Αμερικανών ως αποδυναμωμένων βιολογικά και πνευματικά Ευρωπαίων⁹⁶

Ο Pierre Nora ερμηνεύει την απόσταση που χωρίζει τη Γαλλία από την Αμερική με βάση την έννοια της επανάστασης και το πολύ διαφορετικό περιεχόμενο που αυτή απέκτησε στην κουλτούρα κάθε χώρας. Η διαφορά ανάμεσα στην αμερικανική και τη γαλλική επανάσταση αποδίδεται σχηματικά ως η διαφορά ανάμεσα στο συγκεκριμένο γεγονός και την αφηρημένη ιδέα. Καθεμιά από τις δύο αυτές παραδόσεις διεκδικεί τον τίτλο της οικουμενικότητας⁹⁷. Η Susan Weiner ανιχνεύει αυτή τη γραμμή σκέψης όσον αφορά την προσέγγιση της Αμερικής, σε λανθάνουσα πάντα σύγκριση με τη Γαλλία, στο έργο επιφανών Γάλλων συγγραφέων όπως ο Toqueville, ο Aron, ο Baudrillard και στη στερεοτυπική απεικόνιση των Γάλλων ως διανοητών και των Αμερικανών ως πραγματιστών⁹⁸.

Εκτός όμως από την έννοια της επανάστασης, η «γαλλικότητα» εμφανίζεται ταυτισμένη με την έννοια της κουλτούρας, σε αντιδιαστολή προς τον τεχνικό και μηχανοκρατικό αμερικανικό πολιτισμό, που προάγει τη μαζικότητα και τον κομπορμισμό. Ακόμη περισσότερο, οι Γάλλοι ερμηνεύουν την κουλτούρα τους ως συνώνυμη του ουμανισμού. Αν λοιπόν, η «γαλλικότητα» είναι ουμανισμός, η αντίσταση απέναντι στον αμερικανισμό συνιστά υπεράσπιση του ανθρωπισμού⁹⁹.

Ήδη με το τέλος του Α' παγκοσμίου πολέμου, επήλθε ψυχρότητα στις σχέσεις των δύο χωρών, που αποτυπωνόταν εύγλωττα στην στάση των Γάλλων έναντι των Αμερικανών στρατιωτών που βρίσκονταν στη χώρα και στην έντονα αρνητική αξιολόγηση από τη γαλλική κοινή γνώμη του προέδρου Γουίλσον, ιδίως κατά τη Διάσκεψη Ειρήνης του Παρισιού¹⁰⁰. Τύπος και κοινή γνώμη αναπαριστούν τον Αμερικανό πρόεδρο ως μια πνευματικά διαταραγμένη προσωπικότητα. Αλλά το σημαντικό είναι ότι ο Γουίλσον λειτουργεί ως σύμβολο της Αμερικής. Μέσα από τη δική του περίπτωση παθολογικοποιείται η Αμερική, όχι πλέον με τους όρους των

⁹⁶ Philippe Roger, ό. π., σελ.21-38.

⁹⁷ Pierre Nora, "America and the French Intellectuals", *Daedalus*, Vol.107, No 1, (winter 1978), σελ.325-334. Τον ανταγωνισμό Γαλλίας και Αμερικής όσον αφορά την οικουμενικότητα των αξιών τους και την εμβέλεια του πολιτιστικού τους μοντέλου, υποδεικνύει και η Marie-France Toinet ως βάση της μεταξύ τους εχθρότητας, Marie-France Toinet, "French Pique and Piques Francaises", ό. π., σελ.141.

⁹⁸ Susan Weiner, "'Terre a Terre': Toqueville, Aron, Baudrillard and the American Way of Life", *Yale French Studies*, No 100 (2001), σελ.13-24.

⁹⁹ Richard Kuisel, ό. π., σελ.119-130, 235. Philippe Roger, ό. π., σελ.439-480.

¹⁰⁰ Yves-Henri Nouailhat, "Franco-American Relations: French Perspectives", *Reviews in American History*, Vol.14, No 4, (December 1986), σελ.659-660.

φυσιολόγων του 18 αιώνα, αλλά με την επίκληση του πεδίου της πνευματικής νόσου¹⁰¹.

Η αποπληρωμή των αμερικανικών πολεμικών δανείων αποτέλεσε σημαντικό σημείο τριβής στις σχέσεις ΗΠΑ-Γαλλίας μετά τη λήξη του Α΄ παγκοσμίου πολέμου. Οι σχετικές διαπραγματεύσεις κράτησαν περίπου μία δεκαετία, ενώ στο γαλλικό τύπο και στην κοινή γνώμη κυριάρχησε το στερεότυπο της Αμερικής ως ενός μοχθηρού, άκαρδου δανειστή («Σάυλοκ»). Η γαλλική πλευρά υποστήριζε ότι θα έπρεπε να απαλλαγεί από την υποχρέωση της αποπληρωμής ως αποζημίωση για τις βαρύτατες ανθρώπινες και υλικές απώλειες που υπέστη κατά τη διάρκεια του πολέμου, ιδίως καθώς οι ΗΠΑ βγήκαν από αυτόν αλώβητες. Σε κάθε περίπτωση, όμως, οι Γάλλοι επέμεναν ότι οποιαδήποτε συμφωνία για τα δάνεια θα έπρεπε να συνοδεύεται από εγγυήσεις εκ μέρους των ΗΠΑ για την καταβολή των γερμανικών αποζημιώσεων¹⁰². Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων των δύο πλευρών, η Γαλλία γνώρισε έντονα αντιαμερικανικά ξεσπάσματα. Τον Ιούλιο του 1926, Γάλλοι βετεράνοι του πολέμου πραγματοποίησαν αντιαμερικανική πορεία διαμαρτυρίας, ενώ οι Αμερικανοί τουρίστες έρχονταν συχνά αντιμέτωποι με την εχθρότητα των Γάλλων¹⁰³.

Στην περίοδο του Μεσοπολέμου, ένα μέρος της γαλλικής διανόησης ταύτιζε την Αμερική με τις αρνητικές όψεις της νεωτερικότητας, την επικράτηση της μαζικής παραγωγής, την έλευση της καταναλωτικής κοινωνίας και την παρακμή των κοινοτιστικών αξιών. Τυπικό παράδειγμα αυτής της τάσης είναι το έργο των Arnaud Dandieu και Robert Aron με τον εύγλωττο τίτλο *Le Cancer Americain*, όπου η Αμερική λειτουργεί ως μετωνυμία και αποδίδεται στο σύστημα των μεταφορών ως νόσος¹⁰⁴. Επίσης, από την πλευρά των συντηρητικών διανοητών, αρθρώνεται ένας λόγος απόρριψης του καπιταλισμού¹⁰⁵ και του φιλελευθερισμού στο όνομα

¹⁰¹ Philippe Roger, ό. π., σελ.349.

¹⁰² David Strauss, *Menace in the West: The Rise of French Anti-Americanism in Modern Times*, Greenwood Press, Westport 1978, σελ.123-138.

¹⁰³ Benjamin D. Rhodes, "Reassessing "Uncle Shylock": The United States and the French War Debt, 1917-1929", *The Journal of American History*, Vol.55, No4, (March 1969), σελ.787-803. Σχετικά με τις επιπλοκές στις σχέσεις των ΗΠΑ με τη Γαλλία και τη Βρετανία λόγω των όρων αποπληρωμής των πολεμικών δανείων και Yves-Henri Nouailhat, ό. π., σελ.660.

¹⁰⁴ Allan Stoekl, "Truman's Apotheosis: Bataille, "Plannisme" and Headlessness", *Yale French Studies*, No 78, *On Bataille* (1990), σελ.188-190.

¹⁰⁵ Παρότι η ταύτιση των ΗΠΑ με τον καπιταλισμό μοιάζει προφανής, ο Roger σημειώνει ότι αυτή ενσωματώνεται σχετικά αργά στις αναπαραστάσεις περί Αμερικής. Μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αι, οι ΗΠΑ θεωρούνται κατεξοχήν αγροτική χώρα, όπου κυριαρχεί η μικρή ιδιοκτησία, Philippe Roger, ό. π., σελ.290.

χριστιανικών και προνεωτερικών αξιών. Βασικός εκπρόσωπος αυτής της τάσης είναι ο Emmanuel Mounier, ιδρυτής του περιοδικού *Esprit*¹⁰⁶.

Οι μνήμες και η κληρονομιά του Β΄ παγκοσμίου πολέμου, αποδείχθηκαν συμβατές με τα αντιαμερικανικά στερεότυπα, παρά το γεγονός ότι οι ΗΠΑ και η Γαλλία ανήκαν στο ίδιο στρατόπεδο. Οι σχέσεις των ΗΠΑ με τους Ελεύθερους Γάλλους του στρατηγού De Gaulle ήταν μάλλον προβληματικές¹⁰⁷, αλλά και η προσωπική σχέση του προέδρου Ρούζβελτ με τον Γάλλο στρατηγό, χαρακτηριζόταν από ιδιαίτερη ένταση¹⁰⁸. Παράλληλα, το γεγονός ότι κατά την πρώτη περίοδο του πολέμου η Ουάσιγκτον είχε αναπτύξει σε ένα βαθμό διπλωματικές σχέσεις με το καθεστώς του Βισύ προκαλούσε δυσμενείς εντυπώσεις στο σύνολο της γαλλικής Αντίστασης. Επιπλέον, οι βομβαρδισμοί γαλλικών πόλεων από τους Αμερικανούς στη διάρκεια του πολέμου είχαν έντονο αντίκτυπο στην κοινή γνώμη και συνηγορούσαν υπέρ της πρόσληψης των Αμερικανών ως εχθρών παρά ως φίλων. Είναι, εξάλλου, χαρακτηριστικό της εμπεδωμένης εχθρότητας ότι η παρουσία αμερικανικών στρατευμάτων στο γαλλικό έδαφος γινόταν αντιληπτή ως κατοχική δύναμη, συγκρινόμενη σε ορισμένες περιπτώσεις με τους αποχωρούντες Γερμανούς. Αυτού του είδους τα στερεότυπα επηρέασαν καθοριστικά και την αξιολόγηση του ρόλου των ΗΠΑ ως ηγέτιδος της Ατλαντικής Συμμαχίας¹⁰⁹. Είναι ενδεικτική η ακόλουθη αναφορά από την αλληλογραφία Γάλλων που βρίσκονταν στη Γερμανία μετά τη λήξη του πολέμου, στην οποία δηλώνεται ότι οι Γερμανοί είναι προτιμότεροι από τους Αμερικανούς: «Οι Γερμανοί είναι άνθρωποι σαν κι εμάς. Από την άλλη, οι Αμερικανοί είναι σαν τους Ρώσους, δεν μπορούμε να τους καταλάβουμε. Είναι πάντα απρόβλεπτοι»¹¹⁰.

Όσον αφορά την κληρονομιά του Β΄ παγκοσμίου πολέμου επί του γαλλικού αντιαμερικανισμού, ορισμένοι υποστηρίζουν ότι το λεγόμενο «σύνδρομο του Βισύ»

¹⁰⁶ Richard Kuisel, ό. π., σελ.12-13.

¹⁰⁷ Christopher S. Thompson, "Prologue to Conflict: De Gaulle and the United States, From First Impressions Through 1940", στο Robert O. Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), *De Gaulle and the United States: A Centennial Reappraisal*, Berg, Οξφόρδη/Providence 1994, σελ.18-32. Raoul Aglion, "The Free French and the United States, From 1940 to 1944", στο Robert O. Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), ό. π., σελ.33-48. Kim Munholland, "The United States and the Free French", στο Robert O. Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), ό. π., σελ.61-94.

¹⁰⁸ Raoul Aglion, *Roosevelt & De Gaulle: Allies in Conflict*, Νέα Υόρκη 1988. Robert Dallek, "Roosevelt and De Gaulle", στο Robert O. Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), ό. π., σελ.49-60. Tony Smith, "A Comparative Study of French and British Decolonization", *Comparative Studies in Society and History*, Vol.20, No 1, (January 1978), σελ.76.

¹⁰⁹ Richard J. Golsan, "From French Anti-Americanism and Americanization to the "American Enemy"?", στο Alexander Stephan (επιμελ.), ό. π., σελ.49-51.

¹¹⁰ Παρατίθεται στο Eugen Weber, "La Fievre de la Raison: Nationalism and the French Right", *World Politics*, Vol.10, No 4, (July 1958), σελ. 571.

είναι ένας παράγοντας που δεν πρέπει να αγνοείται. Ειδικότερα, η σχετική αποδοχή του κατοχικού καθεστώτος από τους Γάλλους και η περιορισμένης έκτασης αντίσταση σε αυτό αποτελεί ένα ζήτημα ταμπού για τη δημόσια συζήτηση. Αντίθετα, ο μύθος της Αντίστασης καταλαμβάνει ιδιαίτερη θέση στη συλλογική μνήμη. Στο πλαίσιο αυτό, υποστηρίζεται ότι η έλλειψη αντίστασης απέναντι σε έναν πραγματικό εχθρό, στο πρόσφατο ιστορικό παρελθόν, αντισταθμίζεται από τη συμβολική αντίσταση απέναντι σε έναν φαντασιακό εχθρό στο παρόν, τους Αμερικανούς¹¹¹.

Ο μακαρθισμός αποτέλεσε προσφιλή στόχο της αντιαμερικανικής κριτικής. Η καταδίκη σε θάνατο και η εκτέλεση του ζεύγους Ρόζενμπεργκ βρέθηκε στο επίκεντρο ενός οξύτατου αντιαμερικανικού ξεσπάσματος της γαλλικής κοινής γνώμης. Η υπόθεση προκάλεσε αντιδράσεις και σε άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, ωστόσο, στη Γαλλία οι αντιδράσεις αυτές απέκτησαν τη μεγαλύτερη ένταση. Για την αποτροπή της εκτέλεσης, στη Γαλλία διοργανώθηκε μια εκτεταμένη εκστρατεία, στην οποία πρωτοστάτησε αρχικά το ΚΚ, αλλά στη συνέχεια ενεπλάκησαν σε αυτήν άτομα και φορείς από ολόκληρο το πολιτικό φάσμα, ακόμα και μέλη του κλήρου. Η καταδίκη των Ρόζενμπεργκ αποδόθηκε στον αμερικανικό αντισημιτισμό και προβλήθηκε ως μία σύγχρονη υπόθεση Ντρέφους. Την ημέρα της εκτέλεσής τους (19/6/1953), ο γαλλικός τύπος κατακλύστηκε από αιχμηρά δημοσιεύματα, ενώ πραγματοποιήθηκαν βίαιες αντιαμερικανικές διαδηλώσεις, που είχαν σαν απολογισμό έναν νεκρό και τετρακόσιους τραυματίες¹¹².

Μία σημαντική πηγή δυσaráσκειας των Γάλλων έναντι των ΗΠΑ κατά τη λήξη του πολέμου και για τα επόμενα χρόνια υπήρξε η αμερικανική στάση έναντι της Γερμανίας και ειδικότερα η μέριμνα για την αποκατάσταση της γερμανικής εθνικής κυριαρχίας και οικονομικής επιβίωσης προκειμένου να αποτελέσει ανάχωμα στην κομμουνιστική απειλή¹¹³. Επιπλέον, η στάση των ΗΠΑ έναντι της Βρετανίας, η οποία εκλαμβάνονταν ως προνομιακή μεταχείριση, ήταν μία ακόμη πηγή δυσaráσκειας¹¹⁴.

Παρά τη συμμετοχή της Γαλλίας στην Ατλαντική Συμμαχία, στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, η σοβιετική απειλή υποσκελιζόταν σαφώς από τη γερμανική

¹¹¹ Anthony Daniels, "Sense of Superiority and Inferiority in French Anti-Americanism", στο Paul Hollander (επιμελ.), ό. π., σελ.71-74.

¹¹² Robert B. Glynn, "L' Affaire Rosenberg in France", *Political Science Quarterly*, Vol.70, No 4, (December 1955), σελ.498, 506-518.

¹¹³ John S.Hill, "Germany, the United States, and De Gaulle's Strategy for Economic Reconstruction, 1944-1946", στο Robert O.Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), ό. π., σελ.109-115. Richard J. Golsan, ό. π., σελ.51.

¹¹⁴ Richard Kuisel, ό. π., σελ.20.

απειλή, που εξακολουθούσε να μονοπωλεί σχεδόν το ενδιαφέρον τόσο της πολιτικής ηγεσίας όσο και της κοινής γνώμης. Εξάλλου, ο αντικομμουνισμός ήταν ασθενέστερος σε σχέση με άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες, όπως π.χ. η Γερμανία¹¹⁵. Επιπλέον, ο Alfred Grosser επιμένει στη διάκριση μεταξύ Συμμαχίας και Κοινότητας όσον αφορά το δημόσιο αίσθημα, επισημαίνοντας ότι η Ατλαντική Συμμαχία παρέμεινε τέτοια και μόνο. Και κάνει ένα βήμα παραπέρα, αντιπαραθέτοντας την έννοια του ατλαντισμού στην έννοια του ευρωπαϊσμού, τονίζοντας ότι η δεύτερη απέκτησε ένα θετικό περιεχόμενο, ενώ η πρώτη προσδιοριζόταν μόνο αρνητικά παραπέμποντας στην ανάγκη αντίστασης απέναντι σε έναν κοινό εχθρό¹¹⁶.

Και στη μεταπολεμική Γαλλία επικράτησε ένα κλίμα εθνικής μεμψιμοιρίας ως αποτέλεσμα των σημαντικών υλικών καταστροφών που είχε επιφέρει ο πόλεμος, της αποδυνάμωσης της οικονομίας, αλλά και της παρακμής της Γαλλίας ως αποικιοκρατικής δύναμης. Η έννοια της παρακμής κυριαρχούσε επίσης και σε ό,τι αφορά την ηθική και πνευματική υπόσταση του γαλλικού έθνους. Στο πλαίσιο αυτό, έβρισκαν πρόσφορο έδαφος εθνικιστικά και σωβινιστικά κηρύγματα, στα οποία οι ΗΠΑ προσλάμβαναν την ιδιότητα του εχθρού. Σύμφωνα με την εθνικιστική αφήγηση, η μεταπολεμική Γαλλία ήταν στην πραγματικότητα αμερικανικός δορυφόρος, μια χώρα με περιορισμένη εθνική κυριαρχία. Ενδεικτικό αυτών των διαθέσεων υπήρξε η απήχηση του συνθήματος «*La France Seule*». Αυτού του είδους η ρητορεία εκπορευόταν κατεξοχήν από το χώρο των διανοουμένων της άκρας δεξιάς, ωστόσο οι βασικές της προκείμενες και παραδοχές ήταν οικείες σε ολόκληρο το πολιτικό φάσμα, ακόμα και στον κύκλο των σοσιαλιστών¹¹⁷.

Στο χώρο της γαλλικής λαϊκιστικής ακροδεξιάς τη δεκαετία του 1950, με πλέον χαρακτηριστικό εκπρόσωπο τον Pierre Poujade, η απογοήτευση από την παρακμή της Γαλλίας ως μεγάλης δύναμης συνυπάρχει με την απόρριψη του εκσυγχρονισμού του γαλλικού οικονομικού και κοινωνικού μοντέλου, που θεωρείται προϊόν της αμερικανικής επιρροής. Ο Poujade εμφανίζεται λοιπόν ως υπερασπιστής του Γάλλου μικροπαραγωγού απέναντι στην απειλή του αμερικανικού μοντέλου¹¹⁸.

¹¹⁵ Alfred Grosser, "France and Germany in the Atlantic Community", *International Organization*, Vol.17, No 3, (Summer 1963), σελ.551-554.

¹¹⁶ Ibid, σελ.572-573.

¹¹⁷ Eugen Weber, "La Fievre de la Raison: Nationalism and the French Right", *World Politics*, Vol.10, No 4, (July 1958), σελ. 560-571.

¹¹⁸ Ibid, σελ.573-574.

Οι επιπλοκές από την κρίση της γαλλικής αποικιοκρατίας¹¹⁹, με χαρακτηριστικότερα παραδείγματα το ζήτημα της Αλγερίας και την αγγλογαλλική επέμβαση στο Σουέζ (1957), αποτέλεσαν σταθερά πηγή αντιαμερικανικών και αντινατοϊκών ξεσπασμάτων από τη γαλλική κοινή γνώμη¹²⁰. Η ανάμνηση των προστριβών με τις ΗΠΑ κατά την περίοδο του Β' παγκοσμίου πολέμου και η καχυποψία για το ρόλο των Αμερικανών συντηρούσε την πεποίθηση ότι η στάση των ΗΠΑ στο ζήτημα της αποαποικιοποίησης στρεφόταν σκόπιμα και συστηματικά κατά των γαλλικών συμφερόντων¹²¹.

Η περίοδος της διακυβέρνησης από τον De Gaulle σηματοδοτεί έναν ιδιότυπο αντιαμερικανισμό σε ό,τι αφορά το επίπεδο του πολιτικού λόγου και ορισμένων πτυχών της εξωτερικής πολιτικής, που συμβαδίζει όμως με μια σειρά φιλοαμερικανικών πολιτικών επιλογών, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την πλήρη υποστήριξη προς τις ΗΠΑ κατά την κρίση των πυραύλων της Κούβας (1962)¹²². Υπό την προεδρία του De Gaulle, τέθηκε σε εφαρμογή το πρόγραμμα για την απόκτηση πυρηνικού οπλοστασίου, αν και η σχετική απόφαση είχε ληφθεί στο πλαίσιο της 4^{ης} Δημοκρατίας. Η κίνηση αυτή προβλήθηκε ως επιβεβλημένη προκειμένου να διασφαλιστεί η εθνική κυριαρχία στο πλαίσιο της Ατλαντικής Συμμαχίας¹²³. Ο De Gaulle επιδόθηκε σε μια προσπάθεια αναθεώρησης της ανισοτιμίας στις σχέσεις Γαλλίας-ΗΠΑ και κατήγγειλε την αμερικανική επικυριαρχία επί της Ευρώπης. Με βάση αυτό το σκεπτικό, έθεσε βέτο στην είσοδο της Μ.Βρετανίας στην Κοινή Αγορά

¹¹⁹ Για μια συγκριτική προσέγγιση της διαδικασίας της αποαποικιοποίησης όσον αφορά τη Βρετανία και τη Γαλλία, βλέπε Tony Smith, "A Comparative Study of French and British Decolonization", *Comparative Studies in Society and History*, Vol.20, No 1, (January 1978), σελ.70-102.

¹²⁰ Alfred Grosser, "France and Germany in the Atlantic Community", ό. π., σελ.557-561. Επίσης, Eugen Weber, ό. π., σελ. 571. Pierangelo Isernia, *Anti-Americanism in Europe during the Cold War*, ό. π., σελ. 82-83.

¹²¹ Tony Smith, ό. π., σελ.76. Ο συγγραφέας υποστηρίζει επίσης ότι η αντίστοιχη δυσaráσκεια των Βρετανών ήταν σαφώς μικρότερη σε σχέση με των Γάλλων, καθώς οι πρώτοι είχαν εξασφαλίσει το ρόλο του εταίρου των ΗΠΑ στο μεταπολεμικό σκηνικό και είχαν περισσότερο εξοικειωθεί με την ιδέα της αμερικανικής πρωτοκαθεδρίας, ό. π., σελ. 75, 100. Σχετικά με την αντιαποικιακή πολιτική των ΗΠΑ κατά τον 20^ο αιώνα και τη στάση των ΗΠΑ έναντι των ευρωπαϊκών αποικιακών δυνάμεων, βλέπε D. Cameron Watt, *Succeeding John Bull. America in Britain's Place, 1900-1975*, Cambridge University Press, Κάιμπριτζ 1989, σελ.220-252.

¹²² Marie-France Toinet, "French Pique and Piques Francaises", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.497, *Anti-Americanism: Origins and Context* (May 1988), σελ.136.

¹²³ Alfred Grosser, ό. π., σελ.566-569. Richard Challener, "Dulles and De Gaulle", στο Robert O.Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), ό. π., σελ.167. Frank Costigliola, "Kennedy, De Gaulle and the Challenge of Consultation", στο Robert O. Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), ό. π., σελ.175-177. Andrew J. Pierre, "Conflicting Visions: Defense, Nuclear Weapons, and Arms Control in the Franco-American Relationship During the De Gaulle Era", στο Robert O. Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), ό. π., σελ.297-295

(1963)¹²⁴. Επιπλέον, το Μάρτιο του 1966, ο Γάλλος πρόεδρος ανακοίνωσε την πρόθεση του να αποσύρει τη χώρα από το στρατιωτικό σκέλος του NATO στο πλαίσιο της διασφάλισης της εθνικής κυριαρχίας και απαίτησε την απομάκρυνση από το γαλλικό έδαφος όλων των νατοϊκών εγκαταστάσεων¹²⁵. Σύμφωνα με τα δημοσκοπικά ευρήματα, η στάση του Γάλλου προέδρου έναντι των ΗΠΑ απολάμβανε της επιδοκμασίας της κοινής γνώμης¹²⁶. Μία πρόσθετη πηγή προστριβών στις γαλλοαμερικανικές σχέσεις την περίοδο αυτή ήταν η άσκηση κριτικής από τη γαλλική πλευρά στην αμερικανική στρατιωτική εμπλοκή στο Βιετνάμ¹²⁷.

Ωστόσο, ο R.Kuisel υποστηρίζει ότι η διακυβέρνηση του De Gaulle, αν και εκ πρώτης όψεως συνιστά περίοδο όξυνσης του αντιαμερικανισμού, επέτρεψε τη συμφιλίωση τόσο με τις ΗΠΑ όσο και με τον αμερικανισμό οδηγώντας στην ύφεση του φαινομένου στις δεκαετίες του 1970 και του 1980. Η επιβεβαίωση της εθνικής υπερηφάνειας μέσω της πολιτικής του De Gaulle, καθώς και η ενσωμάτωση της γαλλικής κοινωνίας στο αμερικανικό μοντέλο παραγωγής και κατανάλωσης, υποδεικνύονται ως βασικοί παράγοντες που οδήγησαν σε αυτήν την εξέλιξη¹²⁸.

Στη μεταπολεμική περίοδο, η αριστερή, και σε μεγάλο βαθμό φολοσοβιετική, διανόηση που είχε κυριαρχήσει στη δημόσια σφαίρα προσέδιδε ένα επιπλέον κύρος στον αντιαμερικανικό λόγο. Διανοούμενοι όπως ο Σαρτρ, η Σιμόν ντε Μπωβουάρ, ο Αλμπέρ Καμύ, ο Αντρέ Μπρετόν επιδίδονταν σε απαξιωτικά σχόλια για το αμερικανικό κοινωνιοοικονομικό μοντέλο και την αμερικανική κουλτούρα¹²⁹. Η τάση αυτή μετριάζεται στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1950 υπό την επίδραση μιας

¹²⁴ Frank Costigliola, "Kennedy, De Gaulle and the Challenge of Consultation", ό. π., σελ.188.

¹²⁵ Andrew J. Pierre, "Conflicting Visions: Defense, Nuclear Weapons, and Arms Control in the Franco-American Relationship During the De Gaulle Era", στο Robert O. Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), ό. π., σελ.288-290. Richard Kuisel, ό. π., σελ.131. Σχετικά με τη στάση του προέδρου De Gaulle έναντι του NATO, βλέπε Christian Nuenlist, "In to the 1960's. NATO's role in East-West Relations, 1958-1963", στο Andreas Wenger, Christian Nuenlist and Anna Locher (επιμελ.), ό. π., σελ. 68-69, 73-83. Erin Mahan, "Through the looking glass: The Berlin crisis and Franco-American perceptions of NATO, 1961-63", στο Andreas Wenger, Christian Nuenlist and Anna Locher (επιμελ.), ό. π., σελ. 89-102, Anna Locher, "A crisis foretold. NATO and France, 1963-66", στο Andreas Wenger, Christian Nuenlist and Anna Locher (επιμελ.), ό. π., σελ. 107-121.

¹²⁶ Richard Kuisel, ό. π., σελ.142.

¹²⁷ Anne Sa'adah, "Idees Simples and Idees Fixes: De Gaulle, the United States, and Vietnam", στο Robert O. Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), ό. π., σελ.297-295

¹²⁸ Frank Costigliola, ό. π., σελ.295-315.

¹²⁹ Richard Kuisel, ό. π., σελ.132-134, 152-153.

¹²⁹ Richard J. Golsan, ό. π., σελ.52-53. Επίσης, Volker Berghahn, *America and the Intellectual Cold Wars in Europe*, ό. π., σελ.120. Για τη στερεοτυπική επίκληση της Αμερικής ως αποδιοπομπαίου τράγου από την μεταπολεμική αριστερή διανόηση, βλέπε και Raymond Aron, *The Opium of the Intellectuals*, [trans. Terence Kilmartin], Secker & Warburg, Λονδίνο 1957, σελ.224-225. Επίσης, Richard Kuisel, ό. π., σελ.108-110.

σειράς γεγονότων, όπως η σοβιετική εισβολή στην Ουγγαρία και η διαδικασία της αποσταλινοποίησης στην ΕΣΣΔ¹³⁰. Η άμβλυνση του φιλοσοβιετισμού και του αντιαμερικανισμού στους κύκλους της γαλλικής διανόησης, αποτυπώνεται σαφέστερα στα μέσα της δεκαετίας του 1970 με την εμφάνιση των λεγόμενων νέων φιλοσόφων (*nouveaux philosophes*), με εκπροσώπους όπως ο Bernard-Henri Levy και ο Andre Glucksmann, οι οποίοι αποκηρύσσουν το σοβιετικό μοντέλο ως ολοκληρωτικό και υιοθετούν έναν φιλοαμερικανικό προσανατολισμό¹³¹.

Κατ' αναλογία προς τη γερμανική περίπτωση, ο αμερικανισμός προσλαμβάνεται ως απειλή στη γαλλική κουλτούρα και ταυτότητα. Ο προβληματισμός αυτός καλύπτει ένα ευρύ φάσμα θεματικών από τον κινηματογράφο, όπου ο ανταγωνισμός με τους Αμερικανούς ήταν ιδιαίτερα έντονος, μέχρι τη γαστρονομία, τις διατροφικές συνήθειες, και φυσικά, την προστασία της γαλλικής γλώσσας από την εισβολή των «αγγλισμών»¹³². Η προστασία της εθνικής κινηματογραφικής παραγωγής αναδείχθηκε σε ζήτημα εθνικού γοήτρου για τους Γάλλους και για ένα μεγάλο μέρος της μεταπολεμικής περιόδου, οι εγχώριες παραγωγές κατάφεραν διατηρήσουν την πρωτοκαθεδρία έναντι των αμερικανικών όσον αφορά την εγχώρια αγορά¹³³. Η αμφίθυμη στάση των Γάλλων απέναντι στη διάδοση του λεγόμενου φαστ φουντ, που ταυτίζεται με τη διείσδυση των εμβληματικών McDonald's στη χώρα, πηγάζει από το γεγονός ότι αυτό προσλαμβάνεται ως μία ακόμη έκφραση του αμερικανισμού, με τις θετικές και τις αρνητικές συνδηλώσεις αυτής της έννοιας¹³⁴.

Εκτός από το επίπεδο της κουλτούρας, η αναμέτρηση με τον αμερικανισμό πραγματοποιείται και στο πεδίο της οικονομίας. Μια σειρά επιχειρηματικών εγχειρημάτων αμερικανικής προέλευσης, όπως οι προσπάθειες της Chrysler και της General Electric να αποκτήσουν μέρος των μετοχών γαλλικών εταιρειών,

¹³⁰ Richard Kuisel, ό. π., σελ.127-128.

¹³¹ Richard J. Golsan, ό. π., σελ.57-58.

¹³² Anthony Daniels, "Sense of Superiority and Inferiority in French Anti-Americanism", στο Paul Hollander (επιμελ.), ό. π., σελ.65-70. Marie-France Toinet, "French Pique and Piques Francaises", ό. π., σελ.140-141. Όσον αφορά τη «νόθευση» των γαλλικών από την αγγλική γλώσσα, ενδεικτικός είναι ο όρος «franglais», καθώς και το έργο του Γάλλου συγγραφέα Rene Etiemle, «Parlez-vous franglais?» Folio 1964, στο οποίο η προστασία της γαλλικής γλώσσας εμφανιζόταν ως μέσο άμυνας έναντι της Αμερικής. Παρατίθεται από τον Richard Kuisel, ό. π., σελ.193.

¹³³ Richard Kuisel, "The Fernandel Factor: The Rivalry between the French and American Cinema in the 1950s", *Yale French Studies*, No 98, *The French Fifties*, (2000), σελ. 119-134.

¹³⁴ Rick Fantasia, "Fast Food in France", *Theory and Society*, Vol.24, No 2, (April 1995), σελ.306-313, 229-235.

προκάλεσαν την εντονότατη αντίδραση της γαλλικής κοινής γνώμης και μέρους του πολιτικού κόσμου¹³⁵.

Η πλέον όμως χαρακτηριστική περίπτωση σε αυτήν την αντιπαράθεση της γαλλικότητας με τον αμερικανισμό στο οικονομικό πεδίο αποτελεί η περίπτωση της Coca-cola. Η προσπάθεια διείσδυσης της συγκεκριμένης εταιρείας στη γαλλική αγορά εξελίχθηκε σε μια μακροχρόνια πολιτική διαμάχη, με φορτισμένες ιδεολογικά αντιπαραθέσεις και διπλωματικές προεκτάσεις. Το προϊόν-σύμβολο της Αμερικής συσπείρωσε τα βέλη διαφορετικών πολιτικών και κοινωνικών ομάδων, κομμουνιστές που το θεωρούσαν ως όχημα του αμερικανικού ιμπεριαλισμού, παραγωγούς και βιοτέχνες που φοβούνταν ότι η κυκλοφορία του θα πλήξει τη γαλλική παραγωγή κρασιού και εσπεριδοειδών, ομάδες πολιτών που πίστευαν ότι είναι βλαβερό για τη δημόσια υγεία κλπ. Σε κάθε περίπτωση, όμως, αποτελούσε μια συμβολική μάχη απέναντι στην αμερικανοποίηση ή αλλιώς απέναντι στη λεγόμενη *cocacolonisation*¹³⁶.

Η άλλη πλευρά αυτού του νομίσματος είναι η έλξη που ασκούσε σε ένα σημαντικό τμήμα της γαλλικής αστικής τάξης, παρά τις αντιδράσεις από διάφορες πλευρές, το αμερικανικό παραγωγικό μοντέλο και οι τεχνικές διοίκησης και διαχείρισης ανθρώπινων πόρων που εφαρμόζονταν στις ΗΠΑ. Με αυτό συμβάδιζε και η επιθυμία αναμόρφωσης της γαλλικής μεσαίας τάξης κατά το πρότυπο της αμερικανικής, ώστε να αποτραπεί η προοπτική πρόσδεσης είτε στην ακροδεξιά είτε στον κομμουνισμό. Στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ, ο εκσυγχρονισμός της γαλλικής οικονομίας και η αύξηση της παραγωγικότητας έγιναν αποδεκτά ως εθνικοί στόχοι και για την επίτευξή τους ιδρύθηκαν νέοι θεσμοί και εκπαιδευτικά ιδρύματα (π.χ. Γαλλικός Σύνδεσμος για την Αύξηση της Παραγωγικότητας). Επιπλέον, πραγματοποιήθηκαν μια σειρά αποστολών στις ΗΠΑ με στόχο την εξοικείωση επιχειρηματιών, στελεχών και συνδικαλιστών με τις αμερικανικές τεχνικές διοίκησης και παραγωγής¹³⁷, ενώ διοργανώθηκαν αντίστοιχες αποστολές Αμερικανών «ειδικών»

¹³⁵ Richard J. Golsan, ό. π., σελ.55-56. Richard F. Kuisel, “The American Economic Challenge: De Gaulle and the French”, στο Robert O.Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), ό. π., σελ.195-212.

¹³⁶ Richard F.Kuisel, “Coca-Cola and the Cold War: The French Face Americanization, 1948-1953”, *French Historical Studies*, Vol.17, No 1, (spring 1991), σελ.96-116.

¹³⁷ Μόνο την περίοδο 1950-1953, ο αριθμός αυτών των αποστολών έφτασε τις 450 και οι συμμετέχοντες υπολογίζονται σε 4000.

προς τη Γαλλία¹³⁸. Συνολικά, εξάλλου, ο αμερικανισμός νοοούμενος ως μαζική κατανάλωση και ως μαζική κουλτούρα αποτελούσε πόλο έλξης για τους Γάλλους¹³⁹.

Παράλληλα, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960, οι διανοούμενοι της Αριστεράς ανακάλυπταν την «άλλη Αμερική», την Αμερική του κινήματος για τα πολιτικά δικαιώματα, των Μαύρων Πανθήρων, των χίπυς και του Μπέρκλεϋ¹⁴⁰. Ωστόσο, όπως διαπιστώνει ο Roger, η προτίμηση των Γάλλων για τη μουσική τζαζ, το ροκ εν ρολ ή τα γουέστερν δεν συνεπάγεται αποδοχή του αμερικανισμού, καθώς αυτού του είδους οι δημιουργίες νοσηματοδοτούνται ως ανατρεπτικές και αντιμαχόμενες την κυρίαρχη αμερικανική κουλτούρα. Από την άποψη αυτή, η προτίμηση για την αμερικανική αντι-κουλτούρα είναι «η συνέχιση του αντιαμερικανισμού με άλλα μέσα»¹⁴¹.

Ο αντιαμερικανισμός διαπερνά το σύνολο του γαλλικού κομματικού φάσματος και αποτελεί σημείο αναφοράς και για τα δύο άκρα του φάσματος¹⁴². Ο τριτοκοσμισμός και ο αντιιμπεριαλισμός έδωσαν τον τόνο στο γαλλικό αντιαμερικανισμό της περιόδου 1960-1980. Ο αντιαμερικανισμός τόσο ως ιδεολογικός αντιαμερικανισμός όσο και ως αντιιμπεριαλισμός ήταν διάχυτος και στα γεγονότα του Μάη του 1968, ιδιαίτερα όσον αφορά τη φοιτητική νεολαία¹⁴³. Η αντίθεση στη νεο-αποικιακή πολιτική των ΗΠΑ είχε ως κατεξοχήν πεδίο έκφρασης τον πόλεμο του Βιετνάμ, λαμβάνοντας, ωστόσο, υπόψη τις αντιφάσεις που συνεπαγόταν το γεγονός ότι η Γαλλία είχε τη δική της παράδοση ως αποικιοκρατική δύναμη και είχε στο πολύ πρόσφατο παρελθόν εμπλακεί σε μακροχρόνιες πολεμικές συγκρούσεις προκειμένου να διατηρήσει τις κτήσεις της τόσο στο Βιετνάμ όσο και στην Αλγερία. Ο αντιιμπεριαλισμός αυτής της περιόδου, ο οποίος είχε ως σημείο αναφοράς την άκρα αριστερά και όχι το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, συμβάδιζε με μια έντονη αντικαπιταλιστική ρητορική και είχε πλήρως ενσωματώσει ταξικές αναφορές και εγκλήσεις. Για περίπου μια εικοσαετία, από τα μέσα της δεκαετίας του

¹³⁸ Luc Boltanski and Alexandra Russel, "Visions of American Management in Post-War France", *Theory and Society*, Vol. 12, No 3, (May 1983), σελ. 376-389.

¹³⁹ Richard Kuisel, *Seducing the French: the dilemma of Americanization*, ό. π., σελ.104-114.

¹⁴⁰ Ibid, σελ.210.

¹⁴¹ Philippe Roger, ό. π., σελ.572. Επίσης, Ludovic Tournès, *Μια νέα ερμηνεία της τζαζ: Ένα φαινόμενο αντιαμερικανοποίησης στη μεταπολεμική Γαλλία (1945-1960)*, στο Ομάδα Βορειοαμερικανικών Μελετών και Έρευνας, ό. π., σελ.219-239.

¹⁴² Richard J. Golsan, ό. π., σελ.45. Philippe Roger, ό. π., σελ.10. Jean-Francois Revel, *L' Obsession Anti-Américaine*, ό. π., σελ.15. Sophie Meunier, "The Distinctiveness of French Anti-Americanism", ό. π., σελ.155.

¹⁴³ Richard J. Golsan, ό. π., σελ.57. Richard Kuisel, ό. π., σελ.132, 152.

1950 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970, ο αντιιμπεριαλιστικός και ο αντικαπιταλιστικός λόγος ήταν αλληλένδετοι¹⁴⁴.

Κατά τη δεκαετία του 1980, ο γαλλικός αντιαμερικανισμός έχει ως σημείο αναφοράς και την ιδεολογική αντιπαράθεση μετά την ανάδειξη στην Προεδρία του σοσιαλιστή Φρανσουά Μιτεράν και την επικράτηση του ρηγκανικού νεοφιλελευθερισμού στις ΗΠΑ παράλληλα με την αναζωπύρωση ενός έντονου αντικομμουνισμού¹⁴⁵.

Η μεταψυχροπολεμική έκφραση του γαλλικού αντιαμερικανισμού εστιάζει στο αμερικανικό κοινωνικοοικονομικό μοντέλο και τη νεοφιλελεύθερη συναίνεση, υπό το πρίσμα των διεργασιών της παγκοσμιοποίησης και την εντεινόμενη ανησυχία για το μέλλον των εργασιακών σχέσεων και τις κατακτήσεις του γαλλικού κοινωνικού κράτους¹⁴⁶. Παράλληλα, εκφράζεται εντεινόμενη ανησυχία για το ρόλο των ΗΠΑ ως μοναδικής πλέον υπερδύναμης στο πλαίσιο του μεταψυχροπολεμικού κόσμου¹⁴⁷.

3.4 ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ

Η περίπτωση του βρετανικού αντιαμερικανισμού ηχεί ως παραδοξολογία¹⁴⁸ και η σχετική βιβλιογραφία είναι σαφώς περιορισμένη σε σχέση με τον γαλλικό, τον γερμανικό ή τον ελληνικό αντιαμερικανισμό. Η λεγόμενη «ειδική σχέση» μεταξύ Μ. Βρετανίας και ΗΠΑ, η οποία οικοδομήθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και ιδιαίτερα κατά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, και η πολιτισμική εγγύτητα λόγω της κοινής αγγλοσαξονικής κουλτούρας και γλώσσας ερμηνεύονται ως επαρκείς ενδείξεις ταύτισης των δύο χωρών και άρα απουσίας πρόσφορου εδάφους για την ανάπτυξη αντιαμερικανισμού¹⁴⁹.

¹⁴⁴ Kristin Ross, "The French Declaration of Independence", στο Andrew Ross and Kristin Ross (επιμελ.), ό. π., σελ.146-147. Επίσης, σχετικά με τη συνύπαρξη μιας ενστικτώδους αντιαμερικανικής και αντικαπιταλιστικής ρητορικής στο λόγο του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, Kevin Devlin, "Eurocommunism: Between East and West", *International Security*, Vol. 3, No 4, (Spring 1979), σελ. 105.

¹⁴⁵ Richard J. Golsan, ό. π., σελ.58-59

¹⁴⁶ Kristin Ross, ό. π., σελ.150-153.

¹⁴⁷ Richard J. Golsan, ό. π., σελ.63. Sophie Meunier, ό. π., σελ.129-155.

¹⁴⁸ Είναι χαρακτηριστική η τοποθέτηση του H. J. Spiro ότι δεν υπάρχει βρετανικός ψυχροπολεμικός αντιαμερικανισμός και ότι η αντιπαράθεση ΗΠΑ-Μ.Βρετανίας για επιμέρους ζητήματα πολιτικής ήταν σαφώς ηπιότερη σε σχέση με αντίστοιχες αντιπαραθέσεις των ΗΠΑ με χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης, Herbert J. Spiro, "Anti-Americanism in Western Europe", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.497, *Anti-Americanism: Origins and Context* (May 1988), σελ.124.

¹⁴⁹ Σχετικά με το χαρακτήρα και τις αντιφάσεις της «ειδικής σχέσης», βλέπε W.M.Roger Louis and Hedley Bull (επιμελ.), *The "Special Relationship". Anglo-American Relations since 1945*, Clarendon

Ο ίδιος ο όρος «ειδική σχέση» παραπέμπει στην ύπαρξη ενός στενού και αρμονικού δεσμού των δύο χωρών και παρότι η χρήση του απαντάται και στις δύο χώρες, είναι κυρίαρχος στη Βρετανία και όχι στις ΗΠΑ. Πέρα από τη ρητορική επιφάνεια, η «ειδική σχέση» φαίνεται ότι συνιστά ένα είδος «επινοημένης παράδοσης», μία συνειδητή βρετανική κατασκευή προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες της διπλωματίας και αντανakλούσε την προσπάθεια μιας παρακμάζουσας δύναμης να προσεταιριστεί τις ανερχόμενες ΗΠΑ προκρίνοντας την οδό της κατ' ιδίαν άσκησης επιρροής έναντι της ανοιχτής αντιπαράθεσης¹⁵⁰. Η παρατήρηση αυτή δεν αναιρεί το γεγονός ότι η ειδική σχέση απέφερε καρπούς σε μια σειρά τομέων συνεργασίας των δύο χωρών στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, με κατεξοχήν παραδείγματα τη διπλωματική διαβούλευση, τα πυρηνικά όπλα και τις υπηρεσίες πληροφοριών¹⁵¹. Παρά τις μεταξύ τους διαφορές και διαφωνίες, η Βρετανία και οι ΗΠΑ συνεργάστηκαν στενά την περίοδο 1950-1960 στο πλαίσιο της στρατηγικής ανάσχεσης της κομμουνιστικής απειλής σε διάφορα σημεία της υφελίου¹⁵².

Ωστόσο, η ειδική σχέση ως αφετηριακή παραδοχή είχε το μεθοδολογικό αντικτυπό της στον τρόπο προσέγγισης του βρετανικού αντιαμερικανισμού. Αντί μιας ενιαίας, συνθετικής προσέγγισης, προκρίθηκε η μελέτη επιμέρους εκφράσεων του αντιαμερικανικού φαινομένου (πολιτικός αντιαμερικανισμός, πολιτισμικός, ταξικός)¹⁵³ σε συγκεκριμένες περιόδους, σαν να επρόκειτο για μειοψηφικό φαινόμενο και υπονομεύθηκε έτσι η πρόσληψη του αντιαμερικανισμού ως ενός διαρκούς χαρακτηριστικού της μεταπολεμικής περιόδου¹⁵⁴.

Ο John Dumbrell προτείνει την ακόλουθη τυπολογία του βρετανικού αντιαμερικανισμού: α) πολιτισμικός, ο οποίος περιστρέφεται γύρω από το ζήτημα της

Press, Οξφόρδη 1986. H. C. Allen, "The Anglo-American Relationship in the Sixties", *International Affairs*, Vol.39, No1, (January 1963), σελ.37, 46-47.

¹⁵⁰ David Reynolds, "A "Special Relationship"? America, Britain and the International Order Since the Second World War", *International Affairs*, Vol.62, No1, (winter 1985-1986), σελ. 2. Επίσης, σχετικά με τις διαφορετικές προσεγγίσεις και ερμηνείες της «ειδικής σχέσης», Peter Foot, "Britain, European Unity and NATO, 1947-1950", στο Francis H. Heller and John R. Gillingham (επιμελ.), ό. π., σελ.57.

¹⁵¹ David Reynolds, ό. π., σελ. 10-13. Επίσης, John Dumbrell, *A Special Relationship. Anglo-American Relations in the Cold War and after*, Macmillan Press, Hampshire, σελ.124-146.

¹⁵² Matthew Jones, "Maximum Disavowable Aid": Britain, the United States and the Indonesian Rebellion, 1957-1958", *The English Historical Review*, Vol.114, No 459 (November 1999), σελ.1216.

¹⁵³ Ως ενδεικτική αυτής της τάσης κατακερματισμού του φαινομένου παραθέτουμε την τυπολογία των M. Mosbacher και D. Anderson για το βρετανικό αντιαμερικανισμό, η οποία διακρίνει σε: α) λαϊκό αντιαμερικανισμό, β) αντιαμερικανισμό προσανατολισμένο σε συγκεκριμένες πλευρές της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ, γ) ιδεολογικό αντιαμερικανισμό, Michael Mosbacher and Digby Anderson, "Recent Trends in British Anti-Americanism", στο Paul Hollander (επιμελ.), ό. π., σελ.84-86.

¹⁵⁴ Patrick Deer, "The Dogs of War. Myths of British Anti-Americanism", στο Andrew Ross and Kristin Ross (επιμελ.), ό. π., σελ.161.

αμερικανοποίησης της βρετανικής κουλτούρας και τα στερεότυπα περί αμερικανικής πνευματικής και πολιτισμικής κατωτερότητας, β) αριστερόστροφος, ο οποίος καταγγέλλει τον αμερικανικό ιμπεριαλισμό, τους κινδύνους των πυρηνικών εξοπλισμών και τις δυσμενείς συνέπειες της παγκοσμιοποίησης, γ) εθνικιστικός, που εκφράζει τη δυσφορία για την κατάρρευση της βρετανικής αυτοκρατορίας και τις αμερικανικές πιέσεις για προσχώρηση στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, και δ) φιλο-ευρωπαϊκός, που βασίζεται στην πεποίθηση ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί την ελπίδα της Βρετανίας για το μέλλον και όχι οι ΗΠΑ¹⁵⁵. Για τους θιασώτες του κοινωνικού κράτους και του παρεμβατισμού, η Ευρώπη προβάλλει ως προσφορότερος εταίρος¹⁵⁶.

Θεωρητικοί του αντιαμερικανισμού, ωστόσο, υποστηρίζουν ότι η περίφημη «ειδική σχέση» είναι περισσότερο μύθος παρά πραγματικότητα και ότι, σε κάθε περίπτωση, αφορά τις ελίτ των δύο χωρών και δεν αποτελεί πεδίο προσέγγισης για την κοινή γνώμη. Αντίθετα, η ψυχροπολεμική περίοδος χαρακτηρίστηκε από επαναλαμβανόμενες περιόδους έντασης. Ειδικότερα, όσον αφορά τη βρετανική κοινή γνώμη, οι J.Rasmussen και J.McCormick βασιζόμενοι στην ανάλυση μιας σειράς ερευνών κοινής γνώμης¹⁵⁷ υποστήριξαν ότι τα δημοσκοπικά ευρήματα δεν παραπέμπουν στην ύπαρξη αντιλήψεων και αξιών που να θεμελιώνουν μια «ειδική σχέση» με τις ΗΠΑ και κάνουν λόγο για χάσμα ανάμεσα στη βρετανική ελίτ και την κοινή γνώμη στο θέμα αυτό. Αντίθετα, η πρόσληψη της Αμερικής και του ρόλου της αποδεικνύεται ιδιαίτερα ευαίσθητη στη συγκυρία¹⁵⁸. Ακόμη περισσότερο, υποστήριξαν με βάση τα δημοσκοπικά ευρήματα, ότι η καλλιέργεια και η προβολή

¹⁵⁵ John Dumbrell, ό. π.

¹⁵⁶ William Wallace, "What Price Independence? Sovereignty and Interdependence in British Politics", *International Affairs*, Vol.62, No3, (Summer 1986), σελ.386.

¹⁵⁷ Ειδικότερα, η συγκεκριμένη μελέτη βασίστηκε στις ακόλουθες έρευνες του Ινστιτούτο Gallup, 29 έρευνες την περίοδο 1982-1987 με το ερώτημα: «Πιστεύετε ότι οι ΗΠΑ και η Μ.Βρετανία έχουν έρθει πιο κοντά τελευταία ή απομακρύνονται;», 41 έρευνες την περίοδο 1983-1991 με το ερώτημα «Επιδοκιμάζετε ή αποδοκιμάζετε το ρόλο που διαδραματίζουν σήμερα οι ΗΠΑ στις διεθνείς υποθέσεις; Και πώς αξιολογείτε το ρόλο της Ρωσίας;», 87 έρευνες την περίοδο 1983-1990 με θέμα την «εμπιστοσύνη στις ΗΠΑ προκειμένου να χειριστούν τις διεθνείς υποθέσεις», 39 έρευνες από το 1977 μέχρι το 1991 με το ερώτημα «η εμπιστοσύνη σας στην ικανότητα των ΗΠΑ να αντιμετωπίσουν τα παγκόσμια προβλήματα ενισχύθηκε, μειώθηκε ή παρέμεινε η ίδια;». Τέλος, εκτός από τις έρευνες του Ινστιτούτου Gallup, αξιοποιήθηκαν έρευνες πρωθυπουργικής δημοτικότητας στη Βρετανία την περίοδο 1982-1987, Jorgen Rasmussen and James M. McCormick, "British Mass Perceptions of the Anglo-American Special Relationship", *Political Science Quarterly*, Vol. 108, No 3, (autumn 1993), σελ. 515-541.

¹⁵⁸ Ibid, σελ. 532-535.

της ειδικής σχέσης από πλευράς του εκάστοτε Βρετανού πρωθυπουργού λειτουργεί σε βάρος της δημοτικότητάς του¹⁵⁹.

Βασική πηγή έντασης ανάμεσα στις δύο χώρες κατά τη μεταπολεμική περίοδο αποτέλεσε η απώλεια του ηγεμονικού ρόλου της Μ. Βρετανίας και η δυσκολία της να προσαρμοστεί στον υποδεέστερο ρόλο που της επεφύλασσε η αμερικανική ψυχροπολεμική τάξη πραγμάτων. Ενδεικτικά της δυσανεξίας της βρετανικής πλευράς απέναντι στην εμφανή ασυμμετρία της ειδικής σχέσης είναι τα ρητορικά και μεταφορικά σχήματα που πλαισιώνουν αυτήν την αφήγηση. Η πλέον προσφιλής μεταφορά για τον εξωραϊσμό της ασυμμετρίας της ειδικής σχέσης είναι η αναλογία Ρώμης και Αθήνας, στην οποία λανθάνει η παραδοχή ότι η ισχύς στη μεταπολεμική εποχή έχει συγκεντρωθεί στο λάθος άκρο του άξονα. Η σύγχρονη Ρώμη, οι ΗΠΑ, παραμένουν ανώριμες, πολιτισμικά κατώτερες και βάρβαρες και θα στηριχθούν στην εκλεπτυσμένη και σοφή Αθήνα/Μ. Βρετανία για να διοικήσουν αποτελεσματικά την αυτοκρατορία τους¹⁶⁰.

Τα κυριότερα ζητήματα που τροφοδότησαν την ένταση στις σχέσεις των δύο χωρών ήταν οι επιλογές στο θέμα των πυρηνικών όπλων, η απο-αποικιοποίηση, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, το ύψος των αμυντικών δαπανών και μία σειρά θεμάτων εξωτερικής πολιτικής¹⁶¹. Στην τελευταία αυτή κατηγορία, εντάσσονται και οι διαφορετικές αντιλήψεις Βρετανίας και ΗΠΑ για τον ενδεχόμενο τρόπο αντιμετώπισης της κομμουνιστικής απειλής ανά την υφήλιο. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε το ζήτημα της αναγνώρισης του κομμουνιστικού καθεστώτος της Κίνας¹⁶².

Ήδη, κατά τη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου, η παρουσία αμερικανικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Βρετανία προκαλούσε τη λαϊκή δυσaréσκεια και έδινε τροφή σε σαρκαστικά σχόλια. Αμέσως μετά το τέλος του πολέμου, η δημιουργία αμερικανικής βάσης βομβαρδιστικών στην ανατολική Αγγλία, οι δυσμενείς, για τους Βρετανούς, όροι χορήγησης του αμερικανικού δανείου και οι αμερικανικές πιέσεις για σημαντική αύξηση του αμυντικού προϋπολογισμού της

¹⁵⁹ Ibid, σελ. 536-538, 540.

¹⁶⁰ Patrick Deer, ό. π., σελ.162. Το ίδιο πνεύμα απηχεί και η εξίσου δημοφιλής μεταφορά πατέρα/παιδιού ή ενηλίκου/ανηλίκου που χρησιμοποιείται από τους Βρετανούς για να περιγράψει τη σχέση τους με τους Αμερικανούς. Το μοτίβο αυτό απαντάται, π.χ. στο μυθιστόρημα του Γκράχαμ Γκρην, *Ο Ήσυχος Αμερικανός* (1955). Βλέπε σχετικά John Dumbrell, ό. π., σελ.22-24.

¹⁶¹ Patrick Deer, ό. π., σελ.158-169.

¹⁶² Matthew Jones, ό. π., σελ.1216.

Βρετανίας αποτέλεσαν τα πρώτα ζητήματα συσπείρωσης της λαϊκής δυσαρέσκειας¹⁶³. Αξίζει να σημειωθεί σχετικά με την αγγλοαμερικανική συμφωνία για τη σύναψη δανείου, ότι η βρετανική κοινή γνώμη καταλόγιζε στους Αμερικανούς έλλειψη γενναιοδωρίας σε ένα θέμα που αντιλαμβανόταν ως «*δίκαιη αποζημίωση*» για τις θυσίες της Βρετανίας στο πλαίσιο του συμμαχικού αγώνα¹⁶⁴. Πάντως, στη δεκαετία του 1950 τοποθετείται η διάδοση του αντιαμερικανισμού πέραν του χώρου των ελίτ¹⁶⁵, στα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα¹⁶⁶.

Η μεταπολεμική κυβέρνηση των Εργατικών, η εκλογή της οποίας προκάλεσε δυσμενή σχόλια από τα αμερικανικά ΜΜΕ, επιδόθηκε σε μια καλά οργανωμένη εκστρατεία δημοσίων σχέσεων προκειμένου να πείσει τις αμερικανικές ελίτ αλλά και την κοινή γνώμη ότι αφενός η Βρετανία αποτελούσε κατάλληλο αποδέκτη της αμερικανικής οικονομικής ενίσχυσης και ότι αφετέρου παρέμενε ηγετική δύναμη και αποτελούσε έναν πολύτιμο σύμμαχο των ΗΠΑ στο ψυχροπολεμικό σκηνικό. Σημαντικό μειονέκτημα, που η εκστρατεία αυτή καλείτο να αντιμετωπίσει, ήταν η ιδεολογική ταυτότητα της βρετανικής κυβέρνησης, σε μια περίοδο που στις ΗΠΑ ο όρος σοσιαλισμός θεωρείται συνώνυμος του κομμουνισμού. Αμερικανοί αξιωματούχοι προειδοποιούσαν εξάλλου τους Βρετανούς ομολόγους τους ότι το γεγονός αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει ανασταλτικό παράγοντα για τη χορήγηση οικονομικής βοήθειας από τις ΗΠΑ. Κατά συνέπεια, η κυβέρνηση των Εργατικών καλούνταν να επιδώσει τα αντικομμουνιστικά της διαπιστευτήρια¹⁶⁷. Ωστόσο, πολλά μέλη της βρετανικής κυβέρνησης στη μεταξύ τους επικοινωνία εξέφραζαν τη δυσφορία τους για την αμερικανική αυταρχικότητα και παρεμβατικότητα όσον αφορά τη χορήγηση της βοήθειας, ενώ το βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών έκανε λόγο στις εκθέσεις του για ανάπτυξη στη χώρα ενός «*λανθάνοντος*» αντιαμερικανισμού¹⁶⁸. Εξάλλου, μια μερίδα του Εργατικού κόμματος, εξέφραζε συστηματικά την αντίθεσή της προς τις ΗΠΑ, όχι μόνο σε ό,τι αφορά την αμερικανική πολιτική έναντι της Βρετανίας, αλλά και το γενικότερο διεθνή ρόλο των ΗΠΑ, ενώ αναπαρήγαγε και τα

¹⁶³ Patrick Deer, ό. π., σελ.158-169. Για τις αντιδράσεις που προκάλεσαν τα ζητήματα αυτά εντός του Εργατικού Κόμματος που βρισκόταν στην εξουσία την επίμαχη περίοδο, βλέπε Leon D. Epstein, "The British Labour Left and US Foreign Policy", *The American Political Science Review*, Vol.45, No 4, (December 1951), σελ. 974-995.

¹⁶⁴ Ibid, σελ. 983-983.

¹⁶⁵ Volker Berghahn, *America and the Intellectual Cold Wars in Europe*, ό. π., σελ.121.

¹⁶⁶ Hugh Wilford, "Britain: In Between", στο Alexander Stephan (επιμελ.), ό. π., σελ.36.

¹⁶⁷ Caroline Anstey, "The Projection of British Socialism: Foreign Office Publicity and American Opinion, 1945-1950", *Journal of Contemporary History*, Vol.19, No3, (July 1984), σελ.418-443.

¹⁶⁸ Ibid, σελ.442.

προσφιλή στη βρετανική ελίτ στερεότυπα περί της απειλής του εξαμερικανισμού, της αμερικανικής πολιτιστικής κατωτερότητας και της ανωριμότητας της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής¹⁶⁹.

Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, οι αμερικανικές ενέργειες που προκαλούσαν τα εντονότερα αντιαμερικανικά ξεσπάσματα ήταν εκείνες που απειλούσαν είτε το αίσθημα της εδαφικής ακεραιότητας των Βρετανών είτε το κύρος τους ως μεγάλης δύναμης. Οι αμερικανικοί χειρισμοί στην περίπτωση της Κορέας προκαλούσαν έντονη ανησυχία στη βρετανική κοινή γνώμη για το ενδεχόμενο γενικευμένης σύρραξης και πυρηνικού πλήγματος. Λίγα χρόνια αργότερα, η αμερικανική στάση στην κρίση του Σουέζ (1956), που έθεσε τέρμα στην αγγλογαλλική επέμβαση στην Αίγυπτο, υπονόμωσε την «ειδική σχέση» και οδήγησε στην πτώση του Βρετανού πρωθυπουργού Ήντεν¹⁷⁰. Όπως χαρακτηριστικά έχει υποστηριχτεί, η κρίση του Σουέζ γκρέμισε τις βρετανικές «*ψευδαισθήσεις σχετικά με τη δική τους ανεξαρτησία και τη φιλία των Αμερικανών*»¹⁷¹.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1950, εξάλλου, η ανάπτυξη του αντιπυρηνικού κινήματος και η συγκρότηση της Νέας Αριστεράς ενίσχυσαν το αντιαμερικανικό αίσθημα μέσα από ένα συνδυασμό εθνικιστικών και διεθνιστικών στοιχείων. Επιπλέον, ο πόλεμος του Βιετνάμ αποτέλεσε και στη Βρετανία πόλο συσπείρωσης του αντιαμερικανισμού και έδωσε το έναυσμα για μια σειρά διαδηλώσεων προς την αμερικανική πρεσβεία¹⁷².

Κατά την αναζωπύρωση του Ψυχρού Πολέμου στη δεκαετία του 1980, παρά τη θρυλούμενη αγαστή σύμπνοια της Μάργκαρετ Θάτσερ με το Ρόναλντ Ρήγκαν, ο βρετανικός αντιαμερικανισμός επανήλθε στο προσκήνιο με σημείο αναφοράς τις αμερικανικές βάσεις στο βρετανικό έδαφος και το αντιπυρηνικό κίνημα¹⁷³, ενώ το κοινό αντιαμερικανικό αίσθημα αυτής της δεκαετίας επιβεβαιώνεται και από τα δημοσκοπικά ευρήματα¹⁷⁴. Είναι ενδεικτικό ότι τη δεκαετία του 1980, οι Βρετανοί,

¹⁶⁹ Leon D. Epstein, ό. π., σελ. 974-995.

¹⁷⁰ Patrick Deer, ό. π., σελ.158-169. Pierangelo Isernia, "Anti-Americanism in Europe during the Cold War", ό. π., σελ.82-83.

¹⁷¹ David Reynolds, ό. π., σελ.9.

¹⁷² Patrick Deer, ό. π., σελ.158-169.

¹⁷³ H M. Veldman εντοπίζει στο βρετανικό αντιπυρηνικό και οικολογικό κίνημα της περιόδου 1950-1970 την κληρονομιά του ρομαντισμού όσον αφορά την κριτική της βιομηχανικής κοινωνίας, η οποία συχνά ταυτίζεται με τον αμερικανισμό. Υπό το πρίσμα αυτό, ο αντιαμερικανισμός λειτουργεί συγχρόνως ως έκφραση βρετανικού πατριωτισμού και ως διαμαρτυρία απέναντι σε ορισμένες όψεις της νεωτερικότητας. Βλέπε σχετικά Meredith Veldman, *Fantasy, the bomb, and the greening of Britain: romantic protests, 1945-1980*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1994.

¹⁷⁴ Patrick Deer, ό. π., σελ.169.

σύμφωνα με τις έρευνες κοινής γνώμης, θεωρούσαν σε μεγαλύτερο βαθμό απ' όσο οι Γάλλοι, οι Γερμανοί και οι Βέλγοι, ότι η εγκατάσταση αμερικανικών πυραύλων στην Ευρώπη ενίσχυε τις πιθανότητες μιας σοβιετικής επίθεσης. Παράλληλα, εμφανίζονταν να πρεσβεύουν σε μικρότερο βαθμό από τους προαναφερθέντες ότι η παρουσία Αμερικανικών στρατευμάτων στην Ευρώπη αποτελούσε ανάχωμα στη σοβιετική απειλή¹⁷⁵. Οι πεποιθήσεις αυτές συμβαδίζουν με μια ιδιαίτερα αρνητική αξιολόγηση του Ρόναλντ Ρήγκαν ως προέδρου των ΗΠΑ¹⁷⁶. Σαν επιστέγασμα των παραπάνω, η βρετανική κοινή γνώμη εμφανιζόταν την περίοδο αυτή περισσότερο ανήσυχη σε σχέση με τους άλλους Δυτικοευρωπαίους για τον αμερικανικό «τυχοδιωκτισμό» και για την ικανότητα των ΗΠΑ να ανταποκριθούν με υπευθυνότητα στο διεθνή τους ρόλο¹⁷⁷.

Όσον αφορά την πολιτισμική συνιστώσα του αντιαμερικανισμού, αν και στη Βρετανία δεν απέκτησε την ένταση που τη χαρακτήριζε σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως π.χ. η Γαλλία, ωστόσο αποτέλεσε σημαντικό σημείο αναφοράς τόσο για τις ελίτ όσο και για την κοινή γνώμη ιδιαίτερα από τις αρχές της δεκαετίας του 1950. Οι αξίες της νεωτερικότητας και της μαζικής κοινωνίας εκλαμβάνονταν από τους συντηρητικούς ως απειλή για τη βρετανική κουλτούρα. Από την άλλη πλευρά, οι σοσιαλιστές θεωρούσαν ότι η διάδοση της αμερικανικής κουλτούρας θα αλλοίωνε τις αξίες και την ταυτότητα της βρετανικής εργατικής τάξης. Σε αυτό το μήκος κύματος, ο Τζώρτζ Όργουελ διεκτραγωδούσε τις συνέπειες από τη διάδοση των αμερικανικών πολιτιστικών προτύπων, ενώ επινοήθηκε ο όρος «*Admass*» για να περιγράψει μια κουλτούρα εκπορευόμενη από τις ΗΠΑ, όπου κυριαρχούν τα πρότυπα της μαζικής επικοινωνίας και η λογική του θεάματος. Οι προβληματισμοί αυτοί συνυπήρχαν με μια διαδικασία επαναδιαπραγμάτευσης της εθνικής ταυτότητας, ύστερα από την εμπειρία της κατάρρευσης της βρετανικής αυτοκρατορίας. Την ανάγκη προστασίας της «βρετανικότητας» από τον εξαμερικανισμό εξέφραζε και η λειτουργία κρατικών πολιτιστικών θεσμών, όπως το BBC, καθώς και η υιοθέτηση μιας σειράς μέτρων πολιτιστικού προστατευτισμού, που δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα.

Από την πλευρά τους, οι ΗΠΑ αξιοποίησαν τα μέσα της πολιτιστικής διπλωματίας, και ιδιαίτερα τα προγράμματα ανταλλαγής, αν και σε μικρότερο βαθμό

¹⁷⁵ Bruce Russett and Donald R. DeLuca, "Theater Nuclear Forces: Public Opinion in Western Europe", *Political Science Quarterly*, Vol. 98, No 2, (summer 1983) σελ.191-192.

¹⁷⁶ Ibid, σελ.184-185.

¹⁷⁷ Ibid, σελ.183-184.

σε σχέση με την ηπειρωτική Ευρώπη¹⁷⁸. Εξάλλου, το Congress for Cultural Freedom δραστηριοποιούνταν και στην περίπτωση της Βρετανίας, με πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα της δράσης του, τη χρηματοδότηση του επιφανούς περιοδικού *Encounter*¹⁷⁹. Σύμφωνα με τους μελετητές, από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, βρίσκεται σε εξέλιξη μια διαδικασία αποδυνάμωσης των πολιτιστικών και αξιακών δεσμών ΗΠΑ και Βρετανίας, ενώ εξασθενεί σημαντικά η ταύτιση της βρετανικής κοινής γνώμης με τον αμερικανικό τρόπο ζωής¹⁸⁰.

Παράλληλα, είναι χαρακτηριστική η προσπάθεια των Βρετανών να προσεγγίσουν την «άλλη Αμερική», όπως εκπροσωπείται από το φοιτητικό κίνημα, το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα κλπ, και να αφομοιώσουν τα πολιτιστικά πρότυπα (μπίτνικς, ποπ αρτ, χίππυς, ψυχεδέλεια) και τις πρακτικές διαμαρτυρίας της αμερικανικής αντικουλτούρας (counterculture)¹⁸¹. Εξάλλου, η βρετανική μουσική σκηνή, από τη δεκαετία του 1950 μέχρι και τη δεκαετία του 1980 είχε ενσωματώσει και εξέφραζε έντονη κριτική προς την πολιτική και την κουλτούρα των ΗΠΑ¹⁸². Ενδεικτική είναι η ακόλουθη τιτλοδότηση ενός άρθρου που δημοσιεύτηκε σε βρετανικό έντυπο με θέμα την Επιτροπή Αντιαμερικανικών Ενεργειών: «Θέλουμε Να Είμαστε Αντιαμερικανοί (*Un-American*)»¹⁸³.

Η σύγχρονη μεταψυχροπολεμική έκφραση του βρετανικού αντιαμερικανισμού είναι κυρίως πολιτική, και έχει ως σημείο αναφοράς την αντίθεση σε πτυχές της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ, όπως, π.χ. ο πόλεμος στο Ιράκ¹⁸⁴.

3.5 ΣΥΝΟΨΗ

Συνοψίζοντας την εξέλιξη και τους μετασχηματισμούς που υπέστη ο αντιαμερικανισμός στη Γερμανία, τη Γαλλία και τη Βρετανία, μπορούμε να πούμε ότι η βασικότερη αλλαγή που χαρακτηρίζει τη μεταπολεμική έκφραση του φαινομένου είναι η διάδοσή του στο επίπεδο των μαζών έναντι των ελιτίστικων καταβολών του.

¹⁷⁸ Hugh Wilford, "Britain: In Between", ό. π., σελ.23-24, 28-37.

¹⁷⁹ Hugh Wilford, ό. π., σελ.27.

¹⁸⁰ William Wallace, "What Price Independence? Sovereignty and Interdependence in British Politics", *International Affairs*, Vol.62, No3, (Summer 1986), σελ.385.

¹⁸¹ Patrick Deer, ό. π., σελ.158-169.

¹⁸² Hugh Wilford, ό. π., σελ.34. Ο Wilford παραθέτει τους ακόλουθους στίχους από το τραγούδι των *Crass* με τον εύγλωττο τίτλο «*Smash the Mac*»: «*ET go home, Mickey Mouse fuck off!*» Επίσης, George McKay, "Ο αντιαμερικανισμός, οι νέοι, η μουσική ποπ και η Εκστρατεία για τον πυρηνικό αποπλισμό στη Βρετανία", στο *Αντιαμερικανισμός: Οδηγίες χρήσης*, ό. π., σελ.241-265.

¹⁸³ Παρατίθεται στο Patrick Deer, ό. π., σελ.168.

¹⁸⁴ Michael Mosbacher and Digby Anderson, "Recent Trends in British Anti-Americanism", στο Paul Hollander (επιμελ.), ό. π., σελ.84-86.

Αν και το κέντρο βάρους και η ιδεολογική αφετηρία (δεξιόστροφος/αριστερόστροφος) του αντιαμερικανισμού μεταβάλλεται κατά τη διάρκεια της ψυχροπολεμικής περιόδου, τα κύρια ζητήματα που τίθενται είναι τα ακόλουθα: η διάβρωση της εθνικής κουλτούρας από τον αμερικανισμό με ό,τι αυτό συνεπάγεται, η δυσαρέσκεια για τις εκφάνσεις της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ, ιδίως όταν αυτή θεωρείται ότι αντιστρατεύεται τις εκάστοτε εθνικές επιδιώξεις, ο περιορισμός της εθνικής ανεξαρτησίας (ιδίως στη γερμανική περίπτωση), καθώς και η κριτική για πτυχές ή ακρότητες του αμερικανικού οικονομικού μοντέλου. Οι θεματικές αυτές οι οποίες, με διαβαθμίσεις και αντιφάσεις, απαντώνται και στις τρεις δυτικοευρωπαϊκές χώρες που εξετάσαμε, θέτουν υπό αμφισβήτηση μία σειρά βασικών παραδοχών στο πλαίσιο του δυτικού μεταπολεμικού κόσμου, όπως η αναγνώριση του άμεσου χαρακτήρα του σοβιετικού κινδύνου ή της κομμουνιστικής απειλής και η συνακόλουθη αποδοχή του ηγετικού ρόλου των ΗΠΑ για την αντιμετώπιση του κοινού εχθρού, η μερική υποβάθμιση των επιμέρους εθνικών επιδιώξεων και συμφερόντων στο όνομα των υπέρτερων σκοπών της ατλαντικής κοινότητας, η ανωτερότητα του αμερικανικού οικονομικού και πολιτισμικού μοντέλου. Σε συνδυασμό με τη βαθμιαία εμπέδωση της ύφεσης στις σχέσεις των δύο αντίπαλων στρατοπέδων, διαμορφώνεται στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης η έννοια του Αμερικανού εχθρού.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα αναδείξουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής περίπτωσης, σε ότι αφορά τη συγκρότηση της δημόσιας σφαίρας, των πεδίων του πολιτικού και της ιδεολογίας, στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, και τις όψεις που αποκτά η ψυχροπολεμική συναίνεση, προκειμένου να ανιχνεύσουμε εκείνους τους παράγοντες, που θα επιτρέψουν την αμφισβήτησή της και την ανάπτυξη του αντιαμερικανισμού.

ΜΕΡΟΣ Β΄:

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ

Κεφάλαιο 4

Το Ιστορικό και Πολιτικό Πλαίσιο 1947-1974

4.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παρακολουθήσαμε σε προηγούμενα κεφάλαια τη σταδιακή διαμόρφωση της έννοιας του εχθρού στη Δύση και τις μεταβολές που υπέστη, σε συνάρτηση με την εμπέδωση της αμερικανικής πολιτικής, οικονομικής, στρατιωτικής και πολιτισμικής ηγεμονίας των ΗΠΑ, στη μεταπολεμική περίοδο. Παράλληλα, ανιχνεύσαμε και την ανάπτυξη αντίρροπων προς την ψυχροπολεμική συναίνεση τάσεων, όπως εκφράζονται στο φαινόμενο του ευρωπαϊκού αντιαμερικανισμού.

Στο παρόν κεφάλαιο, θεωρούμε απαραίτητη τη σκιαγράφηση των βασικών ιδεολογικών τάσεων, πολιτικών εξελίξεων και πολιτισμικών δεδομένων, που χαρακτηρίζουν την Ελλάδα στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου (1947-1989), προκειμένου να προχωρήσουμε, στη συνέχεια, στην αναλυτική παρουσίαση του ελληνικού αντιαμερικανισμού. Ειδικότερα, θα δώσουμε έμφαση στα βασικά χαρακτηριστικά του ελληνικού μετεμφυλιακού καθεστώτος, στην εξέλιξη της αντιπαράθεσης κομμουνισμού-αντικομμουνισμού, στις κυριότερες πολιτικές διεργασίες που καθορίζουν την μορφή του ελληνικού πολιτικού συστήματος στην προδικτατορική περίοδο. Επίσης, θα κάνουμε επιλεκτική αναφορά σε ορισμένες πτυχές της εξωτερικής πολιτικής και των διεθνών σχέσεων της χώρας, στο βαθμό που συνδέονται με το υπό μελέτη αντικείμενο και μάς επιτρέπουν να τοποθετηθούμε για την πρόσληψη φίλων και εχθρών κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου.

4.2 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΗΠΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Η εξαγγελία του δόγματος Τρούμαν αποτελεί την αφετηρία αυτής της μελέτης, καθώς σηματοδοτεί την άμεση εμπλοκή των ΗΠΑ στην ελληνική πραγματικότητα (12 Μαρτίου 1947)¹. Ενώ ο εμφύλιος πόλεμος βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη και η οικονομική κατάσταση της χώρας είναι απελπιστική, η Βρετανία

¹ Γιάννης Γιανουλόπουλος, *Ο Μεταπολεμικός κόσμος. Ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία (1945-1963)*, Παπαζήσης, Αθήνα 1992, σελ.81-82.

γνωστοποιεί στις ΗΠΑ (Φεβρουάριος 1947) ότι δεν είναι πλέον σε θέση να ανταπεξέλθει στις υποχρεώσεις, οικονομικές και στρατιωτικές, που είχε αναλάβει έναντι της Ελλάδας, αλλά και της Τουρκίας. Κατόπιν συνεννοήσεως με τους Αμερικανούς, η ελληνική κυβέρνηση απευθύνει έκκληση προς τις ΗΠΑ για την παροχή βοήθειας².

Την επομένη της εξαγγελίας του Δόγματος, τόσο ο πρωθυπουργός Μάξιμος, όσο και ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης, Σοφούλης, εξέφρασαν σε μηνύματά τους προς τον Τρούμαν την ικανοποίησή τους. Το ΚΚΕ κατήγγειλε το Δόγμα Τρούμαν ως «ιμπεριαλιστική ανάμιξη». Παράλληλα, το Δόγμα προκάλεσε και την έντονη αντίδραση της ΕΣΣΔ³.

Στο πλαίσιο της στρατηγικής της ανάσχεσης, η Ελλάδα αποτελούσε για τις ΗΠΑ ένα σύμβολο του νέου διεθνούς τους ρόλου και της αναδύομενης ψυχροπολεμικής αντιπαράθεσης⁴. Για την εφαρμογή του Δόγματος και την επίτευξη των στόχων της βοήθειας προς την Ελλάδα, υπογράφηκε στις 20 Ιουνίου 1947 διμερής ελληνοαμερικανική συμφωνία και συστάθηκε μία αποστολή Αμερικανών ειδικών στην Ελλάδα (American Mission for Aid to Greece, AMAG), η οποία είχε ευρύτατες αρμοδιότητες και μεγάλα περιθώρια άσκησης εξουσίας, περιστέλλοντας ουσιαστικά τα περιθώρια χάραξης πολιτικής από την ελληνική κυβέρνηση⁵.

Με την εφαρμογή του σχεδίου Μάρσαλ, όπως συνήθως αποκαλείται το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης (European Recovery Program),⁶ και σε συνάρτηση με την εξέλιξη του Ψυχρού Πολέμου, οι ΗΠΑ κάνουν αισθητή την παρουσία τους στην ελληνική πραγματικότητα και θέτουν υπό τον έλεγχο τους μια σειρά τομέων άσκησης πολιτικής⁷. Όπως αναφέρει ο Α. Φατούρος, «η ανάμειξη αυτή

² Αργύρης Α. Φατούρος, «Πώς κατασκευάζεται ένα επίσημο πλαίσιο διείσδυσης: οι Ηνωμένες Πολιτείες στην Ελλάδα, 1947-1948», στο Τζώρτζ Αλεξάντερ, Νίκος Αλιβιζάτος κ.ά., *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-1950: Ένα Έθνος σε κρίση* [Μετάφραση: Μαργαρίτα Δρίτσα-Αμαλία Λυκιαρδοπούλου] Θεμέλιο, Αθήνα 2006, σελ. 422-424. Σχετικά με τη βρετανική πολιτική έναντι της Ελλάδας την περίοδο αυτή, βλέπε Θανάσης Σφήκας, «Από τις «κυβερνήσεις ανδρικών» στην «αντι-ιμπεριαλιστική, μη επεμβατική ευπρέπεια»-Η ελληνική πολιτική της Βρετανίας, 1936-1949», στο Χάγκεν Φλάϊσερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Καστανιώτης, Αθήνα 2003, σελ. 73-86.

³ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΣΤ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σελ. 140.

⁴ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκης, Αθήνα 2006, σελ. 95-99. John O. Iatrides, «Greece and the United States: The Strained Partnership», στο Richard Clogg (επιμ.), *Greece in the 1980's*, Macmillan Press, Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London 1985, σελ. 155.

⁵ Αργύρης Α. Φατούρος, ό. π., σελ. 424-434.

⁶ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, ό. π., σελ. 99-104

⁷ Όπως αναφέρει ο Στέφανος Πεσμαζόγλου, από το τέλος του πολέμου και μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '50, «αμερικανοί κατείχαν θέσεις σε όλες τις στρατηγικής σημασίας θέσεις-κλειδιά της οικονομίας, ταυτόχρονα στον ιδιωτικό και στο δημόσιο τομέα...», Στέφανος Πεσμαζόγλου, «Τεχνική

των ΗΠΑ ήταν πρωτοφανής, σχεδόν μοναδική για χώρα μη αποικιακή, όχι μόνο εξαιτίας των διαστάσεών της, που κάλυπταν την πολιτική σε όλους τους τομείς...αλλά κυρίως επειδή είχε σε μεγάλο βαθμό ρητή νομική κάλυψη»⁸. Ωστόσο, η εμπλοκή των ΗΠΑ στις ελληνικές υποθέσεις δε θα πρέπει να ιδωθεί ως μία μονόδρομη διαδικασία επιβολής, αλλά θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ο ενεργός ρόλος των αντικομμουνιστικών ελίτ και η από μέρους τους επιδίωξη της εδραίωσης της αμερικανικής παρουσίας στην Ελλάδα⁹.

Από το συνολικό ποσό της βοήθειας του Σχεδίου Μάρσαλ, η Ελλάδα υπολογίζεται ότι έλαβε επτακόσια εκατομμύρια δολάρια και εμφανίζεται, έτσι, ως ο έκτος μεγαλύτερος αποδέκτης της βοήθειας του Σχεδίου. Ωστόσο, ο αντίκτυπος αυτής της βοήθειας στην οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική ευημερία υπήρξε περιορισμένος για μια σειρά από λόγους, όπως ο συνεχιζόμενος εμφύλιος πόλεμος, οι υπέρογκες στρατιωτικές δαπάνες, η πολιτική αστάθεια και οι δυσλειτουργίες της ελληνικής δημόσιας διοίκησης. Εξάλλου, η έναρξη του πολέμου της Κορέας (1950) μετατόπισε το κέντρο βάρους και για τους Αμερικανούς αξιωματούχους από την ανοικοδόμηση και τα έργα υποδομής στη στρατιωτική αντιμετώπιση του κομμουνιστικού κινδύνου. Άμεση συνέπεια αυτής της αλλαγής προτεραιοτήτων της αμερικανικής πολιτικής ήταν το γεγονός ότι η Ελλάδα υποχρεώθηκε να διατηρεί σε υψηλότατο επίπεδο τις στρατιωτικές της δαπάνες¹⁰.

Στο κοινωνικό επίπεδο, το Σχέδιο Μάρσαλ συνέβαλε καθοριστικά στη συγκρότηση της ελληνικής μεταπολεμικής αστικής τάξης, στο πλαίσιο των ευρύτερων επιδιώξεων της κυβέρνησης των ΗΠΑ. Ο Κ. Βεργόπουλος διακρίνει τρεις επιμέρους στόχους στη χορήγηση της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα: την

Βοήθεια και Εκπαιδευτικές Ανταλλαγές κατά την πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)», στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, *Η Ελληνική Κοινωνία κατά την πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)*, Αθήνα 1994, σελ.458-459. Σύμφωνα με τη διατύπωση του Κ. Τσουκαλά, η χορήγηση της βοήθειας «προσέφερε έναν σταθερό και αποτελεσματικό μηχανισμό παρεμβάσεων στις ελληνικές υποθέσεις» Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Η Ελληνική Τραγωδία. Από την Απελευθέρωση στους Συνταγματάρχες*, Νέα Σύνορα-Λιβάνης, Αθήνα 1981, σελ. 94.

⁸ Αργύρης Α. Φατούρος, ό. π., σελ. 419.

⁹ Βαγγέλης Καφουδάκης, «Οι Ηνωμένες Πολιτείες, τα Ηνωμένα Έθνη και το Ελληνικό ζήτημα, 1946-1952», στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-1950*, ό. π., σελ.489. Επίσης, John o. Iatrides, ό. π., σελ. 152. Και Theodore Couloumbis, *Greek political reaction to American and NATO influences*, Yale University Press, New Haven, σελ. 192.

¹⁰ Στέλιος Ζαχαρίου, ό. π., σελ.64-66. Γεώργιος Σταθάκης, «Η Οικονομική Πολιτική των ΗΠΑ στην Ελλάδα, 1949-1953: Σταθεροποίηση και Νομισματική Μεταρρύθμιση», στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, *Η Ελληνική Κοινωνία κατά την πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, ό. π., σελ.44-45.

εθνική, κοινωνική και οικονομική ολοκλήρωση, την ενίσχυση του ειδικού βάρους του κρατικού μηχανισμού, την ενθάρρυνση της δημιουργίας μιας νέας αστικής τάξης¹¹.

Το 1951, η Ελλάδα και η Τουρκία γίνονται μέλη της Ατλαντικής Συμμαχίας¹². Τον Οκτώβριο του 1952 υπογράφεται διμερής ελληνοαμερικανική συμφωνία με την οποία οι ΗΠΑ αποκτούσαν τη δυνατότητα εγκατάστασης στρατιωτικών βάσεων στο ελληνικό έδαφος. Με βάση τη συμφωνία αυτή, οι Αμερικανικές δυνάμεις είχαν πλήρη ελευθερία κινήσεων στην ελληνική επικράτεια, ενώ στο προσωπικό των αμερικανικών βάσεων παραχωρούνταν το προνόμιο της ετεροδικίας¹³.

Όπως αναλύσαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, η πολιτιστική και προπαγανδιστική δραστηριότητα, υπό τον συντονισμό της USIA (United States Information Agency) αποτελούσε μία σημαντική συνιστώσα της διεθνούς αντικομμουνιστικής στρατηγικής των ΗΠΑ, η οποία αποτυπώθηκε και στην περίπτωση της Ελλάδας¹⁴.

Η προώθηση της αγγλικής γλώσσας, σε ανταγωνισμό προς τα γαλλικά και τα γερμανικά και τη δράση των αντίστοιχων μορφωτικών ιδρυμάτων, και τα προγράμματα εκπαιδευτικών ανταλλαγών αποτέλεσαν βασικά σημεία αυτής της προσπάθειας. Ειδικότερα, οι υποτροφίες Fulbright έδιναν τη δυνατότητα σε προσωπικότητες από διάφορους τομείς της ελληνικής πνευματικής και πολιτικής ζωής να μεταβούν στις ΗΠΑ και να έρθουν σε επαφή με τις αξίες του αμερικανισμού¹⁵.

Παράλληλα, στο πλαίσιο των προγραμμάτων τεχνικής βοήθειας, οργανώθηκαν αποστολές Αμερικανών ειδικών στην Ελλάδα, και αποστολές μετεκπαίδευσης Ελλήνων, απασχολούμενων σε διάφορους τομείς, στην Αμερική, ενώ ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην εκπαίδευση συνδικαλιστικών στελεχών¹⁶. Επίσης, οι

¹¹ Κώστας Βεργόπουλος, «Η συγκρότηση της νέας αστικής τάξης 1944-1952», στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950*, ό. π., σελ.535. Για το μετασχηματισμό της δομής της άρχουσας τάξης στη μεταπολεμική Ελλάδα, και Κ. Τσουκαλάς, *Η Ιδεολογική Επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου*, στο *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950*, ό. π., σελ.563-567.

¹² Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, Τόμος Β', Εστία, Αθήνα 2003, σελ.30-35.

¹³ Evanthis Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War. Frontline State, 1952-1967*, Routledge, Λονδίνο 2006, σελ.31-33.

¹⁴ Χάγκεν Φλάισερ, «Στρατηγικές πολιτισμικής διείσδυσης των μεγάλων δυνάμεων και ελληνικές αντιδράσεις, 1930-1960», στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμελ.), *Η Ελλάδα '36- '49*, ό. π., σελ.111.

¹⁵ Χάγκεν Φλάισερ, ό. π., σελ.107-109. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε ανάμιξη στην επιλογή των υποτρόφων. Εκτός από το ίδρυμα Fulbright, εκπαιδευτικά προγράμματα και ιδρύματα χρηματοδοτούνται και από τα Ιδρύματα Φόρντ και Ροκφέλερ, Στέφανος Πεσμαζόγλου, ό. π., σελ.462-463.

¹⁶ Στέφανος Πεσμαζόγλου, ό. π., σελ.458-459, 460-463. Για το ρόλο των Αμερικανών στο ελληνικό μεταπολεμικό συνδικαλιστικό κίνημα και, Γιώργος Φ. Κουκουλές, «Η Συνέχεια στην Ιστορία ως

Αμερικανοί σχεδίασαν ή υποστήριξαν την ίδρυση ερευνητικών και εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, όπως το ΕΚΚΕ, το Βασιλικό Ίδρυμα Ερευνών, ο Δημόκριτος, το Πανεπιστήμιο Πάτρας τεχνολογικά ινστιτούτα (τα μετέπειτα ΤΕΙ)¹⁷.

Και στην περίπτωση της Ελλάδας, η διάδοση του αμερικανισμού επιτεύχθηκε μέσω της αμερικανικής πολιτιστικής βιομηχανίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα μέσα της δεκαετίας του 1960, έχουν εκτοπίσει τις εγχώριες δημιουργίες, αλλά και τις ευρωπαϊκές, από την κορυφή της προτίμησης του κοινού¹⁸.

4.3 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ

Με τη σημαντικότερη ενίσχυση των Αμερικανών στο στρατιωτικό τομέα¹⁹ και τη διακοπή της βοήθειας από τη Γιουγκοσλαβία προς τις κομμουνιστικές δυνάμεις, συνέπεια της ρήξης Τίτο-Στάλιν, ο εμφύλιος πόλεμος οδηγείται στο τέλος του, το 1949, με νίκη του αντικομμουνιστικού συνασπισμού²⁰. Ωστόσο, οι συνέπειές του, σε θεσμικό, πολιτικό, ιδεολογικό και κοινωνικό επίπεδο βρίσκονται σε ισχύ μέχρι και την επιβολή της δικτατορίας. Τα έκτακτα μέτρα της περιόδου του Εμφυλίου ενσωματώθηκαν βάσει της θεωρίας του «διαρκούς εμφυλίου πολέμου» στο μετεμφυλιακό συνταγματικό καθεστώς, διαμορφώνοντας το λεγόμενο «παρασύνταγμα», και βρίσκονταν σε ισχύ μέχρι τη δικτατορία²¹. Το γεγονός αυτό

Τραγική Επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», στο Χάγκεν Φλάϊσερ (επιμελ.), ό. π., σελ.286-290. Γρηγόρης Παντελόγλου, «Η Αποτυχία του Εκδημοκρατισμού του Ελληνικού Συνδικαλιστικού Κινήματος στη Μεταπολεμική Περίοδο και η Θεσμοθέτηση των Παρεμβάσεων. Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα στην Περίοδο 1945-1960», στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, *Η Ελληνική Κοινωνία κατά την πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, ό. π., σελ.527-529.

¹⁷ Στέφανος Πεσμαζόγλου, ό. π., σελ.459. Σχετικά με το ρόλο των Αμερικανών στη συγκρότηση των δομών κοινωνικής εργασίας στη μεταπολεμική Ελλάδα, βλέπε Vassilios Ioakimidis, *A Critical Examination of the Political Construction and Function of Greek Social Work*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Λίβερπουλ 2008, σελ.97-118.

¹⁸ Jean Meynaud, Π. Μερλόπουλος, Γ. Νοταράς, *Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα 1946-1965*, [Μετάφραση: Π. Μερλόπουλος], Τόμος Α', Σαββάλας, Αθήνα 2002, σελ.471-472.

¹⁹ Στα τέλη του 1949, η αμερικανική στρατιωτική βοήθεια στην Ελλάδα υπολογίζεται σε 353,6 εκατομμύρια δολάρια και συμπεριελάμβανε περίπου 160.000 ελαφρά όπλα 4.130 όλμους και πολυβόλα. Τα στοιχεία προέρχονται από το David Close, ό. π., σελ.69. Επίσης, ο Γ. Γιανουλόπουλος παρατηρεί πως, στην μετά το 1947 φάση του Ψυχρού Πολέμου, οι Αμερικανοί επιδίωξαν τη «στρατιωτική λύση» και την ολοκληρωτική συντριβή των κομμουνιστικών δυνάμεων, στο πλαίσιο του νέου διεθνούς τους ρόλου ως ηγετών του αντικομμουνιστικού αγώνα. Γ. Γιανουλόπουλος, ό. π., σελ.270.

²⁰ Γιάννης Ο. Ιατρίδης, «Εμφύλιος Πόλεμος, 1945-1949. Εθνικοί και Διεθνείς Παράγοντες», στο *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950*, ό. π., σελ. 367-374.

²¹ Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, «Καθεστώς Έκτακτης Ανάγκης και Πολιτικές Ελευθερίες, 1946-1949», στο *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950*, ό. π., σελ. 392-394. Επίσης, Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974: όψεις της ελληνικής εμπειρίας* [Μετάφραση: Βενετία Σταυροπούλου], Θεμέλιο, Αθήνα 1986. Σχετικά με τις θεσμικές, πολιτικές και κοινωνικές συνέπειες του Εμφυλίου και Jean Meynaud, Π. Μερλόπουλος, Γ. Νοταράς, ό. π., Τόμος Α', σελ.202-228.

οδηγεί στο χαρακτηρισμό της μεταπολεμικής βασιλευομένης δημοκρατίας ως «περιορισμένης»²² ή «καχεκτικής»²³. Όπως επισημαίνει ο Κ. Τσουκαλάς, η ιδιαιτερότητα των θεσμών που προέκυψαν από τον ελληνικό εμφύλιο έγκειται στο γεγονός ότι αυτοί λειτούργησαν στο πλαίσιο ενός, τυπικά, δημοκρατικού κράτους²⁴.

Ειδικότερα, με το Γ΄ Ψήφισμα του Ιουνίου του 1946 ενισχύονταν οι αρμοδιότητες της εκτελεστικής εξουσίας ως προς τη δίωξη των αριστερών. Το Δεκέμβριο του 1947, με τον αναγκαστικό νόμο 509, τίθεται εκτός νόμου το ΚΚΕ, το ΕΑΜ και οι οργανώσεις τους. Συνολικά, τα έκτακτα μέτρα του Εμφυλίου τιμωρούσαν κατά κύριο λόγο την πρόθεση και δευτερευόντως την πράξη²⁵.

Όσον αφορά τον τύπο, ο οποίος αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι της παρούσας μελέτης, η ελευθερία του φαλκιδεύεται από ένα σύνολο νομοθετικών διατάξεων, ορισμένες από τις οποίες ανάγονται στη Μεταξική δικτατορία και άλλες πηγάζουν από τον Εμφύλιο. Μία πρόσθετη πηγή περιορισμού της ελευθεροτυπίας, στην πράξη, είναι η δυνατότητα της κυβέρνησης να ασκεί οικονομικές πιέσεις ή να παρέχει ενισχύσεις στα έντυπα της επιλογής της²⁶. Εξάλλου, οι επιχειρήσεις του τύπου στην Ελλάδα, σε αντίθεση με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, παρέμεναν σε ένα βιοτεχνικό στάδιο ανάπτυξης, γεγονός που τις ωθούσε σε μια σχέση υπαλληλίας με το κομματικό σύστημα αλλά και τους κρατικούς μηχανισμούς²⁷.

Η πολιτική της καταστολής, όμως, ήταν μία μόνο πτυχή της στρατηγικής του μετεμφυλιακού καθεστώτος. Για τους νικητές του Εμφυλίου, και ιδιαίτερα για τη διασφάλιση της κυριαρχίας της δεξιάς, η «από-εαμοποίηση» του πληθυσμού ήταν πρωταρχική μέριμνα. Για την επιτυχία της, τέθηκε σε εφαρμογή από τον κρατικό μηχανισμό μια μακροχρόνια διαδικασία «ιδεολογικού πειθαναγκασμού». Βασικός άξονας αυτής της προσπάθειας υπήρξε η αποκατάσταση, σε οικονομικό και ιδεολογικό επίπεδο, των μικροαστικών στρωμάτων, στην οποία καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε το μετεμφυλιακό κράτος²⁸. Σε κάθε περίπτωση, βασικό χαρακτηριστικό

²² Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «Η Ιδεολογική Επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου», ό. π., σελ. 569.

²³ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία. Κόμματα και Εκλογές, 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2001, σελ.9.

²⁴ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «Η Ιδεολογική Επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου», ό. π., σελ. 561.

²⁵ Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, *Καθεστώδες «Εκτακτης Ανάγκης» και Πολιτικές Ελευθερίες, 1946-1949*, ό. π., σελ. 387-389.

²⁶ Jean Meynaud, Π. Μερλόπουλος, Γ. Νοταράς, ό. π., σελ.227-228.

²⁷ Μαρία Κομνηνού, *Από την Αγορά στο Θέαμα: Μελέτη για τη συγκρότηση της δημόσια σφαίρας και του κινηματογράφου στη σύγχρονη Ελλάδα, 1950-2000*, Παπαζήσης, Αθήνα, σελ.62-63.

²⁸ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Η Ιδεολογική Επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου*, ό. π., σελ.570-574. Επίσης, Nikiforos Diamandouros, «Greek Political Culture in Transition: Historical Origins, Evolution, Current Trends», in Richard Clogg (επιμελ.), *Greece in the 1980's*, ό. π., σελ. 52. Για την οργάνωση

της μετεμφυλιακής δημόσιας σφαίρας ήταν, σύμφωνα με τη Μαρία Κομνηνού, η συνάρθρωση του εκσυγχρονισμού, κυρίως σε ό, τι αφορά το πεδίο της οικονομίας, με την «καταπιεστική συναίνεση»²⁹. Η Κομνηνού περιγράφει τη μετεμφυλιακή δημόσια σφαίρα διαιρεμένη ανάμεσα σε μια «καθεστωτική» και σε «αντιθετικές» σφαίρες. Το κύριο ζήτημα που διαφοροποιούσε την καθεστωτική από τις αντιθετικές σφαίρες ήταν η μεταχείριση των ηττημένων του Εμφυλίου³⁰.

Στο επίπεδο της ιδεολογίας και του πολιτικού λόγου, οι ταξικές αναφορές και η λέξη λαός εξοβελίζονται από το δημόσιο λόγο³¹, ο εσωτερικός εχθρός, ο κομμουνισμός, μετατρέπεται σε εξωτερικό εχθρό μέσω της ταύτισης της κομμουνιστικής ιδεολογίας με τον σοβιετικό επεκτατισμό ή το σλαβικό κίνδυνο, ενώ αποκρυσταλλώνεται η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης, η οποία νομιμοποιούσε την αποκοπή από τον εθνικό κορμό των μη υγιών στοιχείων³². Παρότι ορισμένα βασικά στοιχεία της ιδεολογία της εθνικοφροσύνης προϋπάρχουν του Εμφυλίου και ανάγονται στο Μεσοπόλεμο³³, ωστόσο η συγκρότησή τους σε ένα συνεκτικό ιδεολογικό σχήμα τοποθετείται στην περίοδο της εμφύλιας σύγκρουσης και λειτουργεί ως μέσο συσπείρωσης του αντικομμουνιστικού μετώπου³⁴. Πέραν του αντικομμουνισμού, που αποτελεί τον πυρήνα της, στα δομικά στοιχεία της εθνικοφροσύνης συγκαταλέγονται ο εθνικισμός και ο φιλοαμερικανισμός. Ο

των κοινωνικών σχέσεων σε συνάρτηση με τον αυταρχικό χαρακτήρα του μετεμφυλιακού καθεστώτος, και Βασίλης Κρεμμυδάς, «Η Ελλάδα του 1945-1967: Το Ιστορικό Πλαίσιο», στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, *Η Ελληνική Κοινωνία κατά την πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, ό. π., σελ.15-18.

²⁹ Μαρία Κομνηνού, «Κρίση του Τύπου-Κρίση Εξουσίας. Οι Εκλογές της 5^{ης} Νοεμβρίου 1989», στο Χρήστος Λυριντζής, Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμελ.), *Εκλογές και Κόμματα στη Δεκαετία του '80. Εξελίξεις και Προοπτικές του Πολιτικού Συστήματος*, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης-Θεμέλιο, Αθήνα 1990, σελ.292-293. Σχετικά με ορισμένες πτυχές της «καταπιεστικής συναίνεσης», βλέπε Μαρία Καραμεσίνη, «Αυταρχικό Μεταπολεμικό Κράτος και Ιδιαιτερότητες Εφαρμογής του Κεϋνσιανισμού. Μακροοικονομική Επέκταση χωρίς Κοινωνικό Συμβόλαιο», στο Ίδρυμα Σάκη Καραγιώργα, ό. π., σελ.133-147.

³⁰ Μαρία Κομνηνού, *Από την Αγορά στο Θέαμα*, ό. π., σελ.64-65.

³¹ Πρόκειται για ένα «α-λαϊκό έθνος» σύμφωνα με τη διατύπωση του Άγγελου Ελεφάντη, Άγγελος Ελεφάντης, «Εθνικοφροσύνη: Η Ιδεολογία του Τρόμου και της Ενοχοποίησης», ό. π., σελ.649.

³² Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «Η Ιδεολογική Επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου», ό. π., σελ.574-577. Άγγελος Ελεφάντης, ό. π., σελ.648-649. Δημήτρης Χαράλαμπος, *Πελατειακές Σχέσεις και Λαϊκισμός*, ό. π., σελ. 179-180. Νάση Μπάλτα, «Διαστάσεις και όψεις του εθνικού και του αντεθνικού στην κομμουνιστική και αντικομμουνιστική προπαγάνδα της περιόδου 1936-1949-Η έννοια της εθνικής ταυτότητας», στο Χάγκεν Φλάϊσερ (επιμελ.), ό. π., σελ.136-137. Για την πρόσληψη της κομμουνιστικής απειλής ως εθνικού εχθρού από την μεταπολεμική άκρα δεξιά, βλέπε Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Το ακροδεξιό κίνημα στην Ελλάδα, 1936-1949-Καταβολές, συνέχειες και ασυνέχειες», στο Χάγκεν Φλάϊσερ (επιμελ.), ό. π., σελ.148-149. Σχετικά με τη μετατροπή του εσωτερικού εχθρού σε εξωτερικό στον αντικομμουνιστικό λόγο βλέπε και, Αλέξανδρος-Ανδρέας Κύρτσος, ό. π., σελ.405-406.

³³ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Σαββάλας, Αθήνα 2006, σελ.61-175.

³⁴ Άγγελος Ελεφάντης, ό. π., σελ.645-646.

τελευταίος, θα πρέπει να ερμηνεύεται, κυρίως, ως αναγνώριση των ΗΠΑ ως ηγέτιδος του «ελευθέρου κόσμου» και του αντικομμουνιστικού αγώνα. Ο εθνικόφρων λόγος εξυμνεί τη φιλελεύθερη δημοκρατία αμερικανικού τύπου και το αμερικανικό κοινωνικοοικονομικό μοντέλο και επιμένει στην ανωτερότητά τους σε σχέση με το σοσιαλιστικό μοντέλο³⁵.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να αναφερθεί ότι το εαμικό κίνημα και ο εμφύλιος δε λειτουργούν ως διαιρετική τομή μόνο στο πλαίσιο της επίσημης ιδεολογίας και του κόσμου της εθνικοφροσύνης, αλλά και αντίστροφα, αναγνωρίζονται ως η κατεξοχήν διαιρετική τομή, ως σημείο αναφοράς, σε πολιτικό, ιδεολογικό και συμβολικό επίπεδο, από την Αριστερά, όχι μόνο την κομμουνιστική, αλλά και από τον «*δυνάμει χώρο της σοσιαλιστικής Αριστεράς*». Έτσι, για τη λαϊκή βάση των επιμέρους συνιστωσών της Αριστεράς, η Αντίσταση, αλλά και το βίωμα της ήττας του εαμικού κινήματος, λειτουργεί ως καθοριστική, ενοποιητική αναφορά³⁶.

Το ιδεολογικό κλίμα, που διαμορφώθηκε μετά τον Εμφύλιο, επηρέασε αναπόφευκτα το χώρο της τέχνης και της διανόησης οδηγώντας, παρά την ύπαρξη σαφώς και αντίρροπων τάσεων, την πνευματική και πολιτιστική ζωή σε παρακμή. Ο αντικομμουνισμός δεν εξαντλείτο στο επίπεδο της πολιτικής και των θεσμών, αλλά διείπε συνολικά τη μετεμφυλιακή κουλτούρα και έδινε τον τόνο σε κάθε πτυχή της κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής³⁷. Οι αξίες του καθεστώτος προπαγανδίζονταν συστηματικά από τον Τύπο, το ραδιόφωνο, το ακαδημαϊκό κατεστημένο, τις κάθε είδους εκκλησιαστικές οργανώσεις, καθώς και από στρατιωτικούς φορείς³⁸. Ο Κ. Τσουκαλάς υποδεικνύει ως συνέπεια του εμφυλίου πολέμου και το χάσμα, που παγιώνεται σε πολιτικό, ιδεολογικό και πολιτιστικό επίπεδο, ανάμεσα στον κόσμο της εθνικοφροσύνης και στον κόσμο των «προοδευτικών» δυνάμεων. Αλλά και ο Νικηφόρος Διαμαντούρος καταδεικνύει ότι το βαθύτατο κοινωνικό και ιδεολογικό

³⁵ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από το λαό των «νομιμοφρόνων» στο έθνος των εθνικοφρόνων*, ό. π., σελ.177-284.

³⁶ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, Αθήνα 1985, σελ.70-71. Για τη σημασία, την επεξεργασία και την προβολή της ιστορίας της Αντίστασης από την κομμουνιστική Αριστερά, βλέπε και Βαγγέλης Καραμανωλάκης, ό. π., σελ.90-93. Επίσης, βλέπε σχετικά, Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση*, Πόλις, Αθήνα 2008, σελ.45. Ελένη Πασχαλούδη, «Μνήμη και Πολιτικός Λόγος: Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο των κομμάτων (1961-1964)», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ. 143-165.

³⁷ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Η Ελληνική Τραγωδία*, ό. π.,σελ. 102-103.

³⁸ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «Η Ιδεολογική Επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου», ό. π., σελ.577-588. Σχετικά με τις επιπτώσεις του εμφυλίου πολέμου στην πνευματική και πολιτιστική ζωή βλέπε και, Γιώργος Χουλιάρας, «Πολιτισμός και Πολιτική- Εμφύλιος Πόλεμος και 'πολιτιστική ανασυγκρότηση' στην Ελλάδα», στο Χάγκεν Φλάϊσερ (επιμελ.), ό. π., σελ. 433-438.

χάσμα, που χαρακτηρίζει τη μετεμφυλιακή Ελλάδα, είχε τον αντίκτυπό του στην πολιτική κουλτούρα της περιόδου. Έτσι, η μετεμφυλιακή πολιτική κουλτούρα εμφανίζεται διαιρεμένη και αποτελούμενη, ουσιαστικά, από δύο διακριτές υποκουλτούρες, αυτή των νικητών και εκείνη των ηττημένων³⁹. Όψεις αυτής της πολιτικής κουλτούρας θα διερευνήσουμε στην ακόλουθη ενότητα.

4.4 ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΚΟΜΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΕΤΕΜΦΥΛΙΑΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Σε πολιτικό επίπεδο, τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, χαρακτηρίζονται από κυβερνητική και πολιτική αστάθεια, καθώς και από τη βραχύβια κυβερνητική θητεία του Κέντρου υπό την πρωθυπουργία του Ν. Πλαστήρα (1951-1952). Εξάλλου, και οι ΗΠΑ ευνοούσαν, την περίοδο αυτή, τη διακυβέρνηση της χώρας από κεντρώες, φιλελεύθερες δυνάμεις⁴⁰. Για την περίοδο που εξετάζουμε, ο χώρος του Κέντρου διακρίνεται από τη Δεξιά με αναφορά στον Εθνικό Διχασμό και από την Αριστερά με βάση τη διαιρετική τομή του Εμφυλίου⁴¹. Στο πλαίσιο της μετεμφυλιακής αντικομμουνιστικής συναίνεσης, το Κέντρο διαφοροποιείται από τη Δεξιά στα ζητήματα του εκδημοκρατισμού και των πολιτικών ελευθεριών, της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, και της προτίμησης για μια περισσότερο ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική, στο πλαίσιο της δυτικής συμμαχίας⁴².

Ειδικότερα, στις βουλευτικές εκλογές του 1956, η ΕΡΕ βρέθηκε αντιμέτωπη με μια συμμαχία των κομμάτων του Κέντρου με την ΕΔΑ, δηλ., με ένα οιονεί λαϊκό μέτωπο, έστω και με στενά εκλογικό χαρακτήρα⁴³, το οποίο συγκροτήθηκε λίγα μόλις χρόνια μετά το τέλος του Εμφυλίου. Το γεγονός αυτό προκάλεσε τη δυσαρέσκεια των δυτικών πρεσβειών στην Αθήνα⁴⁴, καθώς σηματοδοτούσε την έξοδο της Αριστεράς από την πολιτική απομόνωση και της προσέδωσε «αξιοπιστία», όπως αποφάνθηκε και η αμερικάνικη πρεσβεία. Παράλληλα, δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για την

³⁹ Nikiforos Diamandouros, «Greek Political Culture in Transition», ό. π., σελ. 52-53.

⁴⁰ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, ό. π., σελ.109. John O. Iatrides, *Greece and the United States: The Strained Partnership*, ό. π., σελ. 157-158.

⁴¹ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, ό. π., σελ.73.

⁴² George Mavrogordatos, «The Emerging Party System», in Richard Clogg (επιμελ.), *Greece in the 1980s*, ό. π., σελ.77.

⁴³ Ο Meynaud υποστηρίζει ότι η συγκεκριμένη εκλογική συνεργασία ήταν αποτέλεσμα της αντίδρασης στη χειραγώγηση του εκλογικού συστήματος από τη Δεξιά και δε θα πρέπει να ερμηνεύεται ως προσέγγιση του Κέντρου με την Αριστερά. Jean Meynaud, Π. Μερλόπουλος, Γ. Νοταράς, ό. π., Τόμος Α', σελ.180.

⁴⁴ Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Γ', Παπαζήσης, Αθήνα 1977, σελ.64.

εμπέδωση μιας νέας διαχωριστικής τομής μεταξύ Δεξιάς και αντιδεξιών δυνάμεων, που υπερέβαινε τη διάκριση 'εθνικοφρόνων' και μη 'εθνικοφρόνων'⁴⁵.

Όσον αφορά τον άλλο πόλο του εθνικόφρονος στρατοπέδου, η κάθοδος του στρατάρχη Παπάγου στην πολιτική με την ίδρυση του «Ελληνικού Συναγερμού» (6/8/1951), η αναμόρφωση της δεξιάς παράταξης και η καθιέρωση ενός ιδιότυπου εκλογικού συστήματος, του λεγόμενου «πλειοψηφικού», σηματοδότησαν τη μακροχρόνια παραμονή της ελληνικής δεξιάς στην εξουσία («το δεξιό κατεστημένο», 1952-1963⁴⁶). Όσον αφορά την αμερικανική πλευρά, ο πόλεμος της Κορέας και η όξυνση του αντικομμουνιστικού αγώνα, καθιστούσαν ελκυστικότερη μια σαφώς αντικομμουνιστική κυβέρνηση στην Ελλάδα. Η προτίμηση αυτή υλοποιήθηκε από το νέο Αμερικανό πρεσβευτή στην Ελλάδα, John Peurifoy⁴⁷.

Ο Αλ. Παπάγος παρέμεινε στην πρωθυπουργία από το 1952 μέχρι και το θάνατό του, τον Οκτώβριο του 1955. Στην πρωθυπουργία τον διαδέχτηκε, με βασιλική πρωτοβουλία και κάτω από αμφιλεγόμενες συνθήκες⁴⁸, ο μέχρι τότε υπουργός Δημοσίων Έργων, Κ. Καραμανλής. Η νέα κυβέρνηση επεξεργάστηκε νέο σχέδιο εκλογικού νόμου, που η ίδια περιέγραψε ως «πλειοψηφικό με περιορισμένη εκπροσώπηση της μειοψηφίας» και η αντιπολίτευση χαρακτήρισε ως «τριφασικό».

Παράλληλα, ο Κ. Καραμανλής προχώρησε στην ίδρυση ενός νέου πολιτικού κόμματος, της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης (ΕΡΕ), το οποίο υπεκατέστησε τον Ελληνικό Συναγερμό (Φεβρουάριος 1956)⁴⁹. Υπό την ηγεσία Καραμανλή, η ΕΡΕ αναδείχθηκε νικήτρια σε τρεις εκλογικές αναμετρήσεις (1956, 1958, 1961)⁵⁰. Οι

⁴⁵ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία*, ό. π., σελ.197-202. Για τη βαθμιαία υποκατάσταση της διάκρισης εθνικοφρόνων/μη εθνικοφρόνων από την τομή δεξιάς/αντιδεξιάς, βλέπε και Γεράσιμος Μοσχονάς, «Η Διαιρετική Τομή Δεξιάς-Αντιδεξιάς στη Μεταπολίτευση (1974-1990). Περιεχόμενο της τομής και όψεις της στρατηγικής των κομμάτων του 'αντιδεξιού υποσυστήματος'», στο Νίκος Δεμερτζής (επιμελ.), *Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα Σήμερα*, Οδυσσέας, Αθήνα 1994, σελ.167-170.

⁴⁶ David Close, ό. π., σελ.139.

⁴⁷ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Η Ελληνική Τραγωδία*, ό. π.,σελ.111-114. Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Η Ιδεολογική Επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου*, ό. π., σελ. 570. John O. Iatrides, *Greece and the United States*, ό. π., σελ. 160-161.

⁴⁷ David Close, ό. π., σελ.139. Σχετικά με την υποστήριξη των Αμερικανών στο πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα, είναι χαρακτηριστική η ακόλουθη δήλωση του πρεσβευτή Peurifoy: «*Η πολιτική κατάσταση πρέπει να εκκαθαρισθεί άπαξ διά παντός, μόνη υπάρχουσα οδός είναι η διεξαγωγή εκλογών και μόνον σύστημα διά την δι' αυτής ανάδειξιν ισχυράς κυβερνήσεως είναι το πλειοψηφικόν*», (19/8/1952). Παρατίθεται στο Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία*, ό. π., σελ.154.

⁴⁸ Ένα κεντρικό ζήτημα σε αυτή τη συζήτηση αφορά το βαθμό εμπλοκής των Αμερικανών στην επιλογή Καραμανλή, η λεγόμενη «λύση Καραμανλή», και στην υποστήριξη από μέρους τους στο πρόσωπό του. Γ. Γιαννούλοπουλος, *Ο Μεταπολεμικός Κόσμος*, ό. π., σελ.309.

⁴⁹ Jean Meynaud, Π. Μερλόπουλος, Γ. Νοταράς, Τόμος Α', ό. π., σελ.123-128.

⁵⁰ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα*, ό. π., σελ.210-281.

εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου 1961 συνιστούν, όμως, το σημείο καμπής στην πολιτική ηγεμονία της συντηρητικής παράταξης.

Όσον αφορά το χώρο της Αριστεράς, καθοριστικό γεγονός είναι η ίδρυση της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ) (Αύγουστος 1951), που αποτελεί τη νόμιμη κομματική έκφραση του κομμουνιστικού χώρου⁵¹. Το 1951 είναι και η πρώτη χρονιά, στη μεταπολεμική περίοδο, που ο κομμουνιστικός χώρος, μέσω της ΕΔΑ, συμμετέχει σε εκλογική αναμέτρηση, στην οποία εκλέγει 10 βουλευτές⁵².

Πάντως, οι σχέσεις μεταξύ ΕΔΑ και ΚΚΕ χαρακτηρίζονταν από ένταση και αμφισβησία⁵³. Άμεσα συνδεδεμένες με τα παραπάνω είναι οι ακόλουθες καθοριστικές εξελίξεις που σημειώνονται στο ΚΚΕ στη δεκαετία του 1950: η απομάκρυνση του Ζαχαριάδη από την ηγεσία του κόμματος (6^η Ολομέλεια, Μάρτιος 1956) και η απόφαση για διάλυση των κομματικών οργανώσεων (8^η Ολομέλεια, Ιανουάριος 1958)⁵⁴.

Στην αρχική φάση της ίδρυσής της, η ΕΔΑ αποτελεί έναν συνασπισμό κομμάτων και προσωπικοτήτων της Αριστεράς, ωστόσο, βαθμιαία, στις αρχές της δεκαετίας του 1960, εξελίσσεται σε μαζικό κόμμα. Η μαζικοποίηση της ΕΔΑ την περίοδο 1963-1964 συνδέεται άμεσα με τις κοινωνικοπολιτικές αλλαγές που ακολουθούν την εκλογική επικράτηση της Ένωσης Κέντρου. Σημαντικό γεγονός σε αυτήν την πορεία είναι και η δημιουργία κομματικού τύπου, της *Αυγής*, η οποία εκδίδεται ως ημερήσιο έντυπο από το 1952. Βασικός στόχος της ΕΔΑ, κατά τα πρώτα στάδια της πολιτικής της ζωής, είναι η νομιμοποίηση και η αποδοχή της Αριστεράς από την μετεμφυλιακή κοινωνία. Άμεσα συνδεδεμένη με το στόχο αυτό είναι η προσέγγιση με τον κεντρώο χώρο και η εκλογική τους συνεργασία, αρχικά στις

⁵¹ Ιωάννα Παπαθανασίου, «ΕΔΑ: Το Μαζικό Κόμμα της Προδικτατορικής Αριστεράς (1963-1967)», στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, ό. π., σελ.682.

⁵² Ηλίας Νικολακόπουλος, «Η εκλογική επιρροή της κομμουνιστικής Αριστεράς, 1936-1951-Συνέχειες και ασυνέχειες», στο Χάγκεν Φλάϊσερ (επιμελ.), ό. π., σελ.231-233.

⁵³ Michalis Papayannakis, «The Crisis in the Greek Left», in Howard R. Penniman (επιμελ.), *Greece at the Polls: The National Elections of 1974 and 1977*, American Enterprise for Public Policy Research, Ουάσιγκτον 1981, σελ. 130-159. George Mavrogordatos, «The Emerging Party System», ό. π., σελ.73. Αλέξανδρος Δάγκας, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, ένα κόμμα εκτός κομματικού συστήματος», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ.204-219. Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, 1974-1990. Σταθερή Δημοκρατία σημαδεμένη από τη Μεταπολεμική Ιστορία*, Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σελ.117.

⁵⁴ Αλέξανδρος Δάγκας, ό. π., σελ.205.

δημοτικές εκλογές του 1954, και στη συνέχεια στις βουλευτικές εκλογές του 1956, υπό το σχήμα της Δημοκρατικής Ένωσης.⁵⁵

Προτάσσοντας το στόχο της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής» (Πρώτη Πανελλαδική Συνδιάσκεψη, 1956), η ΕΔΑ θέτει στο επίκεντρο του πολιτικού της λόγου, την αποκατάσταση και επέκταση των δημοκρατικών θεσμών, καθώς και την αποκατάσταση της εθνικής ανεξαρτησίας, πρεσβεύοντας την απαγκίστρωση από την αμερικανική εξάρτηση και την πολιτική της ίσης ειρήνης και φιλίας. Για την πραγμάτωση αυτών των στόχων, η ΕΔΑ προκρίνει τη σύμπληξη ενός «πατριωτικού μετώπου», με το Κέντρο και τα «πατριωτικά στοιχεία της Δεξιάς»⁵⁶.

Ένα σημείο αναφοράς στην εκλογική πορεία της ΕΔΑ αποτελεί η ανάδειξη της σε αξιωματική αντιπολίτευση στις εκλογές του 1958, με ποσοστό 25%. Ο Ηλ. Νικολακόπουλος εξηγεί ότι η εκλογική αυτή επιτυχία της ΕΔΑ δεν ήταν, στην πραγματικότητα, ούτε έκπληξη ούτε άλμα και την αποδίδει, μεταξύ άλλων, στην ισχυροποίηση της πολιτικής παρουσίας της ΕΔΑ, στον κατακερματισμό που επικρατούσε στο χώρο του Κέντρου, στο αντιδυτικό αίσθημα λόγω του Κυπριακού και στη θετική πρόσληψη του ρόλου της ΕΣΣΔ στο ίδιο ζήτημα⁵⁷.

Η δεκαετία του 1960 σηματοδοτεί μια σειρά σημαντικών εξελίξεων στο χώρο του Κέντρου και της Αριστεράς (ίδρυση ΕΚ, ανάδυση κεντροαριστεράς), αλλά και στο επίπεδο των κοινωνικών αγώνων (Ανένδοτος Αγώνας, Ιουλιανά). Η δημιουργία της Ενώσεως Κέντρου (ΕΚ) στα 1961 δίνει τέρμα στον κατακερματισμό, που επικρατούσε στο χώρο του Κέντρου, και δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την εξέλιξη της σε κόμμα-παράταξη. Σημαντικό ρόλο στην επιτυχή έκβαση των διαπραγματεύσεων μεταξύ των στελεχών του Κέντρου διαδραμάτισαν και οι Αμερικανοί αξιωματούχοι, οι οποίοι επιθυμούσαν την ύπαρξη ενός εναλλακτικού προς τη δεξιά πόλου εξουσίας⁵⁸.

Αυτός ο τριτοκομματισμός, ωστόσο, συνυπήρχε με το διπολικό ανταγωνισμό Δεξιάς/ Αντιδεξιάς ή «δημοκρατικών δυνάμεων», ανταγωνισμός αλληλένδετος με τη

⁵⁵ Ιωάννα Παπαθανασίου, ό. π., σελ.682-691. Jean Meynaud, Π. Μερλόπουλος, Γ. Νοταράς, ό. π., Τόμος Α', σελ.229-268. Χριστόφορος Βερναρδάκης, Γιάννης Μαυρής, *Κόμματα και Κοινωνικές Συμμαχίες στην Προδικτατορική Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1991, σελ 94.

⁵⁶ Jean Meynaud, Π. Μερλόπουλος, Γ. Νοταράς, ό. π., Τόμος Α', σελ.236-239.

⁵⁷ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία*, ό. π., σελ. 230-231.

⁵⁸ Jean Meynaud, Π. Μερλόπουλος, Γ. Νοταράς, ό. π., Τόμος Α', σελ.138-140, 146-147. Σχετικά με μια αποτίμηση της ΕΚ ως κομματικού σχηματισμού, ό. π., σελ.320-359. Σωτήρης Καραγιάννης, *Ο Κεντρώος Πολιτικός Χώρος στην Μεταπολεμική Ελλάδα (1944-1961). Διάγνωση-Οριοθέτηση-Ερμηνεία*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα 1984, σελ.38.

δυνατότητα κυβερνητικής εναλλαγής. Η εμπέδωση της τομής Δεξιάς/ Αντιδεξιάς στη δεκαετία αυτή συνιστούσε, εν μέρει, υπέρβαση της μετεμφυλιακής διαίρεσης εθνικοφρόνων-μη εθνικοφρόνων. Εξάλλου, η κατηγορία των «*δημοκρατικών δυνάμεων*» ήταν σαφώς ευρύτερη εκείνης των «*μη εθνικοφρόνων*»⁵⁹.

Η δυναμική της ΕΚ αποδίδεται, εν πολλοίς, στην ικανότητα του Γ. Παπανδρέου να συνθέσει το αίτημα του εκδημοκρατισμού με τα αιτήματα κοινωνικής και οικονομικής ενσωμάτωσης και τον πόθο των λαϊκών στρωμάτων για πρόσβαση σε καταναλωτικά αγαθά και έναν μικροαστικό τρόπο ζωής⁶⁰. Καθοριστικό γεγονός για την περαιτέρω ανάπτυξη της ΕΚ και τη σφυρηλάτηση των δεσμών της με τις μάζες υπήρξε η καταγγελία από μέρους της του αποτελέσματος των εκλογών του 1961 και η στρατηγική του «*ανένδοτου αγώνα*»⁶¹.

Παρά το γεγονός ότι η ηγεσία διατηρούσε τον αντικομμουνιστικό της προσανατολισμό και τις επανειλημμένες επισημάνσεις του Γ. Παπανδρέου, ότι ο ανένδοτος ήταν «*διμέτωπος*», στην πράξη ο ανένδοτος αγώνας αποτέλεσε το πεδίο στο οποίο αποτυπώθηκε η «*συμπόρευση της λαϊκής βάσης του Κέντρου και της Αριστεράς*»⁶².

Εξάλλου, στη δεκαετία του '60, έχουμε να κάνουμε με ένα «*νέο Κέντρο*», κατά τη διατύπωση του Αλεξανδρόπουλου, σε ό, τι αφορά την κοινωνική αντιπροσώπευση που εκφράζει, αλλά και την πολιτική της έκφραση⁶³. Στα μέσα της δεκαετίας του '60, στο «*νέο Κέντρο*» συνυπάρχουν παραδοσιακοί φιλελεύθεροι, εαμογενείς πολιτικές ομάδες, αλλά και η ανερχόμενη κεντροαριστερή πτέρυγα υπό τον Α. Παπανδρέου, η οποία θεωρείται η πλέον χαρακτηριστική έκφραση της νέας πολιτικής δυναμικής του κεντρώου χώρου⁶⁴.

Ανεξάρτητα από τις προθέσεις των εμπνευστών του, ο Ανένδοτος σηματοδότησε την «*απαρχή μιας ασυγκράτητης κοινωνικής δυναμικής, που*

⁵⁹ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Η Εκλογική Επιρροή των Πολιτικών Δυνάμεων», στο Χρήστος Λυριντζής, Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμελ.), *Εκλογές και Κόμματα στη Δεκαετία του '80*, ό. π., σελ.203-204. Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, ό. π., σελ.65-85.

⁶⁰ Αλέξανδρος-Ανδρέας Κύρτης, ό. π., σελ.407.

⁶¹ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, ό. π., σελ.158-161.

⁶² Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία*, ό. π., σελ.295. Για το χαρακτήρα του Ανένδοτου ως μια διπλή διεργασία, πολιτική και κοινωνική, και για το ρόλο του στην εμπέδωση του πολιτικού στίγματος του Κέντρου, Χρήστος Χρηστίδης, «Ανένδοτος αγώνας: η αιχμή του δόρατος-Παρατηρήσεις για τη θεματολογία της Ελευθερίας, 1961-1963», στο Αλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ.166-182.

⁶³ Στέλιος Αλεξανδρόπουλος, *Συλλογική δράση και αντιπροσώπευση συμφερόντων πριν και μετά τη μεταπολίτευση*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1990, σελ. 148.

⁶⁴ ό. π., σελ. 148. Σχετικά με την πολιτική δράση του Ανδρέα Παπανδρέου στο πλαίσιο της Ένωσης Κέντρου, και Jean Meynaud, ό. π., Τόμος Β', Σαββάλας, σελ.61-71.

αναζητούσε ρήξεις σε όλα τα επίπεδα του γίνεσθαι»⁶⁵. Η Κ. Μπότσιου ερμηνεύει τον ανένδοτο αγώνα ως την απαρχή μιας μακράς κρίσης νομιμότητας του πολιτικού συστήματος και την αποκρυστάλλωση ενός βαθύτατου ρήγματος στο χώρο των εθνικοφρόνων πολιτικών δυνάμεων⁶⁶.

Η έντονη πολιτική κρίση που σηματοδοτούσε ο ανένδοτος, η ένταση στις σχέσεις του Καραμανλή με τα Ανάκτορα, και η δολοφονία του βουλευτή της ΕΔΑ Γρ. Λαμπράκη (22/5/1963) οδήγησαν τελικά στην παραίτηση του Καραμανλή από την πρωθυπουργία. Θα χρειαστούν δύο εκλογικές αναμετρήσεις προκειμένου, η ΕΚ να κατακτήσει την απόλυτη κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Στις εκλογές της 16^{ης} Φεβρουαρίου 1964, αποσπά το 52,7% των ψήφων και 171 έδρες⁶⁷.

Ωστόσο, παρά την αρχική αισιοδοξία, η κυβέρνηση αυτή αποδείχθηκε βραχύβια. Μία σειρά κλυδωνισμών στο εσωτερικό του κυβερνώντος κόμματος και κυρίως, η ρήξη του Γ. Παπανδρέου με το βασιλιά Κωνσταντίνο οδήγησαν στην ανατροπή του πρώτου από την πρωθυπουργία και σε μία περίοδο πολιτικής ανωμαλίας και αστάθειας («κυβερνήσεις αποστασίας», 1965-1966). Ο Γ. Παπανδρέου κατηγορήσε το Παλάτι για παραβίαση του Πολιτεύματος και ανατροπή της δημοκρατικής ομαλότητας, και συσπείρωσε μεγάλη μερίδα της κοινής γνώμης στο λεγόμενο «νέο ανένδοτο»⁶⁸.

Το καλοκαίρι του 1965, η πρωτεύουσα συγκλονίστηκε από μαχητικές διαδηλώσεις υπεράσπισης της δημοκρατικής νομιμότητας («Ιουλιανά»)⁶⁹. Με περισσότερες από 400 υπαίθριες, μαζικές συγκεντρώσεις σε διάστημα 70 ημερών, τα Ιουλιανά ανανεώνουν ριζικά το μετεμφυλιακό διεκδικητικό τελετουργικό. Το νέο τελετουργικών των μαζικών συγκεντρώσεων, με συγκεκριμένο χωρικό προσδιορισμό, ιδιαίτερα σε ό, τι αφορά την περιοχή της πρωτεύουσας, κληροδοτείται και στη Μεταπολιτευτική περίοδο⁷⁰.

⁶⁵ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «Η ελληνική δεκαετία του '60: 'σύντομη ή μακρά';», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ.42-44.

⁶⁶ Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής απέναντι στον 'ανένδοτο αγώνα'», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., Τόμος Α', σελ. 155, 137.

⁶⁷ Θόδωρος Χατζηπαντελής, Γιάννης Ανδρεάδης, «Οι Μετακινήσεις των Ψηφοφόρων προς την Ένωση Κέντρου στις Βουλευτικές Εκλογές του 1963 και 1964», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.29, Ιούνιος 2007, σελ.90-111.

⁶⁸ Σπύρος Λιναρδάτος, ό. π., τόμος Ε', σελ.129-303.

⁶⁹ Jean Meynaud, ό. π., Τόμος Β', σελ.72-105. Φώντας Λάδης, *Ιουλιανά 1965: 100 μέρες που συγκλόνισαν την Ελλάδα*, Καστανιώτης, Αθήνα 1985.

⁷⁰ Σεραφείμ Σεφεριάδης, *Συλλογικές δράσεις, κινηματικές πρακτικές: η «σύντομη» δεκαετία του '60 ως «συγκρουσιακός κύκλος»*, στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ.67-68.

Η κρίση του μετεμφυλιακού καθεστώτος, όπως αποτυπώνεται στην περίπτωση των Ιουλιανών έχει σαν αποτέλεσμα, τη διαμόρφωση ενός ανταγωνιστικού προς την εθνικοφροσύνη λόγου, που «εγκαλεί τον 'λαό' και τον κινητοποιεί σε μια φιλελεύθερη δημοκρατική μεταρρυθμιστική κατεύθυνση». Τα βασικά θέματα που αναδεικνύει αυτός ο λόγος, ο οποίος αμφισβητεί το «μονοπόλιο της συντηρητικής ιδεολογικής ηγεμονίας», είναι η λαϊκή κυριαρχία, η κοινοβουλευτική δημοκρατία και οι αστικές ελευθερίες⁷¹. Και στο πλαίσιο αυτό, το αίτημα της εθνικής ανεξαρτησίας με την αιχμή του αντιαμερικανισμού, αναδεικνύεται σε οργανικό στοιχείο της κεντροαριστερής πολιτικής κουλτούρας.

Τα Ιουλιανά φέρνουν στο προσκήνιο ένα πολύπλευρο μαζικό κίνημα, στο οποίο είναι αισθητή η δυναμική παρουσία της Αριστεράς, αλλά και των κεντρώων ψηφοφόρων. Το κίνημα αυτό διεκδικεί το σεβασμό της λαϊκής ετυμηγορίας και τον περιορισμό του ρόλου των Ανακτόρων στην πολιτική ζωή⁷². Η υποκατάσταση της διάκρισης εθνικοφρόνων-μη εθνικοφρόνων από τη διαίρεση Δεξιάς/αντιδεξιάς, στην οποία αναφερθήκαμε και προηγουμένως, βρίσκει την κορυφαία έκφρασή της την περίοδο των Ιουλιανών⁷³. Η εμπειρία των Ιουλιανών υπήρξε σημαντική για την διάδοση του αντιαμερικανισμού, και σε χώρους πέραν της Αριστεράς, με τη συγχώνευση της δυσaréσκειας για τη στάση των Αμερικανών απέναντι στα εθνικά θέματα με τη δυσaréσκεια για την υποστήριξη από μέρους τους του Παλατιού⁷⁴.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να κάνουμε ξεχωριστή αναφορά στο ρόλο του Α. Παπανδρέου, ως ηγέτη της κεντροαριστερής συνιστώσας της ΕΚ. Ο Α. Παπανδρέου επικεντρώνει στη διάσταση της λαϊκής κυριαρχίας, από κοινού με την εθνική ανεξαρτησία, αποδίδοντας την κρίση των Ιουλιανών στη σύμπραξη του «ξένου παράγοντα» με το εγχώριο «κατεστημένο». Οι δύο αυτοί στόχοι, της εθνικής και της κοινωνικής χειραφέτησης συνενώνονται στο πρόταγμα της «εθνικής αναγέννησης»⁷⁵. Στο πεδίο αυτό, της συνάρθρωσης του λαού με το έθνος, η αριστερή συνιστώσα της ΕΚ συγκλίνει με την ΕΔΑ, η οποία στη δεκαετία του '60 είχε προχωρήσει στην «οικειοποίηση της 'εθνικής' θεματικής» και στη συγκρότηση ενός λαϊκο-

⁷¹ Στ. Αλεξανδροπούλος, ό. π., σελ.181.

⁷² Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Η Ελληνική Τραγωδία*, ό. π., σελ.181.

⁷³ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Η Εκλογική Επιρροή των Πολιτικών Δυνάμεων», ό. π., σελ.204-205.

Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα*, ό. π., σελ.82-85.

⁷⁴ Γιώργος Καραμπελιάς, «Μετά 20 έτη» στο Δημήτρη Λιβιεράτος, Γιώργος Καραμπελιάς, *Ιουλιανά '65: η έκρηξη των αντιθέσεων*, Κομμούνια, Αθήνα 1985, σελ.85.

⁷⁵ Ανδρέας Πανταζόπουλος, «Για το Λαό και το Έθνος». *Η Στιγμή Ανδρέα Παπανδρέου 1965-1989*, Πόλις, Αθήνα 2001, σελ.108-116

δημοκρατικού πολιτικού λόγου⁷⁶. Στο πλαίσιο αυτό, ο αντιιμπεριαλισμός παίρνει κυρίως τη μορφή του αντιαμερικανισμού⁷⁷.

Οι τάσεις αυτές, οι οποίες θα ανακοπούν βίαια από την επιβολή της δικτατορίας⁷⁸, αντανakλούν τους μετασχηματισμούς στο κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο⁷⁹. Σχηματικά, αναφέρουμε τη σημαντική αύξηση του αστικού πληθυσμού, που έχει άμεσες επιπτώσεις στις κοινωνικές και πολιτισμικές αξίες, σε συνδυασμό με μια σειρά μεταβολών και διεργασιών στο επίπεδο της πολιτικής και πολιτιστικής ζωής⁸⁰.

Με σημείο αναφοράς το αίτημα του εκδημοκρατισμού, που σύμφωνα με τον Κ. Τσουκαλά, λειτουργεί ως «πολιτική, αλλά και ως πολιτιστική πανάκεια», η δεκαετία του 1960 σημαδεύεται από μία πολιτιστική «άνοιξη», η οποία ανταποκρίνεται στη γενικευμένη προσδοκία για άρση των μετεμφυλιακών περιορισμών, καθώς και από την αυτονόμηση της νεολαίας ως κοινωνικής κατηγορίας και την εμπέδωση από μέρους της μιας διακριτής πολιτικής ταυτότητας⁸¹.

⁷⁶ Ανδρέας Πανταζόπουλος, ό. π., σελ.104-108, 120-126. Για τα λαϊκό-δημοκρατικά στοιχεία στο λόγο της ΕΔΑ και την προβληματική της εθνικής ανεξαρτησίας και, Χριστόφορος Βερναρδάκης, Γιάννης Μαυρή, ό. π., σελ. 359.

⁷⁷ Χριστόφορος Βερναρδάκης, Γιάννης Μαυρή, ό. π., σελ. 359.

⁷⁸ Δημήτρης Χαραλάμπης, «Η δικτατορία ως αποτέλεσμα των αντιφάσεων της μετεμφυλιακής δομής του πολιτικού συστήματος και οι αρνητικές της επιπτώσεις», στο Γιάννα Αθανασάτου, Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμ.), *Η Δικτατορία 1967-1974. Πολιτικές πρακτικές-Ιδεολογικός λόγος-Αντίσταση*, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, Καστανιώτης, Αθήνα 1999, σελ.87. Για την κρίση αντιπροσώπευσης στη δεκαετία του '60 λόγω των αντιφάσεων και της αναντιστοιχίας ανάμεσα στο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο και το πολιτικό, Δημήτρης Χαραλάμπης, *Πελαταιακές σχέσεις και λαϊκισμός*, ό. π., σελ.223-233.

⁷⁹ Χριστόφορος Βερναρδάκης, Γιάννης Μαυρή, ό. π., σελ.136-139.

⁸⁰ Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η 'σύντομη' δεκαετία του '60: γνωστικές και ιστοριογραφικές προκλήσεις», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), ό. π., σελ.12.

⁸¹ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «Η ελληνική δεκαετία του '60: 'σύντομη ή μακρά'», ό. π., σελ.42-43. Η πιο αξιόλογη οργάνωση στο χώρο της νεολαίας υπήρξε, την περίοδο αυτή, η Δημοκρατική Κίνηση Νέων Γρηγόρης Λαμπράκης, η οποία μετεξελίχθηκε σε Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη, μετά τη συγχώνευσή της με τη νεολαία της ΕΔΑ και έθετε ως προγραμματικό της στόχο την «Εθνική Δημοκρατική Αλλαγή». Η Νεολαία Λαμπράκη ιδρύθηκε το 1963 μετά τη δολοφονία του βουλευτή της ΕΔΑ, Γρηγόρη Λαμπράκη. Το 1965, τα μέλη της υπολογίζονται σε 100.000. Αποτελεί, έτσι, τη μεγαλύτερη πολιτική οργάνωση νεολαίας μετά την ΕΠΟΝ. Η ιδρυτική διακήρυξη της Δημοκρατικής Κίνησης Νέων Γρηγόρης Λαμπράκης δίνεται στη δημοσιότητα στις 8 Ιουνίου 1963. Την υπογράφουν τριάντα προσωπικότητες της πολιτικής και καλλιτεχνικής ζωής, με επικεφαλής τον Μίκη Θεοδωράκη. Αξίζει να σημειωθεί ότι, σε αντίθεση με την νεολαία της ΕΔΑ, η κύρια δύναμη της νεολαίας Λαμπράκη δεν εντοπίζεται στους φοιτητές, αλλά στους νέους υπαλλήλους, εργάτες, αγρότες, καθώς και στους μαθητές. Κατερίνα Σαιν-Μαρτέν, *Λαμπράκηδες. Ιστορία μιας γενιάς*, [Μετάφραση: Χαρά Ντάλη], Πολύτυπο, Αθήνα 1984. Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, «Συλλογικές δράσεις, κινηματικές πρακτικές: η «σύντομη» δεκαετία του '60 ως «συγκρουσιακός κύκλος», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), ό. π., σελ.60-62. Jean Meynaud, Π. Μερλόπουλος, Γ. Νοταράς, ό. π., Τόμος Α', σελ.252-254.

Παράλληλα, το φοιτητικό κίνημα με αιχμή το αίτημα του εκδημοκρατισμού, αλλά και το Κυπριακό θέτει το ζήτημα της κατοχύρωσης πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, καθώς και των προϋποθέσεων κοινωνικής ανόδου. Ειδικότερα, το Κυπριακό και το αίτημα της Ένωσης εξασφαλίζει στο φοιτητικό κίνημα την ανοχή, ως ένα βαθμό, του συστήματος εξουσίας, και την υποστήριξη ευρύτερων ομάδων της κοινής γνώμης⁸².

Η δεκαετία του '60 σηματοδοτεί αφενός την ανάδυση στη δημόσια σφαίρα των προϋποθέσεων υπέρβασης του μετεμφυλιακού συστήματος εξουσίας και αφετέρου την όξυνση των αντιφάσεων του. Συνολικά, η μετεμφυλιακή περίοδος χαρακτηρίζεται από τις αντιφάσεις και την ένταση ανάμεσα στο πολιτικό-θεσμικό επίπεδο και το κοινωνικό-οικονομικό. Σύμφωνα με τη διατύπωση του Ηλ. Νικολακόπουλου, πρόκειται για μια κατεξοχήν αντιφατική περίοδο σύζευξης *«αυταρχισμού και δημοκρατίας, αποκλεισμού και ευημερίας, ιδεολογικής οπισθοδρόμησης και πολιτιστικής άνοιξης»*⁸³.

4.5 ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΑΠΕΙΛΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΜΑΧΙΕΣ

Στην ενότητα αυτή δεν παρουσιάζουμε μια συνολική παρουσίαση των διεθνών σχέσεων της Ελλάδας στη μεταπολεμική περίοδο, αλλά εστιάζουμε σε εκείνα τα γεγονότα που είναι καθοριστικής σημασίας για τη διαμόρφωση των κυρίαρχων ορισμών περί εχθρών και φίλων και άπτονται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, της εξέλιξης του αντιαμερικανισμού. Εξάλλου, δεν είναι τα γεγονότα καθεαυτά που μάς ενδιαφέρουν, αλλά οι αναπαραστάσεις τους και ο αντίκτυπος τους στην κοινή γνώμη και στη στρατηγική κομμάτων και παραστάσεων.

Εισαγωγικά, είναι χρήσιμο να σημειώσουμε ότι κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, η Μικρασιατική Καταστροφή και ο ενταφιασμός της Μεγάλης Ιδέας οδήγησαν στην αναπροσαρμογή του ελληνικού εθνικισμού με επίκεντρο την έννοια της *«ελληνικότητας»*⁸⁴. Η σταδιακή διαμόρφωση της αντικομμουνιστικής συναίνεσης τροποποιεί με τη σειρά της τα χαρακτηριστικά του ελληνικού εθνικισμού. Η εξ

⁸² Νίκος Σερντεδάκης, «Συλλογική δράση και φοιτητικό κίνημα την περίοδο 1959-1964: δομικές προϋποθέσεις, πολιτικές ευκαιρίες και ερμηνευτικά σχήματα», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ.241-262.

⁸³ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία*, ό. π., σελ.9

⁸⁴ Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, «Ο Διχασμός ως Κρίση Εθνικής Ολοκλήρωσης», στο Δημήτρης Γ. Τσαούσης (επιμελ.), *Ελληνισμός-Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 1983, σελ.74-80. Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», στο Δημήτρης Γ.Τσαούσης (επιμελ.), ό. π., σελ.157-164.

ανατολών απειλή υποσκελίζεται από τον εκ βορρά κίνδυνο. Στη διαμόρφωση της έννοιας του από βορρά κινδύνου συμβάλλουν μια σειρά γεωπολιτικών και ιστορικών δεδομένων (βαλκανικοί πόλεμοι, Μακεδονικό ζήτημα κλπ)⁸⁵, αλλά και ο παράγοντας της ιδεολογίας, με την ταύτιση του κομμουνισμού με το σλαβικό κίνδυνο στο πλαίσιο της εθνοφοροσύνης⁸⁶. Εξάλλου, από την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης (1923), η Ελλάδα και η Τουρκία είχαν επιλέξει μία πολιτική ύφεσης και προσέγγισης⁸⁷, η οποία, παρά τις κατά καιρούς εντάσεις, αποτυπώθηκε και στην από κοινού συμμετοχή των δύο χωρών στην Ατλαντική Συμμαχία⁸⁸.

Όσον αφορά τη διάσταση του φιλοατλαντισμού στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, ο Θ. Κουλουμπής επισημαίνει ότι όλα τα πολιτικά κόμματα θεωρούσαν την ένταξη στο NATO άμεσο επακόλουθο της σχέσης Ελλάδας-ΗΠΑ και αντιλαμβάνονταν τη σχέση της Ελλάδας με τη Συμμαχία άρρηκτα συνδεδεμένη με τις διακυμάνσεις των σχέσεων Ελλάδας-ΗΠΑ. Εξάλλου, από την ένταξη στο NATO δεν προέκυψε, στο επίπεδο της κοινής γνώμης, κάποιου είδους υπερεθνικής νομιμοφοροσύνης απέναντι στη Συμμαχία. Το γεγονός αυτό ευνοούσε την αμφισβήτηση της συμμετοχής στη Συμμαχία, κάθε φορά που αυτή ερχόταν με ζωτικότερα ελληνικά συμφέροντα⁸⁹.

Η πλέον χαρακτηριστική περίπτωση της σύγκρουσης της νομιμοφοροσύνης προς το NATO με τον εθνικισμό είναι η εξέλιξη του Κυπριακού ζητήματος στη μεταπολεμική περίοδο. Το Κυπριακό αποτέλεσε πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, θέτοντας σε δοκιμασία τη νοτιοανατολική πτέρυγα του NATO και τροφοδότησε την ανάδυση έντονων αντιτουρκικών αισθημάτων στην ελληνική κοινή γνώμη⁹⁰. Επίσης, το Κυπριακό ζήτημα υπήρξε βασική αιτία για την

⁸⁵ Evanthis Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*. ό. π., σελ.5-11.

⁸⁶ Δημήτρης Χαραλάμπης, *Πελαγειακές σχέσεις και λαϊκισμός*, ό. π., σελ.180.

⁸⁷ Αλέξης Αλεξανδρής, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, 1923-1955», στο Αλέξης Αλεξανδρής, Θάνος Βερέμης κ.ά. (επιμελ.), *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923-1987*, Ελληνικό Ίδρυμα Αμυντικής και Εξωτερικής Πολιτικής-Γνώση, Αθήνα 1988, σελ. 69-84. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, η Ελληνοτουρκική Προσέγγιση και το Πρόβλημα της Ασφάλειας στα Βαλκάνια 1928-1931*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1999. Ιφιγένεια Αναστασιάδου, «Ο Βενιζέλος και το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930», στο Θάνος Βερέμης, Οδυσσέας Δημητρακόπουλος (επιμελ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Φιλippότης, Αθήνα 1980, σελ.309-426. Κωνσταντίνος Β. Σωτηρέλης, *Η Ελληνοτουρκική Προσέγγιση του 1930*, Σιδέρης, Αθήνα 1990.

⁸⁸ Αλέξης Αλεξανδρής, ό. π., σελ.114-126. Γιώργος Τσιτσόπουλος, Θάνος Βερέμης, «Οι ελληνοτουρκικές αμυντικές σχέσεις, 1945-1987», στο Αλέξης Αλεξανδρής, Θάνος Βερέμης κ.ά. (επιμελ.), ό. π., σελ.177-180.

⁸⁹ Th. Coulombis, *Greek political reaction*, ό. π., σελ. 132, 179, 205.

⁹⁰ Zinovia Lialiouti and Philip Muehlenbeck, «Ethnic Nationalism in the Cold War Context: the Cyprus issue in the Greek and Greek-American Public Debate 1954-1989», στο Philip Muehlenbeck (επιμελ.), *Race, Ethnicity and the Cold War: A Global Perspective*, Vanderbilt University Press, Ουάσιγκτον (υπό έκδοση). Σχετικά με την αναπαράσταση της ελληνοτουρκικής διένεξης για το Κυπριακό από τον

αποκρυστάλλωση του αντιαμερικανισμού στη μεταπολεμική Ελλάδα⁹¹, κυρίως σε ό, τι αφορά το επίπεδο της κοινής γνώμης, και λιγότερο των ελίτ. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Γ. Γιαννιούπουλος το Κυπριακό ήταν «ο κύριος υπαίτιος για την εμφάνιση στατικών προβλημάτων στο πολιτικό και ιδεολογικό οικοδόμημα των νικητών του εμφυλίου»⁹². Εξάλλου, όσον αφορά την κοινή γνώμη, από τα μέσα της δεκαετίας του '50 και εξής, ο αντικομμουνισμός αμβλύνεται, ενώ υποχωρεί ο φόβος του κινδύνου από το βορρά⁹³.

Ωστόσο, η ελληνική κοινή γνώμη τασσόταν αναφανδόν υπέρ του αιτήματος της Κύπρου για ανεξαρτησία από τη Βρετανική αυτοκρατορία και ένωση με την Ελλάδα⁹⁴. Η ελληνική κυβέρνηση καλούνταν λοιπόν να ισορροπήσει ανάμεσα στην νομιμοφροσύνη προς τους Ατλαντικούς εταίρους και την πίεση της κοινής γνώμης⁹⁵.

Όσον αφορά την υποστήριξη της ελληνικής κοινής γνώμης προς το αίτημα της Ένωσης (η «μικρή Μεγάλη Ιδέα»⁹⁶), είναι εντυπωσιακή η διαπαραταξιακή ομοφωνία που καταγράφεται στο ζήτημα αυτό, συμπεριλαμβανομένης της κομμουνιστικής Αριστεράς⁹⁷. Το Κυπριακό έδωσε την ευκαιρία στην Αριστερά, για πρώτη φορά μετά τον Εμφύλιο, να πραγματοποιήσει «τη δυναμική επανεμφάνισή της στο χώρο της μαζικής πολιτικής δράσης με σημείο αιχμής ένα κατεξοχήν εθνικό θέμα»⁹⁸. Ο Κύρκος Δοξιάδης παρατηρεί σχετικά με τη στάση της Αριστεράς στο Κυπριακό ότι «η Αριστερά, καταδιωκόμενη ανηλεώς ως προδοτική»⁹⁹ μετά τον Εμφύλιο από την

ελληνικό τύπο και τη σκιαγράφηση της εικόνας του «Τούρκου εχθρού», Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης, *Από την Κύπρο έως τα Ίμια 1955-1996. Η Οπτική του Τύπου*, Σιδέρης, Αθήνα 1997, σελ.37-225.

⁹¹ Ioannis Stefanidis, *Stirring the Greek Nation: political culture, irredentism and anti-Americanism*, Ashgate Publishing, Burlington 2007, σελ. 191-216.

⁹² Γιάννης Γιαννιούπουλος, ό. π., σελ.310.

⁹³ John O. Iatrides, *Greece and the United States: The Strained Partnership*, ό. π., σελ. 162-164.

⁹⁴ Αλέξης Ηρακλείδης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα 1947-2004. Από την Ένωση στη Διχοτόμηση*, Σιδέρης, Αθήνα 2006, σελ.167-172. Ioannis D. Stefanidis, *Isle of Discord*, ό. π., σελ. 276-280. Robert Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus 1954-1959*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1998. Nancy Crawshaw, *The Cyprus Revolt. An Account of the Struggle for Union with Greece*, George Allen & Unwin, Λονδίνο 1978, σελ. 30-56.

⁹⁵ Nancy Crawshaw, ό. π., σελ. 67-71.

⁹⁶ Αλέξης Ηρακλείδης, ό. π., σελ.167.

⁹⁷ Ioannis Stefanidis, ό. π., σελ.109-142.

⁹⁸ Γιάννης Γιαννιούπουλος, ό. π., σελ.331.

⁹⁹ Κατεξοχήν αντικείμενο κριτικής προς την κομμουνιστική Αριστερά για έλλειψη πατριωτισμού ήταν η στάση του ΚΚΕ έναντι του «Μακεδονικού» ζητήματος και ειδικότερα η, με διαφορετικές αποχρώσεις και αντιφάσεις, υποστήριξη από το ΚΚΕ κατά το Μεσοπόλεμο της θέσης περί αυτονομίησης της Μακεδονίας και της Θράκης από την ελληνική επικράτεια, με βάση το επιχείρημα περί «ενιαίας Μακεδονίας». Τον Ιανουάριο του 1949, το Κόμμα δημοσιοποιεί τη θέση για «πλήρη εθνική αποκατάσταση του μακεδονικού λαού» υποστηρίζοντας το στόχο της «αυτοδιάθεσης» της Μακεδονίας (5^η Ολομέλεια). Γρηγόρης Φαράκος, «Το ΚΚΕ απέναντι στους βαλκανικούς ανταγωνισμούς, 1935-1952», στο Χάγκεν Φλάϊσερ (επιμेल.), ό. π., σελ.52-72. Αλέκος

‘εθνικόφρονα’ παράταξη, στηρίχτηκε στο αίτημα για ένωση χωρίς διχοτόμηση και κατόρθωσε εν τέλει κατ’ αυτόν τον τρόπο να αυτοπαρουσιάζεται στην ελληνική πολιτική σκηνή ως το κόμμα εκείνο που υπερασπίζεται την εθνική ενότητα κατά τρόπο που υπερβαίνει και τα όρια της ελληνικής επικράτειας»¹⁰⁰. Εξάλλου, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η διεργασία διαμόρφωσης από την κομμουνιστική Αριστερά ενός λόγου με εθνικολαϊκές αναφορές ήταν σε εξέλιξη από την περίοδο του Μεσοπολέμου, στο πλαίσιο της συγκρότησης του αντιφασιστικού μετώπου¹⁰¹.

Είναι η κυβέρνηση Παπάγου που φέρνει για πρώτη φορά το Κυπριακό ζήτημα στα Ηνωμένα Έθνη. Ωστόσο, το αίτημα εγγραφής στην ημερήσια διάταξη του Οργανισμού απορρίπτεται κατόπιν της πίεσης Αμερικανών και Βρετανών. Ανάλογα αιτήματα θα κατατεθούν από την ελληνική πλευρά το 1955 και το 1957, αλλά χωρίς σημαντικά αποτελέσματα¹⁰². Μία σημαντική εξέλιξη στο Κυπριακό πρόβλημα υπήρξε η αναγνώριση της Τουρκίας ως ισότιμου ενδιαφερομένου εταίρου, η οποία προκάλεσε την έντονη δυσaréσκεια της ελληνικής πλευράς και περιέπλεξε περισσότερο τις διαπραγματεύσεις¹⁰³. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι οι ελληνοτουρκικές σχέσεις είχαν επιδεινωθεί σημαντικά στα μέσα της δεκαετίας του ’50, μετά το οργανωμένο κύμα βίας και τους βανδαλισμούς σε βάρος της ελληνορθόδοξης μειονότητας της Κων/πολης, τα λεγόμενα «Σεπτεμβριανά». (Σεπτέμβριος 1955)¹⁰⁴.

Μετά από μια σειρά επαφών, διαπραγματεύσεων και συμβιβασμών τα τρία ενδιαφερόμενα μέρη (Μ. Βρετανία, Ελλάδα, Τουρκία) κατέληξαν στην υπογραφή των Συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου (1959). Βάσει των Συμφωνιών, η Κύπρος ανακηρύχτηκε ανεξάρτητο κράτος (1960) υπό την κηδεμονία τριών

Παπαπαναγιώτου, *Το Μακεδονικό ζήτημα και το βαλκανικό κομμουνιστικό κίνημα 1918-1939*, Θεμέλιο, Αθήνα 1992. Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944*, Τόμος Β΄, Παπαζήσης, Αθήνα 1995, σελ.70-80. Ιωάννα Παπαθανασίου, «Ιδεολογικές προσλήψεις των κοινωνικών συγκρούσεων και διαμόρφωση της πολιτικής στρατηγικής-Το ΚΚΕ στα χρόνια 1936-1949», στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμελ.), ό. π., σελ. 221-222.

¹⁰⁰ Κύρκος Δοξιάδης, «Εθνικόφρων διχασμός και εθνική συσπείρωση: η διπλή ιδεολογική αποτυχία της δικτατορίας», στο Γιάννα Αθανασάτου, Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμελ.), ό. π., σελ.173.

¹⁰¹ Δημήτρης Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, Οδυσσέας, Αθήνα 1989. Ντουνιά Χριστίνα, *Λογοτεχνία και Πολιτική: τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, Καστανιώτης, Αθήνα 1996, σελ.413-479.

¹⁰² Nancy Crawshaw, ό. π., σελ. 83-89, 210-230.

¹⁰³ Αλέξης Ηρακλείδης, ό. π., σελ.148-152.

¹⁰⁴ Speros Vryonis, *The Mechanism of Catastrophe: The Turkish Pogrom of September 6-7, 1955, and the Destruction of the Greek Community of Istanbul*, Greekworks, New York 2005. Χριστόφορος Χρηστίδης, *Τα Σεπτεμβριανά. Συμβολή στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 2000.

εγγυητριών δυνάμεων (Μ. Βρετανία, Ελλάδα, Τουρκία), ενώ αποκλείστηκε το ενδεχόμενο της ένωσης με την Ελλάδα. Οι Συμφωνίες προέβλεπαν την εγκαθίδρυση ενός προεδρικού καθεστώτος στο νησί και άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας από την ελληνοκυπριακή και την τουρκοκυπριακή κοινότητα, με τον πρόεδρο να προέρχεται από την πρώτη και τον αντιπρόεδρο από τη δεύτερη¹⁰⁵.

Μία ενδιαφέρουσα πτυχή της πρόσληψης συμμάχων και εχθρών στη μετεμφυλιακή περίοδο αποτελεί η διπλωματική προσέγγιση της κυβέρνησης Καραμανλή με τις βαλκανικές χώρες στα μέσα της δεκαετίας του '50¹⁰⁶. Στο πλαίσιο της διεύρυνσης των διπλωματικών ερεισμάτων της χώρας, κάτω και από το πρίσμα των περιπλοκών του Κυπριακού ζητήματος, η κυβέρνηση Καραμανλή πραγματοποιεί την ίδια περίοδο ανοίγματα και στον αραβικό κόσμο¹⁰⁷.

Ειδική μνεία πρέπει να γίνει στην προσέγγιση με τη Γιουγκοσλαβία του Τίτο, η οποία αποτέλεσε σταθερά στόχο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν το 1948¹⁰⁸. Επιπλέον, η διαμόρφωση μιας «ειδικής σχέσης» με το Βελιγράδι προωθήθηκε από την κυβέρνηση Καραμανλή προκειμένου να αποφευχθεί η απομόνωση της Ελλάδας σε περιφερειακό-βαλκανικό επίπεδο, μετά και την επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων από τα μέσα της δεκαετίας του '50¹⁰⁹.

Ειδικότερα, το Φεβρουάριο του 1953, η Ελλάδα, η Τουρκία και η Γιουγκοσλαβία υπέγραψαν Σύμφωνο Φιλίας και Συνεργασίας¹¹⁰, ενώ τον Αύγουστο του επόμενου χρόνου προχώρησαν και στη σύναψη στρατιωτικής συμμαχίας (Βαλκανικό Σύμφωνο του Bled)¹¹¹. Όμως, υπό την επίδραση μιας σειράς γεγονότων, όπως η κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις λόγω του Κυπριακού, αλλά και η αναθέρμανση των σχέσεων της Γιουγκοσλαβίας με την ΕΣΣΔ του Χρουστσόφ, τα Βαλκανικά Σύμφωνα οδηγήθηκαν στην απονέκρωση. Το 1956, η ελληνική πλευρά

¹⁰⁵ Evanthis Hatzivassiliou, *The Cyprus Question, 1878-1960. The Constitutional Aspect*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2002, σελ.73-92.

¹⁰⁶ Ιωάννης Στεφανίδης, *Ασύμμετροι Εταίροι: Η Ελλάδα και οι Ηνωμένες Πολιτείες στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Πατάκης, Αθήνα 2002, σελ. 244. Στέλιος Ζαχαρίου, ό. π., σελ.68-69.

¹⁰⁷ Γιάννης Σακκάς, «Η ελληνική πολιτική στη Μέση Ανατολή επί κυβερνήσεων Κωνσταντίνου Καραμανλή», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., Τόμος Β', σελ. 349-351

¹⁰⁸ Ioannis Stefanides, «The United States, Great Britain and the Greek-Yugoslav Rapprochement 1949-1950», *Balkan Studies*, 27 (1986), σελ. 315-343. Χαράλαμπος Τσαρδανίδης, «Η Ελλάδα και το Βαλκανικό Σύμφωνο», στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, ό. π., σελ.212.

¹⁰⁹ Evanthis Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, ό. π., σελ.108-114.

¹¹⁰ Χαράλαμπος Τσαρδανίδης, ό. π., σελ.209-222.

¹¹¹ Δώρα Γκότα, «Η βαλκανική συνεργασία στην πολιτική σκέψη του Κωνσταντίνου Καραμανλή τη δεκαετία του '50», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ.407.

ανέλαβε σειρά πρωτοβουλιών για την αναζωογόνηση της βαλκανικής συνεργασίας. Επίσημες συνομιλίες μεταξύ των τριών εταίρων πραγματοποιήθηκαν το 1956 στην Κέρκυρα και στο Βελιγράδι, ενώ το 1959 υπογράφηκαν διμερείς ελληνογιουγκοσλαβικές συμφωνίες¹¹². Ωστόσο, η ελληνογιουγκοσλαβική προσέγγιση ανακόπτεται στις αρχές της δεκαετίας του '60 με την ανακίνηση από την γιουγκοσλαβική πλευρά του «Μακεδονικού» ζητήματος και της σλαβόφωνης μειονότητας στην Ελλάδα¹¹³.

Επιστρέφοντας στο πρόβλημα του Κυπριακού, παρά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας, η ένταση στις σχέσεις των δύο κοινοτήτων του νησιού δεν αμβλύνθηκε¹¹⁴. Η πρόθεση του προέδρου Μακαρίου να προχωρήσει στην αναθεώρηση του Συντάγματος προκάλεσε την έντονη αντίδραση της τουρκοκυπριακής πλευράς και αποτέλεσε το έναυσμα για την όξυνση της βίας μεταξύ των δύο κοινοτήτων¹¹⁵. Η στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας με αεροπορικές επιδρομές σε βάρος των Ελληνοκυπρίων, οι οποίες υπολογίζεται ότι στοίχισαν τη ζωή περισσότερων από 100 ατόμων, όξυνε την κρίση και έφερε την Ελλάδα και την Τουρκία στα πρόθυρα του πολέμου (Αύγουστος 1964)¹¹⁶. Η παρέμβαση των ΗΠΑ στην ελληνοτουρκική διένεξη για το Κυπριακό και οι αμερικανικές διπλωματικές προτάσεις και πιέσεις για την επίλυση του Κυπριακού (σχέδιο Άτσεσον)¹¹⁷ συνάντησαν την αντίθεση της ελληνικής πλευράς, η οποία απέρριψε τελικά το αμερικανικό σχέδιο λύσης¹¹⁸.

¹¹² Δώρα Γκότα, ό. π., σελ.408-410. Επίσης, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, «'Άνευ όρων προσφορά φιλίας': οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, 1955-1959», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπόττσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ.429.

¹¹³ Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, «Επώδυνη γειτονία: Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις στη σκιά του Μακεδονικού ζητήματος (1960-1962)», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ.267-284. Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, ό. π., σελ.117. Σωτήρης Βαλντέν, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία. Γέννηση και εξέλιξη μιας κρίσης και οι ανακατατάξεις στα Βαλκάνια: 1961-1962*, Θεμέλιο, Αθήνα 1991.

¹¹⁴ Joseph S. Joseph, *Cyprus: Ethnic Conflict and International Politics: From Independence to the Threshold of the European Union*, Macmillan Press, Λονδίνο 1999, σελ.19, 25-30, 74-80.

¹¹⁵ M. A. Ramady, «The Role of Turkey in Greek-Turkish Cypriot Communal Relations», in Van Coufoudakis (επιμελ.) *Essays on the Cyprus Conflict*, Pella Publishing Company, Νέα Υόρκη 1976, σελ. 1-11.

¹¹⁶ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΣΤ, σελ. 214. Γιώργος Τσιτσόπουλος, Θάνος Βερέμης, «Οι ελληνοτουρκικές αμυντικές σχέσεις, 1945-1987», ό. π., σελ.188-190.

¹¹⁷ Για μια παρουσίαση του λεγόμενου Σχεδίου Άτσεσον, Douglas Brinkley, *Dean Acheson: The Cold War Years, 1953-1971*, Yale University Press, New Haven 1992, σελ. 210-219.

¹¹⁸ Τον Ιούνιο του 1964, ο Γ. Παπανδρέου επισκέπτεται την Ουάσιγκτον, όπου έχει απευθείας συνομιλίες με τον πρόεδρο Τζόνσον για το Κυπριακό. Σχετικά με τις λεπτομέρειες της επίσκεψης, τις αμερικανικές πιέσεις για την αποδοχή του Σχεδίου Άτσεσον και τη στάση του Γ. Παπανδρέου, Σπύρος Λιναρδάστος, ό. π., τόμος Ε', σελ.9-21, 33-41.

Για την πληρέστερη κατανόηση της κατάστασης, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι αλλαγές που είχαν σημειωθεί στην ελληνική πολιτική σκηνή. Ως κυβέρνηση πλέον, η Ένωση Κέντρου, προέβαλε συστηματικά τη διαφοροποίησή της στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής από τις κυβερνήσεις της δεξιάς. Αν και δεν αμφισβητούσε το φιλοδυτικό προσανατολισμό της χώρας, ο Γ. Παπανδρέου εμφανιζόταν ως ο εκφραστής μιας περισσότερο ανεξάρτητης και σθεναρής διεθνούς παρουσίας της χώρας, ιδιαίτερα στις σχέσεις της με τις ΗΠΑ¹¹⁹.

Ειδικότερα, σε σχέση με το Κυπριακό, τόσο τα πολιτικά κόμματα όσο και η κοινή γνώμη εμφανίζονταν υπέρμαχοι της αναθεώρησης των Συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου (1959). Το αίτημα της αυτοδιάθεσης και της Ένωσης με την Ελλάδα έκανε δυναμικά και πάλι την εμφάνισή του στη δημόσια σφαίρα, επενδυμένο με έντονα εθνικιστικό και αντιτουρκικό λόγο και συνοδευόμενο από αντιαμερικανικές και αντινατοϊκές εξάρσεις. Αντίθετα, ενισχυμένο εμφανιζόταν το κύρος και η δημοφιλία της ΕΣΣΔ. Ειδικότερα, η στήριξη της ΕΣΣΔ προς το Μακάριο και η αντίθεσή της στην τουρκική επιθετικότητα το καλοκαίρι του 1964, προκαλούσαν την επιδοκιμασία του τύπου και της κοινής γνώμης¹²⁰.

Ωστόσο, η ανάγνωση του Κυπριακού και του αντιδυτικού-αντιαμερικανικού αισθήματος, που τροφοδοτεί στις δεκαετίες '50-'60, μόνο υπό το πρίσμα του εθνικισμού οδηγεί σε μια μονομερή ερμηνεία. Το Κυπριακό ζήτημα αποτέλεσε μέσο έκφρασης της συσσωρευμένης κοινωνικής έντασης στη μετεμφυλιακή Ελλάδα. Οι μαζικές και μαχητικές διαδηλώσεις, που πραγματοποιήθηκαν γύρω από αυτό, εξέφραζαν ταυτόχρονα αιτήματα εθνικής ανεξαρτησίας, εκδημοκρατισμού κοινωνικού και πολιτικού εκσυγχρονισμού¹²¹.

Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η δεκαετία του '60 σηματοδοτεί και ένα άλλο ορόσημο, καθώς το 1962 τερματίζεται η ροή της αμερικάνικης βοήθειας προς την Ελλάδα, ενώ ξεκινά η διαδικασία σύνδεσης με την Κοινή Αγορά¹²². Είχε προηγηθεί διάσταση απόψεων μεταξύ Ελλήνων και Αμερικανών ιθυνόντων όσον αφορά την αναγκαιότητα αύξησης της χορηγούμενης βοήθειας προς την Ελλάδα, το ύψος των

¹¹⁹ Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, «Ο αλτρωτισμός στη δεκαετία του 1960-Η περίπτωση της κινητοποίησης για το Κυπριακό ζήτημα», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ. 286-287.

¹²⁰ Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, ό. π., σελ. 285-306. Σχετικά με την επαναφορά της Ένωσης στην ελληνική πολιτική σκηνή την περίοδο 1963-1964, και Αλέξης Ηρακλείδης, ό. π., σελ. 190-194.

¹²¹ Βασίλης Κρεμμυδάς, «Η Ελλάδα του 1945-1967: Το Ιστορικό Πλαίσιο», ό. π., σελ. 16. Χριστόφορος Βερναρδάκης, Γιάννης Μαυρής, ό. π., σελ. 138-139.

¹²² Theodore Coulombis, ό. π., σελ. 146.

ελληνικών αμυντικών δαπανών, αλλά και την πρόσληψη της απειλής και της ασφάλειας¹²³.

Στην αιτιολόγηση της επιλογής της ευρωπαϊκής προοπτικής, και ειδικότερα της συμφωνίας σύνδεσης, η κυβέρνηση Καραμανλή έδωσε έμφαση στη διάσταση του οικονομικού συμφέροντος¹²⁴. Ωστόσο, ο Π. Ιωακειμίδης προτάσσει την ενίσχυση της ασφάλειας και της ανεξαρτησίας της χώρας ως το σημαντικότερο κίνητρο για την επιδίωξη από τον Κ. Καραμανλή της ενσωμάτωσης της Ελλάδας στην Ευρώπη¹²⁵. Από την πλευρά του, ο Δ. Χαραλάμπης παρατηρεί ότι η σύνδεση με την ΕΟΚ ήταν αναγκαία στο πλαίσιο μιας στρατηγικής εκσυγχρονισμού και αναπροσαρμογής του μετεμφυλιακού τρόπου κυριαρχίας, η οποία προϋπέθετε, μεταξύ άλλων, την άμβλυνση της εξάρτησης από τις ΗΠΑ¹²⁶.

4.6 Η ΠΑΡΕΝΘΕΣΗ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ

Μεσούσης της οξύτατης πολιτικής κρίσης, που περιγράψαμε παραπάνω, προκηρύχθηκαν εκλογές για τις 28/5/1967, οι οποίες όμως δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ, καθώς στις 21 Απριλίου 1967 επιβλήθηκε στρατιωτική δικατορία¹²⁷. Η σχέση των ΗΠΑ με τη δικτατορία είναι ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα, τουλάχιστον σε ό, τι αφορά τη γνώση, ανοχή ή ενθάρρυνση εκ μέρους των Αμερικανών του πραξικοπήματος. Όσον αφορά την επίσημη στάση των ΗΠΑ έναντι του καθεστώτος, τον αιφνιδιασμό¹²⁸ και την αρχική «προσεκτική αμφισημία»¹²⁹ διαδέχεται η αποδοχή

¹²³ Σωτήρης Ριζάς, *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη, 1961-1964. Πολιτικές και οικονομικές όψεις του προβλήματος ασφαλείας στο μεταίχμιο Ψυχρού Πολέμου και ύφεσης*, Πατάκης 2001, σελ.113-132.

¹²⁴ Λυκούργος Κουρκούβελας, «Η αντισταυροφορική εξωτερική πολιτική των κυβερνήσεων Καραμανλή και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1955-1963», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ. 83-85. Θεόδωρος Χριστοδουλίδης, «Η πρώτη φάση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος της Ελλάδας. Η Σύνδεση με την ΕΟΚ», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ.119-122.

¹²⁵ Παναγιώτης Κ. Ιωακειμίδης, «Ο Κ. Καραμανλής και η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: η εξωτερική πτυχή», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ.154. Επίσης, Spyros Economides, «Karamanlis and the Europeanisation of Greek Foreign Policy», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., 163-176.

¹²⁶ Δημήτρης Χαραλάμπης, *Πελατειακές Σχέσεις και Λαϊκισμός*, ό. π., σελ.205-207.

¹²⁷ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΣΤ, σελ. 222-223.

¹²⁸ Σύμφωνα με το Σωτήρη Ριζά, η είδηση του πραξικοπήματος στην Ελλάδα προκάλεσε σύγχυση στους Αμερικανούς αξιωματούχους όσον αφορά την ταυτότητα των πραξικοπηματιών και τον πολιτικό τους προσανατολισμό, Σωτήρης Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα 1967-1974*, Πατάκης, Αθήνα 2002, σελ.23-24.

¹²⁹ Laurence Stern, *The Wrong Horse. The politics of intervention and the failure of American diplomacy*, Times Books, Νέα Υόρκη 1977, σελ.48-50. Η Αριστοτελία Πελώνη επιχειρεί να διερευνήσει τη στάση και τις σχέσεις των ΗΠΑ με το δικτατορικό καθεστώς δίνοντας έμφαση στον αντικομμουνισμό της αμερικανικής ηγεσίας και στις προσωπικές αντιλήψεις των Αμερικανών

της χούντας «συνδυασμένη με περιστασιακές ευγενικές επιπλήξεις». Στην πράξη, το χουντικό καθεστώς αποτέλεσε για τις ΗΠΑ έναν «πιστό και υπάκουο σύμμαχο»¹³⁰. Η σημασία της συμμαχίας με το χουντικό καθεστώς αναδείχτηκε εντονότερα για τις ΗΠΑ στη διάρκεια του Πολέμου των Έξι Ημερών μεταξύ Ισραηλινών και Αράβων (Ιούλιος 1967). Ακόμη περισσότερο, η επικράτηση της «γραμμής Κίσινγκερ» στην αμερικανική εξωτερική πολιτική, που έδινε έμφαση στη στρατιωτική διάσταση της ασφάλειας των ΗΠΑ, είχε σαν αποτέλεσμα την εγκατάλειψη της προσπάθειας «ελεγχόμενου εκδημοκρατισμού» στην Ελλάδα¹³¹.

Όσον αφορά το ιδεολογικό στίγμα του καθεστώτος, η ελληνική χούντα δε χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη μιας ολοκληρωμένης και συνεκτικής ιδεολογίας. Πέρα από τις εθνικιστικές της εξάρσεις, οι ιδεολογικές αναφορές της δικτατορίας προσδιορίζονταν κατά κύριο λόγο αρνητικά, με τον αντικομμουνισμό να είναι η κυρίαρχη ιδεολογική αναφορά του καθεστώτος. Όσον αφορά τον εθνικισμό του καθεστώτος, ο R. Clogg υποστηρίζει ότι αυτός αφορά περισσότερο το επίπεδο της ρητορείας και λιγότερο της πράξης. Επιπλέον, σε ό, τι αφορά το διεθνές της προσανατολισμό, η ελληνική χούντα υπήρξε έντονα φιλοαμερικανική¹³². Στο επίπεδο της ρητορικής, τέλος, το δικτατορικό καθεστώς επιδόθηκε σε μια άνευ ερείσματος επίκληση των ιδεωδών του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού¹³³. Η προβολή του ελληνοχριστιανικού εθνικισμού από το καθεστώς, καθώς και ο ανιστορικός χαρακτήρας του λόγου των ηγετών του, εξέφραζε μια εσωστρέφεια, η οποία διαφοροποιούνταν σημαντικά από τις βασικές αναφορές της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης¹³⁴. Συνολικά, όσον αφορά τη δικτατορία, ο Γ. Βούλγαρης παρατηρεί

αξιωματούχων, που καθόρισαν τη χάραξη της πολιτικής έναντι της Ελλάδας, Αριστοτελία Πελώνη, *Ιδεολογία κατά Ρεαλισμού. Η αμερικανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα 1963-1976*, Πόλις, Αθήνα 2010, σελ.115-358.

¹³⁰ John O. Iatrides, *Greece and the United States*, ό. π., σελ. 162-164. Τη θέση περί αμερικανικής ανοχής του χουντικού καθεστώτος τεκμηριώνει βάσει αρχειακού υλικού και ο Σ. Ριζάς παρότι δεν αποδέχεται ότι η επιβολή της δικτατορίας υπήρξε προϊόν του αμερικανικού σχεδιασμού, Σωτήρης Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα*, ό. π., σελ.26-30, 241-250. Jean Meynaud, ό. π., Τόμος Β', σελ.486-493.

¹³¹ Σωτήρης Ριζάς, ό. π., σελ.29-30, 242-244.

¹³² Richard Clogg, «Η Ιδεολογία της Έπαναστάσεως της 21^{ης} Απριλίου 1967'», στο Γιώργος Ν. Γιαννόπουλος, Richard Clogg (επιμελ.), ό. π., σελ.81-86. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΣΤ, σελ. 285-286.

¹³³ Νικηφόρος Διαμαντούρος, «1974. Η Μετάβαση από το αυταρχικό στο δημοκρατικό καθεστώς στην Ελλάδα: Προέλευση και ερμηνεία μέσα από μια νοτιο-ευρωπαϊκή προοπτική», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ.49, 1983, σελ.75.

¹³⁴ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, ό. π., σελ.289-292. Σχετικά με ορισμένες διαστάσεις του λόγου της Δικτατορίας και το ζήτημα της συνέχειας/ασυνέχειας με το λόγο της μετεμφυλιακής Δεξιάς, Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Και εχρειάσθη η 21^η Απριλίου διά να μη απωλεσθή η νίκη του Γράμμου»: η ιδεολογία της μετεμφυλιακής

ότι η δικτατορία είναι ταυτόχρονα ο «επίλογος» του μετεμφυλιακού συστήματος εξουσίας και μία «παρένθεση» στην κοινωνική και πολιτική δυναμική της ύστερης μεταπολεμικής περιόδου¹³⁵.

Ο τραγικός επίλογος της δικτατορίας με το πραξικόπημα σε βάρος του Μακαρίου και την κατάληψη της βόρειας Κύπρου από την Τουρκία¹³⁶, συνδέεται με ένα επίσης κομβικό ζήτημα για την ανάπτυξη του ελληνικού αντιαμερικανισμού στη μεταπολιτευτική περίοδο, τη στάση των ΗΠΑ έναντι των μεθοδεύσεων της ελληνικής χούντας σε ό,τι αφορά την Κύπρο¹³⁷ και συνακόλουθα, τη στάση τους έναντι της τουρκικής πολιτικής στο θέμα αυτό, και τελικά της εισβολής. Παρότι και στο ζήτημα αυτό, δεν υπάρχει ομοφωνία για το ρόλο και την εμπλοκή των ΗΠΑ, φαίνεται βάσιμο να υποστηριχτεί ότι η πολιτική του Κίσسينγκερ και η στάση του έναντι του Μακαρίου καθιστούσε «πρακτικώς ανεμπόδιστα» το πραξικόπημα σε βάρος του Μακαρίου και την τουρκική εισβολή¹³⁸.

4.7 Σύνοψη

Στο κεφάλαιο αυτό σκιαγραφήσαμε τις βασικές πολιτικές και ιδεολογικές εξελίξεις στην Ελλάδα, κατά την περίοδο 1947-1974, σε συνάρτηση με τα δεδομένα του διεθνούς γεωπολιτικού σκηνικού και τις κυρίαρχες ιδεολογικές αναφορές της ψυχροπολεμικής περιόδου. Ιδίως κατά την πρώτη περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, από τα τέλη της δεκαετίας του '40 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '60, η αντιπαράθεση των δύο στρατοπέδων, ανατολικού και δυτικού και των κοινωνικοοικονομικών μοντέλων που υποστηρίζουν, επηρεάζει καθοριστικά τη διαμόρφωση της πολιτικής και κοινωνικής ζωής στην Ελλάδα. Εξάλλου, ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος, οι συνέπειες του οποίου εκτείνονται σε βάθος χρόνου, συνδέεται άμεσα με την αντιπαλότητα Ανατολής-Δύσης.

Η ένταξη της Ελλάδας στο δυτικό στρατόπεδο, και η αμφισβήτηση αυτής της ένταξης από τις φιλοκομμουνιστικές δυνάμεις, είναι το πρίσμα μέσα από το οποίο εξετάζεται, εδώ, η μεταπολεμική πορεία της χώρας και ειδικότερα, η εκάστοτε

Δεξιάς και η κατάργηση της Ιστορίας στο λόγο της 'Επανάστασης', στο Γιάννα Αθανασάτου, Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμελ), ό. π., σελ.153-165.

¹³⁵ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, ό. π., σελ. 26-28. Επίσης, Jean Meynaud, ό. π., Τόμος Β', σελ.674-678. Νικηφόρος Διαμαντούρος, ό. π., σελ.67-74.

¹³⁶ Σωτήρης Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα*, ό. π., σελ.175-240.

¹³⁷ Σχετικά με την πολιτική του χουντικού καθεστώτος έναντι της Κύπρου και τις σχέσεις του με το Μακάριο, Σωτήρης Ριζάς, ό. π., σελ.31-138, 175-210.

¹³⁸ Ό. π, σελ.247-250.

διαμόρφωση συναίνεσης, οι συγκρούσεις και οι διεργασίες σε ιδεολογικό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο. Με την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν, την ένταξή της στο Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης (Σχέδιο Μάρσαλ), οι ΗΠΑ εγκαθιδρύουν ένα καθεστώς κηδεμονίας στην Ελλάδα, που η ένταση και οι μορφές του μεταβάλλονται με την πάροδο των χρόνων. Συνεπεία της αμερικανικής πολιτικής και οικονομικής εμπλοκής των ΗΠΑ, η Ελλάδα ακολουθεί τις διαδικασίες εξαμερικανισμού σε κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο, που καταγράφονται την ίδια περίοδο στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, στις οποίες αναφερθήκαμε προηγουμένως.

Ωστόσο, η διαδικασία εξαμερικανισμού, για την οποία μιλήσαμε παραπάνω, γεννά με τη σειρά της αντιδράσεις τροφοδοτώντας έναν αντιθετικό προς αυτήν λόγο. Τις βασικές συνιστώσες αυτού του αντιθετικού λόγου πρόκειται να αποτυπώσουμε στα κεφάλαια που ακολουθούν. Λαμβάνοντας υπόψη τις διαστάσεις του αντιαμερικανικού λόγου, όπως εκδηλώνονται στην περίπτωση της Δ. Γερμανίας, της Γαλλίας και της Μ. Βρετανίας, χώρες με τις οποίες επιχειρούμε να συγκρίνουμε και την ελληνική περίπτωση, θα εξετάσουμε τις έννοιες που συγκροτούν τον πολιτικό και τον πολιτισμικό αντιαμερικανισμό. Το παράδειγμα της ευρωπαϊκής εμπειρίας συνηγορεί υπέρ της εστίασης στην έννοια της ανεξαρτησίας, που σχετίζεται με τον προβληματισμό για τις διαστάσεις της αμερικανικής μεταπολεμικής ηγεμονίας επί της Δ. Ευρώπης και τις επιμέρους όψεις της σε εθνικό επίπεδο, την έννοια του φίλου/εχθρού, που αφορά την πρόσληψη του ρόλου των ΗΠΑ από την εθνική κοινή γνώμη σε συνάρτηση με ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής και τα λεγόμενα «εθνικά θέματα», και τέλος, την έννοια του αμερικανισμού, που αφορά στην πρόσληψη του αμερικανικού κοινωνικοοικονομικού και πολιτισμικού μοντέλου.

Κεφάλαιο 5:

Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΗΠΑ

5.1 Εισαγωγή

Η εξαγγελία του δόγματος Τρούμαν (12 Μαρτίου 1947) αποτελεί την αφετηρία αυτής της μελέτης, καθώς σηματοδοτεί την εγκαθίδρυση ενός ιδιότυπου καθεστώτος αμερικανικής κηδεμονίας στην Ελλάδα¹. Αυτό που θα μας απασχολήσει εδώ είναι η πρόσληψη και η αναπαράσταση των συνεπειών αυτού του καθεστώτος στο επίπεδο της μαζικής επικοινωνίας. Η προσπάθεια αυτή ξεκινά λαμβάνοντας υπόψη τη διάκριση ανάμεσα σε καθεστωτική και αντιθετικές δημόσιες σφαίρες², που είναι απαραίτητη για να κατανοήσουμε όσα λέγονται, αλλά και όσα δεν μπορούν να ειπωθούν. Έτσι, και ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τον αστικό τύπο και τους εκπροσώπους της εθνικοφροσύνης, όσα δηλώνονται υπαινικτικά μπορεί συχνά να είναι εξίσου σημαντικά με όσα δηλώνονται σε πρώτο επίπεδο στο πλαίσιο του αντιθετικού λόγου.

Η υπόθεση εργασίας μας είναι ότι στη διάρκεια αυτής της περιόδου που ολοκληρώνεται με την επιβολή της δικτατορίας (1947-1967), ο προβληματισμός γύρω από τα όρια και την έννοια της εθνικής ανεξαρτησίας, όπως καταγράφεται στο δημόσιο λόγο, αναδεικνύεται σε μια σημαντική συνιστώσα του αντιαμερικανικού λόγου. Ο σχηματισμός, οι αποχρώσεις και η εξέλιξη αυτής της έννοιας υπόκεινται στις- και αντανakλούν τις- ιδεολογικές και πολιτικές διεργασίες της περιόδου. Η αποκρυστάλλωση ενός λόγου περί εθνικής ανεξαρτησίας συνεπάγεται εξαρχής ένα έντονο συγκρουσιακό φορτίο, καθώς είναι προϊόν των αντιπαραθέσεων που συνδέονται με τον ελληνικό εμφύλιο και τον ψυχροπολεμικό ανταγωνισμό. Εξάλλου, οι συγκλίσεις ή οι συγκρούσεις των επιμέρους πολιτικών παρατάξεων στο πεδίο αυτό, εγγράφονται στο πλαίσιο των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων που λαμβάνουν χώρα στην μετεμφυλιακή Ελλάδα, και τις οποίες σκιαγραφήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Η αφήγηση της εθνικοφροσύνης προσπαθεί να προβάλλει την εμπλοκή των ΗΠΑ στα ελληνικά πράγματα ως συμβατή με το στόχο της εθνικής ανεξαρτησίας και, μάλιστα, ως εχέγγυό της έναντι της κομμουνιστικής απειλής, είτε αυτή αφορά τον έξωθεν κίνδυνο είτε την πιθανότητα εσωτερικής ανατροπής του καθεστώτος. Στο

¹ Γιαννιλόπουλος Γ., *Ο Μεταπολεμικός κόσμος. Ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία (1945-1963)*, Παπαζήσης, Αθήνα 1992, σελ.81-82.

² Μαρία Κομνηνού, *Από την αγορά στο θέαμα*, ό. π., σελ.63-67.

πλαίσιο του αντιθετικού λόγου, η εθνική ανεξαρτησία γίνεται αντιληπτή ως ένα μέγεθος αντιστρόφως ανάλογο της παρουσίας και του ρόλου των ΗΠΑ και η σχέση ανάμεσα στις ενέργειες των ΗΠΑ και την εθνική ανεξαρτησία προβάλλεται συστηματικά ως παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος. Βαθμιαία, αυτή η δεύτερη αφήγηση θα υπερισχύσει, καθώς θα γίνει αποδεκτή από σημαντική μερίδα του κόσμου της εθνικοφροσύνης, υπονομεύοντας έτσι μία βασική σταθερά της μετεμφυλιακής συναίνεσης.

Η συμβολή του πολιτικού λόγου της Αριστεράς σε αυτού του είδους την προβληματική είναι καθοριστική, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι και η μοναδική συνιστώσα της. Και στον τύπο της εθνικοφροσύνης βρίσκουν διέξοδο μία σειρά αρνητικών σχολίων για τον αμερικανικό ρόλο, έστω και αν δε χαρακτηρίζονται πάντα από συνεκτικότητα. Κυρίως, όμως, η σταδιακή υποκατάσταση της διάκρισης εθνικοφρόνων και μη από τη διάκριση δεξιάς-αντιδεξιάς σηματοδοτεί τη διάχυση ενός αντιαμερικανικού λόγου, με σημείο αναφοράς το ζήτημα της εθνικής ανεξαρτησίας πέραν της κομμουνιστικής Αριστεράς.

5.2 Η Έννοια της Ανεξαρτησίας στο Πλαίσιο του Ελληνικού Εμφυλίου: η περίπτωση του Δόγματος Τρούμαν

Μετά την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν, η αμερικανική εμπλοκή γίνεται άμεσα αντιληπτή ως ο καταλύτης στην εμφύλια σύγκρουση. Για την παράταξη των εθνικοφρόνων, με τις αναπόφευκτες διαβαθμίσεις σε ένα χώρο που εκτείνεται από το Κέντρο μέχρι την άκρα δεξιά, η αμερικανική ανάμιξη αναπαρίσταται ως αναγκαία και επιθυμητή. Η αντίδραση του αριστερού χώρου, η ιδεολογική και ρητορική αντιπαράθεση προς τις ΗΠΑ διαμορφώνεται βαθμιαία, καθώς ο αντιαμερικανισμός δεν είναι ένα παγιωμένο ιδεολογικό σχήμα ούτε δεδομένος την περίοδο αυτή για την ελληνική Αριστερά. Στα 1947, σε πρώτο επίπεδο όσον αφορά την κομμουνιστική Αριστερά, εξακολουθεί να βρίσκεται το αντιαγγλικό αίσθημα, ενώ ο αντιαμερικανικός λόγος αναδύεται και αναπτύσσεται με την αλλαγή των δεδομένων στον ελληνικό εμφύλιο και την ανάληψη του βρετανικού ρόλου από τις ΗΠΑ.

5.2.1 Μεσσιανισμός και Επιφυλάξεις στο Χώρο της Εθνικοφροσύνης

Ο φιλοαμερικανισμός, νοούμενος πρωτίστως ως η άλλη όψη του αντικομμουνισμού, αποτελεί βασική συνιστώσα της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης. Στο πεδίο της πολιτικής επικοινωνίας, οι εθνικόφρονες προβάλλουν το

φιλοαμερικανισμό ως μια στρατηγική, ιδεολογική και πολιτική επιλογή. Στο πλαίσιο της δεξιάς συνιστώσας αυτού του χώρου, ο φιλοαμερικανισμός εμφανίζεται συμπαγής και αδιαπραγμάτευτος. Η επιχειρηματολογία που τον υποστηρίζει χαρακτηρίζεται συχνά από μονολιθικότητα και προπαγανδιστική απλοϊκότητα.

Το πλαίσιο του εμφυλίου και η αναμέτρηση με τον κομμουνισμό επικαθορίζει τη στάση αυτού του χώρου έναντι της αμερικανικής ανάμιξης στα ελληνικά πράγματα. Η αμερικανική παρέμβαση ακόμη και με το τίμημα της περιστολής της εθνικής ανεξαρτησίας νομιμοποιείται από την υπέρτατη απειλή για τη συγκρότηση του μεταπολεμικού αστικού κράτους, τον κομμουνιστικό κίνδυνο.

Στις αιτιάσεις της Αριστεράς ότι η αμερικανική εμπλοκή συνιστά μία «αλλαγή φρουράς» σε σχέση με την προηγούμενη εμπειρία της ξένης κατοχής, τα δεξιά έντυπα δε διστάζουν να δεχτούν και να αναπαράγουν αυτόν τον όρο με θετικές συνδηλώσεις. Ειδικότερα, ο εκδότης της *Καθημερινής*, Γεώργιος Βλάχος, υπερασπίζεται αυτήν την αλλαγή φρουράς ως εγγύηση «των δικαίων και των νομίμων αξιώσεων του ελληνικού λαού δια την ακεραιότητα του εδάφους του και διά την ελευθερίαν της πολιτικής και της εθνικής του ζωής»³. Ακόμη περισσότερο, εκλαϊκευε το ζήτημα της αμερικανικής κηδεμονίας χαρακτηρίζοντας τις ΗΠΑ ως το «αφεντικό» της Ελλάδας και υποστηρίζοντας ότι η κατάσταση αυτή αποτελεί φυσική και αναγκαία συνέπεια του μεταπολεμικού διεθνούς σκηνικού. Ο Γ.Βλάχος δηλώνει λοιπόν απερίφραστα πως σε ό,τι αφορά την Ελλάδα ζήτημα ανεξαρτησίας δεν υπάρχει: «Υπάρχει ζήτημα ένα και μόνον: Αφεντικού. Τι είναι λοιπόν αυτός ο θρήνος διά της ανεξαρτησίας μας τον χαμόν, όχι εκ μέρους των συμμοριτών και των μπολσεβίκων, που δίκαια κλαίνουν, αλλά εκ μέρους των δήθεν κέντρων και των δήθεν αριστεριζόντων αστών;»⁴. Στην επιχειρηματολογία του, οι ψυχροπολεμικοί καταναγκασμοί υπερτερούν της σημασίας της εθνικής ανεξαρτησίας.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται και οι αγορεύσεις των βουλευτών για το ζήτημα αυτό. Ενδεικτικά, παραθέτουμε το επιχείρημα του Λ. Τσιμπιδάρου, ο οποίος αναγνωρίζει ότι η εξαγγελθείσα πολιτική των ΗΠΑ συνιστά «ιμπεριαλισμό», ο οποίος, όμως, είναι διαφορετικής ποιότητας από τις μέχρι τώρα ιστορικές εκδηλώσεις του φαινομένου, αλλά και από την κομμουνιστική επεκτατικότητα, καθώς πρόκειται

³ Γ.Βλάχος, *Αλλαγή Φρουράς*, *Καθημερινή*, 4/3/1947. Στο εξής, όπου δεν αναφέρεται αριθμός σελίδας, πρόκειται για την πρώτη σελίδα.

⁴ Γ.Βλάχος, *Καθημερινή*, 16/3/1947.

για έναν «*ιμπεριαλισμό της ειρήνης*», της ελευθερίας και της δημοκρατίας εναντίον των «*σκοτεινών δυνάμεων*»⁵.

Παράλληλα, η αρθρογραφία του δεξιού τύπου αναδεικνύει τις ιδεολογικές και ταξικές αναφορές του φιλοαμερικανικού λόγου. Όπως με σαφήνεια υποστηρίζεται, οι ΗΠΑ είναι το επιθυμητό αφεντικό της Ελλάδας των «*νοικοκυραίων*»⁶. Ο Γ. Βλάχος αναλύει διεξοδικά τη σημασία της αμερικανικής βοήθειας για την ανάπτυξη του ελληνικού καπιταλισμού, το κορυφαίο έργο ειρήνης, σύμφωνα με την εκτίμησή του⁷. Το καπιταλιστικό κοινωνικοοικονομικό μοντέλο δυτικού τύπου προβάλλεται ως το βασικό κίνητρο για την πρόσδεση στο αμερικάνικο άρμα. Σε αυτήν τη μελλοντική ευημερούσα Ελλάδα, ο κομμουνισμός θα εξαλειφθεί εκ των πραγμάτων γιατί οι αντικειμενικές συνθήκες-εξάλειψη της ανεργίας, αύξηση της παραγωγικότητας και του πλούτου-δε θα επιτρέπουν την εμφάνισή του⁸. Σε αυτήν την Ελλάδα, που θα προσομοιάζει στο φορντικό μοντέλο ανάπτυξης «*δεν θα ζωγραφίζεται στους δρόμους το δρεπάνι και το σφυρί*». Το καπιταλιστικό του όραμα για την ανοικοδόμηση της Ελλάδας υπό τον τίτλο «*Όνειρα...*»⁹ θα γίνει αντικείμενο έντονης κριτικής και ειρωνείας από τον κομμουνιστικό τύπο¹⁰.

Η *Καθημερινή*, έντυπο με έντονο φιλοδυτικό και αντικομμουνιστικό προσανατολισμό, θα προσδώσει μεσσιανική διάσταση στο δόγμα Τρούμαν και στην αμερικανική βοήθεια και θα αποδώσει τους αντίστοιχους ρόλους στα εμπλεκόμενα μέρη: η Ελλάς ευγνωμονούσα¹¹ και οι ΗΠΑ σε ρόλο ευεργέτη. Στη Βουλή, ο πρωθυπουργός Μάξιμος ερμηνεύει το Δόγμα Τρούμαν ως έκφραση της «*ηθική(ς) πρωτοβουλία(ς) του αμερικανικού πνεύματος*» και αναδεικνύει τη διεθνή διάσταση των εξαγγελιών του Αμερικανού Προέδρου για την Ελλάδα, με τις οποίες οι ΗΠΑ αναλαμβάνουν τη διασφάλιση της «*εθνική(ς) ακεραιότητα(ς)*» και των «*δημοκρατικ(ών) ελευθερι(ών)*» ανά την υφήλιο¹². Οι αμερικανικές ενέργειες θα επενδυθούν με σωτηριολογικές και θρησκευτικές αναφορές. Με βάση τη θέωρηση

⁵ Αγόρευση βουλευτή Λ. Τσιμπιδάρου, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ' (Αναθεωρητική), Σύνοδος Α', 24/4/1947.

⁶ *Καθημερινή*, 16/3/1947.

⁷ *Καθημερινή*, 21/3/1947.

⁸ *Καθημερινή*, 9/3/1947.

⁹ *Καθημερινή*, 9/3/1947.

¹⁰ Ο Ριζοσπάστης δημοσιεύει άρθρο με τον ίδιο τίτλο και γράφει χαρακτηριστικά: «*Οι πωλήσαντες ακίνητον να ξεχάσουν τον κλεμμένο ιδρώτα τους, οι άστεγοι, οι πεινασμένοι τη δυστυχία τους, να μετανοήσουν όλοι και να προσκυνήσουν την ατομική βόμβα του θείου Τρούμαν και να μην ταρασσουν την ησυχία του κ.ΓΑΒ. Αυτό είναι περίπου το τελευταίο του όνειρο*», *Ριζοσπάστης*, 15/3/1947.

¹¹ *Καθημερινή*, 13/3/1947.

¹² Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ' (Αναθεωρητική), Σύνοδος Α', 22/4/1947.

αυτή, η Αμερική είναι ο εγγυητής του μετεμφυλιακού πολιτικού και κοινωνικού καθεστώτος: «τα σύνορα της Αμερικής φθάνουν μέχρι των συνόρων της Ελλάδος...Από της αναστάσεως της Ελλάδος εις ελεύθερον πολιτικόν βίον δεν υπάρχει μεγαλύτερον γεγονός από το μήνυμα του προέδρου Τρούμαν»¹³.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει γίνει ιδιαίτερη αναφορά στον θρησκευτικό λόγο, όπως αρθρώνεται από τις πολυμελείς θρησκευτικές και παραεκκλησιαστικές οργανώσεις στη μετεμφυλιακή περίοδο, με προεξάρχουσα τη «Ζωή». Στο πλαίσιο του σφοδρού αντικομμουνισμού αυτού του χώρου, η Αμερική, η οποία σε προγενέστερες περιόδους αναπαρίστατο ως «παρεκκλίνουσα» κοινωνία, στη μεταμφυλιακή περίοδο ανασηματοδοτείται και προβάλλεται ως πρότυπο χριστιανικής ηθικής και ως «αρωγός του χριστιανικού λαού». Η αμερικανική παρέμβαση στον ελληνικό εμφύλιο και η χορήγηση της αμερικανικής βοήθειας περίπου εξισώνεται με την υπερβατική παρέμβαση της «θείας δύναμης»¹⁴.

Επιστρέφοντας στο δεξιό τύπο, η *Καθημερινή* φροντίζει να τονίσει ότι η αμερικανική συνδρομή αποτελεί υποχρέωση των ΗΠΑ όχι μόνο για λόγους ανταποδοτικότητας για την ελληνική προσφορά στο Β' παγκόσμιο πόλεμο (η Ελλάδα δεν είναι ο «συνταξιούχος των συμμάχων»¹⁵), αλλά και επειδή ο ελληνικός εμφύλιος προβάλλεται ως μέρος του αγώνα του δυτικού στρατοπέδου έναντι του κομμουνισμού. Έτσι, η παροχή βοήθειας προς την Ελλάδα δεν είναι μια μορφή συναισθηματισμού εκ μέρους των συμμάχων, αλλά «διεθνής υπόθεσις ζωτικώς επιδρώσα»¹⁶, διότι τυχόν προσχώρηση της Ελλάδας στο κομμουνιστικό στρατόπεδο θα έθετε σε κίνδυνο το σύστημα ασφαλείας της Ατλαντικής Συμμαχίας στη Μεσόγειο¹⁷.

Όσον αφορά την κεντρώα συνιστώσα της εθνικοφροσύνης συμμερίζεται τις βασικές επιλογές στην εξωτερική πολιτική των κομμάτων της Δεξιάς. Η διαφοροποίηση του Κέντρου από τη Δεξιά, στη μετεμφυλιακή περίοδο έχει περισσότερο το χαρακτήρα «παραινέσεων, με σκοπό την ισότιμη παρουσία της χώρας

¹³ Αγόρευση βουλευτή Α. Τσιμπιδάρου, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ' (Αναθεωρητική), Σύνοδος Α', 24/4/1947.

¹⁴ Μαρία Σιγανού, «Ιδεολογικές συνιστώσες του θρησκευτικού λόγου στον εμφύλιο πόλεμο: το παράδειγμα της 'Ζωής'», *Ιστορικά*, τμ.26, τχ.48, Ιούνιος 2008, σελ.116-117.

¹⁵ *Καθημερινή*, 7/3/1947.

¹⁶ *Καθημερινή*, 2/3/1947 και 7/3/1947.

¹⁷ *Καθημερινή*, 4/3/1947, 11/3/1947, 13/3/1947.

στα πλαίσια της συμμαχίας και όχι τον χαρακτήρα άρνησης της βαθύτερης φιλοσοφίας των εξωτερικών ιδεολογικών προσανατολισμών του τόπου»¹⁸.

Ο κεντρώος χώρος, λοιπόν, αξιολογεί καταρχήν θετικά το ρόλο των Αμερικανών στην Ελλάδα του Εμφυλίου. Ωστόσο, την περίοδο της εξαγγελίας του Δόγματος Τρούμαν, τα κεντρώας φυσιογνωμίας έντυπα εγείρουν ορισμένες ενστάσεις και επιφυλάξεις. Στην ανάλυσή τους η αμερικανική κηδεμονία είναι μια λύση ανάγκης: «Το καλύτερον θα ήτο να μη ευρισκόμεθα ποτέ εις την ανάγκην να δεχθούμεν ή όχι μίαν Νέαν Κηδεμονίαν εις αντικατάστασιν μιας παλαιάς. Το ιδεώδες θα ήτο να μην έχωμεν καμμίαν κηδεμονία. Αφού όμως εφθάσαμεν εις το σημερινόν κατάντημα πρέπει να διαπιστώσωμεν ότι η μεταβολή αυτή είνε διά το καλύτερον»¹⁹.

Αποδέχονται, όμως, το βασικό επιχείρημα που προέβαλε και ο δεξιός τύπος ότι ο ελληνικός εμφύλιος εντάσσεται στο πλαίσιο της διεθνούς αναμέτρησης δυτικού και ανατολικού στρατοπέδου. Και υποστηρίζουν ότι στην περίπτωση της Ελλάδας, οι ΗΠΑ δίνουν τις εξετάσεις τους για τον κοσμοϊστορικό ρόλο που αναλαμβάνουν, το ρόλο της παγκόσμιας ηγεσίας²⁰.

Σχετικά με το Δόγμα Τρούμαν καθεαυτό, *Τα Νέα*, ένα από τα πλέον αντιπροσωπευτικά έντυπα αυτού του χώρου, στέκονται επικριτικά απέναντι στους ακραίους, κατά την εκτίμησή τους, πανηγυρισμούς²¹ με τους οποίους αυτό έγινε δεκτό. Κάνουν λόγο για «λευκούς φελλάχους» τονίζοντας ότι οι πανηγυρισμοί δε νομιμοποιούνται, καθώς δεν πρόκειται για περίπτωση κάποιου εθνικού θριάμβου, αλλά για εκχώρηση κυριαρχίας, λόγω έκτακτης ανάγκης σε μια ξένη δύναμη, με τα δικά της συμφέροντα και επιδιώξεις. Η έκτακτη ανάγκη που προβάλλεται είναι το ενδεχόμενο κατάρρευσης της χώρας, η οποία έχει διπλό περιεχόμενο. Αναφέρεται αφενός στον κομμουνιστικό κίνδυνο και σε μία πιθανή επικράτηση των φιλοκομμουνιστικών στον Εμφύλιο πόλεμο και αφετέρου στην προοπτική της οικονομικής χρεωκοπίας. Σε κάθε περίπτωση όμως, οι σχετικές αναφορές αναδεικνύουν το πλήγμα κατά της εθνικής ανεξαρτησίας, το οποίο θα έπρεπε να αποτρέπει όποια διάθεση πανηγυρισμού²².

¹⁸ Σωτήρης Καραγιάννης, *Ο κεντρώος πολιτικός χώρος στην μεταπολεμική Ελλάδα (1944-1961). Διάγνωση-Οριοθέτηση-Ερμηνεία*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα 1984, σελ. 34-35 και σελ.282, ειδικότερα, για την τοποθέτηση του Κέντρου ως προς το Δόγμα Τρούμαν.

¹⁹ *Τα Νέα*, 13/3/1947.

²⁰ *Τα Νέα*, 13/3/1947.

²¹ Σε ένδειξη πανηγυρισμού για τις εξαγγελίες του προέδρου Τρούμαν, οι κεντρικοί δρόμοι της Αθήνας σημαιοστολίστηκαν, ενώ τα καταστήματα παρέμειναν κλειστά.

²² *Τα Νέα*, 13/3/1947. *Τα Νέα*, 17/3/1947.

Η υπόθεση του Δόγματος Τρούμαν εντάσσεται, σε ένα βαθμό, και στην κομματική αντιπαράθεση της περιόδου. Το Κέντρο επιτίθεται στην παράταξη της Δεξιάς και στην κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος καταλογίζοντας τους μειωμένη εθνική ευαισθησία. Η διαμάχη επεκτείνεται και στον τύπο, με τα *Νέα* να επικρίνουν ως δουλοπρεπή την επιχειρηματολογία του Γ.Βλάχου σχετικά με την αναγκαιότητα η Αμερική να έχει ρόλο «αφεντικού»²³.

Στο πλαίσιο της παραταξιακής αντιπαράθεσης, γίνεται αναδρομή στα δύο θεμελιώδη γεγονότα, τα οποία οριοθετούν την παράταξη της Δεξιάς από το Κέντρο, τον Εθνικό Διχασμό και τον Εμφύλιο. Η Δεξιά λοιπόν είναι η παράταξη που ευθύνεται για τη Μικρασιατική Καταστροφή, αλλά και για την όξυνση του εμφύλιου σπαραγμού και που τώρα βαρύνεται και με τους δυσμενείς όρους με τους οποίους η Ελλάδα προσχώρησε στην αμερικανική κηδεμονία. Οι εκπρόσωποι της Δεξιάς λοιπόν «με την κομματική των πάρωσιν, με το τυφλόν των πάθος, με την πολιτική των ιδιοτέλειαν, με την πνευματική των στειρότητα μας έφεραν στο χείλος του κρημνού ώστε να μας αφαιρέσουν την δυνατότητα της ελευθέρως εκλογής...». Η διαφωνία δεν αφορά τόσο την ουσία, την ένταξη στο ατλαντικό στρατόπεδο καθεαυτή, αλλά τον τρόπο μεθόδευσής της, που θεωρείται εξίσου σημαντικός²⁴. Εν τέλει, η υπογραφή της ελληνοαμερικανικής συμφωνίας τον Ιούνιο του 1947 γίνεται αντικείμενο περαιτέρω κριτικής στην κυβέρνηση. Για τον αντιπολιτευόμενο κεντρώο τύπο, το κείμενο της συμφωνίας απηχεί αποκλειστικά τα αμερικανικά συμφέροντα και επιβεβαιώνει τη φαλκίδευση της εθνικής ανεξαρτησίας²⁵.

Είναι επίσης ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε πως οι εκτιμήσεις για το ρόλο των Αμερικανών διαμορφώνονται στο πλαίσιο του κομματικού ανταγωνισμού και κατ' επέκταση του ανταγωνισμού μεταξύ των εφημερίδων. Κάθε πλευρά προβάλλει στη θεώρηση των ΗΠΑ και της πολιτικής τους τη δική της ιδεολογία και τις δικές της επιδιώξεις. Θα λέγαμε λοιπόν ότι καθένας έχει τους Αμερικανούς που του αναλογούν.

Για την *Καθημερινή*, οι Αμερικανοί, είναι σε ό,τι αφορά την ελληνική πραγματικότητα, οι εγγυητές του κράτους της Δεξιάς. Βασικό ζητούμενο της αμερικανικής βοήθειας για την *Καθημερινή* είναι η συντριβή του κομμουνισμού και η κυριαρχία της Δεξιάς επί του κρατικού μηχανισμού²⁶. Από την άλλη πλευρά, η

²³ Αλλά και ο Ριζοσπάστης χαρακτηρίζει την αρθρογραφία του Γ. Βλάχου ως «το τυπικότερο ίσως 'δείγμα γραφής' της πολιτικής...των 'περιπαθών τεμενάδων'...», *Ριζοσπάστης*, 12/3/1947.

²⁴ *Τα Νέα*, Αυτοί είναι οι Υπεύθυνοι: κύριο άρθρο 17/3/1947.

²⁵ *Τα Νέα*, 19/3/1947. *Τα Νέα*, 21/6/1947.

²⁶ *Καθημερινή*, 30/3/1947.

κεντρώα εκδοχή του φιλοαμερικανισμού προσπαθεί να αποσπάσει τις ΗΠΑ από το πλαίσιο του σκληρού αντικομμουνισμού του δεξιού χώρου και να τις εμφανίσει ως εγγυητές της δημοκρατίας και της ειρήνης τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Ταυτόχρονα, αυτή η εκδοχή της αμερικανικής πολιτικής χρησιμεύει για να προπαγανδιστεί η καταλληλότητα της κεντρώας παράταξης για τη διακυβέρνηση της χώρας σε σχέση με τη Δεξιά²⁷. Εξάλλου, για *Τα Νέα*, το ζητούμενο είναι η πραγματική ανοικοδόμηση, όπως την ονομάζει,²⁸ και η ειρήνευση στη χώρα- χωρίς ακραίες τοποθετήσεις για εξόντωση του αντιπάλου- κατά προτίμηση υπό την ηγεσία μιας κεντρώας κυβέρνησης.

Η συγκεκριμένη ανάγνωση μεταφράζεται σε προσδοκία ενίσχυσης της κεντρώας παράταξης προκειμένου να ανέλθει στην εξουσία²⁹. Ο κεντρώος τύπος φαίνεται να επιθυμεί και να υπαινίσσεται την έξωθεν άσκηση πίεσης για να την απομάκρυνση της δεξιάς από την κυβέρνηση. Οι Αμερικανοί εμφανίζονται ως εγγυητές της αληθινής δημοκρατίας στην εξουσία³⁰ και χρησιμοποιούνται ως μέσο αντιπολίτευσης στην κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος, η οποία στιγματίζεται ως άκρα δεξιά³¹.

5.2.2. Η απόρριψη του Δόγματος Τρούμαν από την Αριστερά

Εκτός του πλαισίου της εθνικοφροσύνης, ο κομμουνιστικός λόγος προσφέρει μια ριζικά διαφορετική αφήγηση. Ο τόνος δίνεται από το Ν. Ζαχαριάδη, ο οποίος καταγγέλλει τον «βορειοαμερικανικό ιμπεριαλισμό» ως στήριγμα του εγχώριου «μοναρχοφασισμού»³². Ωστόσο, στην κριτική που ασκείται στο ρόλο των ΗΠΑ γίνεται, σε αυτή τη φάση, ο διαχωρισμός της αμερικανικής κυβέρνησης από τον αμερικανικό λαό³³, ενώ γίνεται και θετική αναφορά στο ρόλο των μεταναστών που ζουν και εργάζονται στις ΗΠΑ³⁴. Ο ορισμός της κομμουνιστικής Αριστεράς για τη νέα πραγματικότητα που διαμορφώνεται στην Ελλάδα είναι «*Νέα Κατοχή*», ενώ ο *Ριζοσπάστης* κάνει λόγο για μεταφορά αποικίας και ξεπούλημα της κυβέρνησης και

²⁷ *Τα Νέα*, 13/3/1947.

²⁸ *Τα Νέα*, 7/3/1947.

²⁹ *Τα Νέα*, 4/3/1947.

³⁰ *Τα Νέα*, 8/3/1947, σελ.4

³¹ *Τα Νέα*, 5/3/1947 και 12/3/1947.

³² *Ριζοσπάστης*, 2/3/1947 και *Ριζοσπάστης, Η Βορειοαμερικανική Επέμβαση*, 14/3/1947.

³³ *Ριζοσπάστης*, 14/3/1947.

³⁴ *Ριζοσπάστης*, 2/3/1947.

της χώρας στους Αμερικανούς. Η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος στιγματίζεται για προδοσία και παράδοση της χώρας στους ξένους³⁵.

Και ο *Ριζοσπάστης*, με τη σειρά του, σαρκάζει τους επίσημους πανηγυρισμούς που διοργανώθηκαν για την υποδοχή του Δόγματος Τρούμαν, ενώ υποστηρίζει ότι δεν κατόρθωσαν να εξασφαλίσουν λαϊκή συμμετοχή και επιμένει στη διάσταση του ελληνικού λαού και της ηγεσίας του όσον αφορά την πρόσληψη της αμερικανικής παρέμβασης³⁶. Ο *Ριζοσπάστης* αρνείται να αναγνωρίσει εθνικό περιεχόμενο στις εορταστικές αυτές εκδηλώσεις, στις οποίες αντιπαραθέτει τη γνήσια εθνική επέτειο της 25^{ης} Μαρτίου. Αντιδιαστέλλει, λοιπόν, μια επέτειο που σηματοδοτεί την ελευθερία της Ελλάδας (25/3/1821) με μια ημερομηνία που ταυτίζεται με την υποδούλωση της Ελλάδας (12/3/1947)³⁷. Ο λεγόμενος κόσμος της εθnikοφροσύνης, που πανηγύρισε αυτήν την ιστορική στιγμή, είναι στην πραγματικότητα ο κόσμος των *‘προσκυνημένων’*³⁸. Επιπλέον, με αφορμή τους πανηγυρισμούς της δεξιάς παράταξης για την εξαγγελία του Δόγματος, ο κομμουνιστικός τύπος βρίσκει την ευκαιρία να της καταλογίσει έλλειψη συγκροτημένης ιδεολογίας και να τη συνδέσει με την εξάρτησή της από τους ξένους παράγοντες. Η ξένη εξάρτηση είναι ο αναγκαίος όρος που διασφαλίζει την κυριαρχία της Δεξιάς³⁹.

Από την πλευρά του, το Κομμουνιστικό Κόμμα, αναλαμβάνει να υπερασπιστεί τα δίκαια του Έθνους και τοποθετείται ρητά απέναντι στους Αμερικανούς-κατακτητές. Αντιστρέφει μάλιστα την κατηγορία του εχθρού και της αντεθνικής δράσης που του αποδίδεται με το επιχείρημα ότι ακριβώς η αμερικανική εχθρότητα προς το κομμουνιστικό κόμμα συνιστά απόδειξη της εθνικής του δράσης⁴⁰. Η τελική υπογραφή της ελληνοαμερικανικής συμφωνίας, που προκάλεσε, εξάλλου, και τις επικρίσεις του Κέντρου, γίνεται αντικείμενο σφοδρότατης κριτικής από το ΚΚΕ, το οποίο καταγγέλλει την απώλεια της εθνικής ανεξαρτησίας⁴¹.

Σχετικά με την οικονομική διάσταση της αμερικανικής παρέμβασης, ο *Ριζοσπάστης*, από την πρώτη στιγμή, θα προσπαθήσει να καταρρίψει το αφήγημα της σωτηρίας με το οποίο περιέβαλε ο αστικός τύπος την αμερικανική βοήθεια. Είναι

³⁵ *Ριζοσπάστης*, 7/3/1947, σελ.3.

³⁶ *Ριζοσπάστης*, 16/3/1947. Το άρθρο αναφέρεται στους επίσημους πανηγυρισμούς που διοργανώθηκαν στην Αθήνα μία μέρα μετά την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν.

³⁷ *Ριζοσπάστης*, 25/3/1947

³⁸ *Ριζοσπάστης*, 14/3/1947, σελ.2.

³⁹ *Ριζοσπάστης*, 12/3/1947.

⁴⁰ *Ριζοσπάστης*, 25/3/1947, σελ.3.

⁴¹ *Ριζοσπάστης*, *Η Υποδούλωση*: κύριο άρθρο 21/6/1947.

μάλιστα χαρακτηριστικό ότι ακόμα και ο όρος «*Βοήθεια*» τίθεται συστηματικά εντός εισαγωγικών. Καταρχήν, θα τονίσει ότι η αμερικανική οικονομική βοήθεια αποσκοπεί στη διαιώνιση του Εμφυλίου⁴² και για μια ακόμη φορά επικαλείται τον υπερήφανο λαό που δε συγκινείται από τα θέλγητρά της⁴³. Η αμερικανική βοήθεια, ιδωμένη υπό αυτό το πρίσμα, είναι τελικά, «*τα δολλάρια του αίματος*»⁴⁴.

Αλλά και σε ό,τι αφορά το όποιο υλικό όφελος θα μπορούσε να προκύψει από αυτήν, θα υποστηρίξει ότι αυτό είναι στην πραγματικότητα ανύπαρκτο: «*εκτός από τα όπλα, άχρηστα υλικά του στρατού, άρβυλα, οδοντόκρεμες, βούρτσες!*»⁴⁵. Και απαντώντας για μια ακόμη φορά στον Γ. Βλάχο της *Καθημερινής* που είχε προπαγανδίσει την αμερικανική βοήθεια σαν την απαρχή της ευδαιμονίας, ο Κ. Καραγιώργης, διευθυντής του *Ριζοσπάστη*, σημειώνει δηκτικά: «*Σήμερα τόχετε το πλούσιο τραπέζι σας, κύριοι εθνικόφρονες, χουβαρντάδες ή τσιγγούνηδες. Μόνο που είναι άδειο το τραπέζι, σαν την έρημο της Σαχάρας. Και το τραπεζομάντηλο έχει στριφτεί κι έγινε μια τεράστια θηλειά στο λαιμό της Ελλάδας*»⁴⁶.

Παράλληλα, το ΚΚΕ αρχίζει σταδιακά να συνδέει τους Αμερικανούς με τις διώξεις των Αριστερών και την πολιτική καταστολής που διαμορφώνεται από το ελληνικό κράτος. Αρχικά, επιχειρηματολογεί ότι οι συλλήψεις και οι εκτελέσεις που πραγματοποιούνται από τις εμφυλιακές κυβερνήσεις έχουν τουλάχιστον την ανοχή των Αμερικανών, ύστερα τη συγκατάθεσή τους και τέλος, ότι έχουν υπαγορευτεί από αυτούς. Η περίπτωση της δολοφονίας του Γ. Ζεύγου⁴⁷ στη Θεσ/νικη, στην οποία οι Αμερικανοί υποδεικνύονται ως ηθικοί αυτουργοί, είναι ενδεικτική⁴⁸. Στο πλαίσιο αυτό, ο αριστερός λόγος ανακαλεί τις μνήμες της γερμανικής κατοχής για να αναδείξει τις ομοιότητες της με την «*αμερικανοκρατία*»⁴⁹. Τον Οκτώβριο του 1948, ο *Ριζοσπάστης* τίθεται εκτός νόμου. Στο τελευταίο του φύλλο, καταγγέλλει τους Αμερικανούς ότι επέβαλαν τη δίωξή του⁵⁰.

Οι παραπάνω τοποθετήσεις για το Δόγμα Τρούμαν και τις προεκτάσεις του, που απηχούν τις θέσεις Δεξιών, Αριστερών και Κεντρώων, αποτελούν το προοίμιο σε

⁴² *Ριζοσπάστης*, 8/3/1947, σελ.2.

⁴³ *Ριζοσπάστης*, 16/3/1947.

⁴⁴ *Ριζοσπάστης*, 18/3/1947

⁴⁵ *Ριζοσπάστης*, 8/6/1947, σελ.4.

⁴⁶ *Ριζοσπάστης*, *Το Πλούσιο Τραπέζι*: κύριο άρθρο, 22/6/1947.

⁴⁷ Ο Γ.Ζεύγος υπήρξε δημοσιογράφος, διετέλεσε υπουργός Γεωργίας στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας και μέλος του Π.Γ. της ΚΕ του ΚΚΕ.

⁴⁸ *Ριζοσπάστης*, 22/3/1947.

⁴⁹ *Ριζοσπάστης*, 20/3/1947.

⁵⁰ *Ριζοσπάστης*, 18/10/1947.

μια μακρά και ταραχώδη σχέση. Σε αυτό το αρχικό στάδιο, η παρουσία των Αμερικανών στην Ελλάδα έχει την αποδοχή, έστω και με επιφυλάξεις και διακυμάνσεις, του εθνικόφρονος κόσμου, όπως εκπροσωπείται από τη Δεξιά και το Κέντρο. Μέχρι το τέλος αυτής της περιόδου, και με τη μεσολάβηση συγκεκριμένων ιστορικών γεγονότων, καθώς και μιας σειράς κοινωνικών, πολιτισμικών και ιδεολογικών μεταβολών, το αίτημα της εθνικής ανεξαρτησίας, το οποίο πλέον προβάλλει επιτακτικά, θα είναι συνώνυμο με το αίτημα για περιορισμό του ρόλου των Αμερικανών στα ελληνικά πράγματα.

5.3. Η αποτίμηση της αμερικανικής παρουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα (1954-1959).

5.3.1. Αιχμές από το δεξιό χώρο

Η εφαρμογή του Δόγματος Τρούμαν, η ένταξη της Ελλάδας στο Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης, η συνακόλουθη χορήγηση οικονομικής βοήθειας προς αυτήν, αλλά και η αμερικανική επέμβαση στην ελληνική πολιτική πραγματικότητα θέτουν ένα ζήτημα αποτίμησης του αμερικανικού ρόλου. Ωστόσο, ο αστικός χώρος, δεδομένου του πλαισίου της εθνικοφροσύνης, έχει συγκεκριμένες δεσμεύσεις και περιορισμούς, που δεν επιτρέπουν πλήρη ελευθερία έκφρασης στο ζήτημα αν και κατά πόσο οι ενέργειες των ΗΠΑ συνιστούν φαλκίδευση της ελληνικής ανεξαρτησίας. Σε κάθε περίπτωση όμως, το πρόβλημα παραμένει, η παρουσία των Αμερικανών στην Ελλάδα και η ανάμιξή τους σε μια σειρά ζητημάτων, θίγει την εθνική φιλοτιμία, όπως προκύπτει από τα τεκμήρια του δημόσιου λόγου. Παρά τις δεσμεύσεις της επίσημης ιδεολογίας και τις προπαγανδιστικές σκοπιμότητες, μια σειρά από τοποθετήσεις, σχόλια και νύξεις, ακόμα και στα δεξιά έντυπα, αποκαλύπτουν ότι το ζήτημα της ανεξαρτησίας, δοθείσης της κατάλληλης αφορμής, είναι παρόν στη δημόσια σφαίρα.

Είναι ενδεικτικό ότι στα 1950, η *Νέα Εστία* θέτει στο επίκεντρο του προβληματισμού της τη δεινή οικονομική κατάσταση της χώρας που καθιστά την εξάρτηση από την ξένη βοήθεια μονόδρομο. Η εξάρτηση χαρακτηρίζεται ως το κατεξοχήν ηθικό πρόβλημα της χώρας, που για την επίλυσή του θα πρέπει να προταχθεί ο στόχος της ανάπτυξης. Η χάραξη, λοιπόν, ενός εθνικού, μακρόπνοου αναπτυξιακού σχεδίου, με υλική, πνευματική και ηθική διάσταση, προβάλλεται ως

«σχέδιο της ζωής του ελληνικού λαού» προκειμένου να ανακτήσει την «υλική και πνευματική» του ανεξαρτησία⁵¹.

Στα μέσα της δεκαετία του 1950, καθώς αρχίζουν οι πρώτες απογοητεύσεις από την πολιτική των ΗΠΑ στο Κυπριακό, ενώ παράλληλα η ελληνική πλευρά θέτει θέμα αύξησης της χορηγούμενης βοήθειας, η δυσaráσκεια για την αμερικανική στάση αρχίζει να εκδηλώνεται σε συνεπή εθνικόφρονα έντυπα. Είναι ο Α. Αντωνακάκης της *Καθημερινής*, που σε άρθρο του με τίτλο «*Εμείς, οι Αμερικανοί και η Βοήθεια*», προειδοποιεί ότι η αμερικανική κηδεμονία δε θα είναι πλέον ανεκτή εφόσον δεν ικανοποιούνται τα αιτήματα της ελληνικής πλευράς⁵². Παράλληλα, σχετικοποιείται η σημασία της αμερικανικής βοήθειας με την υπενθύμιση των θυσιών που υπέστη η Ελλάδα στο πλαίσιο του αντιφασιστικού και αντικομμουνιστικού αγώνα, οι οποίες υπερτερούν των υλικών παροχών εκ μέρους των ΗΠΑ⁵³. Επιπλέον, η *Καθημερινή* θέτει άμεσα ζήτημα εθνικής υπερηφάνειας σε ό,τι αφορά τον τρόπο χορήγησης της βοήθειας από τους Αμερικανούς: «*όλη σας η διαγωγή αυτόν τον τελευταίο καιρό, έχει την στάμπα του νεοπλούτου, ο οποίος βοηθάει με μισή καρδιά τον οποίον δεν έχετε ανάγκη. Αλλά εδώ υπάρχει λάθος. Τον έχετε ανάγκη. Μας έχετε πάντα ανάγκη*»⁵⁴. Και το βαθύτερο πρόβλημα παραμένει, η δυσaráσκεια γι' αυτό που γίνεται αντιληπτό ως άνιση μεταχείριση σε σχέση με την Τουρκία και ασφυκτικός αμερικάνικος έλεγχος.

Σε στιγμές εθνικής αγανάκτησης, όπως μετά τα γεγονότα της Κων/πολης και της Σμύρνης το Σεπτέμβριο του 1955, βρίσκει διέξοδο να εκφραστεί και η δυσaráσκεια για το ρόλο των Αμερικάνικων Αποστολών στην ελληνική πραγματικότητα, με την αγανάκτηση ανθρώπων που θεωρούν ότι έχουν κάνει υπερβολικές υποχωρήσεις. Ιδιαίτερα αρνητικά αξιολογείται ο ρόλος και η στάση των Αμερικανών εμπειρογνομόνων, αλλά και η δουλικότητα των ελληνικών αρχών απέναντι στον «*τελευταίο χαραμοφάη υπαλληλίσκο της Αμερικάνικης Αποστολής*»⁵⁵. Οι αρθρογράφοι της *Δεξιάς* πλειοδοτούν: «*Εμείς τα επιτρέπομε όλα, τα ανεχόμεθα όλα, τα επιτρέπομε εις τα τελευταία κλιμάκια των πιο ασήμων επιτροπών, απαρτιζομένων από τους πλέον άχρηστους Αμερικανούς να έρχονται να μας δίνουν*

⁵¹ *Νέα Εστία*, Το Ελληνικό Πρόβλημα, τμ. ΜΗ, τχ. 563, 25/12/1950, σελ.19-22.

⁵² *Καθημερινή*, 28/4/1955.

⁵³ *Καθημερινή*, 28/4/1955.

⁵⁴ *Καθημερινή*, 18/5/1955.

⁵⁵ *Τα Νέα*, 22/9/1955.

μαθήματα, συμβουλές, να μας κάνουν παράπονα και παρατηρήσεις»⁵⁶. Οι τοποθετήσεις αυτές, όσο κι αν πυροδοτούνται από τη συγκυρία, απηχούν πεποιθήσεις που προϋπάρχουν. Μια χιουμοριστική διάσταση αυτού του κλίματος είναι το ακόλουθο σχόλιο που συνοδεύει την είδηση ότι ο Δημήτρης Μητρόπουλος θα διευθύνει την Φιλαρμονική της Μετροπόλιταν στη Ν.Υόρκη: «Εις το κάτω-κάτω θα είναι η μόνη φορά που Έλλην θα διευθύνη...Αμερικανούς!»⁵⁷. Ενδεικτική αυτού του κλίματος είναι και η οργισμένη αντίδραση της *Νέας Εστίας* στην προοπτική εκπατρισμού ελληνικών αρχαιοτήτων προκειμένου να εκτεθούν στις ΗΠΑ: «Επιτέλους όχι ως εκεί! Εδώσαμε το αίμα μας, εδώσαμε τον εθνικό μας πλούτο, εδώσαμε ό,τι είχαμε και δεν είχαμε, δεν μπορούμε να φτωχύνουμε περισσότερο»⁵⁸.

Αλλά και σε ό, τι αφορά τις ελληνοτουρκικές σχέσεις μετά το φθινόπωρο του 1955, η έξαρση του ελληνικού εθνικισμού έχει άμεσο αντίκτυπο στην πρόσληψη της αμερικανικής πολιτικής που πλέον θεωρείται ότι αντιστρατεύεται τα εθνικά συμφέροντα. Ακόμη περισσότερο, οι αμερικανικές υποδείξεις απορρίπτονται ως εθνικά επιζήμιες⁵⁹. Επιπλέον, το σημασιολογικό πεδίο που χρησιμοποιείται από το δεξιό χώρο για να περιγραφεί ο ρόλος των Αμερικανών μετατοπίζεται από την έννοια του συμβουλευτικού ρόλου και της καθοδήγησης σε εκείνο της επιβολής.

Με αφορμή μάλιστα το αντιαμερικανικό κλίμα στη Μέση Ανατολή και στα Βαλκάνια την ίδια περίοδο, η *Καθημερινή* έχει την ευκαιρία να κάνει λόγο για τα «σφάλματα» της αμερικανικής πολιτικής, σφάλματα που διέπραξε και στην περίπτωση της Ελλάδας, κάνοντας λόγο για «επιδεικτική» ανάμιξη στα εσωτερικά της χώρας. Επισημαίνει, μάλιστα, ότι η ψυχολογική βιαιότητα που χαρακτηρίζει την αντίδραση του ελληνικού λαού στις κατά καιρούς επεμβάσεις των ΗΠΑ στις εσωτερικές υποθέσεις της χώρας, θα έπρεπε να λειτουργεί αποτρεπτικά για τέτοιου είδους συμπεριφορές⁶⁰.

Παράλληλα, μέσα στο κλίμα εθνικής αγανάκτησης για τους βανδαλισμούς της Πόλης και της Σμύρνης, η *Καθημερινή* πραγματοποιεί μια διαφορετική, από τη μέχρι τότε 'γραμμή' της, ανάγνωση της μεταπολεμικής εμπλοκής των Αμερικανών στην Ελλάδα διαπιστώνοντας ότι την μετέβαλαν «εις το αθλιέστερον προτεκτοράτον του κόσμου». Αφήνει κατά μέρος το μεσσιανισμό που είχε καθιερώσει ως προς το Σχέδιο

⁵⁶ *Καθημερινή*, 15/9/1955.

⁵⁷ *Καθημερινή*, 1/10/1955.

⁵⁸ *Νέα Εστία*, τμ. ΝΒ, τχ. 596, 1/5/1952, σελ.615.

⁵⁹ *Καθημερινή*, 23/11/1955.

⁶⁰ *Καθημερινή*, 30/9/1955.

Μάρσαλ και πραγματοποιεί μια κυνική αποτίμησή του, χωρίς να παραλείπει και μιας μορφής αυτοκριτική. *«Διότι όπου δεν πέφτει η βόμβα, πέφτουν τα δολλάρια. Και αυτό, ημείς οι Έλληνες, οι αιώνιοι ονειροπόλοι της τελείας δημοκρατίας, δεν το εγνωρίζαμεν. Και εδεχόμεθα την χρυσήν βροχήν ως ευλογίαν, ενώ τα δολλάρια ήσαν κατάρα του Θεού. Και ήσαν κατάρα πρώτα-πρώτα διότι ενέσπειραν την διαφθοράν και εδίδασαν τους Έλληνας εις ευφρείς και κουτούς, εις αδίκους και αδικουμένους, εις επιτηδείς και αφελείς...Τα επήραμεν διά να αυξήσωμεν την διαφοράν και την δυσaréσκειαν μεταξύ πτωχών και πλουσίων και διά ν' ακούσωμεν αυτό που οι Αμερικανοί μας είπαν προχθές: ότι μας έδωσαν την βοήθειάν των διά να φάμε αδιαμαρτυρήτως από τους Τούρκους την καρπαζιάν...απαραίτητον είναι να κάμωμεν και ολίγην αυτοκριτική και ν' αποφασίσωμεν να γίνωμεν προς εαυτούς και αλλήλους καλύτεροι ελευθέρου κράτους πολίται...»*⁶¹.

Το παραπάνω απόσπασμα χαρακτηρίστηκε από την Αυγή «σπάνια στιγμή εκρήξεως ειλικρινείας» για «το πιο έγκυρο δημοσιογραφικό όργανο της υποτελείας» και αποτελεί μια από τις λίγες περιπτώσεις σύγκλισης ορισμών Δεξιάς και Αριστεράς όσον αφορά την αξιολόγηση του Σχεδίου Μάρσαλ στη δεκαετία του 1950. Η Αυγή, από την πλευρά της, εξαπολύει ένα δριμύ κατηγορώ κατά της βοήθειας, στο πλαίσιο άλλωστε μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής, στην οποία θα αναφερθούμε παρακάτω. Στο σημείο αυτό, παραθέτουμε την ακόλουθη συμπυκνωμένη κριτική, που αποτυπώνει αυτή τη συγκυριακή σύγκλιση εθνικοφρόνων και μη εθνικοφρόνων όσον στην πρόσληψη του αμερικανικού ρόλου: *«Εν ονόματι της 'βοηθείας' οι Αμερικανοί ανακατεύονται στα πολιτικά μας παρασκήνια, προωθούν πολιτικούς, χαντακώνουν άλλους, μοιράζουν έννοιες, διορίζουν κυβερνήσεις, διατάσσουν υπουργούς και πρωθυπουργούς...Εν ονόματι της βοηθείας πιέζεται η Ελλάδα να εγκαταλείψη τους Κυπρίους...»*. Επιπλέον η αμερικάνικη βοήθεια θεωρείται επιζήμια γιατί με αυτήν «συντρίβεται» η εθνική οικονομία⁶². Ωστόσο, σε άλλες στιγμές, η Αριστερά αμφισβητεί την ειλικρίνεια των προηγούμενων αντιαμερικανικών τοποθετήσεων της Καθημερινής, που εξάλλου, την ίδια περίοδο, απαντώνται σε διάφορες παραλλαγές και σε άλλα έντυπα του δεξιού χώρου⁶³, και υποστηρίζει ότι ήταν προσχηματική,

⁶¹ Καθημερινή, 23/9/1955. Πάντως, η Απογευματινή, με αφορμή την επέτειο της εξαγγελίας του δόγματος Τρούμαν, θα επιμένει ότι «τα αμερικάνικα δολλάρια εξησφάλισαν την ανεξαρτησίαν της, χωρίς τον παραμικρόν δεσμευτικόν όρον».

⁶² Αυγή, 22/10/1958.

⁶³ Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Ο εθνικισμός των 'εθνικοφρόνων' και το Κυπριακό 1950-1959», Σύγχρονα Θέματα, Αφιέρωμα:Κύπρος, τεύχος 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σελ.230

προκειμένου τα έντυπα αυτά να ευθυγραμμισθούν με το δημόσιο αίσθημα, με απώτερο στόχο να κατευνάσουν τη λαϊκή αγανάκτηση⁶⁴.

Είναι πάντως γεγονός ότι στο πλαίσιο των δεσμεύσεων της επίσημης ιδεολογίας, για τις οποίες κάναμε λόγο παραπάνω, ο δεξιός τύπος αναλαμβάνει να ρίξει τους τόνους και να ανακόψει την περί ανεξαρτησίας συζήτηση. Με ένα κύριο άρθρο, το οποίο θυμίζει έντονα το άρθρο του Γ. Βλάχου την εποχή της εξαγγελίας του Δόγματος Τρούμαν, η *Καθημερινή* διαμηνύει ότι, στο ψυχροπολεμικό διεθνές πλαίσιο, η συζήτηση περί ανεξαρτησίας για κράτη όπως η Ελλάδα δεν είναι ρεαλιστική⁶⁵.

Μετά την εξαγγελία του δόγματος Αϊζενχάουερ⁶⁶ και τη συζήτηση που ακολουθεί στη Βουλή για τον προσανατολισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, ο δεξιός χώρος απαντά στις αιτιάσεις της αντιπολίτευσης περί υποτέλειας με το σκεπτικό ότι δεν μπορεί να υπάρξει άλλη πολιτική από αυτήν που ακολουθείται στο πλαίσιο των συμμαχικών δεσμεύσεων και των συσχετισμών του μεταπολεμικού κόσμου. Για την *Καθημερινή*, αυτό που η αντιπολίτευση χαρακτηρίζει πολιτική υποτέλειας είναι απλούστατα νατοϊκή πολιτική⁶⁷. Εξάλλου, για το Δεξιό χώρο, η συμμαχία με τις ΗΠΑ παραμένει προϋπόθεση της εθνικής ανεξαρτησίας, πάντοτε υπό το φόβητρο της κομμουνιστικής απειλής. Όπως αναφέρει η *Απογευματινή*: «*Η Ελλάδα ανήκει εις την Δύσιν, είναι μέλος του ΝΑΤΟ και συνδέεται διά συμμαχίας με τας Ηνωμένας Πολιτείας. Τούτο αποτελεί τον ακρογωνιαίον λίθον της εξωτερικής μας πολιτικής, η δε τοιαύτη τοποθέτησίς μας απορρέει από την θέλησίν μας να υπάρξωμεν ως ανεξάρτητον και ελεύθερον έθνος...*»⁶⁸. Αυτή η επιχειρηματολογία προκαλούσε, ωστόσο, τα σκωπτικά σχόλια αριστερών⁶⁹, αλλά και κεντρώων εντύπων: «*η δικαιολογία του μαλιστάκια στην πολιτική αυτή είναι ότι οι σύμμαχοί μας είναι ισχυροί και δεν πρέπει να τους χαλάμε την καρδιά*»⁷⁰.

⁶⁴ *Αυγή*, 22/1/1956.

⁶⁵ *Καθημερινή*, 27/5/1956.

⁶⁶ Μετά την κρίση του Σουέζ (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1956), διατυπώνεται το Δόγμα Eisenhower με στόχο την ανάσχεση της σοβιετικής επιρροής στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Σύμφωνα με το δόγμα, οι ΗΠΑ δεσμεύονταν για την παροχή στρατιωτικής βοήθειας προς κάθε χώρα που θα έκρινε ότι αντιμετώπιζει κομμουνιστική απειλή, εσωτερική ή εξωτερική, Γ. Γιαννιλόπουλος, ό. π., σελ. 171.

⁶⁷ *Καθημερινή*, 22/5/1957.

⁶⁸ *Απογευματινή*, 12/9/1957.

⁶⁹ *Αυγή*, 31/3/1955.

⁷⁰ *Τα Νέα*, 14/11/1955.

5.3.2 Σύμβολα ανεξαρτησίας

Αυτός ο γεμάτος περιορισμούς λόγος περί ανεξαρτησίας στη μετεμφυλιακή δημόσια σφαίρα, έχει τα δικά του σύμβολα, που του επιτρέπουν να εκφράσει υπαινικτικά όσα δεν μπορεί να υποστηρίξει σαφέστερα. Δύο από αυτά τα σύμβολα είναι ο Τίτο⁷¹ και κυρίως ο Νάσερ⁷², για τον οποίο ο ελληνικός τύπος δεν κρύβει τον θαυμασμό του, ανάλογα βέβαια με την συγκυρία και την κομματική γραμμή της εφημερίδας.

Όσον αφορά μάλιστα το δεξιό χώρο, η τάση αυτή συμβαδίζει με την επιλογή της κυβέρνησης Καραμανλή να προβάλλει τους φιλικούς δεσμούς της Ελλάδας με τη Γιουγκοσλαβία και τον αραβικό κόσμο, σε ένδειξη δυσaráσκειας για την αμερικανική υποστήριξη προς τις βρετανικές θέσεις στο Κυπριακό⁷³. Το διάστημα αυτό, εμφανίζονται στο φιλοκυβερνητικό τύπο μια σειρά θετικών σχολίων για τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις και για την προσωπικότητα του Τίτο.

Την ίδια περίοδο, σε ιδιαίτερα προσφιλή μορφή για την ελληνική κοινή γνώμη αναδεικνύεται ο συνταγματάρχης Νάσερ. Η *Καθημερινή*, μετά την απόφαση του Νάσερ να εθνικοποιήσει τη διώρυγα του Σουέζ, υποστηρίζει σαφώς πως η βάση αυτής της δημοφιλίας στην Ελλάδα είναι η επίδειξη ανεξαρτησίας έναντι των ΗΠΑ και της Μ.Βρετανίας. Σχετικά με την απόφαση της εθνικοποίησης της διώρυγας, την αντιλαμβάνεται ως μία πράξη «τιμωρίας» των ισχυρών, αν και κρατά αποστάσεις από την ενέργεια της εθνικοποίησης καθεαυτή. Τονίζει, όμως, ότι πολλοί «Έλληνες εθνικόφρονες» πιστεύουν πλέον ότι η Ελλάδα πρέπει να ακολουθήσει το παράδειγμα του Νάσερ στις σχέσεις της με τις χώρες της Δύσης⁷⁴.

Στον κεντρώο χώρο, επίσης, εξάιρεται ο πατριωτισμός του Νάσερ και το γεγονός ότι ξέρει να εκμεταλλεύεται τις αντιθέσεις των μεγάλων δυνάμεων για να προωθήσει τα συμφέροντα της χώρας του⁷⁵. Οι δηλώσεις του μεταφέρονται

⁷¹ *Αυγή*, 29/6/1955: «Το παράδειγμα της Γιουγκοσλαβίας..είναι ένα κίνητρο και για την Ελλάδα». Και *Αυγή*, 22/1/1956, σελ.5, σε άρθρο με τίτλο «Οι καρποί της ουδετερότητας» υποστηρίζει «η διαφορά είναι ότι η Αμερικανική βοήθεια δίδεται στην Γιουγκοσλαβία χωρίς τους εξεπτελιστικούς όρους που δίδεται στις άλλες χώρες».

⁷² Για το κίνημα των Αδέσμευτων ως έκφραση στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής του εθνικισμού των χωρών του Τρίτου Κόσμου και της θέλησής τους για ανεξαρτησία έναντι των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ, παρά τις επιμέρους ιδεολογικές διαφοροποιήσεις τους: Α. Rubinstein, D. Smith, «Anti-Americanism: Anatomy of a phenomenon», ό. π., σελ. 10-11.

⁷³ Th.Coulombis, *Greek Political Reaction to American and NATO influences*, Yale University Press 1966, σελ. 125-129 και Ι. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι: οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Πατάκης, Αθήνα 2002, σελ.116.

⁷⁴ *Καθημερινή*, *Το Παράδειγμα*, 28/7/1956.

⁷⁵ *Τα Νέα*, 25/6/1956.

θριαμβευτικά στις ανταποκρίσεις⁷⁶, ενώ φιλοξενούνται εγκωμιαστικά δημοσιεύματα σε συνέχειες που ηρωποιούν το Νάσερ και δίνουν έμφαση στην ανεξάρτητη στάση της Αιγύπτου έναντι του δυτικού και του σοσιαλιστικού στρατοπέδου⁷⁷. Με αφορμή επικείμενη επίσκεψή του στην Αθήνα, *Τα Νέα*, σε ενθουσιώδες άρθρο τους, αναφέρουν ότι ο ελληνικός λαός «ανυπομονή να ιδή» τον ηγέτη «ο οποίος εξεπροσώπησε το πνεύμα της ανεξαρτησίας και της αξιοπρεπείας όλων των ηδικημένων λαών»⁷⁸.

Αλλά και η Αριστερά επικαλείται το Νάσερ ως παράδειγμα ανεξάρτητης εθνικής πολιτικής⁷⁹ και εκδηλώνει το θαυμασμό της για τον τρόπο με τον οποίο χειρίστηκε την εθνικοποίηση της διώρυγας του Σουέζ. Αναφέρει επίσης πως η πολιτική αυτή έχει ιδιαίτερη απήχηση στον ελληνική κοινή γνώμη⁸⁰. Σε κύριο άρθρο της μεταφέρει το δημόσιο αίσθημα σχετικά με το Νάσερ: «Όπου κι αν σταθής στην Ελλάδα αυτές τις μέρες ακούς από τα χείλη των απλών ανθρώπων δυό ονόματα: Νασέρ και Αίγυπτος. Με έναν καημό, ανάμικτο με αισθήματα χαράς και πίκρας»⁸¹. Παραθέτει μάλιστα και δημοσκόπηση που διενεργήθηκε στην περιοχή της πρωτεύουσας με θέμα την εθνικοποίηση της διώρυγας του Σουέζ σύμφωνα με την οποία το 97,5% τάχθηκε υπέρ, το 1,7% δήλωσαν αδιάφοροι και μόνο 80 άτομα τάχθηκαν κατά της ενέργειας του Νάσερ⁸². Παράλληλα, επιστρατεύει έρευνα του Ινστιτούτου Γκάλλοπ, η οποία έθετε το ακόλουθο ερώτημα «Νομίζετε ότι η Ελλάς πρέπει να τηρήσει εις τα εθνικά της ζητήματα στάσιν ανάλογον με αυτήν του συνταγματάρχου Νάσερ;». Σύμφωνα με το δημοσίευμα, 95% τοποθετήθηκαν θετικά, 2,8% δεν εξέφρασαν γνώμη και 1,7% απάντησαν αρνητικά⁸³.

⁷⁶ *Τα Νέα*, 25/7/1956, σελ.6: «Ο κ. Νάσερ αρνείται να δεχθή τους αγγλοαμερικανικούς όρους. Δεν θα επιτρέψωμιν, λέγει, εις την Ουάσινγκτον να κυριαρχήση επί της Αιγύπτου είτε διά της βίας είτε διά των δολλαριών». Επίσης *Τα Νέα*, 27/7/1956: «Δεινόν πλήγμα διά τους αποικιοκράτας. Η Ουάσινγκτον συνεκλονίσθη από τον λόγον του κ. Νάσερ...», *Τα Νέα*, 2/8/1956: «Μετά την σθεναράν και άκαμπτον στάσιν του προέδρου Νάσερ, η Δύσις απεδεχθη χθες ως τετελεσμένον γεγονός την εθνικοποίησιν του Σουέζ», *Τα Νέα*, 20/8/1956.

⁷⁷ Ο. π., σελ.1.

⁷⁸ *Τα Νέα*, «Καλώς να έρθη ο Νάσερ!», 2/8/1956 και *Τα Νέα*, 7/6/1957.

⁷⁹ *Αυγή*, 17/3/1956. Και *Αυγή*, 1/10/1955 «Παράδειγμα πατριωτισμού για τις χώρες που θέλουν να γίνουν ανεξάρτητες. Με πρωτοφανούς βιαιότητος επίθεσιν κατά της πολιτικής των Αμερικανών υπεδέχθησαν στην Αίγυπτο τον κ. Άλλεν», *Αυγή*, 8/7/1956, *Αυγή*, 28/7/1956, σελ.5, *Αυγή*, 31/7/1956.

⁸⁰ *Αυγή*, «Αισθήματα ολοκλήρου του λαού», 4/8/1956, σελ. 5

⁸¹ *Αυγή*, 5/8/1956.

⁸² *Αυγή*, 22/8/1956, σελ.3.

⁸³ *Αυγή*, 23/8/1956, σελ.5.

5.3.3 Η ανεξαρτησία έναντι των ΗΠΑ ως κριτήριο

αξιολόγησης των Ελλήνων πολιτικών

Άμεσα συνδεδεμένη με την εικόνα των ξένων ηγετών βάσει της στάσης τους έναντι των ΗΠΑ είναι και η αξιολόγηση των Ελλήνων πολιτικών με γνώμονα τη σχέση τους με τις ΗΠΑ. Ο βαθμός υποταγής ή αντίστασης στα κελεύσματα των ΗΠΑ, η ικανότητά τους να υπερασπιστούν τη λεγόμενη εθνική αξιοπρέπεια, αναδεικνύεται σε κριτήριο αξιολόγησης του ελληνικού πολιτικού προσωπικού, ιδιαίτερα σε κρίσιμες εθνικά στιγμές, ακόμα και από το δεξιό τύπο⁸⁴.

Στον κεντρώο τύπο, διατυπώνεται κριτική για την αδυναμία των στελεχών των δεξιών κυβερνήσεων να προασπίσουν τα εθνικά συμφέροντα και την υποτονική, σύμφωνα με την οπτική των αρθρογράφων, αντίδρασή τους στις ενέργειες των ΗΠΑ. Ο Δ. Ψαθάς, από τις στήλες των *Νέων*, τους αποδίδει τους εύλωτους χαρακτηρισμούς «χαμομηλάκηδες»⁸⁵, «μαλιστάκηδες» ή «μαλιστάνθρωποι»⁸⁶ και επί το αγγλικότερον «γιεσμεν»⁸⁷. Ειδικότερα, ο Ψαθάς επιδίδεται σε μία συστηματική απαξίωση των δεξιών κυβερνήσεων, όσον αφορά την ικανότητά τους να προασπίσει την εθνική ανεξαρτησία. Παράλληλα, καταγγέλλει τη δράση των ξένων πρεσβευτών που θεωρεί ότι έχει πάρει διαστάσεις φαινομένου⁸⁸. Οι υπουργοί Εξωτερικών των κυβερνήσεων της ΕΡΕ, στους οποίους καταλογίζεται ότι δεν έχουν το απαιτούμενο σθένος, τον απαιτούμενο ανδρισμό, για να προασπίσουν τα ελληνικά δίκαια, αναδεικνύονται σε έναν προσφιλή του στόχο⁸⁹. Στις επιλογές της κυβέρνησης και στον κακώς εννοούμενο καθωσπρεπισμό της, ως προς την εξωτερική πολιτική, ο Ψαθάς αντιπαραθέτει την αξιοπρέπεια του μέσου Έλληνα, που «ντρέπεται» γι' «αυτόν τον θρίαμβο... της πιο σιχαμερής δουλοπρέπειας»⁹⁰.

Το Δεκέμβριο του 1954, ενώ έχει προηγηθεί η απόρριψη της ελληνικής προσφυγής για το Κυπριακό και η αρνητική αμερικανική στάση, πραγματοποιείται φοιτητικό συλλαλητήριο στη Θεσ/νίκη, που καταλήγει σε συγκρούσεις με την αστυνομία. Η κυβέρνηση δια στόματος του Π. Κανελλόπουλου αποδοκιμάζει τους

⁸⁴ *Τα Νέα*, 14/9/1955, *Απογευματινή*, 27/9/1955. Οι σχετικές αναφορές στο δεξιό τύπο είναι, βέβαια, περιορισμένες, αλλά υπαρκτές.

⁸⁵ *Τα Νέα*, 21/9/1955.

⁸⁶ *Τα Νέα*, 11/11/1955, *Τα Νέα*, 14/11/1955..

⁸⁷ *Τα Νέα*, 11/11/1955.

⁸⁸ *Τα Νέα*, 20/7/1956.

⁸⁹ Η παρουσία του Ευάγγελου Αβέρωφ στο υπουργείο Εξωτερικών προκαλεί τα ιδιαίτερα σαρκαστικά σχόλια των *Νέων* σχετικά με την έλλειψη σθένους στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής. Ενδεικτικά, *Τα Νέα*, 5/10/1956.

⁹⁰ *Τα Νέα*, 28/8/1958.

φοιτητές και υπαινίσσεται ότι πρόκειται για κομμουνιστές. Ο Ψαθάς από τις στήλες των *Νέων* απαντά επικαλούμενος τη λαϊκή αντίσταση και υπερασπίζεται τους φοιτητές απορρίπτοντας τον κυβερνητικό καθωσπρεπισμό⁹¹.

Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος και οι φιλοαμερικανικές θέσεις του θα γίνουν επανειλημμένα αντικείμενο κριτικής από τον αρθρογράφο και χαρακτηρίζονται ως εθνικά αναξιοπρεπείς⁹². Ακόμη και η *Καθημερινή* θα ασκήσει κριτική στον Π. Κανελλόπουλο μετά τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου '55 και το μήνυμα Ντάλλες υποστηρίζοντας ότι ο υπουργός είναι «τουλάχιστον, πολύ ευγενής προς τους Αμερικανούς»⁹³. Τα έργα και οι ημέρες του Παναγιώτη Κανελλόπουλου είναι αντικείμενο έντονης κριτικής και από την Αριστερά. Στο πρόσωπό του καταλογίζεται μειωμένη εθνική ευαισθησία και άκρατος φιλοαμερικανισμός που συγκρούεται με τα συμφέροντα της χώρας.

Η αποστολή και διατήρηση ελληνικού στρατιωτικού σώματος στην Κορέα είναι ένα πρόσφορο θέμα για να αναδείξει ο αριστερός τύπος αυτήν την πτυχή, στοχεύοντας και στο συγκινησιακό στοιχείο: «*Ασυγκίνητος από τον σπαραγμό των μανάδων, συζύγων και αδελφών και πάνω από τα 172 φέρετρα της Κορέας, ο κ. Κανελλόπουλος δεν edίστασε να γίνη ο απολογητής μιας πολιτικής που έστειλε και στέλνει ακόμη δυστυχώς, το άνθος της Ελλάδας να σκοτώνεται για ξένα συμφέροντα... Προκαλεί την αγανάκτησιν κάθε πατριώτου αυτή η προσπάθεια θεωρητικής δικαιώσεως της εθελοδούλου πολιτικής*»⁹⁴.

Αυτή η αξιολόγηση του πολιτικού προσωπικού με κριτήριο τον φιλοαμερικανισμό ή τον αντιαμερικανισμό του επεκτείνεται από την αστική αντιπολίτευση και στην Αριστερά. Οι «γιεσμεν», εξάλλου, ευδοκιμούν και στο λόγο της Αριστεράς⁹⁵. Για παράδειγμα, ο Γ. Παπανδρέου⁹⁶ και ο Σοφοκλής Βενιζέλος⁹⁷

⁹¹ *Τα Νέα*, 17/12/1954.

⁹² *Τα Νέα*, 1/6/1955, *Τα Νέα*, 22/9/1955. Από τα πλέον ευτράπελα στιγμιότυπα αυτής της κριτικής είναι η υποδοχή που επιφύλαξε στον πρώην στρατηγό Βαν Φλητ κατά την επίσκεψή του στην Ελλάδα, με την ιδιότητα πλέον του αντιπροσώπου κινηματογραφικής εταιρείας. Τη δουλικοτητα του Κανελλόπουλου προς τον Βαν Φλητ θα καυτηριάσει και η *Αυγή* κάνοντας λόγο για «τα είδωλα των γραικύλων», *Αυγή*, 24/2/1955.

⁹³ *Καθημερινή*, 23/9/1955.

⁹⁴ *Αυγή*, 6/3/1955. Το άρθρο αυτό που αναφέρεται στον Π. Κανελλόπουλο επιγράφεται «*Ο Κορεάτης*». Και *Αυγή*, 2/6/1955, *Αυγή*, 3/6/1955: «*Ω παιδιά μου, ορφανά μου, που σας διώχνουν από δω οι λεγόμενοι 'πατριώται' αλλά δε θα ξαναδώ και θα μείνουν ρημαγμένα τα όμορφα σας τα χωριά κι' άλλα θάρθετε-φοβάμαι-μεσ' σε φέρετρα βαρείά*».

⁹⁵ *Αυγή*, 7/6/1955.

⁹⁶ *Αυγή*, 11/11/1955, *Αυγή*, 12/1/1955, σελ.4, *Αυγή*, 23/1/1955: στο κύριο άρθρο αναφέρεται ο Γ. Παπανδρέου ως «ο εισπράκτορας των συγχαρητηρίων του κ. Ντάλλες», *Αυγή*, 3/2/1955.

⁹⁷ *Αυγή*, 1/6/1955, 2/6/1955, 5/6/1955, *Αυγή*, 21/6/1955, *Αυγή*, 14/1/1956. Εν μέσω της προσπάθειας δημιουργίας ενιαίου αντιπολιτευτικού μετώπου εν όψει των βουλευτικών εκλογών του 1956, η *Αυγή*

θεωρούνται, στο πλαίσιο αυτού του χώρου, άνθρωποι των Αμερικανών. Η δυνατότητα ενός πολιτικού να αντιστέκεται στις επιθυμίες των ΗΠΑ προβάλλεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για την προώθηση των εθνικών συμφερόντων. Εξάλλου, η δυσπιστία της Αριστεράς απέναντι στα κόμματα της εθνικοφροσύνης σχετικά τα περιθώρια αντίστασής τους στις επιθυμίες των ΗΠΑ είναι δεδομένη⁹⁸.

5.3.4 Η έννοια της ανεξαρτησίας στον κεντρώο λόγο

Ο κεντρώος λόγος κατά την περίοδο αυτή χαρακτηρίζεται από ανομοιογένεια και αντιφάσεις, που συνδέονται με το βαθμό αποδοχής του αντικομμουνισμού ως κυρίαρχης πολιτικής στρατηγικής από τις επιμέρους συνιστώσες του κεντρώου χώρου, αλλά και με τη διάσταση που υπάρχει μεταξύ της βάσης και της ηγεσίας της παράταξης. Στο χώρο του κεντρώου τύπου, καταγράφεται η αντίθεση που προκύπτει από τις πολιτικές του επιλογές, οι οποίες υπαγορεύονται από τις προσωπικές σχέσεις των εκδοτών με τους πολιτικούς, και τις προσδοκίες του αναγνωστικού του κοινού, που είναι σε μεγάλο βαθμό εαμικής προέλευσης. Παράλληλα, λόγω της ρευστότητας που χαρακτηρίζει το χώρο του Κέντρου, ο κεντρώος τύπος λειτουργεί σαν ένας σημαντικός πολιτικός παίκτης, καθώς διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στο διαμόρφωση κομματικών σχηματισμών. Ωστόσο, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Μ. Κομνηνού, δεσμεύεται ως προς το λόγο που εκφέρει από «ένα ισχυρό αναγνωστικό κοινό με έντονες δημοκρατικές ευαισθησίες»⁹⁹.

Στα Νέα, για παράδειγμα, είναι ενδιαφέρουσα και ενδεικτική, η ένταση ανάμεσα στις συντηρητικότερες και ηπιότερες θέσεις, σχετικά με τη στάση έναντι των ΗΠΑ, που υποστηρίζονται στο κύριο άρθρο και τις πιο μαχητικές θέσεις που εκφράζουν το χρονογράφημα του Ψαθά ή οι γελοιογραφίες του Φωκίωνα Δημητριάδη. Ωστόσο, μετά τα μέσα της δεκαετίας του '50, καθώς ενισχύεται η αντιπολιτευτική γραμμή της εφημερίδας απέναντι στην κυβέρνηση Καραμανλή και μετά την άνοδο της Ένωσης Κέντρου στην εξουσία την επόμενη δεκαετία, οι θέσεις της εφημερίδας συνολικά γίνονται πιο ριζοσπαστικές.

Μετά τα γεγονότα λοιπόν του Σεπτεμβρίου του 1955 και το «μήνυμα Ντάλλες», τα χρονογραφήματά των Νέων συνοψίζουν με τον πλέον σαφή τρόπο, για

παραθέτει τις ακόλουθες ειδήσεις: «Ο κ. Θέρστον (πρώτος σύμβουλος της Αμ. Πρεσβείας) συνεχάρη τον κ. Βενιζέλο για τις υπονομευτικές του προσπάθειες. Αλλά, από κάθε σημείο της Ελλάδος, στελέχη της Φ.Δ.Ε. με τηλεγραφήματά τους τον κατηγορούν σαν πράκτορα του Καραμανλή και των Αμερικανών στις γραμμές της αντιπολιτεύσεως», 15/1/1956, *Αυγή*, 17/1/1956.

⁹⁸ *Αυγή*, Οι πιστοί της Εθνικής Υποτελείας, 7/6/1955.

⁹⁹ Μαρία Κομνηνού, *Από την αγορά στο θέαμα*, ό. π., σελ.66-67.

τα δεδομένα του εθνικόφρονος τύπου, τη φαλκίδευση της εθνικής ανεξαρτησίας από τις ΗΠΑ, συμπεριλαμβάνοντας στην κριτική του όχι μόνο την πρόσφατη κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, αλλά και τις δεσμεύσεις που ανέλαβε η Ελλάδα στο πλαίσιο της συμμετοχής της στο ΝΑΤΟ, τα οικονομικά βάρη αυτής της συμμαχίας, το ρόλο της Αμερικάνικης Αποστολής στην Ελλάδα, αλλά και το θεσμό της ετεροδικίας¹⁰⁰.

Με αφορμή μάλιστα την εθνική επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου, η εφημερίδα προβάλλει μια ανάγνωση της μεταπολεμικής ιστορίας της χώρας, στην οποία κυριαρχεί το στοιχείο της απώλειας της ανεξαρτησίας και της υποταγής σε ξένες δυνάμεις. Το παρακάτω απόσπασμα αναφέρεται στη στάση Άγγλων και Αμερικανών έναντι της Ελλάδας μετά το τέλος του πολέμου: *«βλέποντας πως είχαμε μείνει πανί με πανί, μας ρίχναν λίγο χαρτζιλίκι εις ανάμνησιν των αγώνων μας για τον ‘πολιτισμό’ και την ‘ελευθερία’, ενώ συγχρόνως ψαχούλευαν και το έδαφός μας, εν είδει αμανδρώτου οικοπέδου, όπου θα μπορούσαν να βολευτούν...Μας έδωσαν μερικές λίρες, μας έδωσαν μερικά δολάρια, πήραν τις βάσεις, εγκατασταθήκανε στο σπίτι μας, διευθύνουν την πολιτική μας, διευθύνουν τα οικονομικά μας, κανονίζουν πότε θα μιλάμε και πότε δεν θα μιλάμε, πότε θα θυμώνουμε και πότε θα ξεθυμώνουμε...»*¹⁰¹.

Στο θέμα αυτό της μεταπολεμικής τύχης της χώρας, το οποίο επανέρχεται και με άλλες αφορμές στο χρονογράφημα της πρώτης σελίδας, υποστηρίζει πως υπάρχει ένα ιστορικό ελληνικό παράδοξο, η νίκη επί των εχθρών και η συνακόλουθη ήττα από τους συμμάχους. Η λύση του μυστηρίου, και κατά συνέπεια η ελληνική μεταπολεμική κακοδαιμονία, εντοπίζεται, με βάση αυτήν την αφήγηση, στη διάσταση που υπάρχει ανάμεσα σε έναν λαό που είναι *«ευαίσθητος, αδιάλλακτος και περήφανος σε ότι αφορά το θέμα της εθνικής αξιοπρέπειας»* και στους ηγέτες του που αποδείχθηκαν κατώτεροί του, καθώς δεν κατάφεραν να διασφαλίσουν *«την στοιχειώδη εθνική αξιοπρέπεια»*. Η εξήγηση της αντίφασης έγκειται λοιπόν στο ότι *«τους εχθρούς τους αντιμετωπίζει στους πολέμους ο λαός μας. Τους φίλους και συμμάχους τους αντιμετωπίζουν οι ...κυβερνήσεις...Γι’ αυτό, απ’ την απελευθέρωση και ύστερα έχασαν όλες τις μάχες με τους συμμάχους και δέχτηκαν ευγενέστατα καταστάσεις που μας φαίνονται απίθανες»*. Αυτοί που υπονοούνται στις αναφορές για χαμένες μάχες με τους συμμάχους, και σε άλλα σημεία δηλώνονται ρητά, είναι οι

¹⁰⁰ *Τα Νέα*, 22/9/1955, χρονογράφημα με τίτλο «Σμάρτ Πηπλ!». Επίσης, *Τα Νέα*, 25/9/1957.

¹⁰¹ *Τα Νέα*, 28/10/1955

Αμερικανοί¹⁰². Πάντως, με βάση αυτό το σχήμα, για τη φαλκίδευση της εθνικής ανεξαρτησίας η ευθύνη βαρύνει και την ελληνική πλευρά, αλλά την «*επίσημη Ελλάδα*», όχι το λαό της. Το έθνος, ο λαός, είναι αθώο γι' αυτήν την ήττα. Ανάλογη είναι και η ερμηνεία της Αριστεράς στο ζήτημα αυτό, η οποία ενοχοποιεί τις εθνικόφρονες κυβερνήσεις απαλλάσσοντας το λαό¹⁰³.

Αυτό το θέμα του έθνους που νίκησε στον πόλεμο και έχασε την ειρήνη επανέρχεται με διάφορες αφορμές στον κεντρικό χώρο. Στο επίκεντρο βρίσκεται η πληγωμένη εθνική υπερηφάνεια και η κρίση αντιπροσώπευσης ανάμεσα στην «*Ελλάδα του 1940*», τη γενιά της αντίστασης, και την ηγεσία της. Στο πλαίσιο αυτό, η αμερικάνικη βοήθεια χάνει τη σωτηριολογική αίγλη με την οποία την περιέβαλε άλλοτε ο αστικός τύπος, ενώ προβάλλει η διάσταση της προδοσίας του εαμικού λαού από τις εθνικόφρονες ελίτ «*Έλλειψε, αλλοίμονο, απ' την μετααπελευθερωτική πολιτική μας ηγεσία το αίσθημα της αξιοπρέπειας και της συναίσθησης του τι και ποιον αντιπροσωπεύουν... Αυτή η Ελλάδα του 1940, που-εκπροσωπούμενη επίσημα όπως εκπροσωπήθηκε-πούλησε τις δάφνες της για ένα πινάκιο στουφάδου*»¹⁰⁴.

Σε αυτό το χάσμα λαού-κυβέρνησης, ο κεντρικός λόγος επιμένει ιδιαίτερα και σε ό,τι αφορά το θέμα του Κυπριακού υποστηρίζοντας ότι η δουλοφροσύνη των κυβερνήσεων έρχεται σε σύγκρουση με τις αγωνιστικές παραδόσεις του λαού. Παρατηρούμε πάντως ότι, μέσα στο ασφυκτικό μετεμφυλιακό πλαίσιο της δεκαετίας του 1950, ορισμένοι αρθρογράφοι του κεντρικού χώρου επιλέγουν να επικαλεστούν την παράδοση της εθνικής αντίστασης και να μιλήσουν εξ ονόματος του εαμικού λαού. Με αυτήν την αφετηρία επικρίνουν τη σκληρή στάση της αστυνομίας στα συλλαλητήρια για το Κυπριακό και περιγράφουν μια ακραίας έντασης εχθρότητα που έχει εδραιωθεί ανάμεσα στο λαό και τις αστυνομικές δυνάμεις. Αυτό το «*μίσος*», όπως χαρακτηριστικά αποκαλείται, ανάγεται με τη σειρά του στη διάσταση λαού-κυβέρνησης και στην αδυναμία της κυβέρνησης να εκπροσωπήσει το έθνος στο μεγάλο εθνικό θέμα του Κυπριακού¹⁰⁵. Ειδικότερα, *Τα Νέα*, ασκούν αυστηρή κριτική στις αστυνομικές δυνάμεις και στην κυβέρνηση για τη στάση τους έναντι των διαδηλωτών¹⁰⁶.

¹⁰² *Τα Νέα*, 11/11/1955. Και *Τα Νέα*, 13/1/1958.

¹⁰³ *Αυγή*, 13/11/1955.

¹⁰⁴ *Τα Νέα*, 29/10/1957.

¹⁰⁵ *Τα Νέα*, 10/5/1956.

¹⁰⁶ Ο απολογισμός από το συγκεκριμένο συλλαλητήριο, που ακολούθησε την εκτέλεση των Καραολή και Δημητρίου από τους Βρετανούς (Μάιος 1956), είχε σαν απολογισμό τρεις νεκρούς διαδηλωτές.

Πάντως, μετά τη γεγονότα της Κωνσταντινούπολης, και το κύριο άρθρο των *Νέων*, επισημαίνει τη βαθύτατη διάσταση λαού-κυβέρνησης όσον αφορά την ενδεδειγμένη αντίδραση στη στάση των ΗΠΑ και επισημαίνει πως η πολιτική ηγεσία θα πρέπει να εναρμονιστεί με το δημόσιο αίσθημα τονίζοντας ότι «*η πλέον αντιπαθής λέξις του Ελληνικού λεξικού κατήντησε δυστυχώς να είναι η 'μετριοπάθεια'*»¹⁰⁷. Ο Δ. Ψαθάς, από το χρονογράφημά του, υποστηρίζει πως η χάραξη μιας περισσότερο ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής είναι προϋπόθεση όχι μόνο για την αποκατάσταση της εθνικής αξιοπρέπειας, αλλά θα συντελέσει στο να γίνονται περισσότερο σεβαστά τα εθνικά δίκαια και οι διεκδικήσεις της χώρας στη διεθνή σκηνή¹⁰⁸. Το αίτημα, λοιπόν, που καταρχήν διατυπώνεται στον κεντρώο χώρο είναι η ανάγκη για μια «*αληθινή εθνική εξωτερική πολιτική*» που δε θα θεωρεί ως θέσφατο τη διατήρηση καλών σχέσεων με την Τουρκία λόγω της από κοινού συμμετοχής στην Ατλαντική Συμμαχία¹⁰⁹.

Αναλύοντας στη Βουλή τις θέσεις του «*Δημοκρατικού Κέντρου*» για την εξωτερική πολιτική, όπως διαμορφώθηκαν κατά την προεκλογική περίοδο του 1956, ο Γ. Παπανδρέου προσδιόρισε τις ακόλουθες κατευθυντήριες αρχές, άσκηση «*συνεπούς ελληνικής*» εξωτερικής πολιτικής, ήτοι χάραξη εξωτερικής πολιτικής με βάση τη ρεαλιστική εξέταση του εθνικού συμφέροντος, υπεράσπιση της ισότιμης θέσης της χώρας και των κυριαρχικών δικαιωμάτων της χώρας στις σχέσεις της με τα άλλα κράτη και όσον αφορά τις συμμαχίες της, και τέλος, «*ανένδοτος*» προώθηση του κυπριακού αιτήματος για αυτοδιάθεση¹¹⁰. Από την πλευρά του, ο βουλευτής Κ. Μητσοτάκης επέκρινε την κυβέρνηση Καραμανλή με το επιχείρημα ότι η εξωτερική της πολιτική είναι προσανατολισμένη εξ' ολοκλήρου προς τις ΗΠΑ και όχι προς τη Δύση¹¹¹, ενώ ο Σ. Βενιζέλος επέμεινε ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να διατηρεί, έστω και «*τυπικώς*», φιλικές σχέσεις με τη «*Μεγάλην Ρωσίαν*»¹¹².

Ένα στοιχείο που αξίζει να τονιστεί στην επιχειρηματολογία του Κέντρου, είναι ότι η ανάγκη χάραξης μιας περισσότερο ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής, θεμελιώνεται σε συσχέτιση με την εσωτερική πολιτική κατάσταση, και ειδικότερα με

¹⁰⁷ *Τα Νέα*, 23/9/1955.

¹⁰⁸ *Τα Νέα*, 14/10/1955.

¹⁰⁹ *Τα Νέα*, 25/10/1955, *Τα Νέα*, 2/4/1958.

¹¹⁰ Αγόρευση Γ. Παπανδρέου κατά τη συζήτηση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Καραμανλή, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 5/4/1956.

¹¹¹ Αγόρευση Κ. Μητσοτάκη, Συζήτηση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης στη Βουλή, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 10/4/1956.

¹¹² Αγόρευση Σ. Βενιζέλου, Συζήτηση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης στη Βουλή, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 11/4/1956.

τον τερματισμό της εμφύλιας σύγκρουσης. Όπως προκύπτει από τις τοποθετήσεις του Γ. Παπανδρέου, οι υποχωρήσεις σε ζητήματα κρατικής κυριαρχίας όσον αφορά τις διμερείς σχέσεις με τις ΗΠΑ και οι περιορισμοί στον προσανατολισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής νομιμοποιούνταν λόγω των έκτακτων συνθηκών του Εμφυλίου. Στα μέσα της δεκαετίας του '50 πλέον, η εμφύλια διαμάχη θεωρείται λήξασα και, άρα προκύπτει η ανάγκη τροποποίησης των παραπάνω δεδομένων¹¹³. Στο σημείο αυτό, μπορούμε να πούμε ότι το Κέντρο διαφοροποιείται από τη Δεξιά, η οποία δεν έχει ενσωματώσει στο δημόσιο λόγο της τη θέση ότι η εμφύλια σύγκρουση ανήκει οριστικά στο παρελθόν.

Στο θέμα αυτό, της ανάγκης κάποιων αναθεωρήσεων στην ελληνική εξωτερική πολιτική, που εκλαϊκεύεται και προπαγανδίζεται εύστοχα από τον Δ.Ψαθά, παρεμβαίνει και ο εκδότης των Νέων Χρήστος Λαμπράκης με άρθρο του που δημοσίευσε καταρχήν *Το Βήμα* και αναδημοσιεύτηκε από *Τα Νέα*, κατά την προεκλογική περίοδο του 1958. Στο άρθρο αυτό, ο Λαμπράκης υποστηρίζει ότι προϋπόθεση για μια ευνοϊκή λύση του Κυπριακού αποτελεί «η εξέλιξις της Ελλάδος εις αυτοδύναμον και σεβαστόν κράτος» και υπαινίσσεται ότι οι Αμερικάνοι ευνοούν την παραμονή της κυβέρνησης Καραμανλή στην εξουσία διότι επιθυμούν μία κυβέρνηση αρκετά αυταρχική, ώστε να αντισταθεί στις πιέσεις της ελληνικής και της κυπριακής κοινής γνώμης, και αρκετά ισχυρή ώστε να επιβάλει μια μη δημοφιλή λύση του Κυπριακού¹¹⁴. Σε άλλο μάλιστα σημείο, *Τα Νέα* υιοθετούν τις αιτιάσεις του Γ. Παπανδρέου ότι η κυβέρνηση της ΕΡΕ είχε επιφορτιστεί με την αποστολή να επιτύχει συμβιβασμό στο Κυπριακό ζήτημα¹¹⁵. Με βάση τα παραπάνω, προκύπτει ότι το ζήτημα της εθνικής ανεξαρτησίας αποτελεί πεδίο υπονόμευσης του φιλοαμερικανισμού για μια σημαντική συνιστώσα του εθνικόφρονος κόσμου ήδη από τη δεκαετία του '50.

5.3.5. Η έννοια της εθνικής ανεξαρτησίας στον αριστερό λόγο (1954-1959)

Ο αριστερός χώρος αρθρώνει τη μαχητικότερη και συστηματικότερη κριτική σχετικά με το μεταπολεμικό ρόλο των ΗΠΑ στα ελληνικά πράγματα, παρουσιάζοντας μια ολοκληρωμένη θεώρηση του φαινομένου της υποτέλειας και της απώλειας της

¹¹³ Αγόρευση Γ. Παπανδρέου, Επίσημα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 22/6/1956. Αγόρευση Γ. Παπανδρέου, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Έκτακτη Σύνοδος, Ειδική Επιτροπή του άρθρου 35 του Συντάγματος, 6/6/1957.

¹¹⁴ *Τα Νέα*, 21/3/1958.

¹¹⁵ *Τα Νέα*, 6/5/1958.

ανεξαρτησίας. Σύμφωνα με την οπτική αυτή, η ασφυκτική παρουσία των ΗΠΑ, που καταλύει κάθε έννοια ανεξαρτησίας, είναι αισθητή σε κάθε πτυχή της ζωής των Ελλήνων, είτε πρόκειται για την εξωτερική πολιτική είτε για τις εσωτερικές υποθέσεις και τη διαχείριση των οικονομικών. *«Το χρώμα που πατούσες είτανε κάποτες ελληνικό. Τώρα το κατέχουνε άλλοι...Είχες Κύπρο, δεν έχεις ούτε Αθήνα»*¹¹⁶. Καταγγέλλοντας την περιστολή της εθνικής ανεξαρτησίας από τις ΗΠΑ, η Αριστερά επιχειρεί να καταδείξει τον προδοτικό ρόλο της εθνικοφροσύνης και το δικό της πατριωτικό προσανατολισμό. Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε τα βασικά πεδία στα οποία επικεντρώνεται αυτός ο λόγος και τις βασικές έννοιες που χρησιμοποιεί.

5.3.5.1 Η έννοια της «νέας Κατοχής»

Ο αριστερός λόγος ενοποιεί κάθε πτυχή της δυσaráσκειας των Ελλήνων για την παρέμβαση των Αμερικανών στη ζωή τους υπό το σημασιολογικό πεδίο της κατοχής. Και στη συνέχεια, έχει να επιδείξει μια σειρά πεδίων στα οποία η δράση των Αμερικανών αναιρεί επί της ουσίας την εθνική ανεξαρτησία στους τομείς της εξωτερικής πολιτικής, της εσωτερικής πολιτικής, της οικονομίας κλπ.

Ο αριστερός λόγος στηρίζεται στην καταρχήν αμφισβήτηση της νομιμοποίησης αλλά και της χρησιμότητας της Ατλαντική Συμμαχίας. Αρνείται ότι οι δεσμοί που συνδέουν την Ελλάδα με τις ΗΠΑ είναι «συμμαχικοί» και υποστηρίζει πως ο όρος αυτός υποκρύπτει μια *de facto* υποδούλωση, καθώς η ένταξη στην Ατλαντική Συμμαχία συνεπάγεται την απαλλοτρίωση ελληνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων υπέρ των ΗΠΑ. Καλεί, μάλιστα, τον ελληνικό λαό σε ‘*συναγερμό*’- αξιοποιώντας τους συνειρμούς του όρου που παραπέμπει στον Ελληνικό Συναγερμό του Παπάγου- εναντίον της υποτελείας¹¹⁷. Ο Μάρκος Αυγέρης, σε σειρά άρθρων του, επιχειρηματολογεί ότι τόσο το Ατλαντικό Σύμφωνο όσο και η Ένωση ευρωπαϊκών χωρών είναι τα μέσα που χρησιμοποιεί η αμερικάνικη πολιτική για την υποδούλωση των λαών και υποστηρίζει ότι η υποδούλωση της Ελλάδας υπήρξε η επαχθέστερη όλων¹¹⁸. Επίσης, σε ό, τι αφορά τις αμερικανικές βάσεις στην Ελλάδα, η Αριστερά διατείνεται ότι οι σχετικές συμφωνίες δε δεσμεύουν το λαό της χώρας, που θα τις απομακρύνει από την «*ιερή του γη*»¹¹⁹.

¹¹⁶ *Αυγή*, 1/1/1956.

¹¹⁷ *Αυγή*, 17/10/1954, σελ.7.

¹¹⁸ *Αυγή*, 15/3/1955.

¹¹⁹ *Αυγή*, 12/10/1955. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα σχόλια της *Αυγής* και για τις εκτάσεις γης που παραχωρούνται στους Αμερικανούς για διάφορες χρήσεις (εγκαταστάσεις της πρεσβείας, βάσεις κλπ),

Η αφήγηση της Αριστεράς στηρίζεται στην παραδοχή ότι η αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα είναι πολιτική κατακτητή προς κατακτημένη χώρα και η εδώ παρουσία των Αμερικανών, ασχέτως ιδιότητας, είναι παρουσία κατοχικών δυνάμεων. Ο αριστερός τύπος ανακαλεί τις μνήμες της γερμανικής κατοχής, αναδεικνύοντας σταθερά τις αναλογίες αυτής της κατοχής με το ρόλο των Αμερικανών¹²⁰.

Για παράδειγμα, τα εξοργιστικά περιστατικά από τα έργα και τις ημέρες των ανδρών του 6^{ου} στόλου ερμηνεύονται ως πράξεις ενός στρατού κατοχής¹²¹: «η παρουσία του 6^{ου} Στόλου αποτελεί πλέον θεομηνία για τον τόπο, διότι τα πληρώματά του διαπαιδαγωγούνται με το αλαζονικό πνεύμα των κατακτητών, εφ' όσον δεν υπάγονται σε κανένα νόμο και σε κανένα περιορισμό»¹²². Η παρουσία και ο έλεγχος από τα μέλη των Αμερικάνικων Αποστολών στην Ελλάδα-αυτή η «μάστιγα των εμπειρογνομόνων»¹²³-βιώνεται σαν πρόκληση προς την εθνική φιλοτιμία και σαν μία ακόμη μορφή καταναγκασμού¹²⁴. Όλα τα παραπάνω τα συνοψίζει η στερεοτυπική αναφορά στον 'Αμερικανό αφέντη'¹²⁵.

Εκτός από τα μέλη των Αμερικάνικων Αποστολών, κατεξοχήν φορείς της αμερικάνικης παρεμβατικότητας και αυταρχικότητας θεωρούνται οι πρεσβευτές των ΗΠΑ στην Αθήνα, που χαρακτηρίζονται ως οι πραγματικοί κυβερνήτες της χώρας και στηλιτεύονται για την ανθελληνική τους δράση¹²⁶. Η δυσaréσκεια προς τις ΗΠΑ προσωποποιείται στον εκάστοτε Αμερικανό πρεσβευτή, δοθείσης βέβαια και της ανάλογης αφορμής. Από τις πλέον εμβληματικές μορφές της αμερικανικής παρεμβατικότητας, όπως αποτυπώθηκε στον τύπο και όχι μόνο, θεωρείται ο Τζον Πιουριφού¹²⁷.

Οι συχνά άκομπες, «ωμές», σύμφωνα με τον τύπο, παρεμβάσεις των πρεσβευτών επί παντός θέματος προκαλούν την αγανάκτηση. Τα ακόλουθα σχόλια που διατυπώνονται μετά από δηλώσεις του πρεσβευτή Κάννον σχετικά με την ελληνική πολιτική σκηνή είναι ενδεικτικά. Ο Αμερικανός πρεσβευτής στιγματίζεται ως ο ξένος στο κύριο άρθρο της *Αυγής*, το οποίο αναφέρει: «Ένας

που οδηγούν στη διαπίστωση ότι «δε μένουνε πια Εθνικά εδάφη» και ότι η Ελλάδα έχει μετατραπεί σε αμερικανικό οικόπεδο, *Αυγή*, 9/1/1955.

¹²⁰ *Αυγή*, 24/2/1955.

¹²¹ *Αυγή*, 9/8/1955, σελ.2, σελ.3.

¹²² *Αυγή*, 19/11/1957

¹²³ *Αυγή*, 6/10/1954.

¹²⁴ *Αυγή*, 19/11/1954. *Αυγή*, 13/10/1954.

¹²⁵ *Αυγή*, 6/1/1955.

¹²⁶ *Αυγή*, 11/6/1957, σελ.3.

¹²⁷ *Αυγή*, 24/2/1956, σελ.2.

ξένος!...αυτοανακηρύσσεται, ο κ.πρέσβυς, σε υπερκυβερνήτη αυτής της Χώρας...Υπερφαλαγγίζει έτσι την θέλησιν του κυρίαρχου Λαού»¹²⁸. Ο Αμερικανός πρεσβευτής χαρακτηρίζεται πλέον «κομματάρχης και υπερ-πρωθυπουργός»¹²⁹. Η κατάσταση διεκτραγωδείται με τη συμβολική επίκληση της Ψωροκώσταινας: «Στα χρόνια της Ψωροκώσταινας, που δέχονταν ραπίσματα, εκβιασμούς και προπηλακισμούς, κατήντησε την πατρίδα η πολιτική της υποτελείας»¹³⁰.

Κριτική σε αυτήν την παρέμβαση Κάννον, έστω και μετριοπαθέστερη ασκούν και *Τα Νέα*. Η εφημερίδα δε φαίνεται να διαφωνεί τόσο με το περιεχόμενο των λεγομένων όσο με αυτό καθαυτό το γεγονός της παρέμβασης. Σε εκτενές άρθρο με τίτλο «Να μη επαναληφθή» αναφέρει ότι η ελληνική κοινή γνώμη δοκίμασε μια δυσάρεστη έκπληξη. Το άρθρο αναδεικνύει τη σημασία του ψυχολογικού παράγοντα και τον αντίκτυπο που έχουν τέτοιου είδους γεγονότα στην κοινή γνώμη. Και στη συνέχεια, αξιοποιώντας την παράδοση του αντιδυτικισμού, προβάλλει μια ανάγνωση της ελληνικής ιστορίας, στην οποία εντάσσει και το παρόν περιστατικό, ως μια ιστορία ενός περήφανου αλλά κατατρεγμένου έθνους που έχει υποστεί τα πάνδεινα από τις επεμβάσεις των μεγάλων δυνάμεων: «όλοι γνωρίζομεν ότι εις την πολιτικήν μας ζωήν, από τότε που εμείναμε ελεύθεροι, την επαύριον του 1821, έχομεν όσον κανένας άλλος λαός δεινοπαθήσει εξ αιτίας των διαφόρων επεμβάσεων»¹³¹.

Το κλίμα φορτίζεται ιδιαίτερα όταν η δράση των Αμερικανών πρεσβευτών συνδέεται με τα εθνικά θέματα. Για παράδειγμα, η άφιξη του Τζώρτζ Άλλεν το 1956 στην Αθήνα ως πρεσβευτού συνοδεύεται από τη φημολογία ότι αποστολή του είναι το κλείσιμο του Κυπριακού και η ματαίωση κάθε ελληνικής προσπάθειας για τη χάραξη μιας ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής. Η *Αυγή* φέρνει αντιμέτωπο τον Αμερικανό πρεσβευτή με το Έθνος: «Πίκρες, καημοί, ταπεινώσεις, στερήσεις, που στοίχισε και στοιχίζει η μονόπλευρη πολιτική...αναπηδούν απ' την ψυχή ολοκλήρου του Έθνους και συμπυκνώνεται σ' ένα στεντόρειο: «Φθάνει πια! Ψηλά τα χέρια κ. Άλλεν!»...Είναι απαράδεκτα, τα απορρίπτει η πανεθνική συνείδησις με αγανάκτησιν τα όσα λέγονται και θρυλούνται για τους σκοπούς και επιδιώξεις του ερχομού σας στην Ελλάδα»¹³². Η θρυλούμενη 'αποστολή' Άλλεν προβάλλεται ως έσχατος εθνικός κίνδυνος και για μια ακόμη φορά ενεργοποιούνται οι μνήμες της γερμανικής κατοχής,

¹²⁸ *Αυγή*, Με τον Λαό, όχι με τον Ξένο!, 5/4/1955.

¹²⁹ *Αυγή*, 6/4/1955.

¹³⁰ *Αυγή*, 20/4/1955.

¹³¹ *Τα Νέα*, 6/4/1955.

¹³² *Αυγή*, 24/7/1956.

με την επισήμανση ότι η αποστολή Άλλεν συνιστά το δεύτερο θανάσιμο κίνδυνο για το έθνος μετά τη χιτλερική εισβολή¹³³.

Σύμφωνα με την Αριστερά, η οικονομία είναι ένα ακόμη πεδίο στο οποίο εκδηλώνεται ο ασφυκτικός αμερικανικός εναγκαλισμός, ο οποίος στέκεται εμπόδιο στην εξυγίανση και στην εκβιομηχάνιση¹³⁴. Ήδη από το 1947, ο Ριζοσπάστης είχε μιλήσει για οικονομική δικτατορία των Αμερικανών. Η δασμολογική πολιτική των Αμερικανών και ο προστατευτισμός τους απέναντι στα δικά τους προϊόντα υποδεικνύονται ως εμπόδιο στην ανάπτυξη της ελληνικής παραγωγής και των εξαγωγών¹³⁵ (με πλέον χαρακτηριστικές περιπτώσεις το σιτάρι και καπνά), ενώ συστηματικά προβάλλεται η ώθηση που θα έδινε στην οικονομία το εμπόριο με τις Ανατολικές χώρες, εάν υπήρχε αυτή η δυνατότητα¹³⁶. Ειδικά για το θέμα του σιταριού και το πλήγμα που δέχτηκαν οι Έλληνες παραγωγοί από τα αμερικανικά πλεονάσματα, διοργανώθηκε και πανθεσσαλικό συλλαλητήριο εναντίον «των Αμερικανο-Συναγερμικών 'μέτρων'»¹³⁷. Παράλληλα, καταγγέλλεται η ληστρική συμπεριφορά των Αμερικανών απέναντι στις πλουτοπαραγωγικές πηγές της χώρας, οι αποικιακές συμβάσεις και τα προνόμια που αποσπούν¹³⁸.

Οι αμερικανικές υποδείξεις για την πορεία της ελληνικής οικονομίας απορρίπτονται ως αντεθνικές και παρομοιάζονται με τα χιτλερικά διατάγματα¹³⁹. Ειδικότερα, οι υποδείξεις Αμερικανών συμβούλων ότι η Ελλάδα πρέπει να στραφεί στη γεωργική παραγωγή και όχι στη βιομηχανική προκαλούν την κατακραυγή της Αριστεράς¹⁴⁰: «Απέραντος άθλιος λαχανόκηπος πρέπει να γίνη, σύμφωνα με τις 'ξένες συμβουλές', η αγροτική Ελλάδα...Και όμως δεν είμαστε στα χρόνια της χιτλερικής σκλαβιάς. 'Αποτελούμεν τμήμα του ελευθέρου κόσμου'»¹⁴¹.

¹³³ *Αυγή*, 26/7/1956.

¹³⁴ *Αυγή*, 3/10/1954, *Αυγή*, 5/1/1955, *Αυγή*, 21/6/1956, σελ.3.

¹³⁵ *Αυγή*, 11/12/1954, *Αυγή*, 9/4/1955, *Αυγή*, 6/5/1955, *Αυγή*, 10/5/1955.

¹³⁶ *Αυγή*, 11/1/1955, *Αυγή*, 5/6/1955, σελ.3.

¹³⁷ *Αυγή*, 22/6/1955, *Αυγή*, 23/6/1955, *Αυγή*, 24/6/1955. *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας: Αγρότες και Αμερικανοί*: «Οι αποδοκμασίες των σιτοπαραγωγών εναντίον των Αμερικανών 'συμβούλων' στα συλλαλητήρια της Θεσ/νίκης και της Λάρισας, δείχνουν ότι ο αγροτικός κόσμος ξέρει καλά ποιοι είναι οι κύριοι αίτιοι της κακοδαιμονίας του», 13/7/1955, σελ.5.

¹³⁸ *Αυγή*, 17/11/1954, *Αυγή*, 27/4/1955.

¹³⁹ *Αυγή*, 1/2/1955.

¹⁴⁰ *Αυγή*, 23/2/1955. Επιπλέον, όσον αφορά τη γεωργική παραγωγή, οι Αμερικανοί ιθύνοντες προέκριναν την ανάπτυξη μονοκαλλιεργειών (κυρίως κηπευτικών) έναντι της επέκτασης των παραδοσιακών ελληνικών καλλιεργειών (καπνά, ελαιόλαδο, σταφίδα). Ωστόσο, η προτίμηση αυτή δεν ήταν πάντα σύμφωνη με τα ελληνικά συμφέροντα, Jean Meynaud, Π. Μερλόπουλος, Γ. Νοταράς, *Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα 1946-1965*, Τόμος Α', ό. π., σελ.300.

¹⁴¹ *Αυγή*, 27/2/1955. *Αυγή*, 2/3/1955, σελ.3.

Η αρθρογραφία του αριστερού τύπου αντιπαραθέτει την εξαθλιωμένη Ελλάδα στην αμερικάνικη αναλγησία αναδεικνύοντας την κοινωνική διάσταση του αντιαμερικανικού λόγου. Το παρακάτω απόσπασμα περιγράφει, σύμφωνα με την *Αυγή*, τις λαϊκές αντιδράσεις σε δηλώσεις για την οικονομική πολιτική του αρχηγού της Αμερικανικής Αποστολής: «*Η φτωχογειτονιά, το εργατοπάζαρο, οι λεγεώνες των ανέργων, τα εκατομμύρια οι άποροι, οι γιατροί του Πειραιά που πρήζονται από πείνα, οι φαλιμεντατζήδες έμποροι, η ξυπόλητη και ξεθεωμένη αγροτιά, οι μαρτυρικοί Σίσυφοι των ογκολίθων της φορολογίας, τα σταματημένα έργα, τα έρημα λιμάνια, οι νεκρές Πομπηίες των επαρχιών μας, η άνεργη και εκρηκτική μας νεολαία, έτοιμο ηφαίστειο να ξεσπάσει... Ποιον τα λέει; Ποιον τα λέει αυτά ο κύριος Ντρέικ;*»¹⁴².

Αυτό που κυρίως προσπαθεί να εκλαϊκεύσει η Αριστερά είναι ότι η κακή οικονομική κατάσταση της χώρας είναι αλληλένδετη με το πλέγμα των συμμαχικών της δεσμεύσεων. Επισημαίνεται ότι η αύξηση των αντιπαραγωγικών δαπανών πάνω από το 50% του προϋπολογισμού είχε σαν αποτέλεσμα τη ματαίωση της ανασυγκρότησης, ενώ περιόρισε τα κονδύλια που προορίζονται για την κοινωνική πολιτική¹⁴³. Το επιμύθιο σύμφωνα με την *Αυγή* είναι ότι «*η πείνα συμβαδίζει με την κατασκευή των βάσεων*»¹⁴⁴ συνδέοντας άμεσα το ελληνικό βιοτικό επίπεδο με την Αμερικανική κηδεμονία¹⁴⁵.

Στο πλαίσιο αυτό, εντάσσεται και η πλήρης απαξίωση της όποιας συνεισφοράς της αμερικάνικης βοήθειας, που, όπως υποστηρίζεται, χρησιμοποιήθηκε με γνώμονα την επιδίωξη να μείνουν ατροφικοί εκείνοι ακριβώς οι τομείς της ελληνικής οικονομίας, οι οποίοι θα μπορούσαν να συντελέσουν στην ανασυγκρότηση και την ανάπτυξη της¹⁴⁶. Εξάλλου, αναφέρεται ότι στην τρέχουσα συγκυρία έχει πλέον εκφυλιστεί σε δάνεια που επιβαρύνουν τον ελληνικό λαό¹⁴⁷.

Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι, σε στιγμές έξαρσης του αντιαμερικανισμού, και ο κεντρώος τύπος αναδεικνύει τη σημασία των οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων της χώρας, και την απροθυμία των Αμερικανών να συντελέσουν στη λύση τους ως παράγοντες που ευνοούν την ανάπτυξη του αντιαμερικανισμού: «*οι*

¹⁴² *Αυγή*, 2/6/1955, σελ.2.

¹⁴³ *Αυγή*, 1/1/1955, *Αυγή*, 10/2/1955, *Αυγή*, 23/3/1955, *Αυγή*, 27/3/1955, *Αυγή*, 16/4/1955, *Αυγή*, 27/4/1955, *Αυγή*, 7/5/1955, *Αυγή*, 31/5/1955, *Αυγή*, 10/6/1955, *Αυγή*, 5/6/1956, *Αυγή*, 29/7/1956.

¹⁴⁴ *Αυγή*, 16/4/1955 και *Αυγή*, 29/4/1955 «*Κενό ας είν' το πιάτο κι' ας είν' καλά το NATO!*».

¹⁴⁵ *Αυγή*, 21/6/1955, σελ.5. *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Η Επέτειος*, 12/3/1957. *Αυγή*, *Η απάτη της 'Βοηθείας'*. *Μια διαφωτιστική μελέτη*, 17/5/1957.

¹⁴⁶ *Αυγή*, 27/3/1955. *Αυγή*, 30/6/1955.

¹⁴⁷ *Αυγή*, 29/12/1954. *Αυγή*, *Συντρίμμι έπεσε το ξόανο της 'βοηθείας'*, 26/6/1955 και σελ.5, *Η Φωνή της Αλήθειας: Συνέπειες της 'Βοηθείας'*.

Αμερικανοί ήσαν εκείνοι, οι οποίοι ηγνόησαν τα απεγνωσμένα αιτήματα της Ελλάδος διά σοβαράν οικονομικήν βοήθειαν προς εκτέλεσιν μεγάλων παραγωγικών έργων, τα οποία είναι απαραίτητα διά την άνοδον του βιοτικού επιπέδου του ελληνικού λαού και την μείωσιν της ανεργίας και υποαπασχολήσεως»¹⁴⁸.

Όσον αφορά την προσέγγιση της Αριστεράς στο ζήτημα της αμερικανικής βοήθειας, επισημαίνεται ότι η βοήθεια υπήρξε το κυριότερο μέσο εκβιασμού των ελληνικών κυβερνήσεων αλλά και της κοινής γνώμης¹⁴⁹ και τονίζεται ότι η κυριότερη αρνητική συνέπειά της σχετίζεται με τα πλήγματα που επέφερε στην εθνική ανεξαρτησία: «*Ο Ελληνικός Λαός έχει πικρή πείρα από την διαβόητη αμερικανική 'βοήθεια'...Είδε και έζησε τους εκβιασμούς της. Αισθάνθηκε την έσχατη ταπείνωσιν της πολιτικής της κονσέρβας που στον βωμό της θυσιάστηκαν τα ιερά και τα όσιά του*»¹⁵⁰. Ωστόσο, για μια ακόμη φορά ο λαός είναι αμέτοχος και η ευθύνη βαρύνει αποκλειστικά την ηγεσία: «*τα δολλάρια δεν συγκίνησαν ποτέ, δεν συγκινούν ούτε και τώρα τον Ελληνικό Λαό. Τα δολλάρια ήταν, είναι και θα είναι τα 'τριάκοντα αργύρια' για εκείνους που υπηρετούν την υποτέλεια*». Αξίζει να σημειωθεί ότι, και στο λογοτεχνικό πεδίο, ένας συγγραφέας με σαφή αντικομμουνιστικό προσανατολισμό, ο Αλέξανδρος Κοτζιάς, αποτυπώνει τη διασπάθιση της αμερικανικής βοήθειας, με την ανοχή και Αμερικανών αξιωματούχων, από την ανερχόμενη, εθνικόφρονα αστική τάξη και την ανάδειξή της, έτσι, σε παράγοντα διαφθοράς¹⁵¹.

Σταδιακά και με μια χρονική καθυστέρηση, αυτή η απαξίωση της αμερικανικής βοήθειας αποκρυσταλλώνεται και στον κεντρώο τύπο. Στα 1965, τα *Νέα* θέτουν και αυτά τον όρο βοήθεια εντός εισαγωγικών¹⁵², ενώ οι εκτιμήσεις τους για τον χαρακτήρα και τη μη ουσιαστική συνεισφορά αυτής της βοήθειας είναι ταυτόσημες με εκείνες που συναντάμε στον αριστερό τύπο ήδη από την προηγούμενη δεκαετία. Παράλληλα, επισημαίνεται η προκλητική διαφορά σε σχέση με τη χορηγηθείσα βοήθεια προς την Τουρκία¹⁵³.

¹⁴⁸ *Τα Νέα*, 12/5/1958, σελ.6. Και *Τα Νέα*, 13/5/1958, σελ.8. Την οικονομική εξαθλίωση των Ελλήνων και την προκλητική ανισότητα στις συνθήκες διαβίωσης των Αμερικανών στην Ελλάδα επισημαίνει και η *Αυγή*, στήλη *Λόγια που καίνε: Δεν θέλει ρώτημα*, 18/10/1957. Με ανάλογο τρόπο ερμηνεύεται και το αποτέλεσμα των ιταλικών εκλογών του 1958: «*Διαπιστούται στροφή των λαϊκών μαζών προς την Αριστεράν. Ανάγκη ολοκληρωτικής αλλαγής της πολιτικής της Δύσεως...Όπως συνέβη και με τας ελληνικάς εκλογάς, ούτω και με τας ιταλικάς, ο κ.Ντάλλες παρουσιάζεται τρόπον τινά ως ο απαράμιλλος στρατολόγος των αριστερών κομμάτων...*», *Τα Νέα*, 27/5/1958, σελ.6.

¹⁴⁹ *Αυγή*, 6/1/1957.

¹⁵⁰ *Αυγή*, 26/7/1956. *Αυγή*, 8/4/1955.

¹⁵¹ Αλέξανδρος Κοτζιάς, *Ο Γενναίος Τηλέμαχος*, Κέδρος, Αθήνα 1972.

¹⁵² *Τα Νέα*, 18/12/1965.

¹⁵³ *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Γαλαντομίες*, 13/12/1965.

5.3.2 Η ταύτιση των ΗΠΑ με το μετεμφυλιακό καθεστώς. Η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης ως εμπόδιο στην εθνική ανεξαρτησία

Όσον αφορά την ανάλυση της Αριστεράς για τα επιμέρους πεδία στα οποία εκδηλώνεται η αμερικανική παρεμβατικότητα, η ποιότητα της δημοκρατίας και η διαμόρφωση της εγχώριας πολιτικής σκηνής είναι ένα από τα σημαντικότερα θέματα που αναδεικνύει η κριτική της. Ο αριστερός τύπος προπαγανδίζει ότι οι Αμερικανοί είναι αυτοί που επιβάλλουν κυβερνήσεις στην Ελλάδα και φαλκιδεύουν τη λαϊκή βούληση¹⁵⁴.

Εν όψει των δημοτικών εκλογών του '54, η παρέμβαση ενός Αμερικανού συμβούλου υπέρ των 'εθνικοφρόνων' υποψηφίων προκαλεί την εξέγερση της *Αυγής* στο όνομα του πατριωτισμού και της εθνικής υπερηφάνειας. Μιλώντας εξ ονόματος του μέσου Έλληνα, κάνει λόγο για εξέγερση της «εθνικής ψυχής» λόγω της αμερικανικής υποστήριξης προς τους υποψηφίους του Συναγερμού¹⁵⁵.

Η προτίμηση, η οποία εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους, των Αμερικανών στο πλειοψηφικό σύστημα¹⁵⁶ υποδεικνύεται ως ένα από τα μέσα με τα οποία οι Αμερικάνοι σε συνεργασία με την ελληνική άρχουσα τάξη, οδήγησαν τη χώρα σε μια επίφαση κοινοβουλευτισμού. Η απόλυτη, σύμφωνα με την Αριστερά, διάσταση κυβερνήσης και λαού είναι απόρροια αυτής της μεθόδευσης. Παράλληλα, στους Αμερικανούς χρεώνεται η συγκρότηση και οι πρακτικές του μετεμφυλιακού αυταρχικού καθεστώτος, το δημοκρατικό έλλειμμα και οι διώξεις σε βάρος της Αριστεράς¹⁵⁷. Επιπλέον, η συμμετοχή Αμερικανών στα σώματα Ασφαλείας αναφέρεται ως ένα ακόμη πλήγμα κατά της δημοκρατίας¹⁵⁸. Η κρίση της ελληνικής δημοκρατίας είναι, σύμφωνα με την ανάλυση αυτή, κρίση ανεξαρτησίας. Η αμερικανική «Κατοχή» είναι ασύμβατη με την έννοια της δημοκρατίας: «Είναι σα μια χώρα που νικήθηκε 'κατά κράτος' κι' ο καταχτητής κρατάει στα χέρια του τις τύχες της.

¹⁵⁴ *Αυγή*, 1/10/1954 και *Αυγή*, 19/11/1954: «με το πλειοψηφικόν του κ. Πιουριφόν υποχρεώθηκε θέλοντας και μη, να δώση την Συναγερμική Βουλή και Κυβέρνησιν...».

¹⁵⁵ *Αυγή*, 20/11/1954 και 19/11/1954.

¹⁵⁶ «Η πολιτική κατάστασις πρέπει να εκκαθαρισθή άπαξ διά παντός, μόνη υπάρχουσα οδός είναι η διεξαγωγή εκλογών και μόνον σύστημα διά την δι' αυτής ανάδειξιν ισχυράς κυβερνήσεως είναι το πλειοψηφικόν». Τζων Πιουριφόν, 19.8.1952. Παρατίθεται στο Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία*, ό. π., σελ. 154.

¹⁵⁷ *Αυγή*, 30/4/1955.

¹⁵⁸ *Αυγή*, *Οργανωταί εγκλημάτων*, 30/6/1957.

*Απάνω σ' αυτές τις συνθήκες της εξάρτησης η θέληση του λαού έχει καταλυθεί και δεν μπορεί να λειτουργήσει. Η δημοκρατία δεν μπορεί να λειτουργήσει...»*¹⁵⁹.

Στο πλαίσιο αυτό, η άνοδος και η διατήρηση της κυβέρνησης του Συναγερμού στην εξουσία θεωρείται ως μία ακόμη μεθόδευση των Αμερικανών¹⁶⁰, όπως και στη συνέχεια, η διαδοχή του Παπάγου από τον Καραμανλή στην πρωθυπουργία¹⁶¹. Η Βουλή και η κυβέρνηση που προκύπτει, σύμφωνα με αυτήν την ανάλυση, δεν εκπροσωπούν το Έθνος¹⁶². Η *Αυγή* διαπιστώνει ότι η ηθική και πολιτική κρίση βρίσκεται στο αποκορύφωμά της, καθώς γίνονται συντονισμένες προσπάθειες Ελλήνων και ξένων παραγόντων προκειμένου να διατηρηθεί στην εξουσία «ο λαομίσητος Συναγερμός»¹⁶³.

Αυτή η πεποίθηση ότι η ανέλιξη του Καραμανλή στην πρωθυπουργία αποτέλεσε αμερικανική μεθόδευση, που άλλωστε δεν περιορίζεται στο χώρο της Αριστεράς¹⁶⁴, τροφοδοτεί και τη φημολογία ότι οι Αμερικάνοι είχαν εξασφαλίσει συγκεκριμένα ανταλλάγματα¹⁶⁵. Έτσι, σταθερά, ο Καραμανλής, που χαρακτηρίζεται ως το «σκεύος εκλογής των Αγγλοαμερικανών»¹⁶⁶, θα εμφανίζεται ότι «εκτελεί τα υπεσχημένα προς τους Αμερικανούς»¹⁶⁷. Η *Αυγή* δε θα σταματήσει να επαναλαμβάνει, ιδιαίτερα εν όψει των εκλογών του 1956, ότι η κυβέρνηση Καραμανλή δημιουργήθηκε με μία αποστολή: «να πνίξη την Κυπριακήν υπόθεσιν. Ο κ. Καραμανλής είναι ο υπ' αριθμόν ένα κίνδυνος του Κυπριακού».

¹⁵⁹ *Αυγή*, 28/1/1955.

¹⁶⁰ *Αυγή*, 1/10/1955, *Αυγή*, 2/10/1955, *Αυγή*, 7/10/1955.

¹⁶¹ *Αυγή*, 8/10/1955, *Αυγή*, 8/1/1956.

¹⁶² *Αυγή*, 1/10/1955.

¹⁶³ *Αυγή*, 2/10/1955.

¹⁶⁴ Η λεγόμενη «λύση Καραμανλή» αποτελεί αμφιλεγόμενο ζήτημα στη σχετική βιβλιογραφία, τουλάχιστον ως προς την ανάμιξη και σε ποιο βαθμό των Αμερικανών. Αντίθετα, φαίνεται να υπάρχει ομοφωνία στο ότι η πρωθυπουργοποίηση Καραμανλή έγινε ευνοϊκά δεκτή από τους Αμερικανούς. Ενδεικτικά: Γ. Γιαννιλόπουλος, *Ο Μεταπολεμικός κόσμος*, ό. π., σελ.309, Ηλ. Νικολακόπουλος, ό. π., σελ.193, Maurice Goldbloom, «Η πολιτική των ΗΠΑ στη μεταπολεμική Ελλάδα», στο Γ. Γιαννιλόπουλος, R. Clogg (επιμελ.), ό. π., σελ.353.

Επίσης, όσον αφορά τις σχέσεις του Κ. Καραμανλή με τις ΗΠΑ, και James Miller, «'The Greek De Gaulle' or 'Our Man in Athens'? Karamanlis and the Americans, 1954-1974», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ. 37-61.

¹⁶⁵ Ο Γιαννιλόπουλος καταγράφει την «επιθυμία του 'ξένου παράγοντα' να διευθετηθεί η 'κυπριακή εκκρεμότητα'», που ήταν άλλωστε «ο κύριος υπαίτιος για την εμφάνιση στατικών προβλημάτων στο πολιτικό και ιδεολογικό οικοδόμημα των νικητών του εμφυλίου». Γ. Γιαννιλόπουλος, ό. π., σελ.310. Όπως παρατηρεί και ο Ηλ. Νικολακόπουλος «η σύνδεση της πρωθυπουργοποίησης Καραμανλή με την πολιτική των κυβερνήσεών του στο Κυπριακό αποτέλεσε πάντως, ήδη από τον Οκτώβριο του 1955, αντικείμενο οξείας πολιτικής αντιδικίας, η οποία διατηρήθηκε επί δεκαετίες», Ηλ. Νικολακόπουλος, ό. π., σελ.194.

¹⁶⁶ *Αυγή*, 22/9/1955.

¹⁶⁷ *Αυγή*, 29/11/1955, *Αυγή*, 3/2/1956, *Αυγή*, 4/2/1956.

Ο δεξιός χώρος απορρίπτει ως ‘φαντασιοπληξίες’ και μυθιστορηματικές επινοήσεις τις αιτιάσεις της Αντιπολίτευσης περί επεμβάσεων των Αμερικανών στην πολιτική ζωή της χώρας. Αποδέχεται, ωστόσο, ότι οι Αμερικανοί ως σύμμαχοι και στο πλαίσιο της χορήγησης της βοήθειας, έχουν εύλογο ενδιαφέρον για τις εσωτερικές υποθέσεις της χώρας, χωρίς αυτό το γεγονός να συνιστά παρέμβαση¹⁶⁸.

Ο αντιαμερικανικός λόγος, που αρθρώνει η Αριστερά στο όνομα της εθνικής ανεξαρτησίας, προϋποθέτει και την αποδόμηση της έννοιας της εθνικοφροσύνης με έναν εναλλακτικό ορισμό του τι συνιστά πατριωτισμό και εθνικό συμφέρον. Η Αριστερά περνά στην αντεπίθεση διατεινόμενη ότι αυτή είναι ο γνήσιος εκπρόσωπος του έθνους και ορίζει ως κριτήριο αποτίμησης του γνήσιου πατριωτισμού την ανεξαρτησία έναντι των ΗΠΑ. Η εθνικοφροσύνη αντιπαράτίθεται στον πατριωτισμό και οι εθνικόφρονες στιγματίζονται ως οι προδότες του έθνους¹⁶⁹.

Ο Μάρκος Αυγέρης προσφέρει μια συγκροτημένη θεωρητική στήριξη αυτού του σχήματος με σειρά άρθρων του υπό τον τίτλο «Στο καθεστώς της υποτέλειας: Οι Εθνικόφρονες εναντίον του Έθνους». Σε αυτά υποστηρίζει ότι οι εκπρόσωποι της εθνικοφροσύνης διαστρέφουν τις έννοιες και παραποιούν την αλήθεια: «Την απαλλοτρίωση της εθνικής του ανεξαρτησίας την παρουσιάζουν σαν εθνικό κέρδος και τη νοθεία κάθε εθνικής έννοιας την ονομάζουν εθνικοφροσύνη. Με το Έθνος στο στόμα οι άρχοντές του εκμεταλλεύονται το εθνικό σύνολο για τα δικά τους συμφέροντα. Με το ξεπούλημα της εθνικής ελευθερίας εξαγοράζουν τη δική τους ελευθερία. Στ’ όνομα της εθνικοφροσύνης αδικούν το Έθνος. Όλο υποχωρήσεις και παραχωρήσεις...εδώ κυβερνούν οι ξένοι...»¹⁷⁰. Και ο Βάρναλης σχολιάζει σαρκαστικά το περιεχόμενο και τις πρακτικές της εθνικοφροσύνης ως εξής: «εξόριστοι, κακοί Έλληνες είναι αυτοί που θέλουνε την πατρίδα τους ελεύθερη»¹⁷¹.

Στο θέμα αυτό, ο Αυγέρης θα επανέλθει με άρθρο του την ημέρα των βουλευτικών εκλογών του 1956. Σε αυτό θα συνεχίσει την αποδόμηση της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης, που γι’ αυτόν είναι ταυτόσημη της ‘δουλοφροσύνης’. Και ασκεί δριμεία κριτική στην ελληνική άρχουσα τάξη καταλογίζοντάς της έλλειψη πατριωτισμού και συναλλαγή με τους Αμερικανούς προς ίδιον όφελος και σε βάρος

¹⁶⁸ Καθημερινή, 3/1/1958.

¹⁶⁹ Αυγή, 1/1/1955: «κι οι βέροι ‘εθνικόφρονες’ που πούλησαν αράδα στους ξένους και την Κύπρο μας και όλη την Ελλάδα». Και Αυγή, 26/1/1956: «Αρκεί πια η ταπείνωση κι’ ο εξευτελισμός, αρκεί πια το παζάρεμα και ο συμβιβασμός, αρκεί πια το ξεπούλημα στην ξένη ‘προστασία’ που γίνεται του Έθνους προδοσία». Αυγή, 20/2/1955.

¹⁷⁰ Αυγή, 27/1/1955.

¹⁷¹ Αυγή, 19/10/1955.

των εθνικών συμφερόντων. Στο όνομα μιας κίβδηλης εθνικοφροσύνης, η πολιτική ηγεσία του έθνους προδίδει συστηματικά τα δίκαιά του¹⁷². Αυτοί οι «γραικύλοι» θυσιάζουν τα παιδιά της Ελλάδας, την «ιερή και αιματοποτισμένη γη» της στο όνομα των συμμαχικών υποχρεώσεων¹⁷³.

Η σύμπραξη με τους Αμερικανούς είναι η διαχωριστική γραμμή λαού-άρχουσας τάξης και ο πολιτικός κόσμος καλείται να επιλέξει ανάμεσα στη σύμπλευση με το λαό ή την υποτέλεια¹⁷⁴. Η υποτέλεια είναι, για την Αριστερά, το «πρόβλημα των προβλημάτων»¹⁷⁵ και το ζήτημα της εθνικής ανεξαρτησίας είναι το πεδίο στο οποίο συγκλίνουν όλες οι πατριωτικές δυνάμεις παρά τα «όσα τους εχώρισαν». Η Αριστερά παραμερίζει βαθμιαία τις διαχωριστικές γραμμές του Εμφυλίου, σε ό,τι αφορά το χώρο του Κέντρου, και συγκλίνει με αυτό στο πεδίο του αντιαμερικανισμού. Επιπλέον, διαμορφώνεται η ακόλουθη συνεπαγωγή, που συνδέει το γενικό με το μερικό, την αντιιμπεριαλιστική ιδεολογία της Αριστεράς με την ανάγκη άρθρωσης ενός πατριωτικού λόγου: ότι είναι «δυτικόν» είναι «ιμπεριαλιστικόν» και «άρα 'αντεθνικόν'»¹⁷⁶.

Με αφορμή την επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου, η Αριστερά αναπαράγει το σχήμα που συναντήσαμε στον κεντρώο τύπο, σύμφωνα με το οποίο υφίσταται ένα χάσμα ανάμεσα στο λαό που κερδίζει τους πολέμους και την ηγεσία που χάνει στην ειρήνη. Η *Αυγή*, από την πλευρά της, κάνει λόγο για το Λαό που ξέρει να λέει «Όχι» και την ηγεσία που λέει μόνο «Ναι». Και υποστηρίζει ότι στην τρέχουσα ιστορική συγκυρία το «Όχι» πρέπει να ειπωθεί στους Αμερικανούς¹⁷⁷.

Η διαβρωτική επίδραση από την απώλεια της ανεξαρτησίας εντοπίζεται και στη σφαίρα του πολιτισμού¹⁷⁸. Η οργανωμένη επίθεση κατά του αμερικάνικου τρόπου ζωής για την οποία θα μιλήσαμε σε επόμενο κεφάλαιο εντάσσεται οργανικά στον περί ανεξαρτησίας λόγο, καθώς η διάδοσή του θεωρείται ένα πανίσχυρο όπλο που διασφαλίζει την υποτέλεια του ελληνικού λαού¹⁷⁹.

Τελικά, η Αριστερά θέτει το ερώτημα: «Ποιος, ποιοι, τι εμπόδισε και εμποδίζει απ' τον δημιουργικό μόχθο του Έθνους ν' ανθήσει το χαμόγελο της ευτυχίας στα χείλη

¹⁷² *Αυγή*, 19/2/1956.

¹⁷³ *Αυγή*, *Οι σημερινές εκλογές κ' η αλλαγή στην εθνική μας ζωή*, 20/2/1955.

¹⁷⁴ *Αυγή*, 31/5/1955.

¹⁷⁵ *Αυγή*, 1/6/1955.

¹⁷⁶ *Αυγή*, 13/3/1956.

¹⁷⁷ *Αυγή*, 28/10/1955.

¹⁷⁸ *Αυγή*, 22/1/1956, σελ.2.

¹⁷⁹ *Αυγή*, 23/3/1956, σελ.3.

του *Ελληνικού Λαού...*» για να απαντήσει «*Οι Αμερικανοί οι εδώ και οι επίσημοι στην Ουάσιγκτων*»¹⁸⁰. Στην απάντηση δεν ξεχνά να συμπεριλάβει και την κυβέρνηση της Δεξιάς που θεωρείται ο φορέας της υποτέλειας. Ωστόσο, στην ελληνική πολιτική ηγεσία καταλογίζεται δευτερεύον, παθητικός ρόλος. Είναι οι Αμερικάνοι που επιβάλλουν κι εκείνη που «πειθήνια» εκτελεί. Συγκροτημένα και συνοπτικά εξειδικεύει την παραπάνω ανάδειξη των Αμερικανών σε πηγή της ελληνικής κακοδαιμονίας παραθέτοντας τα παρακάτω: την αντίθεση στο «*ιερό αίτημα*» του Κυπριακού, τη ματαίωση της οικονομικής ανασυγκρότησης, την κατάλυση της δημοκρατίας στο εσωτερικό, την κατάλυση της εθνικής ανεξαρτησίας και τη μείωση του κύρους της χώρας στο εξωτερικό¹⁸¹. Το συμπέρασμα από όλα αυτά είναι ότι «*Για όσα δεν έγιναν υπέρ του Ελληνικού Λαού και για όσα έγιναν εναντίον του κύριος υπεύθυνος είναι η αμερικανική πολιτική με τους συνεργούς της τους Γραικύλους*»¹⁸².

5.3.5.3 Τα όρια της εθνικής ανεξαρτησίας και η εξωτερική πολιτική

Όσον αφορά την άσκηση εξωτερικής πολιτικής, η Αριστερά προσάπτει στις κυβερνήσεις της Δεξιάς ότι θυσιάζουν το Κυπριακό κατόπιν αμερικανικής αξίωσης¹⁸³ και γενικότερα υποστηρίζει ότι πρόκειται για κυβερνήσεις μειωμένης εθνικής ευαισθησίας¹⁸⁴. Η αντίθετη προς τις εθνικές προσδοκίες εξέλιξη του Κυπριακού ζητήματος ερμηνεύεται ως μοιραία συνέπεια της πολιτικής της υποτέλειας¹⁸⁵. Για μια ακόμη φορά, η *Αυγή* εγκαλεί το Έθνος σε κύριο άρθρο της με τίτλο «*Συναγερμός του Έθνους*» κάνοντας λόγο για εξέγερση του πατριωτισμού¹⁸⁶, ενώ ο Βάρναλης από το χρονογράφημα του υποδεικνύει το χειρισμό του Κυπριακού από τους «*εθνικόφρονες*» ως μορφή «*γραικυλισμού*»¹⁸⁷.

¹⁸⁰ Ο Α. Κύρτσης υποστηρίζει πως «*η δογματική αναγωγή όλων των προβλημάτων σε σκοτεινές μπερδιστικές δυνάμεις, ήταν το αριστερό αντίστοιχο*» στη φιλολογία περί κομμουνιστικής απειλής. Και προσθέτει πως τόσο η Δεξιά όσο και η Αριστερά εκείνης της περιόδου «*τείνουν να σχεδιάσουν το πορτραίτο του αντιπάλου χρησιμοποιώντας ως κύρια αναφορά πραγματικές ή φανταστικές εξωτερικές διασυνδέσεις*», Αλέξανδρος-Ανδρέας Κύρτσης, «Πολιτισμικές και Ιδεολογικές Εκφράσεις της Μετεμφυλιοπολεμικής Νεωτερικότητας», στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, *Η Ελληνική Κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, Αθήνα 1994, σελ.399.

¹⁸¹ *Αυγή*, 30/4/1955.

¹⁸² *Αυγή*, 14/9/1955.

¹⁸³ *Αυγή*, 2/10/1954.

¹⁸⁴ *Αυγή*, 13/10/1954

¹⁸⁵ Εξάλλου, στη Βουλή κατατίθεται πρόταση μομφής της αντιπολίτευσης για τους χειρισμούς της κυβέρνησης στο Κυπριακό, καθώς και για τις συγκρούσεις διαδηλωτών με την αστυνομία στο συλλαλητήριο της 9^{ης} Μαΐου. Οι βουλευτές της αντιπολίτευσης, στις τοποθετήσεις τους επικρίνουν την κυβέρνηση για την υποτέλειά της στις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ, Σ. Λιναρδάτος, ό. π., σελ.125.

¹⁸⁶ *Αυγή*, 16/12/1954 και *Αυγή* 18/12/1954.

¹⁸⁷ *Αυγή*, 27/2/1955, *Αυγή*, 17/4/1955.

Όπως θα δούμε και παρακάτω, η Αριστερά προσπαθεί να πλειοδοτήσει σε πατριωτισμό στην περίπτωση του Κυπριακού, για μια σειρά από λόγους που είναι εύκολο να ανιχνευθούν στην ιστορία της, αλλά και στην πολιτική κουλτούρα της χώρας εκείνη την περίοδο¹⁸⁸. Οι αρθρογράφοι αυτού του χώρου δίνουν τη δική τους ερμηνεία γι' αυτήν την προσέγγιση του Κυπριακού με τους όρους του εθνικισμού υποστηρίζοντας τη διαπλοκή του κοινωνικού με το εθνικό και υποδεικνύουν τον ξένο παράγοντα ως έναν από τους συνδετικούς κρίκους των δύο επιπέδων.

Σε κύριο άρθρο της με τίτλο «*Ο Αγών για την Κύπρο, Αγών για την ανεξαρτησία και για το ψωμί*», η *Αυγή* υποστηρίζει ότι για κάθε Έλληνα «η κυπριακή υπόθεση είναι ταυτόσημη με την υπόθεση της δικής του ζωής, είναι υπόθεση Ταυτόσημη Με Το Ψωμί του Ελληνικού λαού...Αν η Ελλάδα απομένη η μοναδική ερειπωμένη χώρα σ' όλη τη μεταπολεμική Ευρώπη. Αν ο λαός της κατρακύλισε στο χαμηλότερο βιοτικό επίπεδο, κι' αν αυτή κατήντησε χώρα των απόρων, των ανέργων και των μεταναστών...ένοχοι είναι η πολιτική της υποτέλειας και οι φορείς της, που επιβάλλουν στην Ελλάδα την ετεροδικία, τις αμερικανικές πολεμικές βάσεις, το ασήκωτο βάρος των στρατιωτικών δαπανών και την αποκοπή και την απομόνωσίν της από ελεύθερες, αδέσμευτες εμπορικές και οικονομικές σχέσεις και συναλλαγές προς όλες τις κατευθύνσεις...Η υποτέλεια ήταν λοιπόν και παραμένει η βασική αιτία για την βασανιστική ζωή του λαού στην 'ελεύθερη' πατρίδα και για την παράταση του μαρτυρίου των Κυπρίων αδελφών...Ελεύθερη Κύπρος, μόνο με ελεύθερη Ελλάδα μπορεί να υπάρξει και θα υπάρξει. Και για ελεύθερη Ελλάδα αγωνίζεται όποιος αγωνίζεται για την άμεση και άνευ όρων αυτοδιάθεσιν του κυπριακού λαού. Πολυσήμαντος είναι ο κυπριακός αγών»¹⁸⁹. Το μονόπλευρό προσανατολισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ως την πηγή της «εσωτερικής και οικονομικής κακοδαιμονίας» υποδεικνύει και ο πρόεδρος της ΕΔΑ, Ιωάννης Πασσαλίδης στη Βουλή¹⁹⁰. Ο αντιιμπεριαλισμός διαπλέκεται οργανικά με τον εθνικισμό σε αυτού του είδους την επιχειρηματολογία, η οποία προσπαθεί να καταδείξει ότι η ταξική, μαρξιστική ανάλυση είναι συμβατή, αν όχι αλληλένδετη με την άρθρωση ενός συνεπούς πατριωτικού λόγου.

¹⁸⁸ Α. Ηρακλείδης, *Κυπριακό. Σύγκρουση και Επίλυση*, Σιδέρης, Αθήνα 2002, σελ.38.

¹⁸⁹ *Αυγή*, 3/6/1956.

¹⁹⁰ Αγόρευση Ιωάννη Πασσαλίδη κατά τη συζήτηση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης στη Βουλή, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 5/4/1956.

Οι θέσεις του παραπάνω αποσπάσματος εκλαϊκεύονται και λειτουργούν συνθηματολογικά¹⁹¹. Αυτή τη διάσταση επισημαίνει και ο Βάρναλης στο χρονογράφημά του «Όπου υπάρχουνε ξένες βάσεις κ' ετεροδικία, δεν υπάρχει λαός...Δηλαδή έθνος»¹⁹². Και υπενθυμίζει ότι η ένταξη στη νατοϊκή συμμαχία είναι ασυμβίβαστη με τη χάραξη εθνικής πολιτικής¹⁹³.

Οι ΗΠΑ θεωρούνται υπεύθυνες για μια σειρά από εθνικές ταπεινώσεις, με πλέον χαρακτηριστική περίπτωση τους βανδαλισμούς της Πόλης και της Σμύρνης¹⁹⁴. Την περίοδο εκείνη, το μήνυμα Ντάλλες και ο αντίκτυπός του στην ελληνική κοινή γνώμη φέρνουν ξανά στην επιφάνεια το σχήμα της απόλυτης διάστασης κυβέρνησης-λαού ως προς τα αμερικανικά κελεύσματα, ενώ τα δημοσιεύματα υπογραμμίζουν τη λαϊκή αγανάκτηση¹⁹⁵.

Η έννοια της ανεξαρτησίας και η απώλειά της είναι καταλυτική και για την αποτίμηση της πορείας των εθνικών θεμάτων και κατεξοχήν του Κυπριακού. Στα τέλη του '58 και τις αρχές του '59, η *Αυγή* καταδικάζει τη διαφαινόμενη λύση του Κυπριακού σαν αποτέλεσμα της πολιτικής του συμβιβασμού και των υποχωρήσεων, ενώ υποστηρίζει ότι η χώρα βρίσκεται με μια εθνική κρίση. Όσο για το ρόλο του ξένου παράγοντα, του καταλογίζει ότι ενίσχυσε τα πιο πειθήνια στις μεθοδεύσεις των Αμερικανών στοιχεία της ελληνικής Δεξιάς προκειμένου να εξασφαλίσει την ανενόχλητη από την επίσημη Ελλάδα εφαρμογή των σχεδίων του¹⁹⁶.

Ο αριστερός τύπος προπαγανδίζει την ανάγκη αλλαγής του μονόπλευρου προσανατολισμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Ο πολιτικός κόσμος καλείται να προσαρμοστεί στο λαϊκό αυτό αίτημα, αλλιώς θα απομονωθεί. Το σοσιαλιστικό στρατόπεδο παρουσιάζεται σαν ένας φιλικός και φιλειρηνικός κόσμος που επιδίδεται σε χειρονομίες καλής θελήσεως, ενώ από την άλλη πλευρά υπάρχει ο αμερικάνικος ιμπεριαλισμός με τον αυταρχισμό και τις εμμονές τους¹⁹⁷.

¹⁹¹ *Αυγή*, 5/6/1956.

¹⁹² *Αυγή*, 30/6/1956.

¹⁹³ *Αυγή*, 27/7/1956. Επίσης, ενδεικτικά, ομιλία Ιωάννη Πασσαλίδη στη Βουλή, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 23/5/1956.

¹⁹⁴ *Αυγή*, 14/9/1955.

¹⁹⁵ *Αυγή*, 20/9/1955.

¹⁹⁶ *Αυγή*, 1/10/1958. Και *Αυγή*, 8/10/1958

¹⁹⁷ *Αυγή*, 4/6/1955, *Αυγή*, 5/6/1955, *Αυγή*, 7/6/1955, *Αυγή*, 8/6/1955 (ενδεικτικό το κλίμα μετά τις συμφωνίες του Βελιγραδίου μεταξύ ΕΣΣΔ-Γιουγκοσλαβίας) *Αυγή*, 21/6/1955.

Η επιλογή της ουδετερότητας¹⁹⁸ ως προς τον διεθνή προσανατολισμό της χώρας προβάλλεται ως συνώνυμη της εθνικής ανεξαρτησίας, της ελευθερίας και της αληθινής δημοκρατίας. Είναι η πολιτική της *«ίσης φιλίας»* που *«δεν επιτρέπει να σε κόβη το αυτοκίνητο του Κάου-Μπόν και να συνεχίζει το δρόμο του σαν να είσαι μερμήγκι. Δεν επιτρέπει να αλωνίζουν οι ξένοι στρατηγοί και ναύαρχοι στην ελληνική γη και θάλασσα. Να έχουν βάσεις στην γη σου και να διακηρύσσουν ότι τις έχουν για να πλήξουν τους γειτονικούς λαούς...Η πολιτική της ίσης φιλίας σημαίνει εγγύησιν της ελευθερίας, ανεξαρτησίας και της ακεραιότητας της Ελλάδας»*¹⁹⁹.

5.3.6. Η ανεξαρτησία έναντι των ΗΠΑ ως διακύβευμα στις ελληνικές εκλογές

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1950, το αίτημα για προάσπιση της εθνικής ανεξαρτησίας έναντι των ΗΠΑ προβάλλεται στο πλαίσιο των προεκλογικών αναμετρήσεων από τις αντιπολιτευόμενες την ΕΡΕ δυνάμεις, του Κέντρου και της Αριστεράς. Η Δεξιά κατηγορείται ότι απέτυχε στον τομέα αυτό. Η έννοια της εθνικής ανεξαρτησίας αναδεικνύεται σε κοινό σημείο αναφοράς Αριστεράς και Κέντρου, κατά τη διαδικασία προσέγγισής τους. Στο πλαίσιο αυτής της δυναμικής, ο λόγος περί εθνικής ανεξαρτησίας με τις έντονες αντιαμερικανικές αναφορές του, είναι ένας δύναμει ηγεμονικός λόγος.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης, έστω και ως δυναμική παρά ως παγιωμένη πραγματικότητα, αποτελούν οι εκλογές του 1956, στις οποίες υπήρξε εκλογική σύμπραξη Κέντρου και Αριστεράς. Το Κέντρο δέχτηκε επικρίσεις γι' αυτήν την *«νομιμοποίηση»* που προσέφερε στην Αριστερά, οι οποίες προκάλεσαν την έντονη αντίδραση του κομματικού τύπου. Τα Νέα αποκηρύσσουν τις ακρότητες της εθνικοφροσύνης και χαρακτηρίζουν ηθικά και πολιτικά απαράδεκτο το στιγματισμό του Κέντρου ως προδοτικού λόγω της μη προσχώρησης σε μια *«φασιστικού»* τύπου εθνικοφροσύνη²⁰⁰. Από την πλευρά του, ο δεξιός τύπος, επικρίνει δριμύτατα το

¹⁹⁸ Όπως επισημαίνει ο Γ. Γιανουλόπουλος *«εντός του ειδικού κλίματος των οικονομικών στερήσεων και των εθνικών διαψεύσεων»*, η απήχηση του συνθήματος της ουδετερότητας προκαλούσε ανησυχία όχι μόνο στην ελληνική κυβέρνηση, αλλά και στην Ουάσινγκτων. Γ. Γιανουλόπουλος, ό. π., σελ. 310.

¹⁹⁹ Αυγή, 16/12/1955. Επίσης, Αγόρευση Ιωάννη Πασσαλίδη κατά τη συζήτηση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης στη Βουλή, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 5/4/1956.

²⁰⁰ Τα Νέα, Το Κέντρον και το Έθνος, 26/1/1956.

Κέντρο για τη σύμπραξή του με την Αριστερά και τονίζει ότι η Ελλάδα είναι και πρέπει να παραμείνει «σαφώς και απροσχηματίτως αντικομμουνιστική»²⁰¹.

Στο φορτισμένο κλίμα αυτών των εκλογών συνέβαλε και το αντισυμμαχικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί, γεγονός που προβλημάτιζε την αμερικάνικη κυβέρνηση, τόσο στο επίπεδο του Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας του Λευκού Οίκου όσο και στο Συμβούλιο Συντονισμού Επιχειρήσεων²⁰². Εξάλλου, όπως υποστηρίζει, ο Θ. Κουλουμπής τα αντινατοϊκά αισθήματα, που ενεργοποιούσε το ζήτημα του Κυπριακού στην κοινή γνώμη, είχαν σαν αποτέλεσμα τη σαφή μετατόπιση προς τα αριστερά στις διακηρύξεις Δεξιάς, Αριστεράς και Κέντρου όσον αφορά την εξωτερική πολιτική²⁰³.

Το σύνθημα που προέβαλαν οι αντιπολιτευόμενες την ΕΡΕ δυνάμεις ήταν η «Αλλαγή». Βουλευτές του Κέντρου και άλλοι πολιτευτές διαμήνυσαν, σε ανακοίνωσή τους, ότι το αίτημα της αλλαγής θα έχει πραγματοποιηθεί μονό όταν η Ελλάδα αποκτήσει εξωτερική πολιτική, η οποία θα αποκαθιστούσε την εθνική αξιοπρέπεια, την ειρήνη και την ίση φιλία προς όλους²⁰⁴. Ανάλογα αιτήματα περιέχονται και στην προγραμματική διακήρυξη του «Δημοκρατικού Κέντρου» (24/1/1956)²⁰⁵.

Για το ζήτημα αυτό, ο δεξιός τύπος εγκალεί τους υποψηφίους του «Λαϊκού Μετώπου», όπως τους ονομάζει, υποστηρίζοντας ότι οι παραπάνω θέσεις είχαν σα στόχο να ικανοποιήσουν τους ψηφοφόρους της Αριστεράς²⁰⁶. Τα ανταμερικανικά και αντινατοϊκά συνθήματα που κυριαρχούσαν στις προεκλογικές συγκεντρώσεις της «Δημοκρατικής Ένωσης» αποδίδονται σε οργανωμένο σχέδιο των κομμουνιστών²⁰⁷, ενώ ως «καθαρώς κομμουνιστική» χαρακτηρίστηκε η τελευταία προεκλογική συγκέντρωση της ΔΕ λόγω της έντασης των συνθημάτων αυτών²⁰⁸. Ωστόσο, οι αρθρογράφοι της Δεξιάς, στις αναλύσεις τους, αναγνωρίζουν ότι η σύμπραξη της Αριστεράς και του Κέντρου κατέστη δυνατή λόγω της αμερικανικής στάσης στο

²⁰¹ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Η Μεγάλη Ευθύνη*, 12/2/1956.

²⁰² Ηλ.Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία*, ό. π., σελ.197-202. Η σημασία του Κυπριακού, αλλά και των αυξημένων ελληνικών δαπανών στο πλαίσιο των νατοϊκών υποχρεώσεων, όσον αφορά την έκφραση του αντισυμμαχικού αισθήματος κατά τις εκλογές του 1956 επισημαίνεται και στο Th. Couloumbis, ό. π., σελ. 93-109.

²⁰³ Th. Couloumbis, ό. π., σελ. 108.

²⁰⁴ Σ. Λιναρδάτος, ό. π., τ. Γ', σελ.45. Η ανακοίνωση δόθηκε στη δημοσιότητα εν όψει των εκλογών και υποστήριζε τη σύμπραξη Κέντρου και ΕΔΑ. Εξάλλου, το σύνθημα της *Αλλαγής* το οικειοποιείται και η Δεξιά, όπως μαρτυρά και η ιδρυτική εξαγγελία της ΕΡΕ. ό. π., σελ.48-49.

²⁰⁵ Σ. Λιναρδάτος, ό. π., τ. Γ', σελ.66-67.

²⁰⁶ *Καθημερινή*, στήλη *Καθημερινά: Μύωπες και μωροί*, 18/2/1956.

²⁰⁷ Το δημοσίευμα αναφέρεται ειδικότερα σε προεκλογική ομιλία του Τσαλδάρη, *Καθημερινή*, 10/2/1956. Για την κυριαρχία των ανταμερικανικών και αντιδυτικών συνθημάτων στις προεκλογικές συγκεντρώσεις της αντιπολίτευσης και *Αυγή*, 10/1/1956, *Αυγή*, 17/1/1956, σελ.6.

²⁰⁸ *Καθημερινή*, 18/2/1956, σελ.2.

Κυπριακό και τα ελληνοτουρκικά. Αν δεν υπήρχε η διάχυτη δυσaréσκεια για τη στάση των ΗΠΑ δε θα υπήρχε η δυνατότητα σύγκλισης των δύο παρατάξεων επί του ελάχιστου κοινού παρανομαστή της «ίσης φιλίας» προς τις δύο υπερδυνάμεις²⁰⁹.

Από την πλευρά του, ο αριστερός τύπος ταυτίζει στη συνθηματολογία του την εκλογική ήττα του Συναγερμού με την εθνική απελευθέρωση, ενώ αρνείται να αναγνωρίσει στο Συναγερμό την ιδιότητα του εθνικού κόμματος. Τα συνθήματα εστιάζουν επίσης στην αλληλεξάρτηση εσωτερικού και εξωτερικού παράγοντα, εθνικού και κοινωνικού επιπέδου: «Για την εθνική μας αξιοπρέπεια. Για την Κύπρο. Για την αμνηστία. Για την αναλογική για τα μέτρα υπέρ του λαού»²¹⁰, ενώ τονίζουν ότι ο εκλογικός αγώνας είναι εθνικός αγώνας²¹¹. Παράλληλα, προειδοποιούν ότι όσοι ψηφίσουν Καραμανλή εξυπηρετούν στην πραγματικότητα τα συμφέροντα των ΗΠΑ²¹². Η *Αυγή* εντοπίζει το διακύβευμα αυτών των εκλογών στην αποκατάσταση της εθνικής ανεξαρτησίας και στον τερματισμό της υποτέλειας και δομεί την επιχειρηματολογία της με όρους πατριωτισμού: «ο πιο στοιχειώδης πατριωτισμός συγκέντρωσε και συσπείρωσε σε μια πλατύτατη πατριωτική, δημοκρατική ένωση όλους τους Έλληνες, εναντίον της παρουσίας των ξένων...επικυριάρχων και αποικιστών»²¹³.

Επιπλέον, η Αριστερά κατηγορεί τον αγγλικό και αμερικανικό τύπο για απροκάλυπτη επέμβαση υπέρ του Καραμανλή στον προεκλογικό αγώνα²¹⁴, ενώ επισημαίνει ότι η ΕΡΕ επιστράτευσε Αμερικανούς συμβούλους ειδικούς σε θέματα διαφήμισης²¹⁵, αλλά και ειδικό οργανωτή εκλογών σχολιάζοντας ότι η σχετική δαπάνη είναι μέρος της «προίκας» των Αμερικανών προς την κυβέρνηση²¹⁶.

Κατά την προεκλογική περίοδο, η *Αυγή* δημοσιεύει σε συνέχειες την έρευνα «Οι Αμερικανοί στην Ελλάδα. Εννιά χρόνια 'βοηθείας' και 'υποτέλειας'», όπου γίνεται συστηματική και λεπτομερέστατη κριτική σε κάθε πτυχή της σχέσης των Αμερικανών με την Ελλάδα. Ως προς το πολιτικό ζήτημα, η *Αυγή* διατείνεται ότι οι ελληνικές κυβερνήσεις επιβάλλονται από τους Αμερικανούς και για να το αποδείξει παραθέτει λεπτομερώς τη μεταπολεμική πολιτική ιστορία της χώρας²¹⁷. Στο πλαίσιο αυτής της

²⁰⁹ Καθημερινή, στήλη Καθημερινά: Η ίση φιλία, 22/2/1956.

²¹⁰ *Αυγή*, 28/1/1956.

²¹¹ *Αυγή*, 31/1/1956.

²¹² *Αυγή*, Διά την Αμερικήν, 2/2/1956, σελ.5.

²¹³ *Αυγή*, 2/2/1956.

²¹⁴ *Αυγή*, 27/1/1956.

²¹⁵ *Αυγή*, 4/2/1956.

²¹⁶ *Αυγή*, 14/1/1956.

²¹⁷ *Αυγή*, 22/1/1956.

έρευνας, προβάλλεται και η σχέση των Αμερικανών με τον ΙΔΕΑ και οι διασυνδέσεις τους «*με τις σκοτεινές εκείνες δυνάμεις του παρασκηνίου...*»²¹⁸.

Στο πλαίσιο των προεκλογικών εκδηλώσεων, πραγματοποιείται διαδήλωση έξω από το εκλογικό κέντρο της ΕΡΕ (8/2/1956) με αιχμή του δόρατος το Κυπριακό, όπου ακούγονται, μεταξύ άλλων τα συνθήματα «*Όχι παζαρεύματα!*», «*Αίσχος στους Αγγλοαμερικανούς!*»²¹⁹. Εξάλλου, στις προεκλογικές συγκεντρώσεις της «*Δημοκρατικής Ενώσεως*», κυριαρχούν οι οπαδοί της Αριστεράς, με συνθήματα όπως «*Έξω οι Αμερικανοί!*», «*Έξω από το ΝΑΤΟ*»²²⁰.

Την ημέρα των εκλογών (19/2/1956), η *Αυγή* κυκλοφορεί με μόττο «*Πατριώται όλοι και όλες στις κάλπες σήμερα! Κάτω οι Γραικύλοι!...Μαύρο στον ξενόδοιλο Συναγερμό!*»²²¹. Όλο αυτό το διάστημα η εφημερίδα καταγράφει και τις εξελίξεις στο Κυπριακό, σε συνάρτηση με την εσωτερική πολιτική επικαιρότητα και συστηματικά εγκალεί τον πατριωτισμό του Έθνους.

Μετά τη νικηφόρα για την ΕΡΕ έκβαση των εκλογών, ο Βάρναλης στην *Αυγή* σχολιάζει το αποτέλεσμα ως ανθελληνικό, ενώ αποδίδει την εκλογική νίκη στον «*αμερικανλίδικο*» εκλογικό νόμο²²². Η θέση της Αριστεράς είναι ότι το αποτέλεσμα δεν εκφράζει τη θέληση του εκλογικού σώματος και ότι οι Αμερικανοί και οι ντόπιοι συνεργάτους τους υφάρπαξαν τη θέληση του έθνους²²³. Ο Βάρναλης αρθρογραφεί συστηματικά για να εκλαϊκεύσει αυτή τη θέση, με το επιχείρημα ότι οι ΗΠΑ δεν επιθυμούν τη γνήσια έκφραση της λαϊκής βούλησης επειδή θα ήταν εμπόδιο στα σχέδια και τις μεθοδεύσεις τους²²⁴.

Σε αυτή τη γραμμή, ότι το αποτέλεσμα των εκλογών είναι νόθο και αποτελεί πρόκληση και ύβρη προς τον ελληνικό λαό και ότι οι ξένοι παράγοντες κατέπνιξαν τη λαϊκή βούληση, θα κινηθεί συστηματικά ο αριστερός τύπος²²⁵. Σύμφωνα με τις αναλύσεις του, οι μεθοδεύσεις των Αμερικανών συνεχίζονται μετά τις εκλογές για την αναδιάταξη των υπόλοιπων πολιτικών δυνάμεων κατά τη βούλησή τους²²⁶. Οι Αμερικάνοι επιδιώκουν μια αντιπολίτευση σε ρόλο «*κυματοθραύστη της λαϊκής*

²¹⁸ *Αυγή*, 25/1/1956.

²¹⁹ *Αυγή*, 8/2/1956.

²²⁰ Σ. Λιναρδάτος, ό. π., τ. Γ', σελ.76.

²²¹ *Αυγή*, 19/2/1956.

²²² *Αυγή*, 22/2/1956.

²²³ *Αυγή*, 23/2/1956, σελ.3.

²²⁴ *Αυγή*, 3/3/1956.

²²⁵ *Αυγή*, 23/2/1956, σελ.5.

²²⁶ *Αυγή*, 26/2/1956, σελ.8.

θελήσεως» και «παράγοντα διασπάσεως των δημοκρατικών δυνάμεων»²²⁷. Παράλληλα, αναλύει το εκλογικό αποτέλεσμα με το σκεπτικό ότι το μισό εκλογικό σώμα, δηλ. οι ψηφοφόροι της Αριστεράς και του Κέντρου, εξέφρασε την αποδοκιμασία του για τον αμερικανόφιλο και φιλοατλαντικό προσανατολισμό της κυβέρνησης²²⁸.

Η μελέτη του τύπου μάς αποκαλύπτει ότι ήδη από τη δεκαετία του '50, η έκβαση των εκλογικών αναμετρήσεων συνδέεται άμεσα, στο πλαίσιο του δημόσιου λόγου, με τις διακυμάνσεις του αντιαμερικανισμού, καθώς το αποτέλεσμα τους ερμηνεύεται και υπό αυτό το πρίσμα. Πριν τη διεξαγωγή των εκλογών, *Τα Νέα* αναδεικνύουν τον αντιαμερικανισμό σε κρίσιμο παράγοντα που επηρεάζει το εκλογικό αποτέλεσμα στις ευρωπαϊκές χώρες. Ειδικότερα, η ανάλυση της εφημερίδας χαρακτηρίζει τις ΗΠΑ ως τον «αόρατο υποψήφιο» στις εκλογές που διεξάγονται κατά τη μεταπολεμική περίοδο στη Δυτική Ευρώπη στην υποστηρίζει ότι το εκλογικό αποτέλεσμα σε κάθε ευρωπαϊκή χώρα είναι κι ένας «δείκτης» για την κατάσταση των σχέσεων της χώρας αυτής με την Αμερική. Η ευθύνη για την εξέλιξη αυτή επιρρίπτεται στις ΗΠΑ, εφόσον οι ίδιες θέτουν εκβιαστικά το ψυχροπολεμικό δίλημμα «Αμερική ή κομμουνισμός». Κατά συνέπεια, υποστηρίζει η εφημερίδα, οι εκλογές που διενεργούνται στις ευρωπαϊκές χώρες του ΝΑΤΟ, είναι «πάντοτε και μία θερμομέτρησης των διαθέσεων και των αισθημάτων των λαϊκών μαζών» απέναντι στην Αμερική²²⁹.

Για το αντιαμερικανικό κλίμα, στο οποίο διεξήχθησαν οι εκλογές, ενδεικτικά είναι τα σχόλια αμερικανικού περιοδικού, που συνοψίζει τις αλλαγές στην πολιτική κουλτούρα της χώρας: «...οι Έλληνες πολιτικοί ανακάλυψαν ότι μία καλή λέξις υπέρ της Αμερικής στοιχίζει ψήφους εις βάρος των. Οι αξιωματικοί του στρατού, οι οποίοι εκπαιδεύονται υπό των Αμερικανών, αποφεύγουν να εμφανίζονται μαζί των. Οι ερυθροί, οι άλλοτε περιφρονούμενοι, κατέστησαν τώρα ευυπόληπτοι...το παρελθόν φθινόπωρον, οι Έλληνες επίσημοι απέφευγαν να παρουσιασθούν εις δεξιώσεις διδομένας υπό των Αμερικανών...»²³⁰.

²²⁷ *Αυγή*, 5/4/1955 και *Αυγή*, 6/4/1955.

²²⁸ *Αυγή*, 2/3/1956.

²²⁹ *Τα Νέα*, 30/1/1956, έρευνα γραμμένη αποκλειστικά για την εφημερίδα.

²³⁰ Πρόκειται για το περιοδικό «*Νέα των Ηνωμένων Πολιτειών και Παγκόσμιος Έκθεσις*», αναδημοσιεύεται από *Τα Νέα*, 1/3/1956, σελ.6. Το ίδιο άρθρο αναδημοσιεύεται και από την *Καθημερινή*, 29/2/1956, σελ.6. και από την *Αυγή*, 2/3/1956. Η *Καθημερινή*, αν και θεωρεί ενδιαφέρουσα την ενασχόληση του αμερικανικού τύπου με τα αίτια του αντιαμερικανισμού στην Ελλάδα, με αφορμή τις εκλογές του 1956, θεωρεί ότι στις αναλύσεις αυτές παραγνωρίζονται οι πραγματικοί παράγοντες που ευνοούν τον αντιαμερικανισμό. Ως τέτοιους κατονομάζει για μια ακόμη

Το αποτέλεσμα αυτών των εκλογών και ειδικότερα το γεγονός της εισόδου 40 ‘*συνοδοιπόρων*’ στην ελληνική Βουλή προβλημάτισε τους ξένους παρατηρητές. Οι *New York Times* γράφουν: «*Η Ελλάδα διέφυγε μόλις σοβαρόν κίνδυνον-Πόσον θα κρατήση όμως αυτό;*»²³¹. Το περιοδικό ‘*Life*’ προσπαθεί να δώσει μια ερμηνεία κάνοντας λόγο για «*δυσοίωνον διαμαρτυρίαν προς την Δύσιν*» για το θέμα του Κυπριακού. Τα *Νέα* επιβεβαιώνουν αυτήν την ερμηνεία και προσθέτουν ότι η άδικη στάση των Συμμάχων έναντι της Ελλάδας υπήρξε, μεταξύ άλλων, αντικείμενο εκμετάλλευσης από την κομμουνιστική Αριστερά και τους οπαδούς της ουδετερότητας²³². Τα *Νέα* αντιτείνουν στους προβληματισμούς της Δύσης για την εκλογική ενίσχυση της Αριστεράς ότι είναι δική της αποκλειστική ευθύνη να θέσει υπό έλεγχο «*τας ζυμώσεις που γίνονται εις την Ελληνικήν ψυχήν*»²³³. Και ο αριστερός τύπος μεταφράζει το αποτέλεσμα των εκλογών ως μήνυμα προς τους Αμερικανούς και το NATO υποστηρίζοντας ότι οι μισοί Έλληνες ψήφισαν υπέρ της ουδετεροφιλίας²³⁴.

Ξένοι παρατηρητές εξέφραζαν την άποψη πως αν και οι εκλογές δεν ήταν μια ξεκάθαρη αναμέτρηση μεταξύ αμερικανόφιλων και αντιαμερικανών, εν τούτοις η ψήφος του εκλογικού σώματος καθορίστηκε και από τον προσανατολισμό των αντιμαχόμενων παρατάξεων στο ζήτημα αυτό. Με βάση την παραδοχή αυτή, τεκμαίρουν ότι το 48% των Ελλήνων υπερψήφισε τα κόμματα που υποστηρίζουν την προοπτική της «*ίσης φιλίας*» και μιας ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής. Και με έκπληξη διαπιστώνουν ότι, παρά το ύψος της χορηγηθείσης βοήθειας προς την Ελλάδα, οι ΗΠΑ «*μόλις και μετά βίας*» κατάφεραν να κρατήσουν στην εξουσία μια αμερικανόφιλη κυβέρνηση. Ως κυριότερη απόδειξη της αποτυχίας της αμερικανικής πολιτικής έναντι της Ελλάδας προβάλλεται «*η επιστροφή των κομμουνιστών εις την αξιοπρεπή Ελληνικήν πολιτικήν οικογένειαν και η προθυμία των μη κομμουνιστών να συνεργασθούν μετ’ αυτών...*». Το άρθρο καταλήγει με την υπόδειξη ως αιτίων για τον κλονισμό του αμερικανικού γοήτρου στην Ελλάδα, την αμερικανική στάση στο

φορά τη στάση των ΗΠΑ στο Κυπριακό και στην ελληνοτουρκική διένεξη. Και τονίζει: «*Αν οι Αμερικανοί αποφασίσουν να ερευνήσουν τα ιδικά των σφάλματα, δεν θα δυσκολευθούν να εξηγήσουν τις πραγματικές αφορμές του έναντί των σημερινού αισθήματος των Ελλήνων*», *Καθημερινή*, στήλη *Καθημερινά: Ελληνοαμερικανικά*, 4/3/1956.

²³¹ Τα *Νέα*, 21/2/1956, σελ.6.

²³² Τα *Νέα*, κύριο άρθρο: *Ακριβής Διαπίστωση*, 3/3/1956.

²³³ Τα *Νέα*, *Απ’ αυτούς εξαρτάται*, 24/2/1956. Και Τα *Νέα*, κύριο άρθρο: *Το καθήκον των*, 25/2/1956.

²³⁴ *Αυγή*, 2/3/1956.

Κυπριακού, αλλά και τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στη χώρα, και ειδικότερα τη φτώχεια που μαστιίζει το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού²³⁵.

Η Washington Post δημοσιεύει άρθρο υπό τον εύγλωττο τίτλο «*Γιατί μας σιχαίνονται οι Έλληνες*», όπου συνοψίζει τα αίτια του ελληνικού αντιαμερικανισμού στην αμερικανική πολιτική στο Κυπριακό, το θεσμό της ετεροδικίας, τον προκλητικό τρόπο διαβίωσης²³⁶ και συμπεριφοράς των εν Ελλάδι Αμερικανών, καθώς και τις υψηλές στρατιωτικές δαπάνες που βαρύνουν τον ελληνικό προϋπολογισμό. Και το άρθρο καταλήγει ότι η αμερικανική πολιτική διευκολύνει τη διάδοση της σοβιετικής προπαγάνδας «*Οι Ρώσοι δεν κάνουν προπαγάνδα. Δεν υπάρχει λόγος. Οι Αμερικανοί κάνουν για δικό τους λογαριασμό*»²³⁷.

Και στις επόμενες βουλευτικές εκλογές, του 1958, το αντινατοϊκό πνεύμα είναι διάχυτο και επηρεάζει τις εξαγγελίες των κομμάτων και τη μεταξύ τους αντιπαράθεση. Είναι ενδεικτικό, όπως αναφέρει ο Θ. Κουλουμπής, ότι η ΕΡΕ, παρά τον σαφή φιλοατλαντισμό της, απέφυγε να ξεκαθαρίσει προεκλογικά τη θέση της για το ζήτημα της εγκατάστασης αμερικάνικων πυρηνικών βάσεων στην Ελλάδα²³⁸.

Ο κεντρώος τύπος προέβαλε ως διακύβευμα των εκλογών την επανάκτηση της εθνικής ανεξαρτησίας και παρουσίαζε το Κόμμα των Φιλελευθέρων ως εγγυητή της. Το σύνθημα των Φιλελευθέρων, «*Ψηφίσατε Ελληνικά*», είχε, σύμφωνα με *Τα Νέα*, βαθύτατη απήχηση στην κοινή γνώμη και σηματοδοτούσε το τέλος της ανοχής απέναντι στην πολιτική της υποτέλειας. Υπό το πρίσμα αυτό, προβάλλονται από τον κεντρώο τύπο οι θέσεις των Φιλελευθέρων σύμφωνα με τις οποίες το κόμμα τους θα μετατρέψει την πολιτική της υποτέλειας σε περήφανη και ισότιμη συνεργασία, που δεν θα αποκλείει τις οικονομικές και πολιτιστικές σχέσεις με τον υπόλοιπο κόσμο. Όσον αφορά το θέμα των βάσεων, η εφημερίδα επικροτεί τη δέσμευση των Φιλελευθέρων ότι δεν πρόκειται να δεχθούν συζήτηση για το θέμα αυτό αν δεν εφαρμοστεί στην πράξη η αρχή της συμμαχικής αλληλεγγύης, αν δεν αναγνωρισθεί η

²³⁵ Πρόκειται για το περιοδικό «*Νέα των Ηνωμένων Πολιτειών και Παγκόσμιος Έκθεσις*», αναδημοσιεύεται από *Τα Νέα*, 1/3/1956, σελ.6.

²³⁶ Το άρθρο δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στις μισθολογικές ανισότητες Ελλήνων και Αμερικανών και τονίζει ότι μια Αμερικανίδα στενογράφος στην Ελλάδα αμείβεται με μισθό 5000 δολ. το μήνα, ποσό που συνυπολογίζεται στην αμερικάνικη βοήθεια και είναι τριπλάσιο του μισθού ενός Έλληνα στρατιγού.

²³⁷ Πρόκειται για άρθρο του Ντρίου Πήρσον στην *Washington Post*. Αναδημοσιεύεται από την *Αυγή*, 27/6/1956.

²³⁸ Th. Couloumbis, ό. π., σελ. 119, 131. Για παράδειγμα, η ΕΡΕ, παρά την αφοσίωσή της στο ΝΑΤΟ, απέφυγε να ξεκαθαρίσει προεκλογικά τη θέση της για το ζήτημα της εγκατάστασης αμερικάνικων πυρηνικών βάσεων στην Ελλάδα.

ισότιμη θέση της Ελλάδας μεταξύ των Συμμάχων και δεν ικανοποιηθεί το αίτημα του Κυπριακού²³⁹.

Μαχητική υπήρξε η αντίδραση του κεντρώου τύπου στις δηλώσεις Αμερικανού αξιωματούχου (του απεσταλμένου της Επιτροπής Οικονομικής Βοηθείας του Κογκρέσου, Άρμους), οι οποίες αμφισβητούσαν το φιλοατλαντισμό του Κόμματος των Φιλελευθέρων και τον εθνικόφρονα χαρακτήρα του. *Τα Νέα* υπερασπίζονται τον «εθνικό» τους ρόλο, ενώ χαρακτηρίσαν ως εν γένει ανεπίτρεπτη τη στάση του Αμερικανού αξιωματούχου. Απέκρουσαν επίσης τις αιτιάσεις που εκείνος διατύπωσε για το ρόλο του ελληνικού τύπου στην έξαρση του Κυπριακού ζητήματος²⁴⁰.

Παράλληλα, όσον αφορά τις εκλογές του 1958, *Τα Νέα* στις ανταποκρίσεις τους καταγράφουν έντονο διεθνές ενδιαφέρον για το αποτέλεσμα τους και προειδοποιούν τους αναγνώστες τους ότι η Ουάσινγκτον φοβάται μήπως από τις εκλογές προκύψει κυβέρνηση που δεν θα είναι πρόθυμη να εκτελεί τα «*θελήματα*» της δυτικής συμμαχίας. Και προσθέτουν ότι έως τότε η αμερικανική κυβέρνηση ήταν απόλυτα ικανοποιημένη από την πειθήνια στάση των ελληνικών κυβερνήσεων «*παρά το γεγονός ότι βασικά ελληνικά συμφέροντα συνεπιέσθησαν μέχρις αποπνιγμού, το δε ελληνικόν γόητρον υπέστη αλεπαλλήλους εξευτελισμούς...*»²⁴¹. Ο κεντρώος χώρος προβάλλει και αυτός με τη σειρά του ως διακύβευμα των εκλογών την αλλαγή εξωτερικής πολιτικής και την αντικατάσταση των σχέσεων υποτέλειας με σχέσεις ισοτιμίας.

Επιπλέον, τα έντυπα αυτού του χώρου στρέφονται κατά του αγγλικού και του αμερικανικού τύπου κάνοντας λόγο για συστηματική προσπάθεια επηρεασμού των Ελλήνων ψηφοφόρων μέσα από την προπαγάνδα περί αναγκαιότητας κυβερνητικής ομοιογένειας και σταθερότητας στην Ελλάδα. Στην όλη προσπάθεια που χαρακτηρίζεται ως απαράδεκτη, καταλογίζεται εμφανής προκατάληψη υπέρ της ΕΡΕ²⁴². Οι αναλύσεις του ξένου τύπου κατά της απλής αναλογικής απορρίπτονται με το επιχείρημα ότι η γνήσια δημοκρατία επιβάλλει την εκπροσώπηση στην κυβέρνηση περισσότερων του ενός ιδεολογικών ρευμάτων²⁴³. Ανάλογες θέσεις σχετικά με την προκατάληψη των Αμερικανών υπέρ του πλειοψηφικού συστήματος είχε

²³⁹ *Τα Νέα*, 2/4/1958.

²⁴⁰ *Τα Νέα*, 9/3/1957.

²⁴¹ *Τα Νέα*, 9/5/1958.

²⁴² *Τα Νέα*, 10/4/1958.

²⁴³ *Τα Νέα*, 11/3/1958.

υποστηρίζει, τα προηγούμενα χρόνια, η Αριστερά. Στην επιβολή του πλειοψηφικού, την οποία θεωρούσε μέσο εξυπηρέτησης αντιδραστικών στόχων, απέδιδε την απόλυτη διάσταση κυβέρνησης και λαού²⁴⁴.

Ένα ενδιαφέρον στιγμιότυπο από την προεκλογική περίοδο του 1958, ενδεικτικό για τις διαθέσεις της κοινής γνώμης και πέραν της Αριστεράς, μάς μεταφέρουν τα *Νέα*. Κατά τη διάρκεια, λοιπόν, της κεντρικής προεκλογικής συγκέντρωσης της ΕΚ κι ενώ ο Γ. Παπανδρέου έχει ήδη ασκήσει κριτική στην πολιτική της ΕΣΣΔ δηλώνει ότι θα επικρίνει και τους «συμμάχους». Και ο κόσμος σχολιάζει: «-Δόξα Σοι ο Θεός! -Επί τέλους! -Να τους τα ψάλλη και στους Αμερικανούς!». Ο Ψαθάς μάλιστα αναφέρει ότι ο κόσμος δεν έμεινε τελικά ικανοποιημένος από τη «συγκρατημένη γλώσσα» του Γ. Παπανδρέου και περιγράφει την αντιαμερικανική στάση του πλήθους ως ανεξάρτητη από «τις οποιεσδήποτε ιδεολογικές ροπές». Και τονίζει ότι δε θα έπρεπε να παρερμηνεύσουν οι ΗΠΑ την ψήφο προς την ΕΡΕ ως φιλοαμερικανική επισημαίνοντας ότι η ψήφος αυτή είναι αντισοβιετική και μόνο²⁴⁵.

Αλλά και η φιλοκυβερνητική *Καθημερινή* υποστηρίζει ότι η εκλογική επιτυχία της Αριστεράς, που απέσπασε ποσοστό 25% δε θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως αποδοκιμασία της κυβέρνησης Καραμανλή, αλλά ως αποδοκιμασία της αμερικάνικης εξωτερικής πολιτικής²⁴⁶. Στο ζήτημα αυτό, παρεμβαίνει και η Ιερά Σύνοδος, η οποία εκφράζει την έντονη ανησυχία της για την εκλογική επίδοση της Αριστεράς και κάνει λόγο για «απαράδεκτον εκτροπήν». Υποστηρίζει, όμως, ότι η «σκληρότητα» της Δύσης έναντι της Ελλάδας στην υπόθεση του Κυπριακού υπήρξε σημαντικός παράγοντας στη διαμόρφωση αυτού του αποτελέσματος²⁴⁷.

Στο πλαίσιο της κριτικής της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ, και οι αμερικανικές εκλογές, αποκτούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον ελληνικό τύπο. Με αφορμή τις εκλογές του 1958 για το Κογκρέσσο, η *Καθημερινή* με εμφανή ικανοποίηση κάνει λόγο για «βαρειά, πικρή αποδοκιμασία των Αμερικανών από τους Αμερικανούς» και επιχαίρει: «Μας καταλογίζουν εμάς τους Ευρωπαίους ότι δεν αναγνωρίζουμε την ορθότητα της πολιτικής των, την λογικήν των αποφάσεών των...Δεν

²⁴⁴ *Αυγή*, 16/3/1955, σελ.3.

²⁴⁵ *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Οι Φίλοι μας*, 15/5/1958.

²⁴⁶ *Καθημερινά*, στήλη *Επίκαιρα: Τα ίδια*, 25/5/1958. Και *Καθημερινή*, στήλη *Καθημερινά: Τρεις αλήθειαι*: «η δύναμις της ΕΔΑ ηνυξήθη, διά πλείστους, βεβαίως, λόγους, αλλά και ως ένδειξιν διαμαρτυρίας κατά της Δύσεως...», 14/5/1958. *Καθημερινή*, *Οι αριθμοί και τα πράγματα χωρίς φόβον*, 30/5/1958. *Καθημερινή*, 12/7/1958.

²⁴⁷ *Εκκλησία, Εθνική Ανάγκη*, αρ.13, 1/7/1958, σελ.261.

αναγνωρίζομε και δεν αντιλαμβανόμεθα εμείς οι μικροί και ασήμαντοι τον λόγο της πολιτικής των ελιγμών, της τουρκοφιλίας και του μισελληνισμού. Δεν αναγνωρίζομε και δεν είμαστε μόνοι...δεν αναγνωρίζουν τους σημερινούς ηγέτας της Αμερικής ούτε οι εχθροί ούτε οι φίλοι ούτε οι συμπολίται ούτε οι σύμμαχοι ούτε οι αντίπαλοι. Εκλογές σε όλον τον κόσμο να είχαν κάνει, θα είχαν βρεθή προ των ιδίων ακριβώς αποτελεσμάτων»²⁴⁸.

5.3.7. Τα όρια της ανεξαρτησίας: η περίπτωση της ετεροδικίας

Στο σημείο αυτό, είναι χρήσιμο να κάνουμε μια μικρή, αλλά διαφωτιστική παρέκβαση, προκειμένου να εξετάσουμε ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο σ' αυτόν τον περί ανεξαρτησίας λόγο. Το ζήτημα που θα μας απασχολήσει είναι αυτό της ετεροδικίας, στην αποτίμηση του οποίου συγκλίνει όλο το φάσμα του τύπου. Το πρόβλημα της ετεροδικίας δεν είναι απλώς ένα θεσμικό ή νομικό ζήτημα, αλλά συνιστά ένα πρόσφορο πεδίο για την εκδήλωση αντιαμερικανικών αισθημάτων και συμπυκνώνει μια σειρά αξιών, στάσεων και αντιλήψεων σε ό, τι αφορά την πρόσληψη της παρουσίας και του ρόλου των Αμερικανών.

Το καθεστώς ετεροδικίας που είχε παραχωρηθεί με τη διμερή συμφωνία του 1953 για την εγκατάσταση αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων στην Ελλάδα²⁴⁹, εξασφάλιζε ασυλία για το σύνολο των Αμερικανών που συνδέονταν με τις βάσεις και είχε προκαλέσει τις επικρίσεις τόσο της αντιπολίτευσης όσο και του νομικού κόσμου. Οι ίδιοι οι Αμερικανοί *«αναγνώριζαν ότι στην Ελλάδα απολάμβαναν καθεστώς πλήρους ασυλίας, ανάλογο του οποίου δε διέθεταν σε οποιαδήποτε άλλη χώρα»²⁵⁰.*

Σε συζήτηση που προκάλεσε στη Βουλή για το θέμα (22/6/1956), ο βουλευτής Γρ. Παπαστεργίου δηλώνει ότι η ετεροδικία προσβάλλει τον πατριωτισμό και την αξιοπρέπεια όλων των Ελλήνων, ενώ υποστηρίζει ότι οι εν Ελλάδι Αμερικανοί αποτελούσαν τον *«μεγαλύτερον δημόσιον κίνδυνον»*. Εφιστά την προσοχή στο γεγονός ότι η ετεροδικία συνιστά περιορισμό της εθνικής κυριαρχίας στην πράξη, καθώς η δυνατότητα απονομής δικαιοσύνης και τιμωρίας των παραβάσεων του νόμου αποτελεί *«θεμελιώδη»* διάσταση της έννοιας της κυριαρχίας²⁵¹.

²⁴⁸ Καθημερινή, Στήλη Επίκαιρα: Αποτυχία, 7/11/1958.

²⁴⁹ Γ. Γιαννιλόπουλος, ό. π., σελ.307

²⁵⁰ Ι. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι Εταίροι*, ό. π., σελ. 217-218.

²⁵¹ Αγόρευση Γ. Παπαστεργίου, Επίσημα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 22/6/1956.

Στην ίδια συνεδρίαση, ο Γ. Παπανδρέου υποστηρίζει την κατάργηση της ετεροδικίας με το επιχείρημα ότι έχουν ξεπεραστεί προ πολλού οι συνθήκες που την επέβαλαν λόγω της δυσχερούς, και διαπραγματευτικά, θέσης του ελληνικού κράτους κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου. Προσθέτει επίσης ότι η διατήρησή της αντιστρατεύεται την έννοια της ισοτιμίας στο πλαίσιο της Ατλαντικής Συμμαχίας. Και διακηρύσσει: «Δεν είμεθα δορυφόροι. Είμεθα ηθικώς ομότιμοι σύμμαχοι»²⁵². Σε ανάλογη συζήτηση που πραγματοποιήθηκε στη Βουλή τον επόμενο χρόνο (1957), ο Γ. Παπανδρέου υποστηρίζει ότι η μη αποκατάσταση της ελληνικής κρατικής κυριαρχίας, μέσω της κατάργησης της ετεροδικίας, θέτει υπό αμφισβήτηση την «υπερτάτην ηθικήν εννοίαν του ελευθέρου κόσμου». Στην ανάλυσή του, οι σχέσεις υποτέλειας χαρακτηρίζουν τον κόσμο του «παραπετάσματος», ενώ ο ελεύθερος κόσμος προσδιορίζεται ή πρέπει να προσδιορίζεται από τον σεβασμό της «ηθικής ομοτιμίας»²⁵³. Από την πλευρά του, ο Ηλ. Ηλιού παρατηρεί ότι η μορφή που έχει πάρει η ετεροδικία στην περίπτωση της Ελλάδας μαρτυρά τον «εθισμόν» της χώρας στην υποτέλεια²⁵⁴, ενώ διευκρινίζει ότι η υποτέλεια αποτελεί «σύμπτωμα» και όχι το πρόβλημα καθεαυτό²⁵⁵.

Ακόμη και ο φιλοκυβερνητικός και φιλοαμερικανικός τύπος αναγνώριζε κατά καιρούς ότι η αγανάκτηση της ελληνικής κοινής γνώμης ήταν δικαιολογημένη, καθώς δε γίνονταν σεβαστά τα ελληνικά κυριαρχικά δικαιώματα, με αποτέλεσμα να θίγεται η εθνική αξιοπρέπεια²⁵⁶. Το πλέον έγκυρο έντυπο της ελληνικής Δεξιάς, η *Καθημερινή* αν και εκκινεί από μετριοπαθείς τοποθετήσεις προβάλλοντας το επιχείρημα ότι η διατήρηση της ετεροδικίας είναι επιζήμια για τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις, εκφράζει και αυτή τη δυσaréσκεια της για τη διατήρηση αυτού του θεσμού²⁵⁷ και επισημαίνει πως απαιτείται αναθεώρηση των σχετικών συμφωνιών²⁵⁸. Δε διστάζει μάλιστα να χαρακτηρίσει την ετεροδικία «απαράδεκτο προνόμιο»²⁵⁹, «αίσχος»²⁶⁰ και «μία ηθικής τάξεως ανωμαλία, διά την

²⁵² Αγόρευση Γ. Παπανδρέου, Επίσημα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 22/6/1956.

²⁵³ Αγόρευση Γ. Παπανδρέου, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Έκτακτη Σύνοδος, Ειδική Επιτροπή του άρθρου 35 του Συντάγματος, 6/6/1957.

²⁵⁴ Αγόρευση Ηλία Ηλιού, Επίσημα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 22/6/1956.

²⁵⁵ Αγόρευση Ηλία Ηλιού, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Έκτακτη Σύνοδος, Ειδική Επιτροπή του άρθρου 35 του Συντάγματος, 6/6/1957.

²⁵⁶ *Καθημερινή*, 24/7/1955.

²⁵⁷ *Καθημερινή*, 20/6/1957, *Καθημερινή*, 2/9/1955, *Καθημερινή*, 8/6/1956, *Καθημερινή*, 22/5/1957.

²⁵⁸ *Καθημερινή*, 15/5/1955. Και *Απογευματινή*, 11/11/1955, σελ.6. Και *Τα Νέα*, 30/7/1955.

²⁵⁹ *Καθημερινή*, 10/11/1955. Και *Τα Νέα*, 22/10/1956.

οποίαν δεν ήτο δυνατόν να υπάρξει καμμία δικαιολογία»²⁶¹. Τονίζει επίσης πως ο ελληνικός λαός, ο οποίος «ξέρει περισσότερα πράγματα από όσα νομίζει η εν Ελλάδι αμερικανική προπαγάνδα», απαιτεί την κατάργησή της²⁶². Υποδεικνύει μάλιστα ότι ακόμη και αν η αμερικάνικη κυβέρνηση δεν προβεί στις απαιτούμενες ενέργειες, η ελληνική κυβέρνηση οφείλει «να καταγγείλη την επαίσχυντον σύμβαση, η οποία κατήντησεν ασυδότους και τους σκύλους ακόμη των Αμερικανών»²⁶³. Ξεκαθαρίζει μάλιστα ότι ζητούμενο είναι η κατάργηση του θεσμού και όχι η αναζήτηση τρόπων συμβιβασμού της ετεροδικίας με τα ελληνικά κυριαρχικά δικαιώματα.

Επίσης, η *Καθημερινή* προειδοποιεί ότι αν δε ληφθούν οι σχετικές πρωτοβουλίες για την κατάργησή της, η ετεροδικία θα καταργηθεί εκ των πραγμάτων γιατί οι Έλληνες πολίτες θα αναγκασθούν να καταφύγουν στην αυτοδικία²⁶⁴, και μάλιστα «ορθότατα» θα πράξουν²⁶⁵. Και επισημαίνει ότι η ετεροδικία θα πρέπει να συμπεριληφθεί σε έναν κατάλογο που θα μπορούσε να φανεί πολύ χρήσιμος στους Αμερικανούς, καθώς θα περιλαμβάνει όλους τους παράγοντες που οξύνουν τον ελληνικό αντιαμερικανισμό και αντί «όλος ο κόσμος να τους ευγνωμονεί, όλως τουναντίον καταφέρεται εναντίον των»²⁶⁶.

Είναι χαρακτηριστικό ότι και η αμερικάνικη πρεσβεία στην Αθήνα συμμεριζόταν αυτήν την εκτίμηση της *Καθημερινής* και προειδοποιούσε στις εκθέσεις της για τις επιπλοκές που θα μπορούσαν να προκύψουν τόσο για την κυβέρνηση όσο και για τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα των ΗΠΑ στη χώρα. Για να προλάβει αυτό το ενδεχόμενο, η πρεσβεία πρότεινε την επανεξέταση του καθεστώτος της ετεροδικίας και επιδόθηκε σε εκστρατεία δημοσίων σχέσεων προς τους συντάκτες του αθηναϊκού τύπου για να ρίξουν τους τόνους της διαμαρτυρίας τους²⁶⁷.

Παρατηρούμε ότι η ετεροδικία ενεργοποιεί τα αντιαμερικανικά αισθήματα του δεξιού τύπου, καθώς έρχεται σε σύγκρουση με την έννοια του έθνους, η οποία τοποθετείται υπεράνω όλων. Στο σύστημα των μεταφορών, η ετεροδικία συχνά

²⁶⁰ *Καθημερινή*, 11/11/1955. Και *Τα Νέα*, 13/10/1955.

²⁶¹ *Καθημερινή*, 12/11/1955.

²⁶² *Καθημερινή*, 25/9/1955.

²⁶³ *Καθημερινή*, 15/10/1955.

²⁶⁴ *Καθημερινή*, 23/9/1955. Ο τύπος καταγράφει διάφορες συμπλοκές Ελλήνων πολιτών με Αμερικανούς που παραβίασαν ελληνικούς νόμους ή τους κοινωνικά αποδεκτούς κανόνες συμπεριφοράς, Αυγή, 2/10/1956, Αυγή, 20/10/1956: «Στην οδό Πατησίων Αμερικανοί ναύτες εκακοποίησαν δυο αστυνομικούς γιατί τους εμπόδισαν να κλέψουν. Το πλήθος θέλησε να τους λυντσάρη. Απ' αφορμή το γεγονός αυτό σημειώθηκαν αυθόρμητες αντιαμερικανικές εκδηλώσεις, που έτειναν να προσλάβουν την μορφή μεγάλης διαδηλώσεως».

²⁶⁵ *Καθημερινή*, 27/6/1956, *Καθημερινή*, 24/8/1956.

²⁶⁶ *Καθημερινή*, 23/8/1956.

²⁶⁷ Ι. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι Εταίροι*, ό. π., σελ.219.

παρομοιάζεται με πληγή στο σώμα του έθνους. Αυτό που θίγεται με την ετεροδικία είναι η «εθνική τιμή» και «υπερηφάνεια», καθώς και η ηθική τάξη²⁶⁸. Όπως υποστηρίζει και η φειδωλή σε αντιαμερικανικές αιχμές *Απογευματινή*, με την ετεροδικία η «εθνική φιλοτιμία» τραυματίζεται «καιρίως», λόγω της άνισης μεταχείρισης της Ελλάδας σε σχέση με τις άλλες συμμαχικές χώρες²⁶⁹.

Ωστόσο, παρά την αυστηρή κριτική, τα δεξιά έντυπα, στην προσπάθειά τους να κατευνάσουν την κοινή γνώμη, αποφεύγουν το συγκινησιακό στοιχείο στις περιγραφές κρουσμάτων βίας με δράστες Αμερικανούς, τάση που συναντάμε κατά κόρον στον αριστερό τύπο. Εν τούτοις, υπάρχουν περιστατικά που ενεργοποιούν το θυμικό ακόμη και της *Καθημερινής*, όπως στο ακόλουθο επεισόδιο, όπου ένας Αμερικανός λοχίας στην Κρήτη, αφού διαμέλισε με το αυτοκίνητό του έναν Έλληνα, πέταξε προς το εξαγριωμένο πλήθος το πορτοφόλι του. Η εφημερίδα θα κάνει λόγο για «ύβρη» τονίζοντας ότι οι Αμερικανοί αγνοούν τον χαρακτήρα των Ελλήνων²⁷⁰. Για το ίδιο περιστατικό, η *Αυγή* σχολιάζει ότι αυτή η αντίληψη των Αμερικανών για τους Έλληνες, «ότι δηλαδή ανταλλάσσουν την αξιοπρέπεια και το αίμα τους με μερικά δολάρια!», οφείλεται στην πολιτική υποτέλειας των ελληνικών κυβερνήσεων²⁷¹.

Είναι επίσης ενδιαφέρον το πως ο δεξιός τύπος αξιοποιεί ορισμένα 'διδασκτικά' περιστατικά από το εξωτερικό και μάλιστα τα δημοσιεύει στην πρώτη σελίδα προκειμένου να αποδοκιμάσει έμμεσα το καθεστώς της ετεροδικίας. Ένα τέτοιο πρωτοσέλιδο αναφέρεται σε αντιαμερικανικές εκδηλώσεις στη Φορμόζα που προκλήθηκαν μετά το φόνο ενός ντόπιου από Αμερικανό²⁷². Με αφορμή αυτό, η *Καθημερινή* απευθύνει μια έμμεση προειδοποίηση στους Αμερικανούς σε ό, τι αφορά την ελληνική περίπτωση. Το βασικό της επιχείρημα είναι ότι ο θεσμός της ετεροδικίας δημιουργεί στους λαούς την εντύπωση ότι βρίσκονται κάτω από αμερικανική κατοχή. Στη συνέχεια, συγκρίνει τη Φορμόζα με την Ελλάδα ως προς το είδος της σχέσης τους με τις ΗΠΑ για να τονίσει την ανάγκη διαφορετικής μεταχείρισης: «Εάν σκεφθούν δε ότι εις την Φορμόζαν, μίαν νήσον, η οποία είναι ελευθέρα και διατρέφεται χάρις εις αυτούς, ο λαός εστράφη απροκαλύπτως εναντίον των, θα αντιληφθούν, ίσως, τι είναι δυνατόν να τους συμβή εις άλλας χώρας όπου

²⁶⁸ *Καθημερινή*, 23/6/1956, σελ.6.

²⁶⁹ *Απογευματινή*, 11/11/1955, σελ.6

²⁷⁰ *Καθημερινή*, 27/6/1956.

²⁷¹ *Αυγή*, 27/6/1956, σελ.5.

²⁷² *Καθημερινή*, 25/5/1957.

ισχύει η ετεροδικία και όπου οι λαοί όχι μόνον δεν έχουν την εντύπωση ότι οφείλουν τα πάντα εις τας Ηνωμένας Πολιτείας, αλλ' αντιθέτως ότι είναι πιστωταί της-εις αίμα»²⁷³.

Αλλά και *Τα Νέα* αφιερώνουν κύριο άρθρο τους στο παραπάνω θέμα επισημαίνοντας κάτι ανάλογο και δίνοντας έμφαση στον ψυχολογικό παράγοντα και στον έντονο αντίκτυπο που προκαλείται στην ελληνική κοινή γνώμη από τις προστριβές που προκύπτουν στην καθημερινότητα στο πλαίσιο της συνύπαρξης Ελλήνων και Αμερικανών²⁷⁴. Και στον κεντρώο χώρο, η ετεροδικία προβάλλεται ως «σοβαρά ανωμαλία ηθικής πρωτίστως τάξεως» και επισημαίνεται ότι η Ελλάδα υφίσταται ένα καθεστώς το οποίο δεν ισχύει για τα υπόλοιπα μέλη του ΝΑΤΟ θέτοντας έτσι την Ελλάδα σε κατώτερη μοίρα έναντι των Συμμάχων²⁷⁵. Ο Δ. Ψαθάς αφιερώνει αρκετά χρονογραφήματά του στο θέμα και εκφράζει την απορία «πως τόσα χρόνια, νικηταί εμείς του πολέμου, δεχτήκαμε και ανεχόμαστε κάτι που θα έθιγε το φιλότιμο και αυτών των Κάφρων της Κεντρώας Αφρικής»²⁷⁶. Επίσης τονίζει ότι η κατάργηση της ετεροδικίας αποτελεί βασική προϋπόθεση για οποιαδήποτε προσπάθεια αποκατάστασης της εθνικής αξιοπρέπειας²⁷⁷. Είναι πάντως ενδιαφέρον πως η αντίδραση του τύπου γίνεται πιο έντονη όταν ο Αμερικανός δράστης είναι «νέγρος»²⁷⁸ ή γένους θηλυκού: «Μας δέρνουν τώρα και οι γυναίκες τους...»²⁷⁹.

Έντονα καταγγελτικός, αλλά και συναισθηματικά φορτισμένος δίνοντας έμφαση στην ανθρώπινη πλευρά²⁸⁰ είναι ο λόγος του αριστερού τύπου σε σχέση με την ετεροδικία. Η *Αυγή* μάλιστα προσφέρει τον ακόλουθο εκλαϊκευμένο ορισμό της ετεροδικίας «Ετεροδικία θα πει να σκοτώνεις τον Έλληνα (σύ ο 'σύμμαχος') και να μην παθαίνεις τίποτα-μάλλον να ζητάς και τα ρέστα»²⁸¹. Μια σειρά περιστατικών που εμπίπτουν στην ετεροδικία, κυρίως θανατηφόρα τροχαία με δράστες Αμερικανούς και θύματα Έλληνες, με την έντονη συγκινησιακή φόρτιση που αναπόφευκτα κουβαλούν,

²⁷³ *Καθημερινή*, 26/5/1957. Ανάλογα «διδασκτικά» σχόλια με αφορμή την περίπτωση της Φορμόζας δημοσιεύουν και *Τα Νέα*, 25/5/1957: «αν δεν καταργηθή αμέσως το μισητόν καθεστώς της ετεροδικίας και δεν ληφθούν μέτρα ώστε η ζωή και η κοινωνική συμπεριφορά των ευημερούντων Αμερικανών της Φορμόζας να μην αποτελή μόνιμον πρόκλησιν διά τους κατοίκους της μεγαλονήσου...». Ανάλογα δημοσιεύματα για αντιαμερικανικές διαδηλώσεις με αφορμή την ετεροδικία και στις Φιλιππίνες, *Τα Νέα*, 20/7/1957.

²⁷⁴ *Τα Νέα*, 26/10/1956

²⁷⁵ *Τα Νέα*, 7/9/1956.

²⁷⁶ *Τα Νέα*, 11/11/1955, *Τα Νέα*, 3/6/1957.

²⁷⁷ *Τα Νέα*, 13/10/1955. Και *Τα Νέα*, 21/5/1956, *Τα Νέα*, 24/5/1956, *Τα Νέα*, 25/5/1956.

²⁷⁸ *Τα Νέα*, 15/10/1956.

²⁷⁹ *Αυγή*, 12/8/1955.

²⁸⁰ *Αυγή*, 13/5/1955, *Αυγή*, 23/7/1955.

²⁸¹ *Τα Νέα*, 6/2/1957

τροφοδοτούν ένα λόγο αγανάκτησης για την απώλεια της ανεξαρτησίας²⁸². Η *Αυγή* υποστηρίζει ότι οι Αμερικανοί οδηγοί έχουν εξελιχθεί σε μάστιγα για την ελληνική πρωτεύουσα, με αποτέλεσμα οι μανάδες να φωνάζουν στα παιδιά τους: «*Μη βγαίνεις στους δρόμους. Περνούν οι Αμερικανοί!*»²⁸³.

Αυτό που κάνει τους Αμερικάνους οδηγούς τόσο επικίνδυνους, σύμφωνα με τον αριστερό λόγο, είναι ότι έχουν μάθει να θεωρούν ότι η ζωή των Ελλήνων δεν έχει αξία: «*Και στα χρόνια, όποιος κατοχής, δεν περνούσε πάνω απ' τα κόκκαλά μας, καλά καθούμενα, ένα αυτοκίνητο με τόση βεβαιότητα απ' το φονιά πως δεν θα πάθει τίποτα... Από τριακόσιες, ίσως, χιλιάδες αυτοκίνητα στη χώρα μας, τα εκατό της ετεροδικίας αλωνίζουν με μανία, με πείσμα, με πρόθεση, λες, ανθρώπινα κόκκαλα, κάθε μέρα... Τ' αυτοκίνητά τους μας δίνουν την πιο μακάβρια και την πιο μπουμπουνιστή απόδειξη της συμμαχικής κατοχής τους, που σ' άλλους τομείς χάνεται στη θολούρα της επισημότητας...*»²⁸⁴. Εξάλλου, η έννοια του ανθρωπισμού θεωρείται ξένη προς τους Αμερικανούς οπότε η περιφρόνησή τους προς τη ζωή των Ελλήνων θεωρείται φυσικό επακόλουθο της νοοτροπίας και των αξιών τους²⁸⁵. Οι περιπτώσεις της ετεροδικίας, περιστατικά «*με ήρωες Αμερικανούς κατακτητές και θύματα Έλληνες ιθαγενείς*»²⁸⁶ ερμηνεύονται ως πράξεις ενός αλαζονικού στρατού κατοχής²⁸⁷. Και η *Αυγή* αναλαμβάνει να εκφράσει για μια ακόμη φορά τον γνήσιο πατριωτισμό και τη λαϊκή οργή²⁸⁸. Η εξέγερση κατά της ετεροδικίας, που θεωρείται η πλέον προκλητική καταπάτηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων του Λαού²⁸⁹, είναι «*εθνική*» υποχρέωση²⁹⁰.

Η παρακάτω αφήγηση από τη σύλληψη ενός 23χρονου σμηνίτη που σκότωσε σε τροχαίο μια ηλικιωμένη γυναίκα, είναι αποκαλυπτική για το πόσο η στάση των Αμερικανών δραστών εκλαμβάνεται ως προκλητικά αλαζονική: «*Στο τμήμα κάθισε αναιδέστατα σε μια καρέκλα, δίπλωσε τα πόδια του το ένα πάνω στ' άλλο, άναψε τσιγάρο κι άρχισε να διαμαρτύρεται για την αχαριστία του ελληνικού λαού...*». Η

²⁸² *Αυγή*, 22/6/1956, σελ.3.

²⁸³ *Αυγή*, 20/3/1955.

²⁸⁴ *Αυγή*, 21/9/1956, σελ.2. *Αυγή*, 5/10/1956.

²⁸⁵ *Αυγή*, 6/5/1956.

²⁸⁶ *Αυγή*, 25/8/1956, σελ.5.

²⁸⁷ *Αυγή*, 28/8/1956, σελ.5. Επισημαίνει μάλιστα τη διεθνή διάσταση αυτής της συμπεριφοράς «*Γιατί οι διάφορες χώρες ζητούν την απομάκρυνσή τους. Οι Αμερικανοί στρατιώται ήρωες συχνών επεισοδίων. Αρπαγές, κλοπές, επιθέσεις κατά γυναικών, φόντοι. Η συμπεριφορά αυτή υποσκάπτει την 'συμμαχική ενότητα'», *Αυγή*, 27/7/1956, σελ.3. Και *Αυγή*, 9/8/1955, σελ.3.*

²⁸⁸ *Αυγή*, 14/5/1955.

²⁸⁹ *Αυγή*, 16/6/1955.

²⁹⁰ *Αυγή*, 17/5/1955 «*Ξένο δικαστήριο σε ελληνικό έδαφος*». Και *Αυγή*, 18/5/1955, *Αυγή*, 1/6/1955, σελ.3, *Αυγή*, 29/6/1955.

πληροφορία ότι ο σμηνίτης συνοδευόταν από μια Ελληνίδα, η οποία εξαφανίστηκε μετά το συμβάν, σχολιάζεται από την εφημερίδα ως εξής «*Αυτήν έπρεπε να πιάσει ο λαός κι αυτηνής το όνομα να μαθευτεί στο πανελλήνιο*»²⁹¹. Η πιθανολογούμενη σχέση της με τον κατακτητή την παραδίδει στην περιφρόνηση του Έθνους.

Αλλά και ο ακόλουθος υποθετικός μονόλογος του δράστη ενός κρούσματος ετεροδικίας είναι αποκαλυπτικός για τα στερεότυπα σχετικά με την αλαζονική συμπεριφορά των Αμερικανών: «*-Εγώ; Ο Αφέντης σου...το Παρόν και το Μέλλον της Ελλάδας...Και με μισείς!...Ενώ είσαι δούλος και μπορώ να σε κόβω και να σε γδύνω όποτε και όπως θέλω, καμώνομαι, πως είσαι ...ανεξάρτητος...Σου επιτρέπω να λέγεσαι κράτος, ενώ είσαι αποικία και να λέγεσαι ελληνικό, ενώ είσαι αμερικανικό...Είμαι ο Κατακτητής σου*»²⁹².

Μέσα σε αυτό το φορτισμένο κλίμα, η πρόθεση των Αμερικανών να συστήσουν Αμερικάνικο στρατιωτικό δικαστήριο στην Ελλάδα για να δικάσει υποθέσεις ετεροδικίας γίνεται δεκτή ως μια ακόμη προσβολή σε βάρος της εθνικής ανεξαρτησίας και προκαλεί τη σύγκριση με την περίοδο της κατοχής²⁹³.

Ο θάνατος του στρατηγού Σαράφη, σε τροχαίο με υπαιτιότητα του Αμερικανού οδηγού, και η κηδεία του αποτελούν μια ιδιαίτερα φορτισμένη στιγμή στο κεφάλαιο της ετεροδικίας. Το γεγονός αποτυπώνεται στον αριστερό τύπο με έντονο συγκινησιακό φορτίο²⁹⁴, ενώ αποκτά αναπόφευκτα πολιτική διάσταση και οδηγεί στην έξαρση του αντιαμερικανικού λόγου. Η *Αυγή* αναλαμβάνει να εκφράσει το πληγωμένο εθνικό αίσθημα και ενοχοποιεί το θεσμό της ετεροδικίας για το θάνατο του Σαράφη²⁹⁵. Υποστηρίζει πως με το θάνατο αυτό δημιουργείται ένα «*βαθύ και αγεφύρωτο χάσμα με τους δράστας*» και τίθεται «*θέμα παρουσίας των Αμερικανών στην Ελλάδα*»²⁹⁶.

Και ο Βάρναλης, με έντονη συναισθηματική φόρτιση, κατατάσσει το Σαράφη στα θύματα της «*αμερικανοκρατίας*» και ξαναζωντανεύει τις οδυνηρότερες μνήμες της γερμανικής κατοχής: «*...μας σκοτώνουνε σα σκυλλιά...Το ίδιο μας νομίζανε, μας το λέγανε και μας σκοτώνανε σα σκυλλιά κ' οι Ναζήδες στ' αλησμόνητα χρόνια της δικιάς*

²⁹¹ *Αυγή*, 6/2/1957.

²⁹² *Αυγή*, 21/9/1956.

²⁹³ *Αυγή*, 28/5/1955.

²⁹⁴ «*...αν στο διάβα του κουρσάρου, που αλωνίζει εν ανέσει, οπουδήποτε τ' αρέσει πέση χιλιοτσακισμένη στις ασφάλτου την ποδιά, ενός Έθνους η καρδιά;*», *Αυγή*, 2/6/1957, σελ.3.

²⁹⁵ *Αυγή*, 1/6/1957. *Επιθεώρηση Τέχνης, Ο Στρατηγός Στέφανος Σαράφης*, τχ.30, Ιούνιος 1957, σελ.525-526.

²⁹⁶ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Ο Στρατηγός μας*, 2/6/1957.

των Κατοχής και της 'δικιάς' μας συνεργασίας...Κανένας λαός δεν το ανέχεται: ο τελευταίος ξένος γκάγκστερ να σκοτώνει αψήφιστα τον πρώτο πολίτη μιας χώρας. Το Σαράφη! Αλλά κι' ο πιο ασήμαντος πολίτης κάθε χώρας είναι πρώτος μπροστά στον καλύτερο ξένο»²⁹⁷.

Ο νεκρός αναδεικνύεται σε εθνικό σύμβολο. Η κηδεία του μετατρέπεται σε εκδήλωση αντιαμερικανισμού: «*Η κραυγή των μυριάδων του λαού: Κατάρα στους Αμερικανούς!*». Το γεγονός αυτό προβάλλεται από την Αριστερά ως απόδειξη της χρεωκοπίας της αμερικάνικης πολιτικής: «*Χρεωκόπησε σαν πολιτική περιφρονησεως των λαών και των πολιτισμών. Σαν πολιτική καταπατήσεως των θεσμών και των ελευθεριών των. Σαν πολιτική εθνικών ταπεινώσεων, βανδαλισμών και βαρβαροτήτων. Αυτό το 'σκύλλας γέννα', που πετάει ο κάθε Αμερικανός γκάγκστερ στα αιμόφυρτα θύματά του: από την Άπω Ανατολή ως τα ιερά της Ακροπόλεως, κι' ως τον ασπαίροντα αρχηγό της Εθνικής μας Ανιστάσεως, αυτό δεν το ανέχεται κανένα Έθνος. Ούτε οι Φορμοζιανοί του Τσαγκ Κάϊ Σεκ. Πολύ περισσότερο δεν το ανέχονται οι Έλληνες..δεν είναι μόνο θέμα ετεροδικίας. Είναι θέμα αμερικανοκρατίας...πρέπει να φύγουν από τη γη μας.*»²⁹⁸. Η σχετική επιχειρηματολογία αναδεικνύει, για μια ακόμη φορά, τη διαπλοκή του αντιιμπεριαλισμού με τον πατριωτικό λόγο και τον εθνικισμό στον αντιαμερικανικό λόγο της Αριστεράς.

Η ετεροδικία είναι ένα ακόμη ζήτημα το οποίο δίνει την ευκαιρία στην Αριστερά να αντιπαραθέσει το έθνος στην εθνοφοροσύνη και να διεκδικήσει για τον εαυτό της τον τίτλο του γνήσιου εκπροσώπου του έθνους. Η ετεροδικία είναι μία ακόμη απόδειξη της αντεθνικής δράσης της εθνοφοροσύνης²⁹⁹. Ο αριστερός λόγος αντιπαραθέτει στο νομοθετικό οικοδόμημα της εθνοφοροσύνης την «*τιμία, ελληνική και όχι προδοτική νομοθεσία*»³⁰⁰. Και με αφορμή το ζήτημα της ετεροδικίας, η Αριστερά αναδεικνύει το ζήτημα των ευρύτερων εξαρτήσεων της Ελλάδας από τον ξένο παράγοντα επιμένοντας στη διαπλοκή του κοινωνικού επιπέδου με το εθνικό³⁰¹.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, ο θεσμός της ετεροδικίας και η κριτική που προκαλεί είναι ιδιαίτερης σημασίας, καθώς οδηγεί σε μια διαπαραταξιακή ομολογία, ότι το ελληνικό κράτος δεν έχει πλήρη έλεγχο επί της ασκούμενης βίας στο εσωτερικό του ούτε και την εξουσία να απονείμει δικαιοσύνη για πράξεις βίας σε

²⁹⁷ *Αυγή*, 2/6/1957.

²⁹⁸ *Αυγή*, 4/6/1957. Επίσης, *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Το Έθνος Δεν Σκύβει*, 9/6/1957.

²⁹⁹ *Αυγή*, 6/2/1957.

³⁰⁰ *Αυγή*, 8/6/1957

³⁰¹ *Αυγή*, 15/4/1956

βάρος των πολιτών του. Το γεγονός αυτό συνιστά ούτως ή άλλως περιορισμό κυριαρχικών δικαιωμάτων και η ευθύνη αποδίδεται στις ΗΠΑ.

5.4. Το αίτημα της ανεξαρτησίας στη δεκαετία του '60

Στο επίπεδο του πολιτικού λόγου, από τα μέσα της δεκαετίας του 1950, στο πλαίσιο της αφήγησης της Αριστεράς για την απώλεια της ανεξαρτησίας και τον στιγματισμό ως ενόχων γι' αυτήν την απώλεια των Αμερικανών και της παράταξης των 'εθνικοφρόνων', προβάλλει το αίτημα της «Αλλαγής»³⁰², ένα αίτημα με πολιτικό, εθνικό και κοινωνικό περιεχόμενο. Σύμφωνα με την *Αυγή*, το βαθύτερο νόημα της Αλλαγής είναι «η αναστήλωση των κυριαρχικών του (του λαού) δικαιωμάτων-και η Ένωση της Κύπρου με την μητέρα Πατρίδα»³⁰³. Σε αυτό το σύστημα λόγου διατυπώνεται από την Αριστερά το σύνθημα «*Η Ελλάδα για την Ελλάδα!*»³⁰⁴. Στις σχετικές αναλύσεις, ως κατεξοχήν περιεχόμενο της Αλλαγής προβάλλεται η αποκατάσταση της εθνικής ανεξαρτησίας: «*Είναι καιρός να ξαναγίνει το Κράτος Ελληνικό. Να ξαναπάρη πίσω την εθνική του αυτοτέλεια και το 'πάτριον έδαφος'. Νάχει δικά του συμφέροντα και δικιά του ιστορία*»³⁰⁵.

Στη δεκαετία του '60 πλέον, αναδύεται στο εσωτερικό της ΕΚ μια κεντροαριστερή συνιστώσα, στην οποία ο Ανδρέας Παπανδρέου διαδραμάτιζε πρωταγωνιστικό ρόλο και έφερνε στο προσκήνιο τα ζητήματα της λαϊκής κυριαρχίας και της εθνικής ανεξαρτησίας συνδυάζοντας αντιιμπεριαλιστικά και λαϊκοδημοκρατικά στοιχεία. Σε ομιλία του στη Λάρισα (Απρίλιος 1965), Α. Παπανδρέου διατύπωσε για πρώτη φορά το σύνθημα «*Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες*», που θεωρείται η αφετηρία για τη συγκρότηση του κεντροαριστερού ρεύματος³⁰⁶. Σε αυτή τη βάση, διαμορφωνόταν ένας διάυλος επικοινωνίας με την ΕΔΑ, η οποία είχε συγκροτήσει από την πλευρά της έναν λαϊκοδημοκρατικό λόγο, στον οποίο είχαν συγχωνευθεί και στοιχεία ενός εθνικού λόγου³⁰⁷. Στο πλαίσιο αυτό, εγγράφεται και η έκφραση του αντιαμερικανισμού στη δεκαετία του '60.

³⁰² *Αυγή*, 8/4/1955. Και *Αυγή*, 31/5/1957, σειρά άρθρων του Ηλία Ηλιού με θέμα «*Η Υποτέλεια και η Αλλαγή*».

³⁰³ *Αυγή*, 20/4/1955.

³⁰⁴ *Αυγή*, 20/9/1955.

³⁰⁵ *Αυγή*, 26/4/1955.

³⁰⁶ Christos Lyrantzis, *Between Socialism and Populism: the Rise of the Panhellenic Socialist Movement*, διδακτορική Διατριβή, LSE 1983, σελ.51 και Ηλίας Νικολακόπουλος, ό. π., σελ.54.

³⁰⁷ Ανδρέας Πανταζόπουλος, ό. π., σελ.104-108, 120-126. Για τα λαϊκό-δημοκρατικά στοιχεία στο λόγο της ΕΔΑ και την προβληματική της εθνικής ανεξαρτησίας βλέπε και, Χριστόφορος Βερναρδάκης, Γιάννης Μαυρής, ό. π., σελ. 359.

Αναφερθήκαμε και σε άλλο σημείο στη συγκρότηση ενός ηγεμονικού εθνικού αφηγήματος από την Αριστερά την περίοδο αυτή, που αποτυπώνεται και στην πρόσληψη από το χώρο αυτό του έργου του Ελύτη *«Άξιον Εστί»*³⁰⁸. Στο σημείο αυτό παραθέτουμε ορισμένους στίχους του ποιήματος, αποσπάσματα του οποίου δημοσιεύονται για πρώτη φορά στην *Επιθεώρηση Τέχνης* το 1958: *«Έφτασαν ντυμένοι «φίλοι» αμέτρητες φορές οι εχθροί μου/τα παμπάλαια δώρα προσφέροντας./Και τα δώρα τους άλλα δεν ήτανε/παρά μόνον σίδερο και φωτιά./Στ' ανοιχτά που καρτέραγαν δάχτυλα/μόνον όπλα και σίδερα και φωτιά»*³⁰⁹, *«οι ίδιοι αυτοί που παinueάνε την καρτερία μου, από δέντρα και μάντρες πηδώντας, επατούσανε πρώτοι το πόδι αυτοί μες στη μέση της αυλής των προβάτων»*³¹⁰. Στη συνέχεια, θα σκιαγραφήσουμε τη διαπραγμάτευση της προβληματικής της εθνικής ανεξαρτησίας στο πλαίσιο της σύγκλισης των αφηγήσεων της Αριστεράς και του Κέντρου.

5.4.1 Όψεις της κεντροαριστερής δυναμικής

Η άνοδος της Ένωσης Κέντρου στην εξουσία είχε δημιουργήσει στο χώρο του Κέντρου, αλλά και της Αριστεράς, μία αίσθηση ευφορίας και αυξημένες προσδοκίες σχετικά με την ανάκτηση της εθνικής ανεξαρτησίας. Όπως επισημαίνει ο Ηλ. Νικολακόπουλος, η προσωπική ακτινοβολία του Γεωργίου Παπανδρέου που υπερέβαινε το χώρο της ΕΚ *«αντανακλούσε ένα ευρύτατα εμπεδωμένο αίτημα για ριζική αλλαγή του πολιτικού κλίματος, το οποίο εκτεινόταν στο σύνολο σχεδόν του πολιτικού φάσματος»*³¹¹. Το ακόλουθο απόσπασμα από τη *«Χαμένη Άνοιξη»* του Στρατή Τσίρκα, που αναφέρεται σε εκείνη την περίοδο, αποδίδει αυτή τη διάχυτη αίσθηση και προσδοκία αλλαγής: *«Ήρθε η εκλογική νίκη του Νοέμβρη κι έπειτα του Φλεβάρη. Κάτι θαμποχάραζε στον ορίζοντα. Οι πόρτες αργά και λίγο-λίγο άνοιγαν επιτέλους!», «Ένας αέρας ελευθερίας και δικαιοσύνης άρχισε να φυσάει...»*³¹².

Στις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης, ο Γ. Παπανδρέου προσδιορίζει, ως κατευθυντήριες γραμμές της εξωτερικής πολιτικής της ΕΚ, τη διατήρηση της συμμαχίας με τη Δύση, αλλά και την προώθηση της φιλίας με την Ανατολή, αποδίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στις σχέσεις καλής γειτονίας με τη Γιουγκοσλαβία και τον *«απόστολο της ειρήνης»* Τίτο, στην προσέγγιση με τη

³⁰⁸ Αντώνης Λιάκος, «Δεκαετία του '60: Η ιστορική συνείδηση και οι μύθοι της», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ. 95.

³⁰⁹ *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ.40, Απρίλιος 1958, σελ.167.

³¹⁰ Δημοσιεύεται στην *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ.73-74, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1961.

³¹¹ Ηλ. Νικολακόπουλος, ό. π., σελ.339.

³¹² Στρατής Τσίρκα, *Χαμένη Άνοιξη*, σελ. 11-12, 116.

Βουλγαρία και τους δεσμούς με τις αραβικές χώρες³¹³. Λίγους μήνες αργότερα, δηλώνει: «*Εκπληρούμεν εις ακέραιον τας συμμαχικάς μας υποχρεώσεις, αλλά και διεκδικούμεν εις ακέραιον τα εθνικά μας δικαιώματα*»³¹⁴.

Όσον αφορά την εξωτερική πολιτική και τις σχέσεις με τις ΗΠΑ, *Τα Νέα* δημοσιεύουν ένα εγκωμιαστικό άρθρο με τίτλο «*Άλλος αέρας*», όπου περιγράφεται με ενθουσιασμό η στάση του Γ. Παπανδρέου κατά την επίσκεψή του στις ΗΠΑ, ενώ δηλώνεται πως ως «*επιτέλους, η Ελλάδα απέκτησε φωνή και ξαναβρήκε τον εαυτό της*». Αν και το άρθρο δεν εκφράζει αισιοδοξία για την πορεία του Κυπριακού λόγω του αμαρτωλού, όπως το χαρακτηρίζει, παρελθόντος των Συμφωνιών της Ζυρίχης και της «*σκανδαλώδους*» υποστήριξης των Αγγλοαμερικανών προς τους Τούρκους, επιδοκιμάζει τους χειρισμούς της κυβέρνησης γιατί αποκαθιστούν τη χαμένη εθνική αξιοπρέπεια: «*απ' την ημέρα που βρίσκεται στην εξουσία η κυβέρνηση του Κέντρου, άλλαξε ο αέρας και οι σύμμαχοι αρχίζουν να καταλαβαίνουν-και θα το καταλάβουν ελπίζουμε πολύ καλύτερα σιγά-σιγά -ότι η Ελλάδα δεν είναι χώρα καρπαζοεισπρακτόρων, ούτε δα και η φτωχή συγγενής που κάνει θελήματα στο ΝΑΤΟ. Γιατί όλα τα χρόνια της κυριαρχίας της άκρας Δεξιάς ο χειρισμός των εθνικών μας ζητημάτων γινόταν με το κεφάλι κάτω και τη μέση λυγισμένη*».³¹⁵ Παράλληλα, αναδεικνύει το ζήτημα της ανεξαρτησίας έναντι των Αμερικανών και του ΝΑΤΟ σε στοιχείο διαχωρισμού Κέντρου και Δεξιάς.

Στο θέμα αυτό, της διαφοράς φιλοσοφίας και χειρισμών, ανάμεσα στο Κέντρο και την Δεξιά, η εφημερίδα θα επανέλθει κάνοντας υπό το πρίσμα αυτό και μια ανασκόπηση της πρόσφατης ιστορίας. Υποστηρίζει λοιπόν ότι για την περίοδο 1954-1959 η μαχητική στάση του Κέντρου σε σχέση με την παθητική στάση της Δεξιάς έναντι των μεθοδεύσεων των Αμερικανών δικαιώθηκε από τις εξελίξεις. Παράλληλα, συγκρίνει τους χειρισμούς του δεξιού τύπου εκείνης της περιόδου σε σχέση με τον τύπο του Κέντρου αναγνωρίζοντας μόνο στον κεντρώο τύπο το σθένος της αντιαμερικανικής κριτικής. Στη συνέχεια, επικρίνει τη στάση του δεξιού τύπου στην τρέχουσα συγκυρία υποστηρίζοντας ότι επιτίθεται στο Γ. Παπανδρέου επειδή

³¹³ Αγόρευση Γ. Παπανδρέου κατά τη συζήτηση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης, Περίοδος Η', Σύνοδος Α', 30/3/1964.

³¹⁴ Αγόρευση Γ. Παπανδρέου, Επίσημα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η', Σύνοδος Β', 18/11/1964.

³¹⁵ *Τα Νέα*, 30/6/1964. Επίσης, *Τα Νέα*, 22/4/1964

αντιστέκεται στους Αμερικανούς και απολαμβάνει την άσκηση πιέσεων προς αυτόν, αντί να ασκεί κριτική στο ρόλο των Αμερικανών και των Τούρκων³¹⁶.

Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει αυτή η ανάλυση προσεγγίζει τις θέσεις της *Αυγής* μερικά χρόνια νωρίτερα για τη διάσταση έθνους και εθνοφορώνων. Και καταλογίζει στη Δεξιά τυφλή προσκόλληση στους Αμερικανούς και άκρατο φιλοατλαντισμό, πολιτική που υπήρξε όχι μόνο αδιέξοδη, αλλά και επιζήμια για τα εθνικά θέματα. Υπερασπίζεται τις επιλογές του Γ. Παπανδρέου ως προς τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις και υποδεικνύει την πολιτική του Κέντρου ως τη μόνη γνήσια εθνική πολιτική³¹⁷.

Ωστόσο, το ζήτημα της εθνικής ανεξαρτησίας και του αμερικανικού ρόλου θα επανέλθει με δραματικό τρόπο για τον κεντρώο χώρο με την πολιτική κρίση των Ιουλιανών (1965). Λίγους μήνες νωρίτερα, ο κεντρώος τύπος είχε υπαινιχθεί ανάμιξη των Αμερικανών στη συνωμοσία του ΙΔΕΑ και πιθανολογούσε ότι απώτερος στόχος ήταν το κλείσιμο του Κυπριακού³¹⁸. Είχε προηγηθεί το Νοέμβριο του 1964, η παραίτηση του Ανδρέα Παπανδρέου από τη θέση του αναπληρωτή υπουργού Συντονισμού. Ορισμένες φιλοκυβερνητικές εφημερίδες, και κυρίως το *Έθνος*, υπέδειξαν εμπλοκή του αμερικάνικου παράγοντα, γεγονός που προκάλεσε την έντονη διάψευση της αμερικάνικης πρεσβείας, αλλά και του πρωθυπουργού. Ωστόσο, κάποια υπονοούμενα που άφησε για το θέμα ο Γ. Παπανδρέου στη Βουλή προκάλεσαν την αντίδραση του αμερικανού πρεσβευτή Λαμπούιζ, ο οποίος θεωρούσε ότι ο πρωθυπουργός «θέλησε να συνταχθεί με την εκστρατεία που εμφάνιζε το γιο του θύμα ξένων πιέσεων παρά τη ζημιά που προκάλεσε στο κύρος των ΗΠΑ στην Ελλάδα»³¹⁹.

Ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της ΕΔΑ, Ηλ. Ηλιού έθεσε με έντονο τρόπο στη Βουλή το θέμα της παραίτησης του Α. Παπανδρέου καταγγέλλοντας μία αδίστακτη επιχείρηση «σκοτειν(ών) κύκλ(ων)» και υπονοώντας αμερικάνικη επέμβαση³²⁰. Τον εκνευρισμό του για τη μη διασαφήνιση των αιτίων της παραίτησης του Α. Παπανδρέου, την έκταση που πήρε το ζήτημα στον τύπο και για τις εντυπώσεις που δημιουργήθηκαν, εξέφρασε και ο πρόεδρος της ΕΡΕ, Π.

³¹⁶ *Τα Νέα*, 18/7/1964.

³¹⁷ *Τα Νέα*, 27/8/1964.

³¹⁸ *Τα Νέα*, 25/5/1965.

³¹⁹ Αλ. Παπαχελάς, *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας: ο αμερικανικός παράγων 1947-1967*, Εστία, Αθήνα 1997, σελ.145. Έντονη κριτική στους χειρισμούς του Γ. Παπανδρέου στο θέμα αυτό ασκεί η *Απογευματινή*, η οποία αναφέρεται εκτενώς και στην έντονη δυσaráσκεια των Αμερικανών. *Απογευματινή*, 19/11/1964. *Απογευματινή*, 23/11/1964.

³²⁰ Αγώρευση Ηλία Ηλιού, Επίσημα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η', Σύνοδος Β', 18/11/1964.

Κανελλόπουλος³²¹. Οι αιτιάσεις της Αριστεράς για αμερικανική ανάμιξη προκάλεσαν την οργή και του δεξιού τύπου, και ιδιαίτερα του εκδότη της *Απογευματινής*, Σάββα Κωνσταντόπουλου. Ο τελευταίος κατήγγειλε παρασκηνιακή συναλλαγή μεταξύ ΕΚ και ΕΔΑ και υποστηρίζει ότι στην Ελλάδα είχε δημιουργηθεί μία νέα πολιτική πραγματικότητα, καθώς είχαν πλέον τεθεί τα θεμέλια για τη συγκρότηση κεντροαριστερής κυβέρνησης. Υποδείκνυε, μάλιστα, τον Α. Παπανδρέου ως τον μελλοντικό ηγέτη του υπό σχηματισμό «*Λαϊκού Μετώπου*»³²².

5.4.2 Η Πολιτική κρίση των Ιουλιανών ως κρίση ανεξαρτησίας

Ο τρόπος με τον οποίο ο τύπος κατέγραψε τα γεγονότα του Ιουλίου του 1965 είναι αποκαλυπτικός για την αποκρυστάλλωση του κεντροαριστερού ρεύματος. Οι ορισμοί της κατάστασης που προκύπτουν είναι ενδεικτικοί για την υπέρβαση των διαχωρισμών της εθνικοφροσύνης από τη διαίρεση δεξιάς-αντιδεξιάς. Το νέο ιδεολογικό, κοινωνικό και πολιτισμικό κλίμα αυτών των ετών αντανακλάται αναπόφευκτα και στην αποτίμηση του αμερικανικού ρόλου στα γεγονότα³²³. Κέντρο και Αριστερά συγκλίνουν στην εκτίμησή τους για το ρόλο και τις ευθύνες του αμερικανικού παράγοντα στην κρίση αυτή, αν και οι σχετικές απόψεις διατυπώνονται σαφέστερα, μαχητικότερα και νωρίτερα στον αριστερό τύπο.

Τον Ιούλιο του 1965 λοιπόν, ο κεντρώος τύπος διατυπώνει αιχμές για το ρόλο των Αμερικανών στην πολιτική κρίση³²⁴. Παράλληλα, δημοσιεύει πληροφορίες σύμφωνα με τις οποίες οι Αμερικανοί κινούνται στο παρασκήνιο αναζητώντας διάδοχη λύση στο χώρο της Κεντροδεξιάς και προωθούν τη σύμπραξη μέρους της Ε.Κ. με την ΕΡΕ. Επιπλέον, καυτηριάζει τη στάση ξένων ειδησεογραφικών πρακτορείων κάνοντας λόγο για προκλητικά σχόλια και διαστροφή των γεγονότων³²⁵.

Παρ' όλα αυτά, οι αιτιάσεις κατά των Αμερικανών παραμένουν υπαινικτικές και η ευθύνη που αποδίδεται στον αμερικανικό παράγοντα είναι μάλλον έμμεση. Στις

³²¹ Αγόρευση Π. Κανελλόπουλου, Επίσημα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η', Σύνοδος Β', 18/11/1964. Αγόρευση Π. Κανελλόπουλου, Επίσημα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η', Σύνοδος Β', 25/11/1964.

³²² *Απογευματινή*, 19/11/1964. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η *Καθημερινή*. *Καθημερινή*, 19/11/1964.

³²³ Ενδεικτική είναι η ενίσχυση της αριστερής φυσιογνωμίας της ΕΔΑ κατά την παρουσία της στη Βουλή του 1964. Ο Ηλίας Ηλιού υποστηρίζει ότι το 65% των πολιτών που αποδοκίμασαν με την ψήφο τους την ΕΡΕ διατράνωσαν με τον τρόπο αυτό τη θέλησή τους για εθνική ανεξαρτησία, αυτοδιάθεση για την Κύπρο, μείωση των στρατιωτικών δαπανών κλπ, Th. Couloumbis, ό. π.

³²⁴ *Τα Νέα*, 16/7/1965.

³²⁵ *Τα Νέα*, 29/7/1965, σελ.8.

ανταποκρίσεις που δημοσιεύονται, αναφέρεται επίσης ότι οι εκθέσεις της αμερικανικής πρεσβείας από την Αθήνα καταγράφουν επανειλημμένα ενίσχυση του αντιαμερικανικού αισθήματος, το οποίο έχει προσλάβει «διαστάσεις άνευ προηγουμένου», καθώς η κυβέρνηση των αποστατών παρουσιάζει τον εαυτό της να απολαμβάνει την αμερικανική προτίμηση³²⁶. Οι ανταποκρίσεις, εξάλλου, αποτελούν την κύρια πηγή πληροφοριών για την αμερικανική στάση απέναντι στις πολιτικές εξελίξεις. Οι συντάκτες τους εικάζουν ότι οι Αμερικανοί δεν επέλεξαν τη λύση της δικτατορίας και ευνοούν το κεντροδεξιό σενάριο, προκειμένου να διασφαλιστεί μια επίφαση δημοκρατικής νομιμότητας³²⁷.

Ορισμένες από αυτές τις ανταποκρίσεις είναι ιδιαίτερα αιχμηρές για το ρόλο του αμερικανικού παράγοντα: «Κοινό μυστικό είναι ότι οι Αμερικανοί διπλωμάτες βρίσκονται σε επαφή με τους αυλικούς συμβούλους. Η εκστρατεία συκοφαντήσεως του αγώνα του κ. Παπανδρέου, μολονότι όχι ευρεία εδώ για λόγους ευνοήτους, έχει αναληφθή από δευτερεύοντα όργανα του αμερικανικού Τύπου, ακριβώς για να μην προδοθή η αμερικανική στάση, που θέτει την Ελλάδα στο ίδιο επίπεδο με τον Άγιο Δομίνικο»³²⁸. Με την πάροδο του χρόνου, δηλώνεται πλέον σαφώς από *Τα Νέα* ότι οι Αμερικανοί είναι «εκείνοι που βοήθησαν τα ελληνικά ανάκτορα να ανοίξουν τους ασκούς του Αιόλου στην Ελλάδα»³²⁹.

Οι ανταποκρίσεις από το Λονδίνο είναι πιο κατηγορηματικές για το ρόλο των Αμερικανών, αλλά και για την έξαρση του αντιαμερικανισμού: «...δεν υπάρχει καμμία αμφιβολία ότι οι Αμερικανοί συνεργάστηκαν στενά με την ελληνική αυλή για την κατάργηση της νόμιμης κυβέρνησης Παπανδρέου με αποτέλεσμα να ιδούν ξεσηκωμένα εναντίον τους τα επτάμισυ από τα οκτώμισυ εκατομμύρια των Ελλήνων»³³⁰. Επιπλέον, οι πληροφορίες αναφέρουν ότι οι ΗΠΑ θα ζητήσουν ως αντάλλαγμα από την ελληνική Αυλή, για την υποστήριξη που της προσέφεραν, το «κλείσιμο» του Κυπριακού³³¹. Παράλληλα, *Τα Νέα* αναδημοσιεύουν πληροφορίες του ξένου τύπου για την ανησυχία των Αμερικανών σχετικά με την ενίσχυση του αντιαμερικανικού αισθήματος στην Ελλάδα λόγω της πολιτικής κρίσης³³².

³²⁶ *Τα Νέα*, 31/7/1965.

³²⁷ *Τα Νέα*, 2/8/1965, *Τα Νέα*, 16/8/1965, σελ.8.

³²⁸ *Τα Νέα*, 14/8/1965.

³²⁹ *Τα Νέα*, 19/8/1965, σελ.8.

³³⁰ *Τα Νέα*, 20/8/1965, σελ.8.

³³¹ *Τα Νέα*, 23/9/1965.

³³² *Τα Νέα*, 31/8/1965, σελ.8, άρθρο της 'Χέραλντ Τρίμπιου'.

Αλλά και διεθνή γεγονότα, στα οποία ο ρόλος των ΗΠΑ θεωρείται αμφιλεγόμενος από τον ελληνικό τύπο, όπως στην περίπτωση του Αγίου Δομίνικου, δίνουν την ευκαιρία στους συντάκτες να αναδείξουν τις αναλογίες με την ελληνική περίπτωση και να χρησιμοποιήσουν αιχμηρή γλώσσα που αποφεύγεται στα κύρια άρθρα³³³. Παράλληλα, εντείνεται η κριτική στην αμερικάνικη εμπλοκή στο Βιετνάμ³³⁴.

Στα τέλη του Σεπτεμβρίου του 1965 και με την ανάδειξη της κυβέρνησης Στεφανόπουλου, ο κεντρικός τύπος είναι πλέον κατηγορηματικός στις διατυπώσεις του. Επαναλαμβάνουν ότι η νέα κυβέρνηση και η Αυλή θα πρέπει να αποδώσει στις ΗΠΑ τα οφειλόμενα ανταλλάγματα για τη στήριξή τους και υποστηρίζουν ότι η ανατροπή της κυβέρνησης Παπανδρέου εντάσσεται στο συνωμοτικό σχεδιασμό των ΗΠΑ³³⁵. Εν τω μεταξύ, καθώς εκκρεμεί η άφιξη του νέου Αμερικανού πρεσβευτή στην Αθήνα, Τάλμποτ, *Τα Νέα*, θεωρούν ότι η καθυστέρηση αυτή δεν είναι άνευ σημασίας, αλλά ότι ο νέος πρεσβευτής αναμένει την ολοκλήρωση της αυλικής συνωμοσίας στην οποία οι ΗΠΑ συμμετείχαν καθοριστικά³³⁶.

Συνοψίζοντας τα γεγονότα του 1965 από τη σκοπιά του Κέντρου, μπορούμε να πούμε ότι η πολιτική κρίση των Ιουλιανών αναδεικνύεται σε σημείο αναφοράς για τον αντιαμερικανικό λόγο του Κέντρου για την προδικτατορική περίοδο. Αυτό θα γίνει ιδιαίτερα εμφανές κατά τα επόμενα χρόνια και ιδίως κατά τη Μεταπολίτευση, με την αναδρομική αναφορά στα γεγονότα αυτής της περιόδου, όπως θα είμαστε σε θέση να καταγράψουμε παρακάτω.

Περνώντας στο λόγο της Αριστεράς, παρατηρούμε ότι πολύ νωρίτερα σε σχέση με τον κεντρικό χώρο, η Αριστερά προειδοποιεί ότι εξυφαίνεται συνωμοσία για την ανατροπή της νόμιμα εκλεγμένης κυβέρνησης από τα Ανάκτορα σε συνεργασία με τους Αμερικανούς³³⁷ και κατηγορεί την κυβέρνηση της ΕΚ για παθητικότητα και

³³³ *Τα Νέα*, 14/8/1965, σελ.3. *Τα Νέα*, 8/9/1965, σελ.3. Η υπόθεση του Αγίου Δομίνικου θα απασχολήσει αρκετά *Τα Νέα*. Στις 24 και 25/9/1965 δημοσιεύει αναλύσεις για το θέμα με τίτλο «Στον Άγιο Δομίνικο. Ο Λαός, η Χούντα και οι Αμερικανοί», σελ.5

³³⁴ *Τα Νέα*, 24/8/1965, σελ.8, *Τα Νέα*, 11/10/1965, σελ.8, *Τα Νέα*, 16/10/1965, σελ.12.

³³⁵ *Τα Νέα*, 27/9/1965, σελ.12.

³³⁶ *Τα Νέα*, 28/9/1965, σελ.8.

³³⁷ Ενδεικτικά τα ακόλουθα δημοσιεύματα: *Αυγή*, 7/1/1965, *Αυγή*, 26/1/1965, *Αυγή*, 27/2/1965, *Αυγή*, 13/3/1965, *Αυγή* 14/3/1965, *Αυγή*, 27/5/1965, *Αυγή*, 2/6/1965. Επίσης, για την εξύφανση συνωμοσίας με στόχο την οργάνωση πραξικοπήματος και τη σύνδεσή της με την τουρκική επιθετικότητα στην Κύπρο, και *Επιθεώρηση Τέχνης, Κρίσιμες Ώρες*, τχ.115-116, Ιούλιος-Αύγουστος 1964, σελ.3

υποχωρητικότητα απέναντι σε αυτές τις μεθοδεύσεις³³⁸. Στα τέλη Μαΐου 1965, η *Αυγή* υποστηρίζει, χαρακτηριστικά, ότι η κυβέρνηση αρχίζει να γίνεται σιγά-σιγά «σκιώδης»³³⁹. Ως στόχο των αμερικανικών μεθοδεύσεων αναφέρει τη διευθέτηση του Κυπριακού και την πλήρη υπαγωγή της Ελλάδας στην αμερικανική κηδεμονία και υποδεικνύει ως καθήκον κάθε πατριώτη την αντίσταση στις μεθοδεύσεις των Αμερικανών προκειμένου να διασφαλιστεί η ανεξαρτησία και η δημοκρατία³⁴⁰.

Στα 1965 πλέον, η θέση της Αριστερά στο πολιτικό σύστημα δεν είναι πια η ίδια, καθώς η νομιμοποίηση και η απήχυσή της έχουν ενισχυθεί. Ωστόσο, έχει ακόμη την ανάγκη να διακηρύξει την προσήλωσή της στο εθνικό συμφέρον: «*Η Αριστερά δεν κατέχεται από κανένα συναίσθημα μειονεξίας στα θέματα τα εθνικά και στα θέματα της Δημοκρατίας...οι σκέψεις και οι πράξεις της Αριστεράς κατευθύνονται πάντα από το εθνικόν και μόνον συμφέρον*»³⁴¹. Η Αριστερά αυτοπροβάλλεται ως συνεπής και μαχητικός υπερασπιστής της ετυμηγορίας των εκλογών της 16^{ης} Φεβρουαρίου 1964, που θεωρούνται ορόσημο³⁴². Η εντολή αυτών των εκλογών, σύμφωνα με την ανάγνωση αυτή, είναι η αποκατάσταση της δημοκρατίας, η κάθαρση της δημόσιας ζωής «*από το άγος του καραμανλικού φασισμού*», καθώς και η χάραξη ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής. Οποιοσδήποτε αντιτίθεται σ' αυτήν την εντολή θα βρεθεί αντιμέτωπος με «*το λαό και το έθνος*»³⁴³.

Η διάκριση Δεξιάς-Αντιδεξιάς είναι σαφής στην επιχειρηματολογία με την οποία η Αριστερά καλεί την κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου να εξουδετερώσει τα σχέδια και τις επιθέσεις της Δεξιάς στο όνομα της λαϊκής εντολής που της δόθηκε. Είναι «*αξίωση του λαού*», υποστηρίζει η *Αυγή*, και αυτός ο λαός είναι οι δημοκρατικές δυνάμεις, όπως έχουν σφυρηλατηθεί «*μετά από ένα πολύχρονο και σκληρό αγώνα κατά των δυνάμεων της βίας και του νεοφασισμού της Δεξιάς*»³⁴⁴. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και το κύριο άρθρο της εφημερίδας «*Αριστεροί και Κεντρώοι, όλοι οι πατριώτες*» θα βαδίσουν το δρόμο της δημοκρατίας³⁴⁵. Πρόκειται

³³⁸ *Αυγή*, 26/3/1965, *Αυγή*, 3/4/1965, *Αυγή*, 23/5/1965, *Αυγή*, 25/5/1965, σελ.8, *Αυγή*, 26/5/1965, *Αυγή*, 4/6/1965, *Αυγή*, 13/6/1965, *Αυγή*, 15/6/1965, *Αυγή*, 25/6/1965: «*Αφήνει αφρούρητες τις πύλες της Δημοκρατίας η κυβέρνηση*».

³³⁹ *Αυγή*, 29/5/1965.

³⁴⁰ *Αυγή*, 2/6/1965.

³⁴¹ *Αυγή*, 29/1/1965, κύριο άρθρο: *Από Εθνικό Συμφέρον και Μόνο*.

³⁴² Δήλωση της Κοινοβουλευτικής Ομάδας της ΕΔΑ προς τον Πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η', Σύνοδος Έκτακτος, 4/8/1965.

³⁴³ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Κυρίαρχος είναι ο λαός*, 14/3/1965.

³⁴⁴ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Μπροστά στις ευθύνες*, 8/1/1965.

³⁴⁵ *Αυγή*, 3/4/1965.

για το «εθνικό μέτωπο πάλης»³⁴⁶. Η *Αυγή* εγκωμιάζει «αυτή την πρωτοφανή ενότητα Αριστεράς, Κέντρου και τιμίων δεξιών»³⁴⁷.

Η έννοια του ενιαίου δημοκρατικού μετώπου είναι κομβικής σημασίας στην αφήγηση της Αριστεράς. Υποστηρίζει ότι μέχρι το ξέσπασμα της παρούσας κρίσης το σύστημα εξουσίας επιδίωκε να αποκλείσει την Αριστερά από τη δημόσια ζωή, ενώ στην τρέχουσα συγκυρία προσπαθεί να υπονομεύσει και το Κέντρο, όταν το τελευταίο στάθηκε εμπόδιο στις αντιδημοκρατικές μεθοδεύσεις³⁴⁸. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι οι Αμερικανοί και το Παλάτι δεν μπόρεσαν να αποδεχθούν τη λαϊκή ετυμηγορία της 16^{ης} Φεβρουαρίου που αποτελούσε απειλή για το υπάρχον πλέγμα εξουσίας³⁴⁹, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Η Δεξιά, οι Αμερικανοί και τα μονοπώλια προσπάθησαν πάση θυσία να ανατρέψουν τις δημοκρατικές κατακτήσεις. Ο αριστερός λόγος θέτει στο επίκεντρο τη συνάφεια δημοκρατικής ομαλότητας και της εθνικής ανεξαρτησίας και συνοψίζει τα γεγονότα που οδήγησαν στην εκτροπή θέτοντας το ερώτημα «Θ' ανήκει η Ελλάδα στους Έλληνες ή όχι;»³⁵⁰.

Η ανατροπή των κατακτήσεων της 16^{ης} Φεβρουαρίου έχει αντίκτυπο και στην εξωτερική πολιτική της χώρας. Η Αριστερά αναγνωρίζει ότι η αποκατάσταση των σχέσεων με τις σοσιαλιστικές χώρες των Βαλκανίων, οι φιλικές σχέσεις με τα αραβικά κράτη και κυρίως την Αίγυπτο, η αντίσταση στις νατοϊκές υποδείξεις στο Κυπριακό, η άρνηση συμμετοχής στον πόλεμο του Βιετνάμ ήταν τα θετικά στοιχεία της εξωτερικής πολιτικής της ΕΚ, που πλέον ανατρέπονται³⁵¹.

Όλα τα παραπάνω, αποτέλεσαν την αιτία της ανωμαλίας, αλλά συγχρόνως γέννησαν και το λεγόμενο δημοκρατικό μέτωπο. Το μέτωπο αυτό, καταλαμβάνει, σύμφωνα με την *Αυγή*, «τον ευρύτατο πολιτικό χώρο από την Αριστερά και τα κόμματά της ως το Κέντρο», αλλά και με προσβάσεις σε εκείνη τη μερίδα της Δεξιάς «που δεν

³⁴⁶ *Αυγή*, 6/7/1965. Είναι χαρακτηριστικό το σχόλιο του Αμερικανού πρεσβευτή Άνσουτζ: «πρώτη φορά από τον ανταρτοπόλεμο, οι κομμουνιστές δεν είναι πια απομονωμένοι, αλλά έχουν καταφέρει να συνεργαστούν στη βάση με τις πολύ μεγαλύτερες μάζες». Παρατίθεται στο Αλ. Παπαχελάς, ό. π., σελ.204.

³⁴⁷ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Τι πρέπει να γίνει*, 25/7/1965.

³⁴⁸ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Ο Λαός έχει τώρα το λόγο*, 26/9/1965.

³⁴⁹ «Σήμερα (Ιούλιος 1965) φοβούνται ένα συνασπισμό της Κεντροαριστεράς με την ΕΔΑ. Αν γίνουν εκλογές, τίμεις, όχι βίας και νοθείας όπως στα 1961, το μέτωπο θα πάρει τα 70%. Αυτό τρέμουν Αμερικανοί, Παλάτι, Δεξιά, Κέντρο και φυσικά, η Χούντα», Στρατής Τσίρκας, *Χαμένη Άνοιξη*, σελ.189-190.

³⁵⁰ *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ.126, Ιούνιος 1965, σελ.427. Σε έκτακτη έκδοση του περιοδικού για τα Ιουλιανά, μία ομάδα επιφανών πνευματικών ανθρώπων (Μάρκος Αυγέρης, Ρόζα Ιμβριώτη, Γιάννης Ιμβριώτης, Μάριος Πλωρίτης, Στρατής Μυριβήλης, Ιάκωβος Καμπανέλλης, Τάσος Λειβαδίτης, Διδώ Σωτηρίου, Άγγελος Τερζάκης, Γιάννης Σκαρίμπας) καταγγέλλει το ρόλο των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ στην εκτροπή, *Επιθεώρηση Τέχνης*, Έκτακτη Έκδοση, Ιούλιος 1964, σελ.20-24..

³⁵¹ *Αυγή*, 17/8/1965.

θέλει να αναγνωρίσει στα *Ανάκτορα* το ρόλο του κομματικού ηγέτη και το δικαίωμα να καταλύει την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας». Αυτές είναι οι «ζωντανές δυνάμεις του Έθνους, από την εργατική τάξη και την αγροτιά ως τα δημοκρατικά στοιχεία της αστικής τάξης», που αντιπαρατίθενται στους αυλόδουλους. Το μέτωπο αυτό, που ο αγώνας του είναι ενιαίος, ενσαρκώνει την ακμή του δημοκρατικού πνεύματος³⁵².

Με το επίσημο πια ξέσπασμα της κρίσης, η *Αυγή* ξεκαθαρίζει ότι ο Βασιλιάς δεν έχει πλέον συνομιλητή του τον Γ. Παπανδρέου, αλλά τον ελληνικό λαό στο σύνολό του³⁵³. Στο πλαίσιο του ενιαίου δημοκρατικού μετώπου, για το οποίο έγινε λόγος παραπάνω, η *Αυγή* τάσσεται υπέρ της επανόδου της κυβέρνησης του Γ. Παπανδρέου προκειμένου να εφαρμόσει την εντολή της 16^{ης} Φεβρουαρίου, όπως αυτή «*αναβαπτίστηκε*» στις μεγάλες λαϊκές κινητοποιήσεις των Ιουλιανών ή, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, «*στο πεζοδρόμιο*».³⁵⁴

Όσον αφορά το ρόλο των Αμερικανών στην ανατροπή του Γ. Παπανδρέου, η Αριστερά υποστηρίζει ότι η ελληνική κοινή γνώμη δεν έχει καμία αμφιβολία για την ανάμιξή τους³⁵⁵. Επίσης, θεωρεί ότι η συγκεκριμένη μεθόδευση αποσκοπούσε, μεταξύ άλλων, στο να εξαναγκαστεί η ελληνική κυβέρνηση να στείλει στρατιωτικές δυνάμεις στο Βιετνάμ³⁵⁶. Η *Αυγή* τροφοδοτεί την κοινή γνώμη με μια σειρά πληροφοριών σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι Αμερικανοί μεθόδευσαν το Ιουλιανό πραξικόπημα, καθώς και για τις επαφές τους με Έλληνες πολιτικούς, όπως ο Κ.Μητσοτάκης³⁵⁷. Σύμφωνα με την ανάλυσή της, οι Αμερικανοί και το Παλάτι επιδιώκουν την αποδιοργάνωση όλων των δημοκρατικών δυνάμεων, ώστε να μην υπάρχουν κόμματα που να ασκούν υπεύθυνη και ανεξάρτητη πολιτική: «*Θέλουν κυβερνήσεις υποτελείας-τον Κώστα. Πότε λέγεται Κώστας Καραμανλής, πότε Κώστας*

³⁵² *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Ο Λαός έχει τώρα το λόγο*, 26/9/1965.

³⁵³ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Σήμερα, Ωρα Δέκα*, 11/7/1965.

³⁵⁴ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Τι πρέπει να γίνει*, 25/7/1965. *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Ενότητα πάλης*, 17/7/1965. Επίσης, Δήλωση της Κοινοβουλευτικής Ομάδας της ΕΔΑ προς τον Πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η', Σύνοδος Έκτακτος, 4/8/1965.

³⁵⁵ Ενδεικτικό της βαθιά εδραιωμένης αυτής πεποίθησης είναι και το έργο του που περιγράφει το κλίμα στην Αθήνα τον Ιούλιο του 1965, Στ. Τσίρκας, *Χαμένη Άνοιξη*, Κέδρος, Αθήνα 1976.

³⁵⁶ *Αυγή*, Στήλη *Η Φωνή της Αλήθειας: Δούλοι των Αμερικανών*, 11/7/1965, και *Αυγή*, Στήλη *Η Φωνή της Αλήθειας: Ο Λαός, η Αυλή και οι Αυλόδουλοι* 16/7/1965. *Αυγή*, 18/8/1965, σελ.8. Επίσης, Αγόρευση Ηλία Ηλίου, Περίοδος Η', Σύνοδος έκτακτος, 25/8/1965.

³⁵⁷ *Αυγή*, 27/7/1965, σελ.6, *Αυγή*, 29/7/1965, *Αυγή*, 30/7/1965. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά «*Ο 'νέος Κώστας' των ξένων και της αυλής, ο κ.Μητσοτάκης...δεν υστερεί από τον 'παλαιό Κώστα'.* Και αδιάστακτος είναι και όλη τη διάθεση έχει να υπηρετήσει τυφλά τα σχέδια των ανακτόρων, των Αμερικανών και του ΝΑΤΟ», *Αυγή*, 5/10/1965, σελ.7, *Η Φωνή της Αλήθειας: Ο 'Νέος Κώστας' και το Κυπριακό*. *Αυγή*, 25/7/1965

Μητσοτάκης»³⁵⁸. Στη Βουλή, ο Ηλίας Ηλίου κατονομάζει ως «υποκινητή, οργανωτή, χρηματοδότη» της εκτροπής από τη δημοκρατική νομιμότητα τις ΗΠΑ³⁵⁹.

Στο πλαίσιο αυτό, η *Αυγή* δημοσιεύει σε συνέχειες έρευνα με τίτλο «Οι Αμερικανοί και το Αυλικό πραξικόπημα. Από το δόγμα Τρούμαν στο δόγμα Τζόνσον» θέλοντας για μια ακόμη φορά να ανακεφαλαιώσει τα πλήγματα που υπέστη η εθνική ανεξαρτησία από τον αμερικανικό εναγκαλισμό, με τη συνενοχή πάντοτε των λεγόμενων εθνικοφρόνων κομμάτων. Εκτενής αναφορά γίνεται, όπως είναι φυσικό, στις αμερικάνικες ενέργειες για την υπονόμευση της κυβέρνησης του Γ. Παπανδρέου, του «λαοπρόβλητου πρωθυπουργού»³⁶⁰. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει η αφήγηση είναι ότι ο αμερικάνικος ιμπεριαλισμός έδειξε για μια ακόμη φορά την αποφασιστικότητά του «να κρατά την Ελλάδα υποταγμένη»³⁶¹. Στον κινηματογράφο, η προβληματική της εθνικής ανεξαρτησίας και η πρόσληψη της μεταπολεμικής ιστορίας ως μιας περιόδου διαδοχικών «κατοχών» της χώρας από εχθρούς και φερόμενους ως συμμάχους τίθενται από το Ροβήρο Μανθούλη στο «Πρόσωπο με πρόσωπο». Στην ταινία αποτυπώνονται επίσης τα μαχητικά συλλαλητήρια που συγκλόνιζαν την πρωτεύουσα κατά τα Ιουλιανά³⁶².

Ο αριστερός τύπος ορίζει ως «χρέος πατριωτικό, καθήκον εθνικό» ή σε τελική ανάλυση θέμα αξιοπρέπειας, την αντίδραση στα σχέδια των Αμερικανών και του Παλατιού, σε συνεργασία με δυνάμεις και πέραν του αριστερού χώρου³⁶³. Καθώς η κρίση οξύνεται, αυξάνονται οι αναφορές στο ενιαίο μέτωπο-«την πανδημοκρατική πλειοψηφία-όλο το δημοκρατικό λαό χωρίς πολιτική και ιδεολογική διαφορά»- το οποίο αντιπαρατίθεται στους συνωμότες της δημοκρατίας, Έλληνες και ξένους³⁶⁴. Στο σύστημα λόγου, η πατριωτική, δημοκρατική διάσταση διαπλέκεται με την αντιιμπεριαλιστική. Το περίφημο σύνθημα «Ι-Ι-4» ερμηνεύεται από την *Αυγή* ως εξής: είναι «ο πατριωτισμός των Ελλήνων που επαγρυπνεί τη φύλαξη του Συντάγματος», που απειλείται από το παλάτι, τη χούντα, τα μονοπώλια, τους

³⁵⁸ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Βασιλικοί Άνδρες*, 11/8/1965.

³⁵⁹ Αγόρευση Ηλία Ηλίου, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η', Σύνοδος έκτακτος, 25/8/1965.

³⁶⁰ *Αυγή*, 1/8/1965, σελ.3. Λίγες μέρες νωρίτερα, ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της ΕΔΑ, Ηλίας Ηλίου είχε δηλώσει στη Βουλή: «Ιδιαίτερα μεγάλος υπήρξε στο προσκήνιο και όχι μόνο σ' αυτό, ο ρόλος των ΗΠΑ, που βρήκαν τον τρόπο με ιδιότυπα μέσα να εφαρμόσουν και στην Ελλάδα το δόγμα Τζόνσον, της κατασκευής υποτακτικών κυβερνήσεων εναντίον της θελήσεως του λαού, ιδιαίτερα για να επιτύχουν νατοϊκή λύση του Κυπριακού και αποστολή ελληνικών δυνάμεων στο Βιετνάμ...».

³⁶¹ Ο. π.

³⁶² «Πρόσωπο με Πρόσωπο», Σκηνοθ.: Ροβήρος Μανθούλης. Σχετικά και Γιώργος Ανδρίτσος, *Η Κατοχή και η Αντίσταση στον Ελληνικό Κινηματογράφο*, σελ.77.

³⁶³ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Βασιλικοί Άνδρες* 11/8/1965.

³⁶⁴ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Τι πρέπει να ξέρουν οι εχθροί μας*, 1/8/1965.

Αμερικανούς, το NATO³⁶⁵. Ο αριστερός τύπος προβάλλει συστηματικά τη θέση ότι ο αγώνας για τη δημοκρατική νομιμότητα είναι «*ταυτόχρονα αγώνας εθνικός αντιιμπεριαλιστικός*»³⁶⁶.

Όσον αφορά τα ρητορικά μέσα άρθρωσης αυτού του λόγου, παρατηρούμε ότι Αμερικανοί, παλάτι και δεξιά αποτελούν έναν άξονα του κακού, έναν «*πολύτροπο*» και «*διαβολικό*» μηχανισμό³⁶⁷. Η μεταφυσική αυτή αναπαράσταση των Αμερικανών ως δύναμης του κακού, που δεν είναι μια μεμονωμένη αναφορά, αλλά αποκτά συστηματικότητα, εντάσσεται στο σημασιολογικό πεδίο της τρέλας. Οι Αμερικανοί είναι «*σατανικοί*», «*διαβολικοί*» και «*μανιακοί*»³⁶⁸. Τα ερμηνευτικά αυτά σχήματα θα ενσωματωθούν στην αντιαμερικανική ρητορεία και θα επανέλθουν δριμύτερα στο μεταπολιτευτικό αντιαμερικανισμό. Οι Αμερικανοί είναι ο μεγάλος, σκοτεινός εχθρός στην παρούσα υπόθεση και η Αριστερά θα αξιοποιήσει κάθε ευκαιρία για να το υπογραμμίσει στην κοινή γνώμη.

Η αποτυχία της κυβέρνησης Νόβα να αποσπάσει ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή πανηγυρίζεται από την *Αυγή* σαν μια εθνική, λαϊκή νίκη ενάντια στη συνωμοσία των Αμερικανών και της αυλικής χούντας³⁶⁹. Την ίδια στιγμή έρχονται στη δημοσιότητα πληροφορίες σύμφωνα με τις οποίες οι Αμερικάνοι εξαγοράζουν βουλευτές προκειμένου να υπερψηφίσουν τις κυβερνήσεις των αποστατών και το σχετικό ποσό εκτιμάται στα 5.000.000 για κάθε βουλευτή³⁷⁰. Όλη αυτή την ταραγμένη περίοδο, ο αριστερός τύπος καταγγέλλει ότι οι Αμερικανοί οργιάζουν στα πολιτικά παρασκήνια απειλώντας, πιέζοντας, εκβιάζοντας και εξαγοράζοντας συνειδήσεις, ενώ οι Αμερικανοί διπλωμάτες «*ψηφοθηρούν*» στους διαδρόμους της Βουλής³⁷¹. Επιπλέον, οι αρνητικά φορτισμένες αναφορές στη CIA, που θεωρείται «*ο πιο εγκληματικός μηχανισμός συνωμοτικών μηχανισμός*» του κόσμου και στο ρόλο της διαδέχονται η μία την άλλη. Η υπονόμηση της ελληνικής δημοκρατίας που κατέληξε στα Ιουλιανά είναι το «*μεγάλο έγκλημα*» αυτής της οργάνωσης³⁷².

³⁶⁵ *Αυγή*, 4/8/1965, σελ.2.

³⁶⁶ *Αυγή*, 19/8/1965, σελ.5. Και *Αυγή*, 5/9/1965.

³⁶⁷ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Οι Εμπρηστές*, 8/9/1965.

³⁶⁸ *Αυγή*, 11/9/1965, σελ.5.

³⁶⁹ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Ας Μην Επιχειρήσουν*, 5/8/1965.

³⁷⁰ *Αυγή*, 5/8/1965, σελ.6.

³⁷¹ *Αυγή*, 28/8/1965. Σύμφωνα με την *Αυγή*, οι αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες είχαν δώσει στην όλη επιχείρηση ανατροπής του Γ. Παπανδρέου το κωδικό όνομα «*Κέρβερος*» και το κόστος της είχε αποτιμηθεί στα 20 εκατ. δολάρια.

³⁷² *Αυγή*, 17/8/1965, σελ.5.

Παράλληλα, η *Αυγή* αναδημοσιεύει έγγραφο που είχε καταρχήν φέρει στην επιφάνεια *Το Έθνος* σύμφωνα με το οποίο η έκρηξη νάρκης στην εκδήλωση του Γοργοποτάμου (1964)³⁷³, που είχε σαν απολογισμό 13 νεκρούς και 56 τραυματίες, σχεδιάστηκε από τις αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες σε συνεργασία με την αμερικάνικη πρεσβεία στην Αθήνα³⁷⁴. Τα σχετικά δημοσιεύματα συνοδεύονται από οργισμένα άρθρα. Μετά το «φοβερό έγκλημα» τίθεται για τους εν Ελλάδι Αμερικανούς ζήτημα παραμονής στη χώρα: *Δεν μπορεί να μένουν στη χώρα υπό την διπλωματική κάλυψη κοινοί γκάγκστερς, τρομοκράτες, δολοφόνοι, προβοκάτορες και εγκληματίες. Πρέπει να φύγουν αμέσως. Από τον πρεσβευτή ως τον τελευταίο κλητήρα κι ως τον τελευταίο δεκανέα της στρατιωτικής αποστολής...*³⁷⁵. Παράλληλα, πυκνώνουν οι φήμες για τη δημιουργία νέας προβοκάτσιας³⁷⁶.

Μάλιστα, η κυβερνητική διάψευση για την αμερικανική εμπλοκή των Αμερικανών στο Γοργοπόταμο, όπου αναφέρεται ότι οι Αμερικανοί είναι «εξ ορισμού» αθώοι, προκαλεί την οργή της *Αυγής* και αυτό το «εξ ορισμού» αντιστρέφεται πλήρως. Στην εξ' ορισμού αθωότητα των Αμερικανών, η Αριστερά αντιπαραθέτει την εξ' ορισμού ενοχή επί τη βάσει του ιμπεριαλισμού, και μάλιστα της αμερικάνικης εκδοχής του: *«Αλλά, κύριοι, 'εξ' ορισμού', οι ιμπεριαλιστές είναι ικανοί για το πιο απαίσιο έγκλημα γιατί είναι ιμπεριαλιστές! Μιλούν γι' αυτούς τα εγκλήματά τους στο Ν. Βιετνάμ. Στον Άγιο Δομίνικο. Στο Κογκό. Είναι ικανοί για το πιο αποτρόπαιο έγκλημα. Δημιούργημά τους είναι η Κου-Κλουξ-Κλαν. Έργο τους απαίσιο και καταχθόνιο είναι η δολοφονία του προέδρου Κέννεντυ.»*³⁷⁷.

Με κάθε αφορμή, η Αριστερά τονίζει ότι αντίπαλος δεν είναι μόνο το Παλάτι, που αποτελεί απλώς την κορυφή του παγόβουνου, αλλά οι Αμερικανοί και το ΝΑΤΟ. Εξάλλου, σύμφωνα πάντα με την αριστερή αφήγηση, οι Αμερικανοί είναι αυτοί που ανησύχησαν περισσότερο από το αποτέλεσμα των εκλογών του 1964 και επιχειρούν να ακυρώσουν την ετυμηγορία τους³⁷⁸. Μέσα από τις κινητοποιήσεις των Ιουλιανών,

³⁷³ Στις 18/11/1964 διοργανώθηκε επίσημος εορτασμός στην περιοχή του Γοργοποτάμου για να τιμηθεί η ανατίναξη της ομώνυμης γέφυρας από τις αντιστασιακές δυνάμεις (1942). Η έκρηξη που πραγματοποιήθηκε στο χώρο της εκδήλωσης στοίχισε τη ζωή 13 ατόμων. Η Αριστερά απέδωσε την έκρηξη σε σαμποτάζ ακροδεξιών ή Αμερικανικών μυστικών υπηρεσιών. Το επίσημο πόρισμα που προέκυψε έκανε λόγο για έκρηξη παλιάς νάρκης.

³⁷⁴ *Αυγή*, 6/8/1965, *Αυγή*, 7/8/1965, *Αυγή*, 10/8/1965. Την εκδοχή αυτή θα υιοθετήσει με μια χρονική καθυστέρηση και το Κέντρο. Στα *Νέα* της Μεταπολίτευσης το «αμερικανικό έγκλημα» στο Γοργοπόταμο είναι πια αναμφισβήτητο. *Τα Νέα*, 27/5/1975. *Τα Νέα*, 16/6/1975, σελ.13.

³⁷⁵ *Αυγή*, Στήλη *Η Φωνή της Αλήθειας: Οι γκάγκστερς*, 6/8/1965.

³⁷⁶ *Αυγή*, *Αμερικανικές Προκλήσεις*, 6/8/1965.

³⁷⁷ *Αυγή*, *Δουλοφροσύνη*, 7/8/1965.

³⁷⁸ *Αυγή*, 19/8/1965, σελ.5.

ο ελληνικός λαός «διεκδικεί στο ακέραιο την εθνική ανεξαρτησία της χώρας του»³⁷⁹. Επιπλέον, η διενέργεια ασκήσεων του NATO στη Βόρεια Ελλάδα που συμπίπτει με την ορκωμοσία της κυβέρνησης Στεφανόπουλου φορτίζει το κλίμα και εκλαμβάνεται ως «ψυχολογική βία», ως προσπάθεια εκφοβισμού και εκβιασμού του ελληνικού λαού³⁸⁰.

Με την εδραίωση της κυβέρνησης Στεφανόπουλου, η *Αυγή* κάνει λόγο για βασιλική δικτατορία υπό κοινοβουλευτικό μανδύα η οποία καθοδηγείται από τους Αμερικανούς³⁸¹. Στο εξής, η φημολογία οργιάζει ότι οι Αμερικανοί σε συνεργασία με την κυβέρνηση, δε θα διστάσουν να χρησιμοποιήσουν οποιαδήποτε μέσο για να καταπνίξουν τις λαϊκές αντιδράσεις αδιαφορώντας ακόμη και για τα προσχήματα³⁸².

Τα σχετικά δημοσιεύματα κάνουν λόγο για «συμμορίες Αμερικανών πρακτόρων», για «σερίφηδες» που έχουν κατακλύσει την Αθήνα επιδίδονται σε μηχανορραφίες και υποκινούν ένα τρομοκρατικό όργιο³⁸³. Κατεξοχήν ύποπτη θεωρείται η δράση του πρεσβευτή Τάλμποτ, που προβάλλεται ως ο πραγματικός κυβερνήτης της χώρας³⁸⁴. Παράλληλα, εντείνονται τα σενάρια ότι οι Αμερικανοί με τη «συννενοχή των αποστατών» εξυφαίνουν σχέδια σε βάρος της Κύπρου³⁸⁵.

Κλείνοντας αυτήν την αποτίμηση της κρίσης των Ιουλιανών, μπορούμε να πούμε ότι τα γεγονότα αυτά, σε συνδυασμό με τις ιδεολογικές και πολιτισμικές διεργασίες της περιόδου, εντείνουν τη δυναμική του αντιαμερικανικού λόγου, με κατεξοχήν φορέα την υπό διαμόρφωση Κεντροαριστερά. Η δυναμική αυτή, που ενώ φαινομενικά ανακόπτεται από την επιβολή της δικτατορίας, θα αποκτήσει νέα ένταση και έκταση κατά τη Μεταπολίτευση.

5.5 Σύνοψη

Έχοντας αποτυπώσει τον τρόπο με τον οποίο τίθεται στη δημόσια σφαίρα η έννοια της ανεξαρτησίας, μπορούμε να πούμε ότι εκπρόσωποι ολόκληρου του ιδεολογικού φάσματος, παρ' όλους τους περιορισμούς που υπάρχουν, αναγνωρίζουν ότι το ελληνικό κράτος δεν είναι σε θέση να ελέγξει κάποια από τα πεδία που

³⁷⁹ *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας: Οι Αμερικανοί αυτοαποκαλύπτονται*, 5/9/1965.

³⁸⁰ *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας: Οι Πεζοναύτες*, 18/9/1965. Και *Αυγή*, 22/9/1965.

³⁸¹ *Αυγή*, 30/9/1965.

³⁸² *Αυγή*, 1/10/1965.

³⁸³ *Αυγή*, 23/10/1965

³⁸⁴ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Ο κ.Τάλμποτ*, 7/11/1965. Ενδεικτικός ο πρωτοσέλιδος τίτλος: *Ο Τάλμποτ Μηχανορραφεί: Αυγή*, 4/11/1965, *Αυγή*, 5/11/1965, *Αυγή*, 6/11/1965

³⁸⁵ *Αυγή*, 22/10/1965, *Αυγή*, 24/10/1965, *Αυγή*, 27/10/1965, *Αυγή*, 6/11/1965.

συνιστούν την κυριαρχία του, όπως η μορφή του πολιτικού συστήματος και η διαμόρφωση της εσωτερικής πολιτικής σκηνής, η εξωτερική πολιτική και η οικονομία. Το πρόβλημα της φαλκίδευσης της εθνικής ανεξαρτησίας από τις ΗΠΑ, έστω υπαινικτικά πολλές φορές, τίθεται εκ των πραγμάτων στη δημόσια σφαίρα, και όχι μόνο στην αντιθετική, αλλά και στην καθεστωτική. Η εδραιωμένη πεποίθηση ότι η εμπλοκή των ΗΠΑ στην ελληνική πραγματικότητα θέτει σαφή όρια στην εθνική ανεξαρτησία αρθρώνεται τόσο σε ό, τι αφορά το εθνικό και πολιτικό επίπεδο όσο και το κοινωνικό/οικονομικό.

Στο επίπεδο της άμεσης ιστορικής εμπειρίας και της καθημερινότητας, η διαβίωση των Αμερικανών στην Ελλάδα και τα προνόμια που τη συνοδεύουν, επιτείνουν την αίσθηση της αμερικανικής επικυριαρχίας. Ανάλογες στάσεις διαμορφώνονται εξάλλου την ίδια περίοδο και σε άλλες χώρες όπου υπάρχει αμερικάνικη παρουσία³⁸⁶.

Η ιδιαίτερη δυναμική και φόρτιση που αποκτά η έννοια της εθνικής ανεξαρτησίας συνδέεται κατά κύριο λόγο με την ανάδειξη ενός δυνάμει ηγεμονικού λόγου, που τροφοδοτείται από την Αριστερά και την Κεντροαριστερά. Ο λόγος αυτός συναρθρώνει τον αντιιμπεριαλισμό με τον εθνικισμό και λαϊκοδημοκρατικές εγκλήσεις. Στο πλαίσιο αυτού του λόγου, ο αντιαμερικανισμός με αιχμή την έννοια της εθνικής ανεξαρτησίας, λειτουργεί, παράλληλα, ως φορέας αιτημάτων εκδημοκρατισμού και κοινωνικού εκσυγχρονισμού, αιτημάτων, που εκφράζουν τα εαμογενή κοινωνικά στρώματα και ισοδυναμούν με αναίρεση των συνεπειών του Εμφυλίου. Από τη σκοπιά αυτή, η ίδια η σύγκλιση, έστω μερική, Αριστεράς και Κέντρου στο πεδίο του αντιαμερικανισμού και η υπονόμηση βασικών παραδοχών της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης συνιστά μία μερική άρση των ιδεολογικών συνεπειών του Εμφυλίου, όπως τις περιγράψαμε σε άλλο σημείο.

Ο αντιαμερικανισμός που αρθρώνεται γύρω από τη θεματική της εθνικής ανεξαρτησίας εμπίπτει στην κατηγορία του κυριαρχικού/εθνικιστικού αντιαμερικανισμού, με βάση την τυπολογία των Katzenstein-Keohane, που

³⁸⁶ Ενδεικτική, πέραν του ευρωπαϊκού χώρου, είναι η περίπτωση της Ιαπωνίας, όπου η κύρια πηγή αντιαμερικανισμού κατά τη μεταπολεμική περίοδο υπήρξε η αίσθηση της υποτέλειας στις ΗΠΑ και της εξάρτησης από αυτές. Ο συντηρητικός πρωθυπουργός της χώρας Hatoyama Ichiro περιέγραψε το καθεστώς της χώρας ως «υποτελής ανεξαρτησία». Επιπλέον, η στρατιωτική παρουσία των Αμερικανών στη χώρα συσπειρώνει το αντιαμερικανικό αίσθημα, ενώ οι πράξεις βίας από Αμερικανούς στρατιώτες που καλύπτονται από το προνόμιο της ετεροδικίας, προκαλούν τη λαϊκή οργή, Harry Harootunian, «An 'Etiquette of Anti-Americanism'. Being Japanese in the American Imperium», στο Andrew Ross and Kristin Ross (επιμελ.), ό. π., σελ.208-209.

περιγράψαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Υπενθυμίζουμε ότι αυτό το είδος αντιαμερικανισμού εκφράζει την αντίθεση σε ανεπιθύμητες επεμβάσεις των ΗΠΑ και αναφέρεται στην ανάγκη κατοχύρωσης της εθνικής ανεξαρτησίας αφενός και στην προστασία της εθνικής ταυτότητας αφετέρου³⁸⁷. Με βάση όσα περιγράψαμε στο κεφάλαιο αυτό, στην ελληνική περίπτωση, το κέντρο βάρους βρίσκεται στο σκέλος της εθνικής ανεξαρτησίας. Επίσης, αν ανατρέξουμε και στις εκφράσεις του αντιαμερικανικού φαινομένου στον ευρωπαϊκό χώρο, διαπιστώνουμε ότι η προβληματική της εθνικής ανεξαρτησίας τίθεται τόσο στην περίπτωση της Γαλλίας, και, με ακόμη μεγαλύτερη ένταση και έμφαση, και της Γερμανίας. Ωστόσο, στην περίπτωση της Γερμανίας και της Γαλλίας, ιδιαίτερη βαρύτητα έχει και το σκέλος της προστασίας της εθνικής ταυτότητας.

Μία σημαντική διαφοροποίηση που καταγράφεται στις δύο αυτές χώρες συγκριτικά με την Ελλάδα είναι το γεγονός ότι σε αυτές ο κυριαρχικός/εθνικιστικός αντιαμερικανισμός είναι, σε μεγάλο βαθμό δεξιόστροφος και έχει ιδιαίτερο έρεισμα και στο χώρο της ακροδεξιάς, τουλάχιστον σε ότι, αφορά την περίοδο από το τέλος του πολέμου μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του '60, οπότε και ο αριστερόστροφος αντιαμερικανισμός κάνει δυναμικά την εμφάνισή του. Στην Ελλάδα, λόγω των ιδιαίτερων μετεμφυλιακών συνθηκών και κυρίως της επικράτησης ενός ακραίου αντικομμουνισμού, ο δεξιός χώρος δεν πρωτοστατεί στην άρθρωση ενός καταγγελτικού λόγου με αιχμή της εθνική ανεξαρτησία, έργο, που επωμίζεται, τελικά η Αριστερά.

Σε κάθε περίπτωση όμως, αν σε εθνικό επίπεδο, η ανάπτυξη αυτού του τύπου αντιαμερικανισμού αμφισβητεί όψεις της μετεμφυλιακής, αντικομμουνιστικής συναίνεσης, σε ευρωπαϊκό επίπεδο συνιστά αμφισβήτηση πτυχών της ψυχροπολεμικής συναίνεσης, με σημαντικότερη την αποδοχή της αμερικανικής ηγεμονίας, στο πλαίσιο της ατλαντικής κοινότητας, στο όνομα του αντικομμουνισμού.

³⁸⁷ Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane, «Varieties of Anti-Americanism: A Framework for Analysis», ό. π., σελ.29-37.

Κεφάλαιο 6

Η «μεγάλη σύμμαχος χώρα»: φίλος ή εχθρός;

6.1 Εισαγωγή

Το 1947, με την υπογραφή του Δόγματος Τρούμαν, όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, η Ελλάδα τίθεται υπό την αμερικανική κηδεμονία. Το 1951, η Ελλάδα και η Τουρκία γίνονται μέλη της του ΝΑΤΟ και σύμμαχοι στο πλαίσιο της ατλαντικής κοινότητας¹. Βάσει αυτών των στρατηγικών επιλογών, αλλά και της κυρίαρχης ιδεολογίας του μεταπολεμικού συστήματος εξουσίας στην Ελλάδα, οι ΗΠΑ προβάλλονται στο δημόσιο λόγο ως «η μεγάλη φίλη Δημοκρατία», ο ισχυρός σύμμαχος και προστάτης. Ωστόσο, αυτή η πτυχή της επίσημης ιδεολογίας, η αυτονόητη αποδοχή της Αμερικής ως φίλου και συμμάχου, θα υποστεί σημαντικές μεταβολές και διακυμάνσεις κατά τη διάρκεια της προδικτατορικής περιόδου (1947-1967). Τα γεγονότα που πυροδοτούν την αμφισβήτηση των επίσημων ορισμών είναι οι εξελίξεις στο «εθνικό» θέμα του Κυπριακού και η πορεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων κατά την περίοδο αυτή.

Γενικότερα, η κατασκευή των εννοιών του φίλου και του συμμάχου υπόκεινται στην έκβαση της αναμέτρησης των ακόλουθων ιδεολογικών ρευμάτων, που ορίζουν το πεδίο της ιδεολογικής αντιπαράθεσης στην Ελλάδα την περίοδο αυτή, του εθνικισμού, όπως εκφράζεται κατά τη διάρκεια του κυπριακού αγώνα, της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης, και του κομμουνισμού. Αν και η δομή εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα έχει θέσει το Κομμουνιστικό Κόμμα στο περιθώριο του πολιτικού συστήματος, η επιρροή και η απήχηση του λόγου της Αριστεράς δεν είναι αμελητέα, ιδιαίτερα καθώς απομακρυνόμαστε χρονικά από το τέλος του Εμφυλίου. Το γεγονός αυτό γίνεται εμφανές ιδίως από τα μέσα της δεκαετίας του '60, με την αποκρυστάλλωση μιας αριστερόστροφης πολιτικής κουλτούρας, με βασικά της χαρακτηριστικά τον αντιδυτικό, αντιϊμπεριαλιστικό λόγο, ιδιαίτερα στο χώρο της νεολαίας. Η διαπάλη των αυτών ιδεολογιών και των λόγων που απορρέουν από αυτές, καθώς και η δυναμική που δημιουργείται από τις μεταξύ τους συγκλίσεις σε πεδία όπως το Κυπριακό, επηρεάζει καθοριστικά την πρόσληψη και την αποτίμηση του ρόλου των ΗΠΑ.

¹ Γ.Γιανουλόπουλος, *Ο Μεταπολεμικός Κόσμος*, ό. π., σελ. 123.

Η αποτίμηση αυτή συνιστά βασικό στοιχείο του πολιτικού λόγου και αποτελεί μέρος του δημόσιου διαλόγου, στο πλαίσιο των ιδιαιτεροτήτων και των περιορισμών της ελληνικής δημόσιας σφαίρας κατά την προδικτατορική περίοδο, στις οποίες έχουμε ήδη αναφερθεί. Είναι γνωστές και σαφείς οι δεσμεύσεις του εθνικόφρονος πολιτικού κόσμου και κατά συνέπεια του αστικού τύπου στο πλαίσιο του Ψυχρού πολέμου, που έχουν σαν αποτέλεσμα την κυριαρχία ενός φιλοαμερικανικού λόγου. Ωστόσο, αυτή η κυριαρχία δεν είναι απόλυτη ούτε χωρίς διακυμάνσεις ούτε καν για τους πλέον έγκυρους εκπροσώπους της ελληνικής δεξιάς. Με την εξαίρεση του κομμουνιστικού και φιλοκομμουνιστικού τύπου (*Ριζοσπάστης*, *Αυγή*), για τον οποίο ο αντιαμερικανισμός είναι βασικό στοιχείο του πολιτικού τους λόγου, για τον αστικό τύπο το κομβικό γεγονός το οποίο θα προκαλέσει σημαντικές ρωγμές στον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνεται και στο εξής αναπαρίσταται η Αμερική είναι το ζήτημα του Κυπριακού και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, όπως διαμορφώνονται τις δεκαετίες '50 και '60.

Στο σημείο αυτό, πριν περάσουμε στη διερεύνηση των επιπτώσεων των εθνικών θεμάτων στη θεώρηση των ΗΠΑ ως φίλου και συμμάχου, θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε τα κριτήρια με τα οποία η μαζική σκέψη της εποχής, όπως μας αποκαλύπτεται μέσω των κειμένων, διακρίνει μεταξύ φίλων και εχθρών, προκειμένου να διαπιστώσουμε αν και κατά πόσο, αλλά και για ποιους λόγους, στη συνείδηση της ελληνικής κοινής γνώμης, οι ΗΠΑ αποτυπώνονται ως γνήσιος και ειλικρινής φίλος, ως κατ' ανάγκην σύμμαχος ή ως εχθρός. Τα τεκμήρια του λόγου μάς προσανατολίζουν στις ακόλουθες κατευθύνσεις σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας του «φίλου»: ύπαρξη κοινότητας συμφερόντων, αναγνώριση κοινών εχθρών, ύπαρξη ενός κοινά αποδεκτού συστήματος αξιών, παροχή προστασίας σε περίπτωση ανάγκης. Δύναμη, δίκαιο, ηθική, σκοπιμότητα, ανάγκη, όπως προκύπτει από τη μελέτη των κειμένων του τύπου, αναδεικνύονται σε βασικές συνιστώσες στην κατασκευή της έννοιας του φίλου.

Επιστρέφοντας στο ζήτημα των εθνικών θεμάτων και στη σημασία τους για την αξιολόγηση των φίλων της Ελλάδας, είναι χρήσιμο να αναφερθούμε συνοπτικά στην εντυπωσιακή ομοιότητα που συναντάμε στην επιχειρηματολογία του Τύπου ως προς τη σημασία του Κυπριακού. Ήδη από το 1947, ο *Ριζοσπάστης* αναγόρευε το

Κυπριακό στην ιερότερη υπόθεση του έθνους². Τον Αύγουστο του 1954, εν όψει της πρώτης προσφυγής για το Κυπριακό στον ΟΗΕ, η *Καθημερινή* τονίζει ότι το αίτημα του Κυπριακού είναι «*αίτημα ολοκλήρου του ελληνικού έθνους*»³ και «*η μεγίστη εθνική μας υπόθεσις*»⁴. Η *Απογευματινή* προβάλλει το Κυπριακό ως τη λυδία λίθο των σχέσεων Ελλάδας-ΗΠΑ⁵, ενώ *Τα Νέα* τονίζουν ότι όλα τα πολιτικά κόμματα της χώρας, χωρίς καμία εξαίρεση, θεωρούν «*την ικανοποίησιν των πόθων του Κυπριακού Λαού ως την υπ' αριθμόν ένα εθνικήν διεκδίκησιν της Ελλάδος*»⁶. Και με κάθε ευκαιρία θα ταυτίζουν το εθνικό αυτό αίτημα με τις έννοιες του δικαίου, της ηθικής και του ιερού⁷ στην απόλυτή τους μορφή. Το Κυπριακό είναι, με λίγα λόγια, υπόθεση ιερή, καθαρή και κρυστάλλινη⁸. Εκπροσωπώντας τον πνευματικό κόσμο, ο Στρατής Μυριβήλης τόνιζε ότι η κυπριακή ελευθερία είναι αλληλένδετη με την ελευθερία της Ελλάδας, με το επιχείρημα ότι αυτή είναι «*ομοούσια και αδιαίρετη*»⁹.

Η θέση του Κυπριακού στον πολιτικό λόγο, όχι μόνο της εθνικοφροσύνης, αλλά και της Αριστεράς αντανakλάται αναπόφευκτα και στο λόγο περί Αμερικής. Σε ό,τι αφορά τον δεξιό χώρο, αυτό συνεπάγεται μια σειρά από αντιφάσεις και ανακολουθίες, που αναδεικνύουν την αδυναμία του να υπηρετήσει με συνέπεια ταυτόχρονα τους δύο αυτούς λόγους και να υπακούσει στις δεσμεύσεις του¹⁰. Μένει λοιπόν να διερευνήσουμε σε ποιο βαθμό θα τροποποιηθεί η εικόνα των «*φίλων*», «*ευεργετών*» και «*συμμάχων*» Αμερικανών, από τη στερεότυπη εκείνη αναφορά της *Καθημερινής* για την Αμερική ως «*τη μεγάλη φίλη Δημοκρατία*».

² Ριζοσπάστης, «*Κύπρος!*», 12/3/1947. Και *Αυγή*, 9/2/1955, σελ.3: «*η ιερή υπόθεσις των Κυπρίων αδελφών μας*».

³ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: *Τι θα κάμη η Αμερική*;, 7/8/1954.

⁴ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Ιδέαι και Θύελλαι*, 28/10/1954. Και *Απογευματινή*, 3/10/1955, σελ.6. Ενδεικτικά, παραθέτουμε και τη δήλωση του Σ. Μαρκεζίνη στη Βουλή: «*όπου υπάρχει Έλλην και εφ' όσον υπάρχουν Έλληνες, αισθάνονται και θα αισθάνονται και εις το μέλλον το αίτημα των Κυπρίων, ως αίτημα ιδιόν των...*», Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Γ', 7/2/1955.

⁵ *Απογευματινή*, 3/10/1955, σελ.6.

⁶ *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Κοινός Σκοπός*, 22/1/1958.

⁷ *Καθημερινή*, 5/1/1955. *Τα Νέα*, 3/5/1955. *Τα Νέα*, 4/5/1955.

⁸ *Τα Νέα*, 16/11/1956. *Τα Νέα*, 4/5/1957. *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Μόνον όφελος*, 17/12/1958 «*της ιεράς και κρυσταλλίνης υποθέσεως της ελευθερίας του Κυπριακού Λαού*». Αλλά και η Εκκλησία τονίζει ότι «*Δεν υπάρχει αληθώς αγιωτέρα υπόθεσις από την Κυπριακήν. Διαυγής, κρυσταλλίνη, ηλιόσταλακτη είναι η φύσις της*», *Εκκλησία*, *Η απάντησις της ελληνικής ψυχής*, αρ.13, 1/7/1958, σελ.276.

⁹ Απόσπασμα από ομιλία του Μυριβήλη που εκφωνήθηκε στην Κύπρο. Παρατίθεται στη *Νέα Εστία*, *Η Κύπρος και ο πνευματικός κόσμος*, τμ.64, τχ. 750, 1/10/1958, σελ.1472.

¹⁰ Για τις αντιφάσεις στη σχέση εθνικισμού και εθνικοφροσύνης με αιχμή το Κυπριακό: Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων...*, σελ.219-222. Ενδεικτικά για τη σύγκρουση μεταξύ του εθνικισμού και του φιλοατλαντισμού, τους περιορισμούς και τις αντιφάσεις που προκύπτουν σε αυτό το πλαίσιο, παραθέτουμε και τη συζήτηση στη Βουλή για το Κυπριακό, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Γ', 7/2/1955.

6.2. Η αξιολόγηση της συμμαχίας με τις ΗΠΑ κατά την πρώτη φάση του Κυπριακού ζητήματος (1954-1959): Ο Λόγος της Εθνικοφροσύνης

Στην ενότητα αυτή εξετάζουμε την περίοδο που οριοθετείται από την κατάθεση της πρώτης ελληνικής προσφυγής για το Κυπριακό (1954) και την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου (1959). Ιδιαίτερα, εστιάζουμε στην πρόσληψη του αμερικανικού ρόλου όσον αφορά ένα κατεξοχήν «εθνικό θέμα», στο επίπεδο της μαζικής επικοινωνίας και του πολιτικού λόγου. Η αποτίμηση της πρόσληψης του αμερικανικού ρόλου επιχειρείται από κοινού για τους χώρους της Δεξιάς και του Κέντρου, υπό την ενοποιητική αναφορά της εθνικοφροσύνης, που είναι κυρίαρχη κατά την πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια. Ωστόσο, παρά τις επιμέρους συγκλίσεις μεταξύ της Δεξιάς και του Κέντρου, οι αφηγήσεις που προκύπτουν, δεν είναι ταυτόσημες. Εδώ, θα προσπαθήσουμε να φωτίσουμε τις διαφοροποιήσεις που αναδύονται.

A. Η ανταπόκριση στα αιτήματα του έθνους

Το Κυπριακό, λοιπόν, αποτελεί την κατεξοχήν δοκιμασία για την αξιολόγηση φίλων και εχθρών. Η αρνητική, για τις ελληνικές επιδιώξεις, αμερικάνικη στάση και η απόρριψη της πρώτης προσφυγής για το Κυπριακό στον ΟΗΕ (1954)¹¹ προκαλεί την οργή του εθνικόφρονος τύπου, που φθάνει μέχρι του σημείου να τοποθετηθεί υπέρ της αποχώρησης της χώρας από το NATO. Ειδικότερα, τον Οκτώβριο του 1954, η *Καθημερινή* εκφράζει την πικρία της για την αμερικανική στάση και δηλώνει ότι έχει πλέον κλονιστεί η πίστη της στα ιδεώδη της αμερικανικής δημοκρατίας και η εμπιστοσύνη της στους φερόμενους ως συμμάχους¹². Και καταφεύγει σε ένα γνώριμο και προσφιλές μοτίβο του εθνικού λόγου, που συνδέεται με την παράδοση του αντιδυτικισμού¹³, η μικρή και τίμια Ελλάδα αντιμέτωπη με τις μεγάλες δυνάμεις που την αδικούν: «Μικρά και μόνη εναντίον γιγάντων η Ελλάς...υπερασπιζόμενη την ελευθερίαν και την τιμήν των υποδούλων που εμυκτήρισαν οι Μεγάλοι»¹⁴. Από την

¹¹ Για την πρώτη προσφυγή της ελληνικής κυβέρνησης στον ΟΗΕ (Αύγουστος 1954), Γ.Γιανουλόπουλος, ό. π., σελ.331-335.

¹² *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Οι Αμερικανοί και το Κυπριακό*, 24/10/1954.

¹³ Χαρακτηριστικό για τη συσχέτιση του αντιδυτικισμού με τον αντιαμερικανισμό, που απαντάται και λόγο και της Δεξιάς και της Αριστεράς, είναι και το ακόλουθο απόσπασμα από τη «Χαμένη Άνοιξη» του Στρατή Τσίρκα: «Τι να σου κάνει αυτός ο άμοιρος λαός...Δε βλέπεις πως κάθε που παίρνει τ' απάνω του συνωμοτούν όλοι οι δυνάστες και τον καταπλάκωνουν...τι Ρωμαίοι τι Φράγκοι τι Τούρκοι τι Αγγλογάλλοι τι Γερμανοί τι Αμερικανοί...», Στ. Τσίρκας, *Χαμένη Άνοιξη*, σελ.227.

¹⁴ *Καθημερινή*, 15/12/1954.

πλευρά τους, *Τα Νέα*, στο πρωτοσέλιδό τους, καταγγέλλουν την παγίδευση της Ελλάδας στα «δίκτυα μιας ταπεινής συνωμοσίας της διεθνούς συναλλαγής», ενώ κάνουν λόγο για «αποστασία» των ΗΠΑ από το «στρατόπεδον των ανταποικιακών δυνάμεων»¹⁵.

Τις επόμενες μέρες, ο δεξιός τύπος υποστηρίζει ότι η Κυπριακή υπόθεση κινδυνεύει να χαθεί για την Ελλάδα διότι οι σύμμαχοι τη θεωρούσαν πάντα δεδομένη, σε αντίθεση με την Τουρκία, και ότι είναι πλέον καιρός να τροποποιηθεί η ελληνική εξωτερική πολιτική, ώστε «να γίνωμεν επί τέλους ελληνόφιλοι». Η *Καθημερινή* διαπιστώνει επίσης ότι οι θεωρούμενοι φίλοι είναι πιο επικίνδυνοι από τους δηλωμένους εχθρούς¹⁶.

Ωστόσο, μετά το σύντομο αυτό ξέσπασμα αγανάκτησης, ο εθνικόφρων τύπος θα προχωρήσει σε αναδίπλωση, και θα προσπαθήσει να κατευνάσει τα πνεύματα τονίζοντας ότι «αι έξαλλαι παρακινήσεις προς εχθρότητα και δυσφήμισιν παντός του συμμαχικού» βλάπτουν την υπόθεση του Κυπριακού, ενώ φροντίζει να διακρίνει ανάμεσα στις κυβερνήσεις και τους λαούς των συμμαχικών χωρών¹⁷. Αλλά και στη Βουλή, οι εθνικόφρονες πολιτικοί τονίζουν την ανάγκη διεκδίκησης του αιτήματος της Ένωσης εντός του πλαισίου των συμμαχιών¹⁸.

Πάντως, η δυσaráσκεια για την αμερικάνικη στάση παραμένει και επανέρχεται, με διάφορες αφορμές, στην αρθρογραφία. Η ισχύς των ΗΠΑ είναι ένα δεδομένο που δεν μπορεί να αγνοηθεί. Αυτή η ισχύς συνδέεται με το ζήτημα σε ποιον πρέπει να επιμεριστούν οι ευθύνες για τη μη ικανοποίηση των εθνικών δικαίων. Αν το δίκαιο δεν αποδίδεται, τουλάχιστον το δίκαιο έτσι όπως το ορίζει η ελληνική πλευρά, η ευθύνη βαρύνει αυτούς που έχουν την εξουσία να το επιβάλλουν¹⁹. Αυτή η πεποίθηση είναι εδραιωμένη στο δημόσιο λόγο και αποτελεί διαπαραταξιακό στοιχείο συναίνεσης. Δεδομένης της ισχύος των ΗΠΑ, η *Αυγή* παρατηρεί ότι «πολύ φυσικό» η

¹⁵ *Τα Νέα*, 15/12/1954. *Τα Νέα*, 16/12/1954.

¹⁶ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Ιδέαι και Θύελλαι*, 28/10/1954.

¹⁷ *Καθημερινή*, *Στήλη Καθημερινά*: *Όχι Έξαλλα Πράγματα*, 5/1/1955. Και *Τα Νέα*, 22/5/1956. *Τα Νέα*, 2/6/1956.

¹⁸ Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Γ', 7/2/1955.

¹⁹ *Καθημερινή*, *Στήλη Καθημερινά*: *Αμερικανικαί Ευθύναι*, 13/9/1955. Και *Καθημερινή*, *Στήλη Καθημερινά*: *Το αμερικανικό ενδιαφέρον*, 31/3/1956. *Καθημερινή*, *Στήλη Καθημερινά*: *Η Αμερικανική στάσις*, 30/8/1956. *Καθημερινή*, *Στήλη Καθημερινά*: *Αι αμερικανικαί συστάσεις*, 21/9/1956. *Καθημερινή*, *Στήλη Καθημερινά*: *Η στάσις της Αμερικής*, 2/7/1956. Αλλά και *Αυγή*, 13/3/1956, σελ5. *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Νέο Μήνυμα Ντάλλες*, 14/3/1956.

οργή του ελληνικού λαού να στρέφεται κυρίως εναντίον των Αμερικανών «*πιο πολύ κι από τους Άγγλους και τους Τούρκους*»²⁰.

Η ισχύς θέτει λοιπόν ζήτημα δικαιοδοσίας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Α.Αντωνακάκης, η διευθέτηση του Κυπριακού «*ευρίσκεται εις χείρας των Αμερικανών*», είναι δική τους ευθύνη και «*δεν έχουν δικαίωμα να περιορίζονται εις εκφράσεις ευχών*»²¹. Η μη ικανοποιητική εξέλιξη του Κυπριακού εμπεδώνει όλο και περισσότερο για τον χώρο της εθνικοφροσύνης το ρόλο των Αμερικανών ως συνενόχων για κάθε αρνητική τροπή του, καθώς η δυναμή τους είναι τέτοια, που κάθε ενέργεια των Άγγλων ή των Τούρκων προϋποθέτει τη συγκατάθεσή τους²². Ειδικότερα, σε σχέση με τη σύμπλευση Αμερικανών και Βρετανών, οι Αμερικανοί θεωρούνται ουραγοί και «*κλητήρες*» των Βρετανών, δούλοι που δεν μπόρεσαν να αποτινάξουν την επιρροή του παλιού αφέντη τους²³. Επίσης, σε παρέμβασή του, ο εκδότης Χρ. Λαμπράκη δηλώνει ότι η πλέον δυσάρεστη έκπληξη για την ελληνική πλευρά, σχετικά με το Κυπριακό, υπήρξε η αμερικανική στάση και η πρόσδεση των ΗΠΑ στο άρμα της Βρετανίας²⁴.

Από την άλλη πλευρά, η μη αποδοκιμασία της Τουρκίας πιστεύεται ότι συνιστά ενθάρρυνση της επιθετικότητας της²⁵. Εξάλλου, όπως θα υποστηρίξει η *Καθημερινή*, με αφορμή τη σύλληψη του Μακαρίου από τους Άγγλους, οι Αμερικανοί θεωρούνται υπόλογοι τόσο για τις πράξεις τους όσο και για τις παραλείψεις τους²⁶. Όσον αφορά τον κεντρώο χώρο, οι κινήσεις των ΗΠΑ στο διπλωματικό πεδίο για το Κυπριακό αντιμετωπίζονται με έντονη καχυποψία, ενώ η πεποίθηση ότι υπάρχει μια

²⁰ *Αυγή*, Στήλη Λόγια που καίνε: Ο Λαός Μόνος Του, 15/5/1956.

²¹ *Καθημερινή*, Το Κυπριακόν Πρόβλημα και οι Αμερικανοί, 9/3/1956. Και *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: Είναι εις θέσιν, 27/9/1956: «Ο Ελληνικός Λαός πιστεύει ότι αι Ηνωμένοι Πολιτείας είναι εις θέσιν να επιβάλουν μίαν έντιμον και δικαίαν λύσιν του Κυπριακού, αρκεί ειλικρινώς να το θελήσουν». *Απογευματινή*, 31/8/1954, σελ.6.

²² *Καθημερινή*, Στήλη Καθημερινά: Συνένοχοι, 17/7/1956. *Καθημερινή*, Στήλη Καθημερινά: Η προειδοποίησις, 16/9/1958. Και *Τα Νέα*, 20/7/1956. *Αυγή*, Η Φωνή της Αλήθειας: Η Ακεραιότης της χώρας μας, 21/7/1956, σελ.5.

²³ *Καθημερινή*, 15/9/1955, *Καθημερινή*, 25/9/1955, *Καθημερινή*, 15/6/1956, *Καθημερινή*, 18/8/1956, *Καθημερινή*, Στήλη Καθημερινά: Αιδώς Αργείοι: «η αποικιακή ιστορία της Αγγλίας εις την Αμερικνήν δεν εσταμάτησε με τον αμερικανικόν πόλεμον της Ανεξαρτησίας και ας λέγουν ό,τι θέλουν τα βιβλία. Αι Ηνωμένοι Πολιτείας εξακολουθούν να είναι αποικία των Βρεταννών. Το Κυπριακόν αρκεί να το αποδείξη», 6/12/1958. Από την άλλη πλευρά, η *Αυγή* αποδίδει τη σύμπραξη Αμερικανών και Βρετανών αποδίδεται στην «εθνολογική» συγγένεια, κάνοντας λόγο για «εξαδελφάκια», *Αυγή*, 28/7/1956.

²⁴ *Τα Νέα*, 21/3/1958, σελ.6. Η απογοήτευση για την αμερικανική στάση εκφράζεται και σε σειρά άλλων δημοσιευμάτων *Τα Νέα*, 2/7/1958. *Τα Νέα*, 3/7/1958. *Τα Νέα*, 4/7/1958. *Τα Νέα*, 4/12/1958. *Τα Νέα*, 5/12/1958, σελ.8.

²⁵ *Καθημερινή*, 6/3/1956.

²⁶ *Καθημερινή*, 11/3/1956.

σκοτεινή συνωμοσία Άγγλων Αμερικανών και Τούρκων επανέρχεται με κάθε αφορμή²⁷.

Μετά τα επεισόδια της Σμύρνης και της Κων/πολης, το Σεπτέμβριο του 1955, αλλά και την απόρριψη του ελληνικού αιτήματος εγγραφής του Κυπριακού στην ημερήσια διάταξη της Συνόδου του ΟΗΕ, τα πνεύματα οξύνονται²⁸. Ο Λιναρδάτος παρατηρεί χαρακτηριστικά ότι «*ανατινάζεται στον αέρα το πολιτικό και ιδεολογικό οικοδόμημα*» της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής²⁹. Ενδεικτικό είναι, εξάλλου, το εμπιστευτικό μήνυμα που απηύθυνε ο βασιλιάς Παύλος προς τον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ: «*η αίσθηση πως οι φίλοι μας μάς έχουν εγκαταλείψει είναι πολύ μεγαλύτερη απ' ό,τι φαντάζεστε...μόνο αν συμφωνήσετε στην εγγραφή του Κυπριακού προς συζήτηση στον ΟΗΕ θα μπορέσετε να βοηθήσετε ώστε να σταματήσει η επικίνδυνη εξάπλωση ενός κλίματος υπέρ της ουδετερότητας της Ελλάδος έναντι των δύο υπερδυνάμεων*»³⁰.

Ο δεξιός τύπος, περιγράφοντας τον αντίκτυπο στην ελληνική κοινή γνώμη, κάνει λόγο για «*αναταραχή της ψυχής*» και «*εξέγερση της συνειδήσεώς μας*»³¹. Η *Καθημερινή* διακηρύσσει ότι η Ελλάδα «*Δεν Έχει Πλέον Φίλους*» κι ότι οι ΗΠΑ δεν μπορούν να υπολογίζουν πλέον στη φιλία της Ελλάδας, ενώ υποστηρίζει ότι ολόκληρος ο ελληνικός λαός αξιώνει την αποχώρηση από το ΝΑΤΟ. Η εφημερίδα-έμβλημα της ελληνικής Δεξιάς διαπιστώνει: «*Η Ελλάς εγκατελείφθη. Πρέπει Να Έχει το Θάρρος Να Μείνη Μόνη*»³². Η σύγκρουση των επιμέρους στοιχείων που απαρτίζουν την ιδεολογία της εθνικοφροσύνης, και ειδικότερα του εθνικισμού με τον φιλοατλαντισμό, είναι εμφανής.

Η ανάγκη αλλαγής προσανατολισμού στην εξωτερική πολιτική αναδεικνύεται σε ένα οδυνηρό υπαρξιακό πρόβλημα για τους αρθρογράφους της Δεξιάς. Από τη μια πλευρά, υπάρχει ο απαγορευμένος δρόμος του σοσιαλιστικού στρατοπέδου και από την άλλη η συμμαχία που πρόδωσε την εμπιστοσύνη των Ελλήνων: «*Αριστερά μας προς την Μόσχαν γκρεμός και δεξιά, προς το Λονδίνον και την Ουάσιγκτων ρέμμα. Μας απομένει μόνον η οδός ακανθών. Να την βαδίσωμεν μόνοι, έστω και*

²⁷ Τα Νέα, κύριο άρθρο: *Η προοπτική*, 19/10/1957. Τα Νέα, 25/11/1957. Τα Νέα, 6/12/1957. Τα Νέα, 11/2/1958. Τα Νέα, 27/6/1958. Τα Νέα, 27/6/1958.

²⁸ Απογευματινή, 22/9/1955. Καθημερινή, 18/9/1955. Ο Αμερικανός πρόεδρος Κάννον εξέφραζε, από την πλευρά του, την ανησυχία ότι η αντίθεση των ΗΠΑ στη συζήτηση του Κυπριακού στον ΟΗΕ θα ευνοούσε τα «*αριστερά και αντιαμερικανικά στοιχεία*», Αλέξης Παπαχελάς, ό. π., σελ. 43.

²⁹ Σ. Λιναρδάτος, ό. π., τόμος Γ', σελ.19.

³⁰ Παρατίθεται στο Αλ.Παπαχελάς, ό. π., σελ.42-43.

³¹ Απογευματινή, 26/9/1955.

³² Καθημερινή, κύριο άρθρο: *Αίσχος!*, 22/9/1955.

ανυπόδητοι»³³. Η Απογευματινή πλειοδοτεί για την ανάγκη αναζήτησης νέων ερεισμάτων: «αρκετοί είναι πρόθυμοι να γίνουν φίλοι μας. Θα τους δεχθώμεν. Και εις τους άλλοτε φίλους μας θα είπωμεν ότι είναι καιρός να παύσουν να θεωρούν τον τόπον μας αμπέλι του παππού των...»³⁴. Η Απογευματινή, αντιπροσωπεύοντας μια λαϊκότερη έκφραση της Δεξιάς, θέτει υπό επανεξέταση το ζήτημα της συμμετοχής στην Ατλαντική Συμμαχία και επιδοκιμάζει την αποχή από τις νατοϊκές ασκήσεις, που εξήγγειλε η κυβέρνηση Καραμανλή³⁵.

Την αποδυνάμωση της αφοσίωσης του ελληνικού λαού στην Ατλαντική Συμμαχία αναγνωρίζει και ο Κ. Καραμανλής κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησής του στη Βουλή³⁶. Από την πλευρά τους, οι ηγέτες της εθνικόφρονος αντιπολίτευσης άσκησαν κριτική στην κυβέρνηση Καραμανλή γιατί η στάση της έναντι των Συμμάχων δεν κατόρθωσε να εκφράσει την αγανάκτηση του ελληνικού λαού³⁷. Αλλά και ο Γ. Παπανδρέου δηλώνει στη Βουλή την άρνηση του εθνικόφρονος Κέντρου να μετέχει σε μία συμμαχία, η οποία δεν εξασφαλίζει «πλήρη εγγύησιν της ασφαλείας μας και πλήρην αναγνώρισιν ομοτιμίας»³⁸.

Ακόμη περισσότερο, η Απογευματινή υποστηρίζοντας ότι εκπροσωπεί τον ελληνικό λαό, απευθύνεται στον Αμερικανό πρεσβευτή και του δηλώνει ότι οποιαδήποτε ελληνική κυβέρνηση δεχθεί υποχωρήσεις στο εθνικό θέμα του Κυπριακού, σύμφωνα με τις αμερικανικές υποδείξεις, «θα ξυλωθή εν ριπή οφθαλμού από την λαϊκήν οργήν» και δε θα μπορέσουν να τη διασώσουν ούτε όλοι οι στρατοί του ΝΑΤΟ³⁹. Εν όψει μάλιστα της επικείμενης άφιξης του υφυπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ στην Αθήνα, η εφημερίδα ζητά να διερμηνευθεί στον επισκέπτη «η επαναστατική και καθολική εξέγερσις του Ελληνικού Έθνους» κατά των ΗΠΑ και να του γίνει γνωστό ότι ο ελληνικός λαός έχει πλέον πάρει στα χέρια του την άσκηση της

³³ Καθημερινή, 23/9/1955.

³⁴ Απογευματινή, 22/9/1955.

³⁵ Απογευματινή, 28/9/1955, σελ.6, Απογευματινή, 12/10/1955. Στις 11/10/1955, η κυβέρνηση Καραμανλή ανακοινώνει την προσωρινή αποχή των Ελλήνων στρατιωτών από τις νατοϊκές ασκήσεις, καθώς και την πρόθεσή της να ανακαλέσει το ελληνικό εκστρατευτικό σώμα από την Κορέα. Σύμφωνα με το Λιναρδάτο, στόχος του Καραμανλή ήταν να εκτονωθεί η κατάσταση και να κατευναστεί το αντιαμερικανικό αίσθημα πριν τις επόμενες εκλογές. Σ.Λιναρδάτος, ό. π., τ. Γ', σελ.26.

³⁶ Αγόρευση Κ. Καραμανλή, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Έκτακτη Σύνοδος, Περίοδος Γ', 10/10/1955.

³⁷ Ενδεικτικά, ομιλίες Σ. Μαρκεζίνη και Σ. Βενιζέλου, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Έκτακτη Σύνοδος, Περίοδος Γ', 11/10/1955.

³⁸ Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Έκτακτη Σύνοδος, Περίοδος Γ', 11/10/1955.

³⁹ Απογευματινή, 22/9/1955, σελ.6.

εξωτερικής πολιτικής και οποιαδήποτε συμφωνία προϋποθέτει την έγκρισή του⁴⁰. Στο όνομα αυτής της καθολικής εξέγερσης, η *Απογευματινή* επικαλείται την αδιαμεσολάβητη άσκηση της εξωτερικής πολιτικής, απευθείας από τον ελληνικό λαό και αναγορεύει τον τύπο ως το γνήσιο εκπρόσωπο της λαϊκής βούλησης.

Αλλά και η Ελληνική Εκκλησία, παρά τον έντονα αντικομμουνιστικό της προσαντολισμό, που έθετε, εκ των πραγμάτων όρια στην αντιδυτική και αντιαμερικανική της ρητορική, εκφράζει, στην περίπτωση των Σεπτεμβριανών όχι μόνο αντιτουρκικό μένος, αλλά επιδίδεται και σε φορτισμένες αντιδυτικές αναφορές: «*Η Ελλάς αυτή σήμερον πενθεί. Πενθούμεν διά το κατάντημα του χριστιανικού κόσμου. Ενώπιον του ανοσιουργήματος οι ισχυροί σιωπούν, οι φίλοι υποκρίνονται και οι δράσται μας εμπαιίζουν, διότι ακριβώς έχουν την ανοχήν εκείνων, των οποίων είναι αποδεδειγμένη και βεβαία η ενοχή...Και όμως, εφόσον ποτέ η αγία και κραταιά αυτοκρατορία της Ρωσσίας εν τη Ανατολή ήτο ο προστάτης των Ορθοδόξων, ουδέποτε οι βάρβαροι ετόλμησαν τοιαύτας ιεροσυλίας...*»⁴¹.

Η δημόσια τοποθέτηση του Αμερικανού πρεσβευτή Κάννον, μετά τα Σεπτεμβριανά, προκειμένου να κατευναστούν τα πνεύματα κρίθηκε ανεπιτυχής και προκάλεσε την έντονη αντίδραση ακόμη και του δεξιού τύπου. Η *Καθημερινή*, σε σχόλιό της για το θέμα, τόνισε ότι η πολιτική των ΗΠΑ βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με «*τα ιερώτερα και ισχυρότερα ελληνικά αισθήματα*». Αυτό το οποίο καταλογίζει στις ΗΠΑ είναι ότι δεν περιορίστηκε σε μια απλή διαφωνία με τις ελληνικές θέσεις, αλλά, παραγνωρίζοντας τους συμμαχικούς δεσμούς, τάχθηκε ενεργά εναντίον τους: «*Μας επολέμησε και μας πολεμά εις την κυπριακήν υπόθεσιν με φανατισμόν*»⁴². Ιδιαίτερα, το αμερικανικό υπουργείο Εξωτερικών αντιμετωπίζεται στο εξής ως ανθελληνικό και φιλοτουρκικό, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το Κυπριακό⁴³.

Ωστόσο, πολύ σύντομα ο δεξιός τύπος θα επιλέξει να ρίξει τους τόνους και στα τέλη του 1955 θα επιχειρηματολογεί για την ανάγκη διατήρησης των συμμαχιών στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ⁴⁴, ενώ θα υπενθυμίζει «*τον πατροπαράδοτον φιλελληνισμόν*»

⁴⁰ *Απογευματινή*, 30/9/1955, σελ.6.

⁴¹ Μήνυμα του Αρχιεπισκόπου Σπυρίδονος επί τη ανηκέστω συμφορά, *Εκκλησία* [Επίσημον Δελτίον της Εκκλησίας της Ελλάδας], 20/10/1955.

⁴² *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: *Επί μίας ομιλίας*, 22/10/1955.

⁴³ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: *Ο Συνένοχος*, 25/11/1955. *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: *Διά το Κυπριακόν*, 6/7/1957, *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: *Ο πέπλος της σιωπής*, 7/7/1957. *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: *Η έκπληξις*, 21/7/1957.

⁴⁴ *Καθημερινή*, *Οι Δύο Δρόμοι*, 22/12/1955. Και *Απογευματινή*, 5/3/1956 κι ενώ έχει προηγηθεί η σύλληψη του Μακαρίου από τους Βρετανούς, με την ιδιαίτερη επισήμανση στο κύριο άρθρο πως «*Δεν*

των ΗΠΑ⁴⁵. Εξάλλου, η *Απογευματινή* θα υποστηρίξει ότι η άνοδος του Κ. Καραμανλή στην εξουσία είχε σαν αποτέλεσμα τη μεταβολή της στάσης των ΗΠΑ στο Κυπριακό επί το θετικότερον⁴⁶. Στη Βουλή, ο Κ. Καραμανλής αποδίδει ιδιαίτερη έμφαση στον φιλονατοϊκό προσανατολισμό της χώρας ως εγγύηση ασφαλείας, ενώ δε φείνεται εγκωμίων για τις ΗΠΑ, «*την πλέον δημοκρατικήν χώραν του κόσμου*», η οποία περιγράφεται ως αφοσιωμένος σύμμαχος της Ελλάδας καθόλη τη μεταπολεμική περίοδο⁴⁷. Το βασικό επιχείρημα του δεξιού χώρου είναι ότι η Ελλάδα δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να αποξενώσει τους Αμερικανούς συμμάχους. Όταν δε θα μπορεί να παραβλέψει τα «*μοιραία ολισθήματα*», όπως τα χαρακτηρίζει, της αμερικάνικης εξωτερικής πολιτικής, που δηλητηρίασαν την πίστη στην ειλικρίνεια των αμερικανικών προθέσεων, θα τα αποδίδει στη δόλια βρετανική πολιτική⁴⁸.

Επιπλέον, η *Καθημερινή* παίρνει αποστάσεις από όσα είχε διακηρύξει το ταραγμένο φθινόπωρο του 1955 για την ανάγκη της Ελλάδας να βαδίσει μόνη και να εγκαταλείψει την Ατλαντική Συμμαχία. Τον Απρίλιο του 1956, σε κύριο άρθρο της με τίτλο *Ελληνική Πολιτική*, θα υποστηρίξει ότι η Ελλάδα δεν έχει το περιθώριο να επιλέξει τον προσανατολισμό της ουδετερότητας. Βασικό της επιχείρημα είναι πως ίση φιλία προς τις δύο υπερδυνάμεις δεν είναι δυνατόν να υπάρξει, καθώς κάτι τέτοιο θα σήμαινε «*ψύχρανσιν των σχέσεων προς τον ένα και ερωτοτροπίαν προς τον έτερον*». Και σε κάθε περίπτωση ο προσανατολισμός προς την ΕΣΣΔ, το «*Παραπέτασμα*», θα ισοδυναμούσε με αυτοκτονία. Προειδοποιεί ότι όσοι προπαγανδίζουν υπέρ της ουδετερότητας ουσιαστικά προπαγανδίζουν υπέρ μιας φιλοσοβιετικής πολιτικής. Και η φιλοσοβιετική πολιτική είναι, σύμφωνα με την *Καθημερινή*, ανθελληνική πολιτική. Επιπλέον, ξεχνώντας τις φορτισμένες

θα παίζωμεν το παιχνίδι των Βρετανών και των Ρώσων», οι οποίοι φέρονται να έχουν ως στόχο την έξοδο της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ.

⁴⁵ *Απογευματινή*, Στήλη Γνώμαι: *Η Ελπίς των Λαών*, 14/3/1956, σελ.8. *Απογευματινή*, *Γνώμαι επί των γεγονότων: Προς τους Αμερικανούς*, 20/2/1956, σελ.8. *Απογευματινή*, 14/3/1956. *Απογευματινή*, *Γνώμαι επί των γεγονότων: Η φωνή της αληθείας*, 27/1/1956. *Απογευματινή*, Στήλη Γνώμαι: *Δεν θ αργήση*, 12/3/1956, σελ.8. *Απογευματινή*, *Γνώμαι: Παρήγορα Σημεία*, 9/10/1956, σελ.6.

⁴⁶ *Απογευματινή*, 14/3/1956 «*Καταφανής η μεταστροφή του αμερικανικού παράγοντος υπέρ των ελληνικών απόψεων...Η αμερικανική στροφή αποδίδεται εις την σθεναράν και αξιοπρεπή στάσιν του κ. Καραμανλή*». *Απογευματινή*, κύριο άρθρο: *Η Μεταβολή*, 30/3/1957. Ωστόσο, η επιλογή αυτής της οπτικής για την ανάλυση των εξελίξεων στα εθνικά θέματα, δεν αποκλείει την κατά καιρούς άσκηση αυστηρής κριτικής στο ρόλο των ΗΠΑ. Οι παρεκκλίσεις αυτές από τη βασική επιλογή της θετικής αξιολόγησης της αμερικάνικης πολιτικής αφορούν κατά κύριο λόγο την *Καθημερινή* και λιγότερο την *Απογευματινή*, η οποία είναι εξαιρετικά συγκρατημένη στην άσκηση κριτικής στους Αμερικανούς.

⁴⁷ Ανάγνωση προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Καραμανλή, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 4/4/1956.

⁴⁸ *Απογευματινή*, Στήλη Γνώμαι: *Η Υστάτη Ελπίς*, 11/8/1956.

διακηρύξεις του προηγούμενου έτους, πλειοδοτεί: «Οι Αμερικανοί είναι φίλοι μας, πρέπει να μείνουν φίλοι μας και πρέπει να γίνουν καλύτεροι φίλοι μας. Εις ημάς απόκειται να κάμωμεν τους Αμερικανούς πράγματι καλυτέρους φίλους από όσον μας είναι τώρα. Αλλά δεν θα τους κάμωμεν με κινήματα και πρωτοβουλίες προς τας οποίας δυσπιστούν βαθύτατα»⁴⁹. Η ευθύνη λοιπόν για την κατάσταση των ελληνοαμερικανικών σχέσεων μετατίθεται στην ελληνική πλευρά.

Στο εξής, η κριτική στους αμερικανικούς χειρισμούς στο Κυπριακό θα είναι συγκρατημένη και θα καταλογίζει στους Αμερικανούς αδυναμία αντίληψης, λανθασμένη κρίση και επιφανειακή προσέγγιση των προβλημάτων και σε αυτό το σημείο εντοπίζονται κυρίως οι ευθύνες τους⁵⁰. Παράλληλα, διατυπώνεται η πεποίθηση ότι ο ατυχής χειρισμός του Κυπριακού από τις ΗΠΑ θα ζημιώσει το διεθνές κύρος τους, αποτελώντας μία απτή απόδειξη της ανεπάρκειας τους ως ηγετικής δύναμης του δυτικού στρατοπέδου⁵¹.

Επίσης, η *Καθημερινή* προσθέτει και μια ωφελιμιστική διάσταση στην επιχειρηματολογία της κατά της επιλογής της ουδετερότητας υποστηρίζοντας ότι «την Κύπρον δεν πρόκειται να μας τη δώσουν ούτε οι Άγγλοι, ούτε οι Άραβες, ούτε τα Ηνωμένα Έθνη. Θα μας την δώσουν οι Αμερικανοί-εάν πεισθούν ότι πρέπει να την πάρωμεν»⁵². Ανάλογο επιχείρημα προβάλλεται, εξάλλου, και από τον κεντρώο τύπο⁵³.

Την άνοιξη του 1956, η αντιπολίτευση προκάλεσε συζήτηση στη Βουλή για την ανάγκη αναθεώρησης της εξωτερικής πολιτικής καταθέτοντας πρόταση δυσπιστίας κατά της κυβέρνησης⁵⁴. Με αφορμή αυτή τη συζήτηση, ο κεντρώος τύπος υποδεικνύει και αυτός, από την πλευρά του, κατευνασμό των πνευμάτων. Ειδικότερα, τονίζει ότι η αποχώρηση από το ΝΑΤΟ είναι και άσκοπη και επικίνδυνη και, σε τελική ανάλυση, αντίθετη με τα εθνικά συμφέροντα. Ωστόσο, αναγνωρίζει ότι η

⁴⁹ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Ελληνική Πολιτική*, 15/4/1956. Από την άλλη πλευρά, η Αριστερά δε θέλει να αφήσει ούτε την παραμικρή αμφιβολία για την αμερικανική εχθρότητα: «ο ελληνικός λαός, όμως, γνωρίζει ότι δεν πρόκειται περί ελλείψεως κατανοήσεως και μάλιστα κάποιας, αλλά περί απροκαλύπτου εχθρότητος προς αυτόν...» *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας*: *Η...κατανόηση των Αμερικανών*, 30/9/1958, σελ.5.

⁵⁰ *Καθημερινή*, 10/1/1956, *Καθημερινή*, 12/1/1956, *Καθημερινή*, 15/1/1956. *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: *Η Στρουθοκάμηλος*, 1/12/1957, *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: *Το Πρόβλημα*, 7/12/1957, *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: *Διεθνής Έλεγχος*, 2/8/1958.

⁵¹ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: *Η Στρουθοκάμηλος*, 1/12/1957. *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: *Το πρόβλημα*, 7/12/1957.

⁵² *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Ελληνική Πολιτική*, 15/4/1956.

⁵³ *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Η Συζήτηση*, 7/4/1956.

⁵⁴ Συζήτηση επί της προτάσεως εκφράσεως δυσπιστίας προς την κυβέρνησιν, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 22-23/5/1956.

συζήτηση στη Βουλή για την εξωτερική πολιτική έφερε στην επιφάνεια τη θέληση του Έθνους η συμμετοχή στο ΝΑΤΟ να χαρακτηρίζεται στο μέλλον από μεγαλύτερη ανεξαρτησία⁵⁵.

Καθώς η δυσaréσκεια για την αμερικανική στάση εντείνεται, ο φιλοατλαντισμός των κεντρώων εντύπων αμβλύνεται. Είναι χαρακτηριστική η παραίνεση Των Νέων προς την κυβέρνηση Καραμανλή να αναζητήσει νέα διπλωματικά όπλα υποδεικνύοντας την προσέγγιση με την ΕΣΣΔ⁵⁶. Επικαλούμενη μάλιστα δηλώσεις του υπουργού Εξωτερικών Θεοτόκη, τονίζοντας ότι απηχούν τις θέσεις μιας ξεκάθαρα φιλοαμερικανικής κυβέρνησης, η εφημερίδα προειδοποιεί τις ΗΠΑ ότι αν δεν αλλάξουν πολιτική στο Κυπριακό, θα βρεθούν αντιμέτωπες με κάποιον «τρομακτικό αιφνιδιασμό»⁵⁷. Αυτή η προειδοποίηση ότι η Ελλάδα κινδυνεύει «να απολεσθή» για τους Δυτικούς επαναλαμβάνεται από το Κέντρο, με διάφορες αφορμές⁵⁸.

Ωστόσο, ακόμη και όταν θα έχουν πέσει οι τόνοι, η καχυποψία προς το ρόλο του αμερικανικού παράγοντα παραμένει. Με αφορμή την υιοθέτηση του βρετανικού επιχειρήματος από τις ΗΠΑ, ότι δηλ. δε θα ήταν σφύρων επιλογή η παραχώρηση αυτοδιάθεσης στην Κύπρο λόγω της αδιαλλαξίας της Άγκυρας, η *Καθημερινή* αναρωτιέται μήπως δεν πρόκειται για την παραδοσιακή αμερικανική αφέλεια, αλλά αν πίσω από όλα αυτά κρύβεται κάτι βαθύτερο, αν δηλ. οι ΗΠΑ «είναι συνένοχος-ή ίσως και πρωτεργάτης-της νέας αθλιότητας»⁵⁹. Η αναγνώριση της Τουρκίας ως ενδιαφερόμενου τρίτου μέρους στο Κυπριακό θεωρείται το βασικό λάθος στους χειρισμούς της Αμερικής, στο οποίο, οι αρθρογράφοι εκτιμούν ότι υπέπεσε πότε «σφαλλομένη και πότε εκβιαζομένη» κάτω από τη δόλια επιρροή των Βρετανών⁶⁰. Σε κάθε περίπτωση και παρά τους ήπιους τόνους, η απογοήτευση από την αμερικανική στάση στο Κυπριακό διαπερνά τον επίσημο λόγο της Δεξιάς⁶¹.

⁵⁵ *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Η Συνέχεια*, 25/5/1956. Ο φιλοατλαντικός προσανατολισμός του κεντρώου χώρου δεν τίθεται, στην παρούσα συγκυρία, υπό αμφισβήτηση. *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Η Συζήτηση*, 7/4/1956.

⁵⁶ *Τα Νέα*, 29/6/1956, σελ.6.

⁵⁷ *Τα Νέα*, 3/3/1956.

⁵⁸ *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Τι Περιμένουν*, 6/3/1956.

⁵⁹ *Καθημερινή*, 7/7/1956.

⁶⁰ *Απογευματινή*, στήλη *Γνώμαι: Λύπην και Λύπην*, 19/10/1957. *Απογευματινή*, στήλη *Γνώμαι: Αποσαφήνις*, 21/6/1958. *Καθημερινή*, 24,25,26/1/1957. Η εκτίμηση ότι οι ΗΠΑ παρασύρονται στη χάραξη της πολιτικής τους στο Κυπριακό από τους Βρετανούς και τους Τούρκους εκφράζεται και από το Κέντρο, *Τα Νέα*, 13/10/1955.

⁶¹ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Η Αμερικανική Στάσις*, 11/7/1957.

Η δυσaráσκεια για τις επιλογές της αμερικάνικης πολιτικής προσωποποιείται στον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ Τζόν Φόστερ Ντάλλες⁶². Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο ο δεξιός τύπος υιοθετεί και επαυξάνει το μήνυμα του δημάρχου Λευκωσίας προς τον Αμερικανό υπουργό των Εξωτερικών: «*Η ιστορία θα σας καταστήση προσωπικώς υπεύθυνον διά τας σκοτεινωτέρας σελίδας του αμερικανικού έθνους*». Η Απογευματινή τον χαρακτηρίζει ως «μέγα ευεργέτη» της Σοβιετικής Ένωσης και υποστηρίζει ότι η πολιτική που ακολούθησε στο Κυπριακό κηλίδωσε την ιστορίαν και τας παραδόσεις του αμερικανικού έθνους⁶³. Αλλά και Τα Νέα, από την πλευρά τους, καταδικάζουν την φιλοτουρκική πολιτική του Αμερικανού υπουργού Εξωτερικών κάνοντας λόγο για «*απροσμέτρητον κακόν*» που προξένησε στην Ελλάδα. Και προσθέτουν ότι η πολιτική του κλόνισε τελεσίδικα την πίστη των Ελλήνων, αλλά και του ελευθέρου κόσμου, στην Αμερική⁶⁴.

Η εστίαση της κριτικής στο πρόσωπο του υπουργού Εξωτερικών μετατρέπει, στη φάση αυτή, τη δυσaráσκεια για την αμερικανική στάση σε ζήτημα ενός προσώπου ή ενός φορέα της αμερικάνικης πολιτικής, όπως είναι το αμερικανικό υπουργείο Εξωτερικών, κι έτσι αποφεύγεται μια συνολικότερη κριτική στις ΗΠΑ. Όσον αφορά το γενικότερο ρόλο του υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ, ο δεξιός τύπος του καταλόγιζει ότι έχει αποκοπεί από την πραγματικότητα, ενώ κάνει λόγο για παραισθήσεις και ψυχώσεις που στέκονται εμπόδιο στη διαμόρφωση μιας θετικής πολιτικής⁶⁵.

Την αναζωπύρωση της κριτικής έναντι των ΗΠΑ στο χώρο της εθνικοφροσύνης προκάλεσε η αμερικανική στάση κατά την επίσκεψη του Μακαρίου

⁶² Καθημερινή, 15/8/1956, Καθημερινή, 4/7/1956, σελ.6, Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Η εφετινή υπόσχεσις, 5/12/1957. Απογευματινή, στήλη Γνώμαι: Θα ήτο παρήγορον, 28/1/1958. Απογευματινή, 29/1/1958, Απογευματινή, στήλη Γνώμαι: Μας είναι αδιάφοροι, 12/7/1958, Απογευματινή, Η Νέα Επιτυχία, 15/7/1958. Απογευματινή, στήλη Γνώμαι: Ο Μέγας Υπεύθυνος, 23/7/1958. Τα Νέα, 24/1/1958, σελ.6: «*Απέχθειαν και οργήν προεκάλεσαν εις τους Έλληνας και τους Άραβας οι ύμνοι Ντάλλες προς Τούρκους. Ο αρχηγός του Στέιτ Ντηπάρτμεντ συνεχίζει τα μοιραία σφάλματά του...*». Τα Νέα, στήλη Εύθυμα και Σοβαρά: Η... 'Μυθική Χώρα', 27/1/1958. Τα Νέα, κύριο άρθρο: Οι Λόγοι του Ντάλλες, 12/2/1958.

⁶³ Απογευματινή, Γνώμαι: Προσυπογράφωμεν, 30/7/1958.

⁶⁴ Τα Νέα, 3/3/1956. Αλλά και Τα Νέα, 15/10/1955, σελ.6, Τα Νέα, 9/12/1955, σελ.6.

Παρατίθενται επίσης στον ελληνικό τύπο και αρνητικά δημοσιεύματα του αμερικανικού τύπου για τον Τζον Φόστερ Ντάλλες όπως τα ακόλουθα άρθρα του Joseph Alsop: «*Η ηγεσία της Αμερικής δεν χαίρει καλής φήμης. Δυσπιστία και απέχθεια υπάρχει εις το εξωτερικόν διά τον κ. Ντάλλες*», Καθημερινή, 17/10/1957, «*Χάριν των Ηνωμένων Πολιτειών και της Δυτικής Συμμαχίας ο Αϊκ πρέπει να εύρη νέον υπουργόν Εξωτερικών...*», Καθημερινή, 22/10/1957, «*Ο Αϊζενχάουερ αιχμάλωτος των υφισταμένων του...*», Joseph&Stewart Alsop, Καθημερινή, 29/10/1957, σελ.3 ή του Walter Lippmann «*Μερικαί πικραί αλήθειαι. Το γόητρον της Αμερικής κλονίζεται εκ βάθρων...*», Καθημερινή, 20/10/1957.

⁶⁴ Απογευματινή, Γνώμαι: Προσυπογράφωμεν, 30/7/1958.

⁶⁵ Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Το κατηγορητήριο, 4/10/1957.

(1957) στις ΗΠΑ, και ειδικότερα, η δήλωση του Στέιτ Ντηπάρτμεντ ότι ούτε ο Αμερικανός πρόεδρος ούτε ο υπουργός των Εξωτερικών επρόκειτο να τον συναντήσουν⁶⁶. Η *Καθημερινή* κάνει λόγο για «μέγα λάθος, ψυχολογικόν και ουσιαστικόν» της αμερικανικής πολιτικής και τονίζει τον ψυχολογικό αντίκτυπο που είχε στην ελληνική κοινή γνώμη η απόφαση αυτή⁶⁷.

Σε αυτό το θέμα, στον ψυχολογικό και επικοινωνιακό παράγοντα σε σχέση με τη διακύμανση του φιλοαμερικανισμού/αντιαμερικανισμού, θα επιμείνει και μάλιστα με αιχμηρή γλώσσα η εφημερίδα: «Αυτοί οι νεοδιορισθέντες ηγέται του κόσμου πότε θα αρχίσουν να μαθαίνουν τους πολιτικούς τρόπους που αρμόζουν εις την θέσιν τους; Πότε θα καταλάβουν ότι είναι γελοίο να αγωνίζονται με διάφορα πολυέξοδα μέσα προπαγάνδας, με υπερπόντιες «Φωνές της Αμερικής»⁶⁸ που κανείς δεν ακούει και κανείς δεν προσέχει, με φυλλάδες και φυλλάδια, με γραφεία και υπηρεσίες και οργανώσεις, με προσπάθειες φανερές και κρυφές, να τις πετάνε με μιας, με μια φράσι στον τενεκέ των σκουπιδιών;...Με μια κουβέντα ανάξια πολιτισμένου κράτους, με μια φράσι που ουδέποτε θα είχε την ανοησία να εκστομίσει το Κρεμλίνο...Αν είχε και ένα εχθρό έως χθες ο Μακάριος, σήμερα χάρις εις την αμερικανική βοήθεια τον κέρδησε. Με μία άχρηστη, μικρόψυχη φράσι, μία από αυτές τις φράσεις που ζυπνούν στα γενναία κράτη το φιλότιμο και αποκοιμίζουν τη λογική με τα συμφέροντά της και τις δειλίες της»⁶⁹. Με βάση τα παραπάνω, η *Καθημερινή* αναρωτιέται αν οι ΗΠΑ θα είναι σε θέση να διατηρήσουν την ηγετική τους θέση στο δυτικό στρατόπεδο και θεωρεί απαραίτητη προϋπόθεση για το σκοπό αυτό την αναθεώρηση της εξωτερικής τους πολιτικής⁷⁰.

Στα τέλη του 1958, η αμερικανική στήριξη στο σχέδιο Μακμίλλαν και η έγκριση του περσικού σχεδίου για το Κυπριακό στον ΟΗΕ, υπό την επιρροή του αμερικανικού παράγοντα, το οποίο καταψήφισε η Ελλάδα, προκαλεί νέα έκρηξη του

⁶⁶ *Καθημερινή*, 29/8/1957. Και *Τα Νέα*, 30/8/1957. *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Με ευχάς*, 31/8/1957.

⁶⁷ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Μέγα Λάθος, Η Χοληδόχος*, 30/8/1957.

⁶⁸ Ειδικότερα, για τη «Φωνή της Αμερικής», η δυσaréσκεια εκδηλώνεται με διάφορες αφορμές, όπως το γεγονός ότι συνεχάρη την Τουρκία για τη νίκη της επί των Ελλήνων το 1922: «Είναι τόσαι αι ανοησίες, αι εκπεμπόμεναι υπό του προπαγανδιστικού αυτού σταθμού...», *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Καμμία Έκπληξις*, 3/9/1957. Και *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Τα αδικαιολόγητα*, 8/9/1957.

⁶⁹ *Καθημερινή*, Στήλη *Επίκαιρα: Προς Αμερικανούς*, 1/9/1957. Στο ίδιο μήκος κύματος και το χρονογράφημα των *Νέων*, *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Αμοιβαία Αισθήματα*, 2/9/1957: «...Κάτι τέτοιες αβρότητες και εκδηλώσεις σπαρακτικής φιλίας μας έρχονται αρκετά συχνά απ' την μεγάλη χώρα της Ελευθερίας, προς την οποίαν οι ασιίδες διπλωμάτες μας ορκίζονται πίστι και αφοσίωσι μέχρι θανάτου...».

⁷⁰ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Αι υποχρεώσεις των*, 3/9/1957. Στο ζήτημα του ψυχολογικού παράγοντα όσον αφορά τη διατήρηση του ηγετικού ρόλου των ΗΠΑ, η εφημερίδα θα επανέλθει. Ενδεικτικά, *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Τα Μη Στρατιωτικά*, 5/12/1957.

αστικού τύπου κατά των ΗΠΑ⁷¹. Ειδικότερα, *Τα Νέα*, υποδέχονται τη σχετική απόφαση με «βαθυτάτην πικρίαν», ενώ τονίζουν ότι η αποδοχή του σχεδίου αυτού κατέστη δυνατή χάρη στην απροκάλυπτη φιλοαγγλική και φιλοτουρκική πολιτική της Ουάσιγκτον⁷². Την έντονη απογοήτευσή της για την αμερικανική στήριξη στο Σχέδιο Μακμίλλαν εξέφρασε και η Εκκλησία της Ελλάδος, καταλογίζοντας μάλιστα στην αμερικανική ηγεσία πνευματική τύφλωση⁷³.

Μετά την έγκριση του περσικού σχεδίου στον ΟΗΕ, το κύριο άρθρο των *Νέων* στιγματίζει τη συνολική αμερικανική στάση και απαξιώνει τις ΗΠΑ ως ηγέτιδα του 'ελευθέρου κόσμου' όσο και αυτόν τον ίδιο τον 'ελεύθερο κόσμο', όπως εκπροσωπείται από την Ατλαντική Συμμαχία: «*Η ηγεσία της χώρας που εμφανίζει εαυτήν ως ηγέτιδα του ελευθέρου κόσμου, κατεπάτησε κατά τρόπον ανατριχιαστικόν τας πλέον στοιχειώδεις αρχάς της ελευθερίας... Τόσον η χώρα αυτή όσον και αι πλείσται των χωρών του συνασπισμού του οποίου ηγείται απηρνήθησαν εαυτάς... Τασσόμενοι παρά το πλευρόν των Αγγλοτούρκων και των απαισίων βασανιστών και σφαγέων του Κυπριακού Λαού, αι χώραι αυταί υπενόμειναν τα θεμέλια ενός ολοκλήρου κόσμου*»⁷⁴.

Ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών, Ευ.Αβέρωφ, κατηγόρησε τις ΗΠΑ ότι δεν τήρησαν την ουδετερότητα που είχαν υποσχεθεί για το Κυπριακό⁷⁵, ενώ η *Καθημερινή* έκανε λόγο για πτώχευση της Αμερικής στη συνείδηση του ελληνικού λαού⁷⁶. Παράλληλα, εξέφρασε τις εκτιμήσεις και την ανησυχία της για την ενίσχυση του αντιαμερικανισμού⁷⁷. Ωστόσο, η κριτική αυτή από το δεξιό τύπο δε θα έχει μεγάλη διάρκεια, ενώ η φιλοαμερικανική ρητορεία επανέρχεται, καθώς εντείνονται οι διπλωματικές διεργασίες, που θα καταλήξουν στις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου⁷⁸. Εν τούτοις, ο Α. Αντωνακάκης παρατηρεί ότι το Κυπριακό ζήτημα έχει ήδη επιφέρει

⁷¹ *Απογευματινή*, 5/12/1958. *Απογευματινή*, 6/12/1958. *Τα Νέα*, 17/10/1958. *Τα Νέα*, 18/10/1958. *Τα Νέα*, 28/10/1958. *Τα Νέα*, 30/10/1958, *Τα Νέα*, 1/11/1958, *Τα Νέα*, 21/11/1958, *Τα Νέα*, 24/11/1958. *Τα Νέα*, 3/12/1958.

⁷² *Τα Νέα*, 17/10/1958. *Τα Νέα*, 18/10/1958. *Τα Νέα*, 28/10/1958. *Τα Νέα*, 30/10/1958, *Τα Νέα*, 1/11/1958, *Τα Νέα*, 21/11/1958, *Τα Νέα*, 24/11/1958. *Τα Νέα*, 3/12/1958. Τη θλίψη της για τη συμπαράταξη των ΗΠΑ με τη Βρετανία στην υπόθεση του Κυπριακού εκφράζει και η Ιερά Σύνοδος, *Εκκλησία, Η απάντησις της ελληνικής ψυχής*, αρ.13, 1/7/1958, σελ.276.

⁷³ *Εκκλησία*, αρ.16, 1/9/1958.

⁷⁴ *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Απαρνήθησαν εαυτάς*, 6/12/1958. Και *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Μόνον όφελος*, 17/12/1958.

⁷⁵ *Καθημερινή*, 5/12/1958. Επιπλέον, η *Καθημερινή* υποστηρίζει ότι οι δηλώσεις του υπουργού Εξωτερικών δεν ήταν αρκούτως αυστηρές και τονίζει ότι είναι πεποίθηση του κάθε Έλληνα ότι την κύρια ευθύνη για την αδυναμία του ΟΗΕ να δώσει λύση στο Κυπριακό φέρουν οι ΗΠΑ, *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Δύο Σημεία*, 13/12/1958.

⁷⁶ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Το Μόνον Σχόλιον*, 5/12/1958. *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Χάριν του κ. Μεντερές*, 7/12/1958.

⁷⁷ *Καθημερινή*, Στήλη *Επίκαιρα: Κίνδυνος*, 7/12/1958.

⁷⁸ *Απογευματινή*, 20/12/1958. *Απογευματινή*, 17/1/1958.

σημαντικές αλλαγές στην εξωτερική πολιτική της χώρας, καθώς απομάκρυνε την Ελλάδα από τη βρετανική επιρροή διευκολύνοντας έτσι την προσέγγισή της με τον αραβικό κόσμο και, κυρίως, την «ετοποθέτησε εν τη πράξει» στο αντιιμπεριαλιστικό στρατόπεδο⁷⁹.

Ακόμη και μετά τη μη ικανοποιητική για την ελληνική πλευρά εξέλιξη της προσφυγής το 1957 για το Κυπριακό στον ΟΗΕ, ο δεξιός τύπος απέφυγε να βάλλει κατά των ΗΠΑ, και επέλεξε να επικεντρώσει την κριτική του στον ΟΗΕ⁸⁰. Ανάλογη στάση κράτησε και η Ελληνική Εκκλησία χαρακτηρίζοντας, μάλιστα, τον Οργανισμό ως «Σαχάρα ηθικής σιγής»⁸¹. Ο φιλοκυβερνητικός τύπος, από την πλευρά του, κατηγόρησε την αντιπολίτευση για κάκιστες υπηρεσίες προς το έθνος λόγω της κακόπιστης αντιαμερικανικής κριτικής της και των υποδείξεών της για ριζική αλλαγή προσανατολισμού στην εξωτερική πολιτική⁸².

Στο χώρο του Κέντρου, η παραπομπή του Κυπριακού στο NATO, στα τέλη του 1957 αντιμετωπίζεται ως αρνητική εξέλιξη, καθώς η Ατλαντική Συμμαχία εκλαμβάνεται ως εχθρικό μέτωπο⁸³. Ελλάδα και Κύπρος παρουσιάζονται αντιμέτωπες με έναν πανίσχυρο μηχανισμό εκβιασμού, που αποτελείται από το 'αποικιοκρατικόν' NATO και τις ΗΠΑ⁸⁴. Την ίδια εκτίμηση για το ρόλο του NATO στην υπόθεση του κυπριακού εκφράζει, εξάλλου και η Αριστερά⁸⁵.

Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, που προηγούνται των Συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου, ο κεντρώος τύπος υποδεικνύει στην κυβέρνηση να επιδείξει θάρρος απέναντι στον «περίτεχνον αγγλοαμερικανοτουρκικόν εκβιασμόν»⁸⁶, ενώ κάνει λόγο για άσκηση πολύμορφων πιέσεων σε βάρος της ελληνικής πλευράς από τις ΗΠΑ και το NATO⁸⁷, προκειμένου αυτή να εξαναγκαστεί σε έναν άνευ όρων συμβιβασμό⁸⁸. Ακόμη περισσότερο, η άρνηση του Φόστερ Ντάλλες να συναντήσει τον Έλληνα υπουργό των Εξωτερικών εκλαμβάνεται ως το αποκορύφωμα του

⁷⁹ Καθημερινή, 22/8/1957.

⁸⁰ Απογευματινή, στήλη Γνώμαι: Ενισχυμένον και Μειωμένος, 21/2/1957, σελ.6.

⁸¹ Εκκλησία, αρ.6, 15/3/1957, σελ.82.

⁸² Απογευματινή, στήλη Γνώμαι: Οι απώτεροι σκοποί, 15/3/1957, σελ.6.

⁸³ Τα Νέα, 16/12/1957. Τα Νέα, 18/6/1958. Τα Νέα, 24/6/1958 «Το ελληνικόν μέτωπον κατεστράφη από την έφοδον του NATO...».

⁸⁴ Τα Νέα, 13/6/1958. Τα Νέα, 19/6/1958. Τα Νέα, 20/6/1958.

⁸⁵ Αυγή, 3/5/1956: «Στο NATO, Συνασπισμό των Εχθρών της Κύπρου προσάγεται η κυπριακή υπόθεση! Για να 'επιλυθή' μέσα στα πλαίσια των καταλυτικών για κάθε ελευθερία δεσμών της Ατλαντικής Ενότητας».

⁸⁶ Τα Νέα, 11/2/1958, σελ.6.

⁸⁷ Τα Νέα, 4/7/1958, σελ.1 και σε.6.

⁸⁸ Τα Νέα, 5/7/1958.

εκβιασμού σε βάρος της Ελλάδας και ως μία πρωτοφανής πρόκληση⁸⁹. Ο κεντρώος τύπος επισημαίνει τη βαθιά πικρία και την αγανάκτηση της κοινής γνώμης για τη στάση της Δύσης, που έχει συσσωρευτεί κατά την εξέλιξη του Κυπριακού ζητήματος⁹⁰. Ειδικότερα, ως προς τις ΗΠΑ, υποστηρίζουν ότι θα πρέπει να αναλάβουν πρωτοβουλίες για την εξάλειψη της «ψυχρότητας» στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις⁹¹.

Η δεξιά παράταξη αναγνωρίζει στις συμφωνίες Ζυρίχης και Λονδίνου έναν αναγκαίο συμβιβασμό και δεν υπεισέρχεται σε ιδιαίτερη κριτική⁹². Ωστόσο, η *Καθημερινή*, διαπιστώνει ότι, παρά τις συμφωνίες, το πρόβλημα της αποκατάστασης της εμπιστοσύνης του ελληνικού λαού στους δυτικούς συμμάχους παραμένει⁹³. Θετικότερη είναι η στάση της *Απογευματινής*, η οποία εμφανίζει τις Συμφωνίες ως μια ελληνική νίκη και θεωρεί ότι «ετερματίσθη υπό τους καλύτερους όρους μία εκκρεμότης...», η οποία εγκυμονούσε κινδύνους για το σύστημα συμμαχιών της Ελλάδας⁹⁴. Η υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου γίνεται δεκτή με επιφυλακτικότητα στο χώρο του Κέντρου, αν και η κριτική είναι συγκρατημένη⁹⁵. Τα *Νέα* επιμένουν στο γεγονός ότι η Συμφωνία έγινε δεκτή στην Κύπρο με βαθιά θλίψη, ενώ αναφέρει ότι ο πλέον ικανοποιημένος από όλους τους ενδιαφερόμενους είναι η Ουάσιγκτον⁹⁶.

B. Η έννοια της ανταπόδοσης και η σύγκριση με την Τουρκία

Με βάση τα παραπάνω, γίνεται σαφές ότι η εικόνα της Αμερικής ως συμμάχου και φίλου στο λόγο της εθνικοφροσύνης εμφανίζει ρωγμές, καθώς διαπιστώνεται επανειλημμένα η απροθυμία της να ανταποκριθεί σε αυτό που θεωρείται, ως το δίκαιο αίτημα του έθνους, την Κυπριακή υπόθεση. Μία επιπλέον διάσταση, που αναδεικνύεται στην αξιολόγηση της φιλίας με τους Ατλαντικούς εταίρους, και συνδέεται άμεσα και με την εθνική αυτοεικόνα, είναι το ζήτημα της

⁸⁹ Τα *Νέα*, 5/7/1958.

⁹⁰ Τα *Νέα*, κύριο άρθρο: *Αποτελέσματα*, 11/7/1958.

⁹¹ Τα *Νέα*, κύριο άρθρο: *Μόνον Όφελος*, 17/12/1958.

⁹² *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Η Δημοκρατία της Κύπρου*, 15/2/1959.

⁹³ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: *Ορθή τοποθέτησις*, 30/1/1959.

⁹⁴ *Απογευματινή*, Γνώμαι: *Η Συμφωνία της Ζυρίχης*, 13/2/1959. Παράλληλα, επιτίθεται με ιδιαίτερη σφοδρότητα εναντίον των επικριτών της συμφωνίας. *Απογευματινή*, Γνώμαι: *Η Δουλοπρέπεια*, 11/2/1959. *Απογευματινή*, Γνώμαι: *Μόνη Εξαίρεσις*, 17/2/1959.

⁹⁵ Τα *Νέα*, Στήλη *Ζητήματα*: *Ευχή*: «Η δοθείσα εις την Ζυρίχην λύσις εις το Κυπριακόν πρόβλημα δεν είναι βεβαίως εκείνη την οποίαν επεδίωκεν ο Ελληνισμός και διά την οποίαν με τόσον ηρωισμόν και τόσην αυτοθυσίαν ηγωνίσθη ο Κυπριακός Λαός...», 13/2/1958.

⁹⁶ Τα *Νέα*, 20/2/1959, σελ.1 και σελ.6.

εξόφλησης του οφειλόμενου προς την Ελλάδα χρέους. Η έννοια του χρέους έχει ηθική, ιστορική, αλλά και υλική αναφορά, και αποκτά συγκεκριμένο περιεχόμενο ανάλογα με τη συγκυρία⁹⁷. Η πηγή αυτού του χρέους μπορεί να είναι η προσφορά της Ελλάδας κατά τους δύο παγκοσμίους πολέμους ή η συμμετοχή της στον αντικομμουνιστικό αγώνα κλπ. Στις σχετικές αναφορές, η Ελλάδα έχει σταθερά το ρόλο του αδικούμενου, ενώ η Τουρκία εκείνου που ωφελείται δυσανάλογα και χωρίς να το δικαιούται.

Αυτό το επιχείρημα του ανεξόφλητου χρέους των Συμμάχων έναντι της Ελλάδας, με την έντονη συναισθηματική του διάσταση, αποκτά σε κρίσιμες στιγμές ιδιαίτερη φόρτιση και κλονίζει την πίστη στην ατλαντική κοινότητα⁹⁸. Μία τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση αποτέλεσε η παραλαβή των νεκρών στρατιωτών που υπηρετούσαν στην Κορέα κι ενώ έχει εμπεδωθεί στο δημόσιο λόγο η «ανθελληνική» στάση των Συμμάχων στο Κυπριακό⁹⁹.

Στο πλαίσιο αυτό, ένα αγκάθι στην αποτίμηση της συμμαχίας με τις ΗΠΑ, είναι το ύψος της χορηγούμενης από τους Αμερικανούς βοήθειας¹⁰⁰, ιδιαίτερα σε σύγκριση με την αντίστοιχη προς την Τουρκία¹⁰¹. Η βοήθεια θεωρείται όχι απλώς οφειλόμενη ανταπόδοση προς την Ελλάδα, αλλά και κριτήριο για την ισοτιμία της Ελλάδας ως συμμάχου¹⁰². Σε ιδιαίτερα φορτισμένο ύφος, προκειμένου να τονίσει την ανάγκη, αλλά και την υποχρέωση, χορήγησης πρόσθετης οικονομικής βοήθειας από τις ΗΠΑ, η *Καθημερινή* παρουσιάζει μια Ελλάδα που αιμορραγεί οικονομικά για χάρη του συμμαχικού σκοπού, που στην προκειμένη περίπτωση είναι ο αντικομμουνιστικός αγώνας: «Επιχειρούμεν τα ανήκουστα. Ελάτε εδώ, θέσατε τον

⁹⁷ Ενδεικτικά, *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Ιστορία*, 26/10/1954. *Τα Νέα*, Στήλη Ζητήματα: *Η Συμβολή μας*, 2/2/1955. *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Το Καθήκον Των*, 25/2/1956. Με αφορμή τη συμπλήρωση μιας δεκαετίας από τη λήξη του β' παγκοσμίου πολέμου, *Τα Νέα* διαπιστώνουν ότι η Ελλάδα έχει λησμονηθεί από τους συμμάχους της και καταγράφουν τη βαθιά απογοήτευση και την πικρία του ελληνικού λαού. *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Αξιοθρήνητος Λήθη*, βασίζεται σε άρθρο της γαλλικής εφημερίδας *Ωρρόρ* με τίτλο «*Ας μην λησμονώμεν την Ελλάδα!*» όπου μεταξύ άλλων αναφέρεται ότι η Ελλάδα «*έχει καταστή σήμερον το θύμα μιας αξιοθρήνητης λήθης*», 9/5/1955.

⁹⁸ Ανάλογες πεποιθήσεις εκφράζει εξάλλου και ο δεξιός τύπος. Το ακόλουθο σχόλιο αναφέρεται στους Αμερικανούς: «*Η ευγνωμοσύνη μας απέναντι των υπήρξε μεγάλη. Αλλ' η ευγνωμοσύνη και αυτών και ολοκλήρης της Δύσεως απέναντι της Ελλάδος έπρεπε να ήτο μεγαλύτερα...*». *Καθημερινή*, 22/9/1955.

⁹⁹ *Τα Νέα*, 7/3/1955. Και *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Κύπρος και...Κορέα!*: «*Οι Μεγάλοι που μας στέλνουν στην Κορέα (γιατί μόνοι μας δεν πάμε βέβαια) κάνουν το κορόιδο όταν πρόκειται για την Κύπρο κάτω τρόπον τόσον εμφανή, τόσο προκλητικό, τόσο εξοργιστικό...*». Και *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Το Πιάτο του Στυφάδου*, 29/10/1957.

¹⁰⁰ *Καθημερινή*, 28/4/1955.

¹⁰¹ *Καθημερινή*, στήλη *Καθημερινά: Η αμερικανική βοήθεια*, 3/9/1958. Και *Απογευματινή*, Στήλη *Γνώμες: Η Βοήθεια*: «*Διατί η Ελλάς αποτελεί πάντοτε τον 'πτωχόν συγγενή' των ενισχυομένων φίλων της Ουάσιγκτων;*», 4/5/1955.

¹⁰² *Καθημερινή*, 5/5/1955.

δάκτυλον εις τον τύπον των ήλων. Το σώμα της Ελλάδος αιμάσσει από τον μόχθον». Αυτή η αιμορραγία του ελληνικού λαού προβάλλεται ως «*το αξιοπρεπέστερον επιχείρημα έναντι του μεμψιμοιρούντος Αμερικανού φορολογουμένου*»¹⁰³. Όταν η φτωχή Ελλάδα αιμορραγεί, η πλούσια Αμερική δεν έχει το δικαίωμα να της αρνείται τη βοήθεια.

Αυτή η δυσaréσκεια για τον μεμψίμοιρο, πλούσιο και ισχυρό σύμμαχο εκφράζεται και με αφορμή το Κυπριακό, τη στιγμή που η Ελλάδα παρουσιάζεται ως η πλέον αφοσιωμένη χώρα στο συμμαχικό σκοπό: «*Γιατί τέτοια μίζερια, τέτοιο ζυνισμένο άνοιγμα του πουργιού, τέτοια ατμόσφαιρα δυσπιστίας, μικρότητας, τέτοια επίδειξη πολιτικής αντιπαθείας; ...εμείς αρχίσαμε τον πόλεμο πριν από το Περγλ Χάρμπορ, τον συνεχίσαμε εις την Κορέα*». Στο πλαίσιο αυτής της δυσaréσκειας, οι συμμαχικές υποχρεώσεις της Ελλάδας κρίνονται δυσβάσταχτες¹⁰⁴. Τα αιτήματα Αμερικανών αξιωματούχων για αύξηση των στρατιωτικών δαπανών συναντούν την απροθυμία και άλλοτε την οργή του δεξιού τύπου¹⁰⁵. Παράλληλα, στις αρχές του 1957, η περικοπή της αμερικάνικης βοήθειας κατά 25 εκ. δολάρια εκλαμβάνεται ως προσπάθεια εκβιασμού της ελληνικής κυβέρνησης στο θέμα του Κυπριακού¹⁰⁶.

Καθώς η διαμάχη για το Κυπριακό οξύνεται και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις επιδεινώνονται, η αμερικανική στάση προς την Τουρκία συγκριτικά προς την Ελλάδα αναδεικνύεται σταθερά σε μέτρο αξιολόγησης της αμερικάνικης φιλίας. Η πεποίθηση ότι η αμερικάνικη ηγεσία ευνοεί συστηματικά την Τουρκία έναντι της Ελλάδας και γενικότερα, «*η αρχή των δύο μέτρων και των δύο σταθμών*» εξοργίζει τύπο και κοινή γνώμη¹⁰⁷. Η απόδοση υπερβολικής, σύμφωνα με την ελληνική πλευρά, σημασίας στον τουρκικό παράγοντα εκ μέρους των ΗΠΑ προσβάλλει την εθνική φιλοτιμία και η *Καθημερινή*, επικαλούμενη το μέσο Έλληνα, παρατηρεί πως η μεροληπτική στάση υπέρ της Τουρκίας είναι δυνητικά κίνητρο αναθεώρησης των συμμαχιών¹⁰⁸.

Επαναλαμβανόμενο επιχείρημα του τύπου είναι ότι η Ελλάδα υπήρξε σύμμαχος των ΗΠΑ στο Β΄ παγκόσμιο πόλεμο και υπέστη βαρύτερες θυσίες, ενώ η Τουρκία, η οποία υπήρξε ουδέτερη, απολαμβάνει δυσανάλογα ευεργετήματα. Όσο κι

¹⁰³ *Καθημερινή*, 15/5/1955.

¹⁰⁴ *Καθημερινή*, 18/5/1955.

¹⁰⁵ *Καθημερινή*, 9/6/1955.

¹⁰⁶ *Καθημερινή*, 4,5,6/1/1957. *Τα Νέα*, 4/1/1957. *Τα Νέα*, 5/1/1957.

¹⁰⁷ *Καθημερινή*, 10/6/1955. Εξάλλου, η σπουδαιότητα του τουρκικού παράγοντα για την αμερικανική εξωτερική πολιτική απασχολεί και την Αριστερά, *Αυγή*, *Ο ρόλος της Τουρκίας στο σύστημα της Αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής*, 5/2/1955. *Αυγή*, 27/3/1956.

¹⁰⁸ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Αμερική και Τουρκία*, 12/8/1958.

αν προσπαθεί να κατανοήσει και να ερμηνεύσει τους γεωπολιτικούς και άλλους λόγους για τους οποίους οι ΗΠΑ δίνουν έμφαση στον τουρκικό παράγοντα, ο εθνικόφρων λόγος δεν μπορεί να αποδεχθεί το γεγονός ότι οι Αμερικάνοι θέτουν σε ίση μοίρα τους Έλληνες, με τους οποίους συμπολέμησαν, και τους Τούρκους: «Έβαλαν μέσα εις ένα καλάθι και ημάς, που υπηρετήσαμεν τον αγώνα της ελευθερίας, με πικράν συγκομιδήν εις εκατόμβας νεκρών, και τους Τούρκους που είναι με πιστοποιητικά και με παράσημα δόλιοι, ύπουλοι και ανειλικρινείς..Από αυτήν ακριβώς την τερατώδη και ως προς ημάς βάνανυσον ευθυγράμμισιν, προέρχεται η πικρία μας...Χρειάζεται και ολίγην μνήμην.»¹⁰⁹. Πέραν όμως των ηθικών, ιστορικών κριτηρίων στην αξιολόγηση Ελλήνων και Τούρκων από τους Αμερικανούς, ο λόγος της εθνικοφροσύνης επικαλείται και τα «πολιτισμικά», όπως τα αποκαλεί, κριτήρια για να στοιχειοθετήσει την ανωτερότητα των Ελλήνων και την ανάγκη ευνοϊκότερης μεταχείρισης από τις ΗΠΑ¹¹⁰.

Η έλλειψη μνήμης, που καταλογίζεται στην αμερικανική πλευρά, όσον αφορά την αξιολόγηση Ελλήνων και Τούρκων, αποκτά κατεξοχήν ηθική διάσταση. Η έλλειψη μνήμης είναι, τελικά, έλλειμμα ηθικής¹¹¹. Το πνεύμα συμψηφισμού, που χαρακτηρίζει τη στάση της υπερδύναμης, συνιστά, επί της ουσίας, εχθρότητα προς την Ελλάδα: «Μας αντιπαθούνε... διότι δεν τους έχουμε ακολουθήσει εις το πνεύμα του 'περασμένα-ξεχασμένα'...Αυτή η νοοτροπία έχει στρώσει ένα αθέατο μανδύα που καλύπτει και τις περασμένες φρικαλεότητες και τους ηρωισμούς, που σβήνει δόξες και ντροπές...»¹¹².

Οι Αμερικανοί, λοιπόν, αποδεικνύουν ότι δεν είναι γνήσιοι φίλοι της Ελλάδας, αφού «δεν καταδέχονται πια να ξεχωρίσουν εχθρούς και φίλους», ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους. Κι αυτό αποδίδεται στην αλαζονεία που κατέλαβε τους Αμερικανούς λόγω της θέσεώς τους ως ηγέτιδος δύναμεως του ελεύθερου κόσμου, μια θέση που η ελληνική Δεξιά αποφαινεται τελικά ότι απέκτησαν μάλλον πρόωρα: «Ανεβασμένοι πρόωρα εις την ύψιστην διοικητική θέσι του πολιτισμένου κόσμου, παντοδύναμοι,

¹⁰⁹ Καθημερινή, κύριο άρθρο: *Ολίγην Μνήμην...*, 6/1/1956. Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: *Η στάσις της Αμερικής*, 15/9/1955. Το να θέτουν οι Αμερικανοί σε ίση μοίρα Έλληνες και Τούρκους εξοργίζει και τον κεντρώο χώρο. *Τα Νέα*, 15/10/1955, σελ.6. Επίσης, *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Ας τα βλέπωμεν*, 11/10/1958.

¹¹⁰ Καθημερινή, 28/9/1958.

¹¹¹ *Τα Νέα*, Στήλη *Εύθυμα και Σοβαρά*: *Εμείς κι οι άλλοι*, 28/10/1955. Για το έλλειμμα μνήμης των συμμάχων ως έλλειμμα ηθικής και, Πέτρος Χάρης, 28 Οκτωβρίου 1940, *Νέα Εστία*, τμ.58, τχ.680, 1/11/1955, σελ.1393.

¹¹² Καθημερινή, Στήλη *Επίκαιρα*: *Συνέχεια*, 10/7/1957.

πάμπλουτοι, μεθυσμένοι από ισχύ και δόξες και μεγαλεία...»¹¹³. Οι σχετικές αναλύσεις κάνουν λόγο για τη βαθιά πικρία του ελληνικού λαού. Και το ερώτημα που αναδύεται είναι: «Αυτοί είναι λοιπόν οι Αμερικανοί;»¹¹⁴. Παράλληλα, πυκνώνουν οι επικριτικές αναφορές στο ρόλο του αμερικανικού τύπου όσον αφορά το ζήτημα αυτό¹¹⁵.

Στην αρθρογραφία του εθνικόφρονος τύπου, καταβάλλεται προσπάθεια να τεθεί ο φιλοτουρκικός προσανατολισμός της αμερικανικής πολιτικής υπό το πρίσμα του ρεαλισμού και των διεθνών σχέσεων. Ωστόσο, στις όποιες απόπειρες ορθολογικής προσέγγισης υπεισέρχεται, τελικά, το συναισθηματικό στοιχείο και τα σωβινιστικά στερεότυπα περί ποιοτικής ανωτερότητας του ελληνισμού. Αυτό που μπορεί να φαίνεται φυσιολογικό για τους άλλους λαούς, είναι τελείως ξένο για τους Έλληνες: «Οι λαοί που έχουν ευαισθησίαν πολλήν και ιστορίαν πλουσίαν εις πράξεις αλτρονισμού και αλληλεγγύης εύλογον είναι να αισθάνονται εις την ψυχήν των βαθύτερα τα τραύματα που προκαλούν ο ψυχρός υπολογισμός και η συμφεροντολόγος πολιτεία εκείνων από τους οποίους συνήθως εξαρτάται η πορεία και η εκάστοτε φυσιογνωμία της διεθνούς ζωής»¹¹⁶.

Γ. Η απονομιμοποίηση της Ατλαντικής Συμμαχίας και της ηγεσίας των ΗΠΑ

Στο λόγο της εθνικοφροσύνης, όπως παρουσιάστηκε μέχρι τώρα, η βαθμιαία εμπέδωση της εναντίωσης των ΗΠΑ στα εθνικά αιτήματα και η παγίωση της πεποίθησης περί άνισης μεταχείριση Ελλάδας και Τουρκίας αποτελούν διαστάσεις της διαμορφούμενης έντασης μεταξύ του εθνικισμού και του φιλοαμερικανισμού. Με αφετηρία τα στοιχεία ενός εθνικιστικού λόγου, ο εθνικόφρων λόγος, καταλήγει να αμφισβητήσει την αξιακή και ηθική βάση και νομιμοποίηση της Ατλαντικής Συμμαχίας και του ηγετικού ρόλου των ΗΠΑ όσον αφορά το δυτικό κόσμο.

Ειδικότερα, σχετικά με το σύστημα εννοιών που αναφέρονται στο ζήτημα του Κυπριακού, παρατηρήσαμε παραπάνω ότι οι έννοιες της ηθικής, του δικαίου και του ιερού είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τις εθνικές επιδιώξεις. Στο πλαίσιο, λοιπόν, του συστήματος εννοιών που αναφέρονται στο έθνος και τις διεκδικήσεις του, οι ΗΠΑ

¹¹³ Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Η στάσις της Αμερικής, 15/9/1955.

¹¹⁴ Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Η στάσις της Αμερικής, 15/9/1955.

¹¹⁵ Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Αμερική και Κύπρος, 13/3/1956. Καθημερινή, 20/4/1957. Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Η Αμερικανική Σιωπή, 21/6/1957. Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Μια ανάγκη, Διδάγματα, 25/8/1957. Και Απογευματινή, «Εμπάθεια και ανθελληνικά κρίσεις των 'Τάιμς της Νέας Υόρκης'», 23/9/1955, σελ.6. Και ενδεικτικά Αυγή, 20/12/1956, σελ.5

¹¹⁶ Καθημερινή, κύριο άρθρο: Διατί Φιλότουρκοι;, 8/9/1957. Επίσης, Τα Νέα, 2/7/1957. Τα Νέα, 5/12/1957, σελ.8. Επίσης, Ανδρέας Καραντώνης, Θυμάμαι την Αμερική..., σελ.108.

αξιολογούνται από την τοποθέτησή τους σε σχέση με τα ακόλουθα δίπολα: Ηθική/Δίκαιο vs. Σκοπιμότητα¹¹⁷/ Κυνισμός¹¹⁸, Ελευθερία vs. Υποδούλωση, Αλληλεγγύη vs. Προδοσία¹¹⁹. Κάθε αρνητική, για τις προσδοκίες της ελληνικής πλευράς, ενέργεια της Αμερικής σε σχέση με το Κυπριακό, την τοποθετεί στο αρνητικό σκέλος του δίπολου και συνεπάγεται την καταδίκη της¹²⁰. Εξάλλου, η *Καθημερινή* είχε ξεκαθαρίσει ότι το Κυπριακό είναι το πεδίο στο οποίο δοκιμάζονται «αι χρυσαί ιδέαι των περί ελευθερίας και δημοκρατίας»¹²¹. Συστηματικά, ο τύπος συνδέει, με αφετηρία το Κυπριακό, τη διάσταση της ηθικής και του δικαίου με τη νομιμοποίηση της αμερικάνικης ηγεσίας επί του «ελεύθερου κόσμου». Είναι ενδεικτικό το σχόλιο της *Καθημερινής* μετά την αποχή της Αμερικής από την πρώτη ψηφοφορία στον ΟΗΕ για το Κυπριακό: «Δεν λυπούμεθα τόσον διότι εχάσαμεν μίαν ψήφον. Θλιβόμεθα διότι εστερήθη ο ελεύθερος κόσμος ενός συμβόλου»¹²² και οι αναφορές της στο «γκρέμισμα ενός ειδώλου-του ειδώλου της μεγάλης Προμάχου των Ελευθεριών»¹²³. Αλλά και ο Γ. Παπανδρέου, στη Βουλή, αναφορικά με την εξέλιξη της ψηφοφορίας στον ΟΗΕ, δηλώνει ότι «αφοπλίζεται ο Ελεύθερος Κόσμος από την δύναμιν των Ιδεών» και εκφράζει τη θλίψη του για το γεγονός ότι κατέστη δυνατό η ΕΣΣΔ να εμφανίζεται ως «σημαιοφόρος της Ελευθερίας»¹²⁴.

Από τα τέλη, λοιπόν του 1954, ο εθνικόφρων λόγος αρχίζει να καταγράφει την αποδυνάμωση της Αμερικής ως συμβόλου, με έμφαση στο ηθικό, αξιακό περιεχόμενο αυτού του συμβολισμού¹²⁵. Με ιδιαίτερη έμφαση, τα δεξιά έντυπα προειδοποιούν τους Αμερικανούς ότι, στην υπόθεση του Κυπριακού, διακυβεύονται το γόητρο των ΗΠΑ, του ΟΗΕ, αλλά και της «Δυτικής Κοινότητας», του «Ελεύθερου Κόσμου», ο οποίος κινδυνεύει «να αποκαλυφθεί πρόσοψις μόνον, καλύπτουσα κοσμίως αυθάδεις ιμπεριαλισμούς»¹²⁶. Την ανησυχία τους για την αποδυνάμωση του φιλοδυτικισμού

¹¹⁷ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Τι θα κάμει η Αμερική;*, 7/8/1954. *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Η Ώρα της Κρίσεως*, 5/12/1954. *Καθημερινή*, 25/5/1955. *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Δίλημμα και ηθική*, 20/1/1957. *Απογευματινή*, 14/12/1954. *Απογευματινή*, 21/9/1955. *Τα Νέα*, 20/9/1955. *Τα Νέα*, 23/7/1956. *Τα Νέα*, 24/4/1957. *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Απαράδεκτον*, 2/10/1957.

¹¹⁸ Ενδεικτικά, *Καθημερινή*, 18/12/1954. *Καθημερινή*, 20/9/1955.

¹¹⁹ Ενδεικτικά, *Καθημερινή*, 17/12/1954. *Απογευματινή*, 22/9/1955.

¹²⁰ Ενδεικτικά, *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Η αμερικανική στάσις*, 14/12/1954. *Καθημερινή*, 17/7/1956.

¹²¹ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: «*Ιση Εχθρότης*», 15/3/1956.

¹²² *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Νική Ιδική του*, 26/9/1954.

¹²³ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Το Δεύτερον Βήμα*, 17/12/1954.

¹²⁴ Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Γ', 7/2/1955. Επίσης, Ομιλία Γ. Παπανδρέου, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 5/6/1956.

¹²⁵ *Απογευματινή*, 21/9/1955. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η αρθρογραφία του Κέντρου, *Τα Νέα*, στήλη *Ζητήματα: Αποτελεί πλήγμα*, 17/12/1954.

¹²⁶ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Οι Αμερικανοί και το Κυπριακόν*, 24/10/1954.

στην Ελλάδα, με αιχμή την ιδεολογική «διάψευση» του ελευθέρου κόσμου, και την ενίσχυση της κομμουνιστικής προπαγάνδας εκφράζουν και οι πνευματικές ελίτ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το άρθρο του Γ. Θεοτοκά στην *Καθημερινή*¹²⁷. Από την πλευρά του, ο Νίκος Καζαντζάκης τονίζει ότι από την εξέλιξη του Κυπριακού ζητήματος εξαρτάται η «ηθική σωτηρία» του δυτικού κόσμου¹²⁸.

Η δεξιά, μέσω του πιο έγκυρου εντύπου της, στιγματίζει, το Σεπτέμβριο του 1955, ως ηθικούς αυτουργούς των τουρκικών βανδαλισμών της Κων/πόλης και της Σμύρνης, αλλά και των ωμοτήτων που διαπράττουν οι Άγγλοι στην Κύπρο, τους Αμερικανούς. Το σκεπτικό αυτής της κατηγορίας είναι απλό, εκλαϊκεύεται εύκολα και γνωρίζει μεγάλη διάδοση: η Αμερική είναι τόσο ισχυρή ώστε, αν πραγματικά το επιθυμούσε, θα μπορούσε να αποτρέψει καθετί με το οποίο δεν είναι σύμφωνη. Το μέγεθος της ισχύος της την καθιστά όχι απλώς ύποπτη, αλλά ένοχη¹²⁹.

Η οργή για την αμερικανική στάση ξεχειλίζει. Ο δεξιός τύπος αναρωτιέται ποια μπορεί να είναι η θέση της Ελλάδας στην ατλαντική συμμαχία, σε μια συμμαχία στην οποία δεν μπορεί να έχει πια καμία εμπιστοσύνη εφόσον, αποδεδειγμένα, δεν ισχύει σε αυτήν κανένα σύστημα δικαίου: «*απεδείχθη ότι αι συμμαχίαι αυτά έγιναν διά να βραβεύονται οι θύται και να λακτίζουνται τα θύματα...*»¹³⁰. Η αμερικανική στάση γίνεται αντικείμενο εκτενών αναλύσεων¹³¹. Η θέση του εθνικόφρονος τύπου είναι δυσχερής, καθώς καλείται να ερμηνεύει αυτήν την απογοητευτική, για την ελληνική πλευρά, στάση. Οι συμμαχικές δεσμεύσεις της εθνικοφροσύνης αντιφάσκουν προς την αντίληψή της για τα εθνικά δίκαια. Οι Αμερικάνοι έρχονται σε σύγκρουση με τα ιερά και τα όσια του έθνους¹³².

Η ηγεσία του ελευθέρου κόσμου προϋποθέτει ότι οι Αμερικανοί θα αποδίδουν ανά πάσα στιγμή το δίκαιο, θα διαχωρίζουν θύτες και θύματα: «*...αυτοί θα κυβερνήσουν τον κόσμο; Έτσι ψυχρά, κακόπιστα, αντιδρούν στο έγκλημα;*»¹³³. Αυτή η άρνηση των Αμερικανών να κάνουν τη διάκριση ανάμεσα σε θύτες και θύματα

¹²⁷ Γ. Θεοτοκάς, *Ελεύθεροι Γνώμαι: Έλληνες και Άγγλοι. Σκέψεις εξ αφορμής του Κυπριακού*, *Καθημερινή*, 22/12/1954.

¹²⁸ Νίκος Καζαντζάκης, *Η τύχη κ' η τιμή μιας αυτοκρατορίας, Νέα Εστία*, τμ.56, τχ.653, 15/9/1954, σελ.1327.

¹²⁹ *Καθημερινή*, 9/9/1955.

¹³⁰ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Εντροπή*, 15/9/1955. *Απογευματινή*, 21/9/1955. Η ίδια πεποίθηση ότι η ανοχή και η αδιαφορία των Αμερικανών ενθαρρύνει την επιθετικότητα των Βρεταννών, όπως στην περίπτωση της σύλληψης του Μακαρίου και των εκτελέσεων των Κυπρίων αγωνιστών, είναι κοινό στοιχείο στον τύπο, π.χ. *Τα Νέα*, 12/5/1956, σελ.6.

¹³¹ *Απογευματινή*, 12/9/1955, σελ.6, *Απογευματινή*, 17/9/1955.

¹³² *Απογευματινή*, 21/9/1955.

¹³³ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Η στάσις της Αμερικής*, 15/9/1955.

επανέρχεται με κάθε ευκαιρία, όπως στην περίπτωση του μηνύματος Ντάλλες. Ο υπαινιγμός του μηνύματος για διακοπή της αμερικανικής βοήθειας αν δεν κατευνασθούν τα πνεύματα από ελληνικής πλευράς φέρνει αντιμέτωπο τον Αμερικανό υπουργό των Εξωτερικών με «*το αίσθημα της Δικαιοσύνης και της Τιμής του ελληνικού λαού*»¹³⁴.

Όπως αναφέρεται στα σχετικά δημοσιεύματα, γενική υπήρξε η «κατακραυγή» του πολιτικού κόσμου και της κοινής γνώμης, ενώ τα πολιτικά κόμματα ομόφωνα απέρριψαν το αμερικανικό «*τελεσίγραφο*»¹³⁵. Εξάλλου, η συσχέτιση της αμερικανικής βοήθειας με την ελληνική στάση στην παρούσα κρίση κρίθηκε ως ιδιαίτερα άστοχη από το σύνολο του τύπου. Ο πρωτοσέλιδος τίτλος των *Νέων* είναι ιδιαίτερα εύγλωττος: «*Πρόκλησις προς το χυθέν ελληνικό αίμα η υπόμνησις των δολλαρίων*»¹³⁶.

Η στάση των ΗΠΑ, αλλά και της Ατλαντικής Συμμαχίας συνολικά, απέναντι στα γεγονότα του Σεπτεμβρίου 1955¹³⁷ σηματοδοτεί και για τον κεντρώο λόγο την απαξίωση του δυτικού, του ελεύθερου κόσμου: «*η συμπεριφορά του λεγομένου ελευθέρου κόσμου μας απογοήτευσε βαθύτατα...Ο λεγόμενος ελεύθερος συμμαχικός κόσμος, με επικεφαλής δυστυχώς την Δημοκρατίαν του Γεωργίου Ουάσιγκτον, ξαναγυρίζει εις τον Τσάμπερλαιν, εις το Μόναχον του 1938...να γίνωνται όλοι Τσάμπερλαιν μπροστά εις τους Τουρκαλάδες, είναι κάτι που προσβάλλει τον άνθρωπον, που εξευτελίζει την ηγεσίαν των ελευθέρων λαών*»¹³⁸.

Πέρα όμως από το έντονο αντιτουρκικό αίσθημα που αποτυπώνεται στον αντιαμερικανικό λόγο, ο κεντρώος τύπος θέτει και το ζήτημα της ηθικής αμφισβήτησης της ατλαντικής κοινότητας. Τα σχετικά αποσπάσματα αναδεικνύουν την πεποίθηση ότι ο λεγόμενος δυτικός κόσμος αντιπροσωπεύει κάτι περισσότερο από μια πολιτική και στρατιωτική συμμαχία και του αποδίδεται ένα ιδιαίτερο αξιακό περιεχόμενο, που, όμως, πλέον τίθεται υπό αμφισβήτηση. Ειδικότερα, *Τα Νέα* κάνουν λόγο για «*ηθικό κλονισμό*» εξαιτίας της στάσεως του συμμαχικού κόσμου: «*Ποτέ η Δύσις, δηλ. όλη η πολιτική παράταξις των συμμάχων δεν έπεσε χαμηλότερα, όπως ποτέ δεν διέψευσε πανηγυρικώτερα τας ελπίδας αι οποίαι εστηρίχθησαν επί της συνεργασίας*

¹³⁴ Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Η επιστολή, 20/9/1955. Και Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Η νέα επιστολή, 16/10/1955.

¹³⁵ Τα Νέα, 20/9/1955.

¹³⁶ Τα Νέα, 20/9/1955.

¹³⁷ Για τα γεγονότα αυτά ο Δ. Ψαθάς γράφει ότι είναι «*η πιο τραγική, η πιο αισχρή, η πιο ατιμωτική προσβολή που μας έγινε από τους Μεμέτηδες από την εποχή των σφαγών του '21*», Τα Νέα, Εύθυμα και Σοβαρά: Το Χαμομήλι, 14/9/1955.

¹³⁸ Τα Νέα, κύριο άρθρο: Αδιαφορία Οικτρά του Δυτικού Κόσμου, 12/9/1955.

αυτών κατά τον δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον...Ο ηθικός κλονισμός θα έχη ως συνέπειαν, εάν παραταθή, τον κλονισμόν της εμπιστοσύνης των συμμάχων λαών προς την ηγεσίαν των. Και άμα χαθή η εμπιστοσύνη, όλα κατόπιν χάνονται»¹³⁹. Και ο Δ. Ψαθάς, από το χρονογράφημά του, αποφαινεται ότι η Αμερική πρόδωσε τα ιδανικά της και πως το Άγαλμα της Ελευθερίας είναι πια κενό σύμβολο¹⁴⁰.

Παράλληλα, καταγράφεται η αμφισβήτηση από τους αρθρογράφους του Κέντρου των βασικών παραδοχών της ατλαντικής συμμαχίας, ήτοι της απόδοσης στην ΕΣΣΔ της ιδιότητας του εχθρού και της αναγνώρισης των δυτικών συμμάχων ως υπερασπιστών της Ελλάδος. Μια σοβιετική επίθεση εναντίον της Ελλάδας δεν προβάλλεται ως ρεαλιστικό ενδεχόμενο, ενώ αντίθετα, στην περίπτωση της απτής τουρκικής προκλητικότητας, η στάση των συμμάχων κρίνεται απογοητευτική¹⁴¹.

Στο πλαίσιο αυτό, το κύριο άρθρο των *Νέων* με τίτλο «*Νέοι Προσανατολισμοί*», διακηρύσσει ότι η Ελλάδα έχει καθήκον να αντιδράσει προκειμένου να επιβιώσει, εφόσον οι Σύμμαχοί της την εγκατέλειψαν. Στο άρθρο αυτό υποστηρίζεται ότι αρχίζει να γίνεται κοινή συνείδηση σε όλους τους Έλληνες η ανάγκη νέων προσανατολισμών, δηλ. η ανάγκη ριζικής επανεξέτασης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Ενδεικτικές αυτής της τάσης θεωρεί τις σχετικές τοποθετήσεις των ηγετών των πολιτικών κομμάτων, «*ακόμη και εκείνων που είναι εθνικώς αδιάβλητα*»¹⁴². Στο ίδιο μήκος κύματος, και σε εντονότερο ύφος, θα κινηθεί η επιχειρηματολογία μετά την απόρριψη της προσφυγής για το Κυπριακό από τον ΟΗΕ, το Σεπτέμβριο του 1955. Η λέξη «*φίλος*» προκειμένου για τους Αμερικανούς τίθεται πλέον εντός εισαγωγικών¹⁴³.

Συγκεκριμένα, το κύριο άρθρο της εφημερίδας, με τίτλο «*Γκάγκστερ*», στιγματίζει την απόρριψη ως «*το μεγαλύτερον και βρωμερότερον έγκλημα της μεταπολεμικής ιστορίας*», ένα ένα έγκλημα με το οποίο ο ελεύθερος κόσμος αυτοαναιρείται. Συνολικά, η επιχειρηματολογία του είναι καταπέλτης τόσο για την ατλαντική συμμαχία όσο και για τους Αμερικανούς¹⁴⁴. Η απαξίωση των Δυτικών

¹³⁹ Τα Νέα, κύριο άρθρο: *Ο Ηθικός Κλονισμός*, 15/9/1955. Και Τα Νέα, κύριο άρθρο: *Νέοι Προσανατολισμοί*, 21/9/1955.

¹⁴⁰ Τα Νέα, *Εύθυμα και Σοβαρά: Η Μεγάλη Πάπια!*, 16/9/1955. Ειδικότερα, ο Ψαθάς υποστηρίζει ότι το άγαλμα της Ελευθερίας έχει αντικατασταθεί από μια πελώρια πάπια και με τη συνδρομή του γελοιογράφου Φωκίωνα Δημητριάδη δημιουργούν ένα επαναλαμβανόμενο χιουμοριστικό μοτίβο.

¹⁴¹ Τα Νέα, *Εύθυμα και Σοβαρά: Προς Ντάλλες Εφένδην*, 20/9/1955.

¹⁴² Τα Νέα, 21/9/1955.

¹⁴³ Τα Νέα, «*Η Ελλάς προ τρομερού διλήμματος μετά την προδοσίαν των 'φίλων' της. Εις την πρώτην γραμμήν η επανεξέτασις της εξωτερικής πολιτικής...*», 22/9/1955.

¹⁴⁴ Τα Νέα, κύριο άρθρο: *Νέοι Προσανατολισμοί*, 22/9/1955.

Συμμάχων και η «προδοσία» των Αμερικανών συμβαδίζει με την ενίσχυση του γοήτρου του Σοβιετικού στρατοπέδου. Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο *Τα Νέα* επιλέγουν να τιτλοδοτήσουν την ειδησεογραφία: «*Πανελλήνιος Κατακραυγή διά την στάσιν των Αμερικανών. Κατεπρόδωσαν την πλέον αφωσιωμένην των Συμμάχων. Η απόρριψις της Ελληνικής προσφυγής διά το Κυπριακόν εντρόπιασε τον ΟΗΕ και απεκάλυψε το πραγματικόν πρόσωπον των 'ηγετών της ελευθερίας'.* Εις τον Σοβιετικόν συνασπισμόν εδωρήθη χθες μία πελωρία ηθική νίκη¹⁴⁵».

Στο πλαίσιο αυτό, το μήνυμα του αμερικανικού υπουργού Εξωτερικών Ντάλλες¹⁴⁶, μετά τα Σεπτεμβριανά, αξιολογείται ως κυνικότερο και ενός ακόμη χιτλερικού διαγγέλματος¹⁴⁷. Η αίσθηση προδοσίας που διακατέχει την ελληνική κοινή γνώμη, συμπεριλαμβανομένου του εθνικόφρονος κόσμου, αποδίδεται με δραματικότητα από την *Απογευματινή*, η οποία αξιοποιεί γνώριμα θρησκευτικά μοτίβα: «*Η Ελλάς έχει καρφωθή από εχθρούς και φίλους εις τον σταυρόν του μαρτυρίου και λαμβάνει αντί του μάνα χολήν*»¹⁴⁸. Αλλά και η ηγεσία της Εκκλησίας διεκτραγωδεί την «*άστοργο(ν)*» εγκατάλειψη από τους ισχυρούς Συμμάχους στο Κυπριακό ζήτημα και τη μοναξιά του ελληνικού έθνους στις οδυνηρές στιγμές του «*μαρτυρίου*»¹⁴⁹. Όσον αφορά το σύστημα των μεταφορών, είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο η αδικία που υφίσταται η Ελλάδα από τους συμμάχους και πρωτίστως από τους Αμερικανούς αναπαρίσταται ως φυσική βία και ως ταπείνωση (π.χ.. στραγγαλισμός¹⁵⁰, ποδοπάτημα¹⁵¹, στραγγαλισμός¹⁵² κλπ).

Οι εφημερίδες της Δεξιάς κάνουν λόγο για «*εξέγερση*» της ελληνικής κοινής γνώμης¹⁵³, ενώ σχολιάζουν με πικρία το γεγονός ότι στην αγγλική και τουρκική εχθρότητα ήρθε να προστεθεί και η αμερικανική κίβδηλη φιλία¹⁵⁴. Πλάι στους παλιούς και γνωστούς εχθρούς, η *Καθημερινή* προσθέτει και έναν ανάξιο φίλο. Είναι ένας οδυνηρός απολογισμός για την ιδεολογία της εθνικοφροσύνης: «*Τους Τούρκους,*

¹⁴⁵ *Τα Νέα*, 22/9/1955, σελ.6.

¹⁴⁶ Το συγκεκριμένο μήνυμα που απηύθυνε ο υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ δεν καταδίκασε, όπως ανέμενε η ελληνική πλευρά, την τουρκική στάση, αλλά συνιστούσε μετριοπάθεια και σύνεση και στις δύο πλευρές, ενώ συνέδεε την ελληνική στάση με τη χορήγηση της αμερικάνικης βοήθειας.

¹⁴⁷ *Καθημερινή*, 21/9/1955.

¹⁴⁸ *Απογευματινή*, *Γνώμαι επί των γεγονότων: Αντί του μάνα χολήν*, 20/9/1955, σελ.6. Επίσης, *Απογευματινή*, 22/9/1955, σελ.6.

¹⁴⁹ *Εκκλησία*, αρ.9-10, 1-15/5/1956, σελ.170.

¹⁵⁰ Ενδεικτικά, *Καθημερινή*, *Ωρα Εξηγήσεων με τους Συμμάχους*, 24/5/1955. *Απογευματινή*, 30/9/1955, σελ.6: «...τα βαρύτατα τραύματα, τα οποία έχει προκαλέσεις εις την Ελλάδα το Στέητ Ντηπάρτμεντ». *Καθημερινή*, 19/12/1954. *Τα Νέα*, 21/2/1957. *Τα Νέα*, 19/9/1957. Και *Αυγή*, 31/3/1957.

¹⁵¹ Ενδεικτικά, *Απογευματινή*, 21/9/1955. *Καθημερινή*, 17/12/1954. *Καθημερινή*, 18/12/1954.

¹⁵² Ενδεικτικά, *Τα Νέα*, 4/1/1957. *Τα Νέα*, 5/1/1957.

¹⁵³ *Καθημερινή*, *Στήλη Καθημερινά: Η επιστολή*, 20/9/1955. *Καθημερινή*, 21/9/1955.

¹⁵⁴ *Καθημερινή*, 21/9/1955.

τους ξέραμε. Τους Άγγλους επίσης...Αυτούς που δεν γνωρίζαμε και μαθαίνομε τώρα με βαθυτάτη πικρία είναι οι Αμερικανοί. Ψυχροί και αδιάφοροι και ασυνείδητοι είναι λοιπόν, αυτοί οι φίλοι μας...Λόγια και ψέματα και βερνίκι τρίτης ποιότητας είναι όλα τα ιδεώδη, με τα οποία μας εμφανίζονται εκθαμβωτικοί σταυροφόροι; Αυτοί είναι οι φίλοι των αδυνάτων, οι προστάται των αθώων, οι τιμωροί των κακών, οι σύμμαχοι στην ώρα την κακή; Κωμωδία φαίνεται να μας έχουν παίξει σ' εμάς τους αιωνίως εύπιστους οι πονηροί 'μπίζνες-μεν' της άλλης ακτής του Ατλαντικού...»¹⁵⁵. Οι διακηρύξεις των ηγετών του δυτικού στρατοπέδου απορρίπτονται από την ελληνική Δεξιά ως αναληθείς.

Οι Αμερικανοί στιγματίζονται από το δεξιό τύπο ως προδότες της ελευθερίας¹⁵⁶. Μάλιστα, σε μια στιγμή δραματικού οίστρου, η *Απογευματινή* αποκαλεί τις ΗΠΑ τη «*Νέα Λαίδη Μάκβεθ*» που ό,τι κι αν κάνουν δεν πρόκειται να εξαλείψουν τις αθλιότητες που διαπράχθηκαν σε βάρος της Ελλάδας¹⁵⁷. Από την πλευρά της, η *Καθημερινή* τονίζει ότι η βαθιά απογοήτευση του ελληνικού λαού από τις ΗΠΑ δεν είναι απλή διαφορά απόψεων, αλλά πηγάζει από διαφορές σε θέματα αρχών¹⁵⁸. Εκφράζοντας τη διάχυτη πικρία για την αμερικανική στάση, ο εθνικόφρων λόγος, διαπιστώνει ότι οι ΗΠΑ απέτυχαν στο ρόλο τους ως ηγετών της Δύσης¹⁵⁹ και ότι αποδείχθηκαν «*αφερέγγυοι ως διαχειριστές των δικαίων*» των μικρών χωρών¹⁶⁰.

Οι αρθρογράφοι του δεξιού χώρου υποστηρίζουν ότι ο παραδοσιακός αμερικάνικος ιδεαλισμός εγκαταλείφθηκε κάτω από την επίδραση του αγγλικού ιμπεριαλισμού¹⁶¹. Προχωρώντας παραπέρα, διατυπώνει το επιχείρημα ότι η Ελλάδα μόνη από τους συμμάχους διατηρεί το ρομαντισμό και τον ιδεαλισμό της, ενώ εκείνοι είναι προσκολλημένοι σε μία κακώς εννοούμενη αντίληψη του συμφέροντος. Κατά συνέπεια, η Ελλάδα είναι υποχρεωμένη να τροποποιήσει τη στρατηγική της, ώστε να δώσει προτεραιότητα στο εθνικό συμφέρον έναντι του συμμαχικού σκοπού¹⁶².

Παράλληλα, ο δεξιός τύπος επικρίνει έντονα τα αμερικάνικα δημοσιογραφικά όργανα για την τακτική των δύο μέτρων και των δύο σταθμών και αρνείται να

¹⁵⁵ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: Η στάσις της Αμερικής, 15/9/1955.

¹⁵⁶ *Καθημερινή*, 30/9/1955.

¹⁵⁷ *Καθημερινή*, 19/10/1955.

¹⁵⁸ *Καθημερινή*, 4/10/1955. *Καθημερινή*, 28/9/1955.

¹⁵⁹ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Αίσχος!*, 22/9/1955.

¹⁶⁰ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Τι μένει*, 16/10/1955. *Απογευματινή*, 22/9/1955. Το ίδιο πνεύμα αποτυπώνεται και σε σειρά άρθρων των *Νέων* με τίτλο «*Διεθνείς Ώραι χωρίς Ηθικήν*» όπου διαπιστώνεται ότι η διεθνής ηθική νοσεί βαρύτατα και απευθύνεται η προειδοποίηση «*Ουαί υμίν, Φαρισαίοι και υποκριταί...*», *Τα Νέα*, 3-4/10/1955.

¹⁶¹ *Καθημερινή*, 18/5/1955.

¹⁶² *Καθημερινή*, *Ωρα Εξηγήσεων με τους Συμμάχους*, 24/5/1955.

συμμεριστεί την αγανάκτηση των Αμερικανών για τα θύματα της «κομμουνιστικής αυθαιρεσίας» τη στιγμή που δεν ακολουθούν την ίδια στάση απέναντι στις βρετανικές και τουρκικές αγριότητες, όπως τις χαρακτηρίζει, και κάνει ξεκάθαρα και επανειλημμένα λόγο για υποκρισία¹⁶³. Η κριτική δεν εξαντλείται στο ρόλο του αμερικάνικου τύπου, αλλά αγγίζει και την κοινή γνώμη των ΗΠΑ, το «μέσο Αμερικάνο», όσον αφορά την άγνοια του για τα διεθνή ζητήματα¹⁶⁴. Η οργανωμένη εκστρατεία δημοσίων σχέσεων και ενημέρωσης αναγορεύεται σε άμεση προτεραιότητα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής προκειμένου να σπάσει «το τείχος της αδιαφορίας» της αμερικανικής κοινής γνώμης¹⁶⁵.

Η εμπιστοσύνη των προπαγανδιστών του εθνικόφρονος φιλοαμερικανισμού στην Ατλαντική Συμμαχία εμφανίζεται αποδυναμωμένη, καθώς διαπιστώνουν ότι το NATO είναι «σύμφωνον ανοχής των ιμπεριαλιστικών ατιμιών» και αναφωνούν: «Ποιον το κατάντημα της αλληλεγγύης των ελευθέρων, των συμμάχων, των ίσων εν όπλοις!»¹⁶⁶. Οι αρχές του «ελευθέρου κόσμου» αμφισβητούνται και χλευάζονται ως φενάκη. Ο ΟΗΕ παρουσιάζεται ως μια ομήγυρη «υποκριτών και φαρισαίων»¹⁶⁷. Η Καθημερινή κραυγάζει «αίσχος» και αποφαινεται ότι οι Ατλαντικοί Σύμμαχοι είναι «οι θλιβεροί χρεωκόποι απέναντι της ηθικής, της δικαιοσύνης, της ανθρωπιάς...Είναι πλέον οι έκπτωτοι εις την συνείδησιν των τιμίων ανθρώπων»¹⁶⁸, οι «λαθρέμποροι των Εθνών»¹⁶⁹. Το NATO παρουσιάζεται σα μια νέα μορφή Ιεράς Συμμαχίας, όπου, αντί για ισότιμους εταίρους υπάρχουν εξουσιαστές και εξουσιαζόμενοι. Και η Καθημερινή αποκηρύσσει τους δεσμούς «οι οποίοι αποκαλύφθηκαν δεσμά»¹⁷⁰. Από την πλευρά της, η ελληνική Εκκλησία καταγγέλλει ως «υποκριτική» την ηγεσία του ελευθέρου κόσμου και αμφισβητεί το αξιακό περιεχόμενο της δυτικής κοινότητας ως προσχηματικό¹⁷¹. Η απομάκρυνση του NATO από τις αρχές του δικαίου συνεπάγεται, σύμφωνα με το λόγο της εθνικοφροσύνης, την εξασθένησή του. Οι αδικίες σε βάρος

¹⁶³ Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Υποκρισία!, 1/8/1956, Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Τα δύο μέτρα, 22/6/1957, Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Ούτε ίχνος..., 11/4/1958. Η κριτική αφορά και την κυβέρνηση των ΗΠΑ, Καθημερινή, 4/7/1956. Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Όχι δύο μέτρα, 24/4/1957. Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Λείπει η συνέχεια, 24/10/1958.

¹⁶⁴ Καθημερινή, κύριο άρθρο: Η Υστάτη Ώρα, 4/12/1956.

¹⁶⁵ Καθημερινή, Στήλη Επίκαιρα: Απουσία, 12/7/1957.

¹⁶⁶ Καθημερινή, κύριο άρθρο: Ας κρίνουν, 18/9/1955.

¹⁶⁷ Απογευματινή, 21/9/1955.

¹⁶⁸ Καθημερινή, κύριο άρθρο: Αίσχος!, 22/9/1955.

¹⁶⁹ Καθημερινή, 23/9/1955.

¹⁷⁰ Καθημερινή, κύριο άρθρο: Πραγματίζεται, 25/9/1955.

¹⁷¹ Εκκλησία, αρ.17, 1/9/1956, σελ.305. Εκκλησία, Έπρεπε να έχουν διδαχθή, αρ.23, 1/12/1958, σελ.461.

των μικρών χωρών της συμμαχίας σηματοδοτούν την παρακμή του¹⁷². Η ηθική απονομιμοποίηση μεταφράζεται, τελικά, σε απώλεια ισχύος¹⁷³.

Σε παρέμβασή του, ο Α. Καραντώνης μιλά για την εγκατάλειψη της Ελλάδας από τους άλλοτε συμμάχους της στον αντιφασιστικό αγώνα και για την ηθική ασυνέπεια του ελευθέρου κόσμου. Και τονίζει ότι αυτή η ασυνέπεια θα λειτουργήσει αποτρεπτικά για μια συμπαράταξη με τους Ατλαντικούς εταίρους σε μια ενδεχόμενη παγκόσμια σύρραξη. Και το ερώτημα που προκύπτει είναι πώς θα διατηρηθεί η ισχύς του ελευθέρου κόσμου μετά την απώλεια της ηθικής του νομιμοποίησης¹⁷⁴.

Αλλά και η πολύ πιο συγκρατημένη *Απογευματινή* προειδοποιεί ότι η Ελλάδα θα υποχρεωθεί να χαράξει νέα γραμμή έναντι των συμμάχων της¹⁷⁵. Και μας πληροφορεί ότι ο ελληνικός λαός «διέρχεται βαθειά κρίσιν συνειδήσεως, αναζητών προσανατολισμούς συμφώνους προς τας πραγματικές δημοκρατικές πεποιθήσεις του»¹⁷⁶, αφήνοντας να εννοηθεί ότι το ΝΑΤΟ δεν είναι πλέον συμβατό με αυτές τις δημοκρατικές ευαισθησίες. Φροντίζει, πάντως, να υπενθυμίσει ότι η λύση για την Ελλάδα δεν είναι να φύγει από την «αγνωμοσύνην και την αδικίαν» των Αμερικανών για να πέσει «εις την κόλασιν της κομμουνιστικής τρομοκρατίας»¹⁷⁷. Είναι ενδιαφέρον, ωστόσο, το γεγονός ότι η συντηρητική σκέψη διαπιστώνει έλλειμμα δημοκρατίας και δικαιοσύνης εντός της Ατλαντικής Συμμαχίας σαν αποτέλεσμα της ματαίωσης των εθνικιστικών της σχεδίων.

Μετά την απόρριψη της ελληνικής προσφυγής στον ΟΗΕ και το 1956, οι αρθρογράφοι της Δεξιάς αμφισβητούν το αν η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ατλαντική Συμμαχία παρέχει στην Ελλάδα τις επιθυμητές εγγυήσεις ασφαλείας ή αν αυτές οι εγγυήσεις θα πρέπει να αναζητηθούν αλλού. Οι σχετικές αναλύσεις αντιδιαστέλλουν την αφοσιωμένη στις αρχές του δικαίου και της ηθικής Ελλάδα προς μια εταιρεία, όπως χαρακτηρίζουν το ΝΑΤΟ, που προωθεί τις ιμπεριαλιστικές της επιδιώξεις και μόνο. Η επιχειρηματολογία της εθνικοφροσύνης αποσυνδέει, σε αυτό το σημείο, την ατλαντική συμμαχία από την ηθική της διάσταση και να κάνει λόγο για στυγνό ιμπεριαλισμό¹⁷⁸.

¹⁷² *Καθημερινή*, 3/5/1956.

¹⁷³ Αλλά και στο λόγο της Ελληνικής Εκκλησίας, η στάση των ΗΠΑ και των Ατλαντικών εταίρων στο Κυπριακό και η υπονόμευση των αρχών του ελευθέρου κόσμου, κλονίζει τον «χριστιανικόν» πολιτισμό και τις αξίες της Δύσης, *Εκκλησία*, αρ.1-2, 1-15/1/1957, σελ.17.

¹⁷⁴ Ανδρέας Καραντώνης, *Όχι μια μέρα σαν τις άλλες...*, *Νέα Εστία*, τμ.58, τχ.680, 1/11/1955, σελ.1395.

¹⁷⁵ *Απογευματινή*, Στήλη Γνώμαι: *Το Ποτήριον Εξεχείλισε*, 12/9/1955, σελ.6.

¹⁷⁶ *Απογευματινή*, *Ημείς και ο φίλος μας ο κ. Κάννον*, 24/9/1955, σελ.6.

¹⁷⁷ *Απογευματινή*, στήλη *Ερωτήσεις-απορίαια-υποδείξεις*, 23/9/1955, σελ.6.

¹⁷⁸ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Η Φράζια*, 22/7/1956.

Υπό το πρίσμα αυτό, ο δεξιός τύπος πραγματοποιεί έναν απολογισμό, σύμφωνα με τον οποίο οι λαοί του ελεύθερου κόσμου, οι οποίοι μεταπολεμικά στήριξαν όλες τους τις ελπίδες στις ΗΠΑ, διαπιστώνουν πλέον ότι οι αμερικανικές περί ελευθερίας διακηρύξεις αποδείχθηκαν ανειλικρινείς. Το Κυπριακό, σύμφωνα με την ανάγνωση αυτή, αποτέλεσε τη λυδία λίθο όπου δοκιμάστηκαν και διαψεύσθηκαν αυτές οι διακηρύξεις. Ακολουθεί η διαπίστωση ότι «οι μεγάλοι λόγοι δεν είναι απλώς κενοί, είναι και επικίνδυνοι δια την ανθρωπότητα που δίδει πίστιν εις αυτούς»¹⁷⁹. Εξάλλου, και ο κεντρώος τύπος, διαπιστώνει ότι η αμερικανική και νατοϊκή στάση στο Κυπριακό ισοδυναμεί με αυτοαναίρεση του «ελευθέρου κόσμου»¹⁸⁰. Η παραπάνω επιχειρηματολογία μάς επιτρέπει να παρατήρησουμε πως το ανικανοποίητο όραμα του ελληνικού εθνικισμού για την Κύπρο αναδεικνύεται σε κριτήριο αξιολόγησης διεθνών θεσμών και αξιών, οι οποίες προβάλλονταν μέχρι τότε ως οικουμενικές.

Ωστόσο, η σύνδεση του εθνικού με το διεθνές, είναι διαρκώς παρούσα, με την υπενθύμιση ότι η στάση των ΗΠΑ στο Κυπριακό θα πρέπει να εξετάζεται στο πλαίσιο της διεθνούς αντικομμουνιστικής στρατηγικής των ΗΠΑ, καθώς η Ελλάδα βρίσκεται σε «μίαν περιοχὴν ηφαιστειογενή και πρόσφορον εις απροβλέπτους εξελίξεις»¹⁸¹. Ο εθνικόφρων τύπος προειδοποιεί ότι αυτό που διακυβεύεται είναι πολύ ευρύτερο από την ικανοποίηση των ελληνικών αιτημάτων. Οι ΗΠΑ καλούνται, μέσω του Κυπριακού, να πείσουν, όχι μόνο την ελληνική αλλά την παγκόσμια κοινή γνώμη ότι παραμένουν «ο ιδεολογικός και πολιτικός ηγέτης των ελευθέρων λαών»¹⁸².

Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι κατά τα τέλη του 1956, γίνεται συστηματική προσπάθεια από το δεξιό τύπο να αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη της κοινής γνώμης στην αμερικανική μεσολάβηση στο Κυπριακό¹⁸³. Πλέον, κι ενώ έχουν μεσολαβήσει τα γεγονότα του Σουέζ¹⁸⁴, η *Καθημερινή* αισθάνεται την ανάγκη να υποστηρίξει πως, μέσα από την κρίση αυτή, οι ΗΠΑ επιβεβαίωσαν ότι παραμένουν η ηγέτιδα δύναμη του ελευθέρου κόσμου, τόσο στο επίπεδο της ισχύος, όσο και στο

¹⁷⁹ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Η Νέα Διακήρυξις*, 24/7/1956.

¹⁸⁰ *Τα Νέα*, 15/7/1958.

¹⁸¹ *Απογευματινή*, στήλη *Γνώμαι: Ας Σκεφθούν*, 31/10/1956, σελ.6.

¹⁸² *Καθημερινή*, 17/1/1957.

¹⁸³ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Χωρίς φόβον*, 18/11/1956. *Καθημερινή*, 23/11/1956, *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Ελλάς και Ηνωμένοι Πολιτείας*, 24/11/1956.

¹⁸⁴ Μετά την εθνικοποίηση της διώρυγας του Σουέζ από το Νάσσερ, το Ισραήλ επιτίθεται στην Αίγυπτο, ενώ η Αγγλία και η Γαλλία επεμβαίνουν στρατιωτικά. ΗΠΑ και ΕΣΣΔ καταδίκασαν την επίθεση, ενώ παγκόσμια υπήρξε η κατακραυγή. Αγγλία, Γαλλία αναγκάστηκαν τελικά να υπογράψουν ανακωχή και να αποχωρήσουν (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1956), Γ. Γιανουλόπουλος, *Ο μεταπολεμικός κόσμος*, ό. π., σελ. 168-171.

επίπεδο των αρχών και της δικαιοσύνης¹⁸⁵. Η αμερικανική στάση στην κρίση του Σουέζ επαινείται ως νίκη της φιλελεύθερης παράδοσης των ΗΠΑ και ως εξουδετέρωση της αντιδραστικής αγγλικής επιρροής¹⁸⁶.

Πάντως, η άμβλυνση του φιλοατλαντισμού, στο επίπεδο του δημόσιου λόγου, είναι σαφής κατά την κρίση του Σουέζ, το καλοκαίρι του 1956. Ο Σ. Λιναρδάτος παρατηρεί πως η επίθεση των Αγγλογάλλων κατά της Αιγύπτου σε συνδυασμό με τη συνέχιση του αγώνα στην Κύπρο ενίσχυσαν το αντιδυτικό ρεύμα στην Ελλάδα. Ο βασιλιάς Παύλος, στην προσπάθεια του να ανατρέψει αυτό το κλίμα, εκφώνησε μια σειρά από λόγους αντικομμουνιστικού προσανατολισμού, με αφορμή τη σοβιετική επέμβαση στην Ουγγαρία, που όμως δεν είχαν ιδιαίτερο αντίκτυπο στην κοινή γνώμη¹⁸⁷. Στη διεθνή διάσκεψη που διοργανώθηκε με τη συμμετοχή 21 κρατών για να αντιμετωπιστεί η κρίση του Σουέζ, η Αίγυπτος και η Ελλάδα αρνήθηκαν να συμμετάσχουν, ενώ η ελληνική κυβέρνηση κράτησε αποστάσεις από τις επιλογές των Δυτικών Συμμάχων (Αγγλων και Γάλλων)¹⁸⁸. Η *Καθημερινή* υπογράμμιζε ότι η ελληνική κοινή γνώμη ερμήνευσε την άρνηση της κυβέρνησης Καραμανλή να συμμετάσχει στη διάσκεψη «ως ένα επιβεβλημένον μάθημα και προς τους ανθρώπους του Λονδίνου και προς τους ανθρώπους της Ουάσιγκτον...»¹⁸⁹.

Παρά την θετική αξιολόγηση της αμερικανικής στάσης έναντι των Αγγλογάλλων στην κρίση του Σουέζ, ο εθνικόφρων λόγος, στην κεντρία του εκδοχή, επανέρχεται στην ταύτιση των ΗΠΑ με τις αποικιοκρατικές δυνάμεις με αφορμή την περίπτωση της Αλγερίας. Ειδικότερα, το Φεβρουάριο του 1957, η αμερικανική

¹⁸⁵ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Φρουρός της Ειρήνης*, 5/12/1956. Ανάλογη είναι η αποτίμηση και της *Απογευματινής*: «...η Αμερικανική πολιτική ήρθη και πάλιν εις τα ύψη των μεγάλων ωρών του Δόγματος Τρούμαν. Ενώπιον των φοβερών απειλών και των θανασίμων κινδύνων...η ακατάβλητη ισχύς των Ηνωμένων Πολιτειών ορθώνεται ως προστατευτικός φραγμός και ως παγκόσμιος εγγύησις ασφαλείας», *Απογευματινή*, Γνώμαι: *Η Μεγάλη Ώρα της Αμερικής*, 30/11/1956, σελ.6. Στα αποσπάσματα αυτά επανέρχεται η μεσσιανική και βιολογίζουσα αντίληψη της αμερικάνικης ισχύος.

¹⁸⁶ *Απογευματινή*, στήλη *Γνώμαι: Παρήγορα Σημεία*, 9/10/1956, σελ.6.

Από την πλευρά της, η Αριστερά αποδίδει ρόλο Πόντιου Πιλάτου στις ΗΠΑ για την κρίση του Σουέζ, κάνοντας λόγο για προσχηματική ουδετερότητα και για ουσιαστική κάλυψη της αγγλογαλλικής επίθεσης. Επιρρίπτει μάλιστα την κυριότερη ευθύνη για την κρίση σε «εκείνους που, ενώ έχουν την δύναμιν να σβήσουν τον δανλό της πυρκαϊάς, στηρίζουν φιλικά το χέρι που την κρατεί, στο όνομα της αγίας 'ενότητος του δυτικού κόσμου'», ενώ επισημαίνει ότι η πολεμική δράση των Αγγλογάλλων γίνεται με νατοϊκά όπλα. *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας: Η 'ουδετερότης' καλύπτει την επίθεσιν*, 4/11/1956, σελ.5. *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας: Τα όπλα του NATO*, 17/11/1956, σελ.5.

¹⁸⁷ Σπύρος Λιναρδάτος, ό. π., τ. Γ', σελ.189.

¹⁸⁸ Σπύρος Λιναρδάτος, ό. π., τ. Γ', σελ.145. Από την πλευρά του, ο Γ. Σακκάς υποστηρίζει πως η στάση της ελληνικής κυβέρνησης στην κρίση του Σουέζ ήταν εναρμονισμένη προς την αμερικανική πολιτική, και διαφοροποιούνταν από τις επιδιώξεις των Αγγλογάλλων, Γιάννης Σακκάς, «Η ελληνική πολιτική στη Μέση Ανατολή επί κυβερνήσεων Κωνσταντίνου Καραμανλή», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., Τόμος Β', σελ.351-353.

¹⁸⁹ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Η ικανοποίησης*, 14/8/1956.

στήριξη στους γαλλικούς χειρισμούς στο ζήτημα της Αλγερίας, που παραλληλίζεται με την υποστήριξη των ΗΠΑ στη Βρετανία και την Τουρκία όσον αφορά το Κυπριακό, κρίνεται με ιδιαίτερη αυστηρότητα. Ακόμη περισσότερο, στην αμερικανική πολιτική αντιπαρατίθεται η σοβιετική στάση, η οποία διέπεται, όπως υποστηρίζεται, από «απαρασαλεύτους αρχάς». Τα Νέα τονίζουν μάλιστα ότι η σοβιετική υποστήριξη προς τις ελληνικές θέσεις στο Κυπριακό εκδηλώνεται παρά «τον συνεχή προπαγανδιστικόν πόλεμον τον οποίον διεξάγει η Ελλάδα εναντίον των»¹⁹⁰. Σε αυτό το σχόλιο για τη στάση της Σοβιετικής Ένωσης αντιπαρατίθεται εύγλωττα η είδηση, με την ακόλουθη διατύπωση: «ολόκληρος ο μηχανισμός του ΝΑΤΟ ετέθη από χθες εις κίνησιν προς στραγγαλισμόν της Ελληνικής προσφυγής διά την Κύπρον»¹⁹¹. Παράλληλα, είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο ενσωματώνονται στην ειδησεογραφία της εφημερίδας οι σοβιετικοί ορισμοί της κατάστασης σε ό,τι αφορά το Κυπριακό και την αμερικανική στάση, όπως αποτυπώνονται στα επίσημα κείμενα των σοβιετικών μέσων ενημέρωσης¹⁹².

Οι εκτελέσεις Κυπρίων αγωνιστών από τους Άγγλους φορτίζουν την ελληνική κοινή γνώμη και επιδρούν άμεσα στην πρόσληψη του ρόλου των ΗΠΑ και των νατοϊκών συμμάχων, στους οποίους καταλογίζεται η μη αποτροπή των εκτελέσεων. Τα Νέα αμφισβητούν ευθέως την ηθική νομιμοποίηση της ατλαντικής συμμαχίας και το δικαίωμα των δυτικών να επικρίνουν και να προπαγανδίζουν εναντίον των Σοβιετικών για την υπόθεση της Ουγγαρίας. Η αμφισβήτηση της αξιακής ανωτερότητας του δυτικού στρατοπέδου έναντι του ανατολικού αποτυπώνεται και στο ακόλουθο σχόλιο: «η Δύσις είναι χειρότερα ίσως από την Ανατολήν, εφόσον έχει μονίμως στήσει τας αγχόνας εις μίαν υπόδουλον νήσον»¹⁹³.

Στο θέμα αυτό, η εφημερίδα θα επανέλθει με αφορμή το ταξίδι του Μακαρίου στις ΗΠΑ και τις καταγγελίες του για τα βασανιστήρια των Άγγλων στην Κύπρο και τη σχετική αδιαφορία των Αμερικανών πολιτικών και δημοσιογραφικών κύκλων σε ζωνηρή αντίθεση με την επιμονή τους να καταγγέλλουν τη «ρώσικη βαρβαρότητα» στην Ουγγαρία. Τα Νέα κάνουν λόγο για «ύποπτον εκστρατείαν» και υποστηρίζουν ότι η

¹⁹⁰ Τα Νέα, 7/2/1957. Και Τα Νέα, 27/9/1957, σελ.6: «Η Ελλάδα στόχος σοβιετικών επιθέσεων ειρήνης εις τον ΟΗΕ...». Και Τα Νέα, 24/11/1958. Τα Νέα, 28/11/1958, σελ.8.

¹⁹¹ Τα Νέα, 9/2/1957. Και Τα Νέα, 12/2/1957. Τα Νέα, 21/2/1957. Τα Νέα, 22/2/1957.

¹⁹² Τα Νέα, 9/4/1957, σελ.8. Και Τα Νέα 12/4/1958. Χαρακτηριστική είναι και η επίκληση στο εγκωμιαστικό, για την ελληνική συμμετοχή στο β' παγκόσμιο πόλεμο, μήνυμα του ραδιοφωνικού σταθμού της Μόσχας για την εθνική επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου και η υπενθύμιση του μηνύματος που είχε απευθύνει ο ίδιος σταθμός στην Ελλάδα τον Απρίλιο του 1942, Τα Νέα, κύριο άρθρο: Μια μαρτυρία, 31/10/1958.

¹⁹³ Τα Νέα, 13/3/1957. Τα Νέα, 14/3/1957.

ανακίνηση του ζητήματος της Ουγγαρίας έχει σα στόχο την αποσιώπηση του Κυπριακού, με πρωτοβουλία των Αμερικανών¹⁹⁴.

Η απονομιμοποίηση αυτή αντανακλάται και στην ειδησεογραφική κάλυψη και άλλων ενεργειών των ΗΠΑ, που δε σχετίζονται άμεσα με την Ελλάδα, όπως η εμπλοκή τους στη Μέση Ανατολή¹⁹⁵, ενώ και εδώ ενσωματώνονται οι σοβιετικοί ορισμοί «*Η μετακινήσις του Έκτου στόλου απειλή διά την ειρήνην, καταγγέλλει το 'Τας'»*¹⁹⁶. Η αποστολή αμερικανικών στρατευμάτων στο Λίβανο χαρακτηρίζεται απερίφραστα ως παραβίαση της διεθνούς νομιμότητας¹⁹⁷. Πάντως, για το ίδιο θέμα, και η *Απογευματινή* ασκεί σκληρή κριτική στην αμερικανική ηγεσία εντοπίζοντας το κυριότερο σφάλμα της στο ότι αδιαφόρησε για τους λαούς και αποφάσισε να στηρίξει απομονωμένες κυβερνήσεις και ετοιμόρροπα καθεστώτα¹⁹⁸. Και την προειδοποιεί ότι «*αι μηχανορραφίαι και η ωμή δύναμις*» δεν μπορούν να στέκονται επ' αόριστον εμπόδιο στην επικράτηση του δικαίου¹⁹⁹. Ενδιαφέρουσα για το ζήτημα αυτό είναι και η παρέμβαση της σφόδρα αντικομμουνιστικής Εκκλησίας, η οποία απορρίπτει τους αμερικανικούς ισχυρισμούς για τη νομιμοποίηση της επέμβασης στο Λίβανο και αντιτείνει ότι η πραγματική αιτία της επέμβασης υπήρξε η προστασία των πετρελαιοπηγών. Και εκφράζει την ανησυχία της για την επίταση της ιδεολογικής σύγχυσης στην κοινή γνώμη λόγω της «*ηθικής χρεωκοπίας*» του ελεύθερου κόσμου²⁰⁰.

Όσον αφορά το Δόγμα Αϊζενχάουερ, *Τα Νέα* επικρίνουν την ελληνική κυβέρνηση για την υποχωρητικότητά της έναντι των ΗΠΑ και για τις δεσμεύσεις που ανέλαβε χωρίς να εξασφαλίσει σημαντικά ανταλλάγματα στο Κυπριακό. Έντονες επιφυλάξεις για τους χειρισμούς αυτούς εξέφρασαν και τα κόμματα της Αντιπολίτευσης²⁰¹. Μάλιστα, υποστηρίζεται ότι η σπουδή της ελληνικής κυβέρνησης

¹⁹⁴ *Τα Νέα*, 20/6/1957. *Τα Νέα*, 21/6/1957. *Τα Νέα*, 22/6/1957. *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Αντιφάσεις*, 12/6/1957.

¹⁹⁵ *Τα Νέα*, 26/4/1957. Και *Τα Νέα*, 27/4/1957. Ανάλογη στάση θα επιδείξει και στα γεγονότα της Συρίας, *Τα Νέα*, 14/8/1957, *Τα Νέα*, 23/8/1957. Κριτική και για την αμερικανική στήριξη στο καθεστώς του Ιράκ, *Τα Νέα*, 4/8/1958.

¹⁹⁶ *Τα Νέα*, 21/4/1957. *Τα Νέα*, 27/4/1957. *Τα Νέα*, 29/4/1957.

¹⁹⁷ *Τα Νέα*, 16/7/1958. *Τα Νέα*, 17/7/1958. *Τα Νέα*, 18/7/1958.

¹⁹⁸ *Απογευματινή*, *Η Νέα Επιτυχία*, 15/7/1958.

¹⁹⁹ *Απογευματινή*, *Γνώμαι: Ο Μέγας Υπεύθυνος*, 23/7/1958.

²⁰⁰ *Εκκλησία*, αρ.15, 1/8/1958, σελ.301.

²⁰¹ *Τα Νέα*, 3/5/1957, σελ.1, σελ.8. Σχετικά με την υποχωρητικότητα της ελληνικής κυβέρνησης και τις πιέσεις των ΗΠΑ, και *Τα Νέα*, 4/5/1957. *Τα Νέα*, 8/5/1957. Από την πλευρά της, η Αριστερά αντιμετωπίζει το Δόγμα Αϊζενχάουερ ως μία ακόμη έκφραση του αμερικανικού ιμπεριαλισμού, που εγκυμονεί κινδύνους και για την Ελλάδα, *Αυγή*, 6/1/1957. *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας: Δόγμα και Κύπρος*, 18/1/1957, σελ.5.

να ενταχθεί στο Δόγμα Αϊζενχάουερ στέρησε την κυπριακή υπόθεση από τους σπουδαιότερους υποστηρικτές της στον ΟΗΕ, το συνασπισμό των ουδετέρων²⁰².

Ακόμη περισσότερο, με τα γεγονότα της Συρίας και την κρίση στη Μέση Ανατολή, *Τα Νέα*, χαιρετίζουν τις διαβεβαιώσεις της κυβέρνησης ότι δεν υπάρχει προοπτική διέλευσης αμερικανικών αεροπλάνων με πολεμικό υλικό προς τη Μέση Ανατολή τονίζοντας ότι δεν είναι προς το συμφέρον της Ελλάδας να αποξενώσει τον αραβικό κόσμο. Παράλληλα, αναδεικνύουν ως ένα ακόμη στοιχείο που συνδέει την Ελλάδα με τον αραβικό κόσμο, με «ακαταλύτους συναισθηματικούς δεσμούς», την κοινή αντιαποικιακή στάση²⁰³. Ωστόσο, εκφράζεται η ανησυχία ότι η Μεσανατολική κρίση θα ενισχύσει ακόμη περισσότερο τη σημασία της Τουρκίας για τις ΗΠΑ, με δυσμενείς συνέπειες για την κυπριακή υπόθεση²⁰⁴.

Στο πλαίσιο αυτό, το Βαλκανικό άνοιγμα της κυβέρνησης Καραμανλή θεωρείται ένα χρήσιμο μάθημα προς τους Αμερικανούς και πιστεύεται ότι θα αποφέρει οικονομικά οφέλη για την Ελλάδα, κέρδη στην υπόθεση του Κυπριακού αλλά και μεγαλύτερη κατανόηση των Αμερικανών για τις ελληνικές θέσεις. Η τυφλή, όπως υποστηρίζεται, υποταγή στην ηγεσία της Δυτικής Συμμαχίας είχε επισύρει για την Ελλάδα «άφθονα ραπίσματα»²⁰⁵. Η πρόταξη του Κυπριακού στην αξιολόγηση παλιών και νέων συμμάχων είχε αναδειχθεί και με αφορμή την προσέγγιση της κυβέρνησης Καραμανλή με τον Τίτο (συνομιλίες της Κέρκυρας)²⁰⁶. Επίσης, ο κετρώος τύπος είχε αποδώσει ιδιαίτερη έμφαση στην τριμερή διάσκεψη του Μπριόνι και στην προοπτική σφυρηλάτησης ενός αντιτουρκικού μετώπου με τη συμμετοχή Γιουγκοσλαβίας και Αιγύπτου, ενώ ο Νάσσερ είχε προβληθεί ως ο κυριότερος σύμμαχος της Ελλάδας απέναντι στην Τουρκία²⁰⁷. Ειδικότερα, με αφορμή την ελληνική συμμετοχή στη διάσκεψη του Μπριόνι, *Τα Νέα* παρατηρούσαν ότι οι δυτικοί σύμμαχοι θα έπρεπε να προβληματιστούν και να αλλάξουν συμπεριφορά έναντι της Ελλάδος προκειμένου να προλάβουν τη διόγκωση του ουδετερόφιλου ρεύματος²⁰⁸.

²⁰² *Τα Νέα*, 7/5/1957, σελ.8. *Τα Νέα*, 10/5/1957, σελ.8

²⁰³ *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Η ουσία*, 11/9/1957. Και *Τα Νέα*, 1/11/1957, σελ.3.

²⁰⁴ *Τα Νέα*, 2/11/1957, σελ.8. Την ίδια ανησυχία εκφράζει εξάλλου και ο δεξιός τύπος: *Απογευματινή*, *Η νέα επιτυχία*, 15/7/1958.

²⁰⁵ *Τα Νέα*, 3/10/1957.

²⁰⁶ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Αι συνομιλίες της Κέρκυρας*, 29/7/1956. Και *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Επί εικασιών*, 13/7/1958, σχετικά με τις συνομιλίες στο Μπριόνι. Για τη θετική αξιολόγηση της ελληνογιουγκοσλαβικής προσέγγισης και *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Στην Κέρκυρα*, 25/7/1956.

²⁰⁷ *Τα Νέα*, 9/7/1958.

²⁰⁸ *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Αποτελέσματα*, 11/7/1958.

Παράλληλα, *Τα Νέα* αμφισβητούν την ηθική νομιμοποίηση και την ισχύ της Ατλαντικής Συμμαχίας, τονίζοντας ότι η πραγματική δύναμη μιας συμμαχίας δεν έγκειται στους υλικούς πόρους, αλλά στην ψυχική ενότητα των μελών της, η οποία τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την ελληνική πλευρά δεν υφίσταται πλέον, λόγω της συμμαχικής στάσης στο Κυπριακό. Επίσης αμφισβητούν την άλλοτε αυτονόητη, για την εθνικοφροσύνη, ταύτιση Δυτικού και Ελεύθερου κόσμου: «*Διά να δικαιούται να αυτοαποκαλείται 'ελεύθερος' ο Δυτικός Κόσμος οφείλει να αποδείξει εμπράκτως ότι σέβεται την Ελευθερίαν*»²⁰⁹.

Στο εξής, ακόμα και σε επίπεδο κύριου άρθρου, διατυπώνεται η άποψη ότι η Ελλάδα «*αδικήται καταφόρως*» από το ΝΑΤΟ, η λέξη φίλος προκειμένου για τους ατλαντικούς συμμάχους τίθεται εντός εισαγωγικών, το ενδεχόμενο αναθεώρησης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αφήνεται ανοιχτό, ενώ υποστηρίζεται ότι η στάση των Ατλαντικών συμμάχων έχει προκαλέσει την «*κατακραυγή*» του ελληνικού λαού, ο οποίος αδυνατεί να καταλάβει τους λόγους «*της περιφρονήσεως αυτής*»²¹⁰.

Ενδεικτική του κλίματος απέναντι στην Ατλαντική Συμμαχία είναι και η αντίδραση στην πρόταση Αγγλίας και ΗΠΑ για συγχώνευση των εθνικών στρατών που μετέχουν στο ΝΑΤΟ σε ένα ενιαίο σώμα²¹¹. *Τα Νέα* αντιλαμβάνονται τη συγκεκριμένη πρόταση ως φαλκίδευση της εθνικής ανεξαρτησίας και ως άμεση απειλή για τις ελληνικές επιδιώξεις στο Κυπριακό. Αμφισβητούν μάλιστα ευθέως την επίσημη αιτιολόγηση αυτού του σχεδίου, σύμφωνα με την οποία αποσκοπεί στην αποτελεσματική αντιμετώπιση ενός σοβιετικού αιφνιδιασμού, και υποστηρίζουν ότι τυχόν πραγματοποίηση αυτών των μεθοδεύσεων θα ισοδυναμούσε με «*θρίαμβον της αποικιοκρατίας εις το ΝΑΤΟ και μεταβολήν της εις ανεξέλεγκτον δικτατορίαν*»²¹². Παράλληλα, η εφημερίδα σκιαγραφεί μια γενικότερη εικόνα κρίσης στην Ατλαντική Συμμαχία, με την έλλειψη εμπιστοσύνης των μικρότερων χωρών προς τις ηγέτιδες δυνάμεις²¹³. Η τελική ματαίωση του σχεδίου πανηγυρίζεται ως νίκη των μικρών χωρών απέναντι στην απόπειρα «*δικτατορεύσεως*»²¹⁴.

Σε κάθε περίπτωση, το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης για την εκρηκτική, όπως αναφέρεται, κατάσταση στην ατλαντική συμμαχία, επιρρίπτεται στην ηγεσία της, τις

²⁰⁹ *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Ηθικόν Θέμα*, 2/11/1957.

²¹⁰ *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Να το Ζητήση!*, 9/11/1957.

²¹¹ *Τα Νέα*, 21/11/1957, σελ.6. Η πρόταση αυτή προκάλεσε άλλωστε και την έντονη αντίδραση της Γαλλίας.

²¹² *Τα Νέα*, 19/11/1957.

²¹³ *Τα Νέα*, 26/11/1957, σελ.6.

²¹⁴ *Τα Νέα*, 18/12/1957

ΗΠΑ²¹⁵, οι οποίες καλούνται να αναλάβουν τις ευθύνες τους «έναντι της Ιστορίας»²¹⁶. Με αφορμή το λόγο του προέδρου Αϊζενχάουερ κατά την έναρξη του 1958, *Τα Νέα* έχουν την ευκαιρία να σχολιάσουν ότι απετέλεσε ομολογία βαρύτατων σφαλμάτων, που συνδέονται με την απώλεια γοήτρου και υπεροχής σε σχέση με την ΕΣΣΔ²¹⁷. Επίσης, σχολιάζοντας τον προϋπολογισμό που θα υποβάλει ο Αμερικανός πρόεδρος, αποφαίνονται ότι «η ισχύς διά των όπλων παραμένει ως έμβλημα εις Ηνωμένες Πολιτείας»²¹⁸.

Η έντονη δυσαρέσκεια από τους χειρισμούς της Βρετανίας, του NATO και των ΗΠΑ στο Κυπριακό, όπως αποτυπώνεται στον κεντρώο τύπο κατά το 1958 αποδυναμώνει τη νομιμοφροσύνη του ελληνικού λαού στην ατλαντική συμμαχία. Τα σχετικά δημοσιεύματα υποστηρίζουν ότι έχει σημειωθεί «γενική εξέγερσις» του πολιτικού κόσμου και της κοινής γνώμης, οι ανταποκρίσεις καταγράφουν την ανησυχία της Ουάσιγκτον για το θέμα, ενώ ο Γ. Παπανδρέου δηλώνει στη Βουλή ότι «η ψυχή του ελληνικού λαού απεσύρθη ήδη από το NATO»²¹⁹.

Από την άλλη πλευρά, στο χώρο της δεξιάς συνιστώσας της εθνοφροσύνης, καταβάλλεται μία προσπάθεια δικαιολόγησης των πολιτικών των ΗΠΑ, που συγκρούονται με τους εθνικούς πόθους, αναγνωρίζοντας τις υπέρτερες σκοπιμότητες, τις οποίες η Ουάσιγκτον καλείται, λόγω του ρόλου της ως ηγέτιδος δύναμης, να υπηρετήσει²²⁰. Ειδικότερα, τα δεξιά έντυπα, αν και αναγνωρίζουν ότι η αμερικανική στάση δικαιολογεί κάποια αισθήματα πικρίας από ελληνικής πλευράς, υποστηρίζουν ότι αυτά δε θα πρέπει να οδηγήσουν σε ριζική αλλαγή προσανατολισμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, όπως ζητά η αντιπολίτευση²²¹. Εξάλλου, με διάφορες αφορμές, ο δεξιός τύπος διακηρύσσει την απόλυτη αφοσίωσή του τόσο στην Ατλαντική Συμμαχία όσο και στην ηγεσία των ΗΠΑ, προβάλλοντας το συγκεκριμένο σύστημα συμμαχιών ως προϋπόθεση της ίδιας της ύπαρξης του ελληνικού κράτους²²².

²¹⁵ *Τα Νέα*, 17/7/1958. *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Η προειδοποίησης*, 15/9/1958. *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Να Επέμβη*, 22/9/1958.

²¹⁶ *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Ενώπιον της Ιστορίας*, 30/9/1958.

²¹⁷ *Τα Νέα*, 10/1/1958.

²¹⁸ *Τα Νέα*, 11/1/1958.

²¹⁹ *Τα Νέα*, 25/6/1958. *Τα Νέα*, 2/7/1958.

²²⁰ *Απογευματινή*, 2/10/1957.

²²¹ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Η Αμερική*, 30/12/1956. Ειδικότερα, το αίτημα αναθεώρησης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής χαρακτηρίζεται ως «παραφροσύνη». Και *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Ολίγη Μνήμη*, 6/1/1956.

²²² *Απογευματινή*, στήλη *Γνώμαι: Αμέσως και Ευθέως*, 12/9/1957.

Παρόλα αυτά όμως, το ζήτημα της αναθεώρησης των συμμαχιών επανέρχεται στο δεξιό τύπο, άλλοτε με μικρότερη και άλλοτε με μεγαλύτερη ένταση, σε κάθε νέα εθνική απογοήτευση. Το επιχείρημα, που προβάλλει πλέον η *Καθημερινή* ως προς το ΝΑΤΟ, είναι ότι η Ελλάδα δεν μπορεί να δεσμεύεται από μια συμμαχία, η οποία, πρώτον, δεν διασφαλίζει τα συμφέροντά της, ενώ, επιπλέον, έχει χάσει και το ηθικό της έρεισμα. Η Ελλάδα δεν έχει μόνο συμφέρον να αξιολογήσει με νέο πρίσμα τις συμμαχίες της, αλλά πλέον δεν δεσμεύεται ούτε ηθικά, καθώς δεν υφίστανται οι αρχές, που εκπροσωπούσε άλλοτε γι' αυτήν η ατλαντική συμμαχία²²³. Επιπλέον, με προφανή απογοήτευση, διαπιστώνει ότι «το βαθύτερο και πλέον αδιαπέραστο παραπέτασμα είναι αυτό της ξένης αδιαφορίας. Τίποτε δεν το υπερνικά, ούτε το δίκιο, ούτε η πλέον θαυμαστή αυτοθυσία, ούτε η επίδειξις της μεγαλυτέρας γενναιότητος»²²⁴. Η ελληνική Δεξιά, κάτω από την πίεση των εθνικών πόθων, αναγκάζεται να αναπροσδιορίσει την έννοια του παραπετάσματος και να το τοποθετήσει αυτή τη φορά στη Δύση.

Η μη ικανοποίηση των εθνικών πόθων, καθώς και η βαθιά απογοήτευση από τη στάση των Συμμάχων, και ιδιαίτερα των Αμερικανών²²⁵, προκαλούν βαθιά απαισιοδοξία στην κοινή γνώμη. Το ήδη κλονισμένο ηθικό καταρρακώνεται από τις μεγάλες φυσικές καταστροφές του καλοκαιριού του 1956 (σεισμοί Σαντορίνης). Εμπεδώνεται έτσι μια βαθιά αίσθηση αδικίας. Τα δεινά που προξενούν τα στοιχεία της φύσης διαπλέκονται με τα δεινά που προξενούν στην Ελλάδα οι συμμαχοί της σε ένα συναισθηματικό, ανορθολογικό ξέσπασμα: «Εις τα διεθνή συνέδρια και παρασκήνια η κατάφωρος αδιαφορία των Μεγάλων. Δεν σημαίνει! Δεν θα κύψωμεν ενώπιον αυτής της δραματικής καταφοράς, είτε έρχεται από τας τυφλάς δυνάμεις της Φύσεως, είτε από τας επίσης τυφλάς, όπως αποδεικνύεται, πολιτικές εκδηλώσεις των ισχυρών του Κόσμου. Γνωρίζομεν ότι από αμνημονευτών χρόνων...αυτό ακριβώς υπήρξε το ηρωικόν πεπρωμένον μου. Να δοκιμαζώμεθα, να ανθιστάμεθα και να επιζώμεν»²²⁶.

²²³ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: Μία ακόμη πλάνη, 17/7/1956.

²²⁴ *Καθημερινή*, Στήλη *Επίκαιρα*: Περί Ελλάδος..., 8/7/1956. Ένα μέρος της ευθύνης γι' αυτό το «παραπέτασμα» της αδιαφορίας βαρύνει τα αμερικάνικα ΜΜΕ, σύμφωνα με την *Καθημερινή*: «τα ¾ των μορφωμένων ανθρώπων των Ηνωμένων Πολιτειών δεν έχουν καταλάβει το ζήτημα της Κύπρου, διότι κανένα από τα μέσα επικοινωνίας με το μεγάλο κοινό δεν έχει ενδιαφέρον να του το εξηγήσει...», *Καθημερινή*, στήλη *Επίκαιρα*: Συνέχεια, 10/7/1957.

²²⁵ *Τα Νέα*, 16/7/1956.

²²⁶ *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Η Νέα Συμφορά*, το οποίο αναφέρεται στους σεισμούς της Σαντορίνης, 10/7/1956.

Επιπλέον, η *Καθημερινή*, σε στιγμές όξυνσης, αναπαράγει τη φιλολογία ότι αν οι ΗΠΑ δεν προβούν σε μια ικανοποιητική, για την ελληνική πλευρά, διευθέτηση του κυπριακού προβλήματος, η κυβέρνηση Καραμανλή θα δυσκολευτεί να κρατήσει την Ελλάδα στο υπάρχον σύστημα συμμαχιών της²²⁷. Βέβαια, η αμφισβήτηση των δεσμών με την Ατλαντική Συμμαχία από τη δεξιά, αλλά και από το Κέντρο, όπως θα δούμε στη συνέχεια, δε χαρακτηρίζεται από γραμμικότητα. Σε πολλές περιπτώσεις καταγράφεται το στοιχείο της ασυνέχειας, καθώς ο δεξιός τύπος αναλαμβάνει να επαναφέρει στο δημόσιο λόγο τις βασικές παραδοχές της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης.

Για παράδειγμα, η *Καθημερινή*, στα τέλη του 1957, διακηρύσσει ότι «ο λαός μας θεωρεί την Συμμαχία αυτήν ως ένα αποτελεσματικόν όργανον συντονισμού της αμύνης του Δυτικού κόσμου έναντι της από της Σοβιετικής Ενώσεως απειλής», αλλά, παράλληλα, φωτίζει τις ρωγμές που έχουν σχηματιστεί σε αυτές τις άλλοτε αναμφισβήτητες παραδοχές. Σύμφωνα, λοιπόν, με την εφημερίδα, ο ελληνισμός είναι βαθιά απογοητευμένος από τη στάση των Ατλαντικών Συμμάχων στο Κυπριακό-«με έντιμον εξαίρεσιν την μικράν Ισλανδίαν»-που υπαγορεύεται από την προσκόλλησή τους στα ιμπεριαλιστικά συμφέροντα έναντι του ιδανικού της ελευθερίας. Ο αποικιοκρατικός χαρακτήρας της Συμμαχίας αποκαλύπτεται κατεξοχήν στο χειρισμό του Κυπριακού ζητήματος, γεγονός που έχει σημαντικότερες επιπτώσεις στους δεσμούς του ελληνικού λαού με αυτήν και διευκολύνει την αντινατοϊκή, φιλοκομμουνιστική προπαγάνδα²²⁸.

Στο θέμα αυτό, δηλ. στο βαθμό αφοσίωσης των Ελλήνων στην Ατλαντική Συμμαχία, αφιερώνονται μια σειρά άρθρων, που θα λέγαμε ότι εμφανίζουν σχηματικά την ακόλουθη μορφή: ενώ αφενός θέλουν να καταδείξουν ότι τίποτα δεν έχει αλλάξει στη σχέση της Ελλάδας με το NATO, αφετέρου αποκαλύπτουν άμεσα ή έμμεσα τις αλλαγές που έχουν συντελεστεί, τόσο σε ό,τι αφορά την Ατλαντική Συμμαχία όσο και στην πρόσληψη του ρόλου των ΗΠΑ. Προβάλλεται, επίσης, το επιχείρημα ότι η ελληνική κυβέρνηση, παρά τη σύνεση και την υπευθυνότητά της, δεν θα μπορέσει να συγκρατήσει τις παρορμήσεις του ελληνικού λαού, που δεν είναι πλέον διατεθειμένος να παραμείνει εντός της Συμμαχίας, αν δεν αλλάξει η νατοϊκή και η αμερικανική στάση: «Αι κυβερνήσεις μιας χώρας ημπορούν να είναι συνεταί και να έχουν συνείδησιν των επί υψηλού επιπέδου εθνικών συμφερόντων- αλλά δεν πρέπει να

²²⁷ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: Η αμερικανική στάσις, 8/7/1956.

²²⁸ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: Ελλάς και NATO, 29/11/1957.

παραγνωρίζονται οι λαοί, τα αισθήματά των, αι παρορμήσεις των, οι φανατισμοί των. Οι λαοί γίνονται η λεία των προπαγανδών, όχι αι Κυβερνήσεις. Αυταί οδηγούν, ασφαλώς, αλλά έρχεται κάποια στιγμή που είναι υποχρεωμένοι ή να ακολουθήσουν ή να αποθάνουν. Είναι η στιγμή όπου η δικαιοσύνη διεκδικεί ολόκληρον την μερίδα της και αρνείται τους συμβιβασμούς ή τας υποχωρήσεις της σκοπιμότητας»²²⁹.

Παράλληλα, στο χώρο του Κέντρου, *Τα Νέα*, σε κύριο άρθρο τους, παίρνουν θέση απέναντι στη φημολογία για αλλαγή προσανατολισμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και προσχώρηση στο στρατόπεδο των ουδετέρων. Τονίζουν καταρχήν ότι τόσο η Κυβέρνηση όσο και η Αντιπολίτευση του Κέντρου έχουν ταχθεί υπέρ της παραμονής στο ΝΑΤΟ, αλλά επισημαίνουν ότι, στις δημοκρατικές χώρες, η χάραξη της εξωτερικής πολιτικής δεν εξαρτάται αποκλειστικά από την ηγεσία, αλλά «υπάρχει και ο αστάθμητος, αλλ' αποφασιστικός παράγων της Κοινής Γνώμης...». Η εφημερίδα αποδίδει ιδιαίτερη έμφαση στο αντιδυτικό ρεύμα που έχει δημιουργηθεί στην ελληνική κοινή γνώμη λόγω της στάσης των Ατλαντικών Συμμάχων, και ιδιαίτερα, των Ηνωμένων Πολιτειών, στο Κυπριακό και προσθέτει ότι κανείς δεν μπορεί να προβλέψει πού θα οδηγήσει το ρεύμα αυτό. Η θέση της εφημερίδας είναι ότι η ελληνική πολιτική ηγεσία, οφείλει να λάβει υπόψη τον ψυχολογικό αντίκτυπο που προκάλεσε στην κοινή γνώμη η «Συμμαχική αχαριστία», χωρίς όμως να παρασυρθεί από αυτήν. Τέλος, συστήνει σε κυβέρνηση και αντιπολίτευση να χαράξουν από κοινού και με σταθερότητα την εθνική στρατηγική²³⁰. Από την επιχειρηματολογία αυτή, προκύπτει ότι ούτε το εθνικόφρον Κέντρο, παρά την αντιαμερικανική ή αντινατοϊκή κριτική του, είναι έτοιμο να αμφισβητήσει το σύστημα συμμαχιών²³¹.

Ωστόσο, επισείοντας μάλιστα την αγανάκτηση της ελληνικής κοινής γνώμης και την προοπτική της ουδετεροφιλίας, το Κέντρο υποστηρίζει ότι οι Δυτικοί Σύμμαχοι έχουν «όχι μόνον ηθικήν αλλά και πολιτική υποχρέωσιν και συμφέρον» να αλλάξουν στάση έναντι της Ελλάδας²³². *Τα Νέα* αποφαινόνται ότι η ηγεσία του Δυτικού Κόσμου απέτυχε να ανταποκριθεί στην αποστολή της συμβάλλοντας έτσι

²²⁹ Καθημερινή, κύριο άρθρο: *Η Ελλάς και ο ΝΑΤΟ*, 10/12/1957.

²³⁰ *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Κοινή Σύσκεψις*, 18/7/1956. Το άρθρο αυτό θυμίζει σε πολλά σημεία το κύριο άρθρο της Καθημερινής, «*Η Ελλάς και ο ΝΑΤΟ*» στις 10/12/1957.

²³¹ Ενδεικτικά, *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Η Διαπίστωσις: «αι Ηνωμέναι Πολιτεΐαι...παραμένουν πάντοτε το στήριγμα όλων των ελευθέρων λαών»*, 22/11/1956

²³² *Τα Νέα*, 11/7/1958, κύριο άρθρο: *Αποτελέσματα. Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Έχει Υποχρέωσιν...*, 14/7/1958.

στην υπονόμευση του ελευθέρου κόσμου²³³. Οι ΗΠΑ τελικά έχουν αποτύχει και στο ηθικό πεδίο, αρνούμενες να προωθήσουν «την τιμίαν, δικαίαν και λογικήν λύσιν» του Κυπριακού, αλλά και στο πεδίο της σκοπιμότητας, καθώς η στάση τους είναι υπεύθυνη για τη διάσπαση της ενότητας του ΝΑΤΟ και την υπονόμευση των θεμελίων του²³⁴.

Τελικά, η ματαίωση των εθνικών πόθων και η δυσαρέσκεια από τη στάση των νατοϊκών Συμμάχων και ιδιαίτερα των ΗΠΑ, καταλήγει στην παγίωση ενός γενικευμένου αισθήματος απογοήτευσης από τη Δύση. Είναι η Δεξιά που διαπιστώνει την ύπαρξη ενός τείχους ασυνεννοησίας και ψυχρότητας που τη χωρίζει από τη Δύση²³⁵.

Στο σημείο, αυτό αξίζει να σταθούμε στην ανάπτυξη μιας ωφελιμιστικού τύπου επιχειρηματολογίας στο χώρο του Κέντρου, η οποία συνεπάγεται, σε ένα βαθμό, την απονομιμοποίηση της ατλαντικής συμμαχίας, όχι με βάση την προσήλωση ή μη στο αξιακό περιεχόμενό της, αλλά με βάση τη διάσταση της ασφάλειας και το ρεαλισμό των στόχων της. Το επιχείρημα αυτό, το οποίο εκλαϊκεύεται σε μια σειρά άρθρων, από το Δ.Ψαθά, αμφισβητεί αφενός την πιθανότητα μιας Σοβιετικής απειλής και αφετέρου τη δυνατότητα ή τη δέσμευση των ΗΠΑ να προστατεύσουν την Ελλάδα αν πράγματι υπάρξει μια τέτοια απειλή, με βάση την εμπειρία του Κυπριακού. Το χρονογράφημα της πρώτης σελίδας *Των Νέων* αμφισβητεί συστηματικά την ορθότητα του υπάρχοντος συστήματος συμμαχιών, βάσει της χρησιμότητας, της αποτελεσματικότητας και του ρεαλισμού του²³⁶ και απορρίπτει ως επιζήμιο τον έντονο αντισοβιετισμό της επίσημης Ελλάδας²³⁷: «Και θα σταθούν Αμερικανοί και Εγγλέζοι να υπερασπισθούν τα εδάφη μας; Εδώ, σήμερα, εν πλήρει ηρεμία και γαλήνη, σ' ένα ζήτημα σχεδόν ασήμαντο για τους 'μεγάλους μας συμμάχους' μάς κοπανάνε ανελέητα και μας εξευτελίζουν, παζαρεύοντας εμπορικώτατα προς αλλήλους το τομάρι μας. Ποιος μας βεβαιώνει, λοιπόν, ότι σε περίπτωση πολέμου...ποιος για όνομα του

²³³ *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Θα Καταρρεύσουν*, 1/10/1958.

²³⁴ *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Σφάλμα*, 1/12/1958. Παράλληλα, ασκείται από την εφημερίδα συνολική κριτική στους χειρισμούς των ΗΠΑ στη διεθνή σκηνή και ειδικότερα σε ό,τι αφορά την πολιτική τους στη Μέση Ανατολή, όπως στην περίπτωση του Λιβάνου και του Ιράκ, *Τα Νέα*, 15/7/1958.

²³⁵ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: *Η Ελλάς και ο κ. Ντάλλες*, 12/2/1958.

²³⁶ *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά*: *Μια χαρούλα!*, 15/3/1956.

²³⁷ *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά*: *Φάσις Δραματική*, 16/3/1956. *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά*: *Γλαυξ εις Αθήνας*, 21/3/1956. *Τα Νέα*, 26/2/1956, *Εύθυμα και Σοβαρά*: *Ο αφελής ξαναρωτά. Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά*: *Το Αλόγιστο Παιχνίδι*, 15/10/1957. *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά*: *Τιμή στην Ελλάδα!*, 30/3/1956: «Ο Μεμέτης την καρπαζώνει, την εξευτελίζει, την απειλεί...Ο άλλος μέγας σύμμαχος, ο Αμερικανός, βλέποντας όλα τούτα τα ωραία κάνει την κορόϊδα. Γιατί, λοιπόν, η Ελλάδα, θα πολεμήσει την...Σοβιετία και τα 400 υποβρύχιά της».

Θεού, θα σκεφθή την Ελλάδα...; Από την φοβερή πείρα που αποκτήσαμε, αυτές τις μέρες, φοβόμαστε, εμείς ο λαουτζίκος, ότι οι 'κραταιοί μας σύμμαχοι' θα μας πουλήσουν στο πι και φι, για ένα ξεροκόμματο και θα μας παραδώσουν με ησυχώτατη την συνείδησή τους στους Τούρκους ή στους Ρώσους, έναντι των ανταλλαγμάτων που θα απαιτήσει η στιγμή...»²³⁸.

Με βάση τα παραπάνω, οι Αμερικάνοι δεν μπορούν να θεωρηθούν πραγματικοί σύμμαχοι, αφού δεν έχουν τη θέληση να υπερασπίσουν τα δίκαια της Ελλάδας στην παρούσα φάση και είναι αμφίβολο αν θα έχουν τη θέληση ή τη δυνατότητα να την υπερασπίσουν και στην περίπτωση που συμβεί αυτό για το οποίο η ατλαντική συμμαχία δημιουργήθηκε να αποτρέψει.

Στο ίδιο θέμα, ο Ψαθάς θα επανέλθει για να υποδείξει την ανάγκη νέου προσανατολισμού στην ελληνική εξωτερική πολιτική, υποστηρίζοντας πρώτον ότι δεν πρόκειται να γίνει πόλεμος μεταξύ των δύο στρατοπέδων και ότι είναι εντελώς εσφαλμένη η μονόπλευρη ψυχροπολεμική πολιτική της επίσημης Ελλάδας. Αλλά ακόμη και αν γινόταν μια τέτοια σύγκρουση, αυτή ακριβώς η μονόπλευρη πολιτική εγκυμονεί για την Ελλάδα το μεγαλύτερο κίνδυνο. Οι παραπάνω θέσεις εκτίθενται με γλαφυρότητα στο ακόλουθο απόσπασμα: «Όταν προκαταβολικά έχουμε πάρει θέση τόσο μονομερή και αδιάλλακτη υπέρ του ενός συνασπισμού και μένουμε κολλημένοι σ' αυτόν, παρά τους εξευτελισμούς, παρά τις καρπαζιές, παρά τις εξαπατήσεις, παρά την περιφρόνηση, δεν προκαλούμε ανοιχτά και φοβερά τον άλλο φοβερό συνασπισμό; Και ποια εγγύηση έχουμε ότι σε περίπτωση πολέμου θα μας προστατέψουν οι 'μεγάλοι σύμμαχοί μας'; Ποια εγγύηση έχουμε;...»²³⁹. Η δέσμευση στην ατλαντική συμμαχία που έχει ήδη αποσυνδεθεί από τις έννοιες του δικαίου και της ηθικής, αποσυνδέεται πλέον και από την έννοια της ασφάλειας. Μετά την εμπειρία του Κυπριακού, η προσκόλληση σε αυτήν δεν έχει συναισθηματικό έρεισμα. Με αυτού του είδους την ανάλυση, στερείται και της ορθολογικής της διάστασης.

Η εικόνα συμπληρώνεται με τη συστηματική αμφισβήτηση του κατά πόσο η Σοβιετική Ένωση αποτελεί στην πραγματικότητα «εχθρό» για την Ελλάδα, ενώ, παράλληλα, υποδεικνύει ως πραγματικούς εχθρούς, τους ατλαντικούς συμμάχους,

²³⁸ Τα Νέα, Εύθυμα και Σοβαρά: Ερωτήματα, 27/9/1955. Επίσης, Τα Νέα, Εύθυμα και Σοβαρά: Μέχρι Θανάτου!, 20/6/1956. Και Τα Νέα, Εύθυμα και Σοβαρά: Απορίες, 3/10/1956. Και Τα Νέα, Εύθυμα και Σοβαρά: Ολίγα Τίνα Σχόλια, 5/1/1957.

²³⁹ Τα Νέα, Εύθυμα και Σοβαρά: Η Προοπτική μας, 21/10/1955. Δεν πρέπει να υποτιμάμε την επικοινωνιακή δυναμική του Ψαθά, ενός δημοφιλέστατου θεατρικού συγγραφέα, σε συνδυασμό με τη μακροχρόνια παρουσία της στήλης του στην πρώτη σελίδα των Νέων. Τα Νέα, Εύθυμα και Σοβαρά: Ο Αφελής μου ερωτά..., 16/9/1957.

Άγγλους, Τούρκους και Αμερικανούς. Το συμπέρασμα αυτής της επαναδιαπραγματεύσεως εχθρών και φίλων είναι ότι η συμμετοχή στο NATO είναι αντίθετη στα συμφέροντα της χώρας. «Αν λοιπόν, γίνη πόλεμος θα προσφέρουμε την χώρα μας, τις βάσεις μας, τον στρατό μας και θα πολεμήσουμε επίσης παρά το πλευρόν εκείνων ακριβώς που μας πολεμούν σήμερα εν αγαστή συμπνοία...θα πολεμήσουμε εμείς για τα συμφέροντα των Άγγλων, Αμερικανών και Τούρκων, δηλαδή εναντίον των δικών μας συμφερόντων, άρα ημείς εναντίον ημών!»²⁴⁰.

Μια ενδιαφέρουσα πτυχή στην επιχειρηματολογία αυτή σχετικά με τον προσανατολισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής έρχεται να αναδείξει η επιτυχημένη εκτόξευση του πρώτου δορυφόρου από τους Σοβιετικούς (1957), που προκάλεσε αίσθηση στον ελληνικό τύπο. Τα Νέα φιλοξενούν αρκετές αναφορές σύμφωνα με τις οποίες η επιτυχία αυτή των Σοβιετικών έπληξε το αμερικανικό γόητρο και η ουδετερότητα κερδίζει έδαφος μεταξύ των δυτικών χωρών σαν αποτέλεσμα της εντύπωσης ότι η Σοβιετική Ένωση υπερτερεί των ΗΠΑ στα νέα όπλα²⁴¹. Έτσι, στο ζήτημα της ορθής επιλογής συμμάχων, προστίθεται και η διάσταση της ισχύος. Οι Αμερικάνοι, ίσως να μην είναι τελικά ο ισχυρότερος και άρα ο προτιμητέος σύμμαχος²⁴². Από την πλευρά της, η Αριστερά αξιοποιεί και αυτή για τις ανάγκες της αντιαμερικανικής προπαγάνδας την αποτυχία της εκτόξευσης του πυραύλου, και την υπεροχή της ΕΣΣΔ στα νέα όπλα²⁴³. Η Αυγή κάνει λόγο για πολιτικό και ψυχολογικό Βατερλώ των Αμερικανών²⁴⁴, ενώ θεωρεί ότι το γεγονός αυτό θα ενισχύσει τις τάσεις ουδετερότητας μεταξύ των Δυτικών.

Σαν επιστέγασμα των παραπάνω, εν έτει 1958, μια από τις εγκυρότερες φωνές της εθνικοφροσύνης συνοψίζει ό,τι απέμεινε από την εικόνα της Αμερικής ως φίλου. Στο παρακάτω απόσπασμα, η Καθημερινή συνοψίζει στο κατηγορητήριο της τη ματαίωση των εθνικών πόθων, τη διαφορά μεταχείρισης σε σχέση με την Τουρκία, την έλλειψη κατανόησης και αναγνώρισης για τον παλιό και δοκιμασμένο φίλο : «Δεν ξέρω αν ήδη ο Μπάρμπα Σαμ έχει χάσει όλους τους άλλους φίλους του, αλλά πολύ φοβούμαι ότι εμάς, όπου νάναι μας χάνει...Από το τέλος του πολέμου άρχισε να

²⁴⁰ Τα Νέα, Εύθυμα και Σοβαρά: Πάνω χέρι, κάτω χέρι..., 18/7/1956. Τα Νέα, Εύθυμα και Σοβαρά: Λόγοι Βασιλικοί, 23/2/1957. Τα Νέα, Εύθυμα και Σοβαρά: Περιπλοκαί, 26/7/1957. Τα Νέα, Εύθυμα και Σοβαρά: Τσιριμόνιες και...ψύλλοι, 21/12/1957. Τα Νέα, Εύθυμα και Σοβαρά: Ολίγα Τίνα Σχόλια, 5/1/1957.

²⁴¹ Τα Νέα, 9/10/1957, σελ.8. Τα Νέα, 10/10/1957, σελ.3. Τα Νέα, 14/10/1957, σελ.8.

²⁴² Τα Νέα, Εύθυμα και Σοβαρά: Περί δορυφόρου, 9/10/1957.

²⁴³ Αυγή, 1/9/1957. Αυγή, 9/11/1957. Αυγή, 4/1/1959. Αυγή, 7/12/1957. Αυγή, 8/12/1957.

²⁴⁴ Αυγή, 8/12/1957, σελ.5.

παρατηρήται το περίεργο φαινόμενο της αδικαιολογήτου αυστηρότητας απέναντι της Ελλάδος και της εξ ίσου αδικαιολογήτως επιείκειας απέναντι της Τουρκίας...Και περάσανε χρόνια που δεν έπαυσε η μεταχείρισις να είναι άνισος, δεν έπαυσε η κριτική να είναι κακόπιστος, δεν έπαυσε η η μεταχείρισις η επίσημος να είναι ψυχρά...ας αφήσουν αυτές τις κωμωδίες των συμμαχιών και αντί να δίνουν ασθενείς εξηγήσεις, ας δίνουν ισχυρές και σαφείς διαταγές. Αλλοιώς, αν θέλουν αναγνώρισι και σεβασμό και αγάπη, πρέπει ν' αλλάζουν εθνικούς και διπλωματικούς τρόπους...». Έτσι, όπως κατάντησε ο Μπάρμπα Σαμ, «κακότροπος, αδιάφορος, αγνώμων», δεν μπορεί να υπολογίζει στην ελληνική φιλία²⁴⁵.

Την ίδια περίοδο κι ενώ επίκειται η επίσκεψη του βοηθού υπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ στην Αθήνα, η *Καθημερινή* τον προτρέπει, αν πράγματι επιθυμεί να διαφωτισθεί για τις διαθέσεις του ελληνικού λαού, να κυκλοφορήσει στους αθηναϊκούς δρόμους, όπου θα πληροφορηθεί «εις χίλια σημεία της, από χίλα στόματα δύο πράγματα»: ότι αφενός ο ελληνικός λαός δεν πιστεύει πλέον ότι οι ΗΠΑ είναι η ηγέτιδα χώρα στον αγώνα των λαών για Ελευθερία και Δημοκρατία και αφετέρου ότι η κυβέρνηση των ΗΠΑ δεν είναι κυβέρνηση φιλική προς την Ελλάδα²⁴⁶.

6.3 Η αξιολόγηση της συμμαχίας με τις ΗΠΑ στον αριστερό λόγο

Παρότι η οπτική από την οποία προσεγγίζεται η συμμαχία με τις ΗΠΑ είναι ριζικά διαφορετική στον αριστερό λόγο, είναι ενδιαφέρον ότι επιστρατεύεται ένα, εν πολλοίς, ανάλογο σύστημα εννοιών και θεματικών για την αξιολόγηση του ρόλου της στο πεδίο των εθνικών θεμάτων.

Α. Ανταπόκριση στα αιτήματα του έθνους

Ο αριστερός τύπος παρατηρεί ότι τα αστικά έντυπα, δεξιά και κεντρώα, αφηγούνται τα γεγονότα και εκφράζουν τη δυσαρέσκειά τους για τη στάση των ΗΠΑ στο Κυπριακό σαν να υπάρχει μια αντίφαση, μια ανακολουθία ανάμεσα σ' αυτό που είναι στην πραγματικότητα οι Ηνωμένες Πολιτείες και σε αυτό που πράττουν στην προκειμένη περίπτωση. Στόχος του είναι να καταδείξει ότι αυτή ακριβώς η αντίφαση δεν υφίσταται. Αντίθετα, ερμηνεύει τις ενέργειες των ΗΠΑ, που αντιστρατεύονται τους εθνικούς πόθους, ως άμεση συνέπεια της αποικιακής και ιμπεριαλιστικής

²⁴⁵ *Καθημερινή*, Στήλη *Επίκαιρα*: Παράπονο, 28/9/1958.

²⁴⁶ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: Εάν θέλη να μάθη, 18/12/1958.

πολιτικής των ΗΠΑ²⁴⁷. Αυτή είναι μία κεντρικής σημασίας παρατήρηση για την κατανόηση της επιχειρηματολογίας της Αριστεράς στη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε.

Το ακόλουθο σχόλιο της Αυγής είναι χαρακτηριστικό της παραπάνω αντίληψης: *«η λυδία λίθος όλων των διακηρύξεων είναι η πράξις. Και στην πράξιν αι Ηνωμένοι Πολιτείαι μετά τον πόλεμον υποστηρίζουν όλα τα αποικιακά καθεστώτα, στηρίζουν διεφθαρμένες και αντιλαϊκές κυβερνήσεις και επεμβαίνουν απροκάλυπτα στα εσωτερικά των μικρών χωρών....Η στάσις τους στο Κυπριακό δεν απέτέλεσε εξαίρεσιν, αλλά επιβεβαιώσιν του κανόνος»*²⁴⁸. Η αμερικανική πολιτική στο Κυπριακό χαρακτηρίζεται λοιπόν από συνέπεια και όχι από ασυνέπεια.

Για να σκιαγραφήσουμε μία ολοκληρωμένη εικόνα, θα πρέπει επίσης να σημειώσουμε ότι η κριτική της Αριστεράς στο ρόλο των ΗΠΑ δεν εξαντλείται στο εθνοκεντρικό πλαίσιο, αλλά περιλαμβάνει μία συνεκτική και συστηματική κριτική του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού και της δράσης του σε διάφορα σημεία του πλανήτη²⁴⁹. Η θέση αυτή εκλαϊκεύεται εύστοχα από το Μανώλη Γλέζο σε άρθρο του με τίτλο *«Παγκόσμιος ούσα» είναι ανθελληνική*, όπου υποδεικνύει ακριβώς τη διαπλοκή του παγκόσμιου επιπέδου με το τοπικό και την ανθελληνική διάσταση της ιμπεριαλιστικής πολιτικής των ΗΠΑ. Το άρθρο αυτό αντικρούει, επίσης, το επιχείρημα που είχε προβληθεί από το δεξιό χώρο ότι η αρνητική στάση των ΗΠΑ στο Κυπριακό δεν είναι ανθελληνική, αλλά υπακούει στις σκοπιμότητες της πολιτικής τους, στο πλαίσιο του ρόλου τους ως υπερδύναμης²⁵⁰. Στο πλαίσιο αυτού του λόγου, ο αντιιμπεριαλισμός της Αριστεράς αναμειγνύεται με εθνικιστικά στοιχεία και ο συναγόμενος αντιαμερικανισμός αρθρώνεται με σημείο αιχμής το εθνικό θέμα του Κυπριακού. Η εναντίωση των ΗΠΑ στις ελληνικές βλέψεις για Ένωση αξιοποιείται ως το κατεξοχήν επιχείρημα για να στοιχειοθετηθεί η ιδιότητα του εχθρού προκειμένου για τις ΗΠΑ.

Ο αριστερός λόγος, μέσω του συστήματος των μεταφορών και των ρητορικών σχημάτων, αναδεικνύει μία επιπλέον διάσταση που στοιχειοθετεί την ιδιότητα των

²⁴⁷ Αυγή, Η Φωνή της Αλήθειας: Ο Λόγος του Αϊζενχάουερ, 7/1/1956, σελ.3.

²⁴⁸ Αυγή, Η Φωνή της Αλήθειας: Η Λυδία Λίθος, 27/5/1956, σελ.5.

²⁴⁹ Αυγή, 13/1/1955, Αυγή, 21/1/1955, Αυγή, 26/1/1955, Αυγή, 30/1/1955, Αυγή, 3/2/1955. Αυγή, 21/6/1955, σελ.3. Αυγή, 24/6/1955, σελ.4. Αυγή, κύριο άρθρο: Φθάνει πια!, 14/4/1956. Αυγή, 17/4/1956, σελ.5. Αυγή, κύριο άρθρο: Το «Δόγμα» και η Ελλάς, 8/1/1957. Αυγή, 17/2/1957, σελ.5. Αυγή, 14/4/1957. Αυγή, 26/4/1957. Αυγή, 14/8/1957. Αυγή, 15/9/1957. Αυγή, 16/7/1958. Αυγή, 17/7/1958 (Λίβανος). Αυγή, 20/7/1958.

²⁵⁰ Αυγή, κύριο άρθρο: «Παγκόσμιος Ούσα» είναι ανθελληνική, 10/2/1957. Και Αυγή, κύριο άρθρο: Οι κομπάρσοι, 14/2/1957.

Αμερικανών ως εχθρών. Από αυτά, προκύπτει ότι οι αμερικανικές ενέργειες οδηγούν το ελληνικό έθνος στο μαρασμό και στο θάνατο. Στα τέλη της δεκαετίας του '40, ο φιλοαμερικανικός λόγος της εθνικοφροσύνης προπαγάνδιζε με σωτηριολογικούς όρους την αμερικανική βοήθεια και ταύτιζε την Αμερική με την έννοια της αναζωογόνησης. Η επέμβαση των ΗΠΑ στην Ελλάδα, μέσω του δόγματος Τρούμαν, εξασφάλιζε για την Ελλάδα των εθνικοφρόνων, τη ζωή²⁵¹. Ο αντιθετικός λόγος, που αρθρώνει η Αριστερά, προπαγανδίζει την ταύτιση της Αμερικής με την έννοια του θανάτου. Το ακόλουθο έμμετρο σχόλιο αφορά τους νεκρούς Έλληνες στρατιώτες της Κορέας: «...τα πλοία, που θα φέρναν τ' 'αγαθά' τα ξακουστά, τώρα παίρνουν τα παιδιά μας και μας φέρνουνε οστά!»²⁵².

Ένα πεδίο στο οποίο αξιοποιείται καταξοχήν αυτή η διάσταση του αριστερού λόγου είναι η αντιπαράθεση για τις αμερικάνικες βάσεις στην Ελλάδα και το ενδεχόμενο εγκατάστασης σε αυτές πυρηνικών όπλων²⁵³, ένα θέμα το οποίο κωδικοποιείται στην αρθρογραφία ως θέμα ζωής και θανάτου²⁵⁴, ενώ διεκτραγωδούνται οι πιθανές συνέπειες για την επιβίωση του ελληνικού πληθυσμού²⁵⁵. Για το θέμα αυτό, εξάλλου, η ΕΔΑ είχε προτείνει την προσφυγή σε εκλογές με διακύβευμα την εγκατάσταση των αμερικάνικων βάσεων²⁵⁶. Σύμφωνα, λοιπόν με την *Αυγή*, η εγκατάσταση βάσεων εκτοξεύσης πυραύλων στο ελληνικό έδαφος θα πρέπει να εξετάζεται πέραν των ψυχροπολεμικών σκοπιμοτήτων επί τη βάσει της απειλής που αντιπροσωπεύει. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, η αποδοχή της «δεν είναι πολιτική ούτε δυτικόφιλη, ούτε αντισοβιετική, ούτε αντιδραστική, ούτε συντηρητική, ούτε αστική, ούτε αντικομμουνιστική. Δεν είναι απλούστατα πολιτική. Είναι θάνατος. Είναι ο υδρογονικός όλεθρος, η εκμηδένισις της Φυλής...»²⁵⁷.

²⁵¹ Ενδεικτικά *Απογευματινή*, κύριο άρθρο: *Ζήτημα ζωής ή θανάτου*, 25/1/1956.

²⁵² *Αυγή*, 30/3/1955. Και *Αυγή*, *Και άλλους στην Κορέα*, 2/6/1955, σελ.5 «...ο ελληνικός λαός δεν ανέχεται πλέον να υπάρχει 'μαγιά θανάτου' Ελλήνων στρατιωτών στις πολεμικές βάσεις των Αμερικανών...». Και *Αυγή*, 3/6/1955.

²⁵³ Για την προοπτική εγκατάστασης αμερικάνικων πυραύλων στην Ελλάδα και το αντιαμερικανικό κλίμα, Th. Couloumbis, ό. π., σελ. 200-201 και Ι. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, ό. π., σελ.163-169.

²⁵⁴ *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Το Φοβερό Θέμα*, 28/11/1957. *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Κοινήν Πολιτικήν!*, 23/12/1957. Και *Επιθεώρηση Τέχνης*, *Οχι Βάσεις!*, αρ.40, Απρίλιος 1958, σελ.163.

²⁵⁵ *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας: Ο τρομακτικός κίνδυνος*, 21/1/1955. *Αυγή*, 28/1/1955. *Αυγή*, 1/2/1955, σελ.3. *Αυγή*, 24/2/1955, σελ.5. *Αυγή*, 27/6/1957. *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Αποφάσεις θανάτου*, 27/11/1957. *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Ο θάνατος που περπατεί*, 3/12/1957. *Αυγή*, 5/12/1957, σελ.4. *Αυγή*, 11/12/1957. *Αυγή*, 14/12/1957. *Αυγή*, 15/12/1957. *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Η 'καθολικότης' του ολέθρου*, 24/12/1958. *Αυγή*, 24/1/1959. *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Χώρα μελλοθάντων*, 27/6/1957.

²⁵⁶ *Αυγή*, 22/12/1957.

²⁵⁷ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Η Μόνη Εθνικά Παραδεκτή Λύση*, 31/12/1957.

Παράλληλα, οι αρθρογράφοι επιμένουν ότι η ψυχροπολεμική πολιτική των ΗΠΑ ωθεί την ανθρωπότητα προς τον πυρηνικό πόλεμο²⁵⁸ και αναδεικνύουν τη φονική, αλλά και αυτοκαταστροφική διάσταση του αμερικάνικου συστήματος²⁵⁹. Στον αντίποδα, βρίσκεται το σοσιαλιστικό στρατόπεδο ή αλλιώς «ο δρόμος της ζωής», η μόνη ελπίδα διαφυγής από τον αφανισμό που απεργάζονται για την Ευρώπη οι Αμερικανοί²⁶⁰. Αλλά και ο κεντρώος τύπος είχε επισημάνει ως σοβαρό επικοινωνιακό σφάλμα των Αμερικανών αξιωματούχων την «αδιάκοπη τροφοδοσία των πολεμικών ψυχώσεων» και την επιμονή τους να ανακινούν το θέμα της εγκατάστασης πυραύλων στο ελληνικό έδαφος²⁶¹.

Ωστόσο, και μία σειρά άλλων καίριων ζητημάτων για τη μεταπολεμική Ελλάδα, όπως η μετανάστευση και οι υιοθεσίες παιδιών στο εξωτερικό, τίθενται υπό το πρίσμα της αντεθνικής δράσης των ΗΠΑ και της απειλής που αυτές συνιστούν για την Ελλάδα. Η Αμερική στερεί το έθνος από τα παιδιά του, είτε μέσω της μετανάστευσης είτε μέσω των υιοθεσιών: «Να τα ξεγράψουμε! Ε, όχι. Αν φεύγουν για πάντα τα παλληκάρια μας στην ξενιτιά γιατί δεν βρίσκουν εδώ δουλειά κι αν μας παίρνουν κι απ' την αγκαλιά τα μικρά παιδιά μας γιατί δεν έχουμε να τ' αναθρέψουμε, τι θ' απομείνει σ' αυτόν τον τόπο;... Πρέπει να μείνουμε όλοι εδώ, να ζητήσουμε το δικαίωμα της ζωής για μας και τα παιδιά μας»²⁶². Η Αυγή επικρίνει με σφοδρότητα όσους συνηγορούν με προθυμία υπέρ τέτοιων αιτημάτων. Ειδικότερα, για το θέμα των υιοθεσιών κάνει λόγο για «παιδομάζωμα» και δουλεμπόρους, που «αφανίζουν» την Ελλάδα²⁶³, ενώ χαρακτηρίζει τη μετανάστευση εθνικό κίνδυνο²⁶⁴.

Σε τελική ανάλυση, η Αμερική είναι εχθρός της Ελλάδας γιατί ολόκληρη η πολιτική της απέναντι στην Ελλάδα είναι πολιτική αφανισμού και θανάτου. Αυτή τη θέση αποδίδει το ακόλουθο σχόλιο της Αυγής, που καυτηριάζει την άρνηση των Αμερικανών να επιτρέψουν σε αεροσκάφος της Ολυμπιακής, που διέτρεχε κίνδυνο λόγω σφοδρής κακοκαιρίας, να προσγειωθεί στην αμερικανική βάση της Σούδας. Με

²⁵⁸ Αυγή, κύριο άρθρο: *Ο Κίνδυνος*, 29/3/1957. Αυγή, κύριο άρθρο: *Έναντι του κινδύνου*, 10/4/1957. Αυγή, κύριο άρθρο: *Το Έθνος ενώπιον τεραστίων κινδύνων*, 5/5/1957.

²⁵⁹ Αυγή, 14/6/1957, σελ.2.

²⁶⁰ Αυγή, κύριο άρθρο: *Ο Δρόμος της Ζωής*, 10/12/1957.

²⁶¹ *Τα Νέα*, 12/5/1958, σελ.6.

²⁶² Αυγή, *Η Φωνή της Αλήθειας*: *Αυτά πρέπει να λέγονται*, 13/5/1955, σελ.2. Τις παράνομες υιοθεσίες βρεφών από Αμερικανούς καταγγέλλει και η Εκκλησία, *Εκκλησία, Εμπόριο Βρεφών!*, αρ.4, 15/2/1965, σελ.123-124.

²⁶³ Αυγή, 19/10/1955, σελ.5. Και Αυγή, 23/6/1956: δημοσιεύει πληροφορίες για αμερικανικό κύκλωμα εμπορίας βρεφών στη Θεσ/νικη.

²⁶⁴ Αυγή, 27/6/1956, σελ.5. Αυγή, *Η Φωνή της Αλήθειας*: *Ο Λόγος του Αίzenχάουερ*, 7/1/1956, σελ.3. Για τη μετανάστευση και το εμπόριο βρεφών και Αυγή, *Η Φωνή της Αλήθειας*: *Εμπόριο Βρεφών*, 24/6/1956, σελ.5.

αφορμή αυτό το περιστατικό, η *Αυγή* συνοψίζει κάθε πτυχή των μεταπολεμικών σχέσεων Ελλάδος-ΗΠΑ: «αυτό το 'σκοτωθήτε' που είπαν οι αξιωματικοί της Σούδας στους συμπατριώτες μας συμβολίζει ολόκληρη την αμερικανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα. Θυσιασθήτε, πεινάσετε, γίνετε φυματικοί, μας διατάσσουν χάριν των υψηλών στρατιωτικών δαπανών και της...αμύνης του 'ελευθέρου κόσμου'. Θυσιάστε την Κύπρο...Και τέλος, 'σκοτωθήτε', 'γίνετε στάχτη' μας ζητούν ο κ.Ντάλλες και τα φερέφωνα του...που συνηγορούν υπέρ της εγκαταστάσεως ατομικών βάσεων στην Ελλάδα. Η 'προστασία' που υφίσταται ο λαός μας από τους 'μεγάλους συμμάχους του' είναι ίδια ανθελληνική και κυνική και στις γενικές και στις μερικές εκδηλώσεις της»²⁶⁵.

Επιστρέφοντας στην αποτίμηση του εθνικού ζητήματος, του Κυπριακού από τον αριστερό λόγο, αναφερθήκαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο στην ανάγκη της Αριστεράς να επιδώσει διαπιστευτήρια πατριωτισμού στην περίπτωση του Κυπριακού²⁶⁶. Σε αγόρευσή του, ο Ι. Πασσαλίδης αμφισβητεί τη διάκριση εθνικοφρόνων-μη εθνικοφρόνων: «Όλοι...έχομεν αισθήματα Ελληνικά, έχομεν γλώσσαν Ελληνικήν, έχομεν εθνική συνείδησιν, Ελληνικήν. Έχομεν, όμως, πολιτικές διαφοράς. Αυτή είναι η διαφορά μας. Είμεθα, όμως, όλοι εθνικόφρονες...»²⁶⁷. Ο Ηλίας Ηλίου αναγνωρίζει ότι η στάση έναντι του Κυπριακού ζητήματος αποτελεί το κατεξοχήν κριτήριο διαχωρισμού εχθρών και φίλων²⁶⁸. Το Κυπριακό προσφέρει την ευκαιρία στην Αριστερά για μια συστηματική κριτική των βασικών επιλογών της εθνικοφροσύνης σε ό,τι αφορά τον προσανατολισμό της εξωτερικής πολιτικής της χώρας²⁶⁹. Ήδη, το φθινόπωρο του 1954, κι ενώ διαφαίνεται η αρνητική για τις ελληνικές θέσεις στάση των ΗΠΑ στο Κυπριακό, κάνει λόγο για «χρεωκοπία της μονόπλευρης εξωτερικής πολιτικής»²⁷⁰.

Η *Αυγή* παρουσιάζει συστηματικά την αμερικανική στάση ως απόλυτα εχθρική στα ελληνικά αιτήματα για το Κυπριακό και μάλιστα με όρους συνωμοσίας²⁷¹, ενώ κάνει λόγο ακόμη και για «ανθελληνική μανία»²⁷². Επίσης,

²⁶⁵ *Αυγή*, κύριο άρθρο: «Σκοτωθήτε»!, 6/12/1957.

²⁶⁶ Κ. Δοξιάδης, «Εθνικόφρων διχασμός και εθνική συσπείρωση: η διπλή ιδεολογική αποτυχία της δικτατορίας», ό. π., σελ.173.

²⁶⁷ Αγόρευση Ιωάννη Πασσαλίδη κατά τη συζήτηση «επί της προτάσεως δυσπιστίας προς την κυβέρνηση», Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 23/5/1956.

²⁶⁸ Αγόρευση Ηλία Ηλίου κατά τη συζήτηση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Καραμανλή, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 10/4/1956.

²⁶⁹ *Αυγή*, 9/10/1954. *Αυγή*, 13/10/1954.

²⁷⁰ *Αυγή*, 16/10/1954.

²⁷¹ *Αυγή*, 24/8/1955. *Αυγή*, 26/8/1955. *Αυγή*, 5/7/1956. *Αυγή*, 10/7/1956, σελ.5. *Αυγή*, 11/7/1956, σελ.6. *Αυγή*, 15/7/1956 «Αγγλοαμερικανική συνωμοσία σε βάρος της Ελλάδος και της Κύπρου. Η Ουάσιγκτων ετάχθη υπέρ του σχεδίου Ήντεν...». *Αυγή*, 17/7/1956. *Αυγή*, 21/7/1956. *Αυγή*, 27/12/1956. *Αυγή*,

αντικρούει δημοσιεύματα που εμφανίζονται κατά καιρούς στον αστικό τύπο, σύμφωνα με τα οποία υπάρχουν παράγοντες εντός των ΗΠΑ, που θα ήθελαν να προωθήσουν μια φιλελληνική πολιτική στο Κυπριακό, αρνούμενη τη δυνατότητα υπαρξης μιας «άλλης» αμερικανικής πολιτικής²⁷³.

Αμέσως μετά την απόρριψη της προσφυγής του 1954, η *Αυγή* αναλαμβάνει να παρουσιάσει στον ελληνισμό τους νέους εχθρούς του έθνους, τους Αμερικανούς, που έρχονται να προστεθούν στους ήδη γνωστούς εχθρούς, Βρετανούς και Τούρκους: «Από τον ύπουλον τορπιλλισμόν του Κυπριακού...πέρασαν πλέον ωμά και ανοικτά, σε εχθρική στάσιν απέναντι στο ιερό αίτημα του Κυπριακού και ολόκληρου του Ελληνικού Λαού»²⁷⁴. Αυτή είναι στο εξής η προπαγανδιστική γράμμη του αριστερού τύπου: οι νέοι και περισσότερο επικίνδυνοι εχθροί της Κυπριακής υπόθεσης, και άρα του ελληνικού έθνους, είναι οι Αμερικανοί²⁷⁵. Μετά τα μεγάλα φοιτητικά συλλαλητήρια της Αθήνας για το Κυπριακό (Δεκέμβριος 1954), η *Αυγή* στιγματίζει στο κύριο άρθρο της τους Αμερικανούς ως τους μεγάλους εχθρούς του Έθνους, που βρίσκεται πλέον σε πατριωτικό συναγερμό. Είναι ένα δριμύ κατηγορώ για τη στάση της Αμερικής έναντι της Ελλάδας: «Εξεγείρεται πλέον ο πατριωτισμός των Ελλήνων...Είναι οι Εγγλέζοι ιμπεριαλισταί, είναι οι Τούρκοι 'σύμμαχοι', είναι όλο το πάνθεο των αποικιστών, ολόκληρη η αλυσίδα των κρατών του ΝΑΤΟ. Αυτοί όλοι, και μαζί μ' αυτούς και επάνω απ' αυτούς, οι 'μεγάλοι σύμμαχοι της μικράς Ελλάδος', 'οι ηγέται του ελευθέρου κόσμου', οι Αμερικανοί! Αυτοί εστήριζαν το ζυγό της Κύπρου. Αυτοί ενίσχυσαν τον αυθάδη τουρκικό σωβινισμό. Αυτοί οι Αμερικανοί, εκούρδισαν την πλειοψηφία των κρατών του ΟΗΕ να χορέψη χορό ανάλογο με τους ήχους της πολιτικής του δολλαρίου...Αυτοί είναι οι νεκροθάπται της Κυπριακής Ελευθερίας!...»²⁷⁶.

Η ΕΔΑ, σε ανακοίνωσή της, υποδεικνύει ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη λύση του Κυπριακού τη ριζική αλλαγή προσανατολισμού της εξωτερικής πολιτικής²⁷⁷. Επιπλέον, η Αριστερά κατηγορεί την κυβέρνηση και την εθνικόφρονα αντιπολίτευση ότι συγκάλυψαν από κοινού το ρόλο του αμερικανικού παράγοντα στο

28/12/1956. *Αυγή*, 29/12/1956. *Αυγή*, 30/12/1956. *Αυγή*, 4/1/1957. *Αυγή*, 5/1/1957. *Αυγή*, 6/1/1957. *Αυγή*, 26/1/1957, σελ.5. *Αυγή*, 31/1/1957. *Αυγή*, 3/2/1957. *Αυγή*, 16/2/1957. *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Η Συνωμοσία*, 3/7/1958. *Αυγή*, 25/1/1959.

²⁷² *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Νέο μήνυμα Ντάλλες*, 14/3/1956.

²⁷³ *Αυγή*, 23/3/1956: «Σε λόγια συμπαθείας περιορίζεται το ενδιαφέρον των Δημοκρατικών». *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας*: *Ο Βουλευτής της Μινεσότας*, 13/3/1956, σελ.5.

²⁷⁴ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Στην υστάτη στιγμή*, 17/10/1954.

²⁷⁵ Και *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας*: *Οι Αμερικανοί και η Κύπρος*, 15/11/1954, σελ.3. *Αυγή*, 14/12/1954. *Αυγή*, 15/12/1954.

²⁷⁶ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Συναγερμός του Έθνους*, 16/12/1954.

²⁷⁷ Ανακοίνωση της Διοικούσας Επιτροπής της ΕΔΑ. Παρατίθεται στην *Αυγή*, 9/2/1955, σελ.3.

κυπριακό πρόβλημα κατά τη συζήτησή του στη Βουλή το Φεβρουάριο του 1955²⁷⁸. Αντιστρέφοντας λοιπόν την εθνικόφρονα αφήγηση, η Αριστερά διατείνεται ότι η λύση του Κυπριακού όχι μόνο δεν πρόκειται να προέλθει από τους Ατλαντικούς Συμμάχους, αλλά οι Σύμμαχοι είναι το μεγαλύτερο εμπόδιο στις εθνικές επιδιώξεις.

Τα Σεπτεμβριανά πυροδοτούν και στην Αριστερά αντιδράσεις ανάλογης κλίμακας με εκείνες του εθνικόφρονος στρατοπέδου. Ο αριστερός τύπος διεκδικεί, με τη σειρά του, το ρόλο του γνήσιου εκφραστή της αγανάκτησης του έθνους²⁷⁹. Η εθνική τραγωδία δίνει την ευκαιρία στην *Αυγή* να στιγματίσει τους Αμερικανούς ως τους μεγάλους ενόχους: «*Είναι αυτοί που κρατούσαν και κρατούν τα νήματα όλης της ανθελληνικής συνωμοσίας. Είναι αυτοί που παίζουν και κινούν σαν μαριονέττες και τους Άγγλους αποικιστάς και τους Τούρκους σωβινιστάς και τους Γραικύλους συνενόχους τους...*»²⁸⁰. Το μήνυμα Ντάλλες χαρακτηρίζεται ως η «έσχατη σταγόνα» στο «ποτήρι της Εθνικής πικρίας, της ταπεινώσεως και της αγανάκτησεως» και ως η πλέον απτή απόδειξη των αδιεξόδων του φιλοατλαντικού προσανατολισμού της εθνικοφροσύνης. Ο αριστερός λόγος έχει, έτσι, την ευκαιρία να αποσυνδέσει οριστικά τις ΗΠΑ από την έννοια του συμμάχου. Η Αμερική είναι, τελικά, σύμμαχος και συνένοχος των «*άτιμων Άγγλων αποικιστών*» και «*των ιερόσυλων Τούρκων σωβινιστών*»²⁸¹. Με βάση τα παραπάνω, η συμπαράταξη των Αμερικανών με τους εχθρούς του έθνους τούς αφαιρεί την ιδιότητα του φίλου. Και η πεποίθηση αυτή είναι κοινή για όλο τον ελληνικό λαό, Αριστερούς, Κεντρώους, ακόμη και τους «απλούς» ανθρώπους της Δεξιάς²⁸².

Όσον αφορά, όμως, το αντιαμερικανικό και αντισυμμαχικό ξέσπασμα του εθνικόφρονος, και ειδικότερα του δεξιού τύπου, η *Αυγή* το θεωρεί προσχηματικό. Υποστηρίζει ότι τα συγκεκριμένα έντυπα υποχρεώθηκαν να συμβαδίσουν «*με την ψυχολογία των αναγνωστών τους που είναι Έλληνες πατριώται*» προκειμένου να μη χάσουν την εμπιστοσύνη τους, ώστε να έχουν αργότερα την ευκαιρία να κατευνάσουν τη λαϊκή αγανάκτηση²⁸³.

²⁷⁸ *Αυγή*, 8/2/1955.

²⁷⁹ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Ο θύτης και το θύμα*, 8/9/1955. Και *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Το ύψιστο συμφέρον του Έθνους*, 9/9/1955.

²⁸⁰ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Οι Μεγάλοι Ενοχοί*, 14/9/1955.

²⁸¹ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Η Ελλάδα για την Ελλάδα!*, 20/9/1955.

²⁸² *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Τους Ζυγούς Λύσατε!*, 21/9/1955.

²⁸³ *Αυγή*, 22/1/1956. Επίσης, *Αυγή*, στήλη *Η Φωνή της Αλήθειας*: *Συναγερμικός «Αντιαμερικανισμός»*, 23/9/1955, σελ.3. Παρότι, όμως, θεωρεί αυτού του είδους τον αντιαμερικανισμό προσχηματικό, η *Αυγή* πιστεύει ότι αντανακλά τα πραγματικά αισθήματα της ελληνικής κοινής γνώμης, *Αυγή*, στήλη *Η Φωνή της Αλήθειας*: *Οι Αμερικανοί*, σελ.5.

Είναι λοιπόν τα «ανθελληνικά έργα», όπως περιγράφονται παραπάνω, που τεκμηριώνουν την κατηγοριοποίηση των ΗΠΑ ως εχθρού²⁸⁴. Η προσδοκώμενη από την ελληνική κοινή γνώμη αμερικανική προστασία και η καταδίκη των ενόχων Τούρκων, που δεν ήρθε ποτέ, στερούν την Αμερική από κάθε ηθική αίγλη. Οι αξίες, που ευαγγελίζεται, και τα σύμβολά της γίνονται αντικείμενο χλευασμού. Αυτή η διαδικασία περιγράφεται ως το «Μεγάλο Ξύπνημα» ή αλλιώς ως «η πτώση των θεών»²⁸⁵.

Στη συνέχεια, η υποχώρηση της αντιαμερικανικής ρητορικής, όσον αφορά το κυβερνητικό στρατόπεδο και τα προσκείμενα σε αυτό έντυπα, και η επάνοδος στη φιλοαμερικανική ρητορεία προκαλεί την οργή του αριστερού τύπου. Ειδικότερα, η *Αυγή* αμφισβητεί όχι απλώς τους ορισμούς του εθνικόφρονος τύπου, αλλά και την απήχηση αυτών των ορισμών στην ελληνική κοινή γνώμη. Αυτό που αμφισβητείται είναι κάτι πολύ σημαντικότερο από διατυπώσεις, πρόκειται για την ύπαρξη αντιπροσωπευτικής σχέσης ανάμεσα στην ηγεσία και το λαό σε ό,τι αφορά τον ορισμό των εχθρών και των φίλων του. Η λαϊκή βούληση είναι, σύμφωνα με την Αριστερά, σε πλήρη αντίθεση με τις επίσημες θέσεις του μεταπολεμικού ελληνικού κράτους (και) σε ό,τι αφορά τα αισθήματα για τους Αμερικανούς²⁸⁶.

Καθώς ακολουθούν οι αρνητικές, για την ελληνική πλευρά, διπλωματικές εξελίξεις για το Κυπριακό, το σύστημα εννοιών και μεταφορών που επιστρατεύεται για την αναπαράστασή τους, προσεγγίζει, σε πολλά σημεία, την αφήγηση του εθνικόφρονος τύπου. Το σημασιολογικό πεδίο του ιερού είναι εκείνο που κατεξοχήν αξιοποιείται για την αναφορά στο εθνικό ζήτημα, ενώ οι θρησκευτικές μεταφορές για την απόδοση της σχέσης θύματος-θύτη, προκειμένου για την Ελλάδα και τους Ατλαντικούς Συμμάχους, απαντώνται και εδώ. Επίσης, η προσλαμβανόμενη άδικη μεταχείριση της Ελλάδας από τη Δύση αναπαρίσταται ως άσκηση σωματικής βίας και από τον αριστερό λόγο²⁸⁷.

Το επιχείρημα μάλιστα της αμερικανικής ισχύος, που στοιχειοθετούσε για τα εθνικόφρονα έντυπα την αμερικανική ευθύνη και δικαιοδοσία σε ό,τι αφορά το

²⁸⁴ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Η Σημαία και το τσεκ*, 22/10/1955.

²⁸⁵ *Αυγή*, 21/9/1955, «Και τον πυρσό, που κράταγε μέχρι προχθές ακόμα η 'Λευτεριά' του η ψεύτικη στου λιμανιού το στόμα, στους Τούρκους τον παρέδωσε και όπως ξέρουμε όλοι μ' αυτόν οι Τούρκοι κάψανε τις εκκλησιές στην Πόλη!». Και *Αυγή*, 24/9/1955 «Οι ψεύτικοι θεοί γκρεμίστηκαν. Και πίσω από την μάσκα του 'προστάτου' φάνηκε καθαρά το πρόσωπο του στραγγαλιστού των ελευθεριών των μικρών λαών».

²⁸⁶ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Η άβυσσος*, 16/5/1956

²⁸⁷ *Αυγή*, 22/9/1955. *Αυγή*, 22/9/1955, σελ.5.

Κυπριακό, επιστρατεύεται και από την Αριστερά, με ιδιαίτερα αρνητική φόρτιση, προκειμένου να στοιχειοθετηθεί η αμερικανική ενοχή και εχθρότητα προς την Ελλάδα. Η *Αυγή* αναγορεύει, λοιπόν, τους Αμερικανούς στους κυριότερους πολέμιους της κυπριακής υπόθεσης με το επιχείρημα πως όχι μόνο «αντίτιθενται με την ίδια μανία των Αγγλοτούρκων» στην προοπτική της αυτοδιάθεσης, αλλά και διαθέτουν «πολλαπλασία από τους άλλους 'συμμάχους' μας δύναμιν επηρεασμού» στον ΟΗΕ²⁸⁸. Είναι τέτοια η δύναμη της Αμερικής, που όταν είναι σε αντίπαλο στρατόπεδο, είναι αναπόφευκτα ο κυριότερος εχθρός. Το κύριο άρθρο της εφημερίδας με τίτλο «Εχθροί» στιγματίζει τις ΗΠΑ: «...Η Κύπρος έτσι γίνεται τώρα θύμα και της νέας εξορμήσεως των παραφρόνων κοσμοκρατόρων της Ουασιγκτόνος...το Έθνος μόνο μίσος και αηδία αισθάνεται για τους συμπαραστάτας των αιματοβαμμένων δημίων...τους κυρίους υπευθύνους για την απόρριψιν της προσφυγής μας και την παράτασιν της δουλείας των 450 χιλιάδων αδελφών μας. Ούτε την 'φιλία', ούτε την 'συμμαχία' θέλει των δουλεμπόρων της Ουασιγκτόνος»²⁸⁹. Όπως μάλιστα διαπιστώνει η *Αυγή*, μετά τη σύλληψη του Μακαρίου από τους Άγγλους, η ευθύνη των Αμερικανών εντοπίζεται σε αυτό που αποκαλεί «ένοχος ανοχή», η οποία είναι, σε κάθε περίπτωση, συνενοχή²⁹⁰.

Όπως είναι αναμενόμενο, η Αριστερά προβάλλει συστηματικά την αντίθεση ανάμεσα στην εχθρική στάση των υποτιθέμενων φίλων και την γνήσια φιλική στάση του υποτιθέμενου εχθρού, της Σοβιετικής Ένωσης, η οποία είναι «ειλικρινής και τίμια, βασισμένη στις αρχές της συνυπάρξεως των λαών»²⁹¹. Στο πλαίσιο αυτό, μία ιδιαίτερη ευκαιρία προπαγάνδισης υπέρ της σοβιετικής φιλίας, προσέφερε η επίσκεψη του Ρώσου υπουργού Εξωτερικών Σεπίλφωφ στην Αθήνα, το καλοκαίρι του 1956. Στα εκτενή και θριαμβευτικά δημοσιεύματα της *Αυγής*, εγκωμιάζεται τόσο ο Ρώσος υπουργός Εξωτερικών όσο και η στάση της ΕΣΣΔ έναντι της Ελλάδας, ενώ αναφέρεται ότι ιδιαίτερα θερμή υποδοχή του επιφυλάχθηκε από τον ελληνικό λαό²⁹².

Η επίσκεψη του Ρώσου υπουργού προβλήθηκε με θετικό τρόπο και από *Τα Νέα*. Οι σχετικές αναλύσεις υποστηρίζουν ότι η επίσκεψή αυτή προκάλεσε έντονες

²⁸⁸ *Αυγή*, κύριοι άρθρο: *Ο Αντιπερισπασμός*, 7/2/1957.

²⁸⁹ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Εχθροί*, το άρθρο σχολιάζει την τοποθέτηση του αντιπροσώπου των ΗΠΑ στον ΟΗΕ για το Κυπριακό, 21/2/1957. Και *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Το Δόγμα Ντάλλες*: «Οι 'φίλοι και προστάται' μας απεδείχθησαν λύκοι...», 25/9/1957. *Αυγή*, 17/10/1957.

²⁹⁰ *Αυγή*, 10/3/1956. *Αυγή*, 11/3/1956.

²⁹¹ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Εχθροί και Φίλοι*, 3/2/1957. Και *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας: Πραγματικοί φίλοι μας*, 19/3/1957.

²⁹² *Αυγή*, 29/6/1956. *Αυγή*, 30/6/1956, σελ.3.

εντυπώσεις στην ελληνική και τη διεθνή κοινή γνώμη, ενώ εκλήφθηκε από τις δυτικές πρωτεύουσες ως ισχυρό διπλωματικό όπλο στα χέρια της Ελλάδας. Παράλληλα, η εφημερίδα εξέφραζε την πεποίθησή της ότι οι Αμερικάνοι θα προβούν σε κινήσεις καλής θέλησης προς την Ελλάδα προκειμένου να εξουδετερώσουν τις εντυπώσεις αυτές²⁹³.

Λίγο πριν αυτή η φάση του Κυπριακού ζητήματος τερματιστεί με τις συμφωνίες Ζυρίχης- Λονδίνου, η Αριστερά θα υποδείξει ως τους κατεξοχήν εχθρούς του ελληνισμού τους Αμερικανούς και το ΝΑΤΟ, ταυτίζοντας τον ελεύθερο κόσμο με τη βαρβαρότητα και κάνοντας λόγο για «*Νέους Πέρσες*», που στοχεύουν στην υποδούλωση των λαών²⁹⁴. Υπό το πρίσμα της αμερικανικής εχθρότητας προβάλλονται και οι διαπραγματεύσεις που καταλήγουν στις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου²⁹⁵. Η αμερικανική πίεση στις συνομιλίες Καραμανλή-Μεντερές στη Ζυρίχη αποδίδεται μεταφορικά ως πλατάγισμα του αμερικανικού μαστιγίου²⁹⁶.

Η κριτική της Αριστεράς στις Συμφωνίες είναι οξεία, ενώ γίνεται λόγος για αληθινή εθνική συμφορά²⁹⁷ και για «*βραχνά*» που σφίγγει την «*ψυχή του Έθνους*»²⁹⁸. Ο διπλωματικός και διαμεσολαβητικός ρόλος των ΗΠΑ συνοψίζεται στα ακόλουθα: «*δεν έπαψαν να ραδιουργούν σε βάρος της χώρας μας, να πιέζουν, να υπονομεύουν, να απειλούν*»²⁹⁹. Σύμφωνα με την ανάγνωση της Αριστεράς, η Κύπρος μετατρέπεται σε αεροπλανοφόρο του ΝΑΤΟ και θα είναι δέσμια των Άγγλων, των Αμερικανών και των Τούρκων³⁰⁰. Η όλη εξέλιξη του κυπριακού ζητήματος παρουσιάζεται σε μια μεγάλη συνωμοσία και ένα «*ανθελληνικό*» έγκλημα, που συνένωσε «*Άγγλους, Τούρκους, Αμερικανούς και Έλληνες γραικόλους-σ' ένα ατιμωτικό κοινό μέτωπο κατά του κυπριακού λαού*», ενώ τονίζεται ότι οι Συμφωνίες δεν έχουν τη συγκατάθεση του Έθνους³⁰¹.

²⁹³ Τα Νέα, 15/6/1956.

²⁹⁴ Αυγή, κύριο άρθρο: Οι Νέοι Πέρσαι, 6/12/1958. Παράλληλα, καταγράφει έντονο αντιαμερικανικό κλίμα στην Κύπρο, ενώ ο δήμαρχος Λευκωσίας Δέρβης δηλώνει ότι οι ΗΠΑ είναι «*ο χειρότερος της ομάδας των διεθνών απατεώνων του ΟΗΕ*» και τους χρεώνει τις μεγαλύτερες ευθύνες για την εξέλιξη του Κυπριακού.

²⁹⁵ Αυγή, 6/2/1959

²⁹⁶ Αυγή, κύριο άρθρο: Η Συνάντησις, 6/2/1959. Αυγή, κύριο άρθρο: Και οι πέτρες ακόμα, 10/2/1959.

²⁹⁷ Αυγή, 12/2/1959.

²⁹⁸ Αυγή, κύριο άρθρο: Και οι πέτρες ακόμα, 10/2/1959.

²⁹⁹ Αυγή, κύριο άρθρο: Και οι πέτρες ακόμα, 10/2/1959.

³⁰⁰ Αυγή, 13/2/1959.

³⁰¹ Αυγή, κύριο άρθρο: Η Συνωμοσία, 20/2/1959. Η Απογευματινή επιτίθεται με σφοδρότητα στην Αριστερά, με αφορμή την κριτική της στις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου, κάνοντας λόγο για δουλοπρέπεια απέναντι στη Μόσχα και κατηγορώντας την ότι θα έπραττε οτιδήποτε «*προκειμένου να τορπιλίσει οτιδήποτε αφορά την προώθησιν κάθε εθνικού ζητήματος*». Απογευματινή, Στήλη Γνώμαι: Δουλοπρέπεια, 11/2/1959.

Συνοψίζοντας, τα επιχειρήματα του αριστερού λόγου για το είδος των δεσμών που συνδέουν την Αμερική με την Ελλάδα, η *Αυγή* αποφαινεται ότι η υποτιθέμενη φιλία με τις ΗΠΑ, που στηρίχτηκε στην περιστολή της εθνικής ανεξαρτησίας, δεν άντεξε στη δοκιμασία του Κυπριακού, με αποτέλεσμα η συγκεκριμένη συμμαχία να είναι πλήρως απονομιμοποιημένη στη συνείδηση της ελληνικής κοινής γνώμης και να διατηρείται μόνο μέσω της αυταρχικής μορφής του ελληνικού συστήματος εξουσίας³⁰².

B. Απονομιμοποίηση της Ατλαντικής Συμμαχίας και της ηγεσίας των ΗΠΑ

Η αμφισβήτηση του ηθικού και αξιακού περιεχομένου της Ατλαντικής Συμμαχίας και του ελεύθερου κόσμου συνολικά είναι κεντρικής σημασίας στον αριστερό λόγο. Η συμμετοχή της Ελλάδας σε αυτόν εμφανίζεται αποστερημένη από αξιακές δεσμεύσεις και ιδανικά και υπηρετεί σκοπιμότητες, που δεν σχετίζονται με τα συμφέροντα του ελληνικού λαού: *«Για ποιον, όμως, θα κληθώ να πολεμήσω και να καταστραφώ τότε ο δυτικός κόσμος; Για τα πετρέλαια και τα κέρδη των αμερικανικών και αγγλικών μονοπωλιών...»*³⁰³. Επιπλέον, δυτικό στρατόπεδο προβάλλεται συστηματικά ως φιλοπόλεμο και επιθετικό, ενώ το σοσιαλιστικό ταυτίζεται με τις δυνάμεις της ειρήνης.

Κατά συνέπεια, η στράτευση της Ελλάδας στην Ατλαντική Συμμαχία της στερεί τη δυνατότητα να απολαύσει τα αγαθά ενός ειρηνικού μέλλοντος και την καταδικάζει στο φόβο και την αβεβαιότητα³⁰⁴. Παράλληλα, προβάλλεται έντονα η προοπτική συνεργασίας και ειρηνικής συνύπαρξης των βαλκανικών χωρών στην οποία έχει κάθε συμφέρον να συμμετέχει η Ελλάδα, αλλά εμποδίζεται από τους συμμάχους της, καθώς και οι κινήσεις φιλίας των Σοβιετικών ηγετών, οι οποίες δεν αξιοποιούνται από την επίσημη Ελλάδα³⁰⁵. Σταθερά, η ειδησεογραφία του αριστερού τύπου δομείται με βάση την αντίθεση ανάμεσα στις φιλικές προς την Ελλάδα χειρονομίες του ανατολικού κόσμου και την αυταρχικότητα των Αμερικανών³⁰⁶. Επίσης, καταγράφει την ανησυχία των ΗΠΑ για τυχόν μεταβολή της θέσης της

³⁰² *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Ο Εκβιασμός*, 6/1/1957.

³⁰³ *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας: Το Φιάσκο του NATO*, 20/7/1958, σελ.7. Το σχόλιο αναφέρεται στην αμερικάνικη επέμβαση στο Λίβανο (Ιούλιος 1958).

³⁰⁴ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Τι θα πουν τώρα και τι θα κάνουν*, 31/5/1955.

³⁰⁵ *Αυγή*, 1/6/1955.

³⁰⁶ *Αυγή*, «...Ενώ ο Ανατολικός Κόσμος τείνει το χέρι στην Ελλάδα, ο αμερικανικός παράγων διατυπώνει τις εντολές του. Σκοπός του να αντιστρατευθεί την νεά πραγματικότητα στην Βαλκανική...», 7/6/1955. *Αυγή*, 21/6/1955.

Ελλάδας ενώπιον αυτών των δεδομένων, ενώ υποστηρίζει ότι είναι κοινή συνείδηση όλων των Ελλήνων η ανάγκη γενικής αναπροσαρμογής της εξωτερικής πολιτικής³⁰⁷. Παράλληλα, η Αριστερά αποδίδει ιδιαίτερη έμφαση στην προοπτική της ύφεσης και της προσέγγιση των δύο υπερδυνάμεων ως μέσο για τον τερματισμό της αμερικανικής κηδεμονίας στην ευρωπαϊκή ήπειρο³⁰⁸. Η αποδυνάμωση των ψυχροπολεμικών ορισμών και διαιρέσεων που μια τέτοια προσέγγιση συνεπάγεται είναι, τελικά, ο δρόμος για την αποκατάσταση της εθνικής κυριαρχίας των ευρωπαϊκών χωρών, που βρίσκονται στην αμερικανική σφαίρα επιρροής.

Από την άλλη πλευρά, η προοπτική της ευρωπαϊκής συνεργασίας στο πλαίσιο της Κοινής Αγοράς δε θεωρείται δελεαστική και απομυθοποιείται με το επιχείρημα ότι συνιστά μία διαφορετική μορφή της αμερικανικής επικυριαρχίας³⁰⁹. Αντίθετα, η προοπτική της Βαλκανικής συνεργασίας, ως εναλλακτική πρόταση στην Ατλαντική Συμμαχία, προπαγανδίζεται από την Αριστερά και με την επίκληση πολιτισμικών επιχειρημάτων, αλλά και της ιστορικής μνήμης. Αληθινοί μας φίλοι μπορούν να είναι αυτοί με τους οποίους μας ενώνει ο πολιτισμός και η ιστορία: *«Δεν είμαστε ατλαντικοί Καού-μπόυδες, αλλά ορθόδοξος Βαλκανικός λαός και τούτο φάνηκε καθαρά πάλι την τελευταία αυτή περίοδο που με τόση λύσσα χτυπά το καλυβάκι μας βόλι Τουρκιάς, τόπι Άγγλου και...μήνυμα Ντάλλες!»*³¹⁰. Εξάλλου, η ιστορική μνήμη αξιοποιείται για να στιγματιστούν οι νέοι έχθροι, ο λεγόμενος «νέος 'άξονας'», που βαρύνεται με την από κοινού υποδούλωση Κύπρου και Ελλάδας³¹¹.

Η συνολική στάση των ΗΠΑ για τα Σεπτεμβριανά του 1955 κρίνεται ως ακραία εκδήλωση φιλοτουρκισμού και ως το αποκορύφωμα της *«καλύψεως των τουρκικών εγκλημάτων εναντίον της χώρας μας»*. Οι Αμερικανοί εκδηλώνουν την περιφρόνησή τους προς τα δίκαια του ελληνισμού, αφήνοντας ατιμώρητους τους θύτες του³¹². Οι ΗΠΑ έχουν αποτύχει ως ηθικός κριτής, ως δικαστής του ελεύθερου κόσμου.

Πρέπει, ωστόσο, να παρατηρήσουμε ότι η απαξίωση της Ατλαντικής Συμμαχίας δεν αξιοποιεί μόνο τις αναφορές στους ματαιωμένους εθνικούς πόθους, αλλά αναδεικνύει και ζητήματα που άπτονται του κοινωνικού επιπέδου. Η αποτυχία, όπως διαπιστώνεται, της αμερικανικής βοήθειας, να εξασφαλίσει την ευημερία του

³⁰⁷ Αυγή, 2/6/1955.

³⁰⁸ Αυγή, 2/10/1956, σελ.3.

³⁰⁹ Αυγή, 21/2/1957.

³¹⁰ Αυγή, Η Φωνή της Αλήθειας: Βαλκάνιοι και όχι καουμπόυδες, 27/10/1955, σελ.3.

³¹¹ Αυγή, Λόγια που καίνε: Δυο αποκαλυπτικά γεγονότα, 15/11/1955.

³¹² Αυγή, Η Φωνή της Αλήθειας: «Νέο μήνυμα Ντάλλες!», 21/5/1956, σελ.5 και σελ.6.

ελληνικού λαού σε συνδυασμό με τη φαλκίδευση της εθνικής ανεξαρτησίας αποτελούν αδιάσειστες αποδείξεις ότι η ένταξη στην Ατλαντική Συμμαχία υπήρξε μια λανθασμένη επιλογή σε όλα τα επίπεδα³¹³. Σύμφωνα με την *Αυγή*, για την Ελλάδα της φτώχειας, «για την Ελλάδα των οκτώ εκατομμυρίων απόρων, ανέργων και υποαπασχολουμένων, των ανθρώπων με το χαμηλότερο επίπεδο ζωής μεταξύ όλων των λευκών», οι υποσχέσεις και οι διακηρύξεις που συνόδευσαν την πρόσδεση στο ΝΑΤΟ είναι πλέον «ο ξεθυμασμένος αντίλαλος μιας προπαγάνδας που ούτε να το θυμάται πια θέλει πως έπεσε κάποτε θύμα της ένα τμήμα του Ελληνικού λαού...»³¹⁴.

Εξάλλου, όπως καταγράψαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, επιχειρείται η άμεση σύνδεση του εσωτερικού και του εξωτερικού εχθρού και η σύνδεση του εθνικού επιπέδου με το κοινωνικό. Η νίκη Καραμανλή στις εκλογές του 1956 ερμηνεύεται ως νίκη Άγγλων, Αμερικανών και Τούρκων σε βάρος των εθνικών συμφερόντων. Οι εξωτερικοί εχθροί του έθνους στηρίζουν τους εσωτερικούς εχθρούς του λαού και του έθνους και συνεργάζονται με αυτούς.³¹⁵ Με βάση τα παραπάνω, είναι ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίο ο Βάρναλης επιλέγει να ορίσει τη Συμμαχία με τις ΗΠΑ, όπου η έννοια του συμμάχου, του συμμάχου του μετεμφυλιακού ελληνικού κράτους, ταυτίζεται ουσιαστικά μ' εκείνη του εχθρού: «Και τι θα πει σύμμαχος; - Ένας εχθρός που σε καταχτά δίχως πόλεμο»³¹⁶. Ή, όπως επιλέγει να το διατυπώσει αλλού: «Δω και τρία χρόνια μαίνεται κατά της Ελλάδος ο πόλεμος Άγγλων, Τούρκων και Αμερικανών, αλλ' επειδή 'ναι ακήρυχτος και 'συμμαχικός' τότε λέμε...ειρήνη!»³¹⁷. Ο εθνικός αγώνας που διεξάγει η Ελλάδα για την Κύπρο είναι στην ουσία πόλεμος εναντίον των συμμάχων του επίσημου ελληνικού κράτους.

Μετά τον απαγχονισμό Κυπρίων αγωνιστών από τους Βρετανούς, η *Αυγή* προσθέτει ένα ακόμη καθοριστικό στοιχείο βάσει του οποίου οι Αμερικανοί έχασαν οριστικά το δικαίωμα να αποκαλούνται σύμμαχοι και φίλοι της Ελλάδας, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τον ελληνικό λαό, αν όχι και τους κυβερνώντες. Γιατί αυτό που χωρίζει τον λαό από την ηγεσία του είναι το φιλότιμο. Σε ό,τι αφορά λοιπόν τον ελληνικό λαό, η συνέργεια στο φόντο Ελλήνων κατατάσσει τους Αμερικανούς

³¹³ Εξάλλου, στο πλαίσιο της σνολικότερης κριτικής στην Ατλαντική Συμμαχία, η *Αυγή* παρουσιάζει έρευνα σε συνέχειες, με τίτλο: «ΝΑΤΟ ο κατηγορούμενος των λαών» *Αυγή*, 8/4/1956.

³¹⁴ *Αυγή*, Η Φωνή της Αλήθειας: Ελλάδα και 'Βοήθεια', 26/8/1955, σελ.3.

³¹⁵ *Αυγή*, 1/2/1956. *Αυγή*, 16/2/1956. Και *Αυγή*, 23/2/1956, σελ.5 και σελ.6. Χαρακτηριστικό και το παρακάτω απόσπασμα από το χρονογράφημα του Βάρναλη: «Έλα δω, θριαμβευτή Εθνικόφρονα! Μπορείς να μου πεις ποιοι χαρήκανε για το 'θρίαμβό' σου; Αμερικανοί, Τούρκοι κι Εγγλέζοι...Γιατί τώρα δεν 'κινδυνεύει' πλέον η Κύπρος τους...», *Αυγή*, Λόγια που Καίνε: Κατήχηση, 3/3/1956.

³¹⁶ *Αυγή*, Λόγια που καίνε: Κατήχηση, 3/3/1956.

³¹⁷ *Αυγή*, Στήλη Λόγια που καίνε: Ο Ακήρυκτος, 10/7/1956, σελ.3.

στην κατηγορία του εχθρού: «έρρευσε αίμα ελληνικό και το αίμα χαράσσει μιαν ανεξίτηλη διαχωριστική γραμμή. Οι αναγκαίοι συνεργοί των δολοφόνων ήσαν και είναι συνεπώς απαράδεκτοι στην ελληνική γη»³¹⁸.

Η συνενοχή των Αμερικανών για όσα διαπράττουν οι Βρετανοί στην Κύπρο νομιμοποιεί, σε ένα βαθμό, στο λόγο της Αριστεράς, την τιμωρία τους διά της φυσικής εξόντωσής τους. Είναι χαρακτηριστική, η στάση του αριστερού τύπου μετά τη δολοφονία του υποπροξένου των ΗΠΑ και άλλων 5 Αμερικανών σε βομβιστική επίθεση στην Κύπρο (Ιούνιος 1956). Η *Αυγή* επέλεξε να μην την καταδικάσει (όπως έπραξε ο αστικός τύπος³¹⁹) και να την εντάξει στο πλαίσιο του κυπριακού αγώνα για την ελευθερία. Επιτιμά, μάλιστα, την ελληνική κυβέρνηση, η οποία εξέφρασε τη θλίψη της για το συμβάν: «Είναι πραγματικά αηδές το θέαμα της 'βαρυνεπenthούσης κυβερνήσεως επί τω θλιβερώ αγγέλματι' του θανάτου του Αμερικανού υποπροξένου στην Λευκωσία, την στιγμή μάλιστα που, χάρις και στην αμερικανική υποστήριξη οι Άγγλοι σφάζουν τους Κυπρίους. Σα να ήταν ένοχη η Ελληνική κυβέρνηση γιατί οι Κύπριοι αγωνίζονται για την ελευθερία τους...»³²⁰.

Θα πρέπει, στο σημείο αυτό, να παρατηρήσουμε ότι η ηθική απονομιμοποίηση της ηγεσίας των ΗΠΑ επί του ελευθέρου κόσμου, που καταγράφεται στον αριστερό λόγο, δεν προϋποθέτει μια εκ προοιμίου απαξίωση της αμερικάνικης δημοκρατίας. Όπως και στον αστικό τύπο, εκφράζεται σεβασμός για την κληρονομιά της Αμερικανικής Επανάστασης και θαυμασμός για τα ιδεώδη της αμερικάνικης δημοκρατίας, όπως αποκρυσταλλώθηκαν στο έργο των ιδρυτών της, αλλά παράλληλα δηλώνεται η αποστροφή γι' αυτό που συνιστά πλέον η Αμερική, η αποστροφή για την αλλοτρίωση της ιδέας της Αμερικής. Χαρακτηριστικά ως προς

³¹⁸ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Οι Κρήτες και οι Αμερικανοί*, 17/5/1956. Οι παραπάνω παρατηρήσεις εμπνέονται από τη ματαίωση της επίσκεψης του 6^{ου} στόλου στην Κρήτη λόγω της έντονης αντίδρασης των κατοίκων κι ενώ έχουν μεσολαβήσει οι εκτελέσεις Κυπρίων αγωνιστών από Βρετανούς. Στο ίδιο μήκος κύματος θα κινηθεί η εφημερίδα και μετά τις νέες εκτελέσεις από τους Βρετανούς στην Κύπρο: «Η Ελλάδα θρηνεί τους ήρωες και καταρριέται τους τυράννους, τους Άγγλους αποικιστές και τους συμμάχους τους ιμπεριαλιστές της Ουασιγκτόν, που τους δίνουν την άδεια και την δύναμη να σφάζουν τον κυπριακό λαό και τους αγωνιστές του», *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Κατάρα στους Δημίους!*, 9/8/1956. Στο πλαίσιο της διαμαρτυρίας και κατά των Αμερικανών για τις εκτελέσεις, πραγματοποιείται απεργία στο αεροδρόμιο του ΝΑΤΟ στη Σούδα. *Αυγή*, 10/8/1956.

³¹⁹ Είναι χαρακτηριστικό το σχόλιο της *Απογευματινής*, η οποία διατείνεται ότι η επίθεση δεν μπορεί να έγινε από Έλληνες, καθώς οι Αμερικανοί θεωρούνται «ως δεδοκιμασμένοι φίλοι» της Ελλάδας, *Απογευματινή*, 13/6/1956. *Απογευματινή*, *Γνώμαι: Δεν Αησμονούμεν*, 19/6/1956, σελ.8. Και *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Τα Σχέδια Των*, 19/6/1956.

³²⁰ *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας: Βαρυνεπenthούσα*, 20/6/1956, σελ.5. Λίγους μήνες μετά, η απόφαση της ΕΟΚΑ για εκχειρία και κατάθεση των όπλων παρουσιάζεται ως μεθόδευση των Αμερικανών ή καλύτερα ως αμερικανική συνωμοσία για τον ενταφιασμό του Κυπριακού, *Αυγή*, 18/8/1956. *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας: Η Αμερικανική «Μεσολάβησης*», 21/8/1956, σελ.3. *Αυγή*, 22/8/1956.

αυτό, είναι το σχόλιο της *Αυγής* για την επέτειο της 4^{ης} Ιουλίου: «Οι επέτειες της Ελευθερίας κάθε λαού ανήκουν σ' όλους τους λαούς του κόσμου. Αυτοί και μόνον αυτοί έχουν το δικαίωμα και το καθήκον να τις γιορτάζουνε. Και καθόλου οι τύραννοί τους...Πώς τολμάει η Αμερική του Μακ Κάρθυ, του Ντάλλες, των δακτυλικών αποτυπωμάτων να γιορτάζει το δικαίωμα των λαών να είναι ίσοι και ελεύθεροι;»³²¹. Ανάλογες θέσεις για το νόημα της 4^{ης} Ιουλίου και τη διαστρέβλωσή του από την παρούσα αμερικανική ηγεσία διατυπώνει, εξάλλου, και ο δεξιός τύπος: «αι Ηνωμένοι Πολιτεία εις την αντιμετώπισιν ενός ζητήματος ηθικής τάξεως, όπως είναι το Κυπριακόν, απεμακρύνθησαν πολύ από τας πηγάς από τας οποίας ανέβλυσαν η δύναμις του αμερικανικού έθνους...Βεβαίως, θα υπομνήση αυτά σήμερον η αμερικανική ηγεσία, αλλά ως ψυχράν ιστορίαν. Όχι ως ζωντανήν παράδοσιν»³²².

6.4 Η νέα όξυνση του Κυπριακού προβλήματος (1964-65)

Οι Συνθήκες της Ζυρίχης και του Λονδίνου δεν κατόρθωσαν να εγκαθιδρύσουν συνθήκες ομαλότητας στην Κύπρο, ιδίως σε ό, τι αφορά τις σχέσεις Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων³²³. Η πρωτοβουλία του προέδρου Μακαρίου για αναθεώρηση του Συντάγματος της Κυπριακής δημοκρατίας, το ενδοκοινοτικό κύμα βίας³²⁴, η στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας στο νησί (Αύγουστος 1964) και η διπλωματική παρέμβαση των ΗΠΑ αποτελούν τα σημαντικότερα δεδομένα της νέας κρίσης³²⁵. Στην Ελλάδα, κόμματα και κοινή γνώμη επιθυμούσαν πλέον την αναθεώρηση των Συνθηκών Ζυρίχης-Λονδίνου, ενώ το αίτημα της Ένωσης προβλήθηκε και πάλι με νέα ένταση³²⁶.

³²¹ *Αυγή*, Στήλη *Λόγια Που Καίνε: Η 4^η Ιουλίου 1776*, 7/7/1956. Και *Αυγή*, 4/7/1956, σελ.5. Και *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Τζέφερσον και Ντάλλες*, 4/7/1957.

³²² *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Επέτειος*, 4/7/1958. Και *Καθημερινή*, 17/1/1956. *Καθημερινή*, 4/6/1956. Και *Τα Νέα*, 5/7/1956. Επίσης, Κώστας Τσιρόπουλος, *Αμερικανική Ανθρωπογεωγραφία: Ταξιδιωτικά χειρόγραφα*, Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1976, σελ.52. (το έργο στηρίζεται σε ημερολογιακές σημειώσεις του 1966): «(σχετικά με την 4^η Ιουλίου)λαχταρούν να ξαναδούν τους αμερικανούς να γιορτάζουν επάξια τη μεγάλη αυτή γιορτή, που θα μπορούσε να γίνει γιορτή όλων των αληθινά ελεύθερων ανθρώπων».

³²³ Joseph S. Joseph, *Cyprus: Ethnic Conflict and International Politics: From Independence to the Threshold of the European Union*, Macmillan Press, Λονδίνο 1999, σελ.19, 25-30, 74-80.

³²⁴ M. A. Ramady, «The Role of Turkey in Greek-Turkish Cypriot Communal Relations», in Van Coufoudakis (επιμελ.) *Essays on the Cyprus Conflict*, Pella Publishing Company, Νέα Υόρκη 1976, σελ. 1-11.

³²⁵ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΣΤ, σελ. 214. Αλέξης Αλεξανδρής, Γιώργος Τσιτσόπουλος, Θάνος Βερέμης, «Οι ελληνοτουρκικές αμυντικές σχέσεις, 1945-1987» ό. π., σελ.188-190.

³²⁶ Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, «Ο αλυτρωτισμός στη δεκαετία του 1960-Η περίπτωση της κινητοποίησης για το Κυπριακό ζήτημα», ό. π., σελ. 285-306. Σχετικά με την επαναφορά της Ένωσης στην ελληνική πολιτική σκηνή την περίοδο 1963-1964, και Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό Πρόβλημα*, ό. π., σελ.190-194. Ενδεικτικά, παραθέτουμε την τοποθέτηση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου στη Βουλή για το

Κατά τη νέα αυτή φάση του Κυπριακού ζητήματος ενεργοποιούνται τα αντιαμερικανικά αντανakλαστικά που είχαν αποκρυσταλλωθεί κατά την περίοδο 1954-1959. Μία βασική διαφορά σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, που επηρεάζει και την έκφραση του αντιαμερικανισμού, είναι οι αλλαγές στο επίπεδο της διακυβέρνησης και της πολιτικής κουλτούρας. Το Κέντρο βρίσκεται πλέον στην εξουσία, η Δεξιά έχει περάσει στην αντιπολίτευση, ενώ η Αριστερά έχει ισχυροποιήσει τη θέση της στη δημόσια σφαίρα.

6.4.1 Η πρόσληψη του αμερικανικού ρόλου στον κεντρώο και αριστερό λόγο

Στο πλαίσιο αυτό, καταγράφεται η σταδιακή αποδυνάμωση της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης και η εμπέδωση μιας αριστερής πολιτικής κουλτούρας, καθώς και η διαμόρφωση μιας κεντροαριστερής δυναμικής³²⁷. Ως μία αποτύπωση αυτής της τάσης μπορεί να θεωρηθεί και ο, σε μεγάλο βαθμό, κοινός λόγος που εκπορεύεται από το Κέντρο και την Αριστερά σχετικά με το ρόλο των ΗΠΑ στα εθνικά θέματα κατά τη δεκαετία του '60. Η ενοποίηση των δύο αφηγήσεων επιχειρείται στη βάση της σύγκλισης Κέντρου και Αριστεράς την περίοδο αυτή. Εξάλλου, η Μ.Κομνηνού παρατηρεί ότι στη δεκαετία του '60, και ιδιαίτερα μετά τις εκλογές του 1961, αμβλύνονται οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στις εφημερίδες του Κέντρου και της Αριστεράς³²⁸.

Α. Ανταπόκριση στα αιτήματα του έθνους

Κατά τη φάση αυτή, λοιπόν, του Κυπριακού προβλήματος, η αμερικανική εχθρότητα στις ελληνικές και κυπριακές θέσεις εμφανίζεται ως δεδομένη στον κεντρώο λόγο τύπο³²⁹, ενώ εκφράζεται εντονότερα στον αριστερό λόγο³³⁰. Επιπλέον, από την νεολαία της ΕΔΑ διοργανώνονται διαδηλώσεις διαμαρτυρίας κατά των

ζήτημα της Ένωσης: «Το Κυπριακόν είχε ανέκαθεν και όταν λέγω ανέκαθεν εννοώ από του 1821 και εντεύθεν, μίαν και μοναδικήν μορφήν...Ήτο μονοσήμαντος η αξίωσις της ελληνικής ψυχής, διότι και η Ελληνική ψυχή είχε κατά τρόπον ενιαίον διά μέσου των αιώνων...Σκοπός όλων των Ελλήνων ήτο η ανεπιφύλακτος Ένωσις της Κύρπου με την μητέρα Ελλάδα...», καθώς και το σχόλιο του Γ. Παπανδρέου: «ολόκληρος ο Ελληνικός λαός δονείται από το πάθος της Ενώσεως», Αγόρευση Π. Κανελλόπουλου και Γ. Παπανδρέου, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η', Σύνοδος Β', 25/11/1964.

³²⁷ Χρ. Βερναρδάκης, Γ. Μαυρή, ό. π., σελ.182: «Η ενότητα 'Κέντρου-Αριστεράς' είναι, πριν απ' όλα, μια ιστορικά διαμορφωμένη κοινωνική πραγματικότητα». Χαρακτηριστικές στιγμές έκφρασης αυτής της ενότητας είναι ο «Ανένδοτος αγώνας» και τα Ιουλιανά.

³²⁸ Μ. Κομνηνού, *Από την αγορά στο θέαμα*, ό. π., σελ.67.

³²⁹ *Τα Νέα*, 8/4/1964. *Τα Νέα*, 11/4/1964. *Τα Νέα*, 16/7/1964. *Τα Νέα*, 17/7/1964. *Τα Νέα*, 1/9/1964.

³³⁰ *Αυγή*, 5/5/1964. *Αυγή*, 6/5/1964, *Αυγή*, 7/5/1964. *Αυγή*, 8/5/1964. Τα δημοσιεύματα σχολιάζουν την αποστολή Φουλμπράιτ ως άσκηση πίεσης και εκβιασμό σε βάρος της Ελλάδας. Για την αμερικανική εχθρότητα στο Κυπριακό και *Αυγή*, 11/6/1964, *Αυγή*, 13/6/1964, *Αυγή*, 14/6/1964. *Αυγή*, 28/6/1964. *Αυγή*, 20/1/1965, σελ.8.

μεθοδεύσεων των ΗΠΑ στο Κυπριακό, ενώ τίθεται με έμφαση το αίτημα της αποχώρηση του 6^{ου} Στόλου από το Φάληρο³³¹. Σε αντιδιαστολή, προβάλλεται η σοβιετική υποστήριξη σε Ελλάδα και Κύπρο, όχι μόνο από τον τύπο της Αριστεράς³³², αλλά και του Κέντρου³³³. Χαρακτηριστικό είναι το σχόλιο των *Νέων* για τη συζήτηση του Κυπριακού στο Συμβούλιο Ασφαλείας (Ιούνιος 1964) όσον αφορά τη στάση της ΕΣΣΔ και των ΗΠΑ: «η Σοβιετική Ένωση έκαμε και πάλι συντριπτική την φιλοκυπριακή παρουσία της». Ο λόγος του Σοβιετικού αντιπροσώπου χαρακτηρίζεται ως μνημειώδης και ως έκφραση του ιδεώδους της ελευθερίας και των καταστατικών αρχών του ΟΗΕ, ενώ ως «θλιβερή αντίθεση» προβάλλει ο λόγος του Αμερικανού αντιπροσώπου: «Ολόκληρη η Κύπρος εχαιρέτησε τον λόγο του Φεντορένκο σαν λόγο πρωταγωνιστού της δικαιοσύνης και εδοκίμασε απέχθεια για τον μηδαμινό λόγο του κ. Στήβενσον»³³⁴.

Γενικότερα, η περίοδος αυτή των ελληνοαμερικανικών σχέσεων αποδεικνύεται πρόσφορη για τη φιλοσοβιετική προπαγάνδα της Αριστεράς. Με αφορμή το Κυπριακό, η Αριστερά επιχειρεί να καταδείξει τη διάσταση των δύο κόσμων, του καπιταλιστικού και του σοσιαλιστικού και να τονίσει την ηθική υπεροχή της ΕΣΣΔ³³⁵. Εξάλλου, και ο φιλοκυβερνητικός τύπος αντιμετωπίζει ως εχθρικές τις διπλωματικές πρωτοβουλίες των Αμερικανών, χρησιμοποιώντας μάλιστα όρους συνωμοσίας ή παγίδας, με αποκορύφωμα το Σχέδιο Άτσεσον³³⁶. Θα πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι παρά τη σύγκλιση εκτιμήσεων μεταξύ Κέντρου και Αριστεράς όσον αφορά το ρόλο του αμερικανικού παράγοντα, η Αριστερά κατηγορεί την κυβέρνηση της ΕΚ για έλλειψη μαχητικότητας απέναντι στις αξιώσεις των Αμερικανών³³⁷, ενώ

³³¹ *Αυγή*, 8/5/1964, *Αυγή*, 9/5/1964.

³³² *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Οι Φίλοι*: παρουσιάζει τη στάση της ΕΣΣΔ ως αντίβαρο στις πιέσεις Αμερικανών και Άγγλων στο Κυπριακό, 21/6/1964. *Αυγή*, 27/6/1964: «οι υποτιθέμενοι 'εχθροί' της Ελλάδος δεν κουράζονται να της προσφέρουν όχι μόνον την φιλία τους αλλά και την βοήθειά τους στις δύσκολες στιγμές...». *Αυγή*, 23/1/1965, *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας*: *Οι εχθροί και οι φίλοι*, 8/8/1965, σελ.11. *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας*: «*Φίλοι*» και «*Εχθροί*», 7/10/1965, σελ.7. *Αυγή*, 15/12/1965, σελ.8. *Αυγή*, 29/12/1965.

³³³ *Τα Νέα*, 24/4/1964. *Τα Νέα*, 5/5/1964. *Τα Νέα*, 8/5/1964. *Τα Νέα*, 22/5/1964. *Τα Νέα*, 20/6/1964. *Τα Νέα*, 22/6/1964, σελ.12. *Τα Νέα*, 10/7/1964, σελ.8. *Τα Νέα*, 25/8/1964, σελ.8.

³³⁴ *Τα Νέα*, 20/6/1964.

³³⁵ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Οι δύο κόσμοι*, 1/8/1964.

³³⁶ *Τα Νέα*, 30/7/1964. *Τα Νέα*, 31/7/1965. *Τα Νέα*, 1/8/1964, σελ.1, σελ.12. Επιπλέον, στηλιτεύεται ο αμερικανικός τύπος για τα «σφοδρά ανθελληνικά άρθρα» του, *Τα Νέα*, 1/8/1964. *Τα Νέα*, 16/12/1964: «Με στόχο την εγκατάλειψη της Κύπρου από την Ελλάδα ο Ντην Ρασκ εκβιάζει. Σύνδεση υποχωρήσεων στο Κυπριακό με τη χορήγηση της βοήθειας», *Τα Νέα*, 18/12/1965: «...απροκάλυπτα εχθρική στάση των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ και η εκβιαστική εξάρτηση της χορηγήσεως οικονομικής βοήθειας...».

³³⁷ *Αυγή*, 24/6/1964, σελ.3. Και *Αυγή*, 18/6/1964.

την εγκαλεί γιατί δεν αξιοποιεί «την τεραστία δύναμη των λαϊκών μαζών» ως αντιστάθμισμα στις αμερικανικές πιέσεις³³⁸

Ωστόσο, το σοβιετικό έρεισμα χρησιμοποιείται σα διαπραγματευτικό όπλο κατεξοχήν από την κυπριακή ηγεσία, αλλά και από την κυβέρνηση Παπανδρέου, σε δεύτερο επίπεδο. Στο πλαίσιο αυτό, η σοβιετική συμπαράσταση προβάλλεται έντονα και από τον ελληνικό φιλοκυβερνητικό τύπο. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά ότι «η Μόσχα τείνει να γίνη στην συνείδηση όλων των Κυπρίων η μόνη πια εστία του πολιτισμού και του ουμανισμού»³³⁹. Ενδεικτική είναι, εξάλλου, η ενσωμάτωση των σοβιετικών ορισμών της κατάστασης και στο πρωτοσέλιδο των *Νέων*³⁴⁰.

Όσον αφορά τους όρους με τους οποίους εκφέρεται η αντιαμερικανική κριτική από την Αριστερά, είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο οι μεθοδεύσεις των ΗΠΑ στο Κυπριακό και τις ελληνοτουρκικές σχέσεις προβάλλονται ως σκοτεινές συνωμοσίες, παγίδες, μηχανορραφίες, που εκπορεύονται από μια δύναμη του κακού³⁴¹. Ακόμη και η επίκληση των ιμπεριαλιστικών συμφερόντων επισκιάζεται από την παραπάνω διάσταση. Η ερμηνεία της διεθνούς δράσης των ΗΠΑ γίνεται με την επίκληση του σημασιολογικού πεδίου της τρέλας, του ανορθολογισμού εν γένει³⁴².

Το καλοκαίρι του 1964, ο Γ. Παπανδρέου, ως πρωθυπουργός, επισκέπτεται τις ΗΠΑ, όπου έχει σειρά επαφών με την αμερικανική ηγεσία για το Κυπριακό πρόβλημα. Τα φιλοκυβερνητικά *Νέα*, αλλά και η *Αυγή*³⁴³, σκιαγραφούν ένα κλίμα αφόρητων πιέσεων από αμερικάνικης πλευράς, ενώ εξαίρουν την ανυποχώρητη στάση του Έλληνα πρωθυπουργού³⁴⁴. Το κλίμα των συνομιλιών με τον πρόεδρο

³³⁸ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Ο εχθρός*, 21/8/1964.

³³⁹ *Τα Νέα*, 11/8/1964. *Τα Νέα*, 21/5/1965.

³⁴⁰ *Τα Νέα*, *Η Πράβδα* προειδοποιεί: *Εξαπέλυσε γενική επίθεση ο αμερικανικός ιμπεριαλισμός* (αναφέρεται στην Κύπρο, το Βιετνάμ, την Κούβα και το Κογκό), 13/8/1964. *Τα Νέα*, 14/8/1964.

³⁴¹ *Αυγή*, 9/5/1964, *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Η παγίδα*, 23/8/1964. *Αυγή*, 24/1/1965, σελ.12: «*Τα σατανικά σχέδια των ιμπεριαλιστών...*». *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Για να αποτραπούν οι εθνικοί κίνδυνοι*, 10/11/1965. Ο Α.Α. Κύρτσης υποστηρίζει ότι «*η δογματική αναγωγή όλων των προβλημάτων σε σκοτεινές ιμπεριαλιστικές δυνάμεις*» ήταν, για την Αριστερά, το αντίστοιχο της κομμουνιστικής απειλής που προπαγάνδιζε η Δεξιά, Α.Α. Κύρτσης, *Πολιτισμικές και ιδεολογικές εκφράσεις της μετεμφυλιοπολεμικής νεωτερικότητας*, στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, *Η ελληνική κοινωνία...*, σελ.406.

³⁴² *Αυγή*, 12/2/1965, σελ.1: «*Οι μανιακοί του Πενταγώνου...*». Και *Αυγή*, 14/2/1965.

³⁴³ *Τα Νέα*, 26/6/1964. *Τα Νέα*, 27/6/1964. *Τα Νέα*, 29/6/1964: «*το δραματικό διήμερο των υστερικών πιέσεων...*». *Αυγή*, 25/6/1964: «*...Σαφώς φιλοτουρκική η θέση του Αμερικανού προέδρου. Ατμόσφαιρα αφορήτου πίεσης*».

³⁴⁴ *Τα Νέα*, 23/6/1964. *Τα Νέα*, 24/6/1964.

Τζόνσον και τον Αμερικανό υπουργό Εξωτερικών περιγράφεται ως αφόρητο λόγω της «λυσσαλέας» πίεσης των Αμερικανών³⁴⁵.

Μετά την ολοκλήρωση των επαφών με την αμερικανική ηγεσία, ο κυβερνητικός τύπος κάνει λόγο για επιτυχία της ελληνικής πλευράς που χάρη στη στρατηγική του «ανενδότου αγώνος» ακύρωσε τις μεθοδεύσεις των Αμερικανών³⁴⁶. Επιπλέον, οι Αμερικανοί πολιτικοί στιγματίζονται σαν «υπηρέτες των Τούρκων»³⁴⁷. Αυτή η νέα αίσθηση ανεξαρτησίας έναντι των Αμερικανών, που αποδίδεται στην κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου, για την οποία έγινε λόγος και στο προηγούμενο κεφάλαιο, τροφοδοτεί το επιχείρημα ότι η Ελλάδα είναι πλέον ισχυρή έναντι των εχθρών της³⁴⁸. Σύμφωνα με ευρήματα δημοσκοπήσεων, η κοινή γνώμη αξιολόγησε τη στάση του Γ. Παπανδρέου, γεγονός που ενίσχυσε σημαντικά τη δημοτικότητά του (75% θετικές κρίσεις τον Αύγουστο του 1964 στην περιοχή της πρωτεύουσας)³⁴⁹. Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφέρουμε ότι κατά τη δεκαετία του '60 εμφανίζονται ορισμένες αντισυμμαχικές και αντιαμερικανικές αναφορές στον εμπορικό κινηματογράφο, ο οποίος λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών της συγκρότησής του, απέφευγε να θίξει ζητήματα που άπτονταν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, της εμφύλιας σύγκρουσης και με τις βασικές σταθερές της μετεμφυλιακής συναίνεσης³⁵⁰.

Η Αριστερά, από την πλευρά της, κάνει επανειλημμένα αναφορές σε επίμονες πιέσεις και εκβιασμούς από πλευράς ΗΠΑ προκειμένου η ελληνική κυβέρνηση να υποχωρήσει στο Κυπριακό³⁵¹. Μετά το πέρας των συνομιλιών στην Ουάσιγκτον, η *Αυγή* τονίζει ότι δεν είναι ούτε ρεαλιστική ούτε υπηρετεί τα εθνικά συμφέροντα η επίμονη του αστικού τύπου να εμφανίζει την αντίθεση Ελλάδας-ΗΠΑ σαν διαφορά

³⁴⁵ *Τα Νέα*, 26/6/1964. *Τα Νέα*, 27/6/1964. *Τα Νέα*, 29/6/1964, «το δραματικό διήμερο των υστερικών πιέσεων...». *Αυγή*, 25/6/1964 «...Σαφώς φιλοτουρκική η θέση του Αμερικανού προέδρου. Ατμόσφαιρα αφορήτου πίεσης».

³⁴⁶ *Τα Νέα*, 26/6/1964. *Τα Νέα*, 27/6/1964.

³⁴⁷ *Τα Νέα*, 27/6/1964.

³⁴⁸ «...η Ελλάδα σήμερα είναι ένα 'σκληρό καρύδι' που δεν παγιδεύεται και δεν εκφοβίζεται από τη σκινοθεσία των ομαδικών πυρών του Λονδίνου και της Ουάσιγκτον...», *Τα Νέα*, Οι νέοι εκβιασμοί στο κενό, 21/7/1964.

³⁴⁹ Όπως αναφέρει ο Ηλ. Νικολακόπουλος, βασισμένος σε αρχειακό υλικό της αμερικανικής πλευράς, μετά τις εκλογές του 1963, η αμερικανική πρεσβεία ανέθεσε στο Ινστιτούτο Ερευνών Επικοινωνίας τη διεξαγωγή μηνιαίων δημοσκοπήσεων σχετικά με την κυβερνητική δημοτικότητα στην περιοχή της πρωτεύουσας, Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία*, ό. π., σελ.339-342.

³⁵⁰ Τέτοιες νύξεις για το ρόλο των συμμάχων και των ΗΠΑ στη μεταπολεμική περίοδο και στην εξέλιξη του Κυπριακού ζητήματος ανιχνεύουμε στην ταινία «Ψηλά τα χέρια, Χίτλερ» σε σκηνοθεσία Ροβήρου Μανθούλη (1962), Σχετικά, Γιώργος Ανδρίτσος, *Η Κατοχή και η Αντίσταση στον Ελληνικό Κινηματογράφο 1945-1966*, Αιγόκερως, Αθήνα 2005, σελ.55. Ενδεικτική είναι και η αιχμή του Θανάση Βέγγου προς τον Ελληνοαμερικανό Λάμπρο Κωνσταντάρα στην ταινία «Θα σε κάνω βασίλισσα» (1964) για τη «μεγάλη αμερικανική συμπολιτεία» που «μάς έχει γονατίσει στην υποστήριξη».

³⁵¹ *Αυγή*, 2/8/1964, σελ.12.

μεταξύ «φίλων και συμμάχων» και επαναλαμβάνει το αίτημά της για έξοδο από το ΝΑΤΟ³⁵².

Μετά την επιστροφή του Γ. Παπανδρέου από τις ΗΠΑ στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης βρίσκεται το περιβόητο «μηνύμα Τζόνσον». Αριστερά και Κέντρο κάνουν λόγο για αμερικανικό τελεσίγραφο³⁵³, ενώ η Δεξιά στο πλαίσιο της αντιπολιτευτικής της στρατηγικής αμφισβητεί την ερμηνεία της κυβέρνησης και απαιτεί να δοθεί εξ ολοκλήρου το κείμενο του μηνύματος στη δημοσιότητα.

Η αξιολόγηση της αμερικανικής στάσης και ο προσανατολισμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής βρίσκονται στην κορυφή της δημόσιας θεματολογίας. Αριστερά, Δεξιά και Κέντρο ερίζουν για την επιβολή του ορισμού της κατάστασης, ενώ επικαλούνται τον πατριωτισμό και το εθνικό συμφέρον. Πάντως, Αριστερά και Κέντρο συγκλίνουν στην εκτίμησή τους στην παρούσα φάση.

Τα Νέα καυτηριάζουν την ανθελληνική και φιλοτουρκική, όπως την αντιλαμβάνονται, αμερικανική στάση. Η εχθρική προς την Ελλάδα τοποθέτηση των Αμερικανών συνάγεται από την ενθάρρυνσή τους στην τουρκική επιθετικότητα, από τις απειλές τους για διακοπή της στρατιωτικής βοήθειας τη στιγμή που το έθνος βομβαρδίζεται από τις απειλές των Τούρκων για επέμβαση στην Κύπρο, ενώ συγκλονίζεται από τους διωγμούς των Ελλήνων της Κων/πολης³⁵⁴. Το γεγονός ότι ο δεξιός τύπος αποφεύγει να καταδικάσει συστηματικά την αμερικανική στάση και προκρίνει την κριτική απέναντι στην κυβέρνηση στιγματίζεται από τον κυβερνητικό τύπο ως αντεθνική επιλογή³⁵⁵.

Ο τόνος σε αυτήν τη σκληρή διαπάλη των λόγων με διακύβευμα τον ορισμό εχθρών και φίλων του ελληνισμού δίνεται από τον έντονο κομματικό ανταγωνισμό. *Τα Νέα* κατηγορούν την ΕΡΕ για τον φιλοαμερικανισμό της, που δε δικαιολογείται από τη στάση των ΗΠΑ έναντι της Ελλάδας, και καυτηριάζουν τον ακραίο αντισοβιετισμό της σα μια επιλογή που αντιτίθεται στο εθνικό συμφέρον: «*Η υπόσχεση συνδρομής της Ρωσίας προς την Κύπρο αντιμετωπίζεται απ' την ΕΡΕ σαν...πράξη εχθρική προς την Ελλάδα και προβάλλεται περίπου με υπερηφάνεια η*

³⁵² Αυγή, *Η Φωνή της Αλήθειας: Τα «Πλαίσια»*, 27/6/1964.

³⁵³ *Τα Νέα*, 6/7/1965.

³⁵⁴ *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Το πιο τραγικό*, 18/7/1964. Και *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Οι Μεμέτηδες*, 23/7/1964: «*Ασυγκίνητοι και αδιάφοροι μένουν μπροστά στην τραγωδία...εκείνοι που καμώνονται πως πονάνε τους λαούς και αγωνίζονται, τάχα, για τα δικαιώματά τους, με την μεγάλη Αμερικανική Δημοκρατία επί κεφαλής...Κι όχι μονάχα αυτό παρά συνεχίζει και την φιλοτουρκική πολιτική της βάζοντας σε ίση μοίρα με τα πολιτισμένα κράτη την Τουρκία*».

³⁵⁵ *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Το πιο τραγικό*, 18/7/1964.

αντίδραση της Αμερικής στην σοβιετική βοήθεια!»³⁵⁶. Αλλά και η Αριστερά κατηγορεί τη Δεξιά για προδοσία επειδή συντάσσεται με τις αμερικανικές θέσεις στο Κυπριακό³⁵⁷.

Σε αυτή τη νέα κυπριακή κρίση, επιστρέφει το επιχείρημα που υποστηρίζει ότι η ευθύνη των ΗΠΑ για τα δεινά του ελληνισμού είναι ανάλογη του μεγέθους της ισχύος τους. Ο Ψαθάς συνοψίζει εύστοχα αυτή την πτυχή της εχθρικής διάστασης των ΗΠΑ γράφοντας: «Ένα νεύμα της Αμερικής θα μπορούσε να παγώσει τον επιθετικό ζήλο των Τουρκαλάδων.. και όμως δεν τ' αποφασίζει...και σιγοντάρει την τακτική τους, υιοθετώντας τις απειλές και πιέζοντας την Ελλάδα να δεχτεί τις τουρκικές απόψεις...». Και υποστηρίζει ότι η αμερικανική στάση ήταν και παραμένει εχθρική από την πρώτη φάση του Κυπριακού ζητήματος και μέχρι την παρούσα συγκυρία: «Εχθρική προς την Ελλάδα ήταν η στάση της Αμερικής-μήνυμα Ντάλλες-εχθρική και ανθελληνική στάθηκε κατά την υπογραφή των συμφωνιών της Ζυρίχης, εχθρική και ανθελληνική παραμένει και σήμερα...»³⁵⁸. Τελικά, οι Σύμμαχοι, και πρωτίστως οι Αμερικανοί, ήταν πάντα αρνητικοί στα αιτήματα του έθνους: «δεν παραδέχτηκαν κάτι που θ' ανταποκρινόταν στους εθνικούς μας πόθους»³⁵⁹. Ανάλογο είναι το μήνυμα που εκπέμπεται από τις στήλες της *Αυγής*, η οποία αποφαινεται ότι η ευθύνη για την επιθετική στάση της Τουρκίας έναντι της Ελλάδας βαρύνει εξολοκλήρου Αμερικανούς και Άγγλους, γεγονός που συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι η Ατλαντική Συμμαχία είναι απλώς ένα μέσο επιβολής της αμερικανικής κυριαρχίας³⁶⁰.

Στο πολεμικό σκηνικό του καλοκαιριού του 1964, οι Αμερικανοί θεωρούνται σαφώς σύμμαχοι των επιτιθέμενων Τούρκων και άρα εχθροί. Η αμερικανική συνέργεια στην τουρκική επιθετικότητα έχει υλική διάσταση και συνίσταται καταρχήν στη χορήγηση οικονομικής βοήθειας και στην παροχή αμερικανικού και νατοϊκού οπλισμού. Ο πατριωτισμός των Ελλήνων τίθεται αντιμέτωπος με την Ατλαντική Συμμαχία και την αμερικανική ηγεσία και στο πλαίσιο του κεντρώου λόγου «επαναστατεί η ψυχή του κάθε Έλληνα μέσα σ' αυτόν τον σιδερένιο κλοιό της

³⁵⁶ *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Ευθυγράμμιση*, 19/8/1964. Και *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Κοινή Πορεία*, 27/8/1964.

³⁵⁷ *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας: ΕΡΕ και Κυπριακό*, 10/1/1965.

³⁵⁸ *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Ενότητα*, 10/8/1964. Επίσης, *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Κοινή Πορεία*, 27/8/1964. *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Μιλά η ιστορία*, 6/11/1965. *Τα Νέα*, 8/11/1965. Ανάλογο θέση είχε εκφράσει και η *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Εμπρός στην Απειλή*, 9/8/1964.

³⁵⁹ *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Κοινή Πορεία*, 27/8/1964.

³⁶⁰ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Ο δρόμος προς την Αθήνα*, 6/5/1964. Και *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Η «Συμμαχία»*, 7/5/1964.

εχθρότητος και του κυνισμού που κλείσαν την Ελλάδα οι 'μεγάλοι ημών σύμμαχοι'»³⁶¹. Επίσης, *Τα Νέα* κατηγορούν τις ΗΠΑ ότι υποδαυλίζουν το «πολεμικό μένος» της Αγκυρας και τορπιλίζουν τις μεσολαβητικές προσπάθειες του ΟΗΕ³⁶². Οι ανταποκρίσεις από την Αμερική καταγράφουν την αγανάκτηση και των Ελληνοαμερικανών γι' αυτό που εκλαμβάνουν ως εκδήλωση των φιλοτουρκικών αισθημάτων της αμερικανικής ηγεσίας³⁶³. Η δυσaréσκεια των Ελληνοαμερικανών για τη στάση της Ουάσιγκτον, ιδίως κατά τις αεροπορικές επιδρομές σε βάρος της Κύπρου, αποτυπώνεται εύγλωττα στον ομογενειακό τύπο, όπου γίνεται λόγος για την «Ελληνική Χιροσίμα του 1964»³⁶⁴.

Μετά τους τουρκικούς βομβαρδισμούς εναντίον της Κύπρου, οι οποίοι είχαν σαν αποτέλεσμα το θάνατο δεκάδων αμάχων, η *Αυγή* καταγγέλλει τους Ατλαντικούς εταίρους ως δολοφόνους και στιγματίζει ως ηθικούς αυτουργούς των επιθέσεων τους Άγγλους και τους Αμερικανούς³⁶⁵. Συστηματικά, υποδεικνύει την αμερικανική συνενοχή για το θάνατο Κυπρίων, επιμένοντας στο ζήτημα της αμερικανικής προέλευσης του τουρκικού οπλισμού³⁶⁶. Μέσα σε αυτό το τεταμένο κλίμα, η Αριστερά προσπαθεί να εδραιώσει τους ορισμούς εχθρού και φίλου προκειμένου για τους Αμερικανούς και τους Σοβιετικούς αντίστοιχα. Ο ελληνικός λαός καλείται να τους αναγνωρίσει μέσα από το πεδίο της μάχης, από τη συμπαράστασή τους στον επιτιθέμενο εχθρό, από τα όπλα που του προσέφεραν: «Γνωρίζουν τους εχθρούς της ιερής υπόθεσης τους από τα σημάδια της καταστροφής και του αίματος....Αλλά αν τα σημάδια που άφησαν οι εχθροί της κυπριακής υπόθεσης είναι βαθειά και ανεξίτηλα στο σώμα της Κύπρου και της Ελλάδος, ακόμα πιο βαθειά και αμετακίνητα είναι εδραιωμένη στη συνείδηση του ελληνικού και κυπριακού λαού, η ανεκτίμητη αξία της σοβιετικής συμπαράστασης...»³⁶⁷.

³⁶¹ *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Δύσκολη Ώρα*, 11/8/1964. Εξάλλου, στα φοιτητικά συλλαλητήρια της Αθήνας, τα οποία έχουν αντιϊμπεριαλιστικό χαρακτήρα, κυριαρχεί το σύνθημα «Οι Τούρκοι εισβολείς μαριονέτες των Αγγλοαμερικανών», *Τα Νέα*, 11/8/1965, σελ.5. Στην προσπάθεια εξεύρεσης λύσης στην κυπριακή κρίση η στάση των ΗΠΑ θεωρείται «απροκάλυπτα φιλοτουρκική», *Τα Νέα*, 20/3/1965, σελ.1, σελ.12. *Τα Νέα*, 26/3/1965. *Τα Νέα*, 21/5/1965.

³⁶² *Τα Νέα*, 29/8/1964.

³⁶³ *Τα Νέα*, 29/8/1964.

³⁶⁴ Ενδεικτικά, *Εθνικός Κήρυκας*, 16-23/8/1964. Σχετικά με τη στάση του ελληνοαμερικανικού τύπου, βλέπε Zinovia Lialiouti and Philip Muehlenbeck, *Ethnic Nationalism in the Cold War Context: the Cyprus issue in the Greek and Greek-American Public Debate 1954-1989*, στο Philip Muehlenbeck (επιμελ.), *Race, Ethnicity and the Cold War: A Global Perspective*, Vanderbilt University Press, Ουάσιγκτον (υπό έκδοση).

³⁶⁵ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Φως από το Ολοκαύτωμα*, 11/8/1964. *Αυγή*, 15/8/1964.

³⁶⁶ *Αυγή*, 15/8/1964.

³⁶⁷ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Ας Σιωπήσουν*, 23/1/1965. Αυτό το πνεύμα εκφράζει και η τοποθέτηση του Ηλία Ηλίου: «Η επίθεση εκείνη...υπήρξε μια δίκη και καταδίκη της εξωτερικής πολιτικής που ησκήθην

Η οδυνηρή εθνική εμπειρία αξιοποιείται από την Αριστερά και στο πεδίο της ιδεολογικής αντιπαράθεσης, προκειμένου να τονιστεί ότι η αφοσίωση στην Ατλαντική Συμμαχία δεν μπορεί να αποτελεί πια στοιχείο της εθνικοφροσύνης ή οποιασδήποτε εθνικής ιδεολογίας. Πέρα και πάνω από τις αιτιάσεις για περιστολή της εθνικής κυριαρχίας, τα ανθρώπινα θύματα από τον εθνικό κορμό στοιχειοθετούν την εχθρότητα του NATO: «Σήμερα πια από το NATO...μας χωρίζει αίμα! Μας χωρίζει το αίμα και η καμμένη σάρκα των αθώων δολοφονημένων αδελφών μας της Κύπρου!»³⁶⁸.

Στα τέλη του 1964 πλέον, οι συνθήκες έχουν ωριμάσει ώστε και ο κεντρικός λόγος να υποστηρίζει ότι κάθε πολιτική που εναντιώνεται στις επιδιώξεις των ΗΠΑ είναι εθνική πολιτική και απολαμβάνει τη λαϊκή επιδοκimasία³⁶⁹. Ο κυβερνητικός τύπος καταγγέλλει την «ωμή» επέμβαση των Αμερικανών στο Κυπριακό και τους αποδίδει την πρόθεση ανατροπής της ελληνικής κυβέρνησης³⁷⁰. Παράλληλα, μια συνέντευξη του Α.Παπανδρέου προς τη «Monde» όπου επαινεί τη Σοβιετική Ένωση για τη συμβολή της στο Κυπριακό και επικρίνει το NATO, και κυρίως τις ΗΠΑ, για τις πιέσεις που ασκούν στην ελληνική κυβέρνηση³⁷¹ προκαλεί ζωντανές εντυπώσεις. Ο βουλευτής της ΕΡΕ Π. Πιτινέλης κάλεσε την κυβέρνηση να ξεκαθαρίσει αν την εκφράζουν οι παραπάνω θέσεις και αν μεθοδεύεται απομάκρυνση από το NATO, ενώ διευκρινίσεις ζήτησε και ο Π.Κανελλόπουλος³⁷². Λίγους μήνες αργότερα, (Μάρτιος 1965), η είδηση ότι ο Γ.Παπανδρέου απεδέχθη επίσημη πρόσκληση της σοβιετικής πλευράς να επισκεφθεί τη Μόσχα προκάλεσε την αντίδραση της αμερικάνικης πρεσβείας αλλά και του δεξιού τύπου³⁷³. Λίγες μέρες αργότερα ο αμερικανός πρέσβης στην Αθήνα, Λαμπούις παραιτείται (9/3/1965)³⁷⁴.

Παράλληλα, από τα τέλη του 1964, δημοσιεύματα του κυβερνητικού τύπου εμπλέκουν τις ΗΠΑ σε συνωμοσίες εναντίον της κυπριακής αλλά και της ελληνικής ηγεσίας³⁷⁵. Τα Νέα από την πρώτη τους σελίδα κατηγορούν την Ουάσιγκτον ότι «ραδιουργεί» σε βάρος της κυβέρνησης Παπανδρέου προκειμένου να εκβιάσει λύση

εις την Χώραν μας απ' όλας τας κυβερνήσεις μετά την απελευθέρωσιν», Αγόρευση Ηλία Ηλίου, Επίσημα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η', Σύνοδος Β', 25/11/1964.

³⁶⁸ Αυγή, κύριο άρθρο: Η «εθνικοφροσύνη», 20/8/1964.

³⁶⁹ Τα Νέα, Εύθυμα και Σοβαρά: Προς Άτσεσον, 9/10/1964.

³⁷⁰ Τα Νέα, 9/10/1964.

³⁷¹ Καθημερινή, 6/10/1964, σελ.10.

³⁷² Καθημερινή, 7/10/1964.

³⁷³ Καθημερινή, 6/3/1965. Καθημερινή, 7/3/1965. Καθημερινή, 10/3/1965.

³⁷⁴ Καθημερινή, 10/3/1965.

³⁷⁵ Τα Νέα, 4/12/1964.

του Κυπριακού σύμφωνη με τις επιδιώξεις της³⁷⁶. Την εγκαλούν επίσης με το επιχείρημα ότι υιοθετεί τις αιτιάσεις της δεξιάς αντιπολίτευσης περί «κομμουνιστικού κινδύνου» προκειμένου να προκαλέσει πολιτική αναταραχή στην Ελλάδα και να εξασθενήσει περαιτέρω τη διαπραγματευτική θέση της ελληνικής κυβέρνησης εν όψει των συνομιλιών για το Κυπριακό στον ΟΗΕ³⁷⁷.

Η εκτίμηση ότι οι ΗΠΑ έχουν συνωμοτήσει σε βάρος της ελληνικής κυβέρνησης για να προωθήσουν τις μεθοδεύσεις τους στο Κυπριακό, επιστρέφει εντονότερα μετά την παραίτηση του Γ. Παπανδρέου. Ο κεντρώος τύπος υποστηρίζει ότι η αμερικανική κυβέρνηση έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ανατροπή της ΕΚ και την επιστροφή της Δεξιάς στην εξουσία και ότι πρόκειται να εξαργυρώσει αυτήν της την υποστήριξη με υποχωρήσεις στο Κυπριακό³⁷⁸.

Αλλά και η Αριστερά αναδεικνύει το ζήτημα της υπονόμευσης της κυβέρνησης της ΕΚ και του ομαλού κοινοβουλευτικού βίου. Η περιφρόνηση της λαϊκής ετυμηγορίας είναι, λοιπόν, το δεύτερο καθοριστικό στοιχείο, πέρα από τα εθνικά θέματα, που τεκμηριώνει στην αφήγηση της Αριστεράς, την αμερικανική εχθρότητα. Οι «εχθροί μας», σύμφωνα με την *Αυγή*, οφείλουν να πληροφορηθούν ότι έχουν πλέον απέναντί τους «την πανδημοκρατική πλειοψηφία-όλο το δημοκρατικό λαό χωρίς πολιτική και ιδεολογική διαφορά»³⁷⁹.

Με αιχμή λοιπόν την όξυνση του Κυπριακού προβλήματος στα μέσα της δεκαετίας του '60, αλλά και τους κλυδωνισμούς στην ελληνική πολιτική σκηνή, Κέντρο και Αριστερά διαμορφώνουν συγκλίνοντες λόγους, στους οποίους ο αντιαμερικανισμός διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο.

Β. Απονομιμοποίηση της Ατλαντικής Συμμαχίας και της ηγεσίας των ΗΠΑ

Άμεσα συνδεδεμένη με τα παραπάνω είναι η περαιτέρω αμφισβήτηση του ρόλου της Ατλαντικής Συμμαχίας και των ΗΠΑ. Η μελέτη των κειμένων αναδεικνύει το στοιχείο της συνέχειας, στο επίπεδο των θεματικών και των εννοιών, που εντοπίζεται στον κεντρώο και αριστερό λόγο για το ηθικό και αξιακό έλλειμμα της Ατλαντικής Συμμαχίας. Η τάση αυτή έχει τις ρίζες της στην προηγούμενη δεκαετία και πηγάζει πρωτίστως από την αντιπαράθεση με την Τουρκία³⁸⁰. Ωστόσο, στην

³⁷⁶ *Τα Νέα*, 10/12/1964. *Τα Νέα*, 3/8/1965, σελ.8.

³⁷⁷ *Τα Νέα*, 10/12/1964.

³⁷⁸ *Τα Νέα*, 28/9/1965, σελ.8.

³⁷⁹ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Τι πρέπει να ξέρουν οι εχθροί μας*, 1/8/1965. *Αυγή*, 29/12/1965.

³⁸⁰ Ενδεικτικά, *Τα Νέα*, Εύθυμα και Σοβαρά: *NATO και Τούρκοι*, 3/8/1964.

περίοδο που εξετάζουμε αυτός ο καταγγελτικός λόγος αποκτά αφενός μεγαλύτερη ένταση και βάθος, ενώ σημαντικό στοιχείο είναι η, σταδιακά, πλήρης προσχώρηση του κεντρώου χώρου σε αυτόν.

Στο πλαίσιο της απονομιμοποίησης του ηγετικού ρόλου της Αμερικής στο δυτικό κόσμο, ασκείται έντονη κριτική σε βασικές επιλογές των ΗΠΑ στη διεθνή σκηνή, με κορυφαίο σημείο αναφοράς την επέμβαση τους στο Βιετνάμ. Η αμερικανική εμπλοκή στο Βιετνάμ στερείται νομιμοποίησης στην ανάγνωση του Κέντρου, ενώ επιπλέον στηλιτεύεται η επίδειξη δυνάμεως από πλευράς ΗΠΑ³⁸¹. Οι αρθρογράφοι εκφράζουν τον αποτροπιασμό τους για την αμερικανική τακτική και ταυτίζονται με τους 'μικρούς', με τους λαούς του κόσμου. Σε αυτούς αναφέρεται το «εμείς» που χρησιμοποιούν, και όχι στους επίσημους συμμάχους, τους Αμερικανούς³⁸². Από την πλευρά της, η Αριστερά θεωρεί αυτονόητη την ταύτιση του ελληνικού λαού με το λαό του Βιετνάμ και την καταδίκη των Αμερικανών: «Ποιος τίμιος άνθρωπος μπορεί καν να σκεφθεί καν να ταχθεί σ' αυτή την υπόθεση με την πλευρά των αμερικανικών γκαγκστερισμών;...Ο ελληνικός λαός είναι στο πλευρό των ηρωικών Βιετναμέζων...»³⁸³. Ο αριστερός λόγος τονίζει την οικουμενικότητα του αγώνα των Βιετναμέζων ενάντια στις ΗΠΑ και τον συνδέει συμβολικά με το πολιορκημένο Μεσολλόγι³⁸⁴.

Εκφράζοντας την αντίθεσή τους στην αμερικανική πολιτική στο Βιετνάμ, οργανώσεις προσκείμενες στην Αριστερά με κινητοποιήσεις τους ζητούν την απομάκρυνση του 6^{ου} στόλου από τα ελληνικά λιμάνια³⁸⁵, ενώ ο αριστερός τύπος κάνει λόγο για το μίσος, που «συσσωρεύει στην ψυχή του ελληνικού λαού» η παρουσία

³⁸¹ *Τα Νέα*, 21/8/1964, σελ.3. Ανάλογη κριτική ασκείται και για την αμερικανική επέμβαση στο Κογκό. *Τα Νέα*, 27/8/1964, σελ.3. *Τα Νέα*, 27/11/1964, *Τα Νέα*, 28/11/1964. Κριτική στους αμερικανικούς χειρισμούς στο Βιετνάμ και *Τα Νέα*, 1/9/1964, σελ.3. *Τα Νέα*, 2/9/1964. *Τα Νέα*, 15/2/1965, σελ.5. *Τα Νέα*, 10/3/1965, σελ. 3. *Τα Νέα*, 23/3/1965. *Τα Νέα*, 17/5/1965, σελ.3. *Τα Νέα*, 19/5/1965, σελ.3. *Τα Νέα*, 24/8/1965, σελ.8. Και *Αυγή*, 3/5/1964, σελ.3. *Αυγή*, 23/8/1964, σελ.3.

³⁸² *Τα Νέα*, *Ευθύμα και Σοβαρά: Δεόμεθα Υπέρ*, 7/8/1964. Παράλληλα, εκφράζεται ανησυχία για την άνοδο της άκρας δεξιάς στις ΗΠΑ με την ανάδειξη του Γκολντγουότερ ως υποψηφίου του ρεπουμπλικανικού κόμματος για την προεδρία. Σκληρή κριτική για τις αμερικανικές ενέργειες στο Βιετνάμ και από την *Αυγή*. Ενδεικτικά, *Αυγή*, 6/8/1964, *Αυγή*, 1/1/1965, σελ.4, *Αυγή*, 11/2/1965, *Αυγή*, 12/2/1965.

³⁸³ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Βιετνάμ*, 12/2/1965. Και *Αυγή*, 13/2/1965. Επίσης, *Επιθεώρηση Τέχνης*, *Ο Φιλάνθρωπος Πόλεμος*, τχ.122-123, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1956, σελ.131.

³⁸⁴ *Επιθεώρηση Τέχνης*, *Μικρό αφιέρωμα στο αγωνιζόμενο Βιετνάμ*, τχ.126, Ιούνιος 1965, σελ.436. Στο πλαίσιο του αφιερώματος, ο Νικηφόρος Βρεττάκος δημοσιεύει το ποίημα «Ο ανώνυμος υπολοχαγός», που πραγματεύεται την άρνηση συμπαράταξης με τις επιλογές της ηγεσίας των ΗΠΑ στον πόλεμο του Βιετνάμ. Σε επόμενο τεύχος, άνθρωποι του πνεύματος όπως η Έλλη Αλεξίου, ο Μ. Αυγέρης, ο Κώστας Βάρναλης, ο Β.Βασιλικός, ο Νικηφόρος Βρεττάκος, ο Γιάννης Ρίτσος, ο Στρατής Τσίρκας, ο Μανώλης Αναγνωστάκης κά καταδικάζουν την αμερικανική βαρβαρότητα στο Βιετνάμ, *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 137-138, Μάιος-Ιούνιος 1966, σελ.552.

³⁸⁵ *Αυγή*, 16/2/1965, *Αυγή*, 17/2/1965.

των πλοίων του 6^{ου} στόλου³⁸⁶. Η αριστερή νεολαία πρωτοστατεί στις κινητοποιήσεις για τον πόλεμο του Βιετνάμ την περίοδο 1965-1966. Η πρώτη πορεία για το θέμα του Βιετνάμ πραγματοποιείται από τη νεολαία Λαμπράκη στην Αθήνα, στις 2 Απριλίου 1965. Οι διαδηλωτές συγκρούονται με την αστυνομία και ο απολογισμός είναι δεκάδες τραυματίες. Παράλληλα, οι αναφορές που καταδικάζουν την αμερικανική επέμβαση αφθονούν στα έντυπα που εκδίδονται στο χώρο της αριστερής νεολαίας³⁸⁷.

Επίσης, η απόφαση της κυβέρνησης Παπανδρέου τον Αύγουστο του 1964 να αποσύρει τις δυνάμεις της από το στρατιωτικό σκέλος του NATO, σε μια στιγμή κορύφωσης της ελληνοτουρκικής κρίσης, χαιρετίζεται από τον κυβερνητικό τύπο σαν πατριωτική πράξη με την πρόταξη του εθνικού συμφέροντας έναντι της «*σύμμαχικής*» σκοπιμότητας». Σε αυτό το επιχείρημα, διαπιστώνουμε την παγίωση της αντίθεσης ανάμεσα στο εθνικό και στο συμμαχικό συμφέρον στο χώρο του Κέντρου, ενώ πλέον και η ίδια λέξη «*σύμμαχοι*» θεωρείται τυπική, χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο, και γι' αυτό τίθεται σε εισαγωγικά³⁸⁸.

Ο Ψαθάς από *Τα Νέα* θα δώσει τη δική του ερμηνεία για το πώς προέκυψε αυτή η τόσο εχθρική, για τον ελληνισμό, Αμερική, αλλά και η τόσο ξένη προς τα φιλελεύθερα ιδανικά. Αυτή η απόπειρα ερμηνείας είναι ενδιαφέρουσα γιατί σηματοδοτεί την αποκρυστάλλωση στο χώρο του αστικού τύπου μιας γενικευτικής προσέγγισης για τη θεμελίωση της αμερικανικής εχθρότητας προς την Ελλάδα. Μια τέτοια συγκροτημένη προσέγγιση διέθετε μέχρι στιγμής ο χώρος της αριστεράς³⁸⁹, ενώ δεξιά και κέντρο αρκούσαν σε επιφανειακές και αποσπασματικές ερμηνείες και επέρριπταν την ευθύνη στην εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση, στο πλαίσιο της αντιπολιτευτικής τους στρατηγικής, για την αδυναμία της να διευθετήσει τις σχέσεις της με τις ΗΠΑ επ' ωφελεία των εθνικών επιδιώξεων. Τέτοιου είδους απόπειρες συνολικότερης ερμηνείας θα γενικευθούν στο σύνολο του τύπου, και του δεξιού χώρου, μετά τη μεταπολίτευση.

³⁸⁶ *Αυγή*, 13/2/1965, σελ.5.

³⁸⁷ Κατερίνα Σαιν-Μαρτέν, *Λαμπράκηδες...*, σελ.124-125.

³⁸⁸ *Τα Νέα*, 18/8/1964. Παράλληλα, σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι η κυβέρνηση επικροτεί τη ρωσική παρέμβαση υπέρ της Κύπρου, ενώ «*ούτε μια λέξη δεν βρήκε ο Τζόνσον να αποδοκιμάσει την τουρκική βαρβαρότητα*». Εξάλλου, τα δημοσιεύματα προβάλλουν την αποδυνάμωση του NATO και την προοπτική της ουδετερότητας και σε ό,τι αφορά την Ευρώπη συνολικά τονίζοντας: «*Η Ευρώπη απομακρύνεται διαρκώς από την Αμερική...αναζητά δικό της δρόμο ανάμεσα στους δύο Μεγάλους*», *Τα Νέα*, 18/5/1964.

³⁸⁹ Από την πλευρά της, η Αριστερά, σύμφωνα άλλωστε και προς την ιδεολογία της, στηρίζει τη δική της ερμηνεία στην παντοδυναμία των οικονομικών μονοπωλίων. *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Το πετρέλαιο*, 17/5/1964. Σε αυτά τα μονοπώλια και συγκεκριμένα στα μονοπώλια του πετρελαίου αποδίδει άλλωστε και τη δολοφονία του προέδρου Κέννεντυ.

Η παρούσα λοιπόν προσέγγιση υποστηρίζει ότι οι ΗΠΑ έχουν υποστεί μια ριζική αλλαγή της φυσιογνωμίας τους υπό την επίδραση του πολιτικού, οικονομικού και στρατιωτικού τους κατεστημένου, που έχει σαν αποτέλεσμα την ενίσχυση των ακροδεξιών τάσεων και την παραγνώριση της ηθικής, του ανθρωπισμού και του δικαίου χάριν της σκοπιμότητας. Ορόσημο σε αυτή τη διαδικασία μετάλλαξης θεωρείται η δολοφονία του προέδρου Κέννεντυ, που αποδεικνύει τη «σιγουριά με την οποία κινούνται οι δυνάμεις του σκότους», ενώ ως κατεξοχήν συμπτώματα αυτής της τάσης υποδεικνύονται η αμερικανική πολιτική στο Βιετνάμ αλλά και στην Κύπρο.

Η προεδρία Κέννεντυ λειτουργεί, όχι μόνο στο συγκεκριμένο δημοσίευμα, αλλά και γενικότερα, σα σύμβολο της «άλλης» Αμερικής, της Αμερικής του 1776, του ιδεαλισμού, της ηγέτιδος του ελευθέρου κόσμου. Μετά τη δολοφονία Κέννεντυ και την αμερικάνικη εμπλοκή στο Βιετνάμ, η πίστη στη δυνατότητα αυτής της Αμερικής να υπερισχύσει αποδυναμώνεται. Η Αμερική που διαδέχθηκε την Αμερική του Κέννεντυ στηρίζεται αποκλειστικά και μόνο στη βία, χωρίς να ενδιαφέρεται για τη νομιμοποίηση των πράξεών της στη συνείδηση της παγκόσμιας κοινής γνώμης³⁹⁰. Η στροφή αυτή της Αμερικής θεωρείται ότι γύρισε τον κόσμο πίσω στη λογική της δύναμης, στο δίκαιο του ισχυροτέρου³⁹¹. Ο πόλεμος του Βιετνάμ σηματοδοτεί την ηθική καταδίκη της Αμερικής στη συνείδηση της παγκόσμιας κοινής γνώμης: «οι Αμερικανοί είναι οι πιο γυμνοί και ακάλυπτοι άνθρωποι μπροστά στην κοινή συνείδηση και την ιστορία»³⁹².

6.4.2 Η πρόσληψη του αμερικανικού ρόλου στο δεξιό λόγο

Όπως επισημαίνει ο Θ. Κουλουμπής, για τη Δεξιά, που βρίσκεται πλέον στην αντιπολίτευση, η αντινατοϊκή και αντιδυτική ρητορική είναι αναγκαία για την προσέλκυση των ψηφοφόρων, κάθε φορά που δημιουργείται μια νέα κρίση περί το Κυπριακό³⁹³. Όσον αφορά τις θέσεις του δεξιού τύπου για το ρόλο των Αμερικανών μπορούμε να διακρίνουμε τη συνύπαρξη αντιφατικών τάσεων. Η συμμαχική νομιμοφροσύνη συνυπάρχει ή συγκρούεται με την άσκηση σκληρής κριτικής στις

³⁹⁰ *Τα Νέα*, 17/5/1965, σελ.3.

³⁹¹ *Τα Νέα*, *Εύθυμα και Σοβαρά: Χωρίς Προσχήματα*, 17/8/1964. Την απαισιοδοξία της ότι το «πνεύμα Κέννεντυ» εγκαταλείπεται στο βωμό της σκοπιμότητας εκφράζει την ίδια περίοδο και η *Καθημερινή*, με αφορμή τους αμερικάνικους διπλωματικούς χειρισμούς στο Κυπριακό, *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Αθέμιτος Συναλλαγή*, 25/6/1964. Και *Τα Νέα*, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες και ο άλλος κόσμος. Γιατί έπεσε το αμερικανικό γόητρο;*, 5/10/1964, σελ.4.

³⁹² *Τα Νέα*, 1/6/1965, σελ.3.

³⁹³ Th. Couloumbis, ό. π., σελ. 203.

ΗΠΑ για τη στάση τους στο Κυπριακό και την έντονη έκφραση του εθνικιστικού αισθήματος³⁹⁴. Στα παραπάνω στοιχεία πρέπει να προστεθεί ο ακραίος αντισοβιετισμός των δεξιών εντύπων και η οξεία αντιπολιτευτική τακτική προς την κυβέρνηση του Γ.Παπανδρέου³⁹⁵. Από τα έντυπα που εξετάζουμε εδώ, η *Καθημερινή*, είναι η πλέον νομιμόφρων προς τις ΗΠΑ, ενώ στην *Απογευματινή* συναντάμε οξύτερες αντιαμερικανικές αιχμές.

Α. Ανταπόκριση στα αιτήματα του έθνους

Παρότι, λοιπόν, ο δεξιός λόγος εξακολουθεί να φέρνει στο προσκήνιο το φιλοατλαντισμό του³⁹⁶, τα δεξιά έντυπα, στα μέσα της δεκαετίας του '60, προβάλλουν ως δεδομένη την αμερικανική εχθρότητα στις ελληνικές και κυπριακές θέσεις. Η εμπλοκή των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ στο Κυπριακό θεωρείται ανεπιθύμητη³⁹⁷, ενώ επανειλημμένα γίνεται λόγος για έντονες πιέσεις που ασκούνται στην ελληνική πλευρά³⁹⁸. Η *Απογευματινή* χαρακτηρίζει την επιστολή του προέδρου Τζόνσον προς τον Γ.Παπανδρέου, το Μαΐο του 1964, ως το αποκορύφωμα της «συνδυασμένης και πολυπλόκου εκστρατείας πιέσεων και εκβιασμών εις βάρος της Ελλάδος»³⁹⁹. Από την πλευρά της, η *Καθημερινή* αν και αναγνωρίζει την αμερικάνικη εχθρότητα όσον αφορά τις ελληνικές επιδιώξεις στο Κυπριακό, μεταφέρει μέρος της ευθύνης στην πολιτική της κυβέρνησης Παπανδρέου⁴⁰⁰.

Περισσότερο από όλα είναι η τουρκοφιλία της αμερικάνικης πολιτικής που εξοργίζει το δεξιό χώρο: «Σε όλα αυτά τα συμβούλια και τα διαβούλια με τους ηχηρούς τίτλους υπάρχει πάντοτε κάποιος τουρκόφιλος Αμερικανός, που λες κι' έχει τρυπώσει

³⁹⁴ Μία σημαντική διαφορά στην αφήγηση των εφημερίδων *Καθημερινή* και *Απογευματινή* είναι η σκληρή κριτική που ασκεί η πρώτη στον Μακάριο. Αντίθετα, η *Απογευματινή* του Σ.Κωνσταντόπουλου προσφέρει πλήρη στήριξη στο Μακάριο.

³⁹⁵ *Καθημερινή*, 3/5/1964. *Καθημερινή*, 6/5/1964. *Καθημερινή*, 10/6/1964. *Καθημερινή*, 27/6/1964. *Καθημερινή*, 28/6/1964. *Καθημερινή*, 5/7/1964. *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Να Παραιτηθώ*, 11/8/1964.

³⁹⁶ *Καθημερινή*, 12/11/1964: «Είμεθα μέλη της Ατλαντικής Συμμαχίας, διότι αυτό επιβάλλει το εθνικό συμφέρον και ανήκομεν εις τον Δυτικόν Κόσμον διότι εις τας αρχάς του κόσμου αυτού πιστεύει η μεγίστη πλειοψηφία του ελληνικού λαού». Και *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Αμερική και Ευρώπη*, 25/7/1964.

³⁹⁷ *Απογευματινή*, 16/5/1964. *Απογευματινή*, 10/9/1964, σελ.8. Αλλά και *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Ο κ. Στίκκερ*, 29/4/1964. *Καθημερινή*, 15/5/1964. Η *Καθημερινή* μάλιστα κάνει λόγο για την «στυγνήν επιβολήν των θελήσεων των ισχυρών». *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Το Κυπριακόν και το ΝΑΤΟ*, 17/5/1964. *Καθημερινή*, 19/5/1964: «Η μεσολάβησις του ΝΑΤΟ πλήγμα κατά της λύσεως του Κυπριακού συμφώνως προς τον χάρτην του ΟΗΕ». *Καθημερινή*, 14/6/1964: «Λίαν άκαιρος και ενώ το θέμα διαχειρίζεται ο ΟΗΕ. Η παρέμβασις των Ην.Πολιτειών εις το Κυπριακόν προεκάλεσε δυσμενείς εις βάρος των αντιδράσεις. Οι Σύμμαχοι ενεθάρρυναν τας παρανόμους αξιώσεις και τας πλείστας αυθάδεις τουρκικάς προκλήσεις...». *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Η Ανάμιξις του ΝΑΤΟ*, 11/9/1964. *Καθημερινή*, 13/5/1965.

³⁹⁸ *Απογευματινή*, 30/4/1964. *Απογευματινή*, 5/5/1964. *Απογευματινή*, 8/5/1964. *Καθημερινή*, 8/5/1964.

³⁹⁹ *Απογευματινή*, 7/5/1964.

⁴⁰⁰ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Η αμερικάνικη πολιτική*, 13/9/1964.

εκεί ειδικώς για να δικαιολογή οποιαδήποτε 'αταξία' των Τούρκων που στρέφεται εναντίον της Ελλάδος...»⁴⁰¹. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η *Καθημερινή* όσον αφορά τον αμερικανικό ρόλο, μετά τους τουρκικούς αεροπορικούς βομβαρδισμούς της Κύπρου: «ετοιμάζονται να εμπαίζουν και μας και τους Κυπρίους και να συγχωρήσουν αυτούς που συγχωρούν πάντοτε και να πληρώσουν αυτούς που πληρώνουν ευχαρίστως και γενναιόδωρα πάντοτε. Και να ζητήσουν από μας όλες τις ευθύνες και όλους τους λογαριασμούς...»⁴⁰². Επιπλέον, σχολιάζοντας τις εισηγήσεις του Αμερικανού αντιπροσώπου στο Συμβούλιο Ασφαλείας καθ' όλη αυτήν την περίοδο, κάνει λόγο για τη γενική αγανάκτηση του ελληνικού λαού⁴⁰³. Η τουρκόφιλη στάση των Αμερικανών τους καθιστά αναξιόπιστους μεσολαβητές στην ελληνοτουρκική διένεξη και η καχυποψία για το ρόλο τους είναι πλέον δεδομένη και για το δεξιό τύπο⁴⁰⁴. Στο πλαίσιο αυτής της κριτικής και η *Καθημερινή* θέτει τη λέξη σύμμαχοι προκειμένου για τους Αμερικανούς και τους Ατλαντικούς εταίρους εντός εισαγωγικών.

Η *Καθημερινή* καταγγέλοντας τη μεροληπτική υπέρ της Τουρκίας αμερικανική στάση, αποφασίζει να προειδοποιήσει την κυβέρνηση Τζόνσον για τις συνέπειες. Υποστηρίζει ότι η στάση αυτή, που συνεπάγεται την προκλητική παραβίαση των αρχών της ελευθερίας και της δικαιοσύνης, εκμηδενίζει το κύρος των ΗΠΑ στην Ελλάδα, την Κύπρο, αλλά και τις μικρές χώρες γενικότερα. Και προσθέτει ότι θα γεννήσει, μοιραία, αντιδράσεις: «θα προξενήση μίσος άσβεστον και φυσικήν αντίδρασιν των απηλπισμένων και αδικουμένων και δεν θα μείνη ατιμώρητος»⁴⁰⁵.

Επιπλέον, μία ακόμη κρίσιμη διάσταση της έννοιας του φίλου, η βοήθεια στην ώρα της ανάγκης, αμφισβητείται και από τον δεξιό χώρο. Η *Καθημερινή*, θεωρώντας πολύ πιθανό το ενδεχόμενο σε περίπτωση τουρκικής επίθεσης, ο αμερικανικός δ^{ος} στόλος να τηρήσει ουδετερότητα, αφήνοντας την Ελλάδα και την Κύπρο αβοήθητες, κάνει λόγο για αίσθημα φρίκης στην ελληνική κοινή γνώμη, και προειδοποιεί ότι αν η

⁴⁰¹ *Απογευματινή, Συμβούλιον Αφελείας*, 14/8/1964. Για απαράδεκτη μερολήψια υπέρ της Τουρκίας κάνει λόγο και η *Καθημερινή*, 14/6/1964. *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Το ταξίδιον*, 21/6/1964. *Καθημερινή*, 28/6/1964. *Καθημερινή*, 31/7/1964. Στο πλαίσιο αυτής της κριτικής και η *Καθημερινή* θέτει τη λέξη σύμμαχοι προκειμένου για τους Αμερικανούς και τους Ατλαντικούς εταίρους εντός εισαγωγικών.

⁴⁰² *Καθημερινή*, Στήλη *Επίκαιρα: Ηρωισμοί*, 15/8/1964.

⁴⁰³ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Η αμερικάνικη πολιτική*, 13/9/1964.

⁴⁰⁴ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Η «Μπλόφα»*, 7/6/1964. Ενδεικτική είναι, εξάλλου, και η επικριτική στάση της Ελληνικής Εκκλησίας έναντι των ΗΠΑ για το ρόλο τους στο Κυπριακό, *Εκκλησία, Απογοητευτική δήλωση*, αρ.5, 1/3/1964, σελ.123. *Εκκλησία, Απορίας άξιον*, αρ.12, 15/6/1965, σελ.345.

⁴⁰⁵ *Καθημερινή*, 14/6/1964.

Σοβιετική Ένωση προσφέρει έστω και την παραμικρή βοήθεια, τότε όχι μόνο η Κύπρος, αλλά και η Ελλάδα, θα πέσει «ως ώριμος καρπός εις τον σοβιετικόν εναγκαλισμόν»⁴⁰⁶.

Παρά τον ακραίο αντισοβιετισμό του, υπάρχουν στιγμές στην εξέλιξη του Κυπριακού, την περίοδο αυτή, που ο δεξιός τύπος αναγνωρίζει τη θετική συμβολή των Σοβιετικών⁴⁰⁷ και υποπίπτει σε αντιφάσεις και παλινωδίες, καθώς συχνά είναι αναγκασμένος να αναιρέσει όσα είχε υποστηρίξει λίγες μέρες νωρίτερα⁴⁰⁸. Σε γενικές γραμμές, πάντως, ο δεξιός τύπος προσπαθεί συστηματικά να καταρρίψει το «μύθο», όπως τον αποκαλεί, της Σοβιετικής Ένωσης ως «προστάτιδος Δυνάμεως» του Κυπριακού ελληνισμού⁴⁰⁹. Παράλληλα, επικρίνει τις αντιαμερικανικές αιχμές του φιλοκυβερνητικού τύπου⁴¹⁰. Αποδίδει μάλιστα αυτή την τάση στην εξάρτηση του Κέντρου από την Αριστερά και στην ψηφοθηρική του στρατηγική, κάνοντας λόγο για αθέμιτες συγγένειες, και χαρακτηρίζοντας τις φιλοσοβιετικές θέσεις όσον αφορά το Κυπριακό ως «δολοφονικόν πλήγμα κατά της ιερωτέρας υποθέσεως του Ελληνισμού»⁴¹¹. Ο αρχηγός της ΕΡΕ, Π. Κανελλόπουλος, ασκεί κριτική στους χειρισμούς του Μακαρίου, αλλά κατηγορεί κυρίως την ελληνική κυβέρνηση ότι με τη στάση της τον ωθεί σε προσέγγιση με την ΕΣΣΔ, κάτω και από την πίεση της συμμαχίας του Κέντρου με την Αριστερά⁴¹².

Παρ' όλ' αυτά, και ο δεξιός τύπος αποτυπώνει ένα κλίμα αφόρητων πιέσεων από αμερικανικής πλευράς κατά την επίσκεψη του Γ. Παπανδρέου στις ΗΠΑ κατηγορώντας, ωστόσο, τον πρωθυπουργό για ενδοτικότητα⁴¹³. Μετά την επιστροφή του Γ. Παπανδρέου στην Ελλάδα, οι μεσολαβητικές πρωτοβουλίες των ΗΠΑ

⁴⁰⁶ Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Ο Έκτος Στόλος, 15/9/1964.

⁴⁰⁷ Καθημερινή, 5/5/1964: «Το ρωσικόν ενδιαφέρον το οποίον είναι δυνατόν να εκδηλωθή εμπράκτως αν η δυτική πλευρά υποπέσει εις νέα σφάλματα, τονιζόμενον εκ νέου τόσον επισήμως, δημιουργεί την ελπίδα ότι τα σχέδια περί διχοτομήσεως θα εγκαταλειφθούν και θα δοθή λύσις σύμφωνος προς τον Χάρτην του ΟΗΕ». Καθημερινή, 22/5/1964. Καθημερινή, 9/7/1964.

⁴⁰⁸ Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Κρούτσεφ και Κύπρος, 6/5/1964. Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Πλατωνική, 26/5/1964. Καθημερινή, Στήλη Καθημερινά: Η Πραγματική Αξία, 10/7/1964. Καθημερινή, 12/7/1964.

⁴⁰⁹ Απογευματινή, Η προστάτις Δύναμις, 6/5/1964. Απογευματινή, Γνώμαι: Ο Μύθος, 11/8/1964, σελ.3. Ο μύθος αυτός καλλιεργείται, σύμφωνα με τη Δεξιά, από την Άκρα Αριστερά με την ανοχή ή την ενίσχυση της ΕΚ και των εντύπων που πρόσκεινται σ' αυτήν. Καθημερινή, κύριο άρθρο: Η Στροφή προς τ' αριστερά..., 12/7/1964. Καθημερινή, 19/8/1964. Καθημερινή, 13/1/1965.

⁴¹⁰ Καθημερινή, κύριο άρθρο: Η Στροφή προς τ' αριστερά..., 12/7/1964.

⁴¹¹ Καθημερινή, κύριο άρθρο: Η Στροφή προς τ' αριστερά..., 12/7/1964.

⁴¹² Αγόρευση Π. Κανελλόπουλου, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η', Σύνοδος Β', 25/11/1964.

⁴¹³ Απογευματινή, 24/6/1964, σελ.8. Απογευματινή, 27/6/1964. Καθημερινή, 17/6/1964. Καθημερινή, 21/6/1964. Καθημερινή, 7/7/1964. Καθημερινή, 25/8/1964: «Η κυβέρνηση πιέζεται διά να αποδεχθή απαράδεκτους όρους».

αντιμετωπίζονται ως εκβιασμοί ή απόπειρες παγίδευσης της Ελλάδας⁴¹⁴, ενώ το Σχέδιο Άτσεσον απορρίπτεται ως παγίδα⁴¹⁵. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει γι' αυτό η *Καθημερινή*: «δεν υπάρχει καμμία αμφιβολία ότι έπρεπε να απορριφθή...δεν ήτο παρά μία πλήρης και καθολική προσπάθεια ικανοποίησης της Τουρκίας. Εις την Ελλάδα προσεφέρετο απλώς μία λέξις: η λέξις 'ένωσις', η οποία ήτο η ζάχαρις που προωρίζετο να μας κάμη να καταπίωμεν το δηλητηριώδες καταπότιον»⁴¹⁶.

Σε ό,τι αφορά την κυπριακή ηγεσία και την πολιτική της, ο Μακάριος είναι για την *Απογευματινή* στο απυρόβλητο και χαρακτηρίζεται ως «μάρτυς πολιτικός της Δύσεως». Όπως, μάλιστα, αναφέρεται χαρακτηριστικά οι δυτικές κυβερνήσεις «του έθεσαν το περίστροφον εις τον κρόταφον». Ο Σάββας Κωνσταντόπουλος αποκρούει τις αιτιάσεις για την προσέγγιση του Μακαρίου με τη Σοβιετική Ένωση υποστηρίζοντας ότι, παρά τις αφόρητες πιέσεις και τις συκοφαντίες από τις κυβερνήσεις της Δύσης, εκείνος αντιστάθηκε⁴¹⁷. Στο θέμα αυτό, της υπεράσπισης του Μακαρίου, ο Σ. Κωνσταντόπουλος αφιερώνει σειρά πρωτοσέλιδων άρθρων του με τίτλο *Το τρίπτυχον της Συνωμοσίας* στα οποία καταγγέλει διεθνή συνωμοσία εναντίον του αρχιεπισκόπου, επειδή είναι «ενοχλητικός» για τους Αμερικανούς⁴¹⁸. Σε αυτά, επιρρίπτει βαρύτατες ευθύνες στο ΝΑΤΟ για τους τουρκικούς αεροπορικούς βομβαρδισμούς της Κύπρου, ενώ κατηγορεί την ελληνική κυβέρνηση ότι εγκατέλειψε την Κύπρο αβοήθητη. Και καταλήγει ότι το ΝΑΤΟ και η ελληνική κυβέρνηση «ήνοιζαν εις την Ρωσίαν την θύραν της Κύπρου...». Όσον αφορά το αίτημα του Μακαρίου για βοήθεια από τη Σοβιετική Ένωση, παρά τον ακραίο αντικομμουνισμό του, δηλώνει ότι η ενέργεια αυτή ήταν φυσικό αποτέλεσμα «της ανάγκης και της

⁴¹⁴ *Απογευματινή*, 2/7/1964, σελ.8. *Απογευματινή*, 4/7/1964. *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: Το αδιανόητον «σχέδιον», 28/7/1964: «Διότι ποίας Κύπρου την ένωσιν θα επιτύχη, βάσει αυτού του σχεδίου; Μιας Κύπρου η οποία όχι μόνον θα κατέχεται από τον ΝΑΤΟ-αλλά και θα δεσμεύη εις τον αιώνα τον άπαντα την Ελλάδα, που θα έχη καταστήση υποτελή εις τον ΝΑΤΟ».

⁴¹⁵ *Απογευματινή*, 14/8/1964. Την αποδοκιμασία του προς τις δηλώσεις και τις ενέργειες του Άτσεσον προσωπικά εκφράζει ο Σ.Κωνσταντόπουλος, *Απογευματινή*, 7/9/1964. Η *Καθημερινή* κάνει λόγο για ανταλλάγματα «εντελώς απαράδεκτα» για τον ελληνισμό, *Καθημερινή*, 14/6/1964, σελ.14.

⁴¹⁶ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: Το Σχέδιο Άτσεσον, 31/7/1964.

⁴¹⁷ *Απογευματινή*, Γνώμαι: Αναντικατάστατος/Αθλιότητες, 27/7/1964.

⁴¹⁸ *Απογευματινή*, Κατά του Μακαρίου. Το τρίπτυχον της συνωμοσίας, 18/8/1964.

απελπισίας»⁴¹⁹. Το τελικό συμπέρασμα, σε αυτήν την ανάλυση, είναι ότι η Μόσχα κέρδισε μια «προπαγανδιστική» επιτυχία χάρη στις αμερικανικές ενέργειες⁴²⁰.

Η Απογευματινή αναγνωρίζει, πλέον, προκειμένου για την ελληνική εξωτερική πολιτική, ότι της «επιβάλλεται να μάχεται και εναντίον της Αμερικής διά τας εθνικάς της υποθέσεις», έστω και εντός ορίων⁴²¹. Το τελικό συμπέρασμα της *Καθημερινής* είναι ότι η Ελλάδα απομονώθηκε από τους «φυσικούς» της συμμάχους, το ΝΑΤΟ και τους Αμερικανούς, χωρίς και να αποσπάσει την σοβιετική υποστήριξη⁴²². Πλέον, ο δεξιός λόγος αναγνωρίζει ότι υπάρχουν και εθνικόφρονες Έλληνες οι οποίοι, απογοητευμένοι από τη στάση των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ στο Κυπριακό, έχουν γίνει «αφελή θύματα της κομμουνιστικής προπαγάνδας» ότι η Ελλάδα πρέπει να εγκαταλείψει το ΝΑΤΟ⁴²³.

Β. Απονομιμοποίηση της Ατλαντικής Συμμαχίας και της ηγεσίας των ΗΠΑ

Στο πλαίσιο της αντιπολιτευτικής στρατηγικής της Δεξιάς, που παίρνει τη μορφή της προσωπικής επίθεσης προς τον Γ. Παπανδρέου, η *Καθημερινή* επικρίνει την κυβέρνηση για την εμμονή της η διαχείριση του Κυπριακού να είναι στην αρμοδιότητα του ΟΗΕ, με το επιχείρημα πως σε περίπτωση αρνητικής ψήφου από τις ΗΠΑ και τους Ατλαντικούς εταίρους, που θεωρείται πολύ πιθανή, θα είναι πολύ δύσκολο για την ελληνική κυβέρνηση να παραμείνει στο ΝΑΤΟ. Η *Καθημερινή* επισείει στην κυβέρνηση Παπανδρέου, και στους Αμερικανούς, το φάσμα μιας «νέας Κούβας» στην Κύπρο λόγω της συντριπτικής διαφοράς στη στάση μεταξύ ανατολικού και δυτικού στρατοπέδου⁴²⁴. Και το ερώτημα που ακολουθεί αυτόν τον προβληματισμό είναι: «Αλλά με την Κύπρον νέαν Κούβαν, τι θα ήτο άραγε η Ελλάς;»⁴²⁵. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο Σ. Μαρκεζίνης θέτοντας προς την κυβέρνηση Παπανδρέου το ακόλουθο δίλημμα: «το θέμα δι' ημάς είναι πώς θα

⁴¹⁹ Απογευματινή, Κατά του Μακαρίου. Το τρίπτυχον της συνωμοσίας, 18/8/1964. Αντίθετα, η *Καθημερινή* ασκεί έντονη κριτική στους χειρισμούς του Μακαρίου σε ό,τι αφορά τις σχέσεις με τους Αμερικανούς και τους Σοβιετικούς, αλλά πρωτίστως στον Γ. Παπανδρέου. *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Ο κυρίως υπεύθυνος*, 17/2/1965.

⁴²⁰ Απογευματινή, Κατά του Μακαρίου. Το τρίπτυχον της συνωμοσίας, 18/8/1964. Απογευματινή, 1/9/1964. Για την προπαγανδιστική επιτυχία της ΕΣΣΔ και *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Κυβερνά η ΕΔΑ*, 11/8/1964.

⁴²¹ Απογευματινή, 23/11/1964.

⁴²² *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Πού διαφωνούμε*, 17/2/1965.

⁴²³ *Καθημερινή*, 3/7/1965.

⁴²⁴ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Οπισθοδρόμησης*, 5/7/1964.

⁴²⁵ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Να Παραιτηθώ*, 11/8/1964. Αυτή η απειλή-προειδοποίηση προς τους Αμερικανούς της προσχώρησης της Ελλάδας στη σοβιετική επιρροή έχει σα στόχο, σύμφωνα με τους αρθρογράφους, την αλλαγή της τουρκόφιλης αμερικάνικης πολιτικής, *Καθημερινή*, *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Η Μόνη Ελπίς*, 26/11/1964.

κερδίσωμεν την Κύπρον, χωρίς να χάσωμεν την Ελλάδα»⁴²⁶. Σε αυτού του είδους τη συζήτηση, για τις επιπτώσεις στο διεθνή προσανατολισμό της χώρας από την κρίση του Κυπριακού, ο Ηλίας Ηλιού απαντά αμφισβητώντας τη σημασία του ζητήματος μίας πιθανής απόσπασης από τη Δύση «εις την οποίαν ανήκει η Ελλάς. Διότι η άποψή μας είναι ότι η Ελλάς ανήκει εις την Ελλάδα»⁴²⁷.

Για μια ακόμη φορά, με αφορμή το Κυπριακό, η *Απογευματινή* διαπιστώνει ότι οι ΗΠΑ θυσιάζουν το δίκαιο χάριν της σκοπιμότητας. Υποστηρίζει ότι επιδιώκουν το κλείσιμο του Κυπριακού «έστω και αν πρόκειται να ζημιωθεί η πλευρά, που έχει το δίκαιον...Το παν είναι η λύσις. Όχι η επικράτησις της δικαιοσύνης και της λογικής»⁴²⁸. Αυτή τη φορά είναι ένα έντυπο της Δεξιάς που αναλαμβάνει να προειδοποιήσει τους Αμερικανούς για τα αντιαμερικανικά αισθήματα του ελληνικού λαού, τα οποία βρίσκονται σε αναντιστοιχία με την παθητικότητα της κυβέρνησής του. Σύμφωνα με τα δημοσιεύματα, ο ελληνικός λαός «οργίζεται, αγανακτεί και πικραίνεται» επειδή παραγνωρίζεται το «αναμφισβήτητον δίκαιόν του»⁴²⁹. Επανειλημμένα, η *Απογευματινή* τονίζει με δραματικότητα την αίσθηση της αδικίας που βιώνει η ελληνική πλευρά από τους Αμερικανούς και την απαξίωση των ιδανικών που ευαγγελίζεται η αμερικανική δημοκρατία. Το χρονογράφημά της αποτυπώνει αυτήν την οδυνηρή διαστρέβλωση των εννοιών της ελευθερίας και της δικαιοσύνης από τους Αμερικανούς: «...όταν λέμε 'ελευθερία' εννοούμε την δικιά μας ελευθερία...Για την δικιά μας ελευθερία πόλεμα όσο θέλεις. Ή μάλλον θέλεις δεν θέλεις. Μην αποπειραθής όμως να μιλήσης για τη δικιά σου ελευθερία...Όσο για τη δικαιοσύνη, σε πληροφορούμε ότι είναι μία: Αυτή που εξυπηρετεί εμάς. Δικαιοσύνη που εξυπηρετεί εσένα, δεν υπάρχει. Κι αν υπάρξει την καταργούμε εμείς»⁴³⁰. Αλλά και η Εκκλησία εκφράζει την απογοήτευσή της για τη φυσιολογία των θεσμών του μεταπολεμικού διεθνούς συστήματος⁴³¹.

⁴²⁶ Αγόρευση Σπύρου Μαρκεζίνη, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η', Σύνοδος Β', 25/11/1964.

⁴²⁷ Αγόρευση Ηλία Ηλιού, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η', Σύνοδος Β', 25/11/1964.

⁴²⁸ *Απογευματινή*, Γνώμαι: Προειδοποιήσις, 9/5/1964. Και *Καθημερινή*, *Το Δύσκολον Πάσχα*, 3/5/1964: «η σκέψις μας στρέφεται προς τους ισχυρούς της Ημέρας, οι οποίοι...ακολουθούν, αντί της πολιτικής την οποίαν τους καθορίζει η Θρησκεία των και ο Ανθρωπισμός που επικαλούνται ως αρχήν και τρόπον της ζωής των, την πολιτικήν της σκοπιμότητος και των μικροψύχων συμφερόντων των. Κάποια πικρία και δι' όλα όσα οι βάρβαροι πράττουν και δι' όλα όσα οι πολιτισμένοι παραλείπουν να πράξουν, είναι φυσικόν να ευρίσκεται σήμερον εις το βάθος της καρδιάς μας».

⁴²⁹ *Απογευματινή*, Γνώμαι: Προειδοποιήσις, 9/5/1964.

⁴³⁰ *Απογευματινή*, *Τα Κοτοπουλάκια*, 29/6/1964.

⁴³¹ *Εκκλησία*, αρ.1, 1/1/1965, σελ.4.

6.5 Η έννοια του αντιαμερικανισμού στο δημόσιο λόγο 1954-1967

Στο σημείο αυτό, επιλέξαμε να εστιάσουμε σε εκείνα τα κείμενα του εμπειρικού υλικού, που επιχειρούν να ορίσουν και να ερμηνεύσουν το φαινόμενο του αντιαμερικανισμού εν τη γενέσει του και στα πρώτα στάδια ανάπτυξής του. Το ενδιαφέρον είναι ότι πρόκειται για συγχρονικές του φαινομένου απόπειρες ανάλυσης, που αποτελούν και οι ίδιες ένα επιπλέον υλικό ανάλυσης⁴³². Παράλληλα, παραθέτουμε και εκείνες τις πράξεις, τις εκδηλώσεις και τις συμπεριφορές στις οποίες οι ίδιες οι μαρτυρίες της εποχής προσδίδουν αντιαμερικανικό χαρακτήρα και εστιάζουμε στον τρόπο αξιολόγησης τους από έντυπα διαφορετικών ιδεολογικών αποχρώσεων και το βαθμό ενσωμάτωσής τους, σύμφωνα πάντα με τις ερμηνείες των συγχρόνων τους, στην εθνική ιδεολογία.

6.5.1 Προσεγγίζοντας ένα νέο φαινόμενο:

τρόποι εκδήλωσης, φορείς, αίτια και ερμηνείες

Μετά την εμπειρία των πρώτων τριγμών στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις (1954), για τους οποίους κάναμε λόγο προηγουμένως, ο αστικός τύπος περιγράφει κάτι που θα μπορούσε να περιγραφεί ως ψυχική απόσταση μεταξύ Ελλάδας και ΗΠΑ⁴³³. Οι όροι που χρησιμοποιούνται είναι: απογοήτευση⁴³⁴, αλλά και οργή, απόγνωση⁴³⁵, πικρία⁴³⁶. Γι' αυτά τα πρώτα αντιαμερικανικά ξεσπάσματα της ελληνικής κοινής γνώμης, πληροφορίες προσφέρει και ο γαλλικός τύπος⁴³⁷.

Μετά τα πρώτα μαχητικά συλλαλητήρια για το Κυπριακό, όπου καταδικάζεται η στάση των συμμάχων, μερίδα του δεξιού τύπου επιμένει ότι ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα καλλιεργείται από τους Βρετανούς⁴³⁸. Ειδικότερα, η

⁴³² Εξάλλου, αποτελεί βασική παραδοχή ότι στις κοινωνικές επιστήμες η «γνώμη» που έχουν τα «αντικείμενα» της παρατήρησης γι' αυτό που τους συμβαίνει είναι ένα επιπλέον υλικό μελέτης. Υπό αυτήν την έννοια, τα άτομα συνδιαμορφώνουν το αντικείμενο της παρατήρησης, Γ. Κουζέλης, «Η φαντασία στην επιστήμη», στο Γ.Κουζέλης, Κ.Ψυχοπαίδης (επιμελ.) *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Νήσος, Αθήνα 1996, σελ.12.

⁴³³ *Απογευματινή*, 21/9/1955, σελ.6. *Απογευματινή*, 3/10/1955, σελ.6. *Καθημερινή*, 16/3/1956. *Καθημερινή*, 30/3/1956. *Καθημερινή*, 5/7/1956

⁴³⁴ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Το Δεύτερον Βήμα*, 17/12/1954. *Καθημερινή*, 4/10/1955. *Τα Νέα*, 25/10/1954, σελ.6. *Καθημερινή*, στήλη *Επίκαιρα: Μεταξύ μας*, 18/5/1954.

⁴³⁵ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Όχι σύγχυσις...*, 19/12/1954. *Απογευματινή*, 21/9/1955, σελ.6.

⁴³⁶ *Καθημερινή*, στήλη *Επίκαιρα: Απογοήτευσις*, 15/9/1955. Την πικρία της ελληνικής κοινής γνώμης «όλων των τάξεων» καταγράφουν και οι *New York Times* σε ανταπόκρισή τους από την Αθήνα, ενώ αναφέρεται ότι η ελληνική φιλία προς τις ΗΠΑ εμφανίζεται «αισθητώς μειωμένη». Παρατίθεται στην *Απογευματινή*, 26/10/1954, σελ.6. *Απογευματινή*, 20/9/1955, σελ.6. *Καθημερινή*, 28/9/1955.

⁴³⁷ Η «*Monde*» κάνει λόγο για θλίψη και αγανάκτηση του ελληνικού λαού, ενώ η «*France-Soir*» σχολιάζει ότι η αμερικανική στάση «συνέτριψε τας καρδίας όλων των Ελλήνων», Παρατίθεται από την *Καθημερινή*, 16/12/1954, σελ.6.

⁴³⁸ *Απογευματινή*, *Ο λίβελλος του «Βήματος»*, 21/1/1955, σελ.1,5.

Απογευματινή, θεωρεί ότι τα έντυπα του συγκροτήματος Λαμπράκη εκμεταλλεύονται τις διαδηλώσεις προκειμένου να εξυπηρετήσουν τα αγγλικά σχέδια για τη δημιουργία αντιαμερικανικού πνεύματος στην Ελλάδα⁴³⁹. Ωστόσο, αναγνωρίζει ότι στις αντιαμερικανικές αυτές εκδηλώσεις αποτυπώνεται η λαϊκή αγανάκτηση⁴⁴⁰.

Το αρνητικό κλίμα για τους Αμερικανούς, την περίοδο αυτή, συνοψίζει δημοσίευμα επαρχιακής εφημερίδας. Με σημεία αναφοράς την πορεία του Κυπριακού, τη φαλκίδευση της εθνικής ανεξαρτησίας και την αμερικανική βοήθεια, από την οποία «εβγήκαμεν ζημιωμένοι», το άρθρο περιγράφει τη δραματική υποχώρηση του φιλοαμερικανισμού: «Από καιρόν τώρα εις τους εκατό Έλληνες δεν υπήρχε ουδείς φίλος των Άγγλων, υπήρχον όμως πολλοί φίλοι των Αμερικανών. Από χθες εν τούτοις εις τους εκατό Έλληνες δεν υπάρχει βεβαίως ούτε ένας φίλος των Άγγλων, αλλά δεν υπάρχει επίσης ούτε ένας φίλος και των Αμερικανών»⁴⁴¹.

Αλλά και οι ανταποκρίσεις του ξένου τύπου αναφέρουν ότι το ρεύμα της ουδετερότητας κερδίζει συνεχώς έδαφος στην Ελλάδα και εκφράζουν αμφιβολίες αν η κυβέρνηση θα μπορέσει ν' αντισταθεί τελικά στη λαϊκή πίεση⁴⁴². Ορισμένοι ανταποκριτές διακρίνουν πίσω από το εθνικιστικό πλαίσιο, βαθύτερα αίτια για το αντιαμερικανικό ρεύμα. Ως τέτοια υποδεικνύουν καθαρά κοινωνικούς παράγοντες, δηλ. τη φτώχεια που μαστίζει τον ελληνικό πληθυσμό και την ανισότητα στη χορήγηση της αμερικάνικης βοήθειας προς την Ελλάδα και την Τουρκία σημειώνοντας: «η δυστυχία είναι πάντα κακός σύμβουλος και η ανεργία, η φτώχεια, η απειλή πληθωρισμού, οι συνθήκες της ζωής που χειροτερεύουν μέρα με την ημέρα, καταλήγουν στο να δημιουργούν μέσα στις λαϊκές μάζες συγχύσεις»⁴⁴³.

Αυτή τη διάσταση του αντιαμερικανισμού, που σχετίζεται με οικονομικά και κοινωνικά αίτια, αναδεικνύει και ο αριστερός τύπος. Αναφερθήκαμε στη διάσταση αυτή εξετάζοντας τη θεματική της ανεξαρτησίας και καταγράφοντας τον τρόπο με τον οποίο η ανάλυση της Αριστεράς αποδίδει στην αμερικάνικη πολιτική τις δυσμενείς οικονομικές συνθήκες κάτω από τις οποίες διαβιών ευρύτατα κοινωνικά

⁴³⁹ Απογευματινή, 16/12/1954. Η Απογευματινή επιτίθεται επανειλημμένα στο συγκρότημα Λαμπράκη κάνοντας λόγο για Έλληνες εργολάβους των Βρετανών, Απογευματινή, 5/1/1955, σελ.6., και για «καρκίνωμα», ενώ το κατηγορεί για «λαθρεμπόριον αριστερισμού». Απογευματινή, 17/10/1957.

⁴⁴⁰ Απογευματινή, 17/12/1954, σελ.6.

⁴⁴¹ Αυγή, 4/1/1955, αναδημοσίευση από την εφημερίδα «Νέον Βήμα» της Λάρισας.

⁴⁴² Αυγή, αναδημοσίευση ανταπόκρισης του Μαρκ Μαρσώ για τη Le Monde, 26/5/1955. Ανάλογες πληροφορίες περιλαμβάνονται και στις ανταποκρίσεις της αιγυπτιακής εφημερίδας «Ελ Αχραμ» του Καΐρου, Αυγή, 17/6/1955, αλλά και στο παρισινό «Βήμα των Εθνών», Αυγή, 13/7/1955.

⁴⁴³ Αυγή, αναδημοσίευση ανταπόκρισης του Μαρκ Μαρσώ για τη Le Monde, 26/5/1955.

στρώματα⁴⁴⁴. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα συλλαλητήρια που πραγματοποιούνται στη Θεσσαλία, τον Ιούνιο του 1955, κατά των κυβερνητικών μέτρων για το σιτάρι, υπάρχουν και αντιαμερικανικές αιχμές, καθώς τα μέτρα θεωρείται ότι ελήφθησαν μετά από αμερικανικές υποδείξεις⁴⁴⁵.

Νέες έντονες αντιαμερικανικές εκδηλώσεις, με αφορμή τα εθνικά θέματα, πυροδοτούνται από τα γεγονότα του φθινοπώρου 1955. Τα Νέα κάνουν λόγο για τον «ηθικό κλονισμό», της ελληνικής κοινής γνώμης⁴⁴⁶, εφιστούν την προσοχή στην εντεινόμενη αγανάκτηση του ελληνικού λαού⁴⁴⁷ και προειδοποιούν τους κυβερνητικούς παράγοντες να εναρμονιστούν με την ψυχολογία της κοινής γνώμης⁴⁴⁸. Παράλληλα, οι ανταποκρίσεις από την Αθήνα αναφέρουν ότι η ουδετερόφιλη τάση κερδίζει συνεχώς έδαφος και ότι το γόητρο της ΕΣΣΔ εμφανίζεται ενισχυμένο⁴⁴⁹.

Η αγανάκτηση για τις αντιδράσεις των ΗΠΑ στα Σεπτεμβριανά σε συνδυασμό με την απόρριψη της προσφυγής στον ΟΗΕ για το Κυπριακό προκαλεί, σύμφωνα με την ανάλυση του εθνικόφρονος τύπου διάδοση του αντιαμερικανισμού «μεταξύ των ευρέων λαϊκών στρωμάτων». Τα σχετικά δημοσίευματα υποστηρίζουν ότι η αγανάκτηση κατά των ΗΠΑ εκφράζεται «κατά τους πλέον διαφορετικούς τρόπους» και ότι το μέγεθός της είναι τέτοιο ώστε η κατάληξή της να θεωρείται απρόβλεπτη⁴⁵⁰. Είναι, εξάλλου, χαρακτηριστική η αναφορά της *Απογευματινής* για «επαναστατική και καθολική εξέγερσι»⁴⁵¹. Στο πλαίσιο αυτό, κλιμάκιο Αμερικανών επισκέπτεται τη Ρόδο, το φθινόπωρο του '55, για να εκτιμήσει τη μεταβολή στα αισθήματα του ελληνικού λαού όσον αφορά τους δυτικούς συμμάχους⁴⁵².

Με βάση τα παραπάνω, η *Καθημερινή* κάνει μια διαπίστωση καίριας σημασίας για την πολιτική κουλτούρα της χώρας υποστηρίζοντας ότι ο αντιαμερικανισμός τείνει να γίνει το πεδίο σύγκλισης του εθνικόφρονος Κέντρου με την κομμουνιστική Αριστερά: «ο ενωτικός κρίκος των κομμάτων της εθνικόφρονος αντιπολιτεύσεως, της

⁴⁴⁴ Ενδεικτικά *Αυγή*, 2/6/1955, σελ.2.

⁴⁴⁵ *Αυγή*, 22/6/1955. *Αυγή*, 23/6/1955: «Οι αγρόται κινητοποιούνται εναντίον των Αμερικανο-Συναγερμικών 'μέτρων'». *Αυγή*, 24/6/1955. *Αυγή*, στήλη *Η Φωνή της Αλήθειας: Αγρότες και Αμερικανοί*, 13/7/1955, σελ.5.

⁴⁴⁶ Τα Νέα, κύριο άρθρο: *Ο ηθικός κλονισμός*, 15/9/1955.

⁴⁴⁷ Τα Νέα, 21/9/1955. Τα Νέα, κύριο άρθρο: *Ωρα των ευθυνών*, 27/9/1955.

⁴⁴⁸ Τα Νέα, κύριο άρθρο: *Συντονισμός*, 23/9/1955. Τα Νέα, 21/9/1955.

⁴⁴⁹ Τα Νέα, 20/9/1955. Και Τα Νέα, κύριο άρθρο: *Συντονισμός*, 23/9/1955, σελ.6.

⁴⁵⁰ Τα Νέα, 22/9/1955, σελ.6.

⁴⁵¹ *Απογευματινή*, 30/9/1955, σελ.6.

⁴⁵² *Απογευματινή*, στήλη *Γνώμαι επί των γεγονότων: Αμερικανοί εις την Ρόδον*, 13/10/1955.

συνοδοιοπορίας και των κομμουνιστών»⁴⁵³. Αλλά και η Αριστερά αναγνωρίζει ότι ο αντιαμερικανικός λόγος αποτελεί, εκ των πραγμάτων, ένα πεδίο σύγκλισης εθνικοφρόνων και μη εθνικοφρόνων⁴⁵⁴. Δίνει, μάλιστα ιδιαίτερη έμφαση στη διαταξική διάσταση του αντιαμερικανικού ξεσπάσματος, και κυρίως στον αντιαμερικανισμό «των νοικοκυραίων», των συντηρητικών, αλλά εμπορούμενων από πατριωτισμό Ελλήνων⁴⁵⁵. Αυτή η διακομματική και διαταξική βάση του ελληνικού αντιαμερικανισμού διαπιστώνεται, με ιδιαίτερη ανησυχία, και από το δεξιό τύπο. Όπως, χαρακτηριστικά αναφέρεται, τα αντιαμερικανικά κηρύγματα: «ακούουν με συμπαθή ώτα και οι μικροαστοί και οι μεγαλοαστοί και κοντά σ' αυτούς οι αγρόται»⁴⁵⁶.

Επιπλέον, ο αριστερός τύπος επισημαίνει, στα μέσα της δεκαετίας του '50, τη νευρικότητα και την ανασφάλεια των Αμερικανών που ζουν στην Αθήνα και έρχονται αντιμέτωποι με την «παλλαϊκή εχθρότητα» των Ελλήνων, ενώ αναφέρεται στα αυξημένα μέτρα φρούρησής τους, τόσο στις διάφορες υπηρεσίες όσο και στους τόπους κατοικίας τους⁴⁵⁷. Θεωρεί επίσης ενδεικτικά των αισθημάτων της ελληνικής κοινής γνώμης απέναντι στους Αμερικανούς την ενίσχυση των μέτρων φρούρησης της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα από δυνάμεις του στρατού και της αστυνομίας⁴⁵⁸. Εξάλλου, τον Οκτώβριο του 1957, η απομάκρυνση του Αμερικανού πρεσβευτή στην Αθήνα, Άλλεν ερμηνεύεται από την Αριστερά ως ομολογία αποτυχίας της αποστολής του, που είχε συνδεθεί με τον κατευνασμό του αντιαμερικανισμού στην Ελλάδα. Ειδικότερα, η φύγη του θεωρήθηκε αποτέλεσμα μιας συνέντευξής του, η οποία προκάλεσε σάλο στην κοινή γνώμη και επικρίθηκε έντονα από τον τύπο⁴⁵⁹.

Είναι, επίσης, χαρακτηριστικό ότι μετά τις εκτελέσεις Κυπρίων αγωνιστών από τους Άγγλους (Μάιος 1956) και την αγανάκτηση της ελληνικής κοινής γνώμης και κατά των ΗΠΑ, ο βουλευτής Κ. Μητσοτάκης προειδοποιεί ότι αν ο 6^{ος} στόλος καταπλεύσει στη Σούδα υπάρχει σοβαρός κίνδυνος να λυντσαρισθούν οι Αμερικανοί ναύτες καθώς η αγανάκτηση του κρητικού λαού έχει φτάσει στο κατακόρυφο, ενώ έχουν προηγηθεί φορτισμένα δημοσιεύματα κρητικών εφημερίδων⁴⁶⁰. Τελικά, μετά

⁴⁵³ *Καθημερινή*, στήλη *Καθημερινά: Η αμερικανική στάσις*, 30/11/1955.

⁴⁵⁴ *Αυγή*, 16/9/1955. Και *Αυγή*, 21/9/1955. *Αυγή*, 28/9/1955.

⁴⁵⁵ *Αυγή*, 20/9/1955.

⁴⁵⁶ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Η Αμερική και ο κόσμος*, 2/9/1956.

⁴⁵⁷ *Αυγή*, 20/9/1955.

⁴⁵⁸ *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας: Ο κ. Άλλεν και οι 'παρεξηγήσεις'*, 9/10/1956.

⁴⁵⁹ *Αυγή*, *Η Φωνή της Αλήθειας: Ο κ. Άλλεν*, 18/10/1957.

⁴⁶⁰ *Αυγή*, 12/5/1956.

από διάβημα και της ελληνικής κυβέρνησης για το θέμα, ο 6^{ος} στόλος δεν κατέπλευσε στη Σούδα⁴⁶¹. Σχολιάζοντας αυτές τις εξελίξεις, η *Καθημερινή* προειδοποιεί ότι αν δεν μεταβληθεί η αμερικανική εξωτερική πολιτική «όχι ο 6^{ος} αμερικανικός στόλος, αλλά ούτε και οι αμερικανικοί δεν θα ευρίσκη εις την Μεσόγειον όρμος ή λιμένα διά να αγκυροβολήση»⁴⁶². Για το ίδιο θέμα, η *Αυγή* παρατηρεί ότι το αντιαμερικανικό μένος των Κρητών εκφράζει, στην παρούσα συγκυρία, την ψυχή του έθνους⁴⁶³. Αυτό το μίσος, που διακατέχει το έθνος απέναντι στους Άγγλους και τους Αμερικανούς, αναδεικνύει την ταύτιση του λαού με το έθνος: «Αυτός ο λαός είναι το έθνος. Αυτός ο λαός είναι το μέλλον της πατρίδας»⁴⁶⁴.

Στις δημοσιογραφικές αναλύσεις, η Αριστερά συνοψίζοντας τα αίτια του αντιαμερικανισμού στην Ελλάδα (Κυπριακό πρόβλημα, οικονομική καθυστέρηση, ετεροδικία, περιστολή της εθνικής ανεξαρτησίας) δίνει προτεραιότητα στην πολιτική διάσταση του φαινομένου. Στο σύστημα των εννοιών, προκρίνει την ταύτιση, σε παγκόσμιο επίπεδο, των ΗΠΑ με την έννοια της απειλής και του φόβου. Σε αυτήν την ανάλυση, συναρθρώνει τον αντιιμπεριαλισμό με τον εθνικισμό, εγκαλώντας τις ΗΠΑ ως ένοχες την καταπάτηση της ελευθερίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε κάθε σημείο του πλανήτη, αλλά και για τη μη ικανοποίηση των εθνικών πόθων στην περίπτωση του Κυπριακού. Η Αριστερά έχει διαμορφώσει, πλέον, ένα λόγο που κινείται με άνεση και στα δύο αυτά επίπεδα⁴⁶⁵.

Όσον αφορά τις επιπτώσεις του αντιαμερικανισμού επί της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, ο κεντρώος τύπος υπογραμμίζει την έντονη πίεση της κοινής γνώμης προς την ηγεσία της. Επιρρίπτει την ευθύνη για την κατάσταση που έχει δημιουργηθεί στους χειρισμούς των ΗΠΑ υποστηρίζοντας ότι οι επιλογές τους εξωθούν την Ελλάδα «εκούσαν άκουσαν» προς την ουδετεροφιλία. Σημειώνει, επίσης, ότι καμία ελληνική κυβέρνηση, όσο αμερικανόφιλη και αν είναι, δε θα μπορούσε να κάνει δεκτές τις αμερικανικές θέσεις στο Κυπριακό (έχει προηγηθεί ανακοινωθέν του Στέιτ Ντηπάρτμεντ για το Κυπριακό), καθώς «η εξέγερσις της κοινής γνώμης» είναι τέτοια ώστε να μην υπάρχουν περιθώρια υποχωρήσεων⁴⁶⁶. Από την πλευρά της, η

⁴⁶¹ *Αυγή*, 13/5/1956.

⁴⁶² *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Η Αμερική και ο κόσμος*, 2/9/1956.

⁴⁶³ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Οι Κρήτες και οι Αμερικανοί*, 17/5/1956. (έχει προηγηθεί η εκτέλεση των Καραολή και Δημητρίου). Μετά και τις νέες εκτελέσεις Κυπρίων από τους Άγγλους, κηρύσσεται απεργία στο αεροδρόμιο του ΝΑΤΟ στη Σούδα, *Αυγή*, 10/8/1956.

⁴⁶⁴ *Αυγή*, στήλη *Λόγια που καίνε: Το καζάνι που βράζει*, 23/9/1956.

⁴⁶⁵ *Αυγή*, στήλη *Λόγια που καίνε: Δεν θέλει ρώτημα*, 18/10/1957.

⁴⁶⁶ *Τα Νέα*, 18/7/1956.

Αυγή επικαλείται δημοσκοπήση που διενεργήθηκε από το «Ελληνικό ινστιτούτο σφυγμομέτρησης του κοινού» σύμφωνα με την οποία 76% των ερωτηθέντων απάντησαν ότι η Ελλάδα θα πρέπει να αποχωρήσει από το ΝΑΤΟ αν συνεχισθεί η ίδια στάση των συμμάχων στο Κυπριακό (αρνητικά απάντησε το 13%), ενώ 50% απάντησαν ότι η Ελλάδα δεν οφείλεται από την παραμονή της στο ΝΑΤΟ⁴⁶⁷.

Παράλληλα, στο δεξιό τύπο εμφανίζονται μια σειρά δημοσιευμάτων που προειδοποιούν τους Αμερικανούς ότι η κυβέρνηση Καραμανλή δε θα είναι πολύ καιρό σε θέση να συγκρατεί την Ελλάδα εντός της Ατλαντικής Συμμαχίας⁴⁶⁸. Ενδεικτική είναι και η έκθεση του Αμερικανού πρεσβευτή Άρμουρ προς την αρμόδια επιτροπή της Γερουσίας, όπου υποστηρίζεται ότι η αμερικάνικη κυβέρνηση θα πρέπει να επιδιώξει λύση του Κυπριακού που να βοηθήσει την παραμονή της κυβέρνησης Καραμανλή στην εξουσία και να αποτρέψει την «διείσδυσιν των κομμουνιστών εις την διακυβέρνησιν» της χώρας. Στο πλαίσιο αυτό, ο πρεσβευτής συνιστά και αύξηση της χορηγούμενης βοήθειας⁴⁶⁹. Αλλά και ο αμερικανικός τύπος εκφράζει έντονη ανησυχία για την επικράτηση ουδετερόφιλων τάσεων στην Ελλάδα⁴⁷⁰.

Στα μέσα του 1957, ανακοινώνεται από τις ΗΠΑ σημαντική μείωση του αριθμού των Αμερικανών στρατιωτικών που υπηρετούν στην Ελλάδα και ο δεξιός τύπος σχολιάζει θετικά την ανακοίνωση υποστηρίζοντας ότι θα συντελέσει στη βελτίωση των ελληνοαμερικανικών σχέσεων⁴⁷¹. Είχε ήδη προειδοποιήσει στην αρθρογραφία του, ασκώντας κριτική στο θεσμό της ετεροδικίας, ότι η βάνουση συμπεριφορά των εν Ελλάδι Αμερικανών μοιραία θα οδηγούσε σε φαινόμενα αυτοδικίας από πλευράς των Ελλήνων⁴⁷². Με αφορμή τα παραπάνω, η *Καθημερινή* τονίζει, για μια ακόμη φορά στους Αμερικανούς τη σημασία του ψυχολογικού παράγοντα για τις σχέσεις των δύο χωρών και ζητά να προσαρμόζουν τους χειρισμούς ώστε να μην «ερεθίζουν το αίσθημα της δημοσίας γνώμης»⁴⁷³.

⁴⁶⁷ Αυγή, στήλη Λόγια που καίνε: Η γνώμη του λαού, 5/9/1956.

⁴⁶⁸ Καθημερινή, στήλη Καθημερινά: Προειδοποιήσεις, 8/3/1956. Καθημερινή, 8/7/1956. Καθημερινή, στήλη Καθημερινά: Η θέση της Ελλάδος, 19/9/1956. Καθημερινή, κύριο άρθρο: Η Ελλάς και ο ΝΑΤΟ, 10/12/1957. Καθημερινή, Εις το μέσον του δρόμου, 5/10/1958. Καθημερινή, στήλη Καθημερινά: Αι λαϊκαί αντιδράσεις, 11/7/1958.

⁴⁶⁹ Καθημερινή, 5/3/1957.

⁴⁷⁰ Καθημερινή, Αι Αθήναι εκπέμπουν σήμα θυέλλης προς την Δύσιν. Εάν δεν ρυθμισθή το Κυπριακόν, ο κ. Καραμανλής αδυνατεί να συγκρατήσῃ το ρεύμα των ουδετεροφίλων εν Ελλάδι. Βαρυσήμαντον άρθρον του κ. Σουλτσμπέργκερ εις τους New York Times, 10/7/1958.

⁴⁷¹ Καθημερινή, στήλη Καθημερινά: Ελληνοαμερικανικά, 2/6/1957.

⁴⁷² Καθημερινή, 24/8/1956

⁴⁷³ Καθημερινή, στήλη Καθημερινά: Ελληνοαμερικανικά, 2/6/1957.

Ωστόσο, κατά καιρούς, ο δεξιός τύπος έρχεται να υπενθυμίσει ότι το κλίμα «*τυφλής εχθροπαθείας*» εναντίον των ΗΠΑ είναι επιζήμιο για τα εθνικά συμφέροντα, ενώ αντίθετα ευνοεί Άγγλους και Τούρκους, που έχουν κάθε λόγο να το υποθάλπουν⁴⁷⁴. Αναγνωρίζει όμως ότι η πικρία της ελληνικής κοινής γνώμης είναι πραγματική και ότι η κατάσταση απαιτεί λεπτούς χειρισμούς⁴⁷⁵.

Στα τέλη του 1958, η οργή κατά της στάσης των ΗΠΑ στο Κυπριακό υποχρεώνει το δεξιό τύπο να προβληματιστεί σοβαρά σχετικά με την περαιτέρω εξέλιξη του αντιαμερικανισμού στην Ελλάδα. Ενδιαφέρουσα και ιδιαίτερα αποκαλυπτική είναι η ανάλυση της *Καθημερινής* για το θέμα, που παίρνει τη μορφή συστάσεων προς Άγγλους και Αμερικανούς. Σε αυτήν, τούς υποδεικνύεται να μην αφιερώνουν τις επικοινωνιακές τους προσπάθειες στους ενήλικους Έλληνες (συγκεκριμένα τους άνω των 25), τους οποίους ουσιαστικά ταυτίζει με τον κόσμο της εθνοφοροσύνης και θεωρεί ότι ο φιλοατλαντικός τους προσανατολισμός θα διατηρηθεί παρά τους κλυδωνισμούς: «*είμαστε οι περισσότεροι αθεράπευτα δεξιοί, εθνόφρονες και φιλοδυτικοί...πάντα και θλίψις και απογοήτευσις μένει στα περιθώρια της συγγενικής πικρίας...Τους ξέρομε, τους μάθαμε, τους βλέπομε, τους σιχαινόμαστε, αλλά σε στιγμή μικρής ή μεγάλης κρίσεως αν έπρεπε να διαλέξωμε στρατόπεδο, πάλι μαζί τους θα πηγαίναμε...*». Το άρθρο τονίζει ότι όλες οι επικοινωνιακές προσπάθειες, όπως το πρόγραμμα της «*Φωνής της Αμερικής*», διάφορα ινστιτούτα και τα προγράμματα διαλέξεών τους, εβδομάδες πνευματικών ανταλλαγών και εορταστικές εκδηλώσεις κλπ., όλα είναι «*άχρηστα*» σε ό,τι αφορά την παραπάνω ηλικιακή ομάδα: «*Ούτε μαθαίνομε τίποτα ούτε πιστεύομε ούτε ξεγελιόμαστε. Τα κακά τα βλέπομε και τα καλά τα θυμούμαστε*».

Η συμβουλή του άρθρου προς τους Άγγλους, και κυρίως τους Αμερικανούς, είναι ότι η δράση των προπαγανδιστικών τους μηχανισμών πρέπει να επικεντρωθεί στη νέα γενιά. Και αναλαμβάνει να περιγράψει με γλαφυρότητα το κλίμα μέσα στο οποίο θα ωριμάσει αυτή η νέα γενιά, το οποίο συνοψίζεται στη λέξη «*αηδία*»: «*Παρακολουθούνε με πολύ μεγαλύτερο φανατισμό από τους κουρασμένους μεγάλους τον αγώνα της Κύπρου...έχουν μάθει απ' έξω τις λέξεις βασανιστής, εκτελεστής και τις συνδυάζουν με ό,τι το αγγλοσαξωνικό. Όλη η μικρή γενεά σιχαίνεται και κοροϊδεύει τους Άικ και τους Τσώρτσιλ, τους Φόστερ και τους Φόντ...τους μπερδεύει, τους συγχέει σαν μέλη της ίδιας βάρβαρης φιλοτουρκικής ομάδος που μισεί συγχρόνως την Ελλάδα*

⁴⁷⁴ *Απογευματινή*, 24/7/1956, σελ.6

⁴⁷⁵ *Καθημερινή*, 25/9/1957.

και την ιδέα της ελευθερίας. Και μαυρίζουν οι ψυχές τους και μεγαλώνουν με συντροφιά το μίσος...Όταν τους έχουν αφήσει να πιστεύουν ότι η Δύσις είναι μόνο προδοσία, βαρβαρότης, γκαγκστερισμός, συμφέρον, ψέμα...». Αυτή η αποτύπωση του ιδεολογικού και ψυχολογικού υπόβαθρου του αντιαμερικανισμού ολοκληρώνεται με τη δυσοίωνη, για τη δεξιά, πρόβλεψη: «Τα ποσοστά των εκλογών του 1970 τώρα ετοιμάζονται»⁴⁷⁶.

Την υποτίμηση του ψυχολογικού παράγοντα από την αμερικανική διπλωματία επισημαίνει και ο κεντρώος τύπος και μάλιστα σε ό,τι αφορά τις «μικρές» αφορμές που διαταράσσουν τις σχέσεις δύο λαών, όπως η ετεροδικία ή τα κρούσματα βίας με δράστες Αμερικανούς. Η ανάλυση υποστηρίζει ότι αυτού του είδους οι «ασήμαντες αφορμές» έχουν στην πραγματικότητα βαρύνουσα σημασία, καθώς ενεργοποιούν και φέρνουν στην επιφάνεια όλα τα απωθημένα αρνητικά, συναισθήματα με δυνάμει εκρηκτικές συνέπειες⁴⁷⁷. Ακόμα και στο θέμα της αμερικάνικης βοήθειας, το άρθρο επισημαίνει την παραγνώριση του ψυχολογικού παράγοντα στον τρόπο χορήγησής της από τους Αμερικανούς και στη μετατροπή της σε παράγοντα αντιαμερικανισμού: «Υπάρχει βοήθεια που κάποτε ταπεινώνει, που γίνεται στηθάγχη για ένα έθνος...»⁴⁷⁸. Τα Νέα, μάλιστα, δημοσιεύουν έρευνα σε συνέχειες για την εμφάνιση του αντιαμερικανισμού στις συμμαχικές των ΗΠΑ χώρες οφειλόμενη σε αυτήν ακριβώς την παραγνώριση του ψυχολογικού παράγοντα και τους χονδροειδείς, όπως χαρακτηρίζονται, χειρισμούς της αμερικάνικης διπλωματίας⁴⁷⁹.

Κατά τη νέα όξυνση του Κυπριακού ζητήματος, το 1964, στο πλαίσιο και της αντιπολιτευτικής τακτικής προς την κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου, είναι ο δεξιός τύπος που αποδίδει ιδιαίτερη έμφαση στην ένταση των αντιαμερικανικών αισθημάτων της κοινής γνώμης. Η *Απογευματινή* υποστηρίζει ότι η παθητικότητα της κυβέρνησης έναντι των Αμερικανών είναι παραπλανητική και δεν αντανakλά τις διαθέσεις της ελληνικής κοινής γνώμης, ενώ χαρακτηρίζει τον αντιαμερικανισμό ως μία «κοχλάζουσαν πραγματικότητα»⁴⁸⁰. Ο κυβερνητικός τύπος, από την πλευρά του,

⁴⁷⁶ *Καθημερινή*, Στήλη *Επίκαιρα*: Κίνδυνος, 7/12/1958.

⁴⁷⁷ *Τα Νέα*, *Επίκαιρα* θέματα: Ασήμαντες αφορμές, 7/6/1957.

⁴⁷⁸ *Τα Νέα*, *Επίκαιρα* θέματα: Ασήμαντες αφορμές, 7/6/1957.

⁴⁷⁹ *Τα Νέα*, 30/9/1957. Ιδιαίτερα προβάλλεται δημοσίευμα της γαλλικής εφημερίδας «Κομπά» σύμφωνα με την οποία «Ακόμα και στη Γερμανία του Αντενάουερ εμφανίζεται στους τοίχους ολοένα συχνότερα η επιγραφή: 'Να φύγουν οι Αμερικανοί'!». Τα σχόλια αυτά διατυπώνονται με αφορμή τις εντυπώσεις από την ατυχή συνέντευξη Άλλεν.

⁴⁸⁰ *Απογευματινή*, *Γνώμαι*: Προειδοποιήσεις, 9/5/1964. Για την «γενική αγανάκτηση» του ελληνικού λαού λόγω της αμερικανικής πολιτικής στο Κυπριακό κάνει λόγο και η *Καθημερινή*, στήλη *Καθημερινά*: Η αμερικανική πολιτική, 13/9/1964.

κατακεραυνώνει την αμερικάνικη πολιτική έναντι της Ελλάδας και της Κύπρου και διαπιστώνει την όξυνση του αντιαμερικανισμού, τον οποίο εμφανίζει ως φυσικό και δικαιολογημένο αποτέλεσμα της αμερικάνικης πολιτικής⁴⁸¹.

Ωστόσο, η *Καθημερινή* περιγράφοντας το κλίμα στα συλλαλητήρια για την Κύπρο που διοργανώνονται στην Αθήνα, αλλά και στην κοινή γνώμη, εκφράζει την ανησυχία της για το αντισυμμαχικό και φιλοσοβιετικό ρεύμα. Αποδίδει αυτό το κλίμα στις μεθοδεύσεις της ΕΔΑ και στην ανοχή ή την ενθάρρυνση της ΕΚ, και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Αριστερά εκμεταλλευόμενη την εξέλιξη του Κυπριακού, και τα αντιαμερικανικά και αντινατοϊκά αισθήματα της κοινής γνώμης, έχει κατορθώσει να αποκτήσει ιδεολογική και πολιτική ηγεμονία. Ειδικότερα, σύμφωνα με την *Καθημερινή*, τα αντινατοϊκά και φιλοσοβιετικά συνθήματα έχουν απήχηση «καθ' όλην την Ελλάδα» και από τελούν το μέσο με το οποίο «η ΕΔΑ, κατά την στιγμήν αυτήν, κυβερνά την Ελλάδα. Η ΕΔΑ και όχι ο κ. Γ. Παπανδρέου...»⁴⁸². Πάντως, και η *Καθημερινή* αναγνωρίζει ότι ο αντιαμερικανισμός δεν αποτελεί πια ταμπού για την εθνικοφροσύνη, καθώς υπάρχει και μια μερίδα εθνικοφρόνων, οι οποίοι λόγω της απογόητευσής τους από την αμερικανική στάση στο Κυπριακό «έχουν γίνει αφελή θύματα της κομμουνιστικής προπαγάνδας», σύμφωνα με την οποία η Ελλάδα πρέπει να αποχωρήσει από το ΝΑΤΟ⁴⁸³. Ανάλογη ανησυχία εκφράζεται και για την όξυνση του αντινατοϊκού πνεύματος στην Κύπρο⁴⁸⁴. Οι ανταποκρίσεις αναφέρουν ότι τα αντιδυτικά αισθήματα διογκώνονται μέρα με την ημέρα αγγίζοντας τα όρια του μίσους, ενώ το «φιλορωσικόν πνεύμα» βρίσκει απήχηση ακόμη και μεταξύ των αντικομμουνιστών. Η εφημερίδα αναγνωρίζει, πάντως ότι η αιτία αυτού του κλίματος είναι η πολιτική Άγγλων και Αμερικανών στο Κυπριακό⁴⁸⁵.

Από την πλευρά τους, οι Αμερικανοί αξιωματούχοι επέρριπταν ευθύνες στην κυβέρνηση Παπανδρέου για τη μη αναχαίτιση του αντιαμερικανικού ρεύματος. Για το θέμα αυτό, ο Αμερικανός πρεσβευτής Λαμπούιζ προέβη σε διάβημα προς τον υπουργό Εξωτερικών, ενώ σε συνάντησή του με τον Γ.Παπανδρέου εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του για τις αντιαμερικανικές διαδηλώσεις⁴⁸⁶. Παράλληλα, σε έκθεση της αμερικανικής πρεσβείας εκφράζεται ανησυχία για τις αλλαγές στην πολιτική

⁴⁸¹ *Τα Νέα*, Εύθυμα και Σοβαρά: Άγρυπνο πνεύμα, 14/8/1964.

⁴⁸² *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Κυβερνά η ΕΔΑ*, 11/8/1964. Και *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: «Εξω από τον ΝΑΤΟ!»*, 19/8/1964.

⁴⁸³ *Καθημερινή*, 3/7/1965.

⁴⁸⁴ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Τα πνεύματα εν Κύπρω*, 13/8/1964.

⁴⁸⁵ *Καθημερινή*, 18/8/1964.

⁴⁸⁶ Αλ.Παπαχελάς, ό. π., σελ.112-113.

κουλτούρα της χώρας και την ενίσχυση της Αριστεράς. Αποδίδεται, επίσης, ιδιαίτερη έμφαση στη μείωση της απήχησης των συνθημάτων περί κομμουνιστικής απειλής, σε αντίθεση προς την ενίσχυση των αντιαμερικανικών συνθημάτων⁴⁸⁷.

Έντονη συζήτηση για το ρεύμα του αντιαμερικανισμού στην ελληνική και κυπριακή κοινή γνώμη προκάλεσε η υπόθεση της παραίτησης του Α.Παπανδρέου, που τροφοδότησε σενάρια για αμερικανική ανάμιξη. Ακολούθησε η πρόσκλησή του από το Μακάριο να επισκεφθεί την Κύπρο⁴⁸⁸. Στη Λευκωσία, οργανώνεται επίσημη υποδοχή με έντονο αντινατοϊκό και αντιαμερικανικό χαρακτήρα⁴⁸⁹. Όπως, χαρακτηριστικά, αναφέρεται από το δεξιό τύπο, ο Α.Παπανδρέου προσκλήθηκε από το Μακάριο ως «ο ήρωας της 'αντι-Νατικής' εκστρατείας»⁴⁹⁰. Για το θέμα αυτό η *Καθημερινή* επέκρινε τόσο το Μακάριο όσο και τον Γ. Παπανδρέου. Η κατηγορία που απηύθυνε στην ελληνική κυβέρνηση είναι ότι έχει περιπέσει σε επικίνδυνες ακροβασίες στην εξωτερική πολιτική, καθώς έγινε «συνένοχος της αντι-Νατικής εκστρατείας» στην Κύπρο και συμμετέχει, μέσω του Α.Παπανδρέου στα αντιδυτικά συνθήματα⁴⁹¹. Εξάλλου, η εφημερίδα καταγράφει την έντονη διαμαρτυρία του Αμερικανού πρεσβευτή Λαμπουϊς για την καλλιέργεια αντιδυτικού και αντιαμερικανικού κλίματος, με την ανοχή της ελληνικής κυβέρνησης και επίκεντρο τον Α.Παπανδρέου⁴⁹².

Το επόμενο διάστημα, ο δεξιός τύπος εξακολουθεί να προειδοποιεί την κυβέρνηση για την ψυχολογική μετατόπιση της ελληνικής κοινής γνώμης σε ό,τι αφορά την αφοσίωση στην Ατλαντική Συμμαχία, επιρρίπτοντάς της ευθύνες για τη μεταστροφή αυτή⁴⁹³. Ειδικότερα, υποστηρίζει ότι η ελληνική κυβέρνηση βρίσκεται

⁴⁸⁷ Αλ. Παπαχελάς, ό. π., σελ.139. Πρόκειται για έκθεση της αμερικανικής πρεσβείας με τίτλο «Η νέα ατμόσφαιρα»: «Οι λόγοι και οι δηλώσεις των πολιτικών στις επαρχίες της Βόρειας Ελλάδας, με τους οποίους επιτίθεντο στους Βούλγαρους, τους Σλάβους και την κομμουνιστική απειλή γενικότερα, ήταν πολύ δημοφιλείς κατά την περίοδο των κυβερνήσεων Καραμανλή, τώρα όμως δεν ακούγονται πλέον, οι δηλώσεις αυτές αντικαθίστανται τώρα από επιθέσεις εναντίον των ΗΠΑ ή της Μ.Βρετανίας για την (υποτιθέμενη) φιλοτουρκική πολιτική τους στο Κυπριακό», ό. π., σελ.140.

⁴⁸⁸ *Καθημερινή*, 19/11/1964.

⁴⁸⁹ *Καθημερινή*, 20/11/1964. *Καθημερινή*, 21/11/1964.

⁴⁹⁰ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: *Λίαν Επικίνδυνα*, 22/11/1964.

⁴⁹¹ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: *Λίαν Επικίνδυνα*, 22/11/1964. Τα ειρωνικά σχόλια για τον Α.Παπανδρέου αφορούν στο δεξιό τύπο. Ενδεικτικά: «ο εξ' Αμερικής φίλος της ΕΔΑ» και «πρώην Έλληνα και πρώην Αμερικανός». *Καθημερινή*, 22/11/1964.

⁴⁹² *Καθημερινή*, 22/11/1964.

⁴⁹³ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Τακτική και Στρατηγική*, 29/11/1964. *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Η Μεγάλη Ευθύνη*, 17/1/1965. *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Το τέλος του τυχοδιωκτισμού*, 23/1/1965, όπου ο Γ.Παπανδρέου και ο Μακάριος κατηγορούνται ότι διευκόλυναν την κομμουνιστική προπαγάνδα και συνέβαλαν στην ενίσχυση της επιρροής της ΕΔΑ και του ΑΚΕΛ αντίστοιχα. *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Τρομακτικά Ερωτήματα*, 24/1/1965. *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά*: *Ο κυρίως υπεύθυνος*, 17/2/1965.

σε αδιέξοδο, καθώς σε ό,τι αφορά το εξωτερικό ακολουθεί φιλοδυτικό προσανατολισμό, ενώ σε ό,τι αφορά το εσωτερικό, υιοθετεί φιλοσοβιετική στάση. Έτσι, βοηθά ενεργά την κομμουνιστική προπαγάνδα να διαχέει το «αντισυμμαχικόν δηλητήριο» στην ψυχή του ελληνικού λαού, που, όπως αναγνωρίζει η *Καθημερινή*, είναι ευάλωτη λόγω των σφαλμάτων των Δυτικών στο χειρισμό του Κυπριακού⁴⁹⁴.

Στο πλαίσιο αυτό, το Φεβρουάριο του 1965 κατατίθεται στην επιτροπή εξωτερικών υποθέσεων της Αμερικάνικης Βουλής έκθεση με αντίκειμενο τις επιπτώσεις της κυπριακής κρίσης στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις και τη δέσμευση της Ελλάδας έναντι του ΝΑΤΟ. Στην έκθεση διαπιστώνεται ότι η κρίση έβλαψε σε επικίνδυνο βαθμό τις σχέσεις Ελλάδας-ΗΠΑ. Αναφέρεται επίσης ότι έντονη είναι, πλέον, η δράση των κομμουνιστών, οι οποίοι πρωτοστάτησαν σε σειρά διαδηλώσεων κατά της αμερικανικής πρεσβείας⁴⁹⁵.

Παράλληλα, *Τα Νέα* δημοσιεύουν έρευνα σε συνέχειες με θέμα την καταρράκωση του αμερικανικού γοήτρου διεθνώς. Η παγκόσμια κοινή γνώμη εμφανίζεται απογοητευμένη γιατί, όπως αναφέρεται, οι ΗΠΑ υποστήριξαν διεφθαρμένα δικτατορικά καθεστώτα σε πολλά σημεία του πλανήτη και ήταν πάντα αντίπαλος των «προοδευτικών δυνάμεων», ενώ με τη «μονόπλευρη αδιάλλακτη» εξωτερική τους πολιτική δημιούργησαν επικίνδυνη ένταση στις διεθνείς σχέσεις σε σημεία όπως το Βερολίνο, η Κύπρος, το Κογκό, το Νότιο Βιετνάμ. Σε αυτήν την ανάλυση, είναι πλέον εμφανής η εμπέδωση μιας συστημικής προσέγγισης που προϋποθέτει τη σύνδεση ανάμεσα σε αυτό που κάνει η Αμερική και σε αυτό που είναι η Αμερική. Έτσι, η αντιδραστική και επιθετική δράση των ΗΠΑ στον κόσμο ανάγεται στις εσωτερικές αδυναμίες της αμερικανικής δημοκρατίας, με την ενίσχυση της άκρας δεξιάς, την ένταση του φυλετικού προβλήματος και την αύξηση της εγκληματικότητας, που έγιναν έκδηλες μετά τη δολοφονία Κέννεντυ⁴⁹⁶. Κατά καιρούς, ανάλογες απόψεις για την εγκατάλειψη από τις ΗΠΑ του ιδανικού της φιλελεύθερης δημοκρατίας στη διεθνή τους πρακτική, αν και σε ηπιότερους τόνους εκφράζει και ο δεξιός τύπος: «*Η διαφόρησε διά τους λαούς και προσπαθούσε να διατηρήσει εις την ζωήν απομονωμένας κυβερνήσεις και ετοιμόρροπα καθεστώτα... Η Μόσχα θα κερδίσει ακόμη πολλά μέχρις ότου ο λαός των Ηνωμένων Πολιτειών*

⁴⁹⁴ *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Η Μεγάλη Ευθύνη*, 17/1/1965.

⁴⁹⁵ *Καθημερινή*, 3/3/1965.

⁴⁹⁶ *Τα Νέα*, 5/10/1964, σελ.4.

επαναφέρει την πολιτική των ηγετών του εις τας γνησίας δημοκρατικές αμερικανικές παραδόσεις»⁴⁹⁷.

Όπως επισημάναμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, η προεδρία Κέννεντυ λειτουργεί ως σύμβολο της ελπίδας για μια «άλλη» Αμερική⁴⁹⁸. Υποστηρίζεται, λοιπόν, ότι αν ο αντιαμερικανισμός έχει φθάσει πλέον (1965) στο αποκορύφωμά του είναι αποτέλεσμα ακριβώς της απώλειας του Κέννεντυ και του «εκτραχηλισμού» της αμερικανικής διπλωματίας. Απόδειξη αυτού του εκτραχηλισμού θεωρείται ο πόλεμος του Βιετνάμ και η διεθνής απομόνωση της Αμερικής στον πόλεμο αυτό⁴⁹⁹. Απόρροια του μειωμένου διεθνούς κύρους των ΗΠΑ είναι το ακόλουθο ρητορικό ερώτημα που θέτουν *Τα Νέα*: «Ποιος πολιτικός ή στρατιωτικός ηγέτης, σε οποιαδήποτε χώρα του κόσμου, μπορεί να μιλήσει απροκάλυπτα υπέρ των Ηνωμένων Πολιτειών και της πολιτικής των, δίχως να διακινδυνεύσει να παρεξηγηθεί και να θεωρηθεί ύποπτος ή εξαγορασμένος;...»⁵⁰⁰.

Νέα ένταση αποκτά ο αντιαμερικανισμός και οι εκφράσεις του, όπως παρατηρήσαμε και προηγουμένως, με την εκδήλωση της κρίσης των Ιουλιανών. Πλάι στα εθνικά αιτήματα, που για τη μη ικανοποίησή τους ενοχοποιούνται οι ΗΠΑ, προβάλλουν με ένταση και τα αιτήματα για εκδημοκρατισμό και εκσυγχρονισμό, που και σε αυτά, στη συνείδησή της κοινής γνώμης, ορθώνονται εμπόδιο οι Αμερικανοί. Αυτή η πεποίθηση εκφράζεται από τον τύπο της Αριστεράς και του Κέντρου, που οι κυκλοφορίες τους σημειώνουν ιδιαίτερη άνοδο και αποκτούν δημοψηφισματικό χαρακτήρα. Η Αθήνα συγκλονίζεται από μαζικές και μαχητικές διαδηλώσεις⁵⁰¹. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η *Αυγή*: «Οι δρόμοι ξαναγίνονται χώροι, όπου δεν κυκλοφορούν πια μονάχα πλήθη άχρωμα, αδιάφορα, γίνονται χώροι, όπου κυκλοφορούν ιδέες, τόποι όπου κλείνονται τα ραντεβού της Δημοκρατίας, τα

⁴⁹⁷ Απογευματινή, *Η νέα επιτυχία*, 15/7/1958.

⁴⁹⁸ «Ούτε οι Αμερικανοί, ούτε οι Άγγλοι, ούτε οι Ευρωπαίοι, η διεθνής κοινή γνώμη θα τον ξεχάσουν ποτέ...».

⁴⁹⁹ *Τα Νέα*,...*Αν εξούσε ο Κέννεντυ...*, (σε συν.), 17/5/1965, σελ.3. Το Βιετνάμ θεωρείται σημείο καμπής στην εκδήλωση του αντιαμερικανισμού σε παγκόσμια κλίμακα. Το γεγονός αυτό καταγράφεται στη βιβλιογραφία Α. Rubinstein, D. Smith, «Anti-Americanism: Anatomy of a phenomenon», ό. π., σελ. 14, αλλά και στην αρθρογραφία του ελληνικού τύπου, *Τα Νέα*, *Γιατί καταφέρεται τώρα όλος ο κόσμος εναντίον των Ηνωμένων Πολιτειών*, 1/6/1965, σελ.3. *Τα Νέα*, 16/10/1965, σελ.8. *Τα Νέα*, 21/10/1965. *Τα Νέα*, 11/11/1965, σελ.8. *Τα Νέα*, 12/11/1965. *Τα Νέα*, 29/11/1965, σελ.12. *Τα Νέα*, 23/12/1965, σελ.3. Για το ίδιο και *Αυγή*, 7/8/1964, *Αυγή*, 11/6/1965, σελ.6, *Αυγή*, 27/6/1965, σελ.9.

⁵⁰⁰ *Τα Νέα*, *Οι Αμερικανοί διερωτώνται γιατί καταφέρεται τώρα όλος ο κόσμος εναντίον των Ηνωμένων Πολιτειών...*, 31/5/1965, σελ.3.

⁵⁰¹ Ενδεικτικά *Αυγή*, 16/7/1965. *Αυγή*, 18/7/1965. *Αυγή*, 20/7/1965. Οι Βερναρδάκης-Μαυρής αναφέρουν την πραγματοποίηση 400 συγκεντρώσεων σε ανοιχτό χώρο το διάστημα Ιουλίου-Αυγούστου 1965, Χρ. Βερναρδάκης, Γ. Μαυρής, ό. π., σελ.160.

απροσμάχητα»⁵⁰². Η Αριστερά συνδέει, μάλιστα, την ελληνική εμπειρία της πολιτικής κρίσης του 1965 με τη διεθνή πρακτική των ΗΠΑ και τη συνακόλουθη όξυνση του αντιαμερικανισμού σε διεθνές επίπεδο, με αιχμή το αίτημα της εθνικής ανεξαρτησίας⁵⁰³. Παράλληλα, ο ελληνικός τύπος καταγράφει τις διάφορες εκδηλώσεις του αντιαμερικανισμού ανά την υφήλιο, δίνοντας έμφαση στη Λατινική Αμερική⁵⁰⁴, τη Μέση Ανατολή⁵⁰⁵ και την Ασία⁵⁰⁶, αλλά και τις διεθνείς αντιδράσεις στον πόλεμο του Βιετνάμ⁵⁰⁷.

6.5.2. Ο αντιαμερικανισμός ως πράξη

Η μελέτη της ειδησεογραφίας της περιόδου μάς αποκαλύπτει μια επιπλέον διάσταση στο φαινόμενο του αντιαμερικανισμού, μια πρακτική θα λέγαμε διάσταση, έστω κι αν αυτού του είδους οι διακρίσεις είναι αναγκαστικά σχηματικές. Πρόκειται, δηλαδή, για τις διαδηλώσεις, επιθέσεις σε κτίρια, αναγραφή συνθημάτων κλπ στα οποίες προσδόθηκε αντιαμερικανικός χαρακτήρας. Πρέπει εδώ να παρατηρήσουμε ότι ένα μεγάλο μέρος αυτών των ενεργειών δεν προσχεδιάστηκαν ως αντιαμερικανικές, αλλά απέκτησαν αυτό το χαρακτήρα κατά την επιτέλεσή τους, και συχνά, μάλιστα, παρά τις επιθυμίες των εμπνευστών τους. Επίσης, πολλές από τις εκδηλώσεις αυτές δεν είναι μονοσήμαντες, αλλά περιέχουν περισσότερα του ενός νοήματα. Για παράδειγμα, μια διαδήλωση μπορεί να είναι αντικυβερνητική ή να στρέφεται επισήμως κατά των Άγγλων ή των Τούρκων, αλλά οι συμμετέχοντες σε αυτήν να της προσέδωσαν και αντιαμερικανικό περιεχόμενο ή αντίστροφα μία αντιαμερικανική διαδήλωση να εκφράζει στην ουσία κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά αιτήματα στο πλαίσιο της μετεμφυλιακής δημόσιας σφαίρας. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι οι περισσότερες από αυτές τις εκδηλώσεις εγγράφονται στο πλαίσιο

⁵⁰² *Αυγή*, 25/7/1965, σελ.4.

⁵⁰³ *Αυγή*, 8/8/1965, σελ.3. *Αυγή*, στήλη *Το ημερολόγιο ενός απλού ανθρώπου: Γκο Χόουμ!*, 17/7/1965, σελ.2.

⁵⁰⁴ *Καθημερινή*, στήλη *Καθημερινά: Η Αμερική και ο κόσμος*, 15/5/1958 (για την αποτυχημένη επικοινωνιακά περιοδεία του τότε αντιπροέδρου στη Λατινική Αμερική. Για το ίδιο και *Τα Νέα*, 23/5/1958, σελ.1, σελ.6. *Καθημερινή*, 22/5/1958. για άλλο θέμα, *Καθημερινή*, 28/9/1958, σελ.3. *Τα Νέα*, 29/10/1955: «Βιαιότατο αντιαμερικανικό ρεύμα εκδηλώνεται εις τα μικρά κράτη του Δυτικού Ημισφαιρίου...Φαίνεται ότι η αντιπάθεια κατά των Ηνωμένων Πολιτειών, η οποία παρατηρείται σε όλα σχεδόν τα κράτη της κεντρικής και νοτίου Αμερικής δεν μπορεί να καταπολεμηθεί. Είναι σαν το συμπιεζόμενο νερό που βρίσκει πάντοτε τον τρόπο να ανοίγει ένα ρήγμα στα κυκλικά του φράγματα και να ξεχύνεται ορμητικό και ελεύθερο...», *Αυγή*, 21/9/1958, σελ.5. *Τα Νέα*, 17/11/1965, σελ.12. *Τα Νέα*, 20/11/1965, σελ.5, *Αυγή*, 18/11/1965. *Τα Νέα*, 14/4/1964, σελ.3.

⁵⁰⁵ *Τα Νέα*, 12/9/1957: «Αντιαμερικανικός και αντιεβραϊκός άνεμος εις όλην την Μ.Ανατολήν...». *Τα Νέα*, 16/9/1957, όπου επικρίνεται η αμερικανική διπλωματία συνολικά.

⁵⁰⁶ *Αυγή*, 29/5/1957. *Τα Νέα*, 17/12/1965, σελ.3.

⁵⁰⁷ *Τα Νέα*, 19/2/1965, σελ.3.

μιας αυταρχικής και ανελευθέρης δημόσιας σφαίρας, με όλες τις συνέπειες που αυτό συνεπάγεται για την τελική μορφή που προσέλαβαν.

Η απόρριψη της πρώτης προσφυγής για το Κυπριακό προκαλεί το Δεκέμβριο του 1954 μεγάλα και μαχητικά συλλαλητήρια της φοιτητικής νεολαίας στην Αθήνα. Ο δεξιός τύπος αντιλαμβάνεται αυτές τις κινητοποιήσεις ως πατριωτικές εκδηλώσεις και αναγνωρίζει τον αντιαμερικανικό τους προσανατολισμό διαπιστώνοντας ότι ο αντιαμερικανισμός υπερτερούσε των αντιβρετανικών αισθημάτων. Τονίζει, μάλιστα, ότι κατά τη διάρκειά τους ακούστηκαν για πρώτη αντιαμερικανικά συνθήματα σε διαδηλώσεις, τα οποία ανταποκρίνονταν στο γενικό αίσθημα⁵⁰⁸. Κατά τη διάρκεια αυτών των συλλαλητηρίων, οι φοιτητές αξίωσαν να υποσταλούν οι αγγλικές και αμερικανικές σημαίες, ενώ λιθοβόλησαν το κτίριο του Μετοχικού Ταμείου Στρατού, όπου στεγάζονταν διάφορες υπηρεσίες της Αμερικάνικης Αποστολής⁵⁰⁹. Η *Καθημερινή* φαίνεται να δικαιολογεί, ως ένα βαθμό, τις παραπάνω ενέργειες υποστηρίζοντας: «ο φοιτητικός κόσμος ηρμήνευσε με την αναπόφευκτον διά την στιγμήν ζοηρότητα την πικρίαν και αγανάκτησιν που αισθάνεται το Έθνος δι' όσα τερατώδη συμβαίνουν εις βάρος των δικαίων του»⁵¹⁰. Οι δημοσιογραφικές πληροφορίες της εποχής αναφέρουν ότι η Ουάσιγκτων μετέφερε στην ελληνική πλευρά την έντονη ανησυχία της για τις φοιτητικές αντιαμερικανικές εκδηλώσεις⁵¹¹.

Ο αριστερός τύπος, από την πλευρά του, περιγράφει τις διαδηλώσεις αυτές σαν ξέσπασμα της αγανάκτησης που διακατέχει το Έθνος έναντι των Ατλαντικών του συμμάχων «που αποδείχθηκαν εχθροί». Καταγράφει, μεταξύ άλλων, στα συνθήματα της διαδήλωσης «Την Κύπρο θέλουμε, και όχι δολλάρια», «Έξω από την Ελλάδα (για τους Αμερικανούς)», «Εχθροί μας όσοι δεν θέλουν την Ένωσιν». Στα πλακάτ των διαδηλωτών αναγράφονται: «Η Στάσις της Αμερικής στίγμα κατά της ελευθερίας», «Κάτω οι δουλέμποροι», «Να μας λείπουν οι φιλίες με βδελυρούς σωματεμπόρους των

⁵⁰⁸ Τα συνθήματα που κυριάρχησαν (γραμμένα στα αγγλικά) ήταν «Αίσχος στην Αμερική», «Δεν μας συγκινούν τα δολλάρια, όταν αγωνιζόμεθα δι' ανώτερα ιδανικά» και «Αμερικάνοι, ο φίλος ο πραγματικός εις τας δυσκολίας φαίνεται». *Καθημερινή*, 15/12/1954.

⁵⁰⁹ *Καθημερινή*, 15/12/1954. Και *Τα Νέα*, 17/12/1954. Σύμφωνα με την εφημερίδα, η κυβέρνηση, που είχε απαγορεύσει τα συλλαλητήρια, εξέφρασε τη λύπη της στον Αμερικανό πρεσβευτή.

⁵¹⁰ *Καθημερινή*, στήλη *Καθημερινά: Η διαδήλωση*, 15/12/1954.

⁵¹¹ *Τα Νέα*, 16/12/1954, σελ.6. Την έντονη εντύπωση που προκάλεσαν αυτές οι πρώτες αντιαμερικανικές εκδηλώσεις στους Αμερικανούς καταγράφει και η ανταπόκριση της *Απογευματινής* από τη Νέα Υόρκη, στην οποία γίνεται λόγος για κορύφωση της λαϊκής αγανάκτησης, *Απογευματινή*, 17/12/1954, σελ.6.

λαών»⁵¹². Επιπλέον, αναφέρει ότι στην πλατεία της Κατερίνης πάνω από 3000 μαθητές έκαψαν τη φωτογραφία του Αϊζενχάουερ ψάλλοντας τον Εθνικό ύμνο⁵¹³.

Παράλληλα, στα συλλαλητήρια που διοργανώθηκαν στη Θεσ/νίκη τις ίδιες μέρες, οι διαδηλωτές λιθοβόλησαν τα προξενεία της Αγγλίας, των ΗΠΑ και της Τουρκίας, επιτέθηκαν κατά του Βρετανικού Ινστιτούτου και της Αμερικανικής Υπηρεσίας Πληροφοριών, κατέστρεψαν την Αμερικάνικη Βιβλιοθήκη, έκαψαν σημαίες καθώς και ομοίωμα του Αγάλματος της Ελευθερίας⁵¹⁴. Οι δημοσιογραφικές πληροφορίες κάνουν λόγο για πολλές δεκάδες τραυματίες από τις συγκρούσεις των φοιτητών με την αστυνομία. Τα Νέα, ζητούν από τις αρχές να δείχνουν περισσότερη κατανόηση ώστε «να μη ρέη Ελληνικόν αίμα, εξ αφορμής μιας υποθέσεως διά την οποίαν όλοι έχομεν το ίδιον ενδιαφέρον»⁵¹⁵. Διάβημα για τις αντιαμερικανικές διαδηλώσεις επέδωσε προς την κυβέρνηση ο Αμερικανός πρεσβευτής Κάννον⁵¹⁶. Η Αυγή παρατηρεί πως τα συλλαλητήρια, αυτές οι «πατριωτικές εκδηλώσεις» διεξάγονται μέσα σε καθεστώς «ασφυκτικής τρομοκρατίας»⁵¹⁷. Τις ημέρες αυτές εμφανίζονται και τα πρώτα αντιαμερικανικά συνθήματα σε τοίχους δρόμων και σπιτιών. Ειδικότερα, η Απογευματινή μάς πληροφορεί ότι, στη Ρόδο, τα συνθήματα αυτά αναφέρουν: «Αμερικανοί, υπεράνω των συμφερόντων υπάρχει η ιδέα της ελευθερίας που εσείς φωνάζετε. Εμείς οι Δωδεκανήσιοι σας λέμε ότι μας προδώσατε. Η Κύπρος είναι και θα γίνει ελληνική»⁵¹⁸.

Το φθινόπωρο του επόμενου έτους, στις 20/9/1955 πραγματοποιείται πανελλήνια εκδήλωση διαμαρτυρίας για τους τουρκικούς βανδαλισμούς της Κωνσταντινούπολης. Η συγκεκριμένη ημέρα ορίζεται ως ημέρα πένθους. Επισήμως, δεν πρόκειται για μια αντιαμερικανική εκδήλωση, ωστόσο η κοινή γνώμη την νοσηματοδοτεί κατ' αυτόν τον τρόπο. Ο αντιαμερικανικός χαρακτήρας που πήρε τελικά η εκδήλωση, πέρα από τις κυβερνητικές προθέσεις, επισημαίνεται και από τον δεξιό τύπο. Προσέλαβε, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Καθημερινή, «διά τον κάθε Έλληνα μίαν ιδιάζουσαν σημασίαν με ιδιαίτερο νόημα»⁵¹⁹. Η δυσaráσκεια για την

⁵¹² Αυγή, 15/12/1954.

⁵¹³ Αυγή, 16/12/1954.

⁵¹⁴ Αυγή, 17/12/1954.

⁵¹⁵ Τα Νέα, στήλη Ζητήματα: Αποτελεί πλήγμα, 17/12/1954.

⁵¹⁶ Τα Νέα, 17/12/1954, σελ.6. Στη Θεσ/νίκη ελήφθησαν μέτρα για την πρόληψη νέων διαδηλώσεων και η Σύγκλητος του Παν/μιου αποφάσισε τη διακοπή των μαθημάτων προκειμένου να κατευναστούν τα πνεύματα.

⁵¹⁷ Αυγή, 19/12/1954.

⁵¹⁸ Απογευματινή, 17/12/1954, σελ.6.

⁵¹⁹ Καθημερινή, 21/9/1955.

αμερικανική στάση στο Κυπριακό, η μη αποδοκιμασία των τουρκικών βανδαλισμών της Σμύρνης και της Κων/πολης και το μήνυμα Ντάλλες έχει οξύνει τα πνεύματα. Η *Καθημερινή* μάς πληροφορεί για τα αισθήματα της κοινής γνώμης: «Από τις κλειστές γρίλλιες, από τις καμάρες των θυρών, από τις ταράτσες ο κόσμος που συνεκεντρώθη στους κεκαλυμμένους χώρους εφώναζε διάφορα εν είδει συνθήματος διαδηλώνων την αγανάκτησίν του...»⁵²⁰. Και τονίζει ότι θα διαπράξουν πελώριο σφάλμα όσοι ερμηνεύσουν αυτές τις εκδηλώσεις ως παροδικές⁵²¹.

Ακόμα πιο αποκαλυπτική για τη συγκεκριμένη εκδήλωση και τη σημασία της είναι η περιγραφή των *Νέων* που φωτίζει τη διάσταση ανάμεσα στη νοσηματοδότηση της κυβέρνησης και εκείνη της κοινής γνώμης και τη μετατροπή της, τελικά, σε αντιαμερικανική: «Εσημειώθη μία απρόβλεπτος μετατοπίσις του κέντρου της Ελληνικής αγανακτήσεως κατά την διάρκεια του χθεσινού ημιώρου...Ενώ αι διαμαρτυρίαί εστρέφοντο, καθώς είχε προαναγγελθή, κατά των Τούρκων διά τας κτηνώδεις βαρβαρότητας που διέπραξαν και κατά των Άγγλων διά τας δολίας, τας απεχθείς μεθόδους που χρησιμοποιούν εναντίον μας, έξαφνα τόσον οι Τούρκοι όσον και οι Άγγλοι παρεμερίσθησαν σχεδόν, διά να καταλάβουν οι Αμερικανοί την θέσιν των»⁵²². Αλλά και η *Αυγή*, αναφερόμενη στην ίδια εκδήλωση, κάνει λόγο για το ξέσπασμα του «πληγωμένου πατριωτισμού» και περιγράφει χαρακτηριστικά: «...Παλλαϊκό ξέσπασμα οργής κατά των Αμερικανών έγινε η χθεσινή 'βουβή' διαμαρτυρία. Η μυριόστομη κραυγή 'να φύγουν οι Αμερικανοί', 'όχι φιλία με τους σφαγείς', 'κάτω η πολιτική της υποτελείας' εδόνησε την νεκρωμένη Αθήνα...Στις συγκεντρώσεις που έγιναν στα εργοστάσια, στα γραφεία, σε κάθε κλειστό χώρο ξέσπασε άφοβα η αντιαμερικανική διάθεση του λαού»⁵²³.

Τον επόμενο μήνα, στις 27 και 28/10/1955, οι φοιτητές διαδηλώνουν στην Αθήνα για το Κυπριακό, παρά την κυβερνητική απαγόρευση. Την πρώτη μέρα των κινητοποιήσεων, σημειώνονται συγκρούσεις διαδηλωτών και αστυνομίας, με αποτέλεσμα δεκάδες τραυματισμούς και από τις δύο πλευρές. Σκληρότερες συγκρούσεις πραγματοποιούνται την επόμενη μέρα, ενώ επεισόδια ανάμεσα στους διαδηλωτές και την αστυνομία σημειώνονται και στη Θεσ/νικη, την Πάτρα, τη Λαμία και το Ηράκλειο⁵²⁴. Στα συλλαλητήρια κυριαρχούν τα συνθήματα: «Έξω από το

⁵²⁰ *Καθημερινή*, 21/9/1955.

⁵²¹ *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Η χθεσινή ημέρα*, 21/9/1955.

⁵²² *Τα Νέα*, κύριο άρθρο: *Νέοι Προσανατολισμοί*, 21/9/1955.

⁵²³ *Αυγή*, 21/9/1955.

⁵²⁴ Σ.Λιναρδάτος, ό. π., τ. Γ', σελ.29. Και *Αυγή*, 28, 29/10/1955.

NATO», «Ένωσις», «Αίσχος στον Ντάλλες», «Ανεξαρτησία-Ουδετερότητα» κλπ⁵²⁵, ενώ οι διαδηλωτές λιθοβόλησαν κτίρια όπου στεγάζονταν αγγλικές και αμερικανικές υπηρεσίες⁵²⁶. Νέες φοιτητικές διαδηλώσεις πραγματοποιούνται στα τέλη του 1955 με τα αντινατοϊκά και ουδετερόφιλα συνθήματα να κυριαρχούν⁵²⁷.

Το σχόλιο του δεξιού τύπου για τις εκδηλώσεις αυτές είναι ενδεικτικό της αλλαγής του κλίματος για τους Αμερικανούς. Προκειμένου για τις αντισυμμαχικές φοιτητικές διαδηλώσεις στη Θεσσαλονίκη, η *Απογευματινή*, αν και συνιστά αυτοσυγκράτηση, εμμέσως τις αναγνωρίζει ως δικαιολογημένες και πατριωτικές: «Φτερουγίζει η καρδιά μας από τον πόθο να είμεθα εν μέσω των φοιτητών της Θεσσαλονίκης κατά τας δικαίας διαμαρτυρίας των εναντίον της ταπεινής στάσεως των Συμμάχων και του ΟΗΕ προς την μαρτυρικήν Πατρίδα μας»⁵²⁸.

Τη σύλληψη του Μακαρίου από τους Βρετανούς (1956) ακολουθούν συλλαλητήρια στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, αλλά και τις επαρχιακές πόλεις. Το κυρίαρχο σύνθημα είναι «Έξω από το NATO». Οι διαδηλωτές σκίζουν βρετανικές και αμερικανικές σημαίες, ενώ ξηλώνουν επιγραφές με αμερικανικά και αγγλικά ονόματα⁵²⁹. Στην Αθήνα αναφέρεται ότι το πλήθος κυνήγησε δύο Αμερικανούς αξιωματικούς της αεροπορίας, ενώ σημειώνονται επιθέσεις εναντίον βρετανικών προξενείων⁵³⁰.

Ο δεξιός τύπος, σχολιάζοντας το κλίμα αυτών των συλλαλητηριών, εκφράζει τη λύπη του για τη νόθευση του αγνού πατριωτισμού από τον κομμουνισμό και με ανησυχία διαπιστώνει την απήχηση των αντιαμερικανικών και αντινατοϊκών συνθημάτων: «...Στο λευκό και στο γαλάζιο έχει πέσει ο ματωμένος λεκές, ο κατέρυθρος κομμουνισμός...μοιάζουν και οι φωνές και τα συνθήματα με αυτά που παρουσιάσθηκαν στις πολιτικές συγκεντρώσεις του Λαϊκού Μετώπου...Δεν μπορούν πια να γίνουν εθνικά συλλαλητήρια, αληθινά αγνά εθνικά...»⁵³¹. Ωστόσο, και ο δεξιός τύπος τονίζει τη σημασία της αγανάκτησης που έχει καταλάβει την ελληνική κοινή γνώμη, με αφορμή τη σύλληψη του Μακαρίου, και την έξαρση του αντιδυτικού αισθήματος⁵³².

⁵²⁵ *Αυγή*, 28, 29/10/1955.

⁵²⁶ *Αυγή*, 29/10/1955.

⁵²⁷ *Αυγή*, 20/12/1955.

⁵²⁸ *Απογευματινή*, 23/9/1955, σελ.6.

⁵²⁹ *Αυγή*, 13/3/1956, σελ.6.

⁵³⁰ *Αυγή*, 11/3/1956 και σελ.6. Τα συλλαλητήρια απαγορεύτηκαν από την κυβέρνηση

⁵³¹ *Καθημερινή*, στήλη *Επίκαιρα: Συλλαλητήρια*, 14/3/1956.

⁵³² *Καθημερινή*, στήλη *Καθημερινά: Μήνυμα*, 13/3/1956. *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: *Ίση εχθρότης*, 15/3/1956.

Στις 9 Μαΐου 1956, κι ενώ επίκειται η εκτέλεση των Καραολή και Δημητρίου, η Αθήνα συγκλονίζεται από συλλαλητήρια με αντιβρετανικό και αντιαμερικανικό προσανατολισμό. Ο απολογισμός είναι 4 νεκροί, 3 διαδηλωτές και 1 αστυνομικός, καθώς και εκατοντάδες τραυματίες. Στα πλακάτ των διαδηλωτών κυριαρχούν συνθήματα περί της ανάγκης μεταστροφής της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής («*Άξων Αθηνών-Βελιγραδίου-Καΐρου*»)⁵³³. Ως προς τον τραγικό απολογισμό των συγκεκριμένων διαδηλώσεων, η Αριστερά κατηγορεί την κυβέρνηση Καραμανλή ότι χρησιμοποίησε το συλλαλητήριο σαν ενέδρα εναντίον της νεολαίας⁵³⁴. Τονίζει επίσης ότι παρά τον καθορισμό ακατάλληλης ώρας για το συλλαλητήριο, η συμμετοχή των πολιτών ανήλθε σε δεκάδες χιλιάδες⁵³⁵. Νέο φοιτητικό συλλαλητήριο πραγματοποιείται το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου (14/12) στην Αθήνα. Οι διαδηλωτές τάσσονται κατά οποιουδήποτε συμβιβασμού στο Κυπριακό⁵³⁶.

Οι ανταποκρίσεις από την Ελλάδα αναφέρουν ότι έγιναν συστάσεις στους Αμερικανούς που ζουν στην Αθήνα να αποφεύγουν να εμφανίζονται στο κέντρο της πόλης κατά τη διάρκεια των συλλαλητηρίων, ενώ οι ίδιοι παραπονιούνταν για το γεγονός ότι βρίσκουν σκισμένα τα λάστιχα των αυτοκινήτων τους, ενώ σύστησαν στα παιδιά τους να αποφεύγουν να χρησιμοποιούν λεωφορεία όταν πηγαίνουν στο σχολείο⁵³⁷.

Σχετικά με τα συλλαλητήρια του 1956, η στάση της Δεξιάς χαρακτηρίζεται από αμηχανία. Η φιλοκυβερνητική *Καθημερινή*, για παράδειγμα, επιλέγει να υποβαθμίσει την επίθεση του πλήθους κατά της Αμερικανικής Υπηρεσίας Πληροφοριών, την και να την αποδώσει στη δράση ανατρεπτικών στοιχείων και στη δραστηριότητα των εγκάθετων της Ιντέλλιτζενς Σέρβις και του ΚΚΕ⁵³⁸. Η *Απογευματινή* αρνείται να αναγνωρίσει πατριωτικά στοιχεία στις συγκεκριμένες εκδηλώσεις. Υποστηρίζει ότι σε αυτά συμμετέχουν μόνο κομμουνιστές, ότι υποκινούνται από τους Βρετανούς και τους Σοβιετικούς, ενώ επικρίνει την αντιπολίτευση για τη διοργάνωσή τους⁵³⁹.

⁵³³ Σ. Λιναρδάτος, ό. π., τ. Γ', σελ.119. Και *Αυγή*, 10/5/1956.

⁵³⁴ *Αυγή*, στήλη *Η Φωνή της Αλήθειας: Εκ προμελέτης*, 10/5/1956, σελ.5.

⁵³⁵ *Αυγή*, 10/5/1956, σελ.5.

⁵³⁶ Σ. Λιναρδάτος, ό. π., τ. Γ, σελ.192.

⁵³⁷ *Καθημερινή*, 30/10/1956. Αναδημοσίευση ανταπόκρισης του Henry Tanner για την εφημερίδα «*Κήρυξ-Βήμα της Νέας Υόρκης*».

⁵³⁸ *Καθημερινή*, 10/5/1956.

⁵³⁹ *Απογευματινή*, 14/5/1956.

Τον Ιανουάριο του 1957, η πανελλήνια εκδήλωση υπέρ του κυπριακού αγώνα μεταφράζεται ως «σιωπηρά διαμαρτυρία προς τους ισχυρούς της Γης»⁵⁴⁰. Νέα φοιτητικά συλλαλητήρια για το Κυπριακό, στα οποία είναι έντονος ο αντιαμερικανικός χαρακτήρας, διοργανώνονται το Φεβρουάριο του 1957, παρά την απαγόρευση της κυβέρνησης⁵⁴¹. Κατά τη διεξαγωγή τους, φοιτητές και μαθητές λιθοβόλησαν το Αμερικάνικο Γραφείο Πληροφοριών (μετά τη συζήτηση του Κυπριακού στον ΟΗΕ). Ο δεξιός τύπος αποδοκιμάζει αυτές τις ενέργειες, αναγνωρίζοντας τους, όμως, μία ελάχιστη βάση νομιμοποίησης «οι νέοι έχουν, βεβαίως, κάθε δικαίωμα να είναι θερμοί και εκδηλωτικοί και να αισθάνονται ηυξημένην αγανάκτησιν όταν βλέπουν να παραβιάζεται το δίκαιον και αι αρχαί της ελευθερίας»⁵⁴². Στα τέλη του ίδιου χρόνου (13/12), οι εκρήξεις δυναμίτιδος στην Αμερικάνικη Βάση του Ελληνικού και στα γραφεία της Αμερικάνικης Υπηρεσίας Πληροφοριών αποδίδονται αρχικά στους κομμουνιστές και αποδοκιμάζονται ως τρομοκρατικές⁵⁴³. Το φθινόπωρο του 1958, πραγματοποιείται νέο πανελλαδικό αντινατοϊκό συλλαλητήριο, όπου εκφράζεται η δυσαρέσκεια για τη στάση των συμμάχων στο Κυπριακό⁵⁴⁴.

Οι κινητοποιήσεις της δεκαετίας του '50, στις οποίες ο ρόλος της φοιτητικής, αλλά και της μαθητικής νεολαίας είναι καθοριστικός, έχουν σημείο αναφοράς το έθνος και τις διεκδικησεις του. Σύμφωνα με τους Βερναρδάκη-Μαυρή, οι κινητοποιήσεις αυτές δίνουν την ευκαιρία στη νέα γενιά να εισβάλει στο προσκήνιο και να εκφράσει την αγανάκτησή της για την κρατική καταπίεση. Ο αντικρατισμός και ο αντιϊμπεριαλισμός συγχωνεύονται και αλληλεπιδρούν. Έτσι, η «νεολαιίστικη έκρηξη» είναι μία σημαντική συνιστώσα των αντιαμερικανικών κινητοποιήσεων της περιόδου⁵⁴⁵.

Κατά τη δεκαετία του '60 πλέον, κι ενώ η παρουσία της νεολαίας συνεχίζει να δίνει τον τόνο, ο χαρακτήρας των διαδηλώσεων εμπλουτίζεται και από μια έντονη αντιϊμπεριαλιστική και ειρηνιστική διάσταση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η διοργάνωση της Β' Μαραθώνιας Πορείας Ειρήνης, το Μάιο του 1964, ένα χρόνο

⁵⁴⁰ Τα Νέα, κύριο άρθρο: Πανελλήνιος Όρκος, 14/2/1957.

⁵⁴¹ Αυγή, 12/2/1957. Αυγή, 15/2/1957.

⁵⁴² Καθημερινή, στήλη Καθημερινά: Τα επεισόδια, 23/2/1957.

⁵⁴³ Καθημερινή, 14/12/1957. Και Καθημερινή, 15/12/1957. Απογευματινή, 13/12/1957. Τις επιθέσεις αποδοκιμάζουν και Τα Νέα, κύριο άρθρο: Ζήτημα τιμής, 17/12/1957. Λίγο αργότερα, η Απογευματινή εκφράζει την έκπληξή της όταν γίνεται γνωστό ότι τα σαμποτάζ πραγματοποίησαν Κύπριοι, Απογευματινή, στήλη Γνώμαι: Εναντίον της Ελλάδος και της Κυπριακής υποθέσεως, 17/1/1958.

⁵⁴⁴ Τα Νέα, 1/10/1958, σελ.8.

⁵⁴⁵ Χρ. Βερναρδάκης-Γ.Μαυρή, ό. π., σελ.139.

ακριβώς μετά τη δολοφονία Λαμπράκη, γεγονός με έντονη συμβολική διάσταση⁵⁴⁶. Η πραγματοποίηση της πορείας αποτέλεσε αντικείμενο διαμάχης ανάμεσα στα πολιτικά κόμματα, ενώ το σύνθημα που κυριάρχησε ήταν «*Εξω του ΝΑΤΟ*»⁵⁴⁷. Ο τύπος της Αριστεράς αναφέρει ότι οι συμμετέχοντες ανήλθαν σε εκατοντάδες χιλιάδες, ενώ έδωσε έμφαση στον εθνικό χαρακτήρα της πορείας συνδέοντάς την με τον αγώνα του Κυπριακού⁵⁴⁸. Έχει προηγηθεί κυβερνητική απαγόρευση σχετικά με πορεία διαμαρτυρίας των φοιτητών για την αμερικάνικη επέμβαση στο Βιετνάμ προς την αμερικάνικη πρεσβεία. Τελικά, στο κέντρο της Αθήνας διεξάγεται οκτάωρος «*κλεφτοπόλεμος*» των φοιτητών με την αστυνομία. Οι φοιτητές φωνάζουν «*Κάτω τα χέρια από το Βιετνάμ*», «*Δεν σας θέλουν οι λαοί*»⁵⁴⁹.

Την άνοιξη του 1964, ενώ είναι διάχυτη η δυσaréσκεια για την στάση των ΗΠΑ στο Κυπριακό και η μεσολάβηση τους εκλαμβάνεται ως εκβιασμός, η άφιξη τριών αντιτορπιλικών του 6^{ου} στόλου στο Φάληρο περιγράφεται από την *Αυγή* ως «*αποικιοκρατική εισβολή*». Στον Πειραιά, η Αριστερά διοργανώνει κινητοποιήσεις κατά του 6^{ου} στόλου. Τα πανώ των διαδηλωτών αναγράφουν: «*Ιμπεριαλιστές, πέρασε η εποχή σας*», «*Πρωθυπουργέ, διώξε τους εκβιαστές*», «*Άλλο Τέξας, άλλο Κύπρος*» και «*Μπράβο στη Ρωσία*», ενώ ακούγονται τα ακόλουθα συνθήματα «*Γιάνγκηδες πηγαίνετε στα σπίτια σας*», «*Δολοφόνοι των λαών*», «*Όχι διχοτόμησι*» κλπ⁵⁵⁰. Ανάλογες κινητοποιήσεις με αφορμή την άφιξη του 6^{ου} στόλου στα ελληνικά λιμάνια διοργανώνει η Αριστερά και το επόμενο διάστημα, διατρανώνοντας την αντίθεσή της στον πόλεμο του Βιετνάμ. Οργανώσεις όπως η «*Εργατική Κίνηση για τον Αφοπλισμό και την Ειρήνη*» πραγματοποιούν συγκεντρώσεις καταδίκης της αμερικάνικης πολιτικής και επιδίδουν ψηφίσματα. Προσφιλή τους συνθήματα είναι «*Εξω ο 6^{ος} στόλος*» και, φυσικά, «*Δολοφόνοι των λαών*»⁵⁵¹. Οι κεντρικοί δρόμοι του Πειραιά γεμίζουν με χιλιάδες φυλλάδια που αναγράφουν «*Να φύγουν από την Ελλάδα οι*

⁵⁴⁶ Ηλ. Νικολακόπουλος, ό. π., σελ.342.

⁵⁴⁷ *Τα Νέα*, 18/5/1964. Η ΕΡΕ είχε υποστηρίξει ότι δε θα έπρεπε να δοθεί άδεια για την πορεία.

⁵⁴⁸ *Αυγή*, 19/5/1964.

⁵⁴⁹ *Τα Νέα*, 3/4/1965.

⁵⁵⁰ *Αυγή*, 8/5/1964. *Αυγή*, 9/5/1964. Και *Αυγή*, 12/5/1964. Σύμφωνα με τα δημοσιεύματα, ο αριθμός των διαδηλωτών στις κινητοποιήσεις αυτών των ημερών κυμαίνεται από 1000 έως 3000 άτομα.

⁵⁵¹ Η «*Εργατική Κίνηση...*» πραγματοποιεί συγκέντρωση στο θέατρο «*Βεάκη*», την οποία παρακολουθούν 1500 άτομα. *Αυγή*, 16/2/1965. Ανάλογη εκδήλωση συμπαράστασης στο λαό του Βιετνάμ πραγματοποιεί και η Επιτροπή Ειρήνης στο θέατρο «*Χατζηχρήστου*». *Αυγή*, 30/3/1965. Ψηφίσματα και υπομνήματα κατά του πολέμου στο Βιετνάμ και της παρουσίας του 6^{ου} στόλου στην Ελλάδα υπογράφουν διάφορα σωματεία, οργανώσεις και σύλλογοι όπως η «*Διοικούσα Επιτροπή Συλλόγου Παν/μιου Αθηνών*», ο «*Εθνικός Σύλλογος Σπουδαστών*», η «*Μηχανουργική Ένωση Αθηνών*». *Αυγή*, 17/2/1965.

Αμερικανοί δολοφόνοι των Κυπρίων» και «Γιάγκηδες πηγαίνετε στα σπίτια σας»⁵⁵². Στις κινητοποιήσεις αυτές, που εντείνονται, κυρίαρχη είναι η παρουσία της νεοϊδρυθείσης νεολαίας Λαμπράκη⁵⁵³.

Ο αριστερός τύπος επικρίνει σε έντονο ύφος την κυβέρνηση για τα αυστηρά μέτρα αστυνόμεσης, ενώ προσδίδει πανεθνικό χαρακτήρα στις αντιαμερικανικές εκδηλώσεις⁵⁵⁴. Οι εθνικές διεκδικήσεις για την Κύπρο, ο αντιιμπεριαλισμός, με σημείο αναφοράς το Βιετνάμ, και τα αιτήματα για εκδημοκρατισμό τροφοδοτούν από κοινού τον αντιαμερικανικό λόγο. Ο αριστερός τύπος χαρακτηρίζει τα συνθήματα που κυριαρχούν στους δρόμους της Αθήνας ως «εθνικά, πατριωτικά και δημοκρατικά»: «Έξω οι Αμερικανοί δολοφόνοι των λαών», «Έξω από το ΝΑΤΟ που επιβουλεύεται την Κύπρο», «Οι δημοκρατικές ελευθερίες θα ζήσουν», «Ο φασισμός δεν θα περάσει και η δημοκρατία θα αποκατασταθεί και θα προχωρήσει», «1-1-4», «Δημοκρατία»⁵⁵⁵.

Ο αντιιμπεριαλιστικός χαρακτήρας είναι ιδιαίτερα έντονος και στη Μαραθώνια Πορεία του 1965, που διεξάγεται μέσα σε φορτισμένο κλίμα. Οι συμμετέχοντες υπολογίζονται σε εκατοντάδες χιλιάδες. Η *Αυγή* επιμένει να προβάλλει το εθνικό περιεχόμενο αυτών των εκδηλώσεων: «*Η φλόγα από την Κύπρο πλάι στη φλόγα των Δελφών ήταν ο ζωντανός συμβολισμός της κοινής πάλης του λαού της Κύπρου και της Ελλάδος για Ανεξαρτησία-Ένωση-Αυτοδιάθεση*»⁵⁵⁶.

Μετά τους τουρκικούς βομβαρδισμούς στην Κύπρο (καλοκαίρι '64), μαχητικά συλλαλητήρια διοργανώνονται στην Αθήνα και άλλες πόλεις, με κυρίαρχα αντιαμερικανικά, αντινατοϊκά και φιλωρωσικά συνθήματα. Στη συγκέντρωση, στο Πεδίο του Άρεως, οι διαδηλωτές υπολογίζονται από την Αριστερά σε δεκάδες χιλιάδες⁵⁵⁷. Στα συλλαλητήρια αυτά τον τόνο δίνουν και πάλι οι φοιτητές και η νεολαία⁵⁵⁸.

Όσον αφορά το εσωτερικό πολιτικό μέτωπο, η κρίση της «καχεκτικής δημοκρατίας» αναδεικνύεται σε πρόσφορο πεδίο για την εκδήλωση του

⁵⁵² *Αυγή*, 17/2/1965.

⁵⁵³ Κ. Σαιν-Μαρτέν, *Λαμπράκηδες: ιστορία μιας γενιάς* (μεταφρ-επιμελ.Χ.Ντάλη), Πολύτυπο, Αθήνα 1983. Ηλ. Νικολακόπουλος, ό. π., σελ.347-348.

⁵⁵⁴ *Αυγή*, 3/4/1965.

⁵⁵⁵ *Αυγή*, κύριο άρθρο: *Η επίθεση*, 3/4/1965.

⁵⁵⁶ Τα αντιαμερικανικά, αντινατοϊκά και φιλειρηνικά συνθήματα κυριαρχούν. Ενδεικτικό το σύνθημα «*Κύπρος-Βιετνάμ-Άγιος Δομίνικος*». *Αυγή*, 25/5/1965, σελ.1, σελ.3.

⁵⁵⁷ *Αυγή*, 1/9/1964. *Αυγή*, 29/8/1964. *Αυγή*, 2/9/1964, σελ.2. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα συνθήματα: «*Η Κύπρος δεν είναι Βιετνάμ*», «*Έξω από το Τουρκονάτο η Ελλάδα*», «*Μπράβο στη Ρωσία*».

⁵⁵⁸ *Τα Νέα*, 11/8/1964, σελ.5. Το κύριο σύνθημα είναι «*Οι Τούρκοι εισβολείς μαριονέτες των Αγγλοαμερικανών*».

αντιαμερικανισμού. Η κρίση των Ιουλιανών αποκτά μια έντονη κινηματική διάσταση και ο αντιαμερικανισμός είναι μια ευδιάκριτη συνιστώσα αυτής της διάστασης⁵⁵⁹. Τα συνθήματα για τη Δημοκρατία και την εθνική ανεξαρτησία έχουν κοινό σημείο αναφοράς την καταδίκη των ΗΠΑ: «*Δημοκρατία-114-Εκλογές-Έξω οι Αμερικανοί*»⁵⁶⁰.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω και λαμβάνοντας υπόψη τη διάκριση των επιπέδων εκδήλωσης του αντιαμερικανισμού σε στάσεις, λεκτικές εκφράσεις, διαδηλώσεις και βίαιες εκδηλώσεις⁵⁶¹, μπορούμε να πούμε ότι στην μετεμφυλιακή Ελλάδα καταγράφονται και τα τέσσερα αυτά επίπεδα, αν και η περίπτωση της καταφυγής στη βία είναι εξαιρετικά περιορισμένη (λιθοβολισμός προξενείων, κτιρίων αμερικανικών υπηρεσιών -π.χ. γραφεία Αμερικάνικης Υπηρεσίας Πληροφοριών- και καταστροφή Αμερικανικής Βιβλιοθήκης στο πλαίσιο των συλλαλητηρίων της δεκαετίας του '50, μεμονωμένες επιθέσεις διαδηλωτών εναντίον Αμερικανών στρατιωτικών στην περιοχή της πρωτεύουσας, εκρήξεις δυναμίτιδος στην Αμερικάνικη Βάση του Ελληνικού και στα γραφεία της Αμερικάνικης Υπηρεσίας Πληροφοριών στις 13/12/1957). Όσον αφορά το επίπεδο του λεκτικής εκδήλωσης του αντιαμερικανισμού, καθοριστικός είναι ο ρόλος του τύπου.

6.6 Σύνοψη

Μέσα από τις εξελίξεις των εθνικών θεμάτων, τις δεκαετίες '50 και '60, αποκρυσταλλώνεται μια βασική συνιστώσα του ελληνικού αντιαμερικανισμού. Ο ελληνικός εθνικισμός, σε αλληλεπίδραση με τα ερεθίσματα από το κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο, αποτελεί τη βασική πηγή της. Οι λόγοι της εθνικοφροσύνης και της Αριστεράς συγκρούονται, συγκλίνουν σε επιμέρους σημεία, και τροφοδοτούν από κοινού τον αντιαμερικανικό λόγο, με αιχμή τα εθνικά δίκαια. Ο ελληνικός αντιαμερικανισμός αναπτύσσεται όσο απομακρυνόμαστε χρονικά από τον Εμφύλιο πόλεμο και εξελίσσεται, σταδιακά, σε πεδίο σύγκλισης των κυρίαρχων, και ανταγωνιστικών μεταξύ τους, ιδεολογιών αυτής της περιόδου, του εθνικισμού, της εθνικοφροσύνης και του κομμουνισμού. Είναι σαφές ότι ο ιδεολογικός αντιαμερικανισμός της Αριστεράς αποτελεί μία βασική συνιστώσα του ελληνικού

⁵⁵⁹ *Αυγή*, στήλη *Το ημερολόγιο ενός απλού ανθρώπου: Εδώ, Τέξας*, 10/8/1965, σελ.2. Και *Αυγή*, 5/8/1965, σελ.2.

⁵⁶⁰ *Αυγή*, 13/8/1965. Και *Αυγή*, 18/8/1965. Και *Αυγή*, 4/9/1965, σελ.3.

⁵⁶¹ Ως βίαιες εκδηλώσεις του αντιαμερικανισμού χαρακτηρίζονται μεταξύ άλλων οι επιθέσεις σε κτίρια αμερικανικών υπηρεσιών, η ομηρεία του προσωπικού τους, δολοφονικές επιθέσεις σε βάρος Αμερικανών αξιωματούχων κλπ. Α. Rubinstein, D. Smith, «Anti-Americanism: Anatomy of a phenomenon», ό. π., σελ. 19.

αντιαμερικανισμού⁵⁶². Ωστόσο, ακόμη και αυτός δεν εμφανίζεται από την αρχή συμπαγής και αμετάβλητος, αλλά εμπλουτίζεται από τις «εθνικές» εμπειρίες και βρίσκεται σε συνεχή αλληλεπίδραση με τους άλλους λόγους που αρθρώνονται σχετικά με αυτές.

Οι εθνικιστικές εξάρσεις, που τροφοδοτούν τον αντιαμερικανισμό, και οι εκδηλώσεις τους μπορούν να ερμηνευθούν και υπό μια ευρύτερη οπτική, καθώς δίνουν ταυτόχρονα διέξοδο στην κοινωνική ένταση, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το χώρο της νεολαίας. Οι κινητοποιήσεις για το Κυπριακό ζήτημα, σε συνδυασμό με την ανασυγκρότηση και την ενίσχυση του ρόλου της Αριστεράς μέσω της ΕΔΑ επιδρούν άμεσα στην ανάπτυξη των κοινωνικών αγώνων, που φτάνουν στο αποκορύφωμά τους στα μέσα της δεκαετίας του '60⁵⁶³. Μέσα από μαζικές, και συχνά βίαιες, κινητοποιήσεις βρίσκει διέξοδο η συσσωρευμένη κοινωνική ένταση με σημεία αναφοράς τη δυσaráεσκεια για το ρόλο του αμερικανικού παράγοντα, την αντίθεση στη δράση του αστυνομικού και παρακρατικού μηχανισμού, αλλά και τη διατύπωση κοινωνικών αιτημάτων, όπως π.χ. τα αιτήματα σχετικά με την παιδεία⁵⁶⁴.

Μέσα από την εξέταση των θεματικών και εννοιών που συγκροτούν τον περί το Κυπριακό αντιαμερικανικό λόγο, διακρίνουμε ως κριτήρια για την αξιολόγηση της αμερικάνικης φιλίας, την ικανοποίηση των πόθων του έθνους και την προστασία από τους εχθρούς του, την ισότιμη, αν όχι προνομιακή μεταχείριση, σε σχέση με την Τουρκία, που εμφανίζεται άλλοτε ως άσπονδος φίλος και άλλοτε ως μισητός εχθρός, την απaréγκλιτη εφαρμογή του κώδικα αξιών του ελευθέρου κόσμου και την απόδοση δικαιοσύνης, ανά πάσα στιγμή, στα θύματα και τους θύτες της διεθνούς σκηνής. Παράλληλα, υπεισέρχεται και το στοιχείο της αξιοπιστίας της αμερικάνικης δύναμης, καθώς τυχόν αμφιβολίες για την πρωτοκαθεδρία της ισχύος των ΗΠΑ, έναντι της ΕΣΣΔ, ή για τη βασιμότητα μιας σοβιετικής απειλής κλονίζουν την αφοσίωση στην Ατλαντική Σύμμαχία και την ηγεσία των ΗΠΑ.

Είναι ενδιαφέρουσα, πάντως, η συναισθηματική διάσταση που αναδεικνύει ο τύπος στις περιγραφές και τις αναλύσεις του για το τι συνιστά τον ελληνικό αντιαμερικανισμό. Οι περιγραφές για την ψυχολογική αποστασιοποίηση της ελληνικής κοινής γνώμης από τις ΗΠΑ περιστρέφονται γύρω από την έκφραση

⁵⁶² Για τα είδη του αντιαμερικανισμού, ένα από τα οποία είναι και ο ιδεολογικός αντιαμερικανισμός: A. Rubinstein, D. Smith, «Anti-Americanism: Anatomy of a phenomenon», ό. π., σελ.22-24.

⁵⁶³ Χρ.Βερναρδάκης, Γ. Μαυρής, ό. π., σελ.137.

⁵⁶⁴ Η επίδραση του πολιτικού συστήματος στην εκδήλωση του αντιαμερικανισμού διεθνώς έχει επισημανθεί από τη βιβλιογραφία, A. Rubinstein, D. Smith, ό. π., σελ. 7-9.

συναισθημάτων πικρίας, προδοσίας και οργής, που πηγάζουν από βιώματα αδικίας, προσβολής και ταπείνωσης. Είναι, επίσης, σαφές ότι τα βιώματα που τροφοδοτούν το αντιαμερικανικό αίσθημα αφορούν, κατά κύριο λόγο, την ελληνική πραγματικότητα, διαμορφώνοντας έναν, σαφώς, ελληνοκεντρικό αντιαμερικανισμό.

Κεφάλαιο 7

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΛΟΓΟ 1947-1967:

Η ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΑΝΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΥ

7.1 Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό, θα εστιάσουμε στην πολιτισμική διάσταση του μεταπολεμικού αντιαμερικανισμού στην ευρωπαϊκή ήπειρο¹, όπως εκδηλώνεται στην ελληνική περίπτωση. Σε προηγούμενο κεφάλαιο, εξετάσαμε την πολιτισμική συνιστώσα του αντιαμερικανισμού στη Γερμανία, τη Γαλλία και τη Μ. Βρετανία. Η μελέτη αυτών των περιπτώσεων ανέδειξε τη συνύπαρξη του πολιτισμικού αντιαμερικανισμού με το φαινόμενο ενός εκτεταμένου εξαμερικανισμού. Επίσης, ο λόγος της πολιτισμικής αντίστασης στις ΗΠΑ, τροφοδοτείται από δύο βασικές πηγές, οι οποίες ενίοτε συγκλίνουν, μία δεξιόστροφη, η οποία υπερασπίζεται την παράδοση και την εθνική ταυτότητα από τη διαβρωτική επίδραση του αμερικανισμού, και μία αριστερόστροφη, η οποία στρέφεται κατά του αμερικανικού πολιτισμικού ιμπεριαλισμού ως όχημα των ευρύτερων πολιτικών και οικονομικών επιδιώξεων των ΗΠΑ. Στο πλαίσιο αυτό, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον το περιεχόμενο που αποδίδεται στην έννοια του αμερικανισμού και ο τρόπος με τον οποίο αναπαρίσταται η αμερικανική κοινωνία από τις επιμέρους ευρωπαϊκές κουλτούρες.

Μία πρώτη παρατήρηση που μπορούμε να κάνουμε σχετικά με την ελληνική εκδοχή της έννοιας του αμερικανισμού είναι ότι στερείται του ιστορικού βάθους, που καταγράφεται σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Γερμανία², η Ιταλία³ ή η Γαλλία⁴, και σε πολλές περιπτώσεις ανάγεται στην περίοδο του Διαφωτισμού⁵. Στην περίπτωση της Ελλάδας, αν και η διαπραγμάτευση της έννοιας της Δύσης

¹ Για μια συνολική θεώρηση του φαινομένου: A. Stephan, *The Americanization of Europe: Culture, diplomacy, and anti-americanism after 1945*, ό. π. P. Hollander, "Introduction: The New Virulence and Popularity", ό. π. σελ. 3. J. Ceaser, «The Philosophical Origins of Anti-Americanism in Europe», στο P. Hollander (επιμελ.), ό. π., σελ. 45-62. A. Daniels, «Sense of superiority and inferiority in French Anti-Americanism», στο P. Hollander (επιμελ.)..., pp.65-81. M. Freund, «Affinity and Resentment: A historical sketch of German attitudes» στο P. Hollander (επιμελ.), ό. π., σελ. 105-121. V. Shlapentokh, «The Changeable Soviet Image of America», *AAPSS*, 497, May 1988, pp.157-171. D. Diner, *America in the eyes of the Germans: An essay on Anti-Americanism*, ό. π. E. Gentile, «Impending Modernity: Fascism and the ambivalent Image of the United States», *Journal of Contemporary History*, Vol.28 (1993), σελ. 7-29.

² Dan Diner, ό. π. Michael Freund, ό. π., σελ. 105-121.

³ Emilio Gentile, ό. π., σελ. 7-29.

⁴ Philippe Roger, *L' ennemi americain: genealogie de l' antiamericanisme francais*, Seuil, Παρίσι 2002. Anthony Daniels, ό. π., σελ. 65-81.

⁵ James Ceaser, ό. π., σελ. 45-62.

αποτελούσε σημαντικό κόμματι στην κατασκευή της εθνικής ταυτότητας και της εκάστοτε εθνικής ιδεολογίας, ωστόσο η «Δύση» ταυτιζόταν κυρίως με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης⁶ και όχι με τις ΗΠΑ. Οι ΗΠΑ προβάλλουν ως μία από τις βασικές αναφορές της έννοιας Δύση μετά το β' παγκόσμιο πόλεμο. Φυσικά, αξιολογικές αναφορές στην αμερικανική κοινωνία και στην έννοια του αμερικανισμού εμφανίζονται στον τύπο και στη λογοτεχνία από τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Ωστόσο, οι αναφορές αυτές δε χαρακτηρίζονται από συστηματικότητα και δεν αποτελούν μέρος ενός συγκροτημένου λόγου περί Αμερικής, όπως στη μετέπειτα περίοδο.

Παρόλα αυτά, μπορούμε εισαγωγικά να αναφέρουμε ότι στην περίοδο του Μεσοπολέμου ο αμερικανισμός θεωρείται συνώνυμος του πλούτου και των μεγάλων⁷, της μέγιστης αποτελεσματικότητας, εντατικότητας και παραγωγικότητας⁸. Αντιμετωπίζεται, όμως, παρά τη θετική αξιολόγηση των παραπάνω στοιχείων, ως ένα είδος παραδοξότητας και ως κάτι ξένο προς τις ελληνικές εμπειρίες. Παράλληλα, στη λογοτεχνία συναντάμε ένα στερεότυπο, κοινό στην ευρωπαϊκή κουλτούρα, της αντιπνευματικότητας του αμερικανικού πολιτισμού και της μονοσήμαντης ταύτισής του με τις υλιστικές αξίες. Στο Μεσοπόλεμο, λοιπόν, η ποίηση του Κώστα Καρυωτάκη εκφράζει το σαρκασμό της για τον αμερικανικό υλισμό και την αποτυχία των ΗΠΑ να προασπίσουν τα ιδανικά της δημοκρατίας και της ελευθερίας, παρά τις περί του αντιθέτου διακηρύξεις της. Παραθέτουμε τους ακόλουθους χαρακτηριστικούς στίχους από το ποίημα «Στο Άγαλμα της Ελευθερίας που φωτίζει τον κόσμο» (Συλλογή «Ελεγεία και Σάτιρες», 1927): «Λευτεριά, Λευτεριά, σχίζει, διαγκάνει/τους ουρανούς το στέμμα σου. Το φως σου,/χωρίς να καίει, τυφλώνει το λαό σου./ Πεταλούδες χρυσές οι Αμερικάνοι,/λογαριάζουν πόσα δολάρια κάνει/σήμερα το υπερούσιο μέταλλό σου. Λευτεριά, Λευτεριά, θα σ' αγοράσουν/έμποροι και κονσόρτσια κι εβραίοι./Είναι πολλά του αιώνος μας τα χρέη, πολλές οι αμαρτίες, που θα διαβάσουν/οι γενεές, όταν σε παρομοιάσουν/με το πορτραίτο του Dorian Gray»⁹. Το

⁶ Constantine Tsoukalas, «European Modernity and Greek National Identity», *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.1, no 1 (1999), σελ. 7-14. Michael Herzfeld, «Hellenism and Occidentalism: The Permutations in Greek National Identity», in James G. Carrier (επιμ.), *Occidentalism: Images of the West*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1995, σελ. 218-233.

⁷ Εστία, 30/4/1917, σελ.3: «Οι θησαυροί της Αμερικής. Τλιγος αριθμών. Το εκατομμύριον έχασε την αξίαν του. Παντού δισεκατομμύρια». Επίσης, Εστία, Ένας ύμνος προς την Αμερικήν, 20/4/1917, σελ.4.

⁸ Εστία, 30/4/1917, σελ.4: «Αμερικανισμός και εις την καλλιέργειαν!».

⁹ Κώστας Καρυωτάκης, *Ποιήματα και Πεζά* [Επιμέλεια: Γ.Π.Σαββίδης], Εστία, Αθήνα 2001, σελ.98.

ποίημα αυτό θα αποτελέσει προσφιλή αναφορά του αντιαμερικανικού λόγου της Αριστεράς¹⁰.

Στη συνέχεια, θα επικεντρωθούμε στην εξέταση τεκμηρίων του τύπου, της λογοτεχνίας, αλλά και του κιν/φου προκειμένου να ανασυνθέσουμε την έννοια του αμερικανισμού, και τον συνδεόμενο με αυτήν πολιτισμικό αντιαμερικανισμό, στην περίοδο που ορίζεται από την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν (1947) μέχρι το στρατιωτικό πραξικόπημα (1967). Θα εστιάσουμε σε αφηγήσεις προσώπων (δημοσιογράφων, συγγραφέων, πολιτικών) οι οποίοι επισκέπτονται την Αμερική, αλλά και εκείνων, οι οποίοι δεν έχουν επισκευτεί τη χώρα, αλλά μιλούν γι' αυτήν με βάση όσα γνωρίζουν ή πιστεύουν ότι γνωρίζουν μέσα από την ειδησεογραφία και την επαφή τους με τα αμερικανικά πολιτιστικά προϊόντα. Μία άλλη πηγή για το σχηματισμό αντιλήψεων είναι η επαφή και η παρατήρηση των εν Ελλάδι Αμερικανών, ως επί το πλείστον μέλη διπλωματικών αποστολών και στρατιωτικών. Φυσικά, πρέπει να σημειωθεί ότι οι αναπαραστάσεις που προκύπτουν δεν είναι ούτε στατικές ούτε μονοσήμαντες. Η πρόσληψη του αμερικανικού κοινωνικού και πολιτισμικού μοντέλου συνδέεται με ένα πλήθος θετικών και αρνητικών συνδηλώσεων. Οι λόγοι που δομούνται με επίκεντρο τη θετική ή την αρνητική αξιολόγηση του αμερικανισμού εντάσσονται οργανικά στο πλαίσιο της ψυχροπολεμικής ιδεολογικής και επικοινωνιακής αντιπαράθεσης αποτελώντας ένα κεντρικό στοιχείο του. Ο καθορισμός της έννοιας του αμερικανισμού αποτελεί αντικείμενο διαμαχής και σημαντικό διακύβευμα στην μετεμφυλιακή δημόσια σφαίρα.

7.2. Όψεις της Αμερικής

Η Αμερική είναι, για τους Έλληνες, ένα μεγάλο μυστήριο. Όσες πληροφορίες κι αν συσσωρεύονται γύρω από αυτήν, οι αντιφάσεις της παραμένουν απροσπέλαστες, όπως αντιφατικά είναι και τα συναισθήματα που γεννά στον Έλληνα ταξιδιώτη. Σε κάθε περίπτωση, η αίσθηση του ανοίκειου είναι κυρίαρχη: *«Όπως χανόταν στο μυστήριο μέχρι που την ανακάλυψε ο Κολόμβος, έτσι και τώρα πνίγεται στην ομίχλη των αντιθέσεων και των αντιφατικών πληροφοριών κι ο καθένας προσπαθεί κάθε τόσο, κάθε μέρα, να την ανακαλύψει πάλι»*¹¹. Ο Καραγάτσης

¹⁰ Ενδεικτικά, Ριζοσπάστης, 24/9/1977, σελ.4.

¹¹ Μ. Παπακωνσταντίνου, *Αμερική: ταξίδι και γνωριμία. Εισαγωγή στη μελέτη μιας υπερδυνάμεως*, Αθήνα 1969, σελ.14. Επίσης, *Τα Νέα*, 1/7/1957. Γιώργος Δέλιος, *Γράμματα από την Αμερική*, Νέα

περιγράφει μία απροσδιόριστη αίσθηση διαφορετικότητας από την ευρωπαϊκή ήπειρο, παρά την υιοθέτηση ευρωπαϊκών αρχιτεκτονικών και αισθητικών προτύπων, που γεννά αμηχανία στον επισκέπτη: «...υπάρχει κάτι στην ατμόσφαιρα-κάτι το άπιαστα απροσδιόριστο-που γεννάει την κυρίαρχη διαίσθηση πως ‘αυτό’ δεν είναι Ευρώπη. Ότι ‘αυτό’ ανήκει σ’ έναν άλλο κόσμο, με αλλιώτικη ψυχροσύνθεση...Ποιος όμως, άραγε, να είναι αυτός ο κόσμος; Πώς θα τον πλησιάσω;»¹².

Γενικότερα, όσον αφορά την αναπαράσταση της Αμερικής, μπορούμε να εντοπίσουμε ορισμένα κεντρικά στοιχεία, των οποίων η αξιολόγηση μπορεί να διαφέρει ανάλογα με την ιδεολογική προέλευση του κειμένου στο οποίο εντοπίζονται, ωστόσο παραμένουν καθοριστικά για την πρόσληψη της Αμερικής. Τα στοιχεία αυτά θα μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν σε τέσσερις βασικές έννοιες, την έννοια του μεγέθους, την έννοια της δύναμης, την έννοια της νεότητας και την έννοια του πλούτου/αφθονίας. Η αναπαράσταση αυτή αντανακλά μία θέαση από απόσταση, που συνεπάγεται αν όχι σε όλες τις περιπτώσεις το θαυμασμό, οπωσδήποτε το δέος, και αντανακλά μια εκ προοιμίου ανισοβαρή σχέση.

Η ίδια η μορφολογία της ηπείρου, το αμερικανικό τοπίο, είναι μια πρώτη πηγή δέους: «Δεν υπάρχει τέλος σ’ αυτή τη γη, μέσα σε τούτη την απάνθρωπη ερημιά»¹³. Όπως θα δούμε να επαναλαμβάνεται πολλές φορές σε αυτό το κεφάλαιο, αυτό που καταρχήν ξενίζει είναι η κλίμακα, το μέγεθος, αυτή η αίσθηση ότι κάθετι εδώ είναι πέρα από το μέτρο και γι’ αυτό απάνθρωπο. Αυτή η απεραντοσύνη της αμερικανικής ηπείρου προσλαμβάνεται αφενός θετικά, καθώς προσφέρει άπειρες δυνατότητες¹⁴ αφετέρου όμως προκαλεί αμηχανία (η «μεγάλη και φοβερή τούτη Αμέρিকা»¹⁵). Η εμμονή αυτή με τα μεγέθη, την κλίμακα και το πλήθος σε ό,τι αφορά τα δεδομένα της Αμερικής αποτυπώνεται σε φράσεις όπως η ακόλουθη: «Αυτή η απεραντοσύνη, λοιπόν, είναι βασικό γνώρισμα της χώρας τούτης...Τα πάντα είναι μεγάλα στην Αμερική και πρώτ’ απ’ όλα οι αποστάσεις...Από κάτι μεγάλο πάντα υπάρχει κάτι

Πορεία, Θεσ/νικη 1970, σελ.109. Στέφανος Ζώτος, *Σύγχρονη Οδύσσεια, Νέα Εστία*, τμ.58, τχ.683, 25/12/1955, σελ.47.

¹² Μ. Καραγάτσης, *Περιπλάνηση στον Κόσμο: Ταξιδιωτικές εντυπώσεις* [Επιμέλεια: Άντεια Φραντζή], Εστία, Αθήνα 2002, σελ.97. Τα κείμενα αυτού του τόμου που αναφέρονται στις ΗΠΑ είχαν δημοσιευθεί εν μέρει στη Βραδυνή το διάστημα μεταξύ 7/11/1950-27/12/1950. Η επίσκεψη του Καραγάτση στις ΗΠΑ εντασσόταν στο πρόγραμμα πνευματικών ανταλλαγών μεταξύ των δύο χωρών.

¹³ Βασίλης Βασιλικός, *Η Μυθολογία της Αμερικής*, Εστία, Αθήνα 1964, σελ.22.

¹⁴ Βασίλης Βασιλικός, ό. π., σελ.15. *Ηλίας Βενέζης, Αμερικανική Γη*, Εστία, Αθήνα (1955), 1977, σελ.119, 137. Ανδρέας Καραντώνης, *Θυμάμαι την Αμερική*, Το Ελληνικό Βιβλίο, Αθήνα 1963, σελ.16.

¹⁵ *Τα Νέα*, 24/6/1957. Γ. Συριώτης, *Η Αμερική χωρίς φαντασία!*, Αετός, Αθήνα 1954, σελ.32-33, 40: «την θαυμαστήν, αλλά και φοβερήν αμερικανικήν φύσιν». *Νέα Εστία*, τχ.728, 1/11/1957, σελ.1126.

μεγαλύτερο...»¹⁶. Ο θαυμασμός και το δέος μπροστά στο φυσικό τοπίο της χώρας αυτής, η αίσθηση του χάους που γεννά αμηχανία¹⁷, συνοδεύεται από τον θαυμασμό για τα τεχνικά και τεχνολογικά επιτεύγματα των κατοίκων της. Ωστόσο, ο Ψαθάς στα *Νέα* παρατηρεί πως μόνο χάρη σε αυτά τα επιτεύγματα η Αμερική είναι κατοικήσιμη, ενώ επισημαίνει πως όλες αυτές οι ευκολίες προϋποθέτουν την αφθονία του χρήματος¹⁸.

Στο σύστημα των μεταφορών που αναφέρονται στην Αμερική, ξεχωρίζουν οι επίμονες αναφορές στην έννοια της δύναμης. Η δύναμη, που θεωρείται εγγενές στοιχείο της Αμερικής, προσλαμβάνεται πρωτίστως με βιολογικούς όρους. Η έννοια της δύναμης κυριαρχεί στο φιλοαμερικανικό μετεμφυλιακό λόγο και αποτυπώνεται και σε μία σειρά αφηγήσεων για μια πληθώρα θεμάτων. Η παρακάτω είδηση που δημοσιεύει η *Καθημερινή* αναφέρεται στην κατάκτηση του Νότιου Πόλου από τους Αμερικανούς: «*Εξευτελίσθη και το τελευταίο μυστήριο που φύλαγε ο μικρός μας πλανήτη. Έπεσε στα νεανικά δυναμικά αμερικανικά χέρια και έγινε κουρέλι*»¹⁹. Στις δύο αυτές φράσεις περιέχονται δύο προσφιλείς έννοιες του φιλοαμερικανικού λόγου, η νεότητα αυτού του κόσμου και ο δυναμισμός του. Ο *Νέος Κόσμος* είναι *Δυνατός Κόσμος*. Η Αμερική είναι «*το νεαρόν...και παντοδύναμον έθνος*»²⁰. Το σφρίγος, η δύναμή του αποδίδεται μέσα από πλήθος βιολογικών μεταφορών.

Ωστόσο, η πρόσληψη της Αμερικής ως φυσικής δύναμης αποκτά βαρύνουσα σημασία στο πλαίσιο του εμφυλιοπολεμικού λόγου. Η εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν και η αμερικανική παρέμβαση υπέρ του στρατοπέδου των αντικομμουνιστικών δυνάμεων αποδίδονται από το λόγο της εθνικοφροσύνης ως μετάγγιση δύναμης και υγείας από τον Νέο στον Παλαιό Κόσμο. Σε αυτήν την αντιπαράθεση των υγειών δυνάμεων του έθνους με τα άρρωστα, προσβεβλημένα από τον κομμουνισμό στοιχεία, η ενίσχυση του εύρωστου αμερικανικού οργανισμού είναι καθοριστικής σημασίας. Στο πλαίσιο του ελληνικού εμφυλίου, η Αμερική είναι για τον κόσμο των εθνικοφρόνων ο «*ζωογόνος ήλιος*», η ακατάλυτη δύναμη που θα

¹⁶ *Τα Νέα*, 5/6/1957. Δημήτρης Ψαθάς, *Κάτω απ' τους ουρανοξύστες*, Αιγαίο, Αθήνα 1961, σελ.200. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Αμερική*, ό. π., σελ.23. Και Β. Βασιλικός, ό. π., σελ. 10. Γ. Κόκκαλης, *Πώς ανεκάλυψα...την Αμερική!*, (χ.ε.) 1951, σελ.74.

¹⁷ *Τα Νέα*, 6/6/1957.

¹⁸ *Τα Νέα*, 5/6/1957.

¹⁹ *Καθημερινή*, 8/3/1947.

²⁰ *Καθημερινή*, 2/9/1956. Επίσης, *Ηλίας Βενέζης*, ό. π., σελ.119: «*όλα γύρω είχαν τόνο θριάμβου...Η αίσθηση της νίκης, της δύναμης, της νίκης του ανθρώπου.*» Γιώργος Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα 1954, σελ.173: «*είναι το αίσθημα μιας ζωής που σφύζει, που κοχλακίζει, που ανεβαίνει, άπιαστη κι ολοκαίνουρια...Είναι χώρα για ανθρώπους πολύ νέους, πολύ γερούς, ζεκούραστους, έτοιμους να ριχτούν στη δράση*». Γιώργος Συριώτης, ό. π., σελ.13.

σαρώσει τον κομμουνισμό. Οι φιλοκομμουνιστικές δυνάμεις και τα τυχόν εμπόδια που θα προβάλλουν «θα παρασυρθούν ως αθύρματα υπό του ακατασχέτου ρεύματος της δημιουργικής ικανότητας του Αμερικανικού πνεύματος»²¹.

Το παρακάτω απόσπασμα της *Καθημερινής*, που αναφέρεται, με μεσσιανικούς όρους, στην εξαγγελία του δόγματος Τρούμαν, είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό, καθώς παρουσιάζει συμπυκνωμένα αρκετά από τα παραπάνω στοιχεία: «Ο Νέος Κόσμος, με τους μεγάλους ανθρώπους του, με την τρομακτική δύναμίν του, με τα εις αριθμόν ασύλληπτα μέσα του, έτοιμος είναι να αιμοδοτήσει τις φλέβες μας που έχουν πτωχύνει, οι χαλύβδινοι ουρανοξύσται έρχονται πρόθυμοι να γονυπετήσουν εμπρός εις των Παρθενώνων τα κουρασμένα ερείπια και τα γερά χέρια του μεγάλου Έθνους που έφερε εις την κορυφήν του κόσμου το θάρρος, η νεότης και η δουλειά έρχονται ν' ανασηκώσουν τους εξησθενημένους από τους τόσους αγώνας, τα τόσα μαρτύρια και τόσην δόξαν οργανισμούς μας»²². Η έννοια της δύναμης συνδέεται στο παραπάνω απόσπασμα με τις έννοιες της ζωής και της σωτηρίας. Η Αμερική, ως υγιής κόσμος, αντιπαρατίθεται στον κομμουνισμό, που γίνεται αντιληπτός ως νόσος, ως καρκίνωμα²³.

Μία λίγο διαφορετική προσέγγιση της πεποίθησης για τη δύναμη, «την ορμή και σκληρότητα» που ενυπάρχει στο αμερικανικό έθνος και θα ενισχύσει την «κουρασμένη» Ευρώπη προκειμένου να συντρίψει τον κομμουνισμό συναντάμε στην αφήγηση του Γ. Ρουμάνη για την Αμερική, βουλευτή Λακωνίας στη δεκαετία του '50. Ο Ρουμάνης αντιλαμβάνεται τον αμερικανισμό ως ελληνοχριστιανικό πολιτισμό και τον κομμουνισμό ως το προσωπείο με το οποίο εμφανίζεται ο Σλαβισμός, που δεν είναι παρά η απειλή που συνιστά για τη Δύση το «πνεύμα της Ασίας», που ταυτίζεται με το «πνεύμα του κακού, του φόνου, του δόλου και της ψευτιάς»²⁴. Από την άλλη πλευρά, ο αντίπαλος λόγος, που εκπορεύεται από την Αριστερά, αναπαράγει την αντίληψη για την εξαιρετική δύναμη της Αμερικής, και πάλι μέσα από βιολογικούς όρους, αλλά προσδίδει στο χαρακτηριστικό αυτό αρνητική φόρτιση²⁵. Η αμερικανική δύναμη είναι μία δύναμη που προκαλεί φόβο στο λόγο της Αριστεράς.

Ένας ενδιαφέρων προβληματισμός που αναδύεται στο πλαίσιο του αντικομμουνιστικού λόγου, όπως διατυπώνεται στο επίπεδο των πνευματικών ελίτ,

²¹ Αγόρευση βουλευτή Γ. Μπακόπουλου, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ' (Αναθεωρητική), Σύνοδος Α', 5/5/1947.

²² Γ.Βλάχος, *Όνειρα, Καθημερινή*, 9/3/1947.

²³ *Καθημερινή*, 28/10/1962.

²⁴ Γιώργος Ρουμάνης, *Αμερική*, (χ.ε.), Αθήνα 1955, σελ.33.

²⁵ *Ριζοσπάστης*, 2/3/1947, *Ριζοσπάστης*, 22/3/1947.

από τις στήλες της *Νέας Εστίας* εστιάζει στην κατεύθυνση που θα πάρει ο αμερικανισμός, νοούμενος πάντα ως ισχυρή φυσική δύναμη, όσον αφορά το πολιτισμικό πεδίο. Σε αυτόν τον προβληματισμό ενυπάρχει η παραδοχή ότι η Αμερική είναι αυτή που θα ορίσει τη «μοίρα» της Ευρώπης και του δυτικού κόσμου συνολικότερα²⁶. Κι ενώ αναγνωρίζεται ότι ο αμερικανισμός θα ενισχύσει και θα «ανανεώσει τα κουρασμένα μέλη» του ευρωπαϊκού πολιτισμού, εκφράζεται, παράλληλα, η ανησυχία μήπως αυτή η αναπόφευκτη προσέγγιση και μίξη υπονομεύσει την «ιδιοτυπία» του ευρωπαϊκού πολιτισμού²⁷. Η ανησυχία αυτή πηγάζει, μεταξύ άλλων, από την ίδια τη μεταφορά του αμερικανισμού ως πρωτόγονης δύναμης. Στη δύναμη αυτή αποδίδεται «αρσενικό(ς), κατακτητικό(ς)» ρόλος²⁸. Ωστόσο, παρά την επαναλαμβανόμενη έκφραση ανησυχίας, ο τόνος είναι θριαμβευτικός και αισιόδοξος για την ανάδειξη της Αμερικής σε «συνειδητή δύναμη, που δεν περιορίζεται από θάλασσες και από σύνορα» και στην προσέγγισή της με την Ευρώπη θα δώσει τελικά ζωή σε ένα «νέο άνθρωπο, τη μονάδα του νεοευρωπαϊκού πολιτισμού»²⁹.

Θα πρέπει, επίσης, να παρατηρήσουμε ότι σε πολλές από τις αφηγήσεις που εστιάζουν στις ιδιότητες του αμερικανικού τοπίου, αναδεικνύοντας τις έννοιες του μεγέθους, της πρωτόγονης δύναμης κ.ά., υπάρχει μία υποστασιοποίηση των χαρακτηριστικών αυτών και προβολή τους είτε στο χαρακτήρα των Αμερικανών είτε στον αμερικανισμό. Αναφερόμενος στον Αμερικανικό Νότο και στο Μισσισιππή, ο Ηλίας Βενέζης γράφει: «υπάρχει μια ενότητα μυστική ανάμεσα στο βαθύ ποτάμι και στους ανθρώπους που ζουν γύρω του. Υπάρχει μια ενότητα μοίρας...»³⁰. Αλλά και ο Γ. Θεοτοκάς περιγράφει από κοινού το αμερικανικό τοπίο και τον αμερικανικό χαρακτήρα ως «ζέσπασμα δυναμισμού» και ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της κοινής ιδιότητας παραθέτει την αρχιτεκτονική μορφή του ουρανοξύστη³¹.

Η τρίτη βασική έννοια που συναντάμε στον περί Αμερικής λόγος είναι η έννοια της νεότητας, μια έννοια, που χαρακτηρίζεται από αμφισημία, και είναι κατεξοχήν συνδεδεμένη με την Αμερική, το λεγόμενο Νέο Κόσμο. Η μυθολογία του νέου κόσμου, ενός κόσμου ελεύθερου από τα δεσμά του παρελθόντος, αλλά και ενός κόσμου χωρίς ιστορία, είναι κυρίαρχη στον τύπο και στη λογοτεχνία. Ο Ηλίας

²⁶ *Νέα Εστία*, τμ. ΛΘ', τχ. 451, 15/4/1946, σελ.510.

²⁷ Πέτρος Χάρης, *Ο Ωκεανός*, τμ. ΜΥ, τχ. 501, 15/5/1948, σελ.618-621.

²⁸ *Νέα Εστία*, τμ.57, τχ.661, 15/1/1955, σελ.133.

²⁹ Πέτρος Χάρης, *Ο Ωκεανός*, τμ. ΜΥ, τχ. 501, 15/5/1948, σελ.618-621.

³⁰ Ηλίας Βενέζης, *Εισαγωγή στο αμερικανικό μυθιστόρημα*, *Νέα Εστία*, 15/8/1957, σελ.1108.

³¹ Γιώργος Θεοτοκάς, *Ταξιδιωτικές εντυπώσεις. Ταξίδι στο μέλλον*, *Νέα Εστία*, τμ.55, τχ.641, σελ.360.

Βενέζης παρατηρεί χαρακτηριστικά: «Για έναν που έρχεται από έναν τόπο όπου οι πέτρες κι οι βράχοι έχουν όνομα και ιστορία, όπου ο καιρός έχει βάλει την ευγένειά του στα πάντα, αυτό το νέο στην αρχή ξαφνιάζει»³². Η Αμερική είναι ένας τόπος χωρίς ιστορία, με τεράστια δύναμη αφομοίωσης και εξάλειψης των επιμέρους εθνικών και πολιτισμικών παραδόσεων³³. Οι ιδιότητες αυτές ενίοτε αξιολογούνται θετικά, καθώς θεωρείται ότι εκεί, οι άνθρωποι δε δεσμεύονται από καμία παράδοση και είναι ελεύθεροι να δράσουν³⁴.

Άλλοτε, όμως, η απουσία παράδοσης αξιολογείται αρνητικά. Η αναπαράσταση της Αμερικής ως ενός κόσμου χωρίς ιστορία, αντιμετωπίζεται μάλλον υποτιμητικά σε σύγκριση με την ευρωπαϊκή ήπειρο³⁵. Χαρακτηριστική είναι η απόδοση αυτής της ιδιότητας της Αμερικής στα αντικείμενα του τεχνικού της πολιτισμού, όπως συμβολίζονται από «την ανωνυμία του πλαστικού, του σελοφάν και της φορμάικας. Γιατί το μειονέκτημα του πλαστικού είναι ένα: δε γερνάει φυσιολογικά όπως τ' άλλα αντικείμενα, αλλά αχρηστεύεται μια μέρα ξαφνικά χωρίς καμιά ιστορία νάχει χαραχτεί πάνω στη χημική ουσία της κατασκευής του»³⁶. Η απουσία της ιστορίας, η απουσία του πόνου που αυτή συνεπάγεται, αποτελεί τη διαχωριστική γραμμή Παλαιού και Νέου Κόσμου³⁷ και υποστηρίζει το στερεότυπο περί της αντιπνευματικότητας του αμερικανικού πολιτισμού. Αυτή η αντίληψη λανθάνει στην περιγραφή του Β. Βασιλικού των μικρών αμερικανικών πόλεων ως «ανυπόφορ(ων)». Αυτό που τις κάνει ανυπόφορες είναι «ότι δεν έχουν ποτέ υποφέρει, ότι καμιά καταστροφή ποτέ δεν τις σημάδεψε, κανένα τραύμα»³⁸.

Τις κεντρικές έννοιες του μεγέθους, της δύναμης και της νεότητας συμπληρώνει η έννοια του πλούτου/αφθονίας. Για ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο, η Αμερική, στο ελληνικό φαντασιακό, είναι συνδεδεμένη με τον πλούτο. Είναι η προνομιούχα γη³⁹, η μακάρια χώρα, η «χαϊδεμένη από τους σύγχρονους

³² Ηλίας Βενέζης, *Αμερικανική Γη*, ό. π., σελ.140. Γιώργος Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, ό. π., σελ.19: «Είναι μια καινούργια κοινωνία, αληθινά ένας Νέος Κόσμος, κοινωνιολογικά νέος οπωσδήποτε, που δε χωρεί στα γνωστά μας ευρωπαϊκά καλούπια».

³³ Βασίλης Βασιλικός, ό. π., σελ.24. Ηλίας Βενέζης, ό. π., σελ.109. Γιώργος Θεοτοκάς, ό. π., σελ.49-50.

³⁴ Βασίλης Βασιλικός, ό. π., σελ.24. Γ. Κόκκαλης, ό. π., σελ.35-36.

³⁵ Μ. Καραγάτσης, ό. π., σελ.172-173.

³⁶ Β. Βασιλικός, ό. π., σελ.20.

³⁷ Είναι χαρακτηριστικό το σχόλιο του Βενέζη για τη διαφορά στα πρόσωπα των Ευρωπαίων σε σχέση με τους Αμερικανούς: «έχουν κείνη την παράξενη, μοναδική και ανεπανάληπτη σφραγίδα του Ευρωπαίου: τη ζεστασιά, τον πολύ καιρό που είναι πίσω τους, τους αιώνες, την ηρεμία, τη χαρά και την πικρία», Ηλίας Βενέζης, ό. π., σελ.156.

³⁸ Β. Βασιλικός, ό. π., σελ.67-68.

³⁹ *Τα Νέα*, 5/6/1957.

θεούς»⁴⁰. Η Αμερική αναπαρίσταται ως μια χώρα πλούσια, από κάθε άποψη, με ανεξάντλητους φυσικούς πόρους. Πρόκειται για τη χώρα «με τις άπειρες δυνατότητες»⁴¹. Τα χαρακτηριστικά αυτά πιστεύεται ότι αντανakλώνται και στον χαρακτήρα των ανθρώπων και δίνουν ώθηση σε μια πρωτόγνωρη δημιουργικότητα. Μία εικόνα του αμερικανικού ονείρου, όπως σχηματίζεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στην Ελλάδα μάς δίνει ο Ηλίας Βενέζης περιγράφοντας τα πρώτα κύματα μαζικής μετανάστευσης στις ΗΠΑ: «Εκεί, λέει, ήταν η Γη της Επαγγελίας. Εκεί, στη γη την παχιά και τη γόνιμη, φύτευες ξερό κλαδί κι αμέσως έβγαζε φύλλα. Εκεί, στο νερό των ποταμών και στις φλέβες των βράχων, λαμποκοπούσε το χρυσάφι...»⁴².

Ο πλούτος, σε συνδυασμό με την πίστη στην αμερικανική γενναιοδωρία, δημιουργεί το χιουμοριστικό μοτίβο του Αμερικανού θείου που μοιράζει δολλάρια, και που συχνά ταυτίζεται με τον τότε πρόεδρο των ΗΠΑ, Τρούμαν. Μετά την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν, ο αστικός τύπος υποστηρίζει ότι ο πλούτος αυτός διαχέεται με «αμερικάνικη απλοχεριάν»⁴³. Ακόμη και ο Ριζοσπάστης αξιοποιεί το μοτίβο αυτό με ειρωνική διάθεση. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι την περίοδο αυτή ανεβαίνει στην Αθήνα η επιθεώρηση «Δώσε κι εμένα θείε Τρούμαν»⁴⁴.

Τις προσεχείς δεκαετίες, ο θείος από την Αμερική και η αμερικανική βοήθεια θα αποτελέσουν προσφιλή θέματα του λαϊκού ελληνικού κινηματογράφου. Όπως επισημαίνει η Χρυσάνθη Σωτηροπούλου: «η Αμερική ήταν τη συγκεκριμένη περίοδο η χώρα, όπου κατά την αντίληψη των πολλών όλοι ευημερούσαν και ευτυχούσαν»⁴⁵. Αυτό το στερεότυπο αντανakλάται και στην αναπαράσταση των Ελλήνων μεταναστών, που διαβιούσαν στην Αμερική: «Τον Έλληνα της Αμερικής τον είδαμε πάντα με τη μορφή του δολλαρίου...Στο μυαλό των Ελλήνων η Αμερική ειν' ένας τόπος μυθικός όπου τα δολλάρια φυτρώνουν στους δρόμους κι' οι ομογενείς βρίσκονται εκεί για να τα θερίζουν και να τα στέλνουν»⁴⁶. Στο μεταπολεμικό εμπορικό κινηματογράφο, ο Έλληνας της Αμερικής αναπαρίσταται σαν ο καταλύτης «που θα δώσει λύση σ' όλα τους τα προβλήματα, οικονομικά, κοινωνικά, ψυχολογικά»⁴⁷. Αυτό το μοτίβο αξιοποιείται κατά κόρον σε μια σειρά ταινιών, όπως: «Δολλάρια και

⁴⁰ Καθημερινή, 18/3/1956. Γιώργος Ρουμάνης, ό. π., σελ.31, 38.

⁴¹ Τα Νέα, 24/7/1957.

⁴² Ηλίας Βενέζης, ό. π., σελ.101.

⁴³ Τα Νέα, 12/3/1947.

⁴⁴ .

⁴⁵ Σωτηροπούλου Χρ., Η Διασπορά στον Ελληνικό Κινηματογράφο: επιδράσεις και επιρροές στη θεματολογική εξέλιξη των ταινιών της περιόδου 1945-1986, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σελ. 48-49.

⁴⁶ Ενδεικτικά, Δ. Ψαθάς, Κάτω απ' τους ουρανοξύστες, Αιγαίο, Αθήνα 1961, σελ.253-254.

⁴⁷ Ο. π., σελ. 70-71.

Όνειρα» (1956), «*Ο Φανούρης και το σόι του*» (1957), «*Η θεία από το Σικάγο*» (1957), «*Έχει θείο το κορίτσι*» (1957), «*Ο θείος από τον Καναδά*» (1959)⁴⁸. Με αφορμή την ταινία «*Δολλάρια και Όνειρα*», η Αγλαΐα Μητροπούλου σχολιάζει το σωτηριολογικό μύθο που περιέβαλε την Αμερική και συνδεόταν με την προσδοκία διάχυσης του αμερικανικού πλούτου: «*όλη η Ελλάδα περίμενε την Αμερικάνικη βοήθεια...και ο Έλληνας ήλπιζε πάντα στην επέμβαση ενός από μηχανής θεού*»⁴⁹.

Πάντως, την περίοδο αυτή, εμφανίζονται και μία σειρά λογοτεχνικών έργων, αυτοβιογραφικών και μυθοπλαστικών, τα οποία εστιάζουν στις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης των Ελλήνων μεταναστών και στην αδυναμία τους να αποκτήσουν, τελικά, πρόσβαση στον αμερικανικό πλούτο⁵⁰. Σε αυτό το μήκος κύματος κινείται και το σχόλιο της *Νέα Εστίας* για τις σκηνές της άφιξης των μεταναστών στο νησί Έλλης από την ταινία του Ηλία Καζάν «*America, America*»: «*δείχνουν μιαν ασυγκίνητη Αμερική και αφήνουν να φανεί πόσο σκληρή θα είναι η ζωή των μεταναστών στη χώρα των ονείρων τους*»⁵¹. Ωστόσο, η αίγλη του «αμερικανικού ονείρου» στη μαζική κουλτούρα παραμένει, σε μεγάλο βαθμό, ανεπηρέαστη.

Σε κάθε περίπτωση όμως, η ανάγνωση της αμερικανικής αφθονίας πόρων και υλικών αγαθών δεν είναι μονοσήμαντη. Αντιμέτωπος με την ένταση και τους ρυθμούς της ευημερούσας και παραγωγικής Αμερικής, ο Έλληνας ταξιδιώτης νιώθει ξένος⁵². Στη μυθολογία της μακάριας Αμερικής, ο Ψαθάς αντιπαραθέτει την απλότητα του ελληνικού, ανατολίτικου τρόπου ζωής, θεωρώντας τον προτιμότερο από τον αμερικάνικο πλούτο⁵³: «*Φιλόσοφοι της ζωής, ραχατλήδες, χουζουρλήδες,*

⁴⁸ Ο. π., σελ. 43 (πηγή: Βαλούκος Στ. (επ), *Φιλμογραφία Ελληνικού Κινηματογράφου 1914-1984*).

⁴⁹ Αγλαΐα Μητροπούλου, *Ο Ελληνικός Κινηματογράφος*, [Επιμέλεια: Μαρία Κομνηνού, Χρυσάνθη Σωτηροπούλου], Παπαζήσης, Αθήνα 2006, σελ. 226.

⁵⁰ Νίνα Λαδογιάννη, *Ένας Έλληνας στην Αμερική*, Βόλος 1954, σελ.78-79. Θεανώ Μάργαρη-Παπάζογλου, *Ένα δάκρυ για τον μπάμπα-Τζίμη: διηγήματα*, Δίφρος, Αθήνα 1958. Θεανώ Μάργαρη-Παπάζογλου, *Το χρονικό του Χόλστεν Στρήτ: Ελληνοαμερικανικά διηγήματα*, Φέξης, Αθήνα 1962. Θανάσης Βαλτινός, *Συναξάρι Ανδρέα Κορδοπάτη*, Κέδρος, Αθήνα 1972. Ο Ανδρέας Καραντώνης παρατηρεί ότι χωρίς αυτές τις αφηγήσεις «θα έμενε λογοτεχνικά αναξιοποίητος αυτός ο ταπεινά τραγικός και ιδιόρρυθμος 'ελληνοαμερικανικός κόσμος'...», Α. Καραντώνης, *Θυμάμαι την Αμερική*, Το Ελληνικό Βιβλίο, Αθήνα 1963, σελ.199-200.

⁵¹ *Νέα Εστία*, τμ.75, τχ. 882, 1/4/1964, σελ.487. Σχετικά με το σκληρό αγώνα των μεταναστών για την κατάκτηση του αμερικανικού ονείρου και, *Νέα Εστία*, *Πολιτείες και Θάλασσες*, τμ.57, τχ.668, 1/5/1955, σελ.616.

⁵² *Τα Νέα*, 12/6/1957. Δημήτρης Ψαθάς, *Κάτω απ' τους ουρανοξύστες*, ό. π., σελ.41-44, 129, 171. Λευτέρης Ραφτόπουλος, *Κάτι απ' την Αμερική*, (χ.ε.) Βόλος 1966, σελ.60. Σπύρος Μελάς, *Αμερική: Εντυπώσεις ενός ταξιδιού*, Αετός, Αθήνα 1952, σελ.122-123.

Κώστας Τσιρόπουλος, *Αμερικανική Ανθρωπογεωγραφία: Ταξιδιωτικά χειρόγραφα*, Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1976, σελ.120.

⁵³ Μία ανάλογη αντιδιαστολή του αμερικανικού τρόπου ζωής νοούμενου ως εξοντωτικών ρυθμών στην εργασία και στην καθημερινότητα και την άνεση ενός πιο χαλαρού τρόπου αντίληψης της ζωής

στατικοί, βρίσκουμε τον τρόπο να κατακτούμε την ηρεμία και την γαλήνη της ψυχής, χωρίς αυτό το άγχος. Λίγα λεφτά να είχαμε μονάχα...»⁵⁴. Το αμερικάνικο μοντέλο, παρά την αφθονία υλικών αγαθών, είναι τελικά πηγή δέους και άγχους για τους Έλληνες επισκέπτες: «Ήταν σαν να τους κونهγούσε μέχρι το λιμάνι ο φοβερός ρυθμός της αμερικάνικης ζωής, ο πλούτος, οι ουρανοξύστες, οι δρόμοι...οι απεραντοσύνες, τα δολλάρια»⁵⁵.

Στο σημείο αυτό, πρέπει, να παρατηρήσουμε ότι η άλλη όψη της αναπαράστασης για τον αμερικάνικο πλούτο είναι η εικόνα που αναδεικνύουν τα κείμενα για την ελληνική πραγματικότητα. Η πλούσια Αμερική και η φτωχή Ελλάδα είναι ένα στερεοτυπικό δίπολο, που τροφοδοτεί την αντίληψη μιας μονομερούς εξάρτησης και θίγει την εθνική φιλοτιμία. Σε στιγμές όξυνσης του κατεξοχήν «εθνικού» θέματος, του Κυπριακού και του αντιαμερικανικού πνεύματος, ακόμη και ο δεξιός τύπος εκφράζει τη δυσaréσκειά του γι' αυτή τη σχέση ανάγκης και ανισότητας αναπαράγοντας τα εθνικά αυτοστερεότυπα: «Φτωχοί, άφραγκοι, αδόλλανοι, τρέμομε μήπως η πλούσια θεία Αμερική μας κόψη το επίδομα και μείνομε στην ψάθα»⁵⁶. Σε μια τέτοια μάλιστα στιγμή, η *Καθημερινή* θα απαρνηθεί την εικόνα των ΗΠΑ ως του καλού και γενναιοδωρου πλούσιου, που με τόση φροντίδα είχε οικοδομήσει, και θα μιλήσει για τον «κακό» πλούσιο που είναι ευάλωτος στις κολακείες και αρνείται τη βοήθειά του σε εκείνους που την έχουν πραγματικά ανάγκη⁵⁷.

Όταν η ψυχραιμία αποκαθίσταται στο δεξιό τύπο, ο κακός πλούσιος εξαφανίζεται και τη θέση του παίρνουν οι αγαθοί και άξιοι Αμερικανοί που χρωστούν τον πλούτο τους στην καλή τους τύχη και στο μόχθο τους. Ακόμη, όμως και τότε διακρίνεται η οδυνηρή αίσθηση της τεράστιας ανισότητας Ελλάδας και Αμερικής, όπως και η πικρία πίσω από τη διαβεβαίωση 'δεν ζηλεύομεν' της *Καθημερινής*. Η Ελλάδα είναι η χώρα «με τους πολλούς πολέμους και τα ολιγώτερα αγαθά» στην οποία η Αμερική δεν πρέπει να ξεχνά ότι οφείλει τις αρχές της ελευθερίας και της δημοκρατίας⁵⁸.

και του χρόνου συναντάμε και στην περίπτωση του γαλλικού αντιαμερικανικού λόγου, όπου η έννοια της *flatterie* αντιπαρατίθεται προς τον αμερικανισμό, Richard Kuisel, ό. π., σελ.120

⁵⁴ *Τα Νέα*, 11/6/1957. *Τα Νέα*, 24/6/1957.

⁵⁵ *Τα Νέα*, 1/7/1957.

⁵⁶ *Καθημερινή*, 17/2/1957.

⁵⁷ *Καθημερινή*, 28/9/1957.

⁵⁸ *Καθημερινή*, 28/11/1958.

Η σύγκριση του βιοτικού επιπέδου Ελλήνων-Αμερικάνων, στις σχετικές αναφορές, είναι συντριπτική υπέρ των δεύτερων. Στα *Νέα*, με αφορμή τη συζήτηση σχετικά με τις αυξημένες στρατιωτικές δαπάνες της Ελλάδας, στο πλαίσιο των συμμαχικών της υποχρεώσεων, ο Δ.Ψαθάς αποδίδει δραματοποιημένα τις τεράστιες ανισότητες. Κάνει λόγο για τον «πειναλέο κι ετοιμόρροπο Ρωμίο» και υποστηρίζει ότι δεν έχει καμιά σχέση το να είσαι «φτωχός» στην Ελλάδα και φτωχός στην Αμερική. Αυτός, που για τα αμερικάνικα δεδομένα, θεωρείται φτωχός έχει στην ιδιοκτησία του μια σειρά καταναλωτικών αγαθών και διαθέτει εισοδήματα που ο θεωρούμενος, στην Ελλάδα, ως πλούσιος «πάρα πολύ θα ζήλευε»⁵⁹. Από το ταξίδι του στην Αμερική συγκρατεί την καταναλωτική ευημερία του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού και τη θλιβερή σύγκριση με την Ελλάδα «Μπήκα σε σπίτια υπαλλήλων μετρίου εισοδήματος. Αυτό που είδα στον τόπο μας το λέμε πολυτέλεια»⁶⁰. Τη βαθιά εντύπωση που προκαλεί η ανωτερότητα του αμερικανικού βιοτικού επιπέδου στον Έλληνα επισκέπτη αντανακλούν και μια σειρά ταξιδιωτικών περιγραφών για τις ΗΠΑ από τέλη της δεκαετίας του '40 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '60⁶¹.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι όλα τα στοιχεία που αναπτύξαμε παραπάνω, η έννοια του *μεγέθους*, της *δύναμης*, η υπερβολική *αφθονία*, η *νεότητα* αυτού του κόσμου παραπέμπουν στην πρωταρχική πρόσληψη της Αμερικής ως κάτι το *ανοίκειο*. Η Αμερική αναπαρίσταται ως ένας ολότελα διαφορετικός, εντελώς ξένος κόσμος. Μάλιστα, όπως προσπαθεί να καταδείξει η Αριστερά, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, αυτός ο τόσο διαφορετικός κόσμος είναι «*οργανικά άρρωστο(ς) και φοβερά επικίνδυνο(ς)-γιατί βρίσκεται πέρα από τα όρια κάθε ανθρώπινου μέτρου*»⁶².

7.3 Το «αμερικάνικο όνειρο»: Ανθρωπισμός ή βαρβαρότητα;

Στο πλαίσιο της ιδεολογικής και επικοινωνιακής αντιπαράθεσης της Δύσης με την Ανατολή, στην οποία έχουμε επανειλημμένα αναφερθεί, η αξιολόγηση και η θετική ή η αρνητική προπαγάνδα όσον αφορά το αμερικανικό κοινωνικοοικονομικό μοντέλο, ή άλλως το «αμερικάνικο όνειρο», είναι ένα ζήτημα κομβικής σημασίας. Ο

⁵⁹ Τα *Νέα*, 1/6/1955. Τα *Νέα*, 24/6/1957.

⁶⁰ Τα *Νέα*, 12/7/1957. Ανάλογες είναι οι εντυπώσεις που προκαλούνται την περίοδο αυτή στους Γάλλους ταξιδιώτες στις ΗΠΑ στη θέα των αμερικανικών νοικοκυριών, Richard Kuisel, ό. π., σελ.111.

⁶¹ Θεόδωρος Συναδινός, *Πώς είδα την Αμερική*, Αετός, Αθήνα 1948, σελ. 9. Σπύρος Μελάς, ό. π., σελ.6-62. Λευτέρης Ραυτόπουλος, *Κάτι απ' την Αμερική*, Βόλος 1966, σελ. 90-91. Γ. Κόκκαλης, ό. π., σελ.39

⁶² *Αυγή*, 6/9/1964, ένθετο Επιστήμη-Τέχνες-Γράμματα, σελ.1

αντικομμουνιστικός, φιλοαμερικανικός λόγος προβάλλει τον αμερικανισμό ως ταυτόσημο με την ευημερία και την Αμερική ως έναν επίγειο παράδεισο καπιταλιστικής ευδαιμονίας.

Η ευδαιμονία, που ευαγγελίζεται ο αμερικανισμός, νοούμενη ως μαζική παραγωγή και μαζική κατανάλωση αγαθών, ο λεγόμενος φορντισμός, αντιπαράτίθεται στα σοσιαλιστικά ιδεώδη της κοινωνικής ισότητας και δικαιοσύνης: *«Άφθονα και φθηνά προϊόντα προσιτά σ' όλους αντί για θεωρίες 'κοινωνικής δικαιοσύνης' που στην πράξη έχουν καταλήξει σε διανομή δυστυχίας»*⁶³. Σύμφωνα με τον Ανδρέα Καραντώνη, η Αμερική *«πραγματοποίησε, σε διαστάσεις ασύλληπτες για μας, τον πρώτο επίγειο υλικό παράδεισο»*⁶⁴. Στις αιτιάσεις ότι αυτό το επιτεύγμα της αμερικανικής δημοκρατίας, η εξασφάλιση της καταναλωτικής ευδαιμονίας στερείται πνευματικότητας, ο Γ. Θεοτοκάς απαντά επικαλούμενος τα τεράστια εμπόδια που ορθώνει στην πνευματική ανάπτυξη του ανθρώπου και στην ευτυχία του η ανεπάρκεια των υλικών αγαθών: *«όποιος ανήκει σε μια χώρα φτωχή, γεμάτη δυστυχία και πικρία και πρακτικές δυσκολίες που φαίνονται ανυπέρβλητες και που καταστρέφουν αμέτρητες ανθρώπινες υπάρξεις, δεν έχει δικαίωμα να περιφρονεί την υλική ζωή στο όνομα μια ανεδαφικής πνευματικότητας και να κατακρίνει μια κοινωνία επειδή κατόρθωσε να προσφέρει στα ογδόντα εκατοστά των μελών της την πλήρη επάρκεια των υλικών μέσων»*⁶⁵.

Με βάση τα παραπάνω, ο αμερικανισμός ταυτίζεται, τελικά, με τον ανθρωπισμό⁶⁶. Ο Γ. Θεοτοκάς υποστηρίζει πως ο αμερικανισμός συνιστά το μεγαλύτερο *«πείραμα»* στην ιστορία της ανθρωπότητας για την ουσιαστική πραγμάτωση της δημοκρατίας σε μαζικό επίπεδο μέσω της κατοχύρωσης ενός υψηλού βιοτικού επιπέδου για όλους. Το κόστος που συνεπάγεται αυτό το πείραμα, ένα αποδεκτό κόστος πάντως, είναι η υιοθέτηση των αρχών της βιομηχανικής κοινωνίας, της κυριαρχίας του ορθολογισμού, της τυποποίησης και της πειθαρχίας⁶⁷. Μία βασική παραδοχή που ενυπάρχει σε αυτές τις θριαμβευτικές προσεγγίσεις του

⁶³ Σπύρος Μελάς, ό. π., σελ. 227. Επίσης, Γιώργος Κόκκαλης, ό. π., σελ.39: *«Η Αμερική πιστεύει στην Ισότητα και λέγει στον κόσμο: -Ελάτε να γίνωμεν όλοι πλούσιοι. Από την άλλη πλευρά οι Ρώσσοι, που κι αυτοί διατείνονται ότι πιστεύουν στην Ισότητα, μάς φωνάζουν: -Ελάτε να γίνωμεν όλοι πτωχοί και κουρελήδες. Ο κόσμος δεν έχει παρά να διαλέξει»*. Γιώργος Συριώτης, ό. π., σελ.13. Γιώργος Θεοτοκάς, ό. π., σελ. 23. Ανδρέας Καραντώνης, ό. π., σελ. 47.

⁶⁴ Ανδρέας Καραντώνης, ό. π., σελ.49.

⁶⁵ Γιώργος Θεοτοκάς, *Εντυπώσεις από την Αμερική, Νέα Εστία*, 15/8/1957, σελ.1102.

⁶⁶ Γιώργος Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, ό. π., σελ. 26. Γιώργος Κόκκαλης, ό. π., σελ.183

⁶⁷ Γιώργος Θεοτοκάς, ό. π. σελ.23-24.

αμερικανικού μοντέλου είναι ότι ο αμερικανισμός αποτελεί το μέλλον της ανθρωπότητας⁶⁸.

Στο σημείο αυτό, είναι ενδιαφέρον να παραθέσουμε τον προβληματισμό του Γρ. Κασιμάτη σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας του αμερικανισμού. Ο Κασιμάτης επισημαίνει την αμηχανία των Ευρωπαίων απέναντι στην έννοια του αμερικανισμού, καθώς αυτή δεν παραπέμπει σε μία ενιαία εθνική ταυτότητα, αλλά σε ένα κοινωνικοοικονομικό σύστημα. Η ανάδειξη, τελικά, του κοινωνικοοικονομικού συστήματος σε στοιχείο της εθνικής ταυτότητας συνεπάγεται, σύμφωνα με την ανάλυση του συγγραφέα, ένα στοιχείο μισαλλοδοξίας που αποτυπώνεται στην ένταση του αντικομμουνισμού στην αμερικανική κοινωνία. Η εθνική ιδεολογία των ΗΠΑ αντιμετωπίζεται, στο πλαίσιο αυτό, ως δυνάμει προβληματική. Με βάση τις παρατηρήσεις αυτές, ο συγγραφέας θέτει το ερώτημα ποιες μεταλλαγές θα υποστεί η έννοια του αμερικανισμού και η σύλληψη της εθνικής ταυτότητας στις ΗΠΑ αν ο κομμουνισμός σταματήσει να αποτελεί, στο απώτερο μέλλον, αντίπαλο του αμερικανισμού⁶⁹.

Το αμερικάνικο μοντέλο, ως αντικείμενο εξύμνησης, ταυτίζεται με τη χαρά της ζωής. Το κοινωνικό και οικονομικό σύστημα αποτελεί τη βάση της ευτυχίας του μέσου Αμερικανού. Ο αμερικανισμός εξασφαλίζει την ικανοποίηση και την αυτοπεποίθηση που πηγάζει από την αίσθηση της πληρότητας⁷⁰. Ο Αμερικανός λοιπόν έχει το *«υποσυνείδητον αίσθημα της ασφαλείας που του δίδει η ελευθερία η συννυφασμένη με την ευνομίαν. Αισθάνεται τον εαυτό του ασφαλή δια την αύριον, ακόμη και όταν είναι πένης»*⁷¹. Η ευδαιμονία των Αμερικανών συμβαδίζει με τη λιτότητα των απολαύσεων, καθώς οι *«χορτασμένο(ι)»* δεν καταφεύγουν σε υπερβολές⁷². Με βάση τα παραπάνω, το όραμα της κοινωνικής αλλαγής και οι σοσιαλιστικές ιδέες δεν βρίσκουν πρόσφορο έδαφος στην αμερικανική κοινωνία, καθώς η γενικευμένη ευημερία τις καθιστά περιττές⁷³.

Φυσικά, η αντίληψη περί των ευεργετικών συνεπειών του αμερικανικού καπιταλισμού και της καταναλωτικής ευδαιμονίας δεν είναι μονοσήμαντη, ακόμα και

⁶⁸ Ανδρέας Καραντώνης, ό. π., σελ.49. Γιώργος Θεοτοκάς, ό. π., σελ.7. Σπύρος Μελάς, ό. π., σελ.228.

⁶⁹ Γρηγόρης Κασιμάτης, *Στοχασμοί για την Αμερική, Νέα Εστία*, τμ.76, τχ.892, σελ.1224-1226. Γρηγόρης Κασιμάτης, *Στοχασμοί για την Αμερική, Νέα Εστία*, τμ.76, τχ. 894, 1/10/1964, σελ.1398. Τα συγκεκριμένα άρθρα αποτελούν μέρος μιας σειράς άρθρων που στη συνέχεια εκδόθηκαν αυτοτελώς ως βιβλίο, Γρηγόρης Κασιμάτης, *Στοχασμοί για την Αμερική*, Αθήνα 1964.

⁷⁰ *Καθημερινή*, 27/1/1957.

⁷¹ *Καθημερινή*, 27/1/1957.

⁷² *Καθημερινή*, 27/1/1957.

⁷³ *Τα Νέα*, 6/5/1957. *Τα Νέα*, 9/6/1956.

στον αστικό τύπο, αλλά συνοδεύεται από δέος και φόβο, για τα μεγέθη αυτού του συστήματος, για την αγριότητά του και τους άτεγκτους νόμους που το διέπουν. Για παράδειγμα, ο Ψαθάς στα *Νέα*, αν και αναπαράγει ένα τμήμα της συζήτησης περί αμερικάνικου ονείρου, δεν είναι διατεθειμένος να συναινέσει στην ανεπιφύλακτη αποδοχή αυτού του μύθου⁷⁴. Υποστηρίζει, μάλιστα, ότι τα καταναλωτικά αγαθά που είναι προσιτά σε όλους είναι το αντίτιμο για τους εξοντωτικούς ρυθμούς και το ψυχικό κόστος που συνεπάγεται ο αμερικανικός τρόπος ζωής και μόνο η εξασφάλιση αυτού του επιπέδου κατανάλωσης καθιστά ανεκτές για το μέσο Αμερικανό τις συνθήκες της ζωής του⁷⁵. Αλλά και ο Θ. Συναδινός αναφερόμενος στους αγχώδεις ρυθμούς εργασίας των Αμερικανών, συσχετίζει τις συνθήκες εργασίας με τα υψηλά ποσοστά καρκίνου που καταγράφονται στην Αμερική⁷⁶. Ο Ψαθάς, από την πλευρά του, τονίζει ότι η ελευθερία που βρίσκεται στον πυρήνα του αμερικανισμού είναι «ιδιότυπη», καθώς συνεπάγεται ότι «είσαι ελεύθερος και να πεθάνης απ' την πείνα». Σχολιάζοντας, μάλιστα, την αντιπαράθεση του αμερικανικού με το σοβιετικό μοντέλο, υποστηρίζει ότι η επικράτηση του ενός έναντι του άλλου είναι το μεγαλύτερο δίλημμα που αντιμετώπισε ποτέ η ανθρωπότητα⁷⁷. Έτσι, λοιπόν, και στον μη αριστερό λόγο, καταγράφεται μια αμφισβήτηση του αμερικάνικου καπιταλιστικού μοντέλου.

Ένα μεγάλο μέρος της συζήτησης για τον αμερικανικό καπιταλισμό περιστρέφεται, αναπόφευκτα, γύρω από το κατεξοχήν σύμβολό του, το δολλάριο. Το δολλάριο είναι κάτι πολύ περισσότερο από μια μετωνυμία για τον αμερικάνικο πλούτο. Είναι ένα σύμβολο με θετικές και αρνητικές συνδηλώσεις, ένα σύμβολο της αμερικανικής παντοδυναμίας, αλλά και των αρνητικών όψεων της αμερικανικής δημοκρατίας. Βασικό στερεότυπο του λόγου περί Αμερικής είναι ότι όλα στην Αμερική αποτιμώνται σε χρήμα: «Εκεί όπου οι ποιητές πληρώνουν την έμπνευσή τους, οι ζωγράφοι τα μοντέλα τους, οι μαύροι την εξίσωσή τους με τους λευκούς»⁷⁸. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, στις ΗΠΑ, «η ελευθερία είναι έννοια σχετική. Το δολλάριο είναι έννοια απόλυτη», είναι η πραγματική θεότητα που λατρεύουν οι

⁷⁴ *Τα Νέα*, 24/6/1956 και *Τα Νέα*, 12/7/1957.

⁷⁵ Δημήτρης Ψαθάς, *Κάτω απ' τους ουρανοξύστες*, ό. π., σελ.126, 129.

⁷⁶ Θ. Συναδινός, ό. π., σελ.78.

⁷⁷ Δημήτρης Ψαθάς, ό. π., σελ.251-252.

⁷⁸ Β. Βασιλικός, ό. π., σελ.47. Αλλά και *Καθημερινή*, 21/6/1957: (με αφορμή τον τρόπο προβολής του Κυπριακού από τον αμερικάνικο τύπο) «εις την χώραν των επιχειρήσεων και των δολλαρίων, οι Αμερικάνοι συνάδελφοι δεν αδιαφορούν δια τας επ' αμοιβή δημοσιεύσεις».

Αμερικάνοι. Ο ρόλος του είναι κυρίαρχος ακόμα και στις διαπροσωπικές σχέσεις⁷⁹. Μια λίγο διαφορετική οπτική αυτής της αντίληψης συναντάμε στα *Νέα*, όπου το δολλάριο αναδεικνύεται σε κινητήρια δύναμη της αμερικανικής κοινωνίας και πηγή δημιουργικότητας, κοινό σημείο αναφοράς για τις επιμέρους εθνικές ομάδες που την απαρτίζουν για καλλιτέχνες, επιστήμονες, επιχειρηματίες, εργαζόμενους και παραβάτες του νόμου παραμένοντας πάντοτε παντοδύναμο⁸⁰.

Η Αριστερά προσπαθεί να απομυθοποιήσει αυτό το σύμβολο αναδεικνύοντας τη ζοφερή πλευρά του μέσα από μια σφαιρική κριτική στον αμερικάνικο καπιταλισμό και ιμπεριαλισμό. Ένα γλαφυρό παράδειγμα αυτής τάσης συναντάμε στην *Αυγή*: «Σ' ένα δολλάριο μέσα 25 εκατομμύρια σπασμένα νευρικά συστήματα ανθρώπων της παραγωγής. Εξάντληση πάνω στη μονοτονία...Και τέλος παίρνεις το δολλάριο σου ματωμένο χαρίζοντας άλλα 10 στην 'Τζένεραλ Ελέκτρικ Κορπορεϊшон'...Το δολλάριο ανοίγει πόρτες και κλείνει για πάντα χαρούμενα σπίτια. Οπλίζει αληταριό με τη 'Γιουνάιτεντ Φρουτ' στη ματωμένη Γουατεμάλα. Καλλιεργεί ηφαίστεια στην Ιορδανία, στη Νότιο Κορέα, στην Ταϊπέχ, στην Περσία, στην Τουρκία, στο νότιο Βιετνάμ, στην Ελλάδα...Στέλνει στο έγκλημα εκατομμύρια παιδιά. Οδηγεί το 30% απ' τις Αμερικανοπούλες παιδίσκες κάτω των 12 ετών στην διακόρευση. Γεννάει φερέλπιδες Αλ Καπόνε, Κοστέλλους, Ντίλλιγκερ και υποκόσμους που η μπόχα τους μολύνει την οικουμένη...»⁸¹. Το δολλάριο, ως σύμβολο του αμερικανικού καπιταλισμού προβάλλεται ως η βάση των δεινών τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό των ΗΠΑ. Επίσης, ο θεσμός των τραστ καταλαμβάνει μια ιδιαίτερη θέση στο λόγο της Αριστεράς⁸², στην προσπάθειά της να δαιμονοποιήσει τον αμερικανικό καπιταλισμό⁸³.

Πέρα όμως από την προσπάθεια μετατροπής του δολλαρίου σε αρνητικό σύμβολο, η Αριστερά καταβάλλει συστηματική προσπάθεια για να αποδυναμώσει την αίγλη του «αμερικανικού ονείρου» καταδεικνύοντας την εξαθλίωση και τις τεράστιες ανισότητες που κρύβονται πίσω από αυτό. Το αμερικανικό όνειρο, λοιπόν,

⁷⁹ *Τα Νέα*, 6/7/1957. Μ. Παπακωνσταντίνου, ό. π., σελ.11.

⁸⁰ *Τα Νέα*, 11/7/1957.

⁸¹ *Αυγή*, 9/7/1957, σελ.2.

⁸² *Τα Νέα*, 14/1/1957: «Δράστης... τα πετρέλαια 1462 εγκλήματα. Η 'πιο μισητή επιχείρηση του κόσμου'. Πώς δεν διαλύεται ένα τραστ. Τα πετρέλαια στα δικαστήρια. Ροκφέλερ και Standard Oil». Έρευνα για *Τα Νέα* σε συνέχειες.

⁸³ Ο Philippe Roger είχε επισημάνει την κυριαρχία του τραστ στον αντιαμερικανικό λόγο της γαλλικής Αριστεράς στο *L'ennemi américain*, ό. π., σελ.290-292..

συμπυκνώνεται από τον αριστερό λόγο στον αφορισμό: «Ο καθένας είναι λεύτερος να πεθαίνει από την πείνα»⁸⁴.

Όσον αφορά τις συνθήκες διαβίωσης των Αμερικανών, η *Αυγή* μάς πληροφορεί ότι πίσω από τη λαμπερή πρόσοψη των μεγαλουπόλεων βρίσκονται «τα χωμάτινα σπίτια των νέγρων, δούλοι και αφέντες»⁸⁵ και με κάθε ευκαιρία τονίζει ότι η πραγματικότητα είναι διαφορετική από την προπαγάνδα. Επικαλείται στοιχεία σύμφωνα με τα οποία η συντριπτική πλειοψηφία των Αμερικανικών οικογενειών ζουν σε συνθήκες εξαθλίωσης και αδυνατούν να καλύψουν τις στοιχειώδεις ανάγκες τους⁸⁶. Υποστηρίζει επίσης ότι η ευημερία στις ΗΠΑ είναι μόνο για τους λίγους και ότι τα εκατομμύρια των εργαζομένων αμοιβονται με πενιχρούς μισθούς, τη στιγμή που τα μονοπώλια αποκομίζουν τεράστια κέρδη⁸⁷. Παράλληλα, προβάλλεται η σκληρότητα του συστήματος και η έλλειψη πρόνοιας για τους μη προνομιούχους⁸⁸.

Τη ζοφερή όψη του αμερικανικού ονείρου αποτυπώνει και ο Βασιλικός στην περιήγησή του στις ΗΠΑ δίνοντας έμφαση στη διάσταση της αλλοτρίωσης και της ανθρώπινης δυστυχίας: «Κοιτάζω τα πρόσωπα: όλα ανέκφραστα. Χείλια αξεχώριστα σφραγισμένα με μια πικρή γραμμή, όπως αυτή που κολλάει την Κυριακή με τη Δευτέρα. Μάτια αβλέφαρα. Μα πού παν όλοι τους;...». Την εικόνα, που σκιαγραφεί, συμπληρώνουν οι απόκληροι αυτού του κόσμου που γεμίζουν τους δρόμους των αμερικανικών μεγαλουπόλεων⁸⁹.

Την ίδια αντίληψη για την αλλοτρίωση και τη δυστυχία που συνεπάγεται ο αμερικανικός τρόπος ζωής αναπαράγουν και συγγραφείς πέραν της Αριστεράς: «Ποιος δεν έχει ακούσει για το ασταμάτητο κυνηγητό του δολλαρίου, για τη σκληράδα της κοινωνίας και τη μοναξιά της ψυχής τους, για την έλλειψη κάθε ζεστασιάς στη ζωή, κάθε ανθρώπινου αισθήματος... Πώς να συγκρίνεις τη ζωή εκείνη, τη δύστυχη και την αγχώδη, με τούτη της δικής μας ηπείρου... τη φτωχή ίσως, μα τόσο ήρεμη και πολυτραγουδισμένη;»⁹⁰. Παρά τον αναμφισβήτητο πλούτο και τα επιτεύγματα του

⁸⁴ *Αυγή*, 7/12/1955.

⁸⁵ *Αυγή*, 7/10/1955, σελ.2.

⁸⁶ *Αυγή*, 22/11/1955, σελ.3 και *Αυγή*, 24/5/1964, σελ.4: «30 ή 80 εκατομμύρια οι φτωχοί στις ΗΠΑ; Πενία στον Αμερικάνικο Νότο».

⁸⁷ *Αυγή*, 25/4/1956, σελ.3.

⁸⁸ *Αυγή*, 28/4/1957, σελ.4: «'Ο κόσμος της ελευθερίας'. Η τραγωδία των γέρων στις Ηνωμένες Πολιτείες. Καταδικασμένοι να 'ζουν' με γελοίες συντάξεις, καταντούν στα 'άσυλα υπερηλίκων', όπου τους δένουν στα κρεβάτια και τους ποτίζουν ναρκωτικά».

⁸⁹ Β. Βασιλικός, ό. π., σελ. 110,113. Επίσης, Μίνως Αργυράκης, *Ο γύρος του κόσμου*, Πλειάς, Αθήνα (1961) 1974, σελ.138-139.

⁹⁰ Μ. Παπακωνσταντίνου, ό. π., σελ.11.

τεχνικού πολιτισμού, προβάλλεται η ποιοτική ανωτερότητα του ελληνικού, μεσογειακού τρόπου ζωής.

Η κριτική του αμερικανικού ονείρου δεν εξαντλείται εδώ, αλλά περιλαμβάνει και μια απαξίωση της αμερικάνικης κοινωνίας, η οποία αναδεικνύει την έννοια της νοσηρότητας ως βασικό χαρακτηριστικό του αμερικανικού συστήματος. Η εικόνα είναι ζοφερή: ψυχικά νοσήματα, ναρκωτικά⁹¹. Αυτό το στερεότυπο της ψυχικά άρρωστης Αμερικής συνδυάζεται με τις ειρωνικές αναφορές στην αμερικανική μανία της ψυχανάλυσης. Για τους Αμερικάνους η ψυχανάλυση είναι ένα «είδος πρώτης ανάγκης, μαζί με το αυτοκίνητο, το ψυγείο και την τηλεόραση»⁹².

Στο πλαίσιο αυτού του λόγου, ο αμερικανισμός είναι το αντίθετο του ανθρωπισμού και συνιστά μάλλον μιας μορφής βαρβαρότητα. Ο αμερικάνικος αντιπνευματικός πολιτισμός που στηρίζεται στην κυριαρχία της μηχανής και έχει απομακρυνθεί από τις αρχές του ανθρωπισμού εγκαλείται ως υπεύθυνος για τον κλονισμό της ψυχικής υγείας των πολιτών, σε συνδυασμό με τις πολιτικές επιλογές της υπερδύναμης τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Το αμερικάνικο όνειρο αποδομείται: *«Μονάχα τα ηλεκτρικά κουμπιά δεν φέρνουν ευτυχία. Χωρίς την αγάπη στον άνθρωπο σκοτώνουν οι μηχανάρες. Σκάρτοι, χωρίς ανθρωπισμό οι ηλεκτρικοί εγκέφαλοι, οι αυτόματοι λεβιέδες, τα μεγαθήρια του ατσαλιού, οι κολοσσοί με τα δισεκατομμύρια βολτ...Ηλεκτρικές καρέκλες του θανάτου, νόμος του Λύντς, δουλειά αποχτηνωτική, μακκαρθτικές ανακρίσεις και πολεμικές υστερίες...»*⁹³. Η Αυγή φιλοξενεί μια σειρά ανάλογων άρθρων που διεκτραγωδούν τον αμερικάνικο τρόπο ζωής και εικονογραφούν την αλληλεξάρτηση των επιμέρους επιτευγμάτων του τεχνικού πολιτισμού και την αδυναμία τους να ωφελήσουν, τελικά, τον άνθρωπο: *«Αυτός είναι ο κόσμος τους...Κουμπιά και χάπια. Τη μέρα τα κουμπιά. Τη νύχτα τα χάπια. Κουμπιά κάθε λογής, κάθε κατηγορίας. Από το 'αθώο' κουμπί, που το πατάς και σου πετάει την κόκα-κόλα σου παγωμένη ή τα τσιγάρα σου, ως το κουμπί που αν το πατήσεις εξαπολύεται ο ατομικός Αρμαγεδόνας στον πλανήτη μας...Τέτοια αυτοματοποίηση, ρομποτοποίηση, ελατριοποίηση και εξάρθρωση, ταυτόχρονα του ανθρώπου δεν είναι για τα μέτρα μας»*. Οι εξαντλημένοι σωματικά και ψυχικά Αμερικανοί αδυνατούν να κοιμηθούν και η λύση προέρχεται από τη φαρμακευτική βιομηχανία: *«άπειρες*

⁹¹ Αυγή, 4/5/1955. Τη μεγάλη διάδοση των διεγερτικών χαπιών στην Αμερική ως σύμπτωμα νοσηρότητας επισημαίνει και η Εκκλησία, *Εκκλησία*, αρ.14, 15/7/1965, σελ.400.

⁹² Β. Βασιλικός, ό. π., σελ.58. Για το «πάθος» της ψυχανάλυσης και *Τα Νέα*, 7/6/1957. Επίσης, Λευτέρης Ραφτόπουλος, *Κάτι απ' την Αμερική*, (χ.ε.) Βόλος 1966, σελ.60. Στέφανος Ζώτος, *Σύγχρονη Οδύσσεια, Νέα Εστία*, τμ.58, τχ.683, 25/12/1955, σελ.46.

⁹³ Αυγή, 17/3/1956, σελ.2

κατηγορίες χαπιών. Καταπραϋντικά του νευρικού συστήματος. Υπνωτικά. Ναρκωτικά. Καταπότια ευτυχίας...». Ακόμη και τα χάπια, όμως, δεν προστατεύουν από τους εφιάλτες τους καταρρακωμένους Αμερικανούς⁹⁴. Με βάση τα παραπάνω, στοιχειοθετείται η ανωτερότητα του σοσιαλιστικού συστήματος σε σχέση με το αμερικανικό. Το σοσιαλιστικό μοντέλο είναι αυτό που συνδυάζει την τεχνολογική πρόοδο με τον ανθρωπισμό. Και το αμερικάνικο όνειρο έρχεται σε αντιπαράθεση με το σοσιαλιστικό: «εκεί η εργασία έγινε τραγούδι, οι εργάσιμες ώρες της ημέρας γίνονται 6, οι βδομαδιατίκες αργίες 2 και ο άνθρωπος αποχτάει αξία ανθρώπου»⁹⁵. Ακόμη, όμως και συγκρινόμενος με τον ελληνικό τρόπο ζωής, με το σαφώς υποδεέστερο οικονομικό και τεχνολογικό επίπεδο, ο αμερικανικός υστερεί παραγνωρίζει την ανθρώπινη αξία: «Τι να τους ζηλέψεις!...Κάνουν το παν να τους πνίξουν την ανθρωπιά ...Κι' από πάνω η εξαντλητική δουλειά κι' ο μόχθος που δεν τους αφήνει στιγμή περισυλλογής...Ο άνθρωπος έτσι δεν έχει αξία ανθρώπου»⁹⁶.

Η πεποίθηση ότι υπάρχει κάτι βαθιά απάνθρωπο στο αμερικάνικο σύστημα εκδηλώνεται με διάφορες αφορμές. Πληροφορίες για τον τρόπο που εκπαιδεύονται ορισμένες κατηγορίες Αμερικανών στρατιωτών αξιοποιούνται για να αποδοθούν τα χαρακτηριστικά της βαρβαρότητας και η σύνδεση του αμερικανισμού με το καθεστώς του ναζισμού, ενώ για μια ακόμη φορά αμφισβητείται η ύπαρξη πολιτισμού στην Αμερική⁹⁷.

7.4 Η αποτίμηση του πολιτικού συστήματος των ΗΠΑ

Ανάλογης σημασίας, για την ψυχροπολεμική προπαγάνδα, με την αξιολογήση του αμερικανικού κοινωνικοοικονομικού μοντέλου είναι και η αποτίμηση του πολιτικού συστήματος των ΗΠΑ. Στο πλαίσιο του εθνικόφρονος λόγου, η Αμερική είναι ο ηγέτης των αντιολοκληρωτικών δυνάμεων και υπόδειγμα λειτουργίας της

⁹⁴ Αυγή, 6/9/1964, ένθετο *Επιστήμη-Τέχνες-Γράμματα*, σελ.1, είναι εμπνευσμένο από το βιβλίο του Β. Βασιλικού *«Η Μυθολογία της Αμερικής»*. Επίσης, Μίνως Αργυράκης, ό. π., σελ.131-132: «Όλα σου προσφέρονται σ' αυτό το μεγαθήριο των αυτόματων κουμπιών, εκτός ενός λεπτού σιγή...τηλεόραση με βασικό πρόγραμμα να σε τυφλώσει...Μόνη φυγή ο ύπνος...Μα ποιος ύπνος; Εδώ ο ύπνος είναι μια ψευδαίσθηση από φάρμακα».

⁹⁵ Αυγή, 17/3/1956, σελ.2 και Αυγή, 15/3/1956, σελ. 3.

⁹⁶ Σχόλια με αφορμή την παράσταση στο θέατρο Μουσούρη *«Σκηνές του Δρόμου»* του Έλμερ Ράις, Αυγή, 17/12/1957, σελ.2. Για την ίδια παράσταση και η *Επιθεώρηση Τέχνης*, αποφαινεται ότι το έργο απεικονίζει τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ζωής στην Αμερική, και συγκεκριμένα «τη στερημένη ζωή του αμερικανικού λαού χωρίς 'φιλολογίες' και 'θρύλους'», *Επιθεώρηση Τέχνης*, αρ.35-36, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1957, σελ.435.

⁹⁷ Αυγή, 18/9/1955. Για την εκπαίδευση των Αμερικανών στρατιωτών και Αυγή 11/2/1954, σελ.4: «Το Βιβλίο του Πενταγώνου. Η στρατευμένη ελευθερία! Πώς κατηχούνται οι Αμερικανοί στρατιώται. Μια νέα μέθοδος πλυσίματος του εγκεφάλου».

φιλελεύθερης δημοκρατίας⁹⁸. Ο Γ. Θεοτοκάς διακρίνει ως αρετές της αμερικανικής δημοκρατίας την ισορροπία μεταξύ των ακόλουθων αρχών: την «πλατιά αντίληψη» των δικαιωμάτων, τον απόλυτο σεβασμό της λαϊκής κυριαρχίας, την ύπαρξη μηχανισμών πολιτικού ελέγχου, σε συνδυασμό με τον ισχυρό ρόλο της εκτελεστικής εξουσίας, η οποία όμως ουδέποτε υπερέβη τα συνταγματικά της όρια. Στην αντίληψη του Θεοτοκά, η αμερικανική δημοκρατία λειτουργεί παιδαγωγικά διαμορφώνοντας το ήθος των πολιτών της και διαποτίζοντας τη ζωή τους «ως τις ρίζες». Η δημοκρατική αρετή συνυπάρχει με το χριστιανικό πνεύμα προσδίδοντας στην αμερικανική δημοκρατία τα χαρακτηριστικά του ορθολογισμού, του ανθρωπισμού και της αισιοδοξίας⁹⁹.

Από την άλλη πλευρά, ένα μεγάλο μέρος της αντιαμερικάνικης ρητορικής, ιδιαίτερα προκειμένου για την Αριστερά, επικεντρώνεται στη λειτουργία του πολιτικού συστήματος στις ΗΠΑ. Δεδομένης της ιδεολογικής αντιπαράθεσης του δυτικού και του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, αυτού του είδους η κριτική αποκτά βαρύνουσα σημασία. Ειδικότερα, για την ελληνική Αριστερά, η κατάδειξη των αδυναμιών της αμερικανικής δημοκρατίας έχει κεντρική θέση στην πολιτική και επικοινωνιακή της μάχη. Ωστόσο, η κριτική στη λειτουργία του αμερικανικού πολιτεύματος, έστω και αν δεν παίρνει τη μορφή ολοκληρωμένης αμφισβήτησης, απαντάται και στον κεντρώο χώρο, καθώς απομακρυνόμαστε χρονικά από την περίοδο του Εμφυλίου, ενώ μεμονωμένες αναφορές συναντάμε και στο δεξιό λόγο. Όσον αφορά το Κέντρο, η τάση αυτή εντείνεται καθώς προσεγγίζουμε τα μέσα της δεκαετίας του '60 με τη ριζοσπαστικοποίηση του χώρου του Κέντρου και την προσέγγισή του με την Αριστερά.

Είναι, λοιπόν, εύλογο ότι η αμφισβήτηση της δημοκρατικότητας του πολιτικού συστήματος των ΗΠΑ είναι κεντρικό στοιχείο στην επιχειρηματολογία της Αριστεράς. Ο αριστερός τύπος κάνει επανειλημμένα αναφορές στο έλλειμμα δημοκρατίας των ΗΠΑ και σε φαινόμενα λογοκρισίας και διακρίσεων¹⁰⁰. Παράλληλα, αμφισβητεί την ισχύ και τη γνησιότητα των αρχών του ανθρωπισμού και

⁹⁸ Καθημερινή, 7/1/1957. Νέα Εστία, Χριστούγεννα 1950, σελ. 34. Γιώργος Κόκκαλης, *Πώς ανεκάλυψα την Αμερική...*, σελ.39. Γιώργος Συριώτης, *Η Αμερική χωρίς φαντασία*, Αετός, Αθήνα 1954, σελ.19. Γιώργος Θεοτοκάς, Δοκίμιο για την Αμερική, Ίκαρος, Αθήνα 1954, σελ.66. Ανδρέας Καραντώνης, *Θυμάμαι την Αμερική*, Το ελληνικό βιβλίο, Αθήνα 1963, σελ.40. Νέα Εστία, τμ. ΜΗ, τχ.563, 25/12/1950, σελ.33-34.

⁹⁹ Γ. Θεοτοκάς, *Το νόημα της Δημοκρατίας στην Αμερική*, Νέα Εστία, τμ.55, τχ.636, 1/1/1954, σελ.10-16.

¹⁰⁰ Αυγή, 10/3/1955, Αυγή, 14/1/1956, Αυγή, 16/1/1957.

της ελευθερίας¹⁰¹. Ειδικότερα, ο μακκαρθισμός¹⁰² και η αντικομμουνιστική εκστρατεία, ο ρατσισμός, όπως εκφράζεται μέσα από τη δράση της Κου-Κλουξ-Κλαν, η αυτονόμηση κρατικών υπηρεσιών όπως το FBI, κωδικοποιούνται ως τα μελανά σημεία της αμερικάνικης δημοκρατίας¹⁰³, ενώ ο όρος δημοκρατία τίθεται συχνά εντός εισαγωγικών¹⁰⁴. Μάλιστα, η επιχειρηματολογία που χρησιμοποιείται έχει σα στόχο να αναδείξει τις ομοιότητες του αμερικάνικου συστήματος με το ναζιστικό καθεστώς, ενώ γίνεται λόγος ακόμη και για στρατόπεδα συγκέντρωσης στις ΗΠΑ¹⁰⁵. Αντιστρέφεται, έτσι, ένα κεντρικό επιχείρημα του αντικομμουνιστικού λόγου, που υποστηρίζει την ομοιότητα του ναζισμού με τον κομμουνισμό ως ολοκληρωτικών καθεστώτων. Είναι, εξάλλου, ενδιαφέρον ότι η συστηματική κριτική στα ελλείμματα της αμερικάνικης δημοκρατίας, θα δώσει την ευκαρία στην *Αυγή* να υποστηρίξει ότι εκεί βρίσκεται το πραγματικό παραπέτασμα¹⁰⁶. Στο λόγο της Αριστεράς, η Αμερική είναι συνώνυμη της ωμής βίας και της διαστρέλωσης της αλήθειας¹⁰⁷.

Επιπλέον, η κριτική της Αριστεράς προσπαθεί να αναδείξει τους περιορισμούς που θέτει στο πολιτικό σύστημα των ΗΠΑ και τις εκπτώσεις που συνεπάγεται για την ποιότητα της δημοκρατίας ο γιγαντισμός των επιχειρήσεων¹⁰⁸. Αλλά και στο δεξιό χώρο καταγράφονται αιτιάσεις για το έλλειμμα δημοκρατίας και τους περιορισμούς στο πολιτικό σύστημα των ΗΠΑ που προκύπτουν από το ρόλο των αμερικανικών πολεμικών βιομηχανιών. Ειδικότερα, η *Απογευματινή* εκφράζει την ανησυχία της ότι οι εταιρείες αυτές διοικούνται από μιλιταριστικούς κύκλους, που ασκούν καθοριστική

¹⁰¹ *Αυγή*, 15/1/1958.

¹⁰² Όσον αφορά το φαινόμενο του μακκαρθισμού, η *Αυγή* επισημαίνει, μετά το θάνατο του γεροϋσιαστή ΜακΚάρθου, πως το σύστημα γέννησε το άτομο και όχι το αντίστροφο «Ο μακκαρθισμός γέννησε το ΜακΚάρθου. Κι αν λείψει ο ένας Μακ Κάρθου...χιλιάδες θα μούνε στη θέση του...διατηρούνται το σύστημά του κ' οι νόμοι του. Διατηρούνται οι διωγμοί των εγχρώμων, οι αλυσίδες των αποίκων κ' η φοβέρα του προληπτικού πολέμου», *Αυγή*, 20/10/1954 και *Αυγή*, 26/2/1956, σελ.3 και *Αυγή*, 1/5/1957, σελ.3. *Επιθεώρηση Τέχνης, Γέννηση, δράση, αστέρια της Επιτροπής Αντιαμερικανικών Ενεργειών*, τχ.113, Μάιος 1964, σελ.430.

¹⁰³ *Αυγή*, 3/2/1956, *Αυγή*, 11/2/1956, σελ.3, *Αυγή*, 14/2/1956, σελ.3, *Αυγή*, 26/2/1956, σελ.3, *Αυγή*, 20/3/1956 και *Αυγή*, 3/5/1956, σελ.3, *Αυγή*, 7/5/1965, σελ.5, *Αυγή*, 27/6/1956, σελ.3, *Αυγή*, 28/6/1956, σελ.3, *Αυγή*, 7/9/1956, *Αυγή*, 9/9/1956, *Αυγή*, 18/10/1956, σελ.4, *Αυγή*, 27/9/1958, σελ.2, *Αυγή*, 27/10/1965, σελ.3: «Το δόγμα της Κου Κλουξ Κλαν...Εκεί όπου τιμωρούνται τα θύματα κι' όχι οι δράστες». Και *Τα Νέα* 3/10/1955, *Τα Νέα* 2/10/1957.

¹⁰⁴ *Αυγή*, 19/6/1957, σελ. 5 και *Αυγή*, 30/6/1957, σελ.7.

¹⁰⁵ *Αυγή*, 3/4/1965: «Στρατόπεδα συγκέντρωσεως στο Τέξας. Στα Άουσβιτς της Αμερίκας. Μια άγνωστη πτυχή της ζωής στην 'ηγέτιδα του ελευθέρου κόσμου' όπως την έζησε ένας Έλληνας».

¹⁰⁶ *Αυγή*, 30/5/1956, σελ.5.

¹⁰⁷ *Αυγή*, 9/11/1957 και *Αυγή*, 26/1/1955..

¹⁰⁸ *Αυγή*, 6/3/1957: «οι βασιλιάδες των πετρελαίων και του δολλαρίου είναι οι πραγματικοί κυβερνήται στην 'χώρα της ελευθερίας'. Οι πολιτικοί κινούνται μέσα στα πλαίσια που χαράσσουν τα συμφέροντα των τρασν».

επιρροή στη διαμόρφωση της αμερικανικής ψυχροπολεμικής στρατηγικής, με απρόβλεπτες συνέπειες για την ασφάλεια του πλανήτη¹⁰⁹.

Ο δεξιός τύπος, από την πλευρά του, παρατηρεί ότι μεταξύ των δύο κομμάτων των ΗΠΑ δεν υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές, ενώ ταυτόχρονα καταγράφεται έντονος φανατισμός στο πλαίσιο του κομματικού ανταγωνισμού. Τονίζει επίσης ότι αυτός ο φανατισμός έχει τη βάση του στην ταύτιση με τα πρόσωπα των πολιτικών αρχηγών και όχι με τις θέσεις που αυτά εκπροσωπούν¹¹⁰.

Ο κεντρώος τύπος προσεγγίζει, σε ορισμένα σημεία, την κριτική της Αριστεράς στο αμερικανικό πολιτικό σύστημα, ιδίως από τα μέσα της δεκαετίας του '60. Ωστόσο, ήδη, στα 1955, ο Δ. Ψαθάς από τη στήλη του στα *Νέα* κάνει λόγο για τον «αηδιαστικό μακκαρθισμό» προκειμένου να καταγγείλει τον εγχώριο, όπως γράφει, μακκαρθισμό¹¹¹. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι ο τότε διευθυντής του *Βήματος* περιγράφοντας τις εντυπώσεις του από το ταξίδι του στην Αμερική, όπου μετέβη μετά από πρόσκληση του αμερικανικού υπουργείου Εξωτερικών, παρά τον φιλοαμερικανικό του προσανατολισμό, χαρακτηρίζει το μακκαρθισμό ως «*παροξυσμό της κομμουνιστοφοβίας*»¹¹². Αλλά και μία σειρά πνευματικών ανθρώπων, που ανήκουν με την ευρεία έννοια στον κόσμο της εθνικοφροσύνης και επισκέπτονται την Αμερική στη δεκαετία του '50, επισημαίνουν ως μελανό σημείο της αμερικανικής δημοκρατίας το φυλετικό πρόβλημα και τις συνθήκες ζωής του έγχρωμου πλήθους¹¹³. Το ζήτημα αυτό αντιμετωπίζεται με προφανή αμηχανία από το φιλοαμερικανικό λόγο

Κατά την επόμενη δεκαετία και υπό την επίδραση της εξέλιξης του Κυπριακού και της κρίσης των Ιουλιανών, αλλά και της σταδιακής υποχώρησης του εθνικόφρονος λόγου στο χώρο του Κέντρου, *Τα Νέα* φιλοξενούν συχνά αναφορές στο φυλετικό πρόβλημα των ΗΠΑ και στην εκρηκτική κατάσταση που δημιουργεί¹¹⁴,

¹⁰⁹ *Απογευματινή*, 8/5/1964, σελ.3.

¹¹⁰ *Καθημερινή*, Στήλη *Επίκαιρα: Πολιτικά*, 31/5/1964.

¹¹¹ *Τα Νέα*, 10/1/1955. Ο Ψαθάς, ασκώντας σκληρή κριτική στην ιδεολογία της εθνικοφροσύνης, υποστηρίζει ότι η εγχώρια εκδοχή του μακκαρθισμού εξακολουθεί να υπάρχει γιατί από αυτήν «*ζη ένας κόσμος που εννοεί να μονοπωλή τον πατριωτισμό. Η 'εθνικοφροσύνη' κατήντησε επάγγελμα για ωρισμένους κι εν ονόματί της έχουν γίνει τόσα που θάπρεπε, επιτέλους, να ξεσηκωθούν όλοι οι τίμιοι υπεύθυνοι άνθρωποι*».

¹¹² Γιώργος Συριώτης, ό. π., σελ.13.

¹¹³ Γ. Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, ό. π., σελ. 139. Γ. Συριώτης, ό. π., σελ.136-141. Θ. Συναδινός, ό. π., σελ.165-168.

¹¹⁴ *Τα Νέα*, 8/10/1962, όπου γίνεται χαρακτηριστικά λόγος για «*το σιδερένιο εκείνο παραπέτασμα που ορθώνουν τα πάθη και οι φανατισμοί*». *Τα Νέα*, 14/4/1964, σελ.3, αλλά και *Αυγή*, 30/7/1964, σελ.3, *Αυγή*, 6/8/1964, σελ.5, *Αυγή*, 15/8/1964, σελ.9. Επίσης Β.Βασιλικός, ό. π., σελ.11.

καθώς και τους κινδύνους που εγκυμονεί η άνοδος της άκρας δεξιάς στη χώρα¹¹⁵. Τον Αύγουστο του '65, οι ταραχές στο γκέτο των Αφροαμερικανών στο Λος Άντζελες, γίνονται αντικείμενο σαρκασμού και έντονης κριτικής στο αμερικανικό πολιτικό σύστημα, πάντα υπό το πρίσμα της έντονης φόρτισης που έχουν προκαλέσει τα Ιουλιανά: «Εξοργιστικά πολύλογοι ήταν και είναι οι Αμερικάνοι προπαγανδιστές στην επισήμανση των τρομερών κινδύνων του κομμουνισμού και στην υπογράμμιση των αρετών της αμερικάνικης δημοκρατίας. Έφθασε ένα ξεσήκωμα στο 'μαύρο γκέτο' του Λος Άντζελες για να αποκαλύψει το αληθινό πρόσωπο των αναμορφωτών του κόσμου. Η αμερικάνικη δημοκρατία-που τόσο καταστρεπτική πολυπραγμοσύνη αναπτύσσει σε τόσες χώρες-και στη δική μας-φωτίστηκε ξαφνικά από τις 2000 πυρκαϊές του Λ.Α.»¹¹⁶.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η κριτική της Αριστεράς για το θέμα. Η *Αυγή* κάνει λόγο για «κοσμοδιορθωτές ανθρωποφάγους», συνδέει την έξαρση του ρατσισμού με τον αντικομμουνισμό και ταυτίζει τον αμερικανισμό με το ναζισμό. Αποδίδει τη «βαρβαρότητα» που εκδηλώθηκε στη στάση έναντι των Αφροαμερικανών στην ίδια τη διάρθρωση της αμερικάνικης κοινωνίας και στην πολιτική διαπαιδαγώγηση του αμερικάνικου λαού. Και καταλήγει αποφαινόμενη ότι οι Αμερικανοί «με την ίδια ευκολία που σκοτώνουν στο Βιετνάμ...δολοφονούν και τους μαύρους συμπατριώτες τους»¹¹⁷.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειώσουμε ότι η σάτιρα και η κριτική αξιοποιούν και αποδομούν ορισμένα πασίγνωστα σύμβολα της αμερικανικής δημοκρατίας τα οποία λειτουργούν μετωνυμικά. Καθοριστική είναι και η συμβολή της γελοιογραφίας όπως στην περίπτωση του Φωκίωνα Δημητριάδη των *Νέων*. Το λάσσο, ένα σύμβολο καταναγκασμού και πρωτόγονης βίας¹¹⁸ (π.χ. Οι Αμερικάνοι

Ο δεξιός τύπος, ωστόσο, επιχειρεί να δικαιολογήσει το ρατσισμό που εκδηλώνεται, ιδίως στις Νότιες Πολιτείες, απέναντι στους Μαύρους με το επιχείρημα ότι οι τελευταίοι βρίσκονται σε πολύ χαμηλότερο πολιτιστικό επίπεδο από τους Λευκούς, αλλά και με βάση το ότι η πληθυσμιακή αύξησή τους θα είχε πολύ δυσάρεστες συνέπειες για την αμερικάνικη κοινωνία, *Καθημερινή*, Στήλη *Καθημερινά: Τα φυλετικά*, 2/10/1962.

¹¹⁵ *Τα Νέα*, 20-21/7/1964: έρευνα σε 2 μέρη με τίτλο «Το πραγματικό πρόσωπο της Αμερικάνικης Δεξιάς. Κίνδυνος για τη Δημοκρατία και την ειρήνη». Επίσης *Τα Νέα*, 7/8/1964, *Τα Νέα*, 6/10/1964, σελ.3. Την ίδια περίοδο, και με αφορμή την υποψηφιότητα για την προεδρία του φερόμενου ως ακροδεξιού, υποψηφίου των Ρεπουμπλικάνων, Γκολντγουότερ, ανάλογο προβληματισμό εκφράζει και η *Αυγή*, 6/6/1964, σελ.5. Ανησυχία για τις τάσεις που εκφράζει η υποψηφιότητα Γκολντγουότερ εκφράζει και η *Καθημερινή*, 17/7/1964. Και *Καθημερινή*, Στήλη *Επίκαιρα: Κίνδυνοι*, 30/7/1964.

¹¹⁶ *Τα Νέα*, 18/8/1965, σελ.3.

¹¹⁷ *Αυγή*, Στήλη *Η Φωνή της Αλήθειας: Κοσμοδιορθωτές Ανθρωποφάγοι*, 17/8/1965. Τη σύνδεση του αμερικανισμού με το ναζισμό με βάση τις πολεμικές μεθόδους των ΗΠΑ στο Βιετνάμ υποστηρίζει και η *Επιθεώρηση Τέχνης*, *Η Δίκη των αμερικανικών εγκλημάτων στο Βιετνάμ*, τχ.137-138, Μάιος-Ιούνιος 1966, σελ.483. Επίσης, *Επιθεώρηση Τέχνης*, *Ο Πόλεμος που ντροπιάζει κάθε άνθρωπο*, τχ.141, Σεπτέμβριος 1966, σελ.166.

¹¹⁸ *Αυγή*, 7/5/1955.

σφίγγουν με το λάσσο τους την Κύπρο), οι καουμπόυδες, μια απαξιωτική αναφορά για τους φερόμενους ως άξεστους και βάρβαρους Αμερικανούς¹¹⁹, και το άγαλμα της Ελευθερίας με τον πυρσό του είναι τα πλέον δημοφιλή. Ειδικότερα, το τελευταίο θα υποστεί ένα σωρό μεταλλάξεις κάθε φορά που οξύνεται η κριτική στις ΗΠΑ και την πολιτική τους (π.χ. «Και τον πυρσό που κράταγε μέχρι προχθές ακόμα/ η «Λευτεριά» του η ψεύτικη στου λιμανιού το στόμα»)¹²⁰. Ενδεικτικά, παραθέτουμε τους ακόλουθους στίχους του Ν.Βρεττάκου: «Δεν είναι, κύριοι, παρά ένα προσωπίο το πνεύμα σας, όπως/η Ελευθερία στην είσοδο της Νέας Υόρκης/ είναι ένα άγαλμα, μια πέτρα που ντρέπεται...»¹²¹. Αλλά και ο όρος «γκάγκστερς» αναδεικνύεται σε μια στερεοτυπική αναφορά που απονομιμοποιεί την εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ¹²².

7.5 Ο χαρακτήρας των Αμερικανών

Πέρα από τα χαρακτηριστικά της χώρας, το σύστημα και τους θεσμούς της, οι συντάκτες όλων αυτών των κειμένων καταβάλλουν συστηματική προσπάθεια για να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν το χαρακτήρα των ανθρώπων της, να δείξουν τι είναι αυτό που τους καθιστά διαφορετικούς και, κυρίως, τι βρίσκεται πίσω από τα κίνητρά τους κάθε φορά που οι πράξεις τους έχουν αντίκτυπο στη ζωή των Ελλήνων. Ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο σε αυτήν τη θεματική καταλαμβάνει, επίσης, η αξιολόγηση των Αμερικανών που ήταν εγκατεστημένοι στην Ελλάδα. Στην προσπάθεια αυτή, ανιχνεύονται διάφορες τάσεις, όπως η ιδεολογική ερμηνεία του αμερικανικού χαρακτήρα, ιδίως από συγγραφείς αριστερών πεποιθήσεων ή η ερμηνεία του ανθρώπινου χαρακτήρα βάσει των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων του αμερικανικού τοπίου.

Ένα σταθερό χαρακτηριστικό που αποδίδεται στους Αμερικάνους από τους Έλληνες είναι η αφέλεια, η ευπιστία¹²³, με λίγα λόγια η έλλειψη ευστροφίας και ο

¹¹⁹ Ενδεικτικά, *Αυγή*, 13/1/1956, *Αυγή*, 24/8/1956, σελ.3, *Αυγή*, 28/8/1956, σελ.5 Ενδεικτικό το αντιαμερικανικό σύνθημα «Να φύγουν οι καουμπόυδες!».

¹²⁰ *Αυγή*, 21/9/1955. Οι ακόλουθοι σατιρικοί στίχοι εμπνέονται από τους χειρισμούς των ΗΠΑ στην κρίση των πυραύλων της Κούβας και συμπυκνώνουν αρκετά στερεότυπα του αντιαμερικανικού λόγου: «κι' έτσι μέσα σε δυο μέρες έδειξαν στον κόσμο όλο/ πως λιγάκι αν τους ξύσης, κάτω απ' τον «πολιτισμό» τους,/ θάβρης τον γκαγκστερισμό τους και τον καουμπούσμο τους./ Κι η Ελευθερία, πούχουν στο λιμάνι τους στημένη/, ας πετάξη πια τη δάδα, που κρατάει αναμμένη./ κι ας κρατάη, να τα βλέπουν οι λαοί του κόσμου όλοι,/ στόνα χέρι της το λάσσο και στο άλλο το πιστόλι», *Αυγή*, 25/10/1962.

¹²¹ Νικηφόρος Βρεττάκος, *Συμβολή για μια δίκη*, από τη συλλογή *Δώδεκα Ποήματα*. Δημοσιεύεται στην *Επιθεώρηση Τέχνης*, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1966, σελ.367.

¹²² *Αυγή*, 3/11/1956.

¹²³ *Αυγή*, 25/11/1955.

απλοϊκός τρόπος σκέψης¹²⁴, σε αντίθεση πάντα, ρητή ή άρρητη, με το ελληνικό δαιμόνιο¹²⁵. Το στερεότυπο του αφελούς Αμερικανού το οποίο κατέληξε στην καθομιλουμένη στον όρο «*Αμερικανάκι*» αποτυπώθηκε και στον ελληνικό λαϊκό κινηματογράφο στις άφθονες εκείνες περιπτώσεις όπου φτωχοί, αλλά έξυπνοι ή, τέλος πάντων, πονηροί Έλληνες, προσπαθούν να εκμεταλλευθούν πλούσιους και αφελείς Αμερικανούς. Το στερεότυπο του αγαθού Αμερικανού έχει και μία θετική διάσταση που συνδέεται με την πρόσληψη της Αμερικής ως ενός «*νέου*» κόσμου. Οι κάτοικοί της έχουν «*παιδική καρδιά, με την ίδια διάθεση που έχει το παιδί να πιστεύει εύκολα και να ονειρεύεται*»¹²⁶. Ωστόσο, ο Γ. Συριώτης παρατηρεί ότι η παιδικότητα των Αμερικανών συνοδεύεται από ξεσπάσματα σκληρότητας, που οφείλονται ακριβώς στην ευμετάβολη διάθεση των παιδιών¹²⁷.

Πέρα από το επίπεδο της μαζικής κουλτούρας, το στερεότυπο αυτό θα καταλάβει και σημαντική θέση στην πολιτική ανάλυση των γεγονότων του Κυπριακού. Ο δεξιός τύπος θα προσπαθήσει να διοχετεύσει προς την κατεύθυνση αυτή τη δυσaréσκεία του για τους χειρισμούς των ΗΠΑ στο Κυπριακό και ιδιαίτερα την υποστήριξή του στις βρετανικές και τουρκικές θέσεις, κάνοντας επανειλημμένα λόγο για αμερικάνικη «*αφέλεια*», και μάλιστα «*παθολογική*»¹²⁸, «*ευπιστία*»¹²⁹ ή και «*ανοησία*» και για «*αγαθούς*»¹³⁰, «*καλόπιστους*», «*ανύποπτους*»¹³¹ ή άλλοτε «*μπουνταλάδες*»¹³² Αμερικάνους, που κατορθώνουν να τους παγιδεύσουν οι Βρετανοί ή οι Τούρκοι. Ωστόσο, ορισμένες φορές η πίεση των γεγονότων και της κοινής γνώμης είναι τέτοια που θα αναγκάσει ακόμη και την *Καθημερινή* να αναρωτηθεί για την εγκυρότητα αυτής της ανάλυσης: «*Ψυχροί και αδιάφοροι είναι λοιπόν αυτοί οι φίλοι μας, οι οποίοι χαρίς σε κάτι έγχρωμα πουκαμισάκια και σε ύφη γελαστά και αφελή, φορούν την εξωτερική αγαθότητα μεγάλων καλών παιδιών;*»¹³³.

Ωστόσο, η πίστη στην αμερικάνικη αφέλεια συνυπάρχει με τη βαθιά καχυποψία για τις ακρότητες του αμερικάνικου καπιταλισμού και βρίσκει την ευκαιρία να εκφραστεί στερεοτυπικά, π.χ. στην ακόλουθη είδηση για μεσιτικές

¹²⁴ *Τα Νέα*, 26/10/1956

¹²⁵ *Αυγή*, 23/9/1955, σελ. 2.

¹²⁶ Ηλίας Βενέζης, ό. π., σελ.69. Επίσης, Θεόδωρος Συναδινός, ό. π., σελ.121.

¹²⁷ Γ. Συριώτης, ό. π., σελ.18. Επίσης, *Νέα Εστία*, τμ.55, τχ.640, 1/3/1954, σελ.344-345.

¹²⁸ *Καθημερινή* 30/11/1955, *Καθημερινή*, 18/12/1955, *Καθημερινή*, 15/3/1956, *Καθημερινή*, 4/8/1957, *Καθημερινή* 25/8/1957, *Καθημερινή* 16/10/1957, *Καθημερινή*, 27/9/1957.

¹²⁹ *Καθημερινή*, 5/2/1956.

¹³⁰ *Απογευματινή* 13/10/1955, *Τα Νέα*, 7/10/1958.

¹³¹ *Απογευματινή* 20/12/1954, *Καθημερινή*, 5/12/1958.

¹³² *Τα Νέα*, 16/10/1958

¹³³ *Καθημερινή*, 15/9/1954.

δραστηριότητες των Αμερικανών στη Σελήνη: «Μονάχα στην Αμερική μπορούσε η απατεωνιά να φτάσει σε τέτοια περιωπή ώστε να ιδρυθεί από τώρα (βρισκόμαστε στα 1955) κτηματικό γραφείο που να πουλάει από τώρα το έδαφος της σελήνης...Και μονάχα στην Αμερική μπορούσαν να βρεθούν 4500 κοροϊδάρες παχειές...και να δώσουν από τώρα προκαταβολές για οικόπεδα στη σελήνη»¹³⁴.

Από την άλλη πλευρά, βέβαια, οι Αμερικανοί θεωρούνται ρεαλιστές και πρακτικοί σε βαθμό κυνισμού. Σε συνδυασμό με το στοιχείο της λατρείας του χρήματος και τη ροπή προς τον καπιταλισμό, οι Αμερικάνοι αποδίδονται συμβολικά ως «μπίζνεσμεν». Κατεξοχήν παράδειγμα αυτής της τάσης θεωρείται η δραστηριότητά τους στο Κυπριακό και γενικότερα η παραγνώριση της ηθικής και του δικαίου χάριν της σκοπιμότητας¹³⁵.

Σε στιγμές, μάλιστα, κορύφωσης της δυσaréσκειας για την αμερικανική στάση, ο ελληνικός πολιτισμός με την παράδοση του ιδεαλισμού και το σεβασμό στις αρχές της ελευθερίας και της αξιοπρέπειας αντιπαρατίθεται από τα εθνικόφρονα έντυπα στον αμερικανικό κυνισμό και στην πρωτοκαθεδρία των οικονομικών συμφερόντων.¹³⁶ Θεμελιώνεται, έτσι, ένα αγεφύρωτο χάσμα στη νοοτροπία των δύο λαών. Το περίφημο ελληνικό 'φιλότιμο' και η αδυναμία των Αμερικανών να καταλάβουν το νόημά του αναδεικνύεται σε διαχωριστική γραμμή ανάμεσα τους¹³⁷.

Η περισσότερο φιλοαμερικανική *Καθημερινή* ερμηνεύει το διεθνή ρόλο της Αμερικής με βάση τη συνύπαρξη στην αμερικανική ψυχή *υλισμού* και *ιδεαλισμού*, συνύπαρξη που δημιουργεί ένταση και αντιφάσεις. Στην ανάλυση αυτή, η τάση για απομονωτισμό συνυπάρχει με την «ευαισθησία» των Αμερικανών όταν πρόκειται για την προάσπιση της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Αυτή ακριβώς η ευαισθησία είναι η βάση του ηγετικού ρόλου των ΗΠΑ στην ψυχροπολεμική αντιπαράθεση¹³⁸. Σε άλλο σημείο, η *Καθημερινή* υποστηρίζει επίσης ότι οι Αμερικανοί, παρότι πλούσιοι και ισχυροί δεν είναι τελικά αυτάρκεις, γιατί έχουν διαρκώς ανάγκη την αναγνώριση και το θαυμασμό των λαών για να είναι ευτυχείς. Αυτή η ανάγκη υπήρξε, σύμφωνα με την εφημερίδα, η βάση της εμπλοκής των ΗΠΑ στους δύο παγκοσμίους πολέμους και στη συνέχεια η εμπλοκή τους στις υποθέσεις της ευρωπαϊκής ηπείρου¹³⁹.

¹³⁴ *Αυγή*, 25/11/1955.

¹³⁵ *Τα Νέα*, 16/9/1955.

¹³⁶ *Τα Νέα*, 20/9/1955.

¹³⁷ *Τα Νέα*, 10/6/1957.

¹³⁸ *Καθημερινή*, 28/3/1947.

¹³⁹ *Καθημερινή*, 18/5/1955.

Οι αναλύσεις του δεξιού τύπου για τον χαρακτήρα των Αμερικανών, επιμένουν στο θετικό ρόλο της θρησκείας, του χριστιανισμού¹⁴⁰. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, η θρησκευτική πίστη είναι αυτή που καθοδηγεί τους Αμερικανούς στο σχεδιασμό και την υλοποίηση της πολιτικής τους, σε διεθνές επίπεδο, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του σχεδίου Μάρσαλ, όπου υποστηρίζεται ότι ενήργησαν «με την προθυμία του χρηστοθήτους ανθρώπου και φιλανθρώπου, όπως τον περιγράφουν οι χρηστομάθειαι και τα αναγνωσμάτάρια»¹⁴¹. Την αντίληψη ότι η αμερικανική οικονομική βοήθεια προς την Ευρώπη είναι αποτέλεσμα της χριστιανικής ηθικής που διέπει την Αμερική συντηρεί και ο θρησκευτικός λόγος, που εκπορεύεται από τις παραεκκλησιαστικές οργανώσεις¹⁴². Από την πλευρά τους, *Τα Νέα* αντιμετωπίζουν με ειρωνεία την έκφραση του θρησκευτικού συναισθήματος στις ΗΠΑ, υποστηρίζοντας ότι είναι ασύμβατη με την κυρίαρχη λατρεία του χρήματος¹⁴³. Κάνουν λόγο, όμως, και για «*θρησκοληψία*» των Αμερικανών, την οποία αντιμετωπίζουν ως παραδοξότητα¹⁴⁴.

Ωστόσο, επιμέρους αναλύσεις εστιάζουν στις συνέπειες που είχε στον αμερικανικό χαρακτήρα, σε επίπεδο ηγεσίας αλλά και κοινής γνώμης, η αίσθηση της παντοδυναμίας που πηγάζει από την υλική ευμάρεια της αμερικανικής κοινωνίας και από την ηγετική της θέση στο μεταπολεμικό κόσμο. Ο Γ. Κασιμάτης περιγράφει την αμερικανική αλαζονεία ως ένα είδος «*μυστικισμού του αλάθητου*», που αγγίζει τα όρια της «*μισαλλοδοξίας*»¹⁴⁵.

Από την πλευρά της, η Αριστερά αναδεικνύει στοιχεία του αμερικανικού χαρακτήρα, που θεωρεί ότι εκπορεύονται από τα χαρακτηριστικά του κοινωνικοοικονομικού μοντέλου των ΗΠΑ. Αναφερθήκαμε παραπάνω στις επανειλημμένες προσεγγίσεις του αμερικανισμού ως αντίθετου του ανθρωπισμού και στις στερεοτυπικές αναφορές στις έννοιες της σκληρότητας, της βαρβαρότητας ακόμη, ως χαρακτηριστικών της ανθρώπινης κοινωνίας. Αυτή η περιβόητη αμερικάνικη σκληρότητα καταστρέφει κάθε τι με το οποίο έρχεται σε επαφή, ακόμη και την ελληνική ψυχή αν υποστεί μακροχρόνια έκθεση σε αυτήν. Όταν ο Βασίλης Βασιλικός επισκέπτεται το θείο του που ζει για δεκαετίες ως μετανάστης στην

¹⁴⁰ *Καθημερινή*, 27/1/1957.

¹⁴¹ *Καθημερινή*, 2/9/1956.

¹⁴² Μαρία Σιγανού, «Ιδεολογικές συνιστώσες του θρησκευτικού λόγου στον εμφύλιο πόλεμο: το παράδειγμα της 'Ζωής'», *Ιστορικά*, τμ.26, τχ.48, Ιούνιος 2008, σελ.116-117.

¹⁴³ *Τα Νέα*, 9/7/1957. *Τα Νέα*, 3/9/1957, σελ.3.

¹⁴⁴ *Τα Νέα*, 3/9/1957, σελ.3.

¹⁴⁵ Γρηγόρης Κασιμάτης, *Στοχασμοί για την Αμερική, Νέα Εστία*, 1/10/1964, τχ.894, σελ.1403.

Αμερική θα παρατηρήσει: «Ωστόσο έχει στο πρόσωπό του μια σκληράδα που λείπει εντελώς από τα αδέρφια του: το καλό μάτι του μπορεί ξαφνικά να γίνει σκληρό, ανέκφραστο σαν το γυάλινο. Κι αυτό είναι ένα απόκτημα που μόνο η ζωή στη χώρα της επαγγελίας σου το προσφέρει»¹⁴⁶. Αλλά και η *Αυγή* σχολιάζοντας δηλώσεις του Τσάρλι Τσάπλιν σύμφωνα με τις οποίες «Ούτε να κλάψουν δεν ξέρουν οι άνθρωποι στην Αμερική» που φέρει το χαιρέκακο τίτλο «Ψευτοθεοί» υποστηρίζει ότι από την αμερικανική κοινωνία έχει χαθεί η ευσπλαχνία και η εγκαρδιότητα, καθώς οι πολίτες εθίζονται, από την παιδική τους ηλικία στο μίσος: «Τα παιδιά εκεί διδάσκονται να θαυμάζουν και να αμιλλώνται τους σπιούνους, να προδίνουν και να μισούν»¹⁴⁷. Και ο αρθρογράφος συνεχίζει υπερασπιζόμενος τον ελληνικό τρόπο ζωής, τις πατροπαράδοτες κοινωνικές και οικογενειακές αξίες και διεκτραγωδεί τις περιπτώσεις όπου αυτές οι αξίες διαβρώνονται από τη δόλια αμερικανική επίδραση: «απλώνονται και σε μας, με μίαν ιδιαίτερη πρωτάκουστη σκληρότητα στα ήθη και στις συνήθειες εκεί όπου κατορθώνουν να μας διαβρώσουν και να μας ποτίσουν»¹⁴⁸. Στην τοποθέτηση αυτή, διακρίνουμε μία πάγια μεταφορά, στο πλαίσιο του αριστερού λόγου, της Αμερικής ως δηλητηριώδους υγρού που εισχωρεί στους πόρους του ελληνικού σώματος, στην οποία θα αναφερθούμε και στη συνέχεια.

Η εικόνα για το χαρακτήρα των Αμερικανών συμπληρώνεται από τις εκτενείς αναφορές στη ζωή και στη δράση των Αμερικανών που βρίσκονται στη μεταπολεμική Ελλάδα. Δεν εστιάζουμε εδώ τόσο στην αφήγηση πολιτικών γεγονότων όσο στην αναπαράσταση στιγμών της καθημερινότητας και της συμβίωσης Ελλήνων και Αμερικανών. Αυτό το υλικό μάς προσφέρει τη δυνατότητα να συγκεντρώσουμε επιπλέον πληροφορίες για το πώς ο τύπος, αλλά και μια μερίδα της ελληνικής κοινής γνώμης αξιολογεί τον αμερικανικό τρόπο ζωής μέσα από την παρατήρηση των εν Ελλάδι εκπροσώπων του, αλλά και να κατανοήσουμε το σχηματισμό ορισμένων στερεοτύπων για τον αμερικανικό χαρακτήρα.

Ένα τέτοιο στερεότυπο είναι ότι οι Αμερικανοί είναι προκλητικοί, αλαζόνες και στερούνται σεβασμού και ευγένειας. Παρότι το στερεότυπο αυτό αποκτά την πλήρη του διάσταση αν ληφθεί υπόψη η μεταπολεμική ελληνική εξάρτηση, εδώ θα εστιάσουμε σε ένα σχετικά ανώδυνο πεδίο, τις αντίληψεις των Ελλήνων για την αμερικανική μόδα και την τρόπο ένδυσης των Αμερικανών που βρίσκονται στην

¹⁴⁶ Β. Βασιλικός, ό. π., σελ. 70.

¹⁴⁷ *Αυγή*, *Ψευτοθεοί*, 8/12/1955.

¹⁴⁸ *Αυγή*, *Ψευτοθεοί*, 8/12/1955.

Ελλάδα. Ιδιαίτερα τα περιβοήτα αμερικάνικα πουκάμισα, ξενίζουν τους ντόπιους και προκαλούν ποικίλα σχόλια, καθώς άλλοτε θεωρούνται δείγμα της αμερικανικής αφέλειας¹⁴⁹, και άλλοτε αποκτούν πολιτικές συνδηλώσεις. Το αμερικάνικο κοντομάνικο πουκάμισο που φοριέται, μάλιστα, έξω από το παντελόνι θεωρείται προκλητικό και φανερώνει έλλειψη σεβασμού για τους Έλληνες. Κατεξοχήν παράδειγμα ο πρεσβευτής στην Αθήνα Πιουριφού, ο οποίος επέλεγε να επισκεφτεί με αρκετά ανεπίσημο ένδυμα εκπροσώπους της πολιτικής και πολιτειακής ηγεσίας: «*Με το πουκαμισάκι ο μακαρίτης ο μάγκας σας ο Πιουριφού ανεβοκατέβαινε στο Πολιτικό Γραφείο και στο Παλάτι γράφοντας στις αμερικάνικες σόλες του το πρωτόκολλον...και τον σεβασμό*»¹⁵⁰.

Κεντρικής σημασίας για την αναπαράσταση του αμερικάνικου χαρακτήρα και του αμερικάνικου τρόπου ζωής είναι η παρουσία των ναυτών του 6^{ου} στόλου στην Ελλάδα και των μελών της Αμερικάνικης Αποστολής, αφενός για τα στοιχεία με τα οποία τροφοδοτούν αυτές τις αναπαραστάσεις και αφετέρου για τον τρόπο με τον οποίο τα ήδη σχηματισμένα στερεότυπα αντανakλώνται στην πρόσληψη αυτών των ανθρώπων και των συνηθειών τους.

Ο αριστερός τύπος περιλαμβάνει άφθονες αναφορές στους Αμερικανούς ναύτες, που γλεντούν ασύδοτα και είναι επιρρεπείς σε πράξεις βίας¹⁵¹, ένα ενοχλητικό και επικίνδυνο πλήθος από μεθυσμένους και άξεστους άντρες¹⁵², που δε σέβονται τους Έλληνες και τα ήθη τους και προβάλλονται ως η ορατή απόδειξη της ηθικής παρακμής της αμερικανικής δημοκρατίας. Οι άντρες του 6^{ου} στόλου είναι διαρκής πηγή κινδύνου για τους Έλληνες, άντρες και γυναίκες, ενώ, επιπλέον, απολαμβάνουν του προνομίου της ετεροδικίας¹⁵³. Παράλληλα, στις σχετικές αναφορές λανθάνει και το στερεότυπο της πολιτισμικής κατωτερότητάς τους σε σχέση με τους Ευρωπαίους¹⁵⁴. Οι Έλληνες καλούνται να προστατευτούν από αυτήν τη μάστιγα: «-*Κλείστε τις γυναίκες στα σπίτια σας, κλείστε τα μαγαζιά σας, μαγαζάτορες...Η δεν πρέπει να βγαίνουν έξω στη στεριά οι σύμμαχοι ή να μη βγαίνουν από τα σπίτια τους οι*

¹⁴⁹ Καθημερινή, 15/9/1954.

¹⁵⁰ Αυγή, 17/9/1955, σελ.2 και Αυγή, 14/3/1957, σελ.2.

¹⁵¹ Αυγή, 3/2/1955, Αυγή, 10/3/1955, Αυγή, 25/11/1956, σελ.2: «τον τρισένδοξο έκτο στόλο που γκρεμίζει περίπτερα, που καρπαζώνει όργανα της τάξεως, που δέρνει, σαρώνει, στραπατσάρει και κλυδωνίζεται στην Ομόνοια σε πελάγη ονίσκου, που εξορμάει στα κρητικά μετόχια της Σούδας για κυνήγι γυναικών». Αυγή, 18/5/1957, σελ.2. Αυγή, 26/10/1956, σελ.5: «επολλαπλασιάσθησαν τα κρούσματα επιθέσεων Αμερικανών στρατιωτών κατά πολιτών με ελατήρια τόσο σύμφωνα με τον πολυύμνητον αμερικανικόν ιδεαλισμόν όπως είναι η ληστεία...».

¹⁵² Αυγή, 18/5/1957, σελ.2. Αυγή, 14/3/1957, σελ.2.

¹⁵³ Αυγή, 5/7/1956.

¹⁵⁴ Αυγή, 9/8/1955

‘ιθαγενείς’-ή να συνηθίσουνε στον ‘αμερικάνικο τρόπο ζωής’»¹⁵⁵. Οι Αμερικάνοι θεωρούνται επικίνδυνοι σε κάθε στιγμή της καθημερινότητας.

Η *Αυγή* υπερασπίζεται τις οικογενειακές αξίες και την ηθική τάξη και εκπροσωπώντας το μέσο Έλληνα αναρωτιέται «Τι σόι πολιτισμένο στράτευμα είναι αυτοί οι άνδρες;...Μέθη, κραιπάλη, πρόκληση, έλλειψη σεβασμού στη χώρα, στις γυναίκες, στα ήθη μας, στην ανοχή και στην υπομονή του Ρωμιού. Επιτέλους, δικαίωμά τους η Τρούμπα και το κλίμα της μέσα στα όρια των ‘Αμέρικαν Μπαρ’. Εδώ, όμως, έξω απ’ τις Τρούμπες υπάρχει η ελληνική οικογένεια, η βιοπάλη, η δίψα μιας ήσυχης ηθικής τάξης πραγμάτων»¹⁵⁶. Η ματιά του Έλληνα πέφτει επιτιμητική πάνω στις ζωώδεις εκδηλώσεις των Αμερικανών, που αδυνατούν να προσαρμοστούν στις επιταγές του πολιτισμού¹⁵⁷.

Η δυσαρέσκεια για τον τρόπο διασκέδασης των Αμερικανών ναυτών αντανakλά συνολικά στον αμερικανικό τρόπο ζωής, ο οποίος θεωρείται ασύμβατος με τον ελληνικό¹⁵⁸. Από τα πλέον ευτράπελα και ανώδυνα συμβάντα από την επεισοδιακή συμβίωση του μέσου Έλληνα με τα μέλη των Αμερικανικών Αποστολών είναι ένα πιτζάμα πάρτι που οργανώθηκε στο Αμέρικαν Κλάμπ της Εκάλης και αποτέλεσε αντικείμενο σχολίων και σαρκασμού από τον αριστερό τύπο, ο οποίος άλλοτε το αντιμετωπίζει σαν ένα ακόμη ανόητο παράδοξο του αμερικάνικου τρόπου ζωής και άλλοτε σαν έλλειψη σεβασμού προς τον τόπο που τους φιλοξενεί¹⁵⁹.

Όσον αφορά τα μέλη της Αποστολής, πέραν όλων των άλλων, ο τρόπος ζωής τους περιγράφεται ως παρασιτικός και κερδοσκοπικός¹⁶⁰, ενώ οι όποιες γνώσεις και εξειδίκευσή τους αμφισβητούνται¹⁶¹. Τα μέλη των Αποστολών αποδίδονται στερεοτυπικά ως «κάποιοι Τζων, που τρώει χαράμι το ψωμί μας και χαίρεται τον ήλιο μας» και αδιαφορεί για τον Έλληνα που αγωνίζεται να «βγάλει το πικρό ψωμί του»¹⁶². Ο τρόπος ζωής τους θεωρείται προκλητικός και υπερβολικά πολυτελής για τα

¹⁵⁵ *Αυγή*, 24/10/1957.

¹⁵⁶ *Αυγή*, 1/11/1958, σελ.2.

¹⁵⁷ *Αυγή*, 21/2/1957, σελ.2.

¹⁵⁸ *Αυγή*, 20/11/1955.

¹⁵⁹ *Αυγή*, 8/2/1956, σελ.2.

¹⁶⁰ *Αυγή*, 29/4/1956, σελ.3: «Όταν οι ‘σύμμαχοί’ μας αναχωρούν από το ελληνικό τους Ελδorado. Άλλος στο ξεπούλημα! Αμερικάνος της Αποστολής εκποιεί: στο σφυρί οι αδασμολόγητες πιτζάμες της ετεροδικίας, μπρίκια, κουζίνες, κατασρόλες και μια συμμαχική σημαία.».

¹⁶¹ *Αυγή*, 8/3/1955.

¹⁶² *Αυγή*, 21/9/1956, σελ.2.

ελληνικά δεδομένα *«Δεκανέας αυτός, εγκαταστάθηκε σε βίλλα στο Ελληνικό. Απέκτησε δικαιώματα που δεν τα έχουν Έλληνες υπουργοί»*¹⁶³.

Η *Αυγή* προσφέρει στους αναγνώστες πλήθος γλαφυρών λεπτομερειών για τις συνθήκες διαβίωσης των εν Ελλάδι Αμερικανών δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις πολυτελείς κατοικίες, την κατοχή αυτοκινήτου και υπηρετικού προσωπικού, και, φυσικά, στην άφθονη και εκλεκτή τροφή, που έρχονται σε έντονη αντίθεση με τις συνθήκες ζωής των Ελλήνων. Επιμέμει, μάλιστα, στο γεγονός ότι αυτή η πολυτέλεια, που απολαμβάνουν οι άξεστοι Αμερικανοί, εξασφαλίζεται τελικά από ελληνικούς πόρους¹⁶⁴. Ειδικά η *«εκλεκτή τροφή»*, το περίφημο αμερικάνικο *«μπρέκφαστ»* γίνεται επανειλημμένα αντικείμενο σχολιασμού σε σύγκριση με το περιορισμένο διαιτολόγιο του Έλληνα¹⁶⁵.

Η σωματική διάπλαση των εν Ελλάδι Αμερικανών, όπως περιγράφεται στα σχετικά δημοσιεύματα, ενισχύει επίσης αυτούς τους συνειρμούς. Το παρακάτω απόσπασμα που αναφέρεται σε επίθεση Αμερικανών ναυτών σε ταξιτζή είναι χαρακτηριστικό: *«ανάμεσα σε τέσσερις αδίσταχτους μαντραχαλάδες, που κατεβάζουν αναρίθμητα μπιφτέκια στην καθισιά τους και θρέφουν μπράτσα, απανθρωπία κι' αγριότητα, τι να κάνει αυτός, ένας σωφέρ, που τον ροκανίζουν τα' αγιάζια και τον τρελαίνουν φόροι, πείνα και κεσάτια;»*¹⁶⁶. Το στερεότυπο του καλοζωισμένου Αμερικάνου φέρνει στην επιφάνεια και το αυτοστερεότυπο του εξαθλιωμένου Έλληνα: *«Λαός που δε χορταίνει ούτε το ψωμάκι, που πλημμυράει τα σανατόρια, που έχει δεκάδες χιλιάδες αδеноπαθή παιδάκια»*¹⁶⁷. Η *Αυγή* αξιοποιεί επίσης μία έρευνα της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, σύμφωνα με την οποία οι Έλληνες έρχονται πρώτοι, μεταξύ 9 ευρωπαϊκών χωρών και των ΗΠΑ, στην κατανάλωση οσπρίων και τελευταίοι στην κατανάλωση κρέατος και ζάχαρης¹⁶⁸.

Το βίωμα της προκλητικής ανισότητας στη ζωή Ελλήνων και Αμερικανών τροφοδοτείται και από απλά, ανώδυνα περιστατικά της καθημερινότητας που αποκαλύπτουν τα προβλήματα στους κώδικες επικοινωνίας των δύο κόσμων. Τα Χριστούγεννα του 1956, ο Αμερικανός πρεσβευτής στην Αθήνα, Άλλεν, αναζητά το

¹⁶³ *Αυγή*, 14/5/1955. *Αυγή*, 29/9/1955.

¹⁶⁴ *Αυγή*, 21/9/1956, σελ.2.

¹⁶⁵ *Αυγή*, 29/9/1955. Για τη μικρή ποικιλία, ποσότητα και τη χαμηλή ποιότητα των διαθέσιμων τροφίμων στην ελληνική οικογένεια σε σχέση με την αμερικανική και, Ανδρέας Καραντώνης, ό. π., σελ.76.

¹⁶⁶ *Αυγή*, 1/11/1958, σελ.2. Επίσης, *Αυγή*, 24/9/1955, σελ.2.

¹⁶⁷ *Αυγή*, 5/11/1958, σελ.2.

¹⁶⁸ *Αυγή*, 6/11/1958.

σκύλο του γιου του που χάθηκε και σε δηλώσεις του κάνει λόγο για το «δράμα» του παιδιού του από την απώλεια αυτή. Το περιστατικό, και ιδιαίτερα, η χρήση αυτής της λέξης, κάνει τον Δ. Ψαθά στα *Νέα* να αγανακτήσει και εν ονόματι του μέσου Έλληνα να αντιπαραθέσει το δράμα των παιδιών της Ελλάδας, που μαστιίζονται από τη φτώχεια: «υπάρχουν δράματα πολύ μεγαλύτερα στον τόπο τούτον όπου η ζωή χιλιάδων παιδιών είναι τέτοια ώστε να ζηλεύουν ειλικρινά τις τρισευτυχισμένες συνθήκες μέσα στις οποίες ζη όχι, βέβαια, ο γιος του κ.πρεσβευτού, αλλά ακόμα και...ο σκύλος του. Όταν-στην Ελλάδα βρισκόμαστε και όχι στην Αμερική-μιλάμε για 'μαύρες γιορτές' εξ αφορμής της απωλείας ενός συμπαθεστάτου κατά τα άλλα σκύλου (πάντως σκύλου) μας φαίνεται ότι οι δηλώσεις αυτές προέρχονται από πρόσωπα που δεν έχουν ιδέα από τον τόπο...»¹⁶⁹. Τα προβλήματα των Αμερικάνων είναι, τελικά, πολύ διαφορετικά από εκείνα των Ελλήνων.

Ο αριστερός λόγος συμπυκνώνει το χαρακτήρα και τη στάση ζωής των Αμερικανών που βρίσκονται στην Ελλάδα στο στερεότυπο του αυταρχικού και άξεστου «αφέντη», όπως αποτυπώνεται στον παρακάτω υποθετικό μονόλογο: «Εγώ και μόνον εγώ...Εγώ ο λόρδος, ο μαχαραγιάς, ο σουλτάνος.!...Αμερικάνος λοχίας στην Ελλάδα, λαντζέρης στην πατρίδα μου...Βγάζω το πουκάμισό μου έξω από το βρακί μου, δίνω μια γροθιά στον πάγκο της καντίνας και ξεκολλάει απ' την τρομάρα του ο ήλιος στον ουρανό!...»¹⁷⁰. Και η αντίστροφη όψη αυτής της αναπαράστασης, είναι η εικόνα των Ελλήνων μέσα από τα μάτια των Αμερικανών, το πώς μας βλέπουν εκείνοι είναι ένα θέμα που επαναλαμβάνεται με ιδιαίτερη συναισθηματική φόρτιση και προβάλλεται πάντα με όρους κατωτερότητας: «Μας βλέπουν κουνούπια, υποανάπτυχτους, αποικία, κατώτερα πλάσματα γεννημένα για τους σκοπούς τους»¹⁷¹.

Η *Αυγή* παρομοιάζει τη σκληρότητα και την περιφρόνηση προς την ανθρώπινη ζωή που χαρακτηρίζει τη νοοτροπία και τη συμπεριφορά των Αμερικανών στην

¹⁶⁹ Τα *Νέα*, 28/12/1956.

¹⁷⁰ *Αυγή*, 5/7/1956 και *Αυγή*, 21/9/1956.

¹⁷¹ *Αυγή*, 18/5/1957, σελ.2.

Αυτού του είδους οι αντιλήψεις καταγράφονται σε διάφορες χώρες όπου εκδηλώνεται ο αντιαμερικανισμός. Οι πολίτες αυτών των χωρών τείνουν να σχηματίζουν μέρος των αντιλήψεών τους για τους Αμερικανούς με βάση το τι πιστεύουν ότι οι Αμερικανοί σκέφτονται για τους ίδιους και με βάση αυτό που οι ίδιοι προσλαμβάνουν ως αίσθημα ανωτερότητας εκ μέρους των Αμερικανών, Α. Rubinstein, D. Smith, «Anti-Americanism: Anatomy of a phenomenon», ό. π., σελ.4. *Αυγή*, 7/6/1957, σελ.2. Αυτή την τάση εκφράζει και η περιγραφή του ακόλουθου περιστατικού από την *Αυγή*, σύμφωνα με την οποία οι Αμερικανοί ιατροί και νοσοκόμοι στη βάση του Ελληνικού δεν περιέθαλψαν Έλληνες τραυματίες στρατιώτες. Η εξήγηση εντοπίζεται, σύμφωνα με την εφημερίδα, στο γεγονός ότι οι Αμερικανοί θεωρούν τους Έλληνες κατώτερη φυλή: «...εξεδήλωσαν τον πολιτισμό των εδώ Αμερικανών και τα αισθήματά των απέναντι των Ελλήνων, τους οποίους, όπως έχει διαπιστωθεί πολλές φορές, θεωρούν 'κατώτεραν φυλήν', κάτι παρά κάτω από τα ιδικά των σκυλιά ράτσας!», *Αυγή*, Η Φωνή της Αλήθειας: «Κατώτεραν φυλήν», 9/12/1956, σελ.5.

Ελλάδα με το ναζιστικό στρατό κατοχής. Εντοπίζει ως συνδεδετικό τους κρίκο τον «αγριανθρωπισμό των 'υπερανθρώπων'» που χαρακτηρίζει όλους τους στρατούς που εκπαιδεύονται για ιμπεριαλιστικούς σκοπούς. Ωστόσο, υπογραμμίζει πως οι Αμερικανοί νιώθουν μια ξεχωριστή περιφρόνηση ειδικά για τους Έλληνες, την οποία εκδηλώνουν καθημερινά με τα επανειλημμένα περιστατικά βίας σε βάρος Ελλήνων¹⁷². Συνολικά, αυτό που αποτυπώνεται είναι η αναπαράσταση του παντοδύναμου αλαζόνα Αμερικανού: «*Νάσαι Αμερικάνος, να μασάς τσίκλα, νάχεις τη λόξα πως κυβερνάς τα κύματα, τις σαρτόσφαιρες, τα επουράνια και τα καταχθόνια*»¹⁷³.

Τα στερεότυπα σχετικά με την αλαζονεία και την επικινδυνότητα των Αμερικανών ενεργοποιούνται σε διάφορες στιγμές της καθημερινότητας. Το ακόλουθο περιστατικό, όπως το αφηγείται η *Αυγή*, είναι χαρακτηριστικό: Ένας Αμερικανός σταματάει με το ζόρι ένα λεωφορείο στον Άλιμο χωρίς να προβλέπεται στάση σ' εκείνο το σημείο. Καταρχήν, η εξωτερική του εμφάνιση τον τοποθετεί αυτόματα στην κατηγορία του Ξένου: «*Ένας μαντράχαλος, με τριπλά σειρίτια στο μανίκι, με μια ξεθωριασμένη φάτσα, μ' αχυρένια μαλλιά που ξεπετάγονται απ' το δίκωχο, με κανιά σαν τον ελληνικό προϋπολογισμό*» και μ' ένα «*σκύλαρο*». Μέσα στο λεωφορείο, ένα παιδάκι φοβισμένο στη θέα του Αμερικανού ζητά από τον πατέρα του να κατέβουν. Κι η αφήγηση του περιστατικού συνεχίζει ως εξής: «*Το λεωφορείο έτρεχε, το παιδάκι κρυφτήκε στην αγκαλιά του πατέρα, ο σκύλος γάβγιζε, ο σύμμαχος τραγουδούσε με μια φωνάρα που τρίζουν τα τζάμια κι οι επιβάτες βράζανε*»¹⁷⁴.

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, το στοιχείο της σκληρότητας, του απάνθρωπου, είναι βαθιά ριζωμένο στις αναπαραστάσεις της Αμερικής και καλύπτει ένα ευρύ φάσμα αντικειμένων. Σε ιδιαίτερα φορτισμένες στιγμές, όπως για παράδειγμα την περίοδο που ακολουθεί το θάνατο του στρατηγού Σαράφη σε τροχαίο με υπαιτιότητα του Αμερικανού οδηγού, η διάσταση του απάνθρωπου, του τερατώδους, αναδεικνύεται σε κεντρική έννοια βάσει της οποίας αξιολογούνται οι Αμερικανοί και ερμηνεύονται μια σειρά γεγονότων. Η έννοια αυτή συνδέει ετερόκλητα, μεταξύ τους, στοιχεία, από την εξωτερική εμφάνιση μέχρι τη βαθύτερη ουσία ενός πολιτισμού.

¹⁷² *Αυγή*, κύριο άρθρο: «Σκοτωθήτε»!, 6/12/1957. Τα σχόλια αυτά εμπνέονται από το γεγονός ότι οι Αμερικανοί απαγόρευαν σε αεροσκάφος, το οποίο διέτρεχε κίνδυνο να προσγειωθεί στη βάση της Σούδας.

¹⁷³ *Αυγή*, 20/3/1956, σελ.2. Επίσης, *Αυγή*, 14/6/1957, σελ.2.

¹⁷⁴ *Αυγή*, 24/4/1956, σελ. 3.

Η ακόλουθη περιγραφή αφορά την επίθεση ενός Αμερικανού σε Ελληνίδα και εστιάζει στα χαρακτηριστικά του προσώπου και στην ένδυση που τον ταυτοποιούν ως Αμερικανό: *«Το τέρας φορούσε γραβάτα. Μαλλί αλλά αμερικαίν. Μάτια γαλάζια μισόκλειστα. Όμοιος με τίγρη»*. Και από την εξωτερική εμφάνιση του ‘τέρατος’ η αφήγηση περνάει στην αξιολόγηση του πολιτισμού που είναι ένοχος για την τερατογέννεση: *«για τον πολιτισμό που στηρίζεται στη χτηνωδία και στη δίψα του αίματος, σε έναν ορισμένο κόσμο, της χώρας που ανασταίνει τέτοιους Φραγκεστάιν...Όταν ο άνθρωπος καταντά θηρίο στον πλησίον του, οι ρόδες θερίζουν σαν τρελλές, οργιάζουν τα πιο άγρια ένστικτα και μένουν ασύδοτοι ζούγκλα οι νέοι τους...Πολιτισμός θα πει αγάπη στον άνθρωπο. Κι’ εμείς απ’ τη χώρα της ελευθερίας έχουμε πικρή τη γεύση. Πολλοί Φράγκεστάιν...Πολλή αγριότητα. Πολλή μαυρίλα και απανθρωπία»*¹⁷⁵.

7.6 Νεωτερικότητα και Αλλοτρίωση

Έχοντας σκιαγραφήσει τις βασικές έννοιες στην πρόσληψη της Αμερικής ως χώρας, την αξιολόγηση του κοινωνικού και πολιτικού συστήματος, αλλά και τις πεποιθήσεις για τον χαρακτήρα των κατοίκων της, ερχόμαστε σε ένα ζήτημα, που έχει κεντρική θέση στον περί Αμερικής λόγο, την ταύτιση της Αμερικής με τη νεωτερικότητα και τις αντιδράσεις που προκαλεί αυτή η ταύτιση.

Κατεξοχήν πεδίο στο οποίο αποτυπώνεται η αμφίθυμη στάση απέναντι στη νεωτερικότητα είναι η πρόσληψη της αμερικάνικης μεγαλούπολης, και ιδιαίτερα της πόλης-σύμβολο της Αμερικής, της πόλης που αιχμαλωτίζει τη φαντασία των ξένων επισκεπτών, της Νέας Υόρκης. Η Νέα Υόρκη είναι μία πόλη που γεννά το δέος και προκαλεί αντιφατικές εντυπώσεις, όπως, εξάλλου, και η ίδια η Αμερική. Οι μαρτυρίες που διαθέτουμε για τις εντυπώσεις από την Νέα Υόρκη αναπαράγουν στον υπερθετικό βαθμό τα βασικά στερεότυπα που υπάρχουν στην πρόσληψη της Αμερικής¹⁷⁶.

Ιδιαίτερα αποκαλυπτικές είναι οι περιγραφές του Δ. Ψαθά στα *Νέα* από την περιοδεία του στην Αμερική (1957). Ο Ψαθάς μας μεταφέρει καταρχήν την εικόνα μιας πόλης που βρίσκεται διαρκώς σε εγρήγορση, μιας πόλης *«χωρίς ύπνο»*, ενώ

¹⁷⁵ *Αυγή*, 6/6/1957, σελ.2.

¹⁷⁶ *Τα Νέα*, 8/6/1957. Σπύρος Μελάς, ό. π., σελ.20-22, 70. Κ. Τσιρόπουλος, ό. π., σελ.16-17, 29. Πέτρος Χάρης, *Πολιτείες και Θάλασσες, Νέα Εστία*, τμ.57, τχ.668, 1/5/1955, σελ.622.

στέκεται ιδιαίτερα στην αίσθηση του αχανούς και του ιλίγγου¹⁷⁷, που δημιουργούν το μέγεθος και οι ρυθμοί της πόλης. Σύμφωνα με τον Ψαθά, ο Έλληνας επισκέπτης, στη θέα των επιτευγμάτων του τεχνικού πολιτισμού «νοιώθει σαν χαμένος μέσα σ' αυτή την απέραντη πολιτεία με όλες τις φυλές του κόσμου που την κατοικούν-με τον χείμαρρο των αυτοκινήτων, τα υπόγεια τραίνα, τα γεφύρια, τα τρελλά φώτα, τ' ασανσέρια που σε εκσφενδονίζουν στα ύψη, τις αναρίθμητες επιγραφές, τα ιδιότυπα μαγαζιά, την ανεξάντλητη ποικιλία και τις απίθανες διαστάσεις όλων των πραγμάτων και νοιώθεις σα ναυαγός μέσα σε τούτη την ιδιότυπη Βαβέλ»¹⁷⁸.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η Ελένη Βλάχου της *Καθημερινής* αποτυπώνοντας τις εμπειρίες της από τη Νέα Υόρκη: «αν δεν σταθής εκεί κάτω, μηδαμινό ανθρώπινο πλάσμα στα πόδια ενός κολοσσού... αν δεν περπατήσεις ανάμεσα στις σκοτεινές χαράδρες από πέτρινα τέρατα που σε κυττάζουν την νύχτα με χιλιάδες χρυσά μάτια, δεν μπορείς ούτε να την πιστέψεις ούτε να την φαντασθείς. Είναι...ένα ταξίδι σε άλλον πλανήτη, γεμάτο από πολύ μεγαλύτερες εκπλήξεις και πολύ πιο αναπάνταχες εικόνες, απ' αυτό που ασφαλώς περιμένει τον πρώτο αστροναύτη που θα πατήσει στη νεκρά Σελήνη...»¹⁷⁹. Ο θαυμασμός ανάμικτος με το δέος και την αποστροφή, η αμηχανία μπροστά στο εντελώς ξένο, η αίσθηση του εγκλωβισμού μέσα στη φουτουριστική μεγαλούπολη είναι το υπόβαθρο και αυτής της αφήγησης. Παράλληλα, η Βλάχου υποστηρίζει ότι ο ξένος, και ειδικότερα ο Ευρωπαίος που την επισκέπτεται, θα πρέπει να προσαρμοστεί στις ιδιαίτερες συνθήκες διαβίωσης που τη χαρακτηρίζουν, αλλιώς θα βρίσκεται συνεχώς σε μειονεκτική θέση¹⁸⁰.

Στην κουλτούρα της Αριστεράς, η Νέα Υόρκη εμφανίζεται στερημένη από την αίγλη και τη μυθολογία της. Στο πλαίσιο αυτό, η Νέα Υόρκη είναι «η θλιβερή πόλη», «Ένα τεράστιο ατσαλένιο χωνευτήρι που συνθλίβει εκατομμύρια ανθρώπους»¹⁸¹. Είναι η κατεξοχήν πόλη-σύμβολο του αμερικάνικου τρόπου ζωής, αυτή η «ζούγκλα» την οποία ατενίζουν με δέος οι Έλληνες¹⁸².

¹⁷⁷ *Τα Νέα*, 31/5/1957. Δημήτρης Ψαθάς, *Κάτω απ' τους ουρανοξύστες*, ό. π., σελ.84. Για την «πιο κουραστική πόλη της γης» κάνει λόγο και η *Καθημερινή*, Στήλη *Επίκαιρα*: *Ένα Σάββατο*, 10/5/1964. Επίσης, Μίνως Αργυράκης, ό. π., σελ.142. Γιώργος Δέλιος, *Γράμματα από την Αμερική*, Νέα Πορεία, Θεσ/νίκη 1970, σελ.20. Πέτρος Χάρης, ό. π., σελ.611-616.

¹⁷⁸ *Τα Νέα*, 3/6/1957. Επίσης, Λευτέρης Ραφτόπουλος, ό. π., σελ.18. Σπύρος Μελάς, ό. π., σελ.22, 28. Γ. Κόκκαλης, ό. π., σελ.57.

¹⁷⁹ *Καθημερινή*, Στήλη *Επίκαιρα*: *Η Νέα Νέα-Υόρκη*, 28/5/1964. Για την αίσθηση της συντριβής του ατόμου και της μοναξιάς στη Νέας Υόρκης και, Ηλίας Βενέζης, ό. π., σελ.215, 310.

¹⁸⁰ *Καθημερινή*, Στήλη *Επίκαιρα*: *Η Νέα Νέα-Υόρκη*, 28/5/1964.

¹⁸¹ *Αυγή*, 21/2/1957, σελ.3.

¹⁸² *Αυγή*, 7/6/1964, σελ.4.

Γενικότερα, ο αριστερός λόγος αντιμετωπίζει ιδιαίτερα αρνητικά την αμερικανική πόλη, ως έκφραση του αμερικανισμού. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί ο Βασίλης Βασιλικός, ο οποίος στην περιήγησή του στις ΗΠΑ, αποτυπώνει τη φρίκη μπροστά στο φουτουριστικό σκηνικό των αμερικάνικων πόλεων¹⁸³, που μόνο η νύχτα ή η απόσταση, σύμφωνα με το συγγραφέα, κρύβει κάτι από την ασχήμια τους¹⁸⁴. Η περιπλάνηση στην αμερικανική πόλη, που κυριαρχείται από τα επιτεύγματα του τεχνικού πολιτισμού, δημιουργεί την αίσθηση του εγκλωβισμού: *«Μα πώς να περάσω τόσες γέφυρες, πώς τόσο σίδερο χυμένο, διχοτομημένο, εγκάρσιο, κάθετο; Κ' έτσι πέφτω σε μια πλατεία που την ορίζουν κάτι κτίρια, ναοί από ατσάλι»*¹⁸⁵. Η κυριαρχία της μηχανής, και ειδικότερα του αυτοκινήτου, είναι μια ακόμη πηγή πίεσης για τον επισκέπτη αυτών των πόλεων, που κάνει το συγγραφέα-ταξιδιώτη να δυσανασχετήσει. Για τον ίδιο λόγο, δεν αντέχει και το σινεμά ντράιβ-ιν, μια ακόμη έκφραση της βαθιάς αλλοτρίωσης του αμερικάνικου πολιτισμού, σύμφωνα με την απόψη του¹⁸⁶.

Αλλά και στις περιγραφές άλλων λογοτεχνών, που δεν χαρακτηρίζονται από τη στράτευση του Βασιλικού, οι αμερικανικές πόλεις παρουσιάζονται «απρόσωπες», «άχρωμες» και γενικότερα, στερούμενες αισθητικού ενδιαφέροντος, καθώς οι Αμερικανοί υποτάσσουν τις αισθητικές ανάγκες στις υλικές και η τυποποίηση εξαφανίζει τη σφραγίδα της προσωπικότητας¹⁸⁷. Ωστόσο, μέσα στη φουτουριστική ασχήμια των αμερικανικών πόλεων που περιέγραψε παραπάνω ο Βασιλικός, ο Καραγάτσης ανιχνεύει μία παράξενη γοητεία, μια «*βάρβαρη ομορφιά που αναδύεται εντελώς αυθόρμητα από το συνδυασμό της ύλης με τη δύναμη*»¹⁸⁸.

Η παραμονή στις αμερικανικές πόλεις συνδέεται στις σχετικές αφηγήσεις με την οδυνηρή αίσθηση της μοναξιάς, της μοναξιάς που χαρακτηρίζει την ζωή του ατόμου μέσα στη μαζική κοινωνία και θεωρείται εγγενές στοιχείο του αμερικανικού τρόπου ζωής: *«...η καρδιά μου, το κορμί μου, ολάκερη η ύπαρξή μου μ' ένα παράξενο,*

¹⁸³ Όπως παρατηρεί ο Philippe Roger αναφορικά με τη γαλλική περίπτωση, η αμερικανική πόλη συγκέντρωσε από το μεσοπόλεμο και μετά «όλο το μίσος της γαλλικής διανόησης για την Αμερική», Philippe Roger, ό. π., σελ.479.

¹⁸⁴ Β. Βασιλικός, ό. π., σελ.52, 60.

¹⁸⁵ Β. Βασιλικός, ό. π., σελ.12.

¹⁸⁶ Β. Βασιλικός, ό. π., σελ.77-79. Για την εξάρτηση των Αμερικανών από το αυτοκίνητο, ο οποίος τους χαρακτηρίζει μάλιστα ως «τροχανθρώπο(υς)» και Μ. Καραγάτσης, ό. π., σελ.139.

¹⁸⁷ Μ. Καραγάτσης, ό. π., σελ.113-115. Για την ομοιομορφία των αμερικανικών πόλεων και Ηλίας Βενέζης, ό. π., σελ.31.

¹⁸⁸ Μ. Καραγάτσης, ό. π., σελ.120-121, 130.

πρωτόγνωρο τρόπο, υποφέρουν από αβάσταχτη μοναξιά...από το αίσθημα αυτής της παράξενης μοναξιάς δεν απαλλάχτηκα ποτέ στην Αμερική»¹⁸⁹

Στις περιγραφές του Βασιλικού, η πόλη αξιολογείται ως έκφραση του αμερικανικού συστήματος και της αγριότητας του καπιταλισμού. Ο αποτροπιασμός που εκφράζει στο θέαμά της συνδέεται άμεσα με την κριτική στο κοινωνικοοικονομικό σύστημα των ΗΠΑ¹⁹⁰. Η «Μυθολογία της Αμερικής» του Βασιλικού είναι ένα καλό παράδειγμα για τον τρόπο με τον οποίο τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε έναν τόπο για πρώτη φορά, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση, την Αμερική. Η ιδεολογία του συγγραφέα, διαμορφώνει την εικόνα που αυτός προσλαμβάνει και μεταφέρει. Η απόρριψη του αμερικάνικου μοντέλου βρίσκεται πίσω από κάθε περιγραφή και οδηγεί στην αναπαράσταση ενός αλλοτριωμένου, νοσηρού κόσμου.

Το παρακάτω απόσπασμα είναι εμνευσμένο από μια απλή βόλτα σε ένα προάστιο αμερικανικής πόλης, αλλά βαθύτατα επηρεασμένο από τις προκαταλήψεις του συγγραφέα. Σύμφωνα με το Βασιλικό, το αμερικανικό προάστιο είναι ένας κόσμος που δείχνει αληθινός, αλλά είναι ψεύτικος, που δείχνει φυσιολογικός και υγιής, αλλά είναι βαθιά άρρωστος, που είναι, τελικά, υπερβολικά τέλειος για να είναι ανθρώπινος. Στο επίκεντρο της περιγραφής του βρίσκεται αυτό που ονομάζει «κλινική ησυχία»: *«Τα δέντρα μπορεί να σαλεύουν ψηλά, ωστόσο κανένα θρόισμα δεν φτάνει ως τ' αυτιά μου, ούτε καμιά άλλη φωνή μήτε καν γαύγισμα σκύλου. Οι δρόμοι ατσαλάκωτοι και καθαροί, τα σπίτια ξύλινα κι άχρωμα, ολόγυρα σαν τάφος το γρασίδι. Μα πως θα μεγαλώσουν τα παιδιά σε τέτοιες γειτονιές, αναρωτιέμαι όταν δεν έχουν τι να χαλάσουν...Τι άλλο θάναι οι παιδικές μνήμες τους, τι άλλο από μια σειρά κύβους συμμετρικούς, ξεπλυμένους, αγέλαστους, τοποθετημένους σε κανονικές αποστάσεις, κύβους, κιβούρια, νεκρόσπιτα; Και πώς μπορεί κανείς να περιγράψει τη δυστυχία αυτού του κουρεμένου χόρτου, πώς τη σιωπή αυτής της πόρτας, τη βουβαμάρα εκείνου του σπιτιού, την κουτσουλιά του τριαντάφυλλου, πώς την μεγάλη απουσία;»¹⁹¹.* Ο συγγραφέας μάχεται να καταδείξει ότι η, φαινομενικά, τέλεια στην όψη

¹⁸⁹ Κ. Τσιρόπουλος, ό. π., σελ.33, 56.

¹⁹⁰ Β. Βασιλικός, ό. π., σελ.75.

¹⁹¹ Β. Βασιλικός, ό. π., σελ.79-80. Μία ανάλογη εικόνα παρουσιάζει ο Γ. Κόκκαλης, χωρίς βέβαια την ιδεολογική αφετηρία του Βασιλικού. Αλλά και ο Γ. Κόκκαλης προβάλλει την άποψη ότι ο πλούτος και η τελειότητα των αμερικανικών πόλεων τούς στερεί την ομορφιά της απλότητας και της έλλειψης: *«Οι ωραίοι δρόμοι, η απαστράπτουσα καθαριότητα, οι μεγάλες γέφυρες και τα άλλα έργα προκαλούν τον θαυμασμό, αλλά δεν γοητεύουν...Η ακαταστασία έχει την ωμορφιά της, η φτώχεια την γοητεία της. Η έλλειψις μέσων μας δίνει την ωμορφιά της απλότητας...»*, Γ. Κόκκαλης, ό. π., σελ.186.

αμερικανική γειτονιά είναι στην πραγματικότητα ενδεικτική της νοσηρότητας του αμερικανισμού.

Το έργο αυτό του Βασιλικού αποσπά τα εύσημα της *Αυγής*, η οποία το αντιλαμβάνεται ως μία καταγγελία του αμερικανικού τρόπου ζωής, τον οποίο χαρακτηρίζει ως «τερατώδη απάτη». Ειδικότερα, υποστηρίζει ότι ο συγγραφέας διεισδύει κάτω από τη «λαμπερή επιφάνεια και φτάνει με μόχθο στο επίκεντρο της σάπιας πληγής...για να καταλήξει σαν τον ευσυνείδητο χειρουργό, στην αμετάκλητη απόφαση της καταδίκης ενός νεκρού οργανισμού». Σε κάθε περίπτωση, αυτό που δε θέλει η *Αυγή* να διαφύγει στον αναγνώστη είναι ότι «το αντικείμενο της παρατήρησης είναι βασικά σάπιο»¹⁹². Οι μεταφορές του άρρωστου, νεκρού ή σάπιου οργανισμού είναι επαναλαμβανόμενα στοιχεία στον περί Αμερικής λόγο της Αριστεράς.

Την αμηχανία απέναντι στις ραγδαίες αλλαγές που σημειώνονται στη φυσιογνωμία των ελληνικών πόλεων, από τη δεκαετία του '50 και εξής, αποτυπώνει και ο ελληνικός κινηματογράφος, με ιδιαίτερη έμφαση στην περιοχή της πρωτεύουσας. Μία σειρά δημοφιλών ταινιών, όπως ο «Μεθύστακας» (1950), ο «Γρουσουζής» (1952), η «Μαγική Πόλη» (1954), η «Στέλλα» (1955), η «Κάλπικη Λίρα» (1955), η «Καφετζού» (1956), συνηγορούν υπέρ της «ιδεολογική(ς) υπεροχή(ς)» της παράδοσης έναντι των νεωτερικών στοιχείων στη μορφή της πόλης. Στο πλαίσιο αυτών των ταινιών, οι λαϊκές γειτονιές της Αθήνας, που διατηρούν την παραδοσιακή τους μορφή, αντιμετωπίζονται ως έκφραση της λαϊκής παράδοσης και ως σημεία αντίστασης στο «μοντέρνο κόσμο της αλόγιστης αστικοποίησης»¹⁹³.

Η ταύτιση της Αμερικής με τη νεωτερικότητα και τον εκσυγχρονισμό των ηθών αντανακλάται και στην αναπαράσταση των Ελληνοαμερικανών. Τα σχετικά στερεότυπα αποτυπώνονται σε μια σειρά ταινιών του μεταπολεμικού εμπορικού κινηματογράφου. Μια χιουμοριστική εκδοχή αυτής της αντίληψης συναντάμε στη θρυλική «Θεία από το Σικάγο» (1957), όπου η Ελληνοαμερικανίδα μετανάστρια είναι φορέας εκσυγχρονιστικών αντιλήψεων ως προς την ανατροφή των παιδιών, τις σχέσεις των δύο φύλων, και, φυσικά, ως προς το φλέγον ζήτημα του γάμου, και προσπαθεί να κάμψει την αντίδραση των συντηρητικών Ελλήνων γονέων.

¹⁹² *Αυγή*, ένθετο: *Γράμματα-Τέχνες-Πολιτισμός*, 14/6/1964, σελ.2. Τον επόμενο χρόνο, η *Επιθεώρηση Τέχνης* υποστηρίζει ότι η Επιτροπή Κρατικών Βραβείων δεν απένειμε βραβείο ταξιδιωτικών εντυπώσεων για να μη βραβευθεί η «*Μυθολογία της Αμερικής*» του Βασιλικού, επειδή παρουσίαζε το «πραγματικό πρόσωπο του 'αμερικανικού τρόπου ζωής'», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ.130-132, Νοέμβρης-Δεκέμβρης 1965, σελ.516.

¹⁹³ Αγγελική Μυλωνάκη, *Ανακαλύπτοντας την πόλη: το «δημόσιο βλέμμα» στον ελληνικό κινηματογράφο της δεκαετίας του '50*, *Ιστορικά*, τμ. 23, τχ. 45, Δεκέμβριος 2006, σελ. 439-441.

Ωστόσο, οι νεωτερισμοί που φέρνουν οι Αμερικανοί στην Ελλάδα δεν είναι πάντα ευπρόσδεκτοι ούτε για τον εμπορικό κινηματογράφο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η ταινία «Όχι, κύριε Τζόνσον», όπου η προσπάθεια ενός Αμερικανού να προωθήσει στην Ελλάδα τα προϊόντα του, αλλά και τα ήθη και τις συνήθειες της Αμερικής προκαλεί την έντονη αντίδραση των ντόπιων, όπως μαρτυρά και ο εύγλωττος τίτλος¹⁹⁴.

Σχετικά με το ζήτημα των σχέσεων των δύο φύλων και του ρόλου των γυναικών αξίζει να σημειωθεί ότι οι Έλληνες επισκεπτές αιφνιδιάζονται από την ελευθερία με την οποία οι νέοι Αμερικανοί συνάπτουν ερωτικές σχέσεις από την εφηβική τους ηλικία¹⁹⁵ και από τη δυναμική παρουσία των Αμερικανίδων στην κοινωνική ζωή. Εκφράζουν την πεποίθηση ότι οι ΗΠΑ είναι μια ουσιαστικά μητριαρχική κοινωνία. Το γεγονός αυτό, που ξενίζει τους Έλληνες, συνοδεύεται από υποτιμητικά σχόλια για την έλλειψη θηλυκότητας των Αμερικανίδων, παρά την παραδοχή ότι διαθέτουν αναμφισβήτητα φυσικά προσόντα¹⁹⁶. Ανάλογα σχόλια συναντάμε και σε αφηγήσεις Ευρωπαίων για την αμερικανική κοινωνία. Έχει υποστηριχθεί ότι αυτού του είδους οι αντιλήψεις πηγάζουν από την αριστοκρατική προκατάληψη που ενυπάρχει στην πρόσληψη της Αμερικής από τους Ευρωπαίους από τα πατριαρχικά στερεότυπα που επιβιώνουν την περίοδο αυτή στην ευρωπαϊκή κουλτούρα¹⁹⁷.

Είναι πάντοτε ενδιαφέρον να δούμε τι μπορεί να συνδεθεί με αυτήν την απόρριψη του μοντερνισμού, ο οποίος ταυτίζεται με την Αμερική. Για παράδειγμα, οι θάνατοι από τροχαία ατυχήματα στην Αθήνα του 1958 θεωρούνται μια ακόμη επίδραση της Αμερικής¹⁹⁸, όπως και το γυμνό στο θέατρο¹⁹⁹, ενώ η *Αυγή* τοποθετείται κατά της εισαγωγής του θεσμού των τεστ στα σχολεία με το επιχείρημα ότι αυτή η «μόδα» είναι «πολύ αμερικάνικη»²⁰⁰. Σε κάθε περίπτωση, η Αμερική θεωρείται η χώρα «που κατέχει τα πρωτεία στους παντός είδος εξωφρενισμούς»²⁰¹.

¹⁹⁴ Γρηγόρης Γρηγορίου, «*No mister Τζόνσον*» (1965).

¹⁹⁵ Ενδεικτικά, Θ. Συναδινός, ό. π., σελ.123-124.

¹⁹⁶ Μ. Καραγάτσης, ό. π., σελ.152-153.

¹⁹⁷ Dan Diner, *America in the Eyes of the Germans*, ό. π., σελ.16.

¹⁹⁸ *Τα Νέα*, 28/11/1958.

¹⁹⁹ *Αυγή*, 27/11/1957, σελ.2.

²⁰⁰ *Αυγή*, 22/9/1958.

²⁰¹ *Απογευματινή*, 8/6/1964.

7.7 Πολιτισμική κατωτερότητα

Μία πάγια προκατάληψη για την αμερικάνικη κουλτούρα είναι η κατωτερότητά της σε σχέση με την ευρωπαϊκή, που θα τη δούμε να επαναλαμβάνεται με διάφορες αφορμές και σε αρκετές παραλλαγές. Όπως μας παρουσιάζεται από την *Καθημερινή* στα 1954, ο αμερικανικός πολιτισμός αποτελεί μια εκφυλισμένη εκδοχή του ευρωπαϊκού, στερημένη από κάθε πνευματικότητα, πρωτοτυπία και καλό γούστο, ενώ δε χάνει την ευκαιρία να αναφερθεί με ειρωνία σε ορισμένα αμερικάνικα προϊόντα-φετίχ για να καταλήξει στο παρακάτω γλαφυρό απόσπασμα: *«Πρέπει να έχουν αμβλυνθεί πολλές λεπτές ευρωπαϊκές αρετές, που είχαν ασφαλώς μεταφέρει οι μακρινοί επαναστατημένοι πρόγονοι των Αμερικανών...η μεγάλη και γενική ανοστιά της υλικής τροφής, εν συνδυασμό με την ομοιομορφία και την μονοτονία της πνευματικής τροφής, μήπως σιγά-σιγά, ανεπαίσθητα, με τα χρόνια, με τα πολλά «ποπ-κορν», τις πολλές τσίκλες και «κόκα-κόλα», τους κάνει να χάσουν την πολύτιμη σπίθα του καλού γούστου της μητέρας Ευρώπης»*²⁰².

Το στερεότυπο της ευρωπαϊκής πολιτισμικής ανωτερότητας, συνοψίζει γλαφυρά ο Μιχάλης Παπακωνσταντίνου σε μια μονογραφία του για την Αμερική, στην οποία προσπαθεί να αποστασιοποιηθεί εν μέρει από τα κυρίαρχα στερεότυπα για την Αμερική, χωρίς πάντοτε να το κατορθώνει: *«τι κέρδισαν με το να ξεκοπούν από την Ευρώπη και τον πολιτισμό της και να κάνουν τον δικό τους; ...Μήπως δεν ξέρουμε πόσο άξεστοι είναι οι Αμερικάνοι στους τρόπους της συμπεριφοράς τους, σάμπως δε μας είπαν για την αδιαφορία που δείχνουν στο διπλανό τους, για την αμορφωσιά τους, για το κακόγουστο ντυσιμό τους, για την άγρια μουσική και για τη μουντή αρχιτεκτονική τους;..Τι να αισθανθείς μπροστά στον πλούσιο χωριάτη που ούτε καν αρχοντοχωριάτης είναι; Μπορείς να τον πάρεις στα σοβαρά;»*²⁰³.

Από την πλευρά της, η *Αυγή* επισημαίνει ότι η Αμερική δεν ευτύχησε στα γραπτά των Ελλήνων λογοτεχνών, καθώς όσοι την επισκέφτηκαν και κατέγραψαν τις εντυπώσεις τους, εκδήλωσαν με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο την αντίθεσή τους με τον αμερικανισμό και επιχειρεί να δώσει μια ερμηνεία αυτού του γεγονότος. Η ερμηνεία της στηρίζεται στην αντίθεση ανάμεσα σε τεχνικό (civilisation) και πνευματικό πολιτισμό (cultur) και υποστηρίζει ότι οι Έλληνες ως φορείς του δεύτερου νιώθουν αμήχανα απέναντι σε μία χώρα, που κυριαρχείται από τον πρώτο: *«η τελειοποιημένη πολιτιστικά συνείδηση του Έλληνα πνευματικού ανθρώπου, σαν*

²⁰² *Καθημερινή*, 22/12/1954. Επίσης, Γιώργος Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, ό. π., σελ.127.

²⁰³ Μ. Παπακωνσταντίνου, ό. π., σελ. 11.

μονάδας της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κοινότητας δεν ανέχεται τον αμερικανικό μηχανοκρατικό τεχνικό πολιτισμό...Η ατμόσφαιρα της Αμερικής είναι πολύ βαρεία για τον Έλληνα στοχαστή»²⁰⁴.

Από διαφορετική σκοπιά, και η Εκκλησία, αν και αναγνωρίζει την «αγαθή» φύση των Αμερικανών, υποστηρίζει ότι η «μηχανοκρατία» και η επικράτηση ενός ακραίου ορθολογισμού δεν επέτρεψε την ενασχόληση με πνευματικές δραστηριότητες και την αφοσίωση σε ανώτερα ιδανικά²⁰⁵. Σε ορισμένες περιπτώσεις, αυτού του είδους η κριτική γίνεται ιδιαίτερα οξεία, καθώς ο εκκλησιαστικός λόγος υποδεικνύει την επικράτηση ενός «χυδαίου» υλισμού στις ΗΠΑ ως την αιτία του ηθικού εκτραχηλισμού στη χώρα αυτή²⁰⁶.

Αλλά και η κριτική του δεξιού λόγου στον αμερικάνικο πολιτισμό φαίνεται να συμμαρμύζει την παραπάνω διάκριση ανάμεσα σε τεχνικό και πνευματικό πολιτισμό²⁰⁷ και να αναπαράγει ορισμένα από τα προσφιλή και στο λόγο της Αριστεράς θέματα, όπως είναι η κυριαρχία της ομοιομορφίας και η κριτική στην αμερικάνικη βιομηχανία του θεάματος: «Μέσα στον απέραντο πλούτο της Αμερικής...έρχεται και σε καταπλήσσει συχνά η απροσδόκητη πνευματική μονοτονία των ανθρώπων...Η τυποποίησης, το στάνταρντ έχει προχωρήσει από τα άψυχα στα έμψυχα και έχει πάρει ανησυχητικές διαστάσεις...Εις αυτή την ισοπέδωση της σκέψης του κοινού, τεράστιο ρόλο παίζει η Τηλεόρασις, η εφιαλτική αυτή παρουσία που τρέφει εκατομμύρια οικογένειες με ένα υλικό μετριωτάτης ποιότητας, ένα μαγείρεμα από κοινοτοπίες, από γλυκανάλατα κηρύγματα, από χάπια ηθικής και από πλούσια στολισμένες μερίδες διαφήμισης»²⁰⁸. Το παραπάνω απόσπασμα θα μπορούσε να είχε δημοσιευτεί και σε αριστερό έντυπο²⁰⁹.

Εξάλλου, και στις αφηγήσεις για την Αμερική ανθρώπων του πνεύματος, που δεν ανήκουν στην Αριστερά, συναντάμε μία υποτιμητική θεώρηση της καλλιτεχνικής δραστηριότητας στην Αμερική. Βασική παραδοχή αυτής της αρνητικής στάσης είναι ότι η δραστηριότητα αυτή διέπεται από τους κανόνες του κέρδους και του μαζικού γούστου, που είναι ασύμβατοι με την παραγωγή γνήσιων και ανώτερων μορφών

²⁰⁴ Αυγή, ένθετο Γράμματα-Τέχνες-Πολιτισμός, 14/6/1964, σελ.2

²⁰⁵ Εκκλησία, αρ.10, 1/5/1957, σελ.208. Επίσης, Εκκλησία, αρ.4, 15/2/1958, σελ.70.

²⁰⁶ Εκκλησία, Σήψις και φθορά, αρ.10, 15/5/1965, σελ.300.

²⁰⁷ Για την ανισοβαρή ανάπτυξη του υλικού πολιτισμού σε βάρος του πνευματικού στις ΗΠΑ κάνουν λόγο και μία σειρά ανθρώπων του πνεύματος, μη αριστερών, που επισκέπτονται την Αμερική στη μεταπολεμική περίοδο, Ανδρέας Καραντώνης, ό. π., σελ.40.

²⁰⁸ Καθημερινή, 14/7/1957. Επίσης, Κώστας Τσιρόπουλος, ό. π., σελ.120.

²⁰⁹ Ενδεικτικά, Επιθεώρηση Τέχνης, τχ.122-123, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1956, σελ.247.

τέχνης²¹⁰. Οι συγγραφείς τονίζουν, επίσης, τον ακραίο βαθμό εκμηχάνισης, βιομηχανοποίησης και τυποποίησης σε κάθε είδους δραστηριότητα²¹¹. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Θ. Συναδινός, η Αμερική είναι η χώρα που «κατέβασε την Τέχνη στην έννοια της τεχνικής κι' ανύψωσε την Τεχνική στη θέση της Τέχνης»²¹². Ένα άλλο ζήτημα στο οποίο επιμένουν είναι η έλλειψη μέτρου που χαρακτηρίζει τις αμερικανικές καλλιτεχνικές δημιουργίες, οφειλόμενη εν πολλοίς στο ότι οι Αμερικανοί διήλθαν «πάρα πολύ γρήγορα» από τα επιμέρους στάδια πολιτισμικής ανάπτυξης, με αποτέλεσμα να μην έχουν, στην πραγματικότητα, αφομοιώσει τα διδάγματά τους²¹³.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει, στο πλαίσιο αυτό, η εξαιρετικά αρνητική πρόσληψη εμβληματικών έργων της αμερικανικής κουλτούρας (λογοτεχνικών, κιν/κων, θεατρικών) από την, αριστερού κυρίως προσανατολισμού, κριτική, η οποία αμφισβητεί το καλλιτεχνικό τους περιεχόμενο. Η κριτική αυτή αφορά συγγραφείς όπως ο Στάινμπεκ ή ο Τέννεσσι Ουίλλιαμς²¹⁴ και κιν/κους δημιουργούς όπως ο Καζάν. Ειδικότερα, η Αριστερά, στην κριτική της είναι ιδιαίτερα απορριπτική στηλιτεύοντας την έμφαση στον ατομικό-ψυχολογικό παράγοντα, την απουσία «κάθαρσης», την παραγνώριση της συλλογικότητας. Αντιμετωπίζει αυτές τις δημιουργίες (π.χ. «Ανατολικά της Εδέμ», «Λυσσασμένη γάτα») ως έκφραση της «κατάπτωσης(ς) ενός εξοφλημένου κόσμου», χωρίς να τους αναγνωρίζει οποιαδήποτε πνευματικότητα²¹⁵. Συχνά, μάλιστα, συνδέει το περιεχόμενο αυτών των έργων με τον ηθικό εκτραχηλισμό της αμερικανικής νεολαίας²¹⁶. Αντίθετα, θετικά αξιολογείται το

²¹⁰ Ενδεικτικά, Θεόδωρος Συναδινός, ό. π., σελ.47-48, 142-153. Την άποψη αυτή εκφράζει και ο Αλέξης Μινωτής για το αμερικανικό θέατρο μετά την επίσκεψή του στις ΗΠΑ. Αλέξης Μινωτής, *Το σύγχρονο αμερικανικό θέατρο και οι δυνατότητές του*, Νέα Εστία, τμ. ΜΕ, τχ. 558, σελ.1266.

²¹¹ Ενδεικτικά, Θεόδωρος Συναδινός, ό. π., σελ.38. Επίσης, Κ. Τσιρόπουλος, ό. π., σελ.64-65.

²¹² Θεόδωρος Συναδινός, ό. π., σελ.39. Επίσης, Π. Μιχελής, *Η αρχιτεκτονική των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής*, Νέα Εστία, 15/8/1957, σελ.1126-1128.

²¹³ Ενδεικτικά, κριτική του Άλκη Θρύλου για το έργο «Ο θάνατος του εμποράκου», *Νέα Εστία*, τχ.540, 1/1/1950, σελ.63. Όπως, μάλιστα, αναφέρει σε άλλο σημείο τα δάνεια των Αμερικανών συγγραφέων από τους Ευρωπαίους διακρίνονται από «τόση αφέλεια» και «τόση απλοϊκότητα...ώστε δεν μπορούμε να μη χαμογελάσουμε όπως όταν βλέπομε ένα παιδί να μιμείται τους τρόπους των ώριμων γονιών του», *Νέα Εστία*, τμ. ΜΗ, τχ.563, 25/12/1950, σελ.93. Αλλά και ο Πέτρος Χάρης αμφισβητεί κατά πόσο οι Αμερικανοί είναι σε θέση να εκτιμήσουν το περιεχόμενο της αρχαίας τραγωδίας, καθώς δε διαθέτουν την απαιτούμενη «ωριμότητα» για να κατανοήσουν τους «παλιούς» πολιτισμούς, *Νέα Εστία*, τμ. ΝΕ, τχ. 610, 1/12/1952, σελ.1534.

²¹⁴ Για μια θετική αποτίμηση του Τέννεσσι Ουίλλιαμς, Μάριος Πλωρίτης, *Τέννεσσι Ουίλλιαμς. Ο ποιητής των προδομένων ονείρων*, Νέα Εστία, 15/8/1957, σελ.1150-1153.

²¹⁵ *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ.11, Νοέμβριος 1955, σελ.425-426. Αντικείμενο των δημοσιευμάτων είναι η θεατρική κριτική για το έργο «Λυσσασμένη Γάτα», κριτική τόσο για τη λογοτεχνική όσο και για την κιν/κη εκδοχή του έργου «Ανατολικά της Εδέμ».

²¹⁶ Επίσης, *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ.16, Απρίλιος 1956, σελ.357. Κριτική για την ταινία «Επαναστάτης χωρίς αιτία».

έργο του Έντουαρντ Άλμπυ «*Ποιος φοβάται τη Βιρτζίνια Γούλφ*» γιατί καταρρακώνει τη «*μυθολογία*» του αμερικανισμού» καταδεικνύοντας πώς η έλλειψη ηθικών αξιών καταστρέφει τους κοινωνικούς δεσμούς και τις ανθρώπινες σχέσεις²¹⁷. Εξάλλου, η έμφαση της αμερικανικής κουλτούρας στην ψυχολογία και η κυριαρχία του φροϋδισμού ερμηνεύουν, σύμφωνα με την αριστερή κριτική, το χαμηλό επίπεδο της διανοητικής παραγωγής στις ΗΠΑ και την αδυναμία της να προσφέρει συνολικές, και σε βάθος, θεωρήσεις των φαινομένων²¹⁸.

Ειδικότερα, όσον αφορά την κριτική στο περιεχόμενο του αμερικανικού κιν/φου, αυτή αξιοποιεί, πέραν της ιδεολογίας, το στερεότυπο της πνευματικής και πολιτισμικής υστέρησης των Αμερικανών έναντι των Ευρωπαίων και τη διάκριση μεταξύ μαζικής κουλτούρας και τέχνης. Στο πλαίσιο αυτής της επιχειρηματολογίας, αμφισβητείται η ίδια η δυνατότητα του αμερικάνικου κιν/φου να δημιουργήσει τέχνη²¹⁹. Όπως, επανειλημμένα τονίζει, ο Γ.Ν. Μακρής από τις στήλες της *Επιθεώρησης Τέχνης*, αλλά και της *Νέας Εστίας*, ο αμερικανικός κιν/φος όντας εμπορική και μόνο επιχείρηση, μέσα από την καταφυγή σε συμβάσεις, όπως το «*χάπνυ έντ*», στοχεύει στη νομιμοποίηση και αναπαραγωγή του αμερικανικού κοινωνικοοικονομικού συστήματος²²⁰. Ωστόσο, δεν περιορίζεται στη διάσταση της εμπορευματοποίησης, αλλά τονίζει και παράγοντες όπως η «*αισθητική καλλιέργεια*» του κοινού: «*Ο μέσος Ευρωπαίος θεατής είναι ασύγκριτα πιο μορφωμένος και καλλιεργημένος από το μέσο Αμερικανό...*»²²¹. Σχολιάζοντας, μάλιστα, τη μεταγραφή της Ποιμενικής Συμφωνίας του Μπετόβεν στη «*Φαντασία*» του Ντίσνεϋ κάνει λόγο για μια «*αναίσχυνη πράξη*», που «*μόνο η επιπόλαια καλλιέργεια ενός Αμερικανού*», ενός ανθρώπου χωρίς την «*παράδοση ενός ριζωμένου πολιτισμού*», θα μπορούσε να συλλάβει²²².

Ενδεικτικός της πεποίθησης για την αντιπνευματικότητα των Αμερικανών και την αδυναμία τους να εκτιμήσουν τις πολιτιστικές δημιουργίες είναι και ο εφιάλτης

²¹⁷ *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ.133-134, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1966, σελ.149.

²¹⁸ *Επιθεώρηση Τέχνης*, ΗΠΑ: *Εκλογές και διανοούμενοι*, τχ.20, Αύγουστος 1956, σελ.171-172.

²¹⁹ *Αυγή*, 18/1/1957.

²²⁰ *Επιθεώρηση Τέχνης*, *Ο κινηματογράφος*, αρ.30, Ιούνιος 1957, σελ.534. *Επιθεώρηση Τέχνης*, *Ευρώπη και Χόλλυγουντ. Μια κριτική σύγκριση της κιν/κης παραγωγής τους*, αρ.44, Αύγουστος 1958, σελ.109-112. *Νέα Εστία*, τμ.ΜΓ, τχ.494, 1/2/1948, σελ.198. *Νέα Εστία*, τχ.540, 1/1/1950, σελ.66-67. *Νέα Εστία*, τχ.542, 1/2/1950, σελ.203-204. *Νέα Εστία*, τμ. ΜΕ, τχ.546, 1/3/1950, σελ.482. *Νέα Εστία*, τμ. ΜΕ, τχ.549, 15/5/1950, σελ.549. *Νέα Εστία*, τμ. ΜΕ, τχ.551, 15/6/1950, σελ.827.

²²¹ *Νέα Εστία*, τμ.ΜΓ, τχ.494, 1/2/1948, σελ.198. Σε άλλο σημείο, θέλοντας να επαινέσει τα προτερήματα μιας αμερικανικής ταινίας υποστηρίζει ότι ήταν τόσο «*λεπτά και πολιτισμένα*», που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «*ευρωπαϊκά*». *Νέα Εστία*, τμ.ΜΕ, τχ.495, σελ.254.

²²² *Νέα Εστία*, τμ ΝΕ, τχ.543, 15/2/1950, σελ.273-274.

που περιγράφει ο Γιώργος Σεφέρης στις *Δοκιμές* του, στον οποίο Αμερικανοί αντικαθιστούσαν τους κίονες του Παρθενώνα με σωληνάρια οδοντόπαστας²²³. Όπως δηλώνει απερίφραστα η *Επιθεώρηση Τέχνης*, οι Αμερικανοί είναι «στην πλειοψηφία τους, ανίκανοι να συλλάβουν το πνευματικό νόημα ενός έργου τέχνης...»²²⁴.

Εξάλλου, η έλλειψη εκλεπτυσμένου γούστου, όσον αφορά τους Αμερικανούς, που θεωρείται σύμπτωμα του νεοπλουτισμού τους είναι ένα στερεότυπο²²⁵, που επαναλαμβάνεται με διάφορες αφορμές, όπως για παράδειγμα στην κριτική για την ανακατασκευή της Στοάς του Αττάλου από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών ή για την κατασκευή μνημείου στις Θερμοπύλες. Κατεξοχήν έκφραση του αμερικανικού κακού γούστου θεωρείται η εμμονή στη μεγάλη κλίμακα των κατασκευών, η οποία έρχεται σε αντίθεση με τα δεδομένα του ελληνικού χώρου²²⁶. Επίσης, η *Επιθεώρηση Τέχνης* καταγγέλλει την «κακοποίηση» της ελληνικής ιστορίας από τις χολλγουντιανές κιν/κες παραγωγές που έχουν σα θέμα την αρχαία Ελλάδα και εμφανίζουν τους «*Αρχαίους Ημών Προγόνους ως καουμπόυδες*»²²⁷. Με αυτήν την αφετηρία ασκείται κριτική, από την Αριστερά, στις Δελφικές Εορτές για την εμπορευματοποίηση της Δελφικής Ιδέας και την έντονη παρουσία Αμερικανών τουριστών²²⁸.

7.8 Πολιτισμικός ιμπεριαλισμός

Στο σημείο αυτό θα εστιάσουμε στην καταγγελία από τον αριστερό λόγο των διαβρωτικών επιδράσεων από τη διάδοση του αμερικανισμού. Για λόγους που σχετίζονται με τις μετεμφυλιακές συνθήκες, και ειδικότερα με την ανάδειξη του φιλοαμερικανισμού σε βασική συνιστώσα της εθνικοφροσύνης, ο εθνικόφρων, συντηρητικός λόγος δεν αρθρώνει, όπως συμβαίνει σε άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, μία συγκροτημένη κριτική σχετικά με τη νόθευση της εθνικής ταυτότητας και κουλτούρας από τον αμερικανισμό. Αν και γίνονται επιμέρους νύξεις από ανθρώπους του πνεύματος, δεν προκύπτει ένας διακριτός λόγος στο επίπεδο της μαζικής επικοινωνίας. Ωστόσο, έστω και χωρίς αξιολογικές κρίσεις, καταγράφεται

²²³ Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές Β΄*, Ίκαρος, Αθήνα 1984, σελ.326.

²²⁴ *Επιθεώρηση Τέχνης*, *Ο Ερμής και οι Αμερικανοί*, τχ.109, Ιανουάριος 1964, σελ.93.

²²⁵ *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ.22, Οκτώβριος 1956, σελ.323-324. *Επιθεώρηση Τέχνης*, αρ.44, Αύγουστος 1958, σελ.147. Σχετικά με το μη εκλεπτυσμένο γούστο των Αμερικανών και Μ. Καραγάτσης, ό. π., σελ.144.

²²⁶ *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ.22, Οκτώβριος 1956, σελ.323-324. Επίσης, Θ. Συναδινός, ό. π., σελ.119.

²²⁷ *Επιθεώρηση Τέχνης*, *Κινηματογραφικά ανοσιουργήματα*, τχ.76, Απρίλιος 1961, σελ.369.

²²⁸ *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ.31, *Δελφική Ιδέα και Δυτικός Τουρισμός*, Ιούλιος 1957, σελ.63.

σαφώς η αναγνώριση της αμερικανικής πολιτισμικής διείσδυσης: «*η Αμερική, είτε το θέλουμε είτε όχι, βρίσκεται σήμερα ανάμεσά μας σα μια παρουσία που έχει εισδύσει βαθιά στη ζωή μας κι' επηρεάζει κυριαρχικά τη σκέψη μας*»²²⁹. Στο σημείο αυτό, θα αναφερθούμε σε ορισμένα αποσπασματικά σχόλια του Γιώργου Σεφέρη, που, με αφορμή τις παρατηρήσεις του για την αμερικανική επίδραση στους λαούς της Μέσης Ανατολής, εκφράζει την ανησυχία και τη θλίψη του για τις συνέπειες της αμερικανικής πολιτισμικής διείσδυσης και στην Ελλάδα. Στις *Μέρες Ζ'* αναφέρει στα 1957: «*Τι γίνονται οι παλιές φυλές όταν τις ποτίσεις λίγα χρόνια συστηματικά κόκα-κόλα και τα συμπαρομαρτούντα; Αυτό το μπαστάρδεμα που δεν μπορούμε να το φανταστούμε ούτε στην Ελλάδα (όπου κατά πολύ πάθαμε τα ίδια και πάμε για χειρότερα) είναι το πράγμα που μ' ενόχλησε περισσότερο τα 3 ½ χρόνια που ζω σε τούτα τα μέρη.*»²³⁰.

Από την άλλη πλευρά, η κριτική της Αριστεράς δεν αφορά αθέλητες και απροσχεδιάστες επιπτώσεις, αλλά πρόκειται για την καταγγελία ενός καλά οργανωμένου σχεδίου με στόχο την υποδούλωση των λαών, και του ελληνικού, στο αμερικάνικο κοινωνικοοικονομικό και πνευματικό μοντέλο. Επιπλέον, η Αριστερά τονίζει τη διαπλοκή πολιτικού και πολιτισμικού επιπέδου και συσχετίζει τον αμερικανικό πολιτισμικό ιμπεριαλισμό με την προβληματική της εθνικής ανεξαρτησίας. Από την άποψη αυτή, είναι σημαντική η συνέντευξη του Ζαν Πωλ Σαρτρ στο Μίκυ Θεοδωράκη που δημοσιεύεται στην *Αυγή* το Νοέμβριο του 1965. Η κεντρική θεματική της συνέντευξης είναι η «*υπεράσπιση του εθνικού πολιτισμού από την αμερικανική έφοδο*» σε συνάρτηση με το αίτημα για αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας και της εθνικής κυριαρχίας, με αφορμή και την κρίση των Ιουλιανών. Τόσο το περιεχόμενο της συνέντευξης όσο και ο τρόπος με τον οποίο αξιοποιείται από την εφημερίδα συνδέει άμεσα το πρόβλημα του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού με το ζήτημα της εθνικής ανεξαρτησίας. Όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει ο Σαρτρ «*Δημοκρατία, εθνική αυτοτέλεια, αυτόχθονη κουλτούρα*» αποτελούν αλληλένδετους στόχους ενός κοινού αγώνα των ευρωπαϊκών λαών. Στο πλαίσιο της συνέντευξης, τονίζεται ότι ο εξαμερικανισμός, πέρα από την πολιτική και την οικονομική του διάσταση επιδιώκει να υποκαταστήσει τους εθνικούς πολιτισμούς με τον αμερικάνικο τρόπο ζωής. Ο Σαρτρ θεωρεί ότι η απειλή του εξαμερικανισμού είναι κοινή για την Ελλάδα και τη Γαλλία και ότι η λύση θα προέλθει από «*τις αξίες*

²²⁹ Γιάννης Χατζίνης, *Η Αμερική από μακριά, Νέα Εστία*, 25/12/1955, σελ. 258

²³⁰ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ζ'*, Ίκαρος, Αθήνα 1984, σελ.229.

του λαού που αγωνίζεται για την ίδια του την ύπαρξη και για τη λευτεριά του». Γι' αυτό εγκωμιάζει τη Νεολαία Λαμπράκη, η οποία «αντιπαρατάσσει στον απειλητικό εξαμερικανισμό τον επανελληνισμό της Ελλάδας»²³¹.

Ιδιαίτερα, από τα μέσα της δεκαετίας του '50, καθώς η οικονομική ανασυγκρότηση και η αμερικανική πολιτιστική διείσδυση, καθιστά ορατά τα πρώτα σημάδια αμερικανοποίησης στο κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο, ο αριστερός τύπος επιδίδεται στη συστηματική δαιμονοποίηση των αμερικανικών πολιτιστικών προϊόντων και παραθέτει εξαντλητικές λεπτομέρειες για τα μέσα και τις μεθόδους που μεταχειρίζεται ο αμερικανικός πολιτιστικός ιμπεριαλισμός. Φυσικά, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι η κριτική στάση και η επιφυλακτικότητα απέναντι στον αμερικανικό πολιτισμό συνυπάρχει με την ευρεία διείσδυση των αμερικανικών πολιτιστικών προϊόντων, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τη νεολαία²³². Οι ενδυματολογικές επιλογές και οι μουσικές προτιμήσεις των νέων²³³ αποτελούν τα πλέον χαρακτηριστικά αυτής της τάσης, που κορυφώνεται τη δεκαετία του '60. Ωστόσο, αυτή ακριβώς η διείσδυση προκαλεί αντιδράσεις και φόβους. Αξίζει να σημειωθεί ότι το, αριστερού προσανατολισμού, πολιτιστικό περιοδικό *Επιθεώρηση Τέχνης*, συνδέει, από τα πρώτα του βήματα, το ζήτημα της υποτέλειας με τη διάβρωση της πνευματικής και πολιτισμικής ζωής και θέτει ως προγραμματικό του στόχου την υπεράσπιση της «πατριωτικής» λογοτεχνίας και τέχνης²³⁴.

Ο καταγγελτικός λόγος της Αριστεράς εντάσσει τον αμερικανικό πολιτισμικό ιμπεριαλισμό στη συνολική μεταπολεμική πολιτική των ΗΠΑ έναντι της Ελλάδας, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο Σχέδιο Μάρσαλ. Ειδικότερα, εν όψει των εκλογών του 1956, η *Αυγή* παρουσιάζει μία έρευνα σε συνέχειες με τίτλο «Οι Αμερικανοί στην Ελλάδα», που αναδεικνύει την πολιτιστική διάσταση του αμερικανικού σχεδίου για την ανασυγκρότηση της χώρας. Ένα μέρος λοιπόν αυτής της έρευνας αναφέρεται στη

²³¹ *Αυγή*, 9/11/1965.

²³² Η ευρωπαϊκή διάσταση της διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στον αντιαμερικανισμό και τον εξαμερικανισμό αποδίδεται, μεταξύ άλλων, στο A. Schildt, D. Siegfried (επιμελ.), *Between Marx and Coca-Cola: Youth Cultures in Changing European Societies, 1960-1980*, Berghahn Books, New York 2007. Επίσης, σε αφιέρωμα του «Βήματος» για τη δεκαετία του '60, ο Π. Ευθυμίου αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο αμερικανικός σταθμός του Ελληνικού «άσκησε μεγαλύτερη επιρροή από ό,τι όλα τα αεροπλανοφόρα και οι αμερικανικές βάσεις μαζί», Π. Ευθυμίου, *Ωραία χρόνια...*, στο *Το Βήμα*, Η δεκαετία του '60: Τα πρόσωπα, τα σύμβολα, τα γεγονότα, 25/10/1992.

²³³ Κώστας Κατσάπης, *Έχθροι και Απόηχοι: Κοινωνική ιστορία του ροκ εν ρολ φαινομένου στην Ελλάδα 1956-1967*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας-Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ, Αθήνα 2007. Μανώλης Νταλούκας, *Ελληνικό Ροκ. Ιστορία της νεανικής κουλτούρας από τη γενιά του Χάους μέχρι το θάνατο του Παύλου Σιδηρόπουλου, 1945-1990*, Άγκυρα, Αθήνα 2006.

²³⁴ Αιμιλία Καραλή, *Μια ημιτελής άνοιξη...Ιδεολογία, πολιτική και λογοτεχνία στο περιοδικό Επιθεώρηση Τέχνης (1954-1967)*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σελ.74.

λεγόμενη «πνευματική βοήθεια», που τη χαρακτηρίζει ως μία άλλη μορφή υποδούλωσης. Στην πνευματική βοήθεια συγκαταλέγονται ινστιτούτα και κέντρα πληροφοριών, αλλά και τα περιοδικά κόμικς, συμπεριλαμβανομένων των «*μίκυ μάους*» τα οποία αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη και εχθρότητα²³⁵. Ειδικότερα, τα λεγόμενα βιβλία τσέπης, τα οποία στα τέλη της δεκαετίας του '50 κυκλοφορούν στην ελληνική αγορά και με ελληνικό περιεχόμενο, γίνονται αντικείμενο επισταμένης κριτικής ως κατεξοχήν όχημα της αμερικανικής προπαγάνδας και ως μέσο για την «αμερικανοποίηση» του ελληνικού αναγνωστικού κοινού²³⁶.

Ως στόχος όλων των παραπάνω μέσων, τα οποία απευθύνονται πρωτίστως στις νεότερες γενιές, υποδεικνύεται η πνευματική υποδούλωση των Ελλήνων μέσω της προπαγάνδισης του αμερικανικού τρόπου ζωής και η διαφθορά των συνειδήσεων²³⁷. Η *Αυγή* ταυτίζει την αμερικάνικη πνευματική βοήθεια με αυτό που ονομάζει «*δέκα εντολές του Χόλλυγουντ*», δηλ. «*σεξ, ποτό, περιπέτεια, ανηθικότητα, ξενύχτι, ληστεία, όργια, θράσος, ίλλιγγος...και ντόλλαρ*») και στιγματίζει μερικά από τα φετίχ της αμερικάνικης κουλτούρας όπως τα κιν/κα πρότυπα του «*σκληρού άντρα*» και της «*σέξυ κουκλίτσας που φοράει πιτζάμες 'μπέμπυ-ντολ' και αλλάζει μαλλιά τρεις φορές τη βδομάδα*», το «*ήζυ λάιφ*» του αμερικάνικου τρόπου ζωής, τα «*μπλου τζηνς*» και φυσικά τους «*μοντέρνους χορούς*»²³⁸.

Στο θέμα αυτό, του αμερικάνικου πολιτιστικού ιμπεριαλισμού που έχει σα στόχο την υποδούλωση της Ελλάδας, η *Αυγή* θα επιστρέψει, με τις επιφυλλίδες της, υποδεικνύοντας ως φορείς της αμερικάνικης προπαγάνδας τα ακόλουθα: τις γκανγκστερικές ταινίες, το ραδιοσταθμό η «*Φωνή της Αμερικής*», τα αμερικανικά σχολεία που λειτουργούν στην Ελλάδα, τα βιβλία και τα κάθε είδους έντυπα, που η έκδοσή τους χρηματοδοτείται από τους Αμερικανούς στο πλαίσιο της ψυχροπολεμικής τους προπαγάνδας²³⁹. Και δεν είναι μόνο οι ταινίες, αλλά και τα «*περίφημα μίκυ-μάους*», καθώς και τα αστυνομικά μυθιστορήματα, που καταγγέλλονται ότι δηλητηριάζουν τις ψυχές των νεαρών Ελλήνων με την εμμονή τους στη βία και τον πόλεμο²⁴⁰. Επίσης, στα όπλα της αμερικάνικης προπαγάνδας συγκαταλέγονται η αποστολή σχολικών βιβλίων από την Αμερική, οι προπαγανδιστικές ταινίες της αμερικάνικης υπηρεσίας Πληροφοριών, καθώς και τα

²³⁵ *Αυγή*, 22/3/1955, σελ. 3.

²³⁶ *Επιθεώρηση Τέχνης*, Τα «Ελληνικά» βιβλία της τσέπης, Αύγουστος 1957, σελ.132.

²³⁷ *Αυγή*, 22/3/1955, σελ. 3.

²³⁸ *Αυγή*, 3/5/1965, ένθετο Επιστήμη-Τέχνες-Γράμματα, σελ.3.

²³⁹ *Αυγή*, 26/2/1957.

²⁴⁰ *Αυγή*, 22/3/2956, σελ. 3.

διάφορα κολλέγια και ελληνοαμερικανικά ινστιτούτα που «προετοιμάζουν εν πλήρει ασυδοσία Αμερικανούς πολίτες, 'γενιτσάρους', που όχι μόνο περιφρονούν την πατρίδα μας, αλλά της κάνουν και αφάνταστο κακό». Σε αυτά προστίθενται, η διάδοση πορνογραφικών εντύπων, τα σφαιριστήρια, όπου μέσα σε «καπνούς αμερικάνικων τσιγάρων», ακούγονται τα «λιγωμένα γανγίσματα του Έλβις Πρίσλεϋ» και τα «αμέρικαν μπαρ» όπου διεξάγονται όργια²⁴¹.

Όλα τα παραπάνω στοχεύουν στον προώθηση των αξιών του αμερικανισμού, που θεωρούνται οι ακόλουθες: «γκαγκστερισμός, καουμποϋσμός, ρατσισμός, αφροδισιασμός-οι γάμπες της Μονρόε-εμφυιαϊσμός-ηρωοποίηση των πρακτόρων της Εφ Μπι Αϊ-μισαλλοδοξισμός, πολεμοκαπηλισμός, θεοκαπηλισμός και κάθε άλλος καπηλισμός». Κατά συνέπεια, η αντίσταση στη διάδοση αυτών των αξιών και στη διείδυση του αμερικάνικου τρόπου ζωής είναι αλληλένδετη με τη διασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας: «ο αγώνας εναντίον αυτής της βοήθειας είναι αγώνας για την Ελλάδα»²⁴².

Για το σκοπό αυτό, ο αριστερός τύπος καταγγέλλει τη δημιουργία ξενοδοχείων και κέντρων διασκέδασης αμερικανικού τύπου κατά μήκος της παραλιακής ζώνης για τις ανάγκες των στρατιωτικών και των μελών της Αμερικανικής Αποστολής. Ακόμη και οι ξενόγλωσσες επιγραφές αυτών των κέντρων στηλιτεύονται ως απόδειξη της διάβρωσης του εθνικού πολιτισμού και του περιορισμού της εθνικής κυριαρχίας: «ένα χιλιόμετρο από την Ομόνοια είναι το Λόγκ Μπητς της πιο αμερικάνικης Αμερικής. Όσο κυλούν οι ρόδες του λεωφορείου, τόσο ξεδιπλώνεται η ελληνική Αμερική. Ξενοδοχεία, κέντρα, πανσιόνες, αεροδρόμια...»²⁴³. Στο θέμα των κέντρων διασκέδασης που προορίζονται για Αμερικανούς παρεμβαίνει και η Εκκλησία, με αφορμή τη λειτουργία ενός τέτοιου κέντρου στη Ρόδο, ζητώντας το κλείσιμό τους προκειμένου να μη θίγονται τα «χρηστά ήθη» του ελληνικού πληθυσμού²⁴⁴.

Μία πολύ γλαφυρή απεικόνιση του αμερικανισμού ως απειλής, ιδιαίτερα για την εργατική τάξη, αποτελεί η «Μαγική Πόλη» του Νίκου Κούνδουρου. Ο Κούνδουρος αντιπαραθέτει στο σφαιριστήριο «Μάτζικ Σίτυ», «ένα κομμάτι της Αμερικής στην καρδιά της Αθήνας, η τελευταία λέξη του πολιτισμού μας», όπως μας

²⁴¹ Αυγή, 26/9/1957, σελ.3.

²⁴² Αυγή, 26/2/1957.

²⁴³ Αυγή, 24/4/1956, σελ.3.

²⁴⁴ Εκκλησία, *Ανάγκη αμέσου απομακρύνσεως*, αρ.9, 1/5/1958, σελ.204. Σε άλλες περιπτώσεις ζητά να κλείσουν τα «καφέ-μπαρ», που διαθέτουν αυτόματα μηχανήματα, προκειμένου να μη διαφθείρεται η νεολαία, Εκκλησία, *Τι περιμένει;*, αρ.12, 15/6/1964, σελ.340.

πληροφορεί ο αφηγητής, στην εξαθλιωμένη, λαϊκή συνοικία. Το Μάτζικ Σίτυ, όπου κυριαρχεί ένας αμερικανικού τύπου τρόπος διασκέδασης (αμερικανική μουσική, χολλυγουντιανές αφίσες, τυχερά παιχνίδια) είναι ο τόπος της διαφθοράς για το φτωχό νέο από τη λαϊκή συνοικία, που μπλέκεται σε κύκλωμα λαθρεμπορικών ναρκωτικών. Από την άλλη πλευρά, η λαϊκή συνοικία, η οποία εμπνέεται από τις αξίες του ελληνικού τρόπου ζωής θα αποτελεί το αντίβαρο στην καταστροφική επιρροή του αμερικανισμού, προσφέροντας αλληλεγγύη και υποστήριξη στο φτωχό νέο²⁴⁵.

Επιπλέον, η *Αυγή* προσφέρει και μια ολοκληρωμένη κριτική της αμερικανικής κινηματογραφικής βιομηχανίας και υποστηρίζει ότι η μεταπολεμική εξαγωγή ταινιών αποτέλεσε μέρος της αμερικανικής βοήθειας με απώτερο στόχο τη διαφήμιση του αμερικανικού τρόπου ζωής. Το αποτέλεσμα ήταν η «αποικιοποίηση» του ευρωπαϊκού κιν/φου και η κυριαρχία στην Ευρώπη του πνεύματος του Χόλλυγουντ. Στην επιχειρηματολογία της, δεν πρόκειται απλώς για τη διάδοση δημοφιλών πολιτιστικών προϊόντων, αλλά για μια οργανωμένη επιχείρηση εισβολής και επιβολής²⁴⁶. Στο πλαίσιο αυτό, καταγγέλλεται, με αγανάκτηση, ακόμη και η ύπαρξη κινηματογραφικών αιθουσών, αφού θεωρείται δεδομένο ότι θα προβάλλουν αμερικανικές δημιουργίες, όχι μόνο στις «λαϊκές μας συνοικίες», αλλά και στην επαρχία, στα «κατσάβραχα»²⁴⁷.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η επίδραση των αμερικανικών πολιτιστικών προϊόντων στην ελληνική νεολαία αποδίδεται με το σημασιολογικό πεδίο της μόλυνσης και της διάβρωσης, ενώ ο αμερικανισμός τοποθετείται έξω από την τάξη του πολιτισμού και της λογικής και ταυτίζεται με τη δύναμη των ενστίκτων: «*Και βρίσκεις χίλιους τρόπους, χίλιους δρόμους, χίλια μέσα που καταφέρνει η Μεσسالίνα Αμερική και τρυπώνει απ' όλους τους πόρους του κορμιού του και το ποτίζει το παιδί σου ως το μεδούλι με τα φαρμακερά δώρα μιας ζούγκλας. Εφημερίδα, κιν/φοι, αφίσσα, ραδιόφωνο, διαφήμιση, κόμικς έγχρωμα, άγρια, ένοπλα, βάρβαρα, πηγές διαφθοράς και χαλασμού...πίσω τους αφήνουν ένα σπόρο, μιαν αγριάδα που θέλει ξεπάτωμα με χέρια, με νύχια και με δόντια..Είναι πολύ επικίνδunami οι καρποί της ζούγκλας τους*»²⁴⁸.

Στο πλαίσιο αυτό, ο αριστερός τύπος εκφράζει και τη δυσανεξία του για την κυριαρχία των αγγλικών ως «επικρατέστερης γλώσσας», καθώς και για την

²⁴⁵ «*Μαγική Πόλη*», Σκηνοθεσία: Νίκος Κούνδουρος (1955). Σχετικά, και Γιάννης Σολδάτος, *Ιστορία του Ελληνικού Κινηματογράφου*, Αιγόκερω, Αθήνα 1982, σελ.66.

²⁴⁶ *Αυγή*, 9/1/1955

²⁴⁷ *Αυγή*, 30/9/1955.

²⁴⁸ *Αυγή*, 22/9/1955

ανάμιξη Αμερικανών στην ελληνική λογοτεχνική παραγωγή, ακόμη κι αν πρόκειται για την προώθηση ελληνικών λογοτεχνικών έργων στην αμερικανική αγορά, καθώς και αυτό εκλαμβάνεται ως ένα ακόμη βήμα προς την κατεύθυνση της πνευματικής υποδούλωσης: «*Να μπάζουν τους συγγραφείς μας που γίνονται κλόουν στο τσίρκο τους...Να τους ταξιδεύουν στην Νέα Υόρκη, στη Μινεσότα, στην Αριζόνα. Να ελέγχουν τα πάντα μας. Σκέψη. Πέννα. Ιδέες. Όνειρα. Τέχνη. Συναισθήματα. Λογισμούς*»²⁴⁹. Το εφιαλτικό όραμα μιας παντοδύναμης Αμερικής, ικανής να ελέγχει τους πάντες και τα πάντα ενεργοποιείται με κάθε αφορμή.

Μία ιδιαίτερη περίπτωση πολιτισμικού ιμπεριαλισμού, που προβάλλεται ιδιαίτερα από την *Επιθεώρηση Τέχνης* είναι η οικονομική και θεσμική υποστήριξη που παρέχεται από τους Αμερικανούς στη λεγόμενη αφηρημένη τέχνη στη ζωγραφική. Πέρα από έκφραση του μη εκλεπτυσμένου αμερικανικού γούστου, η αφηρημένη τέχνη βάλλεται ως συνειδητή προσπάθεια αποκοπής της τέχνης από την κοινωνική πραγματικότητα και απορρίπτεται ως μη προοδευτική²⁵⁰.

Η διαφαινόμενη κυριαρχία του αμερικάνικου τρόπου ζωής στην Ελλάδα παρουσιάζεται ως μια πηγή διαρκούς αγωνίας, μιας αγωνίας συνδεδεμένης τόσο με υλικά όσο και ηθικά αίτια: «*Μαρτυρικό το 24ωρο μας να συλλογιζόμαστε τη στέγη, το αλάτι, το κυνήγι μιας όποιας εργασίας. Αγωνία να προφυλάζουμε τα τέκνα μας από το βόρβορο που ξεχύνεται από τους υποκόσμους τους...*»²⁵¹. Εκκινώντας από τη διαμονοποίηση των αμερικανικών πολιτιστικών προϊόντων και την καταγγελία της αμερικανικής πολιτιστικής διείσδυσης στη μεταπολεμική Ελλάδα, η Αριστερά καταλήγει στην καταδίκη του Δόγματος Τρούμαν και του Σχεδίου Μάρσαλ και στην απαξίωση κάθε αμερικάνικου στοιχείου που συνδέεται με αυτά, από τα υλικά αντικείμενα μέχρι την τέχνη και από τις τάσεις της μόδας μέχρι τη συμπεριφορά των ανθρώπων της: «*Που μας πλημμύρισες (αναφέρεται στον πρόεδρο Τρούμαν ή αλλιώς θείο Τρούμαν κατά το μπαρμπα-Σαμ) τσίκλα, τσατσάρα, ρολόγια με τον τόννο, αφορολόγητα, κούρσες κι' ετερόδικους μαντραχαλάδες..Εσύ, θείε, μάντρωσες τη νεολαία μας στα Δρομοκαϊτία του ροκ-εντ-ρολ, φόρεσες τσαρουχάκια παντοφλέ χωρίς πάτους στα κορίτσια μας, γέμισες πρασινοκίτρινες μαλλάρες τα σχολειά και τα*

²⁴⁹ Αυγή, 22/10/1958, σελ.2.

²⁵⁰ *Επιθεώρηση Τέχνης, Η αφηρημένη Τέχνη και οι Αμερικανοί*, αρ.44, Αύγουστος 1958, σελ.144-145. *Επιθεώρηση Τέχνης, Η αφηρημένη Τέχνη κ' Εμείς*, αρ.45, Σεπτέμβριος 1958, σελ.223-224.

²⁵¹ Αυγή, 7/6/1957, σελ.2.

λεωφορεία, δίδαξες τα πιτσιρίκια μας να παριστάνουν τα δυναμικά αντράκια αλλά Μάρλον...»²⁵².

Η απαξίωση του αμερικανικού συστήματος, η αμφισβήτηση ακόμη και της ύπαρξης πολιτισμού στις ΗΠΑ, έχει τη μορφή ολοκληρωμένης στρατηγικής στο λόγο της Αριστεράς προκειμένου να αντιμετωπιστεί η γοητεία και η μυθολογία του αμερικάνικου ονείρου. Έτσι, ο αμερικανισμός περιγράφεται ως: «τσίκλες, ηρωίνη, χασίς, ηλεκτρική καρέκλα...κτηνώδικο δουλειά ώσπου να πέσεις πτώμα...»²⁵³.

Ο Μάρκος Αυγέρης θα συνοψίσει όλα τα παραπάνω στοιχεία, με αφορμή τη διατύπωση του δόγματος Αιζενχάουερ για τη Μέση Ανατολή, στις επιφυλλίδες της *Αυγής* του 1957 στην ανάλυση του «Ο Αμερικανισμός Παγκόσμιος Κίνδυνος», όπου θα προσπαθήσει να εξηγήσει τι είναι αυτό που η Αριστερά καταγγέλλει ως αμερικάνικο τρόπο ζωής ή αλλιώς αμερικανισμό. Ο Αυγέρης υποστηρίζει ότι ο αμερικανισμός είναι η κατεξοχήν έκφραση της εφιαλτικής όψης της ατομικής εποχής, που εγκαινιάστηκε με την άσκοπη χρήση της ατομικής βόμβας στο τέλος του πολέμου²⁵⁴. Υποδεικνύει το φόβο, τη βία και το θάνατο ως την ‘ουσία’ του αμερικανισμού, μία ουσία η οποία πηγάζει από την εποχή πριν την έλευση του ανθρώπινου πολιτισμού: «Τον παρακολουθεί ένας αέρας καταστροφής και φόβου, κάτι το ανήμερο, που έρχεται από τα βάθη της πρωτόγονης ζούγκλας»²⁵⁵. Από τα μικρά ως τα μεγάλα του φανερώματα, από τη μουσική υστερία της τζαζ, από τους ξέφρενους χορούς, από τα πουκάμισα με τα χρωματιστά καρτώ ή τις εικόνες ζώων, από την κινηματογραφική εποποιία της βίας και των σκοτωμών, έως τα τεράστια τραστ των κακοποιών, που ζώνουν τις μεγάλες πολιτείες, έως την αμερικάνικη πολιτική κ’ έως τις ιδέες και τη φιλοσοφία διανόηση»²⁵⁶.

Αυτή η ουσία του αμερικανισμού εκφράζεται στην τέχνη, την οικονομία, την πολιτική, τη διανόηση. Στην αρχιτεκτονική, για παράδειγμα, ο αμερικανισμός εκφράζεται με τη μορφή των ουρανοξυστών, που μοιάζουν με «κατοικίες γιγάντων ή και σα μεγάλα νεκροταφεία». Στο επίπεδο της καθημερινότητας, οι ρυθμοί της ζωής υπαγορεύονται από το απάνθρωπο και άλλογο στοιχείο που ενυπάρχει στον

²⁵² *Αυγή*, 14/3/1957, σελ.2.

²⁵³ *Αυγή*, 25/11/1955.

²⁵⁴ *Αυγή*, 15/1/1957.

²⁵⁵ Η επαναλαμβανόμενη μεταφορά της ζούγκλας στον αριστερό λόγο για τον αμερικανισμό μπορεί να συσχετιστεί με τη μεταφορά της «στέππας» προκειμένου για τον κομμουνισμό ως έκφραση του σλαβισμού στην οποία καταφεύγει ο αντικομμουνιστικός λόγος. Ενδεικτικά, για τη χρήση του όρου «στέππα», *Νέα Εστία*, τμ. ΛΘ’, τχ.451, 15/4/1946, σελ.510.

²⁵⁶ *Αυγή*, 15/1/1957.

αμερικανισμό. Η ιδεολογία του υπερανθρώπου που καλλιεργείται μέσα από αυτόν ωθεί σε μια ανορθολογική βία και επεκτατικότητα. Για το λόγο αυτό, η αμερικανική πολιτική εμφανίζεται «απότομη, σπασμωδική και βάνανυση»²⁵⁷. Όσον αφορά την διανοητική παραγωγή της Αμερικής, ο Αυγέρης υποστηρίζει αυτή χαρακτηρίζεται από αντιδραστικότητα και απλοϊκότητα, είτε πρόκειται για τη φιλοσοφία, την κοινωνιολογία ή τη θεολογία.

Στο πλαίσιο αυτό, προσπαθεί να αναδείξει τις ομοιότητες στην πολιτική της υπερδύναμης με τη χιτλερική Γερμανία αναγνωρίζοντας, ωστόσο, την ανωτερότητα της αμερικάνικης προπαγάνδας. Η ανάλυση ολοκληρώνεται με την αναγκαία προειδοποίηση, εν όψει του δόγματος Αϊζενχάουερ, πως «Ο αμερικανισμός, προκλητικός κι επιθετικός, ξετυλίγεται χρόνια τώρα σε μια τεράστια γκαγκστερική ταινία. Η Αμερική κυνηγώντας το καισαρικό όνειρο της κρατάει την ανθρωπότητα σ' αδιάκοπη ανησυχία. Κι αυτή την ανησυχία την εκμεταλλεύεται για ν' απλώνει ολοένα την ηγεμονία της...»²⁵⁸.

7.9 Ηθικός εκτραχηλισμός

Όπως διαφάνηκε και παραπάνω, σχετικά με την καταγγελία του αμερικανικού πολιτισμικού ιμπεριαλισμού, μία σημαντική αιχμή του αντιαμερικανικού λόγου που αρθρώνεται σε σχέση με το πολιτισμικό επίπεδο, αφορά την έννοια του ηθικού εκτραχηλισμού. Κατεξοχήν στόχος των αρθρογράφων είναι τα αμερικάνικα ήθη, τα οποία γίνονται αντιληπτά ως απειλή για τον ελληνικό τρόπο ζωής. Μπορούμε, σχηματικά, να εξειδικεύσουμε αυτήν την απειλή στα ακόλουθα: χειραφέτηση των νέων, και ιδιαίτερα των γυναικών, σεξουαλική απελευθέρωση, ροπή προς τα ναρκωτικά και την εγκληματικότητα. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τον αριστερό τύπο, μπορούμε να μιλήσουμε για ηθικό πανικό που εκφράζεται μέσα από μια οργανωμένη εκστρατεία κατά του αμερικανικού τρόπου ζωής. Την ίδια τάση εκφράζει η αρθρογραφία του Δημήτρη Ψαθά στα *Νέα*, ενώ κάτι ανάλογο, στην ίδια έκταση, δε συναντάμε στο δεξιό τύπο. Ωστόσο, την ίδια διάθεση εκφράζουν και μία σειρά δημοφιλών ταινιών του εμπορικού κιν/φου, αλλά και ο λόγος της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Ο Δ. Ψαθάς, ο δημοφιλής αυτός κωμωδιογράφος, αναλαμβάνει να προειδοποιήσει τους γονείς για τους κινδύνους που διατρέχουν τα παιδιά που

²⁵⁷ Αυγή, 15/1/1957.

²⁵⁸ Αυγή, 15/1/1957.

«αμερικανίζουν»²⁵⁹. Οι «αμερικανισμοί» στους οποίους αναφέρεται αφορούν τα πάρτι που διεξάγονται χωρίς την παρουσία των γονέων και με τα φώτα σβηστά. Αυτού του είδους τα πάρτι είναι επικίνδυνα γιατί αφυπνίζουν «*πρόωρα*» τα σεξουαλικά ένστικτα των νέων²⁶⁰. Για να αποδώσει την πλήρη διάσταση του προβλήματος, αποφασίζει να ασχοληθεί επισταμένα με τη ζωή της αμερικάνικης νεολαίας θέλοντας να εφιστήσει την προσοχή στα φαινόμενα μιμητισμού που παρατηρεί στην ελληνική νεολαία²⁶¹. Υποδεικνύει ως ένα σημαντικό πρόβλημα της αμερικανικής κοινωνίας, «*το πρόβλημα της σεξουαλικής δραστηριότητας και της εγκληματικότητας της νεολαίας*». Τόσο η σεξουαλική δραστηριότητα όσο και η εγκληματικότητα θεωρούνται συνέπειες της «*αχαλίνωτης ελευθερίας*», που χαρακτηρίζει τη διαπαιδαγώγηση των νέων στην Αμερική. Το πρόβλημα επιδεινώνεται, σύμφωνα με την ανάλυσή του, από τους «*απίστευτ(ους) υστερισμ(ούς) στα ροκ εντ ρολ*» και τις ταινίες του Έλβις Πρίσλεϋ, που ξυπνούν την «*υστερική μανία των παιδιών*»²⁶².

Ο Ψαθάς υπερασπίζεται τις παραδοσιακές οικογενειακές αξίες και ταυτίζεται με τους γονείς, που προσπαθήσουν με κόπο να συγκρατήσουν τα παιδιά τους «*στα πλαίσια της πατροπαράδοτης υπακοής και πειθαρχίας*», ενώ αναφέρεται απαξιωτικά στην ελευθερία και την ανεξαρτησία που διεκδικεί η νέα γενιά υποστηρίζοντας ότι η ελευθερία, όπως την αντιλαμβάνεται η νεολαία, εξαντλείται στην επιθυμία για γλέντια, έρωτες και πάρτι. Υποστηρίζει, τέλος, ότι η υιοθέτηση από τους Έλληνες της αμερικάνικης αντίληψης για την ελευθερία θα ήταν καταστροφική γιατί «*δεν βγαίνει από τη γη μας*» και «*αφαιρεί από τα νιάτα μας τις σωστές αρχές του προσανατολισμού*» αφήνοντάς τα να παραπαίνουν «*μέσα σ' ένα αδιέξοδο διαφθοράς*»²⁶³. Ανάλογες θέσεις προβάλλει και ο εκκλησιαστικός λόγος, ο οποίος επικαλείται τη διαφθορά της αμερικανικής νεολαίας και τη συνδέει με το ανήθικο περιεχόμενο κιν/κων, λογοτεχνικών και θεατρικών παραγωγών, αλλά και με την απομάκρυνση της νεολαίας από τις πατροπαράδοτες και χριστιανικές αξίες²⁶⁴.

²⁵⁹ *Τα Νέα*, 19/5/1956.

²⁶⁰ *Τα Νέα*, 20/11/1956, *Τα Νέα*, 24/11/1956..

²⁶¹ *Τα Νέα*, 4/7/1956.

²⁶² *Τα Νέα*, 3/7/1957 και *Αυγή*, 24/1/1956, σελ.3: «Οι ίδιοι το ομολογούν: Διαφθορά και έκλυσες ηθών στα αμερικανικά σχολεία...» και *Αυγή*, 7/3/1956, σελ.3: «Η εγκληματικότητα των ανηλίκων. Ένα εκατομμύριο αμερικανόπαιδες απασχολούν κατ' έτος την αστυνομία. Σεξ-πάρτυ και ειδικές αιθούσες με ανήθικες ταινίες». Για την «υπερβολική» ελευθερία στη διαπαιδαγώγηση της αμερικανικής νεολαίας ως αίτιο της ροπής της στην εγκληματικότητα και Γ. Θεοτοκάς, ό. π., σελ.125-126.

²⁶³ *Τα Νέα*, 4/7/1956.

²⁶⁴ *Εκκλησία*, *Ας προσέξωμεν την νεολαίαν*, αρ.12, 1/6/1957, σελ.238. *Εκκλησία*, αρ.15, 15/7/1957, σελ.288. *Εκκλησία*, *Αντίστροφος πρόοδος*, αρ.5, 1/3/1964, σελ.123.

Παράλληλα, ο τύπος της Αριστεράς στρέφεται κατά του ατομικισμού, όπως τον αντιλαμβάνεται, της ελληνικής νεολαίας και της ροπής της προς τις απολαύσεις, ενώ υπερασπίζεται με τη σειρά του τις πατροπαράδοτες οικογενειακές και ηθικές αξίες έναντι του αμερικανισμού, εκφράζοντας έναν βαθύτατο κοινωνικό συντηρητισμό. Η *Αυγή* εντοπίζει και ενοχοποιεί την επίδραση της Αμερικής στα λόγια του νεαρού Έλληνα που λέει: «Εγώ θέλω να ζήσω...Δεν κάθομαι να χαθώ μέσα στις παλιές χαζές σας συνήθειες..Στις ηλίθιες ηθικές και κοινωνικές σας υποχρεώσεις» και αδιαφορεί για τους γονείς και τις ανύπαντρες αδελφές του²⁶⁵. Το χάσμα των γενεών και η προσπάθεια αυτονόμησης των νέων γίνεται αντιληπτό σαν μια ακόμη καταστροφική επίδραση της Αμερικής: «Θαρρεί κανείς ότι όλα άλλαξαν με μιας, ότι τα παιδιά μας τρελλάθηκαν. Δεν παραδέχονται τίποτα, δεν ακούνε παρά μόνο για να σαρκάσουν, ζουν σα να πρόκειται να πεθάνουν την άλλη μέρα»²⁶⁶. Αυτό στο οποίο κυρίως αντιτίθεται ο αριστερός τύπος είναι το ατομικιστικό πρότυπο, που προωθεί ο αμερικανισμός και ασκεί ιδιαίτερη έλξη στην ελληνική νεολαία²⁶⁷. Η απειλή όχι μόνο για τη διαμόρφωση μαχητικών συλλογικοτήτων, αλλά και για τα ιερά και τα όσια του ελληνικού τρόπου ζωής είναι «το 'εγώ' της κακιάς ώρας που διδάσκεται (στην Αμερική) μέρα νύχτα...(το άτομο) διδάσκεται πως με κάθε τρόπο θα γίνει θεός ακόμα πουλώντας και τη μάννα του, την ψυχροπολεμική άμιλλα των ψυχών, το μίσος και το φανατισμό και τη βαρβαρότητα τη μεταφέρουν από χίλιους δρόμους και χίλια μέσα, οι Αμερικάνοι της παρακμής...»²⁶⁸.

Σχολιάζοντας τη δυτική νεολαία της δεκαετίας του '60 και τα αντισυμβατικά της ήθη, ο αριστερός λόγος στην Ελλάδα δεν μπορεί να αποδεχτεί «τα οργισμένα και παραχαϊδεμένα νιάτα»²⁶⁹. Και διεκτραγωδεί την κατάσταση των παιδιών στην Αμερική, όπου πριν ακόμη την εφηβική ηλικία, με την έμφαση να αποδίδεται στα κορίτσια, εμπλέκονται σε σεξουαλικές περιπέτειες και εγκληματικές δραστηριότητες²⁷⁰. Ο αριστερός τύπος τροφοδοτεί τον ηθικό πανικό απέναντι στα νέα ήθη και μιλά για την ανατριχίλα που νιώθει ο Έλληνας όταν νοθεύεται η αγνότητα και η αθωότητα των καλά προστατευμένων τέκνων του, που, όμως, τελικά εκτίθενται στις σειρήνες του αμερικανισμού²⁷¹. Σε αυτού του τύπου την επιχειρηματολογία, συναντάμε ένα

²⁶⁵ *Αυγή*, 8/12/1955.

²⁶⁶ *Αυγή*, 25/9/1958, σελ.3

²⁶⁷ *Αυγή*, 8/12/1955.

²⁶⁸ *Αυγή* 8/12/1955

²⁶⁹ *Αυγή*, 7/11/1965, σελ.2.

²⁷⁰ *Αυγή*, 8/12/1955.

²⁷¹ *Αυγή*, 18/12/1955.

επαναλαμβανόμενο μοτίβο, το οποίο λειτουργεί και μεταφορικά: το αγνό και αθώο Ελληνόπουλο έρμαιο στην εκμαυλιστική δύναμη του αμερικάνικου πολιτισμού, η αγνή Ελλάδα αντιμέτωπη με την παρακμιακή και ζωώδη Αμερική.

Σε αυτό το λόγο, η Αμερική είναι ο δρόμος της απώλειας²⁷², είναι η παρακμή και παράλληλα μια ανεξέλεγκτη φυσική δύναμη που απειλεί να πνίξει την Ελλάδα²⁷³. Η απειλή, η «αρρώστια» είναι πανταχού παρούσα: *«Ποτέ δεν θα καταλάβετε πώς μπαίνει ο περονόσπορος της Αμερικής μέσα στους λαούς...Με δολλάρια. Με μαστίγια. Με πεζοναύτες. Με το γάντι. Με το φάιτ. Με τα φρύδια. Με την τσίκλα»*²⁷⁴. Η Αμερική είναι επικίνδυνη στις μικρές και στις μεγάλες της εκδηλώσεις. Στο σύστημα των μεταφορών, η Αμερική εμφανίζεται συστηματικά σαν κάτι που προσβάλλει και φθείρει υγιείς οργανισμούς: είναι «δηλητήριο», είναι «περονόσπορος», είναι «σάπια ρίζα»²⁷⁵. Η αντιπαράθεση αμερικανικού-ελληνικού τρόπου ζωής γίνεται με βιολογικούς όρους. Το διακύβευμα είναι να επιβιώσει «η υγιής παράδοση του ηθικού βίου πούναι ριζωμένη μέσα στην ψυχή» του λαού²⁷⁶. Μια σειρά γεγονότων και ειδήσεων ερμηνεύονται με αναφορά στα παρακάτω δίπολα, ζωντανό/νεκρό, υγιές/άρρωστο, σάπιο. Το θετικό πρώτο σκέλος αναφέρεται σε καθετί γνήσια ελληνικό και το αρνητικό δεύτερο σκέλος σε καθετί που προέρχεται από την Αμερική.

Στα παραπάνω και στα ακόλουθα αποσπάσματα είναι ενδιαφέρον ο κοινωνικός συντηρητισμός που εκφράζεται από τον αριστερό τύπο σε ό,τι αφορά τα ήθη και τον τρόπο ζωής της ελληνικής νεολαίας. Από τις πλέον «ύποπτες» για τα χρηστά ήθη μορφές, με βάση τη θεώρηση της Αριστεράς, είναι εκείνες του Γκρέγκορυ Πεκ και κυρίως της Μαίριλυν Μονρόε. Ιδίως, για το «κοριτσάκι σου» που «τόχεις μη στάζει και μη βρέζει από άποψη ηθική»²⁷⁷. Αυτή η έμφαση στο κοριτσάκι της ελληνικής οικογένειας, στο πλαίσιο των μικροαστικών ηθικών αξιών, είναι κοινό

²⁷² Η αναπαράσταση του αμερικανισμού ως δύναμης που αποπλανά και διαφθείρει τους Ευρωπαίους απαντάται και σε άλλες χώρες της μεταπολεμικής Ευρώπης. Η Ελβετή φιλόσοφος Jeanne Hersch παρατηρεί πως η ερμηνεία αυτή αποτελούσε, στο ψυχολογικό πεδίο, μια αντιστροφή της παλιότερης αντίληψης ότι η Ευρώπη διέφθαιρε την αθώοτητα της αμερικανικής ηπείρου. Αντίθετα, πλέον, η Αμερική είναι αυτή που αποπλανά και διαφθείρει την αθώα Ευρώπη. Το σχόλιο αυτό παρατίθεται από τον Richard Kuisel, «Seducing the French: the dilemma of Americanization», ό. π., σελ.114.

²⁷³ *Αυγή*, 18/12/1955.

²⁷⁴ *Αυγή*, 15/1956, σελ.2

²⁷⁵ *Αυγή*, 18/9/1958, σελ.2.

²⁷⁶ *Αυγή*, 20/9/1958, σελ.2.

²⁷⁷ *Αυγή*, 22/9/1955.

σημείο αναφοράς για όλο το φάσμα του τύπου²⁷⁸. Με βάση τα παραπάνω, ο Μ. Κατσάπης κάνει λόγο για την ύπαρξη «ενός κραταιού πολιτισμικού συντηρητισμού», ο οποίος διαπερνούσε το ιδεολογικό φάσμα²⁷⁹. Δεν είναι, άλλωστε, άσχετο το γεγονός ότι την ίδια περίοδο το φαινόμενο των εγκλημάτων τιμής παίρνει τρομακτικές διαστάσεις στην ελληνική επαρχία²⁸⁰, ενώ λαϊκές εφημερίδες, όπως η *Απογευματινή*, προσφέρουν στο αναγνωστικό κοινό γλαφυρές περιγραφές αυτών των εγκλημάτων, καθώς και των γυναικείων παραστρατημάτων που τα «προκάλεσαν».

Στα κείμενα που εξετάζουμε, η Αμερική είναι ταυτισμένη με τη σεξουαλική απελευθέρωση και με βάση αυτήν την ταύτιση προκαλούνται έντονες αντιδράσεις. Οι αλλαγές στα ήθη της ελληνικής νεολαίας και στις σχέσεις των δύο φύλων είναι αντικείμενο έντονης κριτικής και σαρκάζονται «χολλυγουντιανοί νεωτερισμοί». Παρακολουθώντας τις ερωτικές διαχύσεις δύο νέων σε δημόσιο χώρο, ένας δημοσιογράφος της *Αυγής* σχολιάζει: «*Ερωτας δυναμικός, άγριος, αιμοβόρος, της στιγμής, αστραπιαίος, σαν μεζές της ώρας, παρμένος απ' το τελευταίο σενάριο του Χόλλυγουντ, σπαρταριστός μέσα στην αγωνία του καιρού μας και των νέων ηθών*». Αυτό το κλίμα ελευθεριότητας αμερικανικού τύπου καυτηριάζει και ο Στρατής Τσίρκας στη «*Χαμένη Άνοιξη*» και γράφει: «*Όλα αυτά δε μου άρεσαν μύριζαν πολύ κιν/φο κι αμερικάνικο τρόπο ζωής, ακόμη και το μπαρ είχε ξενική επιγραφή, άλλη μάστιγα τούτη!*»²⁸¹. Μία λίγο διαφορετική διάσταση της ταύτισης της Αμερικής με την κυριαρχία των σεξουαλικών ενστίκτων αναδεικνύει η *Επιθεώρηση Τέχνης*, επιμένοντας στην εργαλειοποίησή τους από τους μηχανισμούς της διαφήμισης στις ΗΠΑ ως μέσο κομφορμισμού και καταναλωτισμού²⁸².

Στο πλαίσιο αυτό, και εν όψει της συμμετοχής Ελληνίδων στα καλλιστεία του Λόγκ Μπιτς, το «*αμερικάνικο ανθρωποπάζαρο*», όπως το ονομάζει, η *Αυγή* υποδεικνύει στις τυχόν ενδιαφερόμενες τον προορισμό της Ελληνίδας, που καλείται να εκπληρώσει «*τα ωραία όνειρα της οικογένειάς της*» και «*να γίνει μάνα πέρα από κάθε ύποπτο Λογκ Μπιτς. Να παλαίψει για μια ζωή ανθρώπινη δίπλα στον κόσμο της*».

²⁷⁸ *Τα Νέα*, 4/7/1957. Την ίδια στιγμή το φαινόμενο των εγκλημάτων τιμής παίρνει τρομακτικές διαστάσεις στην ελληνική επαρχία, ενώ λαϊκές εφημερίδες όπως η *Απογευματινή* προσφέρουν στο αναγνωστικό κοινό γλαφυρές περιγραφές αυτών των εγκλημάτων, καθώς και των γυναικείων παραστρατημάτων που τα «προκάλεσαν».

²⁷⁹ Κώστας Κατσάπης, *Ηχοι και απόηχοι*, ό. π., σελ.207.

²⁸⁰ Έφη Αβδελά, *Δια λόγους τιμής:βία, συναισθήματα και αξίες στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Νεφέλη, Αθήνα 2006.

²⁸¹ Τσίρκας Στ., *Χαμένη Άνοιξη*, Κέδρος 1976, σελ.78.

²⁸² *Επιθεώρηση Τέχνης*, αρ.122-123, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1965, σελ.131. Επίσης, Μίνως Αργυράκης, ό. π., σελ.140.

Να δώσει ανθρώπους καινούργιους στη ζωή και στην παραγωγή». Και αντιπαραθέτει στα χρηστά ελληνικά ήθη το αμερικάνικο πρότυπο: «Τ' άλλα είναι αμερικάνικα. Να περνάς γυμνή μ' ένα μαγιό μπροστά από σαλιάρηδες και να σε πασπατεύουν. Κι αν φτάσεις κάποτε σ' ένα Λόγκ Μπιτς να χύνονται απάνω σου οι ματιές γεμάτες ασέβεια κι ' ακολασία των κάου μπόνδων...»²⁸³.

Είναι, επίσης, ενδεικτικό ότι η *Αυγή* επιτιμά την Εκκλησία για την απροθυμία της, λόγω του φιλοαμερικανικού προσανατολισμού της, να αναχαιτίσει την επιρροή της αμερικάνικης μόδας και ιδιαίτερα την «τρελλή μόδα», το ροκ εντ ρολ²⁸⁴. Ωστόσο, η Ιερά Σύνοδος κατήγγειλε το ροκ εντ ρόλλ ως έκφραση ανηθικότητας, κάνοντας μάλιστα λόγο για ένα «εμετικ(ό)» δημιούργημα του «ψευδοπολιτισμού» της Δύσης και ζητούσε, σε έντονο ύφος, από την κυβέρνηση να το απαγορεύσει προκειμένου να προστατευτεί σωματικά και ψυχικά η νεολαία²⁸⁵. Από την πλευρά της, η Αριστερά εντάσσει το ροκ εντ ρόλλ στη μακρά σειρά των βλαβερών δημιουργημάτων του αμερικανικού πολιτισμού, που δηλητηριάζουν τα ελληνικά ήθη: «*Η διάβρωση συντελείται με το δολλάριο, που κυλάει μεθοδικά, συστηματικά, σατανικά, μέσα στις φλέβες της ελληνικής οικογένειας, αφού πρώτα μετουσιωθεί σε δηλητήριο, σε ναρκωτικό, σε μόδα ξεχαρβαλώματος, απ' τους εμπόρους της φθοράς. Η διάβρωση στα ήθη και στη ζωή μας συντελείται κάθε ώρα, κάθε λεπτό*»²⁸⁶.

Απαξιωτικά αντιμετωπίζεται και η μουσική τζαζ, η οποία θεωρείται επίσης έκφραση των πρωτόγονων, άγριων ενστίκτων του αμερικανικού πνεύματος²⁸⁷. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Αλ. Σακελλάριος στην *Απογευματινή* για τους λάτρεις της τζαζ: «*Μόνον αυτοί αφηνιάζουν. Μόνον αυτοί κατέχονται από το πνεύμα της καταστροφικής μανίας. Πολύ φοβάμαι, ότι η τζαζ, η υπερμοντέρνα, έξαλλη τζαζ δεν μας προσφέρει τίποτ' άλλο από το να κατασκευάζη τους τεντυμπόυδες*»²⁸⁸. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι περισσότερες από αυτές τις αναφορές δε στηρίζονται σε κάποια συγκροτημένη επιχειρηματολογία, αλλά σε αυτό το πλέγμα των μεταφορών για το οποίο έγινε λόγος προηγουμένως, στις οποίες το ανορθολογικό στοιχείο είναι εμφανές.

²⁸³ *Αυγή*, 19/6/1957, σελ.2.

²⁸⁴ *Αυγή*, 28/2/1957, σελ.2.

²⁸⁵ *Εκκλησία, Οι νέοι χοροί*, αρ.17, 15/11/1956, σελ.394-395. Για την κριτική στο ροκ εντ ρόλλ και σε άλλους δυτικούς χορούς και, *Εκκλησία*, αρ.23, 1/12/1958, σελ.473.

²⁸⁶ *Αυγή*, 28/2/1957, σελ.2.

²⁸⁷ *Αυγή*, 24/1/1965, σελ. 4.

²⁸⁸ *Απογευματινή, Το χρονογράφημα: Μοντέρνα Μουσική*, 7/7/1964.

Η *Αυγή* επιστρατεύει και την παιδαγωγό Ρόζα Ιμβριώτη για να τεκμηριώσει την ολέθρια σχέση μουσικής ροκ, εγκληματικότητας και νέων σεξουαλικών ηθών, τα οποία περιγράφει ως τα «*άνθη του κακού*» και τα αντιμετωπίζει ως έκφραση άγριων ενστίκτων. Αυτές οι εκφράσεις του αμερικανισμού ενθαρρύνουν τα ταπεινότερα ένστικτα της νεολαίας αποτρέποντάς την από δημιουργικές δραστηριότητες. Η ροπή προς τις ηδονές, που καλλιεργείται με αυτόν τον τρόπο, αποτελεί μέσο για τη διαφθορά της συνείδησης της νεολαίας. Η Αμερική διαφθείρει και μάλιστα κατόπιν σχεδίου προκειμένου να εξυπηρετήσει τα ιμπεριαλιστικά της συμφέροντα: «*Πρέπει οι νέοι να γίνουν βάνουσοι, ασυνείδητοι, φονιάδες, έκφυλοι, χωρίς κανένα ιδανικό, ταπεινοί, απαθλιωμένοι από την πείνα και την ανεργία. Έτσι θα γίνουν εύκολη λεία για τα σκλαβοπάζαρα, για τους στρατούς και για τα άνομα συμφέροντα των αποικιοκρατών*»²⁸⁹.

Παράλληλα, επισημαίνεται από τον αριστερό τύπο το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των Αμερικανών²⁹⁰ και σκιαγραφείται μια παρακμιακή εικόνα της αμερικανικής νεολαίας²⁹¹. Πρόκειται για μια νεολαία που διακρίνεται για τον αμοραλισμό, το μηδενισμό και την απαισιοδοξία της, κάνει χρήση ναρκωτικών, οργανώνεται σε συμμορίες και διαπράττει φόνους, ενώ όταν διασκεδάζει επιδίδεται σε βανδαλισμούς και όργια. Απαξιωτική είναι και η αναφορά στους μπητνικς²⁹² του Γκρήνουιτς Βίλλιατς, ένα «*καταφύγιο διεστραμμένων τύπων, ψευτοκαλλιτεχνών και ψευτοδιανοουμένων*», που «*δεν γνωρίζουν όρια στον ηθικό εκτραχηλισμό*» και καταφεύγουν στην πορνεία και το έγκλημα για να εξοικονομήσουν χρήματα για ναρκωτικά²⁹³. Η αριστερή κριτική εστιάζει στον περιθωριακό τρόπο ζωής των μπητνικς και αμφισβητεί την ικανότητά τους να παράγουν αξιόλογη τέχνη ή να

²⁸⁹ *Αυγή*, 8/6/1957.

²⁹⁰ *Αυγή*, 19/10/1956, σελ.3: «*Διαπιστώσεις αμερικανικού περιοδικού. Οι Αμερικάνοι δεν διαβάζουν βιβλία. «Άδικα υπερηφανευόμαστε ότι έχουμε υψηλό μορφωτικό επίπεδο». Τα «κόμικς» όμως κυκλοφορούν κατά εκατομμύρια αντίτυπα.*» και *Αυγή*, 27/12.1956, σελ.3: «*Τι διαβάζουν οι Αμερικάνοι..Τύπος και φιλολογία του βουλευάρτου*». Αλλά και μετά το προβάδισμα που απέκτησε η ΕΣΣΔ στην κατάκτηση του διαστήματος με την εκτόξευση του «Σπούτνικ» που προκάλεσε βαθιά αίσθηση στην ελληνική κοινή γνώμη *Τα Νέα* υποστηρίζουν: «*Ο σοβιετικός «σπούτνικ» αποκαλύπτει μian φοβερή πλάνη. Το αμερικανικό εκπαιδευτικό σύστημα μειονεκτεί έναντι του ρωσικού και δεν αποδίδει ικανοποιητικόν αριθμόν μηχανικών, φυσικών και χημικών. Ο αμερικανικός λαός πρέπει να παύση πλέον να θεοποιή τους αστέρας του Χόλλυγουντ*», *Τα Νέα*, 10/10/1957.

²⁹¹ *Τα Νέα*, 14/5/1965, σελ.3: «*Η Αμερικανική νεολαία δείχνει σαφείς τάσεις στον αλκοολισμό*». Επίσης, Μ. Παπακωνσταντίνου, ό. π., σελ.53. Τον ηθικό εκτραχηλισμό της αμερικανικής νεολαίας επικαλείται επανειλημμένα, προς παραδειγματισμό, και η Εκκλησία, *Εκκλησία*, αρ.25, 20/12/1957, σελ.562. *Εκκλησία*, αρ.5, 1/3/1958, σελ.107. *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ.76, Απρίλιος 1961, σελ.351-352.

²⁹² Αυτήν την παρακμιακή πρόσληψη των μπητνικς αναπαράγει και ο Τσίρκας στη «*Χαμένη Άνοιξη*», Στ. Τσίρκας, ό. π., σελ.10

²⁹³ *Αυγή*, 7/6/1964, σελ.4 και *Αυγή*, 17/7/1964, σελ.2.

συγκροτήσουν, σε πνευματικό επίπεδο, μια εναλλακτική πρόταση στον αμερικανισμό: «...άπλυτοι κι ακούρευτοι, αποκτηνωμένοι απ' τους ήχους της τζαζ και τη μαριχουάνα...θλιβερά ανδρείκελα και παθητικά αντήχεια ενός κόσμου, που, ανίκανος να προτάξει οποιοδήποτε ιδανικό υγείας, συντρίβεται καθημερινά...»²⁹⁴.

Δεν είναι, όμως, μόνο η αμερικανική πολιτιστική διείσδυση, αλλά και η παρουσία των Αμερικανών στην Ελλάδα, που συνδέεται άμεσα με την παρακμή και τη διαφθορά των ελληνικών ηθών. Αυτή η διάσταση του αντιαμερικανικού λόγου έχει χαρακτηριστεί ως «ηθικός» αντιαμερικανισμός²⁹⁵. Η κατεξοχήν κακόφημη συνοικία της εποχής, η Τρούμπα, αλλά και το φαινόμενο της πορνείας στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας, θεωρείται ότι φέρει τη σφραγίδα του αμερικάνικου πολιτισμού: «Σε κανένα άλλο μέρος δεν θα συναντήσης τόσα 'αμέρικαν' όσα εδώ. Είναι σημείο των καιρών και του 'αμέρικαν' πολιτισμού...»²⁹⁶.

Η αύξηση της πορνείας στην Ελλάδα θεωρείται άμεση συνέπεια της αμερικανικής παρουσίας και η *Αυγή* δε θα αρκεστεί σε επιμέρους νύξεις, αλλά θα παρουσιάσει και μια ολοκληρωμένη έρευνα για το θέμα. Η έρευνα αυτή παρουσιάζεται, σε συνέχειες, στην πρώτη σελίδα και έχει τίτλο «*Νεαρές Κοπέλλες Μέσα στο Βούρκο...Τα 'Αμέρικαν Μπαρ'. Ο σατανικός μηχανισμός της διαφθοράς*»²⁹⁷. Ή «...Οι Αμερικανοί-δεκανείς-μαχαραγιάδες. Το χρυσωμένο δίχτυ». Η έρευνα υποστηρίζει ότι είναι «αφάνταστος» ο αριθμός των νεαρών κοριτσιών, που βρίσκονται στα δίκτυα αυτού του κυκλώματος. Κατηγορεί τους Αμερικανούς ότι, πέραν των άλλων, τις εθίζουν στο κάπνισμα, το ποτό, ακόμη και τα ναρκωτικά και τονίζει ότι δεν πρόκειται μόνο για φτωχές κοπέλες, όπως θα περίμενε κανείς, αλλά και για κορίτσια των μεσαίων τάξεων. Ο λόγος είναι ότι τα κορίτσια των μεσαίων στρωμάτων έχουν διαπαιδαγωγηθεί μέσω του κιν/φου, του ροκ εν ρολ κλπ με τις αξίες του αμερικανισμού και, έτσι, «*Τα κερδίζει η βίλλα, έξω από την οποία είναι παρκαρισμένη μια πολυτελής κούρσα με τα στοιχεία «Ξ.Α.»*»²⁹⁸.

²⁹⁴ *Επιθεώρηση Τέχνης, Η Λογοτεχνία της Οργής και τα θεωρητικά της βάθρα*, τχ.102, Ιούνιος 1963, σελ.536-537. Επίσης, Μίνως Αργυράκης, ό. π., σελ.149.

²⁹⁵ Δανείζομαι τον όρο από τη μελέτη της Ana Maria Dorico για τον κουβανέζικο αντιαμερικανισμό, στην οποία δίνει έμφαση στην πρόσληψη των ηθών των Αμερικανών τουριστών στην Κούβα από τους ντόπιους, Ana Maria Dorico, «The 3:10 to Yuma», in Andrew Ross and Kristin Ross (επιμελ.), ό. π., σελ.51.

²⁹⁶ *Αυγή*, 10/2/1957, σελ.5.

²⁹⁷ *Αυγή*, 18/8/1957. Και Στ. Τσίρκας, ό. π., σελ.113, 150: «*Τις τραβολογούσαν ναύτες ξανθοί σκνίπα στο μεθύσι...Προκλητικά φουσκωμένα τ' ασήμαντα παιδαρέλια του Έκτου Στόλου. Κι έφθανε από μέσα οργιαστικός ο γδούπος*».

²⁹⁸ *Αυγή*, 20/8/1957.

Η παρουσία των ανδρών του 6^{ου} στόλου στην Τρούμπα αποτυπώνεται, λιγότερο αιχμηρά φυσικά, και στον εμπορικό κιν/φο, όπως για παράδειγμα στις ταινίες «Κόκκινα Φανάρια»²⁹⁹ και «Καλωσήρθε το δολλάριο»³⁰⁰, όπου ένας ολόκληρος κόσμος περιμένει τους Αμερικανούς του 6^{ου} στόλου ως πηγή προσόδου, ενώ αναγκάζεται να κάνει οδυνηρούς ηθικούς συμβιβασμούς. Αλλά και ο Τσίρκας στη «Χαμένη Άνοιξη» σκιαγραφεί μια παρακμιακή εικόνα των ηθών και των ερώτων μιας ομάδας Αμερικανών αυτοεξορίστων στην Αθήνα του 1965³⁰¹.

Όλα τα παραπάνω συνιστούν την αντίληψη για τον αμερικάνικο τρόπο ζωής, για τον οποίο η *Αυγή* δίνει τον ακόλουθο ορισμό: «νέος τρόπος ζωής και διασκέδασης, που δεν αποτελείται ούτε στη σκέψη, ούτε στο συναίσθημα, παρά στα πιο ταπεινά ένστιχτα του ανθρώπου, στο χτήνος», αυτή η «πρόστυχη αλόγιστη καλόπεραση», που καταστρέφει «κάθε ανθρωπιά», είναι το «σατανικό νέο χασίς». Και η ελληνική κοινωνία καλείται ενωμένη να αντισταθεί στην προσπάθεια ηθικής καταρράκωσης της νεολαίας³⁰². Για μια ακόμη φορά, ο αμερικάνικος τρόπος ζωής αντιπαρατίθεται στον ανθρωπισμό και συμπυκνώνεται στην έννοια του ζωώδους και στη μεταφορά του δηλητηρίου.

Όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα, η ρίζα του κακού εντοπίζεται στον τεντυμποϊσμό, που αποτελεί, στη θεώρηση αυτή, την πλέον ορατή υιοθέτηση του αμερικανισμού στην ελληνική κοινωνία³⁰³. Οι νέοι που είναι λάτρεις των αμερικανικών πολιτιστικών προϊόντων και ως εκ τούτου είναι επιρρεπείς στις παραπάνω επικίνδυνες τάσεις του αμερικάνικου τρόπου ζωής είναι οι περιβόητοι τέντυμπόυδες³⁰⁴, «το νέο φρούτο του αμερικάνικου τρόπου ζωής»³⁰⁵. Η *Αυγή* μάλιστα παρουσιάζει και έρευνα για τα θέματα του τεντυμποϊσμού, αυτή τη «μόδα της αχρειότητας στη συμπεριφορά της νεολαίας μας, που φέρει τη σφραγίδα 'made in USA' και...κρατάει σε αγωνία κάθε ελληνικό σπίτι»³⁰⁶.

²⁹⁹ «Τα Κόκκινα Φανάρια», Σκηνοθέτης: Βασίλης Γεωργιάδης (1963).

³⁰⁰ «Καλωσήρθε το δολλάριο», Σκηνοθέτης: Αλέκος Σακελλάριος (1967). Πρόκειται για μεταφορά στον κινηματογράφο του θεατρικού έργου «Ο έκτος αμερικανικός στόλος».

³⁰¹ Στ. Τσίρκας, ό. π.

³⁰² *Αυγή*, 4/10/1958.

³⁰³ Για την *Επιθεώρηση Τέχνης*, ο τεντυμποϊσμός στην Ελλάδα είναι σύμπτωμα της πολιτικής της υποτέλειας που ακολουθήθηκε από τις μεταπολεμικές κυβερνήσεις έναντι των ΗΠΑ και των συνεπειών που είχε η πολιτική αυτή και στο πολιτισμικό επίπεδο, *Επιθεώρηση Τέχνης*, αρ.46-48, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1958, σελ.65. *Επιθεώρηση Τέχνης*, αρ.52, Απρίλιος 1959, σελ.220-221.

³⁰⁴ *Τα Νέα*, 5,6,30/7/1958.

³⁰⁵ *Αυγή*, 18/10/1956, σελ.3.

³⁰⁶ *Αυγή*, 25/9/1958, σελ.3.

Έχοντας ορίσει τον τεντυμποϊσμό, η *Αυγή* φροντίζει να καταγράψει σχολαστικά και τις εκδηλώσεις του. Προηγούμενος, όμως, αθώνει την ελληνική νεολαία για την εξάπλωση του φαινομένου και επιρρίπτει την κύρια ευθύνη στον αμερικανικό παράγοντα και στην πολύμορφη παρουσία του σε διάφορες πτυχές της καθημερινότητας των νέων. Οι βασικές, και τόσο ενοχλητικές στη θεώρηση της *Αυγής*, εκδηλώσεις του τεντυμποϊσμού είναι: «*Ασέβεια για όλους και όλα, προβολή της προσωπικότητας, έξαλλος τρόπος ζωής με τα ήθη και τα έθιμα εντελώς ξένα από τα δικά μας, 'ψυχαγωγία' ακατανόητη, έλλειψις ιδανικών και σκοπού*»³⁰⁷. Ο φόβος που εκφράζει ο αριστερός τύπος είναι ότι ο τεντυμποϊσμός είναι συνώνυμος του αφελληνισμού και του εξαμερικανισμού. Οι μελλοντικές γενιές Ελλήνων θα διακρίνονται για το μειωμένο τους πατριωτισμό και τη διεφθαρμένη τους συνείδηση³⁰⁸. Παράλληλα, αιχμηρή κριτική στο φαινόμενο του τεντυμποϊσμού ασκείται και από την Εκκλησία, η οποία κάνει λόγο για «*έκφυλο*» και «*νοσηρό*» δημιούργημα της Δύσης και καλεί σε συντονισμένη δράση προκειμένου να προστατευτεί η «*υγεία της φυλής*»³⁰⁹.

Κατεξοχήν δραστηριότητα των τεντυμποϊδων είναι τα πάρτι³¹⁰. Όταν διοργανώνουν πάρτυ, «*αμέρικαν πάρτυ*» για να είμαστε σαφέστεροι, τα παλληκάρια προσέρχονται με «*γυμνά τα τριχωτά τους στήθη αλά αμερικαίν*» και «*χαίτη ως το σβέρκο*», η γειτονιά υποφέρει και αγανακτεί και ο δημοσιογράφος περιγράφει: «*Μαρτυρική ολονυκτία μιας συνοικίας. Ένα πικ απ και μια ζούγκλα. Σάμπα, ουίσκυ, καπνός, αγριοφωνάρες, περιφρόνηση προς τους περίοικους, ξεφάντωμα, κραιπάλη... Οι καννίβαλοι χορευτές ανασκολοπίζονται κατά ζεύγη σε μια οργιαστική σάμπα. Καμιά ελληνική πλάκα δεν ακούστηκε...*»³¹¹. Αλλά, οι τέντυ-μπους της Αθήνας χορεύουν ροκ εντ ρολ και «*στην Τιτάνια*», και η *Αυγή*, με απογοήτευση, διαπιστώνει πως οι τεντυμποϊδες είναι ως επί το πλείστον νεαρά μέλη της εργατικής τάξης³¹². Οι δημοσιογράφοι της Αριστεράς κοιτάζουν με θλίψη αυτά τα «*εργαζόμενα παιδιά που μασάνε τσίχλα*», είναι «*ξαπλωμένοι α-λ-αμερικαίν στα καθίσματα*» και λατρεύουν το ροκ³¹³.

³⁰⁷ *Αυγή*, 25/9/1958, σελ.3.

³⁰⁸ Το απόσπασμα είναι από επιστολή του καθηγητού Πανεπιστημίου Ευστ. Δραγώνα που δημοσιεύεται και σχολιάζεται στην *Αυγή*, 26/9/1958, σελ.3.

³⁰⁹ *Εκκλησία, Ανάγκη ομοκέντρου δράσεως*, αρ.16, 15/8/1958, σελ.330.

³¹⁰ Τα πάρτι βρίσκονται, άλλωστε, στο στόχαστρο και της Εκκλησίας. *Εκκλησία*, αρ.17, 15/11/1956, σελ.394-395. *Εκκλησία*, αρ.6, 1/4/1957, σελ.98.

³¹¹ *Αυγή*, 15/7/1956, σελ.3.

³¹² *Αυγή*, 18/10/1956, σελ.3.

³¹³ *Αυγή*, 5/3/1957, σελ.4.

Η παρουσία (ή μάλλον η «επιδρομή») αυτών των νέων με τις αμερικάνικες μουσικές προτιμήσεις, των «οπαδών του Έλβις Πρίσλεϋ», είναι ικανή να καταστρέψει κάθε ειδυλλιακή στιγμή της καθημερινότητας: ο Εθνικός Κήπος μετατρέπεται σε «αρένα» και «η ανοιξιάτικη μαγεία» καταστρέφεται «από τις κραυγές των έξαλλων χορευτών»³¹⁴. Ανάλογα είναι τα σχόλια για τη ροκ εντ ρολλ μπάντα του Ζαππείου και της Εκκλησίας³¹⁵. Και σε άλλη περίπτωση, η εμφάνισή τους σε κέντρο της Γλυφάδας αρκεί για να ανακαλέσει ο δημοσιογράφος της *Αυγής* τα «Σόδομα» (έτσι επιγράφεται το σχετικό άρθρο). Το βλέμμα του είναι επικριτικό καταρχήν για τις ενδυματολογικές τους προτιμήσεις: «Φορούσαν ντρίλια πανταλόνια αμερικάνικα. Μπατζάκια ανισόμερα σηκωμένα. Πουκάμισα μουσταρδιά με ζωγραφισμένες μπουκάλες κόκα-κόλα και τζιν». Και το χειρότερο έρχεται όταν αρχίζουν να χορεύουν: «αρπάχτηκαν σε μια άγρια, φανατισμένη, σαδιστική αλληλοεξόντωση...Όσο προχωρούσε η τρέλλα, τόσο φούντωνε η γυμνή ακολασία»³¹⁶.

Η *Αυγή* ωστόσο δεν αρκείται στην εξέταση των Ελλήνων τέντυ-μπούς, αλλά φροντίζει να μας δώσει και μια διεθνή διάσταση του φαινομένου. Άμεσα συνδεδεμένη με την απαξίωση των τέντυ-μπούς είναι και η δαιμονοποίηση του ροκ εντ ρολ, το οποίο αντιλαμβάνεται ως μετεξέλιξη της τζαζ³¹⁷: «Στις Ηνωμένες Πολιτείες, στην Αγγλία και την Δυτική Γερμανία ένας άνεμος εξωφρενισμού έχει καταλάβει μια μερίδα της νεολαίας. Και ο υστερισμός αυτός φαίνεται πως συνδέεται με την εμφάνισιν του «ροκ-εντ-ρολ»... Με την παρακίνησιν του «ροκ εντ ρολ», οι νέοι της Βοστώνης, του Μάντσεστερ, του Λονδίνου, του Αμβούργου και του Όσλο επιδίδονται κατόπιν σε υστερικές εκδηλώσεις που θυμίζουν πράξεις μικρών γκάγκστερς και οπαδών της Κου-Κλουξ-Κλαν»³¹⁸. Επιπλέον, τα «τέντυ-μπούς» της Ιαπωνίας, οι «ταγιοζόκου» ή αλλιώς, σύμφωνα με την εφημερίδα η «παραστρατημένη νεολαία», θεωρείται «μια παραλλαγή της κακής αμερικάνικης νεολαίας και αποτέλεσμα της ήττας, της κατοχής και των ξένων συμφερόντων στη χώρα». Αυτά είναι τα αποτελέσματα του αμερικανικού τρόπου ζωής που είναι συνώνυμος του «εκτραχλησμού» και της διαφθοράς³¹⁹.

³¹⁴ *Αυγή*, 31/3/1957, σελ.4.

³¹⁵ *Εκκλησία*, *Οι νέοι χοροί*, αρ.17, 15/11/1956, σελ.394-395.

³¹⁶ *Αυγή*, 28/9/1958, σελ.2.

³¹⁷ Στο πλαίσιο της πολιτιστικής διπλωματίας και της αντιπαράθεσης του Ψυχρού Πολέμου, τόσο η τζαζ όσο και το ροκ, το οποίο προβάλλεται ως μετεξέλιξη της, είναι ιδιαίτερα αντικείμενα φορτισμένα συμβολικά και προπαγανδιστικά, Κώστας Κατσάπης, *Ήχοι και απόηχοι*, ό. π., σελ.248, 267-268.

³¹⁸ *Αυγή*, 29/9/1956, σελ.3.

³¹⁹ *Αυγή*, 18/9/1956, σελ.3.

Οι νέοι που ακολουθούν την αμερικανική μόδα, τα «*Αμερικανάκια της Αθήνας*»,³²⁰ θεωρούνται μειωμένης εθνικής ευαισθησίας. Καθετί επάνω τους προκαλεί την αποδοκιμασία, ύφος, χτένισμα, ντύσιμο. Η αμερικανοποίηση αφήνει τα σημάδια της στο σώμα και στην ψυχή. Ιδού πώς περιγράφει δημοσιογράφος της *Αυγής* μερικούς τέτοιους νέους που σε ημέρα εθνικού συλλαλητηρίου (22/9/1955: έχουν προηγηθεί τα επεισόδια της Σμύρνης και της Κων/πολης) «*εκείνοι στρώθηκαν στο καφενείο αδιάφοροι, αμερικανοποιημένοι στην ψυχή και στο κορμί Λελέδες της κακιάς ώρας. Νέοι άνθρωποι που τους πήρε ο Μισσισιπής της αμερικανοποίησης...Μάτια μοιραία, κουρασμένα τάχα, ξαγρυπνισμένα ίσως σε όργιο. Στήθος ανοιχτό με ξεκούμπωτο το ανοιχτό πουκαμισάκι...Μόδα Μπροντγουαίη και τα μαλλιά, μακριά, χαίτες, πυργωτά...Γι' αυτούς δεν υπάρχει Ελλάδα....*»³²¹.

7.10 Βία και Εγκληματικότητα

Η καταδίκη της ερωτικής ελευθεριότητας συνδυάζεται στις σχετικές αναφορές με το φόβο για την αύξηση της εγκληματικότητας. Σεξ και έγκλημα (οι «*γκαγκστερικές ταινίες*» και «*τ' άσεμνα περιοδικά*»³²²) είναι αλληλένδετα στην αναπαράσταση του αμερικάνικου τρόπου ζωής. Ο αμερικανικός πολιτισμός χαρακτηρίζεται επανειλημμένα ως «*πολιτισμός του εγκλήματος*», ενώ ακόμη κι ο όρος πολιτισμός αμφισβητείται για την Αμερική και τίθεται συχνά εντός εισαγωγικών. Ο πολιτισμός τους γεννάει το έγκλημα και το έγκλημα στηρίζει τον πολιτισμό τους.

Αυτή η ουσιοκρατική προσέγγιση, που προβάλλεται ιδιαίτερα από την Αριστερά, σύμφωνα με την οποία ο αμερικάνικος πολιτισμός είναι συμβατός με το έγκλημα, ενώ ο ελληνικός όχι, αποτυπώνεται γλαφυρά στην αφήγηση και ερμηνεία των δύο ακόλουθων ειδήσεων. Το Μάιο του 1956, δύο παιδιά Αμερικανών περνούν θηλιές στο λαιμό συνομηλίκων τους παριστάνοντας τους καουμπόυδες και προκαλούν την οργή των Ελλήνων γονέων³²³. Το περιστατικό θεωρείται ενδεικτικό αφενός της ροπής των Αμερικάνων προς τη βία και το έγκλημα και αφετέρου του αγεφύρωτου χάσματος που τους χωρίζει από τους Έλληνες. Πρόκειται για διαφορά

³²⁰ *Αυγή*, 3/5/1956, σελ.3.

³²¹ *Αυγή*, 22/9/1955, σελ. 3. Εκτενή σαρκαστικά και επιτιμητικά σχόλια για το ντύσιμο και τις συνήθειες της ελληνικής νεολαίας φιλοξενούνται στην *Αυγή* με διάφορες αφορμές, *Αυγή*, 18/12/1955, σελ.3

³²² *Αυγή*, 24/7/1955.

³²³ *Αυγή*, 31/5/1956, σελ.3.

ποιότητας, για διαφορά ουσίας: «Σκληρά αντράκια πρώτα με το λασσάκι τους από την κούνια....Εμείς θα πλάθουμε ανθρώπους. Εκείνοι θα φκιάχνουν τίγρεις»³²⁴.

Ωστόσο, λίγες μέρες αργότερα ένα πρωτοφανές για τα ελληνικά δεδομένα περιστατικό με δύο Ελληνόπουλα στην Κρήτη, όπου κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού το ένα σκότωσε το άλλο ερμηνεύεται με ανάλογο τρόπο και βασίζεται στα ίδια στερεότυπα. Η εφημερίδα με κατάπληξη μεταδίδει την είδηση πως «*Παιδίσκη φονεύει παιδίσκη*» και σπεύδει να υπερθεματίσει «*Στα ήθη του παιδόκοσμού μας φόνος ήταν και εξακολουθεί να είναι άγνωστος...Όσο κι αν επιμένουν τα πρακτορεία Τρανσαμέρικαν. Όσο κι αν μας μεταδίδονται στον τομέα αυτόν καταπληκτικές εξελίξεις, στο Ντιτρόιτ, στην Αλαμπάμα, στο Μπροντγουάι, στον απόμακρο Νότο, όπου τα συμμαχάκια μας διδάσκονται εξ' απαλών ονύχων πως άμα λυντσάρεις μαύρον πας ντιρετίσσιμα στον παράδεισο των λευκών...Όσο κι αν μας πολιορκεί ολούθε αυτός ο μοντέρνος τρόπος φόνου, θανάτου και ρημαδιού, που λέγεται νέος τρόπος ζωής, τα Ελληνόπουλα αντέχουν..Δεν ενδίδουν σ' αυτόν...Πρέπει νάχεις τον γκάγκστερ μέσα σου για να τον παραστήσεις*». Ωστόσο, το γεγονός παραμένει, ένα Ελληνόπουλο σκότωσε ένα άλλο, και πρέπει να δοθεί μια ερμηνεία, να βρεθεί μια αιτία. Ο αμερικανικός τρόπος ζωής, είτε μέσω του κιν/φου είτε μέσω της φυσικής παρουσίας των Αμερικανών, είναι και πάλι ένοχος: «*Το Βαγγελιώ είδε και φιλμ..Το Βαγγελιώ ίσως και να γειτόνεψε με τον Αμερικάνο της Κρήτης που αμόλησε τα βλαστάρια του με το λάσσο που πνίγουν τα παιδιά...*»³²⁵.

Η αύξηση της εγκληματικότητας στην Ελλάδα ερμηνεύεται από την *Αυγή*, στα 1965, σαν αποτέλεσμα της επιρροής των αμερικανικών πολιτιστικών προϊόντων, από τα φλιπεράκια μέχρι τις ταινίες του Τζέιμς Μπόντ³²⁶. Κιν/φοι, «γκαγκστερική κόμιγκς», «πορνογραφική φιλολογία», «άσεμνες φωτογραφίες» διαπλέκονται με το έγκλημα σε μια αιτιακή σχέση³²⁷. Παρουσιάζονται επίσης συχνά έρευνες και αναφορές στην εγκληματικότητα στο εσωτερικό των ΗΠΑ, με έμφαση στην παιδική εγκληματικότητα³²⁸, σε συνδυασμό με την κριτική στο εκπαιδευτικό σύστημα των

³²⁴ *Αυγή*, 3/6/1956, σελ. 2. Σχετικά με τη ροπή των παιδιών στην Αμερική προς το έγκλημα και, *Αυγή*, 20/10/1954.

³²⁵ *Αυγή*, 15/7/1956, σελ. 2.

³²⁶ *Αυγή*, 7/11/1965, σελ.2

³²⁷ *Αυγή*, 6/12/1955. Ειδικά για τα κόμιक्स, εν ετει 1965, *Τα Νέα*, θέτουν το ερώτημα του κατά πόσον διαφθείρουν τη νεολαία με αναφορά σε συνέδριο παιδαγωγών που πραγματοποιήθηκε για το θέμα αυτό, *Τα Νέα*, 1/6/1965, σελ.3.

³²⁸ *Αυγή*, 28/10/1955, *Αυγή*, 3/12/1955, *Αυγή*, 25/7/1956, σελ.3: «Μια 'σπεσιαλιτέ' του αμερικάνικου τρόπου ζωής. Οι απαγωγές παιδιών στις Ηνωμένες Πολιτείες», *Αυγή*, 14/8/1957, σελ.3: *Η παιδική*

ΗΠΑ³²⁹, και με την επισήμανση ότι μεγάλο μερίδιο στη διάπραξη εγκληματικών πράξεων έχουν και τα μέλη των ανώτερων τάξεων³³⁰. Στο δεξιό τύπο, ανάλογες θέσεις όσον αφορά τη ροπή της αμερικάνικης νεολαίας στην εγκληματικότητα, εκφράζει η *Απογευματινή* κάνοντας λόγο για για «*ήττα της Αμερικής στο εσωτερικό της*»³³¹. Επίσης, η *Απογευματινή* μας πληροφορεί ότι η οπλοφορία θεωρείται από τους Αμερικανούς δικαίωμα ιερό όσο και το δικαίωμα ψήφου, καθώς το όπλο αποτελεί σύμβολο ανδρισμού³³². Σύμβολο αυτής της μυθολογίας του εγκλήματος είναι η πόλη του Σικάγο³³³.

Αυτή η σύνδεση αμερικανικού τρόπου ζωής και εγκλήματος από την Αριστερά μπορεί να ιδωθεί και ως η άλλη όψη του νομίσματος της σύνδεσης κομμουνισμού και εγκλήματος, που αποκρυσταλλώθηκε στο σύστημα λόγου της εθνικοφροσύνης.³³⁴ Το συμπέρασμα που έπεται μετά από αυτή τη ζοφερή εικόνα που σκιαγραφεί ο αριστερός λόγος είναι η ποιοτική ανωτερότητα του σοσιαλιστικού στρατοπέδου: Εκεί «*δεν έχουνε μήτε κρυφούς κιν/φους, μήτε «σπίτια», μήτε ναρκωτικά, μήτε ανέργους, μήτε «συνδικάτα του εγκλήματος», μήτε πορνογραφική «φιλολογία»!*»³³⁵.

Ένας από τους συνδετικούς κρίκους αυτής της σχέσης ηθών και εγκλήματος θεωρείται ο αμερικανικός κινηματογράφος και γενικότερα η βιομηχανία των ΜΜΕ, η λεγόμενη «*χολλυγουντιανή γκαγκστεροβιομηχανία*»³³⁶. Για «*σχολείον εγκλήματος*», προκειμένου για τον αμερικανικό κιν/φο, κάνει λόγο η Εκκλησία³³⁷. Με βάση αυτό το επιχείρημα διατυπώνεται το αίτημα να απαγορευτεί η εισαγωγή των προϊόντων της στην ελληνική αγορά, «*που μας τρώει το συνάλλαγμα και διαφθείρει τα παιδιά μας*», τόσο από τα Νέα³³⁸, όσο και από την *Αυγή*, στο όνομα των γονέων και «*των τιμών*

εγκληματικότητας στις ΗΠΑ. 8000 νεαροί γκάγκστερς τρομοκρατούν την Νέα Υόρκη, *Τα Νέα*, 6/5/1965, σελ.3.

³²⁹ *Αυγή*, 9/3/1956: «Εκεί λειτουργεί η 'Ζούγκλα του Μαυροπίνακα' μ' ένα εκατομμύριο παιδιά εγκληματίες το χρόνο».

³³⁰ *Αυγή*, 5/7/1955, *Αυγή*, 24/7/1955.

³³¹ *Απογευματινή*, 15/10/1962, σελ.7.

³³² *Απογευματινή*, 18/7/1964, σελ.3.

³³³ *Αυγή*, 6/12/1955. Αλλά και Βασιλικός Β., ό. π., σελ.73.

³³⁴ Παπαδημητρίου Δ., *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, ό. π., σελ.207.

³³⁵ Ο. π.

³³⁶ *Τα Νέα*, 5-6/9/1958 και *Αυγή* 22/3/1956, σελ.3. Η δαιμονοποίηση του αμερικάνικου κινηματογράφου αποτυπώνεται σε τίτλους όπως ο ακόλουθος: «*Η Προβολή Αμερικάνικης Ταινίας Προκαλεί Πανικό Σε Κιν/φο του Τόκιο. Ένας θεατής μιμούμενος τους «ήρωες» της ταινίας προβόλησε κατά των ρειτόνων του*», *Αυγή*, 5/1/1955, ενώ προς επιβεβαίωση προβάλλονται και οι «ομολογίες των νεαρών εγκληματιών πώς πήραν για πρότυπά τους τους «ήρωες» των αμερικάνικων φιλμς» *Αυγή*, 22/3/1956, σελ. 3. *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ.69-72, Δεκέμβριος 1960, σελ.145.

³³⁷ Εκκλησία, *Ανάγκη αυστηρότερου ελέγχου*, αρ. 8, 15/4/1958, σελ.178.

³³⁸ *Τα Νέα*, 30/7/1958.

ανθρώπων»³³⁹. Αλλά και η Εκκλησία καταγγέλλει από τις στήλες των περιοδικών της εκδόσεων το γεγονός ότι οι ελληνικές κιν/κες παραγωγές αντιγράφουν τις «γκαγκστερικές» και «ανηθικούς» αμερικανικές και ευρωπαϊκές ταινίες και ζητά από την κυβέρνηση να ασκεί αυστηρότερο έλεγχο στην εισαγωγή των ξένων παραγωγών³⁴⁰.

Το παρακάτω απόσπασμα, όπου δημοσιογράφος της *Αυγής* εκφράζει τον αποτροπιασμό του για το θέαμα που παρουσίαζε μια ταινία με τον Φρανκ Σινάτρα, είναι επίσης ιδιαίτερα χαρακτηριστικό της απαξίωσης των φιλμ νουάρ από την Αριστερά και της άρνησης αναγνώρισης σε αυτές καλλιτεχνικού περιεχομένου: «στην οθόνη οργίαζε η γκαγκστερία. Με τους εμπόρους της πρέζας, τους χαρτοκλέφτες, τους νταήδες, τα ναυάγια του αμερικάνικου τρόπου ζωής, τους αλκοολικούς, το πανδαιμόνιο της γροθιάς, τα ουρλιαχτά της φρικτής... Ένας κόσμος του σκοινιού και του παλουκιού που πιάνονταν η ψυχή σου να τον βλέπεις κι έλεγες πότε να τελειώσει το έργο, να βγεις στον καθαρόν αέρα ν' ανασάνεις». Οι πρωταγωνιστές αυτών των ταινιών, οι ήρωες του Χόλλυγουντ, απομυθοποιούνται και περιγράφονται χωρίς καμία αίγλη, σαν πλάσματα αποκτηνωμένα και βάρβαρα: «Ήταν ένας παίδαρος μ' ένα σβέρκο βοδινό, με κάτι πλάτες τετράγωνες... με τα μάτια γιομάτα μίσος και περιφρόνηση στο πλήθος που τον περικύκλωνε.. άγριος, τραχύς, αιμοβόρος, αδίσταχτος...»³⁴¹. Από την ιδεολογική σκοπιά της Αριστεράς, ο αμερικανικός κιν/φος προωθεί τον «κοινωνικό φασισμό» γιατί προβάλλει τη λατρεία του ενός, του ήρωα, που καταφεύγει στη βία αδιαφορώντας για τους νόμους και τους κανόνες. Υποστηρίζεται ότι, έτσι, ευτελίζεται το αγαθό της ανθρώπινης ζωής και υποδεικνύεται ως μόνο ιδανικό ο νόμος της ζούγκλας³⁴².

³³⁹ *Αυγή*, 8/6/1957.

³⁴⁰ *Εκκλησία*, αρ.15, 1/8/1956. *Εκκλησία*, «Ο κακοηθέστερος εκμαυλιστής», αρ.2, 16/3/1964, σελ.46. *Εκκλησία*, αρ.3, 1/2/1964, σελ.73. *Εκκλησία*, *Σοβαρά αντίδρασις*, αρ.7, 1/4/1964.

³⁴¹ *Αυγή*, 23/10/1956, σελ.3.

³⁴² *Αυγή*, 26/9/1958, σελ.3. Για μια τέτοια ανάγνωση και κριτική στο κινηματογραφικό πρότυπο του Τζαίμς Μποντ, Γ. Καλλιόρης, *Μια μικρή εισαγωγή στο φαινόμενο Τζαίμς Μποντ*, τχ. 146, Φεβρουάριος 1967, σελ.149. Επίσης, Βασίλης Ραφαηλίδης, *Η μυθολογία του «σταρ-σύστημα»*. *Μια μοντέρνα ηρωολατρεία, Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ.141, Σεπτέμβριος 1966, σελ.177.

7.11 Σύνοψη

Ολοκληρώνοντας αυτό το κεφάλαιο, γίνεται εμφανές ότι ο πολιτισμικός αντιαμερικανισμός είναι μία σημαντική συνιστώσα του ψυχροπολεμικού αντιαμερικανισμού, όχι μόνο στην ελληνική περίπτωση, αλλά και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, όπως αναλύσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Μία σημαντική διαφοροποίηση, σε σχέση με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, είναι η απουσία ενός συγκροτημένου δεξιού λόγου κατά του αμερικανισμού στο όνομα της προστασίας της εθνικής ταυτότητας και της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας. Το γεγονός αυτό μπορεί να αποδοθεί στη βαρύνουσα σημασία της θετικής προβολής του αμερικανισμού στο πλαίσιο της αντικομμουνιστικής προπαγάνδας. Αντίθετα, ιδιαίτερα ισχυρός είναι ο ρόλος της Αριστεράς στην αμφισβήτηση του αμερικανισμού, που έχει τη μορφή μιας καλά οργανωμένης επικοινωνιακής εκστρατείας. Στο πλαίσιο αυτό, βοηθούντων και μίας σειράς στερεοτύπων που είναι ιδιαίτερα διαδεδομένα και πέραν της Αριστεράς, οι έννοιες της πολιτισμικής κατωτερότητας, του ηθικού εκτραχηλισμού και της βίας ως εγγενούς στοιχείου του αμερικανισμού, καθιερώνονται ως συνιστώσες του αμερικανισμού. Ωστόσο, η επίθεση στον αμερικανισμό δε διέπεται μόνο από τις ιδεολογικές αρχές και αξίες της Αριστεράς, αλλά εκφράζει και έναν έντονο συντηρητισμό, καθώς και την αμφίθυμη, αν όχι αρνητική, στάση απέναντι στη νεωτερικότητα και τις επιμέρους εκφάνσεις του εσकुγχρονισμού στην ελληνική κοινωνία, με ιδιαίτερη έμφαση στη χειραφέτηση της ελληνικής νεολαίας. Σε αυτό το πεδίο, συγκλίνουν αρθρογράφοι διαφορετικών ιδεολογικών πεποιθήσεων, εμπορικές κιν/κες δημιουργίες, αλλά και ο εκκλησιαστικός λόγος.

Επιπλέον, μέσα από το σώμα των αφηγήσεων για την Αμερική που παραθέσαμε, μπορούμε να διακρίνουμε την αποκρυστάλλωση ενός συστήματος σκέψης. Σχηματίζεται μια ενιαία αντίληψη που διαπερνά τον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες «βλέπουν» το αμερικάνικο τοπίο, τους κατοίκους της χώρας αυτής, το κοινωνικοοικονομικό σύστημα, τον αμερικανικό τρόπο ζωής συνολικά. Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο ιδιότητες του φυσικού τοπίου προβάλλονται στους ανθρώπους και τον τρόπο ζωής τους και αντίστροφα, χαρακτηριστικά της ατομικής ή συλλογικής ζωής των Αμερικανών, πραγματικά ή φανταστικά, προβάλλονται ως ιδιότητες της ίδιας της χώρας. Στην αντίληψη αυτή εισχωρεί ένας λανθάνων ανορθολογισμός που επικεντρώνεται στις έννοιες του άγριου, του μη ανθρώπινου, του επικίνδυνου, και τελικά, του ριζικά ξένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8:

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ 1974-1989

8.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παρακολούθησαμε στα προηγούμενα κεφάλαια την ανάδυση και ανάπτυξη του αντιαμερικανισμού στην προδικτατορική Ελλάδα, με αναφορά σε τρεις βασικές έννοιες, την έννοια της εθνικής ανεξαρτησίας, του Αμερικανού εχθρού και του αμερικανισμού. Προσπαθήσαμε, επίσης, να αναδείξουμε τη διασύνδεση αυτού του φαινομένου με τις κυρίαρχες όψεις της ψυχροπολεμικής συναίνεσης, όπως απαντώνται στην περίπτωση της μετεμφυλιακής Ελλάδας, και ειδικότερα, με το φαινόμενο του φιλοαμερικανισμού.

Στην ενότητα αυτή, θα εστιάσουμε στην εξέλιξη του φαινομένου του αντιαμερικανισμού στη μεταπολιτευτική Ελλάδα, διατηρώντας την ίδια δομή βάσει της τριμερούς διάκρισης στο σύστημα των εννοιών, που ακολουθήσαμε και στην προηγούμενη ενότητα. Η μεταπολιτευτική περίοδος συνιστά μια διακριτή περίοδο στη μελέτη του φαινομένου λόγω μιας σειράς γεγονότων και παραγόντων που συνδέονται όχι μόνο με την ελληνική περίπτωση (δικτατορία, Κυπριακό), αλλά και με το διεθνές περιβάλλον (ύφεση και αναζωπύρωση της ψυχροπολεμικής αντιπαράθεσης). Θα πρέπει, όμως, να σημειώσουμε ότι ακόμη και μετά το πέρας της όξυνσης του Ψυχρού Πολέμου, την ύφεση του αντικομμουνισμού, και την άμβλυνση της πρόσδεσης στο ιδεολογικό άρμα των δύο υπερδυνάμεων, στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης, οι παρακαταθήκες της προηγούμενης περιόδου εξακολουθούν να είναι ενεργές και να καθορίζουν το περιεχόμενο όρων όπως ο φιλοαμερικανισμός και ο αντιαμερικανισμός.

8.2 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗΣ¹

Οι ιδεολογικές και πολιτισμικές συνέπειες του Εμφυλίου, στις οποίες αναφερθήκαμε προηγουμένως, τερματίζονται μόλις στα 1974². Η «εθνική τραγωδία» της Κύπρου, που σφράγισε την κατάρρευση του δικτατορικού καθεστώτος είχε σαν αποτέλεσμα και την οριστική απαξίωση της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης³. Αλλά και η δικτατορία καθεαυτή αποτελούσε την πλέον ορατή έκφραση των αδιεξόδων και της κρίσης νομιμοποίησης του μετεμφυλιακού πολιτικού συστήματος⁴. Επιπλέον, η ίδια η διαδικασία της μεταπολίτευσης με την κατάργηση του μοναρχικού θεσμού και τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ, σηματοδοτεί την αποδυνάμωση, σε πολιτικό και συμβολικό επίπεδο, των διαιρετικών τομών του Εθνικού Διχασμού και του Εμφυλίου⁵. Η Μεταπολίτευση αποτέλεσε «μια τομή συνολική, σε όλα τα επίπεδα, στο πολιτικό, το πολιτειακό, το οικονομικό και το ιδεολογικό»⁶.

Το Δεκέμβριο του 1974 διενεργήθηκε δημοψήφισμα για το πολιτειακό, κατά το οποίο η αβασίλευτη δημοκρατία επικράτησε με συντριπτική πλειοψηφία (69,2%). Τον Ιούνιο του 1975 ψηφίστηκε το νέο Σύνταγμα, με το οποίο η Ελλάδα ανακηρυσσόταν προεδρευομένη κοινοβουλευτική δημοκρατία⁷. Το καλοκαίρι του 1975 σημαδεύτηκε εξάλλου από τις Δίκες της Χούντας (Δίκη των πρωταιτίων, δίκες βασανιστών, Δίκη Πολυτεχνείου), ικανοποιώντας εν μέρει το κοινό αίτημα της αποχουντοποίησης και της κάθαρσης⁸. Οι αλλαγές στο θεσμικό, κυρίως, επίπεδο

¹ Λαμβάνουμε υπόψη την αντίφαση που προκύπτει από τη χρήση του όρου «Μεταπολίτευση», που παραπέμπει αφενός σε ένα «στιγμιαίο», θα λέγαμε, γεγονός, τη μετάβαση από τη δικτατορία στη δημοκρατία, και αφετέρου, σε ολόκληρη την περίοδο που εγκαινιάζεται από τη μετάβαση αυτή. Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, ό. π., σελ.13-15. Αν και απαρχή, λοιπόν, της μεταπολιτευτικής περιόδου θεωρείται το 1974, δεν υπάρχει ομοφωνία των μελετητών ως προς το τέλος της. Για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, η οποία λαμβάνει υπόψη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, θεωρούμε ως κατάληξη αυτής της περιόδου, το έτος 1989.

² Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «Η Ιδεολογική Επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου», ό. π., σελ. 561.

³ Κύρκος Δοξιάδης, «Εθνικόφρων Διχασμός και Εθνική Συσπείρωση: η διπλή ιδεολογική αποτυχία της δικτατορίας», ό. π., σελ.168.

⁴ Angelos Elefantis, "PASOK and the Elections of 1977: The Rise of the Populist Movement", στο Howard R. Penniman (επιμελ.), *Greece at the Polls: The National Elections of 1974 and 1977* American Enterprise for Public Policy Research, Ουάσιγκτον 1981, σελ.117-119.

⁵ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Η Εκλογική Επιρροή των Πολιτικών Δυνάμεων», ό. π., σελ.205.

⁶ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση*, ό. π., σελ.12.

⁷ Harry J. Psomiades, «Greece: From the Colonels' Rule to Democracy», στο John H. Hertz (επιμελ.), *From Dictatorship to Democracy: Coping with the Legacies of Authoritarianism and Totalitarianism*, Greenwood Press, Westport, Connecticut 1982, σελ.251-273. Νικηφόρος Διαμαντούρος, «1974. Η Μετάβαση από το αυταρχικό στο δημοκρατικό καθεστώς στην Ελλάδα», ό. π., σελ.52-87. Δημήτρης Σωτηρόπουλος, Ηλίας Νικολακόπουλος, Χρήστος Λυριντζής, «Η Ποιότητα και η Λειτουργία της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας», στο Χρήστος Λυριντζής Ηλίας Νικολακόπουλος Δημήτρης Σωτηρόπουλος (επιμελ.), *Κοινωνία και Πολιτική. Όψεις της Γ'Ελληνικής Δημοκρατίας, 1974-1994*, Θεμέλιο, Αθήνα 1996, σελ.19-20.

⁸ *Οι Δίκες της Χούντας: Πλήρη Πρακτικά*, [Διεύθυνση Έκδοσης: Περικλής Ροδάκης], Δημοκρατικοί Καιροί, Αθήνα 1976.

(κοινοβουλευτισμός, νομιμοποίηση του ΚΚΕ και τερματισμός των διακρίσεων σε βάρος των Αριστερών κλπ.), σε συνδυασμό με την έντονη πολιτικοποίηση της περιόδου, είχαν σαν αποτέλεσμα τη διάδοση ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων στο σύνολο του πληθυσμού⁹. Παράλληλα, η Μεταπολίτευση επέφερε τον εκδημοκρατισμό του δημόσιου χώρου και του επικοινωνιακού πεδίου στο πλαίσιο μιας πλουραλιστικής δημόσιας σφαίρας, χωρίς βέβαια αυτή να είναι απαλλαγμένη από στοιχεία ανισότητας¹⁰.

Στο επίπεδο της μεταπολιτευτικής πολιτικής κουλτούρας¹¹, καταγράφονται, σχηματικά, οι ακόλουθες μεταβολές: η αντικατάσταση του αντικομμουνισμού από τον αντιφασισμό και της εθνικοφροσύνης από την ηγεμονία της «προοδευτικής» κουλτούρας ή, σύμφωνα με άλλη διατύπωση, της κουλτούρας των αντιπάλων του «κράτους της Δεξιάς», καθώς και η ταύτιση του λαϊκού με το εθνικό. Οι αλλαγές αυτές αποδίδονται από το Γ. Βούλγαρη ως συμβολική αντικατάσταση του Γράμμου από το Γοργοπόταμο¹². Ειδικότερα, όσον αφορά την ενσωμάτωση των ηττημένων του Εμφυλίου στην μεταπολιτευτική δημόσια σφαίρα, ο Β. Βαμβακάς παρατηρεί ότι αυτή συνοδεύτηκε από την ανάδειξη του δικαιώματος «να ομιλείς ως αδικημένος» σε «κυρίαρχο εκφραστικό κώδικα»¹³.

Η ηγεμονική πολιτική κουλτούρα της μεταπολίτευσης δομήθηκε με αξίες και σύμβολα της ΕΑΜικής παράδοσης και των ηττημένων του Εμφυλίου, της δημοκρατικής αντιδεξιάς κουλτούρας, που σφυρηλατήθηκε στη δεκαετία του '60, του αντιδικτατορικού αγώνα, σε συνδυασμό με στοιχεία κοινωνικής κριτικής και λαϊκιστικές επιρροές¹⁴. Στο κοινωνικό-πολιτισμικό επίπεδο, σημειώνεται υποχώρηση του συντηρητισμού και ανάδυση μιας περισσότερο «ελευθεριακής» κουλτούρας¹⁵.

Όσον αφορά το πεδίο της ιδεολογίας, η αναστολή της ανοιχτής πολιτικής δράσης από το στρατιωτικό καθεστώς δημιούργησε ένα «ιδεολογικό χωνευτήριο»,

⁹ Νίκος Μουζέλης, Γιώργος Παγουλάτος, «Κοινωνία Πολιτών και Ιδιότητα του Πολίτη στη Μεταπολεμική Ελλάδα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.22, 2003, σελ.14-15.

¹⁰ Βασίλης Βαμβακάς, *Εκλογές και Επικοινωνία στη Μεταπολίτευση*, Σαββάλας, Αθήνα 2006, σελ.106-107.

¹¹ Ο Δεμερτζής ορίζει ως πολιτική κουλτούρα «το σύνολο των σχημάτων γνώσης, αντίληψης και πρακτικής που, συγχρονικά και διαχρονικά, σημασιοδοτούν και θεσμίζουν τη σφαίρα του πολιτικού», Νίκος Δεμερτζής, «Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα στη Δεκαετία του '80», στο Χρήστος Λυριντζής, Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμελ.), *Εκλογές και Κόμματα στη Δεκαετία του '80. Εξελίξεις και Προοπτικές του Πολιτικού Συστήματος*, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης-Θεμέλιο, Αθήνα 1990, σελ. 71

¹² Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, ό. π., σελ.29-30.

¹³ Βασίλης Βαμβακάς, ό. π., σελ. 107.

¹⁴ Γιάννης Βούλγαρης, ό. π., σελ.30-31. Richard Clogg, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, Hurst and Co, Λονδίνο 1987, σελ.122-148.

¹⁵ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση*, ό. π., σελ.77.

όπου διαρρήχθηκαν παραδοσιακοί δεσμοί και συμμαχίες, τροφοδοτώντας μια σειρά ζυμώσεων και διεργασιών. Το φαινόμενο αυτό βρισκόταν σε μια σχέση δυναμικής συνύπαρξης με την ριζοσπαστικοποίηση των μαζών και τη μετατόπισή τους προς τα αριστερά. Ωστόσο, η ριζοσπαστικοποίηση αυτή χαρακτηριζόταν σε μεγάλο βαθμό από ιδεολογική σύγχυση¹⁶, ενώ η άμβλυνσή της με την πάροδο του χρόνου και την εξομάλυνση του δημοκρατικού βίου συνηγορεί υπέρ του μάλλον επιφανειακού της χαρακτήρα¹⁷.

Οι ιδεολογικές εξελίξεις, που σημαδεύουν τη Μεταπολίτευση, επηρεάζουν καθοριστικά και την πρόσληψη της έννοιας της Δύσης. Με την εμπειρία της δικτατορίας και του Κυπριακού, το κύρος της Δύσης ως συμβόλου υφίσταται καίριο πλήγμα, με πλέον χαρακτηριστική έκφραση αυτής της τάσης την όξυνση του αντιαμερικανισμού. Ακόμη και στο πλαίσιο της συντηρητικής και παραδοσιακά φιλοδυτικής παράταξης, το περιεχόμενο της έννοιας μεταβάλλεται. Την προδικτατορική ταύτιση της Δύσης με τον αντικομμουνισμό διαδέχεται η σύνδεσή της με την ευρωπαϊκή προοπτική και την εμβάθυνση των δημοκρατικών θεσμών¹⁸. Επίσης θα πρέπει να σημειωθεί ότι, παρά την αμφισβήτηση του σοβιετικού μοντέλου και του διπολισμού σε διεθνή κλίμακα, η ΕΣΣΔ διατήρησε, ως ένα βαθμό, για την ελληνική κοινή γνώμη, την αίγλη της ως συμβόλου, ιδίως σε σύγκριση με το ρόλο των ΗΠΑ¹⁹. Ιδιαίτερα, σε ό, τι αφορά την αναζωπύρωση του αντιαμερικανισμού στη μεταπολίτευση, θα πρέπει να δώσουμε έμφαση στη διάχυσή του στο χώρο της δεξιάς, γεγονός που συνιστά μια σημαντική διαφοροποίηση σε σχέση με την προδικτατορική περίοδο²⁰.

Θα πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι παρά την παγίωση της δημοκρατικής ομαλότητας, η πολιτική κουλτούρα της μεταπολίτευσης χαρακτηρίζεται από την «υπερτροφική» ανάπτυξη της εκτελεστικής εξουσίας και των κομμάτων, σε συνδυασμό με τον ατροφικό χαρακτήρα της κοινωνίας πολιτών και την καχεξία των θεσμών που σχετίζονται με αυτήν²¹. Η «κομματικοκρατία» αφήνει ανεξίτηλη τη

¹⁶ Angelos Elefantis, ό. π., σελ.117-119. Κύρκος Δοξιάδης, «Εθνικόφρων Διχασμός και Εθνική Συσπείρωση: η διπλή ιδεολογική αποτυχία της δικτατορίας», ό. π., σελ.169.

¹⁷ Κύρκος Δοξιάδης, *Η Ιδεολογία στη Μεταπολεμική Ελλάδα*, Λεβιάθαν 13, 1993, σελ. 123-148.

¹⁸ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, ό. π., σελ.29-30.

¹⁹ ό. π., σελ.117.

²⁰ Κύρκος Δοξιάδης, *Εθνικόφρων Διχασμός και Εθνική Συσπείρωση: η διπλή ιδεολογική αποτυχία της δικτατορίας*, ό. π., σελ.168.

²¹ Δημήτρης Σωτηρόπουλος, Ηλίας Νικολακόπουλος, Χρήστος Λυριντζής, *Η Ποιότητα και η Λειτουργία της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας*, ό. π., σελ.21-25. Αναλυτικότερα για το θέμα αυτό, Νίκος Μουζέλης, *Κοινοβουλευτισμός και Εκβιομηχάνιση στην Ημι-Περιφέρεια. Ελλάδα, Βαλκάνια*,

σφραγίδα της στην κοινωνική και πολιτική ζωή της Μεταπολίτευσης, επηρεάζοντας την ανάπτυξη και τη φυσιογνωμία των κοινωνικών κινημάτων και οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών (ΜΚΟ, γυναικείο κίνημα, περιβαλλοντικό)²².

Αν ο ριζοσπαστισμός και η μίξη του αντιιμπεριαλισμού με τον εθνικισμό δίνουν τον τόνο στη δεκαετία του '70, η πολιτική κουλτούρα της δεκαετίας του '80 διέπεται από την ένταση της συνύπαρξης παραδοσιακών και εκσυγχρονιστικών τάσεων²³. Το φαινόμενο αυτό συνδέεται με τη ραγδαία αστικοποίηση, που ανάγεται στη μεταπολεμική περίοδο, και την ανάδυση των πολυπληθών μικροαστικών στρωμάτων, με την ασαφή και αντιφατική ιδεολογική συγκρότηση²⁴. Εξάλλου, στη δεκαετία του 1980, έχει πλέον αποκρυσταλλωθεί μια ομοιογενής καταναλωτική κουλτούρα, οι απαρχές της οποίας εντοπίζονται στη ραγδαία οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική μεταβολή της δεκαετίας του 1960²⁵.

Ειδικότερα, η επιλεκτική παράδοση²⁶, που αποκρυσταλλώθηκε την περίοδο αυτή, χαρακτηρίζεται, μεταξύ άλλων, από τη συμβολική μεταφορά στο χώρο της πολιτικής θρησκευτικών αναπαραστατικών σχημάτων, από τον προσωποκρατικό χαρακτήρα των πολιτικών σχέσεων, τον ανίσχυρο χαρακτήρα της δημόσιας σφαίρας και την αμυντική πολιτική δράση. Στις νεότερες τάσεις, που έρχονται στο προσκήνιο, συγκαταλέγονται η βαθμιαία επούλωση των τραυματικών εμπειριών του ιστορικού παρελθόντος, όπως ο διχασμός και ο εμφύλιος, και η ανανέωση του πολιτικού προσωπικού²⁷.

Μία σημαντική μεταβολή στη δημόσια σφαίρα, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '80, αφορά το χώρο του τύπου, και ειδικότερα, το ζήτημα της

Λατινική Αμερική [Μετάφραση: Βασίλης Καπετανγιάννης], Θεμέλιο, Αθήνα 1987, σελ.137-144. Νίκος Μουζέλης, *Νεοελληνική Κοινωνία: Όψεις Υανάπτυξης*, Εξάντας, Αθήνα 1978. Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «'Τζαμπατζήδες' στη χώρα των θαυμάτων: Περί Ελλήνων στην Ελλάδα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.1, Ιανουάριος 1993, σελ.9-52. Από την πλευρά του, ο Δ. Σωτηρόπουλος υποστηρίζει μετριοπαθέστερες θέσεις σχετικά με τον καχεκτικό χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας πολιτών, Δημήτρης Σωτηρόπουλος, «Η Εγγαστρίμυθη Εξουσία: Κοινωνία Πολιτών και Κεντρικό Κράτος στην Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία», στο Χρήστος Λυριντζής Ηλίας Νικολακόπουλος Δημήτρης Σωτηρόπουλος (επιμελ.), *Κοινωνία και Πολιτική*, ό. π., σελ.119-138.

²² Νίκος Μουζέλης, Γιώργος Παγουλάτος, ό. π., σελ.14-15.

²³ Νίκος Δεμερτζής, «Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα στη Δεκαετία του '80», ό. π., σελ. 73-77.

²⁴ Nikiforos Diamandouros, «Greek Political Culture in Transition: Historical Origins, Evolution, Current Trends», in Richard Clogg (επιμελ.), ό. π., σελ. 59.

²⁵ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση*, ό. π., σελ.17.

²⁶ Ακολουθώντας την προσέγγιση του R. Williams, ο N. Δεμερτζής αντιλαμβάνεται την έννοια της επιλεκτικής παράδοσης ως τη «σύμφυση παρελθόντος-παρόντος», κάνοντας λόγο για μια «ιδιαιτέρη χρονική, ιστορική, νοηματική και ερμηνευτική συνέχεια ανάμεσα σε διαφορετικές τάξεως χρονικές και χωρικές δομές», Νίκος Δεμερτζής, *Κουλτούρα, Νεωτερικότητα, Πολιτική Κουλτούρα*, Παπαζήσης, Αθήνα 1989, σελ.192. Raymond Williams, *The Long Revolution*, Penguin, London 1975, σελ.68.

²⁷ Νίκος Δεμερτζής, «Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα στη Δεκαετία του '80», ό. π., σελ. 73-77.

ιδιοκτησίας. Για να γίνει κατανοητό το μέγεθος της μεταβολής, θα πρέπει να επισημανθεί ότι μετά τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια, ο τύπος οπισθοχωρεί στην παγίωση πελατειακών σχέσεων με το κομματικό σύστημα. Ως αποτέλεσμα, ο τύπος στη δεκαετία του 1980, αντανakλά το κομματικό σύστημα και δημοσιοποιεί το λόγο του²⁸.

Στα μέσα, λοιπόν της δεκαετίας του '80, οι παραδοσιακοί εκδότες, για τους οποίους, ο τύπος ήταν η κύρια επιχειρηματική τους δραστηριότητα και διατηρούσαν μια σχέση υπαλληλίας με το κομματικό σύστημα, αντικαθίστανται από νέους επιχειρηματίες, τα λεγόμενα «νέα τζάκια», για τους οποίους ο τύπος συνιστά «επέκταση/κατοχύρωση» των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων. Στο πλαίσιο αυτό, εγγράφεται και η σύγκρουση του ΠΑΣΟΚ με τον άλλοτε προσκείμενο σε αυτόν τύπο (*Εθνός, Ελευθεροτυπία, Συγκρότημα Λαμπράκη, Αυριανή*). Η σύγκρουση των εκδοτών με το ΠΑΣΟΚ πυροδοτεί την αυτονόμηση του τύπου από το κομματικό σύστημα και τη διεκδίκηση από μέρους του τύπου μιας νέας θέσης στο σύστημα εξουσίας. Εξάλλου, για τους νέους ιδιοκτήτες του τύπου, τα εξωεκδοτικά συμφέροντα και η προσπάθεια απόκτησης ευρύτερης επιρροής υπερτερεί της κομματικής ταύτισης στη χάραξη της εκδοτικής τους πολιτικής²⁹.

8.3 ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΚΟΜΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ

Στη Μεταπολίτευση, οι πολιτικές παρατάξεις μετατρέπονται πλέον σε μαζικά κόμματα³⁰. Όπως διαπιστώνει ο Άγγελος Ελεφάντης, σχετικά με τη μορφή του μεταπολιτευτικού κομματικού συστήματος, κανένα από τα προδικτατορικά κόμματα δεν κατόρθωσε να επιβιώσει ως είχε. Ακόμη περισσότερο, οι νέοι κομματικοί σχηματισμοί διέφεραν από τους προκατόχους τους όσον αφορά τη δομή τους, τη λειτουργία τους και τις προγραμματικές τους δεσμεύσεις³¹.

Τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια σηματοδοτούν την προσπάθεια ανασυγκρότησης και μετασχηματισμού της ελληνικής Δεξιάς και υπέρβασης των προβλημάτων που είχαν επιφέρει στην ιδεολογική της ταυτότητα και στη νομιμοποίησή της, οι ακρότητες του μετεμφυλιακού καθεστώτος και η εμπειρία της

²⁸ Μαρία Κομνηνού, «Ο Ρόλος των ΜΜΕ στην Γ' Ελληνική Δημοκρατία: 1974-1994», στο Χρήστος Λυριντζής Ηλίας Νικολακόπουλος Δημήτρης Σωτηρόπουλος (επιμελ.), *Κοινωνία και Πολιτική*, ό. π., σελ. 229-237.

²⁹ Μαρία Κομνηνού, «Κρίση του Τύπου-Κρίση Εξουσίας. Οι Εκλογές της 5^{ης} Νοεμβρίου 1989», ό. π., σελ. 298-305.

³⁰ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, ό. π., σελ. 46.

³¹ Angelos Elefantis, ό. π., σελ. 106.

δικτατορίας. Από την άποψη αυτή, καθοριστική υπήρξε η συμβολή του Κ. Καραμανλή μέσω της δημιουργίας ενός κεντροδεξιού πολιτικού κόμματος, της Νέας Δημοκρατίας (ιδρυτική διακήρυξη 29/9/1974)³². Ως ηγέτης της μεταπολιτευτικής κεντροδεξιάς και ως πρωθυπουργός, ο Κ.Καραμανλής έθεσε το ακόλουθο τρίπτυχο στόχων ως κατευθυντήρια αρχή της στρατηγικής και της πολιτικής του, εκδημοκρατισμός, εκσυγχρονισμός, ευρωπαϊκή προοπτική³³.

Για το νεοϊδρυθέν κόμμα, η αποστασιοποίηση από το παρελθόν της μετεμφυλιακής δεξιάς αποτελούσε βασικό πολιτικό και επικοινωνιακό μέλημα³⁴. Έτσι, η ΝΔ εγκατέλειψε τον ακραίο αντικομμουνισμό της ΕΡΕ, απέφευγε συστηματικά να αυτοπροσδιοριστεί ως συντηρητικό κόμμα, ενώ υιοθέτησε μια ριζοσπαστικότερη οικονομική πολιτική³⁵. Η προσπάθεια οικοδόμησης μιας προοδευτικότερης φυσιογνωμίας αποτυπώνεται στην ενσωμάτωση, σε διακηρυκτικό και προγραμματικό επίπεδο, ακόμη και σοσιαλδημοκρατικών στοιχείων³⁶. Με αιχμή του δόρατος, το ασαφές ιδεολογικό πρόταγμα του «ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού», η ΝΔ επιδίωκε να συγκεράσει έναν φιλελεύθερο συντηρητισμό, με τα φιλελεύθερα και κοινωνικά στοιχεία του κόμματος³⁷. Στο κείμενο των ιδεολογικών της αρχών, η ΝΔ εξέφραζε την αντίθεσή της προς κάθε μορφή ολοκληρωτισμού κάνοντας ρητή αναφορά στον κομμουνισμό ως μορφή ολοκληρωτισμού, ενώ εξέφραζε την επιθυμία συμβιβασμού του αιτήματος της ελευθερίας με το αίτημα της τάξης³⁸.

³² George Mavrogordatos, «The Emerging Party System», in Richard Clogg (επιμελ.), ό. π., σελ.74-77. Ιωάννης Φίλανδρος, «Μετάβαση στη Δημοκρατία, 1974-1975: ανασυγκρότηση του κράτους και κομματική στρατηγική», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε.Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., Τόμος Α', σελ.295, 301-305. Για τα εκλογικά αποτελέσματα του 1974 και την εκλογική συμπεριφορά της Νέας Δημοκρατίας, βλέπε: John C. Loulis, «New Democracy: The New Face of Conservatism», στο Howard R. Penniman (επιμελ.), ό. π., σελ. 49-83. Richard Clogg, *Parties and Elections in Greece*, ό. π., σελ.149-170. Ilias Nicolakopoulos, «Elections and Voters, 1974-2004: Old Cleavages and New Issues», *West European Politics*, 28:2, (March 2005), σελ. 260-278. Σχετικά με την οργανωτική συγκρότηση της Νέας Δημοκρατίας βλέπε, Ευθύμης Παπαβλασόπουλος, *Η ανασυγκρότηση του ελληνικού συντηρητισμού: Η οργάνωση της Νέας Δημοκρατίας 1974-1993*, Ανεκδοτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Παν/μιο Θεσ/νικης, Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Νομικής, 2004.

³³ Ιωάννης Φίλανδρος, ό. π., σελ.306.

³⁴ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, ό. π., σελ.57.

³⁵ John C. Loulis, ό. π., σελ. 59, 81.

³⁶ Richard Clogg, ό. π., σελ.155-157. Σπύρος Μακρής, *Προς ένα φιλελεύθερο πραγματισμό. Η περίπτωση της Νέας Δημοκρατίας. Ιδεολογικά χαρακτηριστικά στον 21^ο αιώνα*, Σιδέρης, Αθήνα 2008, σελ.56.

³⁷ Γιάννης Βούλγαρης, ό. π., σελ.60. Richard Clogg, ό. π., σελ.156-157.

³⁸ «Η «ΝΔ» αντιτίθεται προς όλες τις μορφές ολοκληρωτισμού. Αντιτίθεται στον κομμουνισμό, γιατί σαν σύστημα αρνείται την ιερότητα της προσωπικότητας του ανθρώπου, αφού αρνείται τις πολιτικές και κοινωνικές ελευθερίες του», *Οι 6 ιδεολογικές αρχές της ΝΔ*, Προσυνέδριο Χαλκιδικής, 2/4/1977. Επίσης, John C. Loulis, ό. π., σελ.60.

Στο χώρο του Κέντρου, εν όψει των εκλογών του 1974 δημιουργείται η Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις (ΕΚ-ΝΔ) με πρόεδρο το Γ. Μαύρο. Αποτελούμενη εν πολλοίς από στελέχη του προδικτατορικού Κέντρου, που είχαν παραμείνει πιστά στο Γ. Παπανδρέου, αλλά και από σχηματισμούς σοσιαλιστικών τάσεων, καθώς και από επιφανείς προσωπικότητες του αντιδικτατορικού αγώνα, η ΕΚ-ΝΔ απέτυχε να διαμορφώσει μία διακριτή και ελκυστική κομματική φυσιογνωμία, δεχόμενη πιέσεις τόσο από τα δεξιά, από τη ΝΔ, όσο και από τα αριστερά, από το ΠΑΣΟΚ. Μετά από μια σειρά εσωτερικών κλυδωνισμών, μετονομάστηκε το 1976 σε ΕΔΗΚ. Μετά το δυσμενές εκλογικό αποτέλεσμα του 1977, ο Γ. Μαύρος αντικαταστάθηκε στην προεδρία του κόμματος από τον Ι. Ζίγδη. Ωστόσο η φθίνουσα πορεία του κόμματος δεν ανακόπηκε³⁹.

Στις 3 Σεπτεμβρίου 1974 ιδρύεται το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ). Η οργανωτική του ανάπτυξη στο σύνολο της επικράτειας υπήρξε εντυπωσιακή⁴⁰. Από την ανάλυση της κοινωνικής του βάσης, των προγραμματικών του αρχών και την ταυτότητα των μελών του, προκύπτει ότι το νέο κόμμα δεν αποτελούσε γραμμική συνέχεια ούτε της προδικτατορικής Ένωσης Κέντρου ούτε της παραδοσιακής αριστεράς⁴¹. Ωστόσο, ένα σημαντικό στοιχείο συνέχειας εντοπίζεται στο πρόσωπο του ιδρυτή του, Α. Παπανδρέου, και στην ιδιότητά του ως εκφραστή της ριζοσπαστικής, κεντροαριστερής συνιστώσας του Κέντρου. Με σημείο αναφοράς τα γεγονότα του 1965, ο Α. Παπανδρέου ανέπτυξε ένα λόγο με έντονο αντιδεξιό χαρακτήρα, που προέβαλε emphatically το στόχο της εθνικής ανεξαρτησίας συγκροτώντας, έτσι, έναν «εθνολαϊκό» λόγο⁴².

Προτάσσοντας το τρίπτυχο «*Εθνική Ανεξαρτησία-Λαϊκή Κυριαρχία-Κοινωνική Απελευθέρωση*», το ΠΑΣΟΚ ευαγγελιζόταν τον «*τρίτο*» δρόμο προς το σοσιαλισμό. Στην ανάλυση του ΠΑΣΟΚ, η Ελλάδα, ως χώρα της καπιταλιστικής περιφέρειας, ήταν πολιτικά, οικονομικά και στρατιωτικά υποτελής στη Δύση και θύμα της εκμετάλλευσης και των παρεμβάσεων των μεγάλων αποικιακών δυνάμεων, και από

³⁹ Thanos Veremis, «The Union of Democratic Center», in Howard R. Penniman (επιμελ.), ό. π., σελ. 84-104. Γιάννης Βούλγαρης, ό. π., σελ. 65-66. George Mavrogordatos, ό. π., σελ. 77-79.

⁴⁰ Σχετικά με τις συνθήκες συγκρότησης και την οργανωτική δομή του ΠΑΣΟΚ βλέπε, Μιχάλης Σπουρδαλάκης, *ΠΑΣΟΚ. Δομή, Εσωκομματικές Κρίσεις και Συγκέντρωση Εξουσίας*, Εξάντας, Αθήνα 1988.

⁴¹ Angelos Elefantis, ό. π., σελ. 107. Αναλύοντας την ιδρυτική διακήρυξη της 3^{ης} Σεπτεμβρίου, και ο Μ. Σπουρδαλάκης τονίζει ότι το πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ δεν αποτελούσε συνέχεια ούτε της ΕΚ ούτε της ΕΔΑ. Μιχάλης Σπουρδαλάκης, ό. π., σελ. 87.

⁴² Ανδρέας Πανταζόπουλος, «*Για το Λαό και το Έθνος*», ό. π.. Γιάννης Βούλγαρης, ό. π., σελ. 72-77. Τη σημασία του πολιτικού ριζοσπαστισμού της δεκαετίας του '60 για την κατανόηση του πολιτικού λόγου του ΠΑΣΟΚ επισημαίνει και ο Μιχάλης Σπουρδαλάκης, ό. π., σελ. 53.

το τέλος του β' παγκοσμίου πολέμου, των ΗΠΑ. Από την άλλη πλευρά, η ελληνική δεξιά και οι εκπρόσωποι των εγχώριων μονοπωλίων αποτελούσαν τα όργανα του ιμπεριαλισμού στο εσωτερικό της χώρας⁴³.

Οι τελευταίοι δε γίνονται αντιληπτοί ούτε ως τάξη ούτε ως αυτόνομη πολιτική και οικονομική δύναμη, αλλά περιγράφονται ως ένα παρασιτικό στρώμα και ως πράκτορες των ξένων συμφερόντων. Στο λόγο του ΠΑΣΟΚ, η αντιπαράθεση «πλούσιων»-«φτωχών», Ελλήνων και ξένων, εγγράφεται στο πλαίσιο της διάκρισης «προνομιούχων-μη προνομιούχων». Με βάση τα παραπάνω, η πραγμάτωση της εθνικής ανεξαρτησίας αποτελεί την αναγκαία προϋπόθεση για την επίτευξη της λαϊκής κυριαρχίας, η οποία με τη σειρά της, είναι η προϋπόθεση για την κοινωνική απελευθέρωση⁴⁴.

Ωστόσο, το πρόταγμα της εθνικής ανεξαρτησίας υπερτερεί στον πασοκικό λόγο έναντι των υπολοίπων, καθώς η εξάρτηση της Ελλάδας από τις ΗΠΑ, και τα άλλα «ιμπεριαλιστικά κέντρα» αποτελεί το κέντρο βάρους της ιδρυτικής διακήρυξης του Κινήματος⁴⁵. Η ταύτιση του εθνικού με το αντιιμπεριαλιστικό στοιχείο αποτελεί το κλειδί για την ερμηνεία μιας σειράς πασοκικών επαγγελιών. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Κ. Δοξιάδη το σύνθημα των εκλογών του 1974 «Σοσιαλισμός στις 18» «σήμαινε απλούστατα *«Αποκατάσταση της εθνικής μας υπερηφάνειας στις 18»*⁴⁶. Με αυτήν την ιδεολογική αφετηρία, το ΠΑΣΟΚ τοποθετείται, σε αυτήν την αρχική φάση του Κινήματος, υπέρ της αποχώρησης τόσο από το ΝΑΤΟ όσο και από την ΕΟΚ, καθώς η τελευταία προβάλλεται ως ένας ακόμη μηχανισμός φαλκίδευσης της εθνικής ανεξαρτησίας⁴⁷.

Όσον αφορά το χώρο της Αριστεράς, η περίοδος της δικτατορίας αποτέλεσε μία περίοδο κρίσης και μετασχηματισμών. Η κρίση αυτή συνδέεται με τη γενικότερη κρίση της κομμουνιστικής Αριστεράς σε διεθνή κλίμακα, η κατανόηση της οποίας απαιτεί μια σύντομη ιστορική αναδρομή. Από τα μέσα της δεκαετίας του '50, με σημείο αναφοράς το 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ (1956) και τη σφοδρή κριτική στο

⁴³ Γιάννης Βούλγαρης, ό. π., σελ.73-77. Angelos Elefantis, ό. π., σελ.110-112. Richard Clogg, ό. π., σελ.122-148.

⁴⁴ Ανδρέας Πανταζόπουλος, ό. π., σελ.139-159. Angelos Elefantis, ό. π., σελ.110-112.

⁴⁵ Γιάννης Βούλγαρης, ό. π., σελ.79-82.

⁴⁶ Κύρκος Δοξιάδης, *Ιδεολογία στη Μεταπολεμική Ελλάδα*, ό. π., σελ.141.

⁴⁷ Richard Clogg, ό. π., σελ.138. Ειδικότερα, όσον αφορά το ζήτημα της ΕΟΚ, ο Α. Πανταζόπουλος επιστρά την προσοχή σε μία κομματική έκδοση για το θέμα (Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα, *Ελλάδα και Κοινή Αγορά, ο αντίλογος*, Αθήνα 1976), η οποία αν και επαναλαμβάνει πολλά σημεία της κριτικής του ΠΑΣΟΚ στην ΕΟΚ, εν τούτοις αναγνωρίζει ως «πραγματικότητα» την ήδη υπάρχουσα σχέση της χώρας με αυτήν, Ανδρέας Πανταζόπουλος, ό. π., σελ.162-164. Σχετικά με την εξέλιξη της θέσης του ΠΑΣΟΚ για την ΕΟΚ, ό. π., σελ.253-255.

σταλινισμό, ο σοβιετικός κομμουνισμός είχε αποστερηθεί ένα μέρος της αίγλης του. Επιπλέον, η ανάπτυξη του ευρωκομμουνισμού, ως μια προσπάθεια ανανέωσης του κομμουνιστικού κινήματος, έθετε νέα ζητήματα και προκλήσεις για την Αριστερά⁴⁸.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, η κρίση αποτυπώθηκε με τη διάσπαση της Κομμουνιστικής Αριστεράς⁴⁹ το 1968 και τη δημιουργία του ΚΚΕ εσωτερικού⁵⁰. Το σχίσμα, που είχε ως αφετηρία τη σύγκληση της 12^{ης} ολομέλειας, αποτελούσε έκφραση διαφορετικών προσεγγίσεων για το ρόλο του Κομμουνιστικού Κόμματος, την αποτίμηση της ιστορίας του, τη σχέση του με την ΕΣΣΔ και την οργανωτική του συγκρότηση. Το χάσμα μεταξύ των δύο κομμουνιστικών κομμάτων αποτυπώθηκε εύγλωττα στη στάση τους κατά την σοβιετική επέμβαση στην Τσεχοσλοβακία (Αύγουστος 1968), με το ΚΚΕ εσωτερικού να τοποθετείται επικριτικά έναντι της ΕΣΣΔ και το ΚΚΕ (εξωτερικού) να στηρίζει ανεπιφύλακτα τις σοβιετικές ενέργειες. Η διάσπαση της Κομμουνιστικής Αριστεράς, και η «μάχη των συμβόλων» που ακολούθησε, είχε σοβαρότατες συνέπειες στην πολιτική της δύναμη και στην εκλογική της απήχηση⁵¹.

Στις πρώτες μεταπολιτευτικές εκλογές (17/11/1974), η Νέα Δημοκρατία κέρδισε τις εκλογές με ποσοστό 54,3% των ψήφων και 220. Η ΕΚ-ΝΔ απέσπασε ποσοστό 20%, ενώ το νεοϊδρυθέν ΠΑΣΟΚ 13,6%. Τέλος, η Ενωμένη Αριστερά, αποτελούμενη από το ΚΚΕ, το ΚΚΕ εσωτερικού και την ΕΔΑ, απέσπασε 8 έδρες. Τα εκλογικά ποσοστά του ΠΑΣΟΚ και της Ενωμένης Αριστεράς αποτύπωναν το γεγονός ότι για πρώτη φορά η κομμουνιστική Αριστερά αντιμετώπιζε μια σοβαρότατη πρόκληση για την ηγεμονία στον αριστερό χώρο, και μάλιστα από ένα μη κομμουνιστικό κόμμα⁵². Η δυναμική του ΠΑΣΟΚ αποτυπώθηκε και στις εκλογές του 1977, με την ανάδειξή του σε αξιωματική αντιπολίτευση⁵³. Από τη θέση αυτή, το ΠΑΣΟΚ καθιερώθηκε ως ο «αντιδεξιός πόλος εξουσίας» και ως ο κατεξοχήν

⁴⁸ Γιάννης Βούλγαρης, ό. π., σελ.98-103.

⁴⁹ Angelos Elefantis, ό. π., σελ.117.

⁵⁰ Michalis Papayannakis, «The Crisis in the Greek Left», in Howard R. Penniman (επιμελ.), ό. π., σελ. 130-159. Το πρώτο συνέδριο του ΚΚΕ εσωτερικού πραγματοποιήθηκε το 1975. Αλέξανδρος Δάγκας, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, ένα κόμμα εκτός κομματικού συστήματος», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ.206-214. Michalis Papayannakis, ό. π., σελ. 130-159. Richard Clogg, ό. π., σελ.171-181.

⁵¹ Αλέξανδρος Δάγκας, ό. π., σελ.206-214. Michalis Papayannakis, ό. π., σελ. 130-159. Richard Clogg, ό. π., σελ.171-181.

⁵² Michalis Papayannakis, ό. π., σελ. 151.

⁵³ Για μια ανάλυση του εκλογικού αποτελέσματος του 1977, Μιχάλης Σπουρδαλάκης, ό. π., σελ. 215-221. Επίσης, Angelos Elefantis, ό. π., σελ. 105-129.

εκφραστής της «δημοκρατικής-προοδευτικής παράταξης»⁵⁴. Οι εκλογές του 1977 σηματοδοτούσαν εξάλλου την επικράτηση του ορθόδοξου ΚΚΕ έναντι του ΚΚΕ εσωτερικού στο χώρο της κομμουνιστικής αριστεράς⁵⁵.

Στο σημείο αυτό, θα επιμείνουμε στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τη φυσιογνωμία του ΠΑΣΟΚ λόγω του αντίκτυπου στην πολιτική κουλτούρα της Μεταπολίτευσης. Ο πολιτικός λόγος του ΠΑΣΟΚ έχει ερμηνευτεί από πολλούς μελετητές ως λαϊκιστικός⁵⁶. Ακόμη περισσότερο, οι σχετικές αναλύσεις αποδίδουν μεγάλο μέρος της πολιτικής του δύναμης και απήχησης στη χρήση του λαϊκισμού⁵⁷. Άμεσα συνδεδεμένα με τη λαϊκιστική φυσιογνωμία του ΠΑΣΟΚ είναι η χαρισματική ηγεσία του ιδρυτή του όσο και η πρωτοκαθεδρία του ηγέτη έναντι της βάσης και των

⁵⁴ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, ό. π., σελ.97-98.

⁵⁵ Michalis Papayannakis, ό. π., σελ. 130-159. Γιάννης Βούλγαρης, ό. π., σελ.109-115.

⁵⁶ Σύμφωνα με τον Ernesto Laclau, ο λαϊκισμός εκδηλώνεται σ' ένα «ειδικό ιδεολογικό επίπεδο: στο πεδίο που συγκροτείται από τη διπλή άρθρωση του πολιτικού λόγου», που αφορά τη συνάρθρωση λαϊκών και ταξικών εγκλήσεων. Ο λαϊκισμός «αρχίζει στο σημείο όπου τα λαϊκοδημοκρατικά στοιχεία παρουσιάζονται ως μια ανταγωνιστική επιλογή, εναντίον της ιδεολογίας του άρχοντος συγκροτήματος». Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, το βασικό κριτήριο για την ανίχνευση του λαϊκισμού είναι η έγκληση των κοινωνικών υποκειμένων ως τμήματος του λαού. Ernesto Laclau, *Πολιτική και Ιδεολογία στη μαρξιστική θεωρία*, [Μετάφραση: Γρ. Ανανιάδης], Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη 1983, σελ.195. Ο Α. Πανταζόπουλος, επικαλούμενος τα επιχειρήματα του Pierre-Andre Taguieff, επισημαίνει ότι η λαϊκιστική έγκληση διαφοροποιείται από τη λαϊκή βάσει της «πολεμικής της δομής», ήτοι την ανταγωνιστική άρθρωσή της προς ένα «κατεστημένο», Ανδρέας Πανταζόπουλος, «Για το Λαό και το Έθνος», ό. π., σελ.48. Από την πλευρά του ο Ν. Μουζέλης, δίνει έμφαση στο ρόλο του λαϊκισμού ως τρόπου ένταξης των μαζών στην πολιτική. Σύμφωνα με την οπτική του, ο λαϊκισμός είναι, τελικά, ένας τρόπος πολιτικής συμμετοχής, όπου, όχι μόνο η ιδεολογία, αλλά και τα στοιχεία της οργάνωσης και της ηγεσίας διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο. Υποστηρίζει, επίσης, ότι ο λαϊκισμός διακρίνεται από τη συνύπαρξη παραδοσιακών και εκσυγχρονιστικών στοιχείων τόσο σε ιδεολογικό όσο και σε οργανωτικό επίπεδο, Νίκος Μουζέλης, *Κοινοβουλευτισμός και Εκβιομηχάνιση στην Ημιπεριφέρεια*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987, σελ.141-145, 157-164. Επίσης, Νίκος Μουζέλης, «Λαϊκισμός: Ένας νέος τρόπος ένταξης των μαζών», στο Νίκος Μουζέλης, Θάνος Λίποβατς, Μιχάλης Σπουρδαλάκης (επιμελ.), *Λαϊκισμός και Πολιτική*, Γνώση, Αθήνα 1989, σελ.21-45. Για μια περιεκτική ανάλυση των δύο αυτών προσεγγίσεων, αλλά και γενικότερα της θεωρίας του λαϊκισμού βλέπε, Χρήστος Λυριντζής, «Λαϊκισμός: Η Έννοια και οι Πρακτικές», στο Χρήστος Λυριντζής, Ηλίας Νικολακόπουλος, *Εκλογές και Κόμματα στη Δεκαετία του '80. Εξελίξεις και Προοπτικές του Πολιτικού Συστήματος*, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης-Θεμέλιο, Αθήνα 1990, σελ.44-56. Για μια ιστορική προσέγγιση της έννοιας του λαϊκισμού βλέπε, Αντώνης Λιάκος, «Περί Λαϊκισμού», *Ιστορικά*, τμ.6, τχ.10, Ιούνιος 1989, σελ.13-28. Στο εξής, όπου κάνουμε χρήση της έννοιας του λαϊκισμού, εννοούμε «μια ειδική μορφή πολιτικού λόγου-πολιτικής πρακτικής που προκύπτει σε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους μέσα από την προσπάθεια συγκεκριμένων κάθε φορά κοινωνικών δυνάμεων να συναρθρώσουν έναν ηγεμονικό λόγο και να αντιπαρατεθούν στο συγκρότημα εξουσίας». Επιπλέον, δεχόμαστε ότι ο λαϊκισμός αποτελεί έναν «τρόπο πρόσληψης και αναπαράστασης του κοινωνικού και πολιτικού χώρου», Χρήστος Λυριντζής, *Λαϊκισμός*, ό. π., σελ.18.

⁵⁷ Χρήστος Λυριντζής, *Λαϊκισμός*, ό. π., σελ.56-60. Επίσης, Christos Lyrintzis, *Between Socialism and Populism: The Rise of the Panhellenic Socialist Movement*, διδακτορική διατριβή, London School of Economics 1983. Επίσης, για την προσέγγιση της ιδεολογίας του ΠΑΣΟΚ ως «εθνικο-λαϊκιστική» ιδεολογία, βλέπε Ανδρέας Πανταζόπουλος, «Για το Λαό και το Έθνος». *Η Στιγμή Ανδρέα Παπανδρέου 1965-1989*, Πόλις, Αθήνα 2001. Ο Α. Πανταζόπουλος αμφισβητεί τον απόλυτο χαρακτήρα της διάκρισης μεταξύ της έγκλησης του λαού ως δήμου (λαϊκισμός της διαμαρτυρίας) και του λαού ως εθνότητας (ταυτοτικός λαϊκισμός) και διερευνά τη σύμμιξη λαϊκισμού και εθνοτισμού, Α. Πανταζόπουλος, ό. π., σελ.52-53.

οργανωτικών δομών του κόμματος⁵⁸. Κατεξοχήν έκφραση του πασοκικού λαϊκισμού αποτέλεσε η επίκληση της ενοποιητικής, όσο και νεφελώδους, κατηγορίας του λαού, η οποία κατασκευάζει μια «επιφανειακή ενότητα» στο πεδίο του κοινωνικού, και της μανιχαϊστικής διάκρισης προνομιούχων-μη προνομιούχων⁵⁹. Η χρήση της έννοιας των προνομιούχων, οι οποίοι συνδέονται με τον έναν ή τον άλλο τρόπο με τους φορείς του καπιταλισμού και του ιμπεριαλισμού, οδήγησε σε μια ισοπεδωτική πρόσληψη των εκλογικών και πολιτικών αντιπάλων του ΠΑΣΟΚ ως εχθρών⁶⁰. Στο σύστημα αυτού του λαϊκιστικού λόγου, η έννοια σοσιαλισμός αφυδατώνεται από τα σημαινόμενά της και εξομοιώνεται με την επικράτηση του Κινήματος έναντι των εχθρών του και την ικανοποίηση των κάθε είδους αιτημάτων των λεγόμενων μη προνομιούχων⁶¹.

Τα ριζοσπαστικά στοιχεία στον πολιτικό λόγο του ΠΑΣΟΚ αμβλύνονται βαθμιαία σε συνδυασμό με την ενίσχυση της εκλογικής του επιρροής⁶². Το 1981 το ΠΑΣΟΚ κερδίζει τις εκλογές με το εντυπωσιακό ποσοστό του 48%. Η εκλογική αυτή νίκη χαρακτηρίζεται ως «τομή» στη μεταπολεμική ιστορία της χώρας, καθώς πρόκειται για την «πρώτη μη συντηρητική κυβέρνηση μετά από πενήντα χρόνια»⁶³.

Γενικότερα, στην πολιτική ζωή της δεκαετίας του 1980 κυριαρχεί ο τρικομματισμός συνδυασμένος με τον διπολικό ανταγωνισμό Δεξιάς-Αντιδεξιάς, με τις ρίζες του φαινομένου να ανάγονται στη δεκαετία του 1960. Τα ιστορικά ορόσημα εκείνης της περιόδου, με κορυφαία τα Ιουλιανά, αποκτούν ιδιαίτερο συμβολικό φορτίο στον μεταπολιτευτικό πολιτικό λόγο και ειδικότερα, στην αντιπαράθεση των «δημοκρατικών δυνάμεων» με τη δεξιά. Η επίκληση της ιστορικής μνήμης, στην

⁵⁸ Χρήστος Λυριντζής, *Λαϊκισμός*, ό. π., σελ.56-60. Σχετικά με την οργανωτική δομή του ΠΑΣΟΚ και την εξέλιξή της βλέπε, Μιχάλης Σπουρδαλάκης, *ΠΑΣΟΚ: Δομή, Εσωκομματικές Κρίσεις και Συγκέντρωση Εξουσίας*, Εξάντας, Αθήνα 1988.

⁵⁹ Χρήστος Λυριντζής, ό. π., σελ.48-50, 57. Ο Νίκος Δεμερτζής προτείνει μία ανάγνωση του μεταπολιτευτικού λαϊκισμού, όπως εκπροσωπείται από το ΠΑΣΟΚ, με βάση την κοινωνιολογία των συγκινήσεων και την έννοια της μνησικακίας (resentment), την οποία προβάλλει στα μικροαστικά εαμογενή στρώματα, Νίκος Δεμερτζής, «Λαϊκισμός και μνησικακία. Μια συμβολή της (πολιτικής) κοινωνιολογίας των συγκινήσεων», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ.12, άνοιξη 2004, σελ.75-114.

⁶⁰ Χρήστος Λυριντζής, ό. π., σελ.57-58.

⁶¹ Χρήστος Λυριντζής, ό. π., σελ.58-59.

⁶² Σύμφωνα με τον Γ. Μοσχονά πρόκειται για τη στρατηγική του «κεντρόφυγου κεντρισμού», που επιτρέπει την ανάπτυξη κεντρόφυγων κινήσεων παράλληλα με την προσέγγιση των κεντρών ψηφοφόρων, οι οποίες λειτουργούν συμπληρωματικά και όχι αναιρετικά προς τη βασική κίνηση προς το κέντρο, Γεράσιμος Μοσχονάς, «Η Διαιρετική Τομή Δεξιάς-Αντιδεξιάς στη Μεταπολίτευση (1974-1990)», ό. π., σελ. 175-178. Επίσης, Μιχάλης Σπουρδαλάκης, ό. π., σελ.209-215, 235-237. George Mavrogordatos, ό. π., σελ.80.

⁶³ Μιχάλης Σπουρδαλάκης, «Από το 'Κίνημα Διαμαρτυρίας' στο 'Νέο ΠΑΣΟΚ'», στο Μιχάλης Σπουρδαλάκης (επιμελ.), *ΠΑΣΟΚ: Κόμμα-Κράτος-Κοινωνία*, Πατάκης, Αθήνα 1998, σελ.53-54. Σχετικά με την επικοινωνιακή και συμβολική διάσταση των εκλογών του 1981 βλέπε, Β. Βαμβακάς, ό. π., σελ.147-152.

περίπτωση των Ιουλιανών, είναι αποκαλυπτική για τη χρήση της ιστορίας ως «σταθεροποιητικού παράγοντα των παραταξιακών και κομματικών ταυτίσεων» στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης. Ιδιαίτερα, σε ό, τι αφορά το ΠΑΣΟΚ, αυτή η χρήση της ιστορίας και των φορτισμένων αναφορών στους αγώνες των δημοκρατικών δυνάμεων αποτελεί ενοποιητικό στοιχείο για την ανομοιογενή εκλογική του βάση, το οποίο κάνει αισθητή την παρουσία του τις παραμονές των εκλογών του 1981, ενώ είναι λιγότερο εμφανές κατά την περίοδο 1974-1977⁶⁴. Αξίζει να σημειωθεί ότι η εμμονή του ΠΑΣΟΚ στην επίκληση της ιστορίας ως μέσο εμπέδωσης του αντιδεξιού λόγου αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στο πρόγραμμα και το περιεχόμενο της κρατικά ελεγχόμενης τηλεόρασης της δεκαετίας του 1980⁶⁵.

Ο Γ. Μοσχονάς καταδεικνύει, στη μελέτη του, την επιστράτευση της τομής δεξιάς/αντιδεξιάς από το ΠΑΣΟΚ ως μέσο κυριαρχίας, με την «περικόκλωση» της Αριστεράς, σε πρώτο στάδιο, και την άσκηση πίεσης προς το κέντρο, σε δεύτερο χρόνο, με τελικό αποτέλεσμα την εξουθένωσή του. Την αναγορεύει μάλιστα σε «συστατικό στοιχείο της επιχειρησιακής ταυτότητας» του κόμματος⁶⁶. Ωστόσο, εντοπίζει στην τομή δεξιάς/αντιδεξιάς όπως παγιώνεται στη δεκαετία του 80, όχι μόνο ιστορικό περιεχόμενο, αλλά και κοινωνικό-οικονομικές αντιπαλότητες, όπως υπονοείται και από τη διαίρεση «λαού/ολογαρχίας, προνομιούχων/μη προνομιούχων»⁶⁷.

Επιπλέον, συνδέει την τομή δεξιάς/αντιδεξιάς και με το πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, καθώς συνεπάγεται την ανανοηματοδότηση και την αντιστροφή του σχήματος εθνικό/αντεθνικό, όπως είχε παγιωθεί στη μετεμφυλιακή περίοδο, με την αυτονόητη ταύτιση του συντηρητικού χώρου με το εθνικό. Στη μεταπολιτευτική περίοδο, όμως οι αντιδεξιές, «πατριωτικές και αντιιμπεριαλιστικές δυνάμεις» αντιπαρατίθενται προς τη φιλοαμερικανική ή δυτικόφιλη, και εν τέλει μειοδοτική, δεξιά. Στο πλαίσιο αυτό, μέσω της συνάρθρωσης του αντιιμπεριαλισμού με τον

⁶⁴ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Η Εκλογική Επιρροή των Πολιτικών Δυνάμεων», ό. π., σελ.203-206. Σχετικά με τον ιδιάζοντα τριπολισμό του ελληνικού πολιτικού συστήματος στη Μεταπολίτευση, που χαρακτηρίζεται από έναν διπολικό ανταγωνισμό για την κατάληψη της εξουσίας, και George Mavrogordatos, ό. π., σελ.82-84, 88-91.

⁶⁵ Μαρία Κομνηνού, «Ο Ρόλος των ΜΜΕ στην Γ' Ελληνική Δημοκρατία: 1974-1994», ό. π., σελ. 233-237.

⁶⁶ Γεράσιμος Μοσχονάς, ό. π., σελ.171-179.

⁶⁷ ό. π., σελ.191-194.

εθνολαϊκό λόγο, συντελείται η ιδεολογική νομιμοποίηση «ενός ακραιφνώς εθνικού λόγου», στην οποία το ΠΑΣΟΚ διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο⁶⁸.

Η συγγένεια, σε κομματικό και εκλογικό επίπεδο, των δημοκρατικών δυνάμεων αποτυπώνεται εύγλωττα στα αποτελέσματα των εκλογών του 1985. Η ανάλυσή τους αναδεικνύει την, ως ένα βαθμό, κοινή ιδεολογική συγκρότηση των κομματικών χώρων του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ. Ως βασικοί άξονες αυτής της συγγένειας προβάλλουν, η απόλυτη αντίθεση στη δικτατορία, η οποία προσλαμβάνεται ως ακραία απόληξη του μετεμφυλιακού «κράτους της Δεξιάς», ο αντιαμερικανισμός και ο σχετικός φιλοσοβιετισμός, καθώς και η εξαιρετικά αρνητικά αξιολόγηση οργανώσεων και φορέων, που θεωρούνται εκπρόσωποι του καπιταλισμού⁶⁹.

Από την άποψη αυτή, οι εκλογές του 1985 συνιστούν και ένα ορόσημο, καθώς αποτελούν την τελευταία έκφραση αυτής της συγγένειας στην περίοδο που εξετάζουμε⁷⁰. Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980 (1985-1989), παρατηρείται η διάρρηξη των δεσμών των δύο αντιδεξιών πόλων του κομματικού συστήματος (ΠΑΣΟΚ, ΚΚΕ) και η μερική αποδυνάμωση του σχήματος Δεξιά-Αντιδεξιά, οδηγώντας στη διαμόρφωση ενός τριπολικού κομματικού συστήματος. Στο πλαίσιο αυτό, οι ιδεολογικά φορτισμένες αναφορές που συνδέονταν με το σχήμα Δεξιά-Αντιδεξιά εγκαταλείπονται τόσο από τη ΝΔ, όσο και από το ΚΚΕ⁷¹.

Οι Βαμβακάς-Παπαναγιωτόπουλος θεωρούν ότι το έτος 1985 συνιστά μία τομή στα πεδία του ιδεολογικού και του κοινωνικού, η οποία σηματοδοτεί μία διακριτή μεταπολιτευτική φάση. Η φάση αυτή χαρακτηρίζεται από μαζική κοινωνική κινητικότητα, την επικράτηση ατομικιστικών προτύπων, που αποτυπώνονται γλαφυρά στο επίπεδο της κατανάλωσης και από τη βαθμιαία ανάδυση συντηρητικών

⁶⁸ Γεράσιμος Μοσχονάς, ό. π., σελ.195-197. Κύρκος Δοξιάδης, *Η Ιδεολογία στη Μεταπολεμική Ελλάδα*, ό. π., σελ. 142. Για μια σύνοψη των βασικών παραμέτρων της εθνικολαϊκιστικής ταυτότητας του ΠΑΣΟΚ, βλέπε Ανδρέας Πανταζόπουλος, ό. π., σελ.320-322.

⁶⁹ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Η Εκλογική Επιρροή των Πολιτικών Δυνάμεων», ό. π., σελ.206-211.

⁷⁰ Για τον ιδεολογικά φορτισμένο χαρακτήρα των εκλογών του 1985, Δημήτρης Κ. Κατσούδας, «Ψήφος και Ιδεολογία», στο Χρήστος Λυριντζής, Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμελ.), ό. π., σελ.243-246.

⁷¹ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Η Εκλογική Επιρροή των Πολιτικών Δυνάμεων», ό. π., σελ.211-214. Σχετικά με το ορόσημο του 1985, όσον αφορά την άμβλυνση των αντιδεξιών στερεοτύπων, βλέπε και Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, ό. π., σελ.274-277.

τάσεων, οι οποίες έρχονται να υπονομεύσουν τις σταθερές της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου⁷².

Στα τέλη του 1988, συντελείται η προσωρινή, όπως αποδείχθηκε, επανένωση των δύο κομμουνιστικών κομμάτων στο Συνασπισμό της Αριστεράς και της Προόδου⁷³. Η πολιτική κρίση του τέλους της δεκαετίας του '80, με επίκεντρο τα πολιτικό-οικονομικά σκάνδαλα⁷⁴, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την προσέγγιση Αριστεράς και Δεξιάς και, τελικά, για την κυβερνητική τους συνεργασία (1989)⁷⁵. Ωστόσο, η παραγνώριση της αντιδεξιάς τομής που συνεπαγόταν η συγκυβέρνηση ΝΔ-ΣΥΝ ερχόταν σε αντίθεση με τις «ιδεολογικές και πολιτικές συντεταγμένες του εκλογικού σώματος» της Αριστεράς και με την εμπεδωμένη «συναίνεση περί του πολιτικά 'εφικτού' και 'αποδεκτού'»⁷⁶.

Η Μ. Κομνηνού έχει επισημάνει το ρόλο που διαδραμάτισε και ο τύπος, υπό την ιδιοκτησία των νέων εκδοτών, στην υπέρβαση του διπολισμού και των ιστορικών παραταξιακών αντιπαραθέσεων και στην ενορχήστρωση της συναίνεσης. Αφήνοντας στο περιθώριο τη διάκριση δεξιά/ αντιδεξιά, ο τύπος προκρίνει τη συνάρθρωση του εκσυγχρονισμού με την πολιτική και κοινωνική συναίνεση⁷⁷.

Πέρα, όμως, από τις ανακατατάξεις και τις ανατροπές στην εγχώρια πολιτική σκηνή, το τέλος της δεκαετίας σημαδεύεται από τις κοσμοϊστορικές εξελίξεις στο διεθνές περιβάλλον, με την κατάρρευση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού⁷⁸. Οι εξελίξεις αυτές συνεπάγονται, μοιραία, αλλαγές στην παραδοσιακή αριστερή/κομμουνιστική ταυτότητα. Οι διαθέσιμες εμπειρικές έρευνες

⁷² Βασίλης Βαμβακάς, Παναγής Παναγιωτόπουλος, «Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80: Κοινωνικός εκσυγχρονισμός, πολιτικός αρχαϊσμός, πολιτισμικός πλουραλισμός», στο Βασίλης Βαμβακάς, Παναγής Παναγιωτόπουλος (επιμελ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80*, Πέρασμα, Αθήνα 2010.

⁷³ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, ό. π., σελ.361-362.

⁷⁴ Για τον αντίκτυπο της πολιτικής κρίσης στην πολιτική κουλτούρα, με έμφαση στο ζήτημα του πολιτικού κυνισμού σε συνάρτηση με το ρόλο των ραδιοτηλεοπτικών ΜΜΕ, βλέπε Νίκος Δεμερτζής-Παναγιώτης Καφετζής, «Πολιτικός Κυνισμός, Πολιτική Αλλοτρίωση και ΜΜΕ: Η Περίπτωση της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας», στο Χρήστος Λυριντζής Ηλίας Νικολακόπουλος, Δημήτρης Σωτηρόπουλος (επιμελ.), ό. π., σελ.193-213.

⁷⁵ Γιάννης Βούλγαρης, «Αλλαγές στο Εκλογικό Σώμα της Αριστεράς και Κομματικός Ανταγωνισμός, 1985-1989», στο Χρήστος Λυριντζής, Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμελ.), ό. π., σελ.250. Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, ό. π., σελ. 319-322, 346-359, 370-371. Ilias Nicolakopoulos, «Elections and Voters, 1974-2004: Old Cleavages and New Issues», ό. π., σελ. 268. Σχετικά με τη μερική σύγκλιση Δεξιάς και Αριστεράς με επίκεντρο το ηθικολογικό, αλλά και βαθιά συμβολικό, σύνθημα της «Κάθαρσης» στις εκλογικές αναμετρήσεις της περιόδου 1989-1990, βλέπε Β. Βαμβακάς, ό. π., σελ.159.

⁷⁶ Γεράσιμος Μοσχονάς, ό. π., σελ.182-186.

⁷⁷ Μαρία Κομνηνού, «Κρίση του Τύπου-Κρίση Εξουσίας», ό. π., σελ.302-305.

⁷⁸ Γιάννης Βούλγαρης, «Αλλαγές στο Εκλογικό Σώμα της Αριστεράς και Κομματικός Ανταγωνισμός, 1985-1989», ό. π., σελ.250.

της περιόδου αναδεικνύουν την ενίσχυση του φιλοευρωπαϊσμού και την υποχώρηση τόσο του φιλοσοβιετισμού όσο και του αντιαμερικανισμού⁷⁹.

Εξάλλου, την περίοδο αυτή αποδυναμώνεται η ηγεμονία της κουλτούρας της Αριστεράς, όπως είχε διαμορφωθεί κατά τη Μεταπολίτευση, ενώ ενισχύεται η απήγηση των νεοφιλελεύθερων και συντηρητικών προταγμάτων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι συνοδεύτηκε από την ανάπτυξη ενός συγκροτημένου νεοφιλελεύθερου ιδεολογικού ρεύματος, κατά το πρότυπο της Δύσης⁸⁰. Πάντως, τα φιλελεύθερα και νεοφιλελεύθερα στοιχεία αποτέλεσαν μια σημαντική συνιστώσα στον πολιτικό λόγο της Νέας Δημοκρατίας, από τα μέσα της δεκαετίας του '80, υπό την ηγεσία του Κ. Μητσοτάκη, ενώ και στο επίπεδο της κοινής γνώμης, οι αξίες του αντιιμπεριαλισμού και του κρατισμού υποχώρησαν έναντι των αξιών του καταναλωτισμού και της ατομικότητας⁸¹.

8.4 ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΑΠΕΙΛΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΜΑΧΙΕΣ

Τα χαρακτηριστικά της μεταπολιτευτικής εξωτερικής πολιτικής υπαγορεύονται από μια σειρά γεγονότων και καταστάσεων εθνικού και διεθνούς ενδιαφέροντος, όπως είναι η ύφεση στις σχέσεις των δύο υπερδυνάμεων⁸², η επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων λόγω της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, αλλά και η όξυνση του ελληνικού αντιαμερικανισμού μετά την εμπειρία της δικτατορίας και της Κυπριακής τραγωδίας. Τον Αύγουστο του 1974, ο Κ. Καραμανλής ανακοινώνει την απόσυρση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ. Ωστόσο, τον Οκτώβριο του 1975, η ελληνική πλευρά γνωστοποιεί στο ΝΑΤΟ την πρόθεσή της για επανένταξη στο πλαίσιο μιας «ειδικής σχέσης». Η οριστική επανένταξη της χώρας πραγματοποιείται το 1980 με τη συμφωνία Ρότζερς⁸³.

Στο πλαίσιο αυτό, η κυβέρνηση Καραμανλή προέβαλε ως προτεραιότητά της τη χάραξη μιας ανεξάρτητης και «πολυδιάστατης» εξωτερικής πολιτικής, με έμφαση στην ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας. Ήδη, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, ο ο Κ.Καραμαλής, σε δήλωσή του προς την εφημερίδα Βραδυνή (23/4/1973),

⁷⁹ Ο. π., σελ.256-267.

⁸⁰ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, ό. π., σελ.281-285.

⁸¹ Γιάννης Βούλγαρης, *Από τη μεταπολίτευση στην παγκοσμιοποίηση*, ό. π., σελ.100.

⁸² Σχετικά με την ύφεση στις σχέσεις των δύο αντίπαλων συνασπισμών τη δεκαετία του '70, βλέπε Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, ό. π., σελ.246-255.

⁸³ Theodore A. Coulombis, «Defining Greek Foreign Policy Objectives», in Howard R. Penniman (επιμελ.), ό. π., σελ. 160-184. Κώστας Υφαντής, «Τέλος εποχής...Οι ελληνοαμερικές σχέσεις και ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, 1975-1980», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε.Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ. 532-533.

χαρακτήριζε την ενσωμάτωση της Ελλάδας στην Ευρώπη ως «*την Νέαν Μεγάλην Ιδέαν του Έθνους*»⁸⁴. Θα πρέπει, εδώ, να αναφέρουμε ότι κατά την περίοδο της δικτατορίας η έννοια Ευρώπη αναβαθμίζεται σε ό,τι αφορά την ελληνική κοινή γνώμη, καθώς ανασηματοδοτείται και συνδέεται με την έννοια της δημοκρατίας. Είναι ενδεικτικό ότι ο αντιπολιτευόμενος τύπος, κατά την ύστερη φάση της δικτατορίας, συνδέει την ΕΟΚ με το αίτημα του εκδημοκρατισμού⁸⁵.

Η «πολυδιάστατη» εξωτερική πολιτική περιελάμβανε τη σύσφιξη των σχέσεων με της χώρες της Δυτικής Ευρώπης και την ΕΟΚ, αλλά και την ενίσχυση των δεσμών με περιφερειακούς πόλους όπως τα Βαλκάνια, η Ανατολική Ευρώπη, η Κίνα και ο αραβικός κόσμος. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι το 1975 ο Κ. Καραμανλής επισκέφτηκε διαδοχικά τη Ρουμανία, τη Γιουγκοσλαβία και τη Βουλγαρία, ενώ στις αρχές του 1976 συγκάλεσε Διαβαλκανική Διάσκεψη στην Αθήνα⁸⁶. Τέλος, το 1979, σε μια μεγάλη διεθνή περιοδεία επισκέφτηκε τις ακόλουθες χώρες: Σαουδική Αραβία, Συρία, Ιράκ, Γιουγκοσλαβία, Ρουμανία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία, Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Σοβιετική Ένωση, Κίνα⁸⁷. Ειδικότερα, όσον αφορά τον αραβικό κόσμο, η ελληνική κυβέρνηση υιοθέτησε μια «*νέα μέθοδο*» προσέγγισης των αραβικών κρατών «*ανάλογα με τις ιδιομορφίες τους και τα ιδιαίτερα αμοιβαία συμφέροντά μας*»⁸⁸. Παράλληλα, την περίοδο 1975-1977, ανέλαβε μια σειρά πρωτοβουλιών για την ενίσχυση της οικονομικής συνεργασίας με τα αραβικά κράτη⁸⁹.

Η προσέγγιση με τον αραβικό κόσμο, που είχε εγκαινιαστεί από την κυβέρνηση Καραμανλή, απέκτησε εντονότερη διάσταση και περισσότερο φιλοπαλαιστινιακό χαρακτήρα επί πρωθυπουργίας Α. Παπανδρέου. Ο Γιάσερ Αραφάτ υπήρξε ο πρώτος ξένος επίσημος που επισκέφτηκε την Ελλάδα μετά την

⁸⁴ Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, «Ευρώπη: η νέα Μεγάλη Ιδέα του έθνους», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), Τόμος Β', σελ.150.

⁸⁵ Βασίλης Πεσμαζόγλου, «Ελληνική Δικτατορία (1967-1974) και ΕΟΚ: Οικονομία, Πολιτική, Ιδεολογία», στο Γιάννα Αθανασάτου, Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης, ό. π., σελ.104, 109-112.

⁸⁶ Σπυρίδων Φέτας, «Η βαλκανική περιοδεία του Καραμανλή (Μάιος-Ιούλιος 1975): προάγγελος της βαλκανικής συνδιάσκεψης της Αθήνας (Φεβρουάριος 1976)», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ.413-428.

⁸⁷ Γιάννης Σακκάς, «Η ελληνική πολιτική στη Μέση Ανατολή επί κυβερνήσεων Κωνσταντίνου Καραμανλή», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., Τόμος Β', σελ. 359-360.

⁸⁸ Δημήτρης Μπίτσιος, *Πέρα από τα Σύνορα: 1974-1977*, Εστία, Αθήνα 1983, σελ.154.

⁸⁹ Γιάννης Σακκάς, ό. π., σελ.360-361. Επίσης, Στέφανος Βαλλιανάτος, «Η Μέση Ανατολή στην ελληνική εξωτερική πολιτική: παραδοσιακοί δεσμοί, στρατηγικές προσεγγίσεις, ιδεολογικοί ακροβατισμοί και ρεαλιστικές προσεγγίσεις», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., σελ. 373-379.

ανάδειξη του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, ενώ η αντιπροσωπεία της Οργάνωσης για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης στην Αθήνα αναβαθμίστηκε διπλωματικά⁹⁰.

Όσον αφορά την έννοια του εχθρού στη μεταπολιτευτική περίοδο, τόσο η τουρκική εισβολή στην Κύπρο (1974) όσο και οι ελληνοτουρκικές διαφορές σχετικά με το Αιγαίο παγίωσαν στο επίπεδο της ελληνικής κοινής γνώμης την πεποίθηση περί του «εξ' Ανατολών κινδύνου»⁹¹. Ειδικότερα, η ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, όσον αφορά το Αιγαίο, εξειδικεύεται σε ζητήματα σχετικά με τον καθορισμό της υφαλοκρηπίδας⁹², του εναέριου χώρου και της εκμετάλλευσης των πλουτοπαραγωγικών πηγών, καθώς και του καθεστώτος των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου⁹³.

Τόσο η εξέλιξη του Κυπριακού προβλήματος όσο και το σύνολο των ελληνοτουρκικών διαφορών επηρεάζουν και την κατάσταση των ελληνοαμερικανικών σχέσεων, αλλά και τις μαζικές αντιλήψεις για το ρόλο των ΗΠΑ. Εξάλλου, ο αντιιμπεριαλισμός και ο αντιαμερικανισμός του ΠΑΣΟΚ και της Αριστεράς αποτελούν σημεία αναφοράς για την μεταπολιτευτική πολιτική κουλτούρα⁹⁴. Ιδιαίτερα, σε ό,τι αφορά το ΠΑΣΟΚ, ο αντιιμπεριαλισμός των πρώτων μεταπολιτευτικών χρόνων υποκαθίσταται βαθμιαία από τον εθνικισμό. Εκτός από τις ΗΠΑ, οι εθνικιστικές εξάρσεις στον πασοκικό λόγο στοχοποιούν την Τουρκία ως κατεξοχήν εχθρό του ελληνισμού, προσδιορίζοντας αυτή την εχθρότητα όχι μόνο ιστορικά, αλλά και πολιτισμικά⁹⁵. Ωστόσο, η απομάκρυνση του ΠΑΣΟΚ από την αντιιμπεριαλιστική ρητορική αποτυπώνεται σαφέστερα κατά την περίοδο της κυβερνητικής του θητείας⁹⁶.

Ως κυβέρνηση, το ΠΑΣΟΚ επέδειξε ικανότητα προσαρμογής στους γεωπολιτικούς συσχετισμούς. Παρά τις επιμέρους στιγμές όξυνσης στις σχέσεις της χώρας με τη Δύση, η Ελλάδα παρέμεινε μέλος του NATO και της ΕΟΚ, ενώ η

⁹⁰ Στέφανος Βαλλιανάτος, ό. π., σελ. 380-382.

⁹¹ Σωτήρης Ριζάς, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις και το Αιγαίο, 1973-1976*, Σιδέρης, Αθήνα 2006, σελ.13.

⁹² Αφετηρία της ελληνοτουρκικής διαμάχης για τον ορισμό της υφαλοκρηπίδας θεωρείται το έτος 1973. Η ανακάλυψη πετρελαίου ένα χρόνο αργότερα στη Θάσο έδωσε νέα διάσταση και ένταση στο πρόβλημα. Σωτήρης Ριζάς, ό. π., σελ.27-41. Για μια συνολική παρουσίαση των ελληνοτουρκικών διαφορών στο Αιγαίο βλέπε και, Αλέξης Ηρακλείδης, *Ασπονδοί Γείτονες. Ελλάδα-Τουρκία: Η διένεξη του Αιγαίου*, Σιδέρης, Αθήνα 2007. Και Χρήστος Ροζάκης, «Το διεθνές νομικό καθεστώς του Αιγαίου και η ελληνοτουρκική κρίση. Τα διμερή και τα διεθνή θεσμικά ζητήματα», στο Αλέξης Αλεξανδρής, Θάνος Βερέμης κ.ά. (επιμελ.), ό. π., σελ.269-492.

⁹³ Richard Clogg, «Troubled Alliance: Greece and Turkey», in Richard Clogg (επιμελ.), *Greece in the 1980s*, ό. π., σελ. 133-140.

⁹⁴ Λουδοβίκος Κοτσονόπουλος, «Αντιαμερικανισμός: Ιδεολογικό στερεότυπο της Αριστεράς και των κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ», στο Βασίλης Βαμβακάς-Παναγής Παναγιωτόπουλος, ό. π., σελ.35-37.

⁹⁵ Μιχάλης Σπουρδαλάκης, *ΠΑΣΟΚ*, ό. π., σελ.100.

⁹⁶ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, ό. π., σελ.219-241.

κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ διαπραγματεύτηκε με τις ΗΠΑ τη συμφωνία για την παράταση της παραμονής των βάσεων, που υπογράφηκε τελικά τον Οκτώβριο του 1983⁹⁷. Ειδικότερα, όσον αφορά τις διμερείς σχέσεις με τις ΗΠΑ, την περίοδο της διακυβέρνησης της χώρας από το ΠΑΣΟΚ, ο Γ. Βούλγαρης κάνει λόγο για «'λελογισμένη' και ελεγχόμενη ένταση»⁹⁸. Σύμφωνα με τη διατύπωση του Μ. Σπουρδαλάκη: «οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ κατόρθωσαν να 'νομιμοποιήσουν' τους μεταπολεμικούς δεσμούς εξάρτησης με τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ, όχι μόνο από το δεξιό κατεστημένο, αλλά από το σύνολο σχεδόν του Ελληνικού Λαού. Τα φραστικά κρεσέντα του Α.Παπανδρέου αντικειμενικά φαίνεται να είχαν ως αποτέλεσμα την εκτόνωση του αντιαμερικανισμού της παραδοσιακής αριστεράς»⁹⁹.

Εξάλλου, από τα μέσα της δεκαετίας του '80, η ύφεση στη σχέση των δύο υπερδυνάμεων, που ακολούθησε το λεγόμενο «δεύτερο Ψυχρό Πόλεμο» και η προσέγγιση Ρήγκαν-Γκορμπατσώφ είχαν μεταβάλει σημαντικά τα δεδομένα του διεθνούς σκηνικού. Στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, το κλίμα της ύφεσης επηρέασε αναπόφευκτα και τους χειρισμούς της ελληνικής κυβέρνησης¹⁰⁰.

Παράλληλα, υπήρξε εμβάθυνση της ευρωπαϊκής προοπτικής της χώρας και ενίσχυση του φιλοευρωπαϊσμού της κοινής γνώμης, ενώ σημαντική ήταν η εισροή κοινοτικών πόρων. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1985 υπογράφηκε η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, η οποία προέβλεπε τη δημιουργία μέχρι το 1992 της Κοινής Αγοράς¹⁰¹.

8.5 ΣΥΝΟΨΗ

Οι εμπειρίες που σηματοδοτούν τη μετάβαση στη δημοκρατία και σηματοδοτούν τη μορφή και το περιεχόμενο της πολιτικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής στη Μεταπολιτευτική Ελλάδα είναι άμεσα συνδεδεμένες με τη γενίκευση και την όξυνση του αντιαμερικανισμού. Εξάλλου, η κληρονομιά του προδικτατορικού αντιαμερικανισμού ασκεί καθοριστική επίδραση και στην τρέχουσα έκφραση του φαινομένου. Καθοριστικής σημασίας για την κατανόηση του αντιαμερικανικού λόγου στην περίοδο αυτή, είναι ο ηγεμονικός ρόλος της αριστερόστροφης αφήγησης, που φέρνει στο προσκήνιο τους «ηττημένους» του Εμφυλίου, σε συνδυασμό με την

⁹⁷ ό. π., σελ.219-241. Σχετικά με το ρεαλισμό, αλλά και την αντιφατικότητα της εξωτερικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ βλέπε, Μιχάλης Σπουρδαλάκης, ό. π., σελ.297-300.

⁹⁸ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, ό. π., σελ.232.

⁹⁹ Μιχάλης Σπουρδαλάκης, ό. π., σελ.298.

¹⁰⁰ Γιάννης Βούλγαρης, ό. π., σελ. 307-309.

¹⁰¹ Ο. π., σελ. 317-318.

αποδυνάμωση του φιλοαμερικανικού λόγου της ελληνικής δεξιάς και την αποστασιοποίηση της τελευταίας από την προδικτατορικής της παράδοση.

Κεφάλαιο 9:

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΥ ΕΧΘΡΟΥ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ

9.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εμπειρία της επτάχρονης δικτατορίας που ολοκληρώνεται με την «εθνική τραγωδία» της Κύπρου δημιουργεί αναμφισβήτητα μια καθοριστική τομή σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο (1947-1967) σε περισσότερα του ενός επίπεδα. Ειδικότερα, εστιάζουμε στο μετασχηματισμό της δημόσιας σφαίρας, στις μεταβολές που επέρχονται στην πολιτική κουλτούρα της χώρας και στο πεδίο της ιδεολογίας. Ορισμένες από τις διεργασίες που οδήγησαν στις μεταβολές αυτές βρίσκονταν σε εξέλιξη ήδη από την προδικτατορική περίοδο, ωστόσο η συσσώρευση ποσοτικών και ποιοτικών μεταβολών κατά τη διάρκεια της επταετίας δημιουργεί την αίσθηση της τομής, παρά το γεγονός ότι είναι δυνατόν να ανιχνευθούν συνέχειες σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο.

Στο ιδεολογικό-πολιτικό πεδίο, καταγράφεται η κατάρρευση της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης, τόσο όσον αφορά την απήχισή της όσο και την παρουσία της στο δημόσιο λόγο. Με το γεγονός αυτό συνδέεται άμεσα ο μετασχηματισμός τόσο του αντιαμερικανισμού όσο και του αντικομμουνισμού. Ο τελευταίος έχει υποστεί ένα ηθικό πλήγμα λόγω της δικτατορίας, και στο εξής εκφράζεται ηπιότερα, ενώ η θέση του στην εγχώρια πολιτική αντιπαράθεση αποκτά δευτερεύοντα χαρακτήρα. Αντίστροφη είναι η εξέλιξη του αντιαμερικανισμού, ο οποίος ενισχύεται σημαντικά και αποκτά ένα είδος ηθικός δικαίωσης. Ο αντιαμερικανισμός θα βρεθεί συχνά στην κορυφή της δημόσιας θεματολογίας, ενώ ένα σημαντικό μέρος του ιδεολογικού στίγματος των πολιτικών κομμάτων θα αφορά τη σχέση τους με αυτόν. Εξάλλου, όσον αφορά την υποχώρηση της αλληλεξάρτησης αντικομμουνισμού-αντιαμερικανισμού, της θεώρησής του ενός ως αποκλείοντος του άλλου, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η ύφεση στον ψυχροπολεμικό ανταγωνισμό και η ταυτόχρονη συνύπαρξη στη Δυτική Ευρώπη του αντιαμερικανισμού με τον αντισοβιετισμό.

Στην ελληνική δημόσια σφαίρα, οι ηττημένοι του Εμφυλίου επιστρέφουν ηθικά ενισχυμένοι και συγκροτούν ένα λόγο ο οποίος αξιοποιεί σε μεγάλο βαθμό την εαμική κληρονομιά, σε επίπεδο συμβόλων και αξιών. Θεσμικά, οι αλλαγές αυτές αντανakλώνται μεταξύ άλλων στη νομιμοποίηση του ΚΚΕ και την επανακυκλοφορία του *Ριζοσπάστη*. Οι ηττημένοι επιζητούν τη δικαίωσή τους και η μεταπολεμική ιστορία «ξεαναδιαβάζεται» από τη σκοπιά αυτή. Ένας κεντρικός άξονας της

αφήγησης, που θα καθιερωθεί ως κυρίαρχη, αφορά το ρόλο των ΗΠΑ στα ελληνικά πράγματα. Στη συνέχεια, αναλύουμε τις βασικές έννοιες που περιγράφουν και αξιολογούν τον αμερικανικό ρόλο.

9.2 Οι επιπτώσεις της «εθνικής τραγωδίας» στην πρόσληψη εχθρών και φίλων

Οι εμπειρίες της επτάχρονης δικτατορίας επιστεγάζονται από την εδραίωση της πεποίθησης ότι οι ΗΠΑ είναι υπεύθυνες τόσο για την επιβολή του στρατιωτικού καθεστώτος όσο και για την έκβαση της κυπριακής υπόθεσης. Το εύρος των αποδιδόμενων κατηγοριών εκτείνεται από την «απλή» γνώση και ανοχή των προθέσεων τόσο των πραξικοπηματιών στη μια περίπτωση όσο και των Τούρκων στην άλλη, που μεταφράζεται τελικά σε συνενοχή, μέχρι την υποκίνηση και την οργάνωση αυτού του πλέγματος ενεργειών που εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο μεθοδεύσεων. Στόχος αυτής της εργασίας, όπως έχουμε διευκρινίσει και προηγουμένως, δεν είναι να διερευνήσει το βαθμό ευθύνης των ΗΠΑ για τα γεγονότα αυτά, ούτε το βαθμό στον οποίο οι αντιλήψεις της ελληνικής κοινής γνώμης ανταποκρίνονται στην «πραγματική» εμπλοκή των ΗΠΑ, αλλά να μελετήσει τη διαμόρφωση αυτών των αντιλήψεων και τις συνέπειές τους.

Με την κατάρρευση του δικτατορικού καθεστώτος και την απαγκίστρωση από τη λογοκρισία, ο ελληνικός τύπος καταγγέλλει, σε ένα συναισθηματικά φορτισμένο ξέσπασμα, το ρόλο των ΗΠΑ. Το αντιαμερικανικό μένος, στα 1974, περιγράφεται σαν «ένα τεράστιο κύμα αγανακτήσεως (που) εκπορεύεται από τα κατάβαθα της λαϊκής ψυχής» και μεταμορφώνει τον ελληνικό λαό «σε μια μαζική οντότητα που κινείται με τη δύναμη χιονοστιβάδας και με κίνητρα την εκδίκηση»¹. Περιγραφές σαν και αυτήν τονίζουν τη μαζικότητα του φαινομένου και την κυριαρχία του θυμικού έναντι του ορθολογισμού. Σε αυτήν την κρίσιμη συγκυρία, οι Αμερικανοί προβάλλουν ως ο μεγαλύτερος και πλέον επικίνδυνος εχθρός για τον ελληνισμό, επισκιάζοντας ακόμη και την τουρκική απειλή σε μία εντυπωσιακή διακομματική συναίνεση². Η δύναμη αποτροπής που διαθέτουν οι ΗΠΑ στοιχειοθετεί καταρχήν τη συνενοχή τους³. Οι Αμερικανοί «ήξεραν τα πάντα και δεν ματαίωσαν τίποτα»⁴. Στο δεξιό χώρο, η στάση

¹ Απογευματινή, 14/9/1974, σελ.3.

² Καθημερινή, 10/1/1975, σελ.7. Καθημερινή, 7/2/1975, σελ.5. Απογευματινή, 31/8/1974, σελ.6. Απογευματινή, 17/2/1975, σελ.3. Ριζοσπάστης, 28/9/1974, σελ.2. Ριζοσπάστης, 12/12/1974, σελ.2. Ριζοσπάστης, 10/4/1975, σελ.8.

³ Τα Νέα, 17/8/1974, σελ.5. Καθημερινή, 18/9/1974, σελ.5. Καθημερινή, 11/10/1974, σελ.5. Καθημερινή, 27/11/1974, σελ.5. Καθημερινή, 30/5/1975, σελ.7.

⁴ Τα Νέα, 8/8/1974. Και Καθημερινή, 9/2/1975, σελ.6.

των ΗΠΑ έναντι της Ελλάδας καταγράφεται ως προδοσία⁵. Εξάλλου, ο δεξιός τύπος καταβάλλει συστηματική προσπάθεια για να αποσυνδεθεί η τρέχουσα έκφραση της ελληνικής Δεξιάς από συσχετίσεις με το δικτατορικό καθεστώς και η απόδοση ευθυνών για την επιβολή του στους Αμερικανούς λειτουργεί και προς την κατεύθυνση αυτή⁶.

Ο εκκλησιαστικός λόγος, γεμάτος συναισθηματική φόρτιση και οργή, καταγγέλλει το ρόλο των Συμμάχων στο κατεξοχήν εθνικό θέμα: «*Ευρισκόμεθα νυν ενώπιον μιας απιστεύτου πλεκτάνης της αμοραλιστικής διεθνούς διπλωματίας...Με ψυχράν, ίνα μη είπω πεπωρωμένην, την συνειδήσιν μεγάλοι εις πολεμικήν ισχύν δυνάμεις παίζουνσι τον ρόλον φίλων και συμμάχων ημών!...προδίδουσι τον ένδοξον Ελληνισμόν της Κύπρου και περιφρονούσι παν ό,τι η Ελλάς χάριν αυτών εις θυσίας και αίμα συνεισέφερεν...Ηθικόν σκότος, πεπωρωμένα συνειδήσεις, δυσπερίγραπται διπλωματικά συνωμοσίαι, παντός είδους ανήθικα τεχνάσματα...Ουδέποτε άλλοτε η ηθική και το δίκαιον κατεπατήθησαν κατά τοιούτον βάνανυσον και ασυγκίνητον τρόπον*»⁷.

Ιδιαίτερα αρνητικά σκιαγραφείται ο ρόλος του αμερικανού προέδρου Ρίτσαρντ Νίξον⁸ και κυρίως του υπουργού Εξωτερικών Χένρυ Κίσσινγκερ⁹. Η επίθεση σύσσωμου του ελληνικού τύπου εναντίον του Κίσσινγκερ αγγίζει τα όρια της δαιμονοποίησης¹⁰, με τη φημολογία για τα πιθανά κίνητρα και τις επιδιώξεις του να οργιάζει και να καταλήγει, συχνά, στον ανορθολογισμό¹¹. Παράλληλα, η εκτίμηση ότι η Μόσχα διαδραματίζει θετικό ρόλο στο Κυπριακό διατυπώνεται και πέραν του Αριστερού χώρου, τόσο από κεντρώα όσο και από δεξιά έντυπα¹².

⁵ Καθημερινή, 3/10/1974, σελ.5. Καθημερινή, 27/10/1974, σελ.9.

⁶ Καθημερινή, 27/10/1974, σελ.9.

⁷ Εκκλησία, Ο Ευαγγελισμός του 1975 ως μήνυμα αποδόσεως εθνικής δικαιοσύνης, αρ.5-6, 1-15/3/1975, σελ.82.

⁸ Τα Νέα, 9/8/1974.

⁹ Τα Νέα, 8/11/1974. Ελευθεροτυπία, 22/7/1975, σελ.4. Καθημερινή, 25/9/1974. Καθημερινή, 9/10/1974, σελ.5. Καθημερινή, 21/12/1974, σελ.5. Καθημερινή, 4/1/1975, σελ.5. Καθημερινή, 30/1/1975, σελ.5. Καθημερινή, 13/4/1975, σελ.6. Απογευματινή, 20/8/1974. Απογευματινή, 11/1/1975, σελ.7. Απογευματινή, 19/4/1975, σελ.6. Ριζοσπάστης, 18/10/1974, σελ.2.

¹⁰ Τα Νέα, 1/4/1975. Απογευματινή, 17/8/1974, σελ.6. Απογευματινή, 21/9/1974, σελ.6. Απογευματινή, 1/11/1975. Ριζοσπάστης, 16/2/1975, σελ.4.

¹¹ Τα Νέα, 24/1/1975. Τα Νέα, 5/2/1975. Τα Νέα, 12/1/1975. Τα Νέα, 7/4/1975.

¹² Τα Νέα, 9/8/1974. Τα Νέα, 23/8/1974. Τα Νέα, 27/8/1974. Τα Νέα, 19/9/1974, σελ.11. Τα Νέα, 25/1/1975, σελ.12. Τα Νέα, 15/2/1975. Τα Νέα, 17/2/1975. Ελευθεροτυπία, 2/8/1975. Καθημερινή, 18/2/1975. Απογευματινή, 27/12/1975, σελ.12. Απογευματινή, 17/2/1975. Απογευματινή, 18/2/1975. Εξάλλου, ο κομμουνιστικός τύπος σκιαγραφεί συστηματικά την εικόνα του Σοβιετικού φίλου όσον αφορά την Ελλάδα και την Κύπρο: Ριζοσπάστης, 1/11/1974, σελ.2. Ριζοσπάστης, Φίλοι και Εχθροί, 3/11/1974, σελ.2. Ριζοσπάστης, 5/11/1974, σελ.2. Ριζοσπάστης, 7/11/1974, σελ.4. Ριζοσπάστης, 21/1/1975, σελ.2.

Από την πλευρά του, ο κομμουνιστικός τύπος προπαγανδίζει την έννοια του Αμερικανού εχθρού. Ο *Ριζοσπάστης* υποστηρίζει ότι στη συνείδηση της κοινής γνώμης, η απειλή από το «*Βορρά*» έχει αντικατασταθεί από την απειλή από «*Δυσμάς*»¹³. Η αμερικανική εχθρότητα στοιχειοθετείται βάσει της ιστορικής εμπειρίας¹⁴. Ωστόσο, στην αιτιολόγηση αυτής της εχθρότητας, η μαρξιστική ανάλυση με την ερμηνεία της διεθνούς δράσης των ΗΠΑ βάσει της θεωρίας περί μονοπωλιακού καπιταλισμού και ιμπεριαλισμού, συνδυάζεται με στοιχεία του εθνικιστικού λόγου. Η στάση των ΗΠΑ έναντι της Ελλάδας και της Κύπρου ερμηνεύεται συχνά ως ανθελληνισμός και τουρκοφιλία¹⁵. Ως προς το θέμα αυτό, ο λόγος του ΚΚΕ όπως εκφράζεται από το *Ριζοσπάστη* αποτελεί συνέχεια του λόγου της ΕΔΑ και της *Αυγής*. Εξάλλου, ο *Ριζοσπάστης* τονίζει ότι το Κυπριακό αποτελεί το υπέρτατο κριτήριο αξιολόγησης του πατριωτισμού κάθε κόμματος¹⁶.

Η νέα φάση της τουρκικής επίθεσης στην Κύπρο, που λαμβάνει χώρο τον Αύγουστο του 1974, εξαγριώνει τα πνεύματα όσον αφορά τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ¹⁷. Η εθνικά οδυνηρή κατάληψη της βόρειας Κύπρου από τους Τούρκους ερμηνεύεται τελικά ως αποτέλεσμα του εγκλωβισμού της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ¹⁸. Από τη Θεσσαλονίκη, ο Κ.Καραμανλής κάνει λόγο για «*οδυνηράν απογοήτευσιν*» που προκλήθηκε από την ανικανότητα της Ατλαντικής Συμμαχίας να αποτρέψει την τουρκική επίθεση¹⁹. Σε αυτό το ήπιας μορφής «κατηγορώ», η Ατλαντική Συμμαχία δεν είναι εχθρός, αλλά ανίκανος, και άρα μη επιθυμητός, σύμμαχος. Η απόφαση της κυβέρνησης Καραμανλή για αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ επικροτείται ως πατριωτική και ενδεδειγμένη από το σύνολο του τύπου²⁰. Ειδικότερα, χαρακτηρίζεται ως η «*πρώτη αξιοπρεπή(ς) πολιτική πράξη της μεταπολεμικής μας ιστορίας*»²¹. Ο ίδιος ο Καραμανλής, λίγα χρόνια αργότερα, υπερασπιζόταν ως «*αναγκαία*» την επιλογή της αποχώρησης, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι η πίεση

¹³ *Ριζοσπάστης*, 29/9/1974, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 12/10/1974, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 12/12/1974.

¹⁴ *Ριζοσπάστης*, 2/10/1974.

¹⁵ *Ριζοσπάστης*, 11/10/1974, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 11/3/1975, σελ.2.

¹⁶ *Ριζοσπάστης*, 21/11/1974, σελ.2.

¹⁷ *Τα Νέα*, 16/8/1974 σελ.1,5,8.

¹⁸ *Τα Νέα*, 16/8/1974. *Απογευματινή*, 7/9/1974, σελ.6.

¹⁹ Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Ομιλία κατά τα εγκαίνια της Διεθνούς Έκθεσης Θεσ/νικης*, 31/8/1974. Πηγή: *Οι Λόγοι του Καραμανλή 1974-1976*, σελ.235.

²⁰ *Τα Νέα*, 14/8/1974. *Τα Νέα*, 20/8/1974. Το Εθνικό Ινστιτούτο Ερευνών διενεργεί δημοσκόπηση με δείγμα 1000 ατόμων για λογαριασμό *Των Νέων*. Η συντριπτική πλειοψηφία επιδοκιμάζει την απόφαση αποχώρησης από το ΝΑΤΟ, *Τα Νέα*, 15/10/1974, σελ.3. *Καθημερινή*, 13/12/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, 29/1/1975, σελ.4.

²¹ *Τα Νέα*, 23/1/1975.

της οργής της ελληνικής και της κυπριακής κοινής γνώμης ήταν τέτοια, ώστε η μόνη εναλλακτική διέξοδος θα ήταν ο πόλεμος²².

Ακόμη και στο πλαίσιο του συντηρητικού λόγου, η συμμετοχή στο NATO εμφανίζεται ως εθνικά επιζήμια²³. Παράλληλα, τόσο οι ΗΠΑ όσο και το NATO απογυμνώνονται από κάθε ηθικό έρεισμα και εμφανίζονται ως συνώνυμο του πιο κυνικού αμοραλισμού²⁴. Όπως τονίζουν τα δεξιά έντυπα, η Ατλαντική Συμμαχία απέτυχε να λειτουργήσει τόσο ως εγγύηση της εθνικής ασφάλειας όσο και ως εγγύηση του δημοκρατικού πολιτεύματος²⁵. Η απαξίωση της Ατλαντικής Συμμαχίας συνδέεται άμεσα και με την πεποίθηση ότι έχει επέλθει ουσιαστικά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και κατά συνέπεια οι λόγοι για τους οποίους ιδρύθηκε δεν υφίστανται πλέον. Οι αρθρογράφοι του συντηρητικού χώρου διατυπώνουν με σαφήνεια τη θέση ότι το NATO λειτουργεί πλέον ως όργανο των αμερικανικών συμφερόντων και μόνο²⁶. Ακόμη περισσότερο, αποδυναμώνεται και η πίστη στην αξία, που μπορεί να είχε το NATO ως αμυντική συμμαχία και κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, καθώς τίθεται υπό αμφισβήτηση η έκταση και η μορφή της κομμουνιστικής απειλής: «η Σοβιετική Ένωση δεν είχε καμμία στιγμή την πρόθεση να εισβάλει στη Δυτική Ευρώπη»²⁷. Ωστόσο, ο Καραμανλής τόνιζε ότι η απόσυρση από το NATO δε συνεπαγόταν αποδυνάμωση των πολιτικών και ψυχικών δεσμών με την Ευρώπη²⁸.

Πολιτικοί του κεντρώου χώρου, όπως ο Ι.Ζίγδης²⁹, ο Γ.Μαύρος³⁰, επιδίδονται σε έναν καταγγελτικό αντιαμερικανικό λόγο. Πολιτικοί και δημοσιογράφοι δημοσιεύουν βιβλία, αποσπάσματα των οποίων συχνά κυκλοφορούν σε συνέχειες στον τύπο, θέλοντας να φωτίσουν τα παρασκήνια γύρω από την επιβολή της δικτατορίας, την τουρκική εισβολή στην Κύπρο και τη μετάβαση στη δημοκρατία, καθώς και το ρόλο των ΗΠΑ στα γεγονότα αυτά. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται

²² Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Συνέντευξη στους New York Times*, 27/5/1978. Πηγή: *Οι Λόγοι του Καραμανλή 1978*, σελ.940.

²³ *Καθημερινή*, *Η αφοσίωσή μας στο NATO εξημίωσε την εθνική άμυνα. Άρθρο του αντιναυάρχου ε.α. κ.Α.Σπανίδη*, 16/3/1975, σελ.3. *Καθημερινή*, 12/9/1975, σελ.6.

²⁴ *Τα Νέα*, 17/8/1974, σελ.5. *Τα Νέα*, 3/3/1975. *Ελευθεροτυπία*, 14/8/1975. *Καθημερινή*, 25/3/1975, σελ.7. *Καθημερινή*, 29/5/1975, σελ.9.

²⁵ *Καθημερινή*, 20/11/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, 15/12/1974, σελ.9. *Καθημερινή*, 30/1/1975, σελ.4. *Καθημερινή*, 19/9/1975, σελ.4. Και *Ριζοσπάστης*, 21/1/1975, σελ.2.

²⁶ *Απογευματινή*, 24/8/1974, σελ.6.

²⁷ *Απογευματινή*, 24/8/1974, σελ.6.

²⁸ Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Ομιλία κατά τα εγκαίνια της Διεθνούς Έκθεσης Θεσ/νικης*, 31/8/1974. Πηγή: *Οι Λόγοι του Καραμανλή 1974-1976*, σελ.235.

²⁹ *Τα Νέα*, 7/10/1974, σελ.18.

³⁰ *Απογευματινή*, 3/9/1975.

τα έργα των: Στ.Ψυχάρη, *Τα Παρασκήνια της Αλλαγής*³¹, Ι.Ζίγδη «*Χούντα και Αμερική*»,³² Σπ.Θεοδωρόπουλου, «*Από το Δόγμα Τρούμαν στο Δόγμα Χούντα*»³³.

Στο επίπεδο της μαζικής επικοινωνίας, αφθονούν οι αναφορές σύμφωνα με τις οποίες οι τρέχουσες εξελίξεις στο Κυπριακό είναι αποτέλεσμα ενός μακροχρόνιου σχεδιασμού από πλευράς ΗΠΑ. Στο πλαίσιο αυτών των αφηγήσεων, μια σειρά δραματικών γεγονότων στην ελληνική πολιτική σκηνή (π.χ. Ιουλιανά, δικτατορία) ερμηνεύονται ως αποτέλεσμα αυτού του αμερικανικού σχεδιασμού³⁴. Στο δημόσιο λόγο, οικοδομείται ένα σκηνικό αναμέτρησης με τους νέους εχθρούς του ελληνισμού, τις ΗΠΑ και την Ατλαντική Συμμαχία. Τα νέα «όχι» του έθνους αφορούν πλέον τις απαιτήσεις αυτών των εχθρών³⁵.

Πολλοί είναι εκείνοι που νιώθουν την ανάγκη να εκφράσουν συμβολικά τη διάρρηξη των όποιων δεσμών τους με την Αμερική. Έλληνες επιστήμονες καταθέτουν στην αμερικανική πρεσβεία τα διδακτορικά διπλώματα που απέκτησαν από πανεπιστήμια των ΗΠΑ³⁶, ενώ άλλοι αρνούνται τη συμμετοχή τους σε επιστημονικά συνέδρια εφόσον λαμβάνουν μέρος σε αυτά και Αμερικανοί³⁷. Η ίδια διάθεση καταλαμβάνει πλέον και τους παλιούς εθνικόφρονες. Η παρακάτω είδηση σύμφωνα με την οποία υποπτέραρχος εν αποστρατεία επέστρεψε τα μετάλλια που του είχαν απονεμίσει οι Αμερικανοί για τη δράση του στον πόλεμο της Κορέας, σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τη στάση των ΗΠΑ στο Κυπριακό, εκφράζει και συμβολικά τη διάσταση εθνικοφροσύνης και φιλοαμερικανισμού³⁸. Οι πιλότοι της Ολυμπιακή Αεροπορίας αρνούνται να πετάξουν με τους Αμερικανούς χειριστές και ιπτάμενους μηχανικούς που χρησιμοποιεί η εταιρεία³⁹. Άνθρωποι των γραμμάτων και των τεχνών

³¹ Αποσπάσματα δημοσιεύονται σε συνέχειες στα Νέα.

³² *Ελευθεροτυπία*, 24/11/1975.

³³ Σπ.Θεοδωρόπουλος, *Από το Δόγμα Τρούμαν στο Δόγμα Χούντα*, Παπαζήσης, Αθήνα 1977.

³⁴ *Τα Νέα*, 19/8/1974, σελ.3. *Απογευματινή*, 31/8/1974, σελ.6.

³⁵ *Τα Νέα*, 17/8/1974. *Καθημερινή*, «Όχι» στους ανάξιους συμμάχους!, 29/10/1974, σελ.5.

³⁶ *Τα Νέα*, 17/8/1974.

³⁷ *Απογευματινή*, 30/8/1974, σελ.3.

³⁸ *Τα Νέα*, 19/8/1974. Και *Απογευματινή*, 19/8/1974, σελ.5. Πρόκειται για τον Κων.Βασιλάκη, ο οποίος είχε διατελέσει επικεφαλής της ελληνικής αεροπορικής αποστολής στο νατοϊκό στρατηγείο στη Νάπολι. Σε επιστολή του προς τον Αμερικανό πρεσβευτή Χ.Τάσκα, η οποία δημοσιεύεται στην *Απογευματινή*, ο Κ.Βασιλάκης αναφέρει μεταξύ άλλων «...ήμουν ο πλέον ένθερμος υποστηρικτής της αμερικανικής πολιτικής. Σήμερα, όμως, η Αμερική...δεν έχασε μόνον ένα απόσπασμα υποπτέραρχο της Ελληνικής Αεροπορίας, αλλά και το σύνολο του ελληνικού λαού». Σε ανάλογες κινήσεις αποποίησης των μεταλλίων που τους είχαν απονεμηθεί για τη συμμετοχή τους στον πόλεμο της Κορέας προβαίνουν και άλλοι πολίτες. Σε δηλώσεις τους προς τον τύπο ερμηνεύουν την πράξη τους ως κίνηση εθνικής αξιοπρέπειας: «Προτιμώ το σκέτο ψωμί από την ταπείνωση, το σκέτο νερό από τα αιματοβαμμένα δολλάρια των Αμερικανών, τον γαλανό ουρανό και τον θάνατο, παρά ν' ακούω να προστατεύουν οι Αμερικανοί τους Τούρκους στην Κύπρο μας», *Απογευματινή*, 19/8/1974, σελ.5.

³⁹ *Τα Νέα*, 6/9/1974.

αρνούνται να παραστούν σε εκδηλώσεις που διοργανώνονται από φορείς που σχετίζονται με τις ΗΠΑ, όπως η Ελληνοαμερικανική Ένωση⁴⁰. Παράλληλα, αντιαμερικανικές διαδηλώσεις με επίκεντρο το Κυπριακό πραγματοποιούνται στην Αθήνα και άλλες πόλεις (Θεσ/νικη, Ηράκλειο κλπ), ενώ Κύπριοι φοιτητές προχωρούν σε απεργία πείνας στο χώρο του Αγνώστου Στρατιώτη, όπου έχουν αναρτήσει πανό με το σύνθημα «*Κίσινγκερ Δολοφόνε*»⁴¹.

Είναι ενδεικτική, εξάλλου, των διαθέσεων της κοινής γνώμης η τοποθέτηση δημοσιεύματος, σύμφωνα με την οποία η λέξη Ελληνοαμερικανός δεν μπορεί να υφίσταται πλέον και αποκτά όλο και περισσότερο το χαρακτήρα «βρισιάς». Η συνύπαρξη των δύο αυτών ιδιοτήτων δεν είναι πλέον νοητή, καθώς η μία αποκλείει την άλλη: «*Σήμερα, είτε είσαι Έλληνας, είτε είσαι Αμερικανός*»⁴². Αυτή η διάθεση αποστασιοποίησης από καθετί το αμερικάνικο έχει και τη χιουμοριστική της διάσταση όταν επιστρατεύεται για εμπορικούς λόγους. Η ευρηματική διαφήμιση καταστήματος ηλεκτρικών στον Πειραιά αναφέρει «*Ψυγεία αμερικανικά, ντρέπομαι που γράφω αμερικανικά, των 10.000 μόνον 5.400. Ψυγεία αμερικανικά, ντρέπομαι δύο φορές που γράφω, των 12.000 μόνον 6.400*». Λίγο παρακάτω, τα ρώσικα πλυντήρια διαφημίζονται σαν «*αριστουργήματα*»⁴³.

Σε αυτήν την τεταμένη ατμόσφαιρα, σημειώνονται και μικροσυμπλοκές μεταξύ Ελλήνων και εγκατεστημένων στην Ελλάδα Αμερικανών, ιδίως στα νότια προάστια. Ο τύπος περιγράφει αυτά τα κρούσματα βίας, οπωσδήποτε περιορισμένης, σαν αποτέλεσμα της δικαιολογημένης αγανάκτησης των Ελλήνων και της προκλητικότητας των Αμερικανών⁴⁴: «*Και τώρα οι Αμερικανοί καλούνται να πληρώσουν αναδρομικά όσες γροθιές και κλωτσιές μοίρασαν στους Έλληνες επί Χούντας, όσες ληστείες έκαναν, όσους γκαγκστερισμούς, όση αντιπάθεια και μίσος γέμισαν τους Έλληνες-ένα συναισθηματικό λαό που μέχρι σήμερα υπέμενε και έπνιγε μέσα του την οργή του...*»⁴⁵. Στη νομιμοποίηση αυτών των συναισθηματικών αντιδράσεων διαπλέκονται όλες οι θεματικές του αντιαμερικανικού λόγου: η

⁴⁰ Εκδήλωση προς τιμήν του Κ. Μουρσελά στην Ελληνοαμερικανική Ένωση ματαιώθηκε μετά από άρνηση να παραστούν τόσο του ίδιου του Κ. Μουρσελά όσο και των Β. Διαμαντόπουλου και Γ. Μιχαλακόπουλου που επρόκειτο να συμμετάσχουν, οι οποίοι επικαλέστηκαν «πολιτικούς λόγους», *Τα Νέα*, 11/3/1975, σελ.3

⁴¹ *Τα Νέα*, 17/8/1974, σελ.10. *Τα Νέα*, 26/8/1974, σελ.10.

⁴² *Τα Νέα*, 2/9/1974, σελ.3.

⁴³ *Τα Νέα*, 6/9/1974, σελ.4.

⁴⁴ *Τα Νέα*, Πανικός στο...Ουέστ της Γλυφάδας, 22/8/1974, σελ.4. *Τα Νέα*, 7/9/1974. *Τα Νέα*, 8/1/1975. *Τα Νέα*, Εξυλοκοπήθησαν αγρίως δύο Αμερικανοί. Όταν γυρίζει ο τροχός, 14/4/1975.

⁴⁵ Απογευματινή, Ξέσπασμα «αποθιμμένου αντιαμερικανισμού» στα παραλιακά προάστια, 20/8/1974, σελ.2.

εχθρότητα των ΗΠΑ στα αιτήματα του έθνους, η περιστολή της εθνικής κυριαρχίας από την αμερικανική παρουσία στην Ελλάδα και η πολιτισμική διάβρωση από τον αμερικανισμό.

Τα σχετικά δημοσιεύματα φιλοξενούν πλήθος αντιαμερικανικών σχολίων δημάρχων, καταστηματαρχών και πολιτών από τις περιοχές όπου βρίσκονται εγκατεστημένοι Αμερικανοί⁴⁶. Είναι χαρακτηριστικό το σχόλιο συντάκτη των *Νέων* σχετικά με τους εμπρησμούς αμερικανικών αυτοκινήτων. Αφού θυμίζει ότι οι Αμερικανοί ναύτες για να δικαιολογήσουν δικές τους ανάλογες πράξεις επικαλούνται τη μέθη, επιστρατεύει την ίδια αιτιολογία και για τις πράξεις των Ελλήνων διευκρινίζοντας: «Μεθυσμένοι, λοιπόν και μάλιστα όχι από ούισκυ, αλλά από το αθάνατο κρασί της ελευθερίας»⁴⁷. Επιπλέον, τα δημοσιεύματα, με εμφανή ικανοποίηση, αναφέρουν ότι έχει αλλάξει ο τρόπος ζωής των Αμερικανών στην Ελλάδα λόγω του φόβου τους για πιθανά ξεσπάσματα των Ελλήνων και ότι προτιμούν να μένουν απομονωμένοι στα σπίτια τους⁴⁸.

Μετά την ολοκλήρωση της τουρκικής επίθεσης, οι διπλωματικές πρωτοβουλίες της αμερικανικής κυβέρνησης αφήνουν σαφώς ανικανοποίητη την ελληνική πλευρά, η οποία τις εκλαμβάνει ως εχθρικές⁴⁹. Κυρίως, οι μεθοδεύσεις του προέδρου Φορντ προκειμένου να επαναληφθεί η αμερικανική βοήθεια προς την Τουρκία προκαλούν εξαιρετικά αρνητικά σχόλια⁵⁰. Παράλληλα, πληθαίνουν οι δημοσιογραφικές πληροφορίες για το βαθμό της αμερικανικής εμπλοκής στην τουρκική εισβολή, σύμφωνα με τις οποίες Αμερικανοί στρατιωτικοί συμμετείχαν

⁴⁶ «Είναι άγριοι, δεν σέβονται και δεν υπολογίζουν τους ελληνικούς νόμους. Έχουν πάντα άδικο στις φασαρίες που δημιουργούν...», «Η συμπεριφορά τους είναι συμπεριφορά ζώων. Το 99% από αυτούς είναι αμόρφωτοι και αστοιχειώτοι...», «Ο νόμος της ζούγκλας που καταλαβαίνουν αυτοί εμάς μάς είναι άγνωστος», «Δεν είναι άνθρωποι αυτοί οι Αμερικανοί. Πολύ μυστήριος λαός, αλήθεια!...», Πρόκειται για δηλώσεις ιδιοκτητών μπαρ στη Γλυφάδα και εργαζόμενων σε αυτά, *Απογευματινή*, 20/8/1974, σελ.2

⁴⁷ *Τα Νέα*, *Οι Πυρπολήσεις*, 31/8/1974, σελ.5.

⁴⁸ *Τα Νέα*, *Πανικός στο...Ουέστ της Γλυφάδας*, 22/8/1974, σελ.4. *Τα Νέα*, 23/8/1974. *Καθημερινή*, 18/9/1974, σελ.3. *Απογευματινή*, 20/8/1974, σελ.2.

⁴⁹ *Τα Νέα*, 25/1/1975. *Τα Νέα*, 21/5/1975. *Τα Νέα*, 11/12/1975. *Ελευθεροτυπία*, 30/7/1975, σελ.10, *Ελευθεροτυπία*, 31/7/1975, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, 30/10/1975. *Καθημερινή*, 6/10/1974. *Καθημερινή*, 25/12/1974, σελ.7. *Απογευματινή*, 28/7/1975, σελ.16. *Ριζοσπάστης*, 23/1/1975. *Ριζοσπάστης*, 26/1/1975.

⁵⁰ *Τα Νέα*, 21/9/1974. *Τα Νέα*, 12/4/1975. *Τα Νέα*, *Οι ΗΠΑ δίνουν όπλα στην Τουρκία. Ο Φορντ εξεβίασε τη Βουλή*, 3/10/1975. *Τα Νέα*, *Οι έμποροι του θανάτου*, 14/10/1975. *Ελευθεροτυπία*, 4/10/1975. *Καθημερινή*, 10/10/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, 6/12/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, 12/4/1975. *Καθημερινή*, 21/6/1975, σελ.5. *Καθημερινή*, 10/7/1975. *Καθημερινή*, 11/7/1975, σελ.1,5. *Καθημερινή*, 12/7/1975, σελ.5. *Καθημερινή*, 13/7/1975, σελ.6. *Καθημερινή*, *Διαφανής κωμωδία*, 19/7/1975, σελ.5. *Καθημερινή*, *Η αήθης μεθοδολογία*, 22/7/1975, σελ.5. *Απογευματινή*, 15/10/1974, σελ.10. *Απογευματινή*, 12/12/1974, σελ.14. *Απογευματινή*, 22/8/1975. *Ριζοσπάστης*, 12/10/1974, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 17/10/1974, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 5/10/1975.

ενεργά στην τουρκική εισβολή⁵¹. Όσον αφορά την εξέλιξη του Κυπριακού, αλλά και το ζήτημα της εξόδου από το ΝΑΤΟ, ο τύπος παρουσιάζει την Ελλάδα αντιμέτωπη με την εχθρότητα της Δύσης, η οποία ενίοτε περιλαμβάνει και την ΕΟΚ⁵², ενώ εκφράζεται έντονα η πεποίθηση ότι η τουρκική αδιαλλαξία υποκινείται από τις ΗΠΑ⁵³. Ο μεταπολιτευτικός αντιαμερικανισμός, εξάλλου, εγγράφεται σε ένα ευρύτερο κλίμα αντιδυτικισμού. Στο πλαίσιο αυτού του λόγου, η Ελλάδα εμφανίζεται αντιμέτωπη με μια ανθελληνική Δύση⁵⁴. Εξάλλου, ένα μεγάλο μέρος του σκεπτικισμού απέναντι στην προοπτική της ενωμένης Ευρώπης αφορά τη δυνατότητα της Ευρώπης να χειραφετηθεί από την αμερικανική κηδεμονία⁵⁵.

Όσον αφορά το διπλωματικό επίπεδο και το σύστημα των συμμαχιών, νέοι «φίλοι», που να συνδυάζουν την ισχύ με το σεβασμό στις αρχές του δικαίου, καλούνται να αντισταθμίσουν την απώλεια του ερείσματος των ΗΠΑ. Ο τύπος προπαγανδίζει τις διπλωματικές πρωτοβουλίες της κυβέρνησης Καραμανλή για προσέγγιση με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης⁵⁶, αλλά και τον αραβικό κόσμο⁵⁷, ενώ θετικά προβάλλεται η επίσκεψη του Κ. Καραμανλή στις βαλκανικές χώρες και η αναγνώριση από την ελληνική κυβέρνηση του Βορείου Βιετνάμ⁵⁸. Ο δεξιός τύπος εγκωμιάζει τις επαφές με χώρες του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, όπως η Γιουγκοσλαβία⁵⁹, ως έμπρακτο δείγμα της πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής μετά από μια μεγάλη περίοδο «μονόπλευρου», όπως χαρακτηρίζεται πλέον, προσανατολισμού⁶⁰.

⁵¹ *Τα Νέα*, 27/2/1975. *Καθημερινή*, 8/8/1975, σελ.6. *Ελευθεροτυπία*, 13/10/1975, σελ.4. *Απογευματινή*, 19/8/1975, σελ.5.

⁵² *Τα Νέα*, *Μας Εκβιάζουν ΗΠΑ-ΝΑΤΟ-ΕΟΚ*, 15/9/1975. *Απογευματινή*, 13/9/1975, σελ.16. *Ριζοσπάστης*, 12/3/1975.

⁵³ *Ελευθεροτυπία*, 2/10/1975. *Ριζοσπάστης*, 22/1/1975, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 25/1/1975.

⁵⁴ *Ελευθεροτυπία*, 16/11/1977, σελ.4.

⁵⁵ *Ελευθεροτυπία*, 14/10/1975, σελ.4. *Καθημερινή*, *Αυτή είναι η Ευρώπη! Με ορχήστρα χωρίς σολίστ και με Αμερικανό μαέστρο*, 25/5/1975, σελ.4.

⁵⁶ *Τα Νέα*, 28/8/1974. *Τα Νέα*, *Ο κ. Καραμανλής στην Μπον. Η Ελλάδα θ' ασκήση ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική*, 15/5/1975. *Καθημερινή*, 15/5/1975, σελ.7.

⁵⁷ *Τα Νέα*, *Η Βουλή συνεδριάζει...Είμαστε με τους Άραβες. Η χώρα μας πάντοτε υποστήριξε θερμά τα δίκαια αιτήματά τους*, 6/3/1975, σελ.9. *Καθημερινή*, *Η στροφή προς τον αραβικό κόσμο*, 7/3/1975, σελ.3. Θετικά σχολιάζονται οι σχετικές πρωτοβουλίες και στο *Ριζοσπάστη*, *Οι Ελληνο-αραβικές σχέσεις*, 2/4/1975, σελ.2.

⁵⁸ *Τα Νέα*, 16/4/1975.

⁵⁹ *Καθημερινή*, *Ενθουσιασμένος από τις συνομιλίες με τον Τίτο επέστρεψε ο κ.πρωθυπουργός. Νέα κατάσταση στα Βαλκάνια*, 6/6/1975.

⁶⁰ *Καθημερινή*, 15/12/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, 22/12/1974. *Καθημερινή*, 27/5/1975 (επίσκεψη Ρουμανία). *Καθημερινή*, 2/7/1975, σελ.5 (επίσκεψη στη Βουλγαρία). Θετικές οι σχετικές αναφορές και στο *Ριζοσπάστη*, *Ελλάδα και Βόρειοι γείτονες*, 5/3/1975, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, *Οι ελληνοβουλγαρικές συνομιλίες στη Σόφια συμβολή στην εδραίωση της ειρήνης στα Βαλκάνια*, 2/7/1975.

Ο κυβερνητικός τύπος εγκωμιάζει τη λεγόμενη νέα εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης Καραμανλή⁶¹. Η νέα εξωτερική πολιτική διαφέρει από την προηγούμενη, τόσο της δικτατορικής όσο και της προδικτατορικής περιόδου στο ότι παύει να είναι μονοδιάστατη και αναζητά πολλαπλά ερείσματα, τόσο στο χώρο των Βαλκανίων όσο και της Μέσης Ανατολής. Επιπλέον, οι φιλοκυβερνητικοί αρθρογράφοι τονίζουν ότι ο προσανατολισμός της Ελλάδας παραμένει φιλοδυτικός και ότι η επιλογή αυτή αποτυπώνεται με την παραμονή στην Ατλαντική Συμμαχία, όσον αφορά το πολιτικό σκέλος, καθώς και με την ένταξη στην ενωμένη Ευρώπη⁶².

Επιπλέον, στον κεντροδεξιό λόγο, τονίζεται ότι η ύπαρξη διαφορετικών πολιτικών συστημάτων στις ανατολικές χώρες δεν πρόκειται να αποτελέσει εμπόδιο για τη βελτίωση των σχέσεων της Ελλάδας με αυτές, ενώ εκφράζεται μία σχετική αμφισβήτηση της ψυχροπολεμικής συναίνεσης, με το επιχείρημα ότι το «σχήμα Δύση-Ανατολή» δεν είναι απόλυτο⁶³. Όπως φαίνεται και από την υποστήριξη που παρέχουν τα έντυπα του δεξιού χώρου σε μια σειρά μέτρων, όπως η νομιμοποίηση του Κομμουνιστικού Κομμάτος, η έννοια του κομμουνιστικού εχθρού έχει πλέον αποδυναμωθεί και συνοδεύεται από την πεποίθηση ότι ο Ψυχρός Πόλεμος οδεύει προς το τέρμα του αν δεν έχει ήδη ουσιαστικά λήξει⁶⁴. Εξάλλου, θετικά αντιμετωπίζεται το ενδεχόμενο εξισορρόπησης της αμερικανικής ισχύος είτε από τη Σοβιετική Ένωση είτε από περιφερειακές δυνάμεις όπως η Ιαπωνία⁶⁵. Ενδεικτικό του νέου κλίματος είναι η πρωτοσέλιδη είδηση της *Απογευματινής*, η οποία εμφανίζεται με αλλαγμένη φυσιογνωμία στα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια, σύμφωνα με την οποία «*Η Ρωσία εγγυάται τα βόρεια σύνορα της Ελλάδας*»⁶⁶.

Ωστόσο, ο φιλοδυτικός προσανατολισμός της χώρας δεν τίθεται υπό αμφισβήτηση στο πλαίσιο του συντηρητικού χώρου. Στις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησής του, ο Κων/νος Καραμανλής, το Δεκέμβριο του 1974, τονίζει ότι

⁶¹ *Απογευματινή*, *Ο Νέος Καραμανλής αναζητεί Νέα Στηρίγματα*, 11/10/1975, σελ.6.

⁶² *Καθημερινή*, *Νέα εξωτερική πολιτική*, 14/1/1975, σελ.5. *Καθημερινή*, *Οι νέοι προσανατολισμοί*, 20/3/1975, σελ.5. *Καθημερινή*, 15/6/1975, σελ.6.

⁶³ *Καθημερινή*, 16/9/1975, σελ.4. *Απογευματινή*, 11/10/1975, σελ.6.

⁶⁴ *Καθημερινή*, *Ελλάς και Ανατολικοί*, 24/12/1974, σελ.7. *Καθημερινή*, 25/5/1975, σελ.9. Την άποψη ότι η ψυχροπολεμική διαίρεση του κόσμου είναι παρελθόν εκφράζει και ο Π.Κανελλόπουλος σε δηλώσεις του προς την εφημερίδα, *Καθημερινή*, 12/6/1975, σελ.4. Η άμβλυνση του αντικομμουνισμού στο δεξιό τύπο αποτυπώνεται και σε αφιερώματα που γίνονται σχετικά με τις συνθήκες που επικρατούν στις χώρες του σοσιαλιστικού στρατοπέδου. Ενδεικτικά, *Απογευματινή*, *Κομμουνισμός 1975. Έξι εβδομάδες στις Ανατολικές χώρες. Βουλγαρία, Ρουμανία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία, Πολωνία και Ανατολική Γερμανία. Πώς ζουν. Πώς προοδεύουν. Ο Γ.Μαρής γράφει ελεύθερος και ανεπηρέαστος*, 24/5/1975 (σε συνέχειες). Την εκτίμηση ότι η ψυχροπολεμική ένταση βρίσκεται σε τροχιά ύφεσης διατυπώνει και ο *Ριζοσπάστης*, 31/7/1975. *Ριζοσπάστης*, *Ελσίνκι*, 2/8/1975, σελ.4.

⁶⁵ *Απογευματινή*, 17/5/1975, σελ.6.

⁶⁶ *Απογευματινή*, 26/8/1974.

«γεωγραφικώς, πολιτικώς και ιδεολογικώς, η Ελλάς ανήκει εις την Δύσιν»⁶⁷. Η τελευταία χαρακτηρίζεται ως το «φυσικό περιβάλλον» και «ζωτικός χώρος» της Ελλάδας⁶⁸ με βάση την κοινότητα απόψεων και συμφερόντων σε μια σειρά πεδίων, όπως το πολιτικό, το κοινωνικό, το οικονομικό, το πολιτιστικό⁶⁹. Ως βασική αρχή για τη χάραξη αυτής της νέας εξωτερικής πολιτικής προβάλλεται ο ρεαλισμός και η ανάγκη εξυπηρέτησης των εθνικών συμφερόντων, ενώ τονίζεται ότι οι συμμαχίες δεν αποτελούν ούτε «μεταφυσικές αξίες» δοσμένες εκ των προτέρων ούτε αυτοσκοπούς⁷⁰. Από την πλευρά του, ο φιλοκυβερνητικός τύπος κάνει λόγο για την ανάγκη απαγκίστρωσης από εξωευρωπαϊκές δυνάμεις⁷¹. Αλλά και ο Κ. Καραμανλής προέβαλε ως βασικό επιχείρημα για την υποστήριξη της ευρωπαϊκής προοπτικής της χώρας την απαλλαγή της από την ανάγκη «ισχυρών προστατών»⁷².

Από την πλευρά του και ο Γ. Μαύρος, κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Καραμανλή, τόνισε ότι η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ είναι επιβεβλημένη πρωτίστως για πολιτικούς, και κατά τη διατύπωσή του, για «ηθικούς» λόγους, ενώ επέρριψε στις ΗΠΑ την ευθύνη για την επιδείνωση των ελληνοαμερικανικών σχέσεων⁷³.

Στον αντίποδα, στο χώρο της κομμουνιστικής Αριστεράς, το ΚΚΕ προβάλλει το αίτημα μιας γνήσια ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής⁷⁴. Στο πλαίσιο της προεκλογικής εκστρατείας του 1974, ο Χ.Φλωράκης ερμηνεύει αυτήν την «εθνική» εξωτερική πολιτική ως πολιτική ίσης φιλίας και ουδετερότητας⁷⁵. Όσον αφορά την

⁶⁷ Αγόρευση Κωνσταντίνου Καραμανλή κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Α', Σύνοδος Α', 11/12/1974. Αλλά και στις προεκλογικές του ομιλίες ο Καραμανλής τόνιζε ότι η ιστορία, αλλά και οι «ιδεολογικοί προσαντολισμοί της τοποθετούν» την Ελλάδα στη Δύση, Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Ομιλία στη Θεσ/νίκη*, 27/10/1974. Πηγή: *Οι Λόγοι του Καραμανλή 1974-1976*, σελ.63. Τις ίδιες θέσεις ότι, δηλαδή, η Ελλάδα τοποθετείται «από παράδοση και ανάγκη στη δημοκρατική Δύση» διατύπωσε ο Κ. Καραμανλής και κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησής του το 1977, Αγόρευση Κων/νου Καραμανλή, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Β', Σύνοδος Α', 14/12/1977.

⁶⁸ *Καθημερινή*, 18/9/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, 5/1/1975, σελ.7. *Καθημερινή*, 14/6/1975, σελ.7.

⁶⁹ *Καθημερινή*, 27/11/1974, σελ.4. *Καθημερινή*, 25/5/1975, σελ.4. *Καθημερινή*, 13/6/1975, σελ.3,7. *Καθημερινή*, *Ελλάς και Ευρώπη: Οι φιλοσοφικές ρίζες*, 14/6/1975, σελ.6. *Απογευματινή*, 7/9/1974, σελ.6.

⁷⁰ *Καθημερινή*, *Νέα εξωτερική πολιτική*, 14/1/1975, σελ.5.

⁷¹ *Καθημερινή*, 20/2/1975, σελ.7. *Απογευματινή*, 6/9/1974. *Απογευματινή*, 7/9/1974, σελ.6.

⁷² Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Συνέντευξη προς την ανταποκρίτρια του Γερμανικού Πρακτορείου Ειδήσεων*, 14/5/1975. Πηγή: *Οι Λόγοι του Καραμανλή 1974-1976*, σελ.223.

⁷³ Αγόρευση Γεώργιου Μαύρου κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Α', Σύνοδος Α', 12/12/1974.

⁷⁴ *Ριζοσπάστης*, 27/9/1974. *Ριζοσπάστης*, 24/10/1974, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, κύριο άρθρο: *Εθνική Ανάγκη*, 25/1/1975. *Ριζοσπάστης*, κύριο άρθρο: *Ανεξάρτητη Εθνική Πολιτική*, 12/2/1974.

⁷⁵ «Υπάρχει και άλλη πολιτική, πλην της πολιτικής της προσχώρησης στους στρατιωτικούς συνασπισμούς: Η ανεξάρτητη, αυτοτελής, αδέσμευτη ελληνική πολιτική ειρήνης και ειρηνικής συνεργασίας με όλα τα

ευρωπαϊκή προοπτική, το ΚΚΕ εμμένει στη θέση ότι η ΕΟΚ συνιστά ένα είδος αμερικάνικου «*δούρειου ίππου*», όπου η κυριαρχία του αμερικανικού κεφαλαίου θα εμποδίσει κάθε απόπειρα ανεξαρτητοποίησης έναντι των ΗΠΑ⁷⁶. Σχετικά με το ζήτημα του οικονομικό ωφέλους από την ένταξη στην ΕΟΚ, το ΚΚΕ αντιπροτείνει την εξομάλυνση των εμπορικών σχέσεων με τις ανατολικές χώρες⁷⁷. Απορριπτική, εξάλλου, απέναντι στην ΕΟΚ είναι και η στάση του ΠΑΣΟΚ κατά την περίοδο αυτή, και μάλιστα με ανάλογα επιχειρήματα σχετικά με το ρόλο του αμερικανικού κεφαλαίου στις ευρωπαϊκές οικονομίες⁷⁸.

Ωστόσο, στο χώρο της κεντροδεξιάς, αλλά και σε μία μερίδα της κεντροαριστεράς, η ενωμένη Ευρώπη, ως δυνάμει υπερδύναμη και ως οχυρό για τη δημοκρατία, προβάλλει ως η μεγάλη ελπίδα της Ελλάδας⁷⁹. Στο πλαίσιο αυτό, παίρνει μεγάλη εκτάση η προσέγγιση του Κ.Καραμανλή με τη Γαλλία του Ζισκάρ ντ' Εστέν⁸⁰ και η επίσκεψη του τελευταίου στην Αθήνα. Ο ελληνικός τύπος επιφυλάσσει ενθουσιώδη σχόλια για τον Γάλλο πρόεδρο, τον οποίο εκλαμβάνει σαν ένα πολύτιμο σύμμαχο έναντι των Αμερικανών και εγγυητή της άμυνας της χώρας⁸¹. Τα δημοσιεύματα επισημαίνουν σαν ένα ακόμη στοιχείο αλληλεγγύης ότι η Γαλλία υιοθέτησε νωρίς στάση ανεξαρτησίας έναντι των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ⁸². Ελλάδα και Γαλλία είναι, λοιπόν σύμμαχοι εκ των πραγμάτων γιατί έχουν να αντιμετωπίσουν έναν κοινό εχθρό, τους «*νέους βαρβάρους*», τους Αμερικανούς⁸³. Αξίζει λίγο να σταθούμε στα χαρακτηριστικά αυτών των σύγχρονων βαρβάρων, όπως περιγράφονται από το Νικηφόρο Βρεττάκο. Η παρουσία και η δράση τους συνιστά

κράτη: σοσιαλιστικά, καπιταλιστικά και αδέσμευτα...», Ομιλία Χ.Φλωράκη στο ΕΙΡΤ (1/11/1974), παρατίθεται στο *Ριζοσπάστη*, 16/11/1974, σελ.2. Και *Ριζοσπάστης*, 12/12/1974.

⁷⁶ *Ριζοσπάστης*, *Μονόπλευρος προσανατολισμός*, 25/10/1974, σελ.7. *Ριζοσπάστης*, κύριο άρθρο: *Στη Μέγενη της ΕΟΚ*, 15/6/1975. Συστηματική κριτική στην προοπτική ένταξης στην ΕΟΚ ασκεί ο *Ριζοσπάστης*, κύριο άρθρο: *Πολιτική Εξάρτησης*, 18/4/1975.

⁷⁷ *Ριζοσπάστης*, 30/10/1974, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 23/11/1974, σελ.2.

⁷⁸ Προεκλογική ομιλία Α.Παπανδρέου στην Αθήνα (16/11/1977). Παρατίθεται στην *Ελευθεροτυπία*, 17/11/1977, σελ.6-7. Επίσης, Α.Παπανδρέου, εισήγηση στην πρώτη συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ, 3/9/1977 (ξενοδοχείο Κινγκς Παλλάς). Ομιλία Α. Παπανδρέου σε συνεστίαση των στελεχών του Κινήματος στην Πάτρα, 10/10/1975. Πηγή: Ανδρέα Γ. Παπανδρέου, *Η Ελλάδα στους Έλληνες: Λόγοι, άρθρα, συνεντεύξεις και δηλώσεις του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ στα δύο χρόνια ζωής και δράσεως του Κινήματος*, Καρανάσης, Αθήνα 1976, σελ.252

⁷⁹ *Τα Νέα*, 27/9/1974, σελ.3. *Τα Νέα*, 2/6/1975. *Τα Νέα*, 21/6/1975, σελ.9.

⁸⁰ *Τα Νέα*, 16/4/1975. *Τα Νέα*, 11/4/1975. *Καθημερινή*, *Απαρχή νέας περιόδου*, 15/4/1975, σελ.7. *Απογευματινή*, 16/4/1975. *Η Ελλάς ζητεί εγγυήσεις*, 17/4/1975

⁸¹ *Τα Νέα*, 17/9/1975. *Τα Νέα*, 18/9/1975. *Τα Νέα*, 19/9/1975. *Τα Νέα*, 20/9/1975. *Ελευθεροτυπία*, 17/9/1975. *Ελευθεροτυπία*, 18/9/1975. *Ελευθεροτυπία*, 20/9/1975. *Καθημερινή*, 19/9/1975, σελ.1,4,7. *Καθημερινή*, 19/9/1975. *Απογευματινή*, 17/9/1975, σελ.1,12, *Απογευματινή*, 18/9/1975, *Απογευματινή*, 20/9/1975, σελ.1,8. Εξαίρεση αποτελεί ο *Ριζοσπάστης*, 18/9/1975, 21/9/1975.

⁸² *Τα Νέα*, *Η Γαλλική Αναγκαιότητα*, 26/9/1975, σελ.3. *Ελευθεροτυπία*, 17/9/1975.

⁸³ *Ελευθεροτυπία*, 17/9/1975.

μια οπισθοδρόμηση της ανθρώπινης συνείδησης, είναι αντίπαλοι του ορθού λόγου και του ανθρωπισμού, μεταχειρίζονται τον άνθρωπο ως μέσο για τους άνομους σκοπούς τους και διαστρέφουν συστηματικά την αλήθεια. Αποτελούν, έτσι, την «*πιο εξαγριωμένη μορφή του κακού*»⁸⁴.

Είναι ενδιαφέρουσα η σταδιακή αποκρυστάλλωση της έννοιας του αντιαμερικανισμού, στα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης, και οι αποχρώσεις της με βάση την ιδεολογική ταυτότητα των φορέων του. Τα *Νέα*, τα οποία υιοθετούν μια κεντροαριστερή ταυτότητα στη Μεταπολίτευση, κρίνουν αναγκαίο να επισημάνουν την τομή του μεταπολιτευτικού αντιαμερικανισμού σε σχέση με την προδικτατορική περίοδο διευκρινίζοντας ότι, σε εκείνη τη φάση, ο αντιαμερικανισμός δε χαρακτηριζε τους «*δημοκρατικά σκεπτόμενους Έλληνες*»⁸⁵. Παράλληλα, οι σχετικές αναφορές υποδεικνύουν ότι ο μεταπολιτευτικός αντιαμερικανισμός είναι «*φυσικός*» και «*δικαιολογημένος*», καθώς πρόκειται για την ελληνική αντίδραση στην αμερικανική δράση⁸⁶. Αυτού του είδους τον αντιαμερικανισμό επικαλέστηκε, σύμφωνα με δημοσιογραφικές πληροφορίες, και ο Γ. Μαύρος, ως υπουργός Εξωτερικών, σε συνάντησή του με τον Χ.Κίσσινγκερ⁸⁷. Τον Ιανουάριο 1975, κλιμάκιο Αμερικανών βουλευτών επισκέπτεται την Αθήνα θέλοντας μεταξύ άλλων να διερευνήσει τη φύση και την έκταση του ελληνικού αντιαμερικανισμού. Σύμφωνα με τα δημοσιεύματα, κυβερνητικοί κύκλοι διευκρίνισαν στους Αμερικανούς ότι μετά την εμπειρία της δικτατορίας και την τραγωδία της Κύπρου, ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα εκτείνεται από την «*Άκρα Αριστερά*» μέχρι και «*στελέχη της Δεξιάς- πολιτικούς και αξιωματικούς*»⁸⁸. Για τη διείσδυση του αντιαμερικανισμού στο δεξιό χώρο ενδεικτικές είναι και οι επιστολές αναγνωστών που δημοσιεύονται σε συντηρητικά έντυπα, στις οποίες τυπικοί εθνικόφρονες περιγράφουν τις αιτίες των αντιαμερικανικών αισθημάτων τους⁸⁹. Την ίδια περίοδο εκτενείς είναι οι αναφορές διεθνούς τύπου στον ελληνικό αντιαμερικανισμό⁹⁰.

⁸⁴ Νικ.Βρεττάκος, *Οι μεταμορφώσεις του Αττίλα, Ελευθεροτυπία*, 24/9/1975, σελ.10.

⁸⁵ *Τα Νέα*, 9/8/1974.

⁸⁶ *Τα Νέα*, 22/8/1974. *Καθημερινή*, 8/10/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, 27/10/1974, σελ.9. *Καθημερινή*, 11/12/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, 9/1/1975, σελ.5.

⁸⁷ *Τα Νέα*, 25/9/1974. Τα δημοσιεύματα αναφέρουν επίσης ότι ο Γ.Μαύρος είπε στον Χ.Κίσσινγκερ ότι αν κάποιος υποψήφιος βουλευτής επιστράτευε ως προεκλογικό σύνθημα το «*Θάνατος στον Κίσσινγκερ*» θα ερχόταν πρώτος σε σταυρούς προτίμησης, *Καθημερινή*, 6/10/1974.

⁸⁸ *Τα Νέα*, 7/1/1975, σελ.10.

⁸⁹ *Καθημερινή*, *Επιστολή προς παλιό φίλο. Ο ελληνικός αντιαμερικανισμός*, 22/1/1975, σελ.4.

⁹⁰ *Τα Νέα* αναδημοσιεύουν αναλύσεις της «*Washington Post*», των «*New York Times*» και της «*Aurore*», που δίνουν έμφαση στο ρόλο του Κίσσινγκερ και στις αποτυχημένες επιλογές της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. *Τα Νέα*, 17/8/1974, σελ.7. Σύμφωνα με το Associated Press,

Στο δεξιό χώρο, οι αναλύσεις για το χαρακτήρα του ελληνικού αντιαμερικανισμού είναι μετριοπαθείς τονίζοντας, συνήθως, ότι πρόκειται για καταδίκη της αμερικανικής πολιτικής έναντι της Ελλάδας, χωρίς ευρύτερες προεκτάσεις⁹¹. Ωστόσο, οι αναλύσεις αυτές δεν επιβεβαιώνονται πάντα από τη συνολική εξέταση των κειμένων που αναφέρονται στην Αμερική, με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, ακόμα και στα συντηρητικά έντυπα.

Μια γλαφυρή περιγραφή των αισθημάτων της ελληνικής κοινής γνώμης για τους Αμερικανούς προσφέρει το σχόλιο του Ιάκωβου Καμπανέλλη μετά την προσφορά οικονομικής βοήθειας από τον Αμερικανό Πρόεδρο και την οργή που προκάλεσε στην ελληνική κοινή γνώμη. Απευθυνόμενος στον Αμερικανό πολίτη, τον Αμερικανό φορολογούμενο, διαπιστώνει: «...Αμφιβάλλω αν έχη επίγνωση ότι, χάρη στην εξωτερική πολιτική της μεγάλης του πατρίδας, οι δωρεές του ανταμείβονται με την ουρανομήκη κραυγή «Έξω οι Αμερικανοί». Αμφιβάλλω αν έχη διαπιστώσει πόσο αδύνατος, αξιοθρήνητος κι' αβοήθητος είναι όταν ο Έλληνας-ή όποιος άλλος-μπορεί, και δίκαια άλλωστε, να τον αντιμετωπίζη με τέτοια βαθειά περιφρόνηση. Τελικά, δηλαδή, εκείνος που πραγματικά χρειάζεται τη βοήθεια του άλλου είναι ο αφελής Αμερικανός φορολογούμενος κι' όχι εμείς. Μια «Ελληνική Επιτροπή Ηθικής Βοηθείας προς τις ΗΠΑ» θα μπορούσε να βοηθήση ουσιαστικά τον αμερικανικό λαό, που πληρώνει τόσα πολλά για να τον μισούν τόσο πολύ»⁹².

Ένα σημείο στο οποίο αξίζει να εστιάσουμε αφορά τις ερμηνείες που δίνει ο ελληνικός τύπος για την αμερικανική στάση: τι είναι τελικά αυτό που καθιστά την Αμερική τόσο εχθρική προς τον ελληνισμό. Οι αρχικές τοποθετήσεις στον κεντρικό χώρο κάνουν λόγο για επικράτηση των «κακών Αμερικανών», με σημείο αναφοράς την προεδρία Νίξον, και εκφράζεται η πεποίθηση ότι η κατάσταση αυτή είναι συγκυριακή και ότι σύντομα θα αναλάβουν την εξουσία οι «καλοί Αμερικανοί»⁹³. Ωστόσο, αυτή η μετριοπαθής τοποθέτηση δεν θα διαρκέσει ούτε καν στο χώρο του Κέντρου.

Αμερικανός αξιωματούχος εκφράζοντας την ανησυχία του για τον αντιαμερικανισμό στην Ελλάδα, δήλωσε ότι «Θα χρειασθή μια δραματική πολιτική εξέλιξη των γεγονότων, όπως το να στείλη η Σοβιετική Ένωση τις μεραρχίες της στη Γιουγκοσλαβία μετά τον θάνατο του Τίτο, για να ξαναστραφή η κοινή γνώμη (της Ελλάδας) υπέρ των Ηνωμένων Πολιτειών», *Τα Νέα*, 25/4/1975, σελ.14.

⁹¹ *Καθημερινή*, 9/2/1975, σελ.6. *Καθημερινή*, 20/3/1975, σελ.5.

⁹² *Τα Νέα*, 24/4/1975

⁹³ *Τα Νέα*, 9/8/1974.

Η απώλεια εμπιστοσύνης στο αμερικανικό πολιτικό σύστημα είναι βαθύτερη και δεν αποκαθίσταται με την απομάκρυνση του Νίξον από την προεδρία⁹⁴. Είναι ιδιαίτερα έντονη η απαξίωση του αμερικανικού πολιτικού συστήματος την περίοδο 1974-1975, με αιχμές της κριτικής την έλλειψη ηθικής, ευφύιας, το έλλειμμα αντιπροσώπευσης αλλά και νομιμοποίησης⁹⁵. Εξάλλου, σημαντικές ευθύνες για την πολιτική των ΗΠΑ επιρρίπτονται και στον αμερικανικό λαό τόσο για τις επιλογές του όσον αφορά τους ηγέτες του όσο και για την αποδοχή των πολιτικών που αυτοί εφαρμόσαν⁹⁶. Η διάκριση ανάμεσα σε «καλούς» και «κακούς» Αμερικανούς χαρακτηρίζεται «μύθος» με βάση τις μεταπολεμικές εμπειρίες της Ελλάδας⁹⁷. Ο ελληνικός τύπος αντιμετωπίζει με επιφυλακτικότητα και καχυποψία ακόμη και αμερικανούς γερουσιαστές που είχαν τη φήμη του φιλελεύθερου και φιλέλληνα (Ηγκλετον, Πελλ) με το επιχείρημα ότι κατά βάθος κι εκείνοι είναι απολογητές και εκπρόσωποι του αμερικανικού ιμπεριαλισμού⁹⁸. Τελικά, η φράση «Αμερικανός φιλέλληνας» αντιμετωπίζεται ως οξύμωρο.

Επιχειρώντας τη δική του ερμηνεία, ο δεξιός τύπος υποστηρίζει ότι το αμερικανικό πολίτευμα έχει υποστεί βαθιές αλλοιώσεις που συνίστανται στην περιστολή των εξουσιών του Κογκρέσου και στην ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας πέρα από κάθε έλεγχο⁹⁹. Πρόκειται για το φαινόμενο της λεγόμενης «καισαρικής διαστροφής»¹⁰⁰, στο οποίο θα επανέλθουμε και σε άλλο σημείο¹⁰¹. Σύμφωνα με αυτές τις αναλύσεις, η «καισαρική διαστροφή», σε συνδυασμό με τη δράση ενός πλέγματος εξωπολιτικών συμφερόντων, καθόρισε τις επιλογές των ΗΠΑ και στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, με αποτέλεσμα την υποστήριξη σαθρών καθεστώτων σε χώρες όπως η Ελλάδα, το Ν.Βιετνάμ, η Ν.Κορέα, οι Φιλιππίνες, η Χιλή κλπ¹⁰².

⁹⁴ *Τα Νέα*, 13/8/1974. *Καθημερινή*, *Πικρή πείρα*, 26/9/1974, σελ.5.

⁹⁵ *Ελευθεροτυπία*, *Διορισμένοι και αήθεις*, 23/7/1975, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, 4/10/1975. *Καθημερινή*, 9/2/1975, σελ.6. *Καθημερινή*, *Φθίνοντες πρόεδροι*, 26/9/1975, σελ.7. *Απογευματινή*, 21/9/1974, σελ.5. *Απογευματινή*, 9/11/1974, σελ.9. *Ιακ.Καμπανέλλης*, *Τερατογονία*, *Τα Νέα*, 23/10/1980?.

⁹⁶ *Ελευθεροτυπία*, 21/8/1975, σελ.4.

⁹⁷ *Τα Νέα*, 16/12/1975, σελ.12.

⁹⁸ *Ελευθεροτυπία*, *Για τον φιλέλληνα*, 21/8/1975, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, *Οι νέοι Δαναοί*, 23/8/1975. *Ελευθεροτυπία*, *Οι Καλοί, οι Κακοί και οι Άσχημοι Αμερικανοί...*, 26/8/1975, σελ.4. *Ριζοσπάστης*, 8/1/1975, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 24/8/1975.

⁹⁹ *Καθημερινή*, 3/10/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, 22/5/1975, σελ.5.

¹⁰⁰ *Καθημερινή*, 11/10/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, 4/10/1975, σελ.7.

¹⁰¹ *Καθημερινή*, *Βαθεία κρίση*, 7/11/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, 5/10/1975.

¹⁰² *Καθημερινή*, 9/11/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, *Ο δρόμος της παρακμής*, 16/7/1975, σελ.5. Χαρακτηριστική είναι, εξάλλου, η αναφορά στις «σκοτεινές δυνάμεις» που κυβερνούν την Αμερική, *Καθημερινή*, 4/7/1975, σελ.4.

Η πτώση της κυβέρνησης Νίξον πυροδοτεί έναν ευρύτερο προβληματισμό στην Ελλάδα σχετικά με τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Εκφράζονται φόβοι ότι η δράση του Νίξον, η υπέρβαση αρμοδιοτήτων από πλευράς CIA και Πενταγώνου, καθώς και ο παραγκωνισμός του Κογκρέσσου αποτελούν συμπτώματα της παρακμής της αμερικανικής δημοκρατίας και συνιστούν μια οιονεί απολυταρχία¹⁰³ ή, σύμφωνα με μια άλλη διατύπωση, δημιουργούν προϋποθέσεις εδραίωσης ενός «άμορφο(υ) ‘νεοκαισαρισμο(ύ)’»¹⁰⁴. Εκφράζεται, επίσης, η πεποίθηση, στο συντηρητικό χώρο, ότι οι αλλοιώσεις του αμερικανικού πολιτεύματος θα οδηγήσουν νομοτελειακά στην παρακμή των ΗΠΑ ως υπερδύναμης, κατά το ιστορικό προηγούμενο των αυτοκρατοριών¹⁰⁵.

Εξάλλου, ο δεξιός τύπος αναδεικνύει την απομυθοποίηση της Αμερικής ως ηγέτιδος του ελεύθερου κόσμου¹⁰⁶, ενώ εκφράζει σαφώς προοδευτικότερες θέσεις σε σχέση με την προδικτατορική περίοδο υιοθετώντας ακόμη και σύμβολα, προσφιλή στην αριστερή κουλτούρα, όπως ο Σαλβαντόρ Αλλιέντε ως σύμβολο ιδεαλισμού και ανεξαρτησίας, το Βιετνάμ ως κατεχοχίν περίπτωση ανήθικου πολέμου και βαρβαρότητας¹⁰⁷. Επιπλέον, κάνει λόγο για την ύπαρξη μιας πολύπλευρης κοινωνικής και πολιτικής κρίσης στην Αμερική και τοποθετεί την απαρχή της στη δολοφονία του προέδρου Κέννεντυ¹⁰⁸. Επιμένει, επίσης, στην ασυνέπεια ανάμεσα στις δημοκρατικές αρχές που πρεσβεύει η αμερικανική δημοκρατία και εφαρμόζει στο εσωτερικό και τις αντιδημοκρατικές πρακτικές της στο εξωτερικό¹⁰⁹.

Οι επιλογές των ΗΠΑ στην εξωτερική πολιτική αποδίδονται σταθερά στο «στρατιωτικοβιομηχανικό κατεστημένο», ένας όρος που η ευρύτατη χρήση του δεν περιορίζεται στον αριστερό χώρο¹¹⁰. Ο δεξιός τύπος εμμένει ιδιαίτερα στην απόδοση των, προβαλλόμενων ως ανθελληνικών, ενεργειών των ΗΠΑ στη δράση αυτόνομων κέντρων εξουσίας στο εσωτερικό τους, ενώ κάνει λόγο για την ύπαρξη μιας «αρχούσης θελήσεως» που η αμερικανική κυβέρνηση δεν είναι σε θέση να ελέγξει¹¹¹.

¹⁰³ Τα Νέα, 3/1/1975, σελ. 3. Καθημερινή, 18/9/1974, σελ.4. Για «αστυνομικό κράτος» κάνει λόγο η Απογευματινή, 11/1/1975, σελ.7.

¹⁰⁴ Καθημερινή, 27/12/1974, σελ.5.

¹⁰⁵ Καθημερινή, 4/7/1975, σελ.5. Καθημερινή, 16/7/1975, σελ.5.

¹⁰⁶ Καθημερινή, 5/1/1975, σελ.5.

¹⁰⁷ Καθημερινή, 15/9/1974. Εξάλλου, η Καθημερινή τοποθετείται ευνοϊκά προς αυτό που η ίδια αντιλαμβάνεται ως «κουλτούρα της Αριστεράς» και θεωρεί τη συνύπαρξή της με τη λεγόμενη «αστική κουλτούρα» θετικό γεγονός για την ελληνική κοινωνία, Καθημερινή, 9/11/1974, σελ.4.

¹⁰⁸ Καθημερινή, 15/9/1974.

¹⁰⁹ Καθημερινή, 11/4/1975, σελ.4.

¹¹⁰ Απογευματινή, 9/11/1974, σελ.9. Ριζοσπάστης, 8/1/1975, σελ.2.

¹¹¹ Καθημερινή, 9/9/1977, σελ.5. Καθημερινή, 28/9/1977, σελ.5.

Εξάλλου, και ο κεντρώος χώρος υποστηρίζει ότι το κύρος των ΗΠΑ ως ηγέτιδος του ελεύθερου κόσμου έχει αποδυναμωθεί καθοριστικά λόγω των επιλογών τους στη διεθνή σκηνή, ενώ υποδεικνύει το σεβασμό των ηθικών αρχών και της ιστορικής μνήμης ως προϋπόθεση για την εμπέδωση της διεθνούς τάξεως¹¹².

Επίσης, η αρνητική αξιολόγηση του διεθνούς ρόλου των ΗΠΑ, η οποία γίνεται με συχνότατη επίκληση στο πεδίο της ηθικής, αντανακλά συνολικά στο δυτικό «ελεύθερο» κόσμο, καθώς επισημαίνεται ότι σε αυτόν εντάσσονται κατά καιρούς, με την ανοχή ή την ενθάρρυνση των ΗΠΑ, στυγνά αυταρχικά καθεστώτα, όπως η Χιλή, οι δικτατορίες της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Πορτογαλίας, η Ν.Κορέα κλπ¹¹³. Παράλληλα, καταγγέλλεται ότι η διεθνής συμπεριφορά των ΗΠΑ υπονομεύει το κύρος και τα θεμέλια θεσμών όπως ο ΟΗΕ στερώντας τους τους υλικούς πόρους, αλλά και το ηθικό έρεισμα που είναι αναγκαία για τη λειτουργία τους¹¹⁴.

Η διάχυση της έννοιας του Αμερικανού εχθρού πέραν του πεδίου της πολιτικής αποτυπώνεται, με διάφορες αφορμές, στην ειδησεογραφία. Το Φεβρουάριο του 1975, ο εμβολισμός του πλοίου «Κόρινθος» από αμερικανικό τάνκερ, που στοίχισε τη ζωή 19 Ελλήνων και 5 αλλοδαπών ναυτικών, αποδόθηκε σε λάθος του Αμερικανού πλοιάρχου, αλλά η υπόθεση οδηγήθηκε, τελικά, στο αρχείο. Το σχόλιο του Ριζοσπάστη, που επιχειρεί τη σύνδεση του ειδικού με το γενικό, της ατομικής τραγωδίας με την εθνική, είναι ενδεικτικό: «Ωρα μεσάνυχτα να κι ο Αμερικανός με το τάνκερ 'Κουίν'. Θεόστραβος, πες ντερλικωμένος με ούισκυ ίσως και ποιος ξέρει και τι άλλο, εμβόλισε το 'Κόρινθος'. Όλοι μιλάνε για την ενοχή του. Κατάντησε παντού σε κάθε συμφορά μας να μη λείπει κι ο Αμερικανός»¹¹⁵. Αυτό το κλίμα απηχεί και ο σχολιασμός της δολοφονίας δύο στρατιωτών στη Λήμνο από Έλληνα συναδελφό τους. Ο δράστης, πριν τη θητεία του είχε, διατελέσει υπάλληλος της πρεσβείας των ΗΠΑ, όπως και ο πατέρας του. Στην πληροφορία αυτή, στους δεσμούς του δράστη με την Αμερική, εστιάζει η παρουσίαση της ειδήσης αποδίδοντάς της υπαινικτικά αιτιακό ή ερμηνευτικό χαρακτήρα¹¹⁶.

Μία από τις διαφορές του μεταδικτατορικού αντιαμερικανισμού, σε σχέση με την προγενέστερη εκδοχή του, αφορά την ενσωμάτωση του διεθνισμού στην προβληματική του και πέραν του αριστερού λόγου. Η προδικτατορική έκφραση του

¹¹² Γ.Μαύρος, Ομιλία Θεσ/νικης, 6/11/1977. Παρατίθεται στην *Καθημερινή*, 8/11/1977, σελ.4.

¹¹³ *Απογευματινή*, 17/8/1974, σελ.6.

¹¹⁴ *Καθημερινή*, *Μεγάλο πλήγμα*, 3/11/1977, σελ.5.

¹¹⁵ *Ριζοσπάστης*, 5/2/1975, σελ.4.

¹¹⁶ *Ριζοσπάστης*, *Υπάλληλος της πρεσβείας των ΗΠΑ ο δολοφόνος των δύο στρατιωτών*, 10/10/1981, σελ.4.

αντιαμερικανισμού ήταν κατά βάση εθνοκεντρική. Στον μεταπολιτευτικό αντιαμερικανικό λόγο, αναδεικνύεται συστηματικά ότι οι ΗΠΑ συνιστούν απειλή για τους λαούς συνολικά, με εκτενείς αναφορές στη δράση τους σε διάφορα σημεία του πλανήτη¹¹⁷, όπως η Χιλή¹¹⁸ και άλλες χώρες της Λατινικής Αμερικής¹¹⁹ και εμπεδώνεται ένα αίσθημα αλληλεγγύης με τις χώρες αυτές στο πλαίσιο μιας αριστερόστροφης πολιτικής κουλτούρας.

Γενικότερα, στο δημόσιο λόγο, οι ΗΠΑ εμφανίζονται ως σύμμαχοι των πιο διεφθαρμένων και ανήθικων καθεστώτων στον πλανήτη¹²⁰. Μία ιδιαίτερη θεματική του αντιαμερικανικού λόγου είναι η υποστήριξη που παρέχουν οι ΗΠΑ στο Ισραήλ, το οποίο εμφανίζεται ως φορέας επιθετικότητας και καταπάτησης της διεθνούς νομιμότητας¹²¹. Επίσης, αντικείμενο κριτικής είναι η έλλειψη αντίδρασης των Αμερικανών πολιτών απέναντι στις επιλογές της κυβέρνησής τους στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής και η μη αμφισβήτηση από μέρους τους της προπαγάνδας, που εκπορεύεται από την αμερικανική κυβέρνηση και τα ΜΜΕ¹²².

Τον Ιανουάριο του 1975, διοργανώνεται, με πρωτοβουλία των Ελλήνων ηθοποιών, πορεία διαμαρτυρίας για την πολιτική κατάσταση στη Χιλή, με συμμετοχή χιλιάδων πολιτών και προορισμό τις πρεσβείες της Χιλής και των ΗΠΑ και συνοδεύεται από θερμά σχόλια του τύπου¹²³. Είναι η συντηρητική *Καθημερινή*, που τονίζει: «*Η τραγωδία της Χιλής ωστόσο, αφορά κάθε άνθρωπο που σέβεται τον εαυτό του και την έννοια της ελευθερίας*»¹²⁴. Είναι χαρακτηριστική και η ακόλουθη αναφορά της εφημερίδας σχετικά με την εμφύλια διαμάχη στο Λίβανο για την απαξίωση του αμερικανικού ρόλου σε διεθνές επίπεδο: «*Υποκινηταί των ταραχών στον Λίβανο*

¹¹⁷ *Τα Νέα*, 31/1/1975, σελ.7. *Καθημερινή*, 4/10/1974, σελ.3. *Καθημερινή*, 5/10/1974, σελ.3. *Καθημερινή*, 6/3/1975, σελ.4. *Καθημερινή*, 27/3/1975, σελ.7. *Καθημερινή*, 11/4/1975, σελ.4. *Καθημερινή*, 17/4/1975, σελ.7. *Καθημερινή*, 17/8/1975, σελ.7. *Καθημερινή*, *Μονότονο σενάριο*, 17/8/1975, σελ.5: «...Σαϊγκόν 1963, Σαντιάγο 1974, Λευκωσία 1974, Ντάκκα 1975...παντού το ίδιο σενάριο, η ίδια 'συνταγή'». *Απογευματινή*, 12/10/1974. *Απογευματινή*, 12/3/1975. *Ριζοσπάστης*, 26/9/1974, σελ.4. *Ριζοσπάστης*, 16/1/1975, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 24/9/1977, σελ.4.

¹¹⁸ *Τα Νέα*, 19/9/1974, σελ.5. *Τα Νέα*, 28/9/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, 20/9/1974. *Καθημερινή*, 24/10/1974, σελ.3. *Καθημερινή*, 26/7/1975. *Απογευματινή*, 19/9/1974, σελ.7.

¹¹⁹ *Τα Νέα*, 8/2/1975. *Τα Νέα*, 30/8/1975. *Απογευματινή*, 8/2/1975, σελ.6. *Ριζοσπάστης*, 19/1/1975, σελ.9.

¹²⁰ *Τα Νέα*, 26/4/1975.

¹²¹ *Τα Νέα*, 21/12/1974, σελ.8. *Ριζοσπάστης*, 7/1/1975, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 19/1/1975, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, 11/9/1977, σελ.7.

¹²² *Τα Νέα*, 29/5/1975.

¹²³ Στα συνήθη αντιαμερικανικά συνθήματα που ακούγονται στην πορεία, προστίθεται και το «*Ελλάς-Κύπρος-Χιλή*», *Τα Νέα*, 8/1/1975. *Καθημερινή*, 8/1/1975, σελ.3. Καλλιτεχνική εκδήλωση αφιερωμένη στο λαό της Χιλής πραγματοποιείται και στις 12/4/1975 στο γήπεδο του «Πανιωνίου», *Καθημερινή*, 12/4/1975.

¹²⁴ *Καθημερινή*, 12/4/1975, σελ.2.

θεωρούνται αφ' ενός οι Αμερικανοί (είναι γνωστά τα αντι-παλαιστινιακά, αντι-αραβικά τους αισθήματα και η επιθυμία τους να υπάρχουν εστίες 'αντιδράσεως' στον χώρο της επιρροής τους) και αφ' ετέρου οι...Αμερικανοί...»¹²⁵. Επικαλούμενοι την ηθική ήττα που έχουν υποστεί οι ΗΠΑ, με σημείο αναφοράς το Βιετνάμ, την Καμπότζη, το Λάος, οι αρθρογράφοι του συντηρητικού χώρου εκφράζουν την ευχή η Αμερική να στραφεί και πάλι στον απομονωτισμό¹²⁶.

Το Φεβρουάριο του '75, η πρωτεύουσα και άλλες μεγάλες πόλεις (Θεσ/νικη, Πάτρα, Κόρινθος) συγκλονίζονται από μαζικές αντιαμερικανικές δηλώσεις, που πυροδοτούνται από τις ειδήσεις για την απόπειρα πραξικοπήματος, αλλά και από την οργή για τη στάση των ΗΠΑ στο Κυπριακό. Στην Αθήνα, η πορεία κατέληξε στην αμερικανική πρεσβεία, όπου οι διαδηλωτές επέδωσαν ψήφισμα διαμαρτυρίας¹²⁷. Στα συλλαλητήρια κυριαρχεί ένα ιδιαίτερα δημοφιλές σύνθημα που υπογραμμίζει τη διαπλοκή του αντιιμπεριαλισμού με τον εθνικισμό: «Ελλάδα-Κύπρος-Παλαιστίνη, Αμερικάνος δεν θα μείνει»¹²⁸. Στο πλαίσιο των συλλαλητηρίων, οι διαδηλωτές θέτουν επίσης το ζήτημα της εμβάθυνσης του εκδημοκρατισμού, της ανάγκης εκκαθαρίσεων στο χώρο του στρατεύματος και της εξουδετέρωσης της επιρροής του αμερικανικού παράγοντα¹²⁹.

9.3 Η απόδοση ενοχής

Στο πλαίσιο της δίκης των Απριλιανών, μια σειρά μαρτύρων καταγγέλλουν τις σχέσεις των ΗΠΑ με τη δικτατορία¹³⁰, όπως ο Γ.Μυλωνάς (βουλευτής ΕΚΝΔ), ο Γιάννης Χαραλαμπίδης (βουλευτής ΠΑΣΟΚ)¹³¹, ο Αλέξανδρος Λυκουρέζος¹³² κ.ά. Στην κατάθεσή του, ο Ανδρέας Παπανδρέου χαρακτηρίζει τους πραξικοπηματίες όργανα του ΝΑΤΟ και της CIA και υποστήριζει ότι η απόφαση για την επιβολή δικτατορίας ελήφθη στην Ουάσιγκτον στις 15/7/1965 μετά την αποπομπή του Γ.Παπανδρέου από την πρωθυπουργία¹³³. Ο Α.Παπανδρέου υποστηρίζει ότι απώτεροι στόχοι των ΗΠΑ με την επιβολή της δικτατορίας ήταν η διχοτόμηση της Κύπρου, η

¹²⁵ Καθημερινή, 15/10/1975, σελ.6.

¹²⁶ Καθημερινή, Μπορεί να αναστηθεί η πίστη που χάθηκε;, 27/4/1975, σελ.8.

¹²⁷ Καθημερινή, 16/2/1975.

¹²⁸ Απογευματινή, 14/2/1975. Απογευματινή, 15/2/1975. Ριζοσπάστης, 16/2/1975. Ριζοσπάστης, 15/2/1975.

¹²⁹ Ριζοσπάστης, 27/2/1975. Ριζοσπάστης, 4/3/1975.

¹³⁰ Ελευθεροτυπία, 12/7/1975.

¹³¹ Τα Νέα, 9/8/1975. Τα Νέα, 20/8/1975.

¹³² Καθημερινή, 10/8/1975, σελ.1,3.

¹³³ Τα Νέα, 6/8/1975, σελ.1,6.

ενίσχυση του Ισραήλ στον πόλεμο των Έξι Ημερών και η αναχαίτιση των ανερχόμενων δυνάμεων του Κέντρου και της Κεντροαριστεράς¹³⁴.

Είναι χαρακτηριστικό ότι μάρτυρες που καταθέτουν σχετικά με τους βασανιστές της χούντας, επιρρίπτουν τη βαθύτερη ευθύνη στους Αμερικανούς εκφράζοντας την πεποίθηση ότι η εκπαίδευση που έλαβαν από Αμερικανούς αξιωματικούς και η επίδραση της Αμερικής ως ήθους¹³⁵, ήταν η αιτία που μεταμόρφωσε απλούς φαντάρους σε βασανιστές¹³⁶. Όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει ο Βασίλης Βασιλικός σχετικά με τους βασανιστές «*Είμαστε αυτό που μας έκαναν οι Αμερικανοί*»¹³⁷. Η αντιαμερικανική ρητορική πολλών μαρτύρων κατηγορίας επιφέρει την επίπληξη του προέδρου του Δικαστηρίου Ντεγιάννη, ο οποίος δηλώνει «*Δεν δικάζουμε εδώ την Αμερική!*»¹³⁸. Ωστόσο, φαίνεται πως αυτή ακρίβως είναι η επιθυμία εμός μεγάλου τμήματος της κοινής γνώμης, να δικαστεί και να καταδικαστεί η Αμερική.

Ωστόσο, παρά τις αντιαμερικανικές κορώνες σε ορισμένες μαρτυρικές καταθέσεις, στην κοινή γνώμη υπάρχει μια αίσθηση ανικανοποιήτου, όπως τεκμαίρεται από την αρθρογραφία της περιόδου. Το αίτημα της κάθαρσης απαιτεί το στιγματισμό των «*μεγάλων ενόχων*», των ηθικών αυτουργών, των Αμερικανών. Σύμφωνα με μια μερίδα του τύπου, το αίτημα αυτό δεν προωθείται επαρκώς μέσα από τη δίκη των πρωταιτίων¹³⁹.

Αυτό το κλίμα απηχεί σειρά άρθρων της Μαργαρίτας Λυμπεράκη: «*Μέσα από την ίδια τη διαδικασία μπορεί να βγει μια αλήθεια που να ξεπερνάει αυτόν τον ορισμένο στόχο, και ν' αποκαλυφθούν οι (γνωστοί) μηχανισμοί: ποιοι οι κινούντες τους κινούντας, οι αρχηγοί των αρχηγών. Οι αόρατες δυνάμεις να γίνουν ορατές κι' ο ξένος (γνωστός) δάκτυλος να ονομαστεί και να ερευνηθεί... Τότε θα φτάναμε στη ρίζα και στην κάθαρση. Γιατί ρίζα και κάθαρση ταυτίζονται*»¹⁴⁰. Στο ίδιο μήκος κύματος

¹³⁴ Καθημερινή, 6/8/1975, σελ.4.

¹³⁵ Ελευθεροτυπία, 14/8/1975. Ριζοσπάστης, 14/8/1975, σελ.2.

¹³⁶ Κατάθεση ναυάρχου Εγκολφόπουλου, Τα Νέα, 12/8/1975, σελ.6. Επίσης, κατάθεση της Βιργινίας Τσουδερού σύμφωνα με την οποία το σύστημα βασανιστηρίων που εφαρμόστηκε από τη χούντα περιέχεται σε νατοϊκό εγχειρίδιο, Ελευθεροτυπία, 13/8/1975. Ελευθεροτυπία, «Δίπλωμα» βασανιστού από την Αμερική!, 12/8/1975, σελ.9. Και Απογευματινή, 13/8/1975. Καθημερινή, 4/1/1975, σελ.5.

¹³⁷ Ελευθεροτυπία, 30/8/1975, σελ.2.

¹³⁸ Τα Νέα, 25/8/1975, σελ.13. Ωστόσο, η στάση αυτή του προέδρου προκαλεί και κριτική, Ελευθεροτυπία, 13/8/1975, σελ.4.

¹³⁹ Τα Νέα, 1/9/1975, σελ.3. Ελευθεροτυπία, 28/7/1975. Ελευθεροτυπία, 4/8/1975, σελ.4. Ελευθεροτυπία, 5/8/1975. Ελευθεροτυπία, 13/8/1975, σελ.4. Για «παρωδία» κάνει λόγο ο Β.Βασιλικός από τις στήλες της Ελευθεροτυπίας, 13/8/1975, σελ.6. Ριζοσπάστης, 3/8/1975. Ριζοσπάστης, 19/8/1975.

¹⁴⁰ Μ.Λυμπεράκη, Η Ρίζα, Τα Νέα, 8/8/1975. Μ.Λυμπεράκη, Η Απόφαση, Τα Νέα, 22/8/1975. Μ.Λυμπεράκη, Εθνική Ανεξαρτησία, 6/10/1975.

κινούνται οι τοποθετήσεις και άλλων πνευματικών ανθρώπων, όπως ο Μάνος Κατράκης, ο Νικηφόρος Βρεττάκος¹⁴¹ και ο Β.Βασιλικός.

Εξάλλου, είναι έντονη η φημολογία ότι Αμερικανοί αξιωματούχοι δρουν στα παρασκήνια της δίκης προκειμένου να εξασφαλίσουν την αποσιώπηση του ρόλου τους¹⁴² και την αμνήστευση των πραξικοπηματιών¹⁴³. Στο πλαίσιο αυτό, αντιδράσεις προκάλεσε η εσπευσμένη απόφαση της κυβέρνησης Καραμανλή να μετατρέψει τις θανατικές καταδίκες σε ισόβια. Μερίδα του τύπου την απέδωσε σε αμερικανική παρέμβαση. Με βάση τα παραπάνω, εμπεδώνεται, στο δημόσιο λόγο, η άποψη ότι, τελικά, δεν αποδόθηκε δικαιοσύνη, πραγματική κάθαρση δεν επήλθε. Από την πλευρά του, το ΚΚΕ υποστήριξε ότι η εκτέλεση της απόφασης του δικαστηρίου για τους πραξικοπηματίες ήταν απαραίτητη προϋπόθεση όχι μόνο για την αποχουντοποίηση, αλλά και για τη ρήξη με την αμερικανοκρατία¹⁴⁴.

Μετά την ολοκλήρωση της δίκης των πρωταίτιων, υπήρξε προσπάθεια δικαστικής διερεύνησης των αμερικανικών ευθυνών σχετικά με τη δικτατορία. Τυπικά κατηγορούμενοι είναι μια σειρά αμερικανών αξιωματούχων, όμως ουσιαστικά στο στόχαστρο της έρευνας είναι η αμερικανική εξωτερική πολιτική έναντι της Ελλάδας¹⁴⁵. Στον εφέτη-ανακριτή καταθέτουν μια σειρά πολιτικών όπως ο Π.Κανελλόπουλος, ο Γ.Μαύρος, ο Α.Παπανδρέου, ο Γ.Α.Μαγκάκης. Η τοποθέτηση του τελευταίου είναι χαρακτηριστική: «Όλοι οι εκφράσαντες υπευθύνως την αμερικανική εξωτερική πολιτική στην Ελλάδα, είναι υπεύθυνοι για την εγκαθίδρυση και την διατήρηση της δικτατορίας στη χώρα μας». Επιπλέον, χαρακτήρισε μύθο την αντίληψη περί ανταγωνιστικών ρόλων των κέντρων εξουσίας στις ΗΠΑ¹⁴⁶.

Από την πλευρά του, ο Α. Παπανδρέου καταγγέλλει συστηματικά την κυβέρνηση για τη μη ολοκλήρωση της αποχουντοποίησης συνδέοντάς αυτήν την αποτυχία με την έλλειψη βούλησης από τη συντηρητική παράταξη για καταγγελία του ρόλου του αμερικανικού παράγοντα και, τελικά, για τερματισμό της εξάρτησης από τις ΗΠΑ. Η μη αποχουντοποίηση, στην επιχειρηματολογία του, αποτελεί στήριγμα της αμερικανοκρατίας. Ακόμη περισσότερο, καταλογίζει στην κυβέρνηση

¹⁴¹ Ριζοσπάστης, 6/8/1975, σελ.2.

¹⁴² Τα Νέα, 14/8/1975, σελ.14. Ελευθεροτυπία, 28/7/1975. Ελευθεροτυπία, Η CIA παρακολουθεί την Δίκη. Δίνει γραμμή και κατατοπίζει την Ουάσιγκτον κάθε στιγμή, 7/8/1975. Ελευθεροτυπία, 8/8/1975. Ριζοσπάστης, 27/6/1975. Ριζοσπάστης, 30/7/1975, σελ.2.

¹⁴³ Τα Νέα, 11/8/1975, σελ.5. Ελευθεροτυπία, 30/8/1975.

¹⁴⁴ Ανακοίνωση της ΚΕ του ΚΚΕ, Ριζοσπάστης, 26/8/1975. Ριζοσπάστης, 27/8/1975. Ριζοσπάστης, 28/8/1975.

¹⁴⁵ Ελευθεροτυπία, 6/9/1975.

¹⁴⁶ Τα Νέα, 6/9/1975.

ότι καταβάλλει συστηματική προσπάθεια, συγκαλύπτοντας το μέγεθος των αμερικανικών ευθυνών, προκειμένου να μειωθεί ο αντιαμερικανισμός της κοινής γνώμης και να αποκατασταθεί το κύρος των ΗΠΑ¹⁴⁷.

9.4 Η αφανής δράση του Αμερικανού Εχθρού

Με επίκεντρο τις δυσμενείς εξελίξεις στο Κυπριακό, προβάλλει μία έννοια ως στοιχείο ερμηνείας των γεγονότων, η οποία θα εκλαϊκευτεί και θα γνωρίσει μεγάλη διάδοση στο πλαίσιο της μεταπολιτευτικής κουλτούρας. Πρόκειται για την έννοια του σχεδίου και του λεγόμενου πλέγματος δυνάμεων, η οποία προκύπτει από την υπόθεση ότι τα δεινά που υφίσταται ο ελληνισμός, είτε στον ελλαδικό χώρο, είτε σε άλλα σημεία όπως η Κύπρος, αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου σχεδιασμού για την εξυπηρέτηση απώτερων στόχων των μεγάλων δυνάμεων, και πρωτίστως των Ηνωμένων Πολιτειών. Οι δυνάμεις αυτές δε δρουν μεμονωμένα, αλλά συντονισμένα στο πλαίσιο μιας ανίερης συμμαχίας με θύμα, μεταξύ άλλων, την Ελλάδα¹⁴⁸. Ανεξάρτητα από τη βασιμότητα ή μη επιμέρους στοιχείων τέτοιου είδους υποθέσεων για τις ευρύτερες επιδιώξεις των μεγάλων δυνάμεων στη διεθνή σκηνή, είναι σημαντική η επίδραση αυτού του τύπου ερμηνείας στο επίπεδο της μαζικής σκέψης, που, συχνά, εκπίπτει σε συνωμοσιολογία.

Κατά τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια, ένα μεγάλο μέρος της συζήτησης περί του Αμερικανού εχθρού περιστρέφεται γύρω από τη δράση της CIA, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά την Ελλάδα, το μεγαλύτερο μερίδιο ενοχής για την επιβολή της δικτατορίας, αλλά και τη σφαγή του Πολυτεχνείου¹⁴⁹, επιρρίπτεται στην αμερικάνικη υπηρεσία πληροφοριών¹⁵⁰, ενώ σε αυτήν αποδίδονται γεγονότα που είχαν συνταράξει την κοινή γνώμη κατά προδικτατορική περίοδο, όπως το τραγικό περιστατικό του Γοργοποτάμου (1964)¹⁵¹. Οι επικρίσεις για τη δράση της

¹⁴⁷ Ανδρέας Παπανδρέου, *Ομιλία στη Λάρισα*, 6/7/1975. Ανδρέας Παπανδρέου, *Ομιλία στην Πάτρα*, 10/10/1975. Ανδρέας Παπανδρέου, *Ομιλία στη Θεσ/νίκη*, 7/12/1975. Πηγή: Ανδρέα Γ. Παπανδρέου, *Η Ελλάδα στους Έλληνες: Λόγοι, άρθρα, συνεντεύξεις και δηλώσεις του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ στα δύο χρόνια ζωής και δράσεως του Κινήματος*, Καρανάσης, Αθήνα 1976, σελ.230, 252, 290-291.

¹⁴⁸ *Καθημερινή*, 23/1/1975, σελ.5. *Καθημερινή*, 24/1/1975, σελ.5. *Καθημερινή*, 28/1/1975, σελ.5. *Καθημερινή*, 15/2/1975, σελ.5. *Καθημερινή*, 24/5/1975, σελ.7. *Καθημερινή*, *Τα σχέδια των και εμείς*, 3/9/1975, σελ.7. *Καθημερινή*, 7/9/1975.

¹⁴⁹ *Τα Νέα*, 20/6/1975. *Ελευθεροτυπία*, 9/10/1975. *Ριζοσπάστης*, 30/10/1975, *Ριζοσπάστης*, 31/10/1975.

¹⁵⁰ *Τα Νέα*, 11/11/1974. *Τα Νέα*, 28/12/1974. *Τα Νέα*, 27/5/1975.

¹⁵¹ *Τα Νέα*, 16/6/1975, σελ.13.

CIA αφορούν, εξάλλου, και το εσωτερικό των ΗΠΑ¹⁵² αλλά και με μία σειρά χωρών¹⁵³. Σύμφωνα με τις δημοσιογραφικές πληροφορίες, που προέρχονται κυρίως από τον αριστερό τύπο, η δράση των αμερικανικών μυστικών υπηρεσιών συνεχίζεται απρόσκοπτα και μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας¹⁵⁴.

Στο ρευστό σκηνικό της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου, η καχυποψία για τις επόμενες κινήσεις των «εχθρών» τροφοδοτεί τη συζήτηση σχετικά με το ρόλο των «πρακτόρων», αμερικανικής κυρίως προέλευσης¹⁵⁵. Ο εχθρός έχει τη δυνατότητα να είναι αφανής και πανταχού παρών. Οι εμπειρίες του παρελθόντος, απώτερου και πρόσφατου, συνδυάζονται με τη διάχυτη φημολογία και το κλίμα ανασφάλειας. Στην αναδυόμενη αφήγηση, οι πράκτορες είναι αυτοί που με τη δράση τους διέφθειραν, μεταπολεμικά, την Ελλάδα και απέτρεψαν κάθε προσπάθεια εκδημοκρατισμού: *«έμπασαν στον ελληνικό χώρο την ατομική δολοφονία τύπου CIA, τον πολιτικό αμοραλισμό τύπου Νίζον, την ελαστικότητα συνειδήσεων τύπου Άγκνιου, τον συνωμοτικό κυνισμό τύπου Τάσκα, την ηθική 'ουδετερότητα' τύπου Κίσσινγκερ. Είναι οι ίδιοι που οργάνωσαν τα Ιουλιανά, τα Απριλιανά, που μηχανεύθηκαν τη δολοφονική απόπειρα κατά του Μακαρίου τύπου Κένεντυ...»*¹⁵⁶.

Ο αριστερός τύπος επιμένει ιδιαίτερα στα διαφορετικά πρόσωπα του Αμερικανού εχθρού στο εσωτερικό της χώρας, δίνοντας έμφαση στην τοποθέτηση «αμερικανόφιλων» σε θέσεις-κλειδιά στον κρατικό μηχανισμό, καθώς και στο ρόλο αμερικανικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα: *«Εφημερίδες, εταιρείες, υπάλληλοι κρατούν στα χέρια τους τα νήματα της αμερικανοκρατίας... Τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρείες, αεροπορικές εταιρείες και άλλες επιχειρήσεις που έχουν μονπωλήσει ορισμένους τομείς της οικονομίας, αλλά και μικρές επιχειρήσεις, όπου εκατοντάδες υπάλληλοι, Αμερικανοί και ντόπιοι, υπηρετούν πιστά τις διαταγές των πραγματικών επιχειρηματιών τους»*¹⁵⁷. Η αμερικανική ανάμιξη και

¹⁵² Τα Νέα, 31/12/1974. Τα Νέα, 3/1/1975, σελ.1, 3. Τα Νέα, 18/6/1975, σελ.3. Τα Νέα, 5/9/1975, σελ.11. Ελευθεροτυπία, 5/8/1975, σελ.10. Καθημερινή, 27/12/1974, σελ.5. Καθημερινή, 10/1/1975, σελ.10. Καθημερινή, 10/6/1975, σελ.3. Καθημερινή, 19/6/1975, σελ.5. Απογευματινή, 11/1/1975, σελ.7.

¹⁵³ Τα Νέα, 1/3/1975. Τα Νέα, 19/6/1975, σελ.14. Τα Νέα, 21/11/1975. Ελευθεροτυπία, 11/12/1975, σελ.11. Καθημερινή, 27/11/1974, σελ.5. Καθημερινή, 12/12/1974, σελ.4. Απογευματινή, 17/8/1974, σελ.6. Απογευματινή, 30/12/1974, σελ.12. Απογευματινή, 13/1/1975, σελ.11.

¹⁵⁴ Τα Νέα, 28/4/1975, σελ.11. Ριζοσπάστης, 12/10/1974, σελ.4. Ριζοσπάστης, 13/11/1974, σελ.8. Ριζοσπάστης, 5/2/1975. Ριζοσπάστης, 20/2/1975, σελ.2.

¹⁵⁵ Καθημερινή, Επαγρύπνηση, 14/11/1974, σελ.5. Ελευθεροτυπία, 4/10/1975, σελ.4. Ελευθεροτυπία, 26/11/1975. Ελευθεροτυπία, 27/11/1975. Ελευθεροτυπία, 28/11/1975. Απογευματινή, 22/9/1975. Ριζοσπάστης, 26/9/1974, σελ.2. Αντί, 11/6/1977, σελ.11-40.

¹⁵⁶ Τα Νέα, Έξω οι πράκτορες, 17/8/1974. Αντί, Η νεοελληνική ιστορία της ΣΙΑ διδάσκει..., 25/6/1977, σελ.3.

¹⁵⁷ Ριζοσπάστης, 8/10/1975, σελ.3.

στην απόπειρα πραξικοπήματος, το Φεβρουάριο του 1975, υποδεικνύεται από διάφορες πλευρές¹⁵⁸. Την έντονη αντίδραση του τύπου προκαλεί, επίσης, η είδηση ότι στην αμερικανική βάση του Ελληνικού προβλήθηκε προπαγανδιστικό κιν/κο υλικό υπέρ των Τούρκων, παρουσία τόσο του αμερικανικού όσο και του ελληνικού προσωπικού¹⁵⁹.

Καθόλη τη διάρκεια του 1975, επικρατεί έντονη φημολογία τόσο για απόπειρες αποσταθεροποίησης της δημοκρατίας¹⁶⁰ όσο και για προσπάθειες των Αμερικανών να προσεγγίσουν τους χουντικούς παρέχοντάς τους ανταλλάγματα προκειμένου να αποτρέψουν ενοχλητικές αποκαλύψεις στο πλαίσιο της δίκης τους¹⁶¹. Το Σεπτέμβριο, καταστροφικές πυρκαγιές, αποτέλεσμα εμπρησμών, πλήττουν την Πελ/νησο. Πολλοί μιλούν για σχέδιο χουντικών κύκλων, ενώ άλλοι υποδεικνύουν αμερικανική ανάμιξη συνδυάζοντας το γεγονός με την ελληνογαλλική προσέγγιση και την επίσκεψη ντ' Εσταίν στην Αθήνα: «Κι' όταν η ύποπτη μυρωδιά μας φτάνει τη στιγμή που ο πρόεδρος Ντ' Εσταίν διακηρύσσει 'εμείς είμαστε οι φίλοι σας'...τότε οι ύποπτες αναθυμιάσεις δημιουργούν την ίδια αποπνικτική ατμόσφαιρα που έζησε η Χιλή του Αλλιέντε»¹⁶².

Παράλληλα, εμφανίζονται στον τύπο σενάρια σύμφωνα με τα οποία οι Αμερικανοί μεθοδεύουν επάνοδο του τέως βασιλιά Κων/νου στην Ελλάδα¹⁶³, ενώ η φημολογία σχετικά με τις παρασκηνικές κινήσεις της CIA κάνει λόγο ακόμη και για τη μεθόδευση αυτονομιστικού κινήματος στην Κρήτη προκειμένου να πληγεί η εθνική ακεραιότητα¹⁶⁴. Πέρα από τον τύπο, ο βουλευτής του ΚΚΕ, Κ. Κάππος, διατυπώνει τη σχετική καταγγελία και στη Βουλή (24/6/1975)¹⁶⁵. Ανάλογα σενάρια για τα αποσταθεροποιητικά σχέδια των ΗΠΑ διατυπώνονται και τα προσεχή χρόνια. Είναι χαρακτηριστικό, ότι τα συντηρητικά έντυπα επιχειρούν να αποδώσουν τη

¹⁵⁸ Ο τύπος καταγράφει σχετικά σχόλια παραγόντων της αντιπολίτευσης για το θέμα. Χαρακτηριστική και η δήλωση Αβέρωφ «Η Ελλάς δεν γίνεται Χιλή», καθώς και του Γ.Μαύρου σύμφωνα με την οποία «οι Αμερικανοί δεν μπορούν να ελέγξουν τον Καραμανλή», *Απογευματινή*, 1/3/1975, σελ.1,3. Επίσης, *Ριζοσπάστης*, 26/2/1975. *Ριζοσπάστης*, 28/2/1975.

¹⁵⁹ *Καθημερινή*, 25/10/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, 17/11/1974, σελ.7. *Απογευματινή*, 23/10/1974, σελ.2. *Απογευματινή*, 24/10/1974, σελ.5. *Ριζοσπάστης*, 22/10/1974. *Ριζοσπάστης*, 2/11/1974, σελ.2.

¹⁶⁰ *Ελευθεροτυπία*, 29/10/1975. *Τα Νέα*, 2/6/1975, σελ.3. *Ελευθεροτυπία*, 9/8/1975, σελ.3. *Ελευθεροτυπία*, 29/11/1975.

¹⁶¹ *Τα Νέα*, 6/6/1975. *Τα Νέα*, 24/6/1975, σελ.5.

¹⁶² *Τα Νέα*, Κάτι μυρίζει, 22/9/1975, σελ.7. *Ελευθεροτυπία*, 22/9/1975.

¹⁶³ *Τα Νέα*, 8/9/1975. *Ριζοσπάστης*, 23/11/1974.

¹⁶⁴ *Ελευθεροτυπία*, 30/7/1975, σελ.8. *Ελευθεροτυπία*, 4/8/1975, σελ.4.

¹⁶⁵ *Ριζοσπάστης*, *Νέα ανθελληνικά σχέδια*, 26/6/1975, σελ.2.

δημιουργία ακροδεξιού πολιτικού σχηματισμού από τους Θεοτόκη-Στεφανόπουλο στις μεθοδεύσεις των Αμερικανών¹⁶⁶.

Στο σημείο αυτό, έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε πώς η ανάδυση της τρομοκρατίας στη μεταπολιτευτική Ελλάδα διαπλέκεται με τη φημολογία περί της παρασκηνιακής δράσης των Αμερικανών εχθρών. Το φθινόπωρο του 1975 δολοφονούνται δύο Τούρκοι πρεσβευτές στο Παρίσι και στη Βιέννη. Ο ελληνικός τύπος εικάζει ότι πρόκειται για έργο των αμερικανικών μυστικών υπηρεσιών και ότι αποτελούν μέρος ευρύτερης συνωμοσίας, για την οποία η Ελλάδα έχει κάθε λόγο να ανησυχεί¹⁶⁷. Οι υποθέσεις για την αμερικανική εμπλοκή στηρίζονται στην ακόλουθη διαισθητική επιχειρηματολογία: *«Δεν χρειάζεται φιλοσοφία, σίγουρα, για να καταλάβη κανείς ότι τόσο ο αριστοτεχνικός τρόπος με τον οποίον έγιναν οι δύο δολοφονίες όσο και η στιγμή που διαλέχτηκε γι' αυτές, είναι έργο σκοτεινών δυνάμεων με ευδιάκριτους στόχους. Την ματαίωση της κάποιας ύφεσης, γενικότερα στην Μέση Ανατολή και ειδικότερα στις σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας»*¹⁶⁸.

Το αίσθημα ανασφάλειας εντείνεται από το γεγονός ότι λόγω του εμφυλίου στο Λίβανο, πολλές αμερικανικές επιχειρήσεις μετακομίζουν από τη Βηρυττό στην Αθήνα¹⁶⁹. Στη Βουλή, στελέχη της ΕΚ-ΝΔ εκφράζουν την ανησυχία τους ότι μαζί με τις αμερικανικές επιχειρήσεις πρόκειται να εγκατασταθεί στην Αθήνα και το κεντρικό στρατηγείο της CIA για τη Μέση Ανατολή¹⁷⁰. Στο πλαίσιο αυτό, η δολοφονία του Ρίτσαρντ Γουέλς, σταθμάρχη της CIA στην Αθήνα, παραμονή Χριστουγέννων του 1975, εκλαμβάνεται ως «προβοκάτσια»¹⁷¹, στην οποία η αμερικανική ανάμιξη άλλοτε υπονοείται¹⁷² και άλλοτε δηλώνεται¹⁷³. Παράλληλα, εκφράζεται δυσαρέσκεια για τη μη παροχή επαρκών πληροφοριών από την πλευρά της αμερικανικής κυβέρνησης για τη διαλεύκανση της υπόθεσης, ενώ εκφράζεται η πεποίθηση ότι η Ουάσινγκτον επιχειρεί να εκμεταλλευτεί τη δολοφονία προς όφελος της¹⁷⁴.

Παράλληλα, σύμφωνα με τις ανταποκρίσεις από τις ΗΠΑ, μερίδα του αμερικανικού τύπου αποδίδει τη δολοφονία στον έντονο αντιαμερικανισμό που

¹⁶⁶ Καθημερινή, 24/10/1977, σελ.8

¹⁶⁷ Ελευθεροτυπία, 25/10/1975. Ελευθεροτυπία, 27/10/1975. Τα Νέα, 27/10/1975. Τα Νέα, 29/10/1975. Ριζοσπάστης, 26/10/1975, σελ.2. Ριζοσπάστης, 28/10/1975.

¹⁶⁸ Τα Νέα, 30/10/1975.

¹⁶⁹ Τα Νέα, 1/11/1975.

¹⁷⁰ Τα Νέα, 12/11/1975.

¹⁷¹ Τα Νέα, 24/12/1975. Απογευματινή, 24/12/1975, σελ.1,3. Απογευματινή, 27/12/1975, σελ.7.

¹⁷² Τα Νέα, 27/12/1975. Ριζοσπάστης, 24/12/1975, σελ.8.

¹⁷³ Ελευθεροτυπία, 27/12/1975.

¹⁷⁴ Τα Νέα, 27/12/1975.

επικρατεί στην Ελλάδα και επιρρίπτει ευθύνες για την κατάσταση αυτή στον ελληνικό τύπο, κατονομάζοντας *Τα Νέα*, για τα δημοσιεύματα των οποίων φέρεται να εξέφρασε τη δυσαρέσκειά της και η αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα. *Τα Νέα* από την πλευρά τους αντιδρούν έντονα στα παραπάνω σχόλια¹⁷⁵.

Τα δημοσιεύματα του ελληνικού τύπου μεταφέρουν, επίσης, το κλίμα ανασφάλειας που επικρατεί στους εν Ελλάδι Αμερικανούς, συνεπεία της δολοφονίας. Σε κάθε περίπτωση, δηλώνεται με βεβαιότητα ότι η δολοφονία είναι έργο ξένων πρακτόρων, και δε θα μπορούσε να είναι έργο Ελλήνων, καθώς ο ψυχρός και ακριβής τρόπος με τον οποίο εκτελέστηκε είναι ξένος προς την ελληνική νοοτροπία¹⁷⁶. Ακόμη περισσότερο, ο τύπος αρνείται να αναγνωρίσει το έγκλημα σαν κομμάτι της ελληνικής πραγματικότητας και το ταυτίζει με τα αμερικανικά ήθη: «Οι Αμερικανοί, μαζί με όλα τ' άλλα...καλά που μας έκαναν, μετέφεραν κι' εδώ τον τρόπο ζωής τους...Είναι, λοιπόν, φανερό, ιδίως μετά το έγκλημα του Ψυχικού, ότι στους δρόμους της ήσυχης άλλοτε Αθήνας, άρχισε να φυσάει ένας παγερός άνεμος που δεν πρέπει να μας αφήσει αδιάφορους. Και δεν πρέπει, γιατί αυτά που συμβαίνουν στην πρωτεύουσα και σε δρόμους κεντρικούς, μάλιστα, θυμίζουν Σικάγο, θυμίζουν νυχτερινή Νέα Υόρκη»¹⁷⁷. Ο δεξιός τύπος αρνείται να αναγνωρίσει πατριωτικό χαρακτήρα στην ενέργεια της δολοφονίας, ενώ και ο *Ριζοσπάστης* εκφράζει την αποδοκιμασία του¹⁷⁸.

Για το ζήτημα της δολοφονίας, έντονα επικρίθηκε η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης να απαγορεύσει στις εφημερίδες να μεταδίδουν πληροφορίες σχετικά με την υπόθεση. Για απαράδεκτη φίμωση του ελληνικού τύπου, κατόπιν αμερικανικής παρέμβασης έκαναν λόγο τόσο το ΠΑΣΟΚ όσο και τα δύο κομμουνιστικά κόμματα¹⁷⁹. Από την πλευρά της, η *Ελευθεροτυπία* χαρακτήρισε τη δολοφονία πολιτικό έγκλημα και προέβαλε την ανάγκη για ενημέρωση γύρω από αυτήν ως «πολιτικό δικαίωμα και εθνική ανάγκη», ενώ επέκρινε τις έρευνες της αστυνομίας στο χώρο ατόμων με αντιστασιακή δράση την περίοδο της δικτατορίας¹⁸⁰. Ωστόσο, στη

¹⁷⁵ *Τα Νέα*, Επίθεση εναντίον των «Νέων». Υποβολιμαίες πληροφορίες, 27/12/1975, σελ.5. Και *Τα Νέα*, Απαράδεκτη αμερικανική επίθεση, 9/1/1976.

¹⁷⁶ *Τα Νέα*, Το έγκλημα είναι έργο ξένων πρακτόρων, 27/12/1975, σελ.4. *Καθημερινή*, 24/12/1975. *Καθημερινή*, 25/12/1975, σελ.1,6.

¹⁷⁷ *Τα Νέα*, Τα αμερικανικά ήθη, 30/12/1975, σελ.4. Και *Ριζοσπάστης*, 25/12/1975: «Μέσα στον χάρτη της Άγριας Δύσης' πέρασε πια η Αθήνα...».

¹⁷⁸ *Καθημερινή*, Οι Μασκόφοροι, 25/12/1975, σελ.6. Και *Ριζοσπάστης*, 25/12/1975, σελ.2.

¹⁷⁹ *Τα Νέα*, 8/1/1976, σελ.10. *Ελευθεροτυπία*, 29/12/1975.

¹⁸⁰ *Ελευθεροτυπία*, 29/12/1975.

δεκαετία του '80, η δολοφονία Γουέλς απολαμβάνει μιας σχετικής νομιμοποίησης στον φιλοπασοκικό λόγο¹⁸¹.

Η συζήτηση για την υπόγεια, μη ορατή δράση του Αμερικανού εχθρού είναι παρούσα και στο δημόσιο λόγο της δεκαετίας του '80. Ενδεικτικά, αναφέρουμε το ακόλουθο επεισόδιο: το Νοέμβριο του 1984 σημειώνεται μια σειρά βομβιστικών επιθέσεων στην περιοχή της πρωτεύουσας. Ορισμένα ΜΜΕ¹⁸², αλλά και ο ηγέτης του ΚΚΕ, Χ.Φλωράκης σε συνέντευξή του στην εφημερίδα *Τα Νέα*¹⁸³, υποδεικνύει τους Αμερικανούς, και ειδικότερα τη CIA, ως υπαίτιους. Τόσο τα δημοσιεύματα όσο και οι δηλώσεις του Χ.Φλωράκη προκάλεσαν την οργισμένη αντίδραση της αμερικάνικης πρεσβείας. Ο Αμερικανός πρέσβης προχώρησε σε διάβημα προς την ελληνική κυβέρνηση, ενώ έκανε λόγο για «*επαίσχυντη παραπληροφόρηση*». Ακολούθησαν οι καταγγελίες μερίδας του τύπου για απαράδεκτη παρέμβαση των Αμερικανών και για προσπάθεια τρομοκράτησης της κυβέρνησης¹⁸⁴. Είναι, εξάλλου, χαρακτηριστικό του φορτισμένου κλίματος, ότι δύο Αμερικανοί καθηγητές οι οποίοι δίδασκαν σε αγγλόφωνο σχολείο της Κηφισιάς απελάθηκαν από τη χώρα, το φθινόπωρο του '84 με την κατηγορία της ανθελληνικής προπαγάνδας¹⁸⁵.

Τα αντανakλαστικά του αντιαμερικανικού λόγου στην υπόδειξη της αμερικανικής ενοχής ενεργοποιούνται με διάφορες αφορμές ακόμα και όταν δεν υπάρχουν επαρκή διαθέσιμα στοιχεία. Αυτό το κλίμα απηχεί η στάση του ελληνικού τύπου μετά τη δολοφονία της πρωθυπουργού της Ινδίας Ίντιρα Γκάντι από άνδρες της προσωπικής της φρουράς. Τα περισσότερα έντυπα είτε αφήνουν αιχμές για αμερικανική εμπλοκή στη δολοφονία είτε υποδεικνύουν ευθέως τις ΗΠΑ ως ενόχους, αμέσως μετά τη γνωστοποίηση της είδησης¹⁸⁶.

9.5 Η νέα απογοήτευση από την αμερικανική στάση κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70

Καθόλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '70, είναι έκδηλη στο δημόσιο λόγο, η δυσαρέσκεια για τη στάση των ΗΠΑ έναντι της Ελλάδος, τόσο σε ό,τι αφορά το

¹⁸¹ *Εθνος*, 4/11/1984, σελ.18.

¹⁸² *Εθνος*, *Βόμβες και Δυναμίτες*, 28/11/1984, σελ.6. *Εθνος*, 16/12/1984, σελ.9.

¹⁸³ *Τα Νέα*, 9/12/1984, σελ.1,13.

¹⁸⁴ *Τα Νέα*, Στόχος «*Τα Νέα*». *Ιταμή Επέμβαση των ΗΠΑ...*, 11/12/1984, σελ.1,4. *Τα Νέα*, 12/12/1984. *Εθνος*, *Κυνική Ανάμιξη*, 11/12/1984. *Εθνος*, 12/12/1984, σελ.6. *Εθνος*, 13/12/1984, σελ.6.

¹⁸⁵ *Τα Νέα*, 4/10/1984.

¹⁸⁶ *Εθνος*, 1/11/1984. *Εθνος*, 4/11/1984, σελ.6, 18. *Τα Νέα*, 1/11/1984, σελ.3. *Ελευθεροτυπία*, 2/11/1984, σελ.18. *Ριζοσπάστης*, 1/11/1984, σελ.1,3. *Ριζοσπάστης*, 2/11/1984, σελ.2-3. *Ριζοσπάστης*, 3/11/1984

Κυπριακό, τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, αλλά και το ζήτημα της επανένταξης της χώρας στο ΝΑΤΟ. Η αισιοδοξία και οι προσδοκίες με τις οποίες έγινε δεκτή η εκλογή του Δημοκρατικού, και θεωρούμενου φιλέλληνα, Τζίμυ Κάρτερ (Νοέμβριος 1976)¹⁸⁷, εξανεμίστηκαν σε σύντομο διάστημα¹⁸⁸. Η αρθρογραφία συστηματικά εστιάζει στη μη εκπλήρωση των προεκλογικών εξαγγελιών του προέδρου Κάρτερ τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο¹⁸⁹.

Με βάση τη ματαίωση των προσδοκιών για «τη μεγάλη αλλαγή της αμερικανικής πολιτικής, ο ελληνικός τύπος αποφαίνεται ότι *«ανάμεσα στον Νίξον, τον Φορντ και τον Κάρτερ δεν υπάρχει ούτε καν φαινομενική απόσταση, δεν υπάρχει οπωσδήποτε ουσιαστική διαφορά»* επαναλαμβάνοντας το επιχείρημα ότι το αμερικάνικο «σύστημα» είναι σαφώς ισχυρότερο του εκάστοτε προέδρου¹⁹⁰. Η «μεγάλη αλλαγή», την οποία προσδοκούσαν οι αρθρογράφοι, συνίστατο στην αποκατάσταση του ηθικού κύρους της Αμερικής, στην αποκατάσταση του ρόλου της ως φορέα δικαιοσύνης και νομιμότητας. Αυτή η υποθετική Αμερική *«θα έπανε πια να είναι με το μέρος των δυναστών και καταπιεστών, θα σταμάταγε να στηρίζει τη δύναμή της στους δικτάτορες, τους στρατοκράτες, στον σκοτεινό κόσμο της αντίδρασης, της βίας και των βασανιστηρίων...οι Έλληνες θάβρισκαν το δίκιο τους, οι Τούρκοι εισβολείς θ' αντίκρυζαν το αυστηρό πρόσωπο του θείου Σαμ»*¹⁹¹. Στην επόμενη προεδρική αναμέτρηση στις ΗΠΑ, μεταξύ Κάρτερ και Ρήγκαν (1980), και ο δεξιός τύπος αποφαίνεται, πλέον, ότι για τις ελληνικές θέσεις το πρόσωπο του εκάστοτε Αμερικανού προέδρου δε συνεπάγεται καμία ουσιαστική διαφοροποίηση, με δεδομένη την έλλειψη εύνοιας προς την Ελλάδα¹⁹².

Τον Απρίλιο του 1977, η απόφαση του προέδρου Κάρτερ να χορηγήσει αυξημένη στρατιωτική βοήθεια στην Τουρκία προκαλεί, στην Ελλάδα, την έντονη αντίδραση της αντιπολίτευσης, αλλά και τη δυσφορία της ελληνικής κυβέρνησης¹⁹³. Αρνητικά αντιμετωπίζονται, εξάλλου, οι διπλωματικές πρωτοβουλίες του προέδρου

¹⁸⁷ Καθημερινή, *Επί νέας βάσεως οι σχέσεις Ελλάδος-ΗΠΑ με τον Κάρτερ*, 4/11/1976. Αλλά και σελ.4,5.

¹⁸⁸ Ελευθεροτυπία, 13/9/1977: *«Ο Κάρτερ, λοιπόν, είναι ένας πρόεδρος Αμερικανός κι εμείς τον πήραμε για δικό μας, όπως συνηθίζουμε άλλωστε να κάνουμε με τους Αμερικανούς προέδρους. Στην αρχή τους παίρνουμε για δικούς μας κι ύστερα βλέπουμε ότι την πατήσαμε. Με τον κ.Κάρτερ όμως φαίνεται ότι την πατήσαμε χειρότερα»*.

¹⁸⁹ Ελευθεροτυπία, 10/9/1977, σελ.9. Καθημερινή, 3/11/1977, σελ.5: *«Η ανανέωση της αμερικανικής πολιτικής τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό φαίνεται ότι απετέλεσε υπόσχεση χωρίς ανταπόκριση. Και ήταν η υπόσχεση αυτή που έδωσε την πλειοψηφία στον πρόεδρο Κάρτερ κατά τις εκλογές του περασμένου χρόνου»*. Καθημερινή, 12/11/1977, σελ.5.

¹⁹⁰ Ελευθεροτυπία, *Ο Κάρτερ ξέσχισε όλες τις ελπίδες*, 14/9/1977, σελ.4.

¹⁹¹ Ο. π.

¹⁹² Καθημερινή, 25/9/1980, σελ.4. Ελευθεροτυπία, 10/10/1980, σελ.7.

¹⁹³ Τα Νέα, 25/4/1977.

Κάρτερ για την επίτευξη συμβιβασμού στο Κυπριακό¹⁹⁴. Ένα άλλο κομβικό ζήτημα, που αναδεικνύεται, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '70, και στο οποίο, προβάλλεται κατεξοχήν η αμερικανική εχθρότητα, είναι οι διμερείς διαφορές Ελλάδας-Τουρκίας με αιχμή το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο¹⁹⁵. Στο πλαίσιο αυτό, διαστάσεις αποκτά η υπόθεση του διορισμού νέου Αμερικανού πρέσβη στην Αθήνα. Σε δηλώσεις του ενώπιον της Αμερικανικής Γερουσίας, οι θέσεις του σχετικά με τα ελληνοτουρκικά σύνορα στο Αιγαίο, προκάλεσαν την έντονη αντίδραση της Αντιπολίτευσης, αλλά και τη δυσαρέσκεια της κυβέρνησης¹⁹⁶. Η κυβέρνηση ζήτησε, τελικά, το διορισμό άλλου προσώπου για τη θέση αυτή, αίτημα που έγινε δεκτό¹⁹⁷.

Στα τέλη του 1977, ο τύπος καταγράφει τη δυσαρέσκεια από τις πιέσεις του NATO για τα ζητήματα του Κυπριακού, των ελληνοτουρκικών σχέσεων και της επανόδου στη Συμμαχία¹⁹⁸. Συνολικά, η αρθρογραφία αναδεικνύει το φορτισμένο κλίμα αυτής της περιόδου με την ανασφάλεια σε σχέση με τα εθνικά θέματα και τη φημολογία για παρασκηνιακές μεθοδεύσεις σε βάρος των εθνικών συμφερόντων να κυριαρχούν¹⁹⁹. Στο πλαίσιο αυτό, ο ελληνικός τύπος ερμηνεύει ως εχθρική την απόφαση του NATO να υπαγάγει το Στρατηγείο Σμύρνης υπό τουρκική διοίκηση²⁰⁰.

Με αφορμή τα ζητήματα αυτά, ο Α.Παπανδρέου άσκησε έντονη κριτική στην εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης και στο φιλοδυτικό της προσανατολισμό, ενώ υποστήριξε ότι οι ΗΠΑ και το NATO μεθοδεύουν τη συρρίκνωση του Ελληνισμού και κινούνται βάσει σχεδίου προκειμένου να πλήξουν την εδαφική ακεραιότητα της χώρας²⁰¹. Ως ανερχόμενος ηγέτης της αντιπολίτευσης και ως φορέας ενός ιδιότυπου εθνικιστικού και αντιδυτικού λόγου, ο Α. Παπανδρέου, τονίζει ότι το Έθνος βρίσκεται αντιμέτωπο με μια «μεθοδευμένη, καθοδηγούμενη, θανάσιμη απειλή»²⁰². Ειδικότερα, ο Παπανδρέου υποστήριξε ότι η αμερικανική εχθρότητα σε βάρος της

¹⁹⁴ *Τα Νέα*, 11/4/1977.

¹⁹⁵ *Ελευθεροτυπία*, 12/9/1977, σελ.4.

¹⁹⁶ *Τα Νέα*, 15/7/1977.

¹⁹⁷ *Τα Νέα*, 21/7/1977. Ο αμερικανικός τύπος, από την πλευρά του, απέδωσε τη ματαίωση του διορισμού του Σώλφου στη «δηλητηριώδη εκστρατεία» του ελληνικού τύπου εναντίον του, κατονομάζοντας «*Τα Νέα*» και «*Το Βήμα*», *Τα Νέα*, 7/12/1977.

¹⁹⁸ *Τα Νέα*, 8/12/1977. *Τα Νέα*, 9/12/1977. *Ελευθεροτυπία*, Άρση του 'εμπάργκο' ζητάει το κοινό ανακοινωθέν. Φιλοτουρκική υστερία στο NATO, 8/12/1977. Απογενματινή, 9/12/1977. Καθημερινή, 9/12/1977, σελ.4. Ριζοσπάστης, 10/12/1977.

¹⁹⁹ *Ελευθεροτυπία*, 6/12/1977, σελ.11. *Ελευθεροτυπία*, Αιγαίο-Κύπρος 'παίζονται' στο NATO, 9/12/1977. *Ελευθεροτυπία*, 28/12/197, σελ.4. Ριζοσπάστης, 2/12/1977.

²⁰⁰ *Τα Νέα*, 31/12/1977.

²⁰¹ *Τα Νέα*, 10/12/1977.

²⁰² Μήνυμα Α.Παπανδρέου εν όψει της εθνικής επετείου. Παρατίθεται στην *Ελευθεροτυπία*, 27/10/1977, σελ.6.

Ελλάδος έχει ένα νέο ορατό στόχο, μετά το πλήγμα του Κυπριακού, και αφορά την αλλαγή του «στάτους κβο» στο Αιγαίο προς όφελος της Τουρκίας²⁰³.

Στη ρητορική του ΠΑΣΟΚ, που τείνει να εξελιχθεί σε ηγεμονική, εμπεδώνεται το στερεότυπο του Αμερικανού εχθρού, το οποίο στηρίζεται στις πρόσφατες ιστορικές εμπειρίες, αλλά συχνά εκπίπτει σε ένα είδος αυτοματισμού. Το ακόλουθο απόσπασμα από ομιλία του Στ. Τζουμάκα, βουλευτή του ΠΑΣΟΚ, αποτελεί ένα παράδειγμα της στερεοτυπικής επίκλησης του Αμερικανού εχθρού: *«Ξέρουμε και τώρα ποιος είναι ο εχθρός μας. Και τότε και σήμερα ο αγώνας μας είναι ενάντια στους Αμερικανούς και το ΝΑΤΟ, ενάντια στην πολιτική που εξυπηρετεί τα ξένα συμφέροντα»*²⁰⁴. Ανάλογη είναι η χρήση της έννοιας του Αμερικανού εχθρού και στο λόγο της κομμουνιστικής Αριστεράς. Ενδεικτικά, παραθέτουμε την ακόλουθη δήλωση του Χ. Φλωράκη: *«υπάρχουν πράγματα τα οποία με βάση την πείρα του παρελθόντος πρέπει πλέον να θεωρούνται δεδομένα σε αυτή τη Χώρα. Δεδομένες πρέπει να θεωρούνται οι προθέσεις και ο ρόλος των Αμερικανών και του ΝΑΤΟ σε βάρος των συμφερόντων της Χώρας μας...»*²⁰⁵

Με δεδομένο τον καταγγελτικό λόγο του ηγέτη της αξιωματικής αντιπολίτευσης, όσον αφορά το ρόλο των ΗΠΑ στα εθνικά θέματα, και τις εντυπώσεις που αυτός δημιουργεί στο επίπεδο της πολιτικής επικοινωνίας, ένα απόσπασμα από συνέντευξη του Κων/νου Καραμανλή στους New York Times τυγχάνει ευρύτατης προβολής. Με τη φράση *«Η Ουάσιγκτον αδικεί την Ελλάδα για να μην δυσανεστήσει την Τουρκία»* ο βαλλόμενος ως φιλοδυτικός Κ.Καραμανλής αναπαράγει έναν κοινό τόπο του αντιαμερικανικού λόγου²⁰⁶. Διευκρινίζοντας, ωστόσο, τις δηλώσεις του, ο Κ. Καραμανλής τόνιζε ότι η αδικία αυτή από την αμερικανική πλευρά ήταν αθέλητη και οφειλόταν σε λανθασμένη εκτίμηση των αμερικανικών συμφερόντων αναφορικά με την Τουρκία²⁰⁷. Απέναντι στην εικόνα του ριζοσπάστη αντιαμερικανού Α.Παπανδρέου, ο δεξιός τύπος αντιπαραθέτει την εικόνα

²⁰³ Α.Παπανδρέου, εισήγηση στην πρώτη συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ, 3/9/1977 (Ξενοδοχείο Κινγκς Παλλάς).

²⁰⁴ Ομιλία Στέφανου Τζουμάκα, πρόεδρος της ΕΦΕΕ και βουλευτής επικρατείας του ΠΑΣΟΚ, για την επέτειο του Πολυτεχνείου. Παρατίθεται στα *Νέα*, 28/11/1977, σελ.5.

²⁰⁵ Αγόρευση Αγόρευση Χαρίλαου Φλωράκη κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Καραμανλή, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Β', Σύνοδος Α', 15/12/1977.

²⁰⁶ *Ελευθεροτυπία*, 27/10/1977. *Απογευματινή*, Ένας οργισμένος Καραμανλής..., 27/10/1977. *Καθημερινή*, 27/10/1977. *Καθημερινή*, 31/10/1977, σελ.16.

²⁰⁷ Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Συνέντευξη στους New York Times*, 27/5/1978. Πηγή: *Οι Λόγοι του Καραμανλή 1978*, σελ.938.

του αποφασιστικού και δυναμικού Καραμανλή²⁰⁸. Εξάλλου, και ο δεξιός τύπος από την πλευρά του, εγκαλεί τις ΗΠΑ και την Ατλαντική Συμμαχία για φιλοτουρκισμό²⁰⁹.

Στο πλαίσιο της φημολογίας, που κυριαρχεί στο δημόσιο λόγο σχετικά με πιθανούς σχεδιασμούς σε βάρος του ελληνισμού, το ΚΚΕ υποδεικνύει τις ΗΠΑ ως ηθικό αυτουργό της απαγωγής του Αχιλλέα Κυπριανού, γιου του τότε προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας, που συντάραξε την ελληνική κοινή γνώμη το Δεκέμβριο του '77²¹⁰. Είναι χαρακτηριστικό ότι, στο μεταπολιτευτικό της λόγο, η κομμουνιστική Αριστερά προβάλλει συστηματικά την έννοια της συνωμοσίας προκειμένου να περιγράψει τις ενέργειες και τις μεθοδεύσεις των ΗΠΑ και των Ατλαντικών εταίρων αναφορικά με τα εθνικά θέματα, και κυρίως σε ό,τι αφορά το Κυπριακό²¹¹. Η έννοια της συνωμοσίας προκειμένου για την αμερικανική πολιτική συνυπάρχει με την τάση απεικόνισης των ΗΠΑ ως δύναμης του κακού και με τη συχνότατη χρήση του όρου «σατανικός» για τις αμερικανικές ενέργειες²¹². Αυτά τα σημασιολογικά πεδία διαδίδονται και στον ευρύτερο κεντροαριστερό χώρο και λειτουργούν στερεοτυπικά²¹³. Σε αυτό το σύστημα λόγου, μπορούμε να εντοπίσουμε και στοιχεία συνέχειας με το λόγο της προδικτατορικής ΕΔΑ. Η μεταπολιτευτική κομμουνιστική Αριστερά, από την πλευρά της, στο πλαίσιο της ενσωμάτωσης εθνικιστικών στοιχείων στον πολιτικό της λόγο, είναι πρόθυμη να αναπαράγει το επιχείρημα περί ανθελληνικής πολιτικής των ΗΠΑ. Με βάση αυτό το σκεπτικό, ο ελληνικός αντιαμερικανισμός περιγράφεται από το *Ριζοσπάστη* ως δικαιολογημένη, νομιμοποιημένη συνέπεια της αμερικανικής επιβουλής επί των «εθνικών μας δικαίων»²¹⁴.

9.6 Η διεθνής διάσταση της έννοιας του Αμερικανού εχθρού στη δεκαετία του '80

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η έννοια του Αμερικανού εχθρού εμπλουτίζεται με μία διεθνή διάσταση, που άπτεται του Ψυχρού Πολέμου. Η ένταση στις σχέσεις των δύο υπερδυνάμεων φαίνεται να απειλεί την αίσθηση ότι ο Ψυχρός

²⁰⁸ *Καθημερινή*, 1/11/1977, σελ.4. *Καθημερινή*, 11-12/12/1977.

²⁰⁹ *Καθημερινή*, 3/9/1977, σελ.4.

²¹⁰ *Ριζοσπάστης*, 16/12/1977, σελ.10. *Ριζοσπάστης*, 17/12/1977, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 20/12/1977, σελ.4. *Ριζοσπάστης*, 22/12/1977.

²¹¹ *Ριζοσπάστης*, 11/9/1977, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 13/9/1977, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 15/9/1977, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 10/12/1977, σελ.2.

²¹² *Ριζοσπάστης*, 11/10/1977, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 3/11/1977, σελ.4.

²¹³ *Έθνος*, 14/9/1981, σελ.7.

²¹⁴ *Ριζοσπάστης*, 18/10/1977, σελ.2.

Πόλεμος βρίσκεται σε ύφεση και οδεύει προς το τέλος του. Το μεγαλύτερο κομμάτι του ελληνικού τύπου αποδίδει την ένταση αυτή στην επιθετική πολιτική του προέδρου Ρήγκαν²¹⁵.

Ειδικότερα, η απόφαση για σημαντική αύξηση του αμυντικού προϋπολογισμού των ΗΠΑ ερμηνεύεται ως επιζήμια τόσο για το εσωτερικό των ΗΠΑ, λόγω των επιπτώσεών της στα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα των Αμερικανών πολιτών, όσο και στο εξωτερικό²¹⁶. Τα εξοπλιστικά προγράμματα των κυβερνήσεων Ρήγκαν προβάλλονται ως κατεξοχήν εκδηλώσεις του ανορθολογισμού και της έλλειψης ανθρωπισμού της αμερικανικής ηγεσίας και τους αποδίδεται ιδιαίτερη προπαγανδιστική βαρύτητα στο πλαίσιο του αντιαμερικανικού λόγου²¹⁷.

Η νέα αυτή έκφραση της αμερικάνικης επιθετικότητας αποδίδεται καταρχήν στην ανάγκη αποκατάστασης του αμερικανικού γοήτρου, αλλά και της αυτοεικόνας των Αμερικανών, μετά από μια σειρά αποτυχιών στη διεθνή σκηνή, με χαρακτηριστικότερη εκείνη του Βιετνάμ. Ακόμη περισσότερο, η επιθετικότητα των ΗΠΑ, σε όλες της τις εκφάνσεις, συνδέεται με την ύπαρξη ενός αμερικάνικου συμπλέγματος παντοδυναμίας, το οποίο πηγάζει από την αίσθηση «ιστορικής κατωτερότητας» και την ανασφάλεια²¹⁸.

Ο Αμερικανός εχθρός, σε αυτή του την εκδοχή, είναι θανάσιμα επικίνδυνος γιατί είναι ιστορικά και πολιτισμικά υποδεέστερος. Είναι επίσης ενδιαφέρουσα η στερεοτυπική από κοινού απαξίωση αμερικανικής ηγεσίας και λαού. Η διανοητική και ηθική κατωτερότητά τους τεκμηριώνει το μέγεθος της επικινδυνότητάς τους. Το ακόλουθο σχόλιο, σύμφωνα με το οποίο οι πυρηνικοί πύραυλοι των ΗΠΑ «βρίσκονται στα χέρια παρανοϊκών ηγετών και ναρκομανών χειριστών» είναι ενδεικτικό αυτής της τάσης²¹⁹.

Η τάση αυτή μπορεί να ανιχνευθεί και στα δεξιά χώρο. Παρά τον αντισοβιετισμό του ή την αντιπολιτευτική του διάθεση προς τον κυρίαρχο πασοκικό λόγο, είναι σαφής η έντονη αμφισβήτηση της Αμερικής ως θετικού πόλου στην

²¹⁵ *Έθνος*, 14/9/1981, σελ.7. *Έθνος*, 24/9/1981, σελ.8. *Έθνος*, 3/10/1981, σελ.4. *Έθνος*, 22/10/1981, σελ.4. *Έθνος*, 23/10/1981, σελ.6. *Τα Νέα*, 2/11/1981, σελ.9. *Τα Νέα*, 3/12/1981. *Ελευθεροτυπία*, 6/10/1981, σελ.10. *Ριζοσπάστης*, 3/9/1981. *Ριζοσπάστης*, 9/9/1981. *Αντί*, τχ.254, 17/2/1984, σελ.3. *Ελευθεροτυπία*, 4/9/1983, σελ.18.

²¹⁶ *Έθνος*, 15/10/1981, σελ.6. *Ελευθεροτυπία*, 1/9/1981, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, 12/9/1981, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, 27/9/1981, σελ.6. *Ελευθεροτυπία*, 4/10/1981, σελ.6. *Ριζοσπάστης*, 18/10/1981, σελ.6. *Ριζοσπάστης*, 24/10/1981, σελ.2,4.

²¹⁷ *Έθνος*, 16/9/1983, σελ.2. *Έθνος*, *Οι Συγκλητικοί και ο Εφιάλτης*, 17/9/1983, σελ.6. *Αντί*, τχ.251, 6/1/1984, σελ.39-40.

²¹⁸ *Έθνος*, 14/9/1981, σελ.7.

²¹⁹ *Ριζοσπάστης*, 19/9/1981, σελ.2. Επίσης, *Έθνος*, 11/9/1983, σελ.6.

ψυχροπολεμική αντιπαράθεση από το δεξιό τύπο. Οι εφημερίδες φιλοξενούν ανταποκρίσεις, οι οποίες στηλιτεύουν την πολιτική ισχύος που προωθούν την περίοδο αυτή οι ΗΠΑ, μια πολιτική που αξιολογείται ως ανορθολογική και επικίνδυνη για τον κόσμο συνολικά²²⁰.

Παράλληλα, και στο δεξιό χώρο εκφράζεται ανησυχία για την κλιμάκωση της έντασης ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις και τις ενδεχόμενες επιπτώσεις για την Ελλάδα, που συνοδεύεται από την επιθυμία να τηρηθούν ίσες αποστάσεις και από τις δύο²²¹. Αυτού του είδους ο προβληματισμός προϋποθέτει, ως ένα βαθμό, και την ιδεολογική αποστασιοποίηση αυτού του χώρου από την παράδοση του φιλοαμερικανισμού και τη μεταπολεμική κληρονομιά του δεξιού χώρου και οδηγεί σε μία ανάγνωση της ψυχροπολεμικής αντιπαράθεσης, που δεν καθορίζεται από την ιδεολογική εγγύτητα προς τον ένα από τους δύο πόλους. Έτσι, η ένταξη της Ελλάδας, και των υπολοίπων χωρών, σε μια από τις δύο σφαίρες επιρροής εμφανίζεται ως αποτέλεσμα της συμπαιγνίας και του κυνισμού των δύο υπερδυνάμεων και δε συνεπάγεται περαιτέρω αξιακές, ιδεολογικές δεσμεύσεις²²².

Από αυτή την οπτική, αξιολογείται η αμερικανική επέμβαση στη Γρενάδα (Οκτώβριος 1983) από το δεξιό τύπο. Το ακόλουθο απόσπασμα είναι ενδεικτικό της αποδυνάμωσης του ιδεολογικού διακυβεύματος του Ψυχρού Πολέμου, της εγκατάλειψης της λογικής του μηδενικού αθροίσματος στις ενέργειες των δύο αντιπάλων και της απαξίωσης των ηγεσιών και των δύο υπερδυνάμεων: *«Ένας συνήθης ηθοποιός βρήκε στα γεράματά του, στο Λευκό Οίκο, όση δόξα δεν πρόλαβε να συναντήσει νέος στο Χόλλυγουντ... Ένας ηλικιωμένος Φουσέ, με κακή υγεία, βρήκε στο Κρεμλίνο τη δικαίωση μιας ζωής αφιερωμένης στις ίντριγκες των μυστικών υπηρεσιών. Κυβερνούν από μισό κομμάτι, έναν κόσμο που αιωρείται στο κοινό χάος μιας εφιαλτικής επιστημονικής πραγματικότητας»*²²³. Ωστόσο, ο δεξιός χώρος αναδεικνύει και τη διάσταση της σοβιετικής απειλής υποδεικνύοντας την ΕΣΣΔ ως υπαίτια για

²²⁰ Καθημερινή, *Η πολιτική Ρέηγκαν ανοίγει το δρόμο στην παγκόσμια αταξία*, 6/1/1984, σελ.4. Επίσης, Καθημερινή, 6-7/11/1983, σελ.8. Καθημερινή, 27-28/11/1983, σελ.7.

²²¹ Καθημερινή, 19/10/1981, σελ.5. Καθημερινή, 30-31/10/1983. Είναι ενδεικτικό το ακόλουθο σχόλιο για τη σύγκρουση στο Λίβανο: «...οι σφαίρες μιας διεθνούς ανανδρείας. Οι δυο βασικοί εταίροι της έχουν πετύχει να αλληλοπολεμούνται δι' αλλοεθνών αντιπροσώπων...πολεμούν αυτοπροσώπως στα Βιετνάμ και τα Αφγανιστάν. Προτιμούν πάντως τις ευκαιρίες συγκροτήσεως ειρηνευτικών εκστρατευτικών μονάδων. Τα πυρά τους καλύπτονται από την ιδεολογία του ΟΗΕ», Καθημερινή, 25-26/9/1983, σελ.16. Καθημερινή, 6-7/11/1983, σελ.16.

²²² Καθημερινή, 25/12/1981, σελ.8, σελ.16.

²²³ Καθημερινή, 30-31/10/1983, σελ.16. Επίσης, Καθημερινή, 27-28/11/1983.

την κλιμάκωση της ύφεσης²²⁴. Στο πλαίσιο αυτό, υπερασπίζεται την αμερικάνικη στρατιωτική παρουσία στην Ευρώπη ως ένα αναγκαίο κακό απέναντι στη σοβιετική απειλή²²⁵.

Από την άλλη πλευρά, ο αριστερός και κεντροαριστερός χώρος ασκεί συστηματική κριτική στην επιθετική πολιτική των ΗΠΑ, σε διεθνή κλίμακα, και στο της παγκόσμιας ηγεμονίας²²⁶. Στο πλαίσιο αυτής της αντιιμπεριαλιστικής ρητορικής, η μεταπολιτευτική πολιτική κουλτούρα ηρωοποιεί τα κράτη που στέκονται εμπόδιο στα σχέδια της αμερικανικής ηγεσίας (Κούβα, Γουατεμάλα, Νικαράγουα, Σαλβαδόρ, Βιετνάμ)²²⁷. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης υπήρξε η αμερικανική επέμβαση στη Γρενάδα, η οποία τροφοδότησε εξαιρετικά αρνητικές εντυπώσεις κυρίως λόγω της ασυμμετρίας δυνάμεων των δύο μερών²²⁸. Η πλειοψηφία του ελληνικού τύπου απορρίπτει τα αμερικανικά επιχειρήματα για την αναγκαιότητα της επέμβασης και επιδίδεται σε ζοφερές αναλύσεις για τον αμερικανικό ιμπεριαλισμό και τα σχέδια του για παγκόσμια κυριαρχία²²⁹. Η υπόθεση αυτή αξιοποιείται και προς την κατεύθυνση του φιλοσοβιετισμού, καθώς η σοβιετική στάση προβάλλεται ως μόνο ανάχωμα στην προοπτική ενός γενικευμένου πολέμου ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις. Αλλά πάνω απ' όλα οι αναλύσεις, για την επέμβαση των Αμερικανών στη Γρενάδα, εστιάζουν στη δυνητική απειλή που εκπροσωπούν οι ΗΠΑ για όλα τους λαούς της υφηγίου²³⁰. Οι ΗΠΑ είναι η «μόνιμη Μεγάλη Απειλή», που είναι παρούσα «σε κάθε σημείο του ορίζοντα χωρίς διακοπή»²³¹.

Η απόφαση του προέδρου Ρήγκαν να προχωρήσει στη μαζική παραγωγή της βόμβας νετρονίου, με την κατακραυγή που προκαλεί, οδηγεί στην ταύτιση της αμερικάνικης ηγεσίας τόσο με την ακραία και τυχοδιωκτική επιθετικότητα, που

²²⁴ *Καθημερινή*, 1-2/11/1981, σελ.6.

²²⁵ *Καθημερινή*, 18/11/1981, σελ.5.

²²⁶ Ενδεικτικά, *Ελευθεροτυπία*, 12/10/1981, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, 3/10/1981, σελ.8. *Ελευθεροτυπία*, 13/12/1981, σελ.6. *Ριζοσπάστης*, 10/9/1981, σελ.3.

²²⁷ *Ελευθεροτυπία*, 13/12/1981, σελ.6.

²²⁸ *Τα Νέα*, 7/11/1983, σελ.4.

²²⁹ *Έθνος*, 27/10/1983, σελ.1,4,5,6. *Έθνος*, 30/10/1983, σελ.8. *Έθνος*, *Η εποχή της παρακμής*, 9/11/1983, σελ.6. *Τα Νέα*, 26/10/1983, *Τα Νέα*, 27/10/1983, σελ.1,7,9. *Ελευθεροτυπία*, 27/10/1983, σελ.11,16. *Ελευθεροτυπία*, 2/11/1983, σελ.9. Στην Αθήνα, πραγματοποιήθηκαν πορείες διαμαρτυρίας στην αμερικανική πρεσβεία (26/10, 31/10) με έντονη την παρουσία της φοιτητικής νεολαίας. Ένα τμήμα του δεξιού χώρου υπερασπίστηκε την αμερικανική επέμβαση υιοθετώντας το επιχείρημα ότι η Γρενάδα αποτελούσε βάση των Σοβιετικών και των Κουβανών, *Απογευματινή*, 26/10/1983, σελ.14.

²³⁰ *Έθνος*, *Η Γρενάδα είναι και δική μας υπόθεση*, 3/11/1983, σελ.6. *Τα Νέα*, 27/10/1983, σελ.9. *Τα Νέα*, 31/10/1983, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, 31/10/1983, σελ.13. *Ριζοσπάστης*, 4/11/1983, σελ.2.

²³¹ *Έθνος*, 7/11/1983, σελ.12. Επίσης, ομιλία του εκπροσώπου της ΕΦΕΕ Θ.Καραγιαννίδη στη συγκέντρωση διαμαρτυρίας κατά της εισβολής στη Γρενάδα. Παρατίθεται στα *Νέα*, 1/11/1983, σελ.3. *Ριζοσπάστης*, 6/11/1983, σελ.14.

οδηγεί τον Ψυχρό Πόλεμο σε επικίνδυνη αναζωπύρωση, όσο και με την έλλειψη ορθολογισμού και ανθρωπισμού²³². Οι δηλώσεις του Μίκη Θεοδωράκη απηχούν αυτό το κλίμα: «Μόνο κανίβαλοι θα μπορούσαν να φτάσουν στο σημείο να παράγουν ένα όπλο που σκορπά τον πυρηνικό θάνατο στους ανθρώπους και αφήνει σώα τα δημιουργήματα του μόχθου του...Η χώρα μας πιασμένη στο δόκανο της αμερικανοκρατίας, βρίσκεται στην πρώτη γραμμή αυτής της απειλής..Κάθε υγιής άνθρωπος πρέπει να εξεγερθεί προτού να είναι πολύ αργά»²³³.

Μετά τη δημοσιοποίηση της απόφασης, στην Αθήνα διοργανώθηκε από επιστημονικούς συλλόγους, εργατοϋπαλληλικές οργανώσεις και φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης εκδήλωση διαμαρτυρίας και πορεία στην αμερικάνικη πρεσβεία, όπου επιδόθηκε ψήφισμα²³⁴. Την αποκλειστική ευθύνη στις ΗΠΑ για την αναζωπύρωση του Ψυχρού Πολέμου, απέδωσε σε σχετική ανακοίνωσή της και η Κίνηση για την Εθνική Ανεξαρτησία, την Διεθνή Ειρήνη και τον Αφοπλισμό (ΚΕΑΔΕΑ)²³⁵.

Προκειμένου, να τονίσει τη διεθνή αντίδραση που προκαλούσε η ψυχροπολεμική πολιτική των ΗΠΑ, ο ελληνικός τύπος φιλοξενούσε εκτενείς αναφορές στο ευρωπαϊκό κίνημα ειρήνης και στις μαζικές πορείες διαμαρτυρίας κατά των πυρηνικών όπλων, που διοργανώνονταν στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες²³⁶. Ως επί το πλείστον, ο κεντροαριστερός και φιλοκομμουνιστικός τύπος ερμηνεύει το ευρωπαϊκό κίνημα ειρήνης ως αντιαμερικανικό²³⁷, ενώ ο δεξιός τύπος επικρίνει συχνά τις κινήσεις αυτές ως φιλοσοβιετικές²³⁸.

Όσον αφορά το ελληνικό κίνημα Ειρήνης, παρά τις περί του αντιθέτου διακηρύξεις, τελούσε υπό την άμεση επιρροή των κομμάτων. Έτσι, η ΚΕΑΔΕΑ (Κίνηση για την Εθνική Ανεξαρτησία, την Διεθνή Ειρήνη και τον Αφοπλισμό) πρόσκειτο στο ΠΑΣΟΚ, η ΕΕΔΥΕ (Ελληνική Επιτροπή για τη Διεθνή Ύφεση και

²³² *Τα Νέα*, 11/8/1981. *Τα Νέα*, 13/8/1981, σελ.3. *Τα Νέα*, 14/8/1981, σελ.14. *Τα Νέα*, 19/8/1981, σελ.14. *Τα Νέα*, 7/9/1981, σελ.7. *Τα Νέα*, 21/12/1981, σελ.7. *Ελευθεροτυπία*, 1/9/1981, σελ.4. *Αντί*, τχ.184, 14/8/1981, σελ.3. *Ριζοσπάστης*, 4/11/1981: «Ένα μισάνθρωπο, εγκληματικό πάθος, που θυμίζει τις πιο σκοτεινές περιόδους της πορείας του ανθρώπινου γένους».

²³³ *Τα Νέα*, 12/8/1981, σελ.16.

²³⁴ *Τα Νέα*, 12/8/1981, σελ.1,16.

²³⁵ *Τα Νέα*, 12/8/1981, σελ.16.

²³⁶ Ενδεικτικά, *Έθνος*, 26/10/1981, *Τα Νέα*, 16/11/1981, *Έθνος*, 24/10/83.

²³⁷ *Έθνος*, 15/10/1981, σελ.6. *Ελευθεροτυπία*, 29/9/1981, σελ.10. *Ελευθεροτυπία*, 18/11/1981, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, 29/11/1981, σελ.5. *Ριζοσπάστης*, 16/9/1981, σελ.2.

²³⁸ *Καθημερινή*, 20-21/11/1983, σελ.5. Ειδικότερα, επικρίνεται η «Ελληνική Επιτροπή για τη Διεθνή Ύφεση και την Ειρήνη» ως ελεγχόμενη από την ΕΣΣΔ, *Καθημερινή*, 23/11/1983. Επίσης, *Απογευματινή*, 7/12/1981, σελ.3. *Απογευματινή*, 21/10/1984, σελ.6. Μεμονωμένες αιτιάσεις για μονομέρεια του εγχώριου ειρηνιστικού κινήματος λόγω του αντιαμερικανικού προσανατολισμού του διατυπώνονται και στο χώρο της Κεντροαριστεράς, *Ελευθεροτυπία*, 4/11/1983, σελ.4.

Ειρήνη) στο ΚΚΕ και η ΑΚΕ (Αδέσμευτη Κίνηση Ειρήνης) στο ΚΚΕ εσωτερικού²³⁹. Στα κείμενα αυτών των οργανώσεων δίνεται προτεραιότητα στη διάσταση της αμερικανικής απειλής για την ασφάλεια της ευρωπαϊκής ηπείρου²⁴⁰. Ενδεικτική της έντονης κομματικοποίησης που περιέβαλε το κίνημα Ειρήνης υπήρξε και η δημιουργία, στο πλαίσιο του δεξιού χώρου, της Κίνησης για τον Πολυμερή Αφοπλισμό, την Ελευθερία και την Ασφάλεια της Ευρώπης (ΚΙΠΑΕΑ) (1984), η οποία ρητά όριζε ως σκοπό της τα ακόλουθα: «να δώσουμε οργανωμένα τη δική μας απάντηση στη συστηματική πλύση εγκεφάλου της Αριστεράς»²⁴¹.

Μία σειρά φορέων, με αντιαμερικανικό προσανατολισμό, όπως η *Κίνηση κατά της Βόμβας Νετρονίου*, η *Πανελλαδική Επιτροπή Αγώνα κατά των ξένων βάσεων*, *Ελληνική Επιτροπή για την Ευρωπαϊκή Ασφάλεια και Συνεργασία*, η *Ελληνική Επιτροπή για τη Διεθνή Ύφεση και Ειρήνη* διοργανώνουν στις αρχές της δεκαετίας του '80, κινητοποιήσεις κατά των πυρηνικών όπλων και της στρατηγικής των ΗΠΑ. Ειδικότερα, συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας και διαδηλώσεις πραγματοποιούνται το Σεπτέμβριο του 1981 (1/9) στην Αθήνα, τη Θεσ/νικη, τον Πειραιάς, την Πάτρα, το Ηράκλειο, τα Χανιά και τη Λειβαδιά²⁴². Το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου (6/12), διοργανώνεται από την *Ελληνική Επιτροπή για τη Διεθνή Ύφεση* πορεία ειρήνης στην Αθήνα ως διαμαρτυρία για την προοπτική εγκατάστασης αμερικάνικων πυραύλων στην Ευρώπη και με αίτημα την απομάκρυνση των πυρηνικών από το ελληνικό έδαφος²⁴³. Τα δημοσιεύματα αναδεικνύουν την αμεσότητα του κινδύνου κάνοντας λόγο για ύπαρξη πυρηνικών κεφαλών σε αμερικάνικες εγκαταστάσεις στην Αττική²⁴⁴. Γενικότερα, ο κίνδυνος που θα μπορούσε να διατρέξει η Ελλάδα σε περίπτωση πυρηνικής σύγκρουσης προπαγανδίζεται ως η κατεξοχήν διάσταση της αμερικανικής απειλής²⁴⁵.

²³⁹ Αντί, τχ.226, 4/3/1983, σελ.16-17.

²⁴⁰ Ενδεικτικά, Μ.Χαραλαμπίδης (μέλος του Διεθνούς Συμβουλίου για τα δικαιώματα και την απελευθέρωση των λαών), *Ειρηνισμός και Τριτοκοσμισμός*, Αντί, τχ.253, 20/1/1984, σελ.38-39.

²⁴¹ Α.Ανδριανόπουλος, *Ο Αγώνας για την Ειρήνη και την Ελευθερία, Απογευματινή*, 23/12/1984, σελ.4. Στις διακηρυκτικές αρχές της οργάνωσης αποδίδεται πρωτεύουσα θέση στο φιλελευθερισμό: «Πιστεύοντας στον ελεύθερο άνθρωπο, στην ελεύθερη οικονομία και στον πλουραλισμό στη σκέψη και στην έκφραση, κατ' ανάγκη στρατευόμαστε στο ιδεώδες της Ειρήνης. Γιατί ελεύθερες αγορές χωρίς Ειρήνη δεν υπάρχουν», *Απογευματινή*, οπ.π.

²⁴² Ριζοσπάστης, 2/9/1981, σελ.9.

²⁴³ Ο αριθμός των διαδηλωτών υπολογίζεται σε 40-50.000. Το σύνθημα που κυριάρχησε ήταν «Δεν θέλουμε τους Πέρσινγκ, δεν θέλουμε τους Κρουζ, δεν θέλουμε Ευρώπη γεμάτη με νεκρούς», *Έθνος*, 7/12/1981, σελ.11. *Ελευθεροτυπία*, 7/12/1981. *Ριζοσπάστης*, 6/12/1981.

²⁴⁴ *Έθνος*, 15/12/1981, σελ.20-21. *Έθνος*, 17/12/1981, σελ.10-11.

²⁴⁵ *Ριζοσπάστης*, 3/9/1981. *Ριζοσπάστης*, 1/11/1981, σελ.6,16. *Ριζοσπάστης*, 10/12/1981, σελ.3.

Ως πρωθυπουργός της χώρας, ο Ανδρέας Παπανδρέου, σε μια σειρά δημόσιων εμφανίσεών του, τόνιζε την αμεσότητα του πυρηνικού κινδύνου για την Ελλάδα²⁴⁶. Εκτενή αναφορά στο θέμα αυτό, αλλά και στην προοπτική εγκατάστασης των πυραύλων Πέρσινγκ και Κρουζ στην Ευρώπη πραγματοποίησε στο Συνέδριο του Παγκόσμιου Συμβουλίου Ιατρών, που διοργανώθηκε στην Αθήνα (7/10/1983) με θέμα την πρόληψη του πυρηνικού πολέμου²⁴⁷. Τις ίδιες μέρες (9/10), πραγματοποιήθηκε πορεία ειρήνης με αφετηρία τη Βάση του Ελληνικού και κατάληξη την Αμερικανική Πρεσβεία²⁴⁸. Νέα μαζική κινητοποίηση κατά των εξοπλισμών και της εγκατάστασης αμερικανικών πυραύλων στην Ευρώπη διοργανώθηκε τον επόμενο μήνα στο Πεδίο του Άρεως (3/11)²⁴⁹. Ανάλογη κινητοποίηση έλαβε χώρα και στη Θεσ/νική²⁵⁰. Αλλά και η ΕΦΕΕ, πραγματοποίησε συγκέντρωση διαμαρτυρίας και συναυλία έξω από την Αμερικανική πρεσβεία για το ζήτημα των πυραύλων Πέρσινγκ και Κρουζ, με τη συμπαράσταση του υφυπουργείου Νέας Γενιάς και του Δήμου Αθηναίων (9/11)²⁵¹.

Η αποτίμηση της προεδρίας Ρήγκαν από τον ελληνικό τύπο προσδίδει μία επιπλέον διάσταση στην έννοια του Αμερικανού εχθρού, που σχετίζεται με την ιδεολογία και την πολιτική που αυτή υπαγορεύει. Η αρνητική πρόσληψη του νεοφιλελευθερισμού και της οικονομικής πολιτικής των ΗΠΑ, στη δεκαετία του 1980, προσδίδει έντονη ιδεολογική και πολιτική διάσταση στον αντιαμερικανισμό, όπως θα δούμε και σε άλλο κεφάλαιο. Η προώθηση του νεοφιλελευθερισμού εκλαμβάνεται ως μέσο για την επιβολή της αμερικανικής ηγεμονίας σε παγκόσμιο επίπεδο²⁵². Η οικονομική κρίση, που πλήττει τη Δυτική Ευρώπη, στις αρχές της δεκαετίας του '80, ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα και της οικονομικής πολιτικής των ΗΠΑ²⁵³. Ειδικότερα, η κατάρρευση του συστήματος του Μπρέττον Γουντς και η ακολουθούμενη έκτοτε νομισματική πολιτική των ΗΠΑ, με σημεία αναφοράς για τον

²⁴⁶ *Έθνος*, *Πρώτος πυρηνικός στόχος η Ελλάδα*, 14/10/1983, σελ.2.

²⁴⁷ *Έθνος*, 8/10/1983. Η συγκεκριμένη ομιλία επικρίθηκε από το δεξιό χώρο για αντιαμερικανική προκατάληψη, *Απογευματινή*, 8/10/1983, σελ.10.

²⁴⁸ Η εκτίμηση για τους συμμετέχοντες ήταν 20-30.000 άτομα. Τα συνθήματα που κυριάρχησαν ήταν «*Τούτη η Βουλή έχει εντολή να φύγουν οι βάσεις και οι Αμερικανοί*», «*Σ' αυτή τη συμφωνία για παραμονή ο λαός δεν βάζει υπογραφή*», «*ο λαός παλεύει και θα νικήσει, τις βάσεις του θανάτου θα καταργήσει*», *Τα Νέα*, 10/10/1983, σελ.1,3. *Έθνος*, 10/10/1983, σελ.5.

²⁴⁹ *Έθνος*, 4/11/1983. Η εφημερίδα υπολογίζει τους συμμετέχοντες στη συγκέντρωση στο Πεδίο του Άρεως σε 300.000. *Ελευθεροτυπία*, 4/11/1983, σελ.3.

²⁵⁰ *Ελευθεροτυπία*, 7/11/1983, σελ.15.

²⁵¹ *Τα Νέα*, 10/11/1983.

²⁵² *Ελευθεροτυπία*, 2/10/1983, σελ.6. *Ελευθεροτυπία*, 4/10/1981, σελ.6. *Έθνος*, 3/2/1984, σελ.6. *Έθνος*, 6/7/1984, σελ.6. *Έθνος*, 1/8/1984, σελ.6.

²⁵³ *Ελευθεροτυπία*, 29/11/1981, σελ.5. *Ελευθεροτυπία*, 25/12/1981, σελ.6.

τύπο το «ακριβό δολλάριο» και τα υψηλά αμερικάνικα επιτόκια, υποδεικνύονται ως οι αιτίες που βύθισαν την παγκόσμια οικονομία, και φυσικά και την ευρωπαϊκή, σε κρίση και ύφεση²⁵⁴. Τη θέση αυτή απηχούν και οι σχετικές δηλώσεις του υπουργού Εθνικής Οικονομίας, Γεράσιμου Αρσένη²⁵⁵. Ο τύπος εκλαϊκεύει αυτόν τον προβληματισμό κάνοντας λόγο για το «αφόρητο και βάνανσο μπέρνιουμ του δολαρίου»²⁵⁶. Ο νεοφιλελευθερισμός προβάλλεται συστηματικά από τα έντυπα του αριστερού και του κεντροαριστερού χώρου ως μια πολιτική, οικονομική και κοινωνική απειλή²⁵⁷.

9.7 Η Συμβολή του πασοκικού λόγου στη διαμόρφωση της έννοιας του Αμερικανού εχθρού στη δεκαετία του '80

Στο σημείο αυτό, θα εστιάσουμε σε ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο της ιστορίας του μεταπολευτικού αντιαμερικανισμού, που αφορά την ενσωμάτωσή του στον πολιτικό λόγο του ΠΑΣΟΚ, και του ηγέτη του, Α. Παπανδρέου, και μάλιστα ως οργανικό στοιχείο αυτού του λόγου που αποτελεί μία μίξη του λαϊκισμού με τον εθνικισμό, ενώ διατηρεί τα ρητορικά σχήματα του αντιμπεριαλισμού των πρώτων μεταπολιτευτικών χρόνων. Για το ΠΑΣΟΚ, τόσο ως κόμμα της αντιπολίτευσης όσο και ως κυβερνών κόμμα, οι ΗΠΑ κατέχουν τη θέση του κατεξοχήν εχθρού, υπηρετώντας, εν πολλοίς, και τη στρατηγική πολιτικής επικοινωνίας του κόμματος.

Η έννοια του Αμερικανού εχθρού συνοδεύεται και προϋποθέτει, ως ένα βαθμό, την έννοια της τουρκικής απειλής. Πολλές από τις κορυφώσεις του αντιαμερικανισμού κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου συνδυάζονται με την έξαρση του αντιτουρκικού αισθήματος. Ειδικότερα, εν όψει των εκλογών του 1981, ο Ανδρέας Παπανδρέου δίνει έμφαση στο θέμα των ανθελληνικών μεθοδεύσεων του

²⁵⁴ *Ελευθεροτυπία*, 19/9/1983, σελ.4. *Τα Νέα*, 30/1/1984, σελ.11. *Τα Νέα*, 31/1/1984, σελ.10. *Τα Νέα*, 31/8/1984, σελ.10. *Έθνος*, 3/2/1984, σελ.6. *Έθνος*, *Ο ιμπεριαλισμός του δολλαρίου*, 14/7/1984, σελ.6. *Έθνος*, *Αντίσταση στο διεθνή ταραξία*, 1/8/1984, σελ.6. Μ.Παπαγιαννάκη, *Σύγχυση και παράλυση από την άνοδο του δολλαρίου*, *Αντί*, τχ.239, 19/8/1983, σελ.10-11. *Αντί*, τχ.260, 11/5/1984, σελ.26. Και *Καθημερινή*, 19/9/1984.

²⁵⁵ «Η διατήρηση των υψηλών επιτοκίων στις ΗΠΑ δείχνει πως η αμερικανική κυβέρνηση συνεχίζει τη συναλλαγματική της πολιτική που εξυπηρετεί τα αμερικανικά συμφέροντα σε βάρος της παγκόσμιας νομισματικής σταθερότητας». Παρατίθεται στην *Ελευθεροτυπία*, 19/9/1983, σελ.4.

²⁵⁶ *Έθνος*, 1/8/1984, σελ.6.

²⁵⁷ *Ελευθεροτυπία*, *Ο κοινωνικός χαρακτήρας του «οικονομικού φιλελευθερισμού»*, 16/6/1985, σελ.8. *Ελευθεροτυπία*, 10/11/1985, σελ.37. *Έθνος*, 10/2/1984, σελ.8. *Αντί*, τχ.191, 30/10/1981, σελ.36. *Αντί*, *Ρηγκανόμικς ή οδηγός μαθητευόμενων βαρβάρων*, τχ.276, 7/12/1984, σελ.33-36. Αποσπασματικές και μεμονωμένες θετικές αναφορές στην οικονομική πολιτική του Ρόναλντ Ρήγκαν και στη «φιλελεύθερη επανάσταση», συναντάμε στο δεξιό τύπο, *Καθημερινή*, 11-12/11/1984, σελ.1,3. Γ.Λούλης, *Κύριοι, μη λέτε ανοησίες*, *Απογευματινή*, 11/11/1984, σελ.7.

NATO και των ΗΠΑ σε ό,τι αφορά τα ελληνικά κυριαρχικά δικαιώματα²⁵⁸, ενώ και ο φιλικός του τύπος τροφοδοτεί την κοινή γνώμη με δημοσιεύματα σχετικά με τη φιλοτουρκική στάση των ΗΠΑ και του NATO²⁵⁹. Το κατεξοχήν πεδίο στο οποίο αναμένεται να εκδηλωθεί η απειλή κατά του ελληνισμού είναι το Αιγαίο, για το οποίο επανειλημμένα υποστηρίζει ότι μεθοδεύεται συγκυριαρχία Ελλήνων και Τούρκων υπό την αμερικάνικη επικυριαρχία²⁶⁰. Εξάλλου, διάχυτη είναι η ανησυχία για την υποστήριξη των ΗΠΑ προς την Τουρκία και στο δεξιό χώρο²⁶¹.

Όσον αφορά την ψυχροπολεμική διαίρεση, το ΠΑΣΟΚ διακηρύσσει την πρόθεσή του να συμβάλει με κάθε τρόπο στη διάλυση των δύο συνασπισμών, της Ατλαντικής Συμμαχίας και του Συμφώνου της Βαρσοβίας, και στο πλαίσιο αυτής της στρατηγικής εντάσσεται και η πρόθεση αποχώρησης από την Ατλαντική Συμμαχία²⁶². Ο τύπος εκλαϊκεύει αυτή τη θέση τονίζοντας «*Η σημερινή Ελλάδα δεν χρειάζεται την (εχθρική) πολυεθνική 'εταιρεία' του NATO. Και φυσικά δεν χρειάζεται ούτε το Σύμφωνο της Βαρσοβίας*»²⁶³. Επίσης, ο Ανδρέας Παπανδρέου, ως πρωθυπουργός, διακηρύσσει την πρόθεσή του να συμβάλει ενεργά στην υπόθεση της ύφεσης και του αφοπλισμού²⁶⁴. Παράλληλα, στις δημόσιες τοποθετήσεις του απορρίπτει το δίλημμα επιλογής στρατοπέδου μεταξύ Δύσης και Ανατολής υποστηρίζοντας ότι προτεραιότητα έχουν τα ελληνικά συμφέροντα²⁶⁵. Ωστόσο, κατά την ερμηνεία της διεθνούς κατάστασης, το ΠΑΣΟΚ του Α.Παπανδρέου αποδίδει την κύρια ευθύνη για την ψυχροπολεμική ένταση στην επιθετικότητα και τις προκλήσεις των ΗΠΑ, υποστηρίζοντας ότι η στάση της ΕΣΣΔ ήταν, σε κάθε περίπτωση, αμυντική²⁶⁶.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο του αντιαμερικανικού λόγου, όπως διαμορφώνεται από το ΠΑΣΟΚ και διαχέεται στο πεδίο της μαζικής επικοινωνίας, είναι ο τρόπος με τον οποίο η κεντρική έννοια του Αμερικανού εχθρού αντανάκλαται στην αξιολόγηση

²⁵⁸ *Εθνος*, 26/9/1981, σελ.2.

²⁵⁹ *Τα Νέα*, 14/7/1981, σελ.16. *Τα Νέα*, 17/7/1981, σελ.7. *Τα Νέα*, 6/10/1981.

²⁶⁰ Ομιλία Α.Π. στη Ρόδο (9/8/1981). *Τα Νέα*, 10/8/1981, σελ.7. Επίσης, *Τα Νέα*, 23/11/1981, σελ.7.

²⁶¹ *Καθημερινή*, 6-7/12/1981. *Καθημερινή*, 13-14/12/1981. *Καθημερινή*, 25/12/1981, σελ.8.

²⁶² Διακήρυξη κυβερνητικού προγράμματος του ΠΑΣΟΚ, *Τα Νέα*, 13/7/1981, σελ.1,11. Αγόρευση Α. Παπανδρέου κατά τη συζήτηση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Α', 22/11/1981. Επίσης, Ανάγνωση Προγραμματικών Δηλώσεων της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, Περίοδος Δ', Σύνοδος Δ', 22/6/1985.

²⁶³ *Τα Νέα*, 2/11/1981, σελ.9.

²⁶⁴ Αγόρευση Α. Παπανδρέου κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Α' Προγραμματικές Δηλώσεις στη Βουλή, 23/11/1981.

²⁶⁵ Ομιλία Α.Παπανδρέου για στην επέτειο της εκλογικής νίκης του 1981, 18/10/1983. Παρατίθεται στην *Ελευθεροτυπία*, 19/10/1983.

²⁶⁶ Α.Παπανδρέου, εισήγηση στην πρώτη συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ, 3/9/1977 (ξενοδοχείο Κινγκς Παλλάς).

εχθρών και φίλων, ακόμη και όταν αυτοί δεν σχετίζονται άμεσα με την Ελλάδα. Οι θεωρούμενοι ως «εκλεκτοί» των ΗΠΑ ανά τον κόσμο περιβάλλονται την ιδιότητα του εχθρού και η εξόντωσή τους εμφανίζεται νομιμοποιημένη. Τον Οκτώβριο του 1981, δολοφονείται στο Κάιρο ο πρόεδρος της Αιγύπτου Σαντάτ. Ο προσκείμενος στο ΠΑΣΟΚ τύπος νομιμοποιεί τη δολοφονία και επιχαίρει για την απώλεια ενός συμμάχου των Αμερικανών²⁶⁷. Αυτές οι θέσεις περιβάλλονται από μια αντιιμπεριαλιστική ρητορική και υπαινίσσονται μια ασαφή έννοια οικουμενικής δικαιοσύνης, η οποία νομιμοποιεί επιλεγμένες πράξεις βίας ανάλογα με την ταυτότητα των θυμάτων ή των δραστών. Παρότι μια συνηθισμένη κατηγορία κατά των ΗΠΑ είναι η επιλεκτικότητα και ο σχετικισμός στην αντίληψή της για το δίκαιο στη διεθνή σκηνή, ανάλογες αντιλήψεις επηρεάζουν και την ελληνική περί δικαίου αντίληψη. Η άρνηση καταδίκης της σοβιετικής επέμβασης στο Αφγανιστάν νομιμοποιείται με βάση την τουρκική εισβολή στην Κύπρο και τη στάση των ΗΠΑ στο θέμα αυτό²⁶⁸. Η ανοχή στη βία, που παρατηρείται στην πολιτική κουλτούρα της περιόδου, ερμηνεύεται από τους Βαμβακά-Παναγιωτόπουλο ως επιβίωση στοιχείων πολιτικού αρχαϊσμού στη δεκαετία του '80, παρά τον συντελούμενο εκσυγχρονισμό της πολιτικής επικοινωνίας²⁶⁹.

Παράλληλα με το στερεότυπο του Αμερικανού εχθρού, ο πασοκικός λόγος προωθεί την έννοια του Άραβα φίλου. Η σημασία των σχέσεων με το «*Αραβικό Έθνος*» τονιζόταν στην προγραμματική διακήρυξη του ΠΑΣΟΚ, όπου γινόταν επίσης λόγος για την ανάπτυξη φιλικών σχέσεων με τις Βαλκανικές χώρες, τις χώρες της Μεσογείου, αλλά και τις χώρες της Ανατολικής και Δυτικής Ευρώπης²⁷⁰. Στην ίδια διακήρυξη αναφέρεται επίσης ρητά η αλληλεγγύη με τους Παλαιστίνιους, και γενικότερα με τους «*λαούς που αγωνίζονται για την εθνική τους ανεξαρτησία και μάχονται ενάντια στον ιμπεριαλισμό*»²⁷¹. Σύμφωνα με την κυβερνητική προπαγάνδα, ο

²⁶⁷ *Έθνος*, 7/10/1981, σελ.7-8. *Έθνος*, *Το πiónι των Αμερικανών που έπεσε*, 8/10/1981, σελ.10. *Έθνος*, 10/10/1981, σελ.1,8. *Τα Νέα*, 7/10/1981. *Ελευθεροτυπία*, 14/10/1981, σελ.4. *Ριζοσπάστης*, 14/10/1981, σελ.2.

²⁶⁸ *Τα Νέα*, *Επέμβαση και Κατοχή*, 21/12/1981, σελ.7.

²⁶⁹ Βασίλης Βαμβακάς, Παναγής Παναγιωτόπουλος, *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80: Κοινωνικός εκσυγχρονισμός, Πολιτικός αρχαϊσμός, Πολιτισμικός Πλουραλισμός*, στο Βασίλης Βαμβακάς, Παναγής Παναγιωτόπουλος, (επιμेल.), *Η Ελλάδα στη Δεκαετία του '80: Κοινωνικό, Πολιτικό και Πολιτισμικό Λεξικό*, Πέρασμα, Αθήνα 2010, σελ.Ιvi-Ιviii.

²⁷⁰ Διακήρυξη κυβερνητικού προγράμματος του ΠΑΣΟΚ. Παρατίθεται στα *Νέα*, 6/7/1981, σελ.5. Επίσης, Αγόρευση Α. Παπανδρέου κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Α', 23/11/1981.

²⁷¹ Διακήρυξη κυβερνητικού προγράμματος του ΠΑΣΟΚ. Παρατίθεται στα *Νέα*, 13/7/1981, σελ.1,11. Ανάγνωση Προγραμματικών Δηλώσεων της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, Περίοδος Γ', Σύνοδος Α', 22/11/1981: «...στηρίζουμε σταθερά των αγώνα των Παλαιστινίων για αυτοδιάθεση». Επίσης,

αραβικός κόσμος θα προσφέρει στην κυβέρνηση της Αλλαγής την πολιτική του συμμαχία, αλλά και την οικονομική του στήριξη²⁷².

Ο πλέον προβεβλημένος Άραβας φίλος της Ελλάδας της Αλλαγής είναι ο Γιασέρ Αραφάτ, ο οποίος φθάνει στην Αθήνα ως επίσημος προσκεκλημένος της ελληνικής κυβέρνησης το Δεκέμβριο του 1981 και γίνεται δεκτός με τιμές αρχηγού κράτους. Η συμμαχία με τον Αραφάτ προβάλλεται ως μεγάλης πολιτικής και οικονομικής σημασίας για τη χώρα λόγω της επιρροής του στον αραβικό κόσμο. Η σχετική προπαγάνδα αναφέρει ως μελλοντικά οφέλη από την προσέγγιση Παπανδρέου-Αραφάτ την υποστήριξη των αραβικών κρατών στο Κυπριακό, τη ροή αραβικών επενδύσεων προς την Ελλάδα, ευνοϊκές συμφωνίες για το πετρέλαιο και την ανάληψη έργων από ελληνικές εταιρείες στα αραβικά κράτη²⁷³. Ωστόσο, οι σχετικές αναφορές αναδεικνύουν ως το σημαντικότερο στοιχείο ταύτισης και αλληλεγγύης με την Παλαιστίνη του Αραφάτ τους συναισθηματικούς δεσμούς που προκύπτουν από την εμπειρία ανάλογων ιστορικών βιωμάτων. Μια σειρά δημοσιογραφικών αποστολών στη Μ.Ανατολή εικονογραφούν το δράμα των Παλαιστινίων προσφύγων και σκιαγραφούν ένα ηρωικό πορτρέτο του Γιάσερ Αραφάτ²⁷⁴. Η «καταπίεση» από τους «ισχυρούς της γης», η ματαίωση των εθνικών πόθων που αποδίδεται κατά κύριο λόγο στην πολιτική των ΗΠΑ, η αίσθηση της αδικίας που μετουσιώνονται σε «ιστορική συνείδηση»²⁷⁵, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, είναι η βάση του δεσμού φιλίας των δύο λαών²⁷⁶.

Στους φίλους της κυβέρνησης της Αλλαγής συγκαταλέγεται και η Λιβύη του Καντάφι και η Νικαράγουα των Σαντινίστας²⁷⁷. Η βάση και αυτού του δεσμού είναι η έννοια του αντιιμπεριαλιστικού μετώπου έναντι των ΗΠΑ: «επειδή έχουν και αυτοί αποδουθεί, όπως κι εμείς, στην προσπάθεια να κατοχυρώσουν αποτελεσματικά, μαζί με

ανακοίνωση του ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ, *Αλληλεγγύη στον αγώνα των αραβικών χωρών, Ριζοσπάστης*, 18/9/1981.

²⁷² *Έθνος*, 20/10/1981.

²⁷³ *Τα Νέα*, *Τι κουβαλάει ο Αραφάτ στη βαλίτσα του για την Ελλάδα*· 12/12/1981, σελ.5. *Τα Νέα*, 15/12/1981. *Τα Νέα*, 17/12/1981. *Έθνος*, 15/12/1981. *Έθνος*, 16/12/1981. *Ελευθεροτυπία*, *Έλληνες και Άραβες*, 26/10/1981, σελ.4.

²⁷⁴ *Ελευθεροτυπία*, 16/9/1981, σελ.11. *Ελευθεροτυπία*, *Στον αιματοβαμμένο Λίβανο. Τραγουδούν στα ερείπια οι Παλαιστίνιοι*, 19/9/1981, σελ.11.

²⁷⁵ *Ελευθεροτυπία*, 19/9/1981, σελ.11.

²⁷⁶ *Έθνος*, *Αδερφέ Γιασέρ Αραφάτ*, 17/12/1981, σελ.6. *Τα Νέα*, 12/12/1981, σελ.5. *Ελευθεροτυπία*, 14/12/1981, σελ.4. *Ριζοσπάστης*, 16/12/1981, σελ.4: «Καλώς ήρθες στην αγωνιζόμενη, αδελφική σου χώρα της Αλλαγής, Γιασέρ Αραφάτ». *Ριζοσπάστης*, 18/12/1981, σελ.3. Επίσης, *Τα Νέα*, 27/12/1983, σελ.4.

²⁷⁷ *Ελευθεροτυπία*, 9/2/1984, σελ.23. *Ελευθεροτυπία*, *Γιατί τρέμει ο Ρήγκαν τη Νικαράγουα*, 1/12/1984, σελ.9. *Έθνος*, 15/10/1984, σελ.20.

την ειρήνη, την εθνική τους ανεξαρτησία και την εδαφική τους ακεραιότητα»²⁷⁸. Όσον αφορά τον ευρωπαϊκό χώρο, ως φίλος, ο οποίος αναμένεται να παρέχει πολιτική και αμυντική στήριξη, προβάλλεται η σοσιαλιστική Γαλλία και ο Φρ.Μιττεράν²⁷⁹.

Αντίθετα, θέση εχθρού, στη μεταπολιτευτική πολιτική κουλτούρα του αριστερού και κεντροαριστερού χώρου, έχει το Ισραήλ. Η εχθρότητα αυτή τεκμηριώνεται βάσει της αντιπαλότητας του Ισραήλ προς τους Άραβες φίλους και της ταύτισής του με τις ΗΠΑ²⁸⁰. Παρότι η κριτική αφορά συνήθως την ισραηλινή ηγεσία και το σιωνισμό²⁸¹, καθώς και το εβραϊκό λόμπι των ΗΠΑ²⁸², ο διαχωρισμός ηγεσίας-λαού δεν ακολουθείται πάντοτε και το Ισραήλ στιγματίζεται συνολικά για την επιθετική του δράση και για την απόλυτη ταυτίσή του με τις ΗΠΑ: «(Το Ισραήλ) Κατοικείται από έναν λαό, που έχει μετατραπεί σε αγρίμι, έτοιμο κάθε στιγμή να χυμίζει και με το πρόσχημα ότι υπεραμύνεται του 'πατρώου' εδάφους...δολοφονεί αδίστακτα...»²⁸³.

Η διακυβέρνηση της χώρας από το ΠΑΣΟΚ, ιδιαίτερα η πρώτη κυβερνητική του θητεία, σηματοδοτεί τη διαμόρφωση ενός θεσμοποιημένου κυβερνητικού αντιαμερικανισμού. Η μορφή που παίρνει ο αντιαμερικανισμός στην περίοδο αυτή και ο ρόλος που επιτελεί, μάς επιτρέπουν να κάνουμε λόγο για εργαλειακό αντιαμερικανισμό. Στο σύστημα των εννοιών, οι ΗΠΑ είναι ο κατεξοχήν εχθρός της *μαχόμενης* Αλλαγής και το βασικότερο εμπόδιο για την ολοκλήρωσή της. Τόσο ο πρωθυπουργός όσο και τα κυβερνητικά στελέχη, άλλοτε υπαινικτικά και άλλοτε σαφέστερα, αναπαράγουν το παραπάνω σχήμα. Ενδεικτικά, παραθέτουμε αποσπάσματα από την ομιλία του Γιώργου Γεννηματά στη συνδιάσκεψη του ΠΑΣΟΚ για την τοπική αυτοδιοίκηση (18/12/1983): «*Ανάμεσα στον πόλο της εξάρτησης και της εθνικής ανεξαρτησίας, η χώρα μας βρίσκεται σε κρίσιμη καμπή. Κατακτήσαμε την υπόθεση της εθνικής μας ανεξαρτησίας; Η απάντηση είναι όχι. Είναι φανερό πως (στα κέντρα της αντίδρασης) ξέρουν κι αυτοί να κάνουν ένα βήμα μπρος και δύο βήματα πίσω...ψάχνοντας για τον αδύνατο κρίκο της αλυσίδας...*»²⁸⁴.

²⁷⁸ *Ελευθεροτυπία*, 5/9/1981, σελ.4. Επίσης, *Ριζοσπάστης*, 1/9/1981, σελ.7. *Ριζοσπάστης*, 5/11/1981, σελ.7.

²⁷⁹ Συνέντευξη Α.Π. στα *Νέα*, 10/9/1981, σελ.3. Τα *Νέα*, 26/11/1981

²⁸⁰ *Ριζοσπάστης*, 4/12/1983, σελ.16.

²⁸¹ *Ριζοσπάστης*, 3/9/1981.

²⁸² *Ελευθεροτυπία*, 15/11/1981, σελ.8.

²⁸³ *Ελευθεροτυπία*, 16/12/1981, σελ.4. Επίσης, *Έθνος*, 28/11/1985, σελ.6.

²⁸⁴ Παρατίθεται στο *Έθνος*, 19/12/1983, σελ.20. Επίσης Ομιλία Ανδρέα Παπανδρέου στον επετειακό εορτασμό της εκλογικής νίκης του ΠΑΣΟΚ, Αθήνα, 18/10/1983. Παρατίθεται στα *Νέα*, 19/10/1983, σελ.1,3. Στο ίδιο μήκος κύματος και η κυβερνητική καταγγελία για οργανωμένη υπονόμευση της

Ο Ανδρέας Παπανδρέου αξιοποιεί κατά κόρον αυτήν την εργαλειακή διάσταση του αντιαμερικανικού λόγου και αποδίδει στον εαυτό του και την κυβέρνησή του μεσσιανική διάσταση: «Αποτελούμε την πολιτική έκφραση της λύτρωσης του ελληνικού λαού»²⁸⁵. Ταυτόχρονα, μέσα από την καταφυγή στο λαϊκισμό και την εδραίωση ενός συστήματος ισοδυναμιών που αναφέρονται στους αντιπάλους των «μη προνομιούχων» που εκπροσωπούνται από το ΠΑΣΟΚ, υποδεικνύει συστηματικά τη Δεξιά και τις ΗΠΑ ως υπονομευτές της πορείας του έθνους προς την Αλλαγή²⁸⁶. Παράλληλα, στις δημόσιες ομιλίες του σκιαγραφεί μια ατμόσφαιρα κινδύνου και διαρκούς απειλής για την Ελλάδα με υπαινικτικές αναφορές σε εξωτερικούς εχθρούς²⁸⁷.

Εξάλλου, καθοριστικός για τη δυναμική και την εμβέλεια του αντιαμερικανικού λόγου, καθώς και για την ταύτιση αντιαμερικανικής ρητορικής και αντιδεξιάς στρατηγικής²⁸⁸, είναι ο ρόλος του φιλοκυβερνητικού αλλά και του κομμουνιστικού τύπου, ο οποίος ενσωματώνει, σε μεγάλο βαθμό, ανάλογους ορισμούς της κατάστασης και αποδέχεται το σχήμα περί αντιπαλότητας των ΗΠΑ προς την κυβέρνηση της Αλλαγής²⁸⁹. Ως προϋπόθεση και περιεχόμενο της Αλλαγής προβάλλεται emphatically από τον κομματικό τύπο η ρήξη με τις ΗΠΑ²⁹⁰.

Στο επίπεδο της πολιτικής επικοινωνίας, ο αντιαμερικανισμός εμφανίζεται ως μια νομιμοποιημένη σταθερά της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας, που τις προεκτάσεις της οφείλει να τις λαμβάνει υπόψη το σύνολο του πολιτικού προσωπικού ανεξάρτητα από το αν συμμερίζεται αυτές τις πεποιθήσεις ή όχι. Απέναντι στις εκλαμβανόμενες ως φιλοαμερικανικές τοποθετήσεις της ηγεσίας της ΝΔ, ο πασοκικός

εθνικής οικονομίας προκειμένου να πληγεί η κυβέρνηση από «διεθνές κέντρο στο Σικάγο», *Ελευθεροτυπία*, 2/11/1983.

²⁸⁵ Ομιλία Ανδρέα Παπανδρέου στο πλαίσιο της ΔΕΘ, 11/9/1983. Παρατίθεται στο *Έθνος*, 12/9/1983, σελ.20-21.

²⁸⁶ Ομιλία Ανδρέα Παπανδρέου στο πλαίσιο της ΔΕΘ, 11/9/1983. Παρατίθεται στο *Έθνος*, 12/9/1983. Συνέντευξη Ανδρέα Παπανδρέου στην εφημερίδα *Τα Νέα*, 24/10/1983 και *Τα Νέα*, 25/10/1983, σελ.7. Επίσης, *Έθνος*, 17/10/1983, σελ.14.

²⁸⁷ Ενδεικτικά, Αγόρευση Α. Παπανδρέου κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Καραμανλή, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Β', Σύνοδος Α', 15/12/1977. Ομιλία Α. Παπανδρέου στη ΔΕΘ, 11/9/1983. Παρατίθεται στα *Νέα*, 12/9/1983: «η πατρίδα μας...είναι εκτεθειμένη σε συγκεντρωμένους κινδύνους που απειλούν την εδαφική ακεραιότητα και την ανεξαρτησία της»

²⁸⁸ Ενδεικτικά, *Έθνος*, 26/9/1983. *Τα Νέα*, 31/10/1983, σελ.4. *Τα Νέα*, 14/1/1984. *Τα Νέα*, 4/7/1984. *Τα Νέα*, *Συνοδοιοπορία ΝΔ και ΗΠΑ*, 16/7/1984, σελ.4.

²⁸⁹ Ενδεικτικά, *Ριζοσπάστης*, *Τα τσακάλια*, 23/10/1981, σελ.4. *Ριζοσπάστης*, 8/7/1984.

²⁹⁰ *Έθνος*, 11/7/1984, σελ.6.

τύπος αντιπαραθέτει τα αντιαμερικανικά αντανakλαστικά της κοινής γνώμης με το επιχείρημα «εθνικό είναι ό,τι είναι αληθινό»²⁹¹.

Κατά τη διάρκεια της ελληνικής προεδρίας της ΕΟΚ (1983), οι Έλληνες υπουργοί καταγγέλλουν στις συνόδους κορυφής τον αρνητικό ρόλο των ΗΠΑ σε ό,τι αφορά την ευρωπαϊκή προοπτική. Στη σύνοδο των υπουργών οικονομικών (Κεφαλλονιά, Σεπτέμβριος 1983), ο Γ.Αρσένης κατηγορεί τις ΗΠΑ για «εγωκεντρική και καταστροφική πολιτική», στο πεδίο της οικονομίας, που υπονομεύει την ανάπτυξη των ευρωπαϊκών οικονομιών και καλεί τους ευρωπαίους εταίρους σε συσπείρωση κατά της νομισματικής πολιτικής της κυβέρνησης Ρήγκαν²⁹². Παράλληλα, μια σειρά δημοσιευμάτων υποστήριζε την άποψη ότι οι ΗΠΑ αποτελούσαν το μεγαλύτερο ανταγωνιστή και εχθρό της ΕΟΚ τονίζοντας μάλιστα ότι ο οικονομικός εχθρός ταυτίζεται πάντοτε με τον πολιτικό εχθρό. Η προοπτική της ευρωπαϊκής ενοποίησης απειλείται από την αμερικάνικη οικονομική, τεχνολογική και στρατιωτική επικυριαρχία²⁹³. Ανάλογες θέσεις υποστήριξε και ο Ανδρέας Παπανδρέου κατά την ομιλία του στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για τον απολογισμό της ελληνικής προεδρίας²⁹⁴.

Όσον αφορά τη διεθνή σκηνή και την ψυχροπολεμική αντιπαράθεση, ο Ανδρέας Παπανδρέου αναλαμβάνει μια σειρά πρωτοβουλιών προς την κατεύθυνση της ύφεσης και του αφοπλισμού, οι οποίες όμως χαρακτηρίζονται μάλλον από αντιαμερικανικό προσανατολισμό. Στο πλαίσιο αυτό, το 1983 προτείνει εξάμηνη παράταση των διαπραγματεύσεων της Γενεύης με παράλληλη αναβολή της εγκατάστασης των νέων αμερικανικών πυραύλων στη Δυτική Ευρώπη²⁹⁵. Το Νοέμβριο του 1983, ο Α. Παπανδρέου επισκέπτεται τη Βουλγαρία, για επίσημες συνομιλίες, με αντικείμενο τη μη εγκατάσταση πυραύλων στα εδάφη των δύο χωρών, και προχωρά στη σύναψη σχετικής συμφωνίας²⁹⁶. Παράλληλα, το Σεπτέμβριο του 1983, η Ίντιρα Γκάντι επισκέπτεται την Αθήνα και υπογράφεται συμφωνία συνεργασίας στην οικονομία, την επιστήμη, την έρευνα και την τεχνολογία ανάμεσα στις δύο χώρες, η οποία γίνεται δεκτή με θριαμβευτικό τόνο από τον

²⁹¹ *Ελευθεροτυπία*,

²⁹² *Εθνος*, 8/9/1983, σελ.1,8. *Ελευθεροτυπία*, *Η Ελλάδα ενώνει την Ευρώπη κατά του δολλαρίου*, 12/9/1983.

²⁹³ *Εθνος*, 7/12/1983, σελ.6.

²⁹⁴ *Εθνος*, 14/12/1983, σελ.2.

²⁹⁵ *Τα Νέα*, 5/9/1983, σελ.4.

²⁹⁶ *Εθνος*, 14/11/1983.

φιλοκυβερνητικό τύπο²⁹⁷. Θετική αξιολόγηση επιφύλαξε, άλλωστε, ο κεντροαριστερός τύπος στις επαφές του Α.Παπανδρέου με τον Ν.Τσαουσέσκου, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι οι επαφές αυτές συνιστούσαν υπέρβαση των ψυχροπολεμικών διαιρέσεων²⁹⁸. Με ανάλογη επιχειρηματολογία επαινέθηκε και η αμφιλεγόμενη επίσκεψη του Ανδρέα Παπανδρέου στην Πολωνία μετά την επιβολή του στρατιωτικού νόμου (1984)²⁹⁹. Τα επίσημα αυτά ταξίδια του Α.Παπανδρέου σε χώρες όπως η Λιβύη, η Πολωνία και ο Λίβανος προπαγανδίζονται από τον φιλοκυβερνητικό τύπο ως επιβεβλημένες ενέργειες, ως κινήσεις τακτικής απέναντι στις προκλήσεις του Αμερικανού εχθρού³⁰⁰.

Στο πλαίσιο της διακυβέρνησης της χώρας από το ΠΑΣΟΚ καταγράφεται το φαινόμενο της ελεγχόμενης έντασης με το ΝΑΤΟ λόγω της έντασης στις σχέσεις με την Τουρκία και με επίκεντρο τις εκάστοτε νατοϊκές ασκήσεις. Τα σχετικά περιστατικά αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα στο λόγο του φιλοκυβερνητικού τύπου προκειμένου να στοιχειοθετηθεί η ασυμβίβαστη και πατριωτική στάση της ελληνικής κυβέρνησης, αλλά και η αμερικανική και νατοϊκή εχθρότητα προς αυτήν³⁰¹.

Ενδεικτικά, θα κάνουμε μία συνοπτική αναφορά στη δημόσια συζήτηση που πυροδοτήθηκε από τη ματαίωση, μετά από πρωτοβουλία της ελληνικής πλευράς, της προγραμματισμένης για το Σεπτέμβριο του 1984 ελληνοαμερικανικής άσκησης «Ζευς». Ο φιλοκυβερνητικός τύπος επιδοκιμάζει τη ματαίωση με το επιχείρημα ότι για την Ελλάδα δεν υφίσταται κίνδυνος από το Βορρά, αλλά από την Ανατολή, τον οποίο οι ΗΠΑ επιμένουν να μην αναγνωρίζουν³⁰². Ο δεξιός τύπος, ο οποίος αποδοκίμασε τη ματαίωση της άσκησης, άσκησε κριτική στην κυβέρνηση για αντιφατικές κινήσεις και για έλλειψη σθεναρής απάντησης στους αμερικανικούς ισχυρισμούς σύμφωνα με τους οποίους δεν υφίσταται τουρκική απειλή για την Ελλάδα³⁰³. Ανάλογες θέσεις υποστήριξε και ο πρώην πρωθυπουργός Γ.Ράλλης³⁰⁴. Γενικότερα, ο δεξιός χώρος προέβαλε συστηματικά το επιχείρημα ότι ο κυβερνητικός αντιαμερικανισμός ήταν εν πολλοίς ένας ρητορικός αντιαμερικανισμός, που

²⁹⁷ *Τα Νέα*, 24/9/1983.

²⁹⁸ *Ελευθεροτυπία*, 25/12/1983, σελ.6.

²⁹⁹ *Τα Νέα*, *Ρίχνουμε Γέφυρα. Σε Δύση-Ανατολή μεσολαβεί η Ελλάδα*, 25/10/1984.

³⁰⁰ *Έθνος*, 5/11/1984, σελ.2. Οι επισκέψεις αυτές και κυρίως η επίσκεψη στην Πολωνία προκάλεσαν την έντονη κριτική του δεξιού χώρου, *Καθημερινή*, 24/10/1984, σελ.5. *Καθημερινή*, 27/10/1984. *Απογευματινή*, 21/10/1984, σελ.4,7.

³⁰¹ Ενδεικτικά, *Τα Νέα*, 21/8/1984. *Τα Νέα*, 3/10/1984. *Ελευθεροτυπία*, 14/11/1985, σελ.5. *Έθνος*, 4/10/1984, σελ.6.

³⁰² *Έθνος*, 24/8/1984, σελ.6.

³⁰³ *Καθημερινή*, 26-27/8/1984, σελ.4.

³⁰⁴ *Καθημερινή*, 23/8/1984.

εξαντλείτο σε επίπεδο εντυπώσεων, ενώ επί της ουσίας η κυβέρνηση είχε υιοθετήσει υποχωρητική στάση στα κελεύσματα των ΗΠΑ³⁰⁵.

Σημαντική θέση στη δημόσια θεματολογία, κατά την πρώτη κυβερνητική τετραετία του ΠΑΣΟΚ, κατέλαβε το ζήτημα της λεγόμενης «αγοράς του αιώνα», το ύψους 17 δις.δολλαρίων εξοπλιστικό πρόγραμμα το οποίο ανακοίνωσε η κυβέρνηση. Η μερίδα του λέοντος αυτής της αγοράς αποδόθηκε στις ΗΠΑ προκαλώντας έντονες αντιδράσεις ακόμα και στο χώρο του φιλοκυβερνητικού τύπου. Μεγάλο μέρος των κατηγοριών στρεφόταν προς την αμερικανική κυβέρνηση, με το επιχείρημα ότι δημιούργησε εκβιαστικές συνθήκες προκειμένου η ελληνική πλευρά να προχωρήσει στη συγκεκριμένη αγορά³⁰⁶. Ακόμη και όσοι υποστήριζαν ότι η ενέργεια της ελληνικής κυβέρνησης ήταν ρεαλιστική και αναγκαία έκαναν λόγο για ένα «οδυνηρό ΝΑΙ»³⁰⁷.

Από την πλευρά της, η δεξιά αντιπολίτευση επέκρινε την κυβέρνηση για διγλωσσία υποστηρίζοντας ότι ο αντιαμερικανισμός της εξαντλείται σε επίπεδο ρητορικής και εξυπηρετεί μικροκομματικές σκοπιμότητες³⁰⁸. Όσον αφορά το εξοπλιστικό πρόγραμμα καθεαυτό, άσκησε κριτική στο γεγονός ότι η μερίδα του λέοντος παραχωρήθηκε στις ΗΠΑ υποστηρίζοντας ότι έτσι επιδεινώνεται η μονομερής εξάρτηση της χώρας και αποδυναμώνονται τα ερείσματά της στον ευρωπαϊκό χώρο³⁰⁹. Την πλήρη αντίθεσή του προς την «αγορά του αιώνα» εξέφρασε ο Χ.Φλωράκης³¹⁰ και το ΚΚΕ, το οποίο διοργάνωσε και εκδηλώσεις διαμαρτυρίας³¹¹.

Παράλληλα, η ειδησεογραφία στα μέσα της δεκαετίας του '80 αναπαράγει μία ατμόσφαιρα διαρκούς αναμέτρησης με τις ΗΠΑ, τόσο σε ότι αφορά το επίπεδο της κυβέρνησης αλλά και των αμερικανικών ΜΜΕ³¹². Στις σχετικές αφηγήσεις κυριαρχεί

³⁰⁵ *Καθημερινή*, 4-5/11/1984. *Καθημερινή*, 9/11/1984. *Απογευματινή*, 3/10/1984, σελ.16. *Απογευματινή*, 25/11/1984, σελ.6.

³⁰⁶ *Ελευθεροτυπία*, 6/2/1984, σελ.24-25. *Ελευθεροτυπία*, 5/8/1984. *Ελευθεροτυπία*, 12/8/1984, σελ.8. *Ελευθεροτυπία*, 25/8/1984, σελ.9. *Ελευθεροτυπία*, 7/10/1984, σελ.20. *Ριζοσπάστης*, 28/12/1983, σελ.3. *Ριζοσπάστης*, 15/7/1984.

³⁰⁷ *Ελευθεροτυπία*, 15/7/1984, σελ.15. *Ελευθεροτυπία*, 13/8/1984, σελ.9.

³⁰⁸ *Καθημερινή*, 11/7/1984. *Καθημερινή*, 5-6/8/1984. *Απογευματινή*, 16/10/1984.

³⁰⁹ *Καθημερινή*, 22-3/7/1984, σελ.9. *Καθημερινή*, 5-6/8/1984.

³¹⁰ Ο ηγέτης του ΚΚΕ κατηγόρησε την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ότι δεν έθεσε τέρμα στην εξάρτηση από τις ΗΠΑ και επικαλείται την τουρκική απειλή για να νομιμοποιήσει το συγκεκριμένο εξοπλιστικό πρόγραμμα, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Σύνοδος Δ', Περίοδος Δ', 24/6/1985.

³¹¹ *Ριζοσπάστης*, 18/7/1984. *Ριζοσπάστης*, 19/7/1984. *Ριζοσπάστης*, 31/7/1984. Διαδηλώσεις διαμαρτυρίας κατά της «αγοράς του αιώνα» πραγματοποιήθηκαν σε Αθήνα, Πειραιά, Θεσ/νικη, *Ριζοσπάστης*, 3/8/1984.

³¹² *Τα Νέα*, *Εκστρατεία στη Δύση εναντίον της Ελλάδας*, 24/1/1984, σελ.σελ.4. *Τα Νέα*, 25/1/1984. *Τα Νέα*, 26/1/1984. *Τα Νέα*, 9/7/1984. *Τα Νέα*, 10/7/1984. *Τα Νέα*, 11/7/1984. *Τα Νέα*, 31/7/1984. *Τα Νέα*, 13/8/1984, σελ.20. *Τα Νέα*, 29/8/1984, σελ.12. *Τα Νέα*, 10/12/1984. *Ελευθεροτυπία*, 12/7/1984, σελ.1,4. *Ελευθεροτυπία*, 25/7/1984, σελ.9. *Ελευθεροτυπία*, 14/10/1984. *Ελευθεροτυπία*, 5/10/1984.

η προσωποκεντρική οπτική, καθώς ο πρόεδρος Ρήγκαν, προσωπικά, υποδεικνύεται ως ο κατεξοχήν πολέμιος της ελληνικής κυβέρνησης, και ιδιαίτερα του Ανδρέα Παπανδρέου. Η κυβέρνηση, εξάλλου, προέβη σε μια σειρά διαβημάτων διαμαρτυρίας προς τον Αμερικανό πρέσβη στην Αθήνα κάνοντας λόγο για καθοδηγούμενη ανθελληνική εκστρατεία³¹³. Αντικείμενο των διαβημάτων διαμαρτυρίας και επίκεντρο οργισμένων δημοσιευμάτων υπήρξε και το ύψος της χορηγούμενης βοήθειας προς την Τουρκία³¹⁴. Αλλά και στο δεξιό τύπο, η Ελλάδα εμφανίζεται αντιμέτωπη με την εχθρότητα της κυβέρνησης Ρήγκαν, ιδίως κατά τη δεύτερη θητεία της, αλλά η υπαιτιότητα αποδίδεται στους χειρισμούς του Α.Παπανδρέου³¹⁵. Ως αντιστάθμισμα, ο φιλοκυβερνητικός τύπος προπαγανδίζει σχετικά με τη σύσφιξη των ελληνοσοβιετικών σχέσεων³¹⁶.

Το κλίμα ανάμεσα σε Ελλάδα και ΗΠΑ φορτίζεται από δύο αεροπειρατείες που λαμβάνουν χώρα τον Ιούνιο και το Νοέμβριο του 1985 αντίστοιχα. Η ένταση πηγάζει, σε μεγάλο βαθμό, από την πολιτική και επικοινωνιακή εκμετάλλευση των γεγονότων. Τον Ιούνιο του 1985 εκδηλώνεται αεροπειρατεία σε αεροπλάνο της TWA που απογειώθηκε από την Αθήνα. Ο πρόεδρος Ρήγκαν σε δημόσιες δηλώσεις του επέρριψε ευθύνες στην ελληνική πλευρά τόσο για τις συνθήκες ασφαλείας στο αεροδρόμιο του Ελληνικού όσο και για τη μη καταδίκη της αεροπειρατείας από την ελληνική κυβέρνηση. Στο πλαίσιο αυτό, προειδοποίησε τους Αμερικανούς πολίτες να αποφεύγουν να επισκέπτονται την Ελλάδα³¹⁷, ενώ προέβη και στην έκδοση ταξιδιωτικής οδηγίας για το θέμα.

Ακολούθησε η οργισμένη αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης³¹⁸ και του τύπου. Ο υπουργός Εξωτερικών, Ι. Χαραλαμπίδης δήλωσε ότι η αμερικάνικη «οργή» εναντίον της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ «έχει πάρει τη μορφή πραγματικής συνωμοσίας»³¹⁹. Ο τύπος έκανε λόγο για «ύπουλη» επίθεση των ΗΠΑ προκειμένου να

Ελευθεροτυπία, 6/10/1984. *Ελευθεροτυπία*, Σχέδιο επιθέσεων ΗΠΑ κατά Ανδρέα, 7/10/1984, σελ.20. *Έθνος*, 11/7/1984, σελ.2, 6. *Έθνος*, 5/11/1984, σελ.10-11. *Ριζοσπάστης*, 5/2/1984. *Ριζοσπάστης*, 17/2/1984. *Ριζοσπάστης*, 5/7/1984.

³¹³ *Τα Νέα*, 1/8/1984.

³¹⁴ *Ελευθεροτυπία*, 4/2/1984, σελ.4. *Έθνος*, 3/2/1984, σελ.2. *Απογευματινή*, 2/2/1984, σελ.14.

³¹⁵ *Απογευματινή*, 8/11/1984. *Απογευματινή*, 19/11/1984, σελ.7. *Απογευματινή*, 21/11/1984. *Απογευματινή*, 25/11/1984, σελ.7. *Απογευματινή*, 9/7/1984. *Απογευματινή*, 12/7/1984.

³¹⁶ *Ελευθεροτυπία*, *Νέο άνοιγμα της Μόσχας προς Αθήνα*, 30/6/1985, σελ.11.

³¹⁷ *Τα Νέα*, 19/6/1985, σελ.9. *Τα Νέα*, 20/6/1985, σελ.9.

³¹⁸ *Τα Νέα*, *Σκληρή Απάντηση στους Συκοφάντες*, 20/6/1985, σελ.26. Η κυβέρνηση προέβη σε έντονο διάβημα προς τον Αμερικανό πρέσβη στην Αθήνα, *Ελευθεροτυπία*, 19/6/1985, σελ.6.

³¹⁹ *Έθνος*, 20/6/1985, σελ.6.

πληγεί η ελληνική οικονομία και να κλονιστεί η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ³²⁰ εξισώνοντας τη στάση της αμερικανικής κυβέρνησης με την τρομοκρατία: «Σε τι διαφέρει η τρομοκρατία των αεροπειρατών...από την τρομοκρατία που επιχειρεί να ασκήσει ο ίδιος ο πρόεδρος μιας υπερδύναμης σε βάρος ενός λαού;»³²¹. Ορισμένα έντυπα, εξάλλου, άφησαν να εννοηθεί ότι η αεροπειρατεία ήταν μια νομιμοποιημένη, σε ένα βαθμό ενέργεια, λόγω των αποτρόπαιων πράξεων του αμερικανικού ιμπεριαλισμού αποδίδοντας έτσι στα θύματα της αεροπειρατείας το ρόλο του θύτη³²².

Το θέμα αυτό, και ιδιαίτερα η αξιολόγηση της αμερικανικής στάσης, προκάλεσε αντιπαράθεση στη Βουλή μεταξύ του αρχηγού της αξιωματικής αντιπολίτευσης, Κ. Μητσοτάκη και του υπουργού Εξωτερικών. Ειδικότερα, ο Ι. Χαραλαμπίδης υποστήριξε ότι η αεροπειρατεία αποτέλεσε το πρόσχημα προκειμένου η αμερικανική κυβέρνηση να εξαπολύσει μία «άδικη επίθεση» κατά της Ελλάδας, προκαλώντας την έντονη αντίδραση του Κ. Μητσοτάκη: «Δεν δικαιούσθε να λέτε ότι αναζητούν οι Ηνωμένες Πολιτείες...πρόσχημα για να επιτύχουν άλλους σκοπούς εις βάρος της Ελλάδος»³²³.

Το Νοέμβριο του ίδιου έτους, Παλαιστίνιοι κατέλαβαν αιγυπτιακό αεροσκάφος, που κατευθυνόταν στη Μάλτα. Σε μια δραματική επιχείρηση που πραγματοποίησαν Αιγύπτιοι κομάντος για την ανακατάληψη του αεροσκάφους, έχασαν τη ζωή τους 60 επιβάτες, μεταξύ των οποίων και 11 Έλληνες. Ο ελληνικός τύπος απέδωσε την υπαιτιότητα για την όλη επιχείρηση και την τραγική κατάληξη της στις ΗΠΑ κάνοντας λόγο αρχικά για «ηθική» και «υλική» υποστήριξη προς την αιγυπτιακή πλευρά, ενώ, στη συνέχεια, καταλόγισε στις ΗΠΑ και τη λήψη της σχετικής απόφασης και το σχεδιασμό της επιχείρησης³²⁴. Έτσι, με βάση την επιχειρηματολογία του ελληνικού τύπου οι ΗΠΑ βαρύνονται με την ηθική αυτουργία των θανάτων³²⁵.

³²⁰ Τα Νέα, Υπουργική και άδικο η επίθεση Ρήγκαν, 20/6/1985, σελ.28-29. Τα Νέα, Εκδίκηση για τη Νίκη ΠΑΣΟΚ ο πόλεμος των ΗΠΑ, 21/6/1985, σελ.1, 28-29. Τα Νέα, 22/6/1985, σελ.2. Τα Νέα, 23/6/1985, σελ.6. Ελευθεροτυπία, 30/6/1985, σελ.8. Ελευθεροτυπία, 19/6/1985, σελ.1,5,8. Ελευθεροτυπία, 21/6/1985, σελ.1,8,20-21,33. Ελευθεροτυπία, 23/6/1985, σελ.8. Ελευθεροτυπία, 24/6/1985, σελ.9. Έθνος, 19/6/1985, σελ.1,2,3,7. Έθνος, 20/6/1985, σελ.1,2,3,6. Έθνος, 21/6/1985, σελ.2,3,8. Και ο δεξιός τύπος, παρά τις επικρίσεις του για τους κυβερνητικούς χειρισμούς, εξέφρασε την αποδοκιμασία του για την αντίδραση της κυβέρνησης Ρήγκαν, Καθημερινή, Υπερβολή και Αδικία, 22/6/1985, σελ.5. Απογευματινή, 19/6/1985. Απογευματινή, 21/6/1985.

³²¹ Τα Νέα, 23/6/1985, σελ.5. Έθνος, 23/6/1985, σελ.6.

³²² Έθνος, Ο ιμπεριαλισμός θερίζει ό,τι έσπειρε, 18/6/1985, σελ.6. Έθνος, 23/6/1985, σελ.6.

³²³ Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Δ', 24/6/1985.

³²⁴ Τα Νέα, 26/11/1985, σελ.2.

³²⁵ Τα Νέα, 27/11/1985, σελ.2,9,11.

Επιπλέον, καθόλη αυτήν την περίοδο είναι κυριάρχη η διάσταση της τουρκικής απειλής στο δημόσιο λόγο³²⁶ και η Αμερική εμφανίζεται συστηματικά ως το κυριότερο στήριγμα αυτής της απειλής³²⁷. Ειδικότερα, το *Έθνος*, η εφημερίδα με τον πλέον αντιαμερικανικό προσανατολισμό στο χώρο του φιλοπασοκικού τύπου, επιδίδεται σε έναν έντονα καταγγελτικό λόγο κατά των ΗΠΑ, που αγγίζει τα όρια της υστερίας³²⁸. Στην ειδησεογραφία και στα πρωτοσέλιδα του *Έθνους*, οι ΗΠΑ είναι ο φανατικός πολέμιος της πασοκικής Ελλάδας. Στο πλαίσιο αυτό, ο παγκόσμιος αντιαμερικανισμός περιγράφεται ως η λογική, αναπόφευκτη και νομιμοποιημένη συνέπεια της παγκόσμιας πολιτικής των ΗΠΑ: «Ο παγκόσμιος αντιαμερικανισμός δεν είναι θρησκευτική υστερία. Είναι αληθινός φόβος που τις περισσότερες φορές τον αισθάνθηκε στο ίδιο του το πετσί»³²⁹. Στο όνομα του αντιιμπεριαλισμού και της απόδοσης δικαιοσύνης, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή στο πλαίσιο των αντιαμερικανικών στερεοτυπών, οι αρθρογράφοι του επιδοκιμάζουν πράξεις όπως το κάψιμο της αμερικανικής σημαίας από διαδηλωτές³³⁰ ή ορισμένες τρομοκρατικές ενέργειες³³¹.

Στο πλαίσιο της συμβολικής αναμέτρησης με τον Αμερικανό εχθρό εντάσσονται και οι κινητοποιήσεις με αίτημα την απομάκρυνση του αγάλματος του Αμερικανού προέδρου Τρούμαν από την περιοχή του Παγκρατίου. Στις κινητοποιήσεις αυτές πρωτοστατούν οι οργανώσεις ειρήνης, η Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών, προσωπικότητες των γραμμάτων και των τεχνών³³². Ενδεικτικά για την παγίωση της έννοιας του Αμερικανού εχθρού στην ελληνική κοινή γνώμη είναι τα ευρήματα δημοσκοπήσης που δημοσιεύθηκε στον αμερικανικό τύπο, σύμφωνα με τα

³²⁶ Ενδεικτική η δήλωση του Α.Παπανδρέου: «Μεγάλοι εθνικοί κίνδυνοι απειλούν την ειρήνη, την εθνική μας ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα τόσο της χώρας όσο και του κυπριακού ελληνισμού». Παρατίθεται στην *Ελευθεροτυπία*, 25/7/1984. Επίσης, *Καθημερινή*, 26-27/8/1984, σελ.4.

³²⁷ *Ελευθεροτυπία*, 23/8/1984, σελ.8. *Ελευθεροτυπία*, 27/10/1984, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, 8/11/1984, σελ.4. *Έθνος*, 22/2/1984, σελ.1,6. *Έθνος*, 8/2/1984, σελ.2. *Καθημερινή*, 14/11/1984, σελ.5. *Απογευματινή*, 5/11/1984, σελ.7. *Απογευματινή*, 22/11/1984, σελ.4.

³²⁸ Ενδεικτικά, *Έθνος*, *Αδίστακτη η Αμερική...*, 4/2/1984. *Έθνος*, 16/2/1984. *Έθνος*, 9/7/1984. *Έθνος*, 10/7/1984, σελ.1,2.

³²⁹ *Έθνος*, 16/12/1984, σελ.9.

³³⁰ *Έθνος*, *Λαμπάδα η αστερόεσσα μπροστά στην πρεσβεία*, 1/12/1984.

³³¹ *Έθνος*, 4/11/1984, σελ.18. όπως αναφέρει χαρακτηριστικά το συγκεκριμένο δημοσίευμα: «σε καμιά περίπτωση δεν μπορούμε να δούμε μέσα από το ίδιο πρίσμα τη δολοφονία του Ρίτσαρντ Γουέλς, δηλαδή ενός πράκτορα της CIA και τη δολοφονία ενός ηγέτη σαν τον Σαλβαδόρ Αλιέντε ή την Ίντιρα Γκάντι».

³³² *Τα Νέα*, *Να φύγει το άγαλμα της ντροπής*, 20/10/1984, σελ.5. *Τα Νέα*, 22/10/1984, σελ.10. Στο πλαίσιο αυτών των κινητοποιήσεων ομάδα διαδηλωτών έκλεισε το άγαλμα μέσα σε ξύλινο κιβώτιο με την επιγραφή «Επιστρέφεται», *Ελευθεροτυπία*, 22/10/1984, σελ.24.

οποία οι ερωτώμενοι θεωρούν τις ΗΠΑ μεγαλύτερη «απειλή» για την Ελλάδα σε σχέση με την ΕΣΣΔ (55% έναντι 22%)³³³.

Από την πλευρά του ο δεξιός τύπος κατηγορεί την κυβέρνηση και τον φιλικό της τύπο για καλλιέργεια αντιαμερικανικού κλίματος και επίδειξη φιλοσοβιετισμού, που αποδυναμώνει τα διεθνή ερείσματα της χώρας³³⁴. Από την πλευρά του, ο Γ.Ράλλης υποστηρίζει ότι η ο αντιαμερικανισμός και ο αντιδυτικισμός αποτελούν «την αιχμή του δόρατος» της μαρξιστικής προπαγανδής στο πλαίσιο του δυτικού κόσμου επαναφέροντας τα αντικομμουνιστικά στερεότυπα στο προσκήνιο: «Γνωρίζει η αριστερά ότι η Δύση και η Αμερική αποτελούν το μόνο εμπόδιο στον αμετακίνητο τελικό στόχο του κομμουνισμού, που είναι η παγκόσμια επικράτηση»³³⁵.

Μία ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα διάσταση στον κυρίαρχο λόγο περί απειλής κατά του ελληνισμού στη δεκαετία του '80 σχετίζεται με την εθνική αυτοεικόνα και τις ιδεολογικές διεργασίες που συντελούνται κατά τη μεταβατική αυτή περίοδο, που θα αποκρυσταλλωθούν στην επόμενη δεκαετία. Στις αφηγήσεις περί της τουρκικής απειλής και του Αμερικανού εχθρού αποτυπώνεται η έννοια της μοναχικότητας του ελληνισμού έναντι των κινδύνων που τον περιβάλλουν. Η ακόλουθη παρατήρηση της *Ελευθεροτυπίας* με αφορμή την εθνική επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου προοιωνίζεται τη δήλωση Σαρτζετάκη περί «αναδέλφου έθνους»³³⁶: «Μας θυμίζει ότι και τότε και τώρα και πάντα είμαστε μόνοι. Χωρίς ουσιαστικούς συμμάχους, χωρίς πιστούς φίλους. Μόνοι πρέπει να αντιμετωπίζουμε τους εχθρούς μας, μόνοι να πολεμάμε, μόνοι να θυσιαζόμαστε»³³⁷. Αυτού του είδους η αφήγηση, στην οποία κυριαρχεί η διάσταση της θυματοποίησης του ελληνισμού επαναλαμβάνεται με διάφορες αφορμές στο δημόσιο λόγο. Με αφορμή την επίσκεψη του νέου γενικού γραμματέα του ΝΑΤΟ στην Αθήνα, λόρδου Κάρρινγκτον, η *Καθημερινή* υποστήριζε την ακόλουθη εκδοχή για την ιστορική πορεία της χώρας: «υπήρξε θύμα στον πόλεμο, θύμα στην ανακωχή,

³³³ Σύμφωνα με την ίδια δημοσκόπηση, η Τουρκία θεωρείται απειλή σε ποσοστό 91%, ενώ η Αλβανία σε ποσοστό μόλις 3%. Τα ευρήματα αυτά αναδημοσιεύονται από *Τα Νέα*, 24/8/1984.

³³⁴ *Καθημερινή*, 24/10/1984, σελ.5. *Καθημερινή*, 7-8/10/1984, σελ.9. *Καθημερινή*, 14/11/1984. *Απογευματινή*, 14/10/1984, σελ.7.

³³⁵ Γεώργιος Ράλλης, *Μύθοι και πραγματικότητες της πολιτικής μας ζωής*, *Καθημερινή*, 27/11/1984, σελ.4.

³³⁶ Η σχετική δήλωση παρατίθεται στην *Ελευθεροτυπία*, 16/4/1985.

³³⁷ *Ελευθεροτυπία*, *Να Θυμόμαστε*, 27/10/1984, σελ.8. Στο ίδιο μήκος κύματος και *Ελευθεροτυπία*, 22/6/1985, σελ.2: «Οι απειλές είναι το λάιτ-μοτίβ της ιστορίας μας. Είμαστε ένας μοναχικός λαός που ψάχνει να βρει τη μοίρα του ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, ανάμεσα σε Ρώσους και σε Αμερικανούς, ανάμεσα σε Ισραηλίτες και Άραβες...».

θύμα στην αναδόμηση της Ευρώπης, θύμα στην ειρήνη, θύμα της τουρκικής βουλιμίας, θύμα της δολιότητας των φίλων του, θύμα της πολιτικής των συμμάχων του»³³⁸.

9.8 Η νέα όξυνση του Κυπριακού προβλήματος ως στιγμή κορύφωσης του αντιαμερικανικού λόγου

Η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Βόρειας Κύπρου από τον Ρ.Ντενκτάς, το Νοέμβριο του 1983, επαναφέρει με δραματικό τρόπο στο προσκήνιο την έννοια της επιβουλής κατά του ελληνισμού και οδηγεί σε μία έκρηξη αντιαμερικανισμού και αντιτουρκικών αισθημάτων. Ωστόσο, όπως προκύπτει από τη μελέτη του δημόσιου λόγου, η διάσταση του Αμερικανού εχθρού υπερτερεί εκείνης του Τούρκου εχθρού. Με την εξαίρεση του δεξιού χώρου, όπου η δυσαρέσκεια για τη στάση των ΗΠΑ διατυπώνεται σταδιακά και συγκρατημένα, στη δημόσια σφαίρα κυριαρχεί η κατακραυγή για το ρόλο των ΗΠΑ σε αυτή τη νέα εθνική ήττα³³⁹. Το ΚΚΕ υπέδειξε ευθέως ως ηθικούς αυτουργούς της δημιουργίας του ψευδοκράτους τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ, ενώ σε ό,τι αφορά τους στόχους αυτής της μεθόδευσης υποστήριξε ότι, μεταξύ άλλων, ήταν η υπονόμευση της ελληνικής κυβέρνησης και η ματαίωση των διεθνών πρωτοβουλιών της³⁴⁰.

Είναι σαφές, στις σχετικές αναφορές, ότι η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του τουρκοκυπριακού κράτους είναι κάτι πολύ περισσότερο από μια αρνητική εξέλιξη στο Κυπριακό ζήτημα, αλλά βιώνεται ως ένα πλήγμα στον εθνικό κορμό³⁴¹, ως μια επίθεση «εναντίον του εθνικού και ιστορικού χώρου του ελληνισμού»³⁴². Στην αφήγηση που διαμορφώνεται, το γεγονός αυτό έρχεται να προστεθεί σε μια αλυσίδα εθνικών απωλείων που υπέστη η Ελλάδα με υπαιτιότητα της Δύσης επαναφέροντας στο προσκήνιο την κληρονομιά του αντιδυτικισμού. Ο τύπος κυριαρχείται από φορτισμένες αναδιηγήσεις του ιστορικού παρελθόντος στις οποίες κυριαρχεί η θυματοποίηση του ελληνισμού³⁴³. Εξάλλου, όπως και στο δεξιό χώρο, εδριάζονται η

³³⁸ *Καθημερινή*, 27/7/1984, σελ.4.

³³⁹ *Έθνος*, 17/11/1983. *Ελευθεροτυπία*, 27/11/1983. Μετά τη δημοσιοποίηση της ενέργειας του Ρ.Ντενκτάς, πραγματοποιούνται διαδηλώσεις διαμαρτυρίας στην Αθήνα, τη Θεσ/νική και μια σειρά επαρχιακές πόλεις, *Τα Νέα*, 16/11/1983, σελ.7. *Τα Νέα*, 28/11/1983, σελ.4.

³⁴⁰ *Ριζοσπάστης*, *Ένοχοι ΗΠΑ-ΝΑΤΟ*, 16/11/1983. Επίσης, συνέντευξη Χ.Φλωράκη στην Ένωση Ξένων Ανταποκριτών, *Ριζοσπάστης*, 24/11/1983, σελ.3.

³⁴¹ *Έθνος*, *Η εθνική ψυχή στην «πράσινη γραμμή»*, 17/11/1983, σελ.8. *Έθνος*, *Ο τελευταίος προμαχώνας του Ελληνισμού*, 18/11/1983, σελ.6. *Ελευθεροτυπία*, 25/11/1983, σελ.4.

³⁴² *Έθνος*, 16/11/1983, σελ.6.

³⁴³ *Έθνος*, 16/11/1983, σελ.6. *Έθνος*, 28/11/1983, σελ.2. *Έθνος*, 9/12/1983, σελ.6. *Τα Νέα*, 17/11/1983, σελ.4.

πεποίθηση ότι η δυσάρεστη αυτή εξέλιξη αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου ανθελληνικού σχεδιασμού³⁴⁴.

Παράλληλα, το γεγονός ότι η τουρκοκυπριακή ανεξαρτησία συνέπεσε με τη δολοφονία του Τζ. Τσάντες από τη «17N» τροφοδότησε ακόμη περισσότερο τη συνωμοσιολογία. Από την πλευρά της, η «17N» νομιμοποιούσε τη δολοφονία με αναφορά στα δεινά που είχε επιφέρει ο «αμερικανικός ιμπεριαλισμός» στη χώρα, από την εκτέλεση του Ν. Μπελογιάννη μέχρι την τουρκική εισβολή στην Κύπρο και τη διεκδίκηση της εθνικής ανεξαρτησίας³⁴⁵. Εξάλλου, οι αναφορές του τύπου σχετικά με την ταυτότητα του θύματος έδιναν έμφαση στην ιδιότητά του ως στελέχους της CIA³⁴⁶.

Τα σενάρια που διατυπώθηκαν εμφάνιζαν και τα δύο γεγονότα ως μέρος του ίδιου σχεδίου Τούρκων και Αμερικανών με στόχο την αποσταθεροποίηση της ελληνικής κυβέρνησης³⁴⁷. Όσον αφορά τη δολοφονία καθεαυτή θεωρήθηκε έργο πρακτόρων, ενώ έντονος ήταν ο σκεπτικισμός για το ρόλο και την ταυτότητα της 17N³⁴⁸. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο τεκμηριώνεται η σύνδεση των δύο γεγονότων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται οι αποδείξεις απουσιάζουν και αντικαθίστανται από τη διαίσθηση, την «πείρα» και τη «λογική»: «νιώθουμε, καταλαβαίνουμε, μυριζόμαστε, βλέπουμε με τα μάτια της λογικής και της πείρας, πως υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στη δολοφονία του Αμερικανού αξιωματούχου και το συλλογικό κακούργημα σε βάρος της Κύπρου. Δεν υπάρχουν, βέβαια, χειροπιαστές αποδείξεις, αμάχητα υλικά τεκμήρια για να στοιχειοθετηθεί η κατηγορία...Απλώς τα διαισθάνεται και τα τεκμηριώνει κανείς λογικά και οι αποδείξεις-η πληθώρα μάλιστα των αποδείξεων-έρχονται, θα έρθουν αργότερα...»³⁴⁹. Με βάση αυτήν την επιχειρηματολογία, η σεναριολογία στο δημόσιο λόγο νομιμοποιείται και διεκδικεί την εγκυρότητά της βάσει της ιστορικής εμπειρίας και της συλλογικής διαίσθησης,

Από την πλευρά του, ο δεξιός χώρος αξιολογούσε καταρχήν θετικά τη στάση των ΗΠΑ και εξέφραζε συγκρατημένη αισιοδοξία σε ό,τι αφορά τη διάθεση τους να παρέμβουν θετικά για τη ρύθμιση του νέου αυτού προβλήματος και να ασκήσουν

³⁴⁴ *Έθνος*, 17/11/1983, σελ.6. *Ελευθεροτυπία*, 19/11/1983, σελ.4. *Ριζοσπάστης*, 17/11/1983.

³⁴⁵ 17 Νοέμβρη. *Οι Προκηρύξεις 1975-2002. Όλα τα κείμενα της οργάνωσης*, Κάκτος, Αθήνα 2002, σελ.15-19.

³⁴⁶ *Ριζοσπάστης*, 16/11/1983. *Ριζοσπάστης*, 17/11/1983, σελ.3.

³⁴⁷ *Έθνος*, 16/11/1983, σελ.1,14. *Έθνος*, 17/11/1983, σελ.2. *Έθνος*, 24/11/1983, σελ.6. *Τα Νέα*, 16/11/1983.

³⁴⁸ *Έθνος*, 16/11/1983, σελ.18-19. *Έθνος*, 24/11/1983, σελ.6. *Απογευματινή*, 16/11/1983. *Τα Νέα*, 16/11/1983, σελ.1,8.

³⁴⁹ *Έθνος*, *Η διπλή επιχείρηση της απάτης και του εγκλήματος*, 24/11/1983, σελ.6.

πιέσεις στην Τουρκία³⁵⁰. Ωστόσο, την αισιοδοξία διαδέχεται η απογοήτευση που εκφράζεται με προειδοποιήσεις προς την αμερικανική πλευρά, ότι τυχόν ταύτισή της με την Τουρκία, θα απομακρύνει οριστικά την Ελλάδα από την αμερικανική επιρροή, με δυσμενείς επιπτώσεις για τα συμφέροντα των ΗΠΑ στην περιοχή³⁵¹.

Επίσης, έντονες διαμαρτυρίες προκάλεσε στο δεξιό χώρο η πρόταση του προέδρου Ρήγκαν προς το Κογκρέσσο για χορήγηση στρατιωτικής βοήθειας στην Τουρκία, που ανέτρεπε την αναλογία 7:10³⁵². Η σχετική ανακοίνωση συνοδεύτηκε και από διάβημα διαμαρτυρίας της ελληνικής κυβέρνησης³⁵³. Κατ' αναλογία προς τον αριστερό λόγο, και ο δεξιός λόγος ενσωματώνει την αντίληψη ότι το έθνος, ο ελληνισμός, είναι στόχος και θύμα έξωθεν σχεδιασμών και επιβουλών σκιαγραφώντας την έννοια ενός άμεσου, όσο και ασαφούς κινδύνου: «Αλλά δεν είναι μόνο το Κυπριακό. Ο ελληνισμός, ως σύνολο, αντιμετωπίζει ένα ολόκληρο πλέγμα προβλημάτων και επιβουλών, άμεσων και βραχυπρόθεσμων ή απώτερων και μακροπρόθεσμων. Οι καιροί που έρχονται θα είναι τραχείς και αυχμηροί...»³⁵⁴.

Η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Βόρειας Κύπρου από τον Ντενκτάς συνέπεσε, σχεδόν, με την επέτειο του Πολυτεχνείο προσδίδοντας ιδιαίτερη φόρτιση και ένταση στον εορτασμό της³⁵⁵. Ο αντιαμερικανικός χαρακτήρας στον εορτασμό της επετείου υπήρξε ιδιαίτερα έντονος³⁵⁶. Το κοινό αντιαμερικανικό αίσθημα βρήκε διέξοδο στην εντυπωσιακή σε μαζικότητα πορεία του Πολυτεχνείου, καθώς οι συμμετέχοντες υπολογίζονται σε ένα εκατομμύριο, ενώ η διάρκειά της έφτασε τις

³⁵⁰ Καθημερινή, 16/11/1983. Καθημερινή, 20-21/11/1983. Καθημερινή, 23/11/1983, σελ.5. Απογευματινή, 16/11/1983, Παράλληλα, ασκείται έντονη κριτική στη στάση της ΕΣΣΔ και του ανατολικού συνασπισμού, Καθημερινή, 16/11/1983. Καθημερινή, 17/11/1983. Καθημερινή, 18/11/1983. Απογευματινή, 17/11/1983.

³⁵¹ Καθημερινή, 11/1/1984, σελ.5. Καθημερινή, Για δικό τους συμφέρον, 1/2/1984, σελ.5. Καθημερινή, Ώρες ευθύνης, 25/2/1984, σελ.5.

³⁵² Καθημερινή, 2/2/1984.

³⁵³ Καθημερινή, 3/2/1984.

³⁵⁴ Καθημερινή, Ώρες ευθύνης, 25/2/1984, σελ.5.

³⁵⁵ Καθημερινή, Η κομματικοποίηση των συμβόλων, 4/11/1983, σελ.5. Καθημερινή, 17/11/1983. Καθημερινή³⁵⁵ Ελευθεροτυπία, 5/9/1981, σελ.4. Επίσης, Ριζοσπάστης, 1/9/1981, σελ.7. Ριζοσπάστης, 5/11/1981, σελ.7.

³⁵⁵ Συνέντευξη Α.Π. στα Νέα, 10/9/1981, σελ.3. Τα Νέα, 26/11/1981

³⁵⁵ Ριζοσπάστης, 3/9/1981.

³⁵⁵ Ελευθεροτυπία, 15/11/1981, σελ.8.

³⁵⁵ Ελευθεροτυπία, 16/12/1981, σελ.4.

³⁵⁵ Έθνος, 1/9/1983.

³⁵⁵ Καθημερινή, Η κομματικοποίηση των συμβόλων, 4/11/1983, σελ.5. Καθημερινή, 17/11/1983. Καθημερινή, 18/11/1983. Καθημερινή, 20-21/11/1983, σελ.6.

³⁵⁶ Ριζοσπάστης, Να προασπίσουμε την κυπριακή υπόθεση. Μήνυμα της της ΚΕ του ΚΚΕ για την 10^η επέτειο του Πολυτεχνείου, Ριζοσπάστης, 17/11/1983.

πέντε ώρες³⁵⁷. Τα συνθήματα που κυριάρχησαν είχαν έντονο εθνικιστικό και αντιιμπεριαλιστικό χαρακτήρα, στηλίτευαν τη δημιουργία του «ψευδοκράτους», ενώ τάσσονταν και κατά της εγκατάστασης αμερικανικών πυραύλων στην Ευρώπη³⁵⁸.

Η κυβέρνηση, η αριστερή αντιπολίτευση, το μεγαλύτερο μέρος των ΜΜΕ και της κοινής γνώμης απέδωσαν στη συγκεκριμένη πορεία το νόημα της καταγγελίας του ρόλου των ΗΠΑ στο Κυπριακό και συνέδεαν το πρόταγμα της εθνικής ανεξαρτησίας με την προάσπιση της Κυπριακής Δημοκρατίας³⁵⁹. Αντιπροσωπευτικό του πνεύματος αυτού υπήρξε το μήνυμα του ΚΚΕ: «*Ξεχωριστό αγωνιστικό χαρακτήρα στο γιορτασμό του Νοέμβρη δίνει η σύμπτωση της 10^{ης} επετείου του Πολυτεχνείου με την ανακήρυξη του λεγόμενου τουρκοκυπριακού κράτους...Σήμερα, όταν τα συνθήματα του Πολυτεχνείου 'Εξω οι Αμερικανοί' και 'Εξω από το ΝΑΤΟ' μάς δείχνουν το δρόμο της προάσπισης της κυπριακής υπόθεσης και της εθνικής μας ανεξαρτησίας, μπορούμε με τη λαϊκή ενότητα και τη συνεργασία των προοδευτικών δυνάμεων να αποκρούσουμε τις νέες απειλές*»³⁶⁰.

Η νέα αυτή όξυνση του Κυπριακού και η εκ νέου απογοήτευση από τη Δύση οδηγεί στην επανεμφάνιση, στο δημόσιο λόγο, του αιτήματος για αποχώρηση από το ΝΑΤΟ³⁶¹. Κατά την παρουσία του στη Σύνοδο Κορυφής του ΝΑΤΟ, το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου, ο Α. Παπανδρέου άφησε σαφείς αιχμές ότι η Ατλαντική Συμμαχία ευθύνεται για την υπονόμευση της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας³⁶².

Το περιστατικό της ανακήρυξης της τουρκοκυπριακής ανεξαρτησίας είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικό για την κατανόηση του ελληνικού αντιαμερικανισμού στη δεκαετία του '80, καταδεικνύοντας τη βαθιά διαπλοκή του με τον εθνικισμό, αλλά και με την κληρονομιά του αντιδυτισμού, που επιδρά καθοριστικά στην εμπέδωση του στερεοτύπου των ΗΠΑ ως του κατεξοχόν εχθρού που αντιστρατεύεται τα δίκαια του έθνους. Καθώς, μάλιστα, ο αντιιμπεριαλισμός βαθμιαία αποδυναμώνεται και επιβιώνει περισσότερο ως ρητορικό σχήμα, η διάσταση του εθνικισμού θα είναι καθοριστική για τη μετέπειτα εξέλιξη του αντιαμερικανικού φαινομένου.

³⁵⁷ *Έθνος*, 18/11/1983, σελ.1,18-21.

³⁵⁸ *Καθημερινή*, 18/11/1983.

³⁵⁹ Δηλώσεις Α.Π., *Έθνος*, 17/11/1983. Επίσης, *Έθνος*, 17/11/1983, σελ.1,10-11. *Έθνος*, *Όρκος*. Δεν περνά η κτηνωδία, 18/11/1983. *Ελευθεροτυπία*, 18/11/1983, σελ.1,3. Ενδεικτικό και το ακόλουθο σχόλιο του Έθνους: «*Ήταν η πιο αντιαμερικανική πορεία που έχει γίνει στην Αθήνα τα τελευταία χρόνια. Ήταν η πορεία η πιο σύμφωνη με το πνεύμα των αγωνιστών του Πολυτεχνείου για εθνική ανεξαρτησία...*», *Έθνος*, 18/11/1983, σελ.20-21. *Τα Νέα*, *Ο Λαός απαντά στους συνωμότες με την πορεία του Πολυτεχνείου*, 17/11/1983. *Τα Νέα*, 18/11/1983. Ριζοσπάστης, 18/11/1983.

³⁶⁰ Παρατίθεται στο *Έθνος*, 17/11/1983, σελ.10-11.

³⁶¹ *Έθνος*, 9/12/1983, σελ.6. *Ριζοσπάστης*, *Ήρθε πια η ώρα*, 17/11/1983, σελ.2.

³⁶² *Απογευματινή*, 8/12/1983, σελ.16.

9.9 Η Έννοια του Αμερικανού Εχθρού ως Ερμηνευτικό Κλειδί στην υπόθεση της κατάρριψης του νοτιοκορεατικού Τζάμπο

Στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '80, ένα διεθνούς εμβέλειας γεγονός μάς επιτρέπει τη σκιαγράφηση εχθρών και φίλων με βάση τις ιδεολογικές-κομματικές διαιρέσεις στην Ελλάδα. Το Σεπτέμβριο του 1983, η ΕΣΣΔ καταρρίπτει ένα τζάμπο των νοτιοκορεατικών αερογραμμών, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν οι επιβαίνοντες. Η ελληνική κυβέρνηση απέφυγε να καταδικάσει τις σοβιετικές ενέργειες και αρνήθηκε να συνταχθεί με τους Δυτικούς εταίρους στη στάση έναντι της ΕΣΣΔ. Στη νατοϊκή σύνοδο κορυφής που πραγματοποιήθηκε στο τέλος του έτους, η Ελλάδα εξέφρασε τις επιφυλάξεις της για τις αντισοβιετικές αιχμές του κοινού ανακοινωθέντος και για την προοπτική εγκατάστασης των ευρωπυραύλων³⁶³. Στον ελληνικό τύπο, ξεσπά μια ιδεολογικά φορτισμένη αντιπαράθεση γύρω από τα πραγματικά περιστατικά και τις αιτίες τους. Οι ορισμοί σχετικά με την απόδοση της ενοχής ποικίλλουν.

Η απόπειρα διαλεύκανσης της υπόθεσης τροφοδότησε και μια ευρύτατη συνωμοσιολογία. Ορισμένα από τα σενάρια που φιλοξενήθηκαν στον ελληνικό τύπο υποδείκνυαν τους Αμερικανούς ως τους πραγματικούς ενόχους για την πτώση του τζάμπο³⁶⁴, ενώ άλλα υποστήριζαν ότι υπήρξε από πλευράς ΗΠΑ μια ένοχη ανοχή, καθώς το γεγονός αυτό εξυπηρετούσε και δικά τους συμφέροντα.³⁶⁵ Σε κάθε περίπτωση, η έμφαση, από πλευράς της μεγαλύτερης μερίδας του ελληνικού τύπου, δίνεται τελικά στο γεγονός ότι το αντισοβιετικό κλίμα που δημιουργήθηκε λόγω του συγκεκριμένου συμβάντος υπηρετεί τις μεθοδεύσεις και τους σχεδιασμούς των ΗΠΑ³⁶⁶. Ακόμη και έντυπα που αποδίδουν ευθύνες και στη σοβιετική πλευρά για την

³⁶³ Τις επιφυλάξεις του για ορισμένα σημεία του κοινού ανακοινωθέντος εξέφρασαν επίσης η Δανία και η Ισπανία, *Έθνος, Τρεις αντάρτες στο ΝΑΤΟ*, 10/12/1983, σελ.4.

³⁶⁴ *Ριζοσπάστης*, 8/9/1983, σελ.3. *Έθνος*, 5/9/1983, σελ.4. *Έθνος*, 14/9/1983, σελ.4. *Έθνος*, 15/9/1983, σελ.6.

³⁶⁵ *Καθημερινή*, 17/9/1983, σελ.8. *Απογευματινή*, 10/9/1983, σελ.6. *Τα Νέα*, 5/9/1983. *Τα Νέα*, 7/9/1983, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, 15/9/1983, σελ.9.

³⁶⁶ *Έθνος*, 17/9/1983. *Έθνος*, 19/9/1983, σελ.4. *Έθνος*, 14/10/1983, σελ.6. *Τα Νέα*, 2/9/1983. *Ελευθεροτυπία*, 4/9/1983, σελ.18. *Ελευθεροτυπία*, 11/9/1983, σελ.6. *Ριζοσπάστης*, 3/9/1983. *Ριζοσπάστης*, 4/9/1983. *Ριζοσπάστης*, 8/9/1983, σελ.2-3. Είναι χαρακτηριστικό ότι *Τα Νέα* δέχτηκαν επιστολές διαμαρτυρίας στις οποίες εγκαλούνταν για φιλοσοβιετισμό στην υπόθεση της κατάρριψης του τζάμπο από την πρεσβεία της Ν.Κορέας και από τον «Ελληνικό Όμιλο των Φίλων της Κορέας», *Τα Νέα*, 20/9/1983, σελ.10.

κατάρριψη του αεροσκάφους, δε νομιμοποιούν την επιβολή κυρώσεων σε βάρος της ΕΣΣΔ προκειμένου να αποτραπεί η «ολοκλήρωση ενός αμερικανικού παιχνιδιού με αμερικανική τράπουλα»³⁶⁷.

Παράλληλα, επανέρχεται στο προσκήνιο η διαφοροποιημένη αντίληψη περί θυμάτων και θυτών, στην οποία αναφερθήκαμε και σε άλλο σημείο, που εμπεριέχει ένα στοιχείο αξιολογικού σχετικισμού. Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο τα θύματα από την κατάρριψη του τζάμπο αντιπαρατίθενται, θα μπορούσαμε να πούμε, στα θύματα των σφαγών Παλαιστινίων, οι οποίες καταλογίζονται στην ισραηλινή ηγεσία αφενός και στην αμερικανική αφετέρου, με το επιχείρημα της «σύμφωνης γνώμης» και της «αυτοκρατορικής σιωπής»³⁶⁸: «Άλλωστε με ποιο ηθικό δικαίωμα, όταν περνάει 'στα κούφια' η σφαγή 6000 ατόμων, παιδιών, γυναικών και γερόντων στο στρατόπεδο Σάμπρα και Σατίλα στις 17/9/1982 διακυβεύουμε τα πάντα για την υπόθεση του τζάμπο, που σε κάθε περίπτωση παραμένει βαθιά μυστηριώδης και προβληματική»³⁶⁹.

Ωστόσο, το περιστατικό της κατάρριψης του τζάμπο και του θανάτου 269 πολιτών φέρνει στην επιφάνεια και έναν γενικότερο προβληματισμό για τον κυνισμό και την αλαζονεία και των δύο υπερδυνάμεων, που καθιστούν αναλώσιμες τις ζωές των πολιτών σε κάθε σημείο του πλανήτη, έστω και αν υπερτερεί η αρνητική αξιολόγηση του ρόλου των ΗΠΑ³⁷⁰.

Ο δεξιός χώρος κατήγγειλε την ΕΣΣΔ, επέκρινε σφόδρα τη στάση της κυβέρνησης Παπανδρέου εγκαλώντας την για καταστροφικό φιλοσοβιετισμό και αντιδυτικισμό και επιδόθηκε σε μια έξαρση αντισοβιετισμού³⁷¹. Η δεινή διπλωματική θέση στην οποία περιήλθε η ελληνική κυβέρνηση λόγω της διαφοροποίησής της αποτέλεσε ένα ακόμη αντιπολιτευτικό όπλο για το χώρο αυτό³⁷².

Από την άλλη πλευρά, ο κυβερνητικός τύπος εγκωμιάζε την ελληνική διαφοροποίηση τόσο έναντι των ΗΠΑ όσο και στο πλαίσιο της ΕΟΚ ως εκδήλωση

³⁶⁷ *Τα Νέα*, 3/10/1983, σελ.4. *Τα Νέα*, 6/9/1983, σελ.16. *Τα Νέα*, 7/9/1983, σελ.4.

³⁶⁸ *Έθνος*, *Η σιωπή για το «έγκλημα του αιώνα»*, 21/9/1983, σελ.6. Πέρα από τη σχετική αναφορά στον τύπο, η «Ελληνική Επιτροπή Διεθνούς Δημοκρατικής Αλληλεγγύης» διοργάνωσε στις 16-18 Σεπτεμβρίου στην Αθήνα συμπόσιο για την επέτειο των σφαγών.

³⁶⁹ *Ελευθεροτυπία*, 24/9/1983, σελ.4.

³⁷⁰ *Ελευθεροτυπία*, «Παιχνίδια» *αντοχής και ανοχής από τις υπερδυνάμεις*, 15/9/1983, σελ.9.

³⁷¹ *Καθημερινή*, 2/9/1983. *Καθημερινή*, 3/9/1983. *Καθημερινή*, 4-5/9/1983. *Καθημερινή*, 14/9/1983. *Καθημερινή*, 15/9/1983, σελ.4,5. *Καθημερινή*, 27/9/1983, σελ.5. *Απογευματινή*, 2/9/1983. *Απογευματινή*, 3/9/1983, σελ.1,4. *Απογευματινή*, 22/9/1983, σελ.4.

³⁷² *Καθημερινή*, 17/9/1983, σελ.8. *Καθημερινή*, 18-19/9/1983. *Απογευματινή*, 13/9/1983. *Απογευματινή*, 14/9/1983, σελ.1,4. *Απογευματινή*, 17/9/1983.

ανεξαρτησίας³⁷³, ενώ κατήγγειλε τους ευρωπαίους εταίρους, με προεξάρχουσα τη Γερμανία ως φερέφωνα των ΗΠΑ και ανθέλληνες³⁷⁴. Ακόμη περισσότερο, στο χώρο αυτό διατυπώνεται η πεποίθηση ότι οι δυτικές πιέσεις³⁷⁵ αποτελούν μέρος ενός οργανωμένου σχεδίου με στόχο να πληγεί η ελληνική κυβέρνηση, επειδή με τις πρωτοβουλίες της αντιστρατεύεται τις ψυχροπολεμικές επιδιώξεις των ΗΠΑ. Στην αντιπαλότητα αυτή, αποδίδεται κατεξοχήν ιδεολογικός χαρακτήρας, καθώς πρόκειται για μια αναμέτρηση της προοδευτικής ελληνικής κυβέρνησης με τις δυνάμεις της συντήρησης³⁷⁶. Η διάσταση απόψεων τόσο με τις ΗΠΑ όσο και με την Ευρώπη αποδίδεται τελικά ως αντιπαράθεση Ελλάδας-Δύσης, ως μια πάλη των δυνάμεων του καλού και του κακού. Στο πλαίσιο αυτό, η συνάντηση των σοσιαλιστών πρωθυπουργών της Ν. Ευρώπης (Γαλλίας, Ελλάδας, Ισπανίας, Πορτογαλίας, Ιταλίας), τον Οκτώβριο του 1983, προβάλλεται ως «μέτωπο» απέναντι στην απειλή της «διεθνούς Δεξιάς»³⁷⁷.

Τη θεωρία ότι η κυβέρνηση της Αλλαγής ήταν αντιμέτωπη με ένα οργανωμένο σχέδιο επιθέσεων από τη Δύση αναπαρήγαγε από τις στήλες του και ο *Ριζοσπάστης*, κάλωντας στη σύμπληξη ενός μετώπου των πατριωτικών και δημοκρατικών δυνάμεων, ενός μετώπου «εθνικής αξιοπρέπειας»³⁷⁸. Το ΚΚΕ διοργάνωσε μια σειρά αντιαμερικανικών κινητοποιήσεων στην Αθήνα, τη Θεσ/νίκη και τον Πειραιά με διακηρυγμένο στόχο την «στήριξη και διεύρυνση των κυβερνητικών αντιστάσεων»³⁷⁹.

Στη συνέχεια, η ελληνική κυβέρνηση, προτάσσοντας την αντίθεσή της στον ιμπεριαλισμό, απαγόρευσε στις ΗΠΑ να χρησιμοποιήσουν τα αεροδρόμια της

³⁷³ Η Ελλάδα άσκησε βέτο στο σχέδιο καταδίκης της ΕΣΣΔ από την ΕΟΚ για το θέμα του τζάμπο (12/9). *Τα Νέα*, 13/9/1983. *Τα Νέα*, 3/10/1983, σελ.4. *Έθνος*, 13/9/1983. *Έθνος*, 14/9/1983, σελ.7. *Έθνος*, 20/9/1983, σελ.1,4,8. *Έθνος*, 26/9/1983, σελ.2. *Ελευθεροτυπία*, 13/9/1983. *Ελευθεροτυπία*, 14/9/1983. Είναι, εξάλλου, χαρακτηριστική η απάντηση στις αιτιάσεις του δεξιού τύπου για διεθνή απομόνωση της χώρας: «Είναι να απορεί κανείς πως δεν κατάλαβαν οι εφημερίδες της αντίδρασης...ότι αυτό ακριβώς κάνει περήφανους τους Έλληνες. Ότι αν μας βρίζει ο κ.Κολ ή κα Θάτσερ αυτό είναι το μεγαλύτερο εύσημο που μπορεί να δοθεί στην Κυβέρνηση, στον τόπο μας και στο λαό μας», *Έθνος*, 19/9/1983, σελ.12.

³⁷⁴ *Τα Νέα*, 14/9/1983. *Έθνος*, 15/9/1983, σελ.6. *Έθνος*, 21/9/1983, σελ.2. *Έθνος*, «Οι Γερμανοί ξανάρχονται», 30/9/1983, σελ.6. *Ελευθεροτυπία*, 15/9/1983. *Ελευθεροτυπία*, 10/10/1983.

³⁷⁵ *Έθνος*, 23/9/1983, σελ.7. *Έθνος*, 24/9/1983, σελ.2. *Έθνος*, 25/9/1983, σελ.4. *Έθνος*, 27/9/1983, σελ.2. *Τα Νέα*, 23/9/1983, σελ.16. *Τα Νέα*, 15/10/1983, σελ.4. *Ριζοσπάστης*, 18/9/1983.

³⁷⁶ *Έθνος*, 20/9/1983, σελ.4,8. *Τα Νέα*, 15/9/1983, σελ.16. *Τα Νέα*, 16/9/1983, σελ.14. *Ελευθεροτυπία*, 15/9/1983, σελ.4. *Ριζοσπάστης*, 7/10/1983.

³⁷⁷ *Τα Νέα*, 17/10/1983. Στο πλαίσιο της συνάντησης, ο Α.Παπανδρέου δηλώνει ότι «η Δεξιά έχει επιδοθεί σε μια γιγαντία αντεπίθεση στις χώρες που έχουν επιλέξει την πορεία προς το σοσιαλισμό, επικουρούμενη και από διάφορους διεθνείς οργανισμούς».

³⁷⁸ *Ριζοσπάστης*, 25/9/1983. *Ριζοσπάστης*, *Οι ΗΠΑ Απειλούν*, 16/10/1983.

³⁷⁹ *Ριζοσπάστης*, 23/9/1983. *Ριζοσπάστης*, 30/9/1983.

Κρήτης για τη μεταφορά πολεμικού υλικού στην αμερικανική ειρηνευτική δύναμη στο Λίβανο³⁸⁰. Η απόφαση έτυχε ευρείας επιδοκιμασίας³⁸¹. Εξάλλου, η υπόθεση του Λιβάνου συγκινούσε έντονα την ελληνική κοινή γνώμη³⁸². Η αμερικανική εμπλοκή είχε καταδικαστεί από τον τύπο και ερμηνευόταν στο πλαίσιο των μεθοδεύσεων των ΗΠΑ για τον έλεγχο της Μέσης Ανατολής και την επιβολή της Pax Americana³⁸³. Παράλληλα, στην Αθήνα πραγματοποιήθηκε πορεία διαμαρτυρίας ενάντια στα δικτατορικά καθεστώτα της Τουρκίας και της Χιλής, με πρωτοβουλία της ΕΦΕΕ, της ΑΔΕΔΥ, της ΓΣΕΕ και της Ελληνικής Επιτροπής Διεθνούς Δημοκρατικής Αλληλεγγύης, και κατάληξη τις πρεσβείες των ΗΠΑ και της Χιλής³⁸⁴.

Εξάλλου, τον Οκτώβριο, θετική υπήρξε η υποδοχή της υπογραφής ελληνοσοβιετικής οικονομικής και εμπορικής συμφωνίας³⁸⁵. Την ίδια περίοδο, δύο σοβιετικά πολεμικά πλοία καταπλέουν στον Πειραιά. Ο κυβερνητικός τύπος επιφυλάσσει θετικά σχόλια για την παρουσία τους, ενώ πραγματοποιούνται σε αυτά επισκέψεις από απλούς πολίτες, αλλά και σχολεία³⁸⁶.

Την ένταση και το αντιαμερικανικό κλίμα ενίσχυσε και η απόφαση του ΝΑΤΟ να εξαιρέσει τη Λήμνο από προγραμματισμένη νατοϊκή άσκηση. Η ελληνική κυβέρνηση αντέδρασε αποσύρωντας τις ελληνικές δυνάμεις από την άσκηση³⁸⁷. Λίγες μέρες αργότερα, κατήγγειλε τις ΗΠΑ ότι στο πλαίσιο της νατοϊκής άσκησης παραβίασαν επανειλημμένα τον ελληνικό εναέριο χώρο και ότι προκάλεσαν σοβαρά προβλήματα στη λειτουργία των ελληνικών ραντάρ θέτοντας έτσι σκόπιμα σε κίνδυνο τις πτήσεις της ελληνικής πολιτικής αεροπορίας³⁸⁸. Την κυβερνητική αυτή ανακοίνωση ακολούθησαν οργισμένα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων, που εστίαζαν στη δολοφονική πρόθεση των Αμερικανών³⁸⁹. Η παρουσία του Αμερικανού εχθρού συντηρείται στην ειδησεογραφία και με άλλα περιστατικά. Την ίδια περίοδο, το ΚΚΕ καταγγέλλει αμερικανική υποκίνηση και συμμετοχή σε επεισόδια ανάμεσα σε μέλη

³⁸⁰ *Έθνος*, *Όχι Στα Γεράκια. Σθεναρή απαγόρευση της Ελλάδας*, 21/9/1983. *Τα Νέα*, 21/9/1983, σελ.16.

³⁸¹ Ενδεικτικά, *Ριζοσπάστης*, 22/9/1983.

³⁸² *Ριζοσπάστης*, 11/2/1984, σελ.2.

³⁸³ *Ελευθεροτυπία*, 24/9/1983, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, 11/12/1983, σελ.6.

³⁸⁴ *Έθνος*, 21/9/1983, σελ.7.

³⁸⁵ *Έθνος*, 7/10/1983.

³⁸⁶ *Τα Νέα*, 12/10/1983. Έντονη αντίδραση του δεξιού τύπου, που χαρακτηρίζει την επίσκεψη των σοβιετικών πλοίων αντισυνταγματική υποστηρίζοντας ότι συνιστά παραβίαση της εθνικής κυριαρχίας, *Απογευματινή*, 12/10/1983.

³⁸⁷ *Έθνος*, 28/9/1983. *Τα Νέα*, 28/9/1983.

³⁸⁸ Για το θέμα αυτό, διαμαρτυρήθηκε ο υφυπουργός Εξωτερικών στον Αμερικανό επιτετραμμένο.

³⁸⁹ *Έθνος*, *Φονιάδες*, 11/10/1983. *Έθνος*, 12/10/1983, σελ.1,6. *Τα Νέα*, 12/10/1983. *Ελευθεροτυπία*, *Οργίασαν στο Αιγαίο οι Αμερικανοί*, 11/10/1983. *Ριζοσπάστης*, 11/10/1983. *Ριζοσπάστης*, 12/10/1983.

της ΟΝΝΕΔ και του ΚΚΕ που έλαβαν χώρα στη Θεσ/νική κάνοντας λόγο για «*οργανωμένο σχέδιο*» εναντίον του³⁹⁰.

Συνολικά, στην υπόθεση του τζάμπο αποτυπώνεται γλαφυρά ο τρόπος με τον οποίο ο αντιαμερικανισμός, ως εδραιωμένο σύστημα πεποιθήσεων λειτουργεί ως ένα είδος πρίσματος μέσα από το οποίο προσεγγίζονται τα γεγονότα. Το κυρίαρχο στερεότυπο περί του Αμερικανού Εχθρού αποτρέπει την καταδίκη ενός περιστατικού, που θα μπορούσε να ενισχύσει τη φιλοαμερικανική προπαγάνδα, σε μια λογική μηδενικού αθροίσματος. Το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού τύπου, αριστερού και κεντροαριστερού προσανατολισμού, επέλεξε να υποβαθμίσει, στην περίπτωση αυτή, το ανθρώπινο στοιχείο της απώλειας ζωών και να εστιάσει στις ψυχροπολεμικές σκοπιμότητες. Η αφήγηση των γεγονότων ανέδειξε επίσης τη διάσταση του σχετικισμού όσον αφορά την έννοια του θύματος και μία ιδιότυπη ιεράρχηση των θυμάτων με βάση την ταυτότητα του θύτη.

9.10 Η αποδυνάμωση της έννοιας του Αμερικανού Εχθρού κατά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Η ύφεση που καταγράφεται στο ψυχροπολεμικό κλίμα από τα μέσα της δεκαετίας του '80, και ιδίως οι θεαματικές εξελίξεις στο ανατολικό στρατόπεδο στην εκπνοή της δεκαετίας, επηρεάζουν αναπόφευκτα την εξέλιξη του ελληνικού αντιαμερικανισμού. Ειδικότερα, το Νοέμβριο του 1985 η συνάντηση κορυφής Ρήγκαν-Γκορμπατσώφ δημιουργεί ελπίδες για προσέγγιση των δύο υπερδυνάμεων και για ύφεση της ψυχροπολεμικής έντασης³⁹¹. Οι σχετικές αναλύσεις, στον ελληνικό τύπο, αναδεικνύουν, παράλληλα, ένα βαθμό αποστασιοποίησης και από τις δύο υπερδυνάμεις³⁹². Πάντως, ο κεντροαριστερός, φιλοκυβερνητικός τύπος εμφανίζει ως πιο εποικοδομητική τη στάση της σοβιετικής πλευράς³⁹³.

Το έτος 1989, η δημόσια συζήτηση στην Ελλάδα είναι σε εντυπωσιακό βαθμό εθνοκεντρική και δεν αποδίδει την ανάλογη σημασία στις κοσμογονικές εξελίξεις που συντελούνται στην Ευρώπη και στον κόσμο. Ωστόσο, η πτώση του Τείχους του

³⁹⁰ Ανακοίνωση ΚΟ ΚΚΕ Θεσ/νικής, *Έθνος*, 23/10/1983.

³⁹¹ *Τα Νέα*, 18/11/1985, σελ.9. *Τα Νέα*, 21/11/1985, σελ.9. *Τα Νέα*, 22/11/1985, σελ.9. *Τα Νέα*, 24/11/1985, σελ.17. *Ελευθεροτυπία*, 17/11/1985, σελ.38-39. *Έθνος*, 20/11/1985, σελ.4-5. *Έθνος*, 21/11/1985, σελ.4-6. *Έθνος*, 22/11/1985, σελ.4-5. *Έθνος*, 23/11/1985, σελ.6. *Καθημερινή*, 21/11/1985. *Καθημερινή*, 22/11/1985. *Καθημερινή*, 23/11/1985.

³⁹² *Τα Νέα*, 17/11/1985, σελ.17.

³⁹³ *Ελευθεροτυπία*, 17/11/1985, σελ.38-39. *Έθνος*, 3/11/1985, σελ.18. *Έθνος*, 8/11/1985, σελ.4. *Έθνος*, 19/11/1985, σελ.4-5.

Βερολίνου γίνεται αντιληπτή ως κομβικό γεγονός, που αλλάζει τα μέχρι τότε δεδομένα³⁹⁴. Η βασική έννοια που λανθάνει στις αφηγήσεις σχετικά με την κατάρρευση του σοσιαλιστικού στρατοπέδου και την ανάδυση ενός νέου γεωπολιτικού σκηνικού είναι η έννοια της κίνησης, της ταχύτητας³⁹⁵. Όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα, η συνάντηση του Αμερικανού πρέσβη με τους ηγέτες της Αριστεράς Χαρίλαο Φλωράκη και Λεωνίδα Κύρκο χαρακτηρίζεται ως γεγονός ιστορικής σημασίας, που σηματοδοτεί, σε ό,τι αφορά την Ελλάδα, το τέλος των ψυχροπολεμικών διαιρέσεων³⁹⁶.

Η απονομιμοποίηση του ΠΑΣΟΚ και η αποδυναμώση της ιδεολογικής του ηγεμονίας αντανakλά άμεσα και στην πρόσληψη του αντιαμερικανισμού. Εμβληματικά έντυπα του πασοκικού χώρου και κατεξοχήν φορείς του αντιαμερικανικού λόγου της δεκαετίας του 1980, εκφράζουν την αποστασιοποίησή τους από τα άλλοτε κυρίαρχα ιδεολογικά σχήματα και μάλιστα αποδίδουν στη διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ τη μέχρις απαξίωσης διάβρωσή τους: «πλέον, δεν βρισκόμαστε στα 1981, όταν το NATO, η ΕΟΚ, οι Αμερικανοί και οι βάσεις τους τροφοδοτούσαν την πολιτική δαιμονολογία της δημόσιας ζωής μας, και κανείς δεν μπορούσε να την υπερβεί αζημίως για την πολιτική του ύπαρξη και δράση. Βρισκόμαστε στα 1989 και στα οχτώ χρόνια που διέρρευσαν, ο κ. Α.Παπανδρέου, με τη διακυβέρνησή του, μας έμαθε να ζούμε-χωρίς ενοχές!-και με το NATO και με την Κοινότητα και με τους Αμερικανούς και με τις βάσεις τους...Με αυτούς τους 'δαίμονες' ζούμε, με αυτούς συνεργαζόμαστε και στα πλαίσια των σχέσεών τους και των συμμαχιών τους, χαράζουμε την πορεία του τόπου και προς το 1992 και προς το 2000»³⁹⁷.

Στο ιδεολογικό επίπεδο, ο φιλελευθερισμός εμφανίζεται δικαιωμένος³⁹⁸. Η δήλωση του Κ.Μητσοτάκη προς τον Α.Παπανδρέου, είναι ενδεικτική: «Το τείχος του Βερολίνου το γκρέμισε ο άνεμος του φιλελευθερισμού που πνέει παντοδύναμος σε όλο τον κόσμο»³⁹⁹. Ο δεξιός χώρος αναπαριστά τα γεγονότα ως πολιτική, ιδεολογική και ηθική νίκη της Δύσης και επιδίδεται στην απαξίωση του σοσιαλισμού, του

³⁹⁴ *Έθνος*, 11/11/1989, σελ.1,4. *Τα Νέα*, 11/11/1989, σελ.14-15. *Ριζοσπάστης*, 31/12/1989, σελ.30.

³⁹⁵ *Έθνος*, 11/11/1989, σελ.6. *Έθνος*, 13/11/1989, σελ.18. *Απογευματινή*, 12/11/1989, σελ.34. *Απογευματινή*, *Η ιστορία καλπάζει στην Ανατολική Ευρώπη*, 11/12/1989, σελ.13. *Ελευθεροτυπία*, 5/12/1989, σελ.9. *Καθημερινή*, 15/11/1989, σελ.6. *Καθημερινή*, 3/12/1989, σελ.9.

³⁹⁶ *Έθνος*, *Και τώρα φίλοι. Ιστορική συνάντηση...*, 12/10/1989. *Ελευθεροτυπία*, *Τέλος μιας εποχής*, 12/10/1989, σελ.8,10. *Τα Νέα*, 12/10/1989, σελ.11.

³⁹⁷ *Έθνος*, *Καταδικασμένοι να συνυπάρχουν*,

³⁹⁸ *Απογευματινή*, 24/12/1989, σελ.7.

³⁹⁹ Παρατίθεται στην *Απογευματινή*, 12/11/1989, σελ.7.

κομμουνισμού υπό το θεωρητικό σχήμα του ολοκληρωτισμού⁴⁰⁰, αλλά και της έννοιας της ιδεολογίας καθεαυτής⁴⁰¹.

Από την πλευρά της η Αριστερά, εκφράζει την αισιοδοξία για τη διαφαινόμενη λήξη του Ψυχρού Πολέμου και επιχειρεί να ερμηνεύσει τα γεγονότα ως απόδειξη του πολιτικού ρεαλισμού της Αριστεράς, της δυναμικής και της προσαρμοστικότητας του σοσιαλισμού⁴⁰².

Παράλληλα, όμως, η αίσθηση της ανατροπής των δεδομένων και της μετάβασης σε μια νέα πραγματικότητα τροφοδοτεί άλλοτε υπαινικτικά και άλλοτε σαφέστερα την ανησυχία και την ανασφάλεια⁴⁰³. Η ανασφάλεια αυτή δε συνδέεται μόνο με τη θέση της Ελλάδας στο νέο γεωπολιτικό σκηνικό⁴⁰⁴, αλλά προκύπτει από έναν ευρύτερο προβληματισμό σχετικά με μεταβολές στις έννοιες της ισχύος, των συνόρων και του εχθρού⁴⁰⁵. Παρά την αισιοδοξία που ακολουθεί το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, υπάρχει η διάχυτη ανησυχία ότι οι υπάρχουσες ή νέες υπερδυνάμεις θα εκμεταλλευθούν το νέο διεθνές σκηνικό προκειμένου να επιβάλλουν την ηγεμονία τους σε βάρος της νομιμότητας και του δικαίου⁴⁰⁶. Στο πλαίσιο αυτό, η προοπτική της ευρωπαϊκής ενοποίησης προβάλλεται ως η ευνοϊκότερη επιλογή για την ελληνική εξωτερική πολιτική⁴⁰⁷.

Όσον αφορά τη διάσταση της αμερικάνικης απειλής, περιστατικά όπως η αμερικάνικη εμπλοκή στο Ελ Σαλβαδόρ και η εισβολή στον Παναμά, αξιολογούνται ως ανησυχητικά δείγματα του διαγραφόμενου μεταψυχροπολεμικού ρόλου των ΗΠΑ⁴⁰⁸. Κι ενώ, η ελληνική και η διεθνής κοινή γνώμη συγκλονίζεται από τα γεγονότα στη Ρουμανία, η ΕΦΕΕ διοργανώνει πορείες διαμαρτυρίας προς τη Ρουμανική πρεσβεία αφενός και την Αμερικανική αφετέρου και καταγγέλλει από

⁴⁰⁰ *Καθημερινή*, *Το Τείχος*, 18/11/1989, σελ.24. *Καθημερινή*, 19/11/1989, σελ.8. *Καθημερινή*, 2/12/1989, σελ.24.

⁴⁰¹ *Καθημερινή*, 30/12/1989, σελ.6.

⁴⁰² Αλ.Αλαβάνος, *Να γκρεμίσουμε το τείχος, Ριζοσπάστης*, 19/11/1989, σελ.8-9. Θ.Παπαρήγας, *Σελίδες ιστορίας σ' ένα τείχος*, 19/11/1989, σελ.58-59.

⁴⁰³ *Απογευματινή*, 19/11/1989, σελ.32-33. *Απογευματινή*, 10/12/1989, σελ.10-11. *Ελευθεροτυπία*, 2/12/1989, σελ.17.

⁴⁰⁴ *Ελευθεροτυπία*, 8/11/1989, σελ.21. *Καθημερινή*, 14/11/1989.

⁴⁰⁵ *Απογευματινή*, 20/11/1989, σελ.26. *Ελευθεροτυπία*, 10/12/1989, σελ.8. *Τα Νέα*, 17/9/1989, σελ.10. *Καθημερινή*, 25/11/1989, σελ.6.

⁴⁰⁶ *Ελευθεροτυπία*, *Τρόμος και Βία*, 21/12/1989, σελ.8. *Ελευθεροτυπία*, *Επίπλαστες οι ειρηνικές προοπτικές*, 24/12/1989, σελ.9. *Τα Νέα*, *Υπερδυνάμεις και Αυταπάτες*, 10/11/1989, σελ.4. *Τα Νέα*, 21/12/1989, σελ.4.

⁴⁰⁷ *Ελευθεροτυπία*, 11/12/1989, σελ.9. *Καθημερινή*, 1/10/1989. *Καθημερινή*, 29/11/1989, σελ.6.

⁴⁰⁸ *Ελευθεροτυπία*, 3/12/1989, σελ.23. *Ελευθεροτυπία*, 21/12/1985, σελ.16-17. *Ελευθεροτυπία*, *Τρόμος και Βία*, 21/12/1989, σελ.8.

κοινού Τσαουσέσκου και Μπους ως «δολοφόνους» της «ελευθερίας και της ανεξαρτησίας των λαών»⁴⁰⁹.

9.11 Σύνοψη

Η σύνδεση των ΗΠΑ με το δικτατορικό καθεστώς και το εθνικό πλήγμα που επέφερε η κατάληψη της Βόρειας Κύπρου από την Τουρκία έχει σαν αποτέλεσμα τη μεταβολή ως προς την ένταση και την έκταση του ελληνικού αντιαμερικανισμού. Στο επίπεδο της έκφρασης, όπως προκύπτει από το σύστημα των εννοιών και των μεταφορών, ο μεταπολιτευτικός αντιαμερικανισμός αποτελεί συνέχεια του αριστερού και κεντροαριστερού περί αυτόν λόγου της δεκαετίας του '60.

Κατεξοχήν στοιχείο διαφοροποίησης του μεταπολιτευτικού από τον προδικτατορικό αντιαμερικανισμό αποτελεί η διάδοση του στο δεξιό χώρο. Ακόμη περισσότερο, κατά τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια, ο αντιαμερικανισμός παύει να είναι ασύμβατος με τη δεξιά ταυτότητα, αλλά ενσωματώνεται οργανικά σε αυτήν, ως στοιχείο πατριωτισμού. Προς την κατεύθυνση αυτή συμβάλλει η κατάρρευση της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης, για την οποία ο φιλοαμερικανισμός αποτελούσε κεντρικό στοιχείο, αλλά και η γενικότερη υπονόμηση βασικών παραδοχών της ψυχροπολεμικής συναίνεσης, σε διεθνές επίπεδο, ως αποτέλεσμα της ύφεσης στην αντιπαράθεση των δύο υπερδυνάμεων.

Η ενσωμάτωση του αντιαμερικανισμού στο δεξιό λόγο μάς επιτρέπει, επίσης, να υποθέσουμε ότι ο μετεμφυλιακός φιλοαμερικανισμός που εκπορευόταν από το χώρο της εθνικοφροσύνης, στερείτο ενός βαθύτερου ιδεολογικού και αξιακού περιεχομένου, πέραν του αντικομμουνισμού. Και παρότι, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '70 και στη δεκαετία του '80, ο δεξιός αντιαμερικανισμός εμφανίζει κάμψη, ωστόσο, η παρακαταθήκη του εξακολουθεί να βρίσκεται σε ισχύ, έστω και σε λανθάνουσα μορφή, και θα ενεργοποιηθεί και πάλι, και μάλιστα με νέα ένταση, στη μεταψυχροπολεμική περίοδο.

Η διαμόρφωση του μεταπολιτευτικού αντιαμερικανικού λόγου συνδέεται άμεσα με την επικράτηση μιας αριστερόστροφης πολιτικής κουλτούρας, που συνδυάζει στοιχεία ενός εθνολαϊκού λόγου, με έντονες αναφορές στην κληρονομιά της προδικτατορικής περιόδου, με μια αντιιμπεριαλιστική ρητορική. Ωστόσο, η επίκληση του αντιιμπεριαλισμού χαρακτηρίζεται, σε μεγάλο βαθμό, από επιφανειακό

⁴⁰⁹ *Ελευθεροτυπία*, 22/12/1989, σελ.24-25.

χαρακτήρα και βαθμιαία επικαλύπτεται από το στοιχείο του εθνικισμού. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο αντιαμερικανισμός καθιερώνεται ως αναπόσπαστο στοιχείο της προοδευτικής ταυτότητας. Ακόμη και ο δεξιός λόγος, στο βαθμό που επιχειρεί να αμφισβητήσει βασικές παραδοχές της αντιαμερικανικής συναίνεσης, δεν μπορεί εύκολα να αγνοήσει τις βαθιές ρίζες του αντιαμερικανισμού στη μεταπολιτευτική πολιτική κουλτούρα και την σύνδεσή του με έναν πατριωτικό λόγο.

Κεφάλαιο 10:

Η έννοια της ανεξαρτησίας στη Μεταπολιτευτική περίοδο

10.1 Η νέα εθνική αφήγηση και η έννοια της ανεξαρτησίας:

μαζική επικοινωνία και πολιτικός λόγος

Η εμπειρία της δικτατορίας και η Κυπριακή τραγωδία βιώνονται σαν ένα συλλογικό τραύμα, που απαιτεί διαχείριση και ενεργοποιεί μια διαδικασία απόδοσης ευθυνών. Σε αυτό τον απολογισμό, όπου η διαχείριση της ιστορικής μνήμης παίζει καθοριστικό ρόλο, το έθνος, ή έστω το μεγαλύτερο κομμάτι του, είναι τελικά αθώο. Ο Κ. Καραμανλής, ως πρωθυπουργός, αποφεύγοντας τις ιδεολογικές ή συγκρουσιακές αναφορές στα πρόσφατα γεγονότα, εκφράζει ως εξής τη διάθεση αποκοπής της δικτατορίας από την εθνική αφήγηση: *«Ο Ελληνικός Λαός στη συντριπτική του πλειοψηφία, είναι βαθιά και υπεύθυνα δημοκρατικός. Δεν απεχθάνεται απλώς την τυραννία, αλλά και την μάχεται με όλους τους τρόπους που έχει στη διάθεσή του»*¹. Ωστόσο, η αίσθηση της ταπείνωσης παραμένει, όπως μαρτυρά μια σειρά τεκμηρίων του λόγου, βασικό σημείο αναφοράς των οποίων αποτελεί η ανάγκη αποκατάστασης της χαμένης τιμής του έθνους². Πέραν του συντηρητικού χώρου, όμως, αυτή η προσπάθεια διαχωρισμού του έθνους από τις αντεθνικές πράξεις συνεπάγεται μία περισσότερο ιδεολογική και συγκρουσιακή ερμηνεία των μεταπολεμικών διαιρέσεων.

Ο κεντροαριστερός λόγος, αξιοποιώντας στοιχεία της εαμικής παράδοσης, έρχεται δυναμικά στο προσκήνιο προβάλλοντας την ιστορική και ηθική του δικαίωση και επιδιώκει την οριστική αναμέτρηση με την εθνικοφροσύνη. Αρνείται να αναγνωρίσει ως γνήσια ιστορία του έθνους την περίοδο της δικτατορίας και τη μετακατοχική περίοδο και αντιπαραθέτει τον *«αληθινό χαρακτήρα των Ελλήνων»* στην εξάρτηση και την έλλειψη περηφάνιας που, όπως διαπιστώνει, χαρακτήριζε εκείνες τις ιστορικές περιόδους. Το γνήσιο έθνος αντιδιαστέλλεται προς τους εθνικόφρονες με κριτήριο την ανεξαρτησία έναντι των Αμερικανών. Η μεταπολεμική περίοδος που ολοκληρώνεται, σύμφωνα με την οπτική αυτή, με την τραγωδία της

¹ Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Δήλωση για την 21^η Απριλίου*, 20/4/1975. Πηγή: *Οι Λόγοι του Καραμανλή 1974-1976*, σελ.214.

² *Τα Νέα, Η Τιμή*, 21/8/1974.

Κύπρου, είναι η ιστορία της εθνικοφροσύνης, η οποία λειτούργησε προδοτικά και ατιμωτικά για το έθνος³.

Τα έντυπα αυτού του χώρου κάνουν λόγο για εικονική απελευθέρωση το 1944 και χαρακτηρίζουν ολόκληρη τη μεταπολική περίοδο (1944-1974) ως «κατοχή αδυσώπητη». Η δίκη των πρωταίων της δικτατορίας προβάλλεται ως το συμβολικό τέλος της κατοχικής περιόδου και, με επίκεντρο αυτή τη δίκη, νομιμοποιείται η διάκριση των Ελλήνων σε πατριώτες και μη με βάση το βαθμό ταύτισής τους με τον κατακτητή. Όσοι συνέπραξαν με τους κατακτητές Αμερικανούς και ευθύνονται για τα δεινά της Ελλάδας δεν ανήκουν στο σώμα του έθνους, δεν είναι Έλληνες αλλά «ελληνόφωνοι»⁴.

Ο κεντροαριστερός λόγος υποδεικνύει σαν αίτιο της προδικτατορικής υποτέλειας την εμφύλια διαμαχή και τον ακραίο αντικομμουνισμό της δεξιάς που είχε σαν αποτέλεσμα την προσκόλλησή της στους Αμερικανούς και την «έλλειψη εθνικής αξιοπρέπειας»⁵. Σαν ένα συμβολικό δείγμα της ελληνικής υποτέλειας αναφέρεται το γεγονός ότι η Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα του δυτικού κόσμου που έστησε ανδριάντα ενός Αμερικανού προέδρου, του Τρούμαν, εν όσο εκείνος ήταν ακόμη εν ζωή⁶.

Για τον κεντρώο και κεντροαριστερό χώρο, στη θλιβερή αυτή περίοδο υποτέλειας υπήρξαν μεμονωμένα φωτεινά διαλείμματα, όπως η στάση του Γεωργίου Παπανδρέου έναντι των ΗΠΑ κατά τη διάρκεια της πρωθυπουργίας του⁷. Παράλληλα, η Κεντροαριστερά προσπαθεί να στοιχειοθετήσει την ηθική της υπεροχή εκδηλώνοντας τη διάθεση ενοχοποίησης της δεξιάς συνολικά⁸. Η Δεξιά είναι αυτή «που είναι, μόνιμα, μειοψηφία κι' ωστόσο πάντοτε κυβερνά» και βαρύνεται με την υπονόμηση της εθνικής ανεξαρτησίας και την υποταγή στους Αμερικανούς⁹.

Ωστόσο, σε ορισμένες πτυχές αυτού του λόγου, η εμπειρία της δικτατορίας ενσωματώνει και τη Δεξιά στο σώμα του έθνους, στο βαθμό που απέκτησε και αυτή την ιδιότητα του θύματος: «Για πρώτη φορά στην ιστορία της είχε ξυλοκοπηθεί κι' αυτή 'επισήμως' από την αστυνομία και το στρατό. Φυλακίστηκε, βασανίστηκε, κακόπαθε επί ίσοις όροις με κεντρώους, κεντροαριστερούς και αριστερούς. Τις ώρες

³ *Τα Νέα*, *Η Τιμή*, 21/8/1974. *Τα Νέα*, 22/10/1975.

⁴ *Ελευθεροτυπία*, 6/8/1975.

⁵ *Τα Νέα*, 23/5/1975. *Ελευθεροτυπία*, *Οι καλοί Ινδιάνοι κι' οι κακοί Ινδιάνοι*, 18/8/1975.

⁶ *Τα Νέα*, 3/2/1975.

⁷ *Τα Νέα*, 7/3/1975. Ιάκωβος Καμπανέλλης, *Αλλαγή*; *Τα Νέα*, 31/5/1975.

⁸ *Τα Νέα*, 9/8/1975. *Και Ριζοσπάστης*, 31/7/1975.

⁹ *Τα Νέα*, 11/10/1975, σελ.3.

εκείνες-κι' αυτό για πρώτη φορά-ένιωσε 'εθνικά'»¹⁰. Αυτή την προσέγγιση Αριστεράς-Δεξιάς και τις ιδεολογικές μετατοπίσεις του αστικού κόσμου μέσα από τις εμπειρίες της από κοινού φυλάκισης και βασανισμού που υπέστησαν άνθρωποι διαφορετικών κοινωνικών και ιδεολογικών αναφορών την περίοδο της δικτατορίας διερευνά και ο Γ.Σμαραγδής μέσα από την ταινία *«Το Κελλί Μηδέν: Η συμφιλίωση»*¹¹. Σε κάθε περίπτωση όμως, η ένταξη της Δεξιάς στον εθνικό κορμό προϋποθέτει και συνεπάγεται την αποδοχή των ΗΠΑ ως κοινού εχθρού.

Στο πλαίσιο αυτής της αφήγησης, ο μεταπολιτευτικός αντιαμερικανισμός, που διαπερνά τις κομματικές και ιδεολογικές τομές, αναγνωρίζεται αφενός ως στοιχείο της εθνικής ενότητας και αφετέρου ως αφύπνιση των υγιών δυνάμεων του έθνους, ως δύναμη εξαγνισμού από τις αμαρτίες του παρελθόντος. Ο αντιαμερικανισμός ταυτίζεται με την «εθνεγερσία» και την κάθαρση¹².

Από την πλευρά της, η κομμουνιστική Αριστερά αποδέχεται και αναπαράγει, ως ένα βαθμό τις παραπάνω θεματικές του κεντροαριστερού λόγου και εγκαλεί τις πατριωτικές και δημοκρατικές δυνάμεις¹³. Αναγνωρίζει ότι οι εμπειρίες της δικτατορίας και του Κυπριακού προκάλεσαν την αφύπνιση των «πατριωτικών συνειδήσεων» πέραν της Αριστεράς¹⁴. Οι αλλαγές που προκάλεσαν αυτές οι εμπειρίες τροφοδοτούν έναν πατριωτικό αντιαμερικανισμό, που αποτελεί σημείο αναφοράς για την ενότητα του έθνους: «Αυτός ο συναγερμός ψυχών και η συνένωση των Ελλήνων όλης της Ρωμιοσύνης, εκτός απ' τους δημίους, απ' τα φίδια της χούντας, απ' τα συμπλέγματα του ιμπεριαλισμού και των μονοπωλίων. Αυτός ο λαοχείμαρρος, κομμουνιστές, κεντρώοι δεξιοί πατριώτες ακόμα που μισούν την ανωμαλία...»¹⁵. Σε αυτό το μήκος κύματος εντάσσεται και η δήλωση του Νικηφόρου Βρεττάκου κατά την επιστροφή του στην Αθήνα, τον Αύγουστο του 1974, σύμφωνα με την οποία «Ξαναγινόμαστε έθνος για πρώτη φορά μετά το 1821»¹⁶.

Το ΚΚΕ απευθυνόμενο στην «εργατική τάξη, την αγροτιά, τους εργαζόμενους, όλο το λαό» παρουσιάζει ως αλληλένδετα τα αιτήματα της λαϊκής κυριαρχίας, της

¹⁰ Ιάκωβος Καμπανέλλης, *Δεξιάν μεταβαλλείν ου ράδιον*, *Τα Νέα*, 12/11/1975.

¹¹ Δηλώσεις του σκηνοθέτη προς την εφημερίδα *Καθημερινή*, *Το κελί της συμφιλίωσης. Η διαφοροποίηση του «έντιμου αστού» κατά τη δικτατορία*, 5/8/1975, σελ.2. Η ταινία *«Κελλί Μηδέν»* (1975), απέσπασε τιμητική διάκριση στο φεστιβάλ Θεσ/νικης και εκπροσώπησε την Ελλάδα στο φεστιβάλ του Κάρλο-Βιβάρν.

¹² *Ελευθεροτυπία*, 20/9/1975, σελ.4.

¹³ *Ριζοσπάστης*, 26/9/1974, σελ.2.

¹⁴ *Ριζοσπάστης*, 1/8/1975, σελ.2.

¹⁵ *Ριζοσπάστης*, 18/11/1975, σελ.4.

¹⁶ Παρατίθεται στην *Απογευματινή*, 17/8/1974, σελ.4.

εθνικής ανεξαρτησίας και της κοινωνικής προόδου¹⁷. Εκλαϊκεύοντας τη θεωρία περί εξάρτησης και καταγγέλοντας τη δραση των μονοπωλίων, κυρίως αμερικανικών, υποδεικνύει την «αμερικανοκρατία», σε συνδυασμό με τον «υστερικό αντικομμουνισμό» της ελληνικής άρχουσας τάξης, ως την κύρια αιτία των δεινών της χώρας¹⁸. Αναεικνύει, λοιπόν, το ζήτημα του προσανατολισμού της εξωτερικής πολιτικής ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημοκρατική ομαλότητα, την οικονομική και κοινωνική πρόοδο¹⁹.

Και στον κομμουνιστικό λόγο, η καταγγελία της αμερικανοκρατίας εγγράφεται στο ευρύτερο πλαίσιο του αντιδυτικισμού. Η μεταπολεμική ελληνική εμπειρία αποτελεί ένα ακόμη κεφάλαιο στην ιστορία της ξένης επικυριαρχίας που εγκαινιάζεται με τη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους²⁰. Στις σχετικές αναφορές, η αμερικανοκρατία εμφανίζεται συστηματικά ως συνέχεια της γερμανικής κατοχής. Η δράση της ελληνικής Αριστεράς νομιμοποιείται και ηρωοποιείται με αναφορά την αντίσταση απέναντι στους δύο αυτούς κατακτητές. Οι θέσεις αυτές αποτυπώθηκαν εύγλωττα κατά τον εορτασμό της 42^{ης} επετείου από την ίδρυση του ΕΑΜ, με κεντρικό ομιλητή το Μάρκο Βαφειάδη (Σεπτέμβριος 1983)²¹.

Ειδικότερα, όσον αφορά το δικτατορικό καθεστώς, το ΚΚΕ χαρακτηρίζει τους πραξικοπηματίες πράκτορες της CIA και αποδίδει την επιβολή δικτατορίας στις ΗΠΑ με απώτερο στόχο τη μετατροπή της χώρας σε αμερικάνικο «προγεφύρωμα»²². Σχετικά με τους δικτάτορες, υποστηρίζει ότι δεν διέθεταν «καμιά δική τους 'ιδεολογία' και δεν ανάπτυζαν ποτέ καμιά δική τους 'πρωτοβουλία'»²³. Στη Βουλή, ο Χ. Φλωράκης και ο Α. Παπανδρέου καταγγέλλουν τις ΗΠΑ για το σχεδιασμό του πραξικοπήματος και την υποστήριξη του καθεστώτος των συνταγματαρχών²⁴. Επικαλούμενο την έννοια της εθνικής αντίστασης, το ΚΚΕ κάνει λόγο για τη συγκρότηση ενός μετώπου που το αποτελούν «οι κομμουνιστές, οι αριστεροί, αλλά

¹⁷ Ριζοσπάστης, κύριο άρθρο: *Για Ψωμί, Λευτεριά και Ειρήνη*, 17/11/1974.

¹⁸ Χαιρετιστήριο της ΚΕ του ΚΚΕ, Ριζοσπάστης, 25/9/1974. Ριζοσπάστης, 18/10/1974. Ριζοσπάστης, 30/10/1974, σελ.2. Ριζοσπάστης, 12/12/1974. Ριζοσπάστης, κύριο άρθρο: *Το εθνικό έγκλημα*, 15/7/1975. Ριζοσπάστης, *Αμερικανοκρατία και αντικομμουνισμός*, 10/8/1975, σελ.2.

¹⁹ Ριζοσπάστης, κύριο άρθρο: *Το Καίριο Πρόβλημα*, 13/12/1974.

²⁰ Ριζοσπάστης, 24/10/1974, σελ.2. Ριζοσπάστης, 26/10/1974, σελ.2.

²¹ Ριζοσπάστης, *Τότε οι Γερμανοί, σήμερα οι Αμερικάνοι*, 28/9/1983 σελ.3.

²² Ριζοσπάστης, 14/1/1975.

²³ Ριζοσπάστης, 1/3/1975, σελ.2.

²⁴ Αγόρευση Χαρίλαου Φλωράκη κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Α', Σύνοδος Α', 13/12/1974.

μαζί τους κι' ευρύτετες δημοκρατικές δυνάμεις»²⁵ με στόχο τον «πραγματικό» εκδημοκρατισμό της χώρας. Ως αναγκαία προϋπόθεση για τον εκδημοκρατισμό προβάλλεται η απαλλαγή από τις ξένες εξαρτήσεις²⁶. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ανάγκη εκδημοκρατισμού του στρατεύματος μέσα από την εξάλειψη της αμερικανικής επιρροής σε αυτόν²⁷. Η απαλλαγή από την αμερικανοκρατία είναι, σύμφωνα με το Ριζοσπάστη, «ζήτημα εθνικής επιβίωσης και υπεράσπισης της εθνικής ανεξαρτησίας και της λαϊκής κυριαρχίας»²⁸.

Από την πλευρά του, ο κεντροαριστερός χώρος ζητά την αναγνώριση του ΕΑΜ και την ισότιμη ένταξή του στην εθνική ιστορία. Παρά τις εκκλήσεις περί εθνικής ενότητας, η κληρονομιά του ΕΑΜ διεκδικείται από την Κεντροαριστερά, με σημείο αναφοράς την περίοδο 1941-1945, 1964-1965 και την τρέχουσα συγκυρία 1974-1975, κατά την οποία το μέτωπο εθνικής ανεξαρτησίας καλείται να αντιπαρατεθεί στους Αμερικανούς²⁹. Συνολικά, πάντως, για τον ευρύτερο αριστερό χώρο, κομμουνιστικό και μη, και για το Κέντρο, ο αντιαμερικανισμός εμφανίζεται, στη Μεταπολίτευση, ως στοιχείο πατριωτισμού.

Όσον αφορά το δεξιό πολιτικό χώρο, κι εκεί εμφανίζεται συστηματικά η αφήγηση της πρόσφατης ελληνικής ιστορίας ως μιας περιόδου μειωμένης εθνικής ανεξαρτησίας και επονείδιστης αμερικανικής κηδεμονίας, καθώς και η διάθεση αποστασιοποίησης από το προδικτατορικό παρελθόν και δικτατορικό παρελθόν³⁰. Είναι χαρακτηριστικό ότι η φαλκίδευση της ελληνικής ανεξαρτησίας, στη μεταπολεμική περίοδο, περιγράφεται με αναφορά σε διάφορα επίπεδα, πολιτικό, οικονομικό, πολιτισμικό. Η τρέχουσα έκφραση του δεξιού χώρου αρνείται τη σύνδεση με την παράταξη των νικητών του Εμφυλίου και τον αντικομμουνιστικό αγάνω. Η παρακάτω αφήγηση της Απογευματινής για την εθνική ανεξαρτησία στη μεταπολεμική περίοδο είναι χαρακτηριστική: «Η ανεξαρτησία της ήταν εικονική: περιωριζέτο από την αμερικανική κηδεμονία. Η κυριαρχία της ήταν πλασματική: την ευνοούζε η αμερικανική στρατιωτική παρουσία με τις διάφορες μορφές της. Η εξωτερική πολιτική της καθωριζόταν στην Ουάσιγκτων. Η εξωτερική πολιτική της

²⁵ Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται εξάλλου από το Ριζοσπάστη για την εγγύτητα προς την κομματική βάση του ΠΑΣΟΚ, Ριζοσπάστης, 13/10/1974, σελ.4. Για «αντιϊμπεριαλιστική δημοκρατική συσπείρωση» κάνει λόγο η απόφαση της 3^{ης} ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ, Ριζοσπάστης, 11/11/1975.

²⁶ Ριζοσπάστης, Η Εθνική Αντίσταση Ξαναζεί, 27/9/1974.

²⁷ Ριζοσπάστης, 2/3/1975. Ριζοσπάστης, 6/3/1975. Ριζοσπάστης, 7/3/1975, σελ.2.

²⁸ Ριζοσπάστης, κύριο άρθρο: Όχι στον Ατλαντισμό!, 23/10/1975.

²⁹ Ελευθεροτυπία, Ένα κομμάτι ιστορίας, 27/9/1975.

³⁰ Καθημερινή, 13/10/1974, σελ.9. Καθημερινή, Απαρχή νέας περιόδου, 15/4/1975, σελ.7. Απογευματινή, 7/9/1974, σελ.6.

ηλέγχετο από την CIA. Η οικονομία της εξυπηρετούσε περισσότερο τα συμφέροντα των ξένων επενδύσεων-κυρίως αμερικανικά-παρά τα εθνικά. Ακόμη και ο τρόπος ζωής είχε αρχίσει να μιμείται το αμερικανικό πρότυπο, που το πρόβαλλε συστηματικά η αμερικανοκίνητη προπαγάνδα»³¹.

Επιπλέον, η συντηρητική παράταξη διεκδικεί την αναγνώριση της συμβολής της στον αντιδικτατορικό αγώνα και στην πτώση του καθεστώτος των Απριλιανών³², ενώ επιχειρεί να αποσείσει το χαρακτηρισμό «Δεξιά» για την παράταξη και το κόμμα³³. Ο Κ. Καραμανλής προσπαθεί να προσδώσει στο κόμμα της Νέας Δημοκρατίας εθνικό χαρακτήρα, πέρα από ιδεολογικές διαιρέσεις: «Η ΝΔ είναι απροκατάληπτη, εθνική παράταξις. Τοποθετείται έξω και πάνω από τις παραπλανητικές ετικέτες της Δεξιάς, του Κέντρου ή της Αριστεράς»³⁴.

Παράλληλα, τα συντηρητικά έντυπα εκφράζουν την αποστασιοποίησή τους από το φιλοατλαντισμό της παράταξης των εθνικοφρόνων. Είναι χαρακτηριστικό το σχόλιο με το οποίο υποδέχεται η *Καθημερινή* την έκδοση ενός πολυτελούς τόμου με τον τίτλο «Ελλάς και NATO» από τον *Εθνικό Οργανισμό Ενισχύσεως των Σκοπών του NATO*, σύμφωνα με το οποίο ο τόμος αυτός και ο εκδότης του «μοιάζουν σαν να αναδύονται από τα βάθη κάποιας εφιαλτικής προϊστορίας»³⁵. Ένα παραδοσιακό έντυπο της Δεξιάς, η *Καθημερινή*, αποκηρύσσει την ιδεολογία της εθνικοφροσύνης, αμφισβητεί την ταύτισή της με τον αστικό κόσμο και τονίζει ότι η δικτατορία αποτέλεσε ξένο σώμα προς τον συντηρητικό κόσμο³⁶.

Παράλληλα, η δεξιά αποστασιοποιείται από την ιδεολογία του ελευθέρου κόσμου, ενώ υιοθετεί αρνητική στάση απέναντι στην ιδεολογία ως τέτοια συνολικά. Ο δεξιός τύπος αναγγέλλει το τέλος της εποχής των «μεγάλων ιδεολογιών» που έδωσε τη θέση της στην εποχή των «μεγάλων συμβιβασμών» και υποστηρίζει ότι για τα

³¹ *Απογευματινή*, 7/9/1974, σελ.6.

³² *Καθημερινή*, *Να αρνηθούν τη νίκη τους*, 9/10/1975, σελ.7.

³³ Συνέντευξη Γ.Ράλλη: «Ξεπερασμένος είναι ο μύθος, που ταυτίζει την μεγάλη συντηρητική παράταξη του τόπου μας με την 'Δεξιά'. Και αυτό αποδεικνύεται από την βαθύτατα δημοκρατική στάση που ετήρησε κατά την επταετία η συντηρητική πλειοψηφία του λαού μας», *Καθημερινή*, 23/10/1975. *Καθημερινή*, *Πολιτικοί μύθοι*, 24/10/1975, σελ.7. Και *Καθημερινή*, 22/12/1974, σελ.7.

³⁴ Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Τηλεοπτική Ομιλία για την Ίδρυση της Νέας Δημοκρατίας*, 31/10/1974. Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Τηλεοπτική Ομιλία*, 13/11/1974. Πηγή: *Οι Λόγοι του Καραμανλή 1974-1976*, σελ.70-71, 92.

³⁵ *Καθημερινή*, 1/10/1954, σελ.5.

³⁶ *Καθημερινή*, *Προς ανησυχούς αστούς*, 14/12/1974, σελ.4. Και *Καθημερινή*, 22/12/1974, σελ.7. Σε άλλο σημείο, διακηρύσσει ότι η αφοσίωση στη δημοκρατία αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ένταξη στον εθνικό κορμό: «...Και όταν λέμε Έθνος, εννοούμε όλους τους Έλληνες, οπουδήποτε και αν βρίσκονται, που από τις 23 Ιουλίου του '74 και δώθε μία μόνον εντολή δέχονται να εκτελέσουν: να διαφυλάξουν τη Δημοκρατία, να προστατεύσουν τα άγια δικαιώματα του Έθνους και του πολίτου. Καμμία άλλη.», *Καθημερινή*, 19/1/1975, σελ.7.

μικρά έθνη, όπως η Ελλάδα, η στράτευσή τους στο ένα ή το άλλο ιδεολογικό στρατόπεδο δεν εξέφραζε ποτέ την «αλήθεια» τους ούτε υπηρετούσε τα συμφέροντά τους. Η «ώρα της αλήθειας», σύμφωνα με το δεξιό τύπο, σημαίνει την αντικατάσταση της ιδεολογίας από το ρεαλισμό και της συστράτευσης με την μια ή την άλλη υπερδύναμη από την προσπάθεια εκμετάλλευσης των μεταξύ τους αντιθέσεων³⁷. Τα φιλικά προς τη ΝΔ έντυπα υποστηρίζουν ότι στη μεταπολιτευτική πραγματικότητα, δεν έχουν θέση ούτε ο εξτρεμισμός ούτε ο συντηρητισμός, τα οποία ξεπεράστηκαν από την εμπειρία της δικτατορίας και προβάλλουν ως νέο εθνικό όραμα την ιδέα μιας Ελλάδας «γνήσια και προοδευτικά δημοκρατικής και εθνικά ανεξάρτητης» πέρα από τις «ξενομανίες» του παρελθόντος³⁸.

Στο πλαίσιο αυτό, ο δεξιός τύπος ασκεί κριτική στις κινήσεις και των δύο υπερδυνάμεων στη διεθνή σκηνή επικαλούμενος εναλλακτικά την Τσεχοσλοβακία και το Βιετνάμ³⁹, ενώ κάνει λόγο για τον «παμφαγισμό» της Ουάσιγκτον και τον «αντιανθρωπικό δογματισμό» της Μόσχας⁴⁰. Τονίζει ότι η εμπειρία της δικτατορίας προκάλεσε «οργανικές μεταβολές» στο κοινωνικό σώμα με αποτέλεσμα «όλα τα ‘ταμπού’ και οι ψυχώσεις της μεταπολεμικής περιόδου» να έχουν καταρρεύσει, ενώ έχει διαμορφωθεί μια «νέα συνείδηση»⁴¹. Ωστόσο, καθώς απομακρυνόμαστε από τη δεκαετία του 1970, ορισμένα στελέχη του δεξιού χώρου, αμφισβητούν την αμερικανική υποστήριξη προς την ελληνική χούντα και υποστηρίζουν ότι πρόκειται περί ενός μύθου που καλλιεργήθηκε εντέχνως και συντηρεί τον ελληνικό αντιαμερικανισμό⁴².

Η *Καθημερινή*, την πρώτη μέρα της επανακυκλοφορίας της, δημοσιεύει επιστολή ενός άλλοτε εθνικόφρονου που δημοσιεύτηκε την περίοδο της δικτατορίας στους New York Times (25/3/1971). Ο συντάκτης της επιστολής που παρουσιάζεται με το ψευδώνυμο «Ελεύθερος άνθρωπος» περιγράφει τις μεταπτώσεις της στάσης του έναντι των ΗΠΑ. Η δικτατορία, σύμφωνα με τον ίδιο, υπήρξε το καθοριστικό γεγονός που οδήγησε αυτόν τον θαυμαστή του Λίνκολν, του Ρούζβελτ και του Κέννεντυ να τοποθετεί βόμβες σε αμερικανικούς στόχους στην Αθήνα την περίοδο της

³⁷ *Καθημερινή*, *Η Ώρα της Αλήθειας*, 18/9/1974, σελ.4.

³⁸ *Καθημερινή*, 1/4/1975, σελ.7.

³⁹ *Καθημερινή*, 12/1/1975, σελ.6.

⁴⁰ *Καθημερινή*, 9/10/1975, σελ.7.

⁴¹ *Καθημερινή*, 26/11/1977, σελ.5.

⁴² Γεώργιος Ράλλης, *Μύθοι και πραγματικότητες της πολιτικής μας ζωής*, *Καθημερινή*, 27/11/1984, σελ.4.

δικτατορίας⁴³. Η *Καθημερινή* χαρακτηρίζει το κείμενο «προφητικό» γιατί αποτυπώνει τη διείσδυση του αντιαμερικανισμού στο χώρο της εθνικοφροσύνης. Στην περίοδο της Μεταπολίτευσης, λοιπόν, το αίτημα για αντίσταση στην αμερικανική πολιτική έναντι της Ελλάδας διατυπώνεται από τη Δεξιά στο όνομα μάλιστα του αντικομμουνιστικού αγώνα, με σημείο αναφοράς το Γράμμο. Η αφήγηση των ηρωικών στιγμών της αναμέτρησης του έθνους με τους εχθρούς του ξεκινά από τις Θερμοπύλες και τους Πέρσες και συνεχίζεται με την αναμέτρηση με τον κομμουνισμό και καταλήγει στην αντίσταση στις μεθοδεύσεις της αμερικανικής πολιτικής⁴⁴.

Η ιστορική μνήμη από την περίοδο της «υποτέλειας» (1947-1967) έρχεται συνεχώς στο προσκήνιο. Στα *Νέα* δημοσιεύονται σε συνέχειες τα έργα και οι ημέρες των Αμερικανών πρεσβευτών στην Ελλάδα υπό τον τίτλο «Από το 'Δόγμα Τρούμαν'...στο 'Δόγμα Χούντα'»⁴⁵. Η δημοσίευση συμπίπτει με την έναρξη της δίκης των Απριλιανών. Στην ουσία, αποτελεί μια καταγγελία του ρόλου των Αμερικανών στην Ελλάδα από τον Εμφύλιο μέχρι την πτώση της δικτατορίας. Με βάση την ανάγνωση αυτή, η μετεμφυλιακή Ελλάδα είναι μια χώρα υπό αμερικανική κατοχή⁴⁶, ενώ το σχέδιο Μάρσαλ θεωρείται πλέον ένα ακόμη μέσο για την υποδούλωση της Ελλάδας μέσω της εξαγοράς συγκεκριμένων κοινωνικών τάξεων και την επιβολή οικονομικής δικτατορίας στη χώρα⁴⁷. Οι Αμερικανοί είναι υπεύθυνοι για τη ματαίωση κάθε προσπάθειας εκδημοκρατισμού και έκφρασης της γνήσιας λαϊκής βούλησης⁴⁸. Αυτή η ανάγνωση της μεταπολεμικής ελληνικής ιστορίας προωθείται και στο πλαίσιο της ανερχόμενης πασοκικής αφήγησης, με πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα το έργο του Α. Παπανδρέου «*Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα*». Σε αυτό, ο Α. Παπανδρέου τεκμηριώνει τον «εθνικοαπελευθερωτικό» χαρακτήρα του εγχειρήματός του εντοπίζοντας την πηγή των ελληνικών δεινών στην «αμερικανική κατοχή» επί της χώρας, η οποία απέτρεψε τον εκδημοκρατισμό της⁴⁹. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται

⁴³ *Καθημερινή*, 15/9/1974, σελ.8.

⁴⁴ Επιστολή αναγνώστη Ε.Αλατζά προς την *Καθημερινή*, 5/11/1974, σελ.7.

⁴⁵ *Τα Νέα*, 28/7/1975, σελ.3.

⁴⁶ *Τα Νέα*, 28/7/1975, σελ.3.

⁴⁷ *Τα Νέα*, 29/7/1975, σελ.3.

⁴⁸ *Τα Νέα*, 30/7/1975, σελ.5. *Τα Νέα*, 1/8/1975, σελ.11. *Τα Νέα*, 5/8/1975, σελ.11.

⁴⁹ Ανδρέας Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα* [επιμέλ.: Νίκος Σκουλάς, Σωκράτης Ράγγας], Καρανάσης, Αθήνα 1974. Επίσης, Αγόρευση Α. Παπανδρέου κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Α', Σύνοδος Α', 13/12/1974.

και το αφήγημα του Γ. Ρουμπάτη, δημοσιογράφου και μετέπειτα εκπροσώπου τύπου της κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ, «*Δούρρειος Ίππος*»⁵⁰.

Ανάλογα δημοσιεύματα εμφανίζονται και στα δεξιά έντυπα⁵¹. Στο πλαίσιο αυτό της επανεξέτασης του ιστορικού παρελθόντος, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ο οποίος ως αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Παπάγου είχε υπογράψει το 1953 την πρώτη συμφωνία για την εγκατάσταση των αμερικανικών βάσεων, αν και υπερασπίζεται την ενέργεια αυτή, δηλώνει ότι στην τρέχουσα ιστορική συγκυρία δε θα υπέγραφε ξανά ανάλογη συμφωνία θεωρώντας ότι οι ψυχροπολεμικοί καταναγκασμοί δεν υφίστανται πλέον⁵².

Η διάθεση αναθεώρησης του ιστορικού παρελθόντος προσλαμβάνει ευρύτερη διάσταση και επεκτείνεται συνολικά στο μεταπολεμικό διεθνές σύστημα, όπως συμβολικά αποτυπώνεται στη συμφωνία της Γιάλτας. Η Ελλάδα εμφανίζεται θύμα της ξενοκρατίας και θύμα του σχεδιασμού και των δύο υπερδυνάμεων, τόσο στον κεντρώο όσο και στο δεξιό λόγο⁵³. Ακόμα και η ψυχροπολεμική ύφεση ερμηνεύεται ως συγκυριαρχία των δύο υπερδυνάμεων σε βάρος των ‘δικαίων’ των μικρότερων χωρών⁵⁴. Στο πλαίσιο αυτό, τα κόμματα καλούνται να γίνουν φορείς μιας «ελληνικής» πολιτικής, που θα διασφαλίζει την εθνική ανεξαρτησία και τα εθνικά συμφέροντα απέναντι στις μεθοδεύσεις των δύο υπερδυνάμεων, τις «*συμπληγάδες των πανίσχυρων τρίτων*», όπως αναφέρει η *Καθημερινή*⁵⁵. Η Ατλαντική Συμμαχία χαρακτηρίζεται πλέον ως όργανο για την επιβολή της αμερικανικής κηδεμονίας στην Ευρώπη, ενώ η διεκδίκηση της εθνικής ανεξαρτησίας των ευρωπαϊκών κρατών μέσω της αποστασιοποίησης από το ΝΑΤΟ, χαιρετίζεται ως θετική εξέλιξη από έντυπα πέραν του αριστερού χώρου⁵⁶.

Σε αυτό το πλαίσιο, η έννοια της αντίστασης λανθάνει πίσω από μια σειρά αφηγήσεων. Το γνήσιο και διωκόμενο έθνος αντιστάθηκε στις μεθοδεύσεις της εθνικοφροσύνης. Αλλά και στην τρέχουσα, μεταπολιτευτική περίοδο, η έννοια της

⁵⁰ Γιάννης Ρουμπάτης, *Δούρρειος Ίππος: η αμερικανική διείσδυση στην Ελλάδα 1947-1967* [Μετάφραση: Ελένη Ταμβάκη], Οδυσσέας Αθήνα 1987. Ο Γ. Ρουμπάτης είχε εργαστεί ως ανταποκριτής στην Ουάσιγκτον για τις εφημερίδες *Το Βήμα* και *Τα Νέα* και, στη συνέχεια, διετέλεσε σύμβολος του Α. Παπανδρέου και κυβερνητικός εκπρόσωπος.

⁵¹ *Καθημερινή*, *Συμφορά και Απελευθέρωση* (σε συνέχειες), 17/4/1975, σελ.5. *Καθημερινή*, *Πώς άνοιξαν οι πόρτες στη δικτατορία* (σε συνέχειες), 20/4/1975, σελ.3. *Απογευματινή*, 22/9/1975.

⁵² *Καθημερινή*, *Η Συμμαχία δεν είναι υποτέλεια*, 12/6/1975, σελ.4.

⁵³ *Τα Νέα*, 7/2/1975, σελ.5. Η πεποίθηση ότι η Ελλάδα και η Κύπρος είναι θύματα των μεθοδεύσεων και των δύο υπερδυνάμεων εκφράζεται και στο δεξιό τύπο. *Καθημερινή*, 15/9/1977, σελ.5.

⁵⁴ *Καθημερινή*, 3/11/1977, σελ.5.

⁵⁵ *Καθημερινή*, 14/11/1977, σελ.9.

⁵⁶ *Απογευματινή*, 24/8/1974, σελ.6. *Απογευματινή*, 7/6/1975, σελ.6.

αντίστασης αντιχενύεται σε μια σειρά αφηγήσεων σχετικά με τη στάση της Ελλάδας έναντι των Αμερικανών. Η αντίσταση στα κελεύσματα των Αμερικανών, οι πραγματικές ή φανταστικές συγκρούσεις, «τα νέα 'ΟΧΙ'», όπως αναφέρονται χαρακτηριστικά, με αυτόν τον ισχυρό εχθρό εξαγνίζουν το έθνος: «*Σήμερα δεν προσκυνάμε τους Αμερικανούς. Σήμερα είμαστε πολλοί και απαιτούμε!*»⁵⁷. Η έννοια της ανεξαρτησίας, ως αίτημα, αλλά και ως σύνθημα, ενεργοποιεί τις ιστορικές μνήμες, με την Ελλάδα σε ρόλο θύματος των ξένων δυνάμεων και αποσειεί το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης από το έθνος. Συνθηματολογικά, το αίτημα της ανεξαρτησίας εκτείνεται «*από την πολιτική μέχρι την πολιτιστική μας δραστηριότητα, μέχρις ακόμη και την ατομική κοσμική συμπεριφορά μας*»⁵⁸.

Σε αυτήν την φορτισμένη συγκυρία, ο Ανδρέας Παπανδρέου επιστρέφει στην Αθήνα και, μέσα από ένα λόγο γεμάτο με αντιαμερικανικές και αντινατοϊκές κορώνες, προτείνει, με τη σειρά του μια ολοκληρωμένη αφήγηση της μεταπολεμικής ιστορίας. Σύμφωνα με την εκδοχή του, η εξάρτηση της Ελλάδας από τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ αποτέλεσε την πηγή της κακοδαιμονίας της σε περισσότερα του ενός επίπεδα, κοινωνικό, πολιτικό, εθνικό. Στο πλαίσιο αυτής της αφήγησης, το έθνος αθώνεται και όλα τα δεινά αποδίδονται σε έναν παντοδύναμο εξωτερικό εχθρό, και στους προδότες-συνεργάτες του στο εσωτερικό, του οποίου η καταγγελία του λειτουργεί ενωτικά⁵⁹.

Στη θερμή υποδοχή που του επιφυλάχθηκε κυριαρχούν τα αντιαμερικανικά συνθήματα. Ο λόγος του, που θέτει στο επίκεντρο την προβληματική της εθνικής ανεξαρτησίας, συνδυάζει το ριζοσπαστισμό με γνώριμα μοτίβα από τον εθνολαϊκό λόγο της δεκαετίας του '60, με πλέον εμβληματικό το αίτημα για μια Ελλάδα «που ν' ανήκει στους Έλληνες»⁶⁰. Στις 3/9/1974 ιδρύεται το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα υπό το τρίπτυχο «*Εθνική Ανεξαρτησία-Λαϊκή Κυριαρχία-Κοινωνική Απελευθέρωση-Δημοκρατία*»⁶¹. Στις πρώτες συγκεντρώσεις του νεοσύστατου ΠΑΣΟΚ, ο Α. Παπανδρέου τονίζει την εθνικοαπελευθερωτική και κοινωνική διάσταση του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού τον οποίο επαγγέλεται, ενώ αναδεικνύει την κληρονομιά του αντιδυτικισμού στην τρέχουσα φάση εξέλιξης του αντιαμερικανισμού κάνοντας λόγο για την προσπάθεια απελευθέρωσης από τους

⁵⁷ *Τα Νέα*, 2/9/1974, σελ.3. Και *Ριζοσπάστης*, 27/10/1974, σελ.2.

⁵⁸ *Καθημερινή*, *Η Παράδοσή μας και οι Ξένοι*, 20/12/1974.

⁵⁹ *Τα Νέα*, 17/8/1974.

⁶⁰ *Τα Νέα*, 17/8/1974, σελ.8. *Απογευματινή*, 17/8/1974.

⁶¹ *Τα Νέα*, 4/9/1974

«ξένους», που βρίσκεται σε εξέλιξη από το 1821⁶². Ωστόσο, ο κυβερνητικός τύπος, στο πλαίσιο της κριτικής του προς τον Α. Παπανδρέου, αφήνει αιχμές για τη γνησιότητα των αντιστασιακών του αγώνων και των αντιαμερικανικών του αισθημάτων με το επιχείρημα ότι υπήρξε Αμερικανός υπήκοος επί σειρά ετών⁶³.

Εν όψει των πρώτων μεταπολιτευτικών εκλογών, το BBC θέτει σε πολιτικούς και ανθρώπους του πνεύματος το ερώτημα πώς οραματίζονται τη μελλοντική Ελλάδα. Προσωπικότητες όπως ο Α. Παπανδρέου, ο Γ. Α. Μαγκάκης, ο Μ. Πλωρίτης, ο Ηλ. Ηλιού και ο Μ. Γλέζος δίνουν παρεμφερείς απαντήσεις υποστηρίζοντας ότι η Ελλάδα πρέπει καταρχήν να αποκτήσει την ανεξαρτησία της, που παραμένει ζητούμενο από την Απελευθέρωσή της χώρας. Ζητούμενο είναι η γνήσια και όχι κατ' όνομα ανεξαρτησία που σημαίνει πλήρη απαλλαγή από την ξένη κηδεμονία⁶⁴.

Παράλληλα, και το κυβερνητικό στρατόπεδο διεκδικεί για τον εαυτό του το ρόλο του γνήσιου εκφραστή της ανεξαρτησίας έναντι των ΗΠΑ. Σε μια σειρά δημόσιων παρεμβάσεών του, ο Κ. Καραμανλής προτάσσει ως στόχους της εξωτερικής πολιτικής του κόμματός του το τρίπτυχο εθνική ανεξαρτησία, ασφάλεια της χώρας και εθνική αξιοπρέπεια⁶⁵. Κατά την παρουσίαση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Καραμανλή στη Βουλή, δίνεται έμφαση στην αναθεώρηση των συμφωνιών για τις αμερικανικές βάσεις, ενώ οι σχετικές αναφορές στο φιλοκυβερνητικό τύπο τονίζουν ότι μια σειρά αλληλένδετων μεταξύ τους παραγόντων όπως η «οριστική» αποχώρηση από το ΝΑΤΟ, η επανεξέταση του καθεστώτος των βάσεων και ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της χώρας αποτελούν εγγυήσεις για μια «ανεξάρτητη και προοδευτική» Ελλάδα⁶⁶. Σε συνέντευξή του, ο Καραμανλής διευκρινίζει ότι η αποχώρηση από το ΝΑΤΟ δεν ήταν ένας «βραχυπρόθεσμος» χειρισμός, αλλά αποτελούσε απάντηση σε μια «θλιβερή» πραγματικότητα, δηλαδή της αδυναμίας της Συμμαχίας να προστατεύει τα μέλη του από επιθέσεις άλλων κρατών-μελών. Και υποστήριζε ότι μόνο η άρση αυτής της

⁶² Ανδρέας Παπανδρέου, *Προεκλογική Ομιλία στην πλατεία Συντάγματος*, 14/11/1974. Πηγή: Ανδρέα Γ. Παπανδρέου, *Η Ελλάδα στους Έλληνες: Λόγοι, άρθρα, συνεντεύξεις και δηλώσεις του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ στα δύο χρόνια ζωής και δράσεως του Κινήματος*, Καρανάσης, Αθήνα 1976, σελ.12.

⁶³ *Καθημερινή*, 14/11/1975, σελ.5.

⁶⁴ *Τα Νέα*, 1/10/1974, σελ.3.

⁶⁵ Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Ομιλία στη Θεσ/νίκη*, 27/10/1974, σελ.64. Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Προεκλογική Ομιλία στην Αθήνα*, 15/11/1974. Πηγή: *Οι Λόγοι του Καραμανλή 1974-1976*, σελ.64, 98.

⁶⁶ *Καθημερινή*, 12/12/1974, σελ.1,3. *Καθημερινή*, 15/12/1974.

επικίνδυνης, για την ελληνική ασφάλεια, κατάστασης, θα επέτρεπε την επιστροφή στη Συμμαχία⁶⁷.

Ωστόσο, ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ ζητούν την πλήρη και οριστική αποχώρηση από το ΝΑΤΟ και την οριστική απομάκρυνση των αμερικανικών βάσεων⁶⁸. Ειδικότερα, σε μια σειρά ομιλιών του, ο Α. Παπανδρέου αποκηρύσσει τη συμμετοχή σε οικονομικούς, πολιτικούς και στρατιωτικούς συνασπισμούς, που «υπονομεύουν» την εθνική ανεξαρτησία και δεσμεύεται για την ακύρωση των διεθνών συμβάσεων που καθορίζουν τη συμμετοχή της Ελλάδας σε αυτούς, ενώ προτάσσει ως στόχο της «αδέσμευτης» εξωτερικής πολιτικής που πρεσβεύει το συγκερασμό της διασφάλισης της λαϊκής κυριαρχίας με την προστασία των εθνικών συμφερόντων⁶⁹.

Ένα ιδιαίτερο στιγμιότυπο της ρητορικής και συμβολικής αντιπαράθεσης κεντροδεξιάς και κεντροαριστεράς για το ζήτημα της εθνικής ανεξαρτησίας αποτέλεσε ο διαξιφισμός Κ. Καραμανλή και Α. Παπανδρέου σχετικά με τη ρήση Καραμανλή «*ανήκομεν εις την Δύσιν*». Ο Α. Παπανδρέου ανταπάντησε ότι η «*Ελλάς ανήκει εις τους Έλληνες*» και προέταξε το κριτήριο του εθνικού συμφέροντος στη χάραξη των συμμαχιών. Παρότι ο Κ. Καραμανλής θέλησε να αμβλύνει τις αρχικές εντυπώσεις από την επίμαχη φρασεολογία, διευκρινίζοντας «*Δεν είπα ότι ανήκει εις τους Δυτικούς, ανήκει εις την Δύσιν*», ωστόσο, η συγκεκριμένη δήλωση χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον από τον Α. Παπανδρέου ως απόδειξη του πνεύματος υποτέλειας της δεξιάς παράταξης. Ο ίδιος προέταξε την αποκήρυξη του πνεύματος της υποτέλειας ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη συγκρότηση ενός υγιούς έθνους⁷⁰.

Στο δημόσιο λόγο, το αίτημα της αναθεώρησης της σχέσης με τις ΗΠΑ και της κατοχύρωσης της ανεξαρτησίας παίρνει διάφορες μορφές, πολλές από τις οποίες έχουν περισσότερο συμβολικό χαρακτήρα. Επανέρχεται, λοιπόν, το αίτημα της προδικτατορικής περιόδου για αναθεώρηση των διαφόρων προνομίων των όποιων

⁶⁷ Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Συνέντευξη προς την ανταποκρίτρια του Γερμανικού Πρακτορείου Ειδήσεων*, 14/5/1975. Πηγή: *Οι Λόγοι του Καραμανλή 1974-1976*, σελ.223.

⁶⁸ Αγόρευση Χαρίλαου Φλωράκη, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Α', Σύνοδος Α', 13/12/1974. *Ριζοσπάστης*, 29/9/1974, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, *Όχι στη λυκοσυμμαχία του ΝΑΤΟ!*, 30/10/1974. *Ριζοσπάστης*, κύριο άρθρο: *Οι Βάσεις*, 14/12/1974. *Ριζοσπάστης*, 17/12/1974, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 11/6/1975, σελ.2.

⁶⁹ Αγόρευση Ανδρέα Παπανδρέου, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Α', Σύνοδος Α', 13/12/1974. Ανδρέας Παπανδρέου, *Προεκλογική Ομιλία στην πλατεία Συντάγματος*, 14/11/1974. Πηγή: Ανδρέα Γ. Παπανδρέου, *Η Ελλάδα στους Έλληνες: Λόγοι, άρθρα, συνεντεύξεις και δηλώσεις του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ στα δύο χρόνια ζωής και δράσεως του Κινήματος*, Καρανάσης, Αθήνα 1976, σελ.18, 30.

⁷⁰ Συζήτηση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Καραμανλή, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Α', Σύνοδος Α', 13/12/1974.

έχαιραν οι Αμερικανοί στην Ελλάδα, όπως εκείνο της ετεροδικίας⁷¹. Η αναθεώρηση της ελληνικής εξάρτησης από τις ΗΠΑ επεκτείνεται και σε άλλους τομείς, όπως το αίτημα επανεξέτασης μιας σειράς συμφωνιών με αμερικανικές εταιρείες, που είχαν συναφθεί κατά τη διάρκεια της δικτατορίας⁷². Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Coca-Cola. Η «εισβολή» της Coca-Cola στην Ελλάδα θεωρήθηκε μία ακόμη «αμαρτωλή σύμβαση» της δικτατορίας, καθώς στην προδικτατορική περίοδο ανάλογες προσπάθειες της εταιρείας να διεισδύσει στην ελληνική αγορά είχαν καταλήξει σε αποτυχία⁷³. Η καχυποψία απέναντι στο εμβληματικό αυτό αμερικανικό προϊόν εκφράζεται, μεταξύ άλλων, και σε καταγγελίες βουλευτών για την επικινδυνότητα της σύστασής του⁷⁴, καθώς και σε δημοσιεύματα του τύπου⁷⁵, τα οποία τονίζουν, μεταξύ άλλων, και το πλήγμα στην εγχώρια παραγωγή εσπεριδοειδών⁷⁶. Εξάλλου, στο πεδίο της οικονομίας, η απόφαση της κυβέρνησης Καραμανλή να αποδεσμεύσει τη δραχμή από το δολάριο ερμηνεύεται πρωτίστως ως πολιτικό και «εθνικό» μέτρο, και όχι νομισματικό, που υπηρετεί το στόχο της εθνικής ανεξαρτησίας και εντάσσεται στο πλαίσιο της νέας εξωτερικής πολιτικής⁷⁷.

Ενδεικτικό αυτής της διάθεσης αντίστασης στην αμερικανική «κατοχή», κυρίαρχη μεταφορά πλέον για το ρόλο των ΗΠΑ στα ελληνικά πράγματα, είναι το κλίμα που επικρατεί σε περιοχές με έντονη την αμερικανική παρουσία, όπως η Ελευσίνα, όπου ελλιμενίζεται ο 6^{ος} στόλος. Στην περιοχή, πραγματοποιείται σειρά αντιαμερικανικών εκδηλώσεων⁷⁸. Τις κινητοποιήσεις των κατοίκων συντονίζει ένας παπάς, που είχε εξοριστεί κατά τη διάρκεια της χούντας. Ο διάλογος του παπά, όπως παρατίθεται στον τύπο, με εκπρόσωπο του Αμερικανού ναυάρχου, ο οποίος διαμαρτύρεται για την ψυχρή στάση των κατοίκων, είναι χαρακτηριστικός. Ο παπάς, μεταξύ άλλων, αναφέρει: «*Να είστε ευχαριστημένος που ο Ελληνικός Λαός και ιδιαίτερα ο Ελευσινιακός με τα όσα κάνετε ευρύτερα στον τόπο μας και ειδικά στην πόλη, σας φέρεται μόνο με ψυχρή στάση...Μα σεις ζητήσατε ποτέ είτε σαν σύμμαχοι, είτε και σαν εχθροί φιλοξενία; Σπάσατε τις πόρτες μας και μπήκατε ουσιαστικά*

⁷¹ *Καθημερινή*, 21/12/1974, σελ.5.

⁷² *Τα Νέα*, 19/8/1974. Για την εκχώρηση της εκμετάλλευσης των πετρελαίων της Θάσου σε αμερικανική εταιρεία, *Ριζοσπάστης*, 24/1/1975, σελ.3.

⁷³ *Τα Νέα*, 13/13/1975, σελ.12. *Ελευθεροτυπία*, 19/9/1977, σελ.10.

⁷⁴ Πρόκειται για την καταγγελία του βουλευτή της ΕΚ-ΝΔ Αθ. Κανελλόπουλου ότι η coca-cola περιέχει μη αναγραφόμενες ποσότητες καφεΐνης και κοκαΐνης. *Ελευθεροτυπία*, 31/7/1975, σελ.4.

⁷⁵ *Ριζοσπάστης*, 22/11/1974, σελ.5.

⁷⁶ *Ελευθεροτυπία*, 19/9/1977, σελ.10.

⁷⁷ *Καθημερινή*, 9/3/1975, σελ.7. *Απογευματινή*, 13/2/1975, σελ.3.

⁷⁸ *Ελευθεροτυπία*, 22/10/1975. *Ριζοσπάστης*, 22/10/1975.

κυριάρχου...Φέρεστε άσχημα σε ένα υπερήφανο και πάντα στην ψυχή ελεύθερο λαό». Ο παπάς απέτρεψε τα παιδιά της περιοχής να συμμετάσχουν σε γιορτή που οργάνωσε γι' αυτά ο στόλος και δικαιολόγησε την απόφασή του επικαλούμενος τον κίνδυνο διαφθοράς και των μικρών παιδιών από τους Αμερικανούς. Επίσης, αρνήθηκε την προσφορά τροφίμων από το Στόλο προκειμένου να μοιραστούν στους φτωχούς της περιοχής στο όνομα του ελληνικού «φιλότιμου»⁷⁹.

Στην Κέρκυρα, τον Ιανουάριο του 1975, οι μαζικές κινητοποιήσεις των κατοίκων υποχρεώνουν αμερικανικό αντιτορπιλικό που είχε καταπλεύσει στο λιμάνι για τριήμερη επίσκεψη να αποχωρήσει. Ο τύπος επιδοκιμάζει τη στάση των Κερκυραίων⁸⁰ στο όνομα των αισθημάτων ολόκληρου του έθνους και τη χαρακτηρίζει «κυματοθραύστη προστασίας ενός αισθήματος υψηλής εθνικής τιμής»⁸¹. Φορτισμένο είναι το κλίμα και στην Κρήτη όπου οι κάτοικοι κινητοποιούνται με αίτημα την απομάκρυνση των βάσεων και των Αμερικανών⁸². Στο επίκεντρο, βρίσκονται οι διαμαρτυρίες απέναντι στη φημολογία για εγκατάσταση πυρηνικών στις βάσεις αυτές. Ειδικότερα, συγκροτούνται επιτροπές αγώνα σε όλους τους νομούς του νησιού με συμμετοχή πολιτικών και εκκλησιαστικών παραγόντων⁸³. Σε ομιλίες του, στα Χανιά και το Ηράκλειο, ο Α.Παπανδρέου τονίζει και αυτός ότι η απομάκρυνση των βάσεων είναι προϋπόθεση για την πραγμάτωση της εθνικής ανεξαρτησίας, αλλά και της κοινωνικής απελευθέρωσης⁸⁴.

Το αίτημα για απομάκρυνση των βάσεων συνοδεύεται και από μια σειρά απεργιακών κινητοποιήσεων και εκδηλώσεων διαμαρτυρίας (1974-1975) των Ελλήνων εργαζομένων σε αυτές, οι οποίοι διεκδικούν το σεβασμό των εργασιακών τους δικαιωμάτων⁸⁵. Ο τύπος πλαισιώνει με ιδιαίτερα θετικό τρόπο τα αιτήματα των Ελλήνων εργαζομένων και χαρακτηρίζει την ικανοποίησή τους ζήτημα εθνικής

⁷⁹ Τα Νέα, Στην Ελεσίνα μια φορά...Τα «όχι» ενός παπά στους Αμερικανούς, 5/3/1975, σελ.4.

⁸⁰ Καθημερινή, 28/1/1975. Απογευματινή, 28/1/1975.

⁸¹ Καθημερινή, Το Γενικό Αίσθημα, 29/1/1975, σελ.7. Ριζοσπάστης, Το Κοινό Αίσθημα, 30/1/1975, σελ.2.

⁸² Τα Νέα, 9/6/1975, σελ.7. Ελευθεροτυπία, Ούτε πόδι αμερικανικό, 22/7/1975, σελ.4.

⁸³ Ριζοσπάστης, 26/8/1975. Ριζοσπάστης, 30/10/1975, σελ.1, 2.

⁸⁴ Ανδρέας Παπανδρέου, Ομιλία στο Ηράκλειο: Οι Αμερικανικές Βάσεις και τα Μονοπώλια θανάσιμη απειλή για τη χώρα, 20/7/1975. Πηγή: Ανδρέας Γ. Παπανδρέου, Η Ελλάδα στους Έλληνες: Λόγοι, άρθρα, συνεντεύξεις και δηλώσεις του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ στα δύο χρόνια ζωής και δράσεως του Κινήματος, Καρανάσης, Αθήνα 1976, σελ.233-238. Επίσης, Τα Νέα, 21/7/1975, σελ.13.

⁸⁵ Στις απεργιακές αυτές κινητοποιήσεις οι εθνικές και εργασιακές διεκδικήσεις αναπόφευκτα αλληλοδιαπλέκονται. Ενδεικτικό το πλακάτ που τοποθετήθηκε κατά τη διάρκεια μιας από αυτές: «Η είσοδος επιτρέπεται για Αμερικανούς, ανθέλληνες και τουρκόφιλους. Οι Έλληνες απεργούν». Παρατίθεται Απογευματινή, 8/11/1974, σελ.3.

αξιοπρέπεια⁸⁶. Επιπλέον, οι απολύσεις Ελλήνων εργαζομένων στις οποίες προβαίνει η διοίκηση των βάσεων προβάλλεται ως πράξη αντεκδίκησης απέναντι στην προσπάθεια της χώρας να κατοχυρώσει την εθνική της ανεξαρτησία⁸⁷.

Το Σεπτέμβριο του 75, στο πλαίσιο νατοϊκών ασκήσεων, Αμερικανοί πεζοναύτες αποβιβάζονται στο Γύθειο, προκαλώντας την αντίδραση του τύπου, της αντιπολίτευσης, αλλά και εκδηλώσεις διαμαρτυρίας των κατοίκων⁸⁸. Το ΠΑΣΟΚ συμμετέχει και αυτό στις λαϊκές αντιδράσεις. Ξενοδόχοι και καταστηματάρχες αρνούνται να εξυπηρετήσουν τους Αμερικανούς⁸⁹, στάση που επιδοκιμάζεται και ενθαρρύνεται και από τα σχετικά δημοσιεύματα: « Δεν θα υπάρξει καφενείο ανοικτό για τους επεμβασίες. Δεν θα υπάρξει βρύση με νερό. Δεν θα υπάρξει δέντρο με καρπό...Γιατί κάπως έτσι οι Μανιάτες το νοιώθουνε το εθνικό συμφέρον!»⁹⁰. Σε αυτή τη συγκυρία, η παρουσία Αμερικανών στρατιωτών σε ελληνικό έδαφος θεωρείται προσβολή για την εθνική αξιοπρέπεια, που συνοδεύεται από καχυποψία για τις βαθύτερες προθέσεις των Αμερικανών πίσω από την ενέργεια αυτή⁹¹.

Στο χώρο του κιν/φου, σημειώνονται απόπειρες καταγγελίας του ρόλου των Αμερικανών στη μετεμφυλιακή ελληνική πραγματικότητα. Το «Κιέριον» του Δήμου Θέου⁹², όπου πράκτορες της CIA δολοφονούν Αμερικανό δημοσιογράφο, μια έμμεση αναφορά στην υπόθεση Πολκ, απαγορεύτηκε αρχικά από τη δικτατορία και προβάλλεται στους κιν/φους κατά τη Μεταπολίτευση⁹³. Το ίδιο θέμα πραγματεύεται και η «Υπόθεση Πόλκ» του Α. Μάλιαρη⁹⁴. Ο «Θίασος» του Θόδωρου Αγγελόπουλου⁹⁵ εικονογραφεί τους δεσμούς των ΗΠΑ με το μετεμφυλιακό καθεστώς. Μία φορτισμένη καταγραφή της αμερικανικής στήριξης στο δικτατορικό καθεστώς και της εμπλοκής αμερικανών παραγόντων στην καταστολή της εξέγερσης του Πολυτεχνείου αποτελεί και η «Δοκιμή» του Ζυλ Ντασέν⁹⁶. Στην «Παράσταση για ένα ρόλο», ο Δ. Γρηγοράτος σκιαγραφεί το ρόλο του ξένου παράγοντα στην

⁸⁶ Καθημερινή, 3/11/1974, σελ.9. Μετά την ομαδική απόλυση Ελλήνων εργαζομένων από τη βάση του Ελληνικού, πραγματοποιείται 24ωρη απεργία σε όλες τις αμερικάνικες βάσεις της χώρας στις 23/5/1975, Καθημερινή, 23/5/1975, σελ.12. Ριζοσπάστης, 8/11/1974, σελ.4. Ριζοσπάστης, 13/6/1975.

⁸⁷ Καθημερινή, 10/6/1975, σελ.8. Καθημερινή, 12/6/1975, σελ.10. Ριζοσπάστης, 14/6/1975, σελ.2.

⁸⁸ Τα Νέα, 10/9/1975. Ελευθεροτυπία, 9/9/1975. Ελευθεροτυπία, 11/9/1975. Ριζοσπάστης, 10/9/1975. Ριζοσπάστης, 11/9/1975.

⁸⁹ Τα Νέα, 12/9/1975. Απογευματινή, 12/9/1975, σελ.2. Ριζοσπάστης, 12/9/1975. Ριζοσπάστης, 13/9/1975.

⁹⁰ Ελευθεροτυπία, Στα χρώματα της Μάνης, 10/9/1975.

⁹¹ Ελευθεροτυπία, Τι κρύβεται πίσω από τα γυμνάσια..., 10/9/1975. Απογευματινή, 13/9/1975, σελ.6.

⁹² Κιέριον, Σκηνοθ.: Δήμος Θέος, 1974.

⁹³ Ριζοσπάστης, 27/11/1974, σελ.4.

⁹⁴ Υπόθεση Πόλκ, Σκηνοθ.: Άγγελος Μάλιαρης, 1978.

⁹⁵ Θίασος, Σκηνοθ.: Θόδωρος Αγγελόπουλος, 1974.

⁹⁶ Ριζοσπάστης, 7/1/1975, σελ.4.

ελληνική ιστορία, και στις κατεξοχήν τραγωδίες του ελληνισμού: Μικρασιατική Καταστροφή, Εμφύλιος πόλεμος, Δικτατορία, Εισβολή στην Κύπρο⁹⁷.

10.2 Το αντιαμερικανικό πρόταγμα και η επέτειος του Πολυτεχνείου

Στο σημείο αυτό, θα μάς απασχολήσει η θεσμοποίηση της ιστορικής μνήμης κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο και η καθιέρωση ενός τελετουργικού υπόμνησης και καταδίκης του αμερικανικού ρόλου. Ο επετειακός εορτασμός της εξέγερσης των φοιτητών το Νοέμβρη του '73 και η καθιέρωση της πορείας προς την αμερικανική πρεσβεία αποτελεί το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης. Από την άποψη αυτή, το «Πολυτεχνείο», ο λόγος και η τελετουργία που το περιβάλλουν, εντάσσονται στην προβληματική της Δημόσιας Ιστορίας, καθώς αποτελούν μέσο διάχυσης της αφήγησης για το παρελθόν στο ευρύτερο κοινό, αλλά και μέσο επαναδιαπραγμάτευσης του περιεχομένου αυτής της αφήγησης και του αποδιδόμενου νοήματος. Όπως θα καταδειχτεί, και στη συνέχεια, ο εορτασμός του Πολυτεχνείου, στην τρέχουσα εκδοχή του, υπήρξε αποτέλεσμα μιας εξελικτικής διαδικασίας και αντικείμενο διαπραγματεύσης, αντιπαράθεσης και συμβιβασμών, άμεσα συνδεδεμένο με την ιδεολογική και κομματική αναμέτρηση.

Στην πρώτη μεταπολιτευτική επέτειο από την επιβολή της δικτατορίας (21/4/1975), το κλίμα στην Αθήνα είναι ιδιαίτερα φορτισμένο. Στο χώρο του Πολυτεχνείου, πραγματοποιείται εκδηλώση μνήμης και ακολουθεί πορεία στην αμερικανική πρεσβεία με συμμετοχή εκατοντάδων χιλιάδων πολιτών. Στην πορεία συμμετέχουν άνθρωποι όλων των ηλικιών, ενώ οι αντιδράσεις του πλήθους οξύνονται έξω από την αμερικανική πρεσβεία και σημειώνονται περιορισμένης έκτασης επεισόδια, στη διάρκεια των οποίων ομάδα διαδηλωτών καίει αμερικανικές σημαίες⁹⁸. Οι αρθρογράφοι του συντηρητικού χώρου επέκριναν την επιλογή από τους διοργανωτές της αμερικανικής πρεσβείας ως σημείου κατάληξης της πορείας. Το επιχείρημα, που προέβαλαν, ήταν ότι με τη συγκεκριμένη επιλογή, δεδομένων των αισθημάτων της κοινής γνώμης, έμμεσα υποδεικνυόταν η πρεσβεία ως στόχος της λαϊκής οργής και ενθαρρύνονταν τα επεισόδια⁹⁹.

⁹⁷ *Παράσταση για ένα Ρόλο*, Σκηνοθ.: Διονύσης Γρηγοράτος, 1978.

⁹⁸ *Απογευματινή*, 22/4/1975, σελ.1,3.

⁹⁹ *Καθημερινή*, *Τα επεισόδια, οι ανακρίσεις και τωρινές διαπιστώσεις*, 25/4/1975, σελ.4. Ο δεξιός τύπος θα εκφράσει την αντίθεσή του και με την επιλογή της αμερικανικής πρεσβείας ως κατάληξης και της Πορείας του Πολυτεχνείου υποστηρίζοντας ότι η υπόδειξη ξένων υπαίτιων αποπροσανατολίζει την απόδοση ευθυνών στο εσωτερικό, *Καθημερινή*, *Ξεστράτισμα*, 19/11/1975, σελ.7. Από την πλευρά της,

Το ΚΚΕ, από την πλευρά του, καλούσε σε μαζική συμμετοχή στην πορεία εγκαλώντας τον «κάθε δημοκράτη», τον «κάθε πατριώτη»¹⁰⁰. Ωστόσο, το ακόλουθο απόσπασμα από την ομιλία του εκροσώπου της ΟΝΝΕΔ είναι ενδεικτικό για τη διάχυση του αντιαμερικανικού και αντιιμπεριαλιστικού λόγου και στο δεξιό χώρο: «*Η επτάχρονη δικτατορία, η επίθεση εναντίον της Κύπρου και η τελευταία απόπειρα πραξικοπήματος είναι διάφορες φάσεις επιθέσεως του ιμπεριαλισμού εναντίον της χώρας μας. Γι' αυτό βροντοφωνούμε όχι στον ιμπεριαλισμό. Ζήτω η αντιφασιστική, αντιιμπεριαλιστική ενότητα...*»¹⁰¹.

Το ίδιο διάστημα, τα δημοσιεύματα δίνουν έμφαση στο γεγονός ότι η αμερικανική πρεσβεία προχώρησε στην προκήρυξη μειοδοτικού διαγωνισμού για την κατασκευή σιδηρού περιφράγματος γύρω από το κτίριο της πρεσβείας¹⁰². Αλλά και αργότερα, η ενίσχυση των μέτρων ασφαλείας στην πρεσβεία σχολιάζονται με ιδιαίτερα σκωπτικό τρόπο¹⁰³.

Όσον αφορά την επέτειο της εξέγερσης των φοιτητών στο Πολυτεχνείο, για τη μυθολογία της Κεντροαριστεράς, η γενιά του Πολυτεχνείου και οι αγωνιστικές της περγαμηνές είναι βασικό σημείο αναφοράς. Η γενιά του Πολυτεχνείου με την οποία ζητά να ταυτιστεί, ορίζεται στο πλαίσιο αυτό, ως αυτή που τα μέλη της, για πρώτη φορά, αντιτάχθηκαν στον αμερικανικό παράγοντα στο όνομα της εθνικής ανεξαρτησίας, αυτοί «που φώναζαν πρώτοι *‘ΝΑΤΟ-ΣΙΑ-Προδοσία*», «*Έξω οι βάσεις του θανάτου*», «*Εθνική Ανεξαρτησία*»¹⁰⁴. Η σύγκλιση των αφηγήσεων Κέντρου, Κεντροαριστεράς και Αριστεράς, με επίκεντρο το Πολυτεχνείο και τη λαϊκοδημοκρατική έγκλιση, αποτυπώνεται σχηματικά στο δημοφιλές σύνθημα που καθιερώθηκε στις πορείες του Πολυτεχνείου: «*Εθνική Αντίσταση και Πολυτεχνείο είναι του λαού μας το μεγαλείο*»¹⁰⁵. Εξάλλου, και για το ΚΚΕ το Πολυτεχνείο εμφανίζεται ως συνέχεια της Εθνικής Αντίστασης¹⁰⁶.

η Αντιπολίτευση υποστηρίζει ότι υπήρχε αμερικανική ανάμιξη στα επεισόδια, *Απογευματινή*, 24/4/1975. Για «οργανωμένη προβοκάτσια» κάνει λόγο ο *Ριζοσπάστης*, 22/4/1975, 23/4/ 1975.

¹⁰⁰ *Ριζοσπάστης*, 20/4/1974, σελ.2.

¹⁰¹ *Τα Νέα*, 22/4/1975, σελ.3. Ανάλογη είναι η τοποθέτηση του *Ριζοσπάστη* για την ίδια εκδήλωση: «όλοι όσοι δεινοπάθησαν στα χρόνια της εφτάχρονης τυραννίας, όλοι όσοι μισούν την αμερικανοκρατία και τους ιμπεριαλιστές, που είναι υπεύθυνοι για τα δεινά μας και για την εθνική τραγωδία της Κύπρου, πρέπει να δώσουν το αγωνιστικό τους 'παρών'», *Ριζοσπάστης*, 20/4/1975, σελ.2.

¹⁰² *Τα Νέα*, 22/4/1975, σελ.4.

¹⁰³ *Τα Νέα*, 13/10/1975, σελ.13.

¹⁰⁴ *Τα Νέα*, *Εθνική Ανεξαρτησία*, 6/10/1975.

¹⁰⁵ Ενδεικτικά, *Έθνος*, 18/11/1983, σελ.18.

¹⁰⁶ *Ριζοσπάστης*, 18/4/1975. *Ριζοσπάστης*, 18/11/1983.

Την εμπέδωση του Πολυτεχνείου ως συνέχεια του ΕΑΜ και της Εθνικής Αντίστασης ήρθε να υπογραμμίσει σε συμβολικό επίπεδο η ανέγερση στο χώρο του Πολυτεχνείου μαρμάρινης στήλης με τα ονόματα των φοιτητών του που σκοτώθηκαν στη διάρκεια της Εθνικής Αντίστασης και η σχετική ομιλία του πρύτανη Γ.Βουδούρη: «Αποδίδοντας στην εξέγερση του Πολυτεχνείου το ιστορικό βάρος της Εθνικής Αντίστασης αποκαθιστούμε την ενότητα, την ενότητα, τη συνέχεια και τη συνέπεια των ασίγηστων αγώνων της νεολαίας και του ελληνικού λαού, σ' όλη την ηρωική περίοδο από το 1941 ως το 1974...»¹⁰⁷. Το Πολυτεχνείο, λοιπόν, είναι ένα γεγονός ορόσημο.

Η πορεία προς την αμερικανική πρεσβεία, που καθιερώνεται ως αναπόσπαστο μέρος του εορτασμού του αποτελεί ένα σύμβολο αντίστασης, μία εκ των υστέρων τελετουργική απόδειξη αγωνιστικότητας. Στον εορτασμό του Πολυτεχνείου, το Νοέμβριο του '75, πραγματοποιείται μια πορεία εντυπωσιακή σε όγκο και σε παλμό¹⁰⁸. Η πορεία, στην οποία ο αντιαμερικανισμός είναι κυρίαρχη αναφορά, διήρκεσε 5 ώρες. Τον τόνο έδιναν τα αντιαμερικανικά συνθήματα: «Έξω τώρα οι Αμερικανοί», «Έξω για πάντα από το ΝΑΤΟ», «Αυτοί σκότωσαν τ' αδέρφια μας», «Δολοφόνοι των λαών», «Την πρεσβεία σας και μπρος-δε σας θέλει ο λαός»¹⁰⁹. Ο αριστερός και κεντροαριστερός τύπος απέδωσε την ένταση που χαρακτήριζε την πορεία στο γεγονός ότι τα αιτήματα του Πολυτεχνείου, πέραν φυσικά της απομάκρυνσης της χούντας, για εθνική ανεξαρτησία και λαϊκή κυριαρχία δεν έχουν πραγματοποιηθεί¹¹⁰. Στο πλαίσιο αυτού του λόγου, οι διαδηλώσεις, η μαζικότητα των κινητοποιήσεων και ο ριζοσπαστισμός προβάλλουν ως θετική αξία, ως στοιχείο εμβάθυνσης της δημοκρατίας¹¹¹.

Η απόδοση νοήματος στον εορτασμό του Πολυτεχνείου αποτέλεσε αντικείμενο αντιπαράθεσης και διαπραγμάτευσης στη δημόσια σφαίρα κατά τη δεκαετία του 1970. Στις προεκλογικές συγκεντρώσεις της Νέας Δημοκρατίας το '74 τηρείται ενός λεπτού σιγή προς τιμήν των θυμάτων του Πολυτεχνείου, σε μια προσπάθεια της μεταπολιτευτικής κομματικής έκφρασης της Δεξιάς για καλλιέργεια πνεύματος συμφιλίωσης και αποστασιοποίηση από το δικτατορικό παρελθόν¹¹². Η Αριστερά διεκδικεί την αποδοχή του αντιιμπεριαλιστικού, και κυρίως, του

¹⁰⁷ Ριζοσπάστης, 17/11/1984, σελ.3.

¹⁰⁸ Ελευθεροτυπία, 18/11/1975.

¹⁰⁹ Τα Νέα, 18/11/1975, σελ.11.

¹¹⁰ Τα Νέα, 19/11/1975, σελ.4. Ριζοσπάστης, 18/11/1975, σελ.3,4.

¹¹¹ Τα Νέα, Δημοκρατία δεν σημαίνει μόνο Κοινοβούλιο, 5/8/1975, σελ.4.

¹¹² Οι σχετικές πληροφορίες παρατίθενται από το Βασίλη Βαμβακά, Εκλογές και Επικοινωνία στη Μεταπολίτευση, ό. π., σελ.141-143.

αντιαμερικανικού χαρακτήρα του Πολυτεχνείου, προβάλλοντας την εξέγερση των φοιτητών όχι μόνο ως την κορυφαία αντιδικτατορική ενέργεια, αλλά και ως την κορυφαία πράξη αντίστασης ενάντια στην «αμερικανοκρατία»¹¹³. Η ερμηνεία αυτή προκαλούσε αντιδράσεις και αμηχανία στο δεξιό χώρο¹¹⁴. Η Αριστερά, από την πλευρά της, καταγγέλει τη Νέα Δημοκρατία για οργανωμένη προσπάθεια διαστρέβλωσης του νοήματος του Πολυτεχνείου και υποβάθμισης της σημασίας του¹¹⁵. Αλλά και η πασοκική πολιτική κουλτούρα δίνει έμφαση στο αντιαμερικανικό πρόταγμα του Πολυτεχνείου. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Κ.Λαλιώτης: «*το Πολυτεχνείο συνέδεε τη δικτατορία με το σύστημα εξάρτησης και οπωσδήποτε με τη ντόπια και ξένη ολιγαρχία. Δεν έφτανε, επομένως, μόνο η αποκατάσταση της δημοκρατίας. Πέρα από αυτό, έπρεπε να χτυπηθούν οι δυνάμεις που έδωσαν τη δυνατότητα να εγκαθιδρυθεί και στη συνέχεια στήριζαν 7 χρόνια τη δικτατορία. Τέτοιες δυνάμεις ήταν οι Αμερικανοί και το ΝΑΤΟ...*»¹¹⁶.

Μετά την ανάρρηση του ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση, με δεδομένη την κυριαρχία της πασοκικής αφήγησης στο δημόσιο λόγο και τις επικοινωνιακές προτεραιότητες της νέας κυβέρνησης, ο εορτασμός του Πολυτεχνείου, αναδεικνύεται σε μείζον συμβολικό και πολιτικό γεγονός. Οι εκδηλώσεις γύρω από την επέτειο του 1981 μετατρέπουν το Πολυτεχνείο στην κατεξοχήν γιορτή της πασοκικής Αλλαγής, καθώς η ίδια η εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ προβάλλεται ως εκπλήρωση και δικαίωση των αιτημάτων του Νοέμβρη του '73¹¹⁷. Η ομιλία του τότε δημάρχου Αθηναίων, προερχόμενου από το ΠΑΣΟΚ, Δ.Μπέη αποτυπώνει αυτό ακριβώς το κλίμα: «*Οι ελπίδες που γεννήθηκαν από τον ξεσηκωμό της 17/11 στεριώνουν σήμερα. Βρίσκουν στέρεο μετερίζι, μια λαϊκή δυναμική που έχει πια και τον τρόπο και τα όπλα να υψώσει περήφανα τη φωνή του Έθνους και του λαού. Ένα νέο ΟΧΙ στους ιστορικούς*

¹¹³ Ριζοσπάστης, 26/11/1977, σελ.1-3. Χαρακτηριστικό το άρθρο «Ο γιορτασμός του Πολυτεχνείου», 26/11/1977, σελ.2. Ριζοσπάστης, 27/11/1977. Ριζοσπάστης, 29/11/1977, σελ.2-4. Ριζοσπάστης, Το Πολυτεχνείο, 30/11/1977, σελ.4. Ριζοσπάστης, 4/12/1977, σελ.16. Επίσης, Αντί, Η Διάρκεια του Πολυτεχνείου, τχ.192, 13/11/1981, σελ.3.

¹¹⁴ Καθημερινή, 25/11/1977. Το 1977, η κυβέρνηση Καραμανλή αποφάσισε την απαγόρευση της πορείας. Η πορεία τελικά πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία της ΕΦΕΕ.

¹¹⁵ Ριζοσπάστης, Το Πολυτεχνείο, 29/11/1977, σελ.2. Ανάλογες θέσεις εκφράζει και ο κεντροαριστερός τύπος, Τα Νέα, 24/11/1981, σελ.13.

¹¹⁶ Συνέντευξη στα Νέα, 14/11/1981, σελ.3.

¹¹⁷ Έθνος, Στο Δρόμο του Νοέμβρη, 14/11/1981, σελ.1,10-11. Έθνος, 16/11/1981. Έθνος, 17/11/1981, σελ.6. Τα Νέα, 14/11/1981, σελ.3. Τα Νέα, 16/11/1981, σελ.1,4,5. Φ.Οικονομίδης, Το Πολυτεχνείο άνοιξε το δρόμο για την Αλλαγή, Ελευθεροτυπία, 23/10/1981, σελ.4. Ελευθεροτυπία, 14/11/1981, σελ.1,4.

συμβιβασμούς που οδήγησαν στην εξάρτηση και την υποτέλεια, ένα νέο ΟΧΙ στους μηχανισμούς που μας δένουν στο άρμα του ιμπεριαλισμού...»¹¹⁸.

Μέσα από αυτή τη διαδικασία, το Πολυτεχνείο ενσωματώνεται στην κυβερνητική τελετουργία και ρητορική. Όσον αφορά το τελετουργικό και τους συμβολισμούς αυτής της επετείου, να σημειώσουμε ότι ο Α. Παπανδρέου γίνεται ο πρώτος πρωθυπουργός που καταθέτει στεφάνι στο χώρο του Πολυτεχνείου, η κυβέρνηση επέτρεψε η πορεία να έχει ως κατάληξη την αμερικάνικη πρεσβεία, ενώ από τη χρονιά αυτή η επέτειος καθιερώθηκε και σα σχολική εορτή¹¹⁹. Η ΝΔ απείχε από τον επίσημο εορτασμό διαμαρτυρόμενη για κομματική εκμετάλλευση, ενώ ο δεξιός τύπος κατηγόρησε την κυβέρνηση για διαστρέβλωση της ιστορίας και καλλιέργεια τεχνητού αντιαμερικανικού κλίματος προκειμένου να υπηρετήσει δικούς της σκοπούς¹²⁰.

Τελικά, στην πορεία που διοργανώθηκε για τον εορτασμό (15/11), η συμμετοχή υπολογίζεται στο ένα εκατομμύριο, ενώ ο φιλοκυβερνητικός τύπος τη χαρακτήρισε ως την πιο «ογκώδη αντιαμερικανική» διαδήλωση που γνώρισε η χώρα. Το πνεύμα των διαδηλωτών συνοψίζεται στο σύνθημα που κυριάρχησε «*Να φύγουν τώρα οι Αμερικανοί από την πατρίδα μας*». Η συνθηματολογία και ο σχολιασμός της πορείας από τον τύπο αποτύπωσαν με το γλαφυρότερο τρόπο τη θέση των ΗΠΑ στο σύστημα λόγου που καθιέρωσε το ΠΑΣΟΚ: «*αυτό που χαρακτήριζε τη χτεσινή μεγαλειώδη συγκέντρωση και πορεία του αθηναϊκού λαού ήταν ο έντονος αντιαμερικανισμός. Το αλάνθαστο λαϊκό αισθητήριο συμπύκνωσε τώρα το αίτημά του στα συνθήματα που έδειχναν ότι οι κύριοι υπεύθυνοι της κακοδαιμονίας αυτού του τόπου πρέπει ν' αναζητηθούν στην υπερατλαντική όχθη και στη 'ατλαντική συμμαχία'*»¹²¹. Μέσα από την πασοκική απόδοση νοήματος στην επέτειο του Πολυτεχνείου, οι ΗΠΑ προβάλλουν ως ο κατεξοχήν εχθρός του ελληνικού έθνους, ως κατεξοχήν αντίπαλος και πολέμιος της Αλλαγής.

¹¹⁸ Ομιλία Δ.Μπέη για τον εορτασμό του Πολυτεχνείου, Παρατίθεται στην *Απογευματινή*, 16/11/1981, σελ.2.

¹¹⁹ *Τα Νέα*, 14/11/1981. *Ελευθεροτυπία*, 14/11/1981, *Ελευθεροτυπία*, 16/11/1981.

¹²⁰ *Καθημερινή*, 12/11/1981, σελ.4. *Καθημερινή*, 15-16/11/1981, σελ.4. *Καθημερινή*, 17/11/1981, σελ.5.

¹²¹ *Έθνος*, 16/11/1981, σελ.1, 10-11.

10.3 Η έννοια της ανεξαρτησίας και η επανένταξη στο ΝΑΤΟ

Στις αρχές της δεκαετίας του '80, ενώ στο δημόσιο λόγο είναι κυρίαρχο το στερεότυπο της εχθρότητας ΗΠΑ και ΝΑΤΟ προς τις ελληνικές θέσεις¹²², η κυβέρνηση Ράλλη διαπραγματεύεται την πλήρη επανένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ. Ήδη, το Δεκέμβριο του '77, κατά τη συζήτηση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησής του, ο Κ. Καραμανλής τόνιζε ότι η Ελλάδα ήταν «κατ' αρχήν» υπέρ της συμμετοχής στην Ατλαντική Συμμαχία και η απομάκρυνσή της από αυτήν οφειλόταν στη διαφωνία της σε ζητήματα «χειρισμών»¹²³. Απέναντι στη διαφαινόμενη προοπτική της επιστροφής στο ΝΑΤΟ, ο Α. Παπανδρέου κατήγγειλε στη Βουλή την προσπάθεια ολοκληρωτικής «καθυπόταξη(ς)» της χώρας από τα ξένα κέντρα εξουσίας και τόνισε τη διάσταση της απειλής κατά της εδαφικής ακεραιότητας της Ελλάδας, που εκπροσωπούσε χώρα-μέλος της Συμμαχίας¹²⁴. Στο ίδιο μήκος κύματος, καταγγελίας του αμερικανικού και νατοϊκού ρόλου στις ελληνικές υποθέσεις, κινήθηκε για το ίδιο θέμα και η αγόρευση του Χ. Φλωράκη, σε μία οξεία κριτική του δόγματος «*ανήκομεν εις την Δύσιν*»¹²⁵.

Ωστόσο, κατά τη διαπραγμάτευση της επανένταξης το 1980, οι χειρισμοί των ΗΠΑ και οι πιέσεις τους σε ό,τι αφορά και το ζήτημα των αμερικάνικων βάσεων, φέρνουν σε δύσκολη θέση την ελληνική κυβέρνηση, η οποία προβαίνει, τελικά, σε διάβημα διαμαρτυρίας, με αφορμή τη δηλώση Αμερικανών αξιωματούχων ότι η Ελλάδα θα βρεθεί αντιμέτωπη με «*απεριόριστες καταστροφές*»¹²⁶. Επίσης, ο πρωθυπουργός απηύθυνε επιστολή προς τον πρόεδρο Κάρτερ διαμαρτυρόμενος για την άσκηση πιέσεων από πλευρά ΗΠΑ τόσο για το θέμα του ΝΑΤΟ όσο και των αμερικανικών βάσεων προειδοποιώντας ότι αν δε ληφθούν υπόψη οι θέσεις της ελληνικής κυβέρνησης για τα ζητήματα αυτά, τότε οι αμερικανικές βάσεις θα βρεθούν σε «*εχθρικό έδαφος*»¹²⁷. Ο φιλοκυβερνητικός τύπος κάνει λόγο για οργανωμένη εκστρατεία πιέσεων και εκβιασμού από πλευράς ΗΠΑ, με τη συμμετοχή

¹²² *Καθημερινή*, 8/10/1980, σελ.5. *Ελευθεροτυπία*, *Τέρμα οι προστάτες*, 7/10/1980. *Αντί*, τχ.145, 15/2/1980, σελ.4-5.

¹²³ Αγόρευση Κων/νου Καραμανλή κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Β', Σύνοδος Α', 14/12/1977.

¹²⁴ Αγόρευση Ανδρέα Παπανδρέου κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Καραμανλή, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Β', Σύνοδος Α', 15/12/1977.

¹²⁵ Αγόρευση Χαρίλαου Φλωράκη κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Καραμανλή, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Β', Σύνοδος Α', 15/12/1977.

¹²⁶ *Ελευθεροτυπία*, 1/10/1980.

¹²⁷ *Ελευθεροτυπία*, 10/10/1980.

και των αμερικάνικων ΜΜΕ, ενώ καταγγέλλει προσπάθεια αποσταθεροποίησης της ελληνικής κυβέρνησης¹²⁸.

Ο Α. Παπανδρέου, σε δηλώσεις του, εκφράζει τη συμπαράστασή του προς την κυβέρνηση και προβάλλει την ανάγκη «εθνικής ομοψυχίας»¹²⁹. Ωστόσο, σε ομιλία του στην Πάτρα καλεί την κυβέρνηση να αποσύρει οριστικά την αίτηση για επανένταξη στο ΝΑΤΟ επαναλαμβάνοντας το επιχείρημα ότι τόσο οι Αμερικανοί όσο και οι υπόλοιποι Ατλαντικοί εταίροι ενισχύουν την Τουρκία έναντι της Ελλάδας¹³⁰. Η συμφωνία επανένταξης επιτυγχάνεται στις 20/10/1980, ενώ ακολουθεί κοινοβουλευτική αντιπαράθεση για το θέμα (22-25/10/1980). ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ ζήτησαν δημοψήφισμα ή προσφυγή στις κάλπες προκειμένου η επανένταξη να κριθεί από το εκλογικό σώμα¹³¹.

Με την ανακοίνωση της συμφωνίας ξεσπούν μαζικές διαδηλώσεις στην Αθήνα και άλλες πόλεις, στις οποίες κυριαρχεί το σύνθημα «*Η επανένταξη είναι προδοσία*»¹³². Οι διαδηλώσεις συνεχίζονται και κατά τη διάρκεια της συζήτησης του θέματος στη Βουλή. Στην Αθήνα, η σημαντικότερη διαδήλωση διοργανώθηκε από τις πολιτικές νεολαίες που πρόσκεινταν στην Αντιπολίτευση (22/10), με αφετηρία το Πολυτεχνείο και κατάληξη τη Βουλή, όπου επιδόθηκε ψήφισμα διαμαρτυρίας. Ανάλογες εκδηλώσεις διαμαρτυρίας πραγματοποιήθηκαν στις μεγάλες επαρχιακές πόλεις (Θεσ/νικη, Πάτρα, Ηράκλειο, Ρέθυμνο, Ιωάννινα)¹³³. Τέλος, η ΕΦΕΕ αποφάσισε τετραήμερη κατάληψη όλων των σχολών σε ένδειξη διαμαρτυρίας¹³⁴.

Είναι ενδεικτικό του κλίματος που επικρατούσε στην κοινή γνώμη ότι ούτε ο φιλοκυβερνητικός τύπος επιδόθηκε σε πανηγυρισμούς για το θέμα. Η δική του ερμηνεία οικοδομήθηκε γύρω από την έννοια του αναγκαίου, παρότι οδυνηρού, συμβιβασμού και του ρεαλισμού. Η επανένταξη προβλήθηκε ως ο μοναδικός τρόπος άμυνας απέναντι στην τουρκική απειλή και ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ενίσχυση της διαπραγματευτικής θέσης της χώρας¹³⁵. Στο ίδιο μήκος κύματος

¹²⁸ *Καθημερινή*, 30/9/1980. *Καθημερινή*, 1/10/1980. *Καθημερινή*, 3/10/1980, σελ.5. Ανάλογες θέσεις διατυπώνονται και στον αντιπολιτευόμενο τύπο. *Τα Νέα*, 30/9/1980. *Ελευθεροτυπία*, 2/10/1980, σελ.4.

¹²⁹ *Καθημερινή*, 3/10/1980.

¹³⁰ *Τα Νέα*, *Λαϊκός Σεισμός στην Πάτρα*, 16/10/1980, σελ.3.

¹³¹ *Τα Νέα*, 20/10/1980. *Ριζοσπάστης*, 21/10/1980.

¹³² *Τα Νέα*, 20/10/1980.

¹³³ *Απογευματινή*, 23/10/1980, σελ.1,3. *Τα Νέα*, 23/10/1980.

¹³⁴ *Ελευθεροτυπία*, 21/10/1980.

¹³⁵ *Καθημερινή*, *Η χειρότερη λύση..*, 21/10/1980, σελ.5. *Καθημερινή*, *Για να «υπάρξουμε»*, 22/10/1980, σελ.5. *Καθημερινή*, *Νόημα και όρια*, 25/10/1980, σελ.5.

κινήθηκαν και οι τοποθετήσεις των κυβερνητικών στελεχών στη Βουλή¹³⁶. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην προσπάθειά του να τεκμηριώσει τη νομιμοποίηση της συμφωνίας και να αντικρούσει τον καταλογισμό στη Δεξιά πνεύματος υποτέλειας, ο Γ. Ράλλης υποστήριξε ότι οι γενικοί όροι της υπαγορεύονταν από τη συνθήκη που υπέγραψε η κεντρικά κυβέρνηση του Ν. Πλαστήρα¹³⁷.

Από την πλευρά του ο Α. Παπανδρέου ανέτρεξε στον εθνικά επιζήμιο ρόλο των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ στα ελληνικά πράγματα και δήλωσε ότι η συμφωνία συνεπάγεται εκχώρηση κυριαρχικών δικαιωμάτων και έκανε λόγο για «ολέθριες εθνικές παραχωρήσεις»¹³⁸, ενώ ο Ι. Ζίγδης χαρακτήρισε τη συμφωνία επανένταξης ως «δεύτερη Ζυρίχη»¹³⁹. Για πράξη «εθνικής μειοδοσίας» έκανε λόγο το ΚΚΕ¹⁴⁰. Στη Βουλή, ο Χαρίλαος Φλωράκης υποστήριξε ότι η επανένταξη συνιστά την απαρχή νέων εθνικών κινδύνων και αντέκρουσε το επιχείρημα ότι αυτή ενισχύει την διαπραγματευτική θέση και την ασφάλεια της χώρας δηλώνοντας: «Μέσα στο ΝΑΤΟ γίνονται ισχυρότερα τα δεσμά για την Ελλάδα κι όχι η Ελλάδα ισχυρότερη»¹⁴¹.

Ακόμη και ο συντηρητικός τύπος αναγνώρισε ότι εξακολουθούσαν να υφίστανται οι αιτίες που υπαγόρευαν την έξοδο από το ΝΑΤΟ το 1974¹⁴², και ακόμη περισσότερο ότι η επανένταξη δε συνοδεύεται από το αξιακό και ιδεολογικό περιεχόμενο που χαρακτήριζε την προδικτατορική σχέση της Ελλάδας με το ΝΑΤΟ¹⁴³. Εξάλλου, η *Καθημερινή*, προσθέτει ότι η ίδια η εμπειρία της αποστασιοποίησης από το ΝΑΤΟ (1974-1980) επέδρασε καθοριστικά στην αποτίμηση του ρόλου του και αποδυνάμωσε ακόμη περισσότερο την ηθική και ιδεολογική του υπόσταση και νομιμοποίηση: «Όταν φύγαμε από το ΝΑΤΟ, το είχαμε ακόμη σε υπόληψη...Είχαμε εμπιστοσύνη στην ηθική του βάση. Ακριβώς εκεί ήταν η αφορμή του θυμού, της απογοητεύσεως, της πικρίας...Μόνο όταν βρεθήκαμε απ' έξω και το κυττάξαμε με την ψυχραιμία που δίνει η απόσταση, το είδαμε γι' αυτό που ήταν...σβήσαμε το όραμα ενός ΝΑΤΟ με ιδανικά και ιδεολογίες, καταλάβαμε ότι η

¹³⁶ Αγόρευση Γεώργιου Ράλλη, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Β', Σύνοδος Δ', 22/10/1980. Επίσης, *Απογευματινή*, 25/10/1980, σελ.5.

¹³⁷ Αγόρευση Γεώργιου Ράλλη, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Β', Σύνοδος Δ', 22/10/1980.

¹³⁸ Αγόρευση Ανδρέα Παπανδρέου, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Β', Σύνοδος Δ', 22/10/1980. Επίσης, *Τα Νέα*, 23/10/1980.

¹³⁹ *Τα Νέα*, 24/10/1980, σελ.3.

¹⁴⁰ Ανακοίνωση του Γραφείου Τύπου της ΚΕ του ΚΚΕ, 18/10/1980.

¹⁴¹ Αγόρευση Χαρίλαου Φλωράκη, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Β', Σύνοδος Δ', 22/10/1980.

¹⁴² *Καθημερινή*, Για να «υπάρξουμε», 22/10/1980, σελ.5.

¹⁴³ *Καθημερινή*, Νόημα και όρια, 25/10/1980, σελ.5. *Καθημερινή*, Περί ΝΑΤΟ, 26-27/10/1980, σελ.8.

χειρονομία μας ήταν άχρηστη, και ότι φιλότιμα και ιδανικά δεν είχαν καμιά θέση στις δοσοληψίες μας. Μόνο συμφέροντα...Ήταν πιο κολακευτικοί για το ίδιο το NATO οι λόγοι που μας κάνανε ν' απομακρυνθούμε, απ' αυτούς που σήμερα μας φέρνουνε πίσω»¹⁴⁴.

Στον αντιπολιτευόμενο τύπο, η επανένταξη στο NATO προβλήθηκε ως στερούμενη νομιμοποίησης¹⁴⁵ και ως μια οδυνηρή εθνική ταπείνωση¹⁴⁶. Όσον αφορά τη διάσταση του ρεαλισμού, και αυτή αμφισβητείται, με το επιχείρημα ότι τα συμφέροντα της χώρας δεν ταυτίζονται μ' εκείνα των ΗΠΑ και με τη διάκριση μεταξύ κατασκευασμένου και πραγματικού εχθρού. Στην επιχειρηματολογία του, ο πραγματικός εχθρός, η Τουρκία, δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά εντός της Ατλαντικής Συμμαχίας, που ορίζει ως αντίπαλό, τον ανατολικό συνασπισμό, που, όπως υποστηρίζεται, δεν αποτελεί για την Ελλάδα πραγματική απειλή¹⁴⁷. Καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, η Κεντροαριστερά αμφισβητεί συστηματικά τη χρησιμότητα της Ατλαντικής Συμμαχίας σε ό,τι αφορά την Ελλάδα με βάση τη διάκριση μεταξύ πραγματικού και πλασματικού εχθρού¹⁴⁸. Αλλά και γενικότερα, σε ό,τι αφορά την ευρωπαϊκή ήπειρο, αμφισβητείται ο λόγος ύπαρξης και η αποστολή του NATO, καθώς η σοβιετική απειλή θεωρείται ότι είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη, αλλά χρησιμοποιείται προσχηματικά από τις ΗΠΑ προκειμένου να προωθήσουν τις ηγεμονικές επιδιώξεις τους¹⁴⁹. Παράλληλα, με αφορμή τα σενάρια για το ενδεχόμενο πυρηνικού πολέμου στο ευρωπαϊκό έδαφος με υπαιτιότητα των ΗΠΑ, διατυπώνεται η άποψη ότι ο φιλοαμερικανισμός είναι ασυμβίβαστος με την ιδιότητα του Ευρωπαίου¹⁵⁰. Αλλά και στο δεξιό χώρο, η αίσθηση της κατάφωρης αδικίας έναντι

¹⁴⁴ Καθημερινή, *Περί NATO*, 26-27/10/1980, σελ.8.

¹⁴⁵ Ιακ.Καμπανέλλης, *Θέατρο του παραλόγου, Τα Νέα*, 31/10/1980. *Ελευθεροτυπία*, 20/10/1980, σελ.1,4. *Ελευθεροτυπία*, 21/10/1980. *Ελευθεροτυπία*, *Οι Αμερικανοί ξανάρχονται*, 23/10/1980, σελ.4. *Ριζοσπάστης*, *Αγεφύρωτο χάσμα*, 26/10/1980.

¹⁴⁶ Κ.Μπέης, *Το πικρό ποτήρι της επανένταξης...Συμμαχία με τον εχθρό*, *Ελευθεροτυπία*, 10/10/1980. *Ελευθεροτυπία*, 21/10/1980, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, 29/10/1980, σελ.4.

¹⁴⁷ Κ.Μπέης, *Το πικρό ποτήρι της επανένταξης...Συμμαχία με τον εχθρό*, *Ελευθεροτυπία*, 10/10/1980. Επίσης, *Ελευθεροτυπία*, *Τι άλλαξε για να μπούμε και πάλι στο NATO;...Οι εχθροί μας γίνονται...φίλοι*, 22/10/1980, σελ.12.

¹⁴⁸ *Ελευθεροτυπία*, 4/10/1981, σελ. 4: «Το NATO που δεν μας παρέχει την παραμικρή προστασία για την εξουδετέρωση του μοναδικού, πραγματικού κινδύνου που αντιμετωπίζουμε, δεν είναι σύμμαχος». Έθνος, 15/10/1981, σελ.6. Ενδεικτικά, ομιλία Α.Παπανδρέου στη Ρόδο (9/8/1981). *Τα Νέα*, 10/8/1981, σελ.7. Επίσης, συνέντευξη τύπου Α.Παπανδρέου από το Βόλο σε Έλληνες και ξένους δημοσιογράφους (20/9/1981), *Τα Νέα*, 21/9/1981, σελ.3.

¹⁴⁹ *Ελευθεροτυπία*, 5/9/1981, σελ.4. *Τα Νέα*, *Ο ύπουλος πόλεμος*, 3/12/1981.

¹⁵⁰ *Ελευθεροτυπία*, 13/10/1981, σελ.4.

της Ελλάδας είναι καθοριστική για την πρόσληψη της Δύσης και έρχεται στην επιφάνεια με διάφορες αφορμές¹⁵¹.

Συνολικά, για την αντιπολίτευση, η υπόθεση της επανένταξης, προσέφερε ένα πρόσφορο πεδίο για την ανάδειξη της αντιδεξιάς ρητορικής ταυτίζοντας τη Δεξιά με την εθνική μειοδοσία έναντι των Αμερικανών¹⁵². Ιδιαίτερα, για το ανερχόμενο ΠΑΣΟΚ, η υπόθεση αυτή αξιοποιείται στο πλαίσιο της ταύτισης αντιαμερικανικού και αντιδεξιού λόγου. Με δεδομένο αυτό σχήμα, η Αλλαγή προβάλλει ως «ιστορική ανάγκη», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η *Ελευθεροτυπία*¹⁵³.

10.4 Αλλαγή και Ανεξαρτησία:

η έννοια της εθνικής ανεξαρτησίας στον λόγο του ΠΑΣΟΚ

Στο σημείο αυτό, θα εστιάσουμε στον αντιαμερικανικό λόγο, που αρθρώνεται από το ΠΑΣΟΚ, με επίκεντρο την έννοια της εθνικής ανεξαρτησίας, αλλά και στις αντιδράσεις ή τις συγκλίσεις που προκαλεί αυτός ο λόγος. Η επιλογή αυτής της εστίασης υπαγορεύεται από την καθοριστική επιρροή που άσκησε αυτός ο λόγος στη διαμόρφωση της μεταπολιτευτικής πολιτικής κουλτούρας, με ιδιαίτερη έμφαση στη δεκαετία του '80.

Εκκινώντας από την προεκλογική εκστρατεία του '77, παρατηρούμε ότι το αντιαμερικανικό πρόταγμα εντάσσεται οργανικά στο αίτημα της Αλλαγής. Ο Ανδρέας Παπανδρέου τονίζει ότι «η *Αλλαγή* δεν αποτελεί πολιτικό σύνθημα αλλά ιστορικό αίτημα για την ολοκλήρωση της εθνικοκοινωνικής του πορείας (του ελληνικού λαού), απ' την οποία τον εκτρέπουν συστηματικά οι ντόπιες και ξένες δυνάμεις της αντίδρασης και της αντιλαϊκής συντήρησης». Με βάση τα παραπάνω, η Αλλαγή συνεπάγεται την εξασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας σε μια σειρά πεδίων, πολιτικό, στρατιωτικό, οικονομικό, αλλά και πολιτιστικό¹⁵⁴.

Στο πλαίσιο αυτού του λόγου, οι ΗΠΑ θεωρούνται υπεύθυνες για τη ματαίωση της ιδεατής πορείας του ελληνισμού. Αναπαράγοντας το σχήμα περί ανολοκλήρωτης απελευθέρωσης το 1944 και νόθας ανεξαρτησίας, ο Α.Παπανδρέου καλεί τον ελληνισμό να επιλέξει την Αλλαγή προκειμένου να αποκατασταθεί η

¹⁵¹ *Καθημερινή*, 28/10/1981, σελ.5.

¹⁵² *Τα Νέα*, 27/10/1980, σελ.1,9. *Ελευθεροτυπία*, 21/10/1980. *Ριζοσπάστης*, 7/10/1980, σελ.3. *Ριζοσπάστης*, 12/10/1980, σελ.3. *Ριζοσπάστης*, 21/10/1980, σελ.1-2. *Ριζοσπάστης*, *Η Δεξιά πουλάει την Ελλάδα*, 23/10/1980, σελ.3. *Αντί*, τχ.163, 24/10/1980, σελ.3-6. Επίσης, ομιλία Χ.Φλωράκη στη Βουλή (24/10).

¹⁵³ *Ελευθεροτυπία*, 21/10/1980.

¹⁵⁴ *Τα Νέα*, 26/9/1977. Διακήρυξη του Α.Παπανδρέου εν όψει των εκλογών του Νοεμβρίου.

εθνική ανεξαρτησία: «Για να διαφεντεύεται η Ελλάδα από το λαό της. Για να ανήκει η Ελλάδα στους Έλληνες»¹⁵⁵. Όσον αφορά το περιεχόμενο, το οποίο προσδίδει στην Αλλαγή, δηλώνει ότι αυτό είναι ο «κοινωνικός μετασχηματισμός χωρίς επανάσταση»¹⁵⁶.

Στο όνομα της εθνικής ανεξαρτησίας, ο Α.Παπανδρέου επικαλείται έναν ιδιαίτερο εθνικισμό, που προσιδιάζει στην ελληνική περίπτωση και νομιμοποιείται από την ιστορική εμπειρία: «Είμαστε εθνικιστές για λόγους που αφορούν ειδικά τη χώρα μας. Είμαστε ένα κράτος που κυριαρχείται στρατιωτικά και πολιτικά από τις υπερδυνάμεις, όσο καμιά άλλη χώρα της Ευρώπης»¹⁵⁷. Ο ελληνικός μεταπολιτευτικός εθνικισμός, λοιπόν, τροφοδοτείται από την εμπειρία της περιορισμένης εθνικής κυριαρχίας. Θα πρέπει, εδώ, σημειώσουμε ότι και ο δεξιός λόγος, της ίδιας περιόδου, επικαλείται έναν «υγιά ελληνοκεντρισμό», τον οποίο διαχωρίζει από τον «νοσηρόν εθνικισμό»¹⁵⁸. Στο πλαίσιο αυτό, ο Α. Παπανδρέου εμφανίζεται υπέρμαχος της ελληνικής παράδοσης και του εθνικού πολιτισμού ως αντίβαρο στην επέλαση της καταναλωτικής κοινωνίας και της διάδοσης ξένων πολιτιστικών προϊόντων, που εκλαμβάνονται ως όχημα του ιμπεριαλισμού¹⁵⁹.

Εκλαϊκεύοντας το μοντέλο για τις συνθήκες εξάρτησης στις χώρες του περιφερειακού καπιταλισμού, ορίζει ως προϋπόθεση για τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας την κατοχύρωση της εθνικής της ανεξαρτησίας και χαρακτηρίζει το ΠΑΣΟΚ «ταυτόχρονα σοσιαλιστικό και εθνικοαπελευθερωτικό» κίνημα. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, οι μη προνομιούχοι Έλληνες, τους οποίους το ΠΑΣΟΚ αναλαμβάνει να εκφράσει, είναι αυτοί που πλήττονται κατά κύριο λόγο από την «εξάρτηση» της χώρας και γι' αυτό το λόγο ταυτίζουν την κοινωνική αλλαγή με την εθνική απελευθέρωση¹⁶⁰.

Εδώ, θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι ο αντιαμερικανισμός στην περίοδο της Μεταπολίτευσης λειτουργεί, μεταξύ άλλων, ως μέσο απονομιμοποίησης της δεξιάς παράταξης, συνεχίζοντας την αντίστοιχη προδικτατορική τάση, που είχε παρατηρηθεί στον αριστερό χώρο¹⁶¹. Όσον αφορά τις μεταπολιτευτικές κυβερνήσεις της ΝΔ

¹⁵⁵ Μήνυμα Α.Παπανδρέου εν όψει της εθνικής επετείου, *Ελευθεροτυπία*, 27/10/1977, σελ.6.

¹⁵⁶ *Ελευθεροτυπία*, 26/9/1977, σελ.11.

¹⁵⁷ *Τα Νέα*, Συνέντευξη Α.Παπανδρέου, 21/11/1977, σελ.2.

¹⁵⁸ *Καθημερινή*, 26/11/1977, σελ.5.

¹⁵⁹ Ομιλία Α.Παπανδρέου στη Γιορτή Νεολαίας '77, Άλσος Ν.Σμύρνης. Παρατίθεται στην *Ελευθεροτυπία*, 13/9/1977.

¹⁶⁰ Α. Παπανδρέου, εισήγηση στην πρώτη συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ, 3/9/1977 (ξενοδοχείο Κινγκς Παλλάς).

¹⁶¹ *Ελευθεροτυπία*, *Βιολογική ανάγκη της Δεξιάς*, 5/9/1977, σελ.4.

(1974-1981), η αιχμή του φιλοαμερικανισμού αποτελεί πρόσφορο αντιπολιτευτικό επιχείρημα¹⁶². Η αντιδεξιά αιχμή είναι σύμφυτη με τον αντιαμερικανικό λόγο, όπως διαμορφώνεται από το ΠΑΣΟΚ στις δεκαετίες του '70 και του '80¹⁶³. Ο Α. Παπανδρέου αιτιάζεται την κυβέρνηση για τον φιλοατλαντισμό της και την υποτελή της στάση και παραφράζει το περίφημο «*ανήκομεν εις την Δύσιν*» σε «*ανήκομεν εις την Αμερικήν*»¹⁶⁴. Από την πλευρά του, ο φιλοपाσοκικός τύπος καταλογίζει στην κυβέρνηση ότι δεν προχώρησε στην πλήρη αποχουντοποίηση διαιωνίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την αμερικανοκρατία¹⁶⁵. Στο σημείο, να σημειώσουμε ότι παρά τη σφοδρή ρητορική του κατά των αμερικανικών βάσεων, ο Α. Παπανδρέου διευκρίζει από το 1977, ότι η απομακρυνσή τους απαιτεί μια σειρά πολιτικών και διπλωματικών διαδικασιών, που δεν θα έχουν άμεσα αποτελέσματα¹⁶⁶.

Το δικό της μερίδιο στην αντιαμερικανική προεκλογική ρητορική διεκδικεί, με σαφώς ηπιότερους τόνους, και η ΕΔΗΚ του Γ. Μαύρου¹⁶⁷, η οποία χαρακτηρίζει την εθνική ανεξαρτησία ως την «*άλλη όψη της Δημοκρατίας*». Το μανιφέστο του κόμματος (15/10/1977) ορίζει ως στόχο του το «*δημοκρατικό σοσιαλισμό*», αποκλείει την επιστροφή στο στρατιωτικό σκέλος ΝΑΤΟ, αν και θεωρεί επιβεβλημένη για τα ελληνικά συμφέροντα την παραμονή στο πολιτικό σκέλος της Συμμαχίας. Ζητά, επίσης, να τεθούν οι αμερικανικές βάσεις υπό τον πλήρη έλεγχο του ελληνικού κράτους, ενώ τάσσεται υπέρ της ένταξης στην ΕΟΚ με το επιχείρημα ότι θα αποτελέσει διασφάλιση της ανεξαρτησίας από την κηδεμονία και των δύο υπερδυνάμεων. Προβάλλει, επίσης, ως ζητούμενο τη βελτίωση των ελληνοσοβιετικών σχέσεων και στενότερη συνεργασία με τις βαλκανικές και αραβικές χώρες¹⁶⁸. Ο Γ. Μαύρος επιτίθεται συχνά στον Α. Παπανδρέου,

¹⁶² *Ελευθεροτυπία*, *Οι υποθήκες της Δεξιάς και η ψήφος του Λαού*, 5/9/1977, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, 28/12/1974, σελ.4. *Ριζοσπάστης*, κύριο άρθρο: *Οι εκλογές του Νοέμβρη*, 22/9/1977. *Ριζοσπάστης*, *Η ΝΑΤΟδουλεία*, 30/9/1977, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 12/10/1977. Προεκλογική ομιλία Χ.Φλωράκη στο Περιστέρι (19/10). Παρατίθεται στο *Ριζοσπάστης*, 20/10/1977.

¹⁶³ Ενδεικτικά, Α. Παπανδρέου, *Ομιλία στην Πάτρα: «Όχι στην ξενοκρατία και το κράτος της Δεξιάς»*, 10/10/1975. Πηγή: Ανδρέα Γ. Παπανδρέου, *Η Ελλάδα στους Έλληνες: Λόγοι, άρθρα, συνεντεύξεις και δηλώσεις του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ στα δύο χρόνια ζωής και δράσεως του Κινήματος*, Καρανάσης, Αθήνα 1976, σελ.250-258. Επίσης, αγόρευση Χαρίλαου Φλωράκη κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, Περίοδος Γ', Σύνοδος Α', 24/11/1981.

¹⁶⁴ Α.Παπανδρέου, εισήγηση στην πρώτη συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ, 3/9/1977 (ξενοδοχείο Κινγκς Παλλάς). Η «*Ελλάδα δεν ανήκει σε κανένα. Ανήκει μόνο στους Έλληνες*» αντιτείνει ο Γ.Μαύρος, ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ 77. *Ελευθεροτυπία*, 16/10/1977. Ένα «*λογικώς ανεξήγητο πάθος κατά της Δύσεως*» καταλογίζει στον Α.Παπανδρέου ο Κ.Καραμανλής, *Απογευματινή*, 14/11/1977, σελ.3.

¹⁶⁵ *Ελευθεροτυπία*, 12/9/1977, σελ.4.

¹⁶⁶ *Τα Νέα*, *Συνέντευξη προς τους ξένους ανταποκριτές*, 25/11/1977, σελ.11.

¹⁶⁷ Ενδεικτικά, Συνέντευξη Γ.Μαύρου στην *Ελευθεροτυπία*, 1/11/1977.

¹⁶⁸ Μανιφέστο '77. *Ελευθεροτυπία*, 17/10/1977, σελ.9. Παράλληλα, η ΕΔΗΚ του Γ.Μαύρου προσπαθεί να εμφανιστεί ως ο γνήσιος φορέας της Αλλαγής. Ενδεικτική η συνθηματολογική φράση του

αμφισβητώντας τη γνησιότητα του αντιαμερικανισμού του και τονίζοντας τους κάθε είδους δεσμούς του με τις ΗΠΑ¹⁶⁹, αλλά και στην κυβέρνηση Καραμανλή καταλογίζοντάς της παθητικότητα στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής και έλλειψη αποφασιστικότητας έναντι των ΗΠΑ¹⁷⁰.

Από την πλευρά του, το ΚΚΕ θέτει στο δημόσιο διάλογο τη δική του εκδοχή για την επίτευξη του οράματος της εθνικής ανεξαρτησίας υποστηρίζοντας μια πολιτική αυτοτέλειας κατά το πρότυπο της Αυστρίας, της Ελβετίας και της Σουηδίας τονίζοντας ότι η πρόταση του κόμματος για έξοδος από το ΝΑΤΟ δεν συνεπάγεται προσχώρηση στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας, αλλά αυτοτέλεια και από τις δύο υπερδυνάμεις¹⁷¹. Η λαϊκοδημοκρατική έγκληση κυριαρχεί στο λόγο της κομμουνιστικής Αριστεράς με τη συχνότατη επίκληση των όρων πατριωτισμός και έθνος¹⁷², ενώ προβάλλεται η ανάγκη συνεργασίας με τις «δημοκρατικές» δυνάμεις της αντιπολίτευσης¹⁷³. Ως κατεξοχήν διακύβευμα των εκλογών, το ΚΚΕ επανειλημμένα προβάλλει τον τερματισμό της αμερικανοκρατίας¹⁷⁴.

Και το ΚΚΕ, από την πλευρά του, επιχειρεί να εμφανιστεί ως ο γνήσιος φορέας της *Αλλαγής*¹⁷⁵, ως ο γνήσιος εκφραστής του αιτήματος της εθνικής ανεξαρτησίας¹⁷⁶, αλλά ως ο «γνήσιος υπερασπιστής των εθνικών συμφερόντων»¹⁷⁷. Παράλληλα, απαξιώνει συστηματικά το σύνθημα «*ανήκομεν εις την Δυσίν*» αμφισβητώντας την ορθότητα και την ωφελιμότητα αυτού του ισχυρισμού¹⁷⁸. Ως προς το γεωγραφικό προσδιορισμό «*Δύση*», ο *Ριζοσπάστης* αποφαίνεται ότι η Ελλάδα

Γ.Μαύρου από τις οι προεκλογικές ομιλίες του Γ.Μαύρου σε Κομοτηνή, Ξάνθη, Αλεξανδρούπολη «*Είμαστε η Αλλαγή*», *Ελευθεροτυπία*, 26/10/1977 ή το σύνθημα «*Αλλαγή με σιγουριά*», Ομιλία Γ.Μαύρου στην Αθήνα (17/11), *Ελευθεροτυπία*, 18/11/1977. Τη σύσφιξη των σχέσεων με τον αραβικό κόσμο και τη βελτίωση της συνεργασίας με τις βαλκανικές χώρες προτάσσει και η ιδεολογική διακήρυξη της ΝΔ, 12/10/1977.

¹⁶⁹ *Ελευθεροτυπία*, 8/10/1977. *Ελευθεροτυπία*, 10/10/1977. Ανάλογα σχόλια και από το δεξιό τύπο, *Καθημερινή*, 11-12/12/1977, σελ.8. Οι δεσμοί του Α.Π με τις ΗΠΑ αποτελούν προσφιλή πηγή σαρκαστικών σχολίων για το δεξιό χώρο, *Καθημερινή*, 27-28/9/1981, σελ.8. *Απογευματινή*, 14/10/1981, σελ.16.

¹⁷⁰ Γ.Μαύρος, Ομιλία Θεσ/νικης, 6/11/1977. *Καθημερινή*, 8/11/1977, σελ.4.

¹⁷¹ Ομιλία Χ.Φλωράκη στο Ηράκλειο (7/11/1977). *Ελευθεροτυπία*, «*Βόμβα Φλωράκη*», 8/11/1977. Επίσης, σχετικά με το «*ρεαλιστικό*» χαρακτήρα μιας πολιτικής «*εθνικής αυτοτέλειας*», συνέντευξη Χ.Φλωράκη στα *Νέα*, 17/11/1977.

¹⁷² *Ριζοσπάστης*, 20/11/1977. *Ριζοσπάστης*, 6/11/1977, σελ.7. *Ριζοσπάστης*, 23/11/1977.

¹⁷³ *Ριζοσπάστης*, 21/11/1977. *Ριζοσπάστης*, 23/11/1977.

¹⁷⁴ *Ριζοσπάστης*, κύριο άρθρο: *Το μήνυμα στο λαό*, 9/10/1977. *Ριζοσπάστης*, 12/10/1977. *Ριζοσπάστης*, 15/11/1977, σελ.8.

¹⁷⁵ *Ριζοσπάστης*, κύριο άρθρο: *Ψήφος στο ΚΚΕ*, 29/9/1977. *Ριζοσπάστης*, *Ο πόθος για Αλλαγή και η στάση των κομμάτων*, 6/11/1977, σελ.7. *Ριζοσπάστης*, 15/11/1977, σελ.8-9.

¹⁷⁶ *Ριζοσπάστης*, 12/10/1977. *Ριζοσπάστης*, *Ιστορική ανάγκη η πολιτική Εθνικής Ανεξαρτησίας για την οποία αγωνίζεται το ΚΚΕ*, 6/11/1977, σελ.7. *Ριζοσπάστης*, 20/11/1977.

¹⁷⁷ *Ριζοσπάστης*, 15/10/1977.

¹⁷⁸ *Ριζοσπάστης*, 4/10/1977, σελ.3. *Ριζοσπάστης*, 16/12/1977, σελ.2.

«δεν είναι ούτε καθαρή Ανατολή ούτε καθαρή Δύση», ενώ ως προς την ιστορική διάσταση του όρου, αναπαράγει για μια ακόμη φορά την αντιδυτική ρητορική ξεκινώντας την αφήγηση των δεινών που προξένησε η Δύση στον Ελληνισμό, από την περίοδο της ρωμαϊκής κατάκτησης, με αναφορές στις σταυροφορίες και τη φραγκοκρατία. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αυτήν την αφήγηση, αναφέρει ως συμπολεμιστές στην Επανάσταση του 1821 τους Βαλκανικούς λαούς και όχι τους «Φράγκους»¹⁷⁹. Το ΚΚΕ αξιοποιεί την παράδοση του αντιδυτικισμού προκειμένου να απονομιμοποιήσει τη φιλοαμερικανική και φιλοατλαντική στάση. Η ιστορική μνήμη στο πλαίσιο του εθνικολαϊκού παραδείγματος αναδεικνύεται σε αιτιολογική βάση του αντιαμερικανισμού: «Αλλά ακριβώς επειδή ανήκουμε στη Δύση 'από της συστάσεως του ελληνικού κράτους' έχουμε πάθει τόσες εθνικές συμφορές και το 1840 και το 1897 και το 1922 και το 1974»¹⁸⁰.

Η Νέα Δημοκρατία, κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου, διατυπώνει τη δική της εθνοκεντρική εκδοχή περί εθνικής ανεξαρτησίας στην οποία οι αντιαμερικανικές αιχμές λανθάνουν, αλλά δε διατυπώνονται ρητά: «Η 'Νέα Δημοκρατία' πιστεύει στην ιδέα του Έθνους. Και δέχεται ότι κανένα πρόσωπο ή σχηματισμός δεν καταξιώνεται ούτε ηθικά ούτε πολιτικά έξω από τα εθνικά πλαίσια...Και έχει την πεποίθηση ότι το Ελληνικό Έθνος μόνον ελεύθερο, ανεξάρτητο και κυρίαρχο μπορεί να συνεχίσει την ιστορική του πορεία»¹⁸¹.

Τα θέματα της εξωτερικής πολιτικής, με επίκεντρο το ζήτημα των σχέσεων με το ΝΑΤΟ, το Κυπριακό και τις βάσεις, κυριάρχησαν στη θεματολογία των εκλογών του '77 και γύρω από αυτά διασταύρωσαν τα ξίφη τους οι πολιτικοί αρχηγοί¹⁸². Η αντιπολίτευση προέβαλε ως διακυβεύμα αυτών των εκλογών τη χάραξη ανεξάρτητης πολιτικής έναντι των ΗΠΑ κατηγορώντας την κυβέρνηση της ΝΔ για υποτέλεια¹⁸³. Εξάλλου, υπήρχε συναίνεση των κομμάτων της αντιπολίτευσης για μη επιστροφή στο ΝΑΤΟ, με το επιχείρημα ότι αυτή θα ήταν «ηθικά απαράδεκτη» και αντίθετη προς τα εθνικά συμφέροντα¹⁸⁴. Αλλά και ο δεξιός τύπος αναγνώριζε ότι ο ρόλος της Τουρκίας

¹⁷⁹ Ριζοσπάστης, «Ανήκομεν εις την Δύσιν». Ένας ισχυρισμός ιστορικά αστήρικτος και εθνικά επιζήμιος, 23/12/1977, σελ.7.

¹⁸⁰ Ριζοσπάστης, 17/12/1977, σελ.3.

¹⁸¹ Απογευματινή, Η 'Νέα Δημοκρατία' Διακηρύσσει τις Προγραμματικές της Αρχές, 13/10/1977, σελ.5.

¹⁸² Ελευθεροτυπία, 29/10/1977. Καθημερινή, 20/11/1977, σελ.8.

¹⁸³ Ριζοσπάστης, κύριο άρθρο: Όχι στην υποτέλεια, 27/9/1977. Προκήρυξη της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, Ριζοσπάστης, 2/10/1977. Ριζοσπάστης, 4/10/1977, σελ.3. Ριζοσπάστης, 20/11/1977.

¹⁸⁴ Ελευθεροτυπία, Συνέντευξη Γ.Α. Μαγκάκη (πρόεδρος του Κόμματος Σοσιαλιστικής Πρωτοβουλίας), 1/9/1977. Συχνότατες είναι οι σχετικές αναφορές του Α. Παπανδρέου στις προεκλογικές του ομιλίες. Πάτρα, 9/10/1977. Ελευθεροτυπία, 10/10/1977, σελ.7. Ομιλία Α.

στο NATO καθιστούσε «εθνικώς επικίνδυνη» την επιστροφή της Ελλάδας στο στρατιωτικό του σκέλος¹⁸⁵.

Και από αυτήν την προεκλογική εκστρατεία, δε λείπουν οι αιχμές για έξωθεν προσπάθειες επηρεασμού του εκλογικού αποτελέσματος¹⁸⁶. Το αποτέλεσμα των εκλογών¹⁸⁷ σηματοδοτεί μια σημαντική αλλαγή του πολιτικού σκηνικού, καθώς το ΠΑΣΟΚ αναδείχθηκε σε αξιωματική αντιπολίτευση αποσπώντας 25,34% και 93 έδρες. Αθροίζοντας τα ποσοστά των κομμάτων που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο τάσσονταν κατά της επανόδου στο NATO (ΠΑΣΟΚ, ΕΔΗΚ, ΚΚΕ, Συμμαχία), μπορούσε να διατυπωθεί το επιχείρημα ότι περίπου το 48% του εκλογικού σώματος εξέφραζε τα αντινατοϊκά του αισθήματα¹⁸⁸.

Οι αναλύσεις του ξένου και του ελληνικού τύπου εμφάνιζαν ως δυσάρεστη εξέλιξη, για την αμερικάνικη πολιτική, την ισχυροποίηση του ΠΑΣΟΚ, ενώ τη συνέδεαν άμεσα με τη δυσαρέσκεια της ελληνικής κοινής γνώμης για την πολιτική των ΗΠΑ¹⁸⁹. Στη δικαιολογημένη απογοήτευση του ελληνικού λαού από τη Δύση αποδίδει το αποτέλεσμα των εκλογών και ο δεξιός τύπος¹⁹⁰. Εν τούτοις, ορισμένοι εξέφραζαν την εκτίμηση ότι η ισχυροποίηση του φερόμενου ως αδιάλλακτου απέναντι στους Δυτικούς, Α. Παπανδρέου, θα λειτουργήσει ως διαπραγματευτικό πλεονέκτημα για τον Κ. Καραμανλή¹⁹¹. Ωστόσο, δε λείπουν και τα σενάρια ότι τυχόν ριζοσπαστικοποίηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής υπό την επιρροή των ακραίων θέσεων του Α. Παπανδρέου θα μπορούσε να οδηγήσει σε πράξεις

Παπανδρέου στη Ρόδο. *Ελευθεροτυπία*, 13/10/1977, σελ.7. Σε δημοσκόπηση της εταιρείας «Α.Σ. Nielsen Hellas», σε δείγμα 2000 ατόμων, 48% των ερωτηθέντων τάχθηκαν κατά της επανόδου στο NATO, 18% υπέρ, ενώ 30% δεν εξέφρασαν άποψη. *Ριζοσπάστης*, 14/10/1977.

¹⁸⁵ *Καθημερινή*, 1/11/1977, σελ.4.

¹⁸⁶ *Ελευθεροτυπία*, 12/10/1977, σελ.4. *Ριζοσπάστης*, 24/11/1977, σελ.8.

¹⁸⁷ Η ΝΔ αναδείχθηκε πρώτο κόμμα συγκεντρώνοντας ποσοστό 41,84% και 171 έδρες. Το ΠΑΣΟΚ απέσπασε 25,34%, η ΕΔΗΚ 11,95%, το ΚΚΕ 9,36%, η Εθνική Παράταξη 6,82%, η Συμμαχία 2,72%.

¹⁸⁸ *Ελευθεροτυπία*, 9/12/1977. *Ριζοσπάστης*, κύριο άρθρο: *Νίκη του Λαού*, 21/11/1977. *Ριζοσπάστης*, *Η πολιτική σημασία των εκλογών*, 1/12/1977, σελ.3.

¹⁸⁹ *Ελευθεροτυπία*, αναδημοσίευση σχολίων της Washington Post, 24/11/1977, σελ.48. *Ελευθεροτυπία*, *Δυσαρέσκεια στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ απ' την άνοδο του ΠΑΣΟΚ*, 26/11/1977. *Ελευθεροτυπία*, *Ηττήθηκαν οι Αμερικανοί στις εκλογές. «Ο Ανδρέας πήρε ψήφους χάρη στον αντιαμερικανισμό», τονίζει η 'Ουάσιγκτον Ποστ'*, 28/11/1977, σελ.16. Την εκτίμηση αυτή φαίνεται να συμμερίζεται και ο ίδιος ο Α.Π. Σε συνέντευξή του προς το περιοδικό "Time" συνέδεσε τα αντινατοϊκά αισθήματα με την ενίσχυση του εκλογικού ποσοστού του ΠΑΣΟΚ «Δεν μπορώ να το αποδείξω, αλλά κατά ένα σημαντικό μέρος η αύξηση των ψήφων του ΠΑΣΟΚ αντανάκλα αυτές τις διαθέσεις», Παρατίθεται από την *Ελευθεροτυπία*, 30/11/1977. Επίσης, αναδημοσίευση σχολίων του "Newsweek": «Πρόκληση από τα αριστερά...Ο Παπανδρέου απευθύνεται στους εκλογείς με το όραμα ενός 'Ελληνα Νάσερ'», *Ελευθεροτυπία*, 30/11/1977. Σύμφωνα με τους Times «το ΠΑΣΟΚ εκμεταλλεύτηκε...την έμμονη ιδέα του μέσου Έλληνα ότι η Δύση τον εκμεταλλεύεται και τον προδίδει». Παρατίθεται από την *Καθημερινή*, 23/11/1977.

¹⁹⁰ *Καθημερινή*, 14/12/1977, σελ.5.

¹⁹¹ *Ελευθεροτυπία*, 26/11/1977, σελ.4.

αντεκδίκησης από πλευράς ΗΠΑ, «επειδή ο εχθρός είναι και πανίσχυρος και ύπουλος»¹⁹², με ολέθρια αποτελέσματα για τη χώρα¹⁹³.

Οι τάσεις που ανιχνεύσαμε στις εκλογές του 1977, κορυφώνονται στην προεκλογική περίοδο του 1981. ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ αναδεικνύουν στην κορυφή της δημόσιας θεματολογίας την έννοια της *Αλλαγής*¹⁹⁴ και της αμερικανοκρατίας και μάλιστα ο τερματισμός της δεύτερης προβάλλεται συστηματικά ως απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη της πρώτης¹⁹⁵. Η αποτίναξη της αμερικανικής επιρροής από την Ελλάδα προβάλλεται ως το μείζον διακύβευμα για το έθνος. Παράλληλα, απαξιώνεται η Δεξιά ως αντεθνική και υπαίτια για τη μακροχρόνια εδραίωση της αμερικανοκρατίας. Το υποκείμενο Λαός υφίσταται τη διπλή σκλαβιά των Αμερικανών και της Δεξιάς, που από κοινού συνωμότησαν για να τον φαλκιδεύσουν¹⁹⁶. Οι «δημοκρατικές δυνάμεις» καλούνται να αντιμετωπίσουν αυτό το αντεθνικό μέτωπο και να το ανατρέψουν προκειμένου να εδραιώσουν την *Αλλαγή*¹⁹⁷.

Μία σειρά δημοσιευμάτων αναδεικνύουν την αρνητική στάση της Δύσης, και ιδιαίτερα των ΗΠΑ, στη διαφαινόμενη κατάκτηση της εξουσίας από το ΠΑΣΟΚ του Α.Παπανδρέου κάνοντας λόγο και για προσπάθεια επηρεασμού της ελληνικής κοινής γνώμης¹⁹⁸. Κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου, το ΚΚΕ επανειλημμένα

¹⁹² *Ελευθεροτυπία*, 30/11/1977.

¹⁹³ *Ελευθεροτυπία*, 23/11/1977.

¹⁹⁴ Σχετικά με τον αντιφατικό, γενικόλογο και αρνητικά προσδιορισμένο χαρακτήρα της Αλλαγής, αλλά και την απήχρησή της, Μιχάλης Σπουρδαλάκης, *ΠΑΣΟΚ*, ό. π., σελ.263-265. Το μετριοπαθές και ελαστικό περιεχόμενο του συνθήματος της Αλλαγής και τον αντιδεξιό του προσανατολισμό αναδεικνύει ο Αριστόβουλος Μάνεσης, «Η Προεκλογική Διαδικασία: προγράμματα, τακτικές και ύφος», στο Νικηφόρος Διαμαντούρος, Πασχάλης Κιτρομηλίδης, Γιώργος Μαυρογορδάτος (επιμελ.), *Οι Εκλογές του 1981*, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης-Εστία, Αθήνα 1984, σελ.16-21. Σχετικά με την προβολή του αιτήματος της Αλλαγής από τον προσκεείμενο στο ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ τύπο κατά την προεκλογική εκστρατεία του '81, βλέπε Στέφανος Πεσμαζόγλου, «Σχήμα ερμηνείας της προεκλογικής λειτουργίας του τύπου», στο Νικηφόρος Διαμαντούρος, Πασχάλης Κιτρομηλίδης, Γιώργος Μαυρογορδάτος (επιμελ.), ό. π., σελ. 48-57, 62-63.

¹⁹⁵ Ομιλία Χ.Φλωράκη, 7^ο Φεστιβάλ ΚΝΕ Οδηγητή, Περιστέρι, Παρατίθεται στο *Έθνος*, 13/9/1981. Ομιλία Χ.Φλωράκη στο Αγρίνιο, 1/10/1981: «Αν θέλουμε πραγματική αλλαγή ένας είναι ο δρόμος. Να απαλλαγεί ο τόπος από την Αμερικανοκρατία. Αλλαγή πραγματική και Αμερικανοκρατία δεν συμβιβάζονται», *Έθνος*, 2/10/1981, σελ.6. Ομιλία Χ.Φλωράκη στο Σύνταγμα, *Ριζοσπάστης*, 14/9/1981, σελ.4. *Τα Νέα*, 21/9/1981, σελ.7. *Ριζοσπάστης*, 6/9/1981, σελ.3. Επίσης, Ομιλία Γρ.Φαράκου στη Θεσ/νικη. Παρατίθεται στο *Ριζοσπάστης*, 8/9/1981, σελ.3.

¹⁹⁶ *Έθνος*, 13/10/1981, σελ.10. *Τα Νέα*, 6/7/1981, σελ.9. *Τα Νέα*, 6/10/1981. *Τα Νέα*, 7/12/1981, σελ.7. Ν.Καλούδη (κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος ΚΚΕ), *ΚΚΕ: Αλλαγή 'ανόθευτη', Ελευθεροτυπία*, 6/10/1981. *Ριζοσπάστης*, *Η Δίκη της Δεξιάς*, 6/9/1981, σελ.3. *Ριζοσπάστης*, *Τα πολλά πρόσωπα της Δεξιάς*, 8/9/1981, σελ.7. *Ριζοσπάστης*, 10/9/1981, σελ.9. *Ριζοσπάστης*, 17/9/1981, σελ.3. Επίσης, Β.Ραφαηλίδης, *Οι δασίλογοι που ακόμα δεν έχουν δώσει λόγο*, *Έθνος*, 11/12/1983, σελ.12. Εξάλλου, η αντιδεξιά στρατηγική των κομμάτων της αντιπολίτευσης αποτέλεσε δεσπόζον χαρακτηριστικό αυτής της εκλογικής αναμέτρησης. Ενδεικτικά, *Τα Νέα*, 3/7/1981, σελ.9.

¹⁹⁷ *Ριζοσπάστης*, 2/9/1981, σελ.2.

¹⁹⁸ *Έθνος*, 23/9/1981, σελ.5. *Έθνος*, 25/9/1981, σελ.6. *Έθνος*, 1/10/1981, σελ.2. *Ελευθεροτυπία*, 5/9/1981. *Ριζοσπάστης*, 9/9/1981, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 10/9/1981. *Ριζοσπάστης*, 10/10/1981, σελ.2.

καταγγέλλει ότι Αμερικανοί στρατιωτικοί από τη Βάση του Ελληνικού επιτέθηκαν και προξένησαν φθορές στα τοπικά γραφεία του κόμματος και υποστηρίζει ότι οι επιθέσεις αυτές αποτελούν μέρος ενός οργανωμένου σχεδίου¹⁹⁹. Όσο πλησιάζει η ημερομηνία των εκλογών, ο δραματικός τόνος των δημοσιευμάτων κορυφώνεται σχετικά με την αποδοχή του εκλογικού αποτελέσματος από εγχώριους και ξένους κύκλους²⁰⁰. Ωστόσο, αποκτά μεγάλη επικοινωνιακή αξία το προηγούμενο της γαλλική *Αλλαγής* με την ανάδειξη του σοσιαλιστή Φ.Μιττεράν στην εξουσία και τις συγκρίσεις ανάμεσα στη γαλλική και την ελληνική «*Βαστίλλη*»²⁰¹.

Στις προεκλογικές του ομιλίες, ο Α. Παπανδρέου διακηρύσσει ότι άμεση προτεραιότητα της κυβέρνησής του θα είναι η διαπραγμάτευση με τους Αμερικανούς για το θέμα των βάσεων, η επανεξέταση της συμφωνίας για την επανένταξη στο NATO, ενώ θα απομακρυνθούν άμεσα από τις αμερικανικές βάσεις οι πυρηνικές κεφαλές, με απώτερο στόχο τη δημιουργία απύραυλης ζώνης στα Βαλκάνια²⁰². Παράλληλα, απευθύνει έκκληση στα ευρωπαϊκά κράτη, τόσο στα μέλη της Ατλαντικής Συμμαχίας όσο και σ' εκείνα του Συμφώνου της Βαρσοβίας, να ανεξαρτητοποιηθούν από τις δύο υπερδυνάμεις²⁰³. Σαν επιστέγασμα των παραπάνω, ο κεντροαριστερός τύπος προβάλλει την αποχώρηση από το NATO ως απαραίτητο βήμα προς την κατεύθυνση της εθνικής ανεξαρτησίας²⁰⁴.

Από την πλευρά του, ο πρωθυπουργός Γ. Ράλλης διακηρύσσει ότι τυχόν αποχώρηση της Ελλάδας από το NATO θα είναι καταστροφική²⁰⁵. Αναγνωρίζει επίσης ότι η εξωτερική πολιτική αποτελεί το μείζον πεδίο αντιπαράθεσης της εκλογικής αναμέτρησης και υπερασπίζεται την έννοια της συνέχειας στο θέμα αυτό, έναντι της ανατροπής που επαγγέλλεται το ΠΑΣΟΚ επικαλούμενος ακόμη και την απαξιωμένη στο μεταπολιτευτικό λόγο πολιτική των εθνικοφρόνων κυβερνήσεων: «*Γιατί η εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ μεταβάλλει όλο το πλέγμα της ζωής των*

¹⁹⁹ *Ριζοσπάστης*, 23/9/1981, σελ.2. *Ριζοσπάστης*, 24/9/1981. *Ριζοσπάστης*, 25/9/1981. *Ριζοσπάστης*, 26/9/1981.

²⁰⁰ *Έθνος*, 16/10/1981, σελ.6. *Τα Νέα*, 30/7/1981, σελ.9.

²⁰¹ *Τα Νέα*, *Οι Δύο Κόσμοι*, 12/10/1981, σελ.11. *Τα Νέα*, 6/7/1981, σελ.9. Ομιλία Α.Παπανδρέου στην Πάτρα, 6/9/1981. *Τα Νέα*, 7/9/1981, σελ.3. *Ελευθεροτυπία*, 18/10/1981, σελ.6. *Ελευθεροτυπία*, *Η Γαλλία στους Γάλλους*, 24/10/1981, σελ.4.

²⁰² Ομιλία Α.Παπανδρέου στο Ηράκλειο. Παρατίθεται στο *Έθνος*, 5/10/1981.

²⁰³ Ομιλία Α.Παπανδρέου στους υποψήφιους βουλευτές του ΠΑΣΟΚ, Ξενοδοχείο Κινγκ Τζωρτζ, Παρατίθεται στο *Έθνος*, 22/9/1981.

²⁰⁴ *Ελευθεροτυπία*, 8/9/1981, σελ.7.

²⁰⁵ Ομιλία Γ.Ράλλη στις Σέρρες, 4/10/1981. *Έθνος*, 5/10/1981, σελ.6: «*Κανείς δεν ξέρει τι εννοούν με την Αλλαγή. Το μόνο γνωστό είναι το έξω από το NATO. Αυτό όμως θα είναι η καταστροφή της Ελλάδας*». Επίσης, Ομιλία Γ.Ράλλη στη Μυτιλήνη, 25/9/1981. *Απογευματινή*, 26/9/1981. Επίσης, συνέντευξη τύπου υπ. Εξωτερικών Κ.Μητσοτάκη, *Καθημερινή*, 22/9/1981.

Ελλήνων...Η εξωτερική πολιτική της 'ΝΔ' είναι η παραδοσιακή πολιτική της Ελλάδας εδώ και 60 χρόνια»²⁰⁶.

Ενδεικτική του ρόλου του αντιαμερικανισμού στην πολιτική κουλτούρα της περιόδου είναι και το ακόλουθο στιγμιότυπο από την αντιπαράθεση των δύο πολιτικών αρχηγών, του Γ. Ράλλη και του Α. Παπανδρέου. Σε προεκλογική ομιλία του, ο Γ. Ράλλης υποστήριξε ότι οι ευθύνες για τη δικτατορία βαραίνουν «αποκλειστικά» την ελληνική πλευρά και όχι τις ΗΠΑ, δηλώνοντας ότι «κανείς ξένος δεν ευθύνεται»²⁰⁷. Η συγκεκριμένη τοποθέτηση στιγματίστηκε ως αντεθνική και δουλοπρεπής από τον τύπο και την αντιπολίτευση²⁰⁸. Για «εθνική μειοδοσία» έκανε λόγο ο Α. Παπανδρέου σχολιάζοντας τις συγκεκριμένες δηλώσεις²⁰⁹. Η ενοχή των ΗΠΑ για τη δικτατορία είναι πλέον ένα κεκτημένο στον κυρίαρχο λόγο.

Στο κυβερνητικό πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ, που δίνεται τον Ιούλιο του 1981 στη δημοσιότητα, προκειμένου να αποτελέσει «συμβόλαιο με το Λαό», γίνεται μια ανασκόπηση της ελληνικής ιστορίας υπό το πρίσμα της ξένης εξάρτησης, προκειμένου να προβληθεί ο γνήσιος πατριωτισμός, φορέας του οποίου είναι το ΠΑΣΟΚ, και το όραμα της «εθνικής αναγέννησης». Το όραμα της εθνικής αναγέννησης βασίζεται καταρχήν στην έννοια Εθνικής Ανεξαρτησίας, που λειτουργεί ως προϋπόθεση για την πραγμάτωση της Λαϊκής Κυριαρχίας και της Κοινωνικής Απελευθέρωσης²¹⁰.

Ως άμεσες προτεραιότητες της κυβερνητικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ προβάλλονται η διαμόρφωση μιας «πολυδιάστατης, αδέσμευτης, εξωτερικής πολιτικής» και μιας εθνικής αμυντικής πολιτικής. Ο στόχος της εθνικής ανεξαρτησίας εμπεριέχει και ένα πολιτισμικό πρόταγμα, καθώς η διακήρυξη τονίζει την ανάγκη για «αντίσταση του Έθνους και του Λαού απέναντι στην ξενόφερτη διάβρωση, που απειλεί τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις του Λαού μας». Συνολικά, η επικείμενη εκλογική αναμέτρηση προβάλλεται ως σύγκρουση δύο κόσμων, από την έκβαση της οποίας κρίνεται το μέλλον της χώρας, η ίδια η δυνατότητά της να υπάρξει ως έθνος.

²⁰⁶ Δηλώσεις Γ.Ράλλη προς τους δημοσιογράφους, *Τα Νέα*, 1/7/1981.

²⁰⁷ Ομιλία Γ.Ράλλη στη Θεσ/νική (19/9), Τα σχετικά αποσπάσματα παρατίθενται από την *Ελευθεροτυπία*, 22/9/1981, σελ.4. Για το ίδιο ζήτημα, στη Βουλή, ο Γ. Ράλλης δήλωσε ότι οι ΗΠΑ αρχικά καταδίκασαν τη δικτατορία, αλλά, στη συνέχεια, επέδειξαν μια «εκ των πραγμάτων ανοχή», Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Α', 23/11/1981.

²⁰⁸ *Ελευθεροτυπία*, Το πονηρό 'εμείς', 22/9/1981, σελ.4. *Τα Νέα*, 21/9/1981.

²⁰⁹ *Ελευθεροτυπία*, 21/9/1981.

²¹⁰ Διακήρυξη κυβερνητικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ. Παρατίθεται στα *Νέα*, 6/7/1981, σελ.5. Επίσης, πρώτη ομιλία Α.Παπανδρέου ως πρωθυπουργού στη Βουλή, 16/11/1981. Επίσης, Ανάγνωση προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Δ', 22/6/1985.

Πρόκειται για τη «μάχη ανάμεσα στην Αλλαγή και τη Συντήρηση, ανάμεσα στην Εθνική Ανεξαρτησία και την ξένη εξάρτηση, ανάμεσα στην ανάπτυξη και το μαρασμό, ανάμεσα στην πολιτιστική αναγέννηση και την πολιτιστική αλλοτρίωση»²¹¹. Οι παραπάνω θέσεις εξειδικεύονται στις ακόλουθες δεσμεύσεις: επανεξέταση από τη Βουλή της συμφωνίας επανένταξης στο ΝΑΤΟ (συμφωνία Ρότζερς) με στόχο την καταψήφισή της και απομάκρυνση των αμερικανικών βάσεων από την Ελλάδα²¹². Επιπλέον, ο Α. Παπανδρέου αυτοπροβάλλεται ως ο ιδανικός υπερασπιστής της εθνικής ανεξαρτησίας έναντι των ΗΠΑ, ως ο υπερασπιστής του δικαιώματος «του Λαού να είναι κυρίαρχος στον τόπο του και να διαλέγει την εσωτερική και εξωτερική πολιτική του»²¹³.

Το πολιτισμικό πρόταγμα στην έννοια της εθνικής ανεξαρτησίας και της Αλλαγής αναδεικνύει και το ΚΚΕ. Ο Ριζοσπάστης δίνει βήμα σε μια σειρά ανθρώπων του πνεύματος όπως ο συνθέτης Μίκης Θεοδωράκης, ο σκηνοθέτης Θεόδωρος Τερζόπουλος κ.ά., για να τεκμηριώσουν με τα επιχειρήματά τους τη θέση αυτή²¹⁴. Οι τοποθετήσεις αυτές υποδεικνύουν την ανάγκη αντίστασης στον «αμερικάνικο τρόπο ζωής», η οποία εκλαμβάνεται ως πολιτική πράξη. Η «δημοκρατική λαϊκή» κυβέρνηση που αναμένεται να προκύψει από τις επικείμενες εκλογές καλείται να απαλλάξει τον ελληνικό λαό από τα «δεσμά της πολιτιστικής αμερικανοκρατίας» και να θέσει στο επίκεντρο τον «εθνικό λαϊκό» πολιτισμό²¹⁵.

Η ανάδειξη του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, η νίκη των περιφημων «δημοκρατικών δυνάμεων»²¹⁶, στις εκλογές της 18/10/1981 είναι το γεγονός-ορόσημο στο πλαίσιο του εθνικολαϊκού λόγου. Η εκλογική νίκη, η μυθική Αλλαγή είναι η κατάληξη και η δικαίωση μιας μακράς πορείας του Λαού, η επιτυχημένη «ειρηνική επανάσταση» των ηττημένων του Εμφυλίου, η ματαιωμένη εκλογική επικράτηση της Κεντροαριστεράς

²¹¹ Διακήρυξη κυβερνητικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ. Παρατίθεται στα *Νέα*, 6/7/1981, σελ.5. Επίσης, Αγόρευση Α. Παπανδρέου, Ανάγνωση Προγραμματικών Δηλώσεων, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Α', 22/11/1981.

²¹² Διακήρυξη κυβερνητικού προγράμματος του ΠΑΣΟΚ. Παρατίθεται στα *Νέα*, 13/7/1981, σελ.1,11. Επίσης, σχετικά με το θέμα των αμερικανικών βάσεων, συνέντευξη Α.Παπανδρέου στα *Νέα*, 11/9/1981, σελ.3: «Η θέση του ΠΑΣΟΚ ήταν, είναι και θα είναι, στο θέμα των βάσεων ότι δεν τις θέλουμε...Εκείνο που είναι δεδομένο είναι ότι οι Αμερικανοί γνωρίζουν ότι αυτό που λέμε το κάνουμε. Αυτή είναι η μεγάλη διαφορά ανάμεσα στις κυβερνήσεις της Δεξιάς και σε μια κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ». Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Α', 22/11/1981.

²¹³ Συνέντευξη τύπου σε Έλληνες και ξένους δημοσιογράφους στη Θεσ/νικη, 11/10/1981. *Έθνος*, 12/12/1981, σελ.14. Επίσης, ομιλία Α.Παπανδρέου στην Πάτρα, 6/9/1981. Παρατίθεται στα *Νέα*, 7/9/1981, σελ.3.

²¹⁴ Μίκης Θεοδωράκης, *Η ιμπεριαλιστική πολιτιστική αποικιοποίηση και η πάλη για λαϊκό πολιτισμό, Ριζοσπάστης*, 24/9/1981, σελ.4. Θ.Τερζόπουλος, *Δεν υπάρχει πολιτιστική ανεξαρτησία μέσα σε συνθήκες εξάρτησης, Ριζοσπάστης*, 25/9/1981, σελ.4.

²¹⁵ Μίκης Θεοδωράκης, *Η ιμπεριαλιστική πολιτιστική αποικιοποίηση και η πάλη για λαϊκό πολιτισμό, Ριζοσπάστης*, 24/9/1981, σελ.4.

²¹⁶ *Ριζοσπάστης*, 21/10/1981, σελ.9.

που αναμενόταν το Μάιο του 1967, είναι πια κεκτημένο²¹⁷. Στον πασοκικό λόγο, το 1981 εμφανίζεται ως η κατάληξη της ιστορικής πορείας που έχει ως αφετηρία το 1944 με σημεία αναφοράς τρεις περιόδου-ορόσημα για το χώρο της Αριστεράς και για το χώρο του Κέντρου, την περίοδο 1945-46, 1950-1952, 1963-1965. Καθεμιά από αυτές τις τρεις περιόδους εμφανίζεται ως τμήμα της ανολοκλήρωτης πορείας προς τη δημοκρατία, που έληξε άδοξα εξαιτίας της επέμβασης των ξένων δυνάμεων, οι οποίες εμπόδισαν τον ελληνικό λαό, «τις δημοκρατικές, λαϊκές δυνάμεις»²¹⁸, να πραγματοποιήσει την Αλλαγή²¹⁹. Ενδεικτικό της απήχησης αυτού του σχήματος αποτελεί το ακόλουθο απόσπασμα από την ομιλία του Μάρκου Βαφειάδη κατά την 42^η επέτειο της ίδρυσης του ΕΑΜ, το οποίο αναφέρεται στην πορεία των δυνάμεων του ΕΑΜ, των δημοκρατικών δυνάμεων: «*επιβίωσε παρά τη σκληρή δοκιμασία στη σαρανταδύχρονη πορεία του 'πέφτοντας κάτω μα πάντα νικώντας' μέσα από τις μερικές νίκες του που κατά καιρούς σημείωσε σε μια άνιση μάχη...έδωσε το μεγάλο του παρών στις 18 του Οκτώβρη του 1981...*»²²⁰. Ενδιαφέρουσα είναι, επίσης, η ερμηνεία από το ΚΚΕ της εκλογικής επικράτησης του ΠΑΣΟΚ ως νίκη των δημοκρατικών δυνάμεων ή αλλιώς ως νίκη των δυνάμεων της Αλλαγής²²¹.

Το αφήγημα περί ανολοκλήρωτης επανάστασης άλλοτε ανάγεται στο 1821 και συνδέει άμεσα το αντιδεξιό ιδεολόγημα με τον αντιδυτικισμό αποδίδοντας στην ξένη εξάρτηση και στην κυριαρχία της Δεξιάς την ελλειπή ανάπτυξη της δημοκρατικής συνείδησης του Έλληνα πολίτη, πραγματικότητα που η Αλλαγή

²¹⁷ Έθνος, 19/10/1981, σελ.2, 6, 22. Τα Νέα, 26/10/1981, σελ.9. Ελευθεροτυπία, 22/10/1981, σελ.4. Επίσης, πρώτη ομιλία Α. Παπανδρέου στη Βουλή ως πρωθυπουργού. Παρατίθεται στα Νέα, 16/11/1981: «Εμείς εκφράζουμε πραγματικά όλες τις γενιές της σύγχρονης Ελλάδας που δώσανε το 'παρών' στους μεγάλους αγώνες. Στην Εθνική Αντίσταση, στον πρώτο και τον δεύτερο Ανένδοτο και στον αγώνα κατά της χούντας». Ομιλία Α. Παπανδρέου στην επέτειο της εκλογικής νίκης του 1981, 18/10/1983. Παρατίθεται στην Ελευθεροτυπία, 19/10/1983, σελ.9. Επίσης, Τα Νέα, 8/10/1984: «το ΠΑΣΟΚ είναι ο μεγάλος κληρονόμος του ιστορικού ΕΑΜ, που σαν εγκέφαλος (και καρδιά) της ιερής Εθνικής Αντίστασης, είχε κατακτήσει την αγάπη του 80% του λαού». Επίσης, Ριζοσπάστης, 4/10/1983, σελ.3.

²¹⁸ Έθνος, 17/10/1983, σελ.14.

²¹⁹ Έθνος, Πώς απέτυχε τρεις φορές η Δημοκρατία. Γιατί οι ξένες δυνάμεις αποστέρησαν τρεις φορές από τον ελληνικό λαό το δικαίωμα της Αλλαγής, 16/11/1981, σελ.18-19. Έθνος, Απελευθέρωση, 12/10/1984, σελ.11. Η αφήγηση αυτή τροφοδοτεί μια σειρά ιστορικών αφιερωμάτων που εμφανίζονται κατά διαστήματα στον τύπο. Ενδεικτικά, Έθνος, Από το Δόγμα Τρούμαν στο Δόγμα Ρήγκαν, 17/10/1983, σελ.14-15 (σε συνέχειες).

²²⁰ Παρατίθεται στο Ριζοσπάστη, 28/9/1983, σελ.3.

²²¹ Αγόρευση Χαρίλαου Φλωράκη κατά την συζήτηση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Δ', 24/11/1981.

καλείται να ανατρέψει²²². Σε κάθε περίπτωση, η πασοκική αφήγηση υποδεικνύει τον Εμφύλιο ως απαρχή και αιτία της αμερικανοκρατίας²²³. Ιδιαίτερη θέση σε αυτή την αφήγηση κατέχει και η περίοδος των Ιουλιανών, ως μια συνωμοσία των ΗΠΑ και της Δεξιάς²²⁴. Αξίζει να σημειωθεί ότι, από την πλευρά του, ο δεξιός χώρος εκφράζει την αποστασιοποίησή του από το διακύβευμα του Εμφυλίου και το μετεμφυλιακό καθεστώς. Στο πλαίσιο αυτό, ο Έμφυλιος είναι ένα οδυνηρό γεγονός που επιβάλλεται από εξωτερικές δυνάμεις προκειμένου να εξυπηρετήσουν τις δικές τους επιδιώξεις. Σε αυτήν την αφήγηση, οι Έλληνες είναι τα θύματα του ξένου σχεδιασμού, που υφίστανται τις καταστροφικές συνέπειες του Εμφυλίου²²⁵.

Οι επιφυλακτικές δηλώσεις Αμερικανών επισήμων, και του προέδρου Ρήγκαν, για τις προθέσεις της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, ως προς το ΝΑΤΟ, προκαλούν την οξύτατη αντίδραση του τύπου²²⁶, ο οποίος εμφανίζει κατ' επανάληψη την κυβέρνηση της Αλλαγής ως στόχο μιας οργανωμένης αμερικανικής εκστρατείας πίεςσεων και εκφοβισμού²²⁷. Ο νεοεκλεγείς πρωθυπουργός προβάλλει συστηματικά την επίδειξη ανεξαρτησίας έναντι των ΗΠΑ στη δημόσια εικόνα του αξιοποιώντας στο έπακρο τις επικοινωνιακές δυνατότητες που του προσφέρουν τα εγχώρια και διεθνή ΜΜΕ. Λίγες μέρες μετά την εκλογή του, παραχωρεί συνεντεύξη προς το αμερικανικό τηλεοπτικό δίκτυο ABC, η οποία μεταδόθηκε και από την ελληνική, κρατική, τηλεόραση, όπου διακηρύσσει την αποφασιστικότητα της ελληνικής κυβέρνησης να διαπραγματευτεί ισότιμα με τις ΗΠΑ τα θέματα του ΝΑΤΟ, των βάσεων και των πυρηνικών όπλων. Αυτού του είδους η ρητορική αναδεικνύεται σε πρόσφορο πεδίο αποτύπωσης της συντελεσθείσης Αλλαγής, καθώς λειτουργεί ως απόδειξη ότι η Αλλαγή μετουσιώνεται σε απτή πραγματικότητα.

Ο φιλοκυβερνητικός τύπος επιφυλάσσει εγωμιαστικά σχόλια και εκτενή προβολή στις πρωθυπουργικές εμφανίσεις χαιρετίζοντας τις ως εκδηλώσεις της νέας ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής ή αλλιώς ως έκφραση γνήσιας ελληνικότητας και

²²² *Έθνος*, 12/11/1981, σελ.6. Επίσης, *Έθνος*, 25/11/1981, σελ.6. Επίσης ομιλία Α. Παπανδρέου στον επετειακό εορτασμό της εκλογικής νίκης του ΠΑΣΟΚ, Αθήνα 18/10/1983. Παρατίθεται στα *Νέα*, 19/10/1983, σελ.1,3.

²²³ *Ελευθεροτυπία*, *Το τίμημα του Εμφυλίου*, 24/8/1984, σελ.18.

²²⁴ *Έθνος*, 15/7/1984, σελ.2,10-11.

²²⁵ *Καθημερινή*, 27/7/1984, σελ.4.

²²⁶ *Έθνος*, 20/10/1981. *Ριζοσπάστης*, 20/10/1981.

²²⁷ *Ριζοσπάστης*, 21/10/1981, σελ.1,2,9. *Ριζοσπάστης*, 22/10/1981. *Ριζοσπάστης*, 28/10/1981. *Ριζοσπάστης*, *Περιορισμός της Αλλαγής στόχος των ΗΠΑ*, 30/10/1981. *Ριζοσπάστης*, 31/10/1981. *Ριζοσπάστης*, 20/11/1981. *Ριζοσπάστης*, 24/11/1981. *Ριζοσπάστης*, 28/11/1981.

πατριωτισμού²²⁸. Η ελληνικότητα που αναλαμβάνει να εκφράσει ο Α.Παπανδρέου χαρακτηρίζεται από τις έννοιες της υπερηφάνειας και της «λεβεντιάς» που παραπέμπουν σε μια εξιδανίκευση της έννοιας λαός και θεωρείται ότι σηματοδοτεί το τέλος της περιόδου της υποτέλειας στους «ξένους» αποκαθιστώντας την «εθνική αυτοπεποίθηση»²²⁹.

Για την κοινή γνώμη, στην Ελλάδα της Αλλαγής, είναι διάχυτη η ανάγκη της ιστορικής δικαίωσης, της αποκατάστασης της εθνικής υπερηφάνειας, ακόμη και σε ρητορικό επίπεδο. Σε συμβολικό επίπεδο, η «νίκη» του Α.Παπανδρέου έναντι των Αμερικανών, σε μια αντιπαράθεση λόγων, ταυτίζεται με την εκ υστέρων νίκη του εαμικού κόσμου: «Ακούσαμε μόνο τον πρωθυπουργό της Ελλάδας να μιλάει για το NATO και για το Αιγαίο, για τους πυραύλους της Μεσογείου και για το ξεπούλημα της Κύπρου. Κι ήταν εκείνη την ώρα, σα να μιλούσε για τους Αγίους Σαράντα και την Κορυτσά, για τα χιόνια της Αλβανίας-και για κάποια άλλα χιόνια, που ράντισαν κάποιες άλλες σελίδες της Ιστορίας μας...Για το αίμα που χύθηκε εκεί-και για το αίμα που χύθηκε αλλού. Για την προδομένη Κύπρο-για το προδομένο '22...Είμασταν όλοι σαράντα χρόνια νεώτεροι»²³⁰. Από την πλευρά του, ο δεξιός τύπος αν και τονίζει ότι η στάση του πρωθυπουργού αποτελεί συνέχεια της πολιτικής που ακολουθήθηκε από τις μεταπολιτευτικές κυβερνήσεις της ΝΔ, αναγνωρίζει ένα στοιχείο διαφοροποίησης ως προς το «ύφος» και τον «τόνο», διαφοροποίηση που αξιολογείται θετικά²³¹.

Η ελληνική στάση στην ΕΟΚ προβάλλεται ως ένα ακόμη πεδίο όπου εκφράζεται η ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική της Αλλαγής, με μία σειρά

²²⁸ *Έθνος*, Ένας Έλληνας πολιτικός μίλησε χθες ελληνικά..., 26/10/1981. *Έθνος*, Πνέει ήδη άνεμος ανεξαρτησίας, 27/10/1981, σελ.6. *Έθνος*, 2/11/1981, σελ.2. *Έθνος*, 4/11/1981, σελ.6. *Τα Νέα*, 26/10/1981. *Τα Νέα*, 27/10/1981, σελ.3. *Τα Νέα*, 29/10/1981. *Ελευθεροτυπία*, Ο Ανδρέας Συγκλόνισε την Ελλάδα, 26/10/1981, σελ.1, 4. Η συνέντευξη μεταδόθηκε και από την κυπριακή τηλεόραση και απέσπασε θετικά σχόλια και από τους Π.Κανελλόπουλο, Ηλ. Ηλιού.

²²⁹ *Έθνος*, Πνέει ήδη άνεμος ανεξαρτησίας, 27/10/1981, σελ.6. Επίσης, *Τα Νέα*, Ίσος προς ίσους 2/11/1981, σελ.9: «για πρώτη φορά χαράχτηκε (και διακηρύχτηκε) μια πολιτική που θέτει το συμφέρον του έθνους και του λαού πάνω από το λεγόμενο 'συμμαχικό συμφέρον'». Ενδεικτικά είναι και τα τηλεφωνικά σχόλια των αναγνωστών προς την εφημερίδα που επικαλείται η *Ελευθεροτυπία*, 26/10/1981, σελ.15: «Είμαι συγκλονισμένος. Μετά από πολλά, πάρα πολλά χρόνια, ξανάνοιωσα Έλληνας. Η λέξη πατριωτισμός πήρε σάρκα σήμερα για μένα...».

²³⁰ *Ελευθεροτυπία*, 31/10/1981. Ακόμη και στο δεξιό τύπο, ορισμένοι αρθρογράφοι υποστήριξαν ότι η πρωθυπουργική εμφάνιση προσέφερε στο σύνολο του ελληνικού λαού «εκτόνωση ικανή να ισοφαρίσει οποιαδήποτε άλλη αίτηση προσφοράς ή θυσίας στον οικονομικό ή στον κοινωνικό τομέα», *Καθημερινή*, 20/11/1981, σελ.4.

²³¹ *Καθημερινή*, 27/10/1981, σελ.5. *Καθημερινή*, 1-2/11/1981, σελ.4. Ωστόσο, αργότερα, με αφορμή διάφορες εκδηλώσεις της «υπερήφανης» και ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής του πρωθυπουργού, η *Καθημερινή* θα κάνει λόγο για «κίβδηλες» και «βλαβερές» «υπερηφάνειες», *Καθημερινή*, 23-24/12/1984, σελ.8.

διαφοροποιήσεων από την κοινή ευρωπαϊκή γραμμή²³². Παράλληλα, η νέα κυβέρνηση δηλώνει την πρόθεσή της να προβεί έστω και μονομερώς στην αποπυρηνικοποίηση της χώρας²³³. Ο Α. Παπανδρέου υπερασπίζεται την πολιτική του Τρίτου Δρόμου ως μόνη δυνατότητα διασφάλισης της εθνικής ανεξαρτησίας²³⁴.

Κατά τις συνόδους κορυφής του NATO, στις οποίες μετέχει πλέον ο Α. Παπανδρέου, ως πρωθυπουργός, κυβέρνηση και τύπος στήνουν ένα σκηνικό αναμέτρησης, στο οποίο δεσπόζει η αταλάντευτη στάση του Έλληνα πρωθυπουργού²³⁵. Στην πρώτη του συμμετοχή, με την ιδιότητα του υπουργού Αμύνης στη Σύνοδο των ευρωπαϊκών κρατών-μελών του NATO, ο Παπανδρέου αρνείται να υπογράψει το τελικό κοινό ανακοινωθέν. Ο ίδιος προβάλλει το γεγονός ως ελληνική διπλωματική νίκη: *«Είναι η πρώτη φορά, που στα τελευταία χρόνια η Ελλάδα λέει ΟΧΙ. Αποτελεί μια έκπληξη. Τώρα ένα είναι πια βέβαιο: ότι κανένας δεν μπορεί να μας θεωρεί πια δεοδμένους»*, ενώ θριαμβευτικές είναι οι αναφορές στο φιλικό τύπο²³⁶. Κατά την επιστροφή του, οργανώνεται λαϊκή υποδοχή, όπου κυριαρχούν οι επευφημίες για τη *«δυναμική»* στάση του πρωθυπουργού²³⁷. Η παρουσία της Ελλάδας στη σύνοδο αυτή προβάλλεται ως τομή σε σχέση με τη μέχρι τότε διεθνή παρουσία της χώρας αφενός, και τις σχέσεις της με την Ατλαντική Συμμαχία αφετέρου²³⁸. Συνιστά επίσης ορόσημο γιατί κατέστη δυνατή, διά του Α. Παπανδρέου και μέσω της αποκήρυξης του πνεύματος της υποτέλειας, η ταύτιση της *«ψυχικής στάσης»* ηγεσίας και λαού²³⁹. Αλλά και ο δεξιός χώρος επιφύλαξε θετικά σχόλια για στη στάση του πρωθυπουργού στη Σύνοδο του NATO, δίνοντας έμφαση και πάλι στο νέο *«ύφος»* και τον *«τόνο»* της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής υποστηρίζοντας ότι *«η βροντοφώνηση, η με εξωτερικές και μάλιστα έντονες εκδηλώσεις βεβαίωση και της*

²³² Έθνος, *Η Ελλάδα ανατρέπει τα σχέδια ΗΠΑ και ΕΟΚ στο Μεσανατολικό θέμα*, 29/10/1981, σελ.4. Έθνος, *Με την πολιτική της Αλλαγής η Ευρώπη ένωσε την ύπαρξη της Ελλάδας. Η Ελλάδα είναι αυτεξούσια μέσα στην Κοινότητα*, 5/11/1981, σελ.8. Τα Νέα, 7/12/1981, σελ.7. Ελευθεροτυπία, 14/11/1981, σελ.8.

²³³ Έθνος, 12/11/1981.

²³⁴ Ομιλία Α. Παπανδρέου στη συνεδρίαση της οργανωτικής επιτροπής του συνεδρίου του ΠΑΣΟΚ (Φεβρουάριος 1984). Παρατίθεται στα Νέα, 9/2/1984, σελ.9.

²³⁵ Έθνος, *Στο «λάκκο των λεόντων»*, 7/12/1981. Ελευθεροτυπία, *Η νέα μάχη*, 7/12/1981, σελ.16.

²³⁶ Έθνος, 10/12/1981. Έθνος, 11/12/1981. Τα Νέα, 10/12/1981, σελ.1,3,12. Ελευθεροτυπία, 10/12/1981. Ελευθεροτυπία, 12/12/1981, σελ.1,3.

²³⁷ Ελευθεροτυπία, *Υποδοχή ήρωα χθες στο αεροδρόμιο*, 11/12/1981.

²³⁸ Έθνος, *Αισιόδοξο ξεκίνημα*, 12/12/1981, σελ.6. Έθνος, 14/12/1981. Έθνος, *Η θέση μας στο NATO*, 16/12/1981, σελ.7.

²³⁹ Έθνος, *Η υποτέλεια*, 14/12/1981, σελ.9.

αυτονομίας και της στάσεως της χώρας μας...έχουν αξία καθ' εαυτάς»²⁴⁰. Ο ίδιος ο Α. Παπανδρέου υπερασπίστηκε τη λεγόμενη πολιτική των αστερίσκων, στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ ως τον τον ιδανικό συνδυασμό ρεαλισμού, ηθικής και αυτονομίας: «...έχουμε κατορθώσει κάτι που γίνεται για πρώτη φορά στα πλαίσια του ΝΑΤΟ...χωρίς να ασκούμε 'βέτο' που είναι μια δύσκολη δουλειά, γιατί τότε μπλοκάρεις την απόφαση των μεγάλων ..με άγνωστους πλέον κινδύνους, έχουμε κατορθώσει να διαφωνούμε με τ' ανακοινωθέντα, είτε σ' ορισμένα σημεία ή και συνολικά ...Αυτό αποτελεί σαφώς διαχωρισμό ευθυνών»²⁴¹

Στο πλαίσιο της πολιτικής επικοινωνίας των κυβερνήσεων ΠΑΣΟΚ ιδιαίτερη θέση καταλαμβάνουν οι μαζικές, επιμελώς σκηνοθετημένες συγκεντρώσεις, στις οποίες δίνεται προνομιακή προβολή στη σχέση του ηγέτη με το πλήθος-λαό. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του τελετουργικού των μαζικών συγκεντρώσεων που καθιέρωσε το ΠΑΣΟΚ υπήρξε ο επετειακός εορτασμός της εκλογικής νίκης του ΠΑΣΟΚ, στις 18/10/1983, σε μία άρτια σκηνοθετημένη και επιβλητική συγκέντρωση στο Σύνταγμα. Στις αιτιάσεις της αντιπολίτευσης για το κόστος και τις υπερβολές στη διοργάνωσή της, ο Α. Παπανδρέου αντιπαραθέτει την ανάγκη άμεσης επικοινωνίας με το λαό. Στα σαρκαστικά σχόλια για το φωτισμό και τη σκηνοθεσία της εκδήλωσης, αντιτάσσει την κατάκτηση της εθνικής ανεξαρτησίας: «Μέσα σε άπλετο φως σήμερα, φωτίζεται η πολιτική μας και η δύναμη του Λαού. Μια χώρα σαν τη δική μας, όπου η ξενοκρατία σημάδεψε την πορεία του έθνους αμέσως μετά το έπος της απελευθέρωσης του 21, βρίσκει σήμερα το δρόμο για την ανεξαρτησία, τη δικαίωση των αγωνιστών, τη λύτρωση του Λαού»²⁴².

10.5 Αντιφάσεις και Συμβιβασμοί: Η υπογραφή της ελληνοαμερικανικής συμφωνίας για τις βάσεις

Η διαπραγμάτευση με τις ΗΠΑ του καθεστώτος των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα αποτέλεσε ένα φλέγον ζήτημα για την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ δεδομένων των κατά καιρούς εξαγγελιών της για απομάκρυνσή τους προκειμένου να κατοχυρωθεί η εθνική ανεξαρτησία. Το θέμα, πέραν των πρακτικών του διαστάσεων, είχε ιδιαίτερη επικοινωνιακή σημασία για την κυβέρνηση λόγω της βαρύνουσας

²⁴⁰ *Καθημερινή*, 12/12/1981, σελ.5. Ωστόσο, δεν έλειψαν και οι επικρίσεις από το χώρο αυτό, όπως του Γ.Ράλλη, ο οποίος υποστήριζε ότι οι «τυμπανοκρουσίες» βλάπτουν τα εθνικά συμφέροντα. *Καθημερινή*, 13-14/12/1981, σελ.4.

²⁴¹ Συνέντευξη Α. Παπανδρέου στα *Νέα*, 25/10/1983, σελ.7.

²⁴² Ανδρέας Παπανδρέου, *Δύο Χρόνια Αλλαγή*, 18/10/1983. Πηγή: *Λόγοι του Πρωθυπουργού Ανδρέα Γ. Παπανδρέου 1983*, Έκδοση Γ.Γ.Τ.Π., σελ.192-202.

θέσης της αντιαμερικανικής ρητορικής στον πασοκικό λόγο. Η αφήγηση του κυβερνητικού στρατοπέδου παρουσίασε μια σφοδρή αντιπαράθεση με τις ΗΠΑ²⁴³, που κατέληξε τελικά σε νίκη της ελληνικής πλευράς χάρη στην ανυποχώρητη στάση της κυβέρνησης της Αλλαγής²⁴⁴.

Κατά τους μήνες της διαπραγμάτευσης αναπτύχθηκε έντονη σεναριολογία στο δημόσιο λόγο για πράξεις εκβιασμού ή αντεκδίκησης από πλευράς ΗΠΑ. Εκτός από την καλλιέργεια ατμόσφαιρας εθνικού κινδύνου, εμπεδώνεται η αίσθηση της αναμέτρησης στο όνομα της εθνικής αξιοπρέπειας, καθώς υποστηρίζεται ότι οι ΗΠΑ «επιδιώκουν, τούτη την ώρα, να ταπεινώσουν όχι μόνο την κυβέρνηση της Αλλαγής, αλλά και όλο τον λαό»²⁴⁵. Τελικά, η υπογραφή της συμφωνίας προβλήθηκε από την κυβέρνηση και τον κυβερνητικό τύπο ως αφετηρία και προϋπόθεση για την κατάκτηση της εθνικής ανεξαρτησίας²⁴⁶.

Ειδικότερα, ο πρωθυπουργός στις δηλώσεις του για το θέμα έδωσε έμφαση στην ύπαρξη «καταληκτικής» ημερομηνίας στη σχετική σύμβαση και στη δυνατότητα της ελληνικής πλευράς να προχωρήσει στην καταγγελία της συμφωνίας ή στην επιβολή περιοριστικών μέτρων κατά το δοκούν. Με βάση αυτά τα δεδομένα, έκανε λόγο για ένα «ιστορικό βήμα» στην κατάκτηση της εθνικής ανεξαρτησίας και υποστήριξε ότι το κείμενο της συμφωνίας εξέφραζε το νέο πνεύμα ισοτιμίας που η κυβέρνησή του καθιέρωσε στις σχέσεις με τις ΗΠΑ²⁴⁷.

Η επικοινωνιακή διάσταση του ζητήματος αναδεικνύεται και από τη δημόσια συζήτηση σχετικά με τη σημασία και την ερμηνεία μιας λέξης-κλειδί στο κείμενο της ελληνοαμερικανικής συμφωνίας. Πρόκειται για το μεταφραστικό ζήτημα που προέκυψε σχετικά με τη λέξη *terminable* και τη διάσταση ανάμεσα σε «δύνатаι να τερματιστεί» και «προκειται να τερματιστεί-τερματίζεται», που αφορά την ύπαρξη ή όχι καταληκτικής ημερομηνίας για

²⁴³ *Εθνος*, 1/9/1983. Επίσης Ομιλία Α. Παπανδρέου στη ΔΕΘ, 11/9/1983, Παρατίθεται στα *Νέα*, 12/9/1983.

²⁴⁴ *Εθνος*, 9/9/1983. *Τα Νέα*, Κρατάμε τα κλειδιά, 10/9/1983. Επίσης, Ομιλία Α. Παπανδρέου στη Θεσ/νικη. Παρατίθεται στην *Ελευθεροτυπία*, 12/9/1983, σελ.3.

²⁴⁵ *Αντί*, τχ.227, 18/3/1983, σελ.4-5. *Αντί*, τχ.230, 29/4/1983, σελ.14. Την ατμόσφαιρα εθνικού κινδύνου αναπαρήγαγε εξάλλου και η κυβέρνηση. Ο πρωθυπουργός υποστήριξε ότι η περίοδος των διαπραγματεύσεων περιείχε «πολλούς κινδύνους για τη χώρα μας», *Αντί*, τχ.237, 22/7/1983, σελ.4.

²⁴⁶ Δηλώσεις υπουργού Δημοσίων Έργων, Άκη Τσοχατζόπουλου. *Ελευθεροτυπία*, 12/9/1983, σελ.3.

²⁴⁷ Α. Παπανδρέου, *Δηλώσεις στους δημοσιογράφους για τη συμφωνία που μονογραφήθηκε ανάμεσα στην Ελλάδα και τις ΗΠΑ για τις βάσεις*, 15/7/1983. Πηγή: *Λόγοι του Πρωθυπουργού Ανδρέα Γ. Παπανδρέου 1983*, Έκδοση Γ.Γ.Τ.Π., σελ.106-109.

την παραμονή των βάσεων²⁴⁸. Στην ερμηνευτική αμφισημία, η κυβέρνηση προσέθεσε τελικά και ένα στοιχείο πολιτικής αμφισημίας, επισημαίνοντας ότι η τελική απομάκρυνση των βάσεων, στα τέλη του 1988 εξαρτάται από την ύπαρξη κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ στην εξουσία²⁴⁹.

Κατά τη σχετική συζήτηση στη Βουλή, ο εισηγητής της πλειοψηφίας, Α. Καζάζης, έκανε λόγο για κατοχύρωση της εθνικής ανεξαρτησίας με παράλληλη αποφυγή σύγκρουσης με έναν υπέρτερο αντίπαλο, τις ΗΠΑ, και τόνισε ότι η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ κατάφερε να συνδυάσει την «τόλμη», που συνεπάγεται η αλλαγή των δεδομένων, με το ρεαλισμό. Ανατρέχοντας στην ένταση του Ψυχρού Πολέμου, που υπαγόρευσε το Δόγμα Τρούμαν και οδήγησε στην περιστολή της ελληνικής ανεξαρτησίας, στο πλαίσιο της αντιπαράθεσης των δύο υπερδυνάμεων, υποστήριξε ότι η νέα συμφωνία για τις αμερικανικές βάσεις συνιστούσε άρση των συνεπειών του Ψυχρού Πολέμου όσον αφορά τα ελληνικά κυριαρχικά δικαιώματα²⁵⁰.

Η Νέα Δημοκρατία επισήμανε ότι η συγκεκριμένη συμφωνία αποτελούσε επιβεβαίωση του δυτικού προσανατολισμού της χώρας και διασφάλιζε τα εθνικά συμφέροντα, την εθνική άμυνα και την ισορροπία των δυνάμεων στο Αιγαίο²⁵¹. Από την πλευρά του, το ΚΚΕ υποστήριξε ότι η συμφωνία παραβίαζε τη λαϊκή εντολή της 18/10 και ότι η κύρωσή της απαιτούσε την προσφυγή σε δημοψήφισμα²⁵².

Η συμφωνία επικυρώθηκε τελικά στη Βουλή με τις ψήφους ΠΑΣΟΚ και ΝΔ (287 ψήφοι, ενώ απείχαν οι 13 βουλευτές του ΚΚΕ)²⁵³. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης στη Βουλή, η Πανελλήνια Επιτροπή Αγώνα για την κατάργηση των Ξένων Στρατιωτικών Βάσεων (Π.Ε.Α.ΒΑ) διοργανώνει συλλαλητήριο με κατάληξη τη Βουλή (1/11)²⁵⁴, ενώ πορείες διαμαρτυρίας για την υπογραφή της πραγματοποιούνται στη Θεσ/νική και την επαρχία²⁵⁵. Είχε προηγηθεί κατά τη φάση

²⁴⁸ *Καθημερινή*, 1/9/1983. *Απογευματινή*, 10/9/1983, σελ.2. *Αντί*, *Η διάσταση ενός «θριάμβου»...*, τχ.241, 16/9/1983, σελ.4-5.

²⁴⁹ *Έθνος*, 10/9/1983.

²⁵⁰ Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Γ', 31/10/1983.

²⁵¹ Αγόρευση Κων/νου Μητσοτάκη, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Γ', 31/10/1983.

²⁵² Αγόρευση Αντώνη Αμπατιέλου, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Γ', 31/10/1983. Επίσης, *Ριζοσπάστης*, 2/10/1983, σελ.16. *Ριζοσπάστης*, 10/9/1983.

²⁵³ *Ριζοσπάστης*, *Ο Λαός Δεν Υπογράφει*, 9/9/1983.

²⁵⁴ *Έθνος*, 2/11/1983, σελ.11.

²⁵⁵ *Ριζοσπάστης*, 9/9/1983. *Ριζοσπάστης*, 11/9/1983. *Ριζοσπάστης*, 2/11/1983.

διαπραγμάτευσης της συμφωνίας κοινή συγκέντρωση διαμαρτυρίας και των τριών Κινήσεων Ειρήνης (3/3/1983)²⁵⁶

Η υπογραφή της συμφωνίας για τις βάσεις, αλλά και η στάση της κυβέρνησης έναντι του NATO και της ΕΟΚ αποτέλεσαν τα κατεξοχήν θέματα στα οποία αναδείχτηκαν οι αντιφάσεις μεταξύ του λόγου του ΠΑΣΟΚ και της κυβερνητικής του πρακτικής. Όσον αφορά το ζήτημα της συμμετοχής στο NATO, η κυβέρνηση αν και υποστήριξε ότι η συμμετοχή στο στρατιωτικό σκέλος του NATO είχε, επί της ουσίας, ατονίσει, δήλωσε ότι η τυπική και πλήρης αποχώρηση της Ελλάδας από την Ατλαντική Συμμαχία δεν μπορούσε να επιτευχθεί βραχυπρόθεσμα λόγω μιας σειράς «αντικειμενικών» δυσκολιών²⁵⁷. Όπως εξηγούσε στις δημόσιες τοποθετήσεις του ο Α. Παπανδρέου, η αποχώρηση από την Ατλαντική Συμμαχία θα έθετε σε κίνδυνο την εδαφική ακεραιότητα της χώρας. Ωστόσο, επαναλάμβανε ότι η Ελλάδα ήταν αποφασισμένη να επιδείξει την ανεξαρτησία της τόσο έναντι του NATO όσο και έναντι των ΗΠΑ²⁵⁸. Ανάλογα επιχειρήματα προέβαλε ο πρωθυπουργός και για τη σχέση της Ελλάδας με την ΕΟΚ, υποστηρίζοντας ότι μετά την είσοδο σε αυτήν, το κόστος απομάκρυνσης είναι αποτρεπτικό για τη χώρα²⁵⁹. Στις προγραμματικές δηλώσεις του κατά την έναρξη της δεύτερης κυβερνητικής του θητείας, ο Α. Παπανδρέου προέβαλε την ανάγκη προώθησης των «εθνικών» οικονομικών συμφερόντων και επίτευξης του στόχου της σύγκλισης εντός του πλαισίου της ΕΟΚ, με παράλληλη διασφάλιση της «αυτοδύναμης πορείας»²⁶⁰.

Με έμφαση στη υπόθεση της συμφωνίας για τις βάσεις, ο δεξιός τύπος επέκρινε την κυβέρνηση για διγλωσσία και αθέτηση των προεκλογικών της δεσμεύσεων²⁶¹. Ακόμη περισσότερο, ο δεξιός τύπος επιχαίρει για τη νίκη της «πραγματικότητας» απέναντι στα «μεγάλα λόγια και τους οραματισμούς»²⁶². Εξάλλου, η έννοια του ρεαλισμού αποτελεί την κατεξοχήν νομιμοποιητική αναφορά για τις φιλοαμερικανικές επιλογές του δεξιού χώρου και όχι μια επιχειρηματολογία

²⁵⁶ Για την πραγματοποίηση αυτής της κοινής εκδήλωσης απαιτήθηκε σειρά διαπραγματεύσεων και συμβιβασμών ανάμεσα στις τρεις κινήσεις ειρήνης για μια σειρά θεμάτων, όπως η έκφραση κομματικής «γραμμής», η επιλογή της συνθηματολογίας κλπ. *Αντί*, τχ.226, 4/3/1983, σελ.16-17.

²⁵⁷ Ανδρέας Παπανδρέου, *Δύο Χρόνια Αλλαγή*, 18/10/1983. Πηγή: *Λόγοι του Πρωθυπουργού Ανδρέα Γ. Παπανδρέου 1983*, Έκδοση Γ.Γ.Τ.Π., σελ.192-202. Επίσης, συνέντευξη Α.Π. στην εφημερίδα *Τα Νέα*, 25/10/1983, σελ.7.

²⁵⁸ Δηλώσεις Α. Παπανδρέου στη Στοκχόλμη, *Τα Νέα*, 20/10/1984.

²⁵⁹ Συνέντευξη Α. Παπανδρέου στην εφημερίδα *Τα Νέα*, 25/10/1983, σελ.7.

²⁶⁰ Ανάγνωση Προγραμματικών Δηλώσεων της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Δ', 22/6/1985.

²⁶¹ *Καθημερινή*, 9/9/1983, σελ.1,5. *Καθημερινή*, 10/9/1983. *Καθημερινή*, 11-12/9/1983. *Απογευματινή*, 1/9/1983. *Απογευματινή*, 2/9/1983, σελ.3.

²⁶² *Καθημερινή*, *Η λογική της πραγματικότητας*, 11-12/9/1983, σελ.9.

στηριγμένη στην ιδεολογική εγγύτητα ή την ηθική ανωτερότητα, όπως στην προδικτατορική περίοδο. Στο δημόσιο λόγο των μέσων της δεκαετίας του 1980, η απονομιμοποίηση της Ατλαντικής Συμμαχίας είναι εμφανής και στο δεξιό χώρο. Παρά το φιλοδυτικό του προσανατολισμό, και αυτός αμφισβητεί το ΝΑΤΟ με σημείο αναφοράς τις αξιακές του δεσμεύσεις αλλά και την αποτελεσματικότητά του όσον αφορά τα δύο κατεξοχήν εθνικά θέματα, το Αιγαίο και την Κύπρο²⁶³.

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και το έτος ορόσημο 1989 βρίσκουν τη χώρα σε μια περίοδο βαθιάς πολιτικής και ηθικής κρίσης. Τα διεθνή γεγονότα ερμηνεύονται σε ένα κατεξοχήν ελληνοκεντρικό πλαίσιο αναφοράς. Ο δεξιός χώρος παρουσιάζει μια εκδοχή της μεταπολεμικής ιστορίας της χώρας υπό των φως των νέων δεδομένων²⁶⁴ και με τη βεβαιότητα ότι ο μεταπολεμικός κόσμος έχει φτάσει στον τέλος του²⁶⁵. Η *Καθημερινή* αναγγέλλει την «αποτυχία 45 χρόνων μεταπολεμικής ζωής» και το «τέλος μιας εθνικής πλάνης μισού περίπου αιώνα» κάνοντα λόγο για «συνολική» ήττα²⁶⁶.

10.6 Σύνοψη

Η εθνικιστική κυριαρχική διάσταση του ελληνικού αντιαμερικανισμού, την ανάδυση της οποίας παρακολουθήσαμε στην προδικτατορική περίοδο, αναδεικνύεται σε ηγεμονικό λόγο στη Μεταπολίτευση και αποτελεί βασικό στοιχείο της αριστερόστροφης πολιτικής κουλτούρας της περιόδου. Καθοριστική ως προς την εξέλιξη αυτή υπήρξε η εμπειρία της δικτατορίας, η οποία επέτρεψε τη διάχυση αυτού του λόγου πέραν της Αριστεράς, στο χώρο του Κέντρου αλλά και της Δεξιάς. Άμεσα συνδεδεμένη με το πρόταγμα της εθνικής ιστορίας είναι η αφήγηση του ιστορικού παρελθόντος της χώρας, που καθιερώνεται στη Μεταπολίτευση, στο πλαίσιο της οποίας απαξιώνεται το μετεμφυλιακό καθεστώς και η εξάρτησή του από τις ΗΠΑ ακόμη και από το δεξιό χώρο, ο οποίος αποκηρύσσει την κληρονομιά και τους δεσμούς με την ιδεολογία της εθνικοφροσύνης.

Κεντρικής, όπως είδαμε, σημασίας για την αφήγηση αυτή, είναι η έννοια της αντίστασης, η οποία προσεγγίζεται ως στοιχείο της επιλεκτικής παράδοσης στο πλαίσιο του εθνο-λαϊκού λόγου και προβάλλεται στις σχέσεις της μεταπολιτευτικής Ελλάδας με τις ΗΠΑ, φιλοδοξώντας να εμπεδώσει την εκ των υστέρων νίκη των

²⁶³ *Καθημερινή*, 27/7/1984, σελ.4.

²⁶⁴ *Καθημερινή*, 22/11/1989, σελ.6.

²⁶⁵ *Καθημερινή*, 10/12/1989, σελ.8.

²⁶⁶ *Καθημερινή*, 31/12/1989.

ηττημένων του Εμφυλίου επί του Αμερικανού εχθρού. Σημαίνουντα ρόλο στη διάχυση του εθνικιστικού-κυριαρχικού αντιαμερικανικού λόγου, αλλά και στην εργαλειοποίησή του, διαδραματίζει η ένταξή του ως οργανικό στοιχείο στο λόγο του ΠΑΣΟΚ, δεδομένης της επιρροής που άσκησε το τελευταίο στη διαμόρφωση της μεταπολιτευτικής πολιτικής κουλτούρας. Στο βαθμό, όμως, που ο αντιαμερικανικός λόγος, με επίκεντρο την εθνική ανεξαρτησία, εντάσσεται στο πλαίσιο της κυβερνητικής ρητορικής και επικοινωνιακής στρατηγικής αφυδατώνεται από τα ριζοσπαστικά του προτάγματα και επιστρατεύεται ως στοιχείο άσκησης εξουσίας. Από την άποψη αυτή, η χρήση του αντιαμερικανικού λόγου από τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ είναι αποκαλυπτική για την πολλαπλή λειτουργικότητα του αντιαμερικανισμού.

Στα τέλη της δεκαετίας του '80, εξάλλου, αυτή η κυριαρχική διάσταση του αντιαμερικανικού λόγου εμφανίζεται σαφώς αποδυναμωμένη, σε συνάρτηση με την ύφεση στην ψυχροπολεμική αντιπαράθεση, τη δραματική αλλαγή των δεδομένων στο διεθνές σκηνικό που συνεπάγεται το τέλος του διπολισμού, αλλά και την αποδυνάμωση της ηγεμονίας της αφήγησης του ΠΑΣΟΚ υπό το βάρος της απαξίωσης της κυβερνητικής του θητείας. Άμεσα συνδεδεμένη με την τελευταία παράμετρο είναι και η αποδυνάμωση της αντιδεξιάς αφήγησης, που στηριζόταν στη μερική σύγκλιση των αφηγήσεων του ΠΑΣΟΚ και της κομμουνιστικής Αριστεράς, αποδυνάμωση που αποτυπώνεται και με την, προσωρινή, προσέγγιση της κομμουνιστικής Αριστεράς με τη Νέα Δημοκρατία.

Κεφάλαιο 11:

Η Έννοια του Αμερικανισμού στη Μεταπολιτευτική Περίοδο

11.1 Εισαγωγή

Παρακολουθήσουμε στο 7^ο κεφάλαιο τη διαμόρφωση της έννοιας του αμερικανισμού στη μεταπολεμική περίοδο (1947-1967). Βασικά σημεία σε αυτή τη διαδικασία υπήρξαν η αξιολόγηση του αμερικανικού καπιταλισμού και η πρόσληψη της αμερικανικής πολιτισμικής επιρροής, ενώ το πλαίσιο στο οποίο εγγράφεται η διαπραγμάτευση αυτών των ζητημάτων είναι ο ψυχροπολεμικός ανταγωνισμός των ιδεολογιών και η εγχώρια αντιπαράθεση εθνικοφρόνων-μη εθνικοφρόνων. Ωστόσο, σε αυτή τη σύγκρουση του φιλοαμερικανικού με τον αντιαμερικανικό λόγο υπεισέρχονταν και παράγοντες, που αποτελούσαν κοινό σημείο αναφοράς, παρά τις επιμέρους ιδεολογικές αναφορές, όπως ο πολιτισμικός συντηρητισμός, κυρίως σε ό,τι αφορούσε το ζήτημα των ηθών, και μία αμήχανη και επιφυλακτική στάση έναντι της Αμερικής ως φορέα εκσυγχρονιστικών τάσεων. Επιμείναμε, επίσης, στο ρόλο της Αριστεράς και στη συγκρότηση από μέρους της ενός συνεκτικού λόγου καταγγελίας και απαξίωσης του αμερικανισμού, με έμφαση στην επισήμανση των αλλοτριωτικών επιδράσεων του αμερικανικού μοντέλου και στην έννοια του ηθικού εκτραχηλισμού.

Όσον αφορά το πολιτισμικό επίπεδο και την καθιέρωση αισθητικών προτύπων, ο αριστερός (και κεντροαριστερός) λόγος αντιπαράθετει στις δυτικές, αμερικανικές επιρροές τις αξίες που απορρέουν από έναν εθνικό λαϊκό λόγο, αλλά και από ορισμένες πτυχές της έννοιας της ελληνικότητας, όπως είχε διαμορφωθεί από τη γενιά του '30¹. Στη μεταπολιτευτική περίοδο, βάσει των εμπειριών, τη σημασία των οποίων περιγράψαμε στα προηγούμενα κεφάλαια παρατηρούμε την περαιτέρω διάδοση αυτής της τάσης. Εξάλλου, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στη Μεταπολίτευση, τα αισθητικά πρότυπα και οι επιλογές στη διασκέδαση φέρουν έντονα το φορτίο της πολιτικοποίησης, καθώς πολιτική και αισθητική θεωρούνται άρρηκτα συνδεδεμένες στο πλαίσιο της πρόσφατα κατακτημένης δημοκρατικής ζωής².

¹ Γιάννα Αθανασάτου, *Ελληνικός Κινηματογράφος. Λαϊκή Μνήμη και Ιδεολογία*, ό. π., σελ.106-111.

² Βασίλης Βαμβακάς, *Εκλογές και Επικοινωνία στη Μεταπολίτευση*, ό. π., σελ.297. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διάστασης αποτελεί η πολιτικοποίηση του ελληνικού τραγουδιού κατά τη Μεταπολίτευση, η οποία αποτελεί σε μεγάλο βαθμό συνέχεια προδικτατορικών τάσεων, και ο χαρακτήρας πολιτικής κινητοποίησης και συμμετοχής που προσδίδεται στις μεγάλες συναυλίες των πρώτων μεταπολιτευτικών χρόνων, Παναγής Παναγιωτόπουλος, «Τραγούδι και Πολιτική. Στρατευμένη τέχνη και ανάδυση της ατομικότητας», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμελ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμος 10^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003,

Ο αντιιμπεριαλιστικός και αντιαμερικανικός λόγος έχουν, ως σημείο αναφοράς, στο πολιτισμικό επίπεδο την αποθέωση των εκφράσεων της λαϊκότητας και της ελληνικότητας³. Υπό την επίδραση μάλιστα του μεταπολιτευτικού λαϊκισμού, η λαϊκότητα ως αξία ήρθε να εκτοπίσει τις παλαιότερες συντηρητικές αξίες, που είχαν ως σημείο αναφοράς το έθνος, προβάλλοντας μία «*λαϊκή γλώσσα*» και αισθητική, χωρίς όμως να συνοδεύεται από ένα υπόβαθρο «*αυθεντικών λαϊκών, παραδοσιακών αξιών*»⁴.

Ωστόσο, οι τάσεις αυτές συνυπάρχουν με έναν εκτεταμένο εξαμερικανισμό της ελληνικής κοινωνίας, αλλά και με τη σταδιακή ανάδυση μιας συντηρητικής δυναμικής, που αποτυπώνεται, κυρίως, στη δεκαετία του '80⁵. Η ανοδική κινητικότητα, που συνοδεύεται από την ανάδειξη της κατανάλωσης σε σημαντικό στοιχείο του κοινωνικού στάτους αποτελούν βασικές συνιστώσες της «*ατομικιστικής επανάστασης*» που λαμβάνει χώρα αυτή τη δεκαετία⁶. Στο πολιτισμικό επίπεδο, αποτυπώνεται σαφώς ο εκμοντερνισμός και εξαμερικανισμός των προτύπων, παρά την κυρίαρχη αντιαμερικανική και αντιδυτική ρητορική. Η διάσταση του εξαμερικανισμού αφορά κυρίως τα πεδία της διασκέδασης, της κατανάλωσης και της πολιτικής επικοινωνίας. Από πολλές απόψεις, όμως, η δεκαετία του '80 συνιστά μία μεταβατική περίοδο κατά την οποία βρίσκονται σε εξέλιξη οι διεργασίες εκείνες, που θα οδηγήσουν στην αποκρυστάλλωση του εθνικισμού της δεκαετίας του '90.

11.2 Η αποδυνάμωση του θετικού περιεχομένου του αμερικανισμού

Η απονομιμοποίηση της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης συνεπάγεται, σε ένα βαθμό, και την ουσιαστική αποδυνάμωση του φιλοαμερικανικού λόγου, με αποτέλεσμα την απομυθοποίηση της Αμερικής ως συμβόλου, για τους άλλοτε εθνικόφρονες, σε περισσότερα τους ενός επίπεδα. Το ακόλουθο κείμενο, δημοσιευμένο σε ένα συντηρητικό έντυπο, που στηρίζεται σε ένα λογοπαίγνιο γύρω από το όνομα Φόρντ, της ομώνυμης αυτοκινητοβιομηχανίας, αλλά και του τότε Αμερικανού προέδρου, αποτυπώνει την αποδυνάμωση του συμβόλου Αμερική, τόσο

σελ.266-271. Και Γιώργος Τσάμπρας, *Το Ελληνικό Τραγούδι 1974-2000*, στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμελ.), ό. π., σελ.259-262.

³ Βασίλης Βαμβακάς, Παναγής Παναγιωτόπουλος, *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80: Κοινωνικός εκσυγχρονισμός, Πολιτικός αρχαϊσμός, Πολιτισμικός Πλουραλισμός*, στο Βασίλης Βαμβακάς, Παναγής Παναγιωτόπουλος, (επιμελ.), *Η Ελλάδα στη Δεκαετία του '80: Κοινωνικό, Πολιτικό και Πολιτισμικό Λεξικό*, Πέρασμα, Αθήνα 2010, σελ.ΙΙΙΙ.

⁴ Στέλιος Αλεξανδρόπουλος, *Συλλογική δράση και αντιπροσώπευση συμφερόντων*, ό. π., σελ.85.

⁵ ό. π., σελ.85.

⁶ Βασίλης Βαμβακάς, Παναγής Παναγιωτόπουλος, ό. π., σελ.ΧΙVΙΙΙ.

σε ό,τι αφορά το πολιτικό του περιεχόμενο όσο και σε ό,τι αφορά το καταναλωτικό του πρόταγμα και την αίγλη του αμερικανικού ονείρου. Ο αρθρογράφος εκφράζει τη θλίψη του για την αδυναμία του αμερικανισμού να εκπληρώσει τις μεταπολεμικές επαγγελίες: *«Δεν υπήρχε πιο αγαπητή λέξη και όνομα στην Ελλάδα, από το όνομα «Φόρντ». Όλοι μας, τουλάχιστον οι άνθρωποι της γενιάς μου αυτό το όνομα ονειρευόμαστε...Η Αμερική, η πατρίδα του Φόρντ, ήταν κάποτε η χώρα των ονείρων, η γη της επαγγελίας, η χώρα του πλούτου, αλλά και η χώρα που προστάτευε του φτωχού το δίκιο, η χώρα της τίμιας Δημοκρατίας...Πού είναι όμως αυτή η χώρα σήμερα, κ.Φορντ; Τι την κάνατε μέσα σε τόσο λίγο χρόνο; Την ψάχνω, κ.Φορντ, στον Άτλαντά μου σήμερα και δεν την βρίσκω...»⁷.*

Η καταρράκωση του φιλοαμερικανισμού και του φιλοατλαντισμού μεταξύ των εκπροσώπων του πνεύματος εκφράζεται εύγλωττα και δραματικά από τον Ανδρέα Καραντώνη, ο οποίος επιχειρηματολογούσε συστηματικά, κατά την προδικτατορική περίοδο, για τις αρετές του αμερικανικού μοντέλου και το σύστημα αξιών που ένωνε Ελλάδα με την Αμερική στο πλαίσιο του αντικομμουνιστικού αγώνα και της ατλαντικής κοινότητας. Στα 1975, διαπιστώνει με οδύνη τη διάψευση των επαγγελιών του αμερικανισμού και τη διάρρηξη των δεσμών μεταξύ των μελών της ατλαντικής κοινότητας. Αυτή η αξιακή αμφισβήτηση και συμβολική αποδυνάμωση του δυτικού κόσμου έχει ως κατεξοχήν σημείο αναφοράς τις ΗΠΑ και το ρόλο τους στο Κυπριακό και αντανakλά σε όλους τους θεσμούς του μεταπολεμικού κόσμου, όπως ο ΟΗΕ και το ΝΑΤΟ: *«Πόση εμπιστοσύνη, πόση βεβαιότητα μάς έδινε αυτό το αίσθημα της ενότητάς μας...Η Αμερική ήταν τότε για μας κάτι πολύ περισσότερο και πολύ σπουδιαότερο από την Ευρώπη...ήταν η συνεκτική ύλη που έδενε σε μια ενότητα τα πολιτισμένα Έθνη».* Ωστόσο, η αίσθηση του ανήκειν στην ατλαντική κοινότητα, οι δεσμοί ψυχικής εγγύτητας και αλληλεγγύης αποδείχτηκαν μια *«ψευδαίσθηση της εθνικής ψυχής και ομαδική πολιτική πλάνη»* και κατέρρευσαν μετά την *«τραγωδία»* της Κύπρου⁸.

Η κατάρρευση των δεσμών αλληλεγγύης μεταξύ των Ατλαντικών εταίρων αποτελεί την πηγή ενός παγκόσμιου *«δράματος»*, σύμφωνα με τον Καραντώνη, με ιστορική, πολιτική, κοινωνική και συνειδησιακή διάσταση. Στον πυρήνα αυτού του δράματος βρίσκεται η αδιαπέραστη αίσθηση μοναξιάς που κατατρέχει τα έθνη της υφελίου. Ειδικότερα, όμως, για το ελληνικό έθνος, η *«εθνική μοναξιά»* παίρνει

⁷ Καθημερινή, 25/5/1975, σελ.12.

⁸ Ανδρέας Καραντώνης, *Η Μοναξιά των Εθνών*, Νέα Εστία, τμ.97, τχ.1151, 15/6/1975, σελ.791-794.

ακραία και τραγική διάσταση. Μόνη διέξοδος, για τον Καραντώνη, είναι η στροφή στην «εθνική μας ουσία», προκειμένου το έθνος να αποκαταστήσει την ηθική και υλική του δύναμη⁹.

Εκκινώντας από διαφορετική ιδεολογική αφετηρία, στο λογοτεχνικό πεδίο, «*Η Άλλη Αμερική*» του Μήτσου Κασόλα (1973)¹⁰ εκφράζει με τη σειρά της την απομυθοποίηση του αμερικανικού και του ελληνοαμερικανικού ονείρου αποτυπώνοντας άλλοτε με συγκινησιακή φόρτιση και άλλοτε με πικρία τις συνθήκες διαβίωσης των Ελλήνων ομογενών στις ΗΠΑ δίνοντας έμφαση στις αλλοτριωτικές επιδράσεις και τη σκληρότητα του αμερικάνικου κοινωνικοοικονομικού συστήματος. Οι προσωπικές ιστορίες που αναδύονται μέσα από το βιβλίο υπονομεύουν την υπόσχεση που πηγάζει από το μύθο του αμερικανισμού, σύμφωνα με την οποία η σκληρή δουλειά στη γη της επαγγελίας εξασφαλίζει έναν παράδεισο υλικής και καταναλωτικής ευδαιμονίας. Ο αριστερός τύπος επιφύλαξε εγκωμιαστικά σχόλια για το έργο προβάλλοντας το γεγονός ότι ο συγγραφέας του «δεν άντεξε άλλο...την καθημερινή αναμέτρηση με την τραγικότητα της διαβίωσης όλων των εκεί ανθρώπων»¹¹.

Σε μια προσπάθεια καυτηρίασης των αρνητικών όψεων του αμερικανικού καπιταλισμού και των διαβρωτικών συνεπειών του στην αμερικανική κοινωνία, ο Ιάκωβος Καμπανέλλης γράφει το θεατρικό έργο «*Η Παναγία των Δολλαρίων*». Το θεατρικό κείμενο, που δεν παρουσιάζει τις αρετές άλλων έργων του Καμπανέλλη, διακρίνεται από τη διακωμώδηση της λατρείας του χρήματος που κυριαρχεί στην αμερικανική κοινωνία και της διαφθοράς που αυτή τροφοδοτεί. Η κριτική, από την πλευρά της, καταλόγισε στον Καμπανέλλη την αδυναμία του να ρίξει φως στον πυρήνα του αμερικανισμού και στις αλλοτριωτικές του επιδράσεις, που καταλήγουν στη νοσηρότητα και οικοδομούν μια κοινωνία που «ζει μέσα στον τρόπο μιας καθαρά παθολογικής ανασφάλειας, η οποία γίνεται, ψυχική πρώτα και κατ' ανάγκη ηθική, πόρωση και επιθετικότητα»¹².

Σε αντίθεση προς την προδικτατορική περίοδο, όπου η αμφισβήτηση των αρετών του αμερικανικού κοινωνικοοικονομικού συστήματος και η κριτική στις

⁹ Ανδρέας Καραντώνης, *Η Μοναξιά των Εθνών*, Νέα Εστία, τμ.97, τχ.1151, 15/6/1975, σελ.791-794.

¹⁰ Μήτσος Κασόλας, *Η Άλλη Αμερική*, Αθήνα: Διογένης 1973 (α' έκδοση). Το έργο δημοσιεύτηκε αρχικά σε συνέχειες από την εφημερίδα *Τα Νέα* (1972). Ως βιβλίο πλέον, απέσπασε το πρώτο 1^ο κρατικό βραβείο (1974). Νέα έκδοση: Μήτσος Κασόλας, *Η Άλλη Αμερική: «Η αυτή την καμήλα θα τη φας ή απ' αυτό το χωριό θα φύγεις»*, Καστανιώτης, Αθήνα 2006.

¹¹ *Ριζοσπάστης*, 5/2/1975, σελ.4.

¹² *Νέα Εστία*, τμ.102, τχ.1201, *Πρωτοχρονιά* 1977, σελ.958.

αδυναμίες του πολιτικού συστήματος των ΗΠΑ αποτελούσε προνομιακό πεδίο της κομμουνιστικής Αριστεράς, στη Μεταπολίτευση αυτού του είδους η κριτική είναι κοινή σε ολόκληρο το ιδεολογικό φάσμα. Εξάλλου, σε σχέση με την προδικτατορική περίοδο, ο δεξιός τύπος εγκατέλειψε την προσπάθεια προπαγάνδισης του αμερικάνικου μοντέλου και την ψυχροπολεμική λογική του μηδενικού αθροίσματος στην αντιπαράθεση των δύο κόσμων. Ειδήσεις και άρθρα που αναφέρονται διεξοδικά στα τρωτά σημεία του αμερικανικού μοντέλου φιλοξενούνται επανειλημμένα από τον δεξιό και κεντρώο τύπο. Από την πλευρά του, ο αριστερός τύπος συνεχίζει να προπαγανδίζει τις αλλοτριωτικές επιδράσεις και τις έντονες κοινωνικοοικονομικές ανισότητες του αμερικάνικου συστήματος¹³.

Ειδικότερα, η αλλοτρίωση αναδεικνύεται στις σχετικές αναφορές ως κεντρικό στοιχείο της έννοιας του αμερικανισμού. Η υλική ευμάρεια και η τεχνολογική πρόοδος εξακολουθούν να θεωρούνται ως κατεξοχήν εκφράσεις του αμερικανισμού, αλλά στερούνται τελικά το θετικό τους πρόσημο, καθώς υποστηρίζεται ότι σε αυτές ακριβώς οφείλεται το μέγεθος της αλλοτρίωσης και το έλλειμμα ανθρωπισμού, που χαρακτηρίζει το αμερικάνικο σύστημα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, ο ανθρώπινος πόνος στην Αμερική είναι «οξύτερος» από οπουδήποτε αλλού λόγω ακριβώς αυτών των ιδιοτήτων του αμερικάνικου συστήματος. Σύμφωνα λοιπόν με την αντίληψη αυτή, υπάρχει ένα ιδιαίτερο είδος, αμερικάνικης, θα λέγαμε, δυστυχίας που λανθάνει κάτω από μια «χρυσή επιφάνεια». Τα κατεξοχήν επιτεύγματα του αμερικανισμού λοιπόν είναι και υπαίτια για τη βαθύτερη αποτυχία του¹⁴.

Αυτήν την αντίληψη περί απουσίας πνευματικότητας από τον αμερικανισμό και της διάστασης ανάμεσα στο υψηλό επίπεδο τεχνολογικής ανάπτυξης και στο έλλειμμα ανθρωπισμού που διέπει το αμερικανικό μοντέλο αναπαράγει και η Μαρία Νεοφωτίστου στις ταξιδιωτικές της εντυπώσεις από τις ΗΠΑ. Περιγράφοντας την αρτιότατη υποδομή και αφθονία υλικών μέσων στα αμερικανικά σχολεία, δίνει έμφαση στην απουσία περιέργειας από τους μαθητές, στην «έκφραση του μπουχτισμένου» στα πρόσωπά τους. Διερωτώμενη τι είναι αυτό που την αποτρέπει από το να εγκωμιάσει αυτές τις, φαινομενικά, τέλειες σχολικές αίθουσες, καταλήγει: «εντόπισα τον μεγάλο 'απόντα'. Ήταν το φωτεινό, το ανθρώπινο χαμόγελο... Δεν ανακάλυψα εσωτερικότητα, εκτός αν την έχουν θαμμένη»¹⁵.

¹³ Ριζοσπάστης, 11/1/1975, σελ.4. Ριζοσπάστης, 21/2/1975, σελ.3. Ελευθεροτυπία, 13/11/1981, σελ.8.

¹⁴ Εθνός, 20/9/1983, σελ.14.

¹⁵ Μαρία Νεοφωτίστου, *Αμερική μου, γιατί;*, Πύλη, Αθήνα 1976, σελ.96-97.

Ιδιαίτερη έμφαση αποδίδεται σε ειδήσεις που αφορούν τη μεταχείριση ασθενών κοινωνικών ομάδων από το αμερικανικό σύστημα, όπως για παράδειγμα οι συνθήκες κράτησης παιδιών με ψυχικά νοσήματα σε ιδρύματα¹⁶, αλλά και σε χαρακτηριστικά της αμερικανικής κοινωνίας που θεωρούνται ενδεικτικά της αλλοτριωτικής φύσης του αμερικανικού τρόπου ζωής, όπως η ζωοφιλία που προβάλλεται ως αντίδοτο στη μοναξιά και την έλλειψη ανθρώπινης επικοινωνίας¹⁷ ή η μυθολογία περί αυξημένων κρουσμάτων ψυχικών νοσημάτων στις ΗΠΑ¹⁸.

Οι ελληνικές 'εθνικές' εμπειρίες, που στοιχειοθετούν την εχθρότητα προς την Αμερική, σε συνδυασμό με την αρνητική αποτίμηση μια σειράς γεγονότων και καταστάσεων που αφορούν τις ΗΠΑ, όπως ο πόλεμος στο Βιετνάμ, η δολοφονία Κέννεντυ, η προεδρία του Ρίτσαρντ Νίξον οδηγούν στην απαξίωση του αμερικανικού συστήματος, της αμερικάνικης ιδεολογίας και πολιτικής, της Αμερικής ως συμβόλου του ελεύθερου κόσμου¹⁹, αλλά και σε αμφισβήτηση της αμερικανικής ισχύος²⁰. Η αμφισβήτηση του αμερικανικού πολιτικού συστήματος συνδυάζεται και με την αποτίμηση των συνεπειών της οικονομικής κρίσης του 1973-1974. Με βάση όλα τα παραπάνω, στις ΗΠΑ καταλογίζεται η αποτυχία τους στο πολιτικό-θεσμικό επίπεδο, αλλά και στο οικονομικό²¹. Στο σημείο αυτό, τα μη αριστερά έντυπα προσεγγίζουν τον κομμουνιστικό τύπο, ο οποίος υποστηρίζει ότι η οικονομική κρίση συνεπάγεται και μια βαθύτατη ηθική κρίση²².

Πάντως, είναι ιδιαίτερα έντονη η απαξίωση, από το σύνολο του τύπου, του αμερικανικού πολιτικού συστήματος την περίοδο 1974-1975, με αιχμές της κριτικής την έλλειψη ηθικής, ευφύας, το έλλειμμα αντιπροσώπευσης αλλά και νομιμοποίησης²³. Είναι ενδιαφέρουσα η ερμηνεία που προτείνει ο συντηρητικός λόγος, για την ανάδυση αυτών των αρνητικών όψεων της αμερικανικής δημοκρατίας, υποστηρίζοντας ότι το αμερικανικό πολίτευμα έχει υποστεί βαθιές αλλοιώσεις που συνίστανται στην περιστολή των εξουσιών του Κογκρέσου και στην ενίσχυση της

¹⁶ *Τα Νέα*, 2/10/1975, σελ.11.

¹⁷ *Καθημερινή*, 1/2/1975, σελ.4.

¹⁸ *Καθημερινή*, 28/9/1977, σελ.3. Μαρία Νεοφωτίστου, ό. π., σελ.20.

¹⁹ *Καθημερινή*, 15/9/1974, σελ.3. *Απογευματινή*, 21/9/1974, σελ.5. Και *Ριζοσπάστης*, 8/11/1974, σελ.2. *Καθημερινή*, 28/9/1977, σελ.5.

²⁰ *Απογευματινή*, 17/5/1975, σελ.6.

²¹ *Απογευματινή*, 7/12/1974, σελ.6. *Απογευματινή*, 28/12/1974, σελ.6. *Ριζοσπάστης*, 18/1/1975, σελ.3. *Ριζοσπάστης*, 27/3/1975, σελ.2. *Ελευθεροτυπία*, 11/12/1977, σελ.7.

²² *Ριζοσπάστης*, 8/1/1975, σελ.3.

²³ *Ελευθεροτυπία*, *Διορισμένοι και αήθεις*, 23/7/1975, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, 4/10/1975. *Καθημερινή*, 9/2/1975, σελ.6. *Καθημερινή*, *Φθίνοντες πρόεδροι*, 26/9/1975, σελ.7. *Απογευματινή*, 21/9/1974, σελ.5. *Απογευματινή*, 9/11/1974, σελ.9. Ιακ.Καμπανέλλης, *Τερατογονία*, *Τα Νέα*, 23/10/1980?.

εκτελεστικής εξουσίας πέρα από κάθε ουσιαστικό έλεγχο²⁴. Γι' αυτού του είδους τις αλλοιώσεις υιοθετεί τον όρο «*καισαρική διαστροφή*»²⁵ και υποστηρίζει ότι η κρίση του αμερικανικού πολιτικού συστήματος είναι «*οργανική*»²⁶.

Ειδικότερα, ο μακαρθισμός και ο πόλεμος στο Βιετνάμ παρουσιάζονται από αρθρογράφους στο χώρο του αστικού τύπου ως τα κομβικά εκείνα συμβάντα που ανέδειξαν την αλλοίωση της φυσιογνωμίας της αμερικανικής δημοκρατίας και επέτρεψαν την κυριαρχία των «*σκοτεινών δυνάμεων*»²⁷. Ο κομμουνιστικός τύπος υποδεικνύει από την πλευρά του τις ΗΠΑ ως την κατεξοχήν πατρίδα του φασισμού υποστηρίζοντας ότι η ανάπτυξη ρατσιστικών θεωριών και η δράση οργανώσεων όπως η Κου-Κλουξ-Κλαν προηγήθηκε τόσο του ιταλικού φασισμού όσο και του γερμανικού ναζισμού. Υποστηρίζει επίσης ότι η φασιστική ιδεολογία και πρακτική έχει διαποτίσει τη λειτουργία των αμερικάνικων μυστικών υπηρεσιών²⁸.

Στο πλαίσιο του δεξιού χώρου, διαπιστώνεται ότι οι γεωπολιτικές επιδιώξεις των ΗΠΑ ως υπερδύναμης την έχουν οδηγήσει στην πράξη σε ρήξη με τη «*δυτική ιδεολογία*», η οποία ορίζεται με κυρίαρχη αναφορά την αφοσίωση στη δημοκρατία²⁹. Από την πλευρά του, ο αριστερός λόγος υποδεικνύει την ανυπαρξία ιδανικών, την έλλειψη σεβασμού προς τις στοιχειώδεις αρχές του δικαίου, αλλά και την κυριαρχία του εγκλήματος, ως μέσου πολιτικής, ως τα αίτια της παρακμής της αμερικανικής πολιτείας³⁰. Αυτή η τροχιά παρακμής της αμερικανικής δημοκρατίας έχει τον αντίκτυπό της στην πολιτιστική και πνευματική ζωή της χώρας, καταδικάζοντάς την σε στειρότητα³¹. Σε αυτήν την αφήγηση, η πρόσληψη της Αμερικής ως ενός νέου κόσμου διατηρείται, αλλά συνοδεύεται από τη μεταφορά της ασθένειας, και όχι από τη μεταφορά της υγείας, που τη συνόδευε στο φιλοαμερικανικό λόγο. Η Αμερική, λοιπόν, είναι ένας νέος κόσμος που δεν μπορεί να κατανικήσει τη νοσηρότητα που εμπεριέχει και αυτοκαταστρέφεται³².

²⁴ *Καθημερινή*, 3/10/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, 22/5/1975, σελ.5.

²⁵ *Καθημερινή*, 11/10/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, 4/10/1975, σελ.7.

²⁶ *Καθημερινή*, *Βαθεία κρίση*, 7/11/1974, σελ.5. *Καθημερινή*, 5/10/1975.

²⁷ *Απογευματινή*, 9/11/1974, σελ.6.

²⁸ *Ριζοσπάστης*, 14/1/1975, σελ.2.

²⁹ Το σχετικό σχόλιο αναφέρεται στις αδιατάρακτες σχέσεις των ΗΠΑ με το καθεστώς του Φράνκο, *Καθημερινή*, 15/6/1975, σελ.4. Και *Καθημερινή*, 4/7/1975, σελ.4.

³⁰ Νικηφόρος Βρεττάκος, *Αμερική: ο σκοπός αγιάζει τα μέσα*, *Ελευθεροτυπία*, 10/9/1975, σελ.5. Νικηφόρος Βρεττάκος, *Η επιστήμη του εγκλήματος*, *Ελευθεροτυπία*, 27/12/1975.

³¹ Σοφοκλής Θεόδοτος, *Ο Αμερικανικός Ιμπεριαλισμός το κύκνειον άσμα του καπιταλισμού*, Δάρδανος, Αθήνα 1984, σελ.132.

³² Μαρία Νεοφωτίστου, ό. π., σελ.173.

Είδαμε και προηγουμένως την προσπάθεια της συντηρητικής σκέψης να προσφέρει ερμηνείες που να εξηγούν αυτό που είναι και αυτό που κάνει η Αμερική στον κόσμο, δίνοντας έμφαση στις δυσλειτουργίες του αμερικάνικου πολιτικού συστήματος. Σε ορισμένες περιπτώσεις, αυτή η προσπάθεια καταλήγει ακόμη και σε ρατσιστικές προσεγγίσεις που απολυτοποιούν τις πολιτισμικές και φυλετικές διαφορές. Μια τέτοια ερμηνεία δίνει η *Καθημερινή* με βάση το επιχείρημα ότι οι Αμερικανοί είναι στην ουσία εκφυλισμένοι απόγονοι των Ευρωπαίων. Αυτός ο εκφυλισμός, που φαίνεται να προκύπτει από τις αλλοτριωτικές, σχεδόν μεταφυσικές, ιδιότητες της αμερικανικής ηπείρου, αποτυπώνεται και στα εξωτερικά χαρακτηριστικά παρά τη ρωμαλέα σωματική διάπλαση, που στερεοτυπικά, χαρακτηρίζει τους Αμερικανούς: «Άλλωστε φαίνονται Αμερικανοί. Τους αναγνωρίζεις από μακριά. Είναι υψηλοί, λιγνοί, με πρόσωπα στεγνά σαν σκαλισμένα σε ξύλο...», αλλά κυρίως στα πνευματικά χαρακτηριστικά: «Διότι αν η Αμερική παίρνει έξυπνους, εξελεγμένους, προικισμένους Ευρωπαίους και τους μεταμορφώνει σε Ινδιάνους, τότε ο κόσμος αυτή την στιγμή διοικείται, χωρίς να το έχει αντιληφθεί, από μία μάλλον κατώτερη φυλή, γενναία βέβαια και σκληρή που δεν έλαμψε ποτέ διανοητικώς»³³.

Η κριτική εναντίον της αμερικανικής ηγεσίας δεν αφήνει στο απυρόβλητο τον αμερικανικό λαό, στο βαθμό που του καταλογίζεται απάθεια και αδιαφορία για τις κατάφωρες παραβιάσεις του δικαίου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη διεθνή σκηνή, αλλά και άγνοια στοιχειωδών πραγμάτων και έλλειψη πολιτικοποίησης³⁴. Είναι χαρακτηριστική η αναφορά της *Νέας Εστίας* στον αμερικανικό λαό ως «πολιτικά, ιστορικά και πνευματικά 'απόντα'»³⁵. Εξάλλου, σε μια σειρά αναλύσεων για το αμερικάνικο σύστημα λανθάνει το στερεότυπο για το χαμηλό πνευματικό επίπεδο του μεγαλύτερου μέρους του Αμερικανικού λαού³⁶. Παράλληλα, ασκείται κριτική στην κυριαρχία του ατομικισμού στην αμερικανική κοινωνία, που τροφοδοτεί στο ατομικό επίπεδο τον εγωκεντρισμό και την αδιαφορία για το συλλογικό³⁷. Για το λόγο αυτό, υποστηρίζεται ότι ακόμη και σε περιπτώσεις παραβίασεως των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις ίδιες τις ΗΠΑ, η αμερικανική κοινή γνώμη προτιμά τη

³³ *Καθημερινή*, 20/4/1975, σελ.8.

³⁴ *Ελευθεροτυπία*, 31/10/1975, σελ.4. *Καθημερινή*, 16/7/1975. *Ριζοσπάστης*, 8/10/1974, σελ.4. Μαρία Νεοφωτίστου, ό. π., σελ.80. Επίσης, με αφορμή την απουσία αντιδράσεων απέναντι στην επιβολή θανατικής ποινής σε έναν 16χρονο που καταδικάστηκε για δολοφονία, *Ελευθεροτυπία*, 3/11/1977, σελ.4. Επίσης, *Έθνος*, 25/9/1983, σελ.6.

³⁵ *Νέα Εστία*, τμ.97, τχ.1140, 1/1/1975, σελ.61.

³⁶ *Τα Νέα*, 5/9/1983, σελ.4.

³⁷ *Απογευματινή*, 17/9/1975, σελ.6. Μαρία Νεοφωτίστου, ό. π., σελ.95.

λήθη και την άγνοια από την αντίδραση³⁸. Μία άλλη ερμηνεία που προτείνεται για τον αμοραλισμό της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής είναι ο «*βαθύτατος*», όπως πιστεύεται, ρατσισμός των Αμερικανών που οδηγεί στην περιφρόνηση των άλλων λαών και στην πεποίθηση ότι η προστασία των δημοκρατικών δικαιωμάτων αφορά μόνο το εσωτερικό των ΗΠΑ και όχι τη δράση τους στο εξωτερικό³⁹.

Με αφορμή την έλλειψη οποιασδήποτε μαζικής διαμαρτυρίας στις ΗΠΑ για τις εκτελέσεις Βάσκων αγωνιστών από το καθεστώς του Φράνκο⁴⁰, ο ελληνικός τύπος διαπιστώνει ότι ο αμερικανικός λαός έχασε τον ιδεαλισμό του και απομακρύνθηκε από τις αγωνιστικές του παραδόσεις. Θέτει λοιπόν το ερώτημα: «...*Τι έγινε η ράτσα σου Τζέρρυ (Φορντ); Σάπισε; Ξόφλησε;*»⁴¹.

Η κάλυψη της αναμέτρησης για τις προεδρικές εκλογές στις ΗΠΑ, το 1980 από τα ελληνικά ΜΜΕ, δίνει την ευκαιρία να διατυπωθούν μια σειρά εκτιμήσεων, στερεοτύπων και ερμηνειών για την αμερικανική κοινωνία και το αμερικανικό πολιτικό σύστημα. Στο πλαίσιο αυτό, υποστηρίζεται ότι το αμερικανικό πολιτικό σύστημα είναι «*αυταρχικό*» και ανδροκρατούμενο⁴² και ότι η λαϊκή βούληση φαλκιδεύεται και αναιρείται από την κυριαρχία ενός πλέγματος συμφερόντων⁴³.

Ήδη, πριν την έναρξη της προεδρικής θητείας του Ρόναλντ Ρήγκαν, διαφαίνεται η ανησυχία για τη νέα αυτή εκδοχή του αμερικανικού συντηρητισμού⁴⁴. Ο προβληματισμός για το νέο αμερικανικό συντηρητισμό αφορά και τις εκφράσεις του στο επίπεδο της αμερικανικής κοινωνίας. Η αρθρογραφία δίνει έμφαση στο λεγόμενο «*κίνημα της ηθικής πλειοψηφίας*», που πρεσβεύει με φανατισμό το σεβασμό στις παραδοσιακές αξίες και ασκεί συστηματικά πιέσεις, στις οποίες το πολιτικό κατεστημένο ενδίδει, προκειμένου να λογοκριθούν καλλιτεχνικές δημιουργίες και τηλεοπτικά προγράμματα, τα οποία στιγματίζονται ως φορείς διαφθοράς. Οι σχολιαστές αυτού του φαινομένου κάνουν λόγο ακόμα και για Αμερικανούς

³⁸ *Τα Νέα*, 1/10/1981, σελ.13.

³⁹ *Καθημερινή*, 17/11/1974, σελ.6. Για την «*πάντοτε εγωιστικά εθνικιστική*» αμερικανική κοινή γνώμη κάνει λόγο και η *Απογευματινή*, 17/8/1974, σελ.6.

⁴⁰ Εκτελέσεις 4 Βάσκων αγωνιστών από Φράνκο διεθνής κατακραυγή. Μια σειρά χωρών, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα ανακαλούν τους πρεσβευτές τους από τη Μαδρίτη. Εξάιρεση αποτέλεσαν οι ΗΠΑ, *Τα Νέα*, 1/10/1975. *Ελευθεροτυπία*, 30/9/1975.

⁴¹ *Ελευθεροτυπία*, 6/10/1975.

⁴² *Εθνος*, 21/7/1984, σελ.6.

⁴³ *Εθνος*, 27/11/1984, σελ.6.

⁴⁴ *Καθημερινή*, 17/9/1980, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, 6/11/1980, σελ.1,7. *Ελευθεροτυπία*, 9/11/1980, σελ.9. *Αντί*, τχ.164, 7/11/1980, σελ.3.

«Αγιατολλάχ», αντιστρέφοντας έτσι τις κατηγορίες περί φανατισμού και μισαλλοδοξίας που απευθύνουν οι ΗΠΑ στο ιρανικό καθεστώς⁴⁵.

Στις ανταποκρίσεις του από την Αμερική για λογαριασμό των *Νέων*, ο Β. Βασιλικός περιγράφει το αμερικανικό σύστημα ως έναν «ηλεκτρονικό μεσαίωνα» και ως δημοκρατία «κατ' επίφαση». Σε σχέση όμως, με τις θέσεις που διατύπωνε τη δεκαετία του '60, η απαξίωση του αμερικανικού μοντέλου συνοδεύεται και από μια ανάλογα αρνητική αξιολόγηση του σοβιετικού-σοσιαλιστικού συστήματος, έστω και αν, στη μεταξύ τους σύγκριση, προκρίνει το σοσιαλιστικό. Κοινό σημείο της κριτικής του επί των δύο συστημάτων είναι το γεγονός ότι, παρά τις εξαιρετικές προόδους στο πεδίο της τεχνολογίας, η δομή της εξουσίας και στις δύο περιπτώσεις είναι «μεσαιωνική» και η απόσταση ανάμεσα στο λαό και στους κρατούντες είναι αγεφύρωτη, με το λαό να είναι ουσιαστικά ανίκανος να επηρεάσει τις αποφάσεις τους. Ειδικότερα, στις ΗΠΑ, ο μεσαίωνας χαρακτηρίζεται τηλεοπτικός και προσδιορίζεται από την εξάλειψη της ατομικότητας και την αδυναμία ελέγχου της πληροφορίας. Ως σύμπτωμα και απόδειξη των μεσαιωνικών δομών του αμερικανικού συστήματος, ο Βασιλικός υποδεικνύει την προσήλωση των Αμερικανών στη θρησκεία, συγκρίνοντας μάλιστα την έκφραση θρησκευτικότητας στις ΗΠΑ με το Ιράν⁴⁶.

Απαξιώτικα σχόλια για την ποιότητα της αμερικανικής δημοκρατίας αφθονούν καθ' όλη την περίοδο της προεδρίας Ρήγκαν, με σημεία αναφοράς την έλλειψη πολιτικής πληροφόρησης και συμμετοχής και την αίσθηση μιας αλαζονικής αυτάρκειας των Αμερικανών πολιτών, την οποία εκμεταλλεύτηκε κατά κόρον ο Ρ. Ρήγκαν⁴⁷. Ο συντηρητισμός, στην ακραία εκδοχή του, παγιώνεται ως βασικό στοιχείο της έννοιας του ρηγκανισμού, η χρήση της οποίας παγιώνεται στο δημόσιο λόγο⁴⁸. Παράλληλα, η προεδρία Ρήγκαν θεωρείται ότι όξυνε τις κοινωνικές ανισότητες στο εσωτερικό των ΗΠΑ⁴⁹.

Οι σχετικές αναλύσεις, που κινδυνολογούν για τις συνέπειες από την εδραίωση του αμερικανικού συντηρητισμού και σωβινισμού, αυξάνονται μετά και τη

⁴⁵ *Τα Νέα*, 6/7/1981, σελ.13. *Τα Νέα*, 20/10/1984, σελ.9. *Αντί*, τχ.191, 30/10/1981, σελ.36.

⁴⁶ *Τα Νέα*, 22/10/1980, σελ.13. Ανάλογα αρνητικά σχόλια για την εκμετάλλευση της θρησκευτικής πίστης και του φανατισμού από το ρηγκανισμό και *Έθνος*, 26/10/1984 σελ.6.

⁴⁷ *Έθνος*, *Η αμερικανική αχρωματοψία*, 12/11/1984, σελ.16. *Απογευματινή*, 1/9/1984, σελ.6.

⁴⁸ *Τα Νέα*, 12/1/1984, σελ.11. *Τα Νέα*, 8/11/1984, σελ.7 (εκλογές). *Ελευθεροτυπία*, 4/11/1984, σελ.32. *Ελευθεροτυπία*, 17/11/1984, σελ.16-17. *Έθνος*, 9/7/1984, σελ.4.

⁴⁹ *Ελευθεροτυπία*, 5/2/1984, σελ.10. *Ελευθεροτυπία*, 18/7/1984, σελ.9. *Ελευθεροτυπία*, 2/12/1984, σελ.32. *Έθνος*, 8/11/1984, σελ.6. *Καθημερινή*, 5/9/1984, σελ.4.

δεύτερη εκλογική νίκη του Ρ. Ρήγκαν⁵⁰. Ο Ρήγκαν κατηγορείται ότι ενθαρρύνει την ούτως ή άλλως υπάρχουσα αλαζονεία των Αμερικανών, αλαζονεία που πηγάζει από τις ιδιότυπες συνθήκες συγκρότησης και ύπαρξης του αμερικανικού έθνους και την προνομιακή μεταχείριση που του επεφύλαξε η ιστορία καθιστώντας το ουσιαστικά απρόσβλητο από επιθέσεις. Αυτή τη θέση απηχεί το σχόλιο της *Ελευθεροτυπίας*: «Μια αλαζονική αίσθηση ασφάλειας κυκλοφορεί σαν μολυσματική αρρώστια απ' τη μια άκρη της Αμερικής ως την άλλη...Η αμερικανική γη δεν έχει μνήμες»⁵¹. Ως κατεξοχήν στοιχείο επικινδυνότητας της αμερικανικής ιδεολογίας, στη δεκαετία του '80, προβάλλεται ο απλοϊκός της μανιχαϊσμός που νομιμοποιεί την προσφυγή στη βία⁵².

Το αρνητικό στερεότυπο του ρηγκανισμού αφορά σε μεγάλο βαθμό το στοιχείο της ιδεολογίας στηλιτεύοντας την επικράτηση ακραίων δεξιών τάσεων στο εσωτερικό των ΗΠΑ αφενός και την υιοθέτηση νεοφιλελεύθερων οικονομικών δογμάτων αφετέρου. Το ακόλουθο απόσπασμα από το *Αντί* απαριθμεί τις βασικές συνιστώσες του ρηγκανισμού: «Σωβινισμός πρωτόγονος, αντικομμουνισμός άμετρος, οικονομικός φιλελευθερισμός άκρατος, υπερσυντηρητισμός στα ήθη και στις αξίες, επιστροφή σε μια μισαλλόδοξη θρησκοληψία»⁵³. Ο νεοφιλελευθερισμός προβάλλεται συστηματικά ως μια πολιτική, οικονομική και κοινωνική απειλή⁵⁴. Συχνά, ωστόσο, ο όρος νεοφιλελευθερισμός στις σχετικές αναφορές αποκόπτεται από το περιεχομένο του και συρρικνώνεται σε ένα στερεότυπο που χρησιμοποιείται ως συνώνυμο του συντηρητισμού και της «αντίδρασης». Στο πλαίσιο αυτό, ο νεοφιλελευθερισμός εμφανίζεται ως εχθρός που προσεγγίζεται με όρους συνωμοσίας και θεωρείται αντίπαλος της Ελλάδας της Αλλαγής⁵⁵.

⁵⁰ *Τα Νέα*, 7/11/1984, σελ.9. *Τα Νέα*, 11/11/1984, σελ.19. *Ελευθεροτυπία*, 8/11/1981, σελ.20-21. *Ελευθεροτυπία*, 19/11/1984, σελ.14-15. *Έθνος*, 8/11/1984, σελ.6. *Έθνος*, 15/11/1984, σελ.6. *Αντί*, Ο θαναμαστός κόσμος του κ. Ρήγκαν, τχ.274, 9/11/1984, σελ.3.

⁵¹ *Ελευθεροτυπία*, 19/11/1984, σελ.15.

⁵² *Ελευθεροτυπία*, 31/10/1983, σελ.13. *Ελευθεροτυπία*, 4/9/1983, σελ.6. *Ελευθεροτυπία*, 5/11/1984, σελ.23. *Ελευθεροτυπία*, 4/11/1984, σελ.37.

⁵³ *Αντί*, Για ένα Ρηγκανισμό χωρίς όρια, τχ.272, 12/10/1984, σελ.22-23. Επίσης, *Ελευθεροτυπία*, 8/10/1983, σελ.9. *Έθνος*, 8/11/1984, σελ.6. *Αντί*, Η Αμερική και ο κόσμος σε κρίσιμο σταυροδρόμι, τχ.172, 27/2/1981, σελ.16-17.

⁵⁴ *Ελευθεροτυπία*, Ο κοινωνικός χαρακτήρας του «οικονομικού φιλελευθερισμού», 16/6/1985, σελ.8. *Ελευθεροτυπία*, 10/11/1985, σελ.37. *Έθνος*, 10/2/1984, σελ.8. *Αντί*, τχ.191, 30/10/1981, σελ.36. *Αντί*, Ρηγκανόμικς ή οδηγός μαθητευόμενων βαρβάρων, τχ.276, 7/12/1984, σελ.33-36. Αποσπασματικές και μεμονωμένες θετικές αναφορές στην οικονομική πολιτική του Ρόναλντ Ρήγκαν και στη «φιλελεύθερη επανάσταση», συναντάμε στο δεξιό τύπο, *Καθημερινή*, 11-12/11/1984, σελ.1,3. Γ.Λούλης, *Κύριοι, μη λέτε ανοησίες*, *Απογευματινή*, 11/11/1984, σελ.7.

⁵⁵ *Τα Νέα*, 23/12/1984.

Παράλληλα, έντονος είναι ο σαρकाσμός για τους Αμερικανούς πολίτες που επέλεξαν να ψηφίσουν τον Ρ. Ρήγκαν⁵⁶. Ο σαρκασμός συνοδεύεται και από μια σειρά αναλύσεων που επιχειρούν να ερμηνεύσουν αυτήν την «απίστευτη» επανεκλογή στις μεθοδεύσεις οργανωμένων συμφερόντων και στη χειραγώγηση των πολιτών από τα πανίσχυρα ΜΜΕ⁵⁷. Επιπλέον, ο πρόεδρος Ρήγκαν καθιερώνεται ως μια δημοφιλής καρικατούρα για αρθρογράφους και σκιτσογράφους με σημείο αναφοράς τόσο τις διανοητικές του ικανότητες όσο και την επικινδυνότητα⁵⁸, που συνεπάγεται η απλοϊκότητα στη σκέψη της αμερικανικής ηγεσίας⁵⁹.

Η προεδρία Ρήγκαν συνδέεται, όπως είδαμε, με μια γενικευμένη επιδείνωση της εικόνας της Αμερικής στην ελληνική κοινή γνώμη, επιδείνωση που αποτυπώνεται στην αρνητικά φορτισμένη έννοια του ρηγκανισμού. Το ακόλουθο απόσπασμα αποτυπώνει χαρακτηριστικά την υποκατάσταση του Αμερικανού εχθρού από το Ρόναλντ Ρήγκαν και όσα συμβολίζει σε πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο: «Δεν υπάρχει λοιπόν ‘αντιαμερικανισμός’ στην Ελλάδα. Υπάρχει ‘αντιρηγκανισμός’-κι αυτός είναι απόλυτος, αδιάλλακτος, ασυμβίβαστος»⁶⁰.

Η τάση αυτή μπορεί να ανιχνευθεί και στα δεξιά έντυπα. Παρά τον αντισοβιετισμό τους ή την αντιπολιτευτική διάθεση προς τον πασοκικό χώρο, είναι σαφής η έντονη αμφισβήτηση της Αμερικής ως θετικού πόλου στην ψυχροπολεμική αντιπαράθεση. Οι εφημερίδες φιλοξενούν ανταποκρίσεις, οι οποίες στηλιτεύουν την πολιτική ισχύος που προωθούν την περίοδο αυτή οι ΗΠΑ, μια πολιτική που αξιολογείται ως ανορθολογική και επικίνδυνη για τον κόσμο συνολικά⁶¹.

Στο πολιτιστικό επίπεδο, ως κατεξοχήν έκφραση του Ρηγκανισμού ερμηνεύεται η κινηματογραφική παραγωγή στις ΗΠΑ, και ειδικότερα μία σειρά υπερπαραγωγών όπως ο «Πόλεμος των Άστρων», οι «Κυνηγοί της χαμένης κιβωτού», οι οποίες διακρίνονται από το συνδυασμό παιδικότητας, αφέλειας και έντονης δράσης⁶², αλλά και από ταινίες που θεωρούνται κατεξοχήν έκφραση του νέου συντηρητισμού της δεκαετίας του '80, όπως ο επιθεωρητής «Κάλλαχαν» και ο

⁵⁶ *Ελευθεροτυπία*, *Είναι απίστευτο κι όμως αληθινό: Πάλι ο Ρήγκαν!*, 5/11/1984, σελ.23.

⁵⁷ *Ελευθεροτυπία*, *Γιατί ψηφίζουν τους Ρήγκαν οι Αμερικανοί*, 10/11/1984, σελ.9. *Ελευθεροτυπία*, *Έτσι κατασκευάζεται ένας πρόεδρος*, 12/11/1984, σελ.14-15. *Ελευθεροτυπία*, 14/11/1984, σελ.12-13. *Έθνος*, 12/11/1984, σελ.16. *Αντί*, τχ.165, 21/11/1980, σελ.22—23.

⁵⁸ *Έθνος*, 4/11/1984, σελ.28.

⁵⁹ *Ελευθεροτυπία*, 6/10/1981, σελ.10. *Έθνος*, 11/9/1983, σελ.6. *Απογευματινή*, 8/9/1981, σελ.7.

⁶⁰ *Ελευθεροτυπία*, *Επικίνδυνες «ρηγκανισμού» παρενέργειες*, 15/10/1984, σελ.9.

⁶¹ *Καθημερινή*, *Η πολιτική Ρήγκαν ανοίγει το δρόμο στην παγκόσμια αταξία*, 6/1/1984, σελ.4. Επίσης, *Καθημερινή*, 6-7/11/1983, σελ.8. *Καθημερινή*, 27-28/11/1983, σελ.7.

⁶² *Καθημερινή*, 29/12/1981, σελ.6. *Τα Νέα*, 3/10/1984, σελ.10.

«Ράμπο»⁶³. Ειδικότερα για το «Ράμπο 2, η αποστολή», το «Έθνος» γράφει: «είναι κάτι πιο πέρα από ρηγκανικό σύμβολο, κάτι πιο πέρα από φασιστικό πρότυπο. Είναι ένας απόστολος της μισανθρωπικής βίας χωρίς κανένα πρόσχημα...»⁶⁴. Είναι ενδιαφέρον ότι η αρνητική αποτίμηση των ταινιών αυτών αφενός οφείλεται κατά κύριο λόγο σε ιδεολογικές ερμηνείες και ότι αφετέρου οδηγεί άμεσα στη διατύπωση στερεοτύπων σχετικά με τα χαρακτηριστικά του «ιδανικού θεατή τους», του «μέσου Αμερικανού»: «Ξανθός, ψηλός, γαλανομάτης, με χαμηλό δείκτη νοημοσύνης, ροζ παράγωγο του πολιτισμού των λούνα παρκ, της κόκα κόλα και του ποπ κορν...Χαμηλός νους, αλλά μυώδη σώματα»⁶⁵.

Ένα μείζον γεγονός, η αναπαράσταση του οποίου από τα ελληνικά ΜΜΕ μάς επιτρέπει να καταγράψουμε μία σειρά εννοιών και στερεοτύπων που συνδέονται με την πρόσληψη του αμερικανισμού, είναι οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 1984 που διεξάγονται στο Λος Άντζελες. Οι Αγώνες σημαδεύτηκαν από το μποϋκοτάζ των Σοβιετικών, ενώ είχε προηγηθεί το μποϋκοτάζ των ΗΠΑ στους Ολυμπιακούς της Μόσχας (1980). Το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων ανταποκριτών στηλίτευσε την ακραία εμπορευματοποίηση των Αγώνων, την κυριαρχία των αμερικάνικων πολυεθνικών εταιρειών, την έντονη πολιτικοποίησή τους από τους Αμερικανούς διοργανωτές, αλλά και τη χαμηλής ποιότητας αισθητική των διοργανωτών⁶⁶. Είχε προηγηθεί η πρόταση του τότε προέδρου της Δημοκρατίας, Κ. Καραμανλή, για μόνιμη τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ελλάδα, η οποία προβαλλόταν ως η μόνη δυνατή θεραπεία για τα τρωτά των Αγώνων από όλα τα έντυπα, πλην εκείνων της κομμουνιστικής Αριστεράς⁶⁷.

Στο δημόσιο λόγο, πολλοί ήταν εκείνοι που υποστήριζαν ότι οι Αγώνες συνιστούσαν επίδειξη δύναμης και έκφραση ενός έντονου σωβινιστικού πνεύματος, μια αποτύπωση της ιδεολογίας του ρηγκανισμού στο επίπεδο του θεάματος και του αθλητισμού. Η έντονη κριτική σε αυτή τη διάσταση των Αγώνων έφτανε μέχρι του

⁶³ *Τα Νέα*, 29/2/1984, σελ.11. *Τα Νέα*, 30/11/1985, σελ.35.

⁶⁴ *Έθνος*, 29/11/1985, σελ.34.

⁶⁵ *Τα Νέα*, 3/10/1984, σελ.10.

⁶⁶ *Τα Νέα*, 23/7/1984, σελ.9. *Τα Νέα*, 24/7/1984, σελ.9. *Τα Νέα*, 28/7/1984, σελ.9. *Τα Νέα*, 30/7/1984, σελ.7, 10, 18. *Ελευθεροτυπία*, *Σωβινισμός, χάμπουργκερ και μπίζνες*, 24/8/1984, σελ.14-15. *Ελευθεροτυπία*, *Το Ολυμπιακό πνεύμα δεν πήγε στο Λ.Άντζελες*, 13/8/1984, σελ.39. *Ελευθεροτυπία*, 23/8/1984, σελ.15, *Έθνος*, 30/7/1984, σελ.6. Οι αιτιάσεις για την εμπορευματοποίηση των Αγώνων είχαν ξεκινήσει από το Φεβρουάριο με αφορμή τη διαδρομή της Ολυμπιακής Φλόγας και την «ενοικίασή» της έναντι 3000 δολαρίων, *Έθνος*, *Στο «τσίρκο» και η ιερή φλόγα από την Ολυμπία*, 21/2/1984, σελ.45. *Έθνος*, 27/2/1984.

⁶⁷ *Ελευθεροτυπία*, 30/7/1984, σελ.8. *Ελευθεροτυπία*, *Να τους σώσουμε πριν τους δολοφονήσουν*, 31/7/1984, σελ.9. *Ελευθεροτυπία*, 4/8/1984, σελ.9. *Καθημερινή*, 7/7/1984. *Απογευματινή*, 30/7/1984, σελ.7.

σημείου σύγκρισής τους με τους Ολυμπιακούς του 1936, που αποτέλεσαν έκφραση του πνεύματος του ναζισμού: «Όπως η Ολυμπιάδα του Βερολίνου χρησιμοποιήθηκε για να αποδείξει την ανωτερότητα της αρείας φυλής, έτσι και η Ολυμπιάδα του Λος Άντζελες χρησιμοποιήθηκε για να δείξει την ανωτερότητα της ‘αμερικανικής’ φυλής»⁶⁸.

Παράλληλα, οι ανταποκριτές σκιαγραφούν μια ζοφερή εικόνα της αμερικανικής μεγαλούπολης δίνοντας έμφαση στο στοιχείο της εγκληματικότητας και του ηθικού εκτραχηλισμού⁶⁹, ενώ εστιάζουν και στην αλλοτριωτική διάσταση του αμερικάνικου τρόπου ζωής και τις έντονες κοινωνικοοικονομικές ανισότητες⁷⁰. Στις σχετικές αναφορές, αμνηχανία προκαλεί και η έντονη παρουσία αστυνομικών δυνάμεων, η οποία εκλαμβάνεται ως ένα ακόμη σύμπτωμα του ρηγκανικού αυταρχισμού⁷¹.

Οι θετικές αναφορές στους Ολυμπιακούς Αγώνες ως έκφραση του αμερικανισμού περιορίζονται στο δεξιό χώρο και στηρίζονται στο σύστημα των μεταφορών που καθιερώθηκε στο μεταπολεμικό φιλοαμερικανικό λόγο και παρουσίαζε την Αμερική ως έναν νέο, υγιή, δυνατό κόσμο⁷². Επίσης, στο δεξιό λόγο, οι Ολυμπιακοί του Λος Άντζελες αντιπαρά τίθεται στους Ολυμπιακούς της Μόσχας, η οργανωτική και τεχνική αρτιότητα των οποίων θεωρήθηκε έκφραση ενός ολοκληρωτικού συστήματος⁷³. Στη δεκαετία του '80, λοιπόν, καταγράφεται σε ένα βαθμό η αναζωογόνηση του θετικού περιεχομένου της έννοιας του αμερικανισμού, που είχε ατονήσει κατά τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια.

Ωστόσο ένα επαναλαμβανόμενο θέμα στο δημόσιο λόγο είναι η ψυχική και ηθική απόσταση που χωρίζει τον ελληνικό λαό από τον αμερικανικό λόγω της έλλειψης ιστορικού παρελθόντος που καταλογίζεται στον τελευταίο. Η απουσία της ιστορίας, στην περίπτωση της Αμερικής, μεταφράζεται σε απουσία πόνου και οδύνης, όπως έχουμε παρατηρήσει και σε προηγούμενες περιόδους, και άρα σε αδυναμία προσέγγισης με τους λαούς που έχουν να παραθέσουν πλήθος οδυνηρών ιστορικών εμπειριών⁷⁴. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι στις αναφορές στον τρόπο με τον οποίο η οικονομική κρίση του 1973-1974 επηρέασε τις ΗΠΑ διακρίνεται μια λανθάνουσα ικανοποίηση που πηγάζει από την αίσθηση ότι οι ΗΠΑ δεν είναι τελικά άτρωτες, ότι

⁶⁸ Τα Νέα, 20/8/1984, σελ.4. Επίσης, *Ελευθεροτυπία*, 13/8/1984, σελ.39.

⁶⁹ Τα Νέα, 31/7/1984, σελ.10. *Καθημερινή*, 15-16/7/1984, σελ.10.

⁷⁰ *Ελευθεροτυπία*, 23/8/1984, σελ.15.

⁷¹ *Εθνος*, 24/7/1984, σελ.6.

⁷² *Καθημερινή*, 5-6/8/1984, σελ.8. *Απογευματινή*, 30/7/1984. *Απογευματινή*, 14/8/1984, σελ.8.

⁷³ *Καθημερινή*, 5-6/8/1984, σελ.8.

⁷⁴ *Απογευματινή*, 21/9/1974, σελ.7.

η μακαριότητά τους μπορεί να οδηγηθεί στο τέλος της, ότι *«μπορεί κι αυτές να υποφέρουν από τα δεινά που βασανίζουν άλλες χώρες»*⁷⁵. Η πεποίθηση ότι η ιστορία, νοούμενη ως οδυνηρό βίωμα, θα μπορούσε να εξανθρωπίσει την Αμερική είναι κυρίαρχη και στον μεταπολιτευτικό αντιαμερικανικό λόγο. Σχολιάζοντας την έλλειψη γνήσιας συγκίνησης από τα αμερικανικά τραγούδια, η Μ. Νεοφωτίστου αποφαινεται ότι οφείλεται στο ιδιότυπο, συγκρινόμενο με το ευρωπαϊκό, παρελθόν του αμερικανικού έθνους. Πρόκειται, λοιπόν, για τραγούδια που δεν έχουν ωριμάσει *«μέσα στην οδύνη και μέσα στο χρόνο»*. Η αντίληψη αυτή προεκτείνεται από τις πολιτιστικές δημιουργίες στη σωματική διάπλαση των Αμερικανών: *«παρότι εμπνέουν συμπάθεια, παρότι έχουν καλλίγραμμα κορμιά και όμορφα πρόσωπα, δεν έχουν φυτρώσει σε 'χώμα παράδοσης', ποτισμένο με δάκρυα και αίμα για να μπήξουν βαθιά τις ρίζες της ύπαρξής τους»*⁷⁶.

11. 3 Η σύνδεση της έννοιας του αμερικανισμού με την προβληματική της εθνικής ανεξαρτησίας και η καταγγελία του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού

Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, στο δημόσιο λόγο αφθονούν οι αιτιάσεις που συνδέουν τη φαλκίδευση της εθνικής ανεξαρτησίας από τις ΗΠΑ, με κατεξοχήν περίοδο αναφοράς τη δικτατορία, με τις αρνητικές συνέπειες από τη διάδοση του αμερικανισμού στον ελληνικό χώρο. Στις περισσότερες από αυτές τις αναφορές, λανθάνει η πρόσληψη της περιόδου της δικτατορίας ως μιας περιόδου ξένης κατοχής και η μεταφορά της αμερικανικής παρουσίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο αυτή ως δράση κατακτητών σε κατακτημένο έδαφος. Την οδυνηρή αίσθηση της απώλειας της εθνικής κυριαρχίας και αξιοπρέπειας κατά τη διάρκεια της αμερικανόφιλης δικτατορίας και την πικρία για τη νόθευση των εθνικών παραδόσεων αξιών και παραδόσεων εκφράζει ο Νικηφόρος Βρεττάκος στους ακόλουθους στίχους: *«Ήταν ένας πολίτης με βαθιές ρίζες, γιομάτος ήλιο/ και γραμμωτά, ωραία βουνά· μα ήταν, δεν είναι πια·/ Γιατί και η πατρίδα του-γνωστή απ' την ιστορία/για τα πολύ ωραία της πράγματα, για τους σοφούς, / τους τραγικούς της ποιητές, για τους παλιούς/ και για*

⁷⁵ *Απογευματινή*, 28/12/1974, σελ.6. *Ριζοσπάστης*, 29/12/1974. Εξάλλου, ο *Ριζοσπάστης* σχολιάζοντας την οικονομική κρίση του 1973-74 ασκεί κριτική στο σύστημα του Μπρέτον Γούντς συνολικά και στο ρόλο των ΗΠΑ στο μεταπολεμικό οικονομικό σύστημα, *Ριζοσπάστης*, 16/2/1975, σελ.7.

⁷⁶ Μαρία Νεοφωτίστου, ό. π., σελ.67.

τους νέους ήρωές της, ήταν· δεν είναι πια/ παρά ένα πλοίο του Έκτου Στόλου. Κι έφυγε. Δεν ήθελε/ να αισθάνεται σαν ένας ναύτης του»⁷⁷.

Ο λόγος που συνδέει το πρόβλημα του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού με το αίτημα της εθνικής ανεξαρτησίας αποτελεί άμεση συνέχεια του λόγου που διαμόρφωσε σχετικά με το ζήτημα αυτό η Αριστερά κατά τις δεκαετίες του '50 και του '60, με τη σημαντική διαφορά ότι, στη Μεταπολίτευση, δεν περιορίζεται στον αριστερό χώρο, αλλά αναδεικνύεται σε ηγεμονική αφήγηση, καθώς βρίσκει προνομιακό χώρο έκφρασης σε κεντρώα και κεντροαριστερά έντυπα. Η διάσταση της συνέχειας ανιχνεύεται εύκολα στη διατήρηση των βασικών θεματικών, των εννοιών, των ρηματικών τρόπων και του συστήματος των μεταφορών που επιστρατεύει και ο μεταπολιτευτικός λόγος. Ο ρόλος του τύπου για την εμπέδωση αυτής της διάστασης, μέσω αλληπάλληλων δημοσιογραφικών ερευνών για το θέμα, αποδεικνύεται καθοριστικός. Στα σχετικά κείμενα, στηλιτεύεται όχι μόνο το πρόσφατο παρελθόν, αλλά και η τρέχουσα πραγματικότητα, στο βαθμό που η αμερικανική παρουσία εξακολουθεί να υπάρχει στην Ελλάδα.

Τα δημοσιεύματα αναδεικνύουν τον παρακμιακό τρόπο ζωής των Αμερικανών στην Ελλάδα, με εκτενείς αναφορές στη διαβρωτική επίδραση νυχτερινών κέντρων και καμπαρέ στις περιοχές που είναι εγκατεστημένοι, καθώς και στη χρήση και διακίνηση ναρκωτικών, ακόμη και από το προσωπικό των αμερικανικών βάσεων⁷⁸. Εκτενή δημοσιογραφικά αφιερώματα φιλοξενούνται στον τύπο για τις αρνητικές συνέπειες που είχε στο πεδίο των ηθών και των αξιών η αμερικανική παρουσία στην περιοχή της Ελευσίνας, όπου συχνάζουν τα πληρώματα του 6^{ου} στόλου⁷⁹, αλλά και στην Κρήτη⁸⁰, ενώ ιδιαίτερη δημοσιότητα και θετική υποδοχή απολαμβάνουν οι αντιδράσεις των κατοίκων αυτών των περιοχών ενάντια στην αμερικανική παρουσία⁸¹.

Εξάλλου, όπως και στην προδικτατορική περίοδο, οι κρίσεις σχετικά με την ηθική ποιότητα των ανδρών του 6^{ου} Στόλου εξακολουθούν να είναι απαξιωτικές⁸². Η

⁷⁷ Τίτλος ποιήματος: *Ένας Πολίτης*. Νικηφόρος Βρεττάκος, *Διαμαρτυρία*, Διογένης, Αθήνα 1979, σελ.14.

⁷⁸ *Τα Νέα*, 22/8/1974, σελ.4. *Τα Νέα*, 30/9/1974, σελ.16. *Απογευματινή*, 18/9/1974. *Απογευματινή*, 30/9/1974, σελ.11. *Ελευθεροτυπία*, 25/10/1981, σελ.8.

⁷⁹ *Ελευθεροτυπία*, *Μια πόλη πεθαίνει. Φοβού τους Αμερικανούς και δώρα φέροντας*, 20/8/1975, σελ.5. *Απογευματινή*, *Η αμερικανική κατοχή ερήμωσε την Ελευσίνα...*, 14/9/1974, σελ.5. *Ριζοσπάστης*, 1/6/1975, σελ.7.

⁸⁰ *Τα Νέα*, 9/6/1975, σελ.7. *Ριζοσπάστης*, 7/8/1975, σελ.7.

⁸¹ *Τα Νέα*, 5/3/1975, σελ.4. *Τα Νέα*, 21/10/1975, σελ.13.

⁸² *Ριζοσπάστης*, 30/1/1975, σελ.2.

ηθική απαξίωση όμως του Αμερικανικού στρατιωτικού προσωπικού είναι ευρύτερη από τη συγκεκριμένη ιδιότητά τους και συνδέεται κυρίως με τη διαπαιδαγώγησή τους από τις αξίες του αμερικανισμού. Τα σχόλια των Ελλήνων, κατοίκων περιοχών με έντονη την αμερικανική παρουσία, όπως μεταφέρονται στον τύπο είναι ενδεικτικά αυτής της αντίληψης. Στα ακόλουθα αποσπάσματα, κάτοικοι των Χανίων, σε συνομιλία τους με δημοσιογράφο, αιτιολογούν το φόβο τους για την αμερικανική επιρροή: «...Αμερικανοί είναι, γκάγκστερς είναι, ναρκωτικά πίνουνε, βιασμούς κάνουνε», «...όλο και λίγο Σικάγο θα κουβαλάνε στο αίμα τους»⁸³, (η Κρήτη) «Μισεί τα ήθη τους, σιχαίνεται τον πολιτισμό τους, αηδιάζει από τα προϊόντα τους, εξοργίζεται για τα ατιμασμένα τους όπλα...»⁸⁴. Είναι, επίσης, χαρακτηριστικό ότι το ΠΑΣΟΚ συμπεριέλαβε στις προγραμματικές του διακηρύξεις το ζήτημα των συνεπειών της αμερικανικής παρουσίας, καταγγέλλοντας τις «πολιτιστικές διαστρεβλώσεις και παραμορφώσεις» που παρατηρούνται σ' εκείνες τις περιοχές της χώρας που είναι εγκατεστημένες αμερικανικές βάσεις⁸⁵.

Επιπλέον, ο αμερικανικός τρόπος ζωής προβάλλεται πλέον από ολόκληρο το φάσμα του τύπου ως απειλή για το ελληνικό ήθος, κάτω και από το πρίσμα της εθνικής συγκυρίας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η *Απογευματινή* συνδέοντας την οργή για τη στάση των ΗΠΑ στο Κυπριακό και τις σχέσεις τους με τη δικτατορία με την αντίδραση για τον τρόπο ζωής των Αμερικανών στους τόπους διαμονής τους στην Ελλάδα, πρόκειται για «ζέσπασμα 'αποθιμμένου αντιαμερικανισμού'»⁸⁶.

Μία ενδιαφέρουσα λογοτεχνική συμπύκνωση αυτών των θεματικών αποτελεί το έργο του Β. Βασιλικού «*Ο Θάνατος του Αμερικανού*», όπου η καταγγελία του αμερικανισμού διαπλέκεται οργανικά με την προβληματική της εθνικής ανεξαρτησίας⁸⁷. Η υπόθεση διαδραματίζεται στα 1973 και αφορά στη δολοφονία ενός Αμερικανού ομοφυλόφιλου, εμπλεκόμενου σε παράνομες δραστηριότητες, από τον Έλληνα εραστή του. Ο τόπος είναι η επαρχία του Ηρακλείου, που γειτνιάζει με την Αμερικανική Βάση. Η διήγηση διεκτραγωδεί τις συνέπειες από την ασύδοτη δράση των Αμερικανών που διαβιούν στην περιοχή (εμπόριο ναρκωτικών, πορνεία, λαθρεμπόριο), η οποία επιδεινώνεται από το προνομιακό καθεστώς που απολαμβάνουν οι Αμερικανοί στην Ελλάδα μετά την επιβολή της δικτατορίας.

⁸³ *Τα Νέα*, 9/6/1975, σελ.7.

⁸⁴ *Ελευθεροτυπία*, 22/4/1975, σελ.4.

⁸⁵ Διακήρυξη κυβερνητικού προγράμματος του ΠΑΣΟΚ. Παρατίθεται στα *Νέα*, 13/7/1981, σελ.1,11.

⁸⁶ *Απογευματινή*, 20/8/1974, σελ.2.

⁸⁷ Βασίλης Βασιλικός, *Ο Θάνατος του Αμερικανού*, Δωρικός, Αθήνα 1982.

Οι μαρτυρικές καταθέσεις, κατά τη διαλεύκανση των συνθηκών της δολοφονίας, είναι αποκαλυπτικές. Ο πατέρας του δολοφόνου περιγράφει τη φόβο που του προκαλούσε το θύμα, αλλά και γενικότερα οι Αμερικανοί της περιοχής: «Ο Αμερικανός αυτός ήταν περίεργος τύπος. Αλλά οι Αμερικανοί είναι τ' αφεντικά στον τόπο μας....Φοβόμουν...»⁸⁸. Αλλά και ένας συμπατριώτης και φίλος του θύματος καταθέτει ότι το θύμα επέλεξε την Ελλάδα σαν τόπο εγκατάστασης προκειμένου να συνεχίσει απρόσκοπτα τον έκλυτο βίο του επειδή θεωρούσε το στρατιωτικό καθεστώς «εχέγγυο σταθερότητας και γαλήνης...σαν όλους τους Αμερικανούς...θεωρεί την ύπαρξη δικών μας στρατιωτικών βάσεων σ' ένα τόπο σαν προέκταση του τόπου του, δηλαδή της Αμερικής, σε άλλες χώρες»⁸⁹. Υποστηρίζει μάλιστα ότι ο ίδιος προσπάθησε να τον κάνει «να συναισθανθεί το βάρος της παρουσίας του σ' έναν τόπο καταπιεσμένο από τους Αμερικανούς πεζοναύτες. Τίποτα»⁹⁰. Ο ίδιος ο δολοφόνος προέβαλε την αγανάκτηση από τη δυνατότητα των Αμερικανών, παρά την προκλητική συμπεριφορά τους και την έκνομη δράση τους, να βρίσκουν καταφύγιο και ασφάλεια στο χώρο των βάσεων και τόνισε ότι αυτή η δυνατότητα τούς προσέδιδε μια αλαζονική αίσθηση ατιμωρησίας.⁹¹

Τέλος, η μητέρα του δολοφόνου, μια απλοϊκή, λαϊκή γυναίκα δικαιώνει το φόνο του Αμερικανού συνδέοντας το ειδικό με το γενικό, το ατομικό δράμα με το συλλογικό. Η αφήγησή της συμπυκνώνει την ταύτιση των Αμερικανών στον Εμφύλιο με το στρατόπεδο των νικητών, την παρουσία τους ως κατακτητών στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, αλλά και τη διαβρωτική επίδραση του αμερικανισμού, με έμφαση στη διάσταση του ηθικού εκτραχηλισμού. Το σχόλιο της όταν ο γιος της τής ανακοίνωσε το φόνο του Αμερικανού είναι εύγλωττο: « 'Καλά του έκανες παιδάκι μου', του είπα. Μια ανακούφιση με γέμισε. Ήταν ξένος. Όχι δικός μας. Εμένα οι Αμερικανοί μου σκότωσαν τον αδελφό μου στον Πόλεμο του '46. Έλληνας κρατούσε το όπλο, αλλά τα φουσέκια ήσαν αμερικανικά...». Και αναφερόμενη στο παρόν της υπόθεσης, διηγείται: «Δεν φτάνει που δεν αφήνουν ήσυχα τ' αμπέλια μας και τα λιόδεντρά μας, πέσαν και πάνω στα παιδιά μας»⁹².

Η καταγγελτική διάθεση γύρω από το θέμα αυτό αποτυπώνεται και στην δραματική κομεντί του Ντίνου Δημόπουλου «Οι Βάσεις και η Βασούλα» (1975),

⁸⁸ Ο. π., σελ.46.

⁸⁹ Ο.π., σελ.64.

⁹⁰ Ο.π., σελ.67.

⁹¹ Ο.π., σελ.121-122.

⁹² Ο.π., σελ.163.

καθώς και στον τρόπο με τον οποίο γίνεται δεκτή η ταινία από τον τύπο. Σύμφωνα με το σκηνοθέτη της ταινίας, πρόκειται για «*μια πικρή σάτιρα της αμερικανοκρατίας στην Ελλάδα*». Ο σκηνοθέτης τονίζει ακόμη ότι αυτό που προσδίδει ιδιαίτερη ποιότητα στους κατά άλλα απλούς ανθρώπινους χαρακτήρες, που πρωταγωνιστούν σε αυτήν, είναι η απόφασή τους να εναντιωθούν «*απέναντι σε κάθε είδους αζήτητη προστασία*»⁹³.

Αυτό το πνεύμα απηχεί και η έκδοση της συλλογής χρονογραφημάτων του Δημήτρη Ψαθά με τίτλο «*Μαίηντ ιν Αμέρικα*» (1977)⁹⁴, όπου στηλιτεύεται η αμερικανική πολιτική έναντι της Ελλάδας κατά την περίοδο της δικτατορίας, αλλά και κατά τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια. Ο τύπος χαιρετίζει την έκδοση ως «*ένα αγωνιστικό βιβλίο και μια κραυγή διαμαρτυρίας για όλα όσα υπέφερε και εξακολουθεί να υποφέρει ο τόπος μας...*» από τις ΗΠΑ⁹⁵. Επίσης, επανεκδίδεται η συλλογή χρονογραφημάτων του συγγραφέα που είχε κυκλοφορήσει την περίοδο της δικτατορίας (1973) με τίτλο «*Σε ήχο πλάγιο*»⁹⁶.

Στο πλαίσιο του αριστερού λόγου, είναι ενδιαφέρουσα η πρόσληψη του αμερικανισμού ως ροπής προς τον καταναλωτισμό και τον κομπορμισμό, που απέτρεψε, τελικά, τη ρήξη των μαζών με το δικτατορικό καθεστώς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το έργο του Ν. Αντωνάκου «*Δεξιότερα της Δεξιάς*», που ερμηνεύει υπό αυτό το πρίσμα την άνοδο του βιοτικού επιπέδου στην Ελλάδα στις δεκαετίες του '60 και του '70: «*Φταίει η Κόκα Κόλα. Ναι! Οι άνθρωποι μπήκανε σε σπίτια...Απόχτησαν τηλεόραση. Πίκ-απ. Δεν αφήνει κανέναν τη βολή του και να τρέξει στους δρόμους να κυνηγήσει ιδέες*». Επιπλέον, σκιαγραφούσε μια συντηρητική και παθητική εικόνα της ελληνικής νεολαίας, η οποία προτάσσει μία προοδευτική επιφάνεια, με σημείο αναφοράς την υιοθέτηση «*επαναστατικών*» στοιχείων στην εξωτερική της εμφάνιση⁹⁷. Αμφισβητεί, μάλιστα, το κίνημα των χίππυς θεωρώντας ότι ο μηδενισμός τον οποίον προάγουν αποτελεί όχημα για την προώθηση του αμερικανισμού⁹⁸.

⁹³ Απογευματινή, Όταν η Τρούμπα ξεσηκώνεται κατά της Αμερικής, 20/11/1974, σελ. 4.

⁹⁴ Δημήτρης Ψαθάς, *Μαίηντ ιν Αμέρικα*, Μαρής, Αθήνα 1977.

⁹⁵ *Ελευθεροτυπία*, 6/12/1977, σελ.5.

⁹⁶ Δημήτρης Ψαθάς, *Σε ήχο πλάγιο*, Αλκαίος, Αθήνα 1973. Επανεκδοση: Δημήτρης Ψαθάς, *Σε ήχο πλάγιο*, Μαρής, Αθήνα 1977.

⁹⁷ Νίκος Αντωνάκος, *Δεξιότερα της Δεξιάς. Ιστορία φαντασίας και αλήθειας*, Hermes Press, London, σελ.40, 133, 136. Το έργο αποτέλεσε τη βάση και για ομότιτλη κιν/κη ταινία (1989), σε σενάριο και σκηνοθεσία του Ν. Αντωνάκου.

⁹⁸ Ο.π., σελ.40.

Μία λογοτεχνική-δοκιμιακή αποτίμηση του αμερικανισμού επιχειρεί και η δημοσιογράφος Μαρία Νεοφωτίστου αφηγούμενη τις εντυπώσεις από την παραμονή της στις ΗΠΑ, το καλοκαίρι του '74⁹⁹. Ο συναισθηματικά φορτισμένος λόγος της προσπαθεί να ισορροπήσει την κριτική του αμερικανικού ιμπεριαλισμού και των αρνητικών όψεων του αμερικανικού συστήματος προκειμένου να μη διολισθήσει σε μία ολοκληρωτική απαξίωση της Αμερικής, χωρίς, όμως, πάντα να το επιτυγχάνει. Η αφήγηση των ταξιδιωτικών της εντυπώσεων ξεκινά αναπαράγοντας το μοτίβο της αμήχανης αίσθησης, της αίσθησης της απομόνωσης και του εγκλωβισμού, που καταλαμβάνει τον Έλληνα επισκέπτη κατά την άφιξή του στην αμερικανική γη. Η μαρξιστικής αφετηρίας ερμηνεία των αδυναμιών του αμερικανικού μοντέλου, σε ορισμένα σημεία, διολισθαίνει στον αντισημιτισμό και στην καταγγελία του σιωνισμού. Απευθυνόμενη στην αμερικανική δημοκρατία η συγγραφέας καταφεύγει σε βασικά στερεότυπα, που χαρακτηρίζουν από κοινού τον αντιαμερικανικό και τον αντισημιτικό λόγο, και παρατηρεί: *«έχεις παραχωρήσει θέσεις-κλειδιά σε Εβραίους σαν τον υπουργό των εξωτερικών σου Χένρυ Κίσσινγκερ. Ας αφήσουμε πια τους διευθυντές των Τραπεζών σου και των Ραδιοτηλεοπτικών σου Σταθμών που οι περισσότεροι είναι Εβραίοι. Άνθρωποι σου μέ πληροφόρησαν πως οι παμπόνηροι γιοι της Γης της Επαγγελίας έχουν απώτερο σκοπό να σε μετατρέψουν σε σύγχρονη Σιών κι ότι δουλεύουν αθόρυβα μα σατανικά εκμεταλλεζόμενοι μια εκλεκτική συγγένειά σας, την κοινή λατρεία στο 'Θεό Μαμμωνά'»*.¹⁰⁰

Όσον αφορά την καλλιτεχνική δραστηριότητα, κατά τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια, το θέατρο είναι κυρίως αυτό που «καταγγέλλει» το ρόλο των Αμερικανών στα ελληνικά πράγματα, περισσότερο ή λιγότερο άμεσα. Ο θίασος Καρέζη-Καζάκου ανεβάζει το καλοκαίρι του '75 το έργο του Ιάκωβου Καμπανέλλη *«Εθχρός Λαός»*, που θέτει στο στόχαστρο τον «Αμερικανό», ο οποίος *«ρυθμίζει με το έτσι θέλω τη μοίρα του τόπου»*¹⁰¹. Με αυτό το πνεύμα είχε ερμηνευτεί από το αθηναϊκό κοινό και η εμβληματική παράσταση του *«Μεγάλου μας Τσίρκου»* από το θίασο Καρέζη-Καζάκου, σε μουσική Σταύρου Ξαρχάκου, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας (1973). Η παράσταση, με αλληγορικές αναφορές στην ελληνική ιστορία, και κυρίως η απήχυσή της στην κοινή γνώμη, προκάλεσαν την αντίδραση του

⁹⁹ Μαρία Νεοφωτίστου, ό. π.

¹⁰⁰ Μαρία Νεοφωτίστου, ό. π., σελ.19-20.

¹⁰¹ *Νέα Εστία*, τμ.98, τχ.1152, 1/7/1975, σελ.919.

καθεστώτος και, τελικά, τη διακοπή της¹⁰². Οι παραστάσεις επαναλήφθηκαν μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας με μεγάλη επιτυχία.

Στο θέατρο Κοτοπούλη, η επιθεώρηση «*Μια χούντα δολλάρια*» σε κείμενα του Φρέντυ Γερμανού και του ΚΥΡ σατιρίζει την επταετία της χούντας και την αμερικανική εμπλοκή¹⁰³. Στο ίδιο μήκος κύματος, εντάσσεται και η μουσική σάτιρα των Κ. Καραγιάννη- Ν. Καμπάνη- Γ. Θεοδοσιάδη με τίτλο «*Παπαδόπουλος και CIA*» και πρωταγωνίστρια τη Ρένα Βλαχοπούλου¹⁰⁴. Οι ανταποκρίσεις των ξένων ειδησεογραφικών πρακτορείων από την Αθήνα σχολιάζουν το αντιαμερικανικό πνεύμα στις επιθεωρήσεις αυτής της περιόδου τονίζοντας ότι συνήθης στόχος της σάτιρας είναι ο Χένρυ Κίσσινγκερ, ο οποίος παρουσιάζεται φορώντας φέσι και καπνίζοντας όπιο με ναργιλέ, ενώ τα σχετικά νούμερα αποσπούν θερμά χειροκροτήματα¹⁰⁵.

Παρουσιάζεται επίσης το θεατρικό έργο «*Η Δίκη των Φακέλλων*» από το θίασο Αλεξανδράκη-Γαληνέα, «*με δικαιολογημένη επιτυχία*», όπως σχολιάζουν τα δημοσιεύματα. Το έργο, εμπνευσμένο από πραγματικά περιστατικά¹⁰⁶, αναφέρεται στην αντίδραση στον πόλεμο του Βιετνάμ εντός των ΗΠΑ και οι αρθρογράφοι εμμένουν στην επικαιρότητα του έργου όσον αφορά την Ελλάδα υποστηρίζοντας ότι η επιτυχία της παράστασης οφείλεται κατά κύριο λόγο στο «*πολιτικό ενδιαφέρον*» των θεατών¹⁰⁷. Ανάλογες συνδηλώσεις περιβάλλουν και τη θεατρική παράσταση «*Σάκκο και Βαντσέττι*». Ο τύπος κάνει λόγο για την υπονόμευση των ανθρωπιστικών αρχών στις ΗΠΑ από την εκμετάλλευση του φανατισμού ενός «*πνευματικά καθυστερημένου λαού*» από σκοτεινούς, αντιδημοκρατικούς κύκλους¹⁰⁸. Με ανάλογους προβληματισμούς γίνεται δεκτό και το ανέβασμα του έργου του Ζυλ Φάιφερ «*Ας παίζουμε τους δολοφόνους*». Με αφορμή την παράσταση, ο τύπος στηλιτεύει την απουσία κοινωνικού και πολιτικού προβληματισμού από το αμερικάνικο όνειρο και προβάλλει τους χαρακτήρες του έργου ως τυπικούς

¹⁰² Όταν η δικτατορία κατανόησε τα αντιδικτατορικά μηνύματα που τροφοδοτούσε η παράσταση συνέλαβε τους πρωταγωνιστές και οι παραστάσεις διακόπηκαν.

¹⁰³ Η παράσταση κάνει πρεμιέρα στις 2/11/1974 σε σκηνοθεσία Γ.Μιχαηλίδη, *Τα Νέα*, 1/11/1974, σελ.2.

¹⁰⁴ *Απογευματινή*, 20/11/1974, σελ.4.

¹⁰⁵ *Καθημερινή*, *Ο άνεμος της ελευθερίας πνέει σε όλη την Ελλάδα*, 25/9/1974, σελ.10.

¹⁰⁶ Ειδικότερα, περιγράφει πώς μια ομάδα πολιτών στα 1968 μπήκε στο στρατολογικό γραφείο μιας αμερικανικής επαρχιακής πόλης, άρπαξαν τους στρατιωτικούς φακέλους και τους έκαψαν στην πλατεία.

¹⁰⁷ *Νέα Εστία*, τμ.97, τχ.1140, 1/1/1975, σελ.61.

¹⁰⁸ *Νέα Εστία*, τμ.98, τχ.1161, 15/11/1975, σελ.1550.

εκπροσώπους της λεγόμενης «σιωπηλής πλειοψηφίας», που στηρίζουν τον αμερικανικό συντηρητισμό¹⁰⁹.

Η διάθεση αντίστασης στον αμερικανισμό, στο επίπεδο της κουλτούρας, εκφράζονται με κάθε μικρή ή μεγάλη αφορμή, ιδίως κατά τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια. Είναι χαρακτηριστικό ότι με τέτοιους όρους πολεμικής αιτιολογούν *Τα Νέα* την ενσωμάτωση στην ύλη της εφημερίδας των κόμικς Αστερίξ και Λούκυ Λουκ. Τονίζουν ότι και τα δύο αποτελούν ευρωπαϊκές δημιουργίες που υπερτερούν πνευματικά των αντίστοιχων αμερικανικών και συνιστούν την «απάντηση του ευρωπαϊκού πνεύματος στην αμερικανική πλύση εγκεφάλου με τ' ανεύθυνα εικονογραφημένα». Τόσο ο Αστερίξ, όσο και ο Λούκυ Λουκ προβάλλονται ως σύμβολα αντίστασης, απέναντι στο μιλιταρισμό ο πρώτος, απέναντι στο «βάρβαρο, καθυστερημένο Φαρ-Ουέστ» ο δεύτερος¹¹⁰. Παράλληλα, στηλιτεύεται η διάδοση των αμερικανικών κόμικς ως επικίνδυνη για την πνευματική ανάπτυξη των παιδιών αφενός και αφετέρου για την προώθηση του αμερικάνικου σωβινισμού κι ενός λανθάνοντος αντικομμουνισμού¹¹¹.

Η πολιτική κουλτούρα της περιόδου οδηγεί στη διαμόρφωση ενός προτύπου πολιτικής ορθότητας το οποίο νομιμοποιεί την ισοπεδωτική απαξίωση των αμερικανικών πολιτιστικών προϊόντων ως προϊόντα υποκουλτούρας ή πολιτιστικού ιμπεριαλισμού. Ακόμη και κιν/κες δημιουργίες όπως ο «*Σημαδεμένος*» ή «*Κάποτε στην Αμερική*» δεν αναγνωρίζονται ως καλλιτεχνικές δημιουργίες και στηλιτεύονται ως ύμνοι στη βία και τον αμοραλισμό¹¹². Κοινό σημείο αναφοράς αποτελεί, εξάλλου, η αναγνώριση του Χόλλυγουντ ως κατεξοχήν μέσο διάδοσης του αμερικανισμού¹¹³.

Με βάση αυτό το σύστημα πεποιθήσεων κατακρίνεται και ο ελληνικός εμπορικός κιν/φος της περιόδου 1950-1970, αλλά και η ελληνική τηλεόραση, ως φορέας, «με τον πιο εκχυδαϊσμένο τρόπο», του αμερικανικού τρόπου ζωής. Η εν λόγω κινηματογραφική παραγωγή θεωρείται άμεσα συνδεδεμένη με το μετεμφυλιακό καθεστώς και την αμερικάνικη επιρροή¹¹⁴. Εξάλλου, η κριτική αφορά και το χώρο του θεάτρου και την προτίμηση των ελληνικών θιάσων για αμερικανικά έργα επιμένοντας στην ασυμμετρία, που χαρακτηρίζει, τη ροή πολιτιστικών προϊόντων

¹⁰⁹ Ριζοσπάστης, 8/10/1974, σελ.4.

¹¹⁰ Τα Νέα, 6/10/1975.

¹¹¹ Ελευθεροτυπία, Τι διαβάζουν τα παιδιά μας. Τα κόμικς σκοτώνουν το πνεύμα, 31/10/1977, σελ.11. Καθημερινή, 28/9/1977, σελ.3.

¹¹² Τα Νέα, 10/12/1984, σελ.2.

¹¹³ Καθημερινή, 29/12/1981, σελ.6.

¹¹⁴ Αντί, Ο νέος ελληνικός κινηματογράφος, τχ.118, 3/2/1979, σελ.43.

ανάμεσα στις δύο χώρες¹¹⁵. Είναι ενδεικτική η έντονη κριτική που άσκησε στο Εθνικό Θέατρο η *Νέα Εστία* για την επιλογή του να ανεβάσει έργο στη «*Φωλιά του Κούκου*». Ο συντάκτης της συνέδεσε το περιεχόμενο του έργου με την «*επίθεση αποπνευμάτωσης*» που εκπορεύεται από τις ΗΠΑ, αν και εξέφρασε την πεποίθηση ότι το Εθνικό Θέατρο δεν μετέχει συνειδητά σε αυτήν, και κατηγορήσε αυτούς που το επέλεξαν για προσβολή του πολιτιστικού επιπέδου του ελληνικού κοινού¹¹⁶. Η ρητορική αυτή, ωστόσο, συνυπάρχει με την ευρύτατη απήχηση μιας σειράς δημιουργιών της αμερικάνικης βιομηχανίας του θεάματος, όπως τα δημοφιλή σήριαλ «*Ντάλλας*», «*Δυναστεία*», «*Τόλμη και Γοητεία*»¹¹⁷. Με βάση αυτήν την αντίφαση, ανάμεσα στην υιοθέτηση των δυτικών-αμερικανικών πολιτιστικών προτύπων και την διατήρηση σε ισχύ των προταγμάτων αντίστασης στον αμερικανικό πολιτισμικό ιμπεριαλισμό, οι Βαμβακάς-Παναγιωτόπουλος κάνουν λόγο για «*σχιζοειδείς τάσεις*» και ενοχικά συμπλέγματα, που χαρακτηρίζουν τη δεκαετία του '80¹¹⁸.

Στη σχετική συζήτηση, υπεισέρχεται και το στερεότυπο του ακαλλιέργητου Αμερικανού, που αποτιμά τα πάντα με βάση την εμπορική τους αξία¹¹⁹. Το στερεότυπο αυτό συνοδεύεται από την εδραιωμένη πεποίθηση για τον αντιπνευματικό χαρακτήρα του αμερικάνικου πολιτισμού, που υποτάσσει τη δημιουργικότητα στην εμπορευματοποίηση¹²⁰. Με αφορμή μάλιστα την επίσκεψη του Ντάριο Φο στις ΗΠΑ και την απόδοση τιμών σε αυτόν, *Τα Νέα* διατυπώνουν το ακόλουθο σχόλιο: «*Και φαίνεται σαν να τιμά η Αμερική τον Ιταλό συγγραφέα... Όμως ο Φο τιμά την Αμερική. Για κάτι απλό: και ο έσχατος πνευματικός άνθρωπος τιμά έναν αντιπνευματικό τόπο*»¹²¹.

Στο πλαίσιο αυτού του λόγου, αμφισβητείται ακόμη και η ίδια η ύπαρξη ενός αμερικανικού πολιτισμού ως τέτοιου. Η τεχνολογία και η υλική ευμάρεια υποκαθιστούν για τους Αμερικανούς το γνήσιο πολιτισμό. Από τον κεντροαριστερό τύπο εκπορεύονται μειωτικοί χαρακτηρισμοί για τον αμερικανισμό. Ενδεικτικά, παραθέτουμε τον ακόλουθο ορισμό από το *Έθνος*, σύμφωνα με τον οποίο ο αμερικανισμός «*δεν είναι τίποτε περισσότερο από μια επιχρυσωμένη υποκουλτούρα,*

¹¹⁵ *Έθνος*, 24/10/1981, σελ.19.

¹¹⁶ *Νέα Εστία*, τμ.99, τχ.1167, 15/2/1976, σελ.268-269.

¹¹⁷ Βασίλης Βαμβακάς, Σίλια Παπαδοπούλου, «Σαπουνόπερα: τηλεοπτική αφθονία και διαμόρφωση του κινικού θεατή», στο Βασίλης Βαμβακάς, Παναγής Παναγιωτόπουλος (επιμελ.), ό. π., σελ.531-534.

¹¹⁸ Βασίλης Βαμβακάς, Παναγής Παναγιωτόπουλος (επιμελ.), ό. π., σελ. xlviii

¹¹⁹ *Ριζοσπάστης*, 5/6/1975, σελ.4.

¹²⁰ *Έθνος*, 26/9/1983, σελ.2. *Νέα Εστία*, τμ.99, τχ.1167, 15/2/1976, σελ.268-269.

¹²¹ *Τα Νέα*, 6/11/1984, σελ.2.

στηριγμένη στα δεκανίκια μιας εξωφρενικής τεχνολογίας, ικανής να θαμπώνει τους μωροπίστευτους, τους ρηχούς και τους διανοητικά καθυστερημένους»¹²².

Η σύνδεση της κριτικής απέναντι στο περιεχόμενο του αμερικανισμού και την προβληματική της εθνικής ανεξαρτησίας, στη δεκαετία του '80, τροφοδοτείται, σε μεγάλο βαθμό και από το λόγο του ΠΑΣΟΚ, το οποίο προτάσσει τη λαϊκή παράδοση ως μέσο αντίστασης έναντι του ιμπεριαλισμού. Κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησής του, το 1981, ο Ανδρέας Παπανδρέου ορίζει ως βασική προτεραιότητα για τον ελληνικό λαό, που *«αγωνίζεται για την εθνική του ανεξαρτησία»*, την *«αντίσταση στην πολιτιστική του διάβρωση»*. Και ο πλέον πρόσφορος δρόμος για την αντίσταση αυτή, που προϋποθέτει την *«απελευθέρωση των πηγαίων λαϊκών δημιουργιών»*, περιγράφεται ως εξής: *«Στηριγμένοι στις δικές μας ρίζες θα προωθήσουμε την αναγέννηση της λαϊκής μνήμης...Ο Λαός δεν θα είναι μόνο δέκτης, αλλά και φορέας της σύγχρονης πολιτιστικής δημιουργίας»¹²³*. Όσον αφορά το περιεχόμενο του αμερικανισμού, αυτός, στο φιλοπασοκικό λόγο, θεωρείται ταυτόσημος με την ακραίας μορφής εμπορευματοποίηση, τον κυνισμό και την εργαλειοποίηση αξιών και ιδεωδών¹²⁴.

Από την πλευρά τους, τόσο ο αριστερός όσο και ο κεντροαριστερός χώρος, καλούν σε αντίσταση απέναντι στη διάδοση των αμερικάνικων κιν/κων παραγωγών δίνοντας έμφαση στη χαμηλή τους καλλιτεχνική αξία και στο *«αντιδραστικό»* τους περιεχόμενο¹²⁵, ενώ καταγγέλλουν την κυριαρχία αμερικανικών προγραμμάτων στην ελληνική τηλεόραση¹²⁶. Οι αρθρογράφοι εγκαλούν μάλιστα και την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ για την εδραίωση των αμερικανικών πολιτιστικών προτύπων στην εγχώρια τηλεόραση υποστηρίζοντας ότι η επίτευξη της Αλλαγής είναι δυνατή μόνο με την αντικατάστασή τους από γνήσια ελληνικά πρότυπα¹²⁷. Το ακόλουθο σχόλιο αναφέρεται στην προβολή από τη δημόσια τηλεόραση, επί διακυβέρνησης ΠΑΣΟΚ, ενός ντοκυμαντέρ αφιερωμένου στον Έλβις Πρίσλεϋ: *«Σε μια έκρηξη μαζοχισμού, αυτοτιμωρίας και αυτοταπείνωσης παρακολούθησα ολόκληρη την εκπομπή. Αφέθηκα*

¹²² *Έθνος*, 9/11/1983, σελ.6.

¹²³ Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Ανάγνωση Προγραμματικών Δηλώσεων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Α', 22/11/1981.

¹²⁴ *Έθνος*, 27/2/1984, σελ.6.

¹²⁵ *Ριζοσπάστης*, 27/11/1974, σελ.4. *Τα Νέα*, *Εβδομάδα χολιγουντιανής κατοχής*, 19/10/1984, σελ.2. *Τα Νέα*, 30/11/1984, σελ.2. *Τα Νέα*, 21/12/1984, σελ.2. Σχετικά με τη σεναριακή απλοϊκότητα και την προπαγανδιστική δύναμη των αμερικανικών ταινιών και *Τα Νέα*, 30/9/1981, σελ.15. *Τα Νέα*, 10/11/1981, σελ.2.

¹²⁶ *Ριζοσπάστης*, 25/1/1975, σελ.4. *Ελευθεροτυπία*, 3/11/1977, σελ.4. *Έθνος*, 4/11/1981, σελ.21. *Τα Νέα*, 6/10/1984. *Τα Νέα*, 13/11/1985, σελ.3.

¹²⁷ *Ριζοσπάστης*, 8/7/1984, σελ.20-21. *Ριζοσπάστης*, 13/7/1984.

να μαστιγωθώ πνευματικά, να ισοπεδωθώ από την χυδαιότητα και την αμερικανική υστερία, από την πνευματική υπανάπτυξη και την αντικουλτούρα που διοχέτευε...»¹²⁸.

Ωστόσο, όπως μάς αποκαλύπτει η μελέτη εντύπων του ευρύτερου αριστερού χώρου, για τη γενιά που ανατράφηκε πολιτισμικά στη δεκαετία του 1960, η σχέση της με τον αμερικανισμό χαρακτηρίζεται από αμφισημία. Η προτίμηση για μια σειρά αμερικανικών πολιτιστικών προϊόντων περιβάλλεται με ένα αίσθημα ενοχής, το οποίο τροφοδοτείται από αριστεροστροφή ανατακλαστικά¹²⁹. Ωστόσο, η δεκαετία του 1980 σηματοδοτεί μια μεταστροφή αυτής της τάσης και τη βαθμιαία απενοχοποίηση καταναλωτικών και πολιτιστικών συνηθειών που εμπνέονται από τον αμερικανισμό. Το *Αντί* αποφαινεται στα μέσα της δεκαετίας του 1980 ότι «μπορείς να μην είσαι Αμερικανός και να φοράς τζην» και ότι οι τσίχλες δεν είναι απαραίτητα «ιμπεριαλιστικό προπέτασμα»¹³⁰. Στο πλαίσιο αυτό, η πασοκική πολιτική ορθότητα και τα αντιαμερικανικά πολιτιστικά της προτάγματα γίνονται αντικείμενο διακωμώδησης δείχνοντας και τα όρια πλέον αυτής της διάστασης του αντιαμερικανικού λόγου. Έτσι, οι αρθρογράφοι εμφανίζονται να αγωνιούν για την προοπτική μιας κυβερνητικής απαγόρευσης του Μάικλ Τζάκσον και αντικατάστασής του από το «τσιγκανορεμπέτικο» στο όνομα της ελληνικότητας¹³¹. Από τα μέσα της δεκαετίας του '80, λοιπόν, είναι ορατή η αποδυνάμωση της αντίληψης που στήριζε την αντίσταση, σε κάθε έκφραση του αμερικανισμού ως μέσο για τη διασφάλιση της εθνικής κυριαρχίας.

11.4 Αμερικανισμός, Εγκληματικότητα και Ηθικός Εκτραχλισμός

Πέρα από την καταγγελία της αμερικανικής συμπεριφοράς και επιρροής στις περιοχές των αμερικανικών βάσεων, καθ' όλη τη διάρκεια των δεκαετιών '70 και '80, τα δημοσιεύματα στηλιτεύουν τις παράνομες δραστηριότητες των Αμερικανών, ιδιαίτερα στα νότια προάστια της Αθήνας, όπου κάνουν λόγο για την ύπαρξη «γκέττο»¹³². Τονίζουν επίσης ότι σε κανένα μέρος του κόσμου, η αμερικανική παρουσία δε συνοδεύτηκε από κάποιου είδους πολιτιστική συνεισφορά των

¹²⁸ *Τα Νέα*, 20/8/1984, σελ.4.

¹²⁹ *Αντί*, τχ.237, 22/7/1983, σελ.43.

¹³⁰ *Αντί*, τχ.276, 7/12/1984, σελ.28.

¹³¹ *Αντί*, τχ.276, 7/12/1984, σελ.32.

¹³² *Τα Νέα*, 12/11/1977, σελ.7. *Τα Νέα*, 2/12/1977, σελ.3. *Έθνος*, 23/9/1981, σελ.14-15. *Έθνος*, 30/12/1983, σελ.16. *Έθνος*, *Γλυφάδα-Μια διαμαρτυρία και προειδοποίηση*, 21/2/1984, σελ.6. *Έθνος*, 26/2/1984, σελ.20-21.

Αμερικανών, αλλά μόνη συνέπεια της παρουσίας τους είναι η εγκληματικότητα και η διαφθορά των ηθών¹³³.

Ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο στη σύνδεση του αμερικανισμού με την εγκληματικότητα είναι το πρόβλημα των ναρκωτικών, που οξύνεται ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του '80. Η Αμερική ενοχοποιείται στο δημόσιο λόγο για τη διάδοση των ναρκωτικών και, μάλιστα, το επιχείρημα που προβάλλεται είναι ότι δεν πρόκειται για αθέλητη συνέπεια της δράσης των Αμερικανών, αλλά για οργανωμένο σχέδιο με συγκεκριμένους στόχους. Το ακόλουθο σχόλιο από *Τα Νέα*, το οποίο η εφημερίδα αποδίδει σε αστυνομικούς, είναι χαρακτηριστικό αυτής της αντίληψης. Σύμφωνα με αυτό, η ελληνική νεολαία είναι «στόχος οργανωμένων εξωτερικών παραγόντων που βάσει σχεδίου προσπαθούν να πλήξουν το Έθνος, διαφθείροντας τη νεολαία που αποτελεί το μέλλον της χώρας μας»¹³⁴. Βασικό συστατικό, λοιπόν, της επικινδυνότητας του αμερικανισμού είναι ότι αποτελεί μέρος ενός σχεδίου και επιβάλλεται μεθοδευμένα βάσει αυτού.

Παράλληλα, ο αριστερός λόγος εμμένει στην πρόσληψη της αμερικανικής μαζικής κουλτούρας ως απειλής για τον ηθικό εκτραχηλισμό της ελληνικής νεολαίας ακολουθώντας το ίδιο σύστημα μεταφορών και στερεοτύπων που ανέδειξε και κατά την προδικτατορική περίοδο. Η Αμερική ταυτίζεται συστηματικά με το έγκλημα και την ηθική παρακμή, ενώ προβάλλεται ως ενσάρκωση ενός ζωώδους αταβισμού. Το ακόλουθο απόσπασμα από το *Ριζοσπάστη* αποτυπώνει πολύ χαρακτηριστικά τη συνέχεια αυτού του λόγου: «Μέρα και νύχτα, αδιάκοπα, συστηματικά, κύματα ακολασίας, αγριότητας, κτηνωδίας πλημμύρισαν την ψυχή της τρυφερής ηλικίας. Κι' εκείνη αγωνίζεται. Δεν ενδίδει στο βούρκο... Το Σικάγο του υποκόσμου διδάσκαλος μιας αβυσσαλέας ζωής στις εφημερίδες, στο ραδιόφωνο, στην τηλεόραση. Μια ματιά στα έντυπα των κεντρικών περιπτέρων και πνίγεσαι με τα εγκλήματα, με τον γκαγκστερισμό... Κι ύστερα παγώνεις με τα αισχρά γυμνά σε οργιώδη συμπλέγματα...»¹³⁵. Στο σημείο αυτό, υπεισέρχεται ένα στοιχείο αντίφασης, καθώς αυτή η σκοτεινή, ζωώδης ουσία, που θεωρείται ότι χαρακτηρίζει εγγενώς την Αμερική, υπόκειται σε κανόνες συστηματικότητας και οργάνωσης στο πλαίσιο του σχεδιασμού ενός εκμεταλλευτικού, ιμπεριαλιστικού συστήματος.

¹³³ *Τα Νέα*, 12/11/1977, σελ.7.

¹³⁴ *Τα Νέα*, 6/10/1981, σελ.3.

¹³⁵ *Ριζοσπάστης, Όμορφος κόσμος*, 22/11/1975, σελ.4.

Η κομμουνιστική Αριστερά, συνεχίζοντας την προδικτατορική στρατηγική της, δαιμονοποιεί τον αμερικανικό τρόπο ζωής και καλεί σε αντίσταση απέναντι στη διάδοσή του¹³⁶. Την ίδια πεποίθηση προβάλλει εξάλλου και ο προσκείμενος στο ΠΑΣΟΚ τύπος¹³⁷. Ειδικότερα, εν όψει των εκλογών του '77, ο *Ριζοσπάστης* καταγγέλλει οργανωμένη προσπάθεια διαφθοράς της νεολαίας μέσω της διάδοσης του αμερικανικού τρόπου ζωής σε μια σειρά πολιτιστικών, ψυχαγωγικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων: «*Ασύδοτη η προσπάθεια διαφθοράς της νέας γενιάς. Τα ναρκωτικά στην ημερήσια διάταξη. Άγριος γκαγκστερισμός, αδυσώπητος ο αμερικάνικος τρόπος ζωής, ελεύθερος, ανεμπόδιστος, ουρλιάζει παντού...*»¹³⁸. Με το ίδιο επιχείρημα, ότι πρόκειται, δηλαδή, για οργανωμένη εκστρατεία με συγκεκριμένους στόχους και μεθοδεύσεις, στηλιτεύονται οι ταινίες πορνογραφικού και βίαιου περιεχομένου που προέρχονται από την αμερικανική κινηματογραφική βιομηχανία¹³⁹.

Ως κατεξοχήν συνοικία που αντικατοπτρίζει τις ολέθριες επιπτώσεις αυτού του σχεδιασμού προβάλλεται το Μεταξουργείο, με τη διάδοση της πορνείας, των ναρκομανών, των «*κακόφημων*» μπαρ, ένα «*γκέττο*», σύμφωνα με το *Ριζοσπάστη*, «*κάτι μεταξύ Σικάγου και Λας Βέγκας*»¹⁴⁰. Ιδιαίτερης προβολής τυγχάνουν, από το σύνολο του τύπου, και οι ειδήσεις που αφορούν τις διαστάσεις της εγκληματικότητας στις ΗΠΑ ως σύμπτωμα του αμερικανικού τρόπου ζωής¹⁴¹ και τις διαστάσεις φαινομένων όπως η παιδική πορνεία και πορνογραφία¹⁴². Το συμπέρασμα που συνάγεται από το σχολιασμό αυτής της ειδησεογραφίας είναι ότι η αμερικανική κοινωνία εμφανίζει συμπτώματα παθολογίας¹⁴³. Ο κομμουνιστικός τύπος, εξάλλου,

¹³⁶ *Ριζοσπάστης*, 24/9/1977, σελ.4.

¹³⁷ Ενδεικτικά, *Έθνος*, 18/11/1983, σελ.6.

¹³⁸ *Ριζοσπάστης*, 13/10/1977, σελ.4.

¹³⁹ *Απογευματινή*, 15/9/1975, σελ.11. *Απογευματινή*, 16/9/1975, σελ.6.

¹⁴⁰ *Ριζοσπάστης*, *Μεταξουργείο: Το 'Σόχο' της Αθήνας*, 16/10/1977, σελ.9.

¹⁴¹ *Τα Νέα*, 11/10/1974, σελ.11. *Τα Νέα*, 24/7/1975, σελ.9. *Τα Νέα*, Ένας στους 4 Αμερικανούς δολοφονείται! Ένας στους 2 Αμερικανούς δεν βγαίνει έξω τη νύχτα, 16/8/1975, σελ.5. *Καθημερινή*, 22/11/1974, σελ.3. *Καθημερινή*, 25/12/1975, σελ.4. Είναι ενδεικτικό το σχόλιο του τύπου μετά τη σύλληψη στην Αθήνα ενός Αμερικανού για απόπειρα βιασμού 10χρονου κοριτσιού «*Ο Αμερικανός που εξέλαβε την Αθήνα για Νέα Υόρκη*», *Απογευματινή*, 2/1/1975. *Απογευματινή*, 20/2/1975, σελ.6. *Ελευθεροτυπία*, 23/12/1977, σελ.7. *Απογευματινή*, 13/9/1977, σελ.5. *Καθημερινή*, 21/11/1977, σελ.4. *Τα Νέα*, 21/10/1980, σελ.11. *Αντί*, τχ.179, 5/6/1981, σελ.14.

¹⁴² *Τα Νέα*, 14/10/1977, σελ.7. *Τα Νέα*, 26/11/1977, σελ.9. *Τα Νέα*, 1/12/1977, σελ.5. *Ελευθεροτυπία*, 25/12/1977, σελ.12. *Καθημερινή*, 4-5/12/1977, σελ.8. *Ριζοσπάστης*, 4/12/1977, σελ.6. *Απογευματινή*, 6/10/1980, σελ.13. *Ριζοσπάστης*, 9/9/1981, σελ.3.

¹⁴³ *Τα Νέα*, 1/12/1977, σελ.5.

αξιοποιεί αυτού του είδους την ειδησεογραφία προκειμένου να προβάλει την ανωτερότητα του σοσιαλιστικού μοντέλου έναντι του καπιταλιστικού¹⁴⁴.

Από την πλευρά της, η συγγραφέας Τατιάνα Γκρίτση-Μιλλιέξ, σχολιάζοντας τη σχέση αμερικανισμού και εγκληματικότητας, αποφαινεται ότι η ελληνική κοινωνία είναι σαφώς υγιέστερη από την αμερικανική, η οποία έχει χάσει τον ανθρωπισμό αλλά και την ανθρωπιά της: «Για μας τους 'υποανάπτυκτους' λαούς αυτά τα πράγματα είναι ακατανόητα και ελπίζουμε να μείνουμε ανθρώπινα υποανάπτυχτοι παρά απάνθρωπα αναπτυγμένοι...»¹⁴⁵. Διάθεση γενίκευσης προκειμένου να στοιχειοθετηθεί η σκληρότητα και η έλλειψη ανθρωπισμού που χαρακτηρίζει τον αμερικανισμό συναντάμε και στην ακόλουθη είδηση για τον ιδιαίτερα σκληρό τρόπο εκπαίδευσης μιας ειδικής ομάδας Αμερικανών στρατιωτών, οι οποίοι επιλέγονται «με βάση την σκληρότητά τους, την αντοχή και τον τυχοδιωκτισμό τους»¹⁴⁶.

Σε ό, τι αφορά την αύξηση της εγκληματικότητας στην Ελλάδα γίνεται λόγος για κύμα εγκληματικότητας «αμερικανικού τύπου», συμπτώματα της οποίας θεωρούνται η αύξηση των ληστειών και των διαρρήξεων, η διάδοση των ναρκωτικών¹⁴⁷. Ιδιαίτερα, σε σχέση με την εγκληματικότητα των νέων, μια σειρά δημοσιευμάτων δαιμονοποιούν το ρόλο της τηλεόρασης επισημαίνοντας την αμερικανική προέλευσή της¹⁴⁸. Σε κάθε περίπτωση, λανθάνει η αντίληψη ότι πρόκειται για εισαγωγή από την Αμερική ηθών και καταστάσεων ξένων προς την ελληνική νοοτροπία.

Όπως και στην προηγούμενη περίοδο, παρατηρείται η τάση γενίκευσης ακραίων συμπεριφορών και η ερμηνεία τους ως τυπικά συμπτώματα του αμερικανισμού, πίσω από την οποία λανθάνει η πεποίθηση ότι υπάρχει ένα «αμερικανικό πνεύμα», που είναι φορέας του κακού. Είναι χαρακτηριστικό ότι με αφορμή τη δολοφονική δράση του Μάνσον, ο Νικηφόρος Βρεττάκος υποστηρίζει ότι το «πνεύμα Μάνσον» είναι αυτό που χαρακτηρίζει την αμερικανική πολιτική¹⁴⁹. Η βία προβάλλεται ως δομικό στοιχείο του αμερικανισμού, άμεση συνέπεια της αμερικανικής ιδεολογίας¹⁵⁰. Με βάση αυτό το επιχείρημα, η βία όπως εκδηλώνεται

¹⁴⁴ Ριζοσπάστης, 9/9/1981, σελ.3.

¹⁴⁵ Ελευθεροτυπία, 16/12/1977, σελ.16.

¹⁴⁶ Τα Νέα, 25/6/1975, σελ.9.

¹⁴⁷ Τα Νέα, 17/7/1975. Απογευματινή, Οι Αμερικανοί μεταφέρουν το λευκό θάνατο, 10/3/1975. Απογευματινή, 12/8/1975, σελ.2. Απογευματινή, 16/12/1975, σελ.7. Έθνος, 21/9/1983, σελ.6. Έθνος, Η Αθήνα κατάντησε Σικάγο..., 3/2/1984, σελ.6.

¹⁴⁸ Απογευματινή, 2/9/1977, σελ.8. Απογευματινή, 13/9/1977, σελ.9. Καθημερινή, 6/10/1977, σελ.4.

¹⁴⁹ Ελευθεροτυπία, 20/9/1975, σελ.4.

¹⁵⁰ Ελευθεροτυπία, 10/11/1981, σελ.6.

στην Αμερική δεν είναι «επιδημική», αλλά «ενδημική, αναγκαίο, βιολογικό και επομένως λογικό επακολούθημα της υλιστικής φιλοσοφίας». Κατά συνέπεια, γεγονότα όπως ο πόλεμος του Βιετνάμ, παρά τις ακραίες συμπεριφορές που τα χαρακτηρίζουν, αποτελούν συνεπείς εκδηλώσεις του αμερικανικού τρόπου ζωής¹⁵¹.

Υπό αυτό το ιδεολογικό πρίσμα, οι ταινίες του αμερικανικού κιν/φου, ακόμη και εκείνες που διεκδικούν τα εύσημα της καλλιτεχνικής δημιουργίας, αντιμετωπίζονται απορριπτικά ως απεικόνιση της ζοφερής ουσίας του αμερικανισμού: «Πας στον κιν/φο να ξανασάνεις και κόβεται η ανάσα σου. Ένας ζοφερός, εφιαλτικός, ονειρικός, για μας, κόσμος που σ' αρπάζει στα σκοτάδια του και σου κόβει τα ήπατα. Σκοτώνουν! Σκοτώνουν, σκοτώνουν, σ' αυτό το μακάβριο Τσαϊνατάουν...Το έργο μυρίζει αίμα, Κίσσινγκερ, Γουωτεργκαϊήτ, Ντίλιγκερ, ΣΙΑ, αηδία, απελπισία, κατάπτωση, αμοραλισμό, ιμπεριαλισμό, Αμερική...Αυτή είναι η Αμερική»¹⁵².

Η ηθική υπεροχή του ελληνισμού έναντι του αμερικανισμού προβάλλεται, από το συντηρητικό λόγο, ως αδιαμφισβήτητο πολιτισμικό, αλλά και κυτταρικό, δεδομένο που αποτρέπει τον ελληνισμό από εγκληματικές δραστηριότητες: «η ποιότης αυτή του ελληνικού κυττάρου, εκδηλούται και αναδεικνύεται πάντοτε επάνω σε βάσεις ηθικής, νομιμότητας και εντιμότητας. Ουδέποτε, στην Αμερική, διεκρίθησαν Έλληνες μετανάσται ως γκάγκστερς. Ουδέποτε ανεμίσθησαν με τον υπόκοσμο»¹⁵³. Αυτή η διαφορά ποιότητας των δύο πολιτισμών αποτυπώνεται και στον αριστερό λόγο, που αξιοποιεί στοιχεία της εθνικής αφήγησης και της επιλεκτικής παράδοσης. Η νοσηματοδότηση του εθνικού ως ιερού αποτυπώνεται στο ακόλουθο απόσπασμα του Ριζοσπάστη που αναφέρεται στη μετακίνηση του 6^{ου} στόλου από την Ελευσίνα με προορισμό την Πύλο: «Από τα άδυτα των Ελευσινίων ο 6^{ος} Στόλος, στην ιερή γη του Ναυαρίνου, στην εθνική κιβωτό του πανάρχαιου πολιτισμού, που τον τραγουδάει ο Όμηρος και θα βρωμοκοπάει άγριο χασίς και μαριχουάνα...Στην Πύλο, θα οργιάσει η αγριότητα κι' η ακολασία του Σικάγου και του Λας Βέγκας»¹⁵⁴.

Στη δεκαετία του '80, ο αντιαμερικανικός λόγος που έχει ως σημείο αναφοράς τη διάβρωση των ελληνικών ηθών από την Αμερική ή τη Δύση, και εστιάζει συνήθως στην ελληνική νεολαία, στηρίζεται σε συντηρητικές αξίες και προκείμενες. Τα «μπαρ», οι «ντίσκο», τα «φαστ φουντ» δαιμονοποιούνται και απορρίπτονται ως

¹⁵¹ Απογευματινή, 30/11/1974, σελ.6.

¹⁵² Ριζοσπάστης, 9/3/1975, σελ.4.

¹⁵³ Καθημερινή, Νίκη του Ελληνισμού και μάθημα ηθικής, 30/7/1975, σελ.4.

¹⁵⁴ Ριζοσπάστης, 6/12/1975, σελ.4.

όργανα του αμερικανικού ιμπεριαλισμού, ενώ στις σχετικές αναλύσεις λανθάνει ένα αντινεολαιίστικο πνεύμα και μία ομοφοβική προκατάληψη¹⁵⁵. Αναφορικά με αυτούς τους νέους χώρους κοινωνικοποίησης, που συνδέονται με την εδραίωση του μαζικού πολιτισμού και την οικονομία της διασκέδασης στην Ελλάδα της δεκαετίας του '80, οι Βαμβακάς-Παναγιωτόπουλος παρατηρούν ότι η αμηχανία ή αρνητική διάθεση με την οποία αντιμετωπίζονται σχετίζεται, εν πολλοίς, με την άμβλυνση του στοιχείου της ταξικότητας που τους χαρακτηρίζει και την απομάκρυνσή τους από τα πρότυπα κοινωνικοποίησης που επέβαλε η πολιτικοποίηση της δεκαετίας του '70. Από τη σκοπιά αυτή, οι, αμερικανικού τύπου, νέοι χώροι διασκέδασης *«στιγματίζονται ως τόποι της απομόνωσης και της ατομικιστικής αναδίπλωσης»*¹⁵⁶.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η άνθιση αυτών των κέντρων διασκέδασης επενδύεται με θεωρίες συνωμοσίας, που αποδίδουν τη λειτουργία τους στο σχεδιασμό σκοτεινών κέντρων του ιμπεριαλισμού προκειμένου η ελληνική νεολαία να καταλήξει στη βιολογική, ηθική και πνευματική κατάπτωση. Η επιχειρηματολογία και η επιλογή των λέξεων σε μια σειρά άρθρων που καυτηριάζουν την αμερικανική επιρροή στον τρόπο ζωής και διασκέδασης της νεολαίας παραπέμπουν σε ανάλογα άρθρα της *Αυγής* της δεκαετίας του 1950¹⁵⁷. Είναι, εξάλλου, ενδεικτικό της ταύτισης της Αμερικής με τον ηθικό εκτραχηλισμό, ότι στα μέσα της δεκαετίας του 1980, το AIDS αντιμετωπίζεται ως μια ενδημική μάλιστα που πλήττει την Αμερική¹⁵⁸.

Οι αλλαγές στον ελληνικό τρόπο ζωής, όπως εκδηλώνονται για παράδειγμα στο πεδίο των διατροφικών συνηθειών παρουσιάζονται ως μία ακόμη εκδήλωση του αμερικανικού πολιτισμικού ιμπεριαλισμού, με επικίνδυνες συνέπειες για την υγεία. Το φαστ φουντ, τελικά, αξιολογείται ως μία ακόμη αμερικάνικη *«εισβολή»*¹⁵⁹. Περισσότερο από μια απειλή για την υγεία, η εξάπλωση του προβάλλεται ως απειλή κατά της πολιτιστικής ταυτότητας, ως μια μεθόδευση των ιμπεριαλιστικών κέντρων για τη διάβρωση των συνειδήσεων: *«το φαστ φουντ δεν είναι φαινόμενο γαστρονομικό. Είναι η πεμπουσία φιλοσοφίας της ζωής, είναι ιδεολογία κρατική και επαίσχυντη, είναι κάθε σκοτεινή και ύποπτη συμπεριφορά της παντοδύναμης Δύσεως των μονοπωλίων*

¹⁵⁵ *Έθνος*, 21/2/1984, σελ.6. *Έθνος*, *Παιδιά της Ελλάδας αμυνθείτε στη διάβρωση του καπιταλισμού*, 5/11/1984, σελ.10-11.

¹⁵⁶ Βασίλης Βαμβακάς, Παναγής Παναγιωτόπουλος, ό. π., σελ. xlvι-xlvii

¹⁵⁷ *Έθνος*, *Αμερικανομανία*, 10/12/1984, σελ.25. *Έθνος*, 5/11/1984, σελ.10-11.

¹⁵⁸ *Ελευθεροτυπία*, 1/6/1985, σελ.12.

¹⁵⁹ *Απογευματινή*, 28/9/1983, σελ.7. *Ελευθεροτυπία*, 2/8/1984, σελ.19. *Καθημερινή*, 21/9/1984, σελ.4.

και των κερμάτων. Και φαστ-φουντ δεν είναι μόνο το φαί. Είναι κάθε κοινωνική εκδήλωση πια...»¹⁶⁰.

Ένα νέο πεδίο στο οποίο εκδηλώνεται η κριτική του αμερικανισμού είναι η πολιτική επικοινωνία. Το ΠΑΣΟΚ της Αλλαγής επικρίνεται ως το κόμμα που πρώτο χρησιμοποίησε Αμερικανούς συμβούλους και τεχνικές στην ελληνική πολιτική. Πρόκειται για τις περίφημες «μεθόδους Μάντισον Άβενιου»¹⁶¹. Παρότι ένα κομμάτι της αρνητικής αξιολόγησης αυτών των μεθόδων εστιάζει στην τακτική της δυσφήμισης των πολιτικών αντιπάλων, φαίνεται ότι ο επαγγελματισμός και η επιστημονικότητα καθεαυτά συνδέονται αρνητικά με τον εξαμερικανισμό της πολιτικής επικοινωνίας. Είναι ενδεικτικές οι ειρωνικές αναφορές στην «επιμέλεια» και την «επιστημονική προετοιμασία» των προεκλογικών εκστρατειών του ΠΑΣΟΚ, καθώς και στην «προσφυγή στις γνώσεις και την εμπειρία ειδικών αμερικανικών γραφείων δημοσίων σχέσεων και έρευνας αγοράς»¹⁶². Αλλά και η διαφήμιση καθεαυτή αντιμετωπίζεται με επιφυλακτικότητα ως κατεξοχήν έκφραση του αμερικανισμού. Είναι μάλιστα ενδιαφέρον ότι η διαφήμιση, ως διαδικασία, εξισώνεται, σε ένα βαθμό, με τη λειτουργία του αμερικανισμού. Συγκεκριμένα, ο αμερικανισμός εκλαμβάνεται ως ένα σύστημα που, κατ' αναλογία προς τους μηχανισμούς της διαφήμισης, προκρίνει το υποσυνείδητο έναντι του συνειδητού, το συναίσθημα έναντι του λόγου¹⁶³.

Ως ένα ακόμη παράδειγμα της προσπάθειας των ΗΠΑ για πολιτισμική διάβρωση του ελληνισμού παρουσιάζεται η εμφάνιση στον ελλαδικό χώρο μιας σειράς παραθρησκευτικών οργανώσεων, αμερικανικής προέλευσης¹⁶⁴. Ο τύπος φιλοξενεί μια σειρά δημοσιογραφικών ερευνών για το θέμα, οι οποίες δίνουν έμφαση στο σχεδιασμό και τα κίνητρα των ΗΠΑ. Αρκετές από αυτές εστιάζουν στο φαινόμενο της μασονίας, την οποία συνδέουν άμεσα με το σιωνισμό, αλλά και κέντρα εξουσίας στις ΗΠΑ. Γύρω από τις μασονικές στοές αναπτύσσεται μια ολόκληρη

¹⁶⁰ *Ελευθεροτυπία*, 2/8/1984, σελ.19.

¹⁶¹ Μία τέτοια αναφορά από το Γ.Μαύρο συνάνταμε στις εκλογές του '77, η οποία στη συνέχεια επαναλαμβάνεται κατά κόρον στον τύπο. Ενδεικτικά, *Καθημερινή*, 18-19/9/1983.

¹⁶² *Καθημερινή*, 18-19/9/1983. Επίσης, *Απογευματινή*, 31/10/1983, σελ.7. *Απογευματινή*, 2/11/1985, σελ.21.

¹⁶³ *Καθημερινή*, 16/9/1977, σελ.4.

¹⁶⁴ *Τα Νέα*, «Θρησκευτικά όπια» *made in USA* στην Ελλάδα, 17/12/1981, σελ.10. *Έθνος*, «Θρησκευτικά» ναρκωτικά από την Αμερική, 7/2/1984, σελ.6.

μυθολογία, που αφορά τους στόχους και τις μεθοδεύσεις τους, ενώ στα μέλη τους αποδίδεται συνωμοτική και αντεθνική δράση¹⁶⁵.

Το ζήτημα του αντεθνικού ρόλου των παραθρησκευτικών οργανώσεων πήρε μεγάλες διαστάσεις με τη δημοσίευση απόρρητης έκθεσης του υπουργείου Δημόσιας Τάξης σύμφωνα με την οποία τρία ιδρυτικά μέλη της οργάνωσης «*Χάρε Κρίσνα*» απελάθηκαν από τις ελληνικές αρχές λόγω των δεσμών τους με τις αμερικάνικες μυστικές υπηρεσίες¹⁶⁶. Δημοσιογράφοι αλλά και πολιτικοί, όπως ο Γ.Μαύρος, υποστήριξαν ότι η διάδοση αυτών των «*ψευδοθρησκειών*» αποσκοπούσαν στην υπονόμηση της εθνικής συνείδησης μέσω της αποδυνάμωσης της ορθοδοξίας αφενός και στην παρεμπόδιση της πολιτικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας αφετέρου. Σε κάθε περίπτωση, η έμφαση της επιχειρηματολογίας τους βρίσκεται στο γεγονός ότι δεν πρόκειται για κάποια «*μόδα*» αλλά για οργανωμένη εκστρατεία των αμερικάνικων μυστικών υπηρεσιών¹⁶⁷. Ωστόσο, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι, αν στην προηγούμενη περίοδο η απόρριψη της Αμερικής εκφράζει την αντίδραση στη νεωτερικότητα, στην τρέχουσα περίοδο εκφράζει την αντίθεση απέναντι σε όψεις της λεγόμενης μετανεωτερικότητας.

11.5 Η άλλη Αμερική

Μία πολύ ενδιαφέρουσα διάσταση του αντιαμερικανικού λόγου είναι η συζήτηση περί «*άλλης Αμερικής*», στην οποία έχουμε αναφερθεί και αλλού. Η «*άλλη Αμερική*»¹⁶⁸ είναι μια αφηρημένη έννοια που περιλαμβάνει τις ελπίδες, τις επιθυμίες για μια διαφορετική, «καλή» Αμερική, που θα λέγαμε ότι εκφράζει αυτό που η Αμερική θα μπορούσε να είναι. Αυτή η τάση εξιδανίκευσης μιας δυνητικής Αμερικής αποτυπώνεται στο προλογικό σημείωμα του Μ. Κασόλα στην πρώτη έκδοση του έργου του «*Η Άλλη Αμερική*»: «*δύο Αμερικές είδαμε, αυτές που ξέρει όλος ο κόσμος. Δεν αγαπήσαμε τη μία, αυτήν που σκοτώνει τους προέδρους της και σπέρνει πολέμους και δόντια. Την άλλη αγαπήσαμε, αυτήν που αγαπάνε κι οι νέοι της και θέλουν να την αλλάξουν. Αυτή η Αμερική είναι όμορφη*»¹⁶⁹.

¹⁶⁵ *Ελευθεροτυπία*, Μασονία και σιωνισμός στην Ελλάδα. Ο Κίσσινγκερ δίνει «γραμμή» στην Μπένε Μπέριτ, 15/9/1981, σελ.7. *Ελευθεροτυπία*, 16/9/1981, σελ.7. *Ελευθεροτυπία*, 17/9/1981, σελ.7. *Ελευθεροτυπία*, 12/12/1981, σελ.9.

¹⁶⁶ *Ελευθεροτυπία*, 4/12/1983, σελ.3.

¹⁶⁷ *Ελευθεροτυπία*, 4/12/1983, σελ.3.

¹⁶⁸ *Καθημερινή*, 15/9/1974, σελ.3. *Καθημερινή*, 22/8/1975, σελ.5. *Απογευματινή*, 30/11/1974, σελ.6. *Καθημερινή*, 24/10/1977, σελ.8.

¹⁶⁹ Οι σχετικές αναφορές περιλαμβάνονται και στη νέα έκδοση του βιβλίου (2006). Μ. Κασόλας, πρόλογος, ό. π., σελ.43.

Βασική παραδοχή στη συζήτηση περί της «άλλης Αμερικής» είναι ότι οι δύο όψεις της Αμερικής, οι δύο εκδοχές του αμερικανισμού βρίσκονται σε συνεχή σύγκρουση και αντιπαλότητα, με την θετική όψη της Αμερικής να εμφανίζεται σαφώς ασθενέστερη της αρνητικής. Το ακόλουθο απόσπασμα είναι χαρακτηριστικό γιατί δείχνει την αδυναμία της ‘καλής Αμερικής’ να επικρατήσει σε αυτόν τον άνισο αγώνα: *«Μόνο που ο βάκιλλος αυτός μεροληπτεί κατά τρόπο σκανδαλώδη: όταν πλήττει τον Λίνκολν, τον Γκάρφντλντ, το Κίνλεϊ, τους Τζων και Ρόμπερτ Κέννεντυ, τον Μάλκολμ Ιξ ή τον Μάρτιν Λούθερ Κίνγκ είναι θανατηφόρος. Ενώ όταν σκοπεύει τον Χούβερ, τον Τρούμαν, τον Νίξον ή τον Φορντ είναι ατοξικός κι’ ακίνδυνος!... Διενεργεί επιτυχώς δώδεκα πολιτικές δολοφονίες την ημέρα εναντίον συνδικαλιστών, φοιτητών, καθηγητών, ηγετικών μορφών του εγχρώμου πληθυσμού, δεδηλωμένων δημοκρατικών και θερμών αμφισβητιών του άτεγκτου συστήματος»*¹⁷⁰.

Η αρνητική όψη του αμερικανισμού ταυτίζεται με το συντηρητισμό, ο οποίος, ως προς τη γεωγραφική του αναφορά εντοπίζεται κατεξοχήν στο Νότο¹⁷¹. Στο πλαίσιο, λοιπόν, του ελληνικού αντιαμερικανικού λόγου, ο αμερικανικός Νότος καθιερώνεται ως σύμβολο οπισθοδρομικότητας¹⁷². Είναι ενδιαφέρον, εδώ, να σημειωθεί το γεγονός ότι στο πλαίσιο άλλων αντιαμερικανικών λόγων καταγράφεται η αντίθετη τάση για λόγους πολιτισμικούς και ιστορικούς. Για παράδειγμα, στη γαλλική κουλτούρα, ο αμερικανικός Νότος λειτουργεί ως θετικό σύμβολο που εκφράζει αυθεντικότητα σε αντιδιαστολή προς τον αγγλοσαξονικό και εκβιομηχανισμένο Βορρά¹⁷³.

Η κομμουνιστική Αριστερά προσπαθεί να αμφισβητήσει αυτήν την έννοια της άλλης Αμερικής αρνούμενη να αναγνωρίσει μια τέτοια διαφοροποίηση¹⁷⁴. Άλλοτε, όμως, αξιοποιεί και η ίδια την έννοια αυτή, όταν πρόκειται να αναφερθεί σε πρόσωπα και ιδέες εντός των ΗΠΑ, που απολαμβάνουν την αποδοχή της¹⁷⁵. Ένα από τα δημοφιλέστερα σύμβολα της Άλλης Αμερικής, που φαίνεται να διαπερνά το ιδεολογικό φάσμα, είναι ο Τζων Κέννεντυ. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά το Έθνος: *«Κανείς δεν αμφισβητεί τον ιδεαλισμό του Τζων Κέννεντυ. Ακόμη κι αυτοί που δεν*

¹⁷⁰ *Ελευθεροτυπία*, 25/9/1975.

¹⁷¹ *Καθημερινή*, 15/11/1974, σελ.2.

¹⁷² *Ελευθεροτυπία*, 3/11/1984, σελ.22.

¹⁷³ Παραπομπή από Roger.

¹⁷⁴ *Ριζοσπάστης*, 24/8/1975. *Ριζοσπάστης*, 19/9/1975, σελ.2.

¹⁷⁵ *Ριζοσπάστης*, *Η Άλλη Αμερική: Αποκλειστική συνέντευξη του ΓΓ της ΚΕ του ΚΚ των ΗΠΑ*, 20/9/1981, σελ.5.

πιστεύουν στη θεωρία του 'καλού Αμερικανού'...πάντα θα βάζουμε το ερώτημα πώς θα ήταν η Αμερική και ο Κόσμος, αν ζούσε ο Κέννεντυ»¹⁷⁶.

Πολύ συχνά όψεις αυτής της άλλης Αμερικής ανιχνεύονται στα ρεύματα εκείνα της πολιτικής ή της τέχνης που δεν κατόρθωσαν να είναι κυρίαρχα και με τον ένα ή τον άλλο τρόπο αμφισβητούν όψεις του αμερικανικού κατεστημένου¹⁷⁷. Πολλές φορές αρκεί μόνο αυτό το στοιχείο, το γεγονός δηλ. ότι δεν αποτελούν μέρος του κυρίαρχου παραδείγματος για να αξιολογηθούν θετικά, ανεξάρτητα από την ποιότητα της τέχνης ή της πολιτικής διαμαρτυρίας που εκφράζουν.

Ειδικότερα στο χώρο της τέχνης, η αναζήτηση της άλλης Αμερικής έχει σαν αποτέλεσμα την προτίμηση για εκείνες τις αμερικανικές καλλιτεχνικές δημιουργίες που, πέρα από την καλλιτεχνική τους αξία καθεαυτή, αναδεικνύουν τις αρνητικές πλευρές του αμερικανικού συστήματος¹⁷⁸. Είναι ενδιαφέρον το ακόλουθο σχόλιο από μια εγκωμιαστική βιβλιοκριτική για μια ανθολογία αμερικάνικης ποίησης: «Είναι χαρακτηριστικό πως και οι είκοσι ποιητές που ανθολογούνται εδώ, δεν έχουν γράψει ένα στίχο χαρούμενο: η ζωή και οι άνθρωποι περνάνε αλυσοδεμένοι από τις εμπνεύσεις τους»¹⁷⁹. Το θέμα, όμως, δεν είναι κατά πόσο είναι «χαραριστικό», αλλά κατά πόσο είναι τυχαίο και τι αποκαλύπτει αυτού του είδους η επιλογή και αξιολόγηση για τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν η ιδεολογία και τα στερεότυπα στην προσέγγιση της αμερικανικής τέχνης. Στο πλαίσιο αυτό, είναι ενδεικτική η θετική αξιολόγηση της μουσικής τζαζ από το *Ριζοσπάστη* στα 1980 ως «καθαρή» δημιουργία των Αφρικανικής προέλευσης Αμερικανών και ως έκφραση του πνεύματος «αντίστασης στην αποικιοκρατία»¹⁸⁰, σε αντίθεση με τις απαξιωτικές αναφορές του αριστερού τύπου κατά τις δεκαετίες '50 και '60, όπου η τζαζ ταυτιζόταν με τη σκοτεινή και ζωώδη ουσία του αμερικανισμού. Η θετική αξιολόγησή της προϋποθέτει, τελικά, τη θεώρησή της ως έκφραση μιας αντίπαλης προς την κυρίαρχη αμερικανική κουλτούρα.

Ανάλογες αντιλήψεις διέπουν και το πεδίο της κινηματογραφικής κριτικής. Με αφορμή μιας σειράς ταινιών, όπως του Ρ. Ώλτμαν, οι αρθρογράφοι τονίζουν

¹⁷⁶ *Έθνος*, 21/11/1983, σελ.16-17.

¹⁷⁷ *Απογευματινή*, 9/11/1974, σελ.6: «Υπάρχει, όμως, και μια άλλη Αμερική: Αυτή που γράφει κατηγορητηρία έργα και που συνθέτει ύμνους διαμαρτυρίας και που παράγει ταινίες αποκαλυπτικές και που αποζητάει με χίλιους τρόπους την έξοδο από το σκοτεινό τούνελ...». Επίσης, *Τα Νέα*, 11/11/1984, σελ.17.

¹⁷⁸ *Ελευθεροτυπία*, «*Η Πύλη της Δύσης*», 10/11/1981, σελ.6. Επίσης, *Έθνος*, 20/9/1983, σελ.14. *Τα Νέα*, 28/11/1983, σελ.6. *Ελευθεροτυπία*, 3/11/1984, σελ.22.

¹⁷⁹ *Έθνος*, 20/9/1983, σελ.14.

¹⁸⁰ *Ριζοσπάστης*, 19/10/1980, σελ.4.

συστηματικά την έλλειψη ανθρώπινης επαφής που χαρακτηρίζει την αμερικάνικη κοινωνία, την κυριαρχία ενός απόλυτου υπαρξιακού κενού που συντρίβει τα άτομα και τα οδηγεί στη δυστυχία παρά την υλική τους ευμάρεια. Το κινηματογραφικό υλικό, λοιπόν, αξιοποιείται προκειμένου να αμφισβητηθεί το αμερικάνικο όνειρο, με το επιχείρημα της ψυχικής εξαθλίωσης που συνεπάγεται¹⁸¹. Με βάση αυτήν την προβληματική, η *Απογευματινή* αξιολογεί τις ταινίες νουάρ τις περιόδου 1941-1949 ως τις πλέον αυθεντικές λόγω της αποστασιοποίησης τους από τα χολλυγουντιανά πρότυπα και της συστηματικής αμφισβήτησης του αμερικάνικου τρόπου ζωής¹⁸². Όπως, χαρακτηριστικά, υποστηρίζεται σε μια εγκωμιαστική κριτική για την ταινία «*Νονός II*», η βαθύτερη αξία της ταινίας έγκειται στην αποδόμηση του αμερικανικού ονείρου, το οποίο «οδηγεί τελικά στην απομόνωση και την καταστροφή»¹⁸³. Η αμφισβήτηση, λοιπόν, του αμερικάνικου ονείρου αναδεικνύεται συστηματικά σε στοιχείο προοδευτικότητας μιας καλλιτεχνικής δημιουργίας¹⁸⁴. Να σημειώσουμε επίσης ότι, ο δημοφιλής, στο ελληνικό κοινό, Γούντυ Άλλεν διασώζεται ως μη τυπικός εκπρόσωπος του αμερικανισμού και εγκωμιάζεται ως «*Νεοϋορκέζος με ευρωπαϊκή κουλτούρα*»¹⁸⁵.

Παράλληλα, ο τύπος υποδέχεται ιδιαίτερα ευνοϊκά τις κινηματογραφικές παραγωγές, που ασκούν κριτική στο διεθνή ρόλο των ΗΠΑ, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του Βιετνάμ¹⁸⁶. Ανάλογες είναι και οι επισημάνσεις που συνοδεύουν την κριτική αποτίμηση της ταινίας του Κώστα Γαβρά «*Κατάσταση Πολιορκίας*», όπου δίνεται προτεραιότητα στο θέμα της ταινίας και στην προπαγανδιστική του δυναμική και δευτερευόντως στις κινηματογραφικές αρετές του έργου: «*Γι' αυτό και χωρίς να χαιρετίσουμε την ταινία σαν τέλειο πολιτικό έργο, πρέπει, εν τούτοις, να αναγνωρίσουμε την μεγάλη χρησιμότητά της στην αποκάλυψη μιας καταστρεπτικής δραστηριότητας...*»¹⁸⁷.

¹⁸¹ Ενδεικτικά, *Τα Νέα*, κριτική της ταινίας του Ρόμπερτ «Ωλτμαν «Τρεις Γυναίκες», 1/11/1977, σελ.2. *Ελευθεροτυπία*, *Η Αμερική χωρίς προσωπείο. Κάποτε στην Αμερική*, 30/11/1984, σελ.12.

¹⁸² *Απογευματινή*, 21/1/1975, σελ.5. Αντίθετα, το μιούζικαλ “New York New York” απαξιώνεται ως «*χολλυγουντιανό κατασκεύασμα*» που αποσκοπεί στον αποπροσανατολισμό, *Τα Νέα*, 13/12/1977, σελ.2.

¹⁸³ *Ελευθεροτυπία*, 10/11/1975, σελ.6.

¹⁸⁴ *Ελευθεροτυπία*, θεατρική κριτική για το «*Θάνατο του Εμποράκου*», 25/11/1985, σελ.29. Και *Εθνος*, 18/11/1985, σελ.27. *Ελευθεροτυπία*, κιν/κη κριτική για την «*Τιμή των Πρίτζι*», 29/11/1985, σελ.12.

¹⁸⁵ *Ελευθεροτυπία*, 5/6/1985, σελ.10.

¹⁸⁶ *Καθημερινή*, 15/9/1974, σελ.9. αναφορά στην ταινία του Εμίλιο ντε Αντόνια «*Τα γουρουνίσια χρόνια*».

¹⁸⁷ *Απογευματινή*, 14/10/1975, σελ.4.

11.6 Σύνοψη

Η έννοια του αμερικανισμού στη μεταπολιτευτική περίοδο στηρίζεται, κατά κύριο λόγο, στην παράδοση του αριστερού λόγου της προδικτατορικής περιόδου. Η παράδοση αυτή εμπλουτίζεται από τις εμπειρίες που συνδέονται με τη δικτατορία και την υπόθεση της Κύπρου. Ο αντιιμπεριαλιστικός και αντιαμερικανικός λόγος, που έχει αυτές τις εμπειρίες ως σημείο αναφοράς, ενέχει, σε σημαντικό βαθμό, το στοιχείο του εθνικισμού, γεγονός που επιδρά και στην πρόσληψη της εθνικής ταυτότητας κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο, και στην αντιπαραβολή της με την έννοια του αμερικανισμού. Παρακολουθήσαμε, εξάλλου, και σε προηγούμενο κεφάλαιο, τη διαμόρφωση στο δημόσιο λόγο της αφήγησης περί μοναχικότητας και μοναδικότητας του ελληνισμού, η οποία συνδέεται με την ανάδυση συντηρητικών τάσεων στη δεκαετία του '80, οι οποίες αναιρούν σταδιακά τις ριζοσπαστικότερες κατευθύνσεις των πρώτων μεταπολιτευτικών χρόνων.

Καθοριστικής σημασίας είναι η επίδραση του πασοκικού λόγου, ο οποίος οικειοποιείται στοιχεία του αριστερού και κεντροαριστερού λόγου της μετεμφυλιακής περιόδου και συγκροτεί ένα εθνικολαϊκό αφήγημα, στο οποίο η έννοια του Αμερικανού εχθρού είναι κεντρικής σημασίας. Στην έννοια του εχθρού, αποδίδεται και πολιτισμική διάσταση, καθώς το πρόταγμα της εθνικής ανεξαρτησίας ερμηνεύεται και υπό το πρίσμα της αντίστασης στην πολιτισμική διάβρωση, που αντιπροσωπεύει ο αμερικανισμός. Από αυτή τη σκοπιά, η διατήρηση της αγνότητας της ελληνικής παράδοσης και η καταγγελία των αμερικανικών πολιτισμικών προϊόντων ορίζεται ως εθνικό καθήκον.

Επιπλέον, δε θα πρέπει να παραγνωρίζουμε το γεγονός ότι η βαθμιαία ύφεση της ψυχροπολεμικής αντιπαράθεσης και η ουσιαστική προσέγγιση των δύο υπερδυνάμεων από τα μέσα της δεκαετίας του '80, υποβάθμισε τη σημασία της προπαγανδιστικής αντιπαράθεσης του αμερικανικού με το σοβιετικό μοντέλο, καθιστώντας ήσσονος σημασία τη θετική προβολή του αμερικανισμού από το δεξιό λόγο.

Ειδικότερα, ως προς την τυποποίηση της έννοιας του αμερικανισμού, αυτή διατηρεί τα στερεοτυπικά χαρακτηριστικά που απέκτησε κατά τη μεταπολεμική περίοδο, χαρακτηριστικά που αποτελούν αντικείμενο συναίνεσης και πέραν του αριστερού χώρου: αντιπνευματικότητα, ακραία εμπορευματοποίηση, πολιτισμική κατωτερότητα, έλλειμμα ανθρωπισμού, ροπή προς τη βία και την ηθική παρακμή. Αν και εννοιολογικά και ρηματικά, η σχετική συζήτηση φαίνεται να ταυτίζεται με

εκείνην της προδικτατορικής περιόδου, εν τούτοις εμφανίζει σημαντική διαφοροποίηση ως προς τη νοσηματοδότηση της έννοιας του αμερικανισμού και τα προτάγματα που συνδέονται με αυτήν. Μπορούμε, λοιπόν, να πούμε ότι ο αντιαμερικανισμός που αρθρώνεται με επίκεντρο την έννοια του αμερικανισμού, κατά την πάροδο ετών, αφυδατώνεται από τα χειραφετητικά αιτήματα που συνδέονταν με αυτόν, κατά την προδικτατορική περίοδο και λειτουργεί περισσότερο ως ένα είδος έξεως, που συνδέεται με την ανάγκη προβολής μιας προοδευτικής ταυτότητας. Ο πολιτισμικός αντιαμερικανισμός, στη Μεταπολίτευση, παραγνωρίζει την έκταση και την ένταση της αμερικανοποίησης στις σφαίρες του κοινωνικού και του πολιτισμικού και υποκαθιστά, στο επίπεδο των εντυπώσεων την πράξη της αντίστασης απέναντι στις καταγγελλόμενες μεθοδεύσεις του αμερικανικού ιμπεριαλισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας αυτήν την απόπειρα ανασυγκρότησης του αντιαμερικανικού λόγου στην Ελλάδα, με σημείο αναφοράς δύο έτη που ταυτίζονται συμβολικά με την έναρξη και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου (1947, 1989), μπορούμε να προχωρήσουμε στην τελική διαπραγμάτευση των υποθέσεων εργασίας που θέσαμε στο πρώτο κεφάλαιο. Προηγουμένως, όμως, είναι χρήσιμο να τονίσουμε ότι σε αυτήν την μελέτη, η έμφαση στους πολιτικούς, ιδεολογικούς και πολιτισμικούς παράγοντες που καθορίζουν το πλαίσιο εμφάνισης, ανάπτυξης και έκφρασης του αντιαμερικανισμού είναι καθοριστικής σημασίας. Υπενθυμίζουμε, εξάλλου, την παρατήρηση ότι, ως φαινόμενο, ο αντιαμερικανισμός είναι αποκαλυπτικός όχι μόνο για το παρατηρούμενο έθνος, αλλά και για το έθνος-υποκείμενο της παρατήρησης¹. Για το ζήτημα αυτό, οι Rubinstein-Smith επισημαίνουν ότι για την κατανόηση των επιμέρους εκφάνσεων του αντιαμερικανισμού, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη μια σειρά πολιτισμικών και πολιτικών χαρακτηριστικών των χωρών στις οποίες εκδηλώνονται, όχι ως καθεαυτό ουσιολογικές διαφορές, αλλά στο βαθμό που επενδύονται με πολιτικά νοήματα και παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των συλλογικών ταυτοτήτων και στη διαδικασία απόδοσης νοήματος².

1) Η συνεκτίμηση του Ψυχρού Πολέμου ως πολιτικής, ιδεολογικής και επικοινωνιακής αντιπαράθεσης είναι απολύτως απαραίτητη για την κατανόηση όχι μόνο του ελληνικού, αλλά και του ευρωπαϊκού αντιαμερικανισμού της περιόδου αυτής. Αν ληφθεί υπόψη το ευρύτερο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα, παρά τις επιμέρους στιγμές κορύφωσης ή ύφεσης, συνιστά μία ιστορική ενότητα κατά την περίοδο 1947-1989. Το γεγονός ότι η περίοδος της δικτατορίας (1967-1974) και το ζήτημα του Κυπριακού (1974) οδηγούν σε ποσοτική μεταβολή τέτοιου μεγέθους, ώστε να συνιστά ποιοτική μεταβολή δεν αναιρεί το γεγονός ότι πρόκειται για την εξέλιξη των τάσεων, που είχαν ήδη εκδηλωθεί κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο.

¹ Ch. Doran, J.P. Sewell, «*Anti-Americanism in Canada?*», ό. π., σελ.106.

² A. Rubinstein, D. Smith, «*Anti-Americanism: Anatomy of a phenomenon*», ό. π., σελ.2-3.

Με δεδομένο, λοιπόν, το επιχείρημα περί της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού αντιαμερικανισμού από τον Εμφύλιο μέχρι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, προτείνουμε την ακόλουθη, σχηματική κατ' ανάγκη περιοδολόγησή του:

Α) Πρώτη περίοδος: γενετική (1947-1954). Σχηματικά, επιλέγουμε να οριοθετήσουμε τη γενετική περίοδο του ελληνικού αντιαμερικανισμού από την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν, με ό,τι αυτή συνεπάγεται για τη θέση της Ελλάδας στον ψυχροπολεμική αντιπαράθεση, αλλά και για την εμπλοκή των ΗΠΑ στην ελληνική πραγματικότητα, και από την απόρριψη της πρώτης ελληνικής προσφυγής για το Κυπριακό στον ΟΗΕ. Στην περίοδο αυτή, ο αντιαμερικανισμός επηρεάζεται άμεσα από την έκβαση της εμφύλιας σύγκρουσης και από την ταύτιση των ΗΠΑ με το αντικομμουνιστικό στρατόπεδο. Στο πλαίσιο αυτό, η διάσταση της εθνικής ανεξαρτησίας είναι βασική συνιστώσα για την αρνητική πρόσληψη του ρόλου των ΗΠΑ, ενώ η απήχυσή της αφορά, κυρίως, την αριστερή παράταξη. Ωστόσο, η προβληματική της εθνικής ανεξαρτησίας δεν είναι η μόνη διάσταση του υπό διαμόρφωση αντιαμερικανισμού, καθώς αναδύεται σαφώς και μία πολιτισμική συνιστώσα, που σχετίζεται με την πρόσληψη του αμερικανισμού. Η διάσταση αυτή, που είναι ιδιαίτερα σημαντική καθόλη την προδικτατορική περίοδο, δεν περιορίζεται στο χώρο της Αριστεράς και τέμνει, δυνητικά, το ιδεολογικό φάσμα. Επιλέξαμε ως όριο αυτής της πρώτης περιόδου το έτος 1954, κατά το οποίο απορρίπτεται η πρώτη ελληνική προσφυγή για το Κυπριακό, γιατί σηματοδοτεί τη διάδοση του αντιαμερικανισμού, υπό την πίεση του εθνικισμού, στο χώρο της εθνικοφροσύνης.

Β) Δεύτερη περίοδος (1954-1965): Πρόκειται για την περίοδο ανάπτυξης του μετεμφυλιακού αντιαμερικανισμού, ο οποίος τροφοδοτείται από δύο βασικές πηγές, τον εθνικισμό, που εκφράζεται με σημείο αναφοράς το Κυπριακό και το αίτημα της Ένωσης, και τα αιτήματα εκδημοκρατισμού και κοινωνικού εκσυγχρονισμού, που συγκροτούνται σε λόγο από την Αριστερά και, σταδιακά, από το Κέντρο και την αναδυόμενη Κεντροαριστερά. Όσον αφορά τη συνιστώσα του εθνικισμού, αυτή αποκαλύπτει τον δυνάμει διακομματικό χαρακτήρα του ελληνικού αντιαμερικανισμού, καθώς, στο επίπεδο, του λόγου καταγράφεται η σύγκλιση όλων των ιδεολογικών παρατάξεων, παρά τον συγκρουσιακό χαρακτήρα της μετεμφυλιακής δημόσιας σφαίρας. Από την άλλη πλευρά, η συνιστώσα του εκδημοκρατισμού αποτελεί το πεδίο της σύγκλισης Κέντρου και Αριστεράς, με τη βαθμιαία υποκατάσταση της τομής εθνικοφρόνων-μη εθνικοφρόνων από τη διάκριση δεξιών-αντιδεξιών δυνάμεων.

Γ) Τρίτη περίοδος (1965-1974): Πρόκειται για την περίοδο της ριζοσπαστικοποίησης και του μετασχηματισμού του αντιαμερικανισμού, που χαρακτηρίζεται από την έμφαση στον πολιτικό αντιαμερικανισμό, και ιδιαίτερα στον αντιαμερικανισμό που συνδέεται με την προβληματική της εθνικής ανεξαρτησίας, κατά την τυπολογία των Katzenstein-Keohane, στην οποία έχουμε ήδη αναφερθεί. Η περίοδος αυτή έχει ως σημεία αναφοράς την πολιτική κρίση των Ιουλιανών, και τις κινητοποιήσεις που αυτή πυροδοτεί, την επιβολή της δικτατορίας και την κατάρρευση του στρατιωτικού καθεστώτος συνεπεία της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο. Η διάσταση του μετασχηματισμού αφορά τη μαζικοποίηση του αντιαμερικανισμού και τη δημιουργία των προϋποθέσεων για την ανάδειξή του σε διαπαραταξιακό στοιχείο συναίνεσης.

Δ) Τέταρτη Περίοδος (1974-1985): Ο γενικευμένος αντιαμερικανισμός. Οι διεργασίες που συντελούνται κατά την προηγούμενη περίοδο αποκρυσταλλώνονται στην μεταπολιτευτική δημόσια σφαίρα. Ο αντιαμερικανισμός αποκτά εμφανή διακομματικό χαρακτήρα, ιδίως κατά τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης, και ενσωματώνεται στην μεταπολιτευτική πολιτική κουλτούρα. Η καταγγελία του ρόλου των ΗΠΑ στην ποιότητα της ελληνικής δημοκρατίας και η απόδοση σε αυτές της ενοχής για το εθνικό τραύμα της Κύπρου είναι οι κυρίαρχες αναφορές του αντιαμερικανικού λόγου. Η πολιτισμική συνιστώσα του αντιαμερικανισμού είναι εμφανής στην μεταπολιτευτική κουλτούρα, αλλά έχει περισσότερο δευτερογενή χαρακτήρα, καθώς προκύπτει, περισσότερο, ως συνέπεια του πολιτικού αντιαμερικανισμού και συνυπάρχει με τον ευρύτατο εξαμερικανισμό και εκδυτικισμό των πολιτισμικών προτύπων. Η αρνητική στάση έναντι των αμερικανικών πολιτισμικών προϊόντων εντάσσεται στο πλαίσιο της συμβολικής αντίστασης έναντι των ΗΠΑ. Ο μεταπολιτευτικός αντιαμερικανισμός εγγράφεται εξάλλου στο πλαίσιο της ανάδειξης της κουλτούρας των ηττημένων του Εμφυλίου ως ηγεμονικής.

Ο χαρακτήρας του μεταπολιτευτικού αντιαμερικανισμού σταδιακά μεταβάλλεται σε συνάρτηση με τις πολιτικές και ιδεολογικές εξελίξεις της περιόδου. Το αντιιμπεριαλιστικό περιεχόμενο σταδιακά υποσκελίζεται από το εθνικιστικό. Παράλληλα, η διακυβέρνηση της χώρας από το ΠΑΣΟΚ, στο λόγο του οποίου το αντιαμερικανικό πρόταγμα έχει ιδιαίτερη σημασία, οδηγεί στη διαμόρφωση ενός είδους κυβερνητικού αντιαμερικανισμού. Η εξέλιξη αυτή είναι ενδεικτική της λειτουργικότητας του αντιαμερικανισμού, ιδιαίτερα όσον αφορά τη χάραξη στρατηγικών πολιτικής επικοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό, ο αντιαμερικανισμός στη

δεκαετία του '80 αφυδατώνεται από τα προοδευτικά προτάγματα, που είχαν συνδεθεί με αυτόν στο πλαίσιο του αριστερού και κεντροαριστερού λόγου από τη δεκαετία του '60, και λειτουργεί στερεοτυπικά ως σύστημα δαιμονοποίησης ενός παντοδύναμου εξωτερικού εχθρού. Στη φάση αυτή, θα λέγαμε ότι αποτυπώνεται ξεκάθαρα η λειτουργία του αντιαμερικανισμού ως ενός πρίσματος μέσα από το οποίο διαθλώνται τα γεγονότα. Από την άποψη αυτή, ο αντιαμερικανισμός, πλέον, δεν προαπαιτεί τα γεγονότα, αλλά προσφέρει το ερμηνευτικό πλαίσιο για την απόδοση νοήματος σε αυτά.

Ε) Πέμπτη περίοδος (1985-αρχές δεκαετίας '90): Πρόκειται για τη λανθάνουσα φάση του ελληνικού αντιαμερικανισμού. Επιλέγουμε το συμβατικό ορόσημο του 1985 για την αποδυνάμωση της ηγεμονίας του ΠΑΣΟΚ, στο επίπεδο της ιδεολογίας και του πολιτικού λόγου, αλλά και ως αρχή του τέλους για τον Ψυχρό Πόλεμο, με αφετηρία την προσέγγιση Ρήγκαν-Γκορμπατσώφ, που σημειώνεται αυτήν την περίοδο. Και οι δύο αυτές εξελίξεις οδηγούν σε μία άμβλυνση του αντιαμερικανισμού στο επίπεδο της μαζικής επικοινωνίας και του πολιτικού λόγου³. Ωστόσο, η άμβλυνση αυτή δε συνεπάγεται το τέλος του ελληνικού αντιαμερικανισμού. Υπέρ του επιχειρήματος αυτού συνηγορεί και η αναγνώριση από τους Katzenstein-Keohane ότι ο αντιαμερικανισμός μπορεί να περιέρχεται σε λανθάνουσα κατάσταση, η οποία όμως αποτελεί καθόλα γνήσια φάση του εκάστοτε αντιαμερικανικού φαινομένου. Όσον αφορά την ελληνική περίπτωση, τα τέλη της δεκαετίας του '80 και οι αρχές της δεκαετίας του '90 συνιστούν μια φάση επώασης και μεταλλαγής του αντιαμερικανισμού, που παίρνει νέα μορφή στη μεταψυχροπολεμική περίοδο⁴.

Από την παραπάνω συνοπτική επισκόπηση της ιστορίας του ελληνικού αντιαμερικανισμού στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου προκύπτει και η επιβεβαίωση των υποθέσεων εργασίας 3 και 4, όπως τις περιγράψαμε στο πρώτο κεφάλαιο. Ειδικότερα, από τα παραπάνω κατέστη σαφές ότι ο ελληνικός ψυχροπολεμικός αντιαμερικανισμός περιλαμβάνει μία πολιτική και μία πολιτισμική συνιστώσα, οι

³ Την άμβλυνση του αμερικανισμού στα τέλη της δεκαετίας του '80 και στις αρχές της δεκαετίας του '90 καταγράφουν και τα δημοσκοπικά ευρήματα του ΕΚΚΕ, Ζηνοβία Λιαλιούτη, «Διαστάσεις του ελληνικού αντιαμερικανισμού, 1985-2004. Ιδεολογικά, κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του φαινομένου», στο Γ. Κάλλας, Δ. Κονδύλη & Γ. Καραγιάννης (επιμ.), *Μεθοδολογικά ζητήματα και ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών*, Πανεπιστήμιο Αθηνών-Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ποταμός, Αθήνα 2008, σελ. 133-134.

⁴ Ο. π., σελ. 137-139. Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Αντιαμερικανισμός και Δεξιά στη Μεταψυχροπολεμική Εποχή*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 2010.

οποίες αλληλεπιδρούν και αλληλοτροφοδοτούνται, ενώ συγκροτούνται τόσο από δεξιόστροφα όσο και από αριστερόστροφα στοιχεία. Επιπλέον, θεωρούμε άτοπη τη διάκριση μεταξύ ορθολογικού και ανορθολογικού αντιαμερικανισμού, διάκριση που, στην περίπτωση του ανορθολογικού αντιαμερικανισμού, συχνά συνδέεται με την κυριαρχία της πολιτισμικής συνιστώσας έναντι της πολιτικής. Η δική μας θέση είναι ότι, ως σύστημα πεποιθήσεων, ο αντιαμερικανισμός εμφανίζει τόσο ορθολογικά όσο και ανορθολογικά στοιχεία. Το σύστημα εννοιών που συνδέεται με αυτόν περικλείει, αναπόφευκτα, ορθολογικά και μη ορθολογικά στοιχεία, όπως κάθε απόπειρα ιδεολογικής ερμηνείας της κοινωνικής πραγματικότητας.

Επίσης, μέσα από την εξέταση της ιστορικής πορείας του ελληνικού αντιαμερικανισμού, αποτυπώθηκε η ιδιότητά του να λειτουργεί ως, δυνάμει αλλά και ενεργεία, πεδίο διαπαραταξιακής και διακομματικής σύγκλισης και συναίνεσης. Στις στιγμές έντασης και κορύφωσης του φαινομένου, Δεξιά, Κέντρο και Αριστερά επικαλούνται και τροφοδοτούν από κοινού την έννοια του Αμερικανού εχθρού. Σχετικά με αυτήν, παρουσιάζει ενδιαφέρον η παρατήρηση του Philippe Roger για το γαλλικό αντιαμερικανισμό, ο οποίος εμφανίζει, επίσης, διακομματικό και διαπαραταξιακό χαρακτήρα. Με βάση αυτό το γεγονός, ο Roger εντοπίζει ένα, εκ πρώτης όψεως, παράδοξο: παρότι, η Γαλλία δεν συγκρούστηκε ποτέ με τις ΗΠΑ σε κάποια πολεμική αναμέτρηση, εν τούτοις, στη χώρα αυτή ο αντιαμερικανισμός είναι εντονότερος απ' ό,τι στις υπόλοιπες χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Η έννοια του Αμερικανού εχθρού είναι, λοιπόν, ιδιαίτερα ισχυρή παρά την απουσία μίας πολεμικής σύγκρουσης των δύο πλευρών, που θα συνηγορούσε προς τη διαμόρφωση αυτής της τάσης. Η παρατήρηση αυτή ισχύει, τηρουμένων των αναλογιών, και στην περίπτωση της Ελλάδας. Η μελέτη του δημόσιου λόγου μάς αποκαλύπτει τη σταδιακή εμπέδωση της ιδιότητας του εχθρού για τις ΗΠΑ, η οποία στη μεταπολιτευτική περίοδο φαίνεται να υποσκελίζει την έμφαση στην ιδιότητα του εχθρού για χώρες με τις οποίες η Ελλάδα είχε συγκρουστεί στρατιωτικά (π.χ. Βουλγαρία, Γερμανία, αλλά και Τουρκία). Η «πραγματική», λοιπόν, πολεμική αναμέτρηση δε συνιστά προϋπόθεση για τη διαμόρφωση της έννοιας του εχθρού.

Προχωρώντας στην δεύτερη, βασική, υπόθεση εργασίας που θέσαμε στο μεθοδολογικό σημείωμα, παρατηρούμε ότι επιβεβαιώνεται η θέση ότι ο ελληνικός αντιαμερικανισμός, όπως εκδηλώνεται στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, συνιστά μία κανονικότητα και όχι μία ελληνική ιδιαιτερότητα. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από την εξέταση των βασικών θεματικών του ελληνικού αντιαμερικανικού

λόγου υπό το πρίσμα της εκδήλωσης και της έκφρασης του αντιαμερικανικού φαινομένου στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης που επιλέξαμε (Δ. Γερμανία, Γαλλία, Μ. Βρετανία).

Μία σημαντική διαφοροποίηση της ελληνικής περίπτωσης σε σχέση με τις ευρωπαϊκές είναι η απουσία μίας ελιτίστικής παράδοσης αντιαμερικανισμού, καθώς και το μικρότερο ιστορικό βάθος, αφού στην περίπτωση της Ελλάδας, ο αντιαμερικανισμός είναι φαινόμενο του εικοστού αιώνα. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ο ελληνικός αντιαμερικανισμός αντλεί στοιχεία από την παράδοση και τον λόγο του αντιδυτικισμού, χωρίς όμως να ταυτίζεται με αυτόν. Το γεγονός, αυτό, είναι σύνηθες στις επιμέρους, εθνικές εκφράσεις του αντιαμερικανισμού ανά την υφήλιο, στις χώρες, βέβαια, που έχει εκδηλωθεί αντιδυτικισμός. Όσον αφορά τις ευρωπαϊκές χώρες, που μελετήσαμε εδώ, χαρακτηριστική περίπτωση για τη σχέση του αντιαμερικανισμού με τον αντιδυτικισμό αποτελεί η Γερμανία.

Επιστρέφοντας, στη συγκριτική εξέταση του ελληνικού αντιαμερικανισμού υπό το πρίσμα του Ψυχρού Πολέμου, μπορούμε να πούμε ότι και στην περίπτωση των τριών χωρών, με τις οποίες επιχειρείται η σύγκριση, τίθενται τα ακόλουθα ζητήματα στο πλαίσιο του αντιαμερικανικού λόγου: η περιστολή της εθνικής κυριαρχίας από τον ηγεμονικό μεταπολεμικό ρόλο των ΗΠΑ, η διαφωνία με τις ΗΠΑ σε επιμέρους ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, η αντίδραση απέναντι στο αμερικανικό κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό μοντέλο, που κωδικοποιείται στην έννοια του αμερικανισμού. Η βαρύτητα που αποδίδεται σε καθεμιά από αυτές τις θεματικές και η ένταση του αντιαμερικανισμού ποικίλλει από χώρα σε χώρα. Το γεγονός αυτό, όμως, δεν αναιρεί την ύπαρξη μίας κοινότητας χαρακτηριστικών. Είναι, επίσης, χαρακτηριστικό ότι στην ύστερη ψυχροπολεμική περίοδο, ο ευρωπαϊκός αντιαμερικανισμός λειτουργεί παράλληλα προς τον αντισοβιετισμό και όχι ως αντιστρόφως ανάλογο μέγεθος.

Όσον αφορά τη θεματολογία του αντιαμερικανικού λόγου στην Ελλάδα, είδαμε ότι αυτή περιστρέφεται γύρω από τη φαλκίδευση της εθνικής ανεξαρτησίας, τη ματαίωση του εκδημοκρατισμού και της βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου του ελληνικού λαού, την εναντίωση των ΗΠΑ στους εθνικούς πόθους και την από μέρους τους σύμπραξη με τους εχθρούς του έθνους, τη διάβρωση του ελληνικού πολιτισμού και των παραδοσιακών αξιών της ελληνικής κοινωνίας από την εξάπλωση του αμερικάνικου τρόπου ζωής. Οι θεματικές αυτές αλληλοτροφοδοτούνται και διαπλέκονται σε έναν ενιαίο λόγο και στηρίζονται στις ακόλουθες έννοιες, που

αναφέρονται στο ρόλο των ΗΠΑ: τις έννοιες της απειλής, της εχθρότητας και της υποδούλωσης.

Μία σημαντική διαφορά που καταγράφεται στην ελληνική περίπτωση, είναι ο υποτονικός δεξιός λόγος, ιδίως κατά την πρώτη περίοδο του Ψυχρού Πολέμου (μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '60), όσον αφορά την καταγγελία του αμερικανικού ρόλου. Η διαφοροποίηση αυτή μπορεί να ενταχθεί στις ιδεολογικές συνέπειες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου. Οι αντικομμουνιστικές προτεραιότητες της ελληνικής Δεξιάς απέτρεψαν την συγκρότηση από μέρους της ενός συστηματικού αντιαμερικανικού λόγου. Αντίθετα, στην περίπτωση της Γερμανίας και της Γαλλίας, κατά την πρώτη περίοδο του Ψυχρού Πολέμου κυριαρχεί ένας, μάλλον, δεξιόστροφος αντιαμερικανισμός, ενώ κατά την ύστερη φάση του Ψυχρού Πολέμου ο τόνος δίνεται από τον αριστερό αντιαμερικανικό λόγο.

Με βάση τα παραπάνω, προτείνουμε την ακόλουθη σχηματική απεικόνιση των βασικών θεματικών του αντιαμερικανικού λόγου στην Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου, με διαφοροποίηση ως προς την αποδιδόμενη έμφαση ανά χώρα:

Ψυχρός Πόλεμος	Εθνική Ανεξαρτησία	Εξωτερική Πολιτική ΗΠΑ	Αμερικανισμός (καπιταλισμός αμερικανικού τύπου, αμερικανική κουλτούρα)
Γερμανία (1η φάση)	X		X
Γερμανία (2η φάση)	χ	X	χ
Γαλλία (1 ^η φάση)	χ	X	X
Γαλλία (2 ^η φάση)		X	X
Μ. Βρετανία		X	χ
Μ. Βρετανία		χ	χ
Ελλάδα (1 ^η φάση)	X	X	X

Ελλάδα (2 ^η φάση)		X	χ

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει, επίσης, να παρατηρήσουμε ότι η αναζωπύρωση του ελληνικού αντιαμερικανισμού στη μεταψυχροπολεμική περίοδο, και μάλιστα με έντονη την εθνικιστική διάσταση, μπορεί να συσχετιστεί με ανάλογες ευρωπαϊκές τάσεις, ιδίως στην περίπτωση της Γερμανίας και της Γαλλίας, που έχουν ως σημείο αναφοράς την καταγγελία της διεθνούς δράσης των ΗΠΑ στις συνθήκες του μονοπολισμού⁵.

Όσον αφορά τους φορείς του ελληνικού αντιαμερικανισμού, στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, θα λέγαμε ότι έχουμε να κάνουμε με έναν λαϊκό αντιαμερικανισμό⁶, στη διαμόρφωση του οποίου έχουν όμως διαδραματίσει σημαντικό ρόλο τα μορφωμένα στρώματα, όπως οι φοιτητές και συγγραφείς, διανοούμενοι, δημοσιογράφοι, που πρόσκεινται στην Αριστερά ή στην υπό διαμόρφωση Κεντροαριστερά. Ο αντιαμερικανισμός των ελίτ, λόγω της φύσης και της συγκρότησης του ελληνικού μετεμφυλιακού καθεστώτος είναι περιορισμένος και κατά τη γνώμη μου, όχι καθοριστικός. Αυτή η διάσταση στην έκφραση του αντιαμερικανισμού στα δύο επίπεδα διατηρείται, όχι βέβαια απόλυτα, μέχρι την επιβολή της δικτατορίας. Μετά τη δικτατορία αυτή η διάσταση παύει, σε μεγάλο βαθμό, να υφίσταται.

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των βασικών συμπερασμάτων της μελέτης μας, θέλουμε να υπενθυμίσουμε τη μεθοδολογική μας αφετηρία σύμφωνα με την οποία η ανασύνθεση του ελληνικού αντιαμερικανικού λόγου δε στοχεύει στην

⁵ R.A. Berman, *Anti-Americanism in Europe: A Cultural Problem*, ό. π., σελ. xi-xii, 9-10. Και P. Hollander, «Introduction: The New Virulence and Popularity», ό. π., σελ. 12-14. Ph. Roger, *L' Ennemi Americain*, ό. π., σελ. 584. J. Ceaser, «The Philosophical Origins of Anti-Americanism in Europe», στο P. Hollander (επιμ.), ό. π., σελ. 59. R.J. Golsan, «From French Anti-Americanism and Americanization to the "American Enemy"», στο A.I. Stephan (επιμ.), *The Americanization of Europe. Culture, Diplomacy, and Anti-Americanism after 1945*, ό.π., σελ. 62. D. Diner, «Preface», στο D. Diner, *America in the Eyes of the Germans*, ό. π., σελ. ix.

⁶ Για τη διάκριση σε λαϊκό αντιαμερικανισμό και αντιαμερικανισμό των ελίτ μεταξύ άλλων: H. Spiro, *Anti-Americanism in Western Europe*, Annals, AAPSS, May 1988, σελ. 120.

Γενικότερα, η βιβλιογραφία σχετικά με τον αντιαμερικανισμό αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στο ρόλο των ελίτ, με έμφαση στα μορφωμένα στρώματα (ακαδημαϊκοί, συγγραφείς, δημοσιογράφοι, φοιτητές): H. Spiro, *Anti-Americanism in Western Europe*, ό. π., σελ. 120-132, καθώς και στο ρόλο των κυβερνήσεων για την υποκίνηση ή την ενίσχυση του αντιαμερικανισμού: A. Rubinstein, D. Smith, «Anti-Americanism: Anatomy of a phenomenon», ό. π., σελ.4-5, 9-10, 20-21, 24-28. M-F. Toinet, «French Pique and Piques Francaises», *Annals, AAPSS*, 497, May 1988, σελ. 136-137. V. Shlapentokh, «The Changeable Soviet Image of America», *Annals, AAPSS*, 497, May 1988, σελ.157-171. Ωστόσο, αυτή η διάσταση δε φαίνεται να είναι καθοριστική στην ελληνική περίπτωση.

κατάδειξη της ύπαρξης ή της έλλειψης αντιστοιχίας μεταξύ της Αμερικής, όπως *όντως* είναι ή όπως *όντως* πράττει και στον περί αυτής λόγο. Στη μελέτη αυτή, εστίασαμε στην κατάδειξη της ύπαρξης ενός συγκροτημένου αντιαμερικανικού λόγου, στην Ελλάδα του Ψυχρού Πολέμου, ο οποίος είναι συστηματικά δομημένος και αυτάρκης, με την έννοια ότι έχει τη δυνατότητα να απορροφά τυχόν εξωτερικούς κραδασμούς και να ενσωματώνει νέα στοιχεία που υπεισέρχονται σε ένα ήδη υπάρχον σύστημα. Άμεσα συνδεδεμένη με τις παρατηρήσεις αυτές είναι η αδυναμία εφαρμογής, προκειμένου για τον ελληνικό αντιαμερικανικό λόγο, της διάκρισης της αντιαμερικανικής κριτικής βάσει της έμφασης σε *αυτό που κάνει* ή σε *αυτό που είναι*. Το σώμα των κειμένων που μελετήσαμε μάς αποκαλύπτει ότι, εκκινώντας από *αυτό που κάνει* η Αμερική, η αντιαμερικανική κριτική προχωρά στη συνέχεια, μέσω της συστηματικής επανάληψης, στη διαμόρφωση στερεοτύπων γι' *αυτό που είναι* η Αμερική. Έτσι, η διάκριση του αντιαμερικανισμού ανάλογα με το αν εκκινεί από *αυτό που κάνει* η Αμερική ή από *αυτό που είναι* καθίσταται σε τελική ανάλυση ανεφάρμοστη⁷. Όταν *αυτά που κάνει* η Αμερική αθροίζονται και η δυσaráσκεια μεγαλώνει, η εξήγηση ανιχνεύεται τελικά σε *αυτό που είναι* η Αμερική. *Αυτό που είναι* ευθύνεται για *αυτά που κάνει*.

⁷ P. Katzenstein, R.O.Keohane, «*Varieties of Anti-Americanism: A framework for analysis*», P. Katzenstein, R.O.Keohane (επιμελ.), ό. π., σελ.10. Η διάκριση των αρνητικών στάσεων απέναντι στην Αμερική με βάση του αν στηρίζονται σε *αυτό που κάνουν* ή σε *αυτό που είναι* οι ΗΠΑ αντιστοιχεί, σε αυτού του είδους την ανάλυση, στη διάκριση ανάμεσα σε γνώμη και προκατάληψη ή σε εφήμερες και θεμελιακές πηγές του αντιαμερικανισμού.

ΠΗΓΕΣ:

Προδικτατορική Περίοδος:

Εφημερίδες: *Ριζοσπάστης*¹/ *Αυγή*, *Τα Νέα*, *Απογευματινή*, *Καθημερινή*: Μάρτιος-Ιούνιος 1947, Δεκέμβριος 1954-Φεβρουάριος 1959, Οκτώβριος 1962, Απρίλιος 1964-Αύγουστος 1965.

Περιοδικές εκδόσεις: *Εκκλησία*: 1947-1967. *Νέα Εστία*: 1947-1967. *Επιθεώρηση Τέχνης*: 1955-1967.

Μεταδικτατορική περίοδος:

Εφημερίδες: *Ριζοσπάστης*, *Τα Νέα*, *Απογευματινή*, *Καθημερινή*, *Έθνος* (από το 1981), *Ελευθεροτυπία*: Ιούλιος 1974-Δεκέμβριος 1975, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1977, Οκτώβριος 1980, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1981, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1983, Ιούλιος-Αύγουστος 1984, Ιούνιος-Δεκέμβριος 1985, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1989.
Περιοδικές Εκδόσεις: *Εκκλησία*, *Νέα Εστία*, *Αντί*: 1974-1989.

Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ' (Αναθεωρητική), Σύνοδος Α', 22/4/ 1947, 24/4/1947

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ', Σύνοδος Γ', 7/2/1955.

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Έκτακτη Σύνοδος, Περίοδος Γ', 10/10/1955, 11/10/1955.

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 4/4/1956, 5/4/1956.

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 10/4/1956, 11/4/1956.

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 22-23/5/1956.

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 5/6/1956.

Επίσημα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α', 22/6/1956.

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Έκτακτη Σύνοδος, Ειδική Επιτροπή του άρθρου 35 του Συντάγματος, 6/6/1957.

Επίσημα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η', Σύνοδος Α', 30/3/1964.

Επίσημα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η', Σύνοδος Β', 18/11/1964.

¹ Ο Ριζοσπάστης τίθεται εκτός νόμου τον Οκτώβριο του 1947. Στη θέση του, χρησιμοποιούμε την εφημερίδα *Αυγή*, η οποία εκδίδεται ως κομματικό έντυπο της ΕΔΑ από το 1952.

Επίσημα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η΄, Σύνοδος Β΄, 25/11/1964.
Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η΄, Σύνοδος Έκτακτος, 4/8/1965.

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Η΄, Σύνοδος έκτακτος, 25/8/1965.

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Α΄, Σύνοδος Α΄, 11/12/1974, 12/12/1974.

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Β΄, Σύνοδος Α΄, 13/12/1974, 14/12/1977, 15/12/1977.

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Β΄, Σύνοδος Δ΄, 22/10/1980

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ΄, Σύνοδος Α΄, 22/11/1981, 23/11/1981, 24/11/1981.

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ΄, Σύνοδος Δ΄, 22/6/1985, 24/6/1985.

Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Γ΄, Σύνοδος Γ΄, 31/10/1983.

Ταινίες:

«Μαγική Πόλη» (1955), «Δολλάρια και Όνειρα» (1956), «Ο Φανούρης και το σόι του» (1957), «Η θεία από το Σικάγο» (1957), «Έχει θείο το κορίτσι» (1957), «Ο θείος από τον Καναδά» (1959) «Νο μίστερ Τζόνσον» (1965) «Ψηλά τα χέρια, Χίτλερ» (1962), «Τα Κόκκινα Φανάρια» (1963), «Θα σε κάνω βασίλισσα» (1964), «Πρόσωπο με πρόσωπο» (1965), «Καλωσήρθε το δολλάριο» (1967), «Κιέριον» (1974), «Θίασος» (1974), «Κελλί Μηδέν» (1975), «Αττίλας 1974» (1975), «Δοκιμή» (1975) «Οι Βάσεις και η Βασούλα» (1975), «Δολοφονείτε το Μακάριο» (1976), «Έτσι Προδόθηκε η Κύπρος» (1976), «Υπόθεση Πόλκ» (1978), «Παράσταση για ένα Ρόλο» (1978), «Γλυκιά Πατρίδα» (1987), «Δεξιότερα της Δεξιάς» (1989).

Βιβλιογραφία ως πρωτογενής πηγή

Νίκος Αντωνάκος, *Δεξιότερα της Δεξιάς. Ιστορία φαντασίας και αλήθειας*, Hermes Press, Λονδίνο (χ. ε).

Μίνως Αργυράκης, *Ο γύρος του κόσμου*, Πλειάς, Αθήνα 1974 (α΄ έκδοση 1961).

Θανάσης Βαλτινός, *Συναξάρι Ανδρέα Κορδοπάτη*, Κέδρος, Αθήνα 1972.

Βασίλης Βασιλικός, *Η Μυθολογία της Αμερικής*, Εστία, Αθήνα 1964.

Βασίλης Βασιλικός, *Ο Θάνατος του Αμερικανού*, Δωρικός, Αθήνα 1982.

Ηλίας Βενέζης, *Αμερικανική Γη*, Εστία, Αθήνα (1955), 1977.

Νικηφόρος Βρεττάκος, *Διαμαρτυρία*, Διογένης, Αθήνα 1979.

Γιώργος Δέλιος, *Γράμματα από την Αμερική*, Νέα Πορεία, Θεσ/νικη 1970.

Σοφοκλής Θεόδοτος, *Ο Αμερικανικός Ιμπεριαλισμός το κύκνειον άσμα του καπιταλισμού*, Δάρδανος, Αθήνα 1984.

Γιώργος Θεοτοκάς, *Δοκίμιο για την Αμερική*, Ίκαρος, Αθήνα 1954.

Σπύρος Θεοδωρόπουλος, *Από το Δόγμα Τρούμαν στο Δόγμα Χούντα*, Παπαζήσης, Αθήνα 1977.

Μ. Καραγάτσης, *Περιπλάνηση στον Κόσμο: Ταξιδιωτικές εντυπώσεις* [Επιμέλεια: Άντεια Φραντζή], Εστία, Αθήνα 2002.

Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Οι Λόγοι του Καραμανλή 1974-1976*.

Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Οι Λόγοι του Καραμανλή 1978*.

Ανδρέας Καραντώνης, *Θυμάμαι την Αμερική*, Το Ελληνικό Βιβλίο, Αθήνα 1963

Κώστας Καρυωτάκης, *Ποιήματα και Πεζά* [Επιμέλεια: Γ.Π.Σαββίδης], Εστία, Αθήνα 2001.

Μήτσος Κατσόλας, *Η Άλλη Αμερική*, Αθήνα: Διογένης 1973 (α' έκδοση).

Γρηγόρης Κασσιμάτης, *Στοχασμοί για την Αμερική*, Αθήνα 1964.

Γιώργος Κόκκαλης, *Πώς ανεκάλυψα...την Αμερική!:: ευθυμογραφικά ρεπορτάζ*, (χ.ε.) 1951.

Αλέξανδρος Κοτζιάς, *Ο Γενναίος Τηλέμαχος: Μυθιστόρημα*, Κέδρος, Αθήνα 1972.

Νίνα Λαδογιάννη, *Ένας Έλληνας στην Αμερική*, Βόλος 1954.

Θεανώ Μάργαρη-Παπάζογλου, *Ένα δάκρυ για τον μπάρμπα-Τζίμη: διηγήματα*, Δίφρος, Αθήνα 1958.

Θεανώ Μάργαρη-Παπάζογλου, *Το χρονικό του Χώλστεν Στρήτ: Ελληνοαμερικανικά διηγήματα*, Φέξης, Αθήνα 1962.

Σπύρος Μελάς, *Αμερική: Εντυπώσεις ενός ταξιδιού*, Αετός, Αθήνα 1952.

Μαρία Νεοφωτίστου, *Αμερική μου, γιατί;*, Πύλη, Αθήνα 1976.

Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Αμερική: ταξίδι και γνωριμία. Εισαγωγή στη μελέτη μιας υπερδυνάμεως*, Αθήνα 1969.

Ανδρέας Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα* [επιμέλ.: Νίκος Σκουλάς, Σωκράτης Ράγγας], Καρανάσης, Αθήνα 1974.

Ανδρέα Γ. Παπανδρέου, *Η Ελλάδα στους Έλληνες: Λόγοι, άρθρα, συνεντεύξεις και δηλώσεις του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ στα δύο χρόνια ζωής και δράσεως του Κινήματος*, Καρανάσης, Αθήνα 1976.

Ανδρέας Παπανδρέου, *Λόγοι του Πρωθυπουργού Ανδρέα Γ. Παπανδρέου 1983*, Έκδοση Γ.Γ.Τ.Π

Λευτέρης Ραυτόπουλος, *Κάτι απ' την Αμερική*, Βόλος 1966.

Γιώργος Ρουμάνης, *Αμερική*, Αθήνα (χ.ε.) 1955.

Γιάννης Ρουμπάτης, *Δούρρειος Ίππος: η αμερικανική διείσδυση στην Ελλάδα 1947-1967* [Μετάφραση: Ελένη Ταμβάκη], Οδυσσέας Αθήνα 1987.

Θεόδωρος Συναδινός, *Πώς είδα την Αμερική*, Αετός, Αθήνα 1948.

Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές Β΄*, Ίκαρος, Αθήνα 1984.

Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ζ΄*, Ίκαρος, Αθήνα 1984.

Γιώργος Συριώτης, *Η Αμερική χωρίς φαντασία!*, Αετός, Αθήνα 1954.

Δημήτρης Ψαθάς, *Κάτω απ' τους ουρανοζύστες*, Αιγαίο, Αθήνα 1961.

Δημήτρης Ψαθάς, *Μαΐντ ιν Αμέρικα*, Μαρής, Αθήνα 1977.

Δημήτρης Ψαθάς, *Σε ήχο πλάγιο*, Αλκαίος, Αθήνα 1973.

Στρατής Τσίρκας, *Χαμένη Άνοιξη*, Κέδρος 1976.

Κώστας Τσιρόπουλος, *Αμερικανική Ανθρωπογεωγραφία: Ταξιδιωτικά χειρόγραφα*, Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1976.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία:

Arendt Hannah, *Το Ολοκληρωτικό Σύστημα: το τρίτο μέρος από το έργο πηγές του ολοκληρωτισμού*, [Γιάννης Λάμπας], Ευρύαλος, Αθήνα 1988.

Buruma Ian and Margalit Avishai, *Δυτικισμός. Η Δύση στα μάτια των άλλων* [Μετάφραση: Ξενοφών Γιαταγάνας], Κριτική, Αθήνα 2007.

Clogg Richard, *Η Ελλάδα κάτω από Στρατιωτικό Ζυγό*, Παπαζήσης, Αθήνα 1976.

Clogg Richard, «Η Ιδεολογία της «Επαναστάσεως της 21^{ης} Απριλίου 1967»», στο Γιώργος Ν. Γιαννόπουλος, Richard Clogg (επιμελ.), 1976.

Close David, *Ελλάδα 1945-2004: Πολιτική, Κοινωνία, Οικονομία* [Επιμέλεια: Σπύρος Μαρκέτος, Μετάφραση: Γιώργος Μερτίκας], Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2006.

Ferro Marc, *Κινηματογράφος και Ιστορία* [Μετάφραση: Πελαγία Μαρκέτου, Πρόλογος: Σώτη Τριανταφύλλου], Μεταίχμιο, Αθήνα 2002.

Foucault Michel, *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*, [Μετάφραση: Κωστής Παπαγιώργης], Εξάντας, Αθήνα 1987.

- Foucault Michel, *Η Τάξη του Λόγου* [Μετάφραση: Χ. Χρηστίδης, Μ. Μαϊδάτσης], Ηριδανός.
- Goldbloom Maurice, «Η πολιτική των ΗΠΑ στη μεταπολεμική Ελλάδα», στο Γιώργος Γιαννόπουλος-Richard Clogg (επιμελ.), ό. π., 1976.
- Hobsbawm Eric, *Η Εποχή των Άκρων. Ο Σύντομος 20^{ος} αιώνας, 1914-1991* [Μετάφραση: Βασίλης Καπετανγιάννης], Θεμέλιο, Αθήνα 1995.
- Howarth David, *Η Έννοια του Λόγου* [Μετάφραση: Σοφία Καναούτη, Επιμέλεια: Γιάννης Σταυρακάκης], Πολύτροπον, Αθήνα 2008.
- McKay George, «Ο αντιαμερικανισμός, οι νέοι, η μουσική ποπ και η Εκστρατεία για τον πυρηνικό αφοπλισμό στη Βρετανία», Ομάδα Βορειοαμερικανικών Μελετών και Έρευνας, ό.π., 2002.
- Meynaud Jean, Π. Μερλόπουλος, Γ. Νοταράς, *Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα 1946-1965*, [Μετάφραση: Π. Μερλόπουλος], Τόμος Α΄, Σαββάλας, Αθήνα 2002.
- Meynaud Jean, *Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα. Βασιλική Εκτροπή και Στρατιωτική Δικτατορία* [Μετάφραση: Π. Μερλόπουλος], Τόμος Β΄, Σαββάλας, Αθήνα 2002.
- Said Edward, *Οριενταλισμός*, [Μετάφραση: Φώτης Τερζάκης], Νεφέλη, Αθήνα 1996.
- Sartori Giovanni, *Στρεβλή Συγκρότηση Έννοιών στην Πολιτική Επιστήμη*, στο Sartori Giovanni, *Σημαιολογία, Έννοιες, Συγκριτική Μέθοδος* [Επιμέλεια-Εισαγωγή: Σεραφεΐμ Σεφεριάδης], Παπαζήσης, Αθήνα 2004.
- Tocqueville Alexis de, *Η Δημοκρατία στην Αμερική* [Εισαγωγή: Γιώργος Μανιάτης, Μετάφραση: Μπάμπης Λυκούδης], Στοχαστής, Αθήνα 1996.
- Tournès Ludovic, «Μια νέα ερμηνεία της τζαζ: Ένα φαινόμενο αντιαμερικανοποίησης στη μεταπολεμική Γαλλία (1945-1960)», στο Ομάδα Βορειοαμερικανικών Μελετών και Έρευνας, ό. π., 2002.
- Wittner Lawrence S., «Η αμερικανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα: 1944-1949», στο Τζώρτζ Αλεξάντερ, Νίκος Αλιβιζάτος κá. *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-1950: Ένα Έθνος σε κρίση* [Μετάφραση: Μαργαρίτα Δρίτσα-Αμαλία Λυκιαρδοπούλου] Θεμέλιο, Αθήνα 2006.
- Zizek Slavoj, *Μίλησε κανείς για ολοκληρωτισμό; Πέντε παρεμβάσεις σχετικά με την (κατά)χρηση μιας ιδέας* [Πρόλογος-επιμέλεια: Γιάννης Σταυρακάκης, Μετάφραση: Βίκυ Ιακώβου], Scripta, Αθήνα 2002.
- Αβδελά Έφη, *Δια λόγους τιμής : βία, συναισθήματα και αξίες στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Νεφέλη, Αθήνα 2006.

Αλεξανδρής Αλέξης, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, 1923-1955», στο Αλέξης Αλεξανδρής, Θάνος Βερέμης κ.ά. (επιμελ.), *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923-1987*, Ελληνικό Ίδρυμα Αμυντικής και Εξωτερικής Πολιτικής-Γνώση, Αθήνα 1988.

Αλεξανδρής Αλέξης, Τσιτσόπουλος Γιώργος, Βερέμης Θάνος, «Οι ελληνοτουρκικές αμυντικές σχέσεις, 1945-1987», στο Αλέξης Αλεξανδρής, Θάνος Βερέμης κ.ά. (επιμελ.), ο. π., 1988.

Αλεξανδρόπουλος Στέλιος, *Συλλογική δράση και αντιπροσώπευση συμφερόντων πριν και μετά τη μεταπολίτευση*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1990.

Αλιβιζάτος Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974: όψεις της ελληνικής εμπειρίας* [Μετάφραση: Βενετία Σταυροπούλου], Θεμέλιο, Αθήνα 1986.

Αναστασιάδου Ιφιγένεια, «Ο Βενιζέλος και το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930», στο Θάνος Βερέμης, Οδυσσέας Δημητρακόπουλος (επιμελ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Φιλιππότης, Αθήνα 1980.

Ανδρίτσος Γιώργος, *Η Κατοχή και η Αντίσταση στον Ελληνικό Κινηματογράφο 1945-1966*, Αιγόκερως, Αθήνα 2005.

Βασίλης Βαμβακάς, *Εκλογές και Επικοινωνία στη Μεταπολίτευση*, Σαββάλας, Αθήνα 2006.

Βασίλης Βαμβακάς, Παναγής Παναγιωτόπουλος, (επιμελ.), *Η Ελλάδα στη Δεκαετία του '80: Κοινωνικό, Πολιτικό και Πολιτισμικό Λεξικό*, Πέρασμα, Αθήνα 2010

Βερναρδάκης Χριστόφορος, Μαυρής Γιάννης, *Κόμματα και Κοινωνικές Συμμαχίες στην Προδικτατορική Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1991.

Βερναρδάκης Χριστόφορος, Μαυρής Γιάννης, *Κόμματα και Κοινωνικές Συμμαχίες στην Προδικτατορική Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1991.

Βούλγαρης Γιάννης, *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση*, Πόλις, Αθήνα 2008.

Βούλγαρης Γιάννης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, 1974-1990. Σταθερή Δημοκρατία σηματοδεδιμένη από τη Μεταπολεμική Ιστορία*, Θεμέλιο, Αθήνα 2002.

Βουλέλης Νικόλας (επιμελ.), *Κούβα 1962. Η «κρίση των πυραύλων»*, Ποντίκι, Αθήνα 1991.

Γιαλλουρίδης Χριστόδουλος Κ., *Από την Κύπρο έως τα Ίμια 1955-1996. Η Οπτική του Τύπου*, Σιδέρης, Αθήνα 1997.

Γκότα Δώρα, «Η βαλκανική συνεργασία στην πολιτική σκέψη του Κωνσταντίνου Καραμανλή τη δεκαετία του '50», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., 2008.

Δάγκας Αλέξανδρος, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, ένα κόμμα εκτός κομματικού συστήματος», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., 2008.

Δεμερτζής Νίκος, *Κουλτούρα, Νεωτερικότητα, Πολιτική Κουλτούρα*, Παπαζήσης, Αθήνα 1989.

Διαμαντούρος Νικηφόρος, «1974. Η Μετάβαση από το αυταρχικό στο δημοκρατικό καθεστώς στην Ελλάδα: Προέλευση και ερμηνεία μέσα από μια νοτιο-ευρωπαϊκή προοπτική», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ.49, 1983, σελ. 52-87.

Διαμαντούρος Νικηφόρος, Κιτρομηλίδης Πασχάλης, Μαυρογορδάτος Γιώργος, *Οι Εκλογές του 1981*, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης-Εστία, Αθήνα 1984.

Δοξιάδης Κύρκος, «Εθνικόφρων διχασμός και εθνική συσπείρωση: η διπλή ιδεολογική αποτυχία της δικτατορίας», στο Γιάννα Αθανασάτου, Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμελ.), ό.π., 1999.

Δοξιάδης Κύρκος, *Ιδεολογία στη Μεταπολεμική Ελλάδα*, Λεβιάθαν 13, 1993, σελ. 123-148.

Ελεφάντης Άγγελος, «Εθνικοφροσύνη: Η Ιδεολογία του Τρόμου και της Ενοχοποίησης», στο Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, *Η Ελληνική Κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, Αθήνα 1994.

Ηρακλείδης Αλέξης, *Άσπονδοι Γείτονες. Ελλάδα-Τουρκία: Η διένεξη του Αιγαίου*, Σιδέρης, Αθήνα 2007.

Ηρακλείδης Αλέξης, *Κυπριακό. Σύγκρουση και Επίλυση*, Σιδέρης, Αθήνα 2002.

Ηρακλείδης Αλέξης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα 1947-2004. Από την Ένωση στη Διχοτόμηση*, Σιδέρης, Αθήνα 2006.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΣΤ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000.

Καραγιάννης Σωτήρης, *Ο Κεντρώος Πολιτικός Χώρος στην Μεταπολεμική Ελλάδα (1944-1961). Διάγνωση-Οριοθέτηση-Ερμηνεία*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα 1984.

Καραμανωλάκης Βαγγέλης, «Ιστορία και ιδεολογία στη δεκαετία του 1960», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., 2008.

Καραμπελιάς Γιώργος, «Μετά 20 έτη» στο Δημήτρης Λιβιεράτος, Γιώργος Καραμπελιάς, *Ιουλιανά '65: η έκρηξη των αντιθέσεων*, Κομμούνα, Αθήνα 1985.

Κατσάπης Κώστας, *Ήχοι και Απόηχοι: Κοινωνική ιστορία του ροκ εν ρολ φαινομένου στην Ελλάδα 1956-1967*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας-Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ, Αθήνα 2007.

Κατσούδας Δημήτρης Κ., «Ψήφος και Ιδεολογία», στο Χρήστος Λυριντζής, Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμελ.), ό. π., 1990.

Καφουδάκης Βαγγέλης, «Οι Ηνωμένες Πολιτείες, τα Ηνωμένα Έθνη και το Ελληνικό ζήτημα, 1946-1952», στο Τζώρτζ Αλεξάντερ, Νίκος Αλιβιζάτος κά., ό. π., 2006.

Κολιόπουλος Ιωάννης Σ., «Ευρώπη: η νέα Μεγάλη Ιδέα του έθνους», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., 2008.

Κομνηνού Μαρία, *Από την Αγορά στο Θέαμα: Μελέτη για τη συγκρότηση της δημόσια σφαίρας και του κινηματογράφου στη σύγχρονη Ελλάδα, 1950-2000*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2001.

Κοτσουνόπουλος Λουδοβίκος, «Αντιαμερικανισμός: Ιδεολογικό στερεότυπο της Αριστεράς και των κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ», στο Βασίλης Βαμβακάς-Παναγής Παναγιωτόπουλος, ό. π., 2010.

Κουζέλης Γεράσιμος, «Η Φαντασία στην Επιστήμη», στο Γεράσιμος Κουζέλης και Κοσμάς Ψυχοπαίδης (επιμελ.), *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Νήσος, Αθήνα 1996.

Κουκουλές Γιώργος Φ., «Η Συνέχεια στην Ιστορία ως Τραγική Επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», στο Χάγκεν Φλάϊσερ (επιμελ.), *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Καστανιώτης, Αθήνα 2003.

Κρεμμυδάς Βασίλης, «Η Ελλάδα του 1945-1967: Το Ιστορικό Πλαίσιο», στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, ό. π., 1994.

Κύρτσης Αλέξανδρος-Ανδρέας, «Πολιτισμικές και Ιδεολογικές Εκφράσεις της Μετεμφυλιοπολεμικής Νεωτερικότητας», στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, ό.π., 1994.

Λάδης Φώντας, *Ιουλιανά 1965: 100 μέρες που συγκλόνισαν την Ελλάδα*, Καστανιώτης, Αθήνα 1985.

Λιάκος Αντώνης, «Δεκαετία του '60: Η ιστορική συνείδηση και οι μύθοι της», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., 2008.

Λιάκος Αντώνης, «Περί Λαϊκισμού», *Ιστορικά*, τμ.6, τχ.10, Ιούνιος 1989, σελ. 13-28.

Λιναρδάτος Σπύρος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, Παπαζήσης, Αθήνα 1977.

Λυριντζής Χρήστος, *Σύγκριση και Ερμηνεία. Η πορεία και οι προοπτικές στη σύγχρονη πολιτική ανάλυση*, Νήσος, Αθήνα 2001.

Λυριντζής Χρήστος, Νικολακόπουλος Ηλίας (επιμελ.), *Εκλογές και Κόμματα στη Δεκαετία του '80. Εξελίξεις και Προοπτικές του Πολιτικού Συστήματος*, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης-Θεμέλιο, Αθήνα 1990.

Λυριντζής Χρήστος, Νικολακόπουλος Ηλίας, Σωτηρόπουλος Δημήτρης (επιμελ.), *Κοινωνία και Πολιτική. Όψεις της Γ'Ελληνικής Δημοκρατίας, 1974-1994*, Θεμέλιο, Αθήνα 1996.

Μακρής Σπύρος, *Προς ένα φιλελεύθερο πραγματισμό. Η περίπτωση της Νέας Δημοκρατίας. Ιδεολογικά χαρακτηριστικά στον 21^ο αιώνα*, Σιδέρης, Αθήνα 2008.

Μάνεσης Αριστόβουλος, «Η Προεκλογική Διαδικασία: προγράμματα, τακτικές και ύφος», στο Νικηφόρος Διαμαντούρος, Πασχάλης Κιτρομηλίδης, Γιώργος Μαυρογορδάτος (επιμελ.), *ό. π.*, 1984, σελ.13-31.

Μαυρογορδάτος Γιώργος Θ., «Ο Διχασμός ως Κρίση Εθνικής Ολοκλήρωσης», στο Δημήτρης Γ. Τσαούσης (επιμελ.), *Ελληνισμός-Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 1983.

Μητροπούλου Αγλαΐα, *Ο Ελληνικός Κινηματογράφος*, [Επιμέλεια: Μαρία Κομνηνού, Χρυσάνθη Σωτηροπούλου], Παπαζήσης, Αθήνα 2006.

Μιχαηλίδης Ιάκωβος Δ., «'Άνευ όρων προσφορά φιλίας': οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, 1955-1959», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), *ό.π.*, 2008.

Μιχαηλίδης Ιάκωβος Δ., «Επώδυνη γειτονία: Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις στη σκιά του Μακεδονικού ζητήματος (1960-1962)», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφεΐμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), *ό.π.*, 2008.

Μοσχονάς Γεράσιμος, «Η Διαιρετική Τομή Δεξιάς-Αντιδεξιάς στη Μεταπολίτευση (1974-1990). Περιεχόμενο της τομής και όψεις της στρατηγικής των κομμάτων του 'αντιδεξιού υποσυστήματος'», στο Νίκος Δεμερτζής (επιμελ.), *Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα Σήμερα*, Οδυσσέας, Αθήνα 1994.

Μουζέλης Νίκος, *Κοινοβουλευτισμός και Εκβιομηχάνιση στην Ημπεριφέρεια*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987.

Μουζέλης Νίκος, *Νεοελληνική Κοινωνία: Όψεις Υπανάπτυξης*, Εξάντας, Αθήνα 1978.

Μουζέλης Νίκος, Παγουλάτος Γιώργος, «Κοινωνία Πολιτών και Ιδιότητα του Πολίτη στη Μεταπολεμική Ελλάδα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.22, 2003, σελ. 5-29.

- Μπάλτα Νάση, *Ο Ελληνικός εμφύλιος πόλεμος μέσα από το γαλλικό τύπο*, Οδυσσέας, Αθήνα 1993.
- Μπάλτα Νάση, Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Σημειώσεις για την ιστορία του τύπου*, Οδυσσέας, Αθήνα 1993.
- Μπίτσιος Δημήτρης, *Πέρα από τα Σύνορα: 1974-1977*, Εστία, Αθήνα 1983.
- Μπότσιου Κωνσταντίνα Ε., «Η αρχή του τέλους της βασιλευομένης: Στέμμα και κρίση ηγεμονίας τη δεκαετία του '60», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό.π., 2008.
- Μπότσιου Κωνσταντίνα Ε., «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής απέναντι στον 'ανένδοτο αγώνα'», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό.π., 2008.
- Νικολακόπουλος Ηλίας, «Η Εκλογική Επιρροή των Πολιτικών Δυνάμεων», στο Χρήστος Λυριντζής, Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμελ.), ό.π., 1990.
- Νικολακόπουλος Ηλίας, *Η Καχεκτική Δημοκρατία. Κόμματα και Εκλογές, 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2001.
- Νικολακόπουλος Ηλίας, *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, Αθήνα 1985.
- Νταλούκας Μανώλης, *Ελληνικό Ροκ. Ιστορία της νεανικής κουλτούρας από τη γενιά του Χάους μέχρι το θάνατο του Παύλου Σιδηρόπουλου, 1945-1990*, Άγκυρα, Αθήνα 2006.
- Ντουνιά Χριστίνα, *Λογοτεχνία και Πολιτική: τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, Καστανιώτης, Αθήνα 1996.
- Οι 6 ιδεολογικές αρχές της ΝΔ*, Προσυνέδριο Χαλκιδικής, 2/4/1977.
- Οι Δίκες της Χούντας: Πλήρη Πρακτικά*, [Διεύθυνση Έκδοσης: Περικλής Ροδάκης], Δημοκρατικοί Καιροί, Αθήνα 1976.
- Ομάδα Βορειοαμερικανικών Μελετών και Έρευνας [Συλλογή και παρουσίαση μελετών: Sylvie Mathe, εισαγωγή: Σώτη Τριανταφύλλου, πρόλογος: Ηλίας Ιωακείμογλου], *Αντιαμερικανισμός: Οδηγίες Χρήσης*, [Μετάφραση από τα γαλλικά: Αλίκη Κεραμίδα, Μετάφραση από τα αγγλικά: Γιώργος Παρλαλόγλου], Πατάκης, Αθήνα 2002.
- Παναγιωτόπουλος Βασίλης (επιμελ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμος 10^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.
- Παναγιωτόπουλος Βασίλης, «Η αριστερή ιστοριογραφία για την ελληνική επανάσταση», στο Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης

(επιμελ.), *Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας. Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, τόμος Α', Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2004.

Παναγιωτόπουλος Παναγής, «Τραγούδι και Πολιτική. Στρατευμένη τέχνη και ανάδυση της ατομικότητας», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμελ.), ό. π., 2003, σελ.265-276.

Πανταζόπουλος Ανδρέας, *«Για το Λαό και το Έθνος». Η Στιγμή Ανδρέα Παπανδρέου 1965-1989*, Πόλις, Αθήνα 2001.

Παντελόγλου Γρηγόρης, «Η Αποτυχία του Εκδημοκρατισμού του Ελληνικού Συνδικαλιστικού Κινήματος στη Μεταπολεμική Περίοδο και η Θεσμοθέτηση των Παρεμβάσεων. Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα στην Περίοδο 1945-1960», στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, ό. π., 1994.

Παπαβλασόπουλος Ευθύμης, *Η ανασυγκρότηση του ελληνικού συντηρητισμού: Η οργάνωση της Νέας Δημοκρατίας 1974-1993*, Ανεκδοτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Παν/μιο Θεσ/νικης, Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Νομικής, 2004.

Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Σαββάλας, Αθήνα 2006.

Παπαδημητρίου Δέσποινα, «Το ακροδεξιό κίνημα στην Ελλάδα, 1936-1949-Καταβολές, συνέχειες και ασυνέχειες», στο Χάγκεν Φλάϊσερ (επιμελ.), ό.π., 2003.

Παπαδημητρίου Δέσποινα, «*‘Και εχρειάσθη η 21^η Απριλίου διά να μη απωλεσθή η νίκη του Γράμμου*’: η ιδεολογία της μετεμφυλιακής Δεξιάς και η κατάργηση της Ιστορίας στο λόγο της ‘Επανάστασης’», στο Γιάννα Αθανασάτου, Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμελ), ό. π., 1999.

Παπαδημητρίου Δέσποινα, «Ο εθνικισμός των «εθνικοφρόνων» και το Κυπριακό 1950-1959», *Σύγχρονα Θέματα*, Αφιέρωμα: Κύπρος, τεύχος 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.

Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών 1990.

Παπαθανασίου Ιωάννα, «ΕΔΑ: Το Μαζικό Κόμμα της Προδικτατορικής Αριστεράς (1963-1967)», στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, ό. π., 1994.

Παπαθανασίου Ιωάννα, «Ιδεολογικές προσλήψεις των κοινωνικών συγκρούσεων και διαμόρφωση της πολιτικής στρατηγικής-Το ΚΚΕ στα χρόνια 1936-1949», στο Χάγκεν Φλάϊσερ (επιμελ.), ό. π., 2003.

Παπαπαναγιώτου Αλέκος, *Το Μακεδονικό ζήτημα και το βαλκανικό κομμουνιστικό κίνημα 1918-1939*, Θεμέλιο, Αθήνα 1992.

Παπαχελάς Αλέξης, *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας: ο αμερικανικός παράγων 1947-1967*, Εστία 1997.

Πασχαλούδη Ελένη, «Μνήμη και Πολιτικός Λόγος: Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο των κομμάτων (1961-1964)», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., 2008.

Αριστοτελία Πελώνη, *Ιδεολογία κατά Ρεαλισμού. Η αμερικανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα 1963-1976*, Πόλις, Αθήνα 2010.

Πεσμαζόγλου Βασίλης, «Ελληνική Δικτατορία (1967-1974) και ΕΟΚ: Οικονομία, Πολιτική, Ιδεολογία», στο Γιάννα Αθανασάτου, Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης, *Η Δικτατορία 1967-1974. Πολιτικές πρακτικές-Ιδεολογικός λόγος-Αντίσταση*, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, Καστανιώτης, Αθήνα 1999.

Πεσμαζόγλου Στέφανος, «Σχήμα ερμηνείας της προεκλογικής λειτουργίας του τύπου», στο Νικηφόρος Διαμαντούρος, Πασχάλης Κιτρομηλίδης, Γιώργος Μαυρογορδάτος (επιμελ.), ό. π., 1984, σελ. 43-69.

Πεσμαζόγλου Στέφανος, «Τεχνική Βοήθεια και Εκπαιδευτικές Ανταλλαγές κατά την πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)», στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, ό. π., 1994, σελ..

Ρήγος Άλκης, Σεφεριάδης Σεραφείμ, Χατζηβασιλείου Ευάνθης (επιμελ.), *Η «Σύντομη» Δεκαετία του '60. Θεσμικό Πλαίσιο, Κομματικές Στρατηγικές, Πολιτισμικές Διεργασίες*, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης-Καστανιώτης, Αθήνα 2008.

Ριζάς Σωτήρης, *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη, 1961-1964. Πολιτικές και οικονομικές όψεις του προβλήματος ασφαλείας στο μεταίχμιο Ψυχρού Πολέμου και ύφεσης*, Πατάκης 2001.

Ριζάς Σωτήρης, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις και το Αιγαίο, 1973-1976*, Σιδέρης, Αθήνα 2006.

Ριζάς Σωτήρης, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα 1967-1974*, Πατάκης, Αθήνα 2002.

Σαιν-Μαρτέν Κατερίνα, *Λαμπράκηδες: ιστορία μιας γενιάς* (μεταφρ-επιμελ.Χ.Ντάλη), Πολύτυπο, Αθήνα 1983.

Σακκάς Γιάννης, «Η ελληνική πολιτική στη Μέση Ανατολή επί κυβερνήσεων Κωνσταντίνου Καραμανλή», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., 2008.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, Τόμος Β΄, Εστία, Αθήνα 2003.

Σεφεριάδης Σεραφείμ Ι., «Συλλογικές δράσεις, κινηματικές πρακτικές: η «σύντομη» δεκαετία του '60 ως 'συγκρουσιακός κύκλος'», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., 2008.

Σιγανού Μαρία, «Ιδεολογικές συνιστώσες του θρησκευτικού λόγου στον εμφύλιο πόλεμο: το παράδειγμα της 'Ζωής'», *Ιστορικά*, τμ.26, τχ.48, Ιούνιος 2008, σελ.103-124.

Σολδάτος Γιάννης, *Ιστορία του Ελληνικού Κινηματογράφου*, Αιγόκερως, Αθήνα 1982.

Σπουρδαλάκης Μιχάλης, *ΠΑΣΟΚ. Δομή, Εσωκομματικές Κρίσεις και Συγκέντρωση Εξουσίας*, Εξάντας, Αθήνα 1988.

Σταθάκης Γεώργιος, «Η Οικονομική Πολιτική των ΗΠΑ στην Ελλάδα, 1949-1953: Σταθεροποίηση και Νομισματική Μεταρρύθμιση», στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, ό. π., 1994.

Σταθάκης Γεώργιος, *Το δόγμα Τρούμαν και το σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004.

Στεφανίδης Ιωάννης Δ., «Ο αλυτρωτισμός στη δεκαετία του 1960-Η περίπτωση της κινητοποίησης για το Κυπριακό ζήτημα», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., 2008.

Στεφανίδης Ιωάννης, *Ασύμμετροι εταίροι: οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Πατάκης 2002.

Σφήκας Θανάσης, «Από τις 'κυβερνήσεις ανδρεικέλων' στην 'αντι-ιμπεριαλιστική, μη επεμβατική ευπρέπεια'-Η ελληνική πολιτική της Βρετανίας, 1936-1949», στο Χάγκεν Φλάϊσερ (επιμελ.), ό. π., 2003.

Σωτηρέλης Κωνσταντίνος Β., *Η Ελληνοτουρκική Προσέγγιση του 1930*, Σιδέρης, Αθήνα 1990.

Σωτηρόπουλος Δημήτρης, «Η Εγγαστρίμυθη Εξουσία: Κοινωνία Πολιτών και Κεντρικό Κράτος στην Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία», στο Χρήστος Λυριντζής Ηλίας Νικολακόπουλος Δημήτρης Σωτηρόπουλος (επιμελ.), ό. π., 1996.

Σωτηρόπουλος Δημήτρης, Νικολακόπουλος Ηλίας, Λυριντζής Χρήστος, «Η Ποιότητα και η Λειτουργία της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας», στο Χρήστος Λυριντζής Ηλίας Νικολακόπουλος Δημήτρης Σωτηρόπουλος (επιμελ.), ό. π., 1996.

Σωτηροπούλου Χριστίνα, *Η Διασπορά στον Ελληνικό Κινηματογράφο: επιδράσεις και επιρροές στη θεματολογική εξέλιξη των ταινιών της περιόδου 1945-1986*, Θεμέλιο, Αθήνα 1995.

Τζιόβας Δημήτρης, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, Οδυσσέας, Αθήνα 1989.

Τσάμπρας Γιώργος, *Το Ελληνικό Τραγούδι 1974-2000*, στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμελ.), ό. π., 2003, σελ.259-264.

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Η Ελληνική Τραγωδία. Από την Απελευθέρωση στους Συνταγματάρχες*, Νέα Σύνορα-Λιβάνης, Αθήνα 1981.

Φαράκος Γρηγόρης, «Το ΚΚΕ απέναντι στους βαλκανικούς ανταγωνισμούς, 1935-1952», στο Χάγκεν Φλάϊσερ (επιμελ.), ό. π., 2003.

Φατούρος Αργύρης Α., «Πώς κατασκευάζεται ένα επίσημο πλαίσιο διείσδυσης: οι Ηνωμένες Πολιτείες στην Ελλάδα, 1947-1948», στο Τζώρτζ Αλεξάντερ, Νίκος Αλιβιζάτος κá., ό. π., 2006.

Φίλανδρος Ιωάννης, «Μετάβαση στη Δημοκρατία, 1974-1975: ανασυγκρότηση του κράτους και κομματική στρατηγική», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε.Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), ό. π., 2008.

Φλάισερ Χάγκεν, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944*, Τόμος Β΄, Παπαζήσης, Αθήνα 1995.

Χαραλάμπης Δημήτρης, «Η δικτατορία ως αποτέλεσμα των αντιφάσεων της μετεμφυλιακής δομής του πολιτικού συστήματος και οι αρνητικές της επιπτώσεις», στο Γιάννα Αθανασάτου, Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμελ.), ό. π., 1999.

Χαραλάμπης Δημήτρης, *Πελατειακές Σχέσεις και Λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*, Εξάντας, Αθήνα 1989.

Χαραλάμπης Δημήτρης, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία. Η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1985.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκης, Αθήνα 2006.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, η Ελληνοτουρκική Προσέγγιση και το Πρόβλημα της Ασφάλειας στα Βαλκάνια 1928-1931*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1999.

Χατζηπαντελής Θόδωρος, Ανδρεάδης Γιάννης, «Οι Μετακινήσεις των Ψηφοφόρων προς την Ένωση Κέντρου στις Βουλευτικές Εκλογές του 1963 και 1964», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.29, Ιούνιος 2007, σελ. 90-111.

Χέγκελ Γκεοργκ, *Φιλοσοφία της Ιστορίας* [Μετάφραση: Αχιλ. Βαγενά], Αναγνωστίδης, Αθήνα: χ.η.

Χουλιάρης Γιώργος, «Πολιτισμός και Πολιτική- Εμφύλιος Πόλεμος και 'πολιτιστική ανασυγκρότηση' στην Ελλάδα», στο Χάγκεν Φλάϊσερ (επιμελ.), ό.π., 2003.

Χρηστίδης Χριστόφορος, *Τα Σεπτεμβριανά. Συμβολή στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 2000.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία:

Adler Les K., Paterson Thomas G., "Red Fascism: The Merger of Nazi Germany and Soviet Russia in the American Image of Totalitarianism, 1930s-1950s", *American Historical Review*, vol.75, no4, (1970), σελ. 1046-1064.

Aglion Raoul, *Roosevel & De Gaulle: Allies in Conflict*, Νέα Υόρκη 1988.

Aguilar Manuela, *Cultural Diplomacy and Foreign Policy. German-American Relations 1955-1968*, Peter Lang Publishing, Νέα Υόρκη 1996.

Allen H. C., "The Anglo-American Relationship in the Sixties", *International Affairs*, Vol.39, No1, (January 1963), σελ.37-48.

Almond Gabriel, *The Appeals of Communism*, Princeton University Press, Πρίνστον 1954.

Anstey Caroline, "The Projection of British Socialism: Foreign Office Publicity and American Opinion, 1945-1950", *Journal of Contemporary History*, Vol.19, No3, (July 1984), σελ.417-451.

Arendt Hannal, *The Origins of Totalitarianism*, Harvest Book, Σάν Ντιέγκο 1968.

Arevalo Jose, *The Shark and the Sardines*, Lyle Stuart, Νέα Υόρκη 1961.

Aron Raymond, "From France", στο Franz M. Joseph (επιμελ.), *As Others See Us: The United States through Foreign Eyes*, Princeton University Press, Πρίνστον 1959.

Aron Raymond, "The Opium of the Intellectuals", [trans. Terence Kilmartin], Secker & Warburg, Λονδίνο 1957.

Austin John L., *How to do thinks with words*, Harvard University Press 1962.

Ball Terence, "The Politics of Social Science in Postwar America", στο Lary May (επιμελ.), ό. π., 1989.

- Barber Benjamin, “Conceptual Foundations of Totalitarianism”, in Carl Friedrich, Michael Curtis and Benjamin Barber (επιμελ.), *Totalitarianism in Perspective: Three Views*, Λονδίνο 1969.
- Barnet Richard J., “A Balance Sheet: Lippmann, Kennan, and the Cold War”, στο Michael J. Hogan (επιμελ.), ό. π., 1992.
- Bartov Omer, “Defining Enemies, Making Victims: German, Jews and the Holocaust”, *The American Historical Review*, Vol.103, No 3, (June 1998), σελ.771-816.
- Berghahn Volker, *America and the Intellectual Cold Wars in Europe*, Princeton University Press, Πρίνστον 2001.
- Berghahn Volker, *The Americanization of West German Industry, 1945-1973*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1986.
- Berman Russell A., *Anti-Americanism in Europe: A Cultural Problem*, Hoover Institution Press, Στάνφορντ, Καλιφόρνια 2004.
- Bernard Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, Hafner Press, Νέα Υόρκη 1984.
- Bernstein Barton J., “The Truman Administration and the Korean War”, στο Michael J. Lacey (επιμελ.), *The Truman Presidency*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1991.
- Betz Hans-Georg, “Deutschlandpolitik on the Margins: On the Evolution of Contemporary New Right Nationalism in the Federal Republic”, *New German Critique*, No 44, (spring-summer 1988), σελ.127-157.
- Boltanski Luc and Russel Alexandra, “Visions of American Management in Post-War France”, *Theory and Society*, Vol. 12, No 3, (May 1983), σελ.375-403.
- Bowen John R., “Anti-Americanism as Schemas and Diacritics in France and Indonesia”, στο Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., 2006.
- Brands H. W., *The Devil We Knew: Americans and the Cold War*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1993.
- Bretton Henry L., “The German Social Democratic Party and the International Situation”, *The American Political Science Review*, Vol.47, No 4, (December 1953), σελ.980-996.
- Brezinsky Zbigniew, *The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century*, Charles Scribner’s Sons, Νέα Υόρκη 1989.

- Brinkley Douglas, *Dean Acheson: The Cold War Years, 1953-1971*, Yale University Press, New Haven 1992.
- Brown Gillian, Yule George, *Discourse Analysis*, Cambridge University Press 1983.
- Brune Lester and Burns Richard Dean, *Chronology of the Cold War, 1917-1992*, Routledge, Νέα Υόρκη 2006.
- Brzezinski Zbigniew, *Ideology and Power in Soviet Politics*, Frederick A. Praeger, Νέα Υόρκη 1967.
- Buchheim Hans, *Totalitarian Rule. Its Nature and Characteristics*, Wesleyan University Press, Middletown 1968.
- Buck-Morss Susan, *Dreamworld and Catastrophe: the passing of mass utopia in East and West*, MIT Press, Καίμπριτζ, Μασαχουσέτη 2002.
- Bundy McGeorge, Kennan George, McNamara Robert and Smith Gerard, “Nuclear Weapons and the Atlantic Alliance”, *Foreign Affairs*, Spring 1982.
- Carr Robert K., “The Un-American Activities Committee”, *The University of Chicago Law Review*, Vol.18, No3 (Spring 1951), σελ.598-633.
- Ceaser James, “The Philosophical Origins of Anti-Americanism in Europe”, στο Paul Hollander (επιμελ.), ό. π., 2004.
- Challener Richard, “Dulles and De Gaulle”, στο Robert O. Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), ό. π., 1994.
- Chilton Paul and Schaffner Christina, “Discourse and Politics”, στο Teun A. Van Dijk (επιμελ.), *Discourse as social interaction*, Sage, Λονδίνο 1997.
- Chiozza Giacomo, “Disaggregating Anti-Americanism: An Analysis of Individual Attitudes toward the United States”, στο Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., 2006.
- Churchill Randolph S. (επιμελ.), *The Sinews of Peace. Post-War Speeches by Winston Churchill*, Λονδίνο 1948.
- Clark Michael, “Remembering Vietnam”, *Cultural Critique*, No 3, *American Representations of Vietnam*, (Spring 1986), σελ.46-78.
- Clogg Richard (επιμελ.), *Greece in the 1980's*, Macmillan Press, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, Λονδίνο 1985.
- Clogg Richard, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, Hurst and Co, Λονδίνο 1987.
- Cockcroft Eva, “Abstract Expressionism: Weapon of the Cold War”, *Art Forum* 12, (June 1974), σελ.43-54.

- Collingwood Robin G., *The Principles of History and other writings in philosophy of history* [with an introduction by W. H. Dray and W. J. van der Dussen], Oxford University Press, Οξφόρδη 2001.
- Costigliola Frank, “Kennedy, De Gaulle and the Challenge of Consultation”, στο Robert O. Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), ό. π., 1994.
- Coulombis Theodore, *Greek Political Reaction to American and NATO influences*, Yale University Press 1966.
- Crawshaw Nancy, *The Cyprus Revolt. An Account of the Struggle for Union with Greece*, George Allen & Unwin, Λονδίνο 1978.
- Crespi Leo P., “West European Perceptions of the United States”, *Political Psychology*, Vol.4, No 4, (1983), σελ.717-729.
- Crockatt Richard, *The Fifty Years War: The United States and the Soviet Union in World Politics 1941-1991*, Routledge, Λονδίνο 1995.
- Curtis Michael, “Retreat from Totalitarianism”, στο Carl Friedrich, Michael Curtis and Barber Benjamin (επιμελ.), *Totalitarianism in Perspective: Three Views*, Λονδίνο 1969.
- Daniels Anthony, “Sense of Superiority and Inferiority in French Anti-Americanism”, στο Paul Hollander (επιμελ.), ό. π., 2004.
- Davidson Arnold I., “Archaeology, Genealogy, Ethics”, στο David Couzens Hoy (επιμελ.), ό. π., 1994.
- Dawisha Adeed, “Anti-Americanism in the Arab World: Memories of the Past in the Attitudes of the Present”, στο Alvin Z. Rubinstein, Donald E. Smith (επιμελ.), ό. π., 1985.
- De Grazia Victoria, “Mass Culture and Sovereignty: The American Challenge to European Cinemas, 1920-1960”, *The Journal of Modern History*, Vol.61, No 1, (March 1989), σελ.53-87.
- De Senarclens Pierre, *From Yalta to the Iron Curtain*, (transl.:Amanda Pingree), Berg, Οξφόρδη/ Ουάσιγκτον 1995.
- De Sola Pool Ithiel [with the collaboration of Harold Lasswell, Daniel Lerner], *The Prestige Press: A Comparative Study of Political Symbols*, MIT Press, Μασαχουσέτη 1970.
- Deer Patrick, “The Dogs of War. Myths of British Anti-Americanism”, στο Andrew Ross and Kristin Ross (επιμελ.), ό. π., 2004.

- Deutsch Karl W. and Merritt Richard L., “Effects of Events on National and International Images”, στο Herbert C. Kelman (επιμελ.), ό. π., 1966.
- Devlin Kevin, “Eurocommunism: Between East and West”, *International Security*, Vol. 3, No 4, (Spring 1979), σελ.81-107.
- Diamandouros Nikiforos, “Greek Political Culture in Transition: Historical Origins, Evolution, Current Trends”, στο Richard Clogg (επιμελ.), ό. π., 1985.
- Diegmann Albert, “American Deconcentration Policy in the Ruhr Coal Industry”, στο Jeffry M. Diefendorf, Axel Frohn and Hermann-Joseph Rupieper, *American Policy and the Reconstruction of West Germany 1945-1955*, Cambridge University Press, Κάιμπριτζ 1993.
- Diner Dan and Mecklenburg Frank, “‘The National Question’ in the Peace Movement-Origins and Tendencies”, *New German Critique*, Vol.28 (winter 1983), σελ.86-107.
- Diner Dan, *America in the Eyes of the Germans. An Essay on Anti-Americanism*, Markus Wiener Publishers, Πρίνστον 1996.
- Dopico Ana Maria, “The 3:10 to Yuma”, στο Andrew Ross and Kristin Ross (επιμελ.), ό. π., 2004.
- Doran Charles F. and Sewell James Patrick, “Anti-Americanism in Canada?”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.497, *Anti-Americanism: Origins and Context* (May 1988), σελ.105-119.
- Doss Erika, “The Art of Cultural Politics: From Regionalism to Abstract Expressionism”, στο Lary May (επιμελ.), ό. π., 1989.
- Dreyfus Hubert L., Rabinow Paul, *Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics*, The Harvester Press, Σάσσεξ 1986.
- Dumbrell John, *A Special Relationship. Anglo-American Relations in the Cold War and after*, Macmillan Press, Handmill, Hampshire 2006.
- Elephantis Angelos, “PASOK and the Elections of 1977: The Rise of the Populist Movement”, στο Howard R. Penniman (επιμελ.), ό. π., 1981.
- Embree Ainslie, “Anti-Americanism in South Asia: A Symbolic Artifact”, στο Alvin Z. Rubinstein, Donald E. Smith (επιμελ.), *Anti-Americanism in the Third World*, ό. π., 1985.
- Engelhardt Tom, *The End of Victory Culture. Cold War America and the Disillusioning of a Generation*, University of Massachusetts Press 1995.

- Epstein Leon D., "The British Labour Left and US Foreign Policy", *The American Political Science Review*, Vol.45, No 4, (December 1951), σελ.556-575.
- Faiclough Norman, *Discourse and Social Change*, Polity Press, Καίμπριτζ 1992.
- Fairclough Norman, *Critical Discourse Analysis: the critical study of language*, Longman, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 1995.
- Fantasia Rick, "Fast Food in France", *Theory and Society*, Vol.24, No 2, (April 1995), σελ.201-243.
- Fay Brian, "Introduction: The Linguistic Turn and Beyond in Contemporary Theory of History", στο Brian Fay, Philip Pomper, and Richard T. Vann (επιμελ.), ό. π., 1998.
- Fay Brian, Pomper Philip, and Vann Richard T. (επιμελ.), *History and Theory*, Blackwell, Οξφόρδη 1998.
- Filitov Alexei, "Victory in the Postwar Era: Despite the Cold War or Because of It?", στο Michael J.Hogan (επιμελ.), ό. π., 1992.
- Foot Peter, "Britain, European Unity and NATO, 1947-1950", στο Francis H. Heller and John R. Gillingham (επιμελ.), ό. π., 1992.
- Foucault Michel, *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*, Vintage Books 1994.
- Frazier Robert, *Anglo-American Relations with Greece. The Coming of the Cold War, 1942-1947*, St. Martin's Press, Νέα Υόρκη 1991.
- Freedden Michael, *Ideologies and Political Theory: a conceptual approach*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1998.
- Freund Michael, "Affinity and Resentment: A Historical Sketch of German Attitudes", στο Paul Hollander (επιμελ.), ό. π., 2004.
- Friedberg Aaron L., "The United States and the Cold War Arms Race", στο Odd Arne Westad (επιμελ.), *Reviewing the Cold War*, ό. π, 2000.
- Friedrich Carl and Brzezinski Zbigniew, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Frederick A. Praeger, Νέα Υόρκη/Λονδίνο 1965.
- Fukuyama Francis, "Liberal Democracy as a Global Phenomenon", *Political Science and Politics*, Vol.24, No4, (December 1991), σελ.659-664.
- Fukuyama Francis, "Patterns of Soviet Third World Policy", *Problems of Communism* (September-October 1987), σελ.1-13.
- Fukuyama Francis, "The End of History, Five Years Later", *History and Theory*, Vol.34, No2, (May 1995), σελ.27-43.

- Fukuyama Francis, "The End of History?", *National Interest*, Summer 1989.
- Fursdon, Major-General Edward, "The Role of the European Defense Community in European Integration", στο Francis H. Heller and John R. Gillingham (επιμελ.), ό. π., 1992.
- Gaddis John Lewis, *Strategies of Containment. A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2005.
- Gaddis John Lewis, "The Insecurities of Victory: The United States and the Perception of the Soviet Threat after World War II", στο Michael J. Lacey (επιμελ.), ό. π., 1991.
- Gaddis John Lewis, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1972.
- Gaddis John Lewis, *The US and the End of the Cold War. Implications, Reconsiderations, Provocations*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1992.
- Gaddis John Lewis, *We Now Know: Rethinking Cold War History*, Oxford University Press Οξφόρδη 1997.
- Garthoff Raymond L., *Détente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*, The Brookings Institution, Ουάσιγκτον 1994.
- Garthoff Raymond L., "The US Role in Winding Down the Cold War, 1980-90", στο Olav Njolstad (επιμελ.), ό. π., 2004.
- Geisler Michael E., "'Heimat' and the German Left: The Anamnesis of a Trauma", *New German Critique*, No 36, (autumn 1985), σελ.25-66.
- Gentile Emilio, "Impending Modernity: Fascism and the ambivalent Image of the United States", *Journal of Contemporary History*, Vol.28 (1993), σελ.7-29.
- Geyer Michael and Latham Michael, "The Place of the Second World War in German Memory and History", *New German Critique*, No 71, (spring-summer 1997), σελ.5-40.
- Gilman Sander L., "Plague in Germany, 1939/1989: Cultural Images of Race, Space and Disease", *Modern Language Notes (MLN)*, Vol.104, No5, Comparative Literature, (December 1989), σελ.1142-1171.
- Glynn Robert B., "L' Affaire Rosenberg in France", *Political Science Quarterly*, Vol.70, No 4, (December 1955), σελ.498-521.
- Golsan Richard J., "From French Anti-Americanism and Americanization to the 'American Enemy'?", στο Alexander Stephan (επιμελ.), ό. π., 2007.

- Gordon Linda, "Hating Amerika. Anti-Americanism and the American Left", στο Andrew Ross and Kristin Ross (επιμελ.), ό. π., 2004.
- Grandin Greg, "The Narcissism of Violent Differences", στο Andrew Ross and Kristin Ross, ό. π., 2004.
- Greene Naomi, "Coppola, Cimino: The Operatics of History", *Film Quarterly*, Vol.38, No 2 (winter 1984-1985), σελ.28-37.
- Greenwood Sean, "Frank Roberts and the "Other" Long Telegram: The View from the British Embassy in Moscow, March 1946", *Journal of Contemporary History*, Vol. 25, no 1, (January 1990) σελ. 103-122.
- Grosser Alfred, "France and Germany in the Atlantic Community", *International Organization*, Vol.17, No 3, (Summer 1963), σελ.550-573.
- Guilbaut Serge, *How New York Stole the Idea of Modern Art: Abstract Expressionism, Freedom and the Cold War*, University of Chicago Press, Σικάγο 1983.
- Hacking Ian, "The Archaeology of Foucault", στο David Couzens Hoy, Foucault. *A Critical Reader*, Blackwell, Οξφόρδη 1994.
- Halliday Fred, *The Making of the Second Cold War*, Verso, Λονδίνο 1989.
- Halliday Michael *Language as Social Semiotics*, Arnold, Λονδίνο 1978.
- Hamid Mohammad Beshir, "Perception, Preference and Policy: An Afro-Arab Perspective of Anti-Americanism", στο Alvin Z. Rubinstein, Donald E. Smith (επιμελ.), ό. π., 1985.
- Hammond Paul Y., *Cold War and Détente: The American Foreign Policy since 1945*, Harcourt Brace Jovanovich, Νέα Υόρκη 1975.
- Hanhimaki Jussi M., "Ironies and Turning Points: Détente in Perspective", στο Odd Arne Westad (επιμελ.), ό. π., 2000.
- Hatzivassiliou Evanthis, *Greece and the Cold War. Frontline State, 1952-1967*, Routledge, Λονδίνο 2006.
- Hatzivassiliou Evanthis, *The Cyprus Question, 1878-1960. The Constitutional Aspect*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2002.
- Henry Paul, Moscovici Serge, "Problèmes de l' analyse de contenu", *Langage*, no 11, Septembre 1968.
- Hershberg James G., "The Crisis Years, 1958-1963", στο Odd Arne Westad (επιμελ.), ό. π., 2000.

- Herzfeld Michael, “Hellenism and Occidentalism: The Permutations of Performance in Greek National Identity”, στο James G. Carrier (επιμελ.), *Occidentalism: Images of the West*, Οξφόρδη University Press, Οξφόρδη 1995.
- Higgott Richard and Malbasic Ivona, “Introduction: The Theory and Practice of Anti-Americanism”, στο Richard Higgott and Ivona Malbasic (επιμελ.), *The Political Consequences of Anti-Americanism*, Routledge/Warwick Studies in Globalization, Λονδίνο 2008.
- Hill John S., “Germany, the United States, and De Gaulle’s Strategy for Economic Reconstruction, 1944-1946”, στο Robert O. Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), ό. π., 1994.
- Hogan Michael J. (επιμελ.), *The End of the Cold War. Its Meaning and Implications*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1992.
- Holland Robert, *Britain and the Revolt in Cyprus 1954-1959*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1998.
- Hollander Paul (επιμελ.), *Understanding Anti-Americanism: Its Origins and Impact at Home and Abroad*, Chicago: Ivan R. Dee 2004.
- Hollander Paul, *Anti-Americanism: Irrational and Rational*, Transaction Publishers, New Jersey 2003.
- Hollander Paul, “Introduction: The New Virulence and Popularity”, στο Paul Hollander (επιμελ.), ό. π., 2004.
- Hollander Paul, *The Only Superpower. Reflections on Strength, Weakness and Anti-Americanism*, Lexington Books, Πλύμουθ 2009.
- Horn Robert C., “Anti-Americanism in Southeast Asia: The Malaysian Case”, στο Alvin Z. Rubinstein, Donald E. Smith (επιμελ.), ό. π., 1985.
- Horowitz Irving Louis, “Latin America, Anti-Americanism, and Intellectual Hubris”, στο Alvin Z. Rubinstein, Donald E. Smith (επιμελ.), ό. π., 1985.
- Howarth David and Stavrakakis Yannis, “Introducing discourse theory and political analysis”, στο David Howarth, Aletta Norval, Yannis Stavrakakis (επιμελ.), *Discourse Theory and Political Analysis*, Manchester University Press 2000.
- Humphries Reynold, *Hollywood’s Blacklists*, Edinburg University Press 2008.
- Huntington Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon&Schuster, Νέα Υόρκη 1996.
- Iatrides John O., “Greece and the United States: The Strained Partnership”, στο Richard Clogg (επιμελ.), ό. π., 1985.

Ioakimidis Vasilios, *A Critical Examination of the Political Construction and Function of Greek Social Work*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Λίβερπουλ 2008.

Isernia Pierangelo, “Anti-Americanism in Europe during the Cold War”, στο Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., 2006.

Isserman Maurice and Kazin Michael, *America Divided. The Civil War of the 1960's*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη/Οξφόρδη 2004.

Joffe Joseff, “Peace and Populism: Why the European Anti-Nuclear Movement Failed”, *International Security*, Vol.11, No 4, (spring 1987), σελ.3-40.

Jones Howard, “*A New Kind of War*”. *America's Global Strategy and the Truman Doctrine in Greece*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1989.

Jones Matthew, ““Maximum Disavowable Aid’: Britain, the United States and the Indonesian Rebellion, 1957-1958”, *The English Historical Review*, Vol.114, No 459 (November 1999), σελ.1179-1216.

Joseph Joseph S., *Cyprus: Ethnic Conflict and International Politics: From Independence to the Threshold of the European Union*, Macmillan Press, Λονδίνο 1999.

Kaplan Lawrence S., “After Forty Years: Reflections on NATO as a Research Field”, στο Francis H. Heller and John R. Gillingham (επιμελ.), ό. π., 1992.

Katzenstein Peter, Keohane Robert O. (επιμελ.), *Anti-Americanisms in World Politics*, [Cornell University Press](http://www.cornell.edu/press/), Ithaca/ Νέα Υόρκη 2006

Katzenstein Peter J., Keohane Robert O., «Varieties of Anti-Americanism: A framework for analysis», στο P. Katzenstein, R.O.Keohane (επιμελ.), ό. π., 2006

Katzenstein Peter J. and Keohane Robert O., “Conclusion: Anti-Americanisms and the Polyvalence of America”, στο Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., 2006.

Kelman Herbert C., “Social-Psychological Approaches to the Study of International Relations: Definition of Scope”, στο Herbert C. Kelman (επιμελ.), *International Behavior: A Social-Psychological Analysis*, Holt, Rinehart and Winston, Νέα Υόρκη 1966.

Kennan George, “Obituary for the Cold War”, *New Perspectives Quarterly*, Summer 1988.

Kennedy David M., “Imagining America: The Promise and Peril of Boundlessness”, στο Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π. 2006,

- Kimball Roger, “Anti-Americanism Then and Now”, στο Paul Hollander (επιμελ.), ό. π., 2004.
- Kirkpatrick Jeane, “Beyond the Cold War”, *Foreign Affairs*, Vol.69, No 1, (1989-1990), σελ.1-16.
- Kirkpatrick Jeane, *The Withering Away of the Totalitarian State...and Other Surprises*, AEI Press, Ουάσιγκτον 1990.
- Klug Brian, “A Plea for Distinctions-Disentangling Anti-Americanism from Anti-Semitism”, στο Alan McPherson and Ivan Krastev (επιμελ.), *The Anti-American Century*, Central European University Press, Βουδαπέστη 2007.
- Koselleck Reinhart, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, [Μετάφραση: Keith Tribe], Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1983.
- Kramer Mark, “Power, Politics, and the Long Duration of the Cold War”, στο Silvio Pons and Federico Romero (επιμελ.), ό. π., 2005.
- Krauthammer Charles, “Beyond the Cold War”, *New Republic*, December 18, 1988.
- Kuisel Richard F., “Coca-Cola and the Cold War: The French Face Americanization, 1948-1953”, *French Historical Studies*, Vol.17, No 1, (spring 1991), σελ.96-116.
- Kuisel Richard, *Seducing the French: the dilemma of Americanization*, University of California Press, Μπέρκλεϋ 1996.
- Kuisel Richard, “The Fernandel Factor: The Rivalry between the French and American Cinema in the 1950s”, *Yale French Studies*, No 98, The French Fifties, (2000), σελ.119-134.
- Kuniholm Bruce R., *The Origins of the Cold War in the Near East. Great Power Conflict and Diplomacy in Iraq, Turkey and Greece*, Princeton University Press, Πρίνστον 1980.
- Kuniholm Bruce R., “US Policy in the Near East: The Triumphs and the Tribulations of the Truman Administration”, στο Michael J. Lacey (επιμελ.), ό. π., 1991.
- Lacey Michael J. (επιμελ.), *The Truman Presidency*, Cambridge University Press, Κάιμπριτζ 1991.
- Larres Klaus, “Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill’s Post-War Foreign Policy”, Vol.2, No 1, (1996), *Journal of European Integration History*, σελ. 15-49.
- Lears Jackson, “A Matter of Taste: Corporate Cultural Hegemony in a Mass-Consumption Society”, στο Lary May (επιμελ.), ό. π., 1989.

Lebov Richard Ned and Stein Janice Gross, *We All Lost the Cold War*, Princeton University Press, Πρίνστον 1994.

Leffler Melvyn P., *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration and the Cold War*, Stanford University Press, Στάνφορντ 1992.

Leffler Melvyn P., “The American Conception of National Security and the Beginnings of the Cold War”, *The American Historical Review*, Vol.89, No 2 (April 1984), σελ.346-381.

Leffler Melvyn P., “The Beginning and the End: Time, Context and the Cold War”, στο Njolstad Olav (επιμελ.), *The Last Decade of the Cold War. From Conflict Escalation to Conflict Transformation*, Frank Cass, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 2004.

Lialiouti Zinovia and Muehlenbeck Philip, “Ethnic Nationalism in the Cold War Context: the Cyprus issue in the Greek and Greek-American Public Debate 1954-1989”, στο Philip Muehlenbeck (επιμελ.), *Race, Ethnicity and the Cold War: A Global Perspective*, Vanderbilt University Press, Washington (υπό έκδοση).

Lippmann Walter, *The Cold War: A Study in US Foreign Policy*, Harper & Brothers, Νέα Υόρκη, Λονδίνο 1947.

Lippmann Walter, *US Foreign Policy. Shield of the Republic*, Little, Brown and Co, Βοστώνη 1943.

Locher Anna, “A crisis foretold. NATO and France, 1963-66”, στο Andreas Wenger, Christian Nuenlist and Anna Locher (επιμελ.), ό. π., 2007.

Louis W.M.Roger and Bull Hedley (επιμελ.), *The “Special Relationship”. Anglo-American Relations since 1945*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1986.

Loulis John C., “New Democracy: The New Face of Conservatism”, στο Howard R. Penniman (επιμελ.), ό. π., 1981.

Lundestad Geir, “Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945-1952”, *Journal of Peace Research*, 23 (September 1986), σελ. 263-277.

Lundestad Geir, “The European Role at the Beginning and Particularly the End of the Cold War”, στο Olav Njolstad (επιμελ.), ό. π., 2004.

Lyrantzis Christos, *Between Socialism and Populism: The Rise of the Panhellenic Socialist Movement*, διδακτορική διατριβή, London School of Economics, Λονδίνο 1983.

Macdonald Douglas J., “Formal Ideologies in the Cold War: Toward a Framework for Empirical Analysis”, στο Odd Arne Westad (επιμελ.), ό. π., 2000.

- Mahan Erin, "Through the looking glass: The Berlin crisis and Franco-American perceptions of NATO, 1961-63", στο Andreas Wenger, Christian Nuenlist and Anna Locher (επιμελ.), ό. π., 2007.
- Maier Charles S., "Alliance and Autonomy: European Identity and US Foreign Policy Objectives in the Truman Years", στο Michael J. Lacey (επιμελ.), ό. π., 1991.
- Maier Charles S., "The Politics of Productivity: Foundations of American International Economic Policy after World War II", στο Peter J. Katzenstein (επιμελ.), *Between Power and Plenty: The Foreign Economic Policies of Advanced Industrial States*, University of Wisconsin Press, Μάντισον 1978.
- Marcuse Herbert, *A Critique of Pure Tolerance*, Λονδίνο 1969.
- Markovits Andrei S. and Gorski Philip S., *The German Left: Red, Green and beyond*, Polity Press, Οξφόρδη 1993.
- Markovits Andrei S., "On Anti-Americanism in West Germany", *New German Critique*, No 34, (winter 1985), σελ.3-27.
- Mavrogordatos George, "The Emerging Party System", στο Richard Clogg (επιμελ.), ό. π., 1985.
- May Elaine Tyler, "Explosive Issues: Sex, Women and the Bomb", στο Lary May (επιμελ.), ό. π., 1989.
- May Elaine Tyler, *Homeward Bound. American Families in the Cold War Era*, Basic Books, Νέα Υόρκη 2008.
- May Ernest R., "The US Government, a Legacy of the Cold War", στο Michael J. Hogan (επιμελ.), ό. π., 1992.
- May Lary (επιμελ.), *Recasting America: Culture and Politics in the Age of Cold War*, The University of Chicago Press, Σικάγο 1989.
- May Lary, "Introduction", στο Lary May (επιμελ.), ό. π., 1989.
- May Lary, "Movie Star Politics: The Screen Actors' Guild, Cultural Conversion, and the Hollywood Red Scare", στο Lary May (επιμελ.), ό. π., 1989.
- Mayer Arno, "The Cold War is Over", *Democracy*, Vol.2, no 1, January 1982.
- McAdam Doug, "Legacies of Anti-Americanism: A Sociological Perspective", στο Peter J. Katzenstein and Robert O. Keohane (επιμελ.), ό. π., 2006.
- McCarthy Joseph, "Speech at Wheeling", στο Emily S. Rosenberg, Norman L. Rosenberg, *Postwar America. Readings and Reminiscences*, Prentice-Hall Inc, New Jersey 1976.

- McDonald Gay R., "The Launching of American Art in Postwar France: Jean Cassou and the Musee National d' Art Moderne", *American Art*, Vol.13, No 1 (Spring 1999), σελ.41-61.
- Macdonell Diane, *Theories of Discourse: An Introduction*, Blackwell, Οξφόρδη 1986.
- McHenry Dean E., "Reflections on un-American Committees", *The Western Political Quarterly*, Vol.1, No 3, (September 1948), σελ.298-301.
- McPherson Alan and Krastev Ivan (επιμελ.), *The Anti-American Century*, Central European University Press, Βουδαπέστη 2007.
- Mewes Horst, "The West German Green Party", *New German Critique*, No 28, (winter 1983), σελ.51-85.
- Miller James, "'The Greek De Gaulle' or 'Our Man in Athens'? Karamanlis and the Americans, 1954-1974", στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμελ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον Εικοστό Αιώνα*, Τόμος Α', Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής 2008.
- Milza Pierre, "Anti-americanisme", στο Jean-Francois Sirinelli (επιμελ.), *Dictionnaire de la vie politique française au xxeme siecle*, Presses Universitaires de France.
- Mink Louis, "History and Fiction as Modes of Comprehension", στο Brian Fay, Philip Pomper, and Richard T. Vann (επιμελ.), ό. π., 1998.
- Moeller Robert G., "War Stories: The Search for a Usable Past in the Federal Republic of Germany", *The American Historical Review*, Vol.101, No 4, (October 1996), σελ.1008-1048.
- Mosbacher Michael and Anderson Digby, "Recent Trends in British Anti-Americanism", στο Paul Hollander (επιμελ.), ό. π., 2004.
- Mueller Harald and Risse-Kappen Thomas, "Origins of Estrangement. The Peace Movement and the Changed Image of America in West Germany", *International Security*, Vol.12, No 1, (summer 1987), σελ.52-88.
- Mueller John, "Quiet Cataclysm: Some Afterthoughts on World War III", στο Michael J.Hogan (επιμελ.), ό. π., 1992.
- Nadel Alan, "God's Law and the Wide Screen: The Ten Commandments as Cold War 'Epic'", *PMLA*, Vol.108, No 3, (May 1993), σελ.415-430.
- Nehring Holger, "Diverging Perceptions of Security. NATO, nuclear weapons and social protest", στο Andreas Wenger, Christian Nuenlist and Anna Locher (επιμελ.), ό. π., 2007.

Neumann Franz, *Behemoth. The Structure and Practice of National Socialism*, Harper Torchbooks, Νέα Υόρκη 1966.

Neumann Franz, *The Democratic and the Authoritarian State*, The Free Press of Glencow, Σικάγο 1957.

Nicolakopoulos Ilias, “Elections and Voters, 1974-2004: Old Cleavages and New Issues”, *West European Politics*, 28:2, (March 2005), σελ.260-278.

Ninkovich A. Frank, *The Diplomacy of Ideas: US Foreign Policy and Cultural Relations 1938-1950*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1981.

Njolstad Olav (επιμελ.), *The Last Decade of the Cold War. From Conflict Escalation to Conflict Transformation*, Frank Cass, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 2004.

Njolstad Olav, “The Carter Legacy: Entering the Second Era of the Cold War”, στο Olav Njolstad (επιμελ.), ό. π., 2004.

Nolan Mary, “Anti-Americanization in Germany”, στο Andrew Ross and Kristin Ross (επιμελ.), ό. π., 2004.

Nora Pierre and Taylor Michael, “America and the French Intellectuals”, *Daedalus*, Vol.107, No 1, (winter 1978), σελ.325-337.

Norman Andrew P., “Telling It Like It Was: Historical Narratives On Their Own Terms”, στο Brian Fay, Philip Pomper, and Richard T. Vann (επιμελ.), ό. π., 1998.

Nouailhat Yves-Henri, “Franco-American Relations: French Perspectives”, *Reviews in American History*, Vol.14, No 4, (December 1986), σελ.653-668

Nuenlist Christian, “Into the 1960’s. NATO’s role in East-West Relations, 1958-1963”, στο Andreas Wenger, Christian Nuenlist and Anna Locher (επιμελ.), *Transforming NATO in the Cold War. Challenges beyond Deterrence in the 1960s*, Routledge, Λονδίνο 2007.

Nuti Leopoldo, “On recule pour mieux sauter, or ‘What needs to be done’ (to understand the 1970s)”, στο Silvio Pons and Federico Romero (επιμελ.), ό. π., 2005.

Painter David S. and Leffler Melvyn P., “Introduction: The International System and the Origins of the Cold War”, στο Melvyn P.Leffler and David S.Painter (επιμελ.), *Origins of the Cold War. An International History*, Routledge, Νέα Υόρκη 1994.

Papayannakis Michalis, “The Crisis in the Greek Left”, στο Howard R. Penniman (επιμελ.), ό. π., 1981.

Partner Nancy F., “Making Up Lost Time: Writing on the Writing of History”, στο Brian Fay, Philip Pomper, and Richard T. Vann (επιμελ.), ό. π., 1998.

- Paterson Thomas G., *Meeting the Communist Threat. Truman to Reagan*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1988.
- Paxton Robert O. and Wahl Nicholas (επιμελ.), *De Gaulle and the United States: A Centennial Reappraisal*, Berg, Οξφόρδη/Providence 1994.
- Pells Richard H., *The Liberal Mind in a Conservative Age. American intellectuals in the 1940s and 1950s*, Wesleyan University Press, Middletown 1989.
- Penniman Howard R. (επιμελ.), *Greece at the Polls: The National Elections of 1974 and 1977*, American Enterprise for Public Policy Research, Ουάσιγκτον 1981.
- Marvin Perry and Howard Negrin (επιμελ.), *The Theory and Practice of Islamic Terrorism*, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire 2008.
- Pierre Andrew J., “Conflicting Visions: Defense, Nuclear Weapons, and Arms Control in the Franco-American Relationship During the De Gaulle Era”, στο Robert O. Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), ό. π., 1994.
- Poiger Uta G., “Rock ‘n’ Roll, Female Sexuality and the Cold War Battle over German Identities”, *The Journal of Modern History*, Vol.68, No 3, (September 1996), σελ.577-616.
- Pollard Robert A., “The National Security State Reconsidered: Truman and Economic Containment”, στο Michael J. Lacey (επιμελ.), ό. π., 1991.
- Pons Silvio and Romero Federico (επιμελ.), *Reinterpreting the End of the Cold War. Issues, interpretations, periodizations*, Frank Cass, Λονδίνο 2005.
- Psomiades Harry J., “Greece: From the Colonels’ Rule to Democracy”, στο John H. Hertz (επιμελ.), *From Dictatorship to Democracy: Coping with the Legacies of Authoritarianism and Totalitarianism*, Greenwood Press, Westport, Connecticut 1982.
- Ramady M. A., “The Role of Turkey in Greek-Turkish Cypriot Communal Relations”, στο Van Coufoudakis (επιμελ.) *Essays on the Cyprus Conflict*, Pella Publishing Company, Νέα Υόρκη 1976).
- Revel Jean-Francois, *L’ Obsession Anti-Americaine*, Plon, Παρίσι 2002.
- Reynolds David, “A ‘Special Relationship’? America, Britain and the International Order Since the Second World War”, *International Affairs*, Vol.62, No1, (winter 1985-1986), σελ.1-20.
- Reynolds David, “The ‘Big Three’ and the Division of Europe, 1945-48: An Overview”, *Diplomacy and Statecraft*, 1 (1990), σελ.111-136.

- Rhodes Benjamin D., “Reassessing ‘Uncle Shylock’: The United States and the French War Debt, 1917-1929”, *The Journal of American History*, Vol.55, No4, (March 1969), σελ.787-803.
- Robin Ron, *The Making of the Cold War Enemy*, Princeton University Press, Πρίνστον 2003.
- Roger Philippe, *L’ Ennemi Americain. Genealogie de l’ Antiamericanisme Francais*, Seuil, Παρίσι 2002.
- Rogin Michael, “Kiss Me Deadly: Communism, Motherhood and Cold War Movies”, *Representations*, No 6, (Spring 1984), σελ.1-36.
- Rorty Richard M., *The Linguistic Turn: Essays in Philosophical Method*, The University of Chicago Press, Σικάγο 1992.
- Ross Andrew and Ross Kristin, *Anti-Americanism*, New York University Press, Νέα Υόρκη 2004.
- Ross Andrew and Ross Kristin, “Introduction”, στο Andrew Ross and Kristin Ross, ό. π., 2004.
- Rubin Barry and Rubin Judith Colp, *Hating America: A History*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2004.
- Rubinstein Alvin Z., Smith Donald E. (επιμελ.), *Anti-Americanism in the Third World: Implications for US Foreign Policy*, Praeger, Νέα Υόρκη 1985.
- Rubinstein Alvin Z., Smith Donald E., “Anti-Americanism: Anatomy of a Phenomenon”, στο Alvin Z. Rubinstein, Donald E. Smith (επιμελ.), ό. π., 1985.
- Russett Bruce and DeLuca Donald R., “Theater Nuclear Forces: Public Opinion in Western Europe”, *Political Science Quarterly*, Vol. 98, No 2, (summer 1983), σελ.179-196.
- Ryan Henry Butterfield, *The Vision of Anglo-America: The US-UK Alliance and the Emerging Cold War 1943-1946*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1987.
- Sa’adah Anne, “Idees Simples and Idees Fixes: De Gaulle, the United States, and Vietnam”, στο Robert O. Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), ό. π., 1994.
- Salomon Kim, “The Peace Movement. An Anti-Establishment Movement”, *Journal of Peace Research*, Vol.23, No 2, (June 1986), σελ.115-127.
- Sartori Giovanni, “Politics, Ideology and Belief Systems”, *The American Political Science Review*, Vol.63, No 2, (June 1969), σελ.398-411.
- Saunders Frances Stonor, *The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters*, The New Press, Νέα Υόρκη, 1999.

- Schapiro Leonard, *Totalitarianism*, The Pall Mall Press, Λονδίνο 1972.
- Schapsmeier Edward L., [*Walter Lippmann: Philosopher-journalist*](#), Public Affairs Press, Ουάσιγκτον 1969.
- [Schildt, D. Siegfried](#) (επιμελ.), *Between Marx and Coca-Cola: Youth Cultures in Changing European Societies, 1960-1980*, Berghahn Books, Νέα Υόρκη 2007.
- Schlesinger Arthur Jr., “Some Lessons from the Cold War”, στο Michael J. Hogan (επιμελ.), ό. π., 1992
- Schwabe Klaus, “The Origins of the United States’ Engagement in Europe, 1946-1952”, στο Francis H. Heller and John R. Gillingham (επιμελ.), ό. π., 1992
- Schwartz Thomas A., “Dual Containment: John J. McCloy, the American High Commission, and European Integration, 1949-1952”, στο Francis H. Heller and John R. Gillingham (επιμελ.), ό. π., 1992.
- Scott William A., “Psychological and Social Correlates of International Images”, στο Herbert C. Kelman (επιμελ.), ό. π., 1966.
- Seed David, *American Science Fiction and the Cold War*, Edinburg University Press 1999.
- Shaw Tony, *Hollywood’s Cold War*, Edinburg University Press, Εδιμβούργο 2007.
- Shlapentokh Vladimir, “The Changeable Soviet Image of America”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 497, May 1988, σελ.157-171.
- Smith Tony, “A Comparative Study of French and British Decolonization”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol.20, No 1, (January 1978), σελ.70-102.
- Spiro Herbert J. and Barber B. R., “Counter-Ideological Uses of ‘Totalitarianism’”, *Politics & Society*, Vol.1, No 1, (1970), σελ.3-21.
- Spiro Herbert J., “Anti-Americanism in Western Europe”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.497, *Anti-Americanism: Origins and Context* (May 1988), σελ.120-132.
- Steel [Ronald](#) , [*Walter Lippmann and the American Century*](#), Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey 1999.
- Ioannis Stefanides, *Stirring the Greek Nation: political culture, irredentism and anti-Americanism*, Ashgate Publishing, Burlington 2007
- Stefanides Ioannis D., *Isle of Discord: nationalism, imperialism and the making of the Cyprus Problem*, Hurst, Λονδίνο 1999.

- Stefanides Ioannis, "The United States, Great Britain and the Greek-Yugoslav Rapprochement 1949-1950", *Balkan Studies*, 27 (1986), σελ.315-343.
- Stephan Alexander (επιμελ.), *The Americanization of Europe. Culture, Diplomacy, and Anti-Americanism after 1945*, Berghahn Books, Νέα Υόρκη/Οξφόρδη 2007.
- Stephan Alexander, "A Special German Case of Cultural Americanization", στο Alexander Stephan (επιμελ.), ό. π., 2007.
- Stephan Alexander, "Cold War Alliances and the Emergence of Transatlantic Competition: An Introduction", στο Alexander Stephan (επιμελ.), ό. π., 2007.
- Stephanson Anders, "Liberty or Death: The Cold War as US Ideology", στο Odd Arne Westad (επιμελ.), ό. π., 2000.
- Stephanson Anders, "The Cold War considered as a US project", στο Silvio Pons and Federico Romero (επιμελ.), ό. π., 2005.
- Stephanson Anders, "The United States", στο David Reynolds, (επιμελ.), *The Origins of the Cold War in Europe: International Perspectives*, Yale University Press, New Haven 1994.
- Stern Laurence, *The Wrong Horse. The politics of intervention and the failure of American diplomacy*, Times Books, Νέα Υόρκη 1977.
- Stillar Glenn, *Analyzing Everyday Texts*, Sage, Λονδίνο 1998.
- Stoeckl Allan, "Truman's Apotheosis: Bataille, "Plannisme" and Headlessness", *Yale French Studies*, No 78, *On Bataille* (1990), σελ.181-205.
- Stouffer Samuel, *Communism, Conformity, and Civil Liberties*, Doubleday & Co 1955.
- Strauss David, *Menace in the West: The Rise of French Anti-Americanism in Modern Times*, Greenwood Press, Westport 1978.
- Suri Jeremi, "The Normative Resilience of NATO: A community of shared values amid public discord", στο Andreas Wenger, Christian Nuenlist and Anna Locher (επιμελ.), ό. π., 2007.
- Susman Warren, with the assistance of Edward Griffin, "Did Success Spoil the United States? Dual Representations in Postwar America", στο Lary May (επιμελ.), ό. π., 1989.
- Tai Chong-Soo, Peterson Erick J. and Gurr Tedd Robert, "Internal Versus External Sources of Anti-Americanism", *Journal of Conflict Resolution*, Vol.17, No 3, (September 1973), σελ.455-488.

Takehy Ray, *The Origins of the Eisenhower Doctrine. The US, Britain and Nasser's Egypt, 1953-1957*, Palgrave Macmillan Houndmills, Basingstoke, Hampshire, Νέα Υόρκη 2000.

Talmon J. L., *The Origins of Totalitarian Democracy*, Mercury Books, Λονδίνο 1961.

Tauber Kurt P., "German Nationalists and European Union", *Political Science Quarterly*, Vol.74, No 4, (December 1959), σελ.564-589.

Thompson Christopher S., "Prologue to Conflict: De Gaulle and the United States, From First Impressions Through 1940", στο Robert O. Paxton and Nicholas Wahl (επιμελ.), ό. π., 1994.

Thomson Charles Alexander and Laves Walter H.C., *Cultural Relations and US Foreign Policy*, Indiana University Press, Bloomington 1963.

Toinet Marie-France, "French Pique and Piques Francaises", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.497, *Anti-Americanism: Origins and Context* (May 1988), σελ.133-141.

Tsoukalas Constantine, "European Modernity and Greek National Identity", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.1, no 1 (1999), σελ.7-14.

Turner Frederick C., "Anti-Americanism in Mexico, 1910-1913", *The Hispanic American Historical Review*, Vol.47, No 4, (November 1967), σελ.502-518.

Van Dijk Teun A., "Critical Discourse Analysis", στο Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heidi Hamilton H.(επιμελ.), *The Handbook of Discourse Analysis*, Blackwell, Οξφόρδη 2003.

Van Dijk Teun A., "The Study of Discourse", στο Teun A. Van Dijk (επιμελ.), *Discourse as Structure and Process*, Sage, Λονδίνο 1997.

Varsori Antonio, "Reflections on the Origins of the Cold War", στο Odd Arne Westad (επιμελ.), ό. π..

Veldman Meredith, *Fantasy, the bomb, and the greening of Britain: romantic protests, 1945-1980*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1994.

Veremis Thanos, "Security Considerations and Civil-Military Relations in Post-War Greece", στο Richard Clogg (επιμελ.), ό. π., 1985.

Vryonis Speros, *The Mechanism of Catastrophe: The Turkish Pogrom of September 6-7, 1955, and the Destruction of the Greek Community of Istanbul*, Greekworks, Νέα Υόρκη 2005.

Wall Irwin M., "France and the North Atlantic Alliance", στο Francis H. Heller and John R. Gillingham (επιμελ.), *NATO: The Founding of the Atlantic Alliance and the*

Integration of Europe, Macmillan Press, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, Λονδίνο 1992.

Wallace William, “What Price Independence? Sovereignty and Interdependence in British Politics”, *International Affairs*, Vol.62, No3, (Summer 1986), σελ.367-389.

Watt D. Cameron, *Succeeding John Bull. America in Britain's Place, 1900-1975*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1989.

Weber Eugen, “La Fievre de la Raison: Nationalism and the French Right”, *World Politics*, Vol.10, No 4, (July 1958), σελ.560-578.

Weiner Susan, “‘Terre a Terre’: Toqueville, Aron, Baudrillard and the American Way of Life”, *Yale French Studies*, No 100 (2001), σελ.13-24.

Wenger Andreas, Nuenlist Christian and Locher Anna (επιμελ.), *Transforming NATO in the Cold War. Challenges beyond Deterrence in the 1960s*, Routledge, Λονδίνο 2007

Westad Odd Arne (επιμελ.), *Reviewing the Cold War: Approaches, interpretations, Theory*, Frank Cass, Λονδίνο 2000.

Wharton Annabel Jane, *Building the Cold War. Hilton International Hotels and Modern Architecture*, The University of Chicago Press, Σικάγο 2001.

Wilford Hugh, “Britain: In Between”, στο Alexander Stephan (επιμελ.), ό. π., 2007.

Williams Raymond, *The Long Revolution*, Penguin, Λονδίνο, 1975.

Willoughby John, “The Sexual Behavior of American GIs during the early years of the Occupation of Germany”, *The Journal of Military History*, Vol.62, No 1, (January 1998), σελ.155-174.

Wood Linda, Kroger Rolf, *Doing Discourse Analysis*, Sage, Λονδίνο 2000.

Young Charles S., “Missing Action: POW Films, brainwashing and the Korea War, 1954-1968”, *Historical Journal of Film, Radio, Television*, Vol.18, No 1, (1998), σελ.49-75.

Young John, *Winston Churchill's Last Campaign. Britain and the Cold War, 1951-1955*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1996.

“X”, [Kennan George] “[The Sources of Soviet Conduct](#)”, *Foreign Affairs*, (July 1947), Vol. 25 No 4, σελ. 566–582.

Zeldin Théodore, “Pathologie de l’ antiaméricanisme”, στο Denis Lacorne, Jacques Rupnik, Marie-France Toinet (επιμελ.), *L’ Amérique dans nos têtes: un siècle de fascinations et d’ aversions*, Hachette, Παρίσι 1986.

Zubok Vladislav and Pleshakov Constantine, *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*, Harvard University Press, Κάμπριτζ, Μασσαχουσέτη 1996.